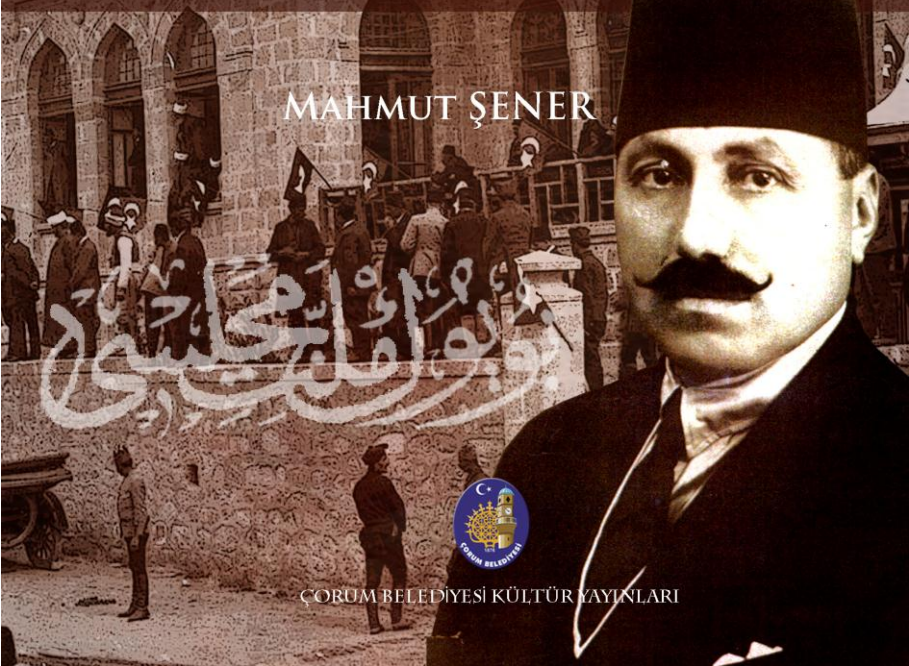

ABDULLAH İSMET EKER

PARLAMENTO MEKTEBİNDEN YETİŞEN
BİR SİYASET ADAMI

MAHMUT ŞENER

CORUM BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI

**PARLAMENTO MEKTEBİNDEN YETİŞEN
BİR SİYASET ADAMI**

ABDULLAH İSMET EKER

Mahmut ŞENER

ÇORUM - 2011

Birinci Basım
Çorum-2011

Basım Yeri
TEKOFSET
Tekmatsan Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Gülabibey Mah. Sancaktar İşmerkezi No: 1/8 ÇORUM
Tel: 0364 224 05 05

Kapak Tasarım
İrfan YİĞİT

ISBN
978-605-87809-0-3

İsteme Adresi
Çorum Belediyesi Kent Arşivi
Yeni yol Mah. Gazi Cad.
Turgut Özal İş Merkezi
Kat:3 No:92 ÇORUM
Tel: 0364 225 08 10 / 1538-1539
kentarsivi@corum.bel.tr

TAKDİM

Yerel tarihin önemi ülkemizde her geçen gün daha da artmaktadır. Bu önemi çok iyi tahlil eden Çorum Belediyesi kent kültür ve tarihine katkı sağlama anlamında bugüne kadar bir birinden değerli birçok eseri yayın hayatına kazandırarak çok önemli bir hafıza meydana getirmiştir.

Kentimizin tüm kültürel değerlerinin bir arada toplandığı, hemşerilerimizin hatıraları ile yaşayan bu materyaller araştırmacılara ve geçmişten gelen bu mirasın yeni nesillere aktarılması için bir köprü vazifesi görmektedir. Bu köprünün oluşturulmasında, bu eserin yayın hayatına hazırlanmasında emeği geçen çok kıymetli hemşerilerimiz gibi, birçok gönüllü insanımızın bizlere sağlamış olduğu katkıyla bu hafızanın oluşumu sağlanmıştır.

Bu çalışmalar ortaya çıktıkça kent tarihimizin parçaları birbirini tamamlamakta ve kentimizin geçmişinde emeği görmezden gelinemez bir çok isim ön plana çıkmaktadır. Bu isimlerden biri de İsmet EKER'dir.

Osmanlı Devletinin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile devam eden süreçte parlamenter olarak görev yapan İsmet EKER, Çorum için büyük önem arz etmektedir. Cumhuriyet'in ilan edildiği, Türkiye Cumhuriyetinin temellerinin atıldığı gün, bu ülkenin kaderini belirleyecek olan o cümleyi "Cumhuriyet ilan edilmiştir" cümlesini ilan eden parlamenter olan İsmet EKER'in kentimize tanıtılması ve yeni nesillere aktarılması anlamında bu eserin yayınlanmasını Çorum Belediyesi önemsemiştir. Yerel araştırmacıların meydana getirdikleri bu eserler sayesinde bölgesel tarih ve nihayetinde genel tarih meydana gelmektedir.

Genel tarihe katkı anlamında yadsınamayacak bir öneme sahip olan Çorum Belediyesi Kültür Yayınları arasında çıkan bu eserde emeği geçen tüm arkadaşlarıma ve eseri hazırlayan Mahmut Şener'e teşekkür ediyor, bundan sonraki çalışmalarında başarılar diliyorum.

Muzaffer KÜLCÜ
Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	4
TAKDİM.....	7
ÖNSÖZ.....	8
KISALTMALAR	11
GİRİŞ.....	13
ABDULLAH İSMET (EKER) BEY'İN HAYATI, MEMURİYETİ VE BİRİNCİ TBMM'YE KADAR OLAN SİYASİ YAŞAMI	13
I- ABDULLAH İSMET (EKER) BEY'İN KISA HAYAT HİKÂYESİ:	13
A- <i>Doğumu, Öğrenim Hayatı, Ailesi ve Soyağacı:</i>	13
B- <i>Memuriyet Hayatı:</i>	16
C- <i>Siyasi Hayatı:</i>	18
D- <i>Kişiliği, Son Yılları ve Vefatı:</i>	20
E- <i>İsmet Bey TBMM'de Nasıl Tanınıyordu?</i>	23
F- <i>İlgi Bekleyen Tarihi Bir Yapı: İsmet Eker Konağı:</i>	24
II- ÇORUM'DA İTTİHAT-TERAKKİ PARTİSİ'NİN KURULMASI VE İSMET BEY:	27
III- İSMET BEY'İN OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DÖNEMİNDE YAPMIŞ OLDUĞU ÇALIŞMALAR:	28
A- <i>OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE SEÇİMLERİ:</i>	28
B- <i>OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:</i>	30
C- <i>İSMET BEY'İN OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:</i>	34
IV- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE MONDROS MÜTAREKESİ:.....	55
V- ÇORUM'DA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE İSMET BEY:	59
VI- OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN YENİDEN AÇILMASI VE MİSAK-I MİLLİ'NİN İLANI:	69
VII- TBMM'NİN AÇILIŞ ÇALIŞMALARININ YAPILDIĞI GÜNLERDE ÇORUM:.....	72
BİRİNCİ BÖLÜM.....	74
İSMET BEY'İN I. TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ.....	74
I- OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDEN TBMM'YE GEÇİŞ:	74
A- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI:	74
1- <i>Birinci Meclis'in Genel Özellikleri:</i>	76
2- <i>Birinci Meclis'in Genel Yapısı ve Milletvekili Sayısı:</i>	77
3- <i>Birinci Meclis Dönemi'nde Yaşanan Ekonomik Sıkıntılar ve Çözüm Arayışları:</i>	81
4- <i>İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçiş:</i>	83
II- İSMET BEY'İN MECLİSİN ÇALIŞMA USULÜ HAKKINDA YAPMIŞ OLDUĞU KATKILARI:.....	85
III- İSMET BEY'İN MALİ ALANDAKİ ÇALIŞMALARI	104
IV- İSMET BEY'İN DEVLET İDARESİNDE UZMANLIĞA VERDİĞİ ÖNEM	171
V- İSMET BEY'İN HALKÇILIK ANLAYIŞI VE DİĞER MESELELER HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARI	198

İKİNCİ BÖLÜM	246
İSMET BEY'İN İKİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ	246
A- TBMM'NİN İKİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:	246
B- TBMM'NİN II. DEVRE FAALİYETLERİ:	248
C- İSMET BEY'İN TBMM II. DEVRE ÇALIŞMALARI:	249
<i>Cumhuriyet'in İlanı ve Tarihi Oylamada İsmet Bey:</i>	252
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	292
İSMET BEY'İN ÜÇÜNCÜ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ	292
A- TBMM'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE SEÇİMLERİ:	292
B- TBMM'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:	294
C- İSMET BEY'İN III. DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:	299
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	328
İSMET BEY'İN DÖRDÜNCÜ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ	328
A- TBMM'NİN DÖRDÜNCÜ DEVRE SEÇİMLERİ:	328
B- TBMM'NİN DÖRDÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:	330
C- İSMET BEY'İN DÖRDÜNCÜ DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:	335
BEŞİNCİ BÖLÜM	404
İSMET BEY'İN BEŞİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ	404
A- TBMM'NİN BEŞİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:	404
B- TBMM'NİN BEŞİNCİ DEVRE FAALİYETLERİ:	405
C- İSMET BEY'İN BEŞİNCİ DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:	406
ALTINCI BÖLÜM	428
İSMET BEY'İN ALTINCI TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ	428
A- TBMM'NİN 6. DEVRE SEÇİMLERİ:	428
B- TBMM'NİN 6. DEVRE FAALİYETLERİ:	429
C- İSMET BEY'İN 6. DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:	434
YEDİNCİ BÖLÜM	511
İSMET BEY'İN YEDİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ	511
A- TBMM'NİN YEDİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:	511
B- TBMM'NİN YEDİNCİ DEVRE FAALİYETLERİ:	511
C- İSMET BEY'İN YEDİNCİ TBMM ÇALIŞMALARI:	515
SEKİZİNCİ BÖLÜM	561
İSMET BEY'İN SEKİZİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ VE 1950 SEÇİMLERİ	561
A- TBMM'NİN SEKİZİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:	561
B- TBMM'NİN SEKİZİNCİ DEVRE FAALİYETLERİ:	564
C- İSMET BEY'İN SEKİZİNCİ DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:	567
D- İSMET BEY'İN KATILMADIĞI 1950 SEÇİMLERİ:	581
NETİCE:	583
KAYNAKÇA	588
EKLER:	593

TAKDİM

Meşrutiyetten Cumhuriyete Samimi Bir Anadolu İnsanı: Abdullah İsmet Eker. Altı asırlık çınar, Osmanlı devletinin yıkılışı ve adeta “Anka”nın küllerinden yeniden doğuşunu gerçekleştiren yeni Türk devletinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemini en yakından idrak eden neslin mümtaz bir temsilcisidir.

Memuriyet ve mebusluk hayatı boyunca edindiği bilgi birikimini millet ve memleket yararına kullanmaya çalıştığını meclis zabıtları ifade ediyor.

Gerçekten de gerek Meclis-i Mebusan, gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarında onun bilhassa malî meselelerdeki birikimini ve tartışmalardaki etkinliğini görüyoruz.

Burada İsmet Eker'i övmek ya da çalışmalarını abartarak vermek suretiyle onu olduğundan daha fazla göstermek durumunda değiliz. Buna ihtiyaç da yoktur. Zira 1914 – 1950 arası dönemde aralıksız devam eden milletvekilliği hayatı, onun Türk tarihinin son derece önemli bir geçiş döneminde sürekli olarak Millet Meclisi bünyesinde alınan kararlar ve çıkarılan kanunlarda emeği olduğunun en açık kanıtı olsa gerekir.

Değerli Çorum insanının da ona olan itimadını ve devamlı desteğini gösteren bu teveccüh kolay elde edilen ve devam ettirilebilen bir mazhariyet değildir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce toplanan iki büyük kongre eğitim ve iktisat üzerine olmuştur. Bilindiği gibi Kütahya-Altıntaş muharebeleri sırasında Ankara'da toplanan Maarif Kongresi ile yeni dönemin en önemli meselelerinin başında Milli Eğitim ve Milli Kültür'ün düşünüldüğü ortaya konmuştu. Milli Mücadelenin savaşlar kısmı bittikten sonra İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi de yeni devletin ilk önceliğinin ekonomik meseleler olduğunu Türkiye ve dünyaya duyurmuştu. Aziz Atatürk yeni dönemin en önemli konuları arasında birinciliği iktisada vermiştir. Askeri ve siyasi başarının kalıcı olmasını ekonomik başarıya bağlamıştır. Gerçekten de kongrenin açılışında yaptığı konuşmada; “Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadî muzafferiyetler ile tetviç edilemezlerse husûle gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner” uyarısını yapmaktadır. Bu hassasiyetin sebebini de; “Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir” sözleriyle izah etmektedir.

Böyle bir dönemde aralıksız olarak maliye, bütçe ve gümrük-tekelle komisyonlarında en üst düzeyde görev yapabilmek altı çizilmesi gereken bir istikrar ve başarıdır. İsmet Eker, bu çalışmalar sırasında daima yapıcı, farklı yaklaşımları mevcut imkân ve kaynaklar ölçüsünde telif eden, netice alıcı yönlendirmelerle olumlu sonuçlandırmaya çalışan bir devlet adamı portresi çizmiştir.

Bütün bunların ötesinde İsmet Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün devletimizin ilk Cumhurbaşkanı seçildiği oturumu yöneten şahsiyet olarak da Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki yerini almıştır.

Elinizdeki çalışma değerli talebem Mahmut Şener'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'ndaki yüksek lisans eğitimi için hazırladığı teze dayanmaktadır. Yakın dönem Türk tarihinin önemli bir simasını ve meclis hayatındaki etkinliklerini ele almaktadır. Osmanlı devletinin yıkılış günlerinde neler yaşandığını, bu süreçte devletin en önemli karar organlarının başında gelen mecliste nelerin konuşulup tartışıldığını, kanunların nasıl çıkarıldığını anlamak toplumumuzdaki tarih bilincinin gelişmesine katkı yapacak mahiyettedir.

Aynı şekilde mütareke dönemlerinin karışık ortamında sağlam bir duruş ve isabetli bir kararlar milli mücadelenin içinde yer alan Abdullah İsmet Eker'in çalışmaları ışığında yeni dönemin nasıl şekillendiğini takip etmek de bu bilincin artırılmasına destek olacaktır. Yeni devlet kurulurken çekilen mali sıkıntıları ve devlet sorumluluğunun gereklerini onun konuşmaları etrafında takip etmek mümkündür. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri, Lozan'da sadece birkaç yılın değil de Türklerin Avrupa'ya geçişleriyle başlayan sürecin hesabını görmeye çalıştıkları için anlaşmaya varmak uzun sürmüştür. Lozan sonrasında yaşanan ekonomik gelişmelerin ve çekilen sıkıntıların günümüz Türk toplumu tarafından layıkıyla bilindiğini ve anlaşıldığını düşünmek aşırı iyimserlik olacaktır. Hafıza-yı beşer nisyanla malul olduğu gibi, bilhassa Atatürk'ten sonra iktisat alanında yaşanan sıkıntılar da söz konusu dönemde yaşananlardan gereken derslerin çıkarılmadığını, sonraki nesillere aktarılmadığını göstermektedir. Bu çalışmayı söz konusu eksikliği giderme yolunda atılmış önemli ve hayırlı bir adım olarak değerlendiriyorum.

Osmanlı Devleti'nin son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşanan ekonomik problemleri ve önerilen hâl çarelerini ve çıkarılan kanunları Çorum milletvekili Abdullah İsmet Eker'in konuşmaları çerçevesinde ortaya koyan bu kıymetli çalışmadan dolayı Mahmut Şener'i kutluyorum. Çorum ilinin yüz aklarından ABDULLAH İSMET EKER'i gelecek nesillere tanıtacak bu güzel eseri basma kararından dolayı Çorum ilimizin değerli Belediye Başkanını ve ekibini tebrik ediyor, tekrarlarını beklediğimizi ifade ediyorum.

Prof. Dr. Cezmi Eraslan
Atatürk Araştırma Merkezi
Başkanı

ÖNSÖZ

Türk Parlamento tarihinde uzunca bir dönem (1914-1950) milletvekilliği yapan, dönem içerisinde beş yıl Meclis Başkanvekilliğinde bulunarak oturumları yöneten ve muhtelif komisyonlarda başkanlık görevini yürüten Abdullah İsmet (Eker) Bey'in, Osmanlı Mebusan Meclisi ve TBMM çatısı altında dile getirdiği fikir ve faaliyetlerini ihtiva eden bu çalışma, tarihte unutulmuş kıymetli bir politika adamını günümüz okurlarının dikkatine sunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

İsmet Bey hakkındaki çalışmamıza ilk olarak, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak başladık ve bunu, "Çorum Mebusu İsmet Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri" adıyla 2008 yılında tamamladık. Daha sonra, danışman hocam Sayın Prof. Dr. Cezmi Eraslan'ın teşvikiyle İsmet Bey'in meclis faaliyetlerinin tümünü inceleyerek bu tez çalışmasını kapsamlı bir biyografiye dönüştürdük.

Üçüncü Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi için 14 Mayıs 1914'te yapılan seçimlerde Çorum'dan milletvekili seçilen İsmet Bey, buradaki çalışmalarını 21 Aralık 1918'e kadar sürdürmüştür. Zorunlu siyasi sebepler gerekçe göstererek, Padişah VI. Mehmet Vahdettin tarafından iradeyle kapatılan bu meclisin kısa süren beşinci çalışma yılında izin alarak Çorum'a dönmüştür. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele'ye katılmış, Çorum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda etkili olmuş, cemiyetin başkanlığını da yürütmüştür.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne yine Çorum milletvekili olarak katılan İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin kabulünde etkili olarak Türk milleti adına son derece önemli bir hizmette bulunmuştur.

Misak-ı Milli'nin ilanından sonra İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edilerek Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. Bu gelişme üzerine bir müddet İstanbul'da Rum kökenli bir ailenin evinde gizlendikten sonra tebdil-i kıyafetle ve meşakkatli bir deniz yolculuğunun ardından önce Samsun'a ardından da Çorum'a ulaşmıştır. Burada kaldığı süre içinde milli harekete destek vermiş, Çapanoğullarının Çorum'daki faaliyetlerine karşı mücadele etmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne güvenlik sorunları nedeniyle gecikmeli olarak 21 Temmuz 1920'de Çorum milletvekili sıfatıyla katılan İsmet Bey, bu tarihten itibaren siyasi hayatının sona erdiği 24 Mart 1950'ye kadar tüm seçim devrelerinde seçilerek milletvekilliği görevini sürdürmüştür.

Bu eserde, çok milliyetli bir imparatorluktan Türk kimliğine dayalı Cumhuriyet idaresine geçişin askeri safhası hariç tüm aşamalarını bizzat yaşayan İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ve Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalardan hareketle siyasi sahadaki hizmetlerini ortaya koymaya çalıştık. Ancak kitabı hazırlarken, İsmet Bey'in konuşmalarına odaklanarak bir sonuç çıkarmak yerine, onun görüş belirttiği konular hakkında diğer milletvekillerinin neler söylediklerini de göz önünde bulundurarak, kendi fikir ve düşüncelerinin bu genel tablo içerisinde nasıl bir

yer teşkil ettiğini belirlemeye gayret ettik. Bunu yaparken, konu bütünlüğünü bozmamak adına çalışmamızda yer yer İsmet Bey'in konuşmadığı meseleler hakkında da tespitlerde bulduk.

Çalışmamız sırasında karşılaştığımız en önemli zorluk, hiç kuşkusuz, İsmet Bey'in, yaşadığı dönemle alakalı birkaç belge dışında yazılı hatıra bırakmamasıdır. Emekliliği döneminde; Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi ve sonrasına ait anılarını yazması için yapılan tüm ısrarlara rağmen bu hususta her hangi bir çaba içerisine girmemiş olması, bu eksikliğin en temel nedenidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecini yaşayan, yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda faal bir rol üstlenen ve Cumhuriyet'in ilanını Meclis kürsüsünden ilk kez duyuran İsmet Bey, son derece önemli olaylara tanıklık etmesine rağmen bunları yazmadığı için çalışmamızda kaynak olarak, çoğunlukla Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi ve TBMM Açık-Gizli Celse Zabıtlarını kullanmak durumunda kaldık. Ayrıca bilhassa giriş kısmında olmak üzere arşiv belgelerinden, araştırma eserlerinden ve dönemin gazetelerinden istifade ettik.

Eser, girişle birlikte sekiz bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında; İsmet Bey'i daha yakından tanıtmak amacıyla "kısa hayat hikâyesi" verilmiştir. Ayrıca İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki faaliyetleri, eseri daha anlaşılır hale getirmek için; Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ve Mondros Mütarekesi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılışı ve Misak-ı Milli'nin ilanı, Çorum'da İttihat-Terakki ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu, İsmet Bey'in bu teşkilatlardaki rolü ile Çorum'un Milli Mücadele'deki yeri üzerinde durulmuş; böylelikle Birinci Meclis'in açılışından önceki genel tablo ortaya konulmuştur.

Okuyucuya kolaylık sağlamak için birinci bölümden itibaren devam eden tüm bölümler, Birinci Meclis'ten başlamak üzere TBMM'nin faaliyet devreleri ile paralel olarak ele alınmıştır. Her bölümün başlangıcında Meclis'in o devresinde yaşanan olaylar hakkında genel bir bilgi verilerek, İsmet Bey'in faaliyetleri daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Eserin birinci bölümünde, İsmet Bey'in Birinci Meclis'teki çalışmaları anlatılmıştır. Bu çerçevede mali, hukuki, sosyal ve diğer alanlardaki çalışmalar ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

İkinci bölümde, İsmet Bey'in TBMM İkinci Devresi'ndeki faaliyetleri ele alınmıştır. İsmet Bey'in dönem boyunca Meclis Reis Vekilliği'nde bulunduğu bu devre, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı ve son derece önemli inkılâpların gerçekleştirildiği bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Üçüncü bölüm ise bilhassa sosyal ve toplumsal alanlardaki inkılâpların hız kazandığı Üçüncü TBMM Dönemi'ndeki çalışmalarını içermektedir.

Dördüncü bölümde, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkileri ve yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı'na karşı tedbirlerin alındığı Dördüncü TBMM Dönemi faaliyetleri incelenmiştir.

Beşinci bölüm, Türk inkılâbını tamamlayıcı nitelikte adımların atıldığı, II. Dünya Savaşı öncesi yaşanan gelişmeler üzerine savaşa yönelik bir dizi hazırlıkların yapıldığı Beşinci TBMM Dönemi'ndeki faaliyetlerini ihtiva etmektedir.

Altıncı bölümde ise, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla savaş ekonomisinin en ağır koşullarının yaşandığı ve çeşitli tedbirlerin alındığı Altıncı TBMM Dönemi'ndeki faaliyetleri ele alınmıştır.

Yedinci bölümde, yine İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin görüldüğü Yedinci TBMM Dönemi'nde İsmet Bey'in çalışmaları incelenmiştir.

Son bölüm ise, İsmet Bey'in parlamento hayatının son dönemi olan Sekizinci TBMM'de yapmış olduğu çalışmaları içine almaktadır.

Eserin hazırlanması sırasında teşvik ve desteklerini esirgemeyen, hocam Sayın Ethem Erkoç'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlilerinden Yusuf İhsan Genç ve Hacı Haldun Şahin'e, kitabın basımı için her türlü imkânı hazırlayan Çorum Belediye Başkanı Sayın Muzaffer Külcü'ye, çalışmanın yayına hazırlanmasında yardımları dokunan Çorum Belediyesi Kent Arşivi sorumlusu İrfan Yiğit'e, tashih çalışmalarında emeğini esirgemeyen Atilla LAÇİN'e, belge temininde bizlere yardımcı olan Sefa Yalçın Beyefendiye ve İsmet Bey'in torunu Orhan Eker'e teşekkür ediyorum.

İsmet Bey'in konağında yaptığımız çalışmalardaki katkılarından dolayı meslektaşlarım Mehmet Kaya ve Arif Özdiilli'ye, kitabın bazı kısımları hakkında düzeltmeler öneren mesai arkadaşım Suna Güler'e ve teknik konularda bize destek olarak kitapta kullandığımız görselleri düzenleyen Denizati Ajans'ın sahibi Ayşe Kaya ve çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Kitabın her aşamasında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen, ön incelemesini yaparak düzeltmeler öneren ve yazdığı takdimle esere değer katan hocam Sayın Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak, beni yetiştiren, iyi bir eğitim almam için her türlü fedakârlığı yapan sevgili anne ve babama teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Mahmut Şener
Fatih-2011

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen bölüm
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.s.	: Adı geçen sözlük
a.g.t.	: Adı geçen tez
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
SS.	: orum Őerriyye Sicilleri
C.	: Cilt
D.	: Devre
Ed.	: Editör
G..	: Gazi niversitesi
i..	: İstanbul Üniversitesi
İS.	: İçtima Senesi
MM ZC.	: Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi
s.	: Sayfa
S:	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
TBMM ZC.	: Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ.	: TBMM Gizli Celse Zabıtları

GİRİŞ

ABDULLAH İSMET (EKER) BEY'İN HAYATI, MEMURİYETİ VE BİRİNCİ TBMM'YE KADAR OLAN SİYASİ YAŞAMI

I- ABDULLAH İSMET (EKER) BEY'İN KISA HAYAT HİKÂYESİ:

A- Doğumu, Öğrenim Hayatı, Ailesi ve Soyağacı:

Asıl adı Abdullah İsmet Efendi'dir. Mehmet Nazif Efendi'nin ve Sariye Meryem Hanım'ın* oğulları olarak 22 Temmuz 1876(h. 1 Recep 1293 / r. 10 Temmuz 1292) cumartesi günü, Çorum'un Cami-i Kebir mahallesinde dünyaya gelmiştir¹. İlk mektebi ve rüştiyeyi Çorum'da okumuştur. Daha sonra, babasının müderrislik yaptığı Çorum Ulu Camii medresesinde arabi lisan derslerini, arabi münazara, mantık, edebiyat, kelim, fıkıh, hadis usullerini babasından öğrenmiş, fûnun-ı saireyi ise hususi muallimlerden tederrüs ve tahsil etmiştir². Babasından ders alırken arkadaşlarıyla yaptığı ilmi tartışmalar sayesinde ön plana çıkmıştır³.

Abdullah İsmet (Eker) Bey, uzun bir nişanlılık döneminin ardından, memuriyet hayatına geçişten sonra Çorum'un tanınmış ailelerinden Hocazadelerin kızı Adike Hatun ile evlenmiştir⁴. Bu evlilikten Hüseyin Hamit, Ahmet Ramiz, Macit ve Semiye adlarında dört çocuk sahibi olan A. İsmet

---

* Sicil-i Ahval-i Umumi'de İsmet Bey'in annesi hakkında bilgi mevcut değildir. Bu bilgi Çorum Nüfus Müdürlüğü kayıtlarından ve İsmet Bey'in TBMM Arşivi'nde yer alan Tercüme-i Hal Kâğıdı'ndan alınmıştır.

¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.(Bundan sonra BOA olarak kısaltılacaktır). İsmet Bey'in doğum tarihi, Çorum merkez Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında 1 Temmuz 1877 olarak verilmektedir. Ancak, Osmanlı Devleti tarafından tutulan Sicil-i Ahval-i Umumi'de geçen rumi (10 Temmuz 1292) ve hicri (1 Recep 1293) tarihlerinin miladi karşılığı: 22 Temmuz 1876'dır. Bkz. Yücel Dağlı-Cumhuri Üçer, **Tarih Çevirme Klavuzu**, TTK Basımevi, Ankara1977, C. 5. Dolayısıyla, İsmet Bey'in doğum yılını 1877 olarak veren Çorum Nüfus Müdürlüğü'nün kayıtlarında bir çeviri hatası olmalıdır. Çalışmamızda, bu durumu göz önünde bulundurarak, doğum tarihini 22 Temmuz 1876 olarak verdik.

² **TBMM Arşivi, Sicil Dosyası**, No:103.

³ **"Kaybettiğimiz Bir Devrimci"**, Ulus Gazetesi, 24 Ekim 1962, s. 3. İsmet Bey'in hayattaki torunlarından Orhan Eker, kendisiyle 12 Mayıs 2010 Çarşamba günü yaptığımız görüşmede dedesinin eğitimiyle alakalı şu dikkat çekici anısını anlatmıştı: "...Dedem medrese eğitimine devam ederken Kur'an-ı Kerim'i de hıfz ettiğini bana anlatmıştı. Hatta evdeki gürültüden dolayı ezber faaliyetlerini yapmakta zorlanınca, babası Mehmet Nazif Hoca'ya ısrar ederek, yaşadıkları evin bahçesindeki bir ağaca küçük bir kulübe inşa etmişler ve dedem orada sakin bir ortamda Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiş. Benim gençlik yıllarımda o kulübe yerinde duruyordu ancak sonradan yıkıldı sanırım...".

⁴ Daver Kolağası, **"Enbiyazade Abdullah İsmet Eker Bey"**, Çorum Hâkimiyet, 27 Ekim 2005, s. 10.

(Eker) Bey'in Fevziye Hanımla yaptığı ikinci evliliğinden de Mucizat isminde bir kızı dünyaya gelmiştir⁵.

İsmet Bey'in doğumu, ailesi ve eğitimi hakkında verdiğimiz bu kısa açıklamadan sonra; İsmet Bey'in eğitiminde önemli bir yere sahip olan, sağlamış olduğu imkânlarla O'nu, memuriyete ve milletvekilliğine hazırlayan babası Mehmet Nazif Efendi'nin kısaca tanıtılması faydalı olacaktır.

1- Mehmet Nazif Efendi (1846-1929):

Mehmet Nazif Efendi, bezzaz* esnafından Enbiyazade Hüseyin Ağa'nın oğludur. Mart 1846'da Çorum'un Cami-i Kebir mahallesinde doğmuştur. Çorum'da Çırakhoca ilk mektebinde okumuştur. Cami-i Kebir dersiamlarından* Hacı Recepzade Osman Efendi'den ders alarak, Mayıs 1881'de tefsir ve hadis; Kasım 1885'de Kayseri âlimlerinden Hacı Derviş Efendi'den feraiz* icazetnamesi almıştır. Nisan 1883'de Çorum'da Camii Kebir'in ikinci imamlığına, günlük 80 kuruş ücretle görevlendirilmiş ve burada ders okutmaya başlamıştır. Fahri olarak yürüttüğü müderrislik vazifesine, Nisan 1910'da 150 kuruş maaşla resmen tayin olunmuştur. 1911'e kadar iki defa icazet vermiş olan Mehmet Nazif Efendi, bu tarihten sonra da aynı yerde müderris ve imam olarak görev yapmıştır⁶.

Mehmet Nazif Efendi, Çorum Ulu Camii'nde imamlık ve cami medresesinde müderrislik görevini yürütürken, 1883'de camiye mütevellî olarak da hizmet vermeye başlamıştır⁷. Çorum Ulu Camii'ne ait para vakıflarının işletilmesinden görevli olan mütevellîlerin zaman içerisinde vefat etmelerinden dolayı, belli bir ücret karşılığında bu işi yürütmek üzere

---

⁵ Çorum Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre İsmet Bey'in ikinci çocuğu Ahmet Ramiz, 2 yaşındayken(2 Nisan 1906'da) hayatını kaybetmiştir. Gerek Daver Kolağası'nın Çorum Hâkimiyet Gazetesi'ndeki yazısında gerekse İsmet Bey hakkında bilgi veren TBMM Albümlerinde bu bilgiye yer verilmemiştir.

* **Bezzaz:** Manifaturacı, kumaş satan kişi. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 98.

* **Dersiam:** Eskiden talebeye, medreseliye ve herkese ders vermeye yetkili bulunan kimse, cami hocası. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 176.

* **Feraiz:** İslam miras hukuku. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 258.

⁶ Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:40, İstanbul 1996, C.III, s. 246-247.; Çorum Şerhiye Sicili 3 numaralı defterde geçen miras taksimine göre, Mehmet Nazif Efendi'nin babası Enbiyaoğlu Hüseyin bin Halil bin Hüseyin'dir. Miras taksimi için bkz.: **Çorum Şerhiye Sicilleri**(Bundan sonra ÇŞS olarak kısaltılacaktır), Defter No: 3, s. 262, Hüküm No: 558, Tarih: 3 Zilhicce 1284.

⁷ Ali İlca, **Çorum Ulu Camii ve Vakıfları**, Birinci Baskı, Matsa Basımevi, Ankara 2006, s. 252, 254 ve 257.; Çorum Ulu Camiinde ikinci imamlık vazifesinde de bulunan Mehmet Nazif Efendi, bu vazifesinin karşılığını; geliri camiiin giderlerinde kullanılmak üzere faaliyet gösteren vakıflardan almıştır. Buna Göre Mehmet Nazif Efendi; Güpür hamamından bir hisse karşılığı olarak 350 kuruş, dükkânlardan 740 kuruş, kira gelirinde 10 kuruş ve para vakıflarından 500 kuruş olmak üzere toplam 1600 kuruş gelir elde etmektedir. İlca, **A.g.e.**, s. 154-156.

güvenilir bir kişi aranmış; Çorum İdare Meclisi azalarının ortak görüşüyle, bu göreve Ulu Camii ikinci imamı Enbiyaoğlu Hafız Mehmet Efendi getirilmiştir. Buna göre, Çorum Ulu Camii'nde sabah ve ikindi namazlarından sonra Kur'an'dan birer cüz okumak üzere Hafız İsmail, Hafız Mustafa ve Hafız Hüseyin Efendiler görevlendirilmişlerdir. Bu görevin takibi için "Para Vakfı Mütevellisi"⁸ olarak vazifelendirilen Enbiyazâde Hafız Mehmed Efendi, vazifeli olduğu sahada bulunan vakıf mallarını işleterek, kira gelirlerinden bu hafızların maaşlarını verecek, kendisi de bu görev karşılığında; Çöplük meydanında, Pekmez Pazarında ve Pembe Hanı sokağında bulunan 3 ayrı dükkândan 740 kuruş kira geliri elde edecektir⁹.

Mehmet Nazif Efendi, Çorum Ulu Camii'nde görev yaptığı yıllarda hayır faaliyetlerinde de bulunmuştur. Camiin kuzey kapısından avluya girişte sağ tarafta bulunan çeşme O'nun eseridir¹⁰.

Enbiyaoğlu Mehmet Nazif Efendi'nin mal varlığı hakkında Çorum Şeriyye Sicillerine dayanarak da bilgi sahibi olmaktayız. 3 Zilhicce 1284 tarihli mahkeme kaydına göre Mehmet Efendi'nin babası Hüseyin Ağa'nın vefatından sonra tüm mal varlığı 4 çocuğu ve eşi Şerife Hatun arasında paylaştırılmıştır. Toplam 13.110 kuruş olan mal varlığı şer'i usule göre pay edilmiştir. Buna göre Mehmet Efendi'ye babasından 2.691 kuruş 37 para miras kalmıştır¹¹. Babasından kalan bu malların haricinde Mehmet Efendi'ye annesinden de miras kaldığını görmekteyiz. Anne Şerife Hatun, eşinden kendisine kalan tüm mirasını oğlu Mehmet Efendi'ye 9 Zilkade 1304 tarihinde bağışlamıştır. Buna göre; Şerife Hatun, Cami-i Kebir mahallesinde bulunan evdeki hissesi ile Abdal Pınarı, Sultan Sekisi ve Çoraklık mevkilerinde bulunan tarlalardaki hisseleri ile çeşitli ev eşyalarını oğlu Enbiyaoğlu Mehmet Efendi'ye hibe etmiştir¹².

---

⁸ Vakfedilen malın tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Araştırmacılar, Para Vakıflarının Osmanlı'ya özgü bir icat olduğunu belirtmektedirler. 16. yüzyıldan itibaren sayıları hızla artan Para Vakıflarının Osmanlı'dan önce uygulandığına dair bilinen bir örnek mevcut değildir: Detaylı bilgi için bkz.: Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları**, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 1-90.

⁹ **ÇSS.**, Defter No: 9, s. 86, Hüküm No: 136, Tarih: 15 Safer 1299.

¹⁰ İlica, **A.g.e.**, s. 59. Çorum Ulu Camii avlusunun doğu, batı ve kuzey kapılarının girişlerinde birer tane çeşme vardır. Bunlardan, kuzey kapısından avluya girişte batı tarafta bulunan çeşme 1911'da, Çorum Müftülüğü vazifesinde bulunan Enbiyazade Mehmet Nazif Efendi tarafından yaptırılmıştır.

¹¹ **ÇSS.**, Defter No: 3, s. 262, Hüküm No: 558, Tarih: 3 Zilhicce 1284. Buna göre; 13.110 kuruş olan Mal varlığının toplam değerinden; cenaze masrafları, muhtelif borçları, hanımının mehr-i müecceline karşılık olarak 804 kuruş ayrılmış, geriye kalan 12.306 kuruşluk kısım; Şerife Hatun'a 1538 kuruş, 10 para ve 4 çocuğun her birine 2.691 kuruş, 37 para, olarak paylaştırılmıştır.

¹² **ÇSS.**, Defter No: 10, s. 474, Hüküm No: 747, Tarih: 9 Zilkade 1304. Şerife Hatun, mal varlığını oğlu Mehmet Efendi'ye hibe ettiğini, şahitler huzurunda "...üzerime lâbis olduğum köhne libâsımdan mâ'adâ bana nisbet olunan mârru'z-zikr emlâk ve eşyâ ve evânî-i nuhâsiyye

Mehmet Nazif Efendi'nin gelirlerine ve kendisine kalan mirasa bakılarak, İsmet Bey'in çocukluk ve gençlik döneminde, iktisadi sıkıntı yaşamadığını söyleyebiliriz. Zira bu ekonomik imkânlar sayesinde aldığı özel derslerle eğitim seviyesini yükseltme olanağı bulmuştur.

B- Memuriyet Hayatı:

İlk mektep ve rüştiyeyi Çorum'da tamamlayan, medrese eğitimi ve hususi müderrislerden aldığı dersler sayesinde eğitim seviyesini yükselten İsmet Bey, tahsilini müteakip Çorum'da memuriyete başlamıştır.

1- Maaşsız Memurluk Stajı:

13 Temmuz 1899'da, 23 yaşında, Çorum Sancağı Defter-i Hakani Kalemi'nde (Tapu ve Kadastro Dairesi) maaşsız olarak stajyer memurluk(mülazemet) görevine başlamıştır. 14 Ocak 1901'e kadar bu görevde kalmıştır.

2- Tapu Kâtipliği:

a- Tapu Kâtipliği Vekâleti:

1,5 yıllık stajyer memuriyetten sonra, 14 Ocak 1901'de, geçici olarak boşalan Çorum Sancağı Merkez Tapu Kâtipliği Vekâleti'nde, "aidat" ile istihdam edilmiştir. Asil kâtibin görevine dönmesiyle birlikte, 13 Kasım 1901'de bu görevden ayrılmıştır.

b- Tapu İkinci Kâtipliği:

Vekâleten yürüttüğü Tapu Kâtipliği görevi süresince, bu vazifede başarılı olduğu; Çorum Mutasarrıflığı tarafından Defteri Hakani Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu başarı sayesinde, 21 Temmuz 1903'de, Çorum Merkez Tapu ve Kadastro Dairesi İkinci Kâtipliği'ne, 180 kuruş maaşla, asaleten atanmıştır.

Yeni görevinde de başarılı çalışmalar ortaya koyan İsmet Bey'in bu hizmeti, Çorum Sancağı İdare Meclisi'nin 11 Ağustos 1903 tarihli mazbatasıyla tasdik edilmiştir. Vazifesindeki başarısı sayesinde maaşı, 14 Ağustos 1907'de, 200 kuruşa çıkarılmıştır.

c- Üçüncü Sınıf Defter-i Hakani Memurluğu'na Seçilmesi:

Çorum Merkez Tapu ve Kadastro Dairesi İkinci Kâtipliği görevini sürdürürken, Defter-i Hakani Nezareti Encümeni tarafından, 18 Temmuz 1907'de İstanbul'da yapılan imtihana katılmıştır. İmtihanda başarılı olarak; 18 Temmuz 1907 tarih ve 283 numaralı resmi yazı ile "Üçüncü Sınıf Defter-i Hakani Memuriyeti İntihapnamesi" kendisine verilmiştir.

d- Çorum Tapu ve Kadastro Baş Kâtipliği:

3 Şubat 1908'de Beşinci Sınıf olarak kabul edilen, Çorum Defter-i Hakani Kalemi (Tapu ve Kadastro Dairesi) Baş Kâtipliği'ne 400 kuruş maaşla atanmıştır.

---

oğlum mûmâ- ileyh Hâfiz Mehmed Efendi'nin müstakillen mâlî ve mülküdür benim aslâ ve kat'â alâka ve medhalim yoktur..." şeklindeki sözleriyle belirtmiştir.

Bu vazifede iken; Ankara Defter-i Hakani (Tapu ve Kadastro Dairesi) Müdürlüğü'nün, bölgesinde bulunan memuriyetler hakkında yaptığı tensikat¹³ neticesinde hazırlanan 14 Mart 1910 tarihli mazbatada; Çorum Defter-i Hakani Dairesi Kalemî (Tapu ve Kadastro Dairesi) Baş Kâtipliği vazifesinden çıkarılmayıp, aynı göreve devam ettiği belirtilmiştir.

Mebusan ve Ayan Meclisleri tarafından kabul edilen 1910 senesi Defter-i Hakani (Tapu ve Kadastro) Bütçesi gereğince; 14 Temmuz 1910'da maaşı 450 kuruşa çıkarılmıştır.

3- Evkaf Memurluğu:

a- Çorum Evkaf Memurluğu:

30 Mart 1912'de Çorum Evkaf memurluğuna, 750 kuruş maaşla nakl olunmuştur. Bu görev değişikliği; Evkaf Nezareti Memurin Komisyonu'nun 30 Mart 1912 tarihli mazbatasında belirtilmiştir.

İsmet Bey, Ankara Evkaf Müdürlüğü'nün, 19 Mayıs 1912 tarihli resmi yazısına göre; 1 Nisan 1912'de Evkaf memurluğu görevine başlamış olup, 17 Eylül 1912'ye kadar bu görevde kalmıştır.

b- Kerek Sancağına Nakil:

12 Eylül 1912'de, 750 kuruş maaşla, Kerek Sancağı¹⁴ Evkaf memurluğuna nakl ve tenzil edilmiştir.

c- Kerek Sancağı'na Nakle İtirazı ve Memuriyetten İstifası:

Çorum Evkaf memuru iken Kerek Sancağı'na atanan İsmet Bey, bu göreve gitmeyeceğini ilgili makamlara bildirmiştir:

Çorum İdare Meclisi'nin 31 Aralık 1912 tarihli mazbatasının tasdikli suretinde; İsmet Bey'in müracaat ederek, Kerek Sancağı'na gidemeyeceğini ifade ettiği belirtilmektedir.

İsmet Bey, aynı itirazla Çorum Mutasarrıflığı'na da müracaat etmiştir. Çorum mutasarrıflığı, 16-17 Eylül 1912 tarihli telgrafnamelerle, durumu

---

¹³ **Tensikat:** Düzenleme, Fazla memuru işten çıkarma. Devellioğlu, a.g.s. , s. 1080.

¹⁴ İsmet Bey'in Kerek Sancağı'na neden nakl edildiği ve kendisinin bu görevi neden kabul etmediği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Kerek Sancağı hakkında edindiğimiz şu bilgiler meseleyi izah etmektedir: Lut Gölü'nün 15 km. doğusunda, Hicaz Demiryolları üzerinde ve 1000 metre yükseklikte bulunan Kerek, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Suriye Vilayeti'nde Maan Sancağı'nın merkezidir. Günümüzde Ürdün'e bağlı ve kalesiyle meşhur bir muhafaza merkezi ve tarım şehri olan Kerek, Yavuz Sultan Selim Dönemi'nden önce Memluk idaresi altındadır. Bu dönemde, Kahire'den uzak tutulmak istenen yüksek seviyedeki devlet yöneticilerinin sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı hâkimiyetine giren Kerek, son dönemlerde kabile isyanlarının görüldüğü bir yer olmuştur. Bu nedenle 1893'te Şam Vilayetine bağlı bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. 1910'da vergi tahsili ve askere çağırma işlemlerinde ötürü bölgede çıkan isyan, cebel-ü dürüz'den gönderilen askerler tarafından güçlkle bastırılmıştır. Şemseddin Sami, **Kamus-ul Alam**, Mihran Matbaası, İstanbul 1896, C. 5, s. 3845. ; Mustafa L. Bilge, **TDV İslam Ansiklopedisi Kerek Maddesi**, Ankara 2002, C. 25, s. 278-279.

Ankara Evkaf Müdürlüğü'ne bildirmiştir. Ankara Evkaf Müdürlüğü, 26 Haziran 1913 tarihli cevap yazısıyla, İsmet Bey'in Çorum Evkaf memurluğu vazifesiyle alakalı, kendisinin herhangi bir zimmet ve ilişığının olmadığını bildirmiştir.

İstemediği bu tayin hakkında ilgili kurumlara gerekli müracaatları yaptıktan sonra, Çorum Evkaf memurluğu görevinden istifa etmiştir.

d- Çorum Evkaf Memurluğu Vekâleti:

İstifasını müteakip kısa bir süre, 18 Eylül 1912-28 Eylül 1912 tarihleri arasında, Çorum Evkaf memurluğunda vekâleten hizmet ederek, bu hizmet karşılığında yarım maaş üzerinden vekâlet maaşı almıştır.

e- Çorum Evkaf Memurluğuna İkinci Kez Tayin:

1 yıla yakın bir süre boşta kalan İsmet Bey; sicili hakkında Ankara Evkaf Müdürlüğu tarafından hazırlanan olumlu rapora istinaden 4 Ağustos 1913'de Çorum Evkaf memurluğuna 750 kuruş maaşla ikinci kez tayin olunmuştur. Bu göreve, 14 Ağustos 1913'te başladığı, Ankara Evkaf Müdürlüğu'nün 14 Eylül 1913 tarihli cevap yazısından anlaşılmaktadır.

4- Mebus Seçilmesi ve Memuriyet Görevinin Sona Ermesi:

Son memuriyet görevini, Çorum Evkaf memurluğunda yapan İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 3. devre seçimlerinde, 2 Mart 1914'de, Çorum mebusluğuna seçilerek Evkaf memurluğundan ayrılmıştır. Memuriyetten ayrıldığı, Evkaf Memurin Müdüriyeti'nin 20 Nisan 1914 tarihli vukuat pusulasıyla bildirilmiştir¹⁵.

C- Siyasi Hayatı:

İsmet Bey'in siyasi hayatı, 2 Mart 1914'te yapılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 3. Devre seçimlerinde Çorum'dan mebus seçilmesiyle bařlamıştır¹⁶. Birinci Dünya Savaşını da içine alan bu dönemde Çorum mebusu olarak görev yapan İsmet Bey, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'yle imzaladığı Mondros Ateşkesi'nden hemen sonra Çorum'a dönerek burada bir süre kalmış ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele'ye katılmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne tekrar mebus olarak seçilen İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin kabul edildiği 28 Ocak 1920 tarihli Meclis oturumuna katılarak, Misak-ı Milli'nin kabulünde etkili olmuştur.

İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin ilanının ardından Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İtilaflar tarafından feshi üzerine, deniz yoluyla Samsun'a oradan karayoluyla Çorum'a giderek burada bir müddet kalmıştır. Daha sonra

¹⁵ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.

¹⁶ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29. İsmet Bey'in Mebusan Meclisi'ndeki çalışmalarını için, tezin giriş bölümüne bkz.

Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı dorultusunda Ankara'ya gelerek, 21 Temmuz 1920'de, gecikmeli olarak Birinci TBMM'ye katılmıştır¹⁷.

TBMM'nin Birinci Toplantı Yılı'nda, Bütçe Komisyonu'na seçilen ve çalışmalarını bu encümünde sürdüren İsmet Bey, 1 Mart 1921'de başlayan "İkinci Toplantı Yılı" için yapılan seçimde "Birinci Şube"ye seçilmiştir¹⁸. 1 Mart 1922'de başlayan "Üçüncü Toplantı Yılı"nda da "Birinci Şube"ye seçilen İsmet Bey'in¹⁹ bu dönemdeki çalışmalarına bakıldığında, yine Bütçe Komisyonu'nda yer aldığını görmekteyiz. İsmet Bey, 1 Mart 1923–16 Nisan 1923 tarihleri arasında devam eden "Dördüncü Toplantı Yılı"nda da "Birinci Şube"ye seçilerek; Hariciye ve Tapu-Kadastro Komisyonlarında görev almıştır²⁰.

Birinci Meclis içerisinde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu'na üye olan İsmet Bey, ARMHG'nun 19 Mart 1922 tarihli Genel Heyet toplantısında Gurup İdare Heyeti'ne üye olarak seçilmiştir²¹. Bu görev O'nun TBMM'deki ilk idari görevidir.

Mecliste yapmış olduğu çalışmalarda, uzmanlık alanı olan mali konularda kendisini meclise kabul ettirmiş; bu alandaki vukufu sayesinde meclisin 20 Mart 1922 tarihli oturumunda 76 oyla Murakabe Heyeti'ne seçilmiştir. Toplam 15 kişiden oluşan Murakabe Heyeti'ne Birinci Şubeden seçilen İsmet Bey, Murakabe Heyeti üyelerinin vekâletlere ayrıldığı 25 Mart 1922 tarihli Meclis oturumunda; Sivas mebusu Vasıf Bey, Mersin mebusu Selahattin Bey, Karahisarısahip mebusu Ali Bey ile birlikte Müdafaa-i Milliye Vekâleti Murakabe Heyeti'ne seçilmiştir²².

9 Ocak 1923'de yapılan seçimle, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından Ziraat Bankası Merkez Meclisi İdare Heyeti'ne üye olarak seçilmiştir²³.

İsmet Bey, TBMM'nin İkinci döneminde de Çorum'dan milletvekili seçilmiştir. 13 Ağustos 1923'te yapılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın Başkan, Ali Fuat Paşa'nın Başkanvekili seçildiği Başkanlık Divanı seçimlerinde, İsmet Bey, İkinci Başkanvekilliği'ne seçilmiştir²⁴. 29 Ekim 1923'te Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirildiği, Cumhuriyet'in ilan edildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği oturuma başkanlık²⁵

---

¹⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, TBMM Matbaası, Ankara 1959, Devre I, İnikat Senesi II, Cilt. III, Sayfa. 372 (Bundan sonra **TBMM ZC.**, D., İS., C., s. şeklinde kısaltılacaktır)

¹⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.IX, s. 17.

¹⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 20.

²⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 20 ve 42–43.

²¹ Veysel Genya, **TBMM I. Dönem Albümü**, TBMM Basımevi, Ankara 1945, s. 243.

²² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVIII, s. 304 ve 373.

²³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 315

²⁴ **TBMM ZC.**, D.II, İS.I, C.I, s. 36-46.

²⁵ Bu konu hakkında detaylı bilgi, II. Bölümde yer alan "Cumhuriyet'in İlanı ve Tarihi Oylamada İsmet Bey" başlığı altında verilmiştir.

etmiştir. İsmet Bey, Başkanvekilliği görevini, bu dönemin sonuna kadar her yıl seçilmek üzere, devam ettirmiştir²⁶. TBMM'deki bu görevinin yanısıra, 20 Kasım 1924'de yapılan Cumhuriyet Halk Partisi başkanlık divanı seçimlerinde de başkanvekilliğine seçilmiştir²⁷. Böylece aynı zaman dilimi içerisinde hem TBMM'nin hem de Cumhuriyet Halk Partisi'nin başkanlık divanlarında görev almıştır.

TBMM'nin III. döneminde tekrar Çorum'dan milletvekili olan İsmet Bey, 1 Kasım 1927'de Birinci Başkanvekili olarak seçilmiş ancak ikinci toplantı yılında kendi isteğiyle bu görevinden ayrılmıştır. TBMM'nin IV, V, VI, VII ve VIII. dönemlerinde yine Çorum Milletvekili olarak meclisteki görevini sürdürmüştür²⁸. Görevi süresince Maliye, Gümrük-Tekeller ve Bütçe komisyonlarında görev almış ve bu komisyonlara başkanlık yapmıştır²⁹. Mali meselelere vakıf olmasının³⁰ yanı sıra hukuk konularında da geniş bilgiye sahiptir³¹. Siyasi hayatı 24 Mart 1950'de sona ermiştir³².

D- Kişiliği, Son Yılları ve Vefatı:

Son derece otoriter bir kişilik özelliğine sahip olan İsmet Bey, gösterişi sevmez ancak işi gereği giyimine dikkat ederdi. Eğitime de büyük önem veren İsmet Bey, aile bireylerinin iyi eğitim alması için çaba sarfetmiştir. Hayattaki torunlarından Türkan Alaybeyoğlu, dedesinin yoğun

---

²⁶ **TBMM ZC.**, D.II, İS.II, C.III, s. 43-44. ; **TBMM ZC.**, D.II, İS.III, C.XIX, s. 12-15. ; **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C.XXVII,

²⁷ **Kazım Karabekir'in Günlükleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, C.II, s. 934.; **Cumhuriyet Halk Fırkası Grup Toplantısı Tutanakları**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 592.

²⁸ Hasan Kendirci, **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler**, Kitap Yayınevi, I. Baskı, İstanbul 2009, s. 87. Eserde, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelerek TBMM'de görev alan mebuslardan bürokrasi kökenli olanların siyasi yaşantılarının oldukça uzun olduğuna işaret edilmektedir. Yazar, bu tespitinde İsmet Bey örneğini de kullanmıştır: "...Göze batan örneklerden İsmet (Eker) ve Hasan Fehmi Ataç da ikişer dönem Osmanlı Mebusan Meclisi deneyimine sahip olup I. TBMM'den itibaren kesintisiz sekizer dönem seçilmişlerdir". Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde milletvekillerinin mesleki özelliklerinin seçilme oranları ve bunun temel nedenleri hakkında bkz.: A.g.e.

²⁹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, C.III, TBMM Yayınları, Ankara 1995, s. 259-260.

³⁰ **TBMM Yıllık**, D.V, İS.I, 26 Ekim 1935-31 Ekim 1936, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 85. Meclisteki vekillerin bazı özelliklerinin verildiği bu eserde İsmet Eker'in ihtisas alanı Maliye olarak verilmiştir.

³¹ Hilmi Uran, **Meşrutiyet-Tek Parti-Çok Parti Hatıralarım 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, İstanbul 2007, s. 334.

³² **TBMM ZC.**, D. VIII, İS.IV, C. XXVI, s. 420.

çalışma temposu nedeniyle çoğu zaman uykusuz kaldığını; beraber yenilen aile yemeklerinde dahi işlerini düşündüğünü dile getirmiştir³³.

Hayattaki torunlarından Orhan Eker de kendisiyle yaptığımız röportajda İsmet Bey'in hususiyetleriyle alakalı dikkat çekici bilgiler verdi: "Meclis Başkanvekili olduğu dönemde dedeme bir otomobil tahsis edilmişti. Ancak "bu devletin malıdır" diyerek bizleri o otomobile hiç bindirmedi. Bu konularda çok hassas olduğunu söyleyebilirim. Ayrıca çok ketumdu. Meclis çatısı altındaki faaliyetlerden hemen hemen hiç bahsetmezdi. Atatürk ile olan ilişkisi hakkında bilgi sahibi olamadım. Ancak ben Cumhuriyet'in 10. Yıl nutkuna dedemle birlikte katıldığımı hatırlıyorum. Törene oldukça yoğun bir katılım vardı. Tören sırasında Atatürk ile karşılaştım. Bana "Cumhuriyet siz gençlere emanettir" diyerek yanağımı okşadı. O günü hiç unutmam"³⁴.

Çorum merkez Bayat Köyü'ndeki konağında yapmış olduğumuz araştırma ve incelemelerde karşılaştığımız dergi ve kitaplar zamanının önemli bir kısmını okuma faaliyetlerine ayırdığını göstermektedir. Buradaki incelemelerimizde İsmet Bey'in okuduğu gazetelerden kestiği bazı köşe yazılarını* arşivleyerek sakladığını tespit ettik. Bu durum, düzenli bir çalışma sistemine sahip olduğunu göstermektedir.

İsmet Bey, siyasetten ayrıldığı 1950 yılından vefatına kadar geçen 12 yıllık zaman dilimini Ankara ve Çorum'da sakin bir hayat sürerek geçirmiştir. Son yıllarında sağlık sorunlarıyla da mücadele eden İsmet Bey, 4 Ekim 1962 Perşembe gecesi saat 02.00'de, Ankara'da, tedavi gördüğü hastanede vefat etmiştir.

---

³³"Cumhuriyeti Oylayan Başkan Abdullah İsmet Eker Bey", Çorum Hâkimiyet Gazetesi, 25 Ekim 2005, s. 9.

³⁴ Orhan Eker ile 12 Mayıs 2010 Çarşamba günü yapılan röportaj.

* Bu köşe yazıları, Mehmet Akif Ersoy, Hüseyin Cahit Yalçın ve masonluk hakkındadır. Bu yazılar, İsmet Bey'in milletvekilliği dönemindeki şahıs ve konulara ilgisinin devam ettiğini göstermektedir.

İsmet Bey'in vefat haberini, Cumhuriyet Gazetesi "Ölüm"³⁵ Ulus Gazetesi "Acı Kayıp" başlığıyla okuyucularına duyurmuştur. Ankara'da çıkan Ulus Gazetesi'nin haberinin detayında, "Cumhuriyet devrinde CHP'den aralıksız olarak 1950 yılına kadar Çorum milletvekili seçilen, Atatürk ve Kurtuluş Harbi kumandanlarının yakın arkadaşlarından İsmet Eker geçirdiği prostat ameliyatı sonucu dün gece saat 02.00'de, yatmakta olduğu Yenişehir Sağlık Yurdu'nda vefat etmiştir. Merhumun cenazesi bugün memleketi olan Çorum'a nakledilecektir. Evli ve dört çocuk babasıdır"³⁶ denilmektedir.

Macit Eker ile yapılan
röportajı konu alan gazete haberi
Ulus, 24 Ekim 1962.

Haberde; İsmet (Eker) Bey'in, Başkanvekili sıfatıyla, Cumhuriyet'in ilan edildiği oturumu yönetmesine değinilmemiştir. Ancak aynı gazetenin 24 Ekim 1962 tarihli sayısında, İsmet Bey'in oğlu ile yapılan ve İsmet Bey'in hayatını konu alan röportaj yayınlanmıştır. Röportajda babasından bahseden Prof. Dr. Macit Eker, "Ailemiz için ve doğduğu memleket için en büyük mazhariyet TBMM'nde Cumhuriyet'in ilan edildiği oturuma başkanlık etmesi ve bunun büyük Atatürk'ün kaleminden çıkan Nutuk'ta geçmesidir"³⁷ diyerek, İsmet Bey'in (Eker) bu hizmetini kamuya tekrar duyurmuştur.

Ancak bundan sonraki süreçte, eski tabirle "hafıza-i beşer nisyan ile malüldür" ifadesi yerini bulmuş; İsmet Bey (Eker), unutulmuş adaşı İsmet Paşa (İnönü) ile karıştırılmıştır³⁸. Bu sefer geride kalan ailesinden torunu

³⁵ "Ölüm" Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 1962, s. 3. İsmet Bey'in vefat haberi Cumhuriyet gazetesinin 5 Ekim 1962 tarihli sayısında "Ölüm" başlığıyla verilmiştir. Haberin detayında, başta İsmet Bey'in eşi Atike Eker olmak üzere, çocukları, gelin ve damatları ile torunlarının ismi anılmıştır. Haberin devamında şöyle denilmektedir: Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Cumhuriyeti kabul ve ilan ettiği tarihi oturuma başkanlık eden ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 1950 seçimlerine kadar aralıksız Çorum milletvekilliği yapmış bulunan İsmet Eker geçirdiği prostat ameliyatı sonucu 3-4 Ekim gecesi Ankara Yenişehir Sağlık Yurdu'nda Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi Çorum'a nakledilip bugün ebedi istirahatgahına verilecektir.

³⁶ "Acı Kayıp", Ulus Gazetesi, 5 Ekim 1962, s. 1.;

³⁷ "Kaybettiğimiz Bir Devrimci", Ulus Gazetesi, 24 Ekim 1962, s. 3.

³⁸ Bazı basım ve yayımladıkları Nutuk'larda Cumhuriyet'in ilan edildiği meclis oturumu ile alakalı bilgi verilirken, meclis başkanı, İsmet Bey (Paşa) olarak verilmektedir. Eserin indeks

Orhan Eker, 23.07.1998 tarihli mektup ile TBMM'ne başvurarak karışıklığın giderilmesini istemiştir. Dönemin meclis başkanı Hikmet Çetin imzalı, cevap niteliği taşıyan, 31.07.1998 tarih ve A.01/1600 sayılı belgede “İlgi mektubunuzu okudum. Bahsettiğiniz konunun incelemesi ve tarafıma bilgi verilmesi için yetkililere talimat verdim, sonucu size ayrıca intikal ettirilecektir. Bilgilerinizi rica eder, bu vesileyle sevgi ve selamlarımı sunarım” denilerek İsmet Bey'in torunu Orhan Eker'e cevap verilmiştir. Orhan Eker'e gönderilen cevap niteliğindeki yazı ve bu yazının ekleriyle³⁹ İsmet (Eker) Bey'in hakkı teslim edilmiştir.

E- İsmet Bey TBMM'de Nasıl Tanınıyordu?

İsmet Bey, Birinci TBMM'nin açılışından yaklaşık üç ay sonra, 21 Temmuz 1920'de, Çorum'u temsilen Meclis'e katılmıştır. Bu dönem, Türk tarihinin en zor safhalarından biri olup, Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle “türlü düşmanlarla kanlı boğuşmaların yaşandığı” İstiklal Harbi'ni de içine almaktadır. Yaşanan bu süreçte; İstiklal Harbi kazanılarak Lozan görüşmeleri başlatılmış, Saltanat kaldırılarak Cumhuriyet'in ilanına zemin hazırlanmıştır. İsmet Bey de Türk milletinin istikbali için hayati kararların alındığı bu dönemde Meclis kürsüsünden yaptığı etkili konuşmalarla öne çıkmıştır.

Birinci Meclis döneminde mecliste kâtiplik görevinde bulunan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Milli Mücadele Anılarım” adlı eserinde “İlk Meclisin Renkli Ve Ünlü Kişileri” başlığı altında “Hatipler” alt başlığında İsmet Bey'i tanıtmıştır: “...benim memleketimden olan Çorum mebusları içinde en çok konuşan fakat pek ciddiye alınmayan Haşim Bey, az konuşup kendisini dinleten ise İsmet Bey(Eker) idi. Bu zat meclisin sonraki dönemlerinde de uzun süre milletvekilliği yapmış ve meclis birinci reis vekilliklerinde de bulunmuştur”⁴⁰ diyerek, İsmet Bey'in hitabet yeteneği sayesinde meclis kürsüsünde sözü dinlenen bir mebus olduğuna dikkat çekmiştir. İsmet Bey'in, arkadaşları arasında “usul üstadı”⁴¹ olarak tanınması da Velidedeoğlu'nun tanımlamasını doğrular niteliktedir.

---

kısımında da bu bölüm İsmet İnönü'ye ait olarak gösterilmektedir. Örneğin; **Nutuk**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan – Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, THK Basımevi İşletmeciliği, Ankara, 2005, s. 542–549. Ancak “**Nutuk**”un asıl nüshasında Mustafa Kemal Paşa: “...nihayet makamı riyasette bulunan reis vekili İsmet Bey, meclise şu malumatı verdi...” demektedir (**Nutuk**, Gazi Mustafa Kemal, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 584.) İsmet Bey'in, Cumhuriyet'in ilan edildiği oturumu yönetmesiyle alakalı detaylı bilgi, çalışmamızın ikinci bölümünde “Cumhuriyetin İlanı ve Tarihi Oylamada İsmet Bey” başlığında verilmiştir.

³⁹ **EK 3:** Belgelerin asıl nüshası, TBMM Arşivinde ve İsmet Eker'in torununun damadı olan işadamı Sefa Yalçın'da bulunmaktadır.

⁴⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Milli Mücadele Anılarım**, Hil Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1983, s. 157.; H. V. Velidedeoğlu, **Milli Mücadelede Anadolu**, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990, s. 138-139.

⁴¹“**Kaybettiğimiz Bir Devrimci**”, Ulus Gazetesi, 24 Ekim 1962, s. 3.

Tek parti döneminde uzun yıllar milletvekilliği yapmış, çeşitli bakanlıklarda bulunmuş olan Hilmi Uran da hatıralarında İsmet Bey hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Çorum'un tanınmış bir ailesine mensup olan İsmet Eker, parlamento mektebinden yetişmiş, kıymetli bir politika adamımızdır. Keskin bir zekâya sahipti. Havayı yırtarak çıkan cırlak bir sesi vardı. Eski rüştiye mektebiyle medresede okumuştur. Evkaf müdürü iken mebus seçilmiştir. Yaratılışındaki isti'dad ile meclise seçilmiş olması, kendisini, mecliste konuşulan hemen her mevzuda reyine ve fikrine kayıtsız kalınmaz mümtaz bir şahsiyet haline getirmiştir.

Müteaddit defalar Meclis reis vekili seçilerek Meclis müzakerelerini idare etmişti. Uzun müddet Maliye komisyonu reisliğinde çalışmıştır. Bilgisi, hukuk işlerine daha yatkındı. Şahsi bir menfaat peşine takıldığını hiç iştmedim; fakat seçim dairesinin işleri için yırtıncıydı⁴².

Bu değerlendirmeler de göstermektedir ki; İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde etkin bir rol oynayan İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen birikimini TBMM'ye taşıyarak meclis çalışmalarında tecrübenin ne kadar önemli olduğu gerçeğine müşahhas bir örnek teşkil etmiştir.

F- İlgi Bekleyen Tarihi Bir Yapı: İsmet Eker Konağı:

İsmet Bey hakkında yapmış olduğumuz araştırmalar sırasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendisinin, Çorum'un Bayat köyündeki çiftlik arazisine 2 katlı bir konak yaptırdığını öğrendim. Çalışmamıza katkıda bulunacağı düşüncesiyle günümüze kadar ulaşan bu tarihi yapıyı 2007 yılının Ocak ayında Eker ailesinin damadı Sefa Yalçın Beyle birlikte ziyaret ettik. Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihli oturumu idare eden ve 1927 yılına kadar da Meclis Başkanvekilliği görevini başarıyla sürdüren İsmet Bey'in meclisin tatil dönemlerinde gelerek kaldığı ve dinlendiği bu tarihi yapı 1926'da inşa ettirilmiş. Çocukluğu İsmet Bey'in siyaset hayatının sonlarına rastlayan işadamı İsmet Çenesiz, kendisiyle yaptığımız röportajda, konağın yapılışı hakkında şu bilgileri verdi: "...Benim babam dülger idi. Yani yapı ustasıydı. İsmet Bey'in Bayat köyündeki konağının inşasında, Çorum'un meşhur yapı ustalarından Muttalip ustayla beraber çalışmıştı. Babam o zaman kalfaydı. Sabahları babamları at arabalarıyla alıp, inşaata götürürlerdi..."⁴³.

İsmet Bey'in tarihi kişiliğinden ötürü meşhur olan ve Çorumlu yazarların da dikkatini çeken tarihi konak hakkında Daver Kolağası ve Ethem Erkoç geçtiğimiz yıllarda yazılar kaleme almışlardır. Gerek bu yazılar gerekse bizim tespitlerimiz; konağın eklentileriyle birlikte kapsamlı bir yapı hüviyetinde olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ihata duvarıyla çevrili konağın bünyesinde muhtelif hayvan barınakları, samanlık, tahıl ambarları ve silolar,

---

⁴² Hilmi Uran, **Meşrutiyet-Tek Parti-Çok Parti-Hatıralarım(1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 334-335.

⁴³ İsmet Çenesiz ile 28 Ağustos 2009 Cuma günü Çorum'da yapılan röportajdan alınmıştır.

tandır, garaj, çamaşırhane, tarım aletleri için depolar ve genişçe bir meydan bulunmaktadır.

İsmet Bey, konağın inşa edildiği 1926 yılında TBMM Başkanvekili olarak görev yapmaktaydı. Bilhassa TBMM'nin yaz tatiline girdiği Haziran ayında Çorum'a gelen İsmet Bey, tatilini burada dinlenerek geçirmiş. İsmet Bey'in hayattaki torunlarından Orhan Eker, dedesinin konak hayatını çok sevdiğini, ancak kendisi işi gereği Çorum'da fazla kalamadığı için bu doğal yaşamdan sadece aile fertlerinin yeterince istifade edebildiklerini dile getirmektedir. Dedesinin son derece otoriter bir yapıya sahip olduğuna dikkat çeken Orhan Eker, İsmet Bey'in konak yaşantısı hakkında bize şu bilgileri verdi: "Konakta yemekler tüm aile fertlerinin katılımıyla yenirdi. Zamanın şartlarına göre soframız son derece zengindi. Yemek süresince zorunlu ihtiyaçlar dışında kesinlikle konuşulmazdı. Kendisi okumayı severdi. Yemek dışındaki vakitlerinde genellikle tarih kitapları okur, mevcut gazeteleri de takip ederdi. Çok uyumazdı. Tatil olmasına rağmen Meclis'teki işleriyle alakalı çalışmalara da zaman ayırırdı"⁴⁴.

İsmet Bey'in konağını ilk kez çocukluk yıllarında gördüğünü söyleyen yazar Ethem Erkoç da çocukluk yıllarını geçirdiği Beydili Köyü'nden Çorum'a, pazara mahsul satmaya giderken karşılarına çıkan yapı hakkındaki gözlemlerini şu sözlerle dile getirmektedir: "...Şehre iki yoldan gidiliyordu; biri Ulubel yolu, diğeri de Paşa Köy yolu. Biz, Paşa Köy yolundan gidiyorduk. Köprüyü geçtik, Paşa Köy'ün içinden Ağyol denilen yola girdik. Bir saat kadar bir zaman geçmişti; tepeye çıktığımızda Bayat köyü görüldü. Köyden çok, girişteki büyük konak dikkatimi çekti. Osman Ağa'ya sordum:

-Bu konak kimin?

-İsmet Bey'in.

-İsmet Bey, o kadar zengin mi?

-Bayat'ın arazisinin çoğu onun. Zengin mi zengin! Traktörü bile var. Çorum'a demir tekerlekli traktörü ilk getiren O'dur. Öyle ya bu kadar arazi öküzlerle sürmekle biter mi? Adam bulmuş çaresini.

-Konakta kim duruyor?

-Oğlu Hamit Bey, hizmetkârları, uşakları...

Bu konuşmamıza diğer komşular da katıldılar. İçinde geniş bir atlık, büyük bir sığır damı ve koyun ağılı olduğunu söylediler. Modern ambarlar, samanlıklar, ot depoları da varmış. Sekiz, on hizmetkâr çalışmış. Kadın hizmetçiler de ev işlerine bakar, yemek hazırlarlarmış. Bunlardan biri de Beydili Köyündenmiş.

Sohbet uzadıkça uzadı. İsmet Bey'in Çorum'a pek gelmediğinden, çiftçiliği oğlu Hamit Bey'in yaptığından, tarlalarını traktörle bizzat kendisinin sürdüğünden söz ettiler. En çok tekrar edilen söz ise, çok paralı ve borçsuz

---

⁴⁴ Orhan Eker ile 12 Mayıs 2010 Çarşamba günü İstanbul'da yapılan röportajdan alınmıştır.

bir insan oluşuydu. Bu borç batağında boğulan, parasızlıktan takati kesilen insanlar için önemli bir husustu...⁴⁵.

İsmet Bey ve ailesi için uzun yıllar huzurlu bir yaşam alanı olan konak, O'nun 1962 yılında vefatıyla birlikte bir anlamda sarsılmış. Zira İsmet Bey burada 37 yıl yaşamıştır. İsmet Bey'in vefatından 8 yıl sonra hanımı Adike Hatun Eker de hakkın rahmetine kavuşmuştur. Bundan sonraki süreçte konağın yeni reisi İsmet Bey'in büyük oğlu Hüseyin Hamit Bey olacaktır. İsmet Bey tarafından burada tesis edilen modern çiftçilik faaliyetleri, Hamit Bey tarafından devam ettirildiyse de O'nun vefatı, çocuklarının da şehir yaşantısını tercih etmeleri nedeniyle tarihi konak bundan sonraki yıllarda kaderine terk edilmiştir.

İsmet Bey hakkında kendisiyle röportaj yaptığımız kişilerden Atilla Lâçin, tarihi konağın geleceğine dair İsmet Bey'in ne düşündüğü konusunda son derece önemli bir bilgi aktardı: "İsmet Bey'in torunu Ziraat Mühendisi Turhan Eker, 1970'li yıllarda Saat kulesi civarında Nuri Delikaralar'ın beyaz eşya dükkânında sair zamanlarda dedesi hakkında konuşmalar yapıyordu. Ben de bu konuşmaların bir kısmını dinledim. Turan Bey'in anlattığına göre, ziraata büyük önem veren ve çiftçiliği modern aletlerle yapan İsmet Bey, konağın gelecekte bir "ziraat müzesi" haline dönüştürülmesini istemiş, Çorum'un ilerleyen yıllarda büyümesiyle konağın şehirle birleşeceğini ve ulaşımının da zor olmayacağını ileri sürmüştü. Şimdi gerçekten de böyle oldu"⁴⁶.

İsmet Bey'in bir nevi vasiyet mahiyetinde olan bu isteği ne derece doğrudur bilemeyiz. Ancak şu bir gerçek ki; tarihi konak şu günlerde sessizliğe bürünmüş ve ilgi bekliyor. Eker ailesiyle yapmış olduğum görüşmelerde konağın geleceği hakkında kesin bir şey söylemediler. Bununla birlikte İsmet Bey'in silahlarının ve diğer eşyalarının Çorum'da bir müzeye bağışlanabileceğini dile getirdiler.

Yapmış olduğumuz çalışmalar ve görüşmeler neticesinde konağın geleceğine dair şu önerilerde bulunmak mümkündür:

Burası Müze olabilir. Nasıl ki; Ankara'daki Birinci Meclis binasında dönemin milletvekillerinden kalma çeşitli eşyalar sergileniyorsa, burada yapılacak müzede de İsmet Bey'e Kurtuluş Savaşı anısına hediye edilen silahlar, İstiklal Madalyası, TBMM Rozeti vs. hatıralar ile Birinci Meclis döneminde görev alan diğer Çorum milletvekillerinden kalma eşyalar da ziyarete açılabilir. Yine Çorum'un Milli Mücadeleye katkıları burada muhtelif belgeler ışığında ziyaretçilere sunulabilir. Bu sayede yeni nesillere, Cumhuriyeti kuranların hatıralarını yakından görme imkânı tanınmış olunur.

Konağın ve eklentilerinin bulunduğu bu alanda yöresel yemeklerin yapıldığı bir restoran açılabilir. Turizm firmalarıyla yapılacak anlaşmalar

---

⁴⁵ Ethem Erkoç, **Anadolu'da Bir Köy Odası Hatışoğlu Konağı**, Çorum Belediyesi Kültür Serisi No: 10, Lider Matbaacılık, İkinci Basım, Çorum 2008, s. 222.

⁴⁶ Atilla Lâçin ile 13 Kasım 2010 Cumartesi günü yapılan röportajdan alınmıştır.

doğrultusunda Çorum kültürünün tanıtımına önemli bir katkı sağlanabilir. Böylece şehrimizin uğrak yerlerine bir yenisini daha eklemiştir oluruz.

Burası İsmet Bey'in isteği doğrultusunda bir ziraat müzesi de olabilir. Geçmişten günümüze ziraatta kullanılan araç ve gereçler burada sergilenabilir.

Sonuç olarak, adı ve işlevi ne olursa olsun, bu tarihi yapı ve eklentileri bir proje kapsamında yenilenerek burasının Çorum ve ülkemiz için bir cazibe merkezine dönüştürülmesi arzu edilmektedir. Umarım son yıllarda ülkemizin dört bir yanında ata yadigarı eserlerimize hayat veren Kültür Bakanlığımız, bu tarihi konağa da gereken ilgiyi gösterir.

II- ÇORUM'DA İTTİHAT-TERAKKİ PARTİSİ'NİN KURULMASI VE İSMET BEY:

Çorum'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin⁴⁷ kuruluşuna, İdadi (Lise) Edebiyat ve Fransızca Öğretmeni Münif Kemal Bey ile o dönemde Çorum'da görevli bulunan Yüzbaşı Selahattin öncülük etmişlerdi. Bu Parti'nin ileri gelenleri arasında İsmet (Eker) Bey de vardı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan Mebusan Meclisi seçimlerinde etkinliklerini daha da arttıran İttihatçıların Çorum'daki temsilcilerinden Münir (Çağıl) Bey ve Ali Osman Bey Mebusan Meclisi'ne seçilmişlerdir. İsmet Bey ise, bu Meclis'in Üçüncü Dönemi için yapılan seçimlerde, Münir (Çağıl) Bey ile birlikte Çorum'u temsilen milletvekili seçilmiştir⁴⁸. Böylece İsmet Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Çorum Şubesi'nin kuruluşuna sağladığı katkı sayesinde, Mebusan Meclisi seçimlerinde parti yöneticilerinin desteğini alarak aday gösterilmiş ve Çorum milletvekili olarak Mebusan Meclisi'ne girmiştir.

---

⁴⁷ İttihat ve Terakki Partisi, 1889'da "İttihad-ı Osmanî" adıyla İstanbul Sirkeci'de Demirkapı'da Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuştur. Daha sonra Paris'te Ahmet Rıza Beyle temas edilerek ismi "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. II. Abdulhamid'in yönetim tarzını şiddetle eleştiren ve Meşrutî idareyi yeniden getirmek isteyen Cemiyet'in kurucuları Askeri Tıbbiye öğrencileridir: Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakirli İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyin zade Ali. Özellikle yurt dışında örgütlenen Cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülke yönetimine hâkim olmuş ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar bu hâkimiyeti sürdürdükten sonra 1Kasım 1918'deki kongrede faaliyetlerini durdurma kararı alınmıştır. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul 1952, s. 108-130.

⁴⁸ **Çorum İl Yıllığı-1973**, Ankara 1973, s. 11. Yıllıkta, Partinin ileri gelenleri arasında İsmet Bey ile beraber Mehmet Galip (Kürkçü) , Gökeşme oğlu Mehmet, Süleyman (Köstekci) , Madan oğlu Hacı Salim Ağa, Çöplü oğlu Mustafa, Veli Paşa oğlu Şevket, Tütüncüoğlu Tahsin de zikredilmişlerdir.

III- İSMET BEY'İN OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DÖNEMİ'NDE YAPMIŞ OLDUĞU ÇALIŞMALAR:

A- OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE SEÇİMLERİ:

Balkan Savaşları sonunda Osmanlı ordusunun yenilmesi ve düşman ordularının İstanbul önlerine kadar yaklaşması İttihatçı karşıtı Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa hükümetlerinin saygınlıklarını yitirmelerine yol açmıştı. Ağır yenilginin sorumluluğunu Kamil Paşa Hükümeti'ne yükleyen İttihatçılar 23 Ocak 1913'te "Babıâli Baskını" olarak adlandırılan darbeyle iktidarı yeniden ele geçirmişlerdi. Bundan sonra ülke genelinde etkinliğini hızla arttıran İttihatçılar Mahmut Şevket Paşa'nın muhaliflerce düzenlenen bir tertip sonucunda öldürülmesiyle(11 Haziran 1913) iktidara kesin olarak sahip olacaklardır.

İttihatçılar, iktidarı ele geçirdikten sonra yaptıkları baskılarla Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dağılmasına yol açmışlardır. Böylece İttihatçıları uğraştıracak yasal bir muhalefet örgütü kalmamıştı. Bu nedenle 1914 seçimleri, İttihatçıların iktidara tek başına hâkim olduğu bir ortamda gerçekleşecekti. Bu arada, Balkan topraklarının elden çıkmış olması, İttihat-Terakki ideolojisinin merkezinin Anadolu'ya ve Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarına kaymasına neden olacaktır ki; bu ise Türkçülük ve İslamcılık düşüncesinin daha çok ön plana çıkması anlamına geliyordu.

Böyle bir ortamda İttihat-Terakki Hükümeti, 1913 sonbaharında seçimlere gidileceğini açıklamış ve bu karar 23 Ekim 1913'te Dâhiliye Nezareti(İçişleri Bakanlığı) tarafından valiliklere duyurulmuştu. Önceki seçimlerden de ders alan İttihatçılar, bu seçimde aday belirlemede titiz davranmışlar ve örgüte bağlılıkları kanıtlanmış kişilerle seçime girmek istemişler, 1912 seçiminde olduğu gibi, 1914 seçimlerinde de adayların İttihatçı, genç ve yönetici zümreden olmalarına özen göstermişlerdir. Adayların belirlenmesi ve yapılan diğer hazırlıkların ardından, ülke genelinde Ocak 1914'te başlayan seçimler oldukça uzun sürmüş, Mart ayına kadar devam etmiştir.

Basının dış politik gelişmelerden dolayı fazla ilgilenmediği seçimlerin büyük oranda neticelenmesinin ardından Meclis 14 Mayıs 1914'te açılmış, ancak 19 Mayıs tarihli oturumda yapılan başkanlık seçimine 181 mebus katılabiliştir ki; bu durum bazı vilayetlere ait seçim sonuçlarının ve seçilen mebusların henüz İstanbul'a ulaşmadığını göstermektedir⁴⁹.

14 Mayıs 1914'te açılan Mebusan Meclisi, kapandığı 21 Aralık 1918 tarihine kadar toplam 310 oturum yapmıştır. II. Meşrutiyet döneminin en uzun ömürlü meclisi olan bu mecliste 259 mebus görev yapmıştır. 1912 Meclisi'nde 18 olan Arnavut mebus sayısı bu yörenin elden çıkmasından

⁴⁹ Fevzi Demir, **Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 299, 325.

dolayı sıfırdır. Böylece daha önceki meclislerde görülen Arnavut mebusların muhalefeti ortadan kalkmıştır. Buna karşın Arap mebusların sayısı 16 kişi artmıştır. Ancak onlara tanınan bu ayrıcalık Arap milliyetçilerini yatıştırmaya yetmeyecektir.

Üçüncü Dönem Mebusan Meclisi'nde görevli mebusların etnik dağılımı şöyledir⁵⁰: Türk: 144, Arap: 84, Rum:13, Ermeni:14, Yahudi: 4, Toplam: 259.

Görüldüğü gibi, İttihatçıların seçimlerdeki etkinliği hissedilmekle beraber çok uluslu yapı Meclis'e yansımıştır. Zira Osmanlı Devleti, seçimlerden önce balkan topraklarını kaybetmekle beraber Arap topraklarını hala elinde bulundurmaktadır. Ayrıca Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de imparatorluk sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla meşrutî idarenin doğal sonucu olarak imparatorluğun çatısı altında yer alan bütün milletler, nüfusları oranında Meclis'te temsil edilmişlerdir.

İmparatorluk bünyesindeki milletlerin temsilcilerinin katılımıyla oluşan Üçüncü Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Çorum mebusu olarak seçilen İsmet Bey, meclisin 14 Mayıs 1914 tarihli açılış oturumunda hazır bulunmuştur⁵¹. İsmet Bey'in mebusluk mazbatasını "Mazbataları Tetkik Komisyonu" tarafından incelenmiş ve 15 Mayıs 1914'de mebusluğa engel bir durumun olmadığına dair komisyon mazbatasını hazırlanarak meclise sunulmuştur. İsmet Bey'in mebusluğu, 18 Mayıs 1914 tarihli meclis oturumunda onaylanmıştır⁵².

İsmet Bey, Mebusan Meclisi'nin Üçüncü Devresi'nin Birinci toplantı senesinde III. Şube'de görev almıştır. 1 Kasım 1915 tarihinde başlayan İkinci çalışma senesinde II. Şube'de, 1 Kasım 1916'da başlayan Üçüncü çalışma senesinde III. Şube'de, 1 Kasım 1917 tarihinde başlayan Dördüncü faaliyet senesinde ise I. Şube'de görev alan İsmet Bey, Üçüncü Devrenin son toplantı senesinin başladığı 1 Kasım 1918 tarihli Meclis oturumunda II. Şube'ye seçilmiştir⁵³. Üçüncü Devre boyunca Tasarı ve Bütçe Komisyonları'nda⁵⁴ çalışan İsmet Bey dönem içerisinde siyasi, hukuki ve sosyal meselelerin yanı sıra eğitim, maliye ve sağlık konularında söz alarak açıklamalarda bulunmuştur.

İsmet Bey, Mebusan Meclisi'nin Dördüncü Devresi'nde de, Çorum'u temsilen yer almıştır. Meclis'in açılış oturumuna katılmayan İsmet Bey, Çorum'un diğer temsilcisi İsmail Kemal (Alpsar) Bey ile birlikte Meclis çalışmalarına iştirak etmiştir. Seçim mazbatasını, 27 Ocak 1920 tarihli meclis oturumunda, Tetkik-i İntihabat Komisyonu ve II. Şube tarafından kabul

---

⁵⁰ Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2006, s. 127.

⁵¹ **MM ZC.**, D.III, İ.S.I, C.I, s. 21.

⁵² **TBMM Arşivi Sicil Dosyası**, No:494.

⁵³ **MM ZC.**, D.III, İ.S.I, C.I, s. 7 ve 123.; D.III, İ.S.II, C.I, s. 3.; D.III, İ.S.III, C.I, s. 3; D.III, İ.S.IV, C.I, s. 2.; D.III, İ.S.V, C.I, s. 2.

⁵⁴ **MM ZC.**, D.III, İ.S.IV, C.II, s. 8-27.

edilmiştir⁵⁵. İsmet Bey, Mebusan Meclisi'nin bu kısa çalışma devresinin 28 Ocak 1920 tarihli oturumunda görüşülen Misak-ı Milli'nin kabulüne katkıda bulunarak⁵⁶ Yeni Türk Devleti'nin, işgalci güçlerle yapacağı savaşın ve barışın esaslarının ortaya konulmasında görev almıştır.

İsmet Bey'in, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma ve faaliyetlerine bakılarak; toplumun ana meselelerini halletmek için gayret ettiğini söyleyebiliriz.

B- OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:

1914-1918 Mebusan Meclisi, I. Dünya Savaşı yıllarında görev yapmasına rağmen Dünya Savaşı, Meclis görüşmelerinde beklenildiği kadar fazla yer almamıştır. Görüşmelerin ağırlık noktasını bütçe müzakereleri oluşturmaktadır.

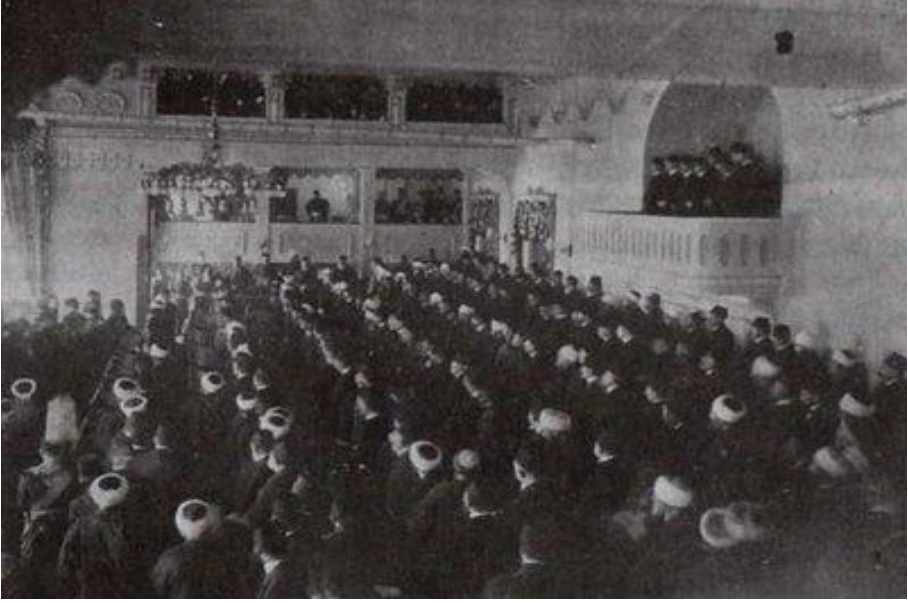
Bu dönemin tüm Meclis faaliyetleri incelendiğinde; görüşmelerin kısa sürdüğü, hükûmetin istediği kanun tasarılarının Meclis tarafından onaylandığı görülmektedir. Zira Meclis ve Hükûmet İttihat ve Terakki Fırkasına mensup milletvekillerinden oluştuğu için Hükûmetle Meclis arasında bir anlaşmazlık olmamıştır. Dönem içerisinde yalnızca bir soru önergesi verilmiştir. Olağanüstü toplantı döneminde Aydın mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi ve arkadaşlarının Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya yönelttikleri, Osmanlı ülkesinin eski mensuplarından olan Rumların göçlerinin durdurulması, gidenlerin geri getirilmesi ve göçün sebeplerinin incelenmesi için verilen bu önerge dışında hükûmetin denetimiyle ilgili bir başka soru önergesi yoktur⁵⁷.

---

⁵⁵ **MM ZC.**, D.IV, İS.I, C.I, s. 26.

⁵⁶ **Atatürk Haftası Armağanı**, 10 Kasım 1977, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 48. Belgede İmzası Bulunan Mebuslar başlığıyla verilen 201 mebus arasında İsmet Bey "Çorum Mebusu İsmet" adıyla yer almıştır. Mebusların tam listesi için bkz. **a.e.**, s. 47-50.

⁵⁷ Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **a.g.e.**, s. 130-131.

Osmanlı Mebusan Meclisi toplantı halinde

1- Olağanüstü Toplantı Yılı:

14 Mayıs 1914-14 Aralık 1914 arasını kapsayan bu dönemde; Mebusan Meclisi'nin kapalı olduğu 4 Ağustos 1912-14 Mayıs 1914 tarihine kadar geçen sürede Hükûmet'in, Anayasa'nın 36. maddesine dayanarak ancak daha sonra Meclis'in onaylaması şartıyla, yaptığı geçici kanunların bir kısmı görüşülerek tasdik edilmiştir. Nitekim Sadrazam Sait Halim Paşa 20 Mayıs 1914'de meclisten 18 geçici kanunun acele olarak incelenmesini istemiştir. Görüşülmesi uygun görülen kanunlardan bazıları şunlardır: Ahz-ı asker kanunu, Memurin muhakemat kanunu, Teşviki sanayi kanunu, Tedrisat-ı iptidaiye kanunu, Sulh hâkimleri kanunu, Ceza kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, İdare-i umumiye-i vilayet kanunu, Edirne vilayeti adliye teşkilatı, Gayr-ı menkul malların tespiti, Sahipleri tarafından gayr-i menkul malların kullanılması. Bu kanunlardan yalnızca Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Edirne Vilayeti Adliye Teşkilatına dair kanun tasarıları olağanüstü toplantı döneminde görüşülmüş, diğerleri daha sonraki dönemlerde ele alınmıştır⁵⁸.

2- Birinci Toplantı Yılı:

14 Aralık 1914-13 Kasım 1915 tarihleri arasını kapsayan bu Dönemde I. Dünya Savaşı'na girilmiş olması nedeniyle Meclis'te yapılan çalışmalarda ağırlık noktasını savaş için yapılan hazırlıklar oluşturmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: 1- Askeri ceza kanunnamesinin bazı

⁵⁸ Cezmi Eraslan..., a.g.e., s. 130-131.

maddelerinde değişiklik, 2- Bahriye fertleri ve küçük zabitan ile gedikli zabitan hakkında kanun tasarısı, 3- Bedel-i nakdi kanun tasarısı, 4- Savaşta yararlılık gösterenlere verilecek madalyaların vergiden istisnası, 5- Gönüllü olarak orduya katılan yardımcısız fertlerin ailelerine maaş bağlanması, 6- Savaş sürecinde ordu komutanlarına verilecek ödenek, 7- Harbiye bütçesine 315.241.364 kuruşun ilavesi, 8- İhtiyat zabiti kanununun 24. Maddesine ek, 9- Jandarma er, onbaşı, çavuş ve başçavuşların maaşlarına zam yapılmasıdır.

Mebusan Meclisi bu askeri kanunların yanı sıra ceza kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, koleranın engellenmesi için para tahsisatı, deniz ticareti kanun tasarısı, Ziraat Bankası kanun tasarısı, Belediye vergisi kanun tasarısı, Belediye vergisi kanun tasarısı, Anayasanın 102. Maddesi ile 7., 43. Maddeleri'nin (İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarını güçlendirmeye yönelik düzenlemeleri içermektedir) değiştirilmesi gibi çeşitli konular görüşülmüştür⁵⁹.

3- İkinci Toplantı Yılı:

Bu dönem içerisinde, Aşar nizamnamesinin bazı maddelerinin değiştirilmesi, Aşiretler ve Göçmenler genel müdürlüğü teşkilatı, Meclis-i Mebusan iç tüzüğü, Bütçe ve Bütçelere yapılan ilaveler, Batı (Miladi) takvimin kabulü tartışılmıştır. Ceza Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Nüfus kanunundaki bazı maddelerin değiştirilmesi, Pasaport kanunu gibi kanun tasarılarının yanı sıra yine askeri konulardaki düzenlemelere devam edilmiştir.

Askeri konularda; Askeri yükümlülüğün 50 yaşına kadar uzatılması, Askeri ceza kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Askeri emeklilik ve istifa kanununa ek, Bedel-i nakdi hakkında geçici kanun, Sıcak yerlere gidecek subayların tayinleri, Savaş sürecinde ordu komutanlarına ek ödenek verilmesi incelenmiştir. Savaşın bitimine kadar yabancı ülkelerden ithal edilecek un, buğday vs. gümrük vergisinde muafiyeti gibi maddi yönü belirgin yasalar görüşülmüştür. Askeri gönderileceklerin yardıma muhtaç ailelerine maaş bağlanması, Askeri yükümlülük dışında bulunanlardan silah kullanmaya yetenekli olanların sınır ve sahil savunması ve bulunduğu bölgenin güvenliğini temin için görevlendirilmesi gibi kanun teklifleri görüşülmüştür. Ayrıca ordunun Arıburnu ve Anafartalar zaferinden dolayı Meclis adına ordu ve başkomutanlık vekâletine tebligatta da bulunmuş, ordu tebrik edilmiştir.

Bu dönem içinde Batılılaşma açısından dikkati çeken husus, Miladi takvimin kabulü yönünde hükümetin hazırladığı yasa tasarısının meclis başkanlığına sunulması olmuştur. Hicri takvimin devamı şartıyla devlet işlerinde miladi takvimin kabulü esasına dayanan tasarı, 24 Şubat 1916 tarihinde Meclis'te görüşülmüştür. Söz alan mebusların tamamına yakını tasarıнын kabulünü istemişler, hatta bazı mebuslar 13 günlük farkın

⁵⁹ Eraslan, a.g.e., s. 131-132.

giderilmesinin yeterli olmayacağını savunarak, medeniyete ayak uydurmak için Hicri takvimin tamamen kaldırılmasını teklif etmişlerdir. Tasarı Meclise sunulduğu şekliyle 26 Şubat tarihli ikinci görüşmede kabul edilmesine rağmen, Dâhiliye Nazırının isteği üzerine hükûmete iade edilmiştir. Bu dönemde bir daha gündeme alınmayan tasarı 29 Şubat 1917'de tekrar Meclis gündemine taşınmıştır. Mebusan Meclisi tarafından kabul edilen tasarı, Ayan Meclisi tarafından düzeltilerek yeniden Mebusan Meclisi'ne iade edilmiştir. Ayan Meclisi 1. Madde üzerinde yaptığı düzeltmeye gerekçe olarak "halkın uzun zamandan beri alıştığı mali yılların korunması gerektiğini" göstermiştir. Bu nedenle Meclisi Mebusan tarafından teklif edilen miladi 1917 yılı yerine Rumi yılının devam etmesi ve aradaki 13 günlük farkın kaldırılarak 1332 senesinin 16 Şubat'ı 1333 senesinin 1 Mart'ına tekabül etmesine karar verilmiştir⁶⁰. Bu düzenlemeyi, Miladi takvime geçiş için bir adım olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca, toplumsal yaşamın her safhasından geçerli olan takvim konusunda dünya devletleriyle uyumu esas alan bir düzenlemenin, Savaş Meclisi'nde ele alınması, ayrıca önem arz etmektedir.

4- Üçüncü Toplantı Yılı:

Meclisi Mebusan bu toplantı yılında; İcra kanun tasarısı, Ziraat bankası teşkilatı kanun tasarısı, Meclisi Mebusan iç tüzüğü, Medreseler kanun tasarısı, Kokain ve bileşiklerinin gümrüklerden serbestçe ithali, Osmanlı İtibari Milli Bankasına bazı ayrıcalıklar verilmesi gibi kanun tasarılarının yanı sıra askeri konular verilmesi gibi kanun tasarılarının yanı sıra askeri konularla ilgili Almanya hükûmetinden avans para alınması, askeri emeklilik ve istifa kanunu, sıcak yerlere gidecek subayların tayin şekilleri, 1890, 1891, 1892 ve 1893 doğumlu yardımcısız asker maaşlarına dair kanun tasarısı, 1896, 1897, 1898 ve 1899 doğumlulardan şartları uyanların ihtiyat zabiti veya küçük zabit yetiştirilmek üzere silah altına alınmalarına dair kanun tasarısı, 1898 ve 1899 doğumlulardan askere alınacaklara dair kanun tasarısı, doğum tarihlerine göre askerlikle mükellef olmadıkları halde askerlik hizmetine uygun olanların silah altına alınmasına dair kanun tasarısı gibi konular görüşülmüştür⁶¹.

5- Dördüncü Toplantı Yılı:

Bu toplantı yılında çoğunlukla Bütçe Görüşmeleri üzerinde durulmuş, İcra kanunu tasarısı, Pasaport kanunu, Askeri emeklilik ve istifa kanun tasarılarının görüşülmesine devam edilmiştir⁶².

---

⁶⁰ Eraslan, a.g.e., s. 132-134.

⁶¹ Eraslan, a.g.e., s. 134.

⁶² Eraslan, a.g.e., s. 135.

6- Beşinci Toplantı Yılı:

Meclisi Mebusan'ın 5. Toplantı yılı normal sürenin dışında bir dönemdir. 1 Ekim-21 Aralık 1918 tarihleri arasını kapsayan bu dönem içerisinde Meclis 29 toplantı yapmış, 30 Ekim ve 4 Kasım 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı hatırlanırsa gizli toplantıların içeriği ve önemi anlaşılacaktır.

Bu dönem içerisinde yasama faaliyetleri kapsamında; Bütçenin yapılması, Pasaport kanun tasarısı, Çekirgelerin yok edilmesine dair kanun tasarısı gibi konular dışında önemli bir konu görüşülmemiştir. Bu yıl milletvekilleri yasama görevinden ziyade savaşın kaybedilmesi üzerinde durmuşlar, savaşın sonucuyla ilgilenmişlerdir. Zira savaş kaybedilmiş, ittifakçıların önde gelen liderleri ülkeyi terk etmiş, İttihat ve Terakki Partisi iktidardan çekilmiştir. Meclis'in toplantılarının kısa sürdüğü, çoğu toplantılarda soruların ele alındığı bu dönemde Aydın mebusu Veli Bey'in meclisin "halkın nazarında itibar kaybettiği ve dolayısıyla kendisini feshetmesinin daha uygun olacağı" sözleri büyük tartışmalara neden olmuş, İstanbul mebusu Hacı Şefik Bey meclisin feshedilmesinin "o kaçan adamlar gibi kaçmak" demek olacağını ifadeyle "Erkek olanlar bu mesuliyeti nihayete kadar deruhte eder. İşte ben İttihat ve Terakki mebusuyum. Kaçmak, istifa etmek kadınların işidir, erkeklerin işi değildir. Biz milletin mebusuyuz, iyi düşünelim... Biz buradan ancak süngüyle çıkarız" demiştir. Meclisin fesh edilmesi isteğine itirazların yoğun olduğu bu esnada hükümet adına Dahiliye Nazırı Fethi Bey "memleketi kanunsuz mu idare etmemizi istiyorsunuz? Biz bu mesuliyeti kabul etmeyiz. Hükümetimiz bir zaman Kanun-i esasi aleyhinde hiçbir harekette bulunmayacaktır" demiş ve Meclisin şartlar oluşması halinde yenileneceğini belirterek milletvekillerini akli selim ve soğukkanlılığa davet etmiştir.

Bundan sonraki dönemlerde güvenoyu sorunlarının görüldüğü kabine değişiklikleri yaşanmış ve bu sıkıntılı ve karışık dönem, Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in, Meclis-i Mebusan'ı "zorunlu siyasi sebeplerden" dolayı kapattığını bildiren, 21 Aralık 1918 tarihli iradesinin okunmasıyla sona ermiştir⁶³.

C- İSMET BEY'İN OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:

1- İsmet Bey'in Eğitim Alanındaki Çalışmaları:

a- İsmet Bey'in Eğitime Daha Fazla Kaynak Ayrılması Yönünde İsrarı:

İsmet Bey, devlet dairelerindeki işlerin aksamaması için bu görevlerde çalışacak memurların yetiştirilmesi amacıyla açılacak olan eğitim kurumlarının destekçisi olmuştur. Bu okullarda okutulacak derslerin

⁶³ Eraslan, a.g.e., s. 135-137.

muhtevasının ilgili memuriyetin tüm inceliklerini ihtiva etmesi gerektiğini belirten İsmet Bey, bunun da sağlam bir bütçeyle mümkün olabileceğinin altını çizmiştir.

Meclisin 2 Mart 1918 tarihli oturumunda, Tapu ve Kadastro İdaresi tarafından arazi ölçümlerini yapacak mühendis yetiştirmek amacıyla sultaniye ve idadiye (lise düzeyindeki okullar) mezunlarının alınacağı Messah* Mektebi kurulması hususunda bir tasarı meclis gündemine taşınmıştır. Tapu ve Kadastro Emmini Adil Bey, Almanya'dan getirilen bir uzmanın önerisi doğrultusunda, mektebin Alman usulüne göre eğitim-öğretim yapacağını belirtmiştir. Konuyla alakalı söz alan Maliye Bakanlığı müsteşarı Tahsin Bey, mektebin Tapu Kadastro memurlarını ıslah etmek ve yeni memurlar yetiştirmek amacıyla açılacağını, bunun için 1440 lira tahsisatın öngörüldüğünü ifade etmiştir⁶⁴.

İsmet Bey, komisyonun teklifinin esaslı bir teklif olmadığını öne sürmüş, mektebe alınacak düzeydeki öğrencilerin silâh altında olmaları sebebiyle, messah mektebinin öğrenci bulamayacağını belirterek teklife karşı çıkmıştır. Daha önce kurulan "Kadastro Mektepleri"nin esassız ve adi bir tahsisatla kurulduğunu ve başarılı olamadığını ifade eden İsmet Bey "siz tahsisat veriniz de biz yaparız" demenin doğru olmadığını; basit bir program yaparak, vazife yapabilecek yeterlilikte personel yetiştirilemeyeceğine dikkat çekmiştir. O'na göre bu okula iptida tahsili görmüş öğrencileri alarak bir iki sene geometri ve yüzölçümü bilgisi, biraz matematik, biraz Yol Ölçüm Bilgisi göstererek bir sonuca varmak mümkün değildir. Yol Ölçüm Bilgisi, taşınmaz mallara ait kanunlar ve nizamnameler, Mecelle, İslam Miras Hukuku, İcra Kanunu, Yargılama Usulleri gibi dersler en iyi şekilde öğretilmelidir. Mektebin eğitim-öğretim süresinin üç yıl olması gerektiğini savunan İsmet Bey'e göre, mezun olanların yazı işlerinde mecburi görevlendirilme sürelerinin 10 yıl olması gerekir ve Maliye Bakanlığı bu konuda mutlaka bir kanun ve nizamname yapmalıdır⁶⁵.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere; İsmet Bey, yapılacak olan çalışmaların öncelikle kanunla tespit edilmesi gerektiğini düşünmektedir. İsmet Bey, devlet dairelerinde çalışacak olan personelden iyi verim alabilmek için bu kişilerin yetiştirileceği okulların müfredatında, vazifelerini layıkıyla öğrenebilecekleri derslerin bulunmasını, hatta mezun olduktan sonra tecrübe kazanmaları için belirli bir dönem mecburi hizmete tabi tutulmaları gerektiğini düşünmektedir.

Messah Mektebi'nin kurulmasıyla alakalı görüşmelerin neticesinde, mektebin açılması için komisyon tarafından talep edilen 1440 liralık

---

* **Messah:** Arazi ölçen mühendis. Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, 14. baskı, İstanbul 2005, s. 1332.

⁶⁴ **MM ZC.**, D.III, İS.IV, C.II, s. 607.

⁶⁵ **MM ZC.**, D.III, İS.IV, C.II, s. 606-610.

tahsisatın verilmesi kabul edilerek Messah Mektebi'nin açılmasına karar verilmiştir.⁶⁶.

b- İsmet Bey'in Seyyar Memurluk Uygulamasına Karşı Çıkması: Devlet Memurlarında Bilgi ve Deneyime Önem Vermesi:

İsmet Bey, memur kökenli bir mebus olmasının da etkisiyle, devlet kademelerinde görev alacak memurların, alanlarında iyi yetişmiş, bilgili ve deneyimli olmaları gerektiğine inanmış ve bunu meclis konuşmalarında savunmuştur. Bu düşüncesini, devlet işlerinin sağlıklı yürüyebilmesi için ön şart olarak gören İsmet Bey, memurların eğitimlerinin de oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır.

Nitekim İsmet Bey, meclisin 4 Mart 1917 tarihli oturumunda Tapu ve Kadastro İdaresi'nin bütçe görüşmelerinde bu tavrını ortaya koymuştur.

Görüşmeler esnasında bazı mebuslar, uzak köylerde ve nahiyelerde tapu memuru bulunmamasını gerekçe göstererek, buralardaki alım-satım, ferağ ve sair tapu işlerinin seyyar memurlar aracılığıyla icra edilmesini teklif etmişlerdir. Bu teklif üzerine söz alan ve aslen Tapu ve Kadastro mesleğinden yetişen İsmet Bey, böylesine bilgi ve deneyim isteyen işlerin seyyar memurlarla halledilmek istenmesinin olumsuz neticeleri üzerinde durarak, bu teklife "...çünkü defteri hakani muameleatı basit bir muamele değildir. Birçok muameleatı, hukuki ve kanunidir..."⁶⁷ diyerek itiraz etmiştir.

Seyyar memurluk uygulamasına şiddetle karşı çıkan İsmet Bey, bu uygulamanın ortaya çıkaracağı sorunlarla alakalı özetle şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Bu memurlar genellikle tahsil, tecrübe ve tatbikat görmemişlerdir. Genellikle okur-yazar olanlardan seçilmektedirler. Bu nedenle yaptıkları işlerde birçok usulsüzlük olmaktadır. Bu durum suiistimalleri ve karışıklıkları beraberinde getirmektedir. İntikal, taksim ve mahlulat işlemlerinin bu tür memurlarla yürütülmesi birçok sıkıntıya neden olmaktadır. Ferağ, izale-i şuyu* gibi bilgi ve deneyim gerektiren işlemlerin de onlara bırakılması büyük problemler doğuracaktır. Pek çok sahtekârlık olaylarıyla karşılaşılabilir⁶⁸.

İsmet Bey, yukarıda belirttiğimiz sakıncalardan ötürü, seyyar memurluk meselesine karşı çıkmış ve her nahiyede bir tapu memuru bulundurmanın kısa vadede en akılcı çözüm olacağını ifade etmiştir. Gerek İsmet Bey'in gerekse teklife karşı olan diğer mebusların konuşmalarının

---

⁶⁶ **MM ZC.**, D.III, İS.IV, C.II, s. 610.

⁶⁷ **MMZC.**, D.III, İS.III, C.III, s.10-25.

* **Ferağ:** Bir mülkün tasarruf hakkını başkasına devr etme. **İzale-i şuyu'**: Bir mülk üzerindeki ortaklığı giderme. Develioğlu, **a.g.s.**, s. 256 ve 472.

⁶⁸ **MMZC.**, D.III, İS.III, C.III, s.26.

neticesinde; seyyar memurlar meselesiyle alakalı madde, mecliste yapılan oylama neticesinde tayı edilmiştir⁶⁹.

Tüm bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devlet işlerinde görevlendirilecek "iyi yetişmiş eleman" sıkıntısının yaşandığı göze çarpmaktadır. Yaşanan bu sıkıntı Cumhuriyet'in ilk yıllarında had safhaya ulaşacak, devlet ve toplumun öncelikli sorunu olarak kabul edilen "eğitim meselesi" daha esaslı projeler dâhilinde ele alınacaktır.

c- İsmet Bey'in Eğitime Destek Önerisi:

İsmet Bey'in Mebusan Meclisi çalışmaları incelendiğinde; O'nun eğitime önem ve öncelik verdiğini görmekteyiz. Memlekette devam eden eğitim faaliyetlerinin iyileştirilmesine yönelik kanun tasarıları hakkında söz almış, destekleyici açıklamalarda bulunarak, tasarıların kabulünde etkili olmuştur.

İsmet Bey, aşar vergisine eklenen maarif hissesinin, genel bütçeye gelir kaydedilmesi ve her yıl genel bütçeden Vilayet Mahalli Bütçeleri'ne bir önceki yıla denk miktarda para aktarılmasını istemiş ve bu konuda hazırlanan kanun teklifine de destek olarak evet oyu vermiştir⁷⁰. Ayrıca bu konuda 13 arkadaşıyla birlikte bir önerge hazırlayarak 25 Haziran 1914'te meclise sunmuştur. Önergede özetle şöyle denilmektedir:

Memleket dâhilinde hizmet veren ilk ve orta mekteplerle, sanayi mekteplerinin idareleri Vilayetlere devredilmiştir. Ancak bu eğitim kurumlarının genel masraflarının ve muallim maaşlarının, Genel Eğitim Bütçesi'ne masraf olarak kaydedilmesi gerekirken, kaydedilmediği görülmektedir. Bu nedenle eğitim kurumları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Eğitimin ve Vilayet Bütçelerinin bu sıkıntıdan kurtarılması için Maarif Hissesi olan 500 bin liranın Genel bütçeye dâhil edilmesi gerekmektedir.

İsmet Bey ve arkadaşlarının bu önergeleri Meclis tarafından uygun görülerek komisyona havale edilmiştir⁷¹.

2- İsmet Bey'in Sağlık Alanında Yapmış Olduğu Çalışmalar:

İsmet Bey'in, Mebusan Meclisi'ndeki çalışmalarında üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de halkın sağlık sorunlarıdır.

Halkın, mevcut sağlık imkânlarından eşit olarak yararlanamadığını ileri süren İsmet Bey, Sağlık İşleri Bakanlığı'nın il ve ilçelerde Genel Sağlığı

---

⁶⁹ **MMZC.**, D.III, İS.III, C.III, s.27.

⁷⁰ Sadık Sarısan, **a.g.b.**, s. 477-478. Kanun teklifinin oylanması için bkz. **MMZC.**, D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade) s. 71-72. Kanun Teklifi 22 red oyuna karşılık İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu 87 mebusun evet oyuyla kabul edilmiştir.

⁷¹ **MMZC.**, D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 66.

Koruma, Adli Tıp, Muayene Komisyonu adlarıyla yeni şubeler açmasını doğru bulmamıştır. İsmet Bey, birçok kazada tek bir doktor dahi bulunmadığına işaret ederek, öncelikle bu kadroların doldurulması gerektiğini vurgulamıştır. “Yeni kadrolar ihdas etmeye gerek yoktur”⁷² diyerek devlet tarafından yapılacak atamalarda, memleketin her tarafının göz önünde bulundurulmasını ve her bölgeye eşit hizmet götürülmesini isteyerek, günümüze kadar gelen fırsat eşitliği tartışmalarına dikkat çekmiştir.

Meclisin 28 Ocak 1915 tarihli oturumunda görüşülen “Sağlık İşleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu” hakkında söz alan İsmet Bey, birçok kazada tahsisatları hazırlandığı halde tabip bulunmadığını ifade ederek, yaşanmakta olan usulsüzlüğe dikkat çekmiştir: “...Geçen senenin seyyah sıhhiye teşkilatına benzeyecekse, o vakit sıhhiye mücadelesi namıyla bir mücadele kapısı açacağız. Diploması her ne olursa olsun, kendileri kim olursa olsun, aramaksızın sıhhiye teşkilatı yaparsak o vakit sıhhiye müdafaası ve sıhhiye mücadelesi namına başka mücadeleler icat edeceğiz. Teşkilat demek, matlup olan zevatı ihzar etmek değildir. Teşkilat bir takım vazai tertip eden bir kanundur”⁷³ diyen İsmet Bey, geçmiş uygulamaları eleştirerek, düzgün işleyen bir sağlık teşkilatının kurulması gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca doktorların iyi yetiştirilmesi gerektiğini dile getirmiş, aksi takdirde yeni sorunların kaçınılmaz olduğuna işaret etmiştir.

Sağlık alanındaki sorunları, ihtiyacı karşılayacak sayıda doktorun bulunmamasına bağlayan Sağlık İşleri Genel Müdürü Esat Bey’in açıklamalarına karşı tekrar söz alan İsmet Bey meseleye mali açıdan bakmış ve “...Mademki etibba noksandır, kadrolar tabii noksan kalacak, bu teşkilat mucibince Muvazenei Maliye Encümeni bütçeyi tanzim edecektir. Kadrolara göre para koyacaksak, paraları iptal edeceğiz. Tabi iptal etmemek üzere bir liste, bir müfredat cetveli koymak lazımdır...”⁷⁴ diyerek, bütçede sıkıntı yaşanmaması için teşkilattaki tabip sayısının, mevcut tabip sayısı ile eşit olması gerektiğinin altını çizmiştir.

a- İsmet Bey’in Çorum Hastanesi’ne Yardım Talebi:

İsmet Bey, Çorum’un sağlık meseleleriyle de ilgilenmiştir. 5 Mart 1917’de, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü bütçesi görüşülürken yapmış olduğu konuşmada, Evkaf Nezareti ve Çorum ahalisinin desteğiyle seferberlikten önce başlatılan ve kısa sürede tamamlanan Çorum Hastanesi’nin ihtiyaçlarına dikkat çekmiş ve Çorum Hastanesi’nin varlığını devam ettirebilmesi için bütçeden 200.000 kuruş ayrılmasını teklif etmiştir. Ancak İsmet Bey’in bu teklifi, görüşmeler esnasında mecliste bulunan Sağlık İşleri Genel Müdür Vekili Adnan Bey tarafından kabul edilmemiştir⁷⁵.

⁷² Sarısamam, a.g.b., s. 479.

⁷³ MMZC., D.III, İS.II, C.I, s. 553.

⁷⁴ MMZC., D.III, İS.II, C.I, s. 554.(25 maddeden oluşan ve acil gündemle görüşülen Sıhhiye Nezareti Teşkilat Kanunu itirazsız kabul olunmuştur. s. 556)

⁷⁵ MMZC., D.III, İS.III, C.III, s. 44-45.

Çorum Hastanesiyle alakalı meselenin daha açık bir şekilde anlaşılması için İsmet Bey'in konuşmasını özetleyerek vermeyi uygun görüyoruz⁷⁶:

Çorum Hastanesi, seferberlikten iki ay evvel başlamış ve seferberliğin tüm zorlukları arasında, Evkaf Nezareti ile ahalinin gayret ve himmetiyle vücuda gelmiştir. Çorum kasabası, Ankara, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinin en uzak hududunda bulunuyor ve bu vilayetlerin hastanelerinden katiyen istifade edilemiyordu. Merzifon'da bulunan Amerikan Hastanesi de özel bir idareye sahip olduğundan dolayı, Çorum'un istifadesine uzaktı. Bu sebepten dolayı, dönemin Çorum Mutasarrıfı Nurettin Bey, Çorum'un sağlık alanındaki bu sıkıntısını görerek, memleketin ileri gelenlerini topladı. Memleket ahali "İstediğiniz kadar malen ve bedenen yardımda bulunacağız ve bu hastaneyi vücuda getireceğiz" dediler. Nurettin Bey bunun üzerine Evkaf Nezareti nezdinde girişimlerde bulundu. Hastanenin yapımı için gerekli olan para 15.000 lira idi. Bu para Evkaf Nezareti'nin girişimleri ve halkın katkısıyla ortaya konuldu ve seferberlik döneminde başlayan bu 80 yataklı Hastane inşaatı kısa sürede tamamlandı. Çorum'un Ankara Vilayeti'ne bağlı olması hasebiyle, hastanenin 6 aylık masrafı vilayet tarafından karşılandı. Hastane, tam manasıyla hizmete hazır hale gelmediğinden dolayı açılmadı. Ancak Hükûmeti Askeriye tarafından gelen bir sıhhiye heyeti, zaruretten dolayı hastaneyi açtı. Ancak hastane mevcut maddi olanaklar ile memleketin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda değildir. Hastanenin işlerini yapan komisyondaki arkadaşların bildirdiğine göre, hastanenin tesisat ve inşaat noksanlarının tamamlanabilmesi için 200.000 kuruşa ihtiyaç vardır

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, Sağlık İşleri Genel Müdür Vekili Adnan Bey, Çorum Hastanesi için 200.000 kuruşluk taahhütte bulunamayacaklarını söylemiştir. Tekrar söz alan İsmet Bey konuşmasına şöyle devam etmiştir:

Çorum gibi, çevresindeki vilayetlere 70-80 saat kadar uzaklıkta bulunan bir sancakta, Evkaf Nezareti'nin aracılığı ve halkın yardımlarıyla inşa edilen bir hastaneye, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün, yardımda bulunamayız demesi doğru olmaz zannederim. Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün de yardımlarıyla bu hastaneyi vücuda getirmeliyiz. Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü bütçesinin 4. faslının 5. maddesinde "Taşrada bulunan sağlık müesseselerine yardım olarak bir milyon kuruş yazılmıştır" denilmektedir. Ama siz vermeyeceğiz diyorsunuz ki; bu mantıksızdır. Yardım yapılmayacaksa sebep gösterilmeli, şeklindeki sözleriyle, Sağlık İşleri Genel Müdür Vekili Adnan Bey'i Çorum Hastanesi için yardıma zorlamıştır.

Ancak yardım konusunda ısrarla geri duran Adnan Bey, bütçede belirlenen rakamın tüm taşrada bulunan hastaneler için ayrıldığını, şimdiden hangi hastaneye ne kadar verileceğinin kestirilemeyeceğini belirtmiştir. "Yardım yapmayız demiyorum, 200.000 kuruş vaat edemeyiz diyorum" diyen

---

⁷⁶ MMZC., D.III, İS.III, C.III, s. 44-46.

Adnan Bey, Çorum Hastanesi'nin Çorum'daki sıhhiye müfettişinden edindiği bilgilere göre, gayet iyi yapılan ve işleyen bir hastane olduğunu, harp sonuna kadar askeriyenin yardımda bulunacağını belirtmiştir.

Bu konuşmalar üzerine söz alan İsmet Bey, Hastanenin ihtiyaçları dolayısıyla yardım talebinde bulunduysa da, Meclis Başkanı Hacı Adil Beyefendi "Efendim yapacağız diyorlar ancak miktar hususunda taahhüde girmek istemiyorlar" şeklindeki sözleriyle araya girerek konuyu kapatmıştır.

b- İsmet Bey'in Sosyal Yardımlaşma Hususundaki Tavrı:

Sosyal yardımlaşmayı, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak gören İsmet Bey, asker ailelerinden yardıma muhtaç olanlara maaş bağlanmasını öngören kanun tasarısını desteklemiştir. O, terfilerinden önce şehit düşen subayların yetim kalan çocuk ve ailelerine bir üst dereceden maaş bağlanmasını uygun bulmuştur. Ayrıca şehit çocuklarının eğitim ve öğretimi için okullar açılması ve sanat müesseseleri kurulmasına dair kanun teklifini de destekleyen İsmet Bey, bu kanunun şehit çocuklarına yardımı hedef alan önceki kanunları lağvetmemesi gerektiği de savunarak⁷⁷ şehit yakınları için yapılacak yardımların görünürde kalmaması, vatana hizmetin bir karşılığı olarak yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey, düşman bombardımanından zarar gören mahallelerde 1915–1916 senelerine ait arazi ve müsakkafat* vergilerinin affedilmesine dair kanun teklifi hakkında da söz alarak; mevcut kanunun, taarruzdan korkarak emlak ve arazisini terk edenlerin zararlarını dikkate almadığını hatırlatarak, kanun teklifinin yetersiz olduğuna dikkat çekmiş, bu konuda bir önerge sunmuştur. Kanunun 1. Maddesi olarak kabul edilen bu teklife göre; Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar düşman tarafından topa tutulan yerlerde arazisi ve müsakkafatı zarar gören mükelleflerin arazi ve müsakkafat vergileri affedilecektir⁷⁸.

İsmet Bey'in gerek şehit ailelerine maaş bağlanması gerekse savaş nedeniyle zarar gören halkın vergi borçlarının affı hususlarında ortaya koymuş olduğu tavır, kendisinin mecliste sosyal meselelerle de ilgilendiğini göstermektedir. Zor durumdaki insanlara devletin el uzatmasını teklif etmesi, Türk devlet geleneğinin özünü oluşturan "sosyal devlet" anlayışını hatırlatmaktadır.

3- İsmet Bey'in Hüseyinabad'ın (Alaca) Çorum'a Bağlı Olması Yönündeki İsrarı:

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Çorum mebusu olarak görev yapan İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarla, tüm Osmanlı halkının mebusu olduğunu göstermiştir. Bununla beraber, seçim bölgesi ve memleketi olan

---

⁷⁷ Sarısan, a.g.b., s. 480.

* **Müsakkafat:** Üzeri örtülü han, dükkân, ev gibi yerler. Devellioğlu, a.g.s., s. 737.

⁷⁸ Sarısan, a.g.b., s. 480.

Çorum'u ilgilendiren meseleler hakkında da söz alarak değerlendirmeler yapmıştır.

Meclis'in 5 Şubat 1918 tarihli oturumunda, ülke genelinde yer alan bazı nahiyelerin kaza yapılmasıyla alakalı kanun görüşülürken; kanunun, Çorum Sancağı'na bağlı Hüseyinabad (Alaca) nahiyesinin kaza yapılmasını öngören 2. maddesi hakkında söz alan Yozgat milletvekili Şakir Bey, Hüseyinabad'ın Yozgat'a bağlanması gerektiğini savunmuştur. Buna karşı çıkan İsmet Bey, Hüseyinabad'ın Çorum'a bağlı olması gerektiğini vurgulayarak, maddenin bu şekilde kabulünde etkili olmuştur.

Kanun tasarısının "Çorum Sancağı'na merbut olmak üzere Hüseyinabad kazası teşkil olunacak" şeklindeki 2. Maddesine itiraz eden Yozgat mebusu Şakir Bey, Hüseyinabad'ın zamanında Yozgat'a bağlı olduğunu, hatta Yozgat ahalisinin birçoğunun Hüseyinabad'da arazisinin bulunduğunu söylemiştir. Şakir Bey, Çorumlu Hasan Paşa'nın, memleketini imar etmek ve Çorum'u bir liva haline sokmak istediğini, nüfuzunu da kullanarak Çorum'u liva yapmasını takdirle karşıladığını belirtmiş, ancak yine Hasan Paşa'nın girişimleriyle Hüseyinabad'ın haksız yere Çorum'a bağlandığını iddia etmiştir. Sultan Abdulhamid döneminde olunması nedeniyle buna itiraz edilemediğini de sözlerine ekleyen Şakir Bey, bu konuda haksızlığa uğradıklarını söyleyerek, yöre halkının oyuna başvurulmasını istemiş, Hüseyinabad'ın hangi tarafla bağlantısının fazla ise oraya bağlanmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir⁷⁹.

Şakir Bey'in bu değerlendirmesi üzerine söz alan Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey, Çorum ve Yozgat'ın Ankara'ya bağlı birer liva olduklarını, Vilayetler İdaresi Kararnamesi gereğince vilayete bağlı olan livalardan bir kaza veya bir nahiyenin diğer livaya bağlanmasının, Vilayet Genel Meclisi'nin kararı, Nezaretin tasdiki ve İradei Seniyye* ile gerçekleşebileceğini; Ankara Vilayet Genel Meclisi'nin de böyle bir kararının bulunmadığını⁸⁰ hatırlatarak, Şakir Bey'in teklifinin mümkün olmadığını altını çizmiştir.

İsmet Bey, Dâhiliye Nezareti Müsteşarı'nın destekleyici açıklamasının ardından yeniden söz alarak, Şakir Bey'in konuşmasına cevap vermiştir.

Konuşmasında, "Hüseyinabad'ın Yozgat'a bağlanması" yönündeki talebe tepki gösteren İsmet Bey, Hüseyinabad'ın Karadeniz'e yakın, ekonomik faaliyetlerinin daha çok Çorum ile olduğunu belirtmiş, Yozgatlıların vaktiyle Hüseyinabad'a bir müstemleke(sömürü) hissiyatıyla yaklaştıkları için Çorum'a bağlandığını ifade etmiştir. Hüseyinabad'ın Çorum'a bağlandıktan sonra hem iktisadi yönden hem de diğer alanlarda geliştiğine dikkat

---

⁷⁹ MM ZC., D.III, İS.IV, CII, s. 200-201.

* İrade-i Seniyye: Padişah emri, buyruğu. Devellioğlu, a.g.s., s. 445.

⁸⁰ MM ZC., D.III, İS.IV, CII, s. 201.

çekerek⁸¹, Çorum'a bağlı olan Hüseyinabad nahiyesinin Çorum'dan koparılması için önemli bir mücadele ortaya koymuştur.

İsmet Bey'in ve Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey'in açıklamaları sonunda yapılan oylama neticesinde, Hüseyinabad(Alaca) nahiyesinin, Çorum'a bağlı bir kaza yapılmasını öngören kanun tasarısı tasdik edilmiştir⁸².

4- İsmet Bey'in Teşvik-i Sanayi Kanunu'na Bakışı ve Yerli Malı Kullanılmasındaki İsrarı:

İsmet Bey, memleket dâhilindeki sanayileşme hamlelerinin teşvik edilmesi ve yerli sanayide üretilen malların kullanılmasına öncelik verilmesini istemiştir. Bu maksatla hazırlanan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 15. maddesi mecliste görüşülürken, 69 arkadaşı ile birlikte verdiği önergeyle Teşvik-i Sanayi Kanunu'na destek olmuştur.

2 Haziran 1914 tarihli önergeye göre; devlet dairelerinde yerli ürünler tercih edilecektir. Askerlerin, devlet memur ve müstahdemlerinin, mebusan ve ayan meclisi üyelerinin, talebelerin kıyafetleri de yerli malı olacaktır. Resmi kurumlar yerli ürünleri en geç üç yıl içerisinde kullanmaya başlayacaklardır. Bu hükme uymayan görevliler; önce yarım ve sonra tam maaş kesimi, tekrarında ise memuriyetten uzaklaştırma ile cezalandırılacaktır⁸³.

İsmet Bey ve arkadaşlarının “yerli malı kullanımını arttırarak, yerli sanayiye güçlendirmeyi hedefleyen” bu teklifleri, milletvekillerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ancak önergede geçen zorlayıcı unsur, Ziraat ve Ticaret müsteşarı Etem Bey'in itirazına neden olmuştur. Etem Bey, memleket dâhilinde faaliyet gösteren fabrikaların ihtiyacı karşılamada henüz yeterli gelmediğini, bu nedenle kanunun bu haliyle uygulanmasının zor olacağını söyleyerek, önergeye karşı çıkmıştır. Bu açıklamadan sonra önerge Bütçe komisyonuna gönderilmiştir⁸⁴.

Teşviki Sanayi Kanunu'nun 15. maddesi, devletin ihtiyaçlarının mümkün olduğu ölçüde yerli üretimle karşılanması⁸⁵, şeklinde kabul edilmiştir. Böylece İsmet Bey ve arkadaşlarının tekliflerinde geçen zorlayıcı unsur ortadan kaldırılmış, madde daha esnek bir hale getirilmiştir.

---

⁸¹ MM ZC., D.III, İS.IV, CII, s. 201-202.

⁸² MM ZC., D.III, İS.IV, CII, s. 204.

⁸³ MMZC., D.III, İS.I, C.I, s. 132-133.

⁸⁴ MMZC., D.III, İS.I, C.I, s. 133.

⁸⁵ MM. Kanun Layihaları, D.III, İS.I, C.I, s. 25.

5- Isparta-Burdur Depremi Mağdurlarına Yönelik Vergi Affına Gidilmesi:

Birinci Dünya Savaşı başlarında Isparta ve Burdur civarında meydana gelen ve büyük bir tahribata neden olan deprem nedeniyle, Isparta mebusu Hakkı Bey, yöre halkının emlak ve arazi vergilerinin ertelenmesi hakkında bir kanun teklifinde bulunmuştur. İsmet Bey'in de üyesi olduğu Layiha Komisyonu tarafından incelenerek aynen kabul edilen teklif, Meclis'in 27 Ocak 1914 tarihli oturumunda tasdik edilmiştir⁸⁶.

6- İsmet Bey'in Hazine'ye Gelebilecek Zararlara Karşı Uyarıcı Rolü:

İsmet Bey, Meclis'te kabul edilecek kanun tasarılarının hazineyi zarara uğratmayacak mahiyette olması için gayret göstermiştir. Bu şekilde yoruma açık kanun tasarıları hakkında söz alarak, yaptığı aydınlatıcı açıklamalarla mecliste genel bir kanaatin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Nitekim Birinci Dünya Savaşı başlarında halkın yaşadığı ekonomik sıkıntıları azaltmak için kabul edilen kanun tasarılarından 27 Ocak 1914 tarihli mültezimlerle alakalı kanun tasarısı görüşülürken bu tavrını ortaya koymuştur.

Kanun tasarısı; aşar borçlarını 1914 senesi içerisinde ödemek zorunda olup da mahsullerini ellerinden çıkaramayan mültezimlerin aşar borçlarının altı ay faizsiz olarak ertelenmesini öngörmektedir.

Tasarı hakkında söz alan İsmet Bey "Birinci maddede mahsulatı öşriyyesini elden çıkaramayan tabiri var. Bunlar iki türlü olur. Bir kısım mallarını elden çıkaramazlar, diğer kısmı eshabı servetten bulunurlar. Esarın tezayüdünü beklemek dolayısıyla istifade etmek isterler. Bu suretle mallarını yedlerinde muhafaza ederler. Şimdi mahsulâtını elden çıkaramayanlar denilince ahvali harbiye veyahut da vesaiti nakliye fıkdanından dolayı mallarını elden çıkaramayanlarla diğerleri karıştırılmış oluyor. Evvelkilerin himaye edilmesi lazımdır. Hâlbuki esardan istifade için mallarını saklayanlara istisna etmek Hazine için bir zarardır. Onun için bunu tasrih etmeli"⁸⁷ diyerek kanun tasarısının yanlış yorumlanabileceğine ve suistimale açık olduğuna dikkat çekmiştir. İsmet Bey, haklı nedenlerden dolayı mallarını elden çıkaramayanlar olduğu gibi, savaş döneminde oluşan fiyat pahalılığı nedeniyle mallarını elden çıkarmayan fırsatçıların da olabileceğini hatırlatarak, bunların birbirinden ayrı tutulmaları gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamalarından sonra söz alan bazı milletvekilleri, böyle bir endişeye gerek olmadığını ifade etmişler, ancak madde, İsmet Bey'in açıklaması doğrultusunda komisyona havale edilmiştir. Komisyonda

---

⁸⁶ MMZC., D.III, İS.I, C.I, s. 323.

⁸⁷ MMZC., D.III, İS.I, C.I, s. 314.

herhangi bir değişikliğe uğramadan tekrar meclise gelmiş ve 28 Ocak 1914 tarihli meclis oturumunda aynen kabul edilmiştir⁸⁸.

7- Ödenemeyen Borçlara Erteleme Kolaylığı Sağlanması ve İsmet Bey'in Tavrı:

Birinci Dünya Savaşı başlarında yaşanan iktisadi zorluklar nedeniyle ziraat erbabı, tüccar ve ahalinin bankalara olan borçlarının 1 ay süreyle ertelenmesi gündeme gelmiştir.

Bu amaçla, 21 Temmuz 1914'de "Borçların Ertelenmesi Kanunu" adı altında bir kanun kabul edilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle halkın ödeme gücünü çökmesi, kanunun 18 Ağustos 1914 ve 18 Eylül 1914 ve 20 Aralık 1914 tarihlerinde yenilenmesini zorunlu kılmıştır.

Çiftçi, tüccar ve halkın banka borçlarının ertelenmesini öngören 20 Aralık 1914 tarihli kanun münasebetiyle söz alan İsmet Bey, halkın yaşadığı ekonomik sıkıntılara işaret ederek, borçların ertelenmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. İsmet Bey ve diğer milletvekillerinin açıklamaları sonunda tasarı, Meclis'in ekseriyeti tarafından kabul edilerek onaylanmıştır⁸⁹. Kanun tasarısının çeşitli tarihlerde yenilenmesi, borçların ertelenmesi konusunda savaşın seyrine göre hareket edildiğini göstermektedir.

8- İsmet Bey'in Usule Uygun Olmayan Kanun Tekliflerine Karşı Tavrı:

Meclis görüşmelerinin usul dairesinde devam etmesi gerektiğini her fırsatta vurgulayan İsmet Bey, bu konuya son derece büyük önem vermiştir. Bilhassa uzmanlık sahasına giren mali konularda şeffaflığın savunucusu olmuştur.

Meclis'in 9 Temmuz 1914 tarihli oturumunda görüşülen ve 8 bölümden oluşan Sıhhiye Nezareti bütçesinin ilk 7 bölümü itirazsız kabul edilmiş, ancak 8. bölüm İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu çoğu milletvekili tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Konuyla alakalı açıklamada bulunan Maliye Genel Muhasebe Müdürü Berberyan Efendi, bu faslın "karantina yeri" inşası ile alakalı olduğunu belirterek, inşaatın ne kadar süreceğinin bilinmemesi nedeniyle rakamsız bir bölüm oluşturulduğunu ileri sürmüştür. Çoğu milletvekilinin "usulsüzlük" gerekçesiyle itirazına neden olan bu teklif hakkında söz alan İsmet Bey, rakamsız bir faslın belirsizlik manasına geldiğini ve usule aykırı olacağını dile getirmiş, 8. faslın açık bir şekilde yazılmasını teklif etmiş⁹⁰ ve bu öneri Meclis'ten kayda değer bir destek görmüştür. Berberyan Efendi'nin

---

⁸⁸ MMZC., D.III, İS.I, C.I, s. 324.

⁸⁹ MMZC., D.III, İS.I, C.I, s. 90-104.

⁹⁰ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 558-561.

aleyhte açıklamalarına rağmen, 8. fasıl İsmet Bey ve arkadaşlarının açıklamalarına uygun olarak oya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁹¹.

9- Ziraat Bankası Bütçe Kanunu Tasarısı:

İsmet Bey'in meclis çalışmaları incelendiğinde, özellikle mali konularda söz alarak aydınlayıcı bilgiler verdiğini görmekteyiz. Bu konulardan birisi de 7 ve 8 Temmuz 1914 tarihli toplantılarda görüşülen Ziraat Bankası bütçe kanunu tasarısıdır. Tasarının görüşülmesinde göze çarpan en dikkat çekici husus, görüşmelerin oldukça kısa sürmesidir. Bunun nedeni, daha önce de belirtildiği gibi, Meclis'in İttihatçı milletvekillerinden oluşmasıdır. Görüşmeler esnasında söz alan İsmet Bey, Ziraat Bankası'nın gelir bütçesinin 1. bölümünü oluşturan "Aşar hissesi" hakkında konuşmuş ve Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey'den açıklama istemiştir. Maliye Nazırı'nın kısa açıklamasının ardından oylamaya sunulan kanun tasarısı, 120 evet oyu ile tasdik edilmiştir⁹².

10- İsmet Bey'in Bütçede Tasarruf Israrı:

İsmet Bey, bilhassa savaş dönemlerinde mümkün olduğunca tasarrufa gidilmesini gerekli görmüştür. Meclis'in 4 Temmuz 1914 tarihli toplantısında görüşülen Ziraat Nezareti Bütçesi hakkında söz alan İsmet Bey, Konya mebusu Tevfik Bey ile birlikte, Teşvik-i sanayi kanunu kapsamında tayin olunan Fen memurunun 6 aylık maaşı için bütçeye konulan 12 bin kuruşun azaltılmasını öngören bir teklifte bulunmuştur. Teşviki sanayi kanununun yeni yayınlandığını ve henüz kesinlik kazanmadığını söyleyerek, her kanun çıkınca hemen memur tayin olunmasının yanlış olduğunu belirterek⁹³ tasarrufa gidilmesini istemiştir. Ancak konu hakkında açıklama yapan Bağdat mebusu Sason Efendi, Teşviki sanayi kanununun uygulandığını ve bundan istifade edildiğini dile getirerek, uzman bir Fen memurunun çalışmasının lüzumu üzerinde durmuştur. Sason Efendi'nin açıklamalarından sonra tekrar söz alan İsmet Bey, Bütçe Komisyonu'nun bu konuda açıklayıcı bilgi vermediğini, bu nedenle yanıldığını belirtmiş ve önergeyi geri çekmiştir⁹⁴.

İsmet Bey'in bir diğer tasarruf önerisi de devlet dairelerinde kullanılan kırtasiye malzemeleri hakkındadır. Buralarda kullanılan matbu defterlerin tamamen tüketilmedikçe yeni şekil defterlerin kullanımına geçilmesini, kâğıt israfı olarak değerlendirmiş ve buna karşı çıkmıştır⁹⁵. İsmet Bey'in savaş ekonomisinin uygulandığı bir dönemde ortaya koyduğu bu tavır,

---

⁹¹ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 561-562.

⁹² MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 509-510 ve 550.

⁹³ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 331.

⁹⁴ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 331-332.

⁹⁵ Sarısaman, a.g.b., s. 479.

kaynakların lüzumsuz kullanımını önleme çabası içerisinde olduğunu göstermektedir.

11- İsmet Bey'in Memuriyet Tecrübesini Mebusluğa Taşması:

Mebusluktan önce Çorum Tapu Kadastro Müdürlüğü'nde memurluk vazifesi gören İsmet Bey, burada kazandığı bilgi ve deneyimi Mebusan Meclisi'ne taşımış, Meclis'te görüşülen tapu ve kadastro alanlarındaki kanun tasarıları hakkında söz alarak, bu tasarıların hukuki bir zeminde tartışılmasına ve bu doğrultuda kabulüne önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu tasarılarından birisi, Meclis'in 8 Temmuz 1914 tarihli oturumunda görüşülen, Taşınamayan malların borç karşılığında teminat olarak gösterilmesine dair kanun tasarısıdır. Meclis'te tartışmalara neden olan ve ertelenmesi gündeme gelen 3. madde⁹⁶ hakkında İsmet Bey, Yozgat mebusu Şakir Bey ve İzmir mebusu Nisim Mazelyah Efendi tarafından ortak bir önerge verilmiştir. Önerge hakkında söz alan İsmet Bey, yapılacak muamelenin yasal temellere oturtulması esasına dayanan 3. maddenin kanunun ruhunu oluşturan en önemli madde olduğuna dikkat çekerek, ertelenmesine itiraz etmiştir⁹⁷.

Madde hakkında söz alarak açıklayıcı bilgiler veren İsmet Bey "Defteri Hakani İdarelerindeki kayda dest-res olmak" için bir usul vardır. Oralarda bir Muamelat Nizamnamesi vardır. Evvela arzuhaller ile müracaat edilir ve lazım gelen harcı da verilir. O kayıt aranır. Şimdi siz o kaydı kaldırılıyorsunuz. Burada 'umuma küşade' meselesi; mutlak tarafeynden, alakadarlardan birinin vefatı halinde veresesinin muamele yapması ve saire gibi bir kayıt konulabilir" diyerek kayıtların herkese açık olmasının bazı hukuki sakıncalar doğuracağına vurgu yaparak, bunun yeniden düzenlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Madde hakkında bir de teklif sunan İsmet Bey'in bu önerisi milletvekilleri tarafından da desteklenmiş ve 3. Madde bu doğrultuda kabul edilmiştir.

Düzeltilmiş 3. Madde: Teminat işlemlerini içeren ödünç senetleri, Tapu Kadastro Müdürlüğü'nde iki nüsha olarak düzenlenir, taraflardan o beldede birer kanuni ikametgâh belirlenerek imza ya da mühürlenir. Şahitler huzurunda takrirleri alındıktan ve tescil ile altı imza ettirildikten sonra tasdik edilerek birer nüshası kendilerine tevdi kılınır. Bu kayıtlar "teminatın durumu ve miktarı hakkında bilgi almak isteyenlere gösterilir"^{*} ve bu yolda tasdik

⁹⁶ **MMZC.**, D.III, İ.S.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s.538. Üçüncü madde özetle şöyledir: Teminat işlemlerini içeren ödünç senetleri, Defteri Hakani İdareleri'nce iki nüsha olarak düzenlenerek ve taraflardan o beldede birer kanuni ikametgah belirlenerek imza ya da mühürlenir. Ve şahitler huzurunda takrirleri alındıktan ve tescil ile altı imza ettirildikten sonra tasdik edilerek birer nüshası kendilerine tevdi kılınır. Bu kayıtlar herkese açıktır. Bu yolda tasdik edilen senetlerin bütün mahkemeler ve dairelerce aralıksız, mazmunlarıyla hüküm ve amel olunur.

⁹⁷ **MMZC.**, D.III, İ.S.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 532-533.

* **Dest-res olmak:** Ele geçirmek, elde etmek, erişmek. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 180.

* Bu kısım İsmet Bey'in takririni çerçevesinde maddeye ilave edilen kısımdır.

edilen senetlerin bütün mahkemeler ve dairelerce aralıksız, maznunlarıyla hüküm ve amel olunur⁹⁸.

Böylece İsmet Bey, Tapu ve Kadastro sahasındaki bilgi ve tecrübesini öne çıkararak, tapu kayıtlarına erişebilmenin şartlarını ortaya koymuş ve tasarının hukuki bir zeminde kabulünü sağlayarak ileride doğabilecek bazı aksaklıkların önüne geçilmesini sağlamıştır.

12- İsmet Bey'in Vergilerin Adil Alınması Yönündeki Israrı:

Bütçe konusunda ciddi şekilde kafa yoran ve fikirler üreten İsmet Bey, alım-satımlarda elde edilen vergilerde meydana gelebilecek “vergi kaçırma” olaylarına karşı gereken tedbirlerin alınmasına yönelik önerilerde bulunarak, hazine gelirlerinin artırılması için gayret sarfetmiştir.

İsmet Bey, 12 Temmuz 1914 tarihli Meclis oturumunda görüşülen Belediyeler vergisi kanunu tasarısının; deve, manda, beygir, merkep gibi hayvanların alım satımından belediyelerin vergi almasını öngören 13. Maddesinin “vergi kaçırmaya müsait” olduğuna dikkat çekerek, maddeye itirazda bulunmuştur. İsmet Bey'in itirazına neden olan 13. Madde şöyledir:

Deve, manda, beygir, merkep, katır ve sığırların geçit, içtima ve pazar mahallerindeki alım ve satımından, satıcıya ait olmak üzere, yüzde 2,5 resim alınır⁹⁹.

Konuyla alakalı söz alan İsmet Bey, bu maddenin öteden beri uygulandığını ancak alınacak verginin, pazar ve toplanma yerleri gibi belirli bir mevkide yapılacak ticaretle sınırlı tutulmasından dolayı vergi kaçırma vakalarının arttığını ileri sürmüştür. Bunun nedenini, “...Çünkü Pazar yerlerinde tarafeyn bu resmi vermemek için uyuşamadım derler. Oradan evlerine giderler, orada alırlar...” diyerek açıklayan İsmet Bey, Dâhiliye Nezareti'nin konu hakkında bir genelge hazırladığını ve her türlü alım-satımdan vergi alınmasına karar verildiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey, tespit ettiği bu sorunun çözümü için bir önerge vererek, maddenin sonuna “şehir dâhilinde her nerede olursa olsun pazarlık ve tıvacılık(simsarlık) yapanlar da buna dâhildir” şeklinde bir ilave yapılmasını teklif etmiştir. Bu teklif üzerine 13. Madde, İsmet Bey'in önergesi doğrultusunda düzenlenerek, yeniden okunmuş ve kabul edilmiştir.

Düzeltilmiş 13. Madde: Deve, manda, beygir, merkep, katır ve sığırların geçit, içtima ve pazar mahallerindeki alım ve satımından, satıcıya ait olmak üzere, yüzde 2,5 resim alınır. Şehir dâhilinde her nerede olursa olsun pazarlık ve tıvacılık (simsarlık) yapanlar da buna dâhildir¹⁰⁰. Böylece İsmet Bey, vergi kaçırma hadiselerinin azaltılmasına yönelik yeni bir düzenlemenin önünü açmıştır. Bu sayede hazine gelirlerinde artış sağlanacaktır.

⁹⁸ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 539.

⁹⁹ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 615.

¹⁰⁰ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 616.

13- Belediye Vergi Oranlarının Belirlenmesi Tartışmalarında İsmet Bey:

Meclis'in 12 Temmuz 1914 tarihli oturumunda Belediye vergileri kanun tasarısı müzakere edilmektedir. Tasarının 1. maddesi görüşülürken, vergi miktarlarının kim tarafından belirleneceği konusu tartışmalara sebep olmuştur. Bazı milletvekilleri sadece Belediye Meclisleri'ne yetki verilmesini, bazıları da Belediye Meclisleri'yle beraber İl genel Meclisleri'nin de yetkili olması gerektiğini savunmuşlardır.

Tartışılan 1. madde şöyledir: Belediyeler tarafından yapılan temizlik işleri, aydınlatma, ev, han ve dükkân vergisiyle "Ek Belediye Resmi" birleştirilerek belediye hizmetlerine karşılık olmak üzere belediye hududunda bulunan taşınmaz mallardan; İstanbul'da senelik asli verginin % 35'i ve taşralarda % 15'i nispetinde Belediye vergisi alınır. Taşralarda alınacak % 15, Belediye Meclisi'nin kararı ve İl Genel Meclisi'nin tasdiğiyle % 35'e kadar artırılabilir. İş bu resim hazine memurları tarafından taşınmaz malların vergisiyle beraber masrafsız olarak toplanır. Tahsil olundukça da belediyelere verilir. Ev, dükkân, tarla gibi gelir getiren mallar ve vakıf mallarından bile "ek belediye vergisi" alınacaktır.

Karahisarı Sahip milletvekili Rıza Paşa, "...millet kendi mukadderatını kendi idare etmekten zevk alır... Her sene alınacak miktarın tayin ve takdirini mahalli beledi idarelerine bırakırsak, o vakit çok koydunuz, az koydunuz diye ağlaşmaya kimsenin hakkı olmaz..."¹⁰¹ diyerek vergi oranının tespitinde yetkinin Belediye Meclislerine verilmesinin doğru olacağını söyleyerek halkın vergi konusunda kendi kaderini kendisinin çizmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bazı milletvekilleri tarafından da destek gören bu teklife karşı söz alan İsmet Bey, vergi oranlarının tespiti yalnızca Belediyelere bırakılırsa belediyelerin her yıl bu oranlarla oynayabileceğini, bunun da karışıklıklara neden olacağını ve vergi toplanamayacağını belirtmiş ve maddenin aynen kabulünü teklif ederek vergi oranlarının, Belediye meclislerinin kararı, İl genel meclislerinin onayıyla tespit edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰²

Madde hakkında yapılan tartışmalar ve verilen önermeler neticesinde maddenin, taşralarda alınacak vergi miktarının yüzde 15'ten yüzde 10'a düşürülmesini öngören bir değişiklikle kabul edildiği görülmüştür.¹⁰³

İsmet Bey'in "vergi oranlarının Belediye meclislerinin kararı ve İl meclislerinin tasdiğiyle belirlenmesi" esasına dayanan yukarıdaki açıklaması, Belediye vergileri kanununun 15. maddesinin müzakeresinde yeniden gündeme gelmiştir.

15. madde özetle şöyledir: Hayvanlı binek ve yük arabaları, özel veya ticari, motorlu kara ve deniz taşıtlarından alınacak verginin miktarı

¹⁰¹ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 595.

¹⁰² MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 596.

¹⁰³ MMZC., D.III, İS.I, C.II, (İçtimai Fevkalade), s. 598.

Belediye Meclisleri tarafından tespit edilir. Taşrada yine Belediye Meclisleri'nin kararıyla oranlar azaltılabilir.

Taşrada vergi oranlarının belirlenmesi yetkisinin sadece Belediye Meclislerine ait olması meselesi mecliste yine tartışma konusu olmuş; milletvekillerinin bazıları sadece Belediye meclislerine yetki verilmesini, bazıları ise Belediye meclisleriyle beraber İl genel meclislerinin de yetkili olması gerektiğini savunmuşlardır.

Maddeyle alakalı söz alan İsmet Bey "...Şimdi birinci maddede belediyeye ait olan rüsumun tarhi sırasında (cemiyatı Belediyenin kararı, Mecalisi Umumiyenin tasdiki ile) suretinde bir esas kabul ettik. Birinci maddede kabul ettiğimiz bu esası, son fıkrada da kabul edersek, birinci madde ile tevafuk husule gelir. Evvelce Cemiyeti Belediye, projesini hazırlar, ne suretle yapacaksa yapar, sonra Mecalisi Umumiyyeye verir. Mecalisi Umumiyyenin tasdikine arz eder. Burada da, Cemiyatı Umumiyyei Belediye kararıyla taşralara teşmil edilmesini teklif ediyorum" diyerek meselenin bu teklife göre karara bağlanmasını önermiştir. İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra meclis başkanı 15. maddeyi İsmet Bey'in önergesi çerçevesinde oylamaya sunmuş ve bu teklif kabul edilmiştir¹⁰⁴.

Görülüyor ki İsmet Bey, meclis görüşmelerini iyi takip ederek, kanunun kendi içerisinde uyumlu olması için çaba sarfetmektedir.

14- İsmet Bey'in Kanunların Sıhhatli Olması Hususunda Israrı:

İsmet Bey'in Meclis çalışmaları incelendiğinde, müzakere edilmekte olan kanunun sıhhatine aykırı olarak gördüğü maddeler hakkında söz alarak, sık sık müdahalelerde bulunduğu görülmektedir.

Meclis'in 10 Aralık 1916 tarihli oturumunda görüşülen "Düşman bombardımanından zarar gören mahallerde 1915-1916 senelerine ait arazi ve emlak vergilerinin affına dair kanun tasarısı" hakkında verdiği önerge vasıtasıyla tasarıda gördüğü eksikliğe işaret etmiştir.

Vergi affının kapsamını belirleyen ve İsmet Bey'in itirazına neden olan kanun maddesi şöyledir: "Harb-i hazırda düşman tarafından bombardıman edilen mahallerde gerek Arazi, gerek müsakafatı harabi olan mükellefinin o mahallerde bulunan diğer emlakının vergileri dahi bu bombardımanın vuku bulduğu tarih-i taksitinden itibaren harbin hitamını takip eden taksite kadar affedilmiştir".

Maddenin bu haliyle yetersiz olduğunu vurgulayan İsmet Bey, maddede geçen "emlakın vergileri" tabirinin yalnızca mülklerin vergilerini gösterdiğini belirterek, affın arazileri de kapsamaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu noksanlığın giderilmesi için hazırladığı önergeyi Meclis'e sunarak, kabulünü istemiştir. Meclis'ten de destek gören bu öneri üzerine yeniden düzenlenen madde şu şekilde kabul edilmiştir:

---

¹⁰⁴ MMZC., D.III, İ.S.I, C.II, (Olağanüstü Toplantı), s. 618-619.

“Bu harpte düşman tarafından topa tutulan mahallerde arazi ve müsakkafatında zarar hasıl olan mükellefinin o mahallerdeki Arazi ve Müsakkafat Vergileri, taarruz vukuundaki taksitten itibaren harbin hitamını takip eden taksite kadar affedilmiştir”¹⁰⁵. Böylece yukarıda belirttiğimiz vergi affına dair kapsam tartışması da son bulmuştur.

İsmet Bey’in buna benzer bir başka öneriyi de 6 Şubat 1915 tarihinde gündeme alınan, Çekirge itlafına dair kanun tasarısının kabulünden sonra yapmıştır.

Son günlerde artan ve tarım arazilerine büyük zarar veren çekirgelerin itlaf edilmesiyle alakalı kanun tasarısının kabulünden sonra söz alan İsmet Bey, çekirge itlafına dair daha önce kabul edilmiş ve uygulanmakta olan kanunlar olduğunu hatırlatarak, yürürlükte olan eski kanunların iptalini teklif etmiştir. Hatta bu teklifinin tüm kanunlar için de uygulanması gerektiğini belirtmiştir. İsmet Bey’in bu açıklaması ve teklifi üzerine Meclis başkanı Hüseyin Cahit Bey, İsmet Bey’in teklifinin çekirgenin itlafına dair bundan evvel yayınlanan 1-8 Kasım ve 19 Ocak 1913 ve 16 Mayıs ve 12 Ekim 1914 tarihli geçici kanunların kaldırılmasını öngördüğünü ifade etmiştir. Bunun üzerine yapılan oylamada İsmet Bey’in teklifi kabul edilmiştir¹⁰⁶. Böylece daha önce kabul edilen çekirge itlafıyla alakalı kanunların gündeme getirilmesiyle oluşabilecek tartışmaların da önüne geçilmiştir.

İsmet Bey’in kanunların sıhhatine yönelik başka bir teklifi de Meclis’in 5 Aralık 1916 tarihli oturumunda görüşülen, Mebusların emekliliği hakkında kanun tasarısı ile ilgilidir.

Devlet memuru iken mebus seçilerek Meclis’e katılanlardan emekli olmak isteyenlere, mebusluk müddetlerini daha önce yaptıkları memuriyet süresine ilave ederek emekli olma hakkı veren tasarıya göre emeklilik hakkı isteyenlerin “aidatı mukarrer” adıyla bir ödeme yapmaları öngörülmektedir.

Bu ödemenin nasıl yapılacağını gösteren 3. madde hakkında bir önerge veren İsmet Bey, “Burada “mebuslara hakkı tekaüt ve mazuliyet bahşeden” diye bir fıkra var. Hâlbuki hakkı tekaüdü Mülkiye Tekaut Kanunu* bahşetmiştir. Sonra bu kanun, hakkı mazuliyeti bahşetmiyor. Mebusluk müddetinin müddeti memuriyetine zammını bahşediyor...” deyip, emeklilik hakkının ayrı bir kanunla verildiğine işaret ederek, bunun için bir ödeme yapılmasına gerek olmadığını savunmuştur. İsmet Bey’in bu teklifi kabul edilerek madde bu şekilde tasdik edilmiştir¹⁰⁷.

---

¹⁰⁵ **MMZC.**, D.III, İS.III, C.I, s. 207-208.

¹⁰⁶ **MMZC.**, D.III, İS.I, C.II, (Olağanüstü Toplantı), s. 89.

* Mülkiye Tekaut Kanunu, 11 Ağustos 1909 tarihlidir.

¹⁰⁷ **MMZC.**, D.III, İS.III, C.I, s. 164-165. İsmet Bey’in önergesi için bkz. s. 164-165.

15- İsmet Bey'in Bütçe'de Oluşabilecek Aksaklıkları Önleme Çabası:

Uzmanlık alanı maliye olarak bilinen İsmet Bey'in üzerinde önemle durduğu konuların başında "devlet bütçesi" gelmektedir. Devletin yatırım ve harcamaları için son derece önemli bir konu olan bütçenin sağlam temeller üzerinde oturması gerektiğini her fırsatta vurgulamış, bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak tespit ettiği noksanlıkları dile getirmiştir.

Nitekim Meclisin 13 Şubat 1916 tarihli oturumunda gündeme alınarak, tüm kısımları tartışılmaksızın kabul edilen "Ziraat Bankası'nın 1917 senesi bütçesi" kapsamında yer alan "Aşar yardım hissesi" kaleminin genel bütçede olmadığını fark ederek söz almış ve şu tespitlerde bulunmuştur:

"...Ziraat Bankası bütçesinde geçen "Aşar Hisse İanesi" adı altındaki gelir, Maliye Nezareti'nin kendi bütçesinde yer almamaktadır... Üç yıldır Ziraat Bankası Bütçesine konulan bu para alınmıyor. Bu para, Maliye Nezareti için kanuni bir borç olmalı ve bütçesine bir borç kaydedilmeli veyahut olmamalı, buradan çıkarılmalı..."

Genel bütçede yapılan bir hatayı, bu sözleriyle tespit eden İsmet Bey, bu konuda aydınlatıcı bir konuşma yapmış ve "...bu bütçenin müzakeresini Muvazenei Umumiye'nin müzakeresine tehir etmek icap eder" diyerek Ziraat bankası bütçe görüşmelerinin ertelenmesini teklif etmiştir.

İsmet Bey'in, Meclis'te kayda değer bir destek gören bu teklifinden sonra söz alan Halep mebusu Hamit Bey, Maliye Nezareti'nin bu konuda bilgi vererek Meclis'i aydınlatması gerektiğini ifade etmiştir. Antep mebusu Ali Cenani Bey de sorunu kabul etmiş ve Maliye bütçesinin müzakeresi esnasında eksik olan bu faslın bütçeye eklenebileceğine işaret ederek, meselenin bu şekilde çözümünü önermiştir. İsmet Bey'in ve Ali Cenani Bey'in açıklamaları dikkate alınarak yapılan oylamada Meclis'te bulunan 140 mebusun "kabul" oyuyla, Ziraat Bankası Bütçesi onaylanmıştır¹⁰⁸.

İsmet Bey'in bu meseledeki tavrı, kendisinin Meclis görüşmelerini çok iyi takip ederek, meydana gelebilecek aksaklıkların önüne geçme gayretinde olduğunu göstermektedir.

16- Öncelikli Hedef: Savaşı Kazanmak:

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde bir taraftan mali kökenli kanunlar çıkararak orduya ekonomik destek sağlayan Osmanlı Mebusan Meclisi, diğer taraftan askeri konularla ilgili yeni düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bunlardan birisi de Meclis'in 19 Ocak 1916 tarihli oturumunda görüşülen ve ihtiyaç durumunda Harbiye Nazırının isteği doğrultusunda yedek askerlerin silah altına alınabilmesini sağlayan kanun tasarısıdır.

Tasarı hakkında söz alan konuşmacılar, savaşın kazanılmasının öncelikli hedef olduğunu vurgulamışlardır. Bununla birlikte, ordunun ve

¹⁰⁸ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s. 323-324.

halkın yiyecek ihtiyacının temini bakımından ziraat mensuplarının askerlikten muaf tutulmaları konusunda Meclis'te ortak bir kanaatin olduğu görülmüştür. Bu anlamda söz alan İsmet Bey, "...Her halde ziraat için terk edilecek efradın işleri başında bulunmaları meşruttur. Mademki biz Harbiye Nezaretine bu maddeyle selahiyeti kâmile veriyoruz, Nezaret inzibatı temin etmeyi de taahhüt ediyor ve zaten maddede verilen bu selahiyet, mesuliyeti de müstelzemdır..."¹⁰⁹ diyerek, yetkiyi elinde bulunduran Harbiye Nezareti'nin sorumluluklarını da yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamaları üzerine özellikle Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendi'nin konuşması ve Konya mebusu Haydar Bey'in çiftçilerin askerlikten muafiyetini öngören önergesiyle desteklenen 3. madde Haydar Bey'in teklifi doğrultusunda komisyona havale edilmiştir¹¹⁰.

17- İsmet Bey'in Kanunların Adil Olması Yönündeki Gayreti: Yetim ve Vakıf Mallarının Korunması Konusundaki İsrarı:

İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi çatısı altında ısrarla savunduğu fikirlerin başında, mecliste kabul edilecek kanun tasarılarının adaletli olması gelmektedir. 13 Ocak 1916 tarihli meclis oturumunda görüşülen "Harp sahasında bulunan subay ve askerler ile bunların anneleri ve eşlerinin rehin bulunan taşınmaz mallarının müzayede ve ihale işlemlerinin ertelenmesi"yle alakalı bir kanun tasarının görüşülmesi esnasında söz alan İsmet Bey, kanunda adalet kavramının tam manasıyla gözetilmediğine işaretle, bir maddeye itiraz etmiştir:

İsmet Bey'in itirazına neden olan madde şudur: Harp mıntıklarında bulunan subay ve askerler ile bunların anne ve eşleri tarafından borçları karşılığında bankalara, şirketlere, şahıslara, yetimler idaresine ve vakıflara rehin veya vefaen ferağ yahut teminat gösterilmiş olup da, vade müddetleri biten taşınmaz malların müzayede ve ihale işlemleri, mevcut seferberliğin bitiminden sonraki mali senenin sonuna kadar ertelenmiştir.

Şu kadar ki, bu çeşit mallardan, borç senetleri gereğince ödeme zamanı geçmiş olan rehin yahut faizler adı geçen malların kira bedellerinden tahsil olunur¹¹¹.

Görülüyor ki, tasarının ruhunu oluşturan bu madde vasıtasıyla, devletin istikbali için harp eden kişi ve yakınlarının rehin durumundaki taşınmaz mallarını kaybetmemeleri için bu kişilere yeni bir fırsat tanınmaktadır. Ancak tasarıda, tecil(erteleme) müddeti sonuna kadar işleyecek faizlerin gündeme getirilmediği göze çarpmaktadır ki; bu konu İsmet Bey'in itirazına neden olmuştur.

Bu durumun ortaya çıkaracağı haksızlıkları gören İsmet Bey, maddenin son fıkrasının "Şu kadar ki, bu çeşit mallardan, borç senetleri

¹⁰⁹ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s. 69-76.

¹¹⁰ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s. 75-79.

¹¹¹ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s.5.

gereğince ödeme zamanı geçmiş olan veya tecil müddetinin sona ermesine kadar işleyecek olan rehin yahut faizler adı geçen malların kira bedellerinden tahsil olunur” şeklinde düzeltilmesini teklif etmiştir. Konuşmasının devamında “...Eğer tecil edildiği tarihten tecil müddetinin hitamına kadar rehin veya faiz alınmayacak olursa emvali eytam ve evkaf ziyaa uğrar...”¹¹² diyerek yetimlerin ve vakıfların haklarının korunması gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey’in bu açıklamalarından sonra meclise sunulan önerge kabul edilerek, madde teklif çerçevesinde düzeltilmek üzere komisyona havale edilmiştir¹¹³.

18- Osmanlı İtibari Milli Bankası’na İmtiyaz Verilmesi Tartışmalarında İsmet Bey:

Meclis’in 13 Ocak 1917 tarihli oturumunda, Osmanlı İtibari Milli Bankası’na imtiyaz verilmesini öngören bir kanun tasarısı görüşülmektedir.

Tasarı hakkında söz alan milletvekillerinin konuşmaları ve yapılan tartışmalara bakıldığında, yeni kurulan bu bankanın halkın gözünde itibarının artırılmasına çalışıldığı göze çarpmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için de bankanın her türlü vergi, resim ve tekliften muaf tutulması düşünülmüştür. Hatta bazı milletvekilleri, muafiyetin belediye rüsumunu da kapsamaması gerektiğini savunmuşlardır. Bazıları ise fazla bir yekün tutmayan belediye rüsumunun muafiyetine karşı çıkararak, belediyelerin bu gelirden mahrum bırakılmaması gerektiğini dile getirmişlerdir.

Netice olarak, madde hakkındaki genel tartışma konusu olan “belediye rüsumundan muafiyet” hususu reddedilerek, madde şu şekilde kabul edilmiştir:

“19 Aralık 1916 tarihli İrade-i Seniyye ile kurulan Osmanlı İtibari Milli Bankası’na aşağıdaki imtiyazlar bahşedilmiştir:

Öncelikle Osmanlı İtibari Milli Bankası sermayesi, yedek akçesi, kârları, faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli olan taşınmaz malları, binası, depoları ve mağazaları; gerek mevcut bulunan ve gerekse gelecekte konulacak olan her türlü rüsum ve tekâlif ve harçtan muaftır¹¹⁴.

Tasarının ikinci maddesiyle; bankanın resmi dairelerle yapacağı işlemlerden alınacak vergiden ve Hicaz Demiryolu’na yardım parasından muafiyeti, üçüncü maddeyle de; bankanın kuruluşu için yabancı memleketlerden ithal ettiği mefruşat, levazım, kasa ve sair ihtiyaçların vergiden muafiyeti kabul edilmiştir¹¹⁵.

---

¹¹² MMZC., D.III, İS.III, C.II, s.5.

¹¹³ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s.6.

¹¹⁴ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s.9-12.

¹¹⁵ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s.13.

Tasarının en çok tartışılan maddesi, bankanın hisse senetlerinin, devlete olan borçları hariç olmak üzere, hiçbir borçtan dolayı hacz olunamamasını öngören 4. madde olmuştur.

Tartışmalara neden olan bu maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, maddenin son derece önemli bir hüküm taşıdığına dikkat çekerek, hükûmetin maddeyi öne sürmekteki maksadını izah etmesini istemiştir. İsmet Bey ayrıca maddenin tayını (geçilmesini) isteyen Bütçe komisyonunun “madde bankanın hisse senetlerinin tedavülünü kısaltır, itibarını azaltır” şeklindeki değerlendirmesine de itiraz ederek, bunun nazari bir söz olduğunu belirtmiş, komisyondan tayı gerekçesini açıklamasını talep etmiştir.

İsmet Bey’in bu müdahalesinin ardından söz alan konuşmacılar, maddenin lehinde ve aleyhinde açıklamalarda bulunarak gerekçelerini ortaya koymuşlardır. Bilhassa “adalet ve eşitlik” kavramlarının öne çıkarıldığı bu aydınlatıcı konuşmalardan sonra mecliste oluşan “diğer bankaların hisse senetleri nasıl haczediliyorsa, eşitlik ilkesinden hareketle Osmanlı İtibarı Milli Bankası’nın hisse senetleri de haczedilmelidir” şeklindeki genel kanaat çerçevesinde maddenin tayı edilmesine karar verilmiştir¹¹⁶. Böylelikle mesele, İsmet Bey’in sıklıkla vurguladığı “eşitlik ve adalet” kavramına uygun olarak halledilmiştir. Şunu da ilave etmeliyiz ki, İsmet Bey, yapmış olduğu itirazla meselenin etraflica tartışılmasına imkân veren bir ortam oluşturarak, Meclis’te yönlendirici bir rol oynamıştır.

19- İsmet Bey’in Belediyelerin Gelirlerinin Kesilmesine Karşı Tavrı:

İsmet Bey, Belediyelerin sorumluluklarında bulunan işleri layıkıyla yerine getirebilmeleri için belirli bir gelirlerinin olması gerektiğini düşünmektedir.

Meclisin 7 Mart 1918 tarihli oturumunda görüşülen “Gelirler Bütçesi” münasebetiyle söz alarak, devlet daireleri tarafından yapılacak alışverişlerde alınmakta olan ve Belediyeler için önemli bir gelir kaynağı olan dellaliye vergisinin kaldırılmasını öngören 7. maddeye, bazı mebus arkadaşlarıyla beraber karşı çıkarak Belediyelerin bu vergiden mahrum bırakılmaması gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey “Şimdi Hazinenin hiç zararı yok iken, Belediyelerin varidata ihtiyacı malum olduğu halde, oldukça külliyetli bir menba teşkil eden Dellaliye Rüsümünü tayyetmek ve harir öşrünün takdiri hususundaki müzayededen Dellaliye alınmasından dolayı Devair-i Resmîye müzaüdat ve münakasatında müşteriden alınacak resmi tamamen ilga etmek Belediyelerin varidatını tenkis eylemek demektir dedik...”¹¹⁷ diyerek, Belediyelerin gelirlerinin azaltılmaması gerektiğinin altını çizmiştir.

¹¹⁶ MMZC., D.III, İS.III, C.II, s.13-16.

¹¹⁷ MM ZC., D.III, İS.IV, C.III, s. 30.

Bundan sonra söz alan milletvekillerinin lehte ve aleyhte değerlendirmelerinin neticesinde, Belediyeler için önemli bir gelir kaynağı olan dellaliye vergisinin kaldırılmasını öngören 7. madde, yeniden düzenlenmesi için komisyona havale edilmiştir¹¹⁸.

20- Genel Değerlendirme:

İsmet Bey'in, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapmış olduğu çalışmaları incelendiğinde; yapılacak işlerin hukuka uygunluğuna son derece önem verdiğini görmekteyiz. Uzmanlık alanının maliye olması sebebiyle daha çok mali konularda söz alarak değerlendirmeler yapmıştır. Bununla beraber, mebusluktan önce Çorum Vakıf Müdürlüğü'nde memuriyet vazifesi gördüğü için vakıflara dair kanun tasarıları hakkında da konuşmalar yapmıştır. Başka bir faaliyet sahası ise sosyal meselelerdir. Devlet işlerinin düzene girebilmesi için, devlet personeli olacak kişilerin eğitimlerine önem verilmesi gerektiğini savunmuş, eğitim alanında çalışmalar yapmıştır.

İsmet Bey, tüm bunları yaparken, Meclis'in çalışma usullerine uygun olarak faaliyet göstermesi gerektiğinin altını çizmiştir. Hukuka bağlılığının bir sonucu olarak, Meclis'te cereyan eden görüşmelerde "usule riayet" ilkesini göz önünde bulundurmuş ve bu konuda ısrarcı olmuştur.

İsmet Bey'in, Mebusan Meclisi'nde çok uzun konuşmalar yapmadığını, kanun tasarıları hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler verdiğini görmekteyiz. Bu durumun İsmet Bey'in mebusluk vazifesinde yeni olmasıyla bağlantılı olduğu söylenebilir. Ancak İttihatçıların ağırlıklı olduğu Mebusan Meclisi'nin bu devresinde muhalefetin zayıf olması nedeniyle, Meclis'te görüşülen tasarıların çok fazla tartışılmadan kabul edildiğini de unutmamalıyız.

IV- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE MONDROS

MÜTAREKESİ:

Avrupa Büyük devletlerinin dünyayı sömürgeleştirmek istemeleri, dünya pazarlarını ve ticaretini ele geçirme mücadeleleri, kurulan ittifaklar, devletlerin silahlanma yarışını hızlandırmış ve milliyetçilik akımının da etkisiyle, Birinci Dünya Savaşı kaçınılmaz son olarak Temmuz 1914'de başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmaya mecbur olması, savaş alanlarının sınırlarını daha da genişletmiştir. Osmanlı Devleti'nin özellikle Çanakkale cephesindeki zaferi ve tüm cephelerdeki direnişi savaşın uzamasına neden olmuş ancak Almanya'nın gerek Fransa karşısında aldığı başarısız sonuçlar, gerekse İngiltere'nin deniz gücüyle baş edememesi ve son olarak da Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılması, savaşın seyrini değiştirerek müttefiklerin zaferini kesinleştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri başkanı

¹¹⁸ MM ZC., D.III, İS.IV, C.III, s. 33.

Woodrow Wilson'un 14 maddelik barış planı, Almanya'yı bu prensipler içinde mütarekeye yanaştırmıştır. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti de mütareke yaparak savaştan çekilmişler; böylece savaş merkezi devletlerin kesin yenilgisiyle sona ermiştir¹¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu Müttefiklerin yenilgisiyle neticelenen Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti ateşkes için girişimlerde bulunmuştur. Kutü'l Amare Savaşı'nda esir edilen İngiliz Generali Townshend aracılığı ile İngilizlerle temas sağlanmış; İngilizler ateşkes teklifini hemen kabul ederek Mondros'a derhal bir heyet gönderilmesini istemişlerdir. Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında Hariciye müsteşarı Reşat Hikmet ve Yarbay Sadullah Beyler'den Kurulu bir heyet, 26 Ekim akşamı Mondros'a varmıştır. 27 Ekim Pazar günü sabah başlayan Mütareke görüşmeleri, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sona ermiştir¹²⁰. Mondros Mütarekesi'nin özellikle 7. ve 24. maddeleri Türk milletinin ve Osmanlı Devleti'nin istikbali için pek tehlikeli şartlar öngörüyordu. İtilaf Devletleri 7. maddeyle, güvenliklerini bahane ederek stratejik noktaları işgale açık hale getirirken 24. madde ile de Vilayat-ı Sitte'de meydana gelebilecek karışıklıkları bahane ederek bu havaliyi işgal etmeyi tasarlıyorlardı.

Mondros Mütarekesi'ne karşı Osmanlı Hükümeti'nin sessiz kalması üzerine Türk Milleti, bağımsızlık için kendi kuvvetine dayanması gerektiğini görerek, derhal teşkilatlanmaya başlamış ve ülkenin dört bir tarafında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri teşkil edilmiştir. İşgallere karşı başlangıçtaki hukuki ve propaganda amaçlı mücadele, zamanla silahlı direnişe dönüşmeye başladı. Özellikle Yunanlılar'ın İzmir ve çevresini işgali ve katliamlara girişmeleri, ülkenin her tarafında sert protestolara yol açtı. Yunanlılar'ın Batı Anadolu'da ilerlemeleri, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'yu Fransızların işgal etmeleri, Karadeniz'de Pontus Rum Devleti'nin kurulacağı yönündeki söylentiler, Türk milletini kendi kaderini tayin konusunda kararlı olmaya zorlamıştır. Bu duygu ve düşüncelerden hareketle kurulan Milli Cemiyetler, Milli Mücadele'de önemli vazifeler görmüş ve bu direnişin altyapısını oluşturmuştur¹²¹. Anadolu halkında, milli direniş yolunda gerçekleşen bu hareketlilik, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğiyle daha da hız kazanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla, 16 Mayıs 1919'da Bandırma vapuru ile İstanbul'dan hareket etmiş ve 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmıştır. Buradan Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 28 Haziran 1919'da valilere, bağımsız muasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu, Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlıkları'na ve

---

¹¹⁹ Kemal Beydilli, "Avrupa/Batı Uygarlığı'nın Yükselişi", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, içinde, Ed.: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 35-37.

¹²⁰ Dursun Ali Akbulut, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ATAM, içinde, Ankara 2004, C.I, s. 132.

¹²¹ Süleyman Beyoğlu, "Milli Mücadelenin Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, içinde, Ed.: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 106-107.

Konya Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği genelge ile İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgale uğramasının gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak ortaya çıkardığını buna karşı gösterilecek tepkilerin sürekli ve canlı olmasını, haksızlıkların dünya devletlerine duyurulması için mitingler yapılarak milli gösterilerde bulunulmasını, büyük devletlerle Babiâli'ye etkileyici telgraflar çekilmesini, gösteriler esnasında Hıristiyan halka saldırı, düşmanlık gibi tavırlardan sakınılması gerektiğini; bu konuda halka güveninin tam olduğunu ifade etmiştir¹²². Böylece Mustafa Kemal Paşa, kurtuluşun halkın haklı tepkisiyle gerçekleşebileceğine işaret etmiş, haksız tepkilerden kaçınılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Havza'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919'da yayınladığı genelgeyle "Milletin istiklalinin, yine milletin azim ve kararı ile kurtulacağını", bu amaçla her türlü etki ve denetimden uzak Sivas'ta milli bir kongrenin toplanarak, milli bir heyet oluşturulması gerektiğini, bu nedenle vilayetlerin her sancağından, milletin güvenini kazanmış 3 delegenin gizli olarak ve acilen Sivas'a hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Amasya'dan hareketle Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919'da düzenlenen Erzurum Kongresi'yle, İstanbul Hükûmeti'nin çeşitli nedenlerle üzerine düşen görevi yapamadığını, milletin iradesiyle oluşan ve Kuva-yı Milliye adını taşıyan kuruluşların ülkenin ve milletin kaderinde söz sahibi olduğunu, bu amacı gerçekleştirmek için oluşturulacak Temsil Heyeti'nin bir hükûmet gibi çalışabileceğini ortaya koymuştur. Toplanış bakımından bölgesel, aldığı kararlar itibariyle milli bir kongre olan Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta düzenlenen kongreyle, Erzurum Kongresi'nin kararlarının aynen kabulünü sağlamıştır. Bununla beraber, Türk milletinin direnişinin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı ve çatısı altında meşru bir kurumsallaşmayı burada sağlamıştır. Erzurum Kongresi'nde bölgesel nitelikli bir kurum olan Temsil Heyeti, Sivas Kongresi'nde "Heyet-i Temsiliye, bütün vatani temsil eder" şeklinde kabul edilmiştir. Sivas Kongresi'ne İstanbul Hükûmeti'nin tepkisi sert olmuştur. İstanbul Hükûmeti kongreyi basıp üyelerini tutuklama emri vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın vaktinde aldığı tedbirlerle Kongreyi basmakla görevli olan Elazığ Valisi Ali Galip ve yandaşları dağılmışlardır¹²³. İstanbul Hükûmeti'nin bu tavrı karşısında Sivas Kongresi Heyeti, genel durumu Padişaha bildirmek için saraya telgraf çekmek istemiş ancak bu telgraf Sadrazam Ferit Paşa tarafından engellenmiş ve Saray ile bağlantı sağlanamamıştır. Bu engelleme üzerine Sivas Kongresi Heyeti 12 Eylül 1919'da, meşru bir hükûmet iş başına geçinceye kadar, İstanbul Hükûmeti'yle olan idari ilişkilerini ve İstanbul ile yapılan her türlü posta, telgraf, haberleşme ve ulaştırmalarını kesmiştir¹²⁴.

¹²² **Nutuk**, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 15.

¹²³ Balcıoğlu, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, içinde, ATAM, Ankara 2004, C.I, s. 168-177.

¹²⁴ **Nutuk**, s. 82-85.

Nihayet milli iradenin temsilcisi Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri sonuç vermiş; işgal devletlerine dayanan Damat Ferit kabinesi, 30 Eylül 1919'da istifa etmek zorunda bırakılmış, Ayandan Ali Rıza Paşa Sadrazamlığa getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ve Ali Rıza Paşa'nın teklifi doğrultusunda, İstanbul Hükûmeti ile Temsil Heyeti arasında bir görüşme yapılmasına karar verilmiştir¹²⁵.

20-22 Ekim 1919'da Amasya'da yapılan görüşmelerde, Temsil Heyeti'ni Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beyler, İstanbul Hükûmeti'ni Bahriye Nazırı Salih Paşa temsil etmişlerdir. Görüşmeler sonucunda şu şartlar üzerinde bir protokol imzalanmıştır¹²⁶:

1-Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrı düşünülmemeyeceği, Kürt ahalinin bulunduğu yerlerle, Kilikya ve Doğu Trakya'nın hiçbir şekilde anavatandan ayrılmaması çerçevesinde, Mondros Ateşkesi ile tespit edilen Türk vatanının bütünlüğünün ve istikbalinin sağlanması,

2-Müslüman olmayan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak şekilde ayrıcalıkların verilmemesi,

3-Bağımsızlık saklı kalmak koşuluyla; fen, sanayi ve iktisadi alanlarda yabancı bir devletin yardımının alınabileceği; bu yardımın milletin menfaatine zarar vermeyecek şekilde uzmanlarca tespiti,

4-Sivas Kongresi kararlarının diğer maddelerinin ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hukuki bir teşekkül olarak, İstanbul Hükûmeti tarafından kabulü,

5-Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da emin bir yerde toplanması, kararlaştırılmış, belirlenen maddelerin uygulanmasıyla alakalı olarak Milli Meclis'in oy ve kararına uyulacağı belirtilmiştir.

Ortaya konulan maddeler hakkında milli meclisin oy ve kararına uyulacağına belirtilmesi; Mustafa Kemal Paşa'nın, yapılacak olan eylemleri millet adına yapma arzusunu İstanbul Hükûmeti'ne gösterme gayretinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu açıklama, milli esaslara dayalı bir devletin işareti olarak değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında bir yerde toplanması hususunda ısrarcı olmuş ve Salih Paşa'yı da ikna etmişti. Ancak Salih Paşa, Meclis'in Anadolu'da bir yerde toplanmasını doğru bulmakla birlikte bunu İstanbul Hükûmeti'ne kabul ettirememiştir¹²⁷. Bununla birlikte, Meclisin İstanbul'da toplanması halinde, Sultan Vahdettin ve taraftarlarından tereküp etmiş olan Ayan Meclisi'nin tesiri ve İngiliz işgal kuvvetlerinin tehtidi altında kalacağı endişesine rağmen, Meclis'in Anadolu'da emin bir yerde toplanması hususunda fazla ısrar edilememiştir. Çünkü Kanunu Esasiye göre Meclisi Milli'nin arzu edilen mahalde toplanması keyfiyeti yalnız

---

¹²⁵ Balcioğlu, a.g.b., s. 182-183.

¹²⁶ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın No:1, Belge No: 69, Ankara 1982, s. 67-69.

¹²⁷ **Nutuk**, s. 149.

mebusların elinde değildi. Böyle bir karara Padişah, Hkmet ve Ayan Meclisi'nin katılmaları lazımdı. İstanbul Hkmeti'nin kendi fikrinde ısrarcı olması nedeniyle, temsil heyeti yeniden bir görüşme yaparak Meclis'in açılışını geciktirmemek için bu konuda fazla ısrarlı davranmamıřtır¹²⁸. Yapılan bu görüşmeler neticesinde Temsil Heyeti isteklerini İstanbul Hkmeti'ne tam manasıyla kabul ettirememiştir. Ancak Temsil Heyeti'nin ve Anadolu'da başlayan halk hareketinin İstanbul Hkmeti'nce hukuken tanınmış olması ve Meclis'in İstanbul'da da olsa toplanması yönünde karar alınması; bu dönemde atılmış önemli bir adımdır.

V- ÇORUM'DA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE İSMET BEY:

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleriyle imzaladığı Mondros Ateşkesi'nden hemen sonra orum'a dönen İsmet Bey burada bir süre kaldı. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan milli mücadeleye katıldı¹²⁹. Ancak bu dönemde orum'da, Ankara valisi Muhiddin Paşa ve O'na bağlı hareket eden orum mutasarrıfı Samih Fethi Bey'in etkisiyle, Milli Mücadele aleyhinde bir hava esiyordu. Bununla birlikte, vali Muhiddin Paşa'nın Ali Fuat Paşa'nın girişimleriyle Keskin-Ankara arasında –kılıçlar belinde- Keskinli Rıza Bey'in komutasındaki Keskin müfrezesi tarafından yakalanarak 19 Eylül 1919 tarihinde Sivas'a gönderilmesi üzerine orum, İstanbul Hkmeti'yle bağlantısını keserek Sivas Kongresi kararlarına tabi olmuştu. Bu vaziyet üzerine, daha evvel vali Muhiddin Paşa ile hareket eden mutasarrıf Samih Fethi Bey de makamını terk ederek Sivas'a gitmiştir. Mutasarrıfın Sivas'a gitmeden evvel Temsil Heyeti'ne gönderdiği telgrafla, şehrin Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye bağlılığını ve kongre kararlarının kabul edildiğini bildirmesinden sonra orum'da milli faaliyetler hızlandığı grlmřtr¹³⁰. Bu gelişmeden sonra kasım ayı içerisinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. İsmet Bey, 1/2 Kasım 1919 Pazar gecesini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için Ahmet Rüstem Bey'le birlikte aday gösterilmiş, 18/19 Kasım 1919'da kurulan “Çorum Heyeti İdaresi”nin başkanlığına seçilmiştir. İdare Heyeti'nde İsmet Bey'le birlikte Mft Ali Efendi, Mehmet Tevfik, şcaddin zade Abdullah, İstanbulluzade Sadık, Krkzade Mehmet Galip, Belediye Tabibi Kalelizade Pertev, Dr. Tevfik, Tnekezade Nuri Efendiler yer almaktadır¹³¹. orum'da bundan sonra

¹²⁸ General Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 253-254.

¹²⁹ Fahri oker, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919–1923**, C.III, TBMM Yayınları, Ankara 1995, s. 259-260.

¹³⁰ Bayram Sakallı, **Ankara ve çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Aşaroğlu Matbaası, Ankara 1988, s. 16-19.

¹³¹ Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehirimiz Atatürk**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973, s. 265-272. ; Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı,

başlayan milli hareketler bu cemiyet tarafından yürütülmüştür. İsmet Bey, başlangıçta bölgesel nitelikte başlayıp, Sivas Kongresi'yle ulusal bir kimlik kazanan Türk Kurtuluş Mücadelesi'nde, memleketi olan Çorum'da, başkanlığını yaptığı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını sağlayarak bölgesel teşkilatlanmayı başlatmış ve halkı Milli Mücadele ruhu etrafında örgütlemiştir.

1- Çorum'da Milli Mücadele'nin Geç Başlamasının Nedenleri:

İttihat Terakki Cemiyeti'nin önde gelen simalarından Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın 29 Mayıs 1913'te otomobille Harbiye Nezareti'nden Bab-ı Ali'ye giderken Beyazıt'ta muhalif bir tertip neticesinde öldürülmesi üzerine¹³², İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri, muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önderlerini, sürgüne göndermişlerdir¹³³. Bu katli meselesinden sonra İstanbul'dan Sinop'a sürgüne gönderilmiş olanlar, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Çorum'da ikamete zorlanmışlardı. Refii Cevad Ulunay'ın da aralarında bulunduğu 50 kişilik bu grup İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları aleyhinde bulunan siyaset adamlarıdır. Bu kişiler İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin sükûtundan sonra serbest bırakılınca İstanbul'a dönmüşlerdir¹³⁴. İşte bu gurubun Çorum'da buldukları sürece, İttihat-Terakki aleyhinde çalıştıkları, propaganda yaptıkları noktasından hareket edildiğinde; buradaki milli faaliyetlerin ve Kuva-yı Milliye çalışmalarının neden geç başladığının sebebi biraz daha iyi anlaşılabilir¹³⁵. Bunların yanısıra Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, memleket içindeki karışıklıklardan yararlanmak isteyen azınlıklar, merkezi İstanbul'da olan Sulh Selamet Cemiyeti adı ile bir cemiyet kurarak zararlı çalışmalarına başlamışlardır. Bu Cemiyetin bir şubesi de Çorum'daki Rumlar tarafından kurulmuş ve bunlar Rum Pontus Cemiyeti ile ilişki kurmaya çalışmışlardır. Çorum'daki bu cemiyetin başkanı Lazarakı'dır. Bu Cemiyetin içinde üç tane de Çorum'lu (Mahkeme Kâtibi Karacaköylü oğlu Ömer, Vergi memurluğundan emekli Ali Rıza ve Yavruturna Mahallesinden adı tespit edilemeyen bir Türk) bulunmaktaydı. Bunlar ve cemiyeti kuran Rumlar, sonradan Amasya Askeri Mahkemesi'nce idam edilmişlerdir¹³⁶. Çorum'da kurulan bu cemiyet çevrede pekiyi karşılanmamış ama bölgede milli

---

Ankara 2007, C.I, s. 51. (Ali Sarıkoyuncu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde üye olan din adamlarını sıralarken, Çorum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde Müftü Ali Efendi'nin ismine yer vermiştir)

¹³² Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1951, s. 99.

¹³³ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul 1983, C. II, s. 359.

¹³⁴ M. İhsan Sabuncuoğlu, **Çorum Tarihi'ne Ait Derlemelerim**, Bölüm II, Çorum 2008, s. 8.

¹³⁵ Sakallı, **a.g.e.**, s. 15.

¹³⁶ **Çorum İl Yıllığı-1973**, s. 11.

faaliyetlerin geç başlamasında ve milli hareketin pek canlı olmamasında etkili olmuştur denilebilir¹³⁷.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çorum'da bulunan yedek subaylar, İhtiyat Zabıtları Cemiyeti adı ile başka bir dernek kurmuşlardır. Bu dernek kurulduğu tarihten itibaren önemli bir faaliyet gösteremediği gibi, Milli Mücadele hareketinin başlarında da, çalışmaları pek sönük geçmiştir. Zira bu günlerde Çorum'da mutasarrıf olarak görev yapmakta olan Samih Fethi Bey de İstanbul Hükûmeti yanlısı olarak, Milli faaliyetlerin aleyhinde idi. Çünkü bağlı bulunduğu Ankara Valisi Muhiddin Paşa'dan destek görmekte, yerine göre beraber hareket ederek buradaki teşkilatlanmaya mani olmaktadır¹³⁸.

Vali Muhittin Paşa'nın Çorum'da Milli Mücadele'yi engellemek için bir takım hareketlerde bulunması üzerine, Temsil Heyeti de harekete geçerek bu faaliyetlere karşı tavır almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu doğrultuda Ali Fuat(Cebesoy) Paşa'yı Çorum'a göndermiştir. 16-17 Haziran gecesi Çorum'a gelen General Ali Fuat Paşa, o gece misafir olarak kaldığı eve ilin ileri gelenlerinden birkaçını davet ederek yurdun içinde bulunduğu tehlikeleri işaret etmiş ve Ankara Valisi Muhiddin Paşa ile Çorum mutasarrıfının tutumunu beğenmediğini belirtmiştir. Ali Fuat Paşa Çorum'dan ayrılarak Amasya'ya, oradan Sivas'a gitmiştir. Onun şehirden ayrılmasından sonra mutasarrıf bir takım engellemelere girişmiş¹³⁹, ancak Sivas kongresine Çorum'u temsilen Çorum'da uzun süre müftülük yapan Mehmet Tevfik Ergun Efendi ile Çorum İdadisi eski Fransızca öğretmeni Dursun(Yalvaç) Bey* gönderilmişlerdir¹⁴⁰.

---

¹³⁷ Sakallı, a.g.e., s. 15.

¹³⁸ Sakallı, a.g.e., s. 15.

¹³⁹ Çorum İl Yıllığı-1973, s. 12.

* Dursun Bey, 1873'te Tokat'ın Zile ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini ve Medrese eğitimini Tokat'ta tamamladıktan sonra başladığı İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'ndan 1903'te mezun olmuş ve Çorum idadisi tarih-coğrafya öğretmeni olarak atanmıştır. Bundan sonra çeşitli vilayetlerde öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ne Çorum delegesi olarak katılmıştır. TBMM'nin I. Dönemi'nde istifa eden Dr. Atıf Bey'in yerine Çorum milletvekili olarak seçilmiştir. Çorum milletvekilleri içerisinde II. Grupta yer alan tek kişidir. Birinci Dönem'den sonra milletvekilliği sona erince çeşitli vilayetlerde öğretmenlik yapan Dursun Bey, 1933'te emekliye ayrılmıştır. Emekliliğinden sonra Çorum'a uğramayan Dursun Bey, vefat ettiği 1948'e kadar Bursa'da ikamet etmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Hatice Yıldırım, "Bir Siyaset Adamımız Dursun (Yalvaç) Bey", **Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, C.III, s. 1335-1353.

¹⁴⁰Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyeti Temsiliye Üyeleri**, Ankara 1996, s. 108.; Ali Sarıkoyuncu, "Milli Mücadelede Din Adamları" adlı eserinin I. Cildinin 38. sayfasında Sivas Kongresi'ne Çorum delegesi olarak katılan kişilerden birisinin Mehmet Nazif Efendi(İsmet Bey'in babası) olduğunu bildirmektedir. Referans olarak da şu eseri göstermektedir: M. Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber**, TTK, Ankara 1988, C.I, s. 23. Ancak M.Müfit Kansu'nun eserinde Çorum'un Sivas Kongresi'ne gönderdiği delege "Mehmet Tevfik Bey" olarak geçmektedir. Nitekim Ali Sarıkoyuncu kendi eserinin II. Cildinin 182. sayfasında bu ismi "Tevfik Ergun Bey" olarak vermiştir. Bize göre de Mazhar Müfit Kansu ve Hikmet Denizli'nin

Vali Muhiddin Paşa'nın bundan sonraki süreçte de Çorum'daki faaliyetlerine devam ettiğini görmekteyiz. Vali, 14 Eylül 1919'da Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e gönderdiği telgrafta, Ankara merkezi müstesna olmak üzere vilayetin diğer kısımlarında ahvalin kendilerine pek müsait olduğunu bildirmişti. 15 Eylül'de Dâhiliye Nezareti'nden kendisine gelen şifreli cevapta, Dâhiliye Nazırı "... Bu surette kâfi derecede kuvvet toplandıktan sonra oralara takarrüp edeceklerin ele geçmeleri derkardır. Şayet taarruz ederlerse erbabı isyana silahla mukabele pek zaruridir..." diyordu. Bu nasıl vicdandı? Dâhiliye Nazırı Adil Bey, hayâ etmeden bu emri nasıl verebilmişti? Şifredeki mana açıktı. Dâhiliye Nazırı vatan evlatlarının, kardeşlerin birbirlerini boğazlamaları için valiye emir veriyordu. Sonra sıkılmadan hamiyetten ve vatanperverlikten bahsediyorlardı. Çorum aslında Milli davaya karşı olan bir merkez değildi. İstanbul Hükûmeti, buraya, kendisine sadık kalmış vali, mutasarrıf ve alay kumandanı ile hâkim olmaya çalışıyordu¹⁴¹.

İstanbul Hükûmeti'nin bu çalışmalarına karşılık Temsil Heyeti de boş durmamış, Çorum'da Milli Mücadele aleyhine esen bu havayı tersine çevirmek için bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda Temsil Heyeti, 13 Eylül 1335(1919)'de "Cereyan-ı milli aleyhindeki harekât-ı hainanesi takarrür eden ve devren Çorum'da bulunan Ankara valisi Muhittin Paşa'nın derdestiyle mahfuzan Sivas'a sevki zımında Yirminci Kolordu kumandanlığı ile Beşinci Kafkas Fırkası kumandanlığına emir verilmesi takarrür etti"¹⁴² şeklinde bir karar almıştır. Böylece Çorum'da milli hareketlerin aleyhinde çalışmalar yapan Ankara valisinin tutuklanması için ilgili yerlere emir verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu emir doğrultusunda harekete geçen Ali Fuat Paşa, valiyi Çorum'da yakalamaya muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine valinin yakalanması için bir tertip hazırlanmış; bu tertip çerçevesinde emrine verilen müfrezelerle birlikte 17 Eylül 1919'da Ankara'ya gitmek için Çorum'dan hareket eden vali, 19 Eylül 1919'da Sungurlu'ya gelmiş, oradan Keskin'e geçmişti. Milli Müfrezeler Kılıçlarbeli'nin en uygun yerinde valiyi tutuklayarak Sivas'a götürmüşlerdir. Vali'nin tutuklandığını gören Çorum, Milli harekete bütün varı ile katılmıştır¹⁴³.

Temsil Heyeti, bununla da kalmayıp valiyle birlikte hareket eden mutasarrıfı da Çorum'dan çıkarmak için 17 Eylül 1919'de "Harekatı milliyeye Ankara valisi Muhittin Paşa ile bil-iştirak muhalefet eden Çorum mutasarrıfı Samih Fethi Bey'in Sivas'a davetine karar verildi ve Heyet-i Temsiliye azasından Bekir Sami Beyefendi mumaileyhi davet eyledi"¹⁴⁴ şeklinde bir

---

verdiği "Mehmet Tevfik (Ergun) Bey" ismi doğru olmalıdır. Yani İsmet Bey'in babası Mehmet Nazif Efendi'nin Sivas Kongresi'nde delege olduğu bilgisi yanlıştır.

¹⁴¹ Cebesoy, a.g.e., s. 191-192.

¹⁴² Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Basımevi, 2. baskı, Ankara 1989, s. 3.

¹⁴³ Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973, s. 34.; Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet(1920)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 8.

¹⁴⁴ Baykal, a.g.e., s. 5.

karar almıştır. Bu karar doğrultusunda Sivas'a çağrılan Mutasarrıf Samih Fethi Bey de, makamını terk ederek Sivas'a gitmiştir¹⁴⁵.

Mutasarrıfın Sivas'a hareketinden evvel, şehir ileri gelenlerinin ve şehirde görev yapmakta olan memurların birlikte hazırladıkları, mutasarrıf tarafından kaleme alınarak imzalanan ve Temsil Heyeti'ne gönderilen telgraf Çorum'un milli mücadeleye bakışının değiştiğini göstermektedir.

Samih Fethi Bey imzasıyla Temsil Heyeti'ne gönderilen Telgraf şöyledir:

Suret

Sivas Milli Kongresi Temsil Heyeti Sayın Başkanlığına

Bütün sancaktaki memurların başkanları ve ileri gelenlerinin toplanması ile yazılıp padişaha sunulan telgraf sureti aşağıda olup naklen sunulur.

Mutasarrıf Samih

Suret

“Sivas'ta toplanan kongrenin milletin isteklerini gerçekten dile getiren on maddelik kararlarının ve diğer ayrıntılarının padişaha sunulmasına engel olduğu anlaşılan merkezi hükûmetin tutumu bütün padişaha bağlı uyruklar (tebalar) gibi Çorum sancağındaki halk ve memurları üzmüş ve bu sebeple baba ile oğul arasına girip de milli amaçları önemsemeyen hükûmete güvensizlik göstermemizi gerektirmiştir. Kutsal kişiliğinize ve yüce Osmanlı hanedanına eskiden olduğu gibi sadık olarak bağlı bulunan padişahın uyrukları, güvensizlik genel olduğundan namuslu insanların takdir edilmesine

---

¹⁴⁵ **Çorum İl Yıllığı-1973**, s. 12. M. İhsan Sabuncuoğlu da “Çorum Tarihi'ne Ait Derlemelerim” adlı eserinde Samih Fethi Bey hakkında şu ilginç anısını anlatmaktadır: 6.4.1919'dan 13.09.1919'a kadar Çorum'da mutasarrıflık yapan S. Fethi Bey ilk gelişinde İttihat-Terakki taraftarlarını ezmek, dağıtmak, sindirmek siyasetini takip etti. Bunlardan yerli ve eski olanları hemen değiştirdi. Kalem çok güzeldi. Kitabeti yüksekti. Kuvayı Milliye cereyanları bunun zamanında başladı. M. Kemal Paşa'nın Havza tamimi geldiğinde ben genç ve acemi bir evrak memuru vekili idim. Erzurum'dan Müdafaai Hukuk gurubu damgalı bazı zarflar gelmeye başladı. Merakımı mucip oluyordu ki; Erzurum'dan gelen zarflar Mutasarrıf Bey'e sunuluyordu. Fakat içerden zarflar ve kâğıtlar evrak kalemine gelmiyordu. Kayda geçemiyorduk. Birgün olur benden ararlar sorarlar diye merak etmiştim ve düşünmeden mutasarrıf Samih Fethi Bey'in makam odasında yanına vardığımda şöyle bir soru sormuştum: “Erzurum'dan bazı zarflar geliyor. İmza ile alıyoruz. Fakat içerden ne zarf çıkıyor, ne de mazruf, kayda geçemiyoruz...”. Bu sorunun çocukça olduğunu benim yüzüme sert ve ciddi bakışından sezdim, sezdim ama öyle etkisi altında kaldım ki ne dışarı çıkabiliyordum ve ne başka bir hareket. Sanki güneş görmüş buz kesilmiş ve eriyordum. Tesadüfen içeri bir başka kişinin girmesi benim dışarı çıkmamı temin etti ve ertesi gün ben mülkiye evrak kalemine gitmedim. Birkaç gün sonra beni derhal adliye zabıt kâtipliğine tayin ettiler. Bu suretle mülkiyeden ayrılıp adliyeye geçmiş oldum.

ve önemsenmesine lütfetmek ve acımak suretiyle izin verilip, yüksek takdirlerinin uygun görülmesini dilemeye cesaret ederiz¹⁴⁶.

Yukarıda belirtildiği gibi, Çorum'da görev yapmakta olan üst düzey memurlar ve şehrin ileri gelenlerinin ortaklığıyla hazırlanarak Mutasarrıf Samih imzasıyla Temsil Heyeti'ne gönderilen bu telgraf, Çorum'un bundan sonraki süreçte milli davaya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa da Temsil Heyeti adına olmak üzere, Erzurum Valiliği'ne 20 Eylül 1919'da bir telgraf çekerek Çorum'daki bu değişime işaret etmiştir:

“Çorum Sancağı, bir yandan İçişleri Bakanı'nın sürekli kışkırtıcılığı ve tehditleri ile öte yandan Ankara Valisi Muhittin Paşanın kandırması ile son zamana kadar milli cereyandan fiilen kopuk bir durumda bulunmakta idi. Fakat vatanın her köşesinde olduğu gibi burada da namuslu ve yurtseverler, bağımsızlık ve milli varlık üzerinde çalışmaktan geri kalmamış ve sonradan merkezi hükûmetin vatan hainliği büsbütün açığa çıkınca, sancak mutasarrıfı başta olmak üzere bütün Çorumluların da bütün milletle birleştiği, sureti aşağıda bulunan telgrafla padişaha sunulmuştur”¹⁴⁷. Böylece Çorum'da milli hareket lehinde değişen hava Mustafa Kemal Paşa aracılığıyla, Milli Mücadele'nin önemli merkezlerinden olan Erzurum'a bildirmiştir.

Bu tarihe kadar, İstanbul Hükûmeti'nin girişimleri ve Ankara Valisi'nin etkisiyle milli mücadele aleyhinde gözükken Çorum'un, valinin tutuklanmasının hemen ardından milli mücadeleye bağlılık arz etmesi; valinin sancak merkezinde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra bu ani değişim, gerek Çorum ahalisi açısından gerekse Milli Mücadele için oldukça önem arz etmektedir. Milli mücadele aleyhinde gözükken bir sancak merkezinin milli mücadeleye katılması hiç kuşkusuz bu mücadeleyi bundan sonraki süreçte daha da kuvvetlendirecektir.

Burada şunu da belirtmek gerekmektedir ki; Çorum merkezinde durum milli hareketin aleyhinde iken, Osmaniye, İskilip ve Alaca kazaları milli çalışmaları desteklemişler ve kongre kararlarına bağlılıklarını, Sivas'taki “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Kongresi”ne bildirmişlerdir¹⁴⁸. Kazalardaki bu durum, Ankara valisinin etki alanı dışında kalan bölgelerdeki Çorum ahalisinin, Sivas Kongresi kararlarına bağlı, milli mücadeleye hazır olduklarını göstermektedir.

2- TBMM'nin Açıldığı Günlerde Çorum ve Çapanoğlu İsyanı:

TBMM'nin açıldığı günlerde Çorum, hem içeriden hem de dışarıdan kaynaklanan isyanların yaşandığı bir vilayet görünümündedir. Bunlardan ilki, Çorum'daki Hürriyet ve İtilafçıların yöredeki başarısız girişimleridir. TBMM'ye

---

¹⁴⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, ATAM, Ankara 2006, s. 81.; Sakallı, a.g.e., s. 17-18.

¹⁴⁷ ATTB, s. 80.

¹⁴⁸ Sakallı, a.g.e., s. 18-19.

Çorum milletvekili olarak seçilen ancak istifa eden Dr. Atif Bey, Kadifeoğlu Abbas ile birlikte sancak kaldırarak isyan etmişse de başarılı olamayarak İstanbul'a kaçmıştır. Bu arada Ankara Hükûmeti Cemal Bardakçı'yı vekâleten Çorum mutasarrıflığına atayarak, milli mücadele aleyhtarı olanları bu girişimlerini bertaraf etmek istemiştir. Cemal Bey'in görevine başladığı 13 Mayıs 1920'de Hürriyet ve İtilafçıların Çorum'daki isyan girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış olmasına rağmen bu tarihlerde Zile ve Yozgat'ta başlayan isyanlar Çorum ve havalisini karıştıracaktır. Bilhassa Yozgat'ın ünlü ayan ailesi Çapanoğulları'nın başlattığı isyan Çorum'u derinden etkileyecektir. TBMM seçimlerine karşı çıkan Yozgat Hürriyet ve İtilaf Partisi başkanı Çapanoğlu Edip Bey ve kardeşi Celal Bey, "seçim emrinin kanuni esasiye göre padişaha ait olduğunu" söyleyerek" seçimleri engellemeye çalışmışlarsa da özellikle Yozgat Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin sert yanıtları sayesinde buna muvaffak olamamışlardır¹⁴⁹.

İşte böyle bir ortamda TBMM seçimleri yapılmış ve seçilen milletvekillerinin katılımıyla, 23 Nisan 1920'de Meclis açılmıştı. İsmet Bey de Mustafa Kemal'in seçimlerden önce yayınladığı birdiri doğrultusunda, Mebusan Meclisi üyesi olduğu için, TBMM üyesi olacaktı. Ancak Çorum'da yaşanan isyanlar nedeniyle bu dönemde Çorum'da kalan İsmet Bey¹⁵⁰, Meclis'in açılış oturumuna katılamamıştır¹⁵¹. Çorum'da kaldığı süre içerisinde Çorum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti başkanı¹⁵² olarak, halkın milli mücadele etrafından örgütlenmesi çalışmalarına katılan İsmet Bey, yine bu dönemde baş gösteren Çapanoğlu isyanına karşı şehrin savunulmasına katkıda bulunmuş, milis kuvvetlerine destek olmuştur. İsmet Bey'in bu çalışmaları, şehirdeki din adamlarından Müftü Ali, Müderris Kazım ve İskilip Müftüsü İsmail Hakkı Efendiler tarafından da desteklenmiştir¹⁵³.

TBMM'nin açılışından sonra hızla yayılan Çapanoğlu isyanı Alaca ve Zile'nin de isyancıların eline geçmesiyle büyümüş, Çorum stratejik bir önem kazanmıştı. Zira Çorum ve hatta Çankırı'nın tehdit altında olduğu görülmüyordu. Buraların da isyancıların eline geçmesi sorunu daha da büyütecekti. Bu durum karşısında Genel Kurmay Başkanlığı, Çerkeş'te bulunan Albay Refet Bey'e bir telgraf çekerek Çankırı'ya hareket etmesi bildirildi. Buna karşın Çorum, kendi imkânlarıyla isyana karşı hazırlık yapmaktaydı. Çalışmaları yürüten Çorum mutasarrıfı Cemal (Bardakçı) Bey, 20 Haziran'da bir toplantı yaparak biri levazım diğeri müdafaa heyeti olmak

---

¹⁴⁹ İlhan Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nda Çorum", İçinde: **5. Hitit Festival Komitesi Çorum Tarihi**, Çorum, tarihsiz, s. 180-182.

¹⁵⁰ İsmet Bey, İttihat-Terakki Fırkası'nın Çorum'daki önde gelenlerindedir. Bu durum, Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarının tepkisine neden olduğu için, TBMM'nin açıldığı günlerde Çorum'da görülen isyan hareketleri nedeniyle can güvenliği endişesi taşıyarak, Meclis'in açılış oturumuna katılmamış, isyanların iyice azaldığı, yolların nispeten güvenli hale geldiği Temmuz ayında Meclis'e katılmıştır.

¹⁵¹ İsmet Bey, 21 Temmuz 1920'de TBMM'ye katılacaktır. **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.II, s. 372.

¹⁵² Naşit Hakkı Uluğ, **a.g.e.**, s. 265.

¹⁵³ Ali Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, C. I, s. 25.

üzere 2 heyet oluşturulmasını sağladı. Böylece Çorum'dan toplanan ve kazalarından gelen gönüllü milis kuvvetlerden oluşan birlikler, nöbetleşe olarak şehrin savunulmasında görev almışlardır. Ancak tehlike giderek büyümektedir ve tarih 23 Haziranı göstermesine rağmen Albay Refet Bey hala Çorum'a ulaşmamıştır. Bu endişeli bekleyiş karşısında Çorumlu yöneticiler ve şehrin ileri gelenleri zaman kazanmak maksadıyla Çapanoğullarına daha fazla Müslüman kanının dökülmemesi, şehir, kasaba ve köylerin harap olmaması için bir heyet gönderilmesine karar verildi. Ancak Mutasarıf Cemal Bey, böyle bir girişim için Ankara'nın görüşünün mutlaka alınması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine İsmet (Eker) Bey, Çorum'daki mevcut durum Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla bildirmiştir. İsmet Bey telgrafında "Çorum uleması, eşrafı ve esnafı ve münevverlerinin bir fevkalade toplantı yaparak, Çapanoğullarının Çorum'a saldırılarını önlemeye karar verdiğini ve bunun için evlatlarını silahlandırdığını" bildırıyordu. Bu arada aynı gün Yozgat'a gelen Çerkez Etem kuvvetleri kısa sürede isyancıları dağıtarak, kurulan askeri mahkemede 12 kişiyi idam etti. Daha sonra 25 Haziran'da Çorum'a gelen Albay Refet Bey kuvvetleri, isyancılardan kalma küçük kuvvetleri de temizleyerek 29 Haziran'da Zile'ye hareket etmiştir. Böylelikle Temmuz ayı içerisinde isyan hareketleri tamamen sönmüştür¹⁵⁴.

Yukarıda belirtildiği gibi, İsmet Bey'in de içerisinde bulunduğu ekibin Çorum'daki bu çalışmaları sayesinde yöre halkı kendi imkânlarını kullanarak, 1920 Haziranı'nda Yozgat ve havalisinde baş gösteren Çapanoğlu ayaklanmasında isyancıların Çorum merkezini ele geçirmesine engel olmuşlardı. İsmet Bey'in 21 Temmuz 1920'de Meclis'e katılımının ardından, Eylül ayında Yozgat'ta Aynacıoğulları tarafından başlatılan, Çapanoğulları tarafından sürdürülen isyanlar yine Çorum'a sıçramıştır. Mecitözü'ne bağlı Kargı ve Doğla köylerini basan Çapanoğullarına karşı direnişe geçen yerli milis kuvvetler, gerek Amasya'da bulunan III. Kolordu Komutanı Cemil Cahit Toydemir'e, gerekse Ankara'dan gönderilen (Çolak) İbrahim Bey komutasındaki Seyyar kuvvetlere gerekli yardımda bulunarak isyanların bastırılmasını sağlamışlardır¹⁵⁵. Böylece Çorum halkı hem kendi imkânlarını kullanarak hem de Ankara Hükûmeti tarafından gönderilen birliklere gereken desteği vererek, isyanlara karşı canla başla mücadele etmişlerdir. İsmet Bey de Çorum'da olduğu sürece bu çalışmaların içerisinde yer almış, milli sorumluluk bilinciyle hareket etmiştir. Sonrasında katıldığı TBMM'deki hizmetleriyle Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda faal bir rol oynamıştır.

1920 yılı sonlarına doğru Çorum'daki ayaklanmaların bastırılmasının ardından, Çorum'un Kurtuluş Savaşı'ndaki işlevi, bir ayaklanma bölgesindeki direnç noktası olmaktan çıkıyor, kurtuluş savaşını hem asker gücü hem de mali olanaklarıyla destekleyen bir mutasarrıflık haline geliyordu¹⁵⁶.

---

¹⁵⁴ İlhan Tekeli, **a.g.e.**, s. 183-187.

¹⁵⁵ Sakallı, **a.g.e.**, s. 20-21.; **Çorum İl Yıllığı-1973**, s. 97-98.

¹⁵⁶ Tekeli, **a.g.e.**, s. 188

3- Çorum Halkı'nın Milli Mücadele'ye Katkıları:

Vatana ve millete karşı vazifelerinin, sadece kendi bölgelerini asilere karşı korumakla bitmediğinin idraki içerisinde olan Çorum halkı, kendi imkânlarıyla milli kuvvetler meydana getirerek, Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Batı Cephesi'ne göndermişlerdir. Mesela, Mutasarrıf Cemal imzasıyla, Ankara'da Dâhiliye Vekâletine gönderilen, 12 Temmuz 1920 tarih ve 472 numaralı yazı, bu hususu en güzel şekilde teyit etmektedir. Buna göre, 300'ü süvari olmak üzere Alaca'da teşkil eden 500 mevcutlu Milli Mücahit Alayı Sungurlu yoluyla Ankara'ya hareket etmiştir. Çorum'dan 100 at tedarik edilerek Refet Bey emrine, Sungurlu'dan 100 at ve 75 gönüllü milli kuvvetler emrine verilmiştir. Yine, Milli Müdafaa Vekili'nin, Erkânı Harbiye Riyaseti Umumiyesi'ne, 28 Temmuz 1920 tarihinde, gönüllü ve milli kuvvetlerle ilgili sunduğu raporun ekindeki çizelgede; Çorum'da Dede Farukzade Hüseyin Gazi ve Azizade Veli Bey'lerin önderliğinde -19 Temmuz 1920 tarihinde-gönüllü bir milli birlik teşkil edilerek vatan ve millete hizmet için hazır hale getirildiği bildirilmiştir¹⁵⁷.

Milli Mücadele yıllarında işgale uğramayan illerden birisi olan Çorum'un, bu yönüyle mücadeleye önemli katkıları olduğunu belirtmeliyiz. Zira çetin muharebelerin yaşandığı bu dönemde cephelerde yaralanan gazilerin tedavilerinin yapıldığı yerlerden birisi de Çorum hastanesidir. Bu konuda bilgi veren Çorum gazetesinin 12 Eylül 1921 tarihli sayısında şöyle denilmektedir:

“Dinin, milletin, yurdun halası(kurtuluşu) uğrunda çarpışan kahramanlardan, yaralı düşenlerin tedavi ve istirahatlarını temin için memleketimizde bu mübarek gazilere yer hazırlanmıştır. Bize bahşedilen hisse-i şerefi(bu şeref hissesini) ifa (yerine getirme) ve onların mübarek yaralarını samimi, müşfik(şefkatli) kucağımızda tedavi etmek duygusuyla hepimiz büyük bir sevinç içinde bekliyor idik”¹⁵⁸.

Milli Mücadele yıllarında Çorum'da yalnızca erkekler değil kadınlar da kendi imkânları ölçüsünde mücadeleye katkıda bulunmuşlardır. Mesela, Çorum'un isyanlara karşı direnişinde son derece önemli bir yere sahip olan mutasarrıf Cemal Bardakçı'nın hanımının, gazileri hastanede ziyaret ederek onlara bazı hediyeler takdim ettiği bilinmektedir. Hatta bu hanım efendinin önderliğinde şehrin ileri gelenlerinin hanımları bir araya gelerek, kendi imal ettikleri giysileri gazilere tevdi etmek suretiyle¹⁵⁹ gazilere sahip çıkarak, madden ve manen yanlarında olduklarını göstermişlerdir.

Türk kadınının Milli Mücadele'ye olan inancını göstermesi bakımından, oğlunu askere göndermekte olan İskilipli bir kadının iman dolu duruşu da oldukça dikkat çekicidir: İskilip'ten Milli Mücadele'ye katılmak üzere yola çıkacak olan askerlerin uğurlama merasiminde, 16 yaşında bir genç annesinin elini öpünce duygulanarak ağlamaya başlar. Bunun üzerine

¹⁵⁷ Sakallı, a.g.e., s. 21.

¹⁵⁸ Çorum, 12 Eylül 1921, s. 20.

¹⁵⁹ Çorum, 10 Ekim 1921, s. 24.

soğukkanlılığını bozmayan ana, oğluna hitaben, “Oğlum ben seni bu günler için doğurdum, büyüttüm. Gâvurun topu kapımızda patlarken kadın gibi burada durmak olmaz. Haydi yavrum haydi git, sen de...” diyerek hem üstün bir kararlılık örneği sergiliyor hem de evladına manevi destek vererek diğer analar için güzel bir örnek teşkil ediyordu. Bu asil Türk kadınının oğlundan ayrılırken sarfettiği son sözler ise mücadeleye olan inancı göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Daha önce şehit olan büyük oğlunun iki yetimini göstererek: “bu yetimlerin babası gibi vatan kahramanı ol” demiştir¹⁶⁰.

Çorum’un Milli Mücadeleye katkılarından bir diğeri de ulaştırma alanında olmuştur. Zira bu dönemde yaşanan temel sıkıntılardan birisi de yeterli miktarda ulaşım araç ve gerecinin bulunmamasıdır. Bu nedenle cephelere erzak ve mühimmat nakliyatı türlü zorluklar altında yapılmaktaydı. Böyle bir ortamda, Çorumlu Hıdırlık Şeyhi Şeyh Abbas Efendi, Milli Mücadele’nin başlangıcından itibaren etkin bir taşıma örgütü kurmuştur. Şeyh Abbas Efendi taşımacılığa Refet Paşa’nın teşvikiyle başlamıştır. Başlangıçta 35 devesi ve 4 çift atlı arabasıyla Samsun’dan atlı arabasıyla Samsun-Çorum-Sungurlu yoluyla Yahşihan’a ve Çorum-Yozgat yoluyla Ankara ve hatta Polatlı’ya kadar cephane ve askeri malzeme naklettiriyordu. Sakarya Savaşı’nda kullandığı deve adedi 68’e araba adedi ise 40’a çıkan Şeyh Abbas’ın, hem ücretli hem de ücretsiz nakliye işleriyle uğraşırken yollarda eşkiyalarla karşılaştığı da oluyordu¹⁶¹.

Çorum’un ulaştırma alanındaki katkısı, Çorumlu Şeyh Abbas’ın bireysel çabasıyla gerçekleştirdiği bu hizmetlerle sınırlı değildir. Zira Samsun-Ankara arasındaki kara ulaşımını sağlayan yol üzerinde bulunması itibarıyla, Milli Mücadele’nin özellikle Batı Cephesi Muharebelerinin silah, mühimmat ve erzak ihtiyacının karşılandığı güzergâhın en önemli durak noktasıdır. Bilhassa doğu cephesi muharebelerinin sona ermesinden sonra deniz yoluyla Samsun’a getirilen silah ve mühimmat ile Rusya’dan gelen silahlar, Çorum üzerinden Ankara’ya oradan cepheye taşınmıştır. Çorum Menzil Bölge Müfettişliği’nin yanı sıra Çorum ve kazalarındaki Asker Alma Komutanlıkları, Çorum Hastanesi, Çorum Nokta Komutanlığı, Çorum Mühimmat Komutanlığı, Çorum Nekahathanesi, Çorum Hayvan Deposu vs. kurumlar mücadelenin her türlü ihtiyaçları için hizmet vermiştir. Bunların yanı sıra Çorum halkı, Sakarya Savaşı sırasında çıkarılan “Tekâlif-i Milliye” hükümlerini tüm Anadolu halkıyla birlikte yerine getirmiştir. Cephelede yaşanan gelişmelerin özellikle Çorum Gazetesi aracılığıyla Çorum halkına duyurulduğu görülmektedir. Şehirde kurulan Tekâlif-i Milliye Komisyonları vasıtasıyla toplanan yiyecek, giyecek malzemelerinin yanı sıra silah ve para da orduya ulaştırılmıştır. Yine Türk ordusunun Mustafa Kemal Paşa tarafından Sakarya Irmağı’nın doğusuna çekilmesinden sonra Milli Savunma Bakanlığı, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için belirlenen birinci kademe

---

¹⁶⁰ Çorum, 19 Eylül 1921, s. 21.

¹⁶¹ İhsan Sabuncuoğlu, a.g.e., Bölüm I, s. 51-52.; Tekeli, a.g.e., s. 188-189.

kaynakları arasında Konya, Kırşehir ve Yozgat şehirleriyle birlikte Çorum'u da zikretmetedir¹⁶².

Sonuç olarak şunu söylemeliyiz: Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın ve O'nun uzantısı konumundaki mutasarrıf Samih Fethi Bey'in İstanbul Hükûmeti yanlısı politikaları nedeniyle, başlangıçta Milli Mücadele'ye aykırı bir şehir gibi görülen Çorum, Muhittin Paşa'nın tutuklanmasıyla birlikte tüm imkânlarıyla Ankara Hükûmeti'nin yanında yer almıştır. Hatta bu dönemde yaşanan isyan hareketlerini kendi imkânlarıyla bastırma gayretinde ve kararlılığında olan Çorum halkı, fiili mücadelenin başlamasından sonra her türlü imkânını seferber ederek milli kurtuluşa son derece önemli katkılarda bulunmuştur.

VI- OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN YENİDEN AÇILMASI VE MİSAK-I MİLLİ'NİN İLANI:

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı Mebusan Meclisi, 21 Aralık 1918'de padişah tarafından feshedilmişti. Sivas Kongresi'nde Mebusan Meclisi'nin tekrar açılması kararlaştırıldı. Bundan sonra yapılan Amasya Görüşmeleri'nde de, aynı yönde karar alınmış ve Kasım 1919'da Mebusan Meclisi seçimleri olaysız bir şekilde yapılmış, hemen her yerde Müdafaa-i Hukuk Grubu üyeleri veya destekledikleri adaylar seçimi kazanmışlardır. Başlangıçta Meclisi Mebusan Meclisi'nin işlerini kolaylaştıracağını düşünen İtilaf Devletleri, bu durum karşısında hayal kırıklığına uğramışlardı. Seçime Erzurum'dan aday olarak katılan ve seçilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gitmeyip seçilen arkadaşlarıyla yaptığı temaslarda Meclis'te bir Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturulmasını, meclis başkanlığına da kendisinin seçilmesini ve daha sonra Misak-ı Milli denilen programın kabul edilmesini istemiştir¹⁶³.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi, yapılan hazırlıkların ardından, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, daha önce kararlaştırıldığı halde meclis başkanlığına seçilmemiş, yine Ankara'da varılan karara uyulmayarak mecliste Müdafaa-i Hukuk grubu yerine "Felah-ı Vatan" grubu kurulmuştu. İstanbul'a giden milletvekilleri böyle bir hareket tarzı benimsemekle işgalcilere ve padişaha Anadolu'nun tesirinde olmadıklarını ispatlamak istemişlerdir. Ancak bu durum başarıya koşan bir harekette önemli bir sapmaya neden olmuştur¹⁶⁴. Bununla birlikte bu meclis, Milli davaya inanan milletvekillerinin çabalarıyla 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın çoğu Müdafaa-i Hukukçu milletvekillerinin resmi olmayan/özel bir toplantısında kabul edilen, Felah-ı

---

¹⁶² Çorum'un bilhassa Batı Cephesi Muharebeleri'ne katkıları ve Çorum'da Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulanması hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayfer Ertan, **Milli Mücadele Dönemi'nde Çorum ve Çevresi**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, s. 105-118.

¹⁶³ Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 124-125.

¹⁶⁴ Balcıoğlu, **a.g.m.**, C.I, s. 185.

Vatan Grubu'nun kurulmasından sonra bu grubun toplantılarında son şekli verilen Misak-ı Milli beyannamesi¹⁶⁵ Meclis-i Mebusan'da 17 Şubat 1920 salı günü yapılan açık celsenin ikinci oturumunda oy birliğiyle kabul edildi. Mecliste ilk önce Edirne Mebusu Şeref Bey'in "Ahd-i Milli'nin Parlamentolara ve umum matbuata tebliğ edilmesini ve tercihan müzakeresini teklif" eden önergesi okundu. Abdurrahman Şeref Bey'in bu teklifi bütün milletvekilleri tarafından kabul edildi. Teklif sahibi Şeref Bey, yaptığı duygulu konuşmada; milletin, hukukunu korumak için milletvekillerini meclise gönderdiğini ve bunun sonucunda Ahd-i Milli gibi bir beyanname fikrinin doğduğunu belirtmiş; bu beyannameyi kabul etmekle milletvekillerinin tarihi bir görevi yerine getireceklerini ifade etmiştir. Bu konuşmadan sonra Şeref Bey, Ahd-i Milli Beyannamesini aynen okumuştur.

Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, devletin istiklali ve milletin geleceği için haklı ve devamlı bir barışa sahip olabilmek gayesiyle yapılabilecek azami fedakârlıklar ve zikredilen şartlar haricinde, sağlam bir Osmanlı saltanatının ve toplumunun devamının mümkün olmadığını kabul ve tasdik etmişlerdir. Bu doğrultuda kabul edilen maddeler şunlardır:

Madde 1: Osmaniye Devleti'nin yalnızca Arap ekseriyetiyle meskûn olan ve 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin (Mondros Mütarekesi) imzası sırasında düşman işgali altında kalan bölgelerin geleceği halkın özgür oyuyla saptanmalıdır. Mütareke sınırları içinde Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tamamı ayrılmaz bir bütündür.

Madde 2: Halkı özgür kalır kalmaz anavatana kendi oylarıyla katılan üç sancakta (Kars, Ardahan ve Batum) gerekirse tekrar halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.

Madde 3: Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumu özgürce yapılacak halkoyuyla belirlenmelidir.

Madde 4: İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği korunmalıdır. Bu şartla boğazların dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir.

Madde 5: Azınlıkların hakları, civar ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmaları şartı ile garanti edilecektir.

Madde 6: Milli ve iktisadi gelişmemizi sağlamak ve işleri daha çağdaş bir yönetimle yürütebilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlık ve serbestliğe ihtiyacımız vardır. Bu sebeple siyasi, adli, mali vs. gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenme şekli de bu esasa aykırı olamaz¹⁶⁶.

---

¹⁶⁵ Mustafa Budak, **Misak-ı Milli'den Lozan'a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, 4.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2008, s. 155-158.

¹⁶⁶ **Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre IV, İnikat Senesi I, Cilt I, s. 143-145(Bundan Sonra MM ZC., D, İS, C, s. Şeklinde kısaltılacaktır); Misak-ı Milli kararlarının hazırlanışı, hazırlanan taslak ve kararları kabul eden mebusların isim listesi için bkz. **Atatürk Haftası Armağanı: 10 Kasım 1977**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 41-53.

Daha sonra Misak-ı Milli beyannamesi bütün milletvekilleri tarafından “umumen ve müttefiken” bir kez daha kabul edilmiş, dünya parlamentoları ile bütün basına ilan edilmesi kararlaştırılmış, bazı milletvekilleri beyanname ile alakalı konuşmalar yapmışlardır. Böylece son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Misak-ı Milli, Ahd-ı Milli, Peyman-ı Milli, Ahd-ı Peyman gibi farklı adlar altında anılan bu beyannameyi kabul etmekle üzerine düşen ve kendisinin de varlık sebebi olan Türkiye'nin bağımsızlığı için gerekli asgari barış şartlarını hazırlamak suretiyle tarihi görevini yerine getirmiş oldu.

Her şeyden önce “bir parlamento kararı” olan Misak-ı Milli beyannamesi, Birinci Dünya Savaşı içindeki bazı gelişmeleri bahane ederek Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen ve böylelikle tarihi “Şark Meselesi”ni sonuçlandırmak isteyen İtilaf devletlerinin, Paris Barış Konferansı sürecinde Türkiye'nin geleceği ile ilgili bir takım kararlar almaya çalıştıkları bir ortamda, Türkiye'nin barış şartlarını içeren bir program ve aynı zamanda itilaf devletlerine yönelik esaslı bir siyasi mesaj idi. Bundan dolayı dünya parlamentolarına resmen duyurulmak istenen¹⁶⁷ Misak-ı Milli, Türk milletinin temsilcilerinin kabul ettiği bir karardır. Meclisin kararı olduğundan, aynı zamanda Türk Milleti'nin de kararı anlamına gelmektedir. Bu açıdan Misak-ı Milli'nin kabulü ile Milli Mücadele, Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından resmen kabul edilmiş ve milletimize mal edilmiştir. Ayrıca, demokrasi kurallarına uygun bir tarzda, Meclis'te alınan bir karardır. Dolayısıyla Misak-ı Milli'nin bu önemli özelliğinden daha sonraki yıllarda, İngiltere, Fransa ve diğer devletlerle olan münasebetlerde temel ilke olarak istifade edilmiştir. Misak-ı Milli, gerek Milli Mücadele yıllarında, gerekse sonradan Türk Devleti'nin siyasetinde rehber olmuştur. Özellikle Atatürk döneminde Türk dış politikasının ruhu ve ana hedefi olarak uygulanmaya çalışılmıştır¹⁶⁸.

Mustafa Kemal Paşa tarafından 1907'de Harp Okulu ve kurmay sınıflarında düşünülen, Erzurum'da doğan, Sivas'ta gelişen Misak-ı Milli kararları Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde nihai şekline kavuşturularak dünya kamuoyuna duyurulan¹⁶⁹ Misak-ı Milli, itilaf devletlerinin tepkilerine neden olmuştur.

Misak-ı Milli'den haberdar olan İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak, 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa'yı istifa etmek zorunda bırakmışlardır¹⁷⁰. Baskılarını daha da artıran İtilaf devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişler, Mebusan Meclisi'ni basarak bazı milletvekillerini tutuklamışlardır. Bu gelişmelerden sonra Sultan Vahdettin 11 Nisan 1920'de yayınladığı bir iradeyle Mebusan Meclisi'ni feshetmiştir¹⁷¹.

---

¹⁶⁷ Budak, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁶⁸ İlker Alp, “Misak-ı Milli”, **Misak-ı Milli Ve Türk Dış Politikasında Musul**, İçinde, ATAM, Ankara 1998, s. 193.

¹⁶⁹ İlker Alp, **a.g.b.** s. 194-195. Detaylı bilgi için bkz. s. 175-252.

¹⁷⁰ Balcıoğlu, **a.g.m.**, C.I, s. 188.

¹⁷¹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, C.III, s. 44-53.

Bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Avrupa başkentlerine çektiği telgraflarla İstanbul'un işgalini protesto etmiştir. Ayrıca Anadolu'nun İstanbul'la irtibatının kesilmesini emretmiş, her türlü yazışmayı ve toplanan vergilerin İstanbul'a gönderilmesini yasaklayarak¹⁷² gereken tedbirleri almıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa, uzun süredir çalışmalarını yaptığı ve açmayı planladığı milli esaslara dayalı Meclis'in zeminini oluşturmuştur.

VII- TBMM'NİN AÇILIŞ ÇALIŞMALARININ YAPILDIĞI GÜNLERDE ÇORUM:

Gerek Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın tutuklanması gerekse Mutasarrıf Samih Fethi Bey'in Çorum'dan ayrılması, Çorum'daki Milli hareketlerin canlanmasını sağlamıştır. İsmet Bey'in başkanlığında kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdaresi'nin çalışmalarına rağmen, 1919 yılı sonlarında ve 1920 yılı başlarında Çorum'da milli harekete aykırı olayların yaşandığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de, 15 Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta "...Çorum'da bazı bozguncular kargaşalık çıkarmaya başlamışlardır..."¹⁷³ diyerek bu durumu izah ediyordu.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışından iki gün önce çıkan bu isyan hareketi Mustafa Kemal Paşa'yı fazlasıyla kızdırmış olmalı ki; Nutuk'ta o dönemi anlatırken "Çorum tertibi hainanesi"¹⁷⁴ sözleriyle bu kızgınlığını ortaya koymuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta büyük isyan hareketlerini anlatırken Çorum'a yalnızca 1919 yılındaki olaylar için temas ediyor. Daha önce belirtildiği gibi, bu karışıklıkların temel sorumlusu da Ankara valisi Muhittin Paşa ve O'nun gölgesi gibi hareket eden Çorum mutasarrıfı Samih Fethi Bey'dir. Onların şehri terk etmesinden sonra Çorum'un Milli harekete katıldığını, Mustafa Kemal imzasıyla ARMHC ve Temsil Heyeti adına Sivas'tan Erzurum Valiliği'ne çekilen 18 Eylül 1919 tarihli telgraftan¹⁷⁵ öğreniyoruz. Tüm bunlara rağmen, Nutuk'ta geçen "Çorum tertibi hainanesi" ifadesi geçmişten günümüze kadar Çorum halkını üzümüştür. Birkaç kendini bilmezini yapmış olduğu taşkınlıkları tüm şehre mal etmek elbette yanlıştır. Çorum halkı Milli Mücadele'de üzerine düşen vazifeyi tüm imkânlarını seferber ederek yerine getirmiştir. Birinci Meclis için yapılan seçimlere katılarak Çorum'u temsilen seçtiği 5 milletvekilini meclise gönderen Çorum halkı, Milli Mücadele için tüm imkânlarını seferber ederek zaferin kazanılmasında etkili olmuştur. İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Çorum milletvekilleri, Birinci Meclis'teki faaliyetleriyle hem Milli Mücadele'nin

---

¹⁷² Beyoğlu, a.g.m., s. 127.

¹⁷³ ATTB, s. 319.

¹⁷⁴ Nutuk, s. 106.

¹⁷⁵ ATTB, s. 80.; Baykal, a.g.e., s. 5-6.

başarıya ulaşmasına hem de Cumhuriyet'in temellerinin atılmasına katkıda bulunmuşlardır. Hatta İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın da desteğini alarak, II. Meclis'in başında TBMM'nin Başkanlık Divanı içerisinde yer almıştır. Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihi oturumu da yöneten İsmet Bey, dönem sonuna kadar ve III. Meclis'in birinci çalışma yılında Başkan Vekilliği görevinde bulunmuştur.

Nutuk'un CHP Kurultayı'nda okunmasından sonra (1927) yukarıda işaret ettiğimiz suçlamadan her Çorumlu gibi üzüntü duyan İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı iki defa ziyaret etmiş, görüşmelerinde bu konuyu dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu meselelerin Çorum'daki bir iki idarecinin Milli Kurtuluş hareketine aykırı tutumundan kaynaklandığını söyleyerek, tüm Çorum halkının bu suçlama ile hiçbir zaman ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir¹⁷⁶.

---

¹⁷⁶ Çorum İl Yıllığı-1973, s. 10-11.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMET BEY'İN I. TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ

I- OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDEN TBMM'YE GEÇİŞ:

A- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI:

İstanbul'un işgalinden sonra Milli Mücadele yeni bir döneme girmiştir. Artık başkentte esir bir halife padişah ile onun hükümetinden hiç bir şey beklenemezdi¹⁷⁷. Ülkede derin yankılara neden olan bu işgal, mücadelede artık yeni bir idari kadronun gerektiğini açık bir şekilde ortaya koydu. İstanbul'daki Mebusan Meclisi de bu yeni idarenin gerçekleşmesine yardımcı oldu. Misak-ı Milli'nin ilanından sonra İngilizler tarafından dağıtılan ve üyelerinin bir kısmı Malta'ya gönderilen Meclis-i Mebusan'ın geri kalan milletvekilleri, 18 Mart'ta toplanarak, işgal altındaki bir şehirde meclisin hür ve serbest şekilde karar vermesi mümkün olmadığından, çalışmalarını geçici olarak durdurma kararı aldı¹⁷⁸.

Bu gelişme üzerine harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını, bunun için her sancaktan beş üyenin seçileceğini, her parti, zümre veya dernek tarafından aday gösterilebileceğini, yapılacak olan seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisinin başkanlık edeceğini ve seçimlerin 15 gün içinde tamamlanarak, seçilen milletvekillerinin Ankara'ya gelmelerini, Mebusan Meclisi üyesi olup Ankara'ya gelebilen milletvekillerinin de meclisin üyesi sayılacaklarını, 19 Mart 1920 tarihli bildiriyle tüm valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına duyurmuştur¹⁷⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın bu bildirisi doğrultusunda seçimler yapılmış ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara'daki en uygun mekân olarak seçilen İttihat ve Terakki kulübü binasında, 23 Nisan 1920'de Cuma günü saat 13.45'te, en yaşlı üye Sinop milletvekili Şerif Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ankara milletvekili sıfatıyla ilk sözü alarak, TBMM'nin olağanüstü yetkilere sahip olduğunu açıklamıştır¹⁸⁰. Mustafa Kemal Paşa, Mecliste yaptığı konuşmada devletin izlemesi gereken yeni siyaseti "Milli Siyaset" şeklinde özetliyor ve bunu şu sözlerle ifade ediyordu:

"... Bizim kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasi ilke, milli siyasettir... Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam

¹⁷⁷ Balcıoğlu, a.g.m., s. 189.

¹⁷⁸ Tuncer Baykara, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s. 86.

¹⁷⁹ **Nutuk**, s. 267-268.

¹⁸⁰ Beyoğlu, a.g.m., s. 128.

olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Milli sınırlar içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir"¹⁸¹.

Birinci Meclis'in açıldığı günlere ait bir fotoğraf

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 24 Nisan 1920'de yapılan oturumunda Meclis başkanı seçildi. Ankara'da 25 Nisan 1920'de yedi kişilik ilk geçici İcra Heyeti(hükûmet) kuruldu. 2 Mayıs 1920'de İcra Vekilleri Heyeti'nin seçilmesine dair 3 numaralı kanun kabul edildi. Ertesi gün yine Mustafa Kemal Paşa başkanlığında on bir kişilik İcra Vekilleri Heyeti kuruldu. İcra Vekilleri Heyeti denilen hükûmetin başkanı aynı zamanda meclis başkanı ve devlet başkanı konumundaki Mustafa Kemal Paşa idi. Birinci Meclis, açılışından sonra çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'yla, TBMM iradesine karşı çıkan ve meşruiyetini inkâr edenlere karşı tedbir almış, iç isyanlara karşılar ve asker kaçaklarının yargılanmasını hedeflemiştir"¹⁸².

Birinci TBMM, Türk Milleti'ni temsilen Milli Mücadele'yi gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Bu meclis, yeni Türkiye'nin ilk Millet Meclisi olması itibarıyla "Birinci Meclis"; Türk İstiklal Harbi'ni zaferle

---

¹⁸¹ Nutuk, s. 276.

¹⁸² Beyoğlu, a.g.m., s. 128.

neticelendirerek yeni Türk Devleti'nin temelini attığı için "Kurucu Meclis"; Türk milletinin milli ruhunu temsil ettiği için "Kuva-yı Milliye Meclisi" ve Meclisi Ali gibi isimler kullanılmasına rağmen, kendi varlığını teminat altına almak üzere çıkardığı "Hıyaneti Vataniye Kanunu" ile adı "Büyük Millet Meclisi" olarak tesbit ve tescil edilmiştir¹⁸³. Tüm bu vasıflandırmalar, Birinci Meclis'in üzerine aldığı sorumluluğun ağır, yaptığı işin çok önemli ve elde edeceği başarının Türk milletinin istikbali için son derece kıymetli olduğunu göstermektedir.

1- Birinci Meclis'in Genel Özellikleri:

Birinci Büyük Millet Meclisi, milli iradenin merkezi durumundaydı ve yetkileri oldukça genişti. Meclis, "kuvvetler birliği" prensibini benimsemiş; yasama, yürütme ve gerektiğinde yargı yetkilerini kullanmıştır. Vekil denilen bakanlar, hükûmet başkanı tarafından değil doğrudan meclis tarafından seçiliyordu. Bu sisteme meclis hükûmeti de denilmektedir. Bu özellikleri ve fiili durumu itibarıyla Büyük Millet Meclisi bir kurucu meclis, bir ihtilal meclisi niteliği taşımaktadır. TBMM'ye varlık veren düşünce, milli egemenliktir. Meclis seçimle oluşmuş ve milli iradeye dayanmaktadır. Toplumun her kesiminin temsil edildiği çok demokratik bir meclis olan Birinci TBMM, milli mücadeleyi başarıyla yönetmiş, iç ve dış düşmanları yenilgiye uğratarak zaferle sonuçlandırmış ve yeni bir Türk Devleti kurmuştur¹⁸⁴.

Birinci Meclis'in en dikkat çekici yönlerinden birisi de seçilen milletvekillerinin farklı kültürlere mensup kişilerden oluşmasıdır. Birinci Meclis'in renkli simalarından olan Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey, bu farklılığı yazdığı şiirde;

Sırtlarda abalar... / Bektaşî babalar, / Mevlevî külahlar, / Bellerde silahlar, / Civanlar, kocalar, / Nur yüzlü hocalar, / Şeyhler, dervişler, / Bu âlemi sorma!... karışık kavurma!... / Vay! Abani hoş sarıklar... / Keçe külah mebus da var?!!! / Ya şu maşallaklı?... / O da vekil!... / Şalvarlarda fena değil...¹⁸⁵ gibi sözlerle dile getiriyordu.

Birinci Meclis Dönemi'ni, "Kuvayı Milliye Ruhu" diye tanımlayan Samet Ağaoğlu, Türk Milleti'nin bağımsızlığa olan inancını atalarından aldığını, "...Türk milletine bu ruh binlerce yıldan beri dünyanın bilinen her köşesinde, müstakil devletlerle dünya kaderine hükmetmiş olmasından geliyordu. Bu geçmiş en mükemmel üniversitelerden daha çok bu milleti yetiştirmiştir. Müstakil devlet fikri Türk milletini için babadan oğula kanla geçen fikri bir mirastır. Eğer bu geçmiş olmasaydı, 1918'in yenilmesi Türk'ü, 1923'ün

¹⁸³ Mustafa Küçük, "Birinci TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri", İ.Ü. Sosyal

Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı-Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 55.

¹⁸⁴ Beyoğlu, a.g.m., s. 129.

¹⁸⁵ Sabri Ateş, **Tunalı Hilmi Bey Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın**, Editör: Ahmet Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2009, s. 213.

muzaffer Türk'ü olamazdı..."¹⁸⁶ şeklindeki sözlerle ortaya koyarak, Birinci Meclis'in üzerinde ısrarla durduğu "milli istiklal" anlayışının, Türk'ün karakterinde var olan bir vasıf olduğuna dikkat çekmiştir.

Birinci Meclis, halkın ve Milli Mücadele'nin menfaatine odaklanmıştır. Meclis, bütün karar ve hareketlerinde, bu iki ilkeyi göz önünde bulundurmıştır. Mebuslar, bazı konularda fikri olarak birbirlerinden ayrılmalarına rağmen söz konusu milletin kurtuluşu olunca, derhal birleşmişlerdir¹⁸⁷. Mecliste partililik reddedilmiş ve tüm mebuslar tek bir gaye etrafında toplanmıştır. Bununla birlikte, birbirlerine yakın milletvekilleri zamanla bir araya gelerek, ortak hareket etmek üzere çeşitli gruplar kurmuşlardır¹⁸⁸. Birinci Meclis'in zabıt tutanakları incelendiğinde; milletvekillerinin üç farklı duruş ortaya koyduklarını görmekteyiz. Bunlar, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alanlar, O'nun düşüncelerine muhalif olanlar ve her iki görüşe çekimser kalanlar olarak tanımlanabilir. Bu durum, yeni Türk Devleti'nin resmen kuruluşundan önce, kuruluşun zeminini hazırlayan Büyük Millet Meclisi'nin demokratik düşüncenin ilk örneklerini verdiğini ortaya koymaktadır.

2- Birinci Meclis'in Genel Yapısı ve Milletvekili Sayısı:

Birinci Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli bildirisine doğrultusunda yapılan seçimleri kazanan milletvekilleri ile Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi olup da Ankara'ya gelebilen milletvekillerinden oluşmaktadır.

Birinci Meclis'te yer alan milletvekillerinin sayısı, bu Meclis hakkındaki temel tartışma konularından birisidir. Meclisin açılışını izleyen aylarda özellikle Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden olmak üzere Anadolu'dan gelerek meclise katılan milletvekillerinin farklı tarihlerde Ankara'ya geldikleri göz önünde bulundurulursa bu tartışmaların ve rakamlardaki farklılıkların nedeni ortaya çıkacaktır.

Kurtuluş Savaşı'nın başarılı komutanlarından, Birinci Meclis üyesi Ali Fuat Paşa, "Siyasi Hatıralar" adlı eserinde Birinci Meclis'in, altmış altı seçim dairesinden gelen 337 mebus tarafından kurulduğunu, 23 mebusun da Meclise gelmeden istifa ettiğini ifade etmiştir¹⁸⁹. Hakkâri mebusu Mahzar Müfit (Kansu) Bey ise toplam sayının 437 olduğunu; bunlardan 399'unun meclise katıldığını, 38 mebusun ise çeşitli sebeplerle meclise katılmadıklarını dile getirmiştir¹⁹⁰. Tarek Zafer Tunaya, Birinci Meclis'e 338 milletvekilinin

¹⁸⁶ Samet Ağaoğlu, **Kuvay-ı Milliye Ruhu**, Ağaoğlu Yayınevi, Ankara 1964, s. 38.

¹⁸⁷ Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁸⁸ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 213. Meclis'te oluşan bu gruplaşmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. **aynı eser** s. 211-228.

¹⁸⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, Yay. haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007, C.I-II, s. 371-372.

¹⁹⁰ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK Basımevi, Ankara 1968, C. II, s. 574. Kansu, Meclisin 23 Nisan 1923 tarihli açılışına katılmadığını

katıldığını, Meclis'e katılmayanların 199 kişi olduğunu, böylece toplam sayının 537'ye ulaştığını ileri sürmüştür. Toplam sayının 414 olduğunu belirten Adana milletvekili Damar (Arikoğlu) Bey, ölen ve istifa edenler sayılmazsa, Ankara'da toplanan milletvekili sayısının 381'i bulunduğunu ifade etmiştir. Dönemin milletvekillerinin verdiği rakamlar birbirini tutmazken, konuyu sonradan araştıranların karar kıldıkları sayılar da birbirinden oldukça farklıdır. Birinci mecliste üye sayısı Yılmaz Altuğ'a göre 383, Mahmut Goloğlu'na göre 390, İhsan Güneş'e göre 378, Suna Kili'ye göre 376, Ahmet Mumcu'ya göre 390, Sabahattin Selek'e göre 300, Falih Rıfki Atay'a göre 381, Kurt Steinhaus'a göre 441'dir¹⁹¹.

Ahmet Demirel, bu farklılığın nedenleriyle alakalı olarak 5 temel husus üzerinde durmuştur:

1-TBMM üyelikleri için yapılacak olan seçimler, dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle aynı anda yapılamamıştır. Dolayısıyla seçilen mebuslar farklı zamanlarda Ankara'ya gelmişlerdir.

2-Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli tamimi gereğince nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın her livadan beşer mebusun seçilmesi öngörülürken, bazı livalarda hiç seçim yapılamamış, bazılarında ise daha az sayıda mebus seçilmiştir.

3-Seçimden sonra birçok mebus görev kabul etmeyip istifa etmiş, bazıları uzun süre izinsiz olarak Meclis'e katılmadığından, farklı tarihlerde mebusluktan düşürülmüştür. Boşalan üyelikler için bazı livalarda yeni seçim yapılırken bazılarında yapılmamıştır.

4-Vefat eden mebusların yerlerine bazı livalarda seçim yapılmış bazılarında yapılmamıştır.

5-Kendilerine TBMM'ye katılma çağrısı yapılan İstanbul Meclisi Mebusan üyelerinin bir bölümü Ankara'ya gelirken, bir bölümü bu çağrıya uymayıp Ankara'ya gelmemiştir¹⁹².

Bu nedenlerden ötürü, Meclis'in açıldığı tarihten itibaren farklı zamanlarda farklı sayıda milletvekilinin Meclis'e katıldığını, bunun da araştırmacıların verdiği rakamları farklılaştırdığını belirtmeliyiz.

Birinci Meclis'i oluşturan milletvekili sayısını 437 olarak veren Ahmet Demirel, milletvekillerinin çeşitli özellikleri tasnif ederek ilginç bilgilere ulaşmıştır. Bu sınıflamaya göre; 437 milletvekilinin 349'u yeni seçilmiş üyelerden oluşurken, Mebusan Meclisi kökenli milletvekillerinin sayısı 88'dir. Bir başka deyişle, TBMM üyelerinin % 79,9'u yeni seçilmiş, % 20,1'i

---

belirtmekle birlikte; ilginç bir şekilde, açılıştaki 115 mebusun bulunduğunu söylemektedir. Kansu'nun malumatı, muhtemelen Meclise katıldıktan sonra arkadaşlarından aldığı bilgilere dayanmaktadır. Ayrıca, merak ederek saydığını ve bu 115 kişinin; 50 tanesinin kalpaklı, 41'inin fesli ve 21 mebusun sarıklı olduğunu belirtmektedir ki; bu bilgiler, I. Meclis'in genel yapısını izah noktasında önemlidir.

¹⁹¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁹² Demirel, **a.g.e.**, s. 87.

Mebusan Meclisi'nden gelerek Birinci Meclis'e katılmışlardır. Milletvekillerinin seçildikleri yerlere bakılarak, 66 seçim çevresini temsil ettikleri görülmektedir.

Milletvekillerinin eğitim durumlarına göre tasnifi yapıldığında ise şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Milletvekillerinin % 25,4'ü yüksek öğretim, % 20,8'i rüştiye, % 18,8'i medrese, % 8,7'si idadi, % 6,9'u harbiye, % 7,3'ü hususi eğitim, % 4,8'i harp akademisi, % 2,3'ü sultani, % 1,6'sı meslek okulu ve % 0,7'si iptidai okullardan mezun olmuşlardır (Bu tasnifi yapan Ahmet Demirel, milletvekillerinin % 14,6'sının eğitim seviyesi tespit edilememiştir)

Birinci Meclisi oluşturan milletvekillerinin yaş ortalamalarının takriben 43 olduğuna bakılırsa, meclisin genç bir meclis olduğunu söyleyebiliriz.

Milletvekillerinin meclise katılmadan önceki asıl mesleklerine bakıldığında ise şu tabloyla karşılaşmaktayız: Milletvekillerinin yaklaşık yarısı (% 46,9) daha evvel çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunmuşlardır. % 14'ü avukatlık, gazetecilik, bankacılık, doktorluk ve mühendislik yaptıklarını, % 18,9'unun çiftçi, tüccar ve aşiret reisi olduklarını, % 11,2'sinin din adamı olarak görev yaptıklarını, % 1,6'sının belediye başkanı ve % 0,2'sinin işçi olduklarını görmekteyiz (Yine Ahmet Demirel'in tasnifine göre milletvekillerinin % 7,1'inin mesleği tespit edilememiştir)¹⁹³.

Yukarıda belirtildiği gibi, değişik sosyo-ekonomik çevrelerden gelerek milletin istiklalini en temel gaye edinen milletvekilleri, farklı eğitim düzeylerine ve çeşitli mesleklere sahiptirler. Birinci Meclis üyelerinin, bu yüksek ülküyü gerçekleştirmek üzere toplandıkları ve türlü zorluklar altında faaliyet gösterdikleri meclis binası da bu olağanüstü durumu tamamlayıcı mahiyettedir.

Bu durum, Birinci Meclis'in genel görüntüsünü "Kuvayı Milliye Ruhu" olarak tanımlayan Samet Ağaoğlu tarafından, şu dikkat çekici sözlerle tasvir edilmektedir:

"...Mütevazı milletvekilleri, bu mütevazı, yarı karanlık, dar binada ve salonda, tarihin en ağır bir felaketini önleyerek zulüm, istibdat ve tahakküm fikrine, esirlik ve aşağılık duygusuna parlak bir şekilde karşı koydular... Birçok akşamlar petrol lambaları dahi bulunmayarak mum ışığı altında sabahlara kadar süren ateşli, sinirli gergin görüşmelerde Türk milletinin

---

¹⁹³ Demirel, **a.g.e.**, s. 136-150. Ahmet Demirel Birinci Meclis'te yer alan mebusların eğitim durumları ve meslekleri üzerine yaptığı değerlendirmede şu dikkat çekici sonuca ulaşmaktadır: Mebusların eğitim durumları göz önüne alındığında, Birinci Grup üyelerinin % 17,3'ü medrese mezunu iken, bu oran İkinci Grup'ta % 14,3'tür. Bu oranlar, ikinci grup için yaygın olarak benimsenen "dinci, gerici-muhafazakâr" nitelemesini doğrulamamaktadır. Çünkü bu nitelendirmenin doğal sonucu olarak medrese mezunlarının muhalif grup içinde, iktidar grubuna göre en azından daha yüksek oranda olması beklenirdi.(s. 144); Din adamı kökenli mebusların gruplara göre tasnifinde de çarpıcı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan din adamlarının Birinci Grup'taki oranı (% 9,9), İkinci Grup'takinin (% 3,2) 3 katı kadardır. Bu oran bağımsızlar arasında % 21,1 gibi yüksek bir orandır. Bu dağılım da, ikinci grup için sık sık ileri sürülen "dinci, gerici-muhafazakâr" nitelemesini doğrulamamaktadır. Bu nitelemenin sonucu olarak, din adamlarının İkinci Grup'ta Birinci Grup'a göre çok daha yüksek oranda yer alması beklenirdi.(s. 149)

tarihine yeni bir şeref sahifesi bu küçük binanın içinde yazıldı... Türk Milleti'nin bu ölüm dirim günlerinde ölümü yenmek için aradıkları tedbiri içeren konuşmaları içeren meclis tutanakları, dilekçe kâğıtlarına, mektup kâğıtlarına, kese kâğıtlarına basıldı...¹⁹⁴.

Birinci Meclis Dönemi'nde bir lise öğrencisi olan ve Birinci Meclis'te kâtiplik yapan Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu) Bey de gözlemlerinden yola çıkarak I. Meclis'in yapısı hakkında ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Birinci Meclis'te görev alan milletvekillerini Anadolu'dan seçilenler ve İstanbul Mebusan Meclisi'nden katılanlar olarak ikiye ayıran Velidedeoğlu, zaman içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanan milletvekillerinin Müdafaa-i Hukuk grubunu(I. Grup) kurduklarını, Hükûmet'in icraatını denetleme görevi yürütenlerin de muhalefet grubunu (II. Grup) oluşturduklarını bildirmektedir. Bu görüş farklılığına rağmen bütün milletvekillerinin “vatanın işgalden kurtarılması ülküsü” etrafında birleştiklerine özellikle işaret eden Velidedeoğlu, dış düşmanlarla savaşan ve iç isyanlarla uğraşan Birinci Meclis'in yasama, yürütme ve yargı yetkilerini birlikte kullanan diktatör bir Meclis olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla beraber, dışarıdan sanıldığı gibi Birinci Meclis'in Mustafa Kemal Paşa'nın her dediğini yerine getiren bir “uydu Meclis” olmadığını altını çizen Velidedeoğlu, Birinci Meclis'in karakterini şöyle özetlemiştir: “...yetkileri bakımından diktatör niteliğinde olan bu Meclis, işleri yönünden tam demokrat bir Meclis'ti. Her üye istediğini söyler, gerekli gördüğü konularda yasa önerisi verirdi. Okuyanlar için biraz çelişkili gelecek ama diktatör nitelikli bu Meclis, öte yandan tam halkçı, halka açık bir parlamentoydu. Halktan her yurttaş bu Meclis'e kendi özel işleri için dilekçeyle başvurabilirdi. Meclis'in dilekçe komisyonu bunları inceler, gerekiyorsa bakanlıklara yönerge(talimat) verip bu dilekçeleri ilgili mercie gönderirdi...”¹⁹⁵.

Birinci Meclis seçimlerinin, İstanbul'un işgal edildiği ve Mebusan Meclisi'nin kapatılarak üyelerinin bir kısmının İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildiği bir dönemde, olağanüstü şartlar altında yapıldığını bildiren Velidedeoğlu, milletvekillerinin karakterlerine yönelik tespitlerde de bulunmuştur: “...Denilebilir ki Anadolu illerinde bir çok kişi, böyle bir Meclis'e katılmaktan çekindiği için kim yürekli ise ve yurt savunması için böyle olağanüstü yetkili bir Meclis'in toplanmasını gerekli görüyorsa, neredeyse gönüllü olarak başvurmuş, çoğunca onlar seçilmiş ve gelmişti bu Meclis'e. Bu nedenle milletvekillerinden çoğu, sözünü sakınmayan atılgan insanlardı...”¹⁹⁶.

---

¹⁹⁴ Ağaoglu, a.g.e., s. 38-39.

¹⁹⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990, s. 242-243.

¹⁹⁶ H.V. Velidedeoğlu, a.g.e., s. 244. Velidedeoğlu milletvekillerinin karakterlerine yönelik değerlendirmesine şu sözleri de eklemiştir: “...İstanbul'dan gelenler genellikle daha kültürlüydüler. Anadolu'dan seçilenler arasında çokça hacı, hoca, çelebi, şeyh gibi kişiler ve Doğu'dan gelmiş Diyar Ağa gibi aşiret başkanı kürt beyleri de vardı... ayrı ayrı kılıkta, ayrı ayrı görünüm ve formasyonda, çok değişik yaşlarda olan bu milletvekillerinin birbiriyle çok sıkı

3- Birinci Meclis Dönemi'nde Yaşanan Ekonomik Sıkıntılar ve Çözüm Arayışları:

Osmanlı Devleti, 20. Yüzyılın başlarında önce Trablusgarp ve Balkan Savaşları, ardından da tüm dünyayı etkileyen Birinci Dünya Savaşı'na katılarak ağır bir fatura ödemiştir. Uzun süren savaşlar, Osmanlı ekonomisini tamamen bozduğu gibi, Birinci Meclis Dönemi'nin de ekonomik açıdan sancılı başlamasına neden olmuştur.

19 Mayıs 1919 Türkiye'sinde Anadolu tam bir ekonomik çöküntü içerisindeydi. Cephelelerdeki düşman kadar yokluğun da yenilmesi gerekiyordu. Meclis türlü yokluklara göğüs gererek çalışmak zorundaydı. Milletvekillerine hâkim olan gerçek yurtseverlik duygusu, yokluğa göğüs germeyi kolaylaştırıyor, cepheledeki askerin siperlerde uyuduğunu bilen milletvekilleri, tahta sıralar üzerinde uyumayı bile lüks buluyorlardı. Cepheledeki asker, tütününü iyi kâğıtlara sararak içebilsin diye, meclis tutanakları dilekçe kâğıtlarına, mektup kâğıtlarına, kese kâğıtlarına basılıyordu¹⁹⁷.

Milli Mücadele'nin finansmanı için, zorunlu mali kanunların, özellikle gelir kanunlarının çıkarılmasında yumuşak bir tutumun izlenmesi, halkın iç isyan çıkarıcıların olumsuz telkinlerine kapılmasını önlemek amacıyla yöneliktir. Bu nedenle, daha çok geniş halk kitlelerini ilgilendirmeyen tüketim ve gümrük vergilerine yapılan zamlarla gelirlerin artırılmasına çalışılmıştır. Bu durum düzenli ordunun güçlendirilmesini geciktirmiştir. İç isyanların ilk beş ay içinde bastırılmasından sonra 23 Eylül 1920 günü, geniş halk kitlelerinin tüketimiyle ilgili "Tuz resmi kanunu" çıkarılmış ve verimli gelir artırıcı alanlarla ilgilendirilmeye başlanmıştır¹⁹⁸.

Birinci Meclis, mevcut ekonomik sıkıntılara çözüm bulabilmek için gelir artırıcı kanunlara ağırlık vermiştir. Bunu, Büyük Millet Meclisi'nin bir yıllık çalışma süresince çıkarmış olduğu kanunlarda, açık bir şekilde görebilmekteyiz.

Büyük Millet Meclisi, açılışından II. İnönü Muharebesi'nin son günü olan, 12 Nisan 1921'e kadar geçen yaklaşık olarak bir yıl içinde, 109 kanun çıkarmıştır. Bu kanunlardan 56 adedi, yani yarısından fazlası mali kanunlardır. Geri kalan 27 kanun; askeri ihtiyaçları, askeri tedbirleri, askerlerin teşvik edilmesini ve asker ailelerine yapılacak yardımları kapsamaktadır. 16 kanun; alınan idari tedbirlere yönelik olup 10 kanun da ekonomiyi düzenleyici, tüketimi azaltmayı ve üretimi artırmayı teşvik edici tedbirler hakkındadır. Bir yıl içinde çıkarılan 56 adet mali kanunun 30'u gelir

---

dostluk, anlayış, ülkü birliği içinde kenetlenmiş olmasıdır; eğer Ulusal Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmamış olsaydı, hepsinin yazgısı aynı olacaktı; birer birer yakalanıp ya öldürülecekler, ya da "Padişaha isyan" suçundan mahkemeye verileceklerdi. Bir yanda vatan sevgisi, öte yanda bu yazgı birliği milletvekillerinin düşüncelerinde saklıydı ki, aralarında eğitim, yaş ve görüş ayrılıklarına karşın onları böyle birleştiriyordu. Aynı eser, s. 244-245.

¹⁹⁷ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, C.I, s. 277.

¹⁹⁸ Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e.**, C.I, s. 280-281.

26'sı gider kanunudur. Gider kanunlarının büyük çoğunluğunu geçici bütçe ve avans kanunları teşkil etmektedir¹⁹⁹.

Meclis, mevcut iktisadi sıkıntılardan dolayı ilk olarak vergi içerikli bir kanun olan Ağnam resmiyle(küçükbaş hayvan vergisi) alakalı kanunu çıkarmıştır. Meclis'in açılacağı günlerde, Milli Mücadele'ye karşı olanlar meclisin halka ağır vergiler yükleyeceği şeklinde söylentiler yaymaya başlamışlardı. En son 1919'da Osmanlı Mebusan Meclisi zamanında 8 misli artırılmak istenilen, ancak Mebusan Meclisi'nin dağıtılması nedeniyle uygulamaya konulamayan Ağnam resmi, halk üzerinde meydana gelebilecek olumsuz tesir göz önünde bulundurularak, "Ağnam resminin sabıkı misillü dört misli olarak istifasına karar verildi" şeklindeki kanunla eskiden beri uygulanan şekliyle karara bağlanmıştır²⁰⁰.

Bu yerli kaynakların yanı sıra Hintli, Suriyeli ve Iraklı Müslümanların yanı sıra kutsal topraklarda yaşayan Araplar'da Anadolu'da yapılmakta olan Milli Mücadele'ye yardımda bulunmuşlardır. Nitekim Arap milliyetçilerinden oluşan "Asya Müslümanları Federasyonu" Ankara'ya 100 bin Türk Lirası yardım göndermiştir. Bilhassa Hintli Müslümanların(Bu günkü Pakistan) Milli Mücadele'ye verdikleri fikri desteğin yanı sıra gönderdikleri maddi yardımlar oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda bilgi veren Mehmet Kafkas, Hindistan Hilafet Komitesi'nin, Hilafetin korunması ve Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için 26 Aralık 1921'den 12 Ağustos 1922'ye kadar 675 bin 494 Türk lirası gönderdiğini ancak bu paranın sadece küçük bir kısmının* Yunan taarruzunda zarar gören ahaliye dağıtıldığını, kalan parayı Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'den sonra İş Bankası'nın kuruluşunda kullandığını bildirmektedir²⁰¹.

Kendi çıkarları gereği, sömürgeci devletlere karşı Türkiye'ye yardım etmeyi gerekli gören Rusya da Milli Mücadele'ye destek olmuştur. Rusya, 45181 tüfek, bunlara ait 52599 sandık cephane, 9520 adet süngü, 1123 sandık cephanesiyle birlikte 100'ü ağır olmak üzere 210 makinalı tüfek,

---

¹⁹⁹ Müderrisoğlu, a.g.e., C.I, s. 281.

²⁰⁰ Müderrisoğlu, a.g.e., C.I, s. 283.

* Alptekin Müderrisoğlu ise Yunan taarruzundan zarar görenler için kullanılan bu paranın daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle yerine konulduğunu ve gelen paranın tamamen muhafaza altına alındığını vurgulamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Hint Müslümanlardan gelen bu yardımı Milli Mücadele için kullanmamasının nedenleri üzerinde de duran Müderrisoğlu, Hintli Müslümanların bu parayı halifeliğin kurtarılması amacıyla gönderdiklerine işaret etmiş, bununla birlikte, halifeliği kaldırmayı düşünen Mustafa Kemal Paşa'nın, halifeliği kaldıracağı zaman Hint Müslümanlarının gönderdikleri paraların amaç dışında kullanıldığı yolunda ileriye sürebilecekleri itirazları hesaba katarak, ihtiyatlı davrandığını belirtmektedir. Hintli Müslümanların halifeliğin kaldırılmasına da çok şaşırduklarını ve 1924-1926 yılları arasında Hindistan'da çeşitli toplantılar yapıldığına dikkat çekmiştir: Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, C.II, s. 658-661.

²⁰¹ Mehmet Kafkas, **Milli Mücadelede Öncüler 1**, Nil A.Ş. Basım-Yayın, İzmir 1991, s. 197-199. Yazar, Hintli Müslümanların, Türk tezinin dünyaya duyurulması ve mücadeleye verdikleri farklı katkılar için bkz. aynı eser, s. 188-196.

166910 top mermisiyle birlikte muhtelif çapta 96 top ile bir kısım askeri teçhizat ve yedek parça göndermiştir. Ayrıca Rusya 10-12 milyon Türk Lirası nakdi yardımda bulunmuştur. Gönderilen bu para 1921 yılı Türkiye'sinin savunma bütçesinin beşte biri kadardır. Bunların yanında Buhara Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanı ve Başbakan Feyzullah Hoca'nın çabalarıyla Türkiye'ye gönderilmek üzere 100 milyon altın rubleyi Lenin'e vermiş, fakat o bu paranın ancak 11 milyon altın rublelik kısmını Anadolu'ya göndermiş, geri kalanı Rusya'da tutmuştur²⁰².

Bir diğer yabancı kaynak da Fransız yardımlarıdır. Kurtuluş Savaşı'nda zaman içerisinde İngilizlerden ayrılarak Türk tarafıyla anlaşma yolunu tutan Fransa'nın barış isteği Sakarya zaferinden sonra artmış ve 20 Ekim 1921'de taraflar arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştı. Antlaşmanın metninde olmamasına rağmen Fransızlar Anadolu'yu boşaltırken önemli miktarda silah, cephane ve askeri malzeme bırakmışlardır. Alptekin Müderrisoğlu, dönemin Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Bey'in notlarından hareketle Fransızların; 1505 sandık mermiyle birlikte 10089 adet muhtelif tüfek ve düzgün durumda 10 adet uçak bıraktıklarını, ayrıca Ankara Antlaşması'na dayanılarak bundan sonra Fransa'dan silah ve cephane alınabileceğini bildirmektedir²⁰³.

Görülüyor ki, Türk milleti, bağımsızlık için bilhassa yerli kaynaklara dayanmakla birlikte başta Hintli Müslümanlar olmak üzere dünya Müslümanlarından ve bölgeye İngiltere ve Fransa ile onların uydusu konumundaki Yunanistan'ın yerleşmesini engellemek isteyen Rusya'dan destek görmüştür. Bu arada, bölgedeki İngiliz yayılmasını kendi çıkarlarına aykırı bulan Fransa'nın da zamanla Milli Mücadele lehine döndüğünü ve bu vesileyle Fransa'nın da yardımının alındığını belirtmeliyiz. Hintli Müslümanların gönderdiği yardımların siyasi nedenlerle Milli Mücadele'de kullanılmadığına, Türk bankacılığının temellerini oluşturacak olan İş Bankası'na sermaye yapıldığına dikkat çekelim.

4- İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Geçişi:

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin İtilaflarla imzaladığı Mondros Ateşkesi'nin akabinde Çorum'a dönen İsmet Bey burada bir süre kalmış ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli mücadeleye katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile Ankara'da görüşükten sonra 12 Ocak 1920'de açılan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne tekrar Çorum mebusu olarak seçilen İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin kabul edildiği 28 Ocak 1920 tarihli meclis oturumuna katılmıştır²⁰⁴. Misak-ı Milli'nin 17 Şubat

²⁰² Mehmet Kafkas, **a.g.e.**, s. 205-206.

²⁰³ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, C.II, s. 648-650.

²⁰⁴ Çoker, **a.g.e.**, s. 259. Fahri Çoker, İsmet Bey'in I TBMM'ye takdim tarihini, 22.07.1336(1920) olarak vermiştir. Ancak TBMM I. Dönem Zabıt Ceridesi incelendiğinde İsmet Bey'in,

1920'de dünya kamuoyuna duyurulması üzerine İtilaflar, Meclis'i dağıtarak yakaladıkları mebusları Malta'ya sürgüne göndermişlerdir.

İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgal ettiği böyle bir ortamda, Mebusan Meclisi üyeleri Anadolu'ya geçebilmenin çarelerini aramaktadırlar. Sözü bu noktada, anılarında bu günlerden bahseden Birinci Meclis'in tanınmış simalarından Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e bırakalım ve İsmet Bey'in Anadolu'ya geçiş hikâyesinin nasıl başladığını O'ndan dinleyelim:

"...İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiş, bazı resmi daireleri telgrafhaneleri ele geçirmişler ve Meclis'i dağıtmışlardı. Rauf Bey İngilizler tarafından tutuklanmış, velhasıl ortalık altüst olmuştu. Ondan sonra bazı mebuslar evvelce kendilerine tebliğ edilen karar veçhiyle ve muayyen parolalar ile Üsküdar'da Sultantepe'de Özbek Dergâhına müracaat ederek, o vasıtayla Anadolu'ya geçmişlerse de İngilizler bu yolu keşfederek dergâhı basmışlar, ne şeyhi, ne de müridi kalmış, kapatılmış olduğundan Anadolu'ya geçmek isteyenler başka vasıtalarla, şahsi teşebbüslerle uğraşmaya başlamışlardır. Ben de bu meyanda idim.

Bir gün tebdili kıyafetle Meclis'e geldim. Kapıda eski Bahriye Vekili İhsan Bey'e tesadüf ettim. Kaçmam yolu hakkında konuştum. Bana şu tavsiyede bulundu: "Dergâh tarihi İngilizler tarafından kapatıldı. Şimdi sen hemen Üsküdar'a geç, Jandarma tabur kumandanı Remzi Bey'e git. Beni Fatih gönderdi diyeceksin. Remzi ismini teleffuz etme. İsmi şimdilik Bülenttir; O seni kaçırır" dedi.

Buna memnun oldum. Meclis'e girdim; salonda İsmet Bey'i (merhum Çorum mebusu) düşünmekte gördüm. Yanıma geldi. Beraberce firar-ı teklif ile ricada bulundu. Yarın öğleden 1 saat evvel Üsküdar Parkında beni beklemesini söyledim. Maksadım O'nu da Bülent'e götürmekti. Fakat fıtık illetine müptela olduğundan, yayan yürümek lazım geleceksen buna muktedir olamayacağını dermeyan etti. İsmet Bey'i kaçırmak için araba bulamazdım. Hem araba ile seyre mi gidecektik!

Filhakika İsmet Bey bu mazeretine mebni ertesi gün Üsküdar'a gelemedi. Ben Bülent Bey'i buldum. Fakat İngilizler Kısıklı'ya asker koymuşlar, o yolu da tıkamışlar; Bülent Bey firar için bana imkân bulamadı. Meyus olarak döndüm..."²⁰⁵.

İsmet Bey, fıtık rahatsızlığından ötürü katılamadığı, ancak zaten sonuçsuz kalan bu kaçma planından sonra İstanbul'da bir müddet gizlendikten sonra başka bir girişimde bulunmuştur. Bu seferki plana göre

---

21.07.1336(1920) tarihli oturumda Meclise takdim edildiği görülmektedir. Meclis İkinci başkanı Celalettin Arif Bey takdim konuşmasında "İstanbul mebuslarından ve arkadaşlarımızdan Aydın mebusu Emin Efendi ve Ankara mebusu Ömer Mümtaz Beyle Çorum mebusu İsmet Bey'i Heyeti Vekile Meclisi Âlinize takdim etmekte kesbi şeref eyler" sözleri ve mecliste bulunanların "Teşekkür ederiz. Safa geldiler" sadaları arasında takdim edilmişlerdir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.II, s. 372.

²⁰⁵ Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, 557-558.

deniz yolu kullanılarak Anadolu'ya geçilecekti. Yapılan hazırlıklar neticesinde, İstanbul-Samsun arası yolcu taşıyan “Yeni Dünya” adındaki vapurun kömürlüğünde saklanarak, meşakkatli bir yolculuğun ardından Samsun'a geçen İsmet Bey, oradan gizli bir şekilde Çorum'a ulaşmıştır. Bu dönemde Çorum'da Çapanoğullarının Yozgat isyanının etkileri görülmektedir. Bu günleri, yakalanma endişesiyle Çorum'da geçiren İsmet Bey, isyan yatıştıktan sonra Ankara'ya geçerek²⁰⁶ 21 Temmuz 1920'de TBMM'ye takdim edilmiştir²⁰⁷.

Osmanlı Mebusan Meclisi üyesi olarak Çorum'u temsilen Birinci Meclis'e katılan tek mebus olan İsmet Bey²⁰⁸, Mecliste, Mustafa Kemal Paşa taraftarlarının oluşturduğu Birinci Grup içerisinde yer almıştır²⁰⁹. İsmet Bey'in Meclis'te hangi grup içerisinde yer aldığı bilinmesi, kendisinin Meclis konuşmalarını analiz etmek açısından oldukça önemlidir.

II- İSMET BEY'İN MECLİSİN ÇALIŞMA USULÜ HAKKINDA YAPMIŞ OLDUĞU KATKILARI:

Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki bilgi birikimini ve parlamento tecrübesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne taşıma imkânı bulan İsmet Bey, bu yeni Meclis'te gerçekleşen müzakerelerin usul ve esaslara uygun olarak yapılması için büyük gayret göstermiştir. O, Meclis'in çalışma usullerine aykırı olarak gördüğü durumlar hakkında sık sık “usul-ü müzakereye dair” söz isteyerek, yapmış olduğu açıklamalarla Meclis'i aydınlatmış, görüşmelerin bu çerçevede devamına olanak sağlamıştır.

1- TBMM'nin Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Devamı Olduğu Tartışmaları:

TBMM'nin açıldığı dönemlerde Meclis, “TBMM'nin Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamı olup olmadığı” yönünde tartışmalara sahne olmuştur. Milletvekillerinin önemli bir kısmı TBMM'yi Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamı olarak görmekte, bazıları ise bunları iki ayrı meclis olarak değerlendirmektedir. İsmet Bey, aşağıda belirtileceği gibi, TBMM'nin devam eden bir meclis olduğunu düşünmektedir.

Anadolu'yu işgal amacıyla olan İngilizler, 15 Mart 1920'de İstanbul'da mülki ve askeri tanınmış 150 Türk aydınını tutuklamış, 16 Mart 1920'de de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İngilizler aynı gün, Şehzadebaşı Karakolu'nu basarak Türk askerlerini şehit ederek, Meclis'i

---

²⁰⁶ İlhan Tekeli, “Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nda Çorum”, İçinde: **5. Hitit Festival Komitesi Çorum Tarihi**, Çorum, tarihsiz, s. 179.

²⁰⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.II, s. 372.

²⁰⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 94.

²⁰⁹ Demirel, **a.g.e.**, s. 121.

Mebusan'ın akşam oturumunda Meclis'i basarak Rauf ve Vasıf Beyleri tutuklamışlar ve bazı milletvekillerini Malta'ya göndermişlerdir²¹⁰.

Büyük Millet Meclisi'nin 31 Temmuz 1920 tarihli oturumunda, İngilizler tarafından Malta'ya gönderilenlerin²¹¹ Büyük Millet Meclisi azası olarak kabul edilmeleri ve kendilerine tahsisat verilmesine dair Başkanlık Divanı'nın kararı görüşülmüştür. Kâtip Haydar Bey, önce bu kararı, ardından da Malta'ya gönderilen milletvekillerinin isimlerini okumuştur. Kararın ve isimlerin Meclis'te okunmasından sonra söz alanların çoğu kararı doğru bulmuşlar ve bu milletvekillerinin TBMM üyesi sayılarak, kendilerine tahsisat verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Konuyla alakalı söz alan Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey "Meclisi Ayan azaları da var, ilavesi lazımdır. Celal Nuri Bey de var" diyerek ayanların da karara ilave edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bolu mebusu Şükrü Bey, Karahisar milletvekili Ali Bey'in, eklenmesini istemiştir. Celalettin Arif Bey de, Celal Nuri Bey ile Ali Bey'in unutulduğunu, bunlarında eklenmesi gerektiğini hatırlatmıştır²¹².

Ayanların da listeye eklenmesini isteyen Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey'e cevaben söz alan Sinop milletvekili Hakkı Bey, "...bir defa Meclisi Ayanda bulunan zevatın hiç birisi Meclisi Âliden addolunamaz. Ancak bizim onlara yapacağımız şey, aynı uğurda hapsedilip memleketlerinden çıkarıldıkları için, yardım etmektir ki, tabii ki o da ayrı bir meseledir..."²¹³ diyerek, Padişahın seçmiş olduğu ayanların Millet Meclisi üyesi olamayacaklarını, yalnızca hizmetlerinden dolayı kendilerine yardımda bulunulabileceğini savunmuştur.

Konuyla alakalı söz alan Saruhan milletvekili Mahmut Celal Bey, teklifin kabul edilmeye değer olduğunu ancak isimler noktasındaki tartışma nedeniyle meselenin öncelikle dâhili nizamname gereğince komisyona havalesinin ve orada görüşülmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.

Milletvekillerinin durumu hakkında son sözü İsmet Bey almış; "...bunları izinli saymak bir tahsisat meselesidir. Bu dâhili nizamname gereğince Divan-ı Riyasete aittir. Divan-ı Riyaset bunları Büyük Millet Meclisi

---

²¹⁰ Mustafa, Balcıoğlu, "İstanbul'un İşgali", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, Ankara 2004, C.I, s. 188.

²¹¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 16. İstanbul Meclisi Mebusan azasından iken tutuklanarak İngilizler tarafından Malta'ya gönderilmiş ve Mecliste Katip Haydar Bey tarafından isimleri okunan mebuslar şunlardır: Sivas mebusu Rauf ve Kara Vasıf Beyler, Edirne Mebusu Şeref ve Faik Beyler, Diyarbakır Mebusu Feyzi ve Zülfü Beyler, İstanbul Mebusu Numan Efendi, İzmir Mebusu Tahsin Bey, Mersin Mebusu Cemal Paşa'dır. Bu liste mecliste okunduğunda isimlerle ilgili bazı itirazlarda bulunulmuştur. Mesela Cemal Paşa'nın Mersin Mebusu değil Isparta mebusu olduğu belirtilmiştir. Celalettin Arif Bey de Celal Nuri Bey'in Divan-ı Riyasetce unutulduğunu bu nedenle ilavesini istemiştir. Şükrü Bey, Karahisar Mebusu Ali Bey'in de ilavesini isterken meclis sıralarından O İstanbul'da sadaları yükselmiştir. Bunun üzerine Şükrü Bey, Malta'da ya da İstanbul'da olmasının önemli olmadığını hatırlatarak ilave edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

²¹² **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 17.

²¹³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 17.

azası olarak kabul ederek bunlara tahsisat veriyor. Bu kabul edildikten sonra tahsisat verilecektir”²¹⁴ diyerek, meseleyi hukuki yönüne temas etmiştir. Konuşmasında, Mebusan Meclisi üyelerinin TBMM azası sayılıp sayılmamaları konusuna hiç atıfta bulunmayan İsmet Bey’in sadece tahsisat meselesi üzerinde durması, Malta sürgününden dönen milletvekillerinin TBMM’ye dâhil edilmelerinde bir sakınca görmediğini ortaya koymaktadır. Hatta “bunları izinli saymak” ifadesini kullanması, TBMM’yi devam eden bir meclis olarak gördüğünün işaretidir.

Meclis’te kayda değer bir destek gören ve “doğrudur” tepkisiyle karşılanan İsmet Bey’in bu açıklamasının ardından Birinci başkanvekili Abdulhalim Çelebi Efendi, “O halde bu fikri kabul edenler ellerini kaldırsın” diyerek, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya gönderilen milletvekillerinin Büyük Millet Meclisi üyesi sayılmaları ve kendilerine tahsisat verilmesine dair Divanı Riyaset Kararı’nı oylamaya sunmuştur²¹⁵. İsimleri sehven mazbataya yazılmayan Karahisarısahib mebusu Ali Bey ve Gelibolu mebusu Celal Nuri Bey’in de mazbataya ilavesiyle oylanın tasarı kabul edilmiştir. Oylama esnasında Sinop mebusu Hakkı Bey’in, ayan üyelerinin meclis üyesi sayılmalarına itirazı dışında itirazın olmaması²¹⁶; Meclis’te konu hakkında ortak bir kanaatin oluştuğunu göstermektedir.

Osmanlı Mebusan Meclisi ile TBMM’yi iki ayrı meclis olarak görmeyen, TBMM’yi Mebusan Meclisi’nin devamı olarak değerlendiren İsmet Bey’in bu düşünceye sahip olmasında, kendisinin Mebusan kökenli olması da etkindir. Zira İsmet Bey, TBMM’ye Mebusan Meclisi’nden gelerek katılmış, seçime tabi tutulmamıştır.

Burada nihai olarak, Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden 88 kişinin TBMM’ye katıldığını hatırlatmakta yarar görüyoruz. Zira bu kişilerin Meşrutiyet Dönemi Meclisleri’nden gelen parlamento tecrübesini TBMM’ye taşımaları, Meclis’in çalışma usullerine son derece önemli katkılarda bulduklarını göstermekle birlikte, Milli Mücadele’ye hem fikri manada hem de fiili olarak destek verdiklerini, Yeni Türk Devleti’nin kuruluşunda faal olarak çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

2- İsmet Bey’in TBMM’ye Katılmakta Geciken Mebusların Hukuki Durumları Hakkındaki Düşünceleri:

Daha önce de belirtildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’un işgalinden sonra Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını, bunun için her sancaktan beş üyenin seçileceğini, seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisinin başkanlık edeceğini ve seçimlerin 15 gün içinde tamamlanarak; seçilen mebusların Ankara’ya gelmelerini, ayrıca Mebusan Meclisi üyesi olup da İtilaf baskısından kurtularak Ankara’ya gelebilen mebusların da meclisin üyesi sayılacaklarını, 19 Mart 1920 tarihli

²¹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 18.

²¹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 18.

²¹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 35.

bildiriyle tüm valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına duyurmuştur²¹⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrısı doğrultusunda yapılan seçimleri kazanan milletvekillerinin Ankara'ya gelişleri farklı zamanlarda gerçekleştiği için Meclis'teki milletvekili sayısının sürekli değiştiği görülmüştür. TBMM'nin açılışının üzerinden dört ay geçmesine rağmen, özellikle Mebusan Meclisi'nden gelecek üyelerden bazıları henüz Büyük Millet Meclisi'ne katılmamışlardır.

Yaşanan bu belirsizliği önlemek üzere hazırlanan kanun tasarısı, Meclis'teki milletvekili sayısını netleştirmek için 18 Ağustos 1920 tarihli Meclis oturumunda ele alınan Layiha Komisyonu mazbatası ve Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey'in "İstanbul'dan çıkıp Meclis'e gelmeyen azaların kabul edilmemelerini öngören" teklifi çerçevesinde müzakere edilmiştir.

İsmail Suphi Bey'in önerisinde, "İstanbul işgal olunalı dört buçuk ay, Meclisi Mebusanın feshi gerçekleşeli üç buçuk ay olmasına rağmen, Büyük Millet Meclisi'ne katılmayan, İstanbul'dan çıkararak vazife başına gelmeyen mebusların meclise kabul edilmemeleri" ve bunun için 7 Ağustos 1920 tarihinin sınır olması gerektiği vurgulanarak, bu tarihten sonra gelenlerin TBMM'ye kabul edilmemesi teklif edilmiştir²¹⁸.

Layih Komisyonu tarafından da kabul edilen bu tekliften sonra söz alan Kastamonu mebusu Dr. Suat Bey, "bundan sonra gelecek olanların kabul edilmemeleri" ile alakalı bir karar verilirse bunun daha güzel olacağına işaret ederek, belirlenen tarihin yanlış olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak önerge sahibi İsmail Suphi Bey, teklifinde ısrarcı olmuş; "...aradan dört buçuk ay geçtikten sonra, bir zatın tabiri veçhile, güzel güzel çantasını hazırlayıp, ipliğini, gömleğini, saç tarağını, tuvalet takımını, çantasına koyarak buraya kalkıp gelmesi doğru değildir..." diyerek, İstanbul'dan Ankara'ya gelebilmek için yeterli ve uzunca bir sürenin geçtiğini, dolayısıyla 7 Ağustos tarihinden sonra gelenlerin kabul edilmelerinin doğru olmayacağını savunmuştur.

Bu tartışma üzerine söz alan İsmet Bey "...bir meselei müstahare vardır. Bu meseleye aitti. Müsaade buyurunuz söyleyeyim. Efendim Meclisi Ali içtima ettiği zaman reis Paşa tarafından bir teklif vuku bulmuştu. O teklifte; bu Meclis her livadan salahiyeti fevkalade ile intihap edilecek beşer zatla, İstanbul Mebusanı'ndan iltihak edecek zevattan teşekkül edecek demişti.(Hayır, hayır sesleri) Ve bu kabul edilmişti(Gürültüler, kabul edilmedi sesleri). Birinci celsenin zabtında okuduğuma göre, bu Meclis livalardan salahiyeti fevkalade ile intihap edilecek beşer zatla, İstanbul Mebusanı'ndan iltihak edecek zevattan teşekkül edecek denilmiş ve kabul edilmişti. Binaenaleyh şimdi o esasa, bu meclisin esas teşekkülüne mugayirdir, diye bir karar ittihaz edilemez zannederim..." diyerek Birinci Meclis'in, hem seçilerek gelen milletvekillerinden hem de Mebusan Meclisi üyelerinden

---

²¹⁷ Nutuk, s. 267-268.

²¹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 295.

oluşması hususunda bir usulün kabul edildiğini, dolayısıyla bu usul üzerine tartışmaların cereyan etmesinin daha doğru olacağına dikkat çekerek, yukarıda belirtilen tarih sınırlamasına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte, İsmet Bey'in konuşmasında "İstanbul Meclisi" tabirini kullanması, TBMM'yi devam eden bir Meclis olarak gördüğünü de ortaya koymaktadır.

Konuşmasının devamında "...Hukuku Esasiye Encümeni tanzim ettiği mevaddı kanuniyede mebusanın müddeti içtimainın nısfından bir gün fazla geciktirir de gelmezse müstafi addedileceğini kaydetmiştir. (gürültüler) Müsaade ediniz. (o meçhuldür sesleri) Müsaade buyurun neticeyi anlamadan sözümü kesiyorsunuz. Bendeniz bir sureti hal, bir meselei müstahare arz ediyorum. Mevaddı kanuniye kabul edildiği zaman tabiatıyla gelmeyenler sükût edecek ve müstafi addedilecektir. Mevaddı esasiye ve mevaddı kanuniyede bu mesele nazarı dikkate alınmıştır. Buna müteferri bütün takrirler, mevaddı kanuniyenin müzakeresine tehir edilmiştir. Kabul edildiği surette müstafi addedilecektir. Kararı esasiyeye muhalif bir karar ittihaz etmeyelim"²¹⁹ diyerek teklif edilen kanun tasarısında noksan ve hatalı sonuçlar doğuracak kısımların bulunduğu altını çizmiş, bunların düzeltilmesinin önünü açmıştır.

İsmet Bey'in bu açıklaması, bize göre de yerinde bir müdahaledir. Çünkü Kanun teklifi, 30 Temmuz 1920'de meclise gelmiş olup, önergeyi kabul eden Layiha Komisyonu'nun mazbatası 15 Ağustos 1920 tarihidir. Önergeye göre 7 Ağustos 1920'den itibaren gelenlerin meclis azası olarak kabul edilmemeleri öngörülmektedir. Ancak kanun teklifinin mecliste görüşüldüğü tarih 18 Ağustos 1920'dir. Dolayısıyla kanunun mecliste kabul edildiği tarihte yürürlüğe girmesi ve bu tarihe kadar Meclis'e katılanların da kabul edilmeleri daha isabetli olacaktır. Aksi halde daha önceki bir tarihte hazırlanan bir tasarının, geriye dönük olarak kabul edilmesi gibi hukuka aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır.

İsmet Bey'in bu aydınlatıcı açıklamaları Meclis'ten önemli bir destek görmüş ve konunun ileri bir tarihte yeniden görüşülmesine karar verilerek, oturuma son verilmiştir. Bundan sonra konu 27 Ekim 1920'de tekrar Meclis gündemine taşınmıştır. Görüşmeler neticesinde; "İstanbul'dan gelen milletvekillerinin 27 Ekim 1920'den itibaren TBMM'ye kabul edilmemeleri" esası kabul edilmiştir²²⁰. Böylelikle mesele, İsmet Bey'in yukarıdaki teklifine uygun olarak çözüme kavuşturulmuştur. İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarla konunun kanunlar çerçevesinde çözümünde etkili olmuştur.

---

²¹⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 296.

²²⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.V, s. 183.; Demirel, **a.g.e.**, s. 90. Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te yer alan mebusların sayılarıyla alakalı olarak, farklı tarihlerde yayınlanan albümlere dayanarak verdiği bilgilerin sonuç kısmında, Meclis albümlerinde adı geçen 437 mebusan 51'inin TBMM'ye hiç katılmadığını ve oturlara katılan mebus sayısının 386 olduğunu bildirmektedir. Ayrıca dönemin milletvekillerinin verdiği sayıların bile birbirini tutmadığına işaret eden Demirel, Birinci Meclis'te milletvekili sayısındaki belirsizliğin nedenlerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır: aynı eser, s. 86-87.

3- İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Kalan Tahsisatı Hususunda Yapılan Tartışmalar:

Birinci Meclis'in açıldığı dönemde Meclis'te "TBMM devam eden bir meclis mi? Yoksa ayrı bir Meclis mi?" mahiyetinde tartışmaların yaşandığını ve Meclis'te her iki görüşün de savunucularının bulunduğunu ifade etmiştik. Birinci Meclis'in faaliyet döneminin sonlarına doğru bu konunun, İsmet Bey'i de ilgilendiren bir başka mesele ekseninde yeniden Meclis gündemine taşındığını görmekteyiz.

6 Ocak 1923'de milletvekillerinin Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma izinleri ve bu izinlerden kaynaklanan tahsisatları Meclis gündemine taşınmıştır. Bu çerçevede, İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma izni ve bu izin dolayısıyla alması gereken, ancak henüz alamadığı, tahsisatı görüşülmüştür. Öncelikle Meclis Başkanlığı'nın bu konudaki kararı okunmuştur. Büyük Millet Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa imzalı bu karar şöyledir:

İstanbul Mebusan Meclisi'nin 3. Devre beşinci toplantısına (toplantı yılı olmalı) mezuniyet talebinde bulunmuş ve Meclis'in kapatılması üzerine, bu izin talebi hakkında herhangi bir işlem yapılamamıştır. Bahsedilen toplantıya ait tahsisatı ödenememiş olan Çorum mebusu İsmet Bey'in neticelendirilemeyen ve izninin sonunda Ankara yollarının emniyetsizliğinden dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'a gitmek üzere Çorum'dan hareket ettikten sonra Samsun'da 20 gün vapur beklediği ve izdiham dolayısıyla vapura binememesi üzerine 30 Kasım 1918 tarihli telgrafnamesi, Mebusan Meclisi'nin son seçim devresinde seçilmiş divan başkanlığı tarafından 15 Mayıs 1920 tarihinde konuşulmuş ve bildirilmiş mazeretinin kabulüyle Meclis'e katılmadığı müddet için izinli sayılmasına ekseriyetle karar verilmiştir. Bu nedenle Son Mebusan Meclisi'nin tatili ve firaren geri dönmek zorunda olması sebebiyle yukarıda zikrolunan Meclis'e sevkiyle işlemlerin tamamlanamamasından dolayı ödenmesi mümkün olmayan bahsedilen izne ait kalan ödeneğin zikredilen meclis veznesinden devredilmiş paralardan, aza maaşı olarak ayrılmış olan paradan ödenmesi meselesi hakkındaki önerge, Meclis Başkanlığı'nın 4 Ocak 1923 tarihli 44. toplantısında görüşülmüş ve mesele ait olduğu Meclis tarafından neticelendirilemediği gibi takip eden Meclis'in dahi Meclis Başkanlığı tarafından kabul edilmiştir. Ancak meselenin Meclis'e sevkine vakit kalmadığından dolayı meselenin, yukarıda anlatıldığı gibi ayrıntılı olarak Meclis'e sunulması ve öncelikle o zamana ait iznin onaylanmasına bağlı olarak ayrılmış ödeneğinin verilmesi, çoğunluk tarafından uygun görülmüş olup arzı keyfiyet olunur²²¹.

Görülüyor ki, Birinci Meclis'in Başkanlık Divanı, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma bir meselenin çözümünü TBMM'nin gündemine taşımış hatta Meclis Başkanı Ali Fuat Paşa, TBMM için "takip eden meclis" ifadesini kullanmaktadır. Bu durum, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden TBMM'ye geçişte bir devamlılığın olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

²²¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 203–204.; TBMM Sicil Arşivi, No: 103.

Ali Fuat Paşa imzasıyla Meclis'e sunulan yukarıdaki açıklama, İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma tahsisatının TBMM Başkanlığı'nca onaylandığını göstermekte ve kararı Meclis'e bırakmaktadır. Bunun üzerine söz alan İsmet Bey, "Arkadaşlar bu; istihkak meselesinden ziyade bir hukuk meselesidir. Yani benim hukuki bir vaziyetim ortaya çıkmıştır. Bunun usulen halledilmesi için meclis başkanlığına arz ettim. Meclis başkanlığı da meclise sundu"²²² diyerek, tahsisat meselesini ikinci planda tutmuştur. İsmet Bey, geriye dönük olarak hak ettiği bir alacağını hukuki yolları kullanarak Meclis'ten istemektedir. Ancak "para peşinde koşan bir şahıs" olarak anılmak istemeyen İsmet Bey, geçmişten kalma tahsisat hakkını isterken hukuki durumunu öne çıkartma gayretindedir.

İsmet Bey, konuşmasının devamında "...üçüncü seçim devresinin sonunda izin aldım. Geri dönüşümde, Samsun'da vapur bulamadığım için bekledim. İzin istedim. Meclis 20 gün izin verdi. Tekrar Ankara tarihiyle gelmek zorunluluğu ortaya çıktı. Çünkü yol kapanmıştı. Ankara yoluyla döndüğüm zaman, meclis dağıtılmıştı"²²³ diyerek, Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından sonraki günlerde Samsun ve havalisinde yaşayan Rumların taşkınlıkları nedeniyle bölgede yaşanan ulaşım ve güvenlik sorunlarından dolayı İstanbul'a gelemediğini, bu nedenle izin süresini uzatmak durumunda kaldığını hatırlatmıştır.

Tüm zorluklara rağmen 30 Kasım 1918'de Samsun'dan hareketle Çorum'a oradan da Ankara yoluyla İstanbul'a uzun bir yolculuk yapan İsmet Bey, İstanbul'a geldiğinde Mebusan Meclisi'nin kapatılmış olduğunu bildirmektedir. "...biliyorsunuz ki; bir meclis kapatılınca usulen, takip eden devrenin meclis başkanlığı meseleyi halleder... Biz tekrar seçildik. Kapanmış olan meclis başkanlığına müracaat ettik, Karahisarı Şarki mebusu Şefik Bey ve saire hakkında meclis başkanlığı bir karar veriyor. O süre zarfında bizi izinli saymışlar ve tahsisatımızı ayırmışlar. Benim bundan haberim yoktu"²²⁴ diyerek Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kendisiyle beraber izinli olan diğer mebuslar hakkında da karar verdiğini vurgulamıştır.

İsmet Bey, konuşmasının devam eden bölümünde, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin tahsisatlar konusunda verdiği kararı şu sözlerle ifade etmiştir: "...mecliste alıkonulmuş olarak yürütülünce mebusların acilen toplanmasına karar verildi. O karar esnasında benimle beraber Şefik Bey hakkındaki karar okundu. O karar kabul olundu. Benimki de okunacağı zaman 'Biz, sırf protesto makamında genel toplantı kararlaştırdık. Bundan dolayı başka bir iş yapmayız' dediler. Tabii ki o zaman da benim için bir fedakârlık yapmak lazım geldi. Önemi yok dedim. Meclis genel toplantısını tatil etti ve bir daha da toplanmadı. Biliyorsunuz daha sonra da kapatıldı. Biz de firaren geri döndük"²²⁵. Görülüyor ki İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin kabul

---

²²² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

²²³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

²²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

²²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

edildiği bir Meclis'te, şahsını ilgilendiren bir mesele hakkında ısrarcı olmamış ve kendi deyimiyle 'fedakârlık' yapmıştır. Nitekim Misak-ı Milli'nin ilanından sonra Meclis İtilaflar tarafından dağıtılmıştır. Ancak Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, Şefik Bey hakkında karar verip, İsmet Bey'in tahsisatını atlaması eşitsizliğe neden olmaktadır ki; İsmet Bey de meseleyi izah ederken, "fedakârlık yaptığını" söyleyerek, şahsıyla alakalı tahsisat konusunda milletvekillerinin desteğini beklemektedir.

İsmet Bey konuşmasının son bölümünde, meselenin TBMM döneminde yeniden gündeme geldiğini belirtmiş; "...daha sonra meclis hesapları incelenirken devredilen paralar arasında mebuslara ayrılan bir para vardı. Sorduk. Bu para size ait dediler. Bana ait olan kararnameyi göndermişler. Ben de bu kararnameyi işlemlerin tamamlanabilmesi için meclis başkanlığına verdim. Yani bu, usul meselesidir. Geçen seçim devresinde bulunan mebusların mazeretlerinden doğan izinler dolayısıyla ortaya çıkmış bir meseledir. Bunu halledecek, takip eden meclistir. Biz geldik buraya yerleştik. Kabul edilirse pekâlâ, bence bir mesele yoktur"²²⁶ diyerek meselenin bir usul meselesi olduğunu ihtar ederek, tahsisata dair kararnameye dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra söz alan bazı konuşmacılar, "TBMM'nin devam eden bir meclis olmadığını" belirterek, tahsisat meselesine karşı çıkmışlardır. Bu anlamda söz alarak, "Arkadaşlar Büyük Millet Meclisi'ni takip eden bir meclis değildir. Bu meclis fevkalade hadiselerin meydana geldiği bir meclistir. Yetkisi olağanüstüdür. Bundan dolayı, İstanbul meclisine katılan ve o meclis tarafından izin verilen bir arkadaşın; aradan üç, dört yıl geçtikten sonra, hukuki vaziyetimin tespiti diye müracaatını ben anlamam. Anlayan varsa ona göre rey verin" diyerek bu düşüncesini ortaya koyan Karahisarlı Sahip mebusu Mehmet Şükrü Bey'in, "...bu gibi meseleler, Büyük Millet Meclisi'nin büyüklüğü ile bağdaşmaz, herkesin gözü önünde iyi bir vaziyet meydana getirmeyecektir. Bundan dolayı arkadaşlardan rica ederim; bunlar önemli meseleler değildir. Bu gibi şeylerle meclisin vaktini boşa harcamasınlar. Görüşülecek ve tartışılacak bir mesele değildir"²²⁷ şeklindeki açıklaması milletvekillerinin "doğru, müzakere açılmaz" sözleriyle karşılanarak desteklenince, yeniden söz alan Meclis Başkanı Ali Fuat Paşa meselenin tam olarak anlaşılmadığını düşünmüş olacak ki; bir açıklama yapma gereği duymuştur. Ali Fuat Paşa "...İsmet Bey'in bahsettiği meclis bildiğiniz gibi; İstanbul'un işgali münasebetiyle değil daha önce, yani mütarekeden hemen sonra kapatıldı. Milli Hareketin başlangıcında yeniden bir meclis açıldı. O meclisin Divan Başkanlığı bu meseleyi incelemiş, yani İsmet Bey'in hakkını kabul etmiş. Ancak vakit kalmadığından meclise sevk edilememiş. Bu gibi kararlar hakkında da meclis tarafından karar verilmesi gerekmektedir. İsmet Bey de bugün bize müracaat ediyor. Biz de bunu meclise havale ettik. Yani İsmet Bey'in 3. seçim devresinin 5. toplantısına(toplantı yılı olmalı) ait olan iznini kabul ettik. Eğer

---

²²⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

²²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

meclis tarafından da kabul edilirse tahsisatını vermek gerekmektedir”²²⁸ diyerek meseleyi hukuki çerçevede yeniden izah etmiş, ancak Ali Fuat Bey’in konuşması mebusların“ret, ret” sesleriyle kesilmiş; bunun üzerine yapılan oylamada, İsmet Bey hakkındaki meclis başkanlığı kararı reddedilmiştir.

Görüşmeler esnasında öne çıkan fikirlerden hareketle, milletvekillerinin “ TBMM’nin Osmanlı Mebusan Meclisi’nin devamı olup olmadığı” konusunda farklı düşündüklerini ve bunun da tartışmaların zeminin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Meclis başkanlığı adına konuşan Ali Fuat Paşa, Mebusan Meclisi’nin aldığı ancak tatbik edemediği bir kararı Büyük Millet Meclisi’nin uygulaması gereğinin altını çizmektedir. Nitekim İsmet Bey’in Osmanlı Mebusan Meclisi tabiri yerine “İstanbul Meclisi” ifadesini kullanması, iki meclis arasındaki farkı sadece mekânsal boyutta gördüğünü, dolayısıyla TBMM’yi devam eden bir meclis olarak kabul ettiğini kanıtlamaktadır. Ancak gerek İsmet Bey’in fikrine gerekse Meclis başkanlığının kararına itiraz eden Karahisar-ı Sahip milletvekili Şükrü Bey ve aynı düşünceye sahip bir kısım milletvekilleri, Osmanlı Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi’ni kesin çizgilerle birbirinden ayırmaktadırlar.

4- TBMM’nin Çalışma Sistemi Hakkında Yasal Düzenlemeler: İsmet Bey’in Usul Hassasiyeti:

Hatırlanacağı üzere, İstanbul 16 Mart 1920’de İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edilmiş, İtilaflar aynı gün Mebusan Meclisi’ni basarak bazı milletvekillerini tutuklamışlardı²²⁹. Bunun üzerine harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, memleket işlerini idare etmek ve Milli Mücadele’yi yürütmek üzere Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması için bir bildiri yayınlamış, bu bildiri doğrultusunda yapılan seçimler neticesinde Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920’de Ankara’da açılmış²³⁰, ancak açılışa tüm milletvekilleri katılamamıştı. Bundan sonraki süreçte Meclis’e katılacak olan milletvekillerinin farklı zamanlarda Ankara’ya gelerek Meclis’e katılmaları, Meclis’in üye sayısının kesin olarak belirlenmesini güçleştirmiştir. Ayrıca bazı milletvekillerinin vefatı, bazılarının istifası Meclis üye sayısının ve çoğunluğu sağlamak için kaç oya gerek olduğunun tespitini zorlaştırmıştır. Bu nedenle, Meclis toplantılarında ve kararlarda bazen yeterli çoğunluk sağlanamamış, müzakere edilen kanunların oylanması sonuçsuz kalmıştır.

Meclis faaliyetlerinin aksamasına neden olan bu durum karşısında, Meclis’in yasal çerçevesini çizen düzenlemelerin gerçekleştirilmesine ihtiyaç hissedilmiştir. Bu çerçeveyi belirlemeye ve Meclis üye sayısındaki belirsizliği gidermeye yönelik olarak hazırlanan iki ayrı kanun teklifi, daha sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda açıkça ifadesini bulacak olan bu hukuki

²²⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 205.

²²⁹ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, C.III, s. 44-53.

²³⁰ **Nutuk**, s. 267-268.

düzenlemelerin ilk adımları olması bakımından oldukça önemlidir. Bu tekliflerden birincisi “Büyük Millet Meclisi’nin şekil ve mahiyetine dair mevad-ı kanuniye” başlığıyla 18 Ağustos 1920’de Meclis’e sunulan kanun teklifi, ikincisi ise 2 Eylül 1920’de görüşülmeye başlanan Nisab-ı Müzakere Kanunu’dur²³¹.

Meclis’in faaliyet sahasının sağlam temeller üzerine oturtulması için son derece önemli olan bu düzenlemelere İsmet Bey’in de önemli katkıları olmuştur. Meclis görüşmelerinde yaptığı “usul” açıklamalarıyla dikkat çeken İsmet Bey, Meclis’in toplantı yeter sayısını tespit eden ve milletvekillerinin hukuki durumlarını ilgilendiren “Nisabı müzakere kanun tasarısı” hakkında yaptığı açıklamalarıyla milletvekillerini aydınlatıcı ve yönlendirici bir rol oynamıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz 18 Ağustos 1920 tarihli kanun teklifinin Meclis’te görüşülmesine rağmen kabul edilmemiş olması, Meclis’in çalışma şeklini düzenleyen yeni bir kanun ihtiyacını gündeme getirmiştir. Meclis’in açılışından itibaren “toplantı ve karar yeter sayısı” konusunda yaşanan sorunların çözümü amacıyla hazırlanan Nisab-ı müzakere kanunu (Toplantı yeter sayısı kanunu) 2 Eylül 1920’de Meclis gündemine taşınmıştır. Sonraki günlerde de görüşülen kanun tasarısı hakkında bazı milletvekilleri yeni tekliflerde bulunmuşlardır. Bu tekliflerden birisi de, Beyazıt milletvekili Memet Bey ile arkadaşları tarafından hazırlanarak, 04 Eylül 1920’de Meclis’e sunulmuştur²³².

Meclis görüşmelerinin “usul” çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini her fırsatta vurgulayan İsmet Bey, Memet Bey ve arkadaşları tarafından Meclis’e sunulan teklifin, Nisab-ı müzakere kanun tasarısı ile birlikte görüşülmesi gerektiğine dikkat çekmiş, hatta bu konuda Meclis’te genel bir kanaat oluştuğunu hatırlatmıştır: “...Nisabı müzakereye, tazminat ve saireye müteallik verilen takrir, hususi surette müzakere edilmiş ve o söz üzerinde rüfekayı muhtermeden birçoklarının kanaatleri tevhit olunmuştu. Fakat o sırada yine bu efkârın muhassalası olarak Hükûmet bir layihayı kanuniye tanzim etmiş ve Meclisi Aliye tevdi etmiştir. Bu da kanunu esasi encümenine gitti. Hususi surette bu takrir görüşüldüğü zaman bendeniz, nisabı müzakerenin ayrıca müzakeresini teklif etmiştim. Rüfekayı muhtereme dediler ki; hayır, takririn mevaddı sairesiyle beraber görüşelim ve ittihadı efkâr hâsıl olduğu zaman heyeti umumiyede bu meseleyi süratle tespit edelim...”.

Konuşmasının devamında, kanun tasarısının ve teklifin önemine vurgu yapan İsmet Bey, “...Binaenaleyh Heyeti muhterem nisabı ekseriyet meselesinde mavaddı saire ile beraber bir gün müzakere etmek hususunda ısrar ediyorsa, mutlaka o layihayı da alıp beraber müzakere etmek lazımdır. (çok doğrudur sadaları) müsaade buyurunuz. Müsaade etmek lazımdır. Çünkü o layihada azayı kirama verilecek mezuniyet müddeti takdir edildiği

---

²³¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 168.

²³² **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 504.

gibi, Meclisin adedi mürettebi de ilmi bir surette tespit ediliyor...²³³ diyerek kanun tasarının bu öneminden dolayı yukarıdaki teklifle birlikte ele alınması gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra Meclis başkanı, İsmet Bey'in yeni bir teklifiyle karşı karşıya kalındığını belirterek, "... Encümene tevdi edilen layihanın encümeden celbiyle bu teklifle tevhidten müzakeresi (bugün müzakeresi) Bugün müzakeresi, bunu kabul edenler ellerini kaldırsın (Kabul edildi efendim). Bu gün birlikte müzakeresi kabul edildi...²³⁴ diyerek, komisyondan gelen kanun tasarısı ile önerenin birlikte görüşülmesi teklifini Meclis'e sunmuş ve bu teklif kabul edilmiştir. Böylece İsmet Bey, hükümetin teklifiyle konu hakkındaki önerenin birlikte görüşülmesini sağlayarak, meselenin farklı fikirler ışığında kabulüne katkıda bulunmuştur.

a- Nisab-ı Müzakere Kanunu(Toplantı Yeter Sayısı):

Milletvekillerinin hukuki durumlarını belirleyen, Meclis'in toplantı yeter sayısını tespit eden "Nisab-ı Müzakere Kanunu" hakkında Hükümet'in hazırladığı kanun tasarısı ile Beyazıt milletvekili Memet Bey ve arkadaşlarının hazırladıkları önerge, 4-5 Eylül 1920 tarihlerinde Meclis'te görüşülmüştür. Müzakerelerin başında söz alan İsmet Bey, görüşmelerin "kanun tasarısı üzerinden mi? yoksa önerge üzerinden mi? yapılacağı" hususundaki tartışmalara açıklık getirmiştir: "...Şimdi ortada bir layihayı kanuniye var, bir de tahrir var. Tahrire bir teklifi kanuni diyecek olursak o vakit Nizamnamei dâhilinin teklif-i kanuniler hakkında mevzu ahkâmına riayet etmek zaruretinde bulunacağız. Bu tahrir bir taidilname şeklinde kabul edilirse o zaman müzakereyi daha seri yapacağız..." diyerek, usule dair bir açıklama yapmış ve önerenin taidilname şeklinde telakki edilmesi durumunda görüşmelerin daha kısa sürede tamamlanabileceğine dikkat çekmiştir. Bunun üzerine İsmet Bey'in teklifi oylamaya sunulmuş ve kabul edilerek, doğrudan maddelere geçilmiştir. Maddeler üzerinde yapılan bazı değişikliklerle birlikte tasarısı, şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve istiklalinden ibaret olan gayesine ulaşınca kadar aşağıdaki şartlar çerçevesinde aralıksız toplanır.

Madde 2: Her ilin Büyük Millet Meclisi'nde mevcut milletvekili sayısı seçim kanununun tayin eylediği miktardan aşağı düşmedikçe her ne suretle olursa olsun boşalan üyelik için yeni milletvekili seçimi yapılmayacaktır.

Madde 3: Büyük Millet Meclisi azasından mazeretsiz olarak 2 ay meclise devam etmeyenler kesinlikle istifa etmiş sayılırlar.

Madde 4: Büyük Millet Meclisi azalığıyla Hükümet memuriyeti bir kişi üzerinde toplanamaz. Yalnız Vekiller Heyeti azalığı ve Büyük Millet

---

²³³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 510.

²³⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 511.

Meclisi'nin onayıyla valiler, sefirler, ordu ve kolordu kumandanları ile genel müfettişler milletvekilliği görevini de sürdürebilirler.

Madde 5: Her ilden 5 milletvekili seçildiği varsayılarak, Meclis'te toplantı yapılabilmesi için toplam sayının yarısından bir fazlasının Meclis'te hazır bulunması gereklidir²³⁵.

Böylece, milletvekili sayısının kademeli olarak belirli bir sayıya indirilmesi ve toplantı yeter sayısı konusunda yaşanan sıkıntıların giderilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır. Her ilden 5 milletvekili varsayımından yola çıkılarak 64 seçim bölgesinin olduğu göz önüne alındığında, Meclis'in toplam üye sayısının yarısının 1 fazlası($320/2=160+1=161$) 161 olacaktır.

Hemen belirtmek gerekir ki, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. maddesinde her ilden 5 milletvekili seçildiği varsayımına göre kabul edilen görüşme yeter sayısı(161) sorunu çözememiştir. İlk olarak 6 Eylül 1920'de Refet (Bele) Bey'in Dahiliye Vekili seçildiği oylamada uygulanan bu sistem uzun ömürlü olmamıştır. Birçok milletvekili izinli olarak toplantıya katılmadığından 161 sayısına ulaşmak oldukça güçtü. Bunun üzerine, Başkanlık Divanı, 3 gün önce kabul edilmiş kanunun 5. maddesi 8 Eylül 1920'de şöyle yorumlanmıştır: Her ilin, yürürlükteki 1876 tarihli Mebuslar Seçimi Geçici Kanunu'na göre nüfuslarına göre çıkarabilecekleri milletvekili sayısı esas tutularak, seçilmesi gereken toplam üye sayısı 163 olarak hesap edilmiş, bu hesaba göre görüşme yeter sayısı 84 olarak benimsenmiştir. Meclis bu yorumu benimseyince, izin alan milletvekili sayısı artmış, mecliste az sayıda milletvekilinin oyuyla kabul edilen kanunlar dönemi başlamıştır. Bu yorumdan 1 gün sonra, 9 Eylül'de geçici bütçe kanununun oylamasına 96 milletvekili katılmış, çoğunluk sayısı 46 olarak benimsenip, bütçenin 76 oyla kabul edildiği açıklanmıştır. Birinci toplantı yılı sonuna kadar bu tarz uygulamaların devam ettiği görülmüştür. Ancak ikinci toplantı yılının başında (1 Mart 1921) Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. Maddesine tekrar dönülmüştür²³⁶.

b- Memuriyetlerle Mebusluk Vazifesinin Birbirinden Ayrılması:

Nisab-ı müzakere kanun tasarısı kapsamında görüşülen bir diğer konu da milletvekillerinin, milletvekilliği ile birlikte hangi devlet görevlerini aynı zamanda yürütebileceklerinin belirlenmesi olmuştur.

Memuriyetle milletvekilliğinin birbirinden ayrılmasını öngören 4. madde ile alakalı olarak söz alan Amasya milletvekili Ömer Lütfi Bey, valilerin, ordu kumandanlarının, kolordu kumandanlarının, müfettişlerin, sefirlerin aynı anda mebusluk yapmaları durumunda toplam 86 kişinin Büyük Millet Meclisi azası olduğunu, bu nedenle Meclis'te nisabı müzakerenin

²³⁵ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 498-511, 555-556. "Nisabı Müzakere Kanunu", 129 evet, 24 hayır, çekimser oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey, kanuna üç Ankara mebusu ile birlikte çekimser oy vermiştir.

²³⁶ Demirel, a.g.e., s. 175-177.

kalmayacağını dile getirmiştir. Lütfi Bey, bu sıkıntının giderilmesi için, valilerin mebusluk yapmamaları gerektiğinin altını çizmiştir.

Karahisarısahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey, uzun tereddütlerden sonra Hükûmetin ve Meclis'in, milletvekilliği ile memuriyetlerin bir arada yapılamayacağı şeklindeki kaideyi kabul etmek mecburiyetinde kaldığını söyleyerek, konuyla alakalı istisnalara da karşı çıkmıştır. İstisnaların, Meclis'in toplantı yeter sayısını ihlal etmemesi gerektiğinin altını çizen Mehmet Şükrü Bey, doğrudan doğruya halkla alakadar olmaları sebebiyle valilerin mebus olmalarına karşı çıkmış, halkla alakadar olmamaları nedeniyle komutanların istisnasını kabul ettiğini ifade etmiştir.

Konuyla alakalı söz almasına rağmen kendisine söz verilmeyen İsmet Bey, "reis Bey aleyhte söylüyorlar ben de lehde söyleyeceğim" diyerek, kanaatini ortaya koymuştur. Bu kısa açıklamasından da anlaşılacağı üzere, "valilerin, ordu kumandanlarının, kolordu kumandanlarının, müfettişlerin, sefirlerin" aynı zamanda milletvekili olabilmeleri esasını savunan İsmet Bey'den sonra, İkinci başkanvekili Hasan Fehmi Bey, yaptığı oylamada görüşmenin yeterli görüldüğünü duyurmuştur.

Konuyla alakalı verilen önergeler doğrultusunda 4. madde (yukarıda belirtildiği gibi) şu esasta kabul edilmiştir: Büyük Millet Meclisi azalığıyla Hükûmet memuriyeti bir kişi üzerinde toplanamaz. Yalnız Vekiller Heyeti azalığı ve Büyük Millet Meclisi'nin onayıyla valiler, sefirler, ordu ve kolordu kumandanları ile genel müfettişler milletvekilliği görevini de sürdürebilirler.

Kabul edilen bu madde, devlet kademelerinde görev alabilecek üst düzey devlet adamlarının sayı olarak ne kadar yetersiz olduğunu da gözler önüne sermektedir.

C- Mebusan Meclisi'nden Gelenlerin Oy Verme Hakkı Var mı?

Mebusların hukuki durumlarını tespit eden Nisab-ı müzakere kanun tasarisinin görüşmeleri esnasında öne çıkan bir mesele de İsmet Bey tarafından gündeme getirilen ve Mebusan Meclisi'nden gelerek Birinci Meclis'e katılanların "Oy Verme Hakkı" konusudur.

Meclis'te uzun süre tartışılan "toplantı yeter sayısı" meselesi hakkında söz alan İsmet Bey, İstanbul'dan gelerek Meclis'e katılan üyeler hakkında yaptığı açıklamasında şöyle diyordu: "...Bu meclisin azayı mürettebesi, devairi intihabiyesinin beş azasıdır ve bu esastır dediler. Şu halde azayı mürettebe haricinde kalan, İstanbul'dan gelen mebusların bu kanuna rey vermeye yetkileri var mı, yok mu?... Bu madde ile, bundan böyle teklif edilecek layihalara rey vermek yetkisi kalıyor mu, kalmıyor mu? Çünkü azayı mürettebe haricinde bırakılan azanın rey vermek yetkisi olur mu?"²³⁷ diyerek kanunda bir boşluk olduğuna dikkat çekmiş, meselenin hukuki bir zeminde çözüme kavuşturulması gerektiğini ortaya koymuştur.

---

²³⁷ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 564.

İsmet Bey'in bu açıklamasına karşın, kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda bu konuya temas edilmemiştir. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi toplantı yeter sayısı için belirlenen üye sayısı 1 Mart 1921'e kadarki Meclis görüşmelerinde farklı şekillerde uygulanmıştır. Bu tarihten sonra her ilden 5 milletvekili esasına yeniden dönülmesine rağmen, Mebusan Meclisi üyelerinin oy verememeleri gündeme getirilmemiştir. Bu durum, yapılan düzenlemenin Meclis üye sayısını belirli bir rakamda sabitlemeye yönelik olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunlarla birlikte İsmet Bey'in mesele hakkında bir tereddüt yaşadığı da bir gerçektir. Zira 129 evet oyu ile kabul edilen kanuna "çekimser" oy vermiştir.

5- Diyarbakır'da Yaşanan Eşkiya Olayları'na Dair Bir Gensoru ve İsmet Bey'in Usul Açıklaması:

Kuruluşunun ardından, bir taraftan işgalci güçlere karşı mücadeleye girişen TBMM, diğer taraftan iç meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu iç meselelerden birisi de 1920 Ağustos ayı içerisinde Diyarbakır'da yoğunlaşan eşkiyalık faaliyetleridir.

Diyarbakır'da yaşanan bu gelişmeler üzerine, Diyarbakır milletvekili Kadri Ahmet Bey, "Milli Aşireti ahvaline dair" bir gensoru önergesi hazırlayarak, 2 Eylül 1920'de Meclis'e sunarak, Diyarbakır ve havalisinde son günlerde meydana gelen eşkiyalık faaliyetlerinin nedenleri hakkında İçişleri Vekâletinden açıklama istemiştir.

Takririn okunmasından sonra meclis başkanı, "Pek mufassal ve mutavvel yazılmıştır. Bunun leh ve aleyhinde müzakere cereyan etmeksizin kabul ve âdemi kabulü reye konur" diyerek önergenin tartışılmadan oylanmasını istemiştir. Ancak buna karşı çıkan İsmet Bey, "Usulü müzakere hakkında söz söyleyeceğim. İstizah edilen maddeler şikâyetten ziyade istifşarı tazammun ediyor. Evvel emirde sual edilecek ve hakikate muttali olunacak maddeler üzerinde istizah yapılmalıdır. Zannediyorum ki, bu sual takriri olmalıdır. Çünkü henüz şikâyet edilen maddenin hakikati anlaşılmamıştır. Bu anlaşıldıktan sonra istizah takriri halinde müzakere edilir"²³⁸ diyerek önergenin henüz tam manasıyla anlaşamadığı için oya konulmayacağına dikkat çekmiştir. İsmet Bey'in bu teklifinin, önerge sahibi Kadri Ahmet Bey tarafından da kabul edilmesi üzerine, önerge "soru önergesi" olarak kabul edilmiş ve İçişleri Bakanlığı'na havale edilmiştir. Böylece İsmet Bey, bölgede yaşanan eşkiyalık olaylarının ilgili bakanlık tarafından incelenmesine imkân sağlamıştır.

Bakanlık tarafından incelenen mesele hakkında İçişleri Bakanı Refet Bey, Meclis'in 25 Eylül 1920 tarihli oturumunda şu açıklamayı yapmıştır: "Bu hareketin saiki, diyebilirim ki, alelade, mahallin her vakit yarattığı halet-i ruhiye idi. Az çok bir şekavet meselesi, az çok bir intifa meselesi ve bunun içerisine, uzaktan, yakından karışmış, İngiliz propagandası. Bu mesele kâmil halledildi. Bugün artık o havalide bizim milli emellerimize, bizim

²³⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 468.

büyük gayelerimize karşı tevcihe edilmiş bir silah kalmadı ve o mesele tamamen sükûn bulmuştur. Şarkta hiçbir şey yoktur²³⁹. Böylelikle, İngiliz propagandasının da etkisiyle son günlerde Diyarbakır ve havalisinde meydana gelen eşkıya faaliyetlerinin askeri birlikler vasıtasıyla önlendiği ve bölgede sükûnetin sağlandığı ifade edilmiştir.

6- İsmet Bey'in Meclisin Devamlı Toplantı Halinde Olması Hususundaki Israrı:

Vatanın işgalden kurtarılmasını en öncelikli hedef olarak gören İsmet Bey, bu dönemde yapılan Meclis görüşmelerine katılım konusunda azami ölçüde çaba sarfetmiş, hatta meclisin yapacağı tatillerin kısa tutulması gerektiğini ifade etmiştir.

Karahisarlı Sahip milletvekili İsmail Şükrü Efendi ve arkadaşları, 30 Mayıs 1921'de Meclis'e sunulan önerge doğrultusunda, yaklaşmakta olan Ramazan Bayramı münasebetiyle TBMM'nin tatile girmesini ve gelecek toplantının 18 Haziran'a ertelenmesini teklif etmişlerdir²⁴⁰.

Bu teklif üzerine "ret" ve "kabul" sesleri arasında kürsüye gelen Maliye Bakanı Hasan Bey, "Efendim, bildiğiniz gibi yeni bütçe meclise sunuldu. Muvazeneyi Maliye Encümenine(Bütçe Komisyonu) diğer encümenlerden ikişer aza seçilmek suretiyle kırk beş kişilik büyük bir encümen oluşturuldu. Benim istirhamım; encümenin bir an evvel bütçeyi tetkik ederek meclise sunmasıdır. Tatil sebebiyle Muvazeneyi Maliye Encümeninin çalışmalarını tatile uğratmamalıyız, bütçe meselesi büyük bir buhrana girmektedir" diyerek tatilden önce bütçe meselesinin halledilmesi gerektiğini ihtar etmiştir. Meselenin aciliyetini dile getiren bu konuşmadan sonra söz alan İsmet Bey, "Efendim tatil teklifi uygundur. Ancak 18 gün uzundur. Meclis'in tatili encümenlerin tatili demek değildir. Fakat Haziranın 12, 13. gününe kadar yeterlidir(hayır sesleri). Efendim Haziranın 13'ü bayram değildir"²⁴¹ diyerek, olağanüstü durumların yaşandığı bu günlerde meclisin daha kısa süreli tatil yapabileceğinin altını çizmiş, Meclis tatil yaparken aciliyeti bulunan bütçe görüşmelerinin tamamlanabilmesi için Bütçe Komisyonu'nun çalışmalarını sürdürebileceğine de dikkat çekmiştir.

Uzun tatil teklifine itiraz edenlerden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni(Ulaş) Bey de; "Efendim 50-60 kadar mesele vardır. Bunları ne zaman müzakere edeceğiz? Müzakereler Bayram dolayısıyla 3 gün ertelenir. Bunun dışında ertelenme doğru değildir"²⁴² diyerek, Meclis işlerinin aksamaması için tatilin Bayramla sınırlı tutulması gerektiğine işaret etmiştir. Bu yönde görüş belirten bir diğer milletvekili Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey'dir. İsmet Bey'in "acil konuların görüşülmesi için bazı komisyonların

---

²³⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 342.

²⁴⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

²⁴¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

²⁴² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

tatilde de toplantılarına devam edebileceği” şeklindeki yaklaşımını doğru bulmadığını dile getiren Hakkı Hami Bey de tatilin kısa tutulması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır: “...Bendeniz maalesef İsmet Beyefendi’nin bu konu ile alakalı açıklamalarına katılmıyorum. Tatil denilince; meclisin tamamını kapsar... Üç günlük bayram için 14 günlük mesaiyi atmaya sevk eden sebebi anlamıyorum. Mektep talebeleri bayramda biran evvel tatile gitmek ister. Bizler milletin kaderini üzerimize aldığımız takdirde nasıl olur da mektep talebesi gibi 14 gün tatil yaparız... Bizim dinen Ramazan-ı Şerif’ten sonra üç gün bayramımız vardır. İsteyen arkadaşımız istediği yere gider. İsteyen de burada kalır”²⁴³.

Bu anlamda görüş belirten bir diğer konuşmacı Hakkâri milletvekili Mazhar Müfid Bey de, “Tatil nedir efendim? Geçen hafta dokuz gün tatil olduk. Bu neydi ve ne yaptık. Meclisin en büyük işi bütçeyi biran evvel çıkarmaktır. Hatta bayramda da çalışır isek daha iyi olur. Çünkü ne düşmanlar duruyor. Ne de memleketteki meseleler duruyor. Biz tatil yapacak vaziyette değiliz”²⁴⁴ diyerek memleketin içerisinde bulunduğu durum nedeniyle bayramda da çalışılması gerektiğini ifade etmiştir.

Konu hakkında son sözü Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey almış ve meclis başkanına hitaben “tatil hakkı size aittir” demiştir. Bunun üzerine meclis başkanı “öyle ise bendeniz Haziran’ın on sekizinci günü toplanmak üzere tatil ediyorum”²⁴⁵ diyerek tatil kararını, verilen önerge çerçevesinde karara bağlamıştır.

Görüşmeler esnasında cereyan eden tartışmalara bakıldığında; olağanüstü koşulların hâkim olduğu bir dönemde Meclis’in tatiliyle alakalı sağlıklı bir sistemin kurulamadığı anlaşılmaktadır. Üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise tatil kararının Meclis başkanının yetkisinde olmasıdır. Bununla birlikte, hemen her konuda olduğu gibi bu meselede de Meclis’teki grupta kendisini göstermiştir.

7- İsmet Bey’in Hükûmet’in Düşürülmesi İçin Yapılan Tekliflerle Meclisin Meşgul Edilmesine Karşı Olması:

İsmet Bey, sağlam deliller olmadığı sürece hükûmetlerin soru önergeleriyle düşürülmesine karşı çıkmış, hatta bunun konu edilmesinin dahi yanlış olduğunu belirterek, devlet yönetiminde devamlılığı savunmuştur.

Meclis’in yasama görevini layıkıyla yerine getirilmesi için bunu temel şart olarak gören İsmet Bey, Meclis’in 13 Mart 1922 tarihli gizli oturumunda görüşülen ve Erzurum milletvekili Salih Efendi’nin Vekiller Heyeti’nin(Bakanlar Kurulu) düşürülmesine dair önergesi ile Mersin milletvekili Selahattin Bey’in Dışişleri Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey’e

²⁴³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377-378.

²⁴⁴ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 378.

²⁴⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 378.

âdemi itimat(güvensizlik) hakkındaki önergesi²⁴⁶ görüşülürken bu tavrını ortaya koyarak, hükûmetin devamında ısrarcı olmuştur.

Birinci Meclis'teki muhalefet grubunun önde gelen isimlerinden Salih Efendi ve Selahattin Bey'in önergelerine konu olan ve hükûmetin düşürülmesini hedef alan olayı kısaca izah etmek yerinde olacaktır:

Ordunun Büyük Taarruza hazırlandığı bir dönemde İngiltere'nin düşüncelerini öğrenmek üzere görevlendirilen Yusuf Kemal Bey'in, İstanbul'a uğrayıp Padişahla görüşmesi Meclis'te tepki çekmiştir. Vekiler Heyeti başkanı Fevzi Paşa, Yusuf Kemal Bey'in Londra Seyahatiyle alakalı olarak meclisi bilgilendirmek maksadıyla söz alarak, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İngilizlerle görüşmek üzere Londra'ya giderken İstanbul'a uğradığını ve yapılan açık görüşmeler neticesinde İngilizler aleyhinde sarf edilen şiddetli tenkitlerin zabıtlara geçtiğini belirtmiştir. Fevzi Paşa, bunların yayınlanmasının İngiltere ile yapılacak görüşmelerde sorun teşkil edeceğinden bahisle, bu zabıtların neşrinin tehirini talep etmiştir²⁴⁷. Dışişleri Vekâleti Vekili Celal Bey de bu hususta açıklamalar yapmış ve "Yusuf Kemal Bey hareketinden evvel heyet-i aliyenize ber tafsil maksadı seyahatı hakkında izahat verdiği veçhile Avrupa'ya hareketinden maksadı asli oradaki cereyan ve efkârı anlamak ve bizim maksat ve metalibi milliyemizi anlatmaktır..."²⁴⁸ diyerek Yusuf Kemal Bey'in, İngiltere'nin TBMM Hükûmeti'ne bakışını öğrenmek maksadıyla Londra'ya gittiğinin altını çizmiştir. Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gidişinden evvel Meclis'i bilgilendirdiğini de dile getirmiştir.

Ancak bu açıklamalardan tatmin olmayan muhalefet, Dışişleri Vekili'nin Londra seyahati öncesinde İstanbul'a uğraması konusunda Meclis'in bilgilendirilmediğini ileri sürmüş, hükûmetin düşürülmesi ve bu açıklamayı yapan Celal Bey'e adem-i itimat(güvensizlik) bildirilmesi hakkında Erzurum milletvekili Salih Efendi ve Mersin milletvekili Selahattin Bey imzasıyla soru önergeleri verilmiştir. Hatta Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul' a giderek saraya çıkışını "Büyük Millet Meclisi'nin istiklal ve hâkimiyetini ihlal eden bir durum"²⁴⁹ olarak nitelemiş ve O da bu hususta Meclis'e bir önerge sunmuştur.

Ancak oylanana önergelerin kabul edilmemesi, bilhassa önerge sahipleri olmak üzere muhalefetin tepkisine neden olmuştur. Malatya milletvekili Lütfi Bey, "memleketin hayat-ı siyasiyesine taalluk ediyor..." deyip meselenin önemine dikkat çekmiş, konunun görüşülmesinde ısrarcı olmuştur. Mersin milletvekili Selahattin Bey de söz verilmemesi durumunda açık celsede söyleyeceğini ifade ederek; "Bu Heyet-i hükûmetle sokağa çıkılmaz, sokağa" şeklindeki sözleriyle hükûmete olan güvensizliğini açık bir

²⁴⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, İş Bankası Yayınları, 2. baskı, Ankara 1985, Devre I, İçtima Senesi III, Cilt III, s. 49 (Bundan sonra **TBMM GCZ.**, D., İS., C., s. Şeklinde kısaltılacaktır)

²⁴⁷ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.III, C.III, s. 47.

²⁴⁸ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.III, C.III, s. 15.

²⁴⁹ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.III, C.III, s. 14-15.

şekilde ortaya koymuştur. Tartışmaların uzaması üzerine, Meclis görüşmeleri hakkında yaptığı usul açıklamalarıyla tanıdığımız İsmet Bey söz alarak muhalefetin eleştirilerine cevap vermiştir: “Arkadaşlar; biz selahiyet-i teşriiyemizi (kanun yapma yetkimizi) hutut-u muayyene(belirli sınırlar) dâhilinde takip etmezsek işte bunun gibi işlerimizi –bir mevzu yokken- müspet bir iş göremeyiz. Eğer Celal Bey hakkında âdemi itimat dermeyeran edilecekse sual, istizah(gensoru) yapılır, madde dermeyeran edilir. Bunu hepimiz kabul ederiz. Ortada bir takrir yokken, mevzu yokken bir sual takriri vermek nasıl olur? Suali tayin. Havi olmazsa nasıl mevzu müzakere olur, rica ederim. Mevzuunu göstersonlar²⁵⁰ diyerek, yeterli miktarda delil içermeyen önergelerle Meclis’in faaliyetlerinin sekteye uğratılmasını doğru bulmadığının altını çizmiştir.

İsmet Bey’in açıklamasından sonra söz alan Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey, Meclis başkanını taraflı davranmakla suçlamış, tartışmalı konularda isim tayini ile oylama yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine söz alan İkinci başkanvekili Hasan Fehmi Bey de zaman kaybına neden olmamak için her zaman isim tayini suretiyle oylama yapılmadığına işaret ederek, Hakkı Hami Bey’in itirazına açıklık getirmiştir. Ancak muhalefetin bu konudaki ısrarının devam etmesi üzerine isim tayiniyle oylama yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan oylama neticesinde, Dışişleri Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey’e âdemi itimat ve hükûmetin düşürülmesi ile alakalı önergelerin müzakereleri; 49 evet, 131 hayır, 7 çekimser oyla reddedilmiştir²⁵¹. Buna rağmen hükûmetin düşürülmesini isteyen milletvekili sayısı, muhalefetin kayda değer bir gücü olduğunu göstermektedir.

8- İsmet Bey’in Usul Hassasiyeti:

Hatırlanacağı üzere, İsmet Bey’in Osmanlı Mebusan Meclisi’nde söz aldığı konular hakkında sık sık “usul açıklaması” yaptığını dile getirmiştik. Bu özelliğini Birinci Meclis çalışmaları sırasında da sürdüren İsmet Bey, TBMM’nin faaliyetlerini yasal çerçevede sürdürmesi için gayret göstermiştir.

İsmet Bey, 8 Mart 1923 tarihli Meclis oturumunda görüşülen ve milletvekillerinin hukuki durumlarını, izinlerini ve senelik tahsisatlarını belirleyen kanun tasarısı hakkında yaptığı usul açıklamasıyla tasarının yasal çerçevede kabulüne katkıda bulunmuştur.

Meclis’in toplantı senelerinin hangi ayda başlayacağını gösteren ve Meclis’te fazlaca tartışılan 1. madde (TBMM azasına senelik 2400 lira tahsisat verilir. Sene başı Teşrinisani(kasım) başıdır) hakkında söz alan İsmet Bey, “Efendim bendeniz, buradaki ‘sene başı teşrinisani iptidasıdır(başlangıcıdır)’ ibaresini zait(gereksiz) buluyorum. Çünkü sene başının teşrinisani iptidası olması Teşkilat-ı Esasiye Kanununda devrei intihabiyenin mezkûr aydan itibar edilmesiyle musarrahtır. Binaenaleyh devrei intihabiye her hangi ayda teceddüd edecek olursa o aydan itibaren

²⁵⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 49-50.

²⁵¹ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 53.

senevî tahsisat o miktar olur. Binaenaleyh burada 'sene başı teşrinisani iptidasıdır' demeye gerek yoktur. Yukarıda TBMM azasına senevî 2400 lira verilir tabiri vardır. Bu devrei içtimaiyenin sene başı Mart'tır. Müteamelen öyle olmuştur ve kanun hükmündedir. Binaenaleyh sene başı kasım başlangıcıdır diye belki ikinci devrei içtimaiye kasım ayından başlayacak olursa tahsisatın sureti tediyesi ve sairesi hakkında bir tereddüt hâsıl olur gibi buyurdular. Devrei intihabiyenin mebdei her ne olursa olsun, o mebde sene başıdır. Bu devrei intihabiyenin -ki başlangıcı Marttır- mebdeini de şey etmiş olursunuz²⁵² diyerek, Meclisin açıldığı ayın sene başı olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş, milletvekillerinin tahsisatların da buna göre verileceğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamalarına itiraz eden Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey ve Lazistan milletvekili Osman Bey, Kanunu Esasiye göre sene başının "Kasım" olduğunu belirtmişlerdir. Ancak İsmet Bey, İzmir milletvekili Tahsin Bey ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati Beylerle birlikte verdikleri önerge²⁵³ ile "sene başı Teşrinisani (Kasım)" ifadesinin tasarıdan çıkarılmasını teklif etmişlerdir. İsmet Bey ve arkadaşlarının bu önergelerinden başka iki önerge daha sunulmuştur. Birincisi, "sene başının Mart ayı olması" esasına dayanan tekliftir. İkincisi ise "milletvekillerinin tahsisatlarının 3 taksitte verilmesini" öngören tekliftir²⁵⁴.

Komisyon tarafından incelenen bu tekliflerden sadece İsmet Bey ve arkadaşlarının teklifleri kabul edilmiş²⁵⁵, böylece 1. maddede geçen "sene başı kasım başlangıcıdır" ifadesi maddeden çıkarılmıştır.

Milletvekillerinin yıllık izin müddetlerini düzenleyen 2. madde ise şöyledir: Büyük Millet Meclisi üyelerine seçim dairelerine gidiş ve seçim dairelerinden dönüş için belirli olan günler ayrıca ilave edilmek şartıyla, senede 3 izin verilir. Bu izin süresi önceki maddede belirtilen tahsisattan kesinti yapılmaz. 3 aydan fazla izin alan veya izin sürelerini aşanların fazla müddete ait tahsisatları kıstalyevm(günlük) hesabıyla kesilir²⁵⁶. Burada milletvekillerinin gidiş-dönüş müddetlerinin izin süresi dışında tutulmasına dikkat çekmeliyiz. Zira her vilayetin Ankara'ya uzaklığı aynı olmadığı için yollarda geçen süre değişkenlik göstereceği için böyle bir düzenleme yapılmıştır.

Maddeyi "kanunun en önemli maddesi" olarak değerlendiren Karahisarısahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey "...bazı zaruret ve ahvalı sıhhiye gibi ahval itibariyle görüyorsunuz ki; zaman zaman arkadaşlarımız rapora istinaden tam tahsisatla altı ay, üç ay mezuniyet talebinde

---

²⁵² **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 67.

²⁵³ İsmet Bey'in arkadaşlarıyla verdiği takdir "Riyaset-i Celileye... Birinci maddenin son fıkrası olan sene başı teşrinisani başlangıcıdır, cümlesinin tayyını teklif ederiz" şeklindedir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 67.

²⁵⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 67-68.

²⁵⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 68.

²⁵⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 69.

bulunmaktadırlar... Ahvali sıhhiye itibariyle üç ay mezuniyet alabilir. Üç aydan fazla mezuniyet isteyen hastaların zaten tedavi edileceğine pek kani olanlardan değilim. Binaenaleyh buna bir nihayet vermek lazımdır... Her iki arkadaş aynı raporu getirdiği halde birisine mezuniyet verilir. Diğerinin raporu olduğu ve ahvali sıhhiyesinin fena olduğuna şahadet eden bir raporu bulunduğu halde meclisi âli ona mezuniyet vermiyor, mezuniyetini reddediyor. Sonra diğer bir arkadaşımız bir rapor getiriyor, ona mezuniyet veriliyor. Hâlbuki o arkadaşımız yine aynı tabiplerden rapor getiriyor... Bunu sağlam bir kaideye raptetmek lazımdır²⁵⁷ diyerek, izinler konusunda şahsi ve haksız uygulamaların olduğuna dikkat çekmiş, aynı doktordan alınan raporların bile farklı işlemlere tabi tutulduğunu hatırlatarak, izin meselesinin sağlam temele dayanması gerektiğinin altını çizmiştir.

Aynı mesele hakkında söz alan Karahisarî Şarki milletvekili Ali Sururi Bey de, 3 aydan fazla izin alanlara tahsisat verilmemesine itiraz ederek, haklı mazeretlerin de olabileceğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey de, milletvekillerinin izinleri ve bu dönemde alacakları tahsisatlar hakkında söz alarak aydınlatıcı bir konuşma yapmış, konuyla alakalı olarak daha önceki yıllarda kabul edilen ve yürürlükte olan kanun tasarılarının iptal edilmesi gerektiğini belirtmiştir²⁵⁸.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, Meclis Başkanı, 9 Eylül 1920 ve 17 Şubat 1921 tarihlerinde kabul edilen kanunların kaldırıldığını, bunların yerine 1 Mart 1923'ten itibaren bu kanunun yürürlüğe girdiğini dile getirmiştir. Bundan sonra, kanunun TBMM tarafından uygulanmasını öngören 3., 4. ve 5. maddeleri kabul edilerek oturuma son verilmiştir²⁵⁹.

Kabul edilen bu kanunla birlikte, milletvekillerinin izin ve tahsisatları hakkında yeni bir düzenleme yapılmıştır.

III- İSMET BEY'İN MALİ ALANDAKİ ÇALIŞMALARI

1- İsmet Bey'in Mali ve Hukuki Konulardaki Yönlendiriciliği:

İsmet Bey, mali ve hukuki konulara hâkimiyeti sayesinde bu konularla alakalı meclis görüşmelerinde yaptığı konuşmalarla milletvekillerini yönlendirmiş, müzakerelerin gidişatına etki etmiştir. Nitekim 2 Eylül 1920'de Meclis gündemine taşınan, "Aşar mültezimlerinden, borcu olup da bu borcunu ödeyen aşar mültezimlerinin, rehin olarak el konulan emlaklerinin iadesine dair kanun" hakkında söz alarak, yönlendirici bir rol oynamıştır.

Aşar mültezimleriyle alakalı kanunun müzakeresi esnasında öne çıkan görüşlerin daha anlaşılır olması için "Mültezimler ve İltizam Usulü" hakkında kısa bir hatırlatmada bulunacak olursak şunları söyleyebiliriz:

²⁵⁷ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 70.

²⁵⁸ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 70.

²⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 72.

Mültezim, kanunların, çeşitli iktisadi faaliyetlerden belli bir nisbet veya miktar olarak ve genellikle aynı şekilde tahsilini tespit ettiği vergileri mükelleflerden toplayıp, piyasada nakit haline getirdikten sonra devlet hazinesine intikal ettiren kişidir. Bu usule de iltizam usulü denir²⁶⁰.

İltizam, mukataaların bir bedel karşılığında genellikle özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. Mukataalar, iltizama, çoğunlukla üçer yıllık süreler için, açık artırma ile verilir. Ancak bu üç yıllık süre dolmadan, mukataa gelirlerinde olağandışı bir artış olması, bir rant(getirim) oluşması durumunda mukataa, öncelik hakkı ilk sahibinin olmak üzere daha yüksek bir bedel teklif eden bir başkasına verilebilirdi. Yine mukataa sahipleri, yeteri kadar kefil göstermek zorunda oldukları gibi, bunların bütün mal ve mülkleri hazineye ipotekli sayıldığından hiç bir şeylerini satamazlar ve başkasına devredemezlerdi. Savaş Dönemlerin de ise mukataaların iltizam yöntemiyle işletilmelerinde büyük güçlükler görülmüştür. Büyük toprak kayıplarına sebep olan savaşlar mukataa gelirlerinde büyük düşmelere neden olmuştur. Bu gibi elverişsiz durumlarda zarar ihtimali bulunduğundan, mukataaların iltizama verilmesi zorlaşır²⁶¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılardan dolayı aşar borçlarını ödeyemedikleri için mallarına el konulan mültezimlerin durumları Meclis'in 2 Eylül 1920 tarihli oturumunda ele alınmıştır. Borçlarını ödeyen mültezimlerin rehin olarak el konulan emlaklarının iade edilmesini öngören kanun tasarısının Meclis'te okunmasından sonra İsmet Bey'in de üyesi olduğu Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını Meclis'e sunulmuştur. Kanun tasarısının heyeti umumiyesi hakkında söz alan olmayınca maddelere geçilmiştir.

Madde 1: 1919 senesi sonuna kadar olan zamana ait aşar ihale bedelatından deyni (borcu) bulunan mültezimler vergiden kaynaklanan borçlarını 1920 senesi Şubat sonuna kadar nakden ve tamamen ödedikleri takdirde faizden olan borçları tamamen affedilecektir²⁶².

Birinci maddeyle ulaşılmak istenilen amaç, mültezimlere borçlarını ödeme hususunda kolaylık sağlayarak bu yolla gelir elde etmektir. Madde hakkındaki görüşmelerde, Hükümetin teklif ettiği tarih (1921) ile Bütçe Komisyonu'nun teklif ettiği tarih (1920) konusunda bir tartışma yaşanmış, Bütçe Komisyonu'nun belirlediği tarih kabul edilerek hazinenin gelir ihtiyacının acilen karşılanması yolunda bir adım atılmıştır.

Madde 2: 1919 senesi sonuna kadar olan zamana ait aşar borçlarına karşılık tefevvüz^{*} edilmiş emlak ve arazi masrafları, mahkeme ve reddi ferağ harcı kezalik 1920 senesi Şubat sonuna kadar mültezimler,

²⁶⁰ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 101.

²⁶¹ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s. 203-204.

²⁶² **TBMM ZC.**, D.I, IS.I, C.III, s. 473.

* Tefevvüz : Bir işi üstüne alma, Gayr-ı Menkulün tasarruf haklarını satın alma. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1058.

kefiller bunların veresi tarafından ödendiği halde faiz aranmaksızın Tefevvüz edilmiş olan emlak ve arazileri iade kılınacaktır²⁶³.

İkinci madde hakkındaki itiraz konusu da yine tarih meselesiyle alakalıdır. Çorum milletvekili Ferit Bey 1920 senesi Şubat ayının geçtiğini, bu nedenle birinci ve ikinci maddede geçen 1920'nin 1921 olması gerektiğini ifade etmiş ve bu şekilde düzeltilmiştir.

İkinci maddeyle alakalı diğer bir tartışma konusu da maddede geçen "tefevvüz" ibaresidir. Karahisarısahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey, "... Fakat hazine bunu tefevvüz etmekle beraber satmıştır. Satılan şey gitmiştir..." diyerek maddenin bu kısmında eksiklik olduğunu, Hükümetin el koyduğu bazı malları sattığını, dolayısıyla bu hususta bir karışıklığın olabileceğini ihtar etmiştir. Mehmet Şükrü Bey, karışıklığın giderilmesi için bir de önerge vermiştir. Önergeyle birlikte, madde "hükümetin tasarrufunda bulunan malları kapsar" hale getirilmiş ve bu teklif doğrultusunda oylamaya sunularak kabul edilmiştir²⁶⁴.

Madde 3: Henüz muamelesi icra edilmeyip de rehin bulunan emlak ve arazi hakkında dahi ikinci madde gereğince işlem yapılır²⁶⁵.

Madde ile alakalı olarak söz alan İsmet Bey, "...Tefevvüz edilmiş emlakın iadesi bir affa müstenittir. Fakat merhun* olan bir şeyin mukabili iade edildikten sonra rehin hükmü kalmaz. İade edilirse, alelusul merhuniyet hükmü kalmaz" diyerek maddenin tefevvüz ve rehin alınan mallar arasında hukuki anlamda fark bulunduğuna işaret ederek, karşılığı alınarak geri verilen bir malın merhuniyet (rehin hali) hükmünün kalmayacağını altını çizmiştir.

Kırşehir milletvekili Müfit Efendi, İsmet Bey'in haklı olduğunu ancak faizin affedilmesi için bu maddenin kabulünün gerektiğini söyleyerek, İsmet Bey'in işaret ettiği noktaya itiraz etmiştir. Ancak İsmet Bey, birinci maddeyle faizin affedildiğini dile getirerek üçüncü maddenin iptali için bir önerge vermiştir. Bunun üzerine, 3. madde İsmet Bey'in teklifi doğrultusunda iptal edilmiştir²⁶⁶. Böylece İsmet Bey, yaptığı açıklama sayesinde tefevvüz ve rehin arasındaki farkı ortaya çıkararak Meclis'i bu konuda yönlendirmiştir.

Madde 4: Mültezimler ve kefiller bizzat müracaat ettiklerinde, geçen madde hükümleri tatbik edilip ancak vereseden birinin müracaatında verese birden fazlaysa mal memurlarınca nüshayı mümziye(imza) alınmak şartıyla bütün vereseyle ihbarname ile tebligat icra edilerek, 3 ay zarfında müracaat

---

²⁶³ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 473.

²⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 474-476. Mehmet Şükrü Bey'in takriri : "İkinci maddenin ikinci satırı nihayetindeki tefevvüz kelimesinden sonra 'edilip elyevm hazinenin tahtı tasarrufunda bulunan' ibaresinin ilavesi suretiyle maddenin kabulünü teklif ederim" şeklindedir.

²⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 476.

* Merhun: Rehlin edilmiş. Devellioğlu, a.g.s., s. 621

²⁶⁶ İsmet Bey'in tayy takriri : "Verdiğim izahata binaen üçüncü maddenin tayyını teklif ederim" şeklindedir. TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 476.

etmedikleri takdirde emlak ve arazii mütefevvice ve merhune deyni asli vesaireyi ödeyen vereseğe verilir. İhbarnamenin tebliğinden sonra vereseden bir diğeri dahi talip olursa reddi ferağ muamelesinin ikmaline kadar intikal kanunu gereğince hissei musibesi(isabet eden hisse) miktarınca tutarı ödeyerek hissei irsiye(miras hissesini) alır²⁶⁷.

İsmet Bey, dördüncü madde hakkında da söz alarak maddenin alt fıkralarında karışıklıklar ve noksanlıklar olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey "... Verese beş tane olur da ikisi müracaat ederse mutlaka birisinin hissei irsiye veya hissei intikaliyesi mukabili para alınır. Hissesi verilir denemez. İki beraber ve mütesaviyen(eşit olarak) parayı verirse mal da mütesaviyen iade olunur. Burada varisten bahsedilmemiş, yalnız usulü intikalde, malum ya veraset meselesi de vardır. Yukarıda veraset, burada usulü intikal... Bunlar yekdiğerini nakz değil, birbirini ifade etmeyen kelimelerdir. Binaenaleyh bunun tashihi için encümene iadesini teklif ediyorum" diyerek bu noksanlıkların ve karışıklığın giderilmesi için maddenin komisyonda yeniden ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Komisyon adına söz alan Çorum milletvekili Ferit Bey, İsmet Bey'in mütalaasının doğru olduğunu söylemiş, bunun üzerine madde geri alınmıştır²⁶⁸. İsmet Bey burada, kanun maddesinde geçen kavramlar hakkında açıklamalar yaparak, Meclis'i bu konuda aydınlatmış ve maddenin yeniden düzenlenmesinin önünü açmıştır.

Üçüncü maddenin iptal edilmesi, dördüncü maddenin komisyona gönderilmesinden sonra beşinci ve altıncı maddelere geçilerek, bu maddeler şu şekilde kabul edilmiştir²⁶⁹:

Madde 5: İşbu kanun her yerde yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 6: İşbu kanunun hükümleri Maliye Vekili tarafından yürütülür.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şunları söyleyebiliriz: Görüşmeler, komisyonun belirlediği maddeler üzerine yapılmıştır. Öne sürdüğü fikirler ve yaptığı konuşmalarla 3. maddenin iptalini sağlayan İsmet Bey, 4. maddenin noksan taraflarını tespit ederek komisyona havalesini temin etmiştir. Mebusan Meclisi'nden gelen tecrübesini ortaya koyarak görüşmelerde yönlendirici bir rol oynamıştır. Dördüncü madde hakkında yaptığı değerlendirmelere bakılarak, hukuk alanında bilgi sahibi olduğunu, meclis görüşmelerini çok iyi takip ettiğini ve alınan kararlara etki ettiğini söyleyebiliriz.

2- İsmet Bey'in Mali Konulardaki Yönlendiriciliği:

Mali konulara hâkimiyetiyle bilinen İsmet Bey, tartışmalı meselelerde yaptığı ikna edici açıklamalarıyla Meclis'te genel bir kanaatin oluşmasını sağlayarak, çözüme katkıda bulunmuştur. Nitekim Meclis'in 9 Eylül 1920

---

²⁶⁷ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 476.

²⁶⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 476-477.

²⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 477.

tarihli oturumunda müzakere edilen ve hükûmetin geçici bütçeyle talep ettiği 25 milyonluk ödenek hakkında söz alan İsmet Bey, muhalefetin geçici bütçeye şiddetle karşı çıkması üzerine usule dair bir açıklama yaparak, Meclis'e sunduğu önerge aracılığıyla bu ödeneğin geçici bütçeyle değil avans şeklinde verilmesinin daha isabetli olacağını dile getirerek, Meclis'i bu konuda ikna etmiştir.

Maliye Vekili giderleri karşılamak üzere hazırlanan geçici bütçe çerçevesinde 25 milyon talep etmiş ve bu talebini "...Efendiler muvakkat bir bütçe takdim ediyorum. Bu bütçede gelirler hakkında bir fikir dermeyeran etmek doğru değildir. Çünkü varidat bir seneye aittir. Ancak bazı varidatlarımız vardır ki; senenin bir mevsiminde muhtelif aylarında cibayet edilir. Bazıları senenin son aylarında cibayet edilir. Binaenaleyh bu iki ay zarfında bu kadar varidatımız olacaktır diye bir şey dermeyeran etmenin ihtimali yoktur. Bu sebebe binaen, her memlekette hükûmetçe iki aylık üç aylık, beş aylık muvakkat bütçe tanzimine ihtiyaç hâsıl olursa yalnız, bu suretle bir bütçe sunulur... Binaenaleyh, bu bütçe, zamanında idare-i umumiye-i devleti durdurmamak için istenilen bir miktarı, Heyet-i Aliyenizden talep edilen meblağı ihtiva etmektedir..." şeklindeki sözleriyle dile getirerek, ekonomik sıkıntılarının arttığı bir dönemde geçici bütçenin kabulünü istemiştir.

Ancak hükûmetin bu geçici bütçe talebi, muhalefetin tepkisine neden olmuştur. Bu anlamda söz alan Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, masraflar için talep edilen miktarın geçici bütçe olarak kabulünün yanlış olduğuna işaret etmiştir. Karasi milletvekili Hasan Basri Bey de, hükûmetin bütçesinin gerçeği yansıtmadığını iddia ederek, emri vaki halinde geldiğini belirtmiş, "Meydanda bütçe yok, program yok, yalnız sarfiyat var"²⁷⁰ diyerek hükûmeti israfa kaçmakla suçlamıştır.

Hükûmetin getirdiği tasarının geçici bütçe olmadığını savunan İsmet Bey, yapılan düzenlemeyi, "...senei maliye hitamından evvel yapılan bir muvakkat tedbirdir. Yani bir avans mezuniyetini muhtevi bir kararnamedir..." şeklinde tanımlamıştır. İsmet Bey, genel hizmetlerin devamını sağlamak için Hükûmet tarafından belirlenen bu miktarın avans olarak kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. İsmet Bey, konuyla alakalı olarak Meclis'e sunduğu takrifle, 30 milyon liralık bir avans verilmesini, bu avansı karşılayacak gelirlerin toplanması için de Maliye Vekâletine yetki verilmesini teklif etmiştir²⁷¹.

İsmet Bey'in bu teklifi, Bütçe Komisyonu sözcüsü Çorum milletvekili Fuad Bey tarafından "...İsmet Bey Hükûmete bir ay daha mezuniyet verip serbest hareket etmesi için ruhsat bahşediyorlar" sözleriyle eleştirilmiştir. Cevaben söz alan İsmet Bey, "Hayır öyle değil. Tekrar tekrar, bila lüzum mezuniyet talebine mecbur olmasınlar" diyerek açıklamada bulunmuş, ancak Fuad Bey, devlet teşkilatının çok kabarık olduğundan bahsederek eleştirisini sürdürmüştür. Bunun üzerinde söz alan Maliye Vekili Ferit Bey, uzun bir

---

²⁷⁰ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 59-60.

²⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 65-66.

konuşma yapmış, devlet hizmetlerinin aksamaması için 25 milyonluk avansın gerekli olduğunun altını çizmiştir. Bu açıklamadan sonra İsmet Bey, daha önce Meclis'e sunulan 30 milyonluk avans teklifini yinemiştir. Bütçe Komisyonu başkanı Çorum milletvekili Ferit Bey de, İsmet Bey'in teklifinin komisyon tarafından kabul edildiğini belirtmiş, yapılan oylamada İsmet Bey'in teklifi onaylanmıştır²⁷².

Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarıyla, Meclis'te oluşan tereddütleri gidererek meselenin çözüme kavuşturulmasını sağlamıştır.

3- İsmet Bey'in Yerli Malı Kumaş Kullanılmasındaki Hassasiyeti:

Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılara çözüm arayan TBMM'nin, bu yönde attığı adımlardan birisi de yerli malı kullanımını özendirme olmuştur. Bu maksatla Hükûmet tarafından hazırlanan "yerli kumaştan elbise giyilmesi" hakkındaki kanun tasarısı, 20 Haziran 1921 tarihinde Meclis gündemine taşınmıştır. Önce Hükûmetin teklifi, ardından İktisat Komisyonu tarafından hazırlanan gerekçeli mazbata okunmuştur. Komisyon mazbatasında, Hükûmet'in belirlediği ve kanuna aykırı davranışların cezalandırılmasını öngören 3. madde haricindeki tüm maddeler kabul edilmiştir. Hükûmetin belirlediği maddeye ilave yapan İktisat Komisyonu, kanunun uygulanmasından sorumlu olup da ilgisizliği görülen memurların da cezalandırılması gerektiğini vurgulamıştır²⁷³.

İsmet Bey de, yerli imkânlarla üretilen malların kullanımının yaygınlaştırılmasını gerekli görmektedir. Bununla beraber, yerli malı kullanımının özendirilmesi için yapılacak olan kanunun belirli bir zümreyi değil herkesi kapsamaması gerektiğini belirterek, aksi takdirde uygulanacak cezai yaptırımın adaleti bozacağını altını çizmiştir.

a- Muhalefetin Yerli Kumaş Mecburiyetine Karşı Çıkması:

Devlet memurlarının, ordu mensuplarının ve meclis azalarının yerli kumaştan elbise giymelerini öngören, kanunun birinci maddesinin²⁷⁴ Meclis'te okunmasından sonra söz alan milletvekillerinin bir kısmı kanunun zaruretinden bahsetmişlerdir. Karşılıklı atışmaya dönüşen müzakereler sırasında söz alan muhalif milletvekilleri ise kanunun getireceği mecburiyete karşı çıktıkları görülmektedir.

---

²⁷² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 66-69.

²⁷³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 429

²⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 432-433. **Madde 1:**Büyük Millet Meclisi azalarıyla bilumum Hükûmet memurin müstahdemini, polis, jandarma, belediye rüesa ve azasıyla, Meclisi Umumiye azaları, mektep muallim ve muallimeleri ve mekatibi leyliye talebesi yerli kumaştan elbise giymeye mecburdurlar. İşbu kanunun hini neşrinde ecnebi kumaşından mamul elbiseleri bulunanların elbiseleri merbut buldukları devair rüesası tarafından damgalanarak bir defteri mahsusa kaydedilecek ve bu elbiseler eskিয়ে kadar istimal ve iksa edilecektir

Canik milletvekili Nafiz Bey, ayda 10 milyon ithalat yapıldığını, fakat ihracat yapılamadığı için ülkeye para girmediğini, bu nedenle ülke ekonomisinin bozulduğuna dikkat çekmiş, “Avrupa kumaşlarının memlekete girişinin men’i ve birinci maddede bilumum efradı ahalinin de Avrupa kumaşı giymekten men edilmesi lazımdır” şeklinde bir tadilnamenin ülke ekonomisi için gerekli olduğunu²⁷⁵ dile getirmiştir. Söz alan bir diğer konuşmacı Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey, “... Bu madde kanuniyeye yalnız memurun değil Türkiye’de yaşayan ve tabiiyeti Osmaniye’de bulunan her fert mensucatı dâhiliyeyi giymeye mecburdur ve bunu temin etmek hükümetin vazifesidir” diyerek kanunun kapsamının genişletilmesini istemiştir. Kanunun genele yayılması yönündeki bu tekliften sonra söz alan muhalif milletvekillerinden Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, cebren bir şeyler yaptırmanın yanlış olduğunu dünyadan örneklerle ortaya koymuştur: “... Hindistan’da bugün İngiltere Hükümeti’ne karşı boykot yapıyorlar, boykotun birinci şartı, İngiliz emtiasını kimse giymeyecektir. Gandhi denilen o Hint mütefekkeri bu işte rehberlik ediyor. Ve ileri gidiyor. Bugün İngiltere’de bu yüzden Lankşayr ve Mencister’de fabrikaların yüzde kırkı kapanmıştır. Bu iş böyle propagandayla olur. Almayalım, giymeyelim diye cebirle tazyikle bu iş olmaz” diyerek metod olarak propagandanın kullanılmasının daha isabetli olacağına dikkat çekmiştir. Mevcut yerli üretimin ihtiyacı karşılayacak durumda olmadığını da ifade eden Ali Şükrü Bey, yerli mala rağbet edilmediği için Koçhisar’daki Çuha fabrikasının söndüğünü, Milli Savunma Bakanlığı’nın avans vererek kurdurduğu bir fabrikanın da yapılan kumaşların bir kısmının Milli Savunma Bakanlığı tarafından alınmaması nedeniyle atıl kaldığını dile getirerek hükümetin uygulamalarını eleştirmiştir. Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey de, yerli kumaştan elbise giymenin gerekli olduğunu ama yeterli miktarda yerli kumaşın bulunmadığını²⁷⁶ söyleyerek kanunun altyapısının olmadığını iddia etmiştir.

Muhalif mebuslardan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de kanunun gereksiz olduğu yönündeki kanaatini: “... Bunu irşat mahiyetinde bırakalım. Bütün halkımızı buna teşvik edelim. Sanayiye ehemmiyet verelim. Kumaşlarımız için o vakit mecburiyet doğar. Böyle olmazsa fena olur, zulüm olur”²⁷⁷ sözleriyle açıklamıştır.

---

²⁷⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 435

²⁷⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 433. Ali Şükrü Bey, ithalatın tamamen yasaklayıp herkesi yerli üretime zorlamanın olumsuz sonuçlarını izah ederken “... Çünkü yarın ihtiyacımızı tedarik imkânından aciz kalacağız, yarın belki affedersiniz dolsuz kalacağız” şeklinde ilginç sözler sarf etmiştir.

²⁷⁷ Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey, mebusların da mecbur tutulmalarını “...Evvela biz numune olalım, evvela biz gelelim, şayaklı, kebeli, abalı şahıslar olalım. Herkes bizi görsün ve biz herkese nümunei misal olalım” şeklindeki ilginç sözleriyle açıklamıştır. Bu konuda mecliste hararetli bir konuşma yapan Dr. Abidin Bey, mebusların “Abidin bey kiravatını çıkarсын” şeklindeki sözleri karşısında önce kiravatını çıkarmış, ardından da kesip atmıştır. **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 438.

Konya Mebusu Refik Bey: "... İktisat Vekili, bu kanunun doğrudan doğruya kuvvei müeyyidesini teşkil edecek Usulü Himaye Kanunu'nu da bir an evvel Meclise getirmesi lazımdır" diyerek bu kanundan bir fayda elde edilebilmesi için gümrük tarifesiyle alakalı bir düzenlemenin gerekli olduğunun altını çizmiştir. Cevaben söz alan İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, bu hususta komisyonların çalıştığını ve hazırlanan tasarının yakında meclise sunulacağını²⁷⁸ ifade etmiştir.

Konya mebusu Musa Kazım Efendi: "...Fakat hadisesi iktisadiyeye, Kavanini umumiyeye tabi olarak memleketteki bu gibi müessesatı halkın idrakine ve arzusuna, rağbetine havale edersek hiç bir zaman böyle bir terakki meydana gelemez ve Avrupa ile hiçbir zaman rekabet edemeyiz... Her şeyi doğuran ihtiyaçtır"²⁷⁹ diyerek kanunun yerleşmesi için mecburiyete ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.

Müzakereler sonunda oylamaya sunulan önergeler kabul edilmeyerek birinci madde aynen onaylanmıştır²⁸⁰.

b- Kanun Yapan Mebusların Uygulamalarda Geri Durmaları Meselesi:

Kanunun birinci maddesi uyarınca yerli kumaştan elbise giymek zorunda kalacak olan milletvekillerinin ceza maddesinde yer almaması, yeni bir tartışma konusunu gündeme getirmiştir.

Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey, kanunun lüzumunu ittifakla kabul eden milletvekillerinin yerli kumaştan elbise giymelerini savunmakla birlikte, birinci maddede Büyük Millet Meclisi azaları kaydı olduğu halde ceza ile alakalı üçüncü maddede meclis üyelerinin bulunmadığına işaret ederek, milletvekillerinin birinci maddenin kapsamından çıkarılması gerektiğini dile getirmiştir. O'nun bu açıklamalarına karşı çıkan Lazistan milletvekili Dr. Abidin Bey, meclis üyelerinin de yerli kumaş kullanmalarını isteyerek, kanunda milletvekillerinin de zikredilmeleri gerektiğine işaret etmiştir²⁸¹. Bu durum kanunun ceza maddesi hakkında mecliste bir görüş ayrılığının oluştuğunu ortaya koymaktadır.

c- Ordunun Kumaş İhtiyacının Yerli Üretimle Giderilemeyeceği Endişesi:

Yerli Kumaş kullanımı ile alakalı kanunun ikinci maddesinde²⁸²; ordunun yerli kumaş kullanması öngörülmektedir. Buna göre, kullanılacak

²⁷⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 436.

²⁷⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 439.

²⁸⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 446.

²⁸¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 437-438.

²⁸² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 13-15. **Madde 2:** Ordu melbusatı için muktazi kumaşların nevi ve nispeti Müdafaa-i Milliye ve İktisat vekaletlerince bittetik her sene Heyet-i Vekilece tahti karara alınır.

kumaşların çeşit ve miktarı, Milli Savunma ve İktisat Bakanlıkları tarafından yapılacak incelemenin ardından Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenecektir.

Ordu mensuplarının yerli kumaş kullanması konusunda ortak bir kanaate sahip olan milletvekilleri, yerli üretimin ihtiyacı karşılayıp karşılayamayacağı hususunda farklı düşünmektedirler. Bu anlamda söz alan Kütahya mebusu Ragıp Bey: "... Malumualileri bazı arkadaşlarımızda, memlekette mevcut mamulât ve mensucat bu kanun ile tahakkuk edecek ihtiyaç nispetinde acaba kâfi gelecek mi? diye bir şüphe var" diyerek yerli üretimin yetersiz kalma ihtimaline karşı, ihtiyaç oranında ithalata müsaade edilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu teklif karşısında söz alan Karasi milletvekili Vehbi Bey, memleketin ekonomisi için bu kanunun önemine vurgu yaparak, Ragıp Bey'in teklifini "... Bu memleketin iktisadiyatı bu gidişle, bu himayesizlikle ilelebet düzeltmek ihtimali yoktur" sözleriyle eleştirmiş, yerli üretimin arttırılması için çeşitli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir.

Kanuna muhalif olanları eleştiren İktisat Bakanı Mahmut Celal Bey, "... En basit köyümüzde bile tezgâh vardır. Biraz zevkselim ister, biraz da benliğimizden fedakârlık edelim. Maksat tamamen hâsıl olacaktır"²⁸³ diyerek, herkesin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi durumunda yerli imkânlarla ihtiyacın karşılanabileceğini ifade etmiştir.

Kanunla alakalı söz alan İsmet Bey ise, "Efendim bendeniz bu kanunun pek lüzumlu olduğuna kaniim. Arkadaşlarım da izah ettiler. Kanun mecburiyeti orduya tamamiyle teşmil ediyor. Fakat maddedeki kayıt ihtiyatlıdır. Arkadaşlarım bunun lüzumu hakkında izahat verdiler. Bendeniz de kanaatimi onlara terk ediyorum"²⁸⁴ diyerek ordunun ihtiyacı olan kumaşın üretiminde yerli imkânlardan istifade edilmesi gerektiğinin altını çizerek, Meclis'te oluşan genel kanaate katıldığını dile getirmiştir.

d- İsmet Bey'in Ceza Maddesine Karşı Oluşu:

Yerli malı kumaş kullanımına yönelik kanunun birinci maddesinin hükümlerine muhalif harekette bulunan memur, muallim ve muallime ile kanunun uygulanmasından sorumlu olup da ilgisizliği görülen memurlar hakkında ilk defasında maaş kesimi, tekrarında da vazifesine son verilmesini öngören 3. maddenin²⁸⁵ Meclis'te okunmasından sonra söz alan İsmet Bey "Efendim, bendeniz bu kanuna ceza şeklinde kuvvei müeyyide konulmasının muvafık olmayacağı kanaatindeyim... Sonra tabi ben ceza şeklinde kuvvei müeyyide vazına muhalif olduğumdan dolayı dördüncü ve beşinci maddeler

---

²⁸³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 13-15.

²⁸⁴ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 14.

²⁸⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 16. **Madde 3:**Birinci Madde Ahkamına muhalif harekatta bulunan memurin ve müstahdemini Hükümet ile Belediye rüesası, mektep muallime ve muallimleriyle ciheti tatbikiyesinde vazifedar olup tekasülü görülen memurini Hükümetten ilk defasında bir aylık maaşı katı ve tekerrürü halinde vazifesine nihayet verilir.

hakkında şimdiden beyanı mütalaa etmek mecburiyetindeyim”²⁸⁶ diyerek, kanunun ceza öngören maddesine karşı olduğunu belirtmiştir.

Kanunun eşitlik ilkesine göre hazırlanmadığını ileri sürerek cezai yaptırımlara karşı çıkan İsmet Bey; “...Binlerce zümreyi mecburiyetle mükellef tutuyor. Devletin şahsiyet-i maneviyesine de hakkı himaye bahşediyoruz. İki, üç yüz kişilik erbabı sanat ve sermayedarı katiyen hiçbir vazife ve hak ile takyid etmeyerek serbest bırakıyoruz. Bundan dolayı menfaati amme iltizam ediliyor. Fakat hukuk ve vazaifi müteakabile esasiyle diğer taraf taht-ı takyide alınmıyor. Ondandır dolayı ceza şeklinde bu mecburiyeti teyid etmek doğru değildir” diyerek memurların mecburiyet altında bulduklarını ancak sermayedarların bu kapsam dışında tutulduklarını ifade ederek kanundaki noksanlığa dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında, sanayi üreticilerinin İktisat Bakanlığı tarafından kontrol edilmesi gerektiğinin altını çizen İsmet Bey, böylece üretilecek kumaşların miktar ve fiyatlarının belirleneceğini öngörmüştür. Kanunda tüm bunlarla alakalı olarak herhangi bir kayıt ve şartın olmadığını, bunun da kanunu zaafa düşürdüğünü ifade eden İsmet Bey; “İktisat Vekâleti erbabı sanayie kâfi derecede kumaş ihzarını emredebilir ve erbabı sanayi de kumaşları ihzar ettikten sonra İktisat Vekâleti memurine ve saireye verir. Gerek mukassatan ve gerek defaten bedellerini verebilenlerden bedellerini alır ve erbab-ı sanayie verecek olursa giymek mecburiyeti hâsıl olur. İşte kuvvei müeyyide; başka türlü kuvvei müeyyide olamaz”²⁸⁷ diyerek ceza vermeden de yerli kumaş kullanımının sağlanabileceğine işaret ederek, üretimin devlet kontrolüyle, dağıtımın da devlet eliyle yapılması durumunda meselenin çözülebileceğini belirtmiştir.

Sanayicilerin yerli malı kullanımı konusunda hiçbir sorumluluklarının olmamasını eleştiren ve buna çözüm arayan İsmet Bey, üreticilerin “Alameti Farika”^{*} yaparak üretimlerini dünyaya duyurmalarını önermiş, İktisat Bakanlığı’nın memlekete giren yabancı malları denetleyerek, malların çeşit ve mahiyetleriyle hakkında Meclis’i bilgilendirmesi gerektiğini de ifade etmiştir.

İsmet Bey konuşmasının sonunda: “...Adliye ve İktisat Encümenleri’nin müştereken bu kuvve-i müeyyideleri tarafeyne suhulet bahşolabilecek, vazaifi müteakabile bahşedecek şekle koysunlar ve ondan sonra gelsin”²⁸⁸ şeklinde bir önerge vermiş, aksi takdirde kanunun bu şekliyle kabulünün mümkün olmadığını dile getirmiştir.

İsmet Bey’den sonra söz alan konuşmacılardan bazıları, İsmet Bey’in “ceza verilmeden de kanunun uygulanabileceği” şeklinde özetlenebilecek sözlerine karşı çıkmışlardır.

---

²⁸⁶ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17.

²⁸⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17.

* **Alamet-i Farika:** Ayırıcı işaret, arma, damga. Devellioğlu, a.g.s., s. 26.

²⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17.

Bu anlamda söz alan Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Bey, “Efendim halka mecburiyet tahmil eden bir kanunda mutlaka bir kuvve-i müeyyide olması lazımdır. Esasen kuvve-i müeyyide olmazsa kanun yapmaya lüzum yoktur” diyerek eleştirisini dile getirmiştir. Komisyon sözcüsü Halil İbrahim Bey de; “... Çünkü bu kanunun bilfiil aleyhinde bulunanları umuru millete istihdam etmek muvafık değildir. Bunun için vazifesine nihayet vermek en müstahak oldukları cezadır” diyerek devlet kurumlarında çalışan memurların, devletin belirlediği bir kanuna riayet etmeleri gerektiğini ifade ederek, kanuna aykırı davranışları memurluktan azletmenin ağır bir ceza olmadığını savunmuştur. Ceza maddesini ısrarla savunan bir diğer konuşmacı Çankırı milletvekili Hacı Tefik Efendi ise; “... Görüyorsunuz ki; Ahirete giderken bile ecnebi kefenine sarılıp gidiyoruz. Bu bizim için zuldür, pek ayıptır. Böyle men edici kanunlar yapılmadıkça, böyle bir mecburiyet vazedilmedikçe, ne biz kumaş imal edebiliriz ve ne de bizi sepkat etmişlere yetişebiliriz”²⁸⁹ diyerek kanunun uygulanabilmesinin ve hatta ekonomik anlamda ilerlemenin gereği olarak, cezai yaptırım öngören maddenin kabulünün şart olduğunu vurgulamıştır.

Sivas milletvekili Emir Paşa ise, kanunun devlet memurlarını ve askerlerini kapsadığını, dolayısıyla devlet memuru olmayı kabul edenlerin de devletin belirlediği kanunlara riayet etmek zorunda olduklarını savunarak kanunun aynen kabulünü istemiştir²⁹⁰. Kanunu bir nevi “Teşviki Sanayi Kanunu” olarak niteleyen Konya milletvekili Musa Kazım Efendi de kanunla birlikte memlekette olmayan, olsa bile ilkel bir vaziyette bulunan sanayinin teşvikinin öngörüldüğünü dile getirmiştir²⁹¹.

İsmet Bey’in açıklamalarına getirilen bu eleştirilere rağmen kendisini destekleyenler de olmuştur. Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, İsmet Bey’in açıklamalarının layıkıyla anlaşılmadığını ihtar ederek, İsmet Bey’in “bu madde memurine mecburiyet tahmil ediyor ve buna mukabil mahdut eşhastan ibaret olan mensucat amillerine hiçbir mecburiyet tahmil edilmiyor. Binaenaleyh hükümetin buna karşı bir kuvve-i teyidiyesi olsun” şeklinde bir açıklama yaptığını belirtmiş, sözlerine devamlı; “bazı arkadaşların da bu kuvve-i teyidiyeyi yanlış anladıklarını” ifade ederek, İsmet Bey’e destek olmuş ve bu yanlış anlamının düzeltilmesini istemiştir.

Ali Şükrü Bey “Efendiler, milletin bir kısmına kati bir mecburiyet tahmil ettiğiniz surette karşıdakilere hiçbir mecburiyet tahmil etmezsek adaletsiz hareket etmiş oluruz” diyerek, kanunun herkese eşit olarak uygulanması gerektiğinin altını çizmiştir. Ali Şükrü Bey, memurun ekonomisi yetersiz gelip de yerli kumaş alamaması durumunda maaşının kesilmesinin adalet olmayacağını söyleyerek maddenin komisyonda yeniden görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir²⁹².

---

²⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17-19.

²⁹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 20.

²⁹¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 22

²⁹² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 20.

Yapılan müzakereler neticesinde, kanunun uygulanabilmesi için gereken cezai yaptırımlarla alakalı olan 3. maddenin yanısıra, yine cezai yaptırımlarla alakalı 4. ve 5. maddeler de İktisat ve Adliye Komisyonları'nda birlikte incelenmek üzere bu komisyonlara havale edilmiştir²⁹³. Böylece kanunun cezai yaptırımla alakalı maddeleri, İsmet Bey'in açıklaması doğrultusunda İktisat ve Adliye Komisyonları'na havale olunmuştur. İsmet Bey, Meclis'te yaptığı konuşmalarla Meclis'i ikna etmiş ve kanunun şekillenmesinde etkili olmuştur.

4- Gümrük Rejimi Ve Yerli Üretimin Korunması Tartışmalarında İsmet Bey:

Milli Mücadele döneminde yaşanan sıkıntılardan birisi de temel besin maddelerinden ekmeğin ham maddesi olan buğdayın bazı bölgelerde ihtiyacı karşılayamaması olmuştur. Sakarya Zaferi'nin ardından Başkumandanlık Meydan Muharebesi hazırlıklarının yapıldığı bir dönemde, memleket dâhilinde zahire sıkıntısı olduğu yönünde oluşan kanaat nedeniyle Hükümet, meseleyi Meclis gündemine taşımıştır. Meclis'in gizli celselerinde görüşülen konu hakkında yapılan tartışmalar milletvekillerini 2 temel görüş etrafında toplamıştır. Milletvekillerinin bir kısmı ihtiyacın giderilmesi için gümrüklerin açılmasını teklif ederek, bunda ısrarcı olmuşlardır. Buna karşı olarak, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu bazı milletvekilleri ise gümrüklerin tamamen açılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. İkinci grupta yer alan milletvekilleri, gümrüklerin tamamen açılması meselesine yerli üretime ve ülke ekonomisine ciddi zararlar vereceği endişesiyle karşı çıkmışlardır.

İsmet Bey, gümrüklerin tamamen açılarak ithalatın serbest bırakılması yönündeki tekliflere, memleket ekonomisine ciddi zararlar vereceği endişesiyle, karşı çıkmıştır. Yerli üretimin ülke ekonomisi için çok önemli olduğuna dikkat çeken İsmet Bey, gümrüklerin tamamen açılması yerine ihtiyaç oranında ve geçici bir süre için açılmasını isteyerek, bu düşüncesini ısrarlı bir şekilde savunmuştur.

TBMM'nin 7 Şubat 1922 tarihli gizli oturumunda ele alınan "Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmir sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası" hakkındaki kanun tasarısı ve İktisat Komisyonu mazbatasının müzakeresinde söz alan İsmet Bey, öncelikle bu bölgelerde yaşanan hububat ihtiyacının derece ve mahiyetinin tespit edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde bilhassa Kızılırmak şark havzasında fazla üretim olduğunun tespit edildiğini dile getiren İsmet Bey, bu üretim fazlası hububatın sahil ihtiyacının karşılanması için araçlar tarafından sahile sevk edilebileceğini hatırlatarak, sorunun çözülebilecek durumda olduğunu belirtmiştir²⁹⁴.

²⁹³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 26

²⁹⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 700.

Görüşmeler esnasında öne çıkan bir diğer husus, bilhassa Konya gibi hububat alanlarında mevcut olan fazla üretimin nakil vasıtalarının yetersizliği nedeniyle ihtiyaç olan bölgelere ulaştırılamaması, sorunu farklı bir boyuta taşımıştır.

a- Gümrüklerin Açılıp Açılmaması Üzerine Tartışmalar:

Meclis'in 4 Şubat 1922 tarihli gizli oturumunda, Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmir sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında kanun tasarısı ve İktisat Komisyonu mazbatası²⁹⁵ ele alınmıştır.

İktisat Komisyonu mazbatasının gerekçesini izah etmek üzere söz alan İktisat Bakanı İzmit milletvekili Sırrı Bey, ziraat memurlarının mevcut hububat miktarını bilinçli olarak fazla gösterdiğini, mevcudun raporlarda görünenden az olduğunu iddia etmiş, özellikle ilkbahardan itibaren açlık tehlikesinin yaşanabileceğini ve düşmanın bunu fark edebileceğini dile getirerek meselenin hassasiyetine dikkat çekmiştir. Konuşmasında, köylünün elinde kalan hayvanların ilkbaharda yapılacak ziraat için yetersiz olduğuna da değinen Sırrı Bey, zahirenin pahalı olması nedeniyle halkın da açlık tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ileri sürerek, hariçten alınacak zahire ile bu sıkıntının giderilebileceğinden bahisle²⁹⁶ zahire ithalatının zorunlu olduğuna işaret etmiştir.

Mısır ve mısır unu ihtiyacının fazlaca hissedildiği Karadeniz Bölgesi'nin durumu hakkında açıklamalarda bulunan Lazistan milletvekili Ziya Hurşit Bey, "Düşmanların eline kuvvetli bir silah vermemek için hükümetin teklifini kabul etmek bizim için vacip ve zaruridir" diyerek İktisat Bakanı'na destek vermiştir. Konuşmasında halkın yaşadığı sıkıntıya değinen Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey, halkın açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu ileri sürerek, "...Bunlar efendim her gün şehit veren kahramanların yerine ikame edeceğimiz kimselerdir"²⁹⁷ diyerek halkın, ordunun nefer kaynağı olduğuna dikkat çekmiştir.

Buraya kadar dile getirilen görüşlere bakıldığında; Meclis'te, gümrüklerin açılması yönünde genel bir havanın oluştuğu görülmektedir. Bununla beraber İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu bilhassa maliye kökenli bazı milletvekilleri, gümrüklerin tamamen açılmasının yanlış olacağına vurgu yaparak, böyle bir hareketin memleket ekonomisini ve yerli üretimi derinden sarsacağı tezini savunmuşlardır. Bu düşünceye sahip olanlardan Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey, ihtiyaç oranında zahire ithalatının yapılmasının daha doğru olacağını belirtmiştir: "... Gümrüğü hububata açmak, Heyet-i Vekile'nin teklifi veçhiyle serbest bırakmak, bendenizce iktisaden intihara karar vermektir" diyen Hasan Fehmi Bey, yapılacak ithalatın, miktar ve zaman sınırlamasına tabi tutulması

²⁹⁵ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 681.

²⁹⁶ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 681.

²⁹⁷ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 682.

gerektiğini²⁹⁸ ihtar etmiştir. Hasan Fehmi Bey'in bu açıklaması üzerine söz alan İktisat komisyonu azası Tevfik Rüştü Bey de, komisyonun zaman sınırlamasını kabul ettiğini, Samsun ve Antalya Limanları'nın da kanun haricinde bırakıldığını, ancak mevcut hububatın miktarının bilinmemesi nedeniyle miktar sınırlaması yapılamayacağını ifade etmiştir.

Konuşmalardan da anlaşılmaktadır ki; sorunun temelinde memleketteki hububat miktarının bilinmemesi yatmaktadır. Bu belirsizliğe rağmen bazı şehirlerde ihtiyaç fazlası hububat olduğu da bir gerçektir. Bu konuda söz alan Konya milletvekili Hacı Bekir Bey, "Bugün için Konya'da ihtiyacı mahalliyeden fazla mal vardır... Konya'da ordunun ihtiyacından fazla zahire olduğu şununla sabittir ki; Konyalı tüccarlardan biri hükûmete 1500 vagon, tonu 600 kuruştan mal vermek istiyor, hükûmet almamıştır" diyerek memleket dâhilinde sorunu çözebilecek miktarda fazla zahirenin olduğunu iddia etmiştir. Hükûmet'in bundan haberdar olmadığını belirten Maliye Bakanı, "versin onu kim ise o tüccar, alacağım" diyerek buna cevap vermiş, ancak yeniden söz alan Hacı Bekir Efendi "Ankara'da teslim edilmek üzere kilosu 9 kuruştan on bin vagon vereceğim"²⁹⁹ diyerek, Anadolu'da fazla hububatın olduğu yönündeki ısrarını sürdürmüştür.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, tüm bu açıklamalar memleketin mevcut zahire miktarının ve ihtiyacının ne kadar olduğunun net bir biçimde bilinemediğini göstermektedir. Bu durum, müzakerelerin de bir belirsizlik üzerine yapılmasına neden olmaktadır. Şunu da belirtmeliyiz ki; memleket dâhilinde fazla zahirenin olması, sorunu çözmek için yeterli değildir. Zira dönemin ulaşım imkânları göz önüne alındığında elde bulunan zahirenin ihtiyaç duyulan yerlere taşınması da oldukça zordur.

İsmet Bey, tüm bu meseleler hakkında uzun bir konuşma yaparak bu konudaki tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Kanun tasarısının Lazistan'ın ihtiyacı dolayısıyla hazırlandığını belirten İsmet Bey, bu nedenle sadece o bölge için uygulanabileceğini hatırlatmıştır: "...Bu kanunun sebebi sevkinde vesile olan Lazistan Mebusu Esat Bey biraderimizdir. Lazistan'ın ihtiyacından dolayı zahire ithalinin gümrükten istisnasını teklif etmiştir. Lazistan'ın yine ihtiyacı vardır. Evvela bunu tetkik edelim. Bir defa Lazistan'ın hakikaten arazisi dardır. Hakikaten kendisini idare edecek hububatı üretemez". Konuşmasında, Esat Bey'in teklifinin uygun olduğunu ancak, bunun sadece Lazistan için geçerli olabileceğinin altını çizen İsmet Bey, Hükûmet'in bunu tüm Anadolu'ya yaymak istemesinin ciddi sakıncalar doğuracağını vurgulamıştır: "... Heyet-i Vekile de bunu fırsat addederek Konya'daki zahirenin mahalli ihtiyaç ve ordu ihtiyacından fazla olup olmadığı meselesini mevzubahis ederek, Mersin Limanını açmayı istemiş, İzmit ihtiyacını düşünerek İzmit'i açmayı istemiş, sonra Zonguldak Livasının Bolu Mebusu Şükrü Bey biraderimize verdiği telgrafda, oranında ekmek fiyatının

---

²⁹⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 683.

²⁹⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 687.

pahalılığından bahsedilmiş. O da çare olarak zehairin gümrüksüz ithalini teklif etmiş...³⁰⁰.

Konuşması boyunca, yerli üretimin ve üreticilerin korunması gerektiğini sıklıkla vurgulayan İsmet Bey, gümrüklerin açılmasını: "...dâhildeki istihlak fazlasını imha edecek tarzda gümrük kapılarını açmayı arzu etmiyoruz. Çünkü memleketi mahvederiz... Ecnebi zevahirine gümrükleri açmak bu memleketin iktisadi varlığı olan ziraati imha etmek demektir" sözleriyle eleştirmiş, ülke ekonomisinin temelini teşkil eden tarımın, dolayısıyla çiftçi ve tüccarların bundan son derece büyük zarar göreceğine³⁰¹ dikkat çekmiştir.

Memleketteki zahire sıkıntısının nedenini, halkın açlık endişesine bağlayan İsmet Bey, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "...Kazım Paşa Hazretleri diyor ki, hükümet tahkikatını yaparken, halk elinde olan malını hakiki olarak söylemez. Çünkü elinden alınacağından korkar. Emniyetsizliği vardır. Buna ben de kaniim. Benimde birkaç tecrübem var..."³⁰².

İsmet Bey'in sözlerinden de anlaşıldığı gibi, son derece ciddi bir sıkıntı ile yüz yüze kalan halk, yaşantısını idame ettirebilmek için elindeki tahılı hükümetten saklamak mecburiyetinde kalmıştır. Savaşın ortaya çıkardığı belirsizlik hali, halkı böyle bir tedbire sevk etmiştir. Bu arada Hükümet'in de ordunun ihtiyacını karşılamak zorunda olması, meselenin önem ve aciliyetini daha da arttırmaktadır.

İsmet Bey, gümrüklerin tamamen açılmasına karşı olduğunu ifade ederken, bazı mebuslar, halkın aç olduğunu söyleyerek gümrüklerin açılmasını istemişlerdir. Mesela, Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey, halkın açlığını gündeme getirerek, İsmet Bey'in tavrını eleştirmiştir. Gümrüklerin kapalı olması nedeniyle Rusya ve Romanya'dan mısır alınamadığını söyleyen Lazistan milletvekili Osman Bey, bu nedenle mısır fiyatlarında artış yaşandığına dikkat çekerek, halkın bundan muzdarip olduğunu ifade etmiştir³⁰³.

Adana'da yaşanan zahire sıkıntısının çözümü için bir soru önergesi verdiğini ve Adana'nın durumunu bu sayede tespit ettiğini belirten Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey, Adana'daki büyük çiftçilerin, Ermeni ve Fransız işgalleri dolayısıyla topraklarını boş bırakmak zorunda kaldıkları, bu nedenle şu anda sadece acilen tohumluk buğdaya ihtiyaçlarının olduğunu dile getirmiştir. Abdulkadir Kemali Bey, Adana'nın yiyecek olarak buğday ihtiyacının ise Konya'dan karşılanabileceğinden bahisle gümrüklerin açılmasına gerek olmadığını ifade ederek³⁰⁴, İsmet

---

³⁰⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 700.

³⁰¹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 701.

³⁰² TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 702.

³⁰³ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 703-704.

³⁰⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 705-706.

Bey'in "Karadeniz sahili dışında kalan yerlerde gümrüklerin açılmaması" yönündeki tavrını desteklemiştir.

b- İsmet Bey'den Meseleye Çok Yönlü Bakış:

Yukarıda ayrıntılarıyla ele aldığımız gümrük meselesinin farklı yönlerden incelenmesi gerektiğini dile getirerek, kapsamlı bir değerlendirmede bulunan İsmet Bey, gümrüklerin tamamen açılmasına, ülke ekonomisinin zarar göreceği endişesiyle karşı çıkmış, konunun stratejik taraflarının da olduğuna dikkat çekmiştir.

Gümrüklerin ancak ihtiyaç nispetinde açılması gerektiğini ısrarla vurgulayan İsmet Bey, "...ihtiyacı olursa ihtiyaç vardır diye açalım, memleketi imha edelim mi? Bendeniz bu kazıye-i bedihiyeye (gayet açık olan mesele) taraftarım ki; bu memleketin gümrükleri açılmaz. Açıldığı halde memleketimizde kaht-u gala (kıtlık, açlık) olmadığı halde Avrupa kaht-u gala olduğuna kani olacaktır..."³⁰⁵ diyerek, meselenin hem ekonomik yönden hem de stratejik açılardan ele alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Memleketin farklı bölgelerinde yaşanmakta olan zahire sıkıntısının sebebini Millî Mücadele'ye bağlayan İsmet Bey, "...Biz bütün Kuvayı maddiye ve maneviyemizi bir vazifenin ifasına bir gayenin istihsaline hasr-u tahsis ettiğimiz zaman, bahusus bizim memleketimizde; makine olmayan, şimendifer olmayan, vesait-i ziraiye ve fenniyesi olmayan memlekete hidemat ve vazaif-i umumiye husule gelecek müşkülât ve buhran gayet ehemmiyetlidir. Yani gelmesi gayet zaruridir. Ondandır ki bugün bütün mevcudiyetimizi bu cidale hasru tahsis ettiğimiz zaman hidematı sairede az çok buhranlar husule gelmiştir ve gelmektedir. Yani gayritabiîlik gelmiştir. Hatta bu pahallık da ondan mütevekkildir..."³⁰⁶ diyerek yaşanan sıkıntının normal bir sonuç olduğunu vurgulamıştır. Konuşmasında, işgalci güçlere karşı topyekün bir mücadeleye girişildiğini sıklıkla vurgulayan İsmet Bey, tüm kaynakların bu amaca tahsis edilmesinden dolayı bilhassa nakliye konusunda ciddi sıkıntıların yaşandığına işaret ederek, memleketin bazı bölgelerinde ihtiyaç fazlası zahire bulunduğunu, ancak bunun ihtiyaç hissedilen bölgelere ulaştırılması konusunda zorluklar yaşandığını belirtmiştir. İsmet Bey, zahire ihtiyacı yoğun olan memleketlerin bu ihtiyaçlarının acil ama geçici tedbirlerle giderilmesi gerektiğini dile getirerek, diğer sorunlarda ise daha köklü çözümler bulunmasını teklif etmiştir.

Memleketin bazı bölgelerinde yaşanan hububat sıkıntısını ulaşım olanaklarının yetersizliğine bağlayan İsmet Bey, "...Samsun ile Havza arasında bir dekovil inşa etsek; bu, gümrükleri açtıkları zaman ecnebilere vereceğimiz paranın onda biriyle meydana gelir... Bizim fazla istihsalatımızla dâhil ihtiyacını temin edeceğiz"³⁰⁷ diyerek, bir çözüm önerisi sunmuştur. Ancak savaş ortamında bir tren hattı inşa etmenin zor olacağı da bir

³⁰⁵ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 702.

³⁰⁶ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 703.

³⁰⁷ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 703.

gerçekdir. Yaşanan ulaşım sıkıntıları hakkında açıklamalarda bulunan bir diğer konuşması Kastamonu milletvekili Suat Bey, "... Buradaki arkadaşların bazıları diyorlar ki, memleketin bazı yerlerinde zahire deposu vardır. Evet, bu doğru olabilir. Fakat efendiler tasavvur edelim ki kendi kudret-i hayatiyemizi düşünmek için gelen fişenk ve cephaneleri nakletmek için ne kadar müşkülata maruz kalıyoruz. Kaldı ki, şurada burada teraküm etmiş zehairi ihtiyacı olan falan falan yerlere nakletsinler, teyyare ile mi? Hatta yol dahi kalmamıştır. Bu hangi hayvanatla nakledilecek rica ederim..."³⁰⁸ diyerek nakil vasıtalarının büyük çoğunluğunu ordunun ihtiyaçları için kullanıldığını belirtmiş, yolların dahi yetersiz olduğunu hatırlatmıştır.

c- Halkın Açlık Tehlikesiyle Alakalı Bir İddia:

Hububat ithalatı için gümrüklerin açılıp açılmaması konusunda Meclis'te müzakereler devam ederken söz alan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, zahire yetersizliğinden dolayı açlıktan ölenlerin olduğunu iddia ederek, meseleyi farklı bir noktaya taşımıştır. Ali Şükrü Bey, "... Rica ederim, bir milyon lira harice çıkacak diye on kişi ölse ben o on kişiyi bir milyon liraya değişmem. Efendiler bende on kişi bir milyon liradan daha kıymetlidir..."³⁰⁹ diyerek yaşanan sıkıntıya vurgu yapmıştır.

Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey ise açlıktan ölen insanlarla alakalı olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında kendi seçim bölgesi halkının perişan durumunu: "... Bendeniz Harb-i Umumi'nin bütün devamınca Kastamonu ve Bolu sahasında dolaşım. Birçok kazalarda billahilazim gözümün önünde birçok adamlar şarp şarp düşüp ölüyordu. Zahire almak için köylerden gelmiş birçok adamlar vardı ki daha zahire pazarına girmeden bayılıp düşüyordu"³¹⁰ şeklindeki ilginç sözleriyle ortaya koyarak, aynı sıkıntıların tekrar yaşanmaması için gümrüklerin açılarak ihtiyacın giderilmesi gerektiğini dile getirmiştir: "...binaenaleyh bendeniz onun için tasdikten tevakkı edeceğim. Binaenaleyh bu takrirle ilkbahar zeriyyatının idraki zamanı olan hazirana kadar her nevi zahirenin serbest olarak ithalini teklif edeceğim"³¹¹.

d- Fevzi Paşa'dan Stratejik Bir Değerlendirme:

Gümrüklerin açılması konusunda Meclis'te dile getirilen fikirlere bakıldığında, milletvekillerinin, meseleyi kendi uzmanlık alanları çerçevesinde ele aldıkları göze çarpmaktadır. Maliye kökenli üyeler meseleye mali yönden yaklaşırken, mülkiyeliler siyasi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Meclis'in asker kökenli milletvekilleri ise konuşmalarında stratejik değerlendirmelere yer vermişlerdir. Stratejik değerlendirmelerin en

---

³⁰⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 758.

³⁰⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 757.

³¹⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 758.

³¹¹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 759.

dikkat çekici olanı ise Erkan-ı Harbiye(Genelkurmay) Genel Başkanı Fevzi Paşa'nın tespitleridir. Konu bütünlüğünü bozmamak için ve meselenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşüncesiyle Fevzi Paşa'nın tespitini burada vermeyi gerekli görüyoruz.

Konuşmasında Mersin Limanı'nın stratejik bir önemi olduğuna dikkat çeken Fevzi Paşa; “Efendim ordunun işesinin temini için memlekette mevcut erzakın miktar-ı hakikisi malum olamıyor, bir takım tahminat üzerine hareket ediliyor. Ordunun vaziyet-i işesi tehlikeye düşmek ihtimali vardır. Bu nedenle rica ederim, Mersin Limanı açık bulunsun...”³¹² diyerek Batı Cephesi'nde savaş halinde olan ordunun ihtiyaçları için Mersin Limanı'nın tedbir olarak açık tutulmasını istemiştir. Bununla birlikte, gümrüklerin tamamen açılmasına karşı çıkan Fevzi Paşa, bunun sakıncalarını şu sözlerle dile getirmiştir: “...ordunun bir açlığa maruz kaldığına dair düşmanlarımıza bir fikir vermemek, orduda bir açlık tehlikesi vardır suretinde bir şey bulunduğunu hissettirmemek lazımdır. Onun için dedik ki, zaten Adana'da açlık vardır. Bunu ketmetmiyoruz. Fransızlar burada iken bu açlık baki idi ve oraya hariçten un geliyordu. Buraya un getirmek ve bu suretle vaziyeti gayet tabii göstermek istiyoruz. Mesele bundan ibarettir”³¹³.

Müzakereler sırasında öne çıkan görüşlere bakılarak şunları söylemek mümkündür: Gümrüklerin açılmasını öngören kanun tasarısı Meclis gündemine gelmeden önce memlekette zahire sıkıntısının olup olmadığı hususunda bir tartışmanın yaşandığı söylenebilir. Zahire sıkıntısının olduğunu savunan milletvekilleri bu sıkıntının giderilmesi için gümrüklerin açılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu görüşü savunanlar, halkın açlık tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu iddia ederek gümrüklerin açılmasını ve zahire ithalatının serbest bırakılmasını istemişlerdir. Aralarında İsmet Bey'in de yer aldığı, tasarıya muhalif milletvekilleri ise gümrüklerin açılmasına şiddetle karşı çıkarak, memlekete hububat girişi için gümrüklerin tamamen açılmasını “ziraati imha etmek” olarak tanımlamışlardır. Yerli üretimin yeterli olduğu görüşünü savunan İsmet Bey, Kızılırmak havzasının fazla üretiminin ihtiyaç hissedilen bölgelere sevk edilerek sorunun çözülebileceğini belirtmiştir.

Tüm bu görüşmeler neticesinde; başta İsmet Bey olmak üzere gümrüklerin tamamen açılmasına muhalif olan milletvekillerinin ortaya koyduğu fikir ve tespitler doğrultusunda, kanun tasarısı ve komisyon mazbatası komisyona havale edilmiştir. Komisyonda yapılan düzenlemelerden sonra yeniden düzenlenen tasarı, 23 Şubat 1922 tarihli gizli oturumda ele alınmıştır. Yeni düzenleme, gümrüklerin açılmasını öngören kanun tasarısının “Haziran 1922 sonuna kadar geçerli olacağı”³¹⁴ esasına dayanmaktadır. Böylece ithalat zaman sınırlamasına tabi tutulmaktadır.

---

³¹² TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 870.

³¹³ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 871.

³¹⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 866.

Ancak bu düzenleme de kanun tasarısına muhalif olanların itirazlarını önleyememiştir. Bu yönde söz alan İsmet Bey, özellikle Mersin Limanı'nın açılmasına, "bölgenin ihtiyacının olmadığı" gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Mersin milletvekili Selahattin Bey de Mersin Limanı'nın açılmasına muhalif olduğunu dile getirerek İsmet Bey'i desteklemiş, Genç milletvekili Celal Bey ise bölgeden aldığı mektuplara binaen Adana'nın ihtiyacının olmadığını ileri sürmüştür. Ancak Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, "...her şeyden evvel ordunun iaşesinin temini lazımdır. Ordu iaşesi taht-i temine girdiği gün, maddeden bu ref olunabilir. Fakat bugün kati hesap elimizde yoktur. Bazısı on aylık erzak vardır diyor, bazısı 4 aylık erzak vardır diyor..."³¹⁵ şeklindeki sözleriyle, stoklardaki belirsizliğe dikkat çekerek, Mersin Limanı'nın ordunun iaşesi için açık tutulmasında ısrarcı olmuştur.

Fevzi Bey'in bu açıklamalarından sonra kanunun açık celsede oylanmasına karar verilerek oturuma son verilmiştir. Gümrüklerin açılıp açılmaması hakkındaki kanun tasarısı, Meclis'in 25 Şubat 1922 tarihli oturumunda ele alınarak kabul edilmiştir. Buna göre; İzmit ve Zonguldak Limanları'na ithal olunacak ikinci ve üçüncü çeşit buğday unlarıyla, Karadeniz Limanları'na ithal olunacak mısır ve mısır unlarından, 28 Temmuz 1920 tarihli kanun gereğince alınmakta olan Gümrük Resmi, 5 misilden 1 misile indirilmiştir. Ayrıca kanunun Haziran 1922'ye kadar geçerli olması kabul edilmiştir³¹⁶. 26 Şubat 1922'de oylanmış kanun; 159 kabul, 19 ret ve 1 çekimser oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir³¹⁷. Böylece 3 haftadır meclisin açık ve gizli oturumlarında müzakere edilen, gümrüklerle alakalı kanun tasarısı, Meclis tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

İsmet Bey, müzakerelerin başlangıcından itibaren yapmış olduğu açıklamalarla, gümrüklerin tamamen açılmasına, "memlekete iktisadi yönden büyük zarar vereceği" düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Bilhassa Mersin Limanı'nın buğday ithalatına açılmasına şiddetle karşı çıkan İsmet Bey, öne sürdüğü gerekçelerle kanunun komisyona havalesinde etkili olmuştur. Gümrüklerin tamamen açılmasına muhalif olan diğer milletvekilleriyle beraber yaptığı açıklamalarla Mersin Limanı'nın açılmasını engelleyen İsmet Bey, kanunun sadece Karadeniz Limanları'na ithal edilecek mısır ve İzmit ile Zonguldak Limanları'na ithal edilecek ikinci sınıf buğdayları kapsamını sağlamıştır. Bununla birlikte, haziran ayından sonra yerli mahsulün elde edilecek olmasını da göz önünde bulunduran İsmet Bey, ithalatın haziran sonuyla sınırlı tutulması yönünde çaba göstermiş ve bunda da başarılı olmuştur.

---

³¹⁵ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.II, C.II, s. 867-872.

³¹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.XVII, s. 132.

³¹⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.XVII, s. 145.

5- İsmet Bey Mali Konularda Gerçekçi Uygulamalar Önermiştir:

Mali konulardaki vukufu ile tanınan, başta bütçe görüşmeleri olmak üzere mali içerikli kanunların müzakerelerinde Meclis'te sözü dinlenen, fikir ve reyine müracaat edilen bir kişi olan İsmet Bey, bilhassa zor şartlar altında hazırlanan bütçenin mümkün olduğunca korunması gerektiğini dile getirmiş, bütçe dengesini bozacak ek ödeneklere karşı çıkmıştır.

İsmet Bey, Meclis'in 21 Şubat 1922 tarihli gizli oturumunda görüşülen Milli Savunma Bakanlığı'na 10 milyon lira avans verilmesi hakkındaki avans kanununun 4. maddesi hakkında söz alarak, meselenin avans değil ek ödenek olduğunu, bütçe dengesinin bozulmaması için daha önce belirlenen miktara ilave yapılmaması gerektiğinin altını çizmiş, bütçeye ilave yapılması gerekliyse bunun bütçe içerisindeki bölümler üzerine eklenmesinin daha uygun olacağını dile getirmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı'na 10 milyon lira avans verilmesi için gizli oturumla Meclis gündemine taşınan 4. madde şu şekildedir: Milli Savunma Bakanlığı için 2 Nisan 1921 tarihli kanunla kabul edilen 44.160.058 liraya münhasıran Şubat sonuna kadar tahakkuk edecek askeri hizmet masraflarına karşılık olmak üzere 10 milyon lira ilave edilmiştir.

Müzakerelerin başında "avans" şeklinde telaffuz edilen talep, maddede görüldüğü üzere "münhasıran Şubat sonuna kadar tahakkuk edecek askeri hizmet masraflarına karşılık olmak üzere" şeklinde ifade edilmiştir. Yani İsmet Bey'in de ifade ettiği gibi "avans değil ilave bir ödenek" söz konusudur.

Milli Savunma Bakanlığı'nın 10 milyon liralık ödenek talebi hakkında söz alan komisyon üyelerinden Mersin milletvekili Selahattin Bey, 44 milyonluk Milli Savunma Bütçesi'nin kabul edildiği 1921 yılı başında ordudaki asker ve subayların miktarının bugünkü kadar olmadığını hatırlatmış, Kütahya-Eskişehir yenilgisinden sonra subay sayısında artırıma gidildiği için masrafların da arttığına dikkat çekerek, Milli Savunma Bakanlığı'nın mevcut bütçeyle idare olunamayacağını belirtmiştir³¹⁸.

Selahattin Bey'in bu açıklaması üzerine söz alan İsmet Bey, "Efendim bu maddenin 44 milyon liraya ibaresinin aşağısında münhasıran şubat gayesine(sonuna) kadar tahakkuk ettirilecek hidematı askeriye deniyor. Bu fıkra hiçbir mana ifade etmez. Çünkü tahsisat sene-i maliye nihayetine kadar devam eder. Yani şubat gayesine kadardır. Binaenaleyh bu faydasız bir şeydir. Şu mesarifat münhasıran şubat gayesine kadar şöyle böyle sıkıştırmaktan şu on milyon liraya tahsisatı munzamme rengi vermemek için yapmıştır encümen..." diyerek, maddenin yeterince açık olmadığına işaret etmiş, komisyon tarafından talep edilen 10 milyon liranın doğrudan doğruya ek ödenek olduğunu söyleyerek, maddenin bu haliyle zaaflar taşıdığını belirtmiştir.

³¹⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 848.

Konuşmasının devamında İsmet Bey, bu zafiyet nedeniyle maddenin yeniden düzenlenmesini komisyondan istemiştir: “Şu halde tahsisat-ı munzamme fusul madde ister efendiler. Sonra tahsisat-ı munzamme için mahalli-i sarf gösterdiler. Seferberlik zam kanunundan husule gelmiş tahsisattır dediler. Onun için fasl-ı mahsus vardır ve lazımdır. Böyle alelittlak bu on milyonu kabul etmek için münhasıran buna olmak üzere sıkıştırmışlardır. Binaenaleyh faslın maddesini tahsis etsinler”.

Konuşmasının son bölümünde tasarrufa vurgu yapan İsmet Bey, ilave tahsisatlar nedeniyle bütçe dengesinin bozulduğunu dile getirmiş, “Biz tahsisat kabul etmiyoruz derken 25 milyon devair-i mülkiyeye, 54 milyon da buraya oldu. 79 milyon. Sonra varidat-ı umumiyemiz 44 milyon azami farzetsek 30 milyona tenakus vardır... Biz diyoruz ki tahsisat miktarını yükseltmeyelim. Hakiki miktarlarını koyalım. Hâlbuki arttırıyoruz. Yani kabul ettiğimiz esasın nakzına gidiyoruz”³¹⁹ diyerek belirlenen esaslara uyulmadığı için gelir ile gider arasında 30 milyon liralık fark oluştuğuna dikkat çekmiştir.

İsmet Bey’in aydınlatıcı açıklamalarını “gayet yerinde ve uygun” diye niteleyen Selahattin Bey “...heyet-i aliyeniz fasıl, madde isterseniz Maliye Vekili Beyefendi’ye muhasebat vasıtasıyla tahkik buyurlar. O suretle encümen de irae ederler” diyerek sözü Maliye Bakanı’na bırakmıştır. Bunun üzerine açıklama yapan Maliye Bakanı Hasan Bey “Efendim, İsmet Bey’in noktai nazarını muvafık buluyorum. Fakat maşat ve seferberlik faslına ilave olunmak kaydını koymak lazımdır” diyerek yapılacak olan düzenlemenin yolunu açmıştır. Komisyon üyelerinden Menteşe milletvekili Tevfik Rüştü Bey de, İsmet Bey’in teklifinin doğru olduğunu dile getirerek, komisyonun “3600 lirası maaş, 6.400.000 lirası seferberlik faslına” olmak üzere yeni bir teklif sunduğunu ifade etmiştir³²⁰.

Böylece Milli Savunma Bakanlığı bütçesine ilave yapılmasını öngren kanun tasarısı İsmet Bey’in teklifi ve Bütçe Komisyonu’nun yeniden düzenlemesiyle şu şekilde kabul olunmuştur:

Milli Savunma Bakanlığı için 2 Nisan 1921 tarihli kanunla kabul edilen 44.160.058 liraya münhasıran şubat gayesine(sonuna) kadar tahakkuk edecek hidematı askeriyeden 3600 lirası maaş, 6.400.000 lirası seferberlik faslına mahsus olmak üzere 10 milyon lira ilave edilmiştir³²¹.

Böylelikle İsmet Bey, aydınlatıcı açıklamalarıyla Meclis’i bilgilendirmiş, mali alandaki ihtisasını kullanarak, kanun tasarısının usule uygun olarak kanunlaşmasına katkıda bulunmuştur.

---

³¹⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 849.

³²⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 849-850.

³²¹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 851.

6- Milli Mücadele’de Gelir Artırıcı Önlemler: Kibrit’ten Alınan Verginin Arttırılması:

Milli Mücadele’nin giderlerini karşılamak üzere çeşitli tedbirler alan TBMM, Büyük taarruz öncesinde, 15 Nisan 1922’de kabul edilen bir kanunla kibritten alınan vergi oranını da arttırmıştır. Hükûmet tarafından hazırlanan kanun tasarısının gerekçesinde, çarşıda perakende olarak yüz para ve üç kuruşa satılan bir kutu kibritten alınan on para verginin yetersiz olduğu belirtilerek, bunun yirmi paraya çıkarılması ve 15 gün içerisinde kibrit tüccarlarının ve bayilerinin ellerindeki kibritlere yeni bandrol(denetim pulu) yapıştırılarak, onların da vergi kapsamına alınması ve bunları yapmayanlar hakkında ceza tatbik edilmesi öngörülmüştür.

İsmet Bey’in de üyesi olduğu Kavanini Maliye Komisyonu tarafından hazırlanan mazbata ile de uygun görülerek, aynen kabul edilen³²² kanun tasarısının en fazla tartışılan maddesi, bandrol ile alakalı ikinci madde olmuştur. Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey, kibrit kutularının gümrükte muayene edilirken damgalandığını, bu damganın da bandrol ile karışması nedeniyle hazinenin bundan zarar ettiğini belirterek, her evin sarf ettiği kibrit miktarı kadar vergi vermesinin daha isabetli olacağını savunmuştur. Bu açıklama üzerine söz alan Maliye Bakanı Hasan Bey’in ve diğer konuşmacıların açıklamalarıyla maddenin komisyona havalesi kabul edilmiştir³²³.

Müzakereler esnasında söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, sigara kâğıdının da bu kanuna ilave edilmesini teklif etmiştir. Bu öneriye cevaben söz alan İsmet Bey, bunun için alelacele tasarı yapılamayacağına işaret ederek, kibritle sigara kâğıdının oranlarının farklı olması nedeniyle meclisin sigara kâğıdı hakkında istihlak resminin arttırılmasını kabul etmesi durumunda, komisyonun bir kanun tasarısı hazırlayabileceğini dile getirmiştir³²⁴. İsmet Bey’in bu açıklamasından sonra oylanın tasarı aynen kabul edilmiştir³²⁵.

Kibritten alınmakta olan verginin arttırılmasından sonra Bolu milletvekili Şükrü Bey’in teklifi ve İsmet Bey’in düzeltme önerisi doğrultusunda sigara kâğıdından da vergi alınmasına dair kanun tasarısı Meclis gündemine alınmıştır. Hükûmet, sigara kâğıtları, kibrit ve kav kutularının istihlak resmine dair 12 ve 14 Mart 1918 tarihli kanunlara ek olarak, üç maddelik yeni bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Tasarı, yurt dışından ithal edilen ve miktar bakımından nizami olmayan sigara kâğıtları, kibrit ve kav kutularına el konulmamasını, belirli miktarın fazlası için bir misli istihlak(tüketim) vergisi alınmasını öngörmektedir. Mali Kanunlar Komisyonu

---

³²² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 170.

³²³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 172.

³²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 171.

³²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 173. Kibritten alınan vergi oranının arttırılmasını öngören kanun teklifi, 144 evet, 12 ret ve 8 çekimsiz oy ile kabul edilmiştir. İsmet Bey kanun teklifine evet oyu vermiştir.

tarafından da aynen kabul edilen tasarı, İsmet Bey'in kâtip üye olarak bulunduğu Bütçe Komisyonu'na havale edilmiştir. Komisyon, fazlalıklar için bir misil tüketim vergisi alınması, noksan kutuların her biri için beşer kuruş ceza uygulanması yönünde bir usul tespit etmiştir. Bu şekilde oylamaya sunulan kanun tasarısı kabul edilmiştir.³²⁶ Kabul edilen bu kanunlar; Milli Mücadele yıllarında kibritin dahi ithal edildiğini göstermekle beraber, ülkenin ekonomik durumunu ve yaşanan zorlukları ortaya koyması bakımından son derece dikkat çekicidir. Burada, mücadelenin ne kadar zor şartlar altında sürdürüldüğünün de altını çizmeliyiz.

7- Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu:

Büyük Taarruz öncesinde yapılan hazırlıklar kapsamında, ordunun ulaştırma ihtiyaçlarının karşılanması için "Mükellefiyeti Nakliye-i Askeriye Kanunu" adı altında hazırlanan 14 maddelik bir kanun tasarısı Meclis gündemine alınmıştır. Hükûmet tarafından hazırlanan kanun tasarısı, Milli Savunma ve Bütçe Komisyonları'nın mazbatalarıyla birlikte 14 Mart 1922'de görüşülmüştür.

Hükûmet tarafından hazırlanan kanun tasarısının gerekçesinde, harp dolayısıyla ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için halkı zor durumda bırakmamak koşuluyla ve bir defaya mahsus olmak üzere "Mükellefiyeti nakliye-i askeriyeye" adı altında bir vergiye ihtiyaç duyulduğu³²⁷ ifade edilmiştir.

a- İsmet Bey'in Milletten Bağımsızlığına ve Hürriyetine Öncelik Vermesi: Milli Mücadele İçin Herkesten Gücü Oranında Destek Beklemesi:

Milletten bağımsızlığını ve hürriyetini her şeyin üstünde tutan İsmet Bey, bu uğurda verilen mücadelenin başarıya ulaşması için her türlü imkânın seferber edilmesi gerektiğini savunmuştur. Büyük Taarruz öncesinde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanan kanun tasarısı hakkında yaptığı konuşmalarda halktan alınacak verginin "adeti" olması gerektiğini dile getirmiş, vergi sorumluluğunun belirli bir sınıfa yüklenmemesini isteyerek, bunun ekonomik güçle orantılı olması gerektiğinin altını çizmiştir.

Bu halkçı yaklaşım çerçevesinde, Milli Mücadele için herkesten imkânları ölçüsünde fedâkarlık bekleyen İsmet Bey, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla "Mükellefiyeti nakliye-i askeriyeye" adı altında halktan alınacak vergiden köylünün muaf tutulmasını isteyen Karahisarısahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in açıklamalarına karşı söz alarak Bütçe Komisyonu'nun bu konudaki düşüncesini dile getirmiştir:

İsmet Bey, komisyonda yapılan görüşmelerde köylünün bu vergiden istisnasının düşünüldüğünü, ancak bunun 3 nedenden dolayı mümkün olmadığını belirtmiştir. İsmet Bey, istisnanın düşünüldüğünü ancak köylünün

³²⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 175-176.

³²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 215.

ödeyeceği verginin miktarının az olması nedeniyle bundan vaz geçildiğini, "... Fakat bu teklif yalnız 140 kuruştur. Yani o kadar büyük fedakârlığı, o kadar azim fedakârlığı yapan köylüyü bundan istisna etmeyi encümen köylünün şerefine, haysiyetine, bu memlekete yaptığı fedakârlığa karşı münasip görmemiştir. İstisna caiz değildir..." şeklindeki sözleriyle dile getirmiştir. Köylünün vergiden muaf tutulmamasının bir nedenini de; "... Köylülerin hepsi bittabi elinde vesait bulunanı değildir. Köylünün bir kısmı ağnam sahibi, arazi ve emlak sahibidir. Ağnam ve arazi sahipleri esasen vesaiti olmadığından dolayı vesaiti nakliye ile mükellef tutulamamıştır. Bundan dolayı encümen bu istisnayı kabul etmedi..." diyerek açıklayan İsmet Bey, köylünün bu vergiden muaf tutulmasına üçüncü sebep olarak da, köylünün istisnası durumunda "maksadın temin olunamayacağını"³²⁸ gerekçe göstererek, memleketin kurtuluşu için köylüden gücü oranında vergi alınması gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey'in bu ısrarına rağmen, köylüye sürekli vergi yüklemenin yanlış olduğunu, geçmiş yıllarda tekâlif-i milliye ve gelirler kanunu vasıtasıyla talep edilenlerin bir kısmının alınmadığını ihtar eden Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey, "...zavallı halkın zaten tedarik edip de veremeyeceği bir vergiyi ilave etmekle halkı hükûmetten soğutmak, memleket dâhilinde isyan temellerini kurmak için mi suret-i mahsusada böyle hareket ediyoruz..." diyerek, halkın zor durumda bulunduğunu ve yeni vergilerin halkın isyanına sebep olabileceğini iddia etmiştir. Konuşmasının devamında, "...Niçin memlekete para sokmuyorsunuz? Hükûmetin vazifesi, milletin elinde on para varsa onu almak değildir. Memlekete para sokmaktır. Memleket dâhilinde yirmi milyon lira varsa bu yirmi milyon lirayı kırk milyon yapmaktır..."³²⁹ diyerek hükûmetin maliye politikasını eleştiren Sinop milletvekili, yerli üretime ağırlık verilerek ihracatın artırılması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Hükûmetin ekonomi politikasının eleştirilmesi üzerine, cevaben söz alan Maliye Bakanı, "...Biz bu kadar idare edebiliyoruz. Daha muvafık şekilde idare etmek iktidarında bulunanlara istirham ederek terki mevki ediyoruz" diyerek mevcut şartların oldukça zor olduğunu, bu zorluğu göğüslemek isteyenlere de makamını terk edebileceğini belirtmiş, vergi alırken köylü şehirli diye ayırmanın mümkün olmadığını, malum ihtiyaçların temini için bu verginin alınması gerektiğini³³⁰ dile getirerek, kanunun acilen müzakeresini istemiştir.

Bu açıklama üzerine kanun maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir. Kanunun özünü oluşturan ve bilhassa köylünün muafiyeti konusunda Meclis'te fazlaca tartışılan birinci madde, bazı şekil noksanlıklarının düzeltilmesi için Bütçe Komisyonu'na gitmiş ve düzeltilen madde komisyon adına İsmet Bey tarafından okunmuştur:

---

³²⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 224.

³²⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 225-226.

³³⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 226-227.

Madde 1: 1922 mali senesine ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki maddeler dairesinde “mükellefiyet-i askeriye” adıyla nakdi bir sorumluluk konulmuştur.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için kanun tasarısının aynen kabul edilmesi gerektiğini savunan İsmet Bey, madde hakkındaki olası itirazların önünü alabilmek için “maddenin iptali kanunun reddi anlamına gelir” diyerek kısa ancak son derece önemli bir konuşma yapmıştır:

“...Şunu arz edeyim ki, bugün vatanın umudu fukarisi üzerine müthiş bir düşman oturmuş, kemiriyor. Yarın onu mahvetmek için taarruz edecektir. Efendiler; o zaman başkumandanlık bilakaydû şart memleketin bütün vesaiti nakliyesine vaziyet etmeye mecbur kalacaktır. Eğer bu kanunu tanzim etmezseniz, tensik etmezseniz, bu düşmanı Eskişehir'den tard etmezseniz, emin olunuz ki bu milleti felaha götüremezsiniz”³³¹.

İsmet Bey'in bu sözlerine rağmen Kastamonu milletvekili Hulusi Bey ve 15 arkadaşı, maddenin iptali için bir önerge vermişler, ancak kanunun ruhunu oluşturan birinci madde, Bütçe Komisyonu'nun belirlediği şekilde kabul edilmiştir³³².

Birinci maddenin kabulünden sonra yine komisyon adına söz alan İsmet Bey, alınacak verginin miktarını gösteren ikinci maddeyi okumuştur.

Madde 2: Mükellefiyeti nakliye, maktu ve müterakki olmak üzere iki kısımdır. Maktu kısım her şahıs ve şirketler için eşit olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur. Müterakki kısım ise emlak, arazi ve temettü vergileriyle Ağnam Resminin(küçükbaş hayvan vergisi) zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre belirlenen oranlar dâhilinde tayin edilir ve maktu kısma ilaveten alınır³³³.

İkinci madde uyarınca kazanca göre vergi alınmadığını öne sürerek, bunun adaletsiz bir yaklaşım olduğunu savunan Amasya milletvekili Ömer Lütfi Bey, Bütçe Komisyonu'nun belirlediği vergi miktarının, hükümetin belirlediği rakamın çok üstünde olduğunu dile getirerek komisyonu eleştirmiştir. Bu eleştiri üzerine, komisyon namına söz alan İsmet Bey, “...eğer iki milyon lirayı temin edecek bir kanunu kabul etmeyecek isek müzakere ve münakaşamız beyhudedir. Birkaç yüz bin lira için kanun yapmaya lüzum yoktur”³³⁴ diyerek mevcut sıkıntıların ancak komisyonun belirlediği rakamlarla giderilebileceğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasına rağmen ikinci madde hakkındaki tartışmalar sürmüştür. Muhaliflerin bu konudaki ortak düşüncesi ise “ağnamın maddeden çıkarılması” yönünde olmuştur. Özellikle Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey, memleketi yaşatan iki kaynağın toprak ve hayvan olduğunu hatırlatarak, köylünün ağır vergiden dolayı küçükbaş

³³¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 275-276.

³³² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 276.

³³³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 277.

³³⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 278-279.

hayvanlarını sattığını, bu nedenle ağnamın kanundan tamamıyla çıkarılması gerektiğini belirterek, aksi takdirde gelecek yıllarda ağnam gelirinin kalmayacağını dile getirmiştir.

Maddeyle alakalı bir diğer tartışma ise Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey'in "temettü vergisinin matrahtan ihracı ve köylülerin muafiyeti" esasına dayanan teklifidir³³⁵. Burada şunun altını çizmeyi gerekli görüyoruz: Halkın önemli bir kısmının köylerde yaşadığı gerçeğini göz önünde bulundurursak; köylülerin muafiyeti durumunda vergi toplamaktaki amaca ulaşamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan köylünün muafiyeti isabetli değildir. Bununla beraber, ağnamın maddeden çıkarılması yönündeki talep, vergi kaynağının gelecek yıllarda yok olmasını önlemeye yönelik bir tedbir mahiyetinde olduğu için isabetli sayılabilir. Buna rağmen Bütçe Komisyonu, Büyük Taarruz öncesinde küçükbaş hayvanlardan alınacak vergiyi, ordunun ihtiyaçları için zaruri görmektedir.

Bu tartışmalardan sonra söz alan İsmet Bey, "ikinci maddenin aynen kabul edilmesi gerektiği" yönündeki kanaatini yinelemiş ve madde hakkında verilen önergelere Bütçe Komisyonu adına cevap vermek üzere kürsüye gelmiştir. Ağnamın ve temettü vergisinin matrahtan ihracı ve vergi oranlarının indirilmesi yönündeki teklifler karşısında, bu tekliflerin kanunun amacını ortadan kaldırdığını dile getirerek, önerilere karşı çıkmıştır. Ağnam konusunda bilhassa Gümüşhane milletvekili Hasan Bey'in açıklamalarını oldukça isabetli bulan, ancak mevcut durumun gereği olarak ağnamın matraha dâhil edildiğini vurgulayan İsmet Bey, "...iktisat hakikaten refahı beşerin şart-ı esasisi olmakla beraber iktisat edecek zi-hayatın(insanların) da emniyeti, hürriyeti, istiklali lazımdır" diyerek milletin bağımsızlığının ve emniyetinin her şeyden önce düşünülmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey, konuşmasının devamında "hakikat-ı müthişe" tabiriyle özetlediği mevcut durumu şu çarpıcı sözlerle ortaya koymaktadır: "...Bugün hayat-ı milliyenin, hâkimiyet-i milliyenin istihlas(kurtarıma) ve istiklali uğrunda açılan mücahedenin(savaşın) azametini nazarı dikkate almak ve onun zarureti katıyesini göz önünde bulundurmamak suretiyle bu matrahlar üzerinde muhakeme yürütmek icab eder... Geçende arz ettiğim veçhile bugün bu hakikat-i müthişe karşısındayız. Bu hakikati müthişe ve zarureti katıyeye karşı bütün âlemi İslam hali cihattadır. Ve biz bilfiil isar-ı hun etmek (kan dökmek) suretiyle nasraniyetin son darbe-i imhakaranesini karşılıyorruz"³³⁶. Burada İsmet Bey, kanun tasarısının milli hâkimiyeti sağlamak ve vatani işgalden kurtarmak için başlatılan Milli Mücadele'nin başarıya ulaşabilmesi için gerekli maddi kaynağın temini için şart olduğunu, görüşmelerin bu husus dikkate alınarak yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Mevcut durumu "hakikati müthişe" olarak özetleyen İsmet Bey, Türk milletinin, kanını dahi vererek işgallere karşı koyduğunu ve Milli

---

³³⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 280-281.

³³⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 298-299.

Mücadele’de sona yaklaşıldığını hatırlatarak, kanunun kabulü için Meclis’ten destek istemiştir.

Bu sözleriyle Meclis’ten büyük destek gören İsmet Bey, bu etkileyici konuşmayı 20 Mart 1922 tarihinde yapmıştır. Bu tarih, Sakarya Savaşı’nın kazanıldığı, ancak düşmana son darbenin henüz vurulmadığı bir döneme denk gelmektedir. Ordu, Büyük Taarruz için hazırlık yapmaktadır. Dolayısıyla bu kanun, ordunun ihtiyaçlarının temini açısından hayati bir önem taşımaktadır. İsmet Bey de kanunun Meclis’ten geçmesi için elinden gelen tüm gayreti sarf etmektedir. Konuşmasında sık sık buna vurgu yapan İsmet Bey, “...Bu kanun fevkalade ihtiyaç için yapıldığı için bence bu kanun hakkında tadil teklifinde bulunmadan evvel o ihtiyacın mahiyeti hakikiyesini anlamak lazımdır”³³⁷ diyerek bu zarurete dikkat çekmiştir.

Meclis’ten büyük oranda destek gören İsmet Bey’in bu sözleri, bazı milletvekillerin ise tepkisini çekmiştir. Özellikle Malatya milletvekili Lütfi Bey, “bizi techil ediyor. Kabul edemeyiz, mektep talebesi değiliz. İktisat dersi de okuyacak değiliz” diyerek sert bir çıkışta bulunmuştur. Ancak İsmet Bey, komisyonun düşüncesinin dinlenmediğini söyleyerek, bu konudaki kararlılığını sürdürmüştü; “...Bu kanun layihası hakkındaki bu tadil tekliflerini nazarı dikkate alacaksanız, yani bu kanunu bir noktai bimanadan ibaret bir hale koyacak iseniz encümen ne mesuliyet deruhte eder, ne de müdafaa edecek bir kimse vardır”³³⁸ diyerek kanunun, komisyonun belirlediği şekilde kabulünde ısrarcı olmuştur.

İsmet Bey’in bu açıklamasından sonra, ağnamın maddeden çıkarılmasını isteyen milletvekilleri açıklamalarda bulunmuşlar, ancak tartışmalar bitmemiş ve ağnamın maddeden çıkarılmasını isteyen önergelerin oylanması sırasında kürsülerden “ağnam tayyedilmiştir” sesleri yükselmiştir. Buna karşılık İsmet Bey “usulen Reis bey bu takrirler nazarı dikkate alınmıştır” diyerek ağnamın tayyedilmediğini ima etmiş, Kayseri milletvekili Osman Bey de “ağnam tayyedilmiştir ve bu, zapta geçmiştir” diyerek buna tepki göstermiştir. İkinci madde hakkında dikkate alınan önergelerin komisyona havalesinden sonra da ağnam tartışmaları devam etmiş; Çankırı milletvekili Neşet Bey, “Tayyı kabul edilen şey encümene gidemez. Riyaset manevra yapıyor” diyerek Meclis başkanını suçlamıştır. Bu tartışmalar arasında, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu’nun ikinci maddesi komisyona iade olunmuştur³³⁹.

Yapılan düzenlemelerden sonra 17 Nisan 1922’de yeniden Meclis gündemine taşınan 2. madde şöyledir: Nakil sorumlulukları, maktu ve nispi olmak üzere iki kısımdır.

- 1- Maktu Kısım: Her şahıs için eşit olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda 100 kuruştur.

---

³³⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 300.

³³⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 300-301.

³³⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 301-303.

- 2- Nispi kısım: Emlak, arazi ve temettü vergilerinin ilavelerle birlikte ulaştığı miktara göre aşağıdaki oranlar dâhilinde tarh ve maktu kısma ilave olarak alınır. Köylerde, 101 kuruştan itibaren her 100 kuruş ve küsuru için % 10, şehir ve kasabalarda, 101 kuruştan itibaren her 100 kuruş ve küsuru için % 20 alınır³⁴⁰.

Yeniden düzenlenen İkinci maddenin Meclis'te okunmasından sonra söz alan Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'in "Encümen takrirler üzerinde gerekli düzeltmeleri yapmıştır" ve İsmet Bey'in "Evvelce madde hakkındaki müzakere yeterli görülmüştür. Sureti Katiyede kabul edilen takrirler üzerine kabul edilen tadilat aynen konmuştur" şeklindeki açıklamaları ve Meclis başkanının oylamasıyla ikinci madde kabul edilmiştir. Böylece çok tartışılan küçükbaş hayvan vergisi maddeden çıkarılmış, ancak köylü ahali vergiden muaf tutulmamış, şehirlilere oranla daha az vergi ile sorumlu tutulmuşlardır. Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Kanunu çerçevesinde halktan alınacak olan verginin oranları belirlenmiştir.

b- Kadınların Vergiden Muafiyeti Meselesi:

Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Kanunu'nun vergi mükelleflerini ve oranlarını belirleyen 2. maddesi kabul edilmesine rağmen müzakerelerin sonraki kısmında ikinci maddede geçen "her şahıs" ifadesi, kadınların da vergi mükellefi olup olmadıkları konusunda tartışmalara neden olmuştur.

Maddede geçen "her şahıs" ifadesinden hareketle kadınların da bu vergiye dâhil olduğunu ileri süren Karahisar Şarki milletvekili Ali Sururi Bey'e cevaben söz alan İsmet Bey, "...her şahıstan maksat zükurdur(erkek). Zaten bizim kanunlarımızda nisa(kadın) istisnai tabii teşkil ederler... Şimdiye kadar onlar için böyle bir mükellefiyet vakı olmamıştır"³⁴¹ diyerek mevcut kanunlara göre vergi mükellefinin erkek olduğunu ortaya koymuştur.

Ali Sururi Bey'in, büyük bir servet sahibi kadından da hiç olmazsa nispi kısmı alınmayacak mı? şeklindeki sorusuna cevap vermek üzere yeniden söz alan İsmet Bey, "...Kısmı nispinin matrahı, emlak, temettü ve arazi vergileridir. Ve bunda zükur ve inas müsavidir"³⁴² diyerek zenginlerden vergi alınabileceğini, kadın ve erkeklerin nispi vergi konusunda eşit olduklarını belirtmiştir.

Konu hakkında söz alan İçel milletvekili Şevki Bey ise, "bu istiklal harbidir, bundan dolayı gayenin gerçekleşmesine kadar her şeyimizi

---

³⁴⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 253.

³⁴¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 259.

³⁴² Milletvekilleri arasında, vergi mükellefiyeti konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Eskişehir milletvekili Emin Bey, "...köylerde arazi sahibi kadınlardan alınmasın ama hiç olmazsa şehirlerde bulunup kira geliri olan kadınlardan alınsın" şeklindeki açıklamasına cevap veren Erzurum milletvekili Salih Efendi "...mademki kadınlar zenginlik sahibidir, eşleri yoksa kocaya gitsin, arazisini işletsin" şeklindeki esprili cevabı mebusların gülüşmelerine neden olmuştur. Bu espiri Ertuğrul milletvekili Mustafa Kemal Bey'in "izdivaç kanununu çıkarınız" şeklindeki değerlendirmesiyle devam etmiştir... TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 260.

vereceğiz” diyerek herkesin imkânı ölçüsünde mücadeleye maddi destek sağlaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu görüşü destekleyen Lazistan milletvekili Necati Bey de, vergi mükellefiyetinde kazanca bakılması gerektiğine dikkat çekmiş; “davayı kazanmak için servet sahibi herkes verecektir. Askeri nakliyat sorumlulukları bedenen kadına şamil değildir. Ama nakden ve malen şamildir. Kadın zekât verebiliyorsa bu gayeye de iştirak etmesi gerekmektedir. Bedeni bir sorumluluk olsa kadınlar muaf tutulabilir. Ancak malen olursa vermelidirler³⁴³” diyerek daha kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır.

c- Vergi Tarhında Yerel Yönetimlerin Rolü:

Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu’na dayanarak halktan alınacak vergi miktarının tespitinde; taşınabilir servetleri emsallerinden aşağı olan kişilerin eksik kalan yükümlülüklerinin, Ticaret Odası olan yerlerde Ticaret Odaları tarafından, Ticaret Odası olmayan yerde ise Belediye Meclisleri’nce tespit edilmesine karar verilmiştir³⁴⁴.

Amasya milletvekili Ragıp Bey’in maddeye itirazı üzerine söz alan İsmet Bey, “...tarh kararları Meclisi idarenin iştirakiyle ve Belediye meclislerinin kararıyla olur. Bu madde Heyet-i Umumiyenin tasvibiyle bu şekli almış olduğundan tekrar müzakeresine lüzum yoktur” diyerek bu konuda daha önce alınmış bir karar olduğunu hatırlatarak tartışmanın yersiz olduğunu bildirmiştir.

Köylülerin ekonomik sıkıntı içerisinde olduklarını dile getiren Erzurum milletvekili Salih Efendi, köylülerin zengininin de fakirinin de nakliyat işi yaptıklarını, bu nedenle maddenin son fıkrasındaki “köy ahali” kelimesinin çıkarılmasını teklif ederek³⁴⁵ köylülerin bu kanundan muaf tutulmalarını istemiştir.

Bu taleplerden sonra maddeyle ilgili önergelere geçilmiştir. Vergi miktarlarını belirleyecek olan komisyonlar hakkında söz alan İsmet Bey, komisyonun şeklinin daha muntazam olması için komisyonun önergeleri inceleyerek maddeyi yeniden düzenleyeceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede söz alan Karahisarlı Sahip milletvekili Ali Sururi Bey, komisyonun mal memuruyla birlikte beş kişi olmasını ve ticaret odası bulunan mahallerde odaların seçime katılmalarını, bulunmayan mahallerde ise idare ve belediye meclislerinin bu görevi yerine getirmelerini teklif etmiştir. Bütçe komisyonu

---

³⁴³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 260.

³⁴⁴ Madde 3: Emlak ve arazi ve Temettü vergilerinin azlığından dolayı yükümlülük oranları nakledilebilir servet ve paralarına göre emsalinden aşağı olan kişilerin eksik kalan yükümlülükleri, Ticaret Odası bulunan mahallerde odalarca belirlenir. Ticaret Odası bulunmayan mahallerde ise belediye meclislerince idare meclislerinin katılımıyla seçilecek iki aza ile mahallin en büyük mal memurundan oluşan bir komisyon tarafından tarh ve takdir ile maktu ve nispi mükellefiyetlerine ilave edilerek alınır. Bu maddenin hükmü köy, kasaba ve nahiyelerde bulunan kişileri de kapsamaktadır. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 253.

³⁴⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 254.

tarafından da uygun görülen bu teklif, oylanarak kabul edilmiştir³⁴⁶. Bu düzenlemeyle birlikte komisyondaki kişi sayısı artmıştır.

d- Ordu Mensuplarının Vergiden Muafiyetini Öngören Taleplere Karşı İsmet Bey'in İtirazı:

Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Kanunu hakkındaki bir diğer tartışma konusu, muafiyetleri belirleyen 4. ve 5. madde hakkında olmuştur. Tartışmaların temel sebebi, ordu mensuplarının vergiden muaf tutulup tutulmaları meselesidir.

Vergi konusunda adaletli olunması gerektiğini dile getiren İsmet Bey, ordu mensuplarının tümünün muafiyetine yönelik tekliflere karşı çıkarak, onların da zenginlikleri oranında vergi vermeleri gerektiğini belirtmiştir.

“Efradı askeriye (müeccelleri* hariç) ikinci maddedeki mükellefiyetin her iki kısmından müstesnadır”³⁴⁷ şeklindeki 4. maddeyle alakalı açıklama yapan İsmet Bey, maddede geçen “efradı askeriye” tabirinden sadece müeccellerin hariç tutulduğunu; çavuş, onbaşı vs. rütbelerdeki askerlerin dâhil olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra madde aynen kabul edilmiştir.

Yalnızca maktu kısımdan müstesna olacakları gösteren 5. madde ise şöyledir:

- a- Muharip kıtaat zabitanı (Savaşan subay bölükleri)
- b- Kısmı nispi ile mükellef olmayıp mükellefiyeti maktuasını* dahi ifaya muktedir olmadıkları sabit olan sakatlar.
- c- 18 yaşından aşağı ve 60 yaşından yukarı olanlar.

Beşinci madde ile alakalı ilk tartışma “C” fıkrası hakkında olmuştur. C fıkrası, Karesi milletvekili Hasan Basri Bey'in teklifi, İsmet Bey'in de desteği doğrultusunda; “bütün kadınlar ile 18 yaşından aşağı ve 60 yaşından yukarı olan erkeklerin muaf tutulması”³⁴⁸ şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Madde ile alakalı en fazla tartışma konusu yapılan kısım ise “a” fıkrasında geçen “muharip kıtaat zabitanı” hakkında olmuştur. Amasya milletvekili Ömer Lütfi Bey “Muharip kıtaat zabitanı” ifadesiyle kimlerin kastedildiğini ve fıkraya göre vergiden muaf tutulacak askerlere geri hizmette çalışan ordu mensuplarının dâhil olmamaları nedeniyle bunlardan bu verginin nasıl alınacağını sorarak, komisyondan bu konuda açıklama istemiştir. Bunun üzerine söz alan İsmet Bey, “Efendim, bu kanunu Müdafaai Milliye Encümeni ile beraber tertip ettik. Muharip kıtaat zabitanı tabirini

---

³⁴⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 257.

*Müeccel : İleriye bırakılmış, peşin olmayan, ertelenmiş. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 709.

³⁴⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 258.

*Maktua : Kat'olunmuş, kesilmiş, değeri biçilmiş, pazarlıksız, götürü. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 576.

³⁴⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 260.

Müdafaa-i Milliye Encümeni koymuştur³⁴⁹ diyerek bu soruyu Milli Savunma Komisyonu'na havale etmiştir. Komisyondan cevap gelmemesi üzerine bir değerlendirme yapan Ömer Lütfi Bey, "...Muharip Kıtaat tabirinden gerek cephede gerekse cephe gerisindeki silahlı askerler anlaşılır. Fakat bu kıtaat içerisinde hem silahlı hem de silahlı olmayan asker ve memurlar vardır. Mesela Piyade, muharip kıtaattır. Ama o taburun imamı, doktoru, eczacısı ve sairleri muharip değildir. Bundan dolayı ordu içerisinde muharip kıtaat ile muharip olmayan kıtaatin sınırını bulmak oldukça güçtür. Ben tüm askerlerin ve ordudaki memurların ayrıma tabi tutulmadan bu vergiden muaf tutulmasını teklif ediyorum. Çünkü askerler zaten boş durmuyorlar; bedenen çalışıyorlar. Nispi vergiye gelince; nispi vergide esas, temettü, arazi ve emlak vergileridir. Bir zabitanın bir evi veya dükkânı varsa ve onun vergisini nasıl veriyorsa bu kanunla alakalı nispi vergisini de öylece verir"³⁵⁰ diyerek ordu mensuplarının tamamının bu verginin maktu kısmından muaf tutulmalarını istemiştir.

Yahya Galip Bey'in aynı yöndeki "...şimdi asker bedenen hizmet ediyor. O'na hem bu hizmeti yapacaksın hem de bu mükellefiyeti ifa edeceksin demek doğru olmaz" şeklindeki değerlendirmesine karşı, Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, "...piyasada üç, dört araba işleten de var..." diyerek tepki göstermiştir. Bunun üzerine Yahya Galip Bey, "Ben onu bilemem. Kolay değil askerlik... Burada üç beş gün rahat ederse, öbür gün gider cephede düşmanla çarpışır ve millet için ölür... Bunun için cephede ya da cephe gerisindeki askerler bu vergiden muaf tutulmalıydılar" diyerek ordu mensuplarının vergiden istisnası yönündeki teklifini yinelemiştir. Ancak, ordu mensubu olup da piyasada üç dört kamyon işleten subaylar olduğu yönündeki tespite cevap vermeyen Yahya Galip Bey'in, konuşmasının devamında "...60 yaşından büyük olanlardan nasıl vergi alınmasın. Size birkaç tane matuf ihtiyar göstereyim ki faizcilikle birçok para kazanır. Binaenaleyh bunların istisnası doğru değildir"³⁵¹ demesi konuya adaletli yaklaşmadığını göstermektedir.

Tüm ordu mensuplarının bu vergiden muaf tutulmasını isteyen Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa, bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: "Efendim zabitan, malumualiniz bazen cephe gerisinde bazen de cephede ifayı hizmet eder. Bu tarz hizmeti yekdiğerinden daimi bir surette tefrik edilmiş değildir. Bir yüzbaşı veya bir şube reisi olan bir zabitan, bir binbaşı ileriye de gidebilir. Ve ileriye giden bir zabitan geriye gelebilir. Bu gün burada olan bir zabitan yarın cepheye gidebilir. Ve ileride olan bir zabitan de geride bir vazifeye tayin olunabilir. Binaenaleyh geri ordusu namıyla bir teşkilat yapacak değiliz ki bunları tefrik edelim... Zaten geride bulunan subayların

---

³⁴⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 261.

³⁵⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 261.

³⁵¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 261-262.

maaşlarında bir hayli kesinti yapılmıştır. Binaenaleyh alelumum zabitanın affını rica ediyorum”³⁵².

Subayların vergi muafiyeti ile alakalı 4. ve 5. maddeler hakkında yapılan bu değerlendirmelerden sonra söz alan İsmet Bey, komisyonun düşüncesini ve maddelerin anlaşılmayan noktaları izah etmiştir.

İsmet Bey, “Mükellefiyetin esasını, matrahını ve miqyasını ikinci madde temin ediyor. Bu ikinci maddenin vaziyet ve şumulüne göre istisnalar tertip edilmiştir. Ve bunlar arasındaki müstesnalar tazvih edilmeden bu istisnaların hakikati anlaşılamaz. İkinci madde mükellefiyetin kısmı maktuunu her şahıs için eşit olarak ve her hangi şahıs olursa olsun köylerde elli, şehirlerde yüz kuruş olarak kabul etmiştir. Kısmı nispiye ise servetin miqyası olarak Emlak ve Arazi vergilerini matrah olarak kabul etmiştir. Bu madde memurini Hükûmete ve ahaliye, bütün zabıtana ve saireye de şamildir. Şu halde memurların az maaşı çok maaşı kısmı maktu için muteber değildir. Bu kısım zengine ya da fakire münhasır değildir... Binaenaleyh bilumum memurini Hükûmet ve zabitanı askeriye den emlak ve arazi sahibi olanlar aynı şeye dâhil edilmiştir. Bundan dolayı memurların az maaşlısından çok maaşlısından ayrı vergi almak olamaz”³⁵³ diyerek öncelikle verginin esasının tam olarak anlaşılması gerektiğinin altını çizmiştir ki; vergi maktu ve nispi olmak üzere iki kısımdır. Maktu olan kısım, köylerde ve şehirlerde belirlenen ölçüler dâhilinde herkesten; Nispi kısım ise emlak ve arazisi olanlardan alınacaktır.

Konuşmasının devamında, Kazım Paşa'nın tüm ordu mensuplarının vergiden istisnasını öngören teklifine cevap veren İsmet Bey; “...Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa Hazretleri bilumum zabitanın kısmı maktudan istisnasını teklif ediyorlar. Encümenin teklifi de şudur. Memurin ve bilumum halk gayet cüzi olan maktu kısmı verecektir. Bunlardan ancak meşguliyetleri dolayısıyla veremeyecek olan muharip kıtaat istisna edilmiştir. Geride bulunan zabitan, memurlar gibidir. Binaenaleyh bu zabitan arazi ve emlak sahibi iseler diğerleri gibi aynı matraha tabidirler. Değilse kısmı maktu verecektir. Ve bu da yüz kuruştur. Binaenaleyh tadilat yapmaya lüzum yoktur. Encümenin maddesini aynen kabul etmenizi teklif ediyorum”³⁵⁴ diyerek Kazım Paşa'nın teklifine karşı çıkmıştır. Yapmış olduğu açıklamalarla kanun hakkındaki tüm tartışmalara cevap vererek, kanunu açık bir şekilde izah eden İsmet Bey, komisyonun teklifini, “cephede savaşan subayların vergiden muaf tutulmaları, cephe gerisindekilerin ise halk gibi vergi vermeleri” şeklinde özetlemiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamalarından sonra görüşme yeterli görülerek önergelere geçilmiştir. Kazım Paşa, Meclis'e sunduğu teklifinde, uygulamalardaki zorluklardan dolayı verginin ya tüm subaylardan alınmasını ya da hepsinin bu vergiden muaf tutulması gerektiğini dile getirmiştir. Kazım

---

³⁵² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 262.

³⁵³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 262–263.

³⁵⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 263.

Paşa, eğer bir kısım subaylardan alınıp bir kısmından alınmazsa bunun farklı yorumlanacağını ve kendilerinin bu durumdan dolayı sıkıntı çekeceklerini³⁵⁵ ifade etmiştir. Ancak Kazım Paşa'nın bu teklifi kabul edilmemiştir.

Netice olarak 5. madde, C fıkrasına yapılan 'tüm kadınların muaf tutulmaları' şeklindeki ekleme ile komisyonun belirlediği şekilde kabul edilmiştir³⁵⁶.

e- İsmet Bey'in Verginin Nasıl Toplanacağına Dair Açıklaması:

Bu konuda da açıklama yapan İsmet Bey, Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Vergisi'nin, kullanım amacından dolayı peşin para üzerinden alınması gerektiğini dile getirmiştir. İsmet Bey, verginin taksitle toplanması durumunda toplama masrafının artacağına işaret ederek, peşin para usulünde ısrar etmiştir. İsmet Bey'in üyesi bulunduğu Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan tasarinin 6. maddesinde³⁵⁷ de verginin bir defada peşin olarak alınması öngörülmüştür.

Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, "Efendim mükellefiyetin defaten istifası mükellefiyeti nakliyenin peşin parayla teminidir. Nakliyenin peşin parayla yapılmasına lüzum olduğu için bu defaten tesviye edilsin dedik. Bunun esbabını izaha hacet yok. Bu esas üzerine yapılmıştır. Bu defaten tahsil edilmek lazımdır ki, ücretlerin peşinen tesviyesi icra edilebilsin"³⁵⁸ diyerek verginin bir defada alınmasını, nakliyenin peşin para üzerinden yapılmasına dayandırmıştır.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, verginin bir defada mı yoksa taksitler halinde mi alınacağı konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Neticede 6. madde, Antalya milletvekili Mustafa Bey'in arkadaşlarıyla vermiş olduğu önerge doğrultusunda "Askeri Nakliye Sorumlulukları Vergisinin kısmı maktu bir defada ve kısmı nispi 3 ayda 3 taksitle istifa olunur" şeklinde düzeltilerek komisyona gönderilmiştir³⁵⁹. Komisyonada düzeltilen madde; "Mükellefiyeti Askeriye Vergisi'nin kısmı maktu defaten, kısmı nispi mukassatan(taksitle) istifa olunur. İfade taallül edenler hakkında Tahsili Emval kanunu tatbik olunur" şeklinde kabul edilmiştir³⁶⁰. Ancak İsmet Bey, bu düzenlemeyi eleştirerek, şu açıklamayı yapmıştır: Efendim konu ile alakalı olarak meclise sunulan takirlerde verginin kesilmiş olan kısmı (kısmı maktu) bir defada, daha önceki vergiye göre kıyaslanarak belirlenen kısmı (kısmı nispi) ise üç taksitle alınacaktır deniliyor. Ancak kısmı nispinin en aşağısı elli kuruştur. Ve de köylerde mükellefinin kısmı azamının vergileri

---

³⁵⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 265.

³⁵⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 266.

³⁵⁷ Madde 6: Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Vergisi defaten istifa olunur. İfade taallül edenler hakkında Tahsili Emval kanunu tatbik olunur. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 266.

³⁵⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 266.

³⁵⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 268-269.

³⁶⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 273.

beşyüz kuruşu geçmez. Beşyüz kuruşa göre verilecek olan kısmı nispi elli kuruştur. Bu elliye de üçe ayırmak ve her üçü için de ayrı ayrı tahsildar göndermek meseleyi zorlaştırmak demektir. Aynı zamanda bu para acil olarak tahsil edilmesi gereken bir paradır³⁶¹ diyerek verginin peşin olarak alınması yönündeki ısrarını sürdürmüştü ve komisyonun düzelttiği maddenin uygulanabilir olmadığına altını çizmiştir. İsmet Bey'in bu açıklamasına rağmen madde komisyonun belirlediği şekilde kabul edilmiştir³⁶².

f- Halkın Alacaklarıyla Vergi Borçlarının Takas Edilmesi:

Milli Mücadele'nin askeri taşıma hizmetleri için çeşitli vergilere başvuran Hükümet, bunun yanı sıra elinde nakliye aracı ve hayvanı bulunan kişilere de ücretli nakliye hizmeti yaptırmıştır. Yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle, alınan bu hizmetlerin bir kısmının bedeli ödenemeyince yeni arayışlara giren Hükümet, bu sıkıntıyı da Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Kanunu'nu ile çözüme yoluna gitmiştir. Kanunun 7. maddesi³⁶³, daha önce yaptığı ücretli nakliyelerin karşılığını alamayan kişilerin bu kanunla oluşacak sorumluluklarının önceki alacakları ile karşılıklı takasını öngörmektedir. Böylece devletin halka olan borçları bu yolla ödenecektir.

Maddenin uygulanamayacağını dile getiren Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey, şimdiye kadar askeri nakliyattan dolayı alacağı olanların bu alacaklarının vergi borçlarına karşılık sayılmasının doğru olduğunu, ancak kimsenin elinde alacakla ilgili senet bulunmadığı için meselenin sanıldığı gibi kolay olmayacağını belirterek, maddenin iptalini³⁶⁴ istemiştir. Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey ise "Halkın vereceği elli kuruş Nakliyat vergisine karşı bin kuruş alacağı varken bu dursun da sen vergini ver demek zannederim doğru değildir" diyerek en azından devletten alacağı olanların bu yolla vergi borçlarının ödeneceğini hatırlatarak, maddeyi destekleyen bir açıklamada bulunmuştur.

Daha önce yaptıkları askeri nakliyattan dolayı alacaklı olanlara bu alacaklarının mutlaka ödenmesi gerektiğinin³⁶⁵ altını çizen İsmet Bey, Bütçe Komisyonu'nun düşüncesini şu sözlerle ortaya koymuştur: "Mehmet Ragıp Bey, vesait-i nakliye bedelâtıyla hesaplanması lazımgelir buyurdular. Yine kanun sırf vesait-i nakliyenin karşılığı olmak üzere yapıldığından dolayı hakikatte vesait-i nakliyesi satın alınan yani el konulanların alacaklarından hesaplanmasını encümen düşünmüştür. Fakat dediler ki, bu vergi gayet azdır. Hâlbuki satın alınma borçları gayet çoktur. Mesela at bedelleri yüz elli iki yüz liradır. Bundan dolayı; 50 – 100 kuruşa mahsup muamelesinin bir

³⁶¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 273-274.

³⁶² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 274.

³⁶³ Madde 7: Bu kanunun yürürlük tarihinden evvel ifa edilen askeri nakliyelerden dolayı hükümette halen alacakları bulunanların talepleri, bu kanun ile tahakkuk edecek sorumluluklarına mahsub olunur. TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 274.

³⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 274 .

³⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 275-276 .

kıymeti yoktur. Bu nedenle bunun dâhil edilmesini uygun görmediler. Bundan dolayı madde sadece askeri nakliye tahsis edildi. Hacı Mustafa Efendi köylerden nakil vasıtası parası olmak üzere para toplanıyor dediler. Bu zannederim doğrudur. Çünkü tekâlifi millîye emrinin birisinde nakil vasıtalarının yüzde yirmisine el konulacak ve bunun bedelini köylerde, köy ahalisinden mürekkep bir meclis ve kasabalarda, belediye azaları tayin edecek, deniliyordu. Uygulama bundan meydan gelmiştir. Bundan dolayı şu maddenin muhtassunlehi dâhilinde kabulünü rica ederim”³⁶⁶.

İsmet Bey’den sonra söz alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey “Geçen sene bir görüşme esnasında Milli müdafaa vekili paşa hazretleri buyurdular ki, yaptığımız nakliyatı para ile yapsaydık iki milyon lira ederdi. Efendiler bu geçmiştir. Eğer bundan sonra ücretsiz taşıtmazsak ben köylü namına eski haklarını helal ediyorum. Ancak bundan sonra yapacağımız taşıma işlerini angarya şeklinde yapmamamız gerekir. Eğer böyle davranırsak en büyük vazifeyi yapmış oluruz. Bunu kabul edelim ve müzakereden vazgeçelim”³⁶⁷ diyerek askeri nakliye konusunda daha önce bazı yanlış adımların atıldığına işaret ederek, bundan sonra köylüden ücretsiz taşıma yapmasını beklemenin yanlış olacağını dile getirmiştir.

Netice itibarıyla, halkın alacaklarıyla borçlarının takasını öngören 7. Madde, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey’in önergesi uyarınca kabul edilmiştir³⁶⁸:

Bu kanunun yürürlük tarihinden evvel yerine getirilen askeri nakliyattan dolayı hükümette halen alacakları bulunanların talepleri(1920, 1921, 1922 senelerine ait ise) bu kanun ile kesinleşecek olan sorumluluklarına mahsup olunur.

g- İsmet Bey’in Mültecilerin de Vatan Savunmasına Katılmaları Hususundaki İsrarı:

İsmet Bey’in Meclis faaliyetleri incelendiğinde, bağımsızlığa büyük önem verdiği, hatta bunu en öncelikli konu olarak gördüğü göze çarpmaktadır. Bağımsızlık için topyekün bir mücadeleyi gerekli gören İsmet Bey, mültecilerin de milli mücadeleye katılım hususunda diğer vatandaşlarla aynı sorumluluğu taşımaları gerektiğini düşünmektedir. Nitekim Mükellefiyet-i Nakliyeyi Askeriye Kanunu’nun, mültecilerin de vergi vermelerini öngören 8. Maddesini savunarak bu tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Karasi milletvekili Hasan Basri Bey’in “Mültecilerin mükellefiyetten istisnasını teklif ederim” şeklindeki önerisine karşı çıkan İsmet Bey, “Efendim, Basri Beyin gerçekten mültecilerin işe vasıtaları olan nakil vasıtalarının istisnası hakkındaki teklifi evveleminde(öncelikle) varit gibi görünüyor. Fakat ücret peşin olarak verileceği için onların geçimleri

³⁶⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 276.

³⁶⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 276-277.

³⁶⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 277.

sağlanmış oluyor...³⁶⁹ diyerek mültecilerin geçimlerinin düşünülüğünü ve onların göz ardı edilmediğini hatırlatmıştır. Konuşmasının devamında, "...Aynı zamanda bu mülteciler bugün memleketlerini kurtaracak vatandaşlarıyla beraber aynı hissi göstermek mecburiyetindedir"³⁷⁰ diyen İsmet Bey, memleketin topyekün savunulması gerektiğini, bu konuda mültecilere de büyük görevler düştüğünü belirterek, onları vatan savunmasında ayrı düşünmenin doğru olmayacağını vurgulamıştır. İsmet Bey'in son derece isabetli müdahalesi karşısında tekrar söz alan Hasan Basri Bey, "teklifini geri aldığı" dile getirmiş, bunun üzerine mesele kapanmıştır.

Böylece, mülteciler hakkındaki tartışma İsmet Bey'in yerinde müdahalesiyle noktalanmış ve 8. madde, Meclis'te okunarak kabul edilmiştir: Mükellefiyet-i Nakliyyeyi Askeriye Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti dâhiline gelecek olan şahıslar bu kanun dairesinde Mükellefiyeti nakliye vergisine tabidir. Ancak bunlardan hükûmetle sözleşmesi bulunanlardan taahhüt miktarlarının % 1'i matluplarının ödenen miktarı nispetinde kat olunur. Hükûmetin yardımına muhtaç olan mülteciler müstesnadır³⁷¹. Böylelikle yardıma muhtaç mülteciler vergiden muaf tutulmuş, kanunun yürürlüğe girmesinden sonra memlekete iltica eden kişilerin de bu vergiden sorumlu tutulmalarına karar verilerek, onların da vatan savunmasına katılmaları sağlanmıştır. Meclis'te oluşan bu kanaat, mültecilerin de devletin bir ferdi olarak kabul edildiğini göstermektedir.

h- İsmet Bey'in Kanun Maddelerini Açıklayıcı Yönü:

İsmet Bey, Mükellefiyet-i nakliyyeyi askeriye kanununun görüşmeleri sırasında kanun maddelerinde geçen, tam olarak anlaşılmadığı için Meclis'te tartışmalara neden olan kavramlar konusunda Meclis'i bilgilendirmiş, böylece müzakerelerin daha anlaşılır bir zeminde devamına katkıda bulunmuştur.

Nakil vasıtalarının istihdamıyla alakalı olan 9. maddeye göre, nakil vasıtalarının ihtiyaç duyulan bölgeye kolayca nakledilmesi için nerede ihtiyaç duyuluyorsa o bölgeden ve peşin ücretle temini öngörülmektedir. Bu husus Meclis tarafından kabul edilmesine rağmen maddede geçen ve farklı yorumlara neden olan "civar bölgeler" ifadesi tartışma konusu olmuştur.

Tartışma konusu olan 9. Madde şöyledir: "Hükûmetçe gerekli görülecek mahallerde mahalli rayiç ile ve peşin ücretle bil-cümle(bütün) nakil vasıtaları istihdam edilecektir. Eğer yeterli gelmezse civar bölgelerdeki nakil vasıtalarına müracaat edilecektir"³⁷².

³⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 281-282.

³⁷⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 282.

³⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 277.

³⁷² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 279.

Mesafe anlamında belirsizlik taşıyan “Civar Bölgeler” ifadesi hakkında söz alan Hasan Fehmi Bey, “...menzil hududuna azami 50 km. mesafeye kadar civar olan mıntıkadaki nakil vasıtalarına da müracaat edilir” şeklinde bir önerge sunmuştur. Bu teklife cevap vermek üzere söz alan İsmet Bey, “...Menzil hattı, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin değerlendirmesine göre, bir yol bir istikamet değildir. Bununla beraber bunun etrafında, elli km'lik sahayı menzil hattının içerisinde olarak telakki eder. Eğer Hasan Fehmi Bey, menzil hattının civarı manasında 50 km. diyor ise bendeniz bunu kabul ediyorum.”³⁷³ diyerek Milli Savunma Bakanlığı tarafından belirlenen “menzil hattı” tabirini daha anlaşılır hale getirmiştir. İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra teklif oylanarak kabul edilmiştir³⁷⁴. Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamayla meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

ı- İsmet Bey'in Kanun Maddelerinin Hükümsüz Kalmasını Önleyici Tavrı:

Mali alandaki uzmanlığının yanı sıra hukuki konularda da bilgi sahibi olan İsmet Bey, Meclis görüşmelerini çok iyi takip etmiş, kanun maddelerini zaafa düşürecek tekliflere zamanında müdahale ederek, maddenin hükümsüz kalmasını önleyici bir tavır ortaya koymuştur.

Mükellefiyet-i nakliyei askeriye kanununun 9. maddesi hakkında söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, Meclis'e bir önerge sunarak, maddede geçen “müracaat olunur” ifadesinden sonra “Birinci seferki nakliye ücretinden alacaklı olanların alacağı ödenmedikçe ikinci bir nakliyata zorlanamazlar” şeklinde bir ilave teklifinde bulunmuştur.

Önergeyi dikkatle takip eden İsmet Bey, “Şükrü Bey'in bu teklifi maddeyi zafa düşürmektedir. Çünkü peşin para ile denildiği halde, yani peşin para verilmeden nakliyat yapılabilirmiş de ondan dolayı tekrar edilmesi uygun değilmiş gibi bir mana veriyor. Hâlbuki madde kesindir. Peşin para ile yapılacaktır. Bu nedenle parasız nakliyat yapılması mümkünmüş gibi bir şekli gösteren bu teklifi katıyen kabul etmek doğru değildir”³⁷⁵ diyerek maddenin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra oylanmış önerge reddedilmiş ve 9. madde şu şekilde kabul edilmiştir: Gereken mahallerde menzil hududunda belli zaman için Hükümet kararıyla mahalli bedel ile ve peşin ücretlerle bilcümle nakil vasıtaları istihdam edilebileceği gibi, yeterli gelmemesi durumunda da menzil hududuna 50 km. mesafeye kadar olan civar mıntıkadaki nakil vasıtalarına da müracaat edilecektir.

---

³⁷³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 281.

³⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 281.

³⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 282.

Kabul edilen maddeye, İsmet Bey'in açıklamalarıyla belirgin hale getirilen "menzil hattının 50 km. civar olması" esası da eklenmiştir³⁷⁶.

i- İsmet Bey'in Milli Mücadele Dönemi'nde Zirai Üretime Verdiği Önem:

İsmet Bey, bir taraftan işgalci güçlerle çetin mücadeleler sürdürülürken diğer taraftan bu mücadelenin devamı için son derece önemli olan zirai üretim faaliyetlerinin aksamamasının çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. İsmet Bey, Mükellefiyet-i nakliyei askeriye kanununa göre ne tür nakil vasıtalarının istihdam edileceğini belirleyen 10 madde hakkında söz alarak, "zorunlu kalınmadığı sürece zirai araçların nakliyyede kullanılmayacağını" ifade ederek, bu tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Meclis'te tartışmalara neden olan 10. maddeye göre nakil vasıtalarının; askeriye'nin belirleyeceği miktar ölçüsünde ve yine askeriye'nin teklifi ile mahalli hükümetler tarafından, öncelikle nakliyyata mahsus vasitalardan başlanılmak şartıyla tedarik olunması³⁷⁷ öngörülmektedir.

Burada bilhassa nakil vasıtalarının niteliğinin tartışma konusu olduğunu görmekteyiz. Konu hakkında söz alan Hasan Fehmi Bey, "...Efendim maddede 'evvela nakliyyata mahsus vasitalardan başlamak' kaydı vardır. Acaba bu kanunda nakil vasıtalarından başka şeyler de mi istihdam edilecek, bunu lütfen izah ediniz" diyerek maddenin açıklanmasını istemiştir.

Bu talep üzerine söz alan İsmet Bey, "...evveliemirde bilhassa kiracılıkla işgal eden yani kiracılığı sanat ittihaz edenlerden başlanılacak ve ıstırar halinde diğer vesait e müracaat edilecektir. Vesaiti Ziraiye mutazarrır edilmeyecektir"³⁷⁸ diyerek öncelikle taşımacılığı meslek olarak yapanlardan başlanılacağını, zirai araçlara dokunulmayacağını altını çizmiştir.

Görülüyor ki, savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği bir zamanda, ordunun gıda ihtiyacının karşılanması için mutlak surette devamı gereken zirai faaliyetler, bu maddeyle garanti altına alınmıştır.

k- Kanunun Kötüye Kullanılmasını Önlemeye Yönelik Bir Tedbir:

Mükellefiyet-i nakliyei askeriye kanununun uygulanması esnasında meydana gelebilecek suiistimallerin önlenmesi için kanunun 10. maddesine göre nakil vasıtalarının, askeri birimlerin belirleyeceği miktar ölçüsünde ve yine askeri yetkililerin teklifi doğrultusunda mahalli hükümetler tarafından tedarik olunması esası getirilmiştir.

³⁷⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 282.

³⁷⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 282. Maddenin okunmasından sonra söz alan Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'in teklifiyle, 9. maddenin şekli değiştiği için 10. maddenin başlangıç kısmına (9. madde gereğince istihdam edilecek) ifadesi getirilmiştir.

³⁷⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

Konuyla alakalı olarak söz alan İsmet Bey, askeri yetkililerin gereken miktarı yazılı olarak bildirmeleri şartının, mülkiye memurlarının ihtiyacın derecesine vakıf olmaları ve keyfi olarak nakil vasıtası vermemelerini önlemek amacıyla konulduğunu³⁷⁹ dile getirmiştir. Bu uygulama, tasarruf tedbirlerine işaret etmekle beraber, hükümetin olası suiistimleri önlemek ve vergi toplama işini belirli bir sistem dâhilinde yapma gayretinde olduğunu göstermektedir. Unutulmamalıdır ki; tüm bunları gerçekleştirebilmenin ön şartı askeri birimlerin vereceği rakamların sıhhatli olmasıdır.

10. madde, yukarıdaki izahlar çerçevesinde aynen kabul edilerek³⁸⁰ nakliye ihtiyacının miktarının tespiti askeri yetkililere; temini ise mahalli hükümetlere bırakılmıştır.

I- Nakliye İçin Rayiç Belirleme Yetkisinin Belediyelere Verilmesi:

Mükellefiyet-i nakliyei askeriye kanunu çerçevesinde yapılacak olan nakliye işlemlerinde uygulanacak rayiç bedelleri, kanunun 11. maddesiyle belirlenmiştir: “Nakliye ücretlerinin bedeli en büyük mülkiye memurunun katılımıyla gerçekleşecek belediye meclislerince takdir olunur. Bu meclise, bulunan mahallerde ticaret odası heyeti dahi katılır”³⁸¹.

Belediyelerin bu konuda yetkili olduklarını dile getiren İsmet Bey, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey’in “...bildiğiniz gibi bu rayiç meselesi her gün değişmez. Belki altı ay için, belki bir sene için bir rayiç takdir edilir” şeklindeki sözlerine karşılık “yaz başka kış başkadır”³⁸² diyerek cevap vermiş, nakliye maliyetinin mevsimlere göre değiştiğinin altını çizmiştir. Konuşmasının devamında rayicin sabitlememesine, “Reis Bey encümen, nakliyecilerin daima değişen ücretlerden istifade etmeleri için rayiç fiyatlarını tevkît etmedi (sabitlemedi)”³⁸³ sözleriyle açıklık getiren İsmet Bey’in bu açıklamalarından sonra, rayicin serbest bırakılmasını savunan Erzurum milletvekili Salih Efendi “...eğer rayici serbest bırakırsanız halk bütün arabalarını çıkarır ve rekabet başlar. Nakliyat ucuz olur. Ancak rayice il meclisi ya da belediyeler el koyarsa halk arabalarını saklamaya mecbur olur” diyerek, rayicin serbest bırakılması durumunda maliyetin ucuzlayacağını ifade etmiştir. Ancak İsmet Bey, rayicin serbest bırakılması durumunda bir takım sıkıntıların olabileceğini düşünerek, rayiç takdir edilerek tarafların birbirlerini aldatmalarının önlenmek istendiğini³⁸⁴ ihtar etmiş, böylece

³⁷⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

³⁸⁰ Dokuzuncu madde gereğince istihdam edilecek nakil vasıtaları, askeriyenin belirleyeceği miktar ölçüsünde ve yine askeriyenin teklifi ile mahalli hükümetler tarafından, öncelikle nakliyata mahsus vasıtalarından başlanılmak şartıyla tedarik olunur.

³⁸¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

³⁸² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

³⁸³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 285–286.

³⁸⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 286.

meseleye hem halk hem de devlet cephesinde bakarak, rayiçte belirli bir usulün olması gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey, Karahisar-ı Şarki milletvekili Ali Sururi Bey tarafından sorulan “Nakliye ücretlerinin belirlendiği belediye meclislerine mülkiye memurunun katılmasının ne gibi faydası vardır?” şeklindeki soruya cevap vermiş: “Belediye meclisleri daima halk tarafından seçildikleri için askeri tarafın da hukukunu gözecek resmi bir memurun bulunması encümen tarafından maddeye ilave edilmiştir” diyerek, hem seçilmişlerin hem de atanmışların rayiç belirleme meselesinde yer almasının daha uygun olacağına işaret etmiştir. Ancak, İsmet Bey komisyonun bunda ısrarcı olmadığını hatırlatmış: “...bu maddeden en büyük mülkiye memuru kaydının çıkarılmasını arzu ediyorsanız bir teklif yapın encümen bunu kabul ediyor...” diyerek mülki amirlerin rayiç belirleme komisyonundan çıkarılabileceğini vurgulamıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde, “mülki amirler” ifadesi maddeden çıkarılarak, madde bu haliyle kabul edilmiştir³⁸⁵. Böylece, rayiç belirlemek için oluşturulacak Belediye Meclisi’e mahallin en büyük mülkiye memurunun katılmaması yönünde karar alınmıştır.

m- Askeri Nakliyenin Kanun Dâhilinde Yapılması Hususu:

Büyük Tarruz öncesinde ordunun ulaştırma ihtiyaçlarını tamamlamak üzere hazırlanan Mükellefiyet-i nakliyei askeriye kanununun 12. maddesi, devlet görevlilerinin kanuna aykırı hareket etmemelerini sağlamaya yönelik tedbirleri ihtiva ediyordu.

Madde 12: İş bu kanun haricinde hiçbir kimseye ücretsiz olarak taşımacılık yaptırılmaz. Buna aykırı hareket edenler hakkında kanuni takibat yapılır.

Meclis’te yoğun tartışmalara neden olan madde hakkında bilhassa Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey ile Bolu milletvekili Şükrü Bey’in birlikte verdikleri önerge(nakil vasıtalarının % 25’inin bulunduğu mahalde bırakılması)³⁸⁶ dikkat çekicidir.

Önerge hakkında söz alarak, Hükümet’in bugüne kadar ahalinin nakil vasıtalarına fuzuli olarak el koymak suretiyle angarya yaptığını ileri süren Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, meydana gelen kanunsuz uygulamaların önlenmesi için maddenin şu şekilde değiştirilmesini teklif etmiştir: “... Bundan sonra bu gibi angaryaya zorla başvuranlar, Kanunu esasının hükümlerini ihlal edenler gibi haklarında kanuni takibat yapılır”³⁸⁷.

Tartışılan % 25’lik kısım ile alakalı söz alan İsmet Bey, “Efendiler biliyorsunuz ki, böyle istisnalar büyük fenalıklar doğurur. Bu, mahalli nakil

---

³⁸⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 286. Nakliye ücretlerinin bedeli belediye meclislerince takdir olunur. Bu meclise bulunan mahallerde ticaret odası heyeti dahi katılır. Takdir olunan ücrete itiraz olursa, durum il meclislerince kesin olarak halledilir.

³⁸⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 287.

³⁸⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 287.

vasıtalarının yüzde yirmi beşinin ayrılması demektir ki; bunda zenginlerinki istisna edilir. Fukaranınki sürünür, bu kesinlikle doğru değildir³⁸⁸ diyerek maddenin bu haliyle kabul edilmesi halinde adaletsizliklerin yaşanabileceğine işaret etmiştir. İsmet Bey, halkçılık esasına dayanan bu yaklaşımından da anlaşılacağı üzere, yukarıda belirtilen “angarya” konusundaki çekincelere katılmaktadır.

İsmet Bey’in bu açıklamasından sonra, nakil vasıtalarının % 25’inin bulunduğu mahalde bırakılmasını öngören teklif oylanarak reddedilmiştir. Teklifin reddinden sonra söz alan Kars milletvekili Cavid Bey, Birinci Dünya Savaşı’nın başından beri köylünün nakil vasıtalarının ücretsiz olarak komutan, çavuş ve kâtipler tarafından kullanıldığını ancak kimsenin bu fuzuli nakliyattan dolayı ceza almadığını dile getirerek, kanunsuz uygulamalar olduğunu ileri sürmüştür. Konuşmasının devamında, Kanunu Esasi’de angaryanın yasak olmasına rağmen bunun önlenemediğini ve köylünün de şikâyet edemediğini belirten Cavid Bey, bu konuda birçok sıkıntı çekildiğine işaret ederek, fuzuli olarak ücretsiz nakliyat yaptırmanın vatan hainliği ile eşdeğer olduğunu ve sorumluların İstiklal Mahkemeleri’ne verilmeleri gerektiğini³⁸⁹ ifade etmiştir. Geçmişte haksız uygulamalara başvuruların cezalandırılmasını öneren Cavid Bey’den sonra söz alan Lazistan milletvekili Dr. Abidin Bey de buna paralel açıklamalarda bulunmuş, bu konuya dair şikâyetler hakkında mülkiye müfettişlerinin de işe müdahil olmalarını istemiştir.

Netice olarak 12. madde, şu şekilde kabul edilmiştir: İş bu kanun haricinde hiçbir kimse ücretsiz olarak nakliyat yapmaya mecbur tutulamaz ve hilafında hareket edenler vatan hainliği suçuyla İstiklal Mahkemesi’ne ve olmayan yerlerde Genel Mahkemeye teslim edilir³⁹⁰. Böylece, keyfi uygulamaların önüne geçmek için çok önemli bir adım atılmıştır.

Bundan sonra, kanunun yayınlandığı tarihten itibaren geçerli olmasını öngören 13. madde ile kanunun uygulanmasından Maliye, Milli Savunma, İçişleri, İktisat ve Adliye Bakanları’nın sorumlu olduklarını belirten 14. madde kabul edilmiştir³⁹¹.

Büyük Taarruz öncesinde ordunun ulaştırma bakımından eksiklerinin tamamlanması amacıyla hazırlanan “Mükellefiyet-i Askeriye-i Nakliye Kanunu” 158 kabul, 23 ret ve 10 çekimser oyla kabul edilmiştir. Kanuna evet oyu veren İsmet Bey³⁹², tüm maddeler hakkında aydınlatıcı bilgiler vererek tasarının kanunlaşmasına katkıda bulunmuştur.

---

³⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 289.

³⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 289.

³⁹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 289-290.

³⁹¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 296.

³⁹² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 298.

8- İsmet Bey'in Tasarrufa Verdiği Önem:

İsmet Bey'in Birinci Meclis'te yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde, kendisinin tasarrufu ön planda tuttuğunu ve sık sık buna yönelik önerilerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim 8 Nisan 1922 tarihli Meclis oturumunda görüşülen, Ukrayna'ya gidecek hariciye heyetinin masrafları için Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesine zam yapılmasını öngören kanun tasarısı hakkında, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatada, mevcut ekonomik şartlardan dolayı talep edilen miktarın yarıya indirilmesi istenmiştir.

Erkânı Harbiye reis vekili Fevzi Paşa, Meclis'e sunduğu tezkere ile Ukrayna Antlaşması'nı imzalamak üzere vazifeli olan heyetin gidiş-dönüş masrafları için gerekli olan 15 bin liranın Hariciye bütçesine ilavesini istemiştir. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey ile Menteşe milletvekili Tevfik Rüştü Bey'in birlikte verdikleri önerge ve Karahisarısahib milletvekili Mehmet Şükrü Bey'in önergesi konunun acil olarak gündeme alınmasını öngörmektedir. Hükûmet'in 3 maddelik kanun tasarısının Meclis'te okunmasının ardından Bütçe Komisyonu'nun mazbatasına geçilmiştir.

Kanunun, "Vazifei mahsusa(özel görev) ile Ukrayna'ya gidecek heyetin masarifi seferiye ve zaruriyesine karşılık olmak üzere 1338(1922) senesi Hariciye bütçesine faslı mahsus olarak on beş bin liralık tahsisat ita olunmuştur"³⁹³ şeklindeki birinci maddesiyle Hükûmet, Ukrayna'ya gidecek olan heyetin masrafları için 15 bin lira tahsisat talebinde bulunmuştur.

Hükûmetin bu talebine karşılık, İsmet Bey'in de aza olarak bulunduğu Bütçe Komisyonu, Meclis'e sunduğu mazbatada, heyetin masraflarının 7.500 liradan ibaret olduğunu bildirmiştir³⁹⁴. Hükûmetin 15.000 lira talebine karşılık, Bütçe Komisyonu'nun 7.500 lirayı yeterli görmesine rağmen bazı milletvekilleri, bu miktarın da fazla olduğunu dile getirmişlerdir. Buna karşılık, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey ve Çankırı milletvekili Hacı Tevfik Bey, heyetteki kişilerin devleti temsil etmeleri nedeniyle, verilecek harcırahı sınırlandırmanın doğru olmayacağına işaret etmişlerdir³⁹⁵.

---

³⁹³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 42-44.

³⁹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 42-44.

³⁹⁵ Kanun Tasarısı ile alakalı farklı görüşlere örnek olarak şunlar verilebilir: Hüseyin Avni Bey, encümenin belirlediği miktar kadar tahsisat verilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Beyazıd mebusu Şevket Bey ise Hariciye Vekili'nin geçenlerde 160 bin lira aldığını, dolayısıyla yeniden para verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, kanun hazırlanırken encümenin yanında bulunduğunu, encümenin yaptığı hesabın asgari bir hesap olduğunu söyleyerek, Rusya'ya giden heyette bulunanların alelade yolcu olmadıklarını, heyetin devleti temsil etmesi sebebiyle "... masarifi fevkalade olmak üzere ve bilahare hesabını vermek üzere biraz daha para vermek iktiza eder. Ne olacağı belli olmaz" diyerek harcırahın artırılmasını talep etmiştir. Kars mebusu Fahrettin Bey ise "... Bizim bir banknot Rusya'da yarım milyon ruble eder. Eğer vereceğimiz paraları Rus paralarına tebdil etseler vagon ile ancak taşıyabilirler" diyerek

Bu açıklamadan sonra oylamaya sunulan tasarı, Bütçe Komisyonu'nun belirlediği şekilde (7.500 lira harcırah verilmesi) kabul edilmiştir³⁹⁶. Ancak Hükümet, Meclis'in 17 Nisan 1922 tarihli oturumunda, tahsisatın yeniden 15.000 lira olmasını talep etmiştir. Bütçe Komisyonu'na havale edilen tasarı, burada görüşüldükten sonra 25 Nisan 1922'de tekrar Meclis gündemine taşınmıştır.

Kanunun tekrar Meclis gündemine taşınmasının nedenlerini açıklamak üzere söz alan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, gerek Hükümetle yapılacak şifreli haberleşmelerde, gerekse antlaşmanın yapılması sırasında heyette kâtip ve tercümanın olması gerektiğini hatırlatmış, hatta bunlardan birinin hastalanması durumunda işlerin aksayacağını belirtmiştir. Heyet başkanına ve diğer üyelere verilecek ücretin de yeterli olmadığını söyleyen bakan, yabancı bir memlekette yerleşen bir memurla, orada birkaç gün kalacak ve sefire nispetle birçok masrafı olan, milletin kaderiyle alakalı bir iş yapacak heyetin mensuplarının sefirlerden farklı olarak otel hizmetkârlarına bahşiş vermek zorunda oldukları ve bunun önemli bir yer tutacağını ifade ederek, harcırahın 15.000 liraya çıkarılmasını talep etmiştir.

Yusuf Kemal Bey'in bu açıklamasına rağmen, kâtip üyeliğini İsmet Bey'in yaptığı Bütçe Komisyonu, heyetin ihtiyacının 7.500 lirayla giderilebileceği hususundaki ısrarını sürdürerek, yeni tasarıya da karşı çıkmıştır³⁹⁷.

Daha önce harcırahın artırılması yönünde oy kullanan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, "... Evvelce Rusya'da Bolşevik teşkilatı mucibince parasız yapılan işler mevcut olduğu halde bugün bunun imkânı yoktur" diyerek Rusya'da gerçekleşen Ekim 1917 devriminin ülkedeki ekonomik yaşantıyı değiştirdiğine ve zorlaştırdığına dikkat çekmiştir. Ali Şükrü Bey, "...daha önce Trabzon'dan Rusya'ya Novreseski telsizi ile bedava muhaberat yapıldığı halde şimdi yapılamıyor. Bizim sefirler bile muhabere edemiyorlar. Çünkü bir telgraf beş bin lirayı buluyor" diyerek Rusya'da yaşantının ekonomik yönden zorlaştığına işaret ederek, Ukrayna'ya gidecek heyete verilecek 15.000 liralık harcırah teklifinin kabulünü istemiştir.

Konuyla alakalı tartışmalar neticesinde tasarı, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in talebi doğrultusunda gizli oturuma taşınmıştır. Burada da açıklama yapan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, harcırah kararnamesinin 29. maddesine göre, siyasi müzakereler ve kongreler için ne kadar harcırah verileceğine Meclis'in karar vereceğini dile getirerek, bu hususta anlayış beklediğini söylemiştir. Yusuf Kemal Bey, Rusya'da eskiye nazaran hayatın pahalı olduğunu, heyetin sıradan bir heyet olmadığını ve masraflarının fazla olabileceğini hatırlatmış, Ukrayna'ya gidecek heyetin Meclis'i temsil ettiğini,

---

Türk Lirasının Rus rublesine nazaran çok değerli olduğunu, dolayısıyla verilecek paranın yeterli olacağını ifade etmiştir.

³⁹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 45-48. Kanun; 150 evet, 9 ret, 8 çekimser reyle kabul edilmiştir

³⁹⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 391-392.

bu nedenle 7.500 liralık tahsisatın yeterli olmadığını söyleyerek³⁹⁸, kanunun kabulünde ısrar etmiştir.

Yusuf Kemal Bey'in açıklamalarından sonra, komisyon adına söz alan İsmet Bey, komisyonun yeterli incelemeyi yaptığını ve 7.500 lirayı yeterli gördüğünü dile getirmiştir. İsmet Bey, Yusuf Kemal Bey'in bahsettiği harcırah kararnamesiyle alakalı olarak da "kanuna aykırı bir durumun olmadığına" dikkat çekerek, tahsisatın hükûmet tarafından talep edileceğini, ancak kararın Meclis'e ait olduğunun altını çizmiştir³⁹⁹.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra oylamaya sunulan kanun tasarısı, 103 evet, 48 ret, 27 çekimser oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna ret oyu vermiştir⁴⁰⁰.

Netice olarak, uzun süredir Meclis gündemini işgal eden harcırahla alakalı kanun tasarısı Meclis tarafından kabul edilerek, Ukrayna'ya gidecek heyete verilecek harcırah 15.000 liraya çıkarılmıştır. Meclis'teki genel kanı değişirken, İsmet Bey'in başlangıçtaki tutumunu değiştirmedigi ve komisyonda yaptığı incelemeler neticesinde belirlenen rakamın kabul edilmesi yönünde ısrarcı olduğu görülmektedir.

9- İsmet Bey'in Halktan Alınacak Verginin Oranları Hakkındaki Düşüncesi:

Büyük Taarruz öncesinde ordunun ihtiyaçlarını ve eksikliklerini gidermek üzere kabul edilen kanunlardan birisi de 1 Mayıs 1922 tarihli Müecceleyeti Askeriye Vergisi Kanunu'dur. Bu dönemde Bütçe Komisyonu'nda görevli olan İsmet Bey, komisyon mazbatasının hazırlanmasında çalışmış, kanun tasarısının Meclis'te görüşülmesi sırasında aydınlatıcı açıklamalarda bulunarak, tasarının kanunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Görüşmeler esnasında İsmet Bey, halktan alınacak verginin zenginlik ölçüsüne göre alınması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Diğer vergi kanunlarında olduğu gibi, Müecceleyeti Askeriye Vergisi Kanunu da Meclis'te yoğun tartışmalara neden olmuştur. Vergi oranlarıyla alakalı 3. madde⁴⁰¹ görüşülürken söz alan Muş milletvekili Ahmet Hamdi

³⁹⁸ TBMM GZC, D.I, İS.III, C.III, s. 295-297.

³⁹⁹ TBMM GZC, D.I, İS.III, C.III, s. 300-301.

⁴⁰⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 393. Oylama detayı için bkz. s. 413.

⁴⁰¹ Üçüncü Madde: Birinci Derece: Askeri erzak ve levazım müteahhitleri, Ziraat erbabı, Mevaşi ve hayvanat ashabı, Aşar ve rüsumu belediye mütezimlerinden muayyen depozito verenler, Vesaiti nakliye ve posta müteahhitleri, Şirketlerin müdür, muhasebeci ve fen memurları ve emsali. İkinci Derece: Matbuat müntesibini ile mürettip ve makinistler, İhtiyacı memlekete binaen bırakılmış değirmenci ve fırıncılar ve sanatkârlar, Vesaiti nakliye ve posta sürücüleri ve nakliye kolları efradı müeccelesi, Ücretle hükûmete nakliyatta bulunan vesaiti bahriye ashabı, Orak ve harman makinistleri, Umumi ve hususi hastanelerle Hilaliahmer müstahdemini, Kır bahçeleri. Üçüncü Derece: Büyük Millet Meclisi aklamı ketebesini ve matbaası müstahdemini, mektep ve medrese muallimleri, sıhhiye müfettişi ve memleket tabibi ve eczacısı ve baytarı belediye mimarı, ikinci sınıf ihtiyat zabitanından veya memurini askeriyeden âdemi ihtiyaca mebnî mezun

Efendi, orak ve harman makinistlerinin vermesi gereken senelik vergi hakkında bir önerge sunarak, “asgari 50 liranın 10 liraya, azami 150 liranın 50 liraya” indirilmesini teklif etmiştir. Oldukça yüksek bir indirim öngören bu teklif karşısında, komisyon adına söz alan İsmet Bey, orak ve harman makinistleri hakkında bilgi vermiş, “...Fakat kendileri esasen bu sanatlarından tamamıyla istifade etmek hakkına malikdirler. Bundan dolayı bunlar ikinci sınıftan çıkarılamaz. Bunlar ikinci sınıftan üçüncü sınıfa tenzil edilemez. Üçüncü sınıfta olanlar en aşağı ücret almaya mecbur olanlardır. Yoksa sanatlarından istedikleri kadar istifade edenler değildir”⁴⁰² diyerek, Ahmet Hamdi Bey’in önerisinin kabul edilemez olduğuna dikkat çekmiştir.

İsmet Bey, Karasi milletvekili Basri Bey’in birinci derecedeki ziraat ve mevaşi erbabının ikinci dereceye indirilmesini öngören önergesine de karşı çıkmıştır: “...Erbabı ziraat denince en aşağı iki yüz dönüm zer’ eden zürradır. Bu kudreti maliye ve ziraiyeye malik insanlardır. Sonra ashabı hayvanatta keza en çok hayvan sahibi olanlardır. Bunların ikinci dereceye alınması kanunun kıymetini iskat eder”⁴⁰³ diyerek teklifin kabulü durumunda, kanunun hazırlanmasındaki temel gayeden uzaklaşılacağına işaret ederek, vergide adalet anlayışını hatırlatmıştır.

İsmet Bey’in vergi indirimini öngördüğü için karşı çıktığı önergelerden birisi de Karasi milletvekili Basri Bey, Bolu milletvekili Fuat Bey ve Bursa milletvekili Muhiddin Baha Bey tarafından hazırlanarak Meclis’e sunulan, Hilaliahmer müstahdemininin üçüncü dereceye indirilmesini öngören tekliftir. İsmet Bey, “...Hilaliahmer müstahdemininin üçüncü dereceye geçmesi biraz şayanı dikkattir. Hilaliahmer’e bilfiil hizmet edenlerin içinde hizmetlerini askerlikten kurtarmak için vasıta ittihaz edenler ekserdir. Ve bundan dolayıdır ki; bu Hilaliahmer vazaifini vasıta ittihaz eden bu ekseriyet esasen ashabı yesardandır(varlıklı kimseler). Bundan dolayı onları üçüncü sınıfa indirmeyi muvafık görmüyorum”⁴⁰⁴ diyerek Hilaliahmer’de görev alanların askerlikten muaf olabilmek amacıyla bu yolu seçtiklerini, bu muafiyetin karşılığı olarak bu kişilerden belirli bir bedel alınması gerektiğini belirterek, bu miktarda indirim yapmanın yanlış olacağını altını çizmiştir.

Tüm bu önergelerin ardından oya sunulan 3. madde, İsmet Bey’in açıklamaları doğrultusunda yalnızca kır bekçilerinin 3. dereceye indirilmesi

---

bırakılanlar, Küçük sıhhiye memurlarıyla belediye aşı memurları, Jandarma suretiyle müeccel Rüsumat ve Duyunu Umumiye ve memleha kolcuları ve muhafaza memurları, Liman çavuşlarıyla fener gardiyanları, Orman muhafaza memurları. Bunlardan Birinci ve ikinci derecede bulunanlar mahalleri mecalisi idaresince hakiki servet ve istiaatlarına göre berveçhi ati tayin olunacak vergiyi seneviye tabidirler. Birinci derece: 300–400–600 lira, İkinci derece: 50–100–150, Üçüncü Derece: İstisnaiyet erbabı gibi maaş veya yevmiye veya ücret veyahut aidaat ve muhassasat olarak aldıkları mebalîğın şerhi yüz kuruştan bir kuruşa. **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 474-474.**

⁴⁰² **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 475.**

⁴⁰³ Basri Bey’in kabul edilmeyen takriri için bkz. **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 478.**

⁴⁰⁴ **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 480.**

kabul edilerek onaylanmıştır⁴⁰⁵. Komisyonunda hazırlanan maddeyi ısrarla savunarak aynen kabulü için çaba sarf eden, bunu büyük oranda başaran İsmet Bey'in madde hakkındaki açıklamaları göz önüne alındığında; gelirleri azaltan tekliflere karşı olduğu görülmektedir.

Mücceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu'nun görüşülmesi sırasında öne çıkan bir diğer husus da Hristiyanların vergiden muafiyetiyle alakalıdır. Kanun hakkında söz alan Ali Şükrü Bey, Hristiyanların bedel vererek askerlikten muaf olduklarını ve bu sayede ticaret yaparak para kazandıklarını dile getirerek, Hristiyanlardan Müslümanlara oranla daha az vergi alındığını, bu durumun memleketin ekonomisine kötü tesir edeceğini belirterek bedeli nakdi kanununun da bununla birlikte düzeltilmesi gerektiğini ikaz etmiştir. Ali Şükrü Bey'in bu açıklamasına karşı cevaben söz alan İsmet Bey, "...Mücceliyet-i Askeriye Vergisi devletin hidematında veya memleketin menafi iktisadiyesinde alakadar işlerle meşgul olan zevata tarh edilmektedir... Gayr-ı müslimler bedeli nakdi vermekle beraber tamamen serbettirler. Yani Umuru hidematı devletle mukayyet değillerdir. Aynı zamanda menafi iktisadiyei memleketle de mukayyet değildir"⁴⁰⁶ diyerek, Hristiyanların kanunen nakdi bedel karşılığında askerlikten muaf olduklarını belirtmiş, devlet hizmetinde görev almadıkları için serbest ticaret hakkı elde ettiklerinden dolayı Müslümanlarla bunların eşit tutulamayacağını altını çizmiştir.

Yapılan oylama neticesinde, Mücceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu; 118 evet, 26 ret ve 20 çekimsiz oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir⁴⁰⁷.

10- Lozan Heyeti'nin Masrafları İçin Ayrılan Ödeneğin Arttırılması:

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından yapılan Mudanya Mütarekesi'nin görüşmeleri sırasında, 27 Ekim 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde bir barış konferansı düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Konferansa Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Japonya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleri katılacaklardı. Bunlardan başka Sovyet Rusya Boğazlar, Bulgaristan ise Boğazlar ve Trakya sınırının belirlenmesiyle ilgili görüşmelere iştirak edecekti. Belçika ve Portekiz kendilerini ilgilendiren bazı görüşmelere, ABD ise gözlemci olarak konferansa katılacaktı. İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında Lozan'a giden Türk heyeti, Trabzon milletvekili Hasan (Saka) Bey ve Sinop milletvekili Dr. Rız (Nur) Bey'den oluşmaktaydı. Konferans 20 Kasım 1922'te yapılan açılış töreniyle başlamıştı. TBMM, Lozan'a gönderilen heyete iki hususta taviz verilmemesi yönünde tebligatta bulunmuştu. Birincisi, Kapitülasyonların ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması teklifinin asla kabul

⁴⁰⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 485.

⁴⁰⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 453

⁴⁰⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 499.

edilmemesiydi. İkincisi ise, Türk ordu ve donanmasına herhangi bir sınırlama getirilmesinin kabul edilmemesiydi⁴⁰⁸.

İtilaf Devletleri temsilcileri bir iki hafta zarfında Barış Antlaşması'nın hazırlanabileceğini ümit ediyorlardı. Ancak, İsmet Paşa'nın Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler sekiz ay devam etmişti⁴⁰⁹. Gerek çok sayıda devletin katılacağı bir konferans olması, gerekse çeşitli konularda önemli sorunların ele alınacak olması, Lozan Konferansı'nın uzun süreceğinin habercisiydi. Türk Kurtuluş Savaşı'nın neticesi olarak görülen Lozan Konferansı'nda özellikle TBMM tarafından Türk heyetine taviz verilmemesi için tebliğ edilen hususlar, görüşmelerin uzamasında etkili olmuştur.

Lozan Konferansı'na giden Türk heyeti; İsmet (İnönü)Paşa ile birlikte, Sağlık Bakanı Rıza (Nur) Bey, Maliye eski Bakanı Trabzon milletvekili Hasan (Saka) Bey, askeri, mali, iktisadi ve hukuki alanlardaki danışmanlarla diğer görevlilerden oluşan yirmi kişilik bir ekipten oluşuyor⁴¹⁰. Görüşmelerin uzayacak olması Türk Heyeti'nin masraflarının da artması anlamına geliyordu. Konferans devam ederken, TBMM'nin 27 Aralık 1922 tarihli oturumunda "Lozan heyetinin masrafları için yüz bin liralık tahsisat konulmasına dair kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu mazbatasını" ele alınmıştır.

Tahsisatın gerekçesinde özetle şöyle denilmektedir: Sulh müzakeresine memur edilen heyetin masrafları için bütçeye konulan yüz elli bin liradan bugün elde almış üç bin küsur lira kalmıştır. Konferans müzakereleri Şubat ortalarına kadar devam edeceğine göre söylendiği gibi heyetten bazılarının Paris ve Londra'ya gönderilmesi düşünülmüş ve matbuat için de önemli miktarda sarfiyat gerektiğinden; zikredilen ödeneye ilave olarak yüz bin liranın bütçeye acilen dâhil edilmesi gerekmektedir⁴¹¹.

Kanun maddelerinin okunmasından sonra, İsmet Bey'in de üyesi olduğu Bütçe Komisyonu'nun mazbatasına geçilmiştir. Mazbatada kanun tasarısının aynen kabul edildiği belirtilmiş, acilen tasdiki için Meclis'e arzı istenmiştir. Meclis'te tek tek okunan maddelere hiçbir itiraz olmamış ve yapılan oylama sonucunda; 154 kabul, 4 ret, 4 çekimser oyla kabul edilmiştir⁴¹². İsmet Bey, kabul oyu vermiştir⁴¹³. Milli Mücadele'nin sonucu olarak niteleyebileceğimiz Lozan Antlaşması'nın esaslarının tespit edildiği Lozan Konferansı'na büyük önem veren TBMM, konferansta Türk milletini temsil edecek olan heyetin sıkıntı yaşamaması için verilecek tahsisatı çok fazla tartışmadan kabul etmiştir.

---

⁴⁰⁸ Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 161-162.

⁴⁰⁹ Yaşar Akbıyık, "Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, Ankara 2004, C.I, s. 374.

⁴¹⁰ Akbıyık, **a.g.b.**, s. 372.

⁴¹¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 59.

⁴¹² **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 59-60.

⁴¹³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 81.

11- Gelirler Kanunu ve İsmet Bey'in Mali Konulardaki Yönlendiriciliği:

Birinci Meclis tarafından kabul edilen kanunlar incelendiğinde, gelir arttırıcı kanunların önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz⁴¹⁴. Bu kanunlardan birisi de yerel yönetimlere gelir temin üzere kabul edilen Gelirler Kanunu'dur. Meclis'in 23 Aralık 1922 tarihli oturumunda görüşülen kanun tasarısı hakkında Bütçe Komisyonu üyesi sıfatıyla söz alarak, yaptığı konuşmalarda tasarı hakkında açıklayıcı bilgiler veren İsmet Bey, mali alandaki vukufu sayesinde milletvekillerini ikna ederek, tasarının kabulünde etkili olmuştur.

a- İsmet Bey'in Görüşülen Konuların Dışına Çıkılmaması Hususundaki İsrarı:

Bir kanunun müzakereleri sırasında sadece o kanun hakkında konuşma yapılması gerektiğini dile getiren İsmet Bey, konunun dışına çıkılmaması için gayret sarfetmiştir. Mebusan Meclisi tecrübesini de ön plana çıkararak, görüşme usullerine aykırı düşen durumlar hakkında yaptığı açıklamalarla genellikle Meclis'i ikna etmeyi başarmıştır.

Yerel yönetimlerin yaşadığı ekonomik sıkıntıların giderilmesi için Meclis'in 23 Aralık 1922 tarihli oturumunda ele alınan Gelirler Kanunu ile emlak, dükkân ve arsalardan alınacak vergiler yeniden düzenlenmiştir. Genel olarak emlak, dükkân ve arsalardan alınacak vergi oranlarını belirleyen ilk üç maddenin kabul edilmesinin ardından, bu vergilerin nasıl taksim edileceğini gösteren 4. madde görüşülmüştür. Buna göre, toplanacak vergiler belediye ve il yönetimleri arasında şu şekilde paylaşılacaktır⁴¹⁵: Geçen madde gereğince tahakkuk ettirilecek vergi tahsilâtının % 25'inin 1/3'ü (üçte biri) belediyelere ve 2/3'ü (üçte ikisi) vilayet özel idarelerine verilir.

Elde edilen gelirin taksimatını gösteren 4. madde hakkında söz alan İsmet Bey, Bütçe Komisyonu'nda yaptıkları çalışmalar hakkında aydınlatıcı bilgiler vermiş, tasarı hakkında çalışma yürüten komisyonların başlangıçta farklı düşündüklerini ancak sonuçta oranlar üzerinde ittifak ettiklerini ifade etmiştir⁴¹⁶.

İsmet Bey'den sonra söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, köylerde ve nahiyelerde bulunan ev, arsa ve dükkân olarak kullanılan mekânlardan

---

⁴¹⁴ Gelir arttırıcı kanunlar hakkında detaylı Bilgi için bkz. Alptekin Müderrriçli, **a.g.e.**, C.I, s. 280-308.

⁴¹⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 27. Ticaretgâh olarak kullanılan dükkân ile arsalardan ve ev olmak üzere tamamen veya kısmen kiraya verilmiş hane ve apartmanlardan ikinci madde gereğince tespit olunan kıymetler üzerinden binde on, meskenlerden binde beş ve kabili istifa olmayan arsalarla köy meskenlerinden binde dört vergi istifa olunur.

⁴¹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 27-28.

elde edilecek vergi gelirlerinden nahiyelere de pay ayrılmasını teklif ederek, bununla alakalı bir de önerge⁴¹⁷ vermiştir.

Bu teklife cevap vermek üzere söz alan İsmet Bey, "...Biz bu takririn aleyhinde değiliz. Şayanı tetkik olabilir. Bu takririn Nevahi Kanununun varidat faslıyla müzakere edilmek üzere Muvazeneyi Maliye Encümenine havale edilmesi lazım gelir. Esas itibariyle bu kanuna girmez" diyerek usul açıklamasında bulunmuş, görüşülen konunun dışına çıkılmaması gerektiğinin altını çizerek, verilen önergenin yeri ve zamanı geldiğinde incelenebileceğini ifade etmiştir. İsmet Bey'in bu açıklamalarından sonra Şükrü Bey'in önergesi Bütçe Komisyonu'na gönderilmiştir.

Netice olarak, kanun tasarısının 4. maddesi aynen(vergi tahsilâtının % 25'inin 1/3'ü (üçte biri) belediyelere ve 2/3'ü (üçte ikisi) vilayet özel idarelerine verilir) kabul edilmiştir⁴¹⁸.

b- Ağnam (Küçükbaş Hayvan) Vergisinde İndirim:

Gelirler Kanunu'nun müzakereleri sırasında öne çıkan bir husus da ağnam vergisi oranında indirim yapılmasına yönelik tekliftir. Bu sayede borçlulara kolaylık sağlanarak gelirlerin artırılması hedeflenmiştir.

Gelirler Kanunu'nun ağnam vergisiyle alakalı 5. maddesi şöyledir: Ağnam resmi 1923 senesi Mart ayından itibaren 5 misline indirilmiştir. Yalnız illerin kûsuratı munzamması asli vergi üzerinden hesap edilerek alınır. Bütçe açığı ve teçhizat hissesi kaldırılmıştır⁴¹⁹.

Küçükbaş hayvan vergisi hakkındaki 5. maddeye dair söz alan İsmet Bey, Bütçe Komisyonu'nda yaptıkları çalışmalar neticesinde, uygulamanın başlangıç tarihi olarak 1923 senesi Mart ayı yerine 1923 senesi yılbaşının kabul edilmesinin daha doğru olacağına karar verildiğini ifade etmiştir⁴²⁰.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra söz alan Kars milletvekili Ali Rıza Bey, "Ağnam resmi ve bu madde bütün hudut dâhilinde sıyyanen mi tatbik olunur? Yoksa ayrı ayrı mı? Mesela Ankara'da, İstanbul'da yahut İzmir'de koyunlar kışın senenin iki ayında ot yiyor. Fakat Vilayat-ı Şarkıyye'de senenin altı yedi ayında ot yiyorlar. Bir inek gibi besleniyorlar. Lütfen bunu izah buyurunuz" diyerek, Anadolu'da yaşanan iklim farklılıklarından dolayı hayvan yetiştiriciliğinin her yerde aynı olmadığına işaret ederek, ağnam vergisinin de ilden ile farklı miktarlarda alınması gerektiğini dile getirmiştir. Cevaben söz alarak açıklayıcı bir konuşma yapan İsmet Bey, "Malumualiniz tatat Ağnam* Nizamnamesi vardır. Bunda ağnamın tatat mevsimi ayrıldığı gibi Ağnam Resmi aslisi itibariyle de

⁴¹⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 28.

⁴¹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 28-30.

⁴¹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 29.

⁴²⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 30.

* Tatat-ı Ağnam: Vergi alınacak küçükbaşların sayılması. Sami, a.g.s., s. 414.

mıntikalara taksim edilmiştir... Bu yalnız resmi asliye ilave edilir”⁴²¹ diyerek ilgili nizamnamede alınacak verginin mevsimlere ve şehirlerarası farklılıklara göre düzenlendiğini hatırlatarak, yapılacak indirimin esas kanun üzerinden yapıldığının altını çizmiştir.

Ağnam vergisinde yapılan bu indirimle rağmen, bazı milletvekilleri indirimi yeterli bulmadıklarını ifade ederek, maddeye itiraz etmişlerdir. Ağnamın üç misli indirilmesini, “... Hükümet lütfetti, bir insaf gösterdi. Şayanı teşekkürdür” sözleriyle değerlendiren Bolu milletvekili Şükrü Bey, bunun yeterli olmadığını belirtmiş, “... Ağnam Resminden, arz ettiğim gibi bir mislinin terk edilmesini istiyorum. Yani beş misline tenzil edilen Ağnam Resminden bir mislinin, nevahi idarelerine verilmesini istiyorum. Maksadım budur...” diyerek Ağnam’dan Nahiyelere de pay verilmesini istemiştir. Bu teklif üzerine söz alan Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, “...Evvla Muvazeneyi Umumiye’yi düşünmek lazımgelir. Efendim biz her şeyde Muvazeneyi Umumiye’yi nazarı dikkate almak mecburiyetindeyiz” diyerek ekonomik dengelerin ön planda tutulması gerektiğine işaretle, teklifi geri çevirmiştir.

Gerçekten de ekonomik sıkıntılarının had safhada olduğu böyle bir zamanda Maliye Bakanı’nın başka türlü düşünmesi de mümkün görünmemektedir. Nitekim bu durum Hasan Fehmi Bey tarafından şu sözlerle özetlenmektedir: “... Şimdiye kadar malumualiniz harp içindeydik. Maliye Vekili eline geçen parayı yağlı kurşunla keskin süngüye, kasaturaya veriyordu. Açıkçası budur. Bundan sonra vereceklerimizi vüsatı maliyemiz nispetinde muntazaman tesviyeye çalışıyoruz...”⁴²².

Maliye Bakanı konuşmasının devamında, İsmet Bey’in yukarıdaki açıklamalarına atıfta bulunmuş, Nahiyeler İdareleri ile ilgili kanun tasarısının henüz komisyonda olduğunu hatırlatarak⁴²³, Nahiyeler hakkındaki teklifin yersiz ve zamansız olduğuna vurgu yapmıştır.

Ağnama dair bir diğer teklif ise Lazistan milletvekili Necati Efendi tarafından yapılmıştır. Ağnam vergisinin iki misline inmesi durumunda daha fazla gelir elde edileceğini ileri süren Necati Efendi, ağnamın sekiz misli olduğu dönemlerde halkın ağnamını sakladığını, kaçırdığını ve bunun insanları ahlaksızlığa sürüklediğini dile getirmiş, seçim bölgesinde başından geçen bir olayı⁴²⁴ anlatarak, ağnam vergisinin toplumsal boyutuna dikkat çekmiştir.

---

⁴²¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 30.

⁴²² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 29.

⁴²³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 31

⁴²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 32 ”... Gezdiğim dolaştığım yerlerde betahsis dairei intihabiyemde bir adam davarını kaçırmış, davarını kaçırdığı halde bu adam bunun memurlarına yüz davarı varsa, bunu yirmi beş yazdırmak için birkaç defa rüşvet vermiş, sonra bu adam bir hesap yapmıştır ki, kendisinden istenilen paranın iki mislini rüşvet olarak vermiştir. Ve diyordu ki; (Lanet olsun bana) fakat buna tahrir memurları, yani ağnam tadat memuru olanlar sebebiyet vermiştir, diyor, yemin ediyor, diyor ki: Bu kadar para verilmeyeceğine hakikaten ben de kaniim.

Küçükbaş hahvalardan alınmakta olan verginin daha da indirilmesini isteyen bu tekliflerin aksine ağnam vergisinin arttırılmasını öngören bir teklif de yapılmıştır. Trabzon milletvekili Hafız Mehmed Efendi, “Ağnam resmi on misline iblağ ve mezbahalardan Zephiye Rûsumu” ile birlikte istifa olunur. Hayvanatı bakariyeden dahi işbu resim istifa olunur” şeklindeki önerge ile ağnam vergisinin indirilmesini öngören maddeye karşı çıkmış, vergi oranının arttırılmasını talep ederek konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Mehmet Efendi, önergesini açıkladığı konuşmasında; Ağnam resminin, Maliye Bakanlığı’nın teklifinden daha fazla olmasını, ancak hayvan sahiplerinden değil de kasaplardan alınması gerektiğini, dolayısıyla et tüketen şehir ve kasabalarda yaşayan ecnebilerin ve süferaların (elçi) da bu vergiyi vermekle mükellef olacaklarını ifade etmiştir. Böylece hayvan sahiplerinin ekonomik olarak rahatlayacağını ve hayvan sayısının artmasıyla ileriki yıllarda Ağnam gelirin bugünkünden sekiz on misli daha fazla olacağını⁴²⁵ ileri süren Mehmet Efendi, vergi yükünü zenginlerin üzerine yükleyerek, gelirin arttırılabileceğine işaret etmiştir. Zenginlerin, fakirlerden daha fazla vergi vermesinin önünü açacak olan bu teklif, vergi adaleti açısından düşünüldüğünde oldukça isabetlidir. Ancak ağnam vergisinin et tüketenlerden alınmasını öngören bu ilginç teklif hakkında Bütçe Komisyonu’nun kanaatini belirtmek üzere söz alan komisyon başkanı Ali Cenani Bey, ne kadar gelir getireceği bilinmeyen bu teklifin pek uygun olmadığından bahisle, ileriki yıllarda değerlendirilebileceğini ifade etmiştir.

Tüm bu görüşmelerden sonra yapılan oylamada teklifler reddedilmiş ve madde aynen oya sunularak kabul edilmiştir.⁴²⁶

c- İç Piyasanın Canlanmasına Yönelik Tedbirler ve İsmet Bey’in Açıklamaları:

27 Aralık 1922 tarihli Meclis oturumunda görüşülen Gelirler Kanunu’nun 6. maddesi, ithali yasak olan maddelerin serbest bırakılması ve bu malların gümrük vergisinin arttırılarak, iç piyasanın canlandırılmasını sağlamaya yöneliktir.

6. Madde: 7 Mayıs 1921 tarihli kanunun “D” cetvelinde yazılı eşyanın Türkiye’ye ithaline karşı konulan yasak kaldırılmış olup “B” cetvelinde yazılı eşya gibi 15 misil vergiye tabidir.⁴²⁷

Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, maddeyi düzenleyen Mali Kanunlar Komisyonu’nun Bütçe Komisyonu’nun görüşünü

Bunlardan biraz saklanmalıdır, ayrımalıdır dediler. Ben de buna aldanmışım. Bundan böyle Hükümet, katiyen ne teklif etmişse onu vereceğiz... Fakat rica ederiz, bu çok yüksektir, bunu veremiyoruz dediler...”

* **Zebhiye:** Kasaplardan kestikleri hayvanlar için alınan vergi. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1174.

⁴²⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 34

⁴²⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 34

⁴²⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 60.

de kabul ettiğini belirtmiştir. İktisat Komisyonu'nun da maddeyi onayladığını dile getiren İsmet Bey, yalnızca 15 misil vergiyi 12 misile indirdiğini ifade etmiş, komisyonlar arasındaki görüş ayrılığının sebebini şu sözlerle ortaya koymuştur: "...Muvazeneyi Maliye Encümeni ithali memnu(yasak) olan eşyanın memnuiyeti ref'edildiği(kaldırıldığı) zaman onu B Cetveline ithal ettiğinden onu on beş misli resme tabi tutmuştur. Çünkü B Cetveliyle on beş misil resme tabi tutulan eşya ve mevaddın hemen kısmı mühimi memlekette mevcut bulunan ve memleketin ihtiyacına taalluk etmeyen ve pek çokları konserve, şekerleme ve sair şeylerdir...". Konuşmasının devamında, iç piyasayı korumak amacıyla memlekette mevcut olan eşya ve malların ithalini önlemek için böyle bir yola başvurulduğunu dile getiren İsmet Bey, "...Ahval ve şerait henüz değişmediğine göre ve ahval ve şeraitin tebeddülünde ve İstanbul'daki vaziyetimizin tamamiyle takriri halinde bu tarifenin tebdiline ihtiyaç hâsıl olacaktır" diyerek, İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle böyle bir uygulamaya gidildiğini hatırlatmış, İstanbul'un tamamen işgalden kurtulmasından sonra tarifede yeni bir düzenlemenin yapılacağını bildirmiştir.

Konuşmasında memlekette bulunan stok eşyalara da değinen İsmet Bey, "...bugünkü mevcut Tarifenin B Cetvelinde mevcut eşyanın on beş misilden on iki misle indirilmesine encümen taraftar olmuyor ve olmaması da hakikaten doğrudur. Çünkü bu tahavvüller (değişme) memleketteki stok mallar üzerinde birçok tahavvülat vücuda getiriyor..."⁴²⁸ diyerek ithal edilecek mallardan alınacak gümrük vergisinin düşürülmesi durumunda memlekette bulunan stok malların satılmayacağını, yerli üreticileri ve iç piyasayı olumsuz yönde etkileyecek olan bu durumun memleket ekonomisine ciddi zararlar vereceğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey konuşmasının devamında, verginin 12 misle indirilmesini öngören İktisat Komisyonu'nun B Cetveli'ndeki eşyayı tam olarak incelemeyeceğini, bu nedenle indirme talebinde bulunduğunu dile getirmiştir. Mali Kanunlar ve İktisat Komisyonları'nın madde hakkında yaptıkları düzenlemeleri de göz önüne alarak, maddenin yeniden tespit edildiğini ifade etmiştir.

Bu doğrultuda düzenlenen madde aşağıdaki şekilde yeniden Meclis'e sunulmuştur⁴²⁹:

1. Madde: 7 Mayıs 1921 tarihli kanuna bağlı "D" cetvelinde yazılı eşya ve maddelerin ithal yasağı kaldırılarak mezkûr kanuna bağlı "B" cetveline alınmış ve asli tarifenin 84 numarasında yazılı taze ve tuzlu zeytinler dahi bu cetvele nakledilmiştir. İş bu kanun yayınlandığı tarihe kadar gümrüklerce müsadere olunup şimdi mevcut bulunanlardan 15 misil vergi alınarak sahibine iade edilir.

Maddenin okunmasının ardından söz alan Karahisarı Sahip milletvekili Nebil Efendi, maddenin son fıkrasını "gümrüklerde kaçakçılık olduğu" şeklinde yorumlamış ve bu konuda açıklama yapılmasını istemiştir.

⁴²⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 61.

⁴²⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 61.

Bunun üzerine kürsüye gelen İsmet Bey, "...Müsadere olunan eşya, kaçakçılıkla sokulan eşya değildir ha! Tüccar, tarifedeki eşya ve saireye âdemi vukufu dolayısıyla bu eşyayı diğer eşya denkleriyle gönderiyor ve o denkler arasında çıkıyor. Gümrük dairesi de ne için böyle koydunuz? diyor ve bu eşyayı müsadere ediyor"⁴³⁰ diyerek iddia edildiği gibi kaçakçılığın olmadığını ancak bazı tüccarların ithali yasak olan mallar hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıkları için yasaklı malları memlekete sokmaya çalıştıklarını, bu nedenle de mallarına el konulduğunu belirterek, kaçakçılık meselesine açıklık getirmiştir.

d- Gümrük Yasağının Kaldırılmasına Dair Meclis'te Yapılan Konuşmalar ve İktisat Komisyonu Mazbatası:

Yukarıda belirtildiği gibi, İktisat Komisyonu, diğer komisyonlardan farklı olarak, ithal yasağı kaldırılan mallardan alınan gümrük vergisinin 15 yerine 12 misil ile vergilendirilmesini öngörmektedir. Yapılan görüşmeler sonunda kabul edilecek bu teklif, Gümrük yasağı konusundaki yeni uygulamanın da zeminini oluşturacaktır.

İktisat Komisyonu tarafından hazırlanan 6. madde, Meclis'in 30 Aralık 1922 tarihli oturumunda ele alınmıştır:

6. Madde: 7 Mayıs 1921 tarihli kanuna eklenmiş olan "D" cetvelinde yazılmış olan eşya ve malların ithal yasağı kaldırılarak "B" cetvelindeki hususlarla birleştirilmek suretiyle her iki cetveldeki eşya ve mallardan asıl gümrük tarifesinin 12 misli üzerinden vergi alınacaktır. Taze, tuzlu ve konserve zeytinlerden dahi ithalat vergisi bu nispet dâhilinde alınır.⁴³¹

Altıncı maddenin Meclis'te okunmasının ardından yasağın ülke ekonomisine verdiği zarar hakkında konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmalarda öne çıkan görüşlere bakılarak; Meclis'te, yasağın kaçakçılığa neden olduğu ve bu nedenle kaldırılması gerektiği yönünde bir kanaat ortaya çıktığı açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, zaruri olmayan mallar üzerindeki yasağın devamını gerekli görenlerde vardır.

Konuşmasında gümrük yasağının sonuçları üzerinde duran Gaziantep milletvekili Yasin Bey, gümrük yasağının olduğu dönemde özellikle Kayseri'de olmak üzere bazı yerlerde taklit mallar üretmek halkın ihtiyacını karşılamaya çalışan şirketlerin kurulduğunu, böylece bu işten nemalanan bir zümrenin ortaya çıktığını⁴³² ifade ederek yasağın, sahteciliğe neden olduğuna dikkat çekmiştir.

Gümrük yasağının nedenlerini anlattığı konuşmasında Karahisarısahib milletvekili Mehmet Şükrü Bey, ziynet eşyasının ithalinin yasaklanmasının doğru olmadığını savunmuştur. Mehmet Şükrü Bey, "...bir şeyin yasaklanması, memlekette himayesi gereken sanat ve müesseseye

⁴³⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 61.

⁴³¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 121.

⁴³² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 121.

bağlıdır. Bizim memleketimizde himaye edeceğimiz ipek fabrikamız, süsleme eşyası üreteceğimiz fabrikamız yoktur. Olmadığı için de bu eşyalar nereden olursa olsun bir delik bulup memlekete giriyor...⁴³³ diyerek üretimini gerçekleştiremediğimiz malların ithalat yoluyla ülkeye girmesinin adeta bir zaruret olduğunun altını çizmiştir. Bu nedenle yasağa karşı çıkan M. Şükrü Bey, yasaklanan bu malların memlekete giriş yolunu da eleştirmekte ve "...fakat bu eşyalar ne surette giriyor? Hem memurların ahlaklarını bozmak suretiyle, hem de bir takım dalkavuk adamların servet sahibi olmaları şeklinde sonuçlanarak giriyor"⁴³⁴ diyerek yasağın, kaçakçılık ve rüşvet gibi toplumu derinden sarsan hastalıklara neden olduğuna dikkat çekmiştir. Bu tespitleriyle yerli üretimin ve gümrüğün önemine vurgu yapan Mehmet Şükrü Bey, sorunun şiddetle, cebri kanunlarla çözülemeyeceğini söyleyerek, çözümün iktisadi tedbirlerle olabileceğinin altını çizmiştir. Mehmet Şükrü Bey, yasaklamanın çözüm olamayacağını ilginç örneklerle⁴³⁵ açıkladıktan sonra çözüm olarak, "yasağın kaldırılıp, ithal eşyalardan düşük gümrük vergisi alınmasını" önermiş, yüksek gümrük vergisi almanın yanlış olduğunu dile getirerek, halk hükûmetinin halkın hukukunu temin etmekle mükellef olduğunu⁴³⁶ ihtar etmiştir.

Gümrük yasağı hakkındaki bu konuşmalardan sonra söz alan İsmet Bey, "...Efendiler, gerçek sebeplere biraz temas etsek, bunu biraz izah etsek zannediyorum ki; meclis artık bu kanunun uygulanmasının mümkün olmadığına kanaat getirecektir"⁴³⁷ diyerek gümrük yasağının kaldırılması gerektiğine işaret etmiştir. Bunun nedenini, "...bunu uygulanamaz kılan hadiseler o kadar büyüktür ki; bu eşya yasaktır. Bu kanun geçerlidir demenin imkânı yoktur. Muvazeneyi Maliye Encümeni(Bütçe Komisyonu) ziyet eşyasının yasağının kaldırılmasını bu kanunla değil bundan sekiz ay önce düşünmüştür. Çünkü yasaklanma sebebini gerektiren nedenler ve Rusumat Müdüriyeti Umumiyesinin bütçesinin tetkiki esnasında geniş ve derin bir inceleme yaptık. Ziyet eşyasının yasaklanması Mersin Limanı'nın, İzmir Limanı'nın bizde bulunmadığı ve sahillerimizin yalnız Karadeniz'e münhasır olduğu bir zamanda bütün milletin ve memleketin maddi ve manevi kazançlarını harp gayesine verdiği bir zamanda az ve çok iktisadi denge

---

⁴³³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124.

⁴³⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124.

⁴³⁵ ...memleketimize ipekli eşya geliyor mu efendiler? (geliyor sadaları) o halde daha fazla eşya memleketimize girecektir. İstanbul'da dahi mani olamazsınız. Vapurlarla gelir. Ta Almanya'dan böyle eşyalar getirmek için seyahatler yapılır. Vapurlar hazırlanır. Geçen gün bir arkadaşımız bir hikâye anlatmıştı. Bu meseleyi açıklamak için söylemem müsaade ediniz. İstanbul'da dönme denilen tüccarlar ki, (dönme nedir sadaları) bunlar İzmir'e sokulmamışlardır. Hâlbuki bunlar İzmir'de bir iş yapmaya karar vermişler. Ne yapalım demişler. Mükemmel bir vapur tutmuşlar. Fakat götürmüş oldukları servetleriyle, yani beş altı yüz bin lirayla o memleketten aldıkları pek çok altınlarla dönmüşler ve 1,5 milyon kar etmişlerdir. İşte böyle seyahatlerle de memlekete ipekli şeyler ve saire girebilir... TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124.

⁴³⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124–125.

⁴³⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 125.

temin etmek için, lüzumsuz olan eşyanın geçici olarak memlekete ithalinin yasaklanması esasına dayanıyordu⁴³⁸ şeklindeki sözleriyle ortaya koyan İsmet Bey, gümrük yasağının zamanın şartlarına göre ele alınması gerektiğine vurgu yapmıştır.

İzmir'in geri alınmasından sonra ziynet eşyası kaçakçılığının arttığını dile getiren İsmet Bey, bunu önlemek için Gümrük Muhafaza Teşkilatı'nın genişletilmesi gerektiğini ancak tüm maddi kuvvetin harbe yöneltilmesi sebebiyle böyle bir teşkilatın kurulamadığını belirtmiş, bu nedenle gümrük yasağının kaldırılarak, ziynet eşyası ithalatına ağır vergi konulduğunu⁴³⁹ hatırlatarak, Hükûmet'in bu dönemde uyguladığı gümrük siyasetini açıklamıştır.

Konuşmasında kaçakçılık meselesine de değinen İsmet Bey, kaçakçılığın "memlekette adeta bir teşkilat marifetiyle cereyan ettiğini" söyleyerek, hazinenin bundan çok zarar ettiğini, kaçakçılığa meydan veren bazı memurların da bir takım ahlaksızlıklara neden olduklarını belirtmiştir.

Gümrük yasağının yürürlükte kalmasını ülke ekonomisi için zarar olarak niteleyen İsmet Bey, komisyonların da yasağın kaldırılması konusunda ortak bir kanaat taşıdıklarını, sadece oranlar üzerinde farklılıkların bulunduğunu⁴⁴⁰ ifade ederek, gümrük yasağının kaldırılmasının memleketin menfaatine olacağına işaret etmiştir.

Bilhassa zaruri olmayan eşya ve malların Avrupa'dan alınmasının ülke ekonomisine ciddi zararlar verdiğini iddia eden Malatya milletvekili Lütfi Bey, Hükûmet'in uygulamalarını da eleştirmiş; "...Maliye Vekili artık paramızın harice çıkmasında iktisadi bir engel görmüyorsa burada izahat versin biz de yasağı kaldıralım, değilse bu gereksiz ve keyfi eşyalar için memleketimizden milyonlarca liranın çıkması ve yabancı sermayeye ilavesi caiz değildir"⁴⁴¹ diyerek, zaruri olmayan eşyalar için ithal yasağının kaldırılmaması gerektiğini savunmuştur. Konuşmasının devamında, 6. madde uyarınca, % 15 vergisini veren bir tüccarın yasak olduğu dönemde el konulan malına sahip olabilmesine de karşı çıkan Lütfi Bey, yasağın kaldırılması hakkındaki 6. maddenin katı surette reddini teklif etmiş, bunun kabulünü de vicdanlara havale ettiğini dile getirmiştir. Konuşmasında, gümrük yasağı hakkındaki kanuna da değinen Lütfi Bey, "...biz memleketin iktisadi menfaatleri açısından bir sene önce bir kanun yapmıştık. Bu kanun ile yasak olarak tespit ettiğimiz malların memlekete girişinin men edilmesinde ve bu kanunun uygulanmasında bugün hükûmet beceriksizlik gösteriyor diyerek yeniden o kanunu kaldırıp da on beş misli gümrükle bu gibi malların memlekete girişine müsaade etmek; hem hükûmetin hem de yüce meclisin şerefiyle uygun değildir..."⁴⁴² diyerek, geçen yıl kabul edilen kanun

⁴³⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 125.

⁴³⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 126.

⁴⁴⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 126.

⁴⁴¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 122.

⁴⁴² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 127.

doğrultusunda uygulanmakta olan gümrük yasağının devam etmesini istemiştir.

Yasağın kaldırılmasına karşı çıkan ve 6. maddeye karşı en ciddi eleştiriyi getiren Lütfi Bey'in düşüncelerine ısrarla karşı çıkan İsmet Bey, gümrük uygulamalarının ülke sınırlarıyla bağlantılı olduğuna dikkat çekmiş, son bir yıl içerisinde yaşanan değişim hakkında bilgi vermiştir: "...Bu kanun, mekân ve şartlar itibariyle, harp şartları itibariyle konulmuştur. Şimdi mekân ve şartlar değişmiştir. İzmir ve havalisi açılmıştır. İktisadi şartlar mümkün olduğu kadar değişmiştir. İzmir Limanı açılmış, Kilikya ve civarı geri alınmış ve İstanbul bize katılmıştır. Bundan dolayı bir kere mekân ve hudut itibariyle bu kanunun uygulanmasına imkân kalmamıştır. Çünkü karşınızda önemli olaylar vardır. Yani İstanbul tarifesini bugünkü şekilde tatbik edip etmemek meselesi vardır. Bundan dolayı; İstanbul'un durumu kesinleşmeden evvel, memleketin iktisadi durumu üzerinde olumlu bir etki gösteren bu kanunun bugün tatbik edilmesi imkânı yoktur. Çünkü bu kanunu, olaylar uygulanamaz hale getirmiştir. Yoksa hükümet beceriksizlik göstermemiştir"⁴⁴³ diyerek, yasağı zorunlu kılan şartların ortadan kalktığını belirtmiş, bu nedenle gümrüklerle alakalı yeni bir düzenlemenin gerektiğine işaret etmiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarına paralel bir konuşmayı Meclis'in daha önceki oturumlarında yapan Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de, yasağın kaldırılması gerektiğini dile getirmiş, yasağın uygulandığı dönemde Amerikan ve Romanya unlarının memlekete sokulmadığını, Trabzon'a Amerikan unu yerine Erzurum zahiresinin girdiğini⁴⁴⁴ belirtmiştir.

Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey ise, "...Efendiler; bugün memleketin içinde bulunan ziynet eşyası eskisinden on misli fazladır ve hepsi kaçak girmiştir. Bundan ne rüsumat istifade etmiştir. Ne de halk istifade etmiştir. Halk on kuruşa aldığı yüz kuruşa almak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı hem mali hem milli bakımdan bu kanunun kaldırılmasıyla yerine koyacağımız kanunla, on beş misil değil alelade muamele yapmanızı rica ederim"⁴⁴⁵ diyerek, yasağın kaldırılmasını savunmakla birlikte, vergi miktarının düşük olmasını teklif etmiştir.

Yasağın kaldırılmasının memlekete büyük faydalar sağlayacağını dile getiren Kütahya milletvekili Cemil Bey, bunun faydalarını şu sözlerle izah etmektedir: "...biz bu kanunu, birtakım inci-boncuk, oyuncak vesaire için memleketin parası azalmasını diye kabul ettik. Ancak evdeki hesap pazara uymadı. Kaçakçılık yoluyla o kadar yasak eşya memlekete dâhil oldu ki; haddi hesabı yoktur. Memlekette bugün eskisinden belki 15 kat fazla yasak eşya vardır. Çaresiz hazine bu nedenle bir milyon gelir kaybetti. Zararın neresinden dönülürse kârdır. Bugün bu kanunun devamı milletin hazinesine karşı yapılan bir cinayettir. Bu kanun halkı da sıkıntıya sokmaktadır. Halk kaçak eşyayı daha pahalıya almaktadır. Bundan dolayı hepimizden rica

---

⁴⁴³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 127.

⁴⁴⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 65.

⁴⁴⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 128.

ederim, hepinizden istirham ederim, bu kanunun kaldırılmasını kabul edelim"⁴⁴⁶.

Cemil Bey'in bu açıklamalarının ardından komisyonların da mutabık kaldığı 6. madde, şu şekilde oylamaya sunulmuştur: 7 Mayıs 1921 tarihli kanuna bağlı "D" cetvelinde yazılı eşya ve maddelerin ithal yasağı kaldırılarak "B" cetvelindeki maddeler ile birleştirilerek her iki cetveldeki eşya ve mallardan gümrük asli tarifesinin 12 misli üzerinden vergi alınır. Asli tarifenin 84 numarasında yazılı taze ve tuzlu zeytinler dahi "B" cetvele alınarak bu vergiye tabi tutulur. İş bu kanun yayınlandığı tarihe kadar gümrüklerce müsadere edilip şimdi mevcut bulunanlar 12 misil vergi ödemek suretiyle sahibine iade edilir.

25 ret ve 18 çekimser oya karşılık 119 kabul oyu kullanılmasına rağmen, oylamada yeterli çoğunluk sağlanamadığından kabul edilememiş ve bir sonraki oturuma kalmıştır⁴⁴⁷. Meclis'in 4 Nisan 1923 tarihli oturumunda yeniden oylamaya sunulan 6. madde; 132 kabul, 11 ret ve 3 çekimser oyla, ikinci defa oylamaya konduğu için kabul edilmiştir⁴⁴⁸. Böylece gümrüklerdeki yasak, İktisat Komisyonu'nun belirlediği esas doğrultusunda kaldırılmıştır.

Tüm bu değerlendirmeler, Türkiye'de artık olağanüstü dönemin sona erdiğini, gümrük uygulamalarının zamanın şartlarına uygun hale getirilerek dünya devletleriyle iktisadi ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

e- İsmet Bey'in Usul Açıklaması ve Önerisinin Kabulü:

İsmet Bey'in meclis çalışmaları sırasında üzerinde en fazla durduğu husus, görüşmelerin usule uygun olmasıdır. Gelirler Kanunu'nun 7. maddesi⁴⁴⁹ hakkında meydana gelen usul tartışmasına dair söz alarak, meselenin usule uygun olarak çözümüne katkıda bulunmuştur.

Gelirler Kanunu'nun 7. maddesi, düşman işgalinden kurtarılan şehirlerin aşar ihalelerinin işgal öncesi Aşar Nizamnamesi'ne dayanarak çözümünü öngörmektedir. Yedinci maddenin Meclis'te okunmasının ardından konu bütünlüğünü sağlamak üzere, bu maddenin yerine, daha uygun bir madde konulmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda, İsmet Bey, İsmail Suphi Bey ve Nebil Efendi tarafından 3 ayrı önerge hazırlanmıştır.

Yedinci maddenin yerine geçmek üzere Meclis'e sunulan ilk öneri Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey'den gelmiştir. İsmail Suphi Bey, 7. maddeden önce onun yerine olmak üzere şu teklifte bulunmuştur: İstanbul

⁴⁴⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 128–129.

⁴⁴⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 130.

⁴⁴⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 183.

⁴⁴⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 72. Madde 7: Vilayati Müstahlasada(kurtarılmış şehirler) kablil istirdat (kurtarılmadan önceki) Aşar Nizamnamesine tevfikân icra kılınan ihale muemelati muteberdir.

Limanlarına ithal edilecek buğdaylardan dahi unlar gibi yalnız asli tarife gereğince gümrük vergisi alınır.

Teklifini açıklamak üzere kürsüye gelen İsmail Suphi Bey, şu anda unların yüz kilosundan 70 kuruş, buğdayın yüz kilosundan 150 kuruş vergi alındığını dile getirmiş, ayda takriben bir milyon liranın Amerikan unlarına gittiğini söyleyerek, İstanbul'a hariçten gelecek buğdaylardan, unlardan alınan kadar vergi alınırsa dâhildeki değirmenler çalışmış ve birçok amele ekmeğini kazanmış olur⁴⁵⁰ diyerek iç piyasayı canlandırmayı hedeflediğini ortaya koymuştur.

Bu teklif üzerine söz alan İsmet Bey ise, 7. madde olarak "15 Ağustos 1336 (1920) tarihli Kanun mucibince alınmakta olan kömür İhraç Resmî mülğadır. Madde bundan ibarettir"⁴⁵¹ şeklindeki öneriyle, gümrüklerdeki yasağın kaldırılmasıyla alakalı bir madde teklif ederek, meclis görüşmelerinde bütünlüğün önemine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'den sonra Karahisarısahip milletvekili Nebil Efendi, bu iki teklifin de en son görüşülmesi gerektiğini söyleyerek, "Yunan işgali sırasında ihale edilen aşarlar" ile alakalı bir öneride bulunmuştur.

Bu 3 teklif hakkında değerlendirmede bulunan Meclis başkanı, İsmet Bey'in teklifi çerçevesinde 7. maddeyi oylamaya sunmuş ve madde aynen kabul edilmiştir⁴⁵². Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu usul açıklaması ve Meclis'e sunduğu teklif vasıtasıyla konu bütünlüğünün devamını sağlamıştır.

f- Ecnebi Tömbeki Vergisinin Arttırılması ve Yerli Üretimin Desteklenmesi:

Gelirler Kanunu'nun önemli maddelerinden birisi de, ecnebi tömbekilerden alınan verginin arttırılmasını öngören 12. maddedir. Bu sayede yerli üretimin destekleneceği belirtilmiştir.

12. Madde: Genel Borçlar İdaresi tarafından ecnebi tömbeki bayilerinden tahsil edilen Beyiye* resmine harp karşılığı olarak dört misli daha zam yapılmıştır.

Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, maddenin kabulü yönünde açıklamalarda bulunarak, yerli tütün üretimini arttırmak için ecnebi tütünlerinden alınan verginin arttırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Yabancı memleketlerden ithal edilen tömbekileri satan bayilerden, kilo başına 40 para vergi, altın para zamanında da ayrıca bir bey'iye ücreti alındığını söyleyen Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, tömbekinin keyif veren maddelerden olduğunu ancak harp karşılığı olmak üzere olağanüstü

⁴⁵⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 72-73.

⁴⁵¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 73.

⁴⁵² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 74.

* Bey'iyye: Pul, kıymetli kâğıt vb. şeylerde satıcıya bırakılan satma payı. Devellioğlu, a.g.s., s. 95.

vergilerin konulduğu zamanlarda bunun unutulduğunu hatırlatarak, bu nedenle bey'iyeye resminin dört misline çıkarıldığını⁴⁵³ bildirmiştir.

Maliye bakanının bu açıklamasından sonra söz alan Erzurum milletvekili Salih Efendi, bu oranın az olduğunu dile getirerek, "bunu hiç olmazsa yirmi misline çıkarmak lazımdır. Bu sayede bu da memlekete az gelir" diyerek yerli üreticilerin korunması için yabancı tütünlere daha yüksek vergi konulmasını önermiştir. Vergi oranının 5 mislinden fazla olmayacağını tekrar altını çizen Maliye bakanından sonra söz alan İsmet Bey, "Duyunu Umumiye Bey'iyeye Resmi olarak bir kuruş alıyordu, Reji de bir kuruş alıyordu, Rejiye ilave ettik. Duyunu Umumiye kalmıştı. Bu kanunla onu da beş kuruşa iblağ ediyoruz..." diyerek yapılan düzenlemeyle tütün vergisinden hem rejiye hem de Genel Borçlar İdaresi'ne ayrılan payın eşit hale getirildiğini ifade etmiştir. Yapılan düzenlemenin bir başka amacını, "...Maksat dâhili tömbekilerin bayilerinin hukukunu, ecnebi tömbeki bayilerinin hukukundan aşağı bırakmamaktan, her ikisini müsavi kılmaktan ibarettir. Aynı zamanda dâhili tömbekinin tezyidi istihsalini temin etmek için ecnebi tömbekilerine ağır İstihlak Resmi vazetmek lazımdır. Mesele bundan ibarettir"⁴⁵⁴ sözleriyle özetleyen İsmet Bey, dâhilde üretilen tütünlere rağbeti arttırmak için hariçten gelen tütünlerden alınan verginin yükseltildiğini ifade etmiştir.

Burada işaret edilmesi gereken bir husus ise Çorum milletvekili Dursun Bey'in Maliye Bakanı'na yönelttiği şu sorudur: Hariçten gelen ve dâhilde üretilen tömbekilerin Duyunu Umumiye'ye ve rejiye terki nasıl bir antlaşmaya dayanmaktadır ve bu antlaşma ne kadar süre geçerlidir? Bunu kaldırmak ve dâhildeki tömbeki üretimini attırmak için bir çare yok mudur?

Cevaben söz alan Maliye Bakanı; "Tömbeki Resminin Duyunu Umumiyeye terki Muharrem Kararnamesi iktizasındandır. Ve Muharrem Kararnamesinin ne vakte kadar mer'i olacağı hakkında, zannediyorum, bugün bu müzakereyi açmakta mahzur görüyorum. Bu henüz Sulh Konferansında masanın üzerindedir. Badessulh bize kalacak olan Duyunun miktarına göre ne yapacağımızı o vakit düşüneceğiz..."⁴⁵⁵ diyerek, bu konunun Lozan Barış Konferansı'ndan sonra imzalanacak antlaşmaya göre kesinlik kazanacağını belirtmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde, hariçten ithal olunan tömbekilerin her kilosundan ithalat vergisine ek olarak 40 kuruş tüketim vergisi alınmasını⁴⁵⁶ öngören 13. madde aynen kabul edilmiştir. Böylece yerli tütün üretiminin arttırılmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır.

---

⁴⁵³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 240.

⁴⁵⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

⁴⁵⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

⁴⁵⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

g- İsmet Bey'in Komisyon Çalışmalarına Verdiği Önem:

Kanunların hazırlanmasında komisyon çalışmalarının son derece büyük önemi olduğunu düşünen İsmet Bey, komisyonların uzmanlığından istifade edilmesi gerektiğini savunmuştur. O, Meclis'te müzakeresi yapılan kanun maddelerine dair köklü düzenleme gerektiren durumlarda, tasarıların ilgili komisyona havale edilerek, orada yeniden ele alınması için çaba göstermiştir.

İsmet Beyi Gelirler Kanunu'nun "14 Haziran 1920 tarihli Tahriri müsakkafat* Kanunu ve 2 Temmuz 1886 tarihli Emlak Vergisi Nizamnamesiyle 27 Kasım 1920 tarihli Ağnam ve 7 Mayıs 1921 tarihli Gümrük Resimleri hakkındaki kanunların işbu kanuna mugayir olan ahkâmı mülğadır"⁴⁵⁷ şeklindeki 14. maddesi hakkında söz alarak maddenin komisyona havale edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Maddenin okunmasından sonra söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, maddenin diğer maddelerle çeliştiğini ifade ederek açıklama istemiştir. Maliye Bakanı maddenin son fıkrasına "...Gümrük resimleri hakkındaki kanunlarla Aşar Hissei Menafi ve Maarifinin tevhidden cibayeti hakkındaki Kanunun işbu kanuna mugayir olan ahkâmı mülğadır" şeklinde bir ekleme yapılarak, bu çelişkinin giderilebileceğini ifade etmiş, ancak bu düzeltme teklifinde mana itibarıyla bir noksanlık olduğuna dikkat çeken İsmet Bey, "...Bu kanun Aşar Hissei Menafi ve Maarif hisselerinin bir sene evvelki miktarı muhassası (ayrılmış miktarı) muadillerinin Maliye bütçesine ithali şeklindedir. Binaenaleyh bu maddenin son fıkrasını encümünde tashih ederek buraya getirmek lazım gelir. Bu ilave edilen fıkra bu manayı ifade etmez"⁴⁵⁸ diyerek maddenin yeniden gözden geçirilmek üzere komisyona iade edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Burada gerek Şükrü Bey'in gerekse İsmet Bey'in, görüşmeyi dikkatle takip ederek, yerinde müdahalede bulduklarını hatırlatmalıyız.

İsmet Bey'in bu açıklamalarından sonra düzeltilmek üzere komisyona gönderilen 14. madde yeniden düzenlendikten sonra 10 Ocak 1923'te oylanarak kabul edilmiştir: "14 Haziran 1916 tarihli Tahriri müsakkafat Kanunu ve 2 Temmuz 1886 tarihli Emlak Vergisi Nizamnamesiyle 27 Kasım 1920 tarihli Ağnam ve 7 Mayıs 1921 tarihli Gümrük resimleri aşar üzerine mevzu hissei ianenin irat kaydıyla sureti tesviyesi hakkındaki 20 Temmuz 1914 tarihli kanunların iş bu kanuna mugayir olan ahkâmı mülğadır".

Bu maddeden sonra, kanunun yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmesini öngören 15. Madde ile kanunun hükümlerinin Maliye Bakanı tarafından uygulanacağını bildiren 16. madde de kabul edilmiştir.⁴⁵⁹ Böylelikle, 23 Aralık 1922'den itibaren müzakeresi aralıklarla devam eden

* **Müsakkafat:** Ev, dükkân, han vb. üzeri kapalı yerler. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 737.

⁴⁵⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

⁴⁵⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

⁴⁵⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 246.

Gelirler Kanunu, Meclis'in 10 Ocak 1923 tarihli oturumunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Böylece, son dönemlerde yaşanan ekonomik sıkıntıların gelir arttırıcı vergi kanunlarıyla aşılmasına yönelik önemli bir düzenleme yapılmıştır.

İsmet Bey, Bütçe Komisyonu üyesi olarak 16. maddelik Gelirler Kanunu'nun hazırlanmasında çalışmış, tasarının müzakerelerini başından sonuna kadar takip etmiştir. Maddelerin çoğu hakkında açıklamalarda bulunarak, kanunun kabulünde etkili olan İsmet Bey'in söz almadığı maddeler ise 8., 9., 10. ve 11. maddelerdir. Bu maddeleri kısaca özetleyecek olursak; mültezimlerle alakalı 8. madde işgallerden dolayı aşar borçlarını ödeyemeyen mültezimlere borçlarını ödemeleri için kolaylık sağlanmasını, 9. madde borçlarını ödeyen aşar mültezimlerinin el konulan emlaklerinin geri verilmesini, 10. madde aşar mültezimlerinin zararlarının karşılanmasını öngörmektedir. Kanunun 11. maddesi ise Ziraat Bankası'na gelir temin etmeye yöneliktir.

12- İstanbul'a Buğday İthalatı:

İstanbul'un İtilaflar tarafından işgali üzerine bilhassa demiryolu hatlarının İtilafların denetimine geçmesi, İstanbul'un Anadolu ile bağlantısının kesilmesine neden olmuştu. Birçok sorunu da beraberinde getiren bu yeni durum, İstanbul'un un ihtiyacının hariçten karşılanmasını zorunlu kılmış, bu amaçla Amerika'dan dahi un ithal edilmiştir. Ancak ihtiyacın un ithalatıyla karşılanması, İstanbul'da faaliyet gösteren un fabrikalarının atıl kalması sonucunu doğurduğu için yerli üretim bundan büyük zarar görmüştür.

Bu zor durum karşısında, en azından içerideki fabrikaları canlandırmak isteyen Hükümet, buğday ithalatını kolaylaştırmak üzere, "1 Mart 1923 tarihine kadar İstanbul'a hariçten ithal edilecek buğdaylardan alınacak gümrük vergisinin, ithal unlardan alınan gümrük vergisi kadar olmasını"⁴⁶⁰ öngören bir kanun teklifini 8 Ocak 1923'te Meclis'e sunmuştur. Bu sayede, memlekette dâhilindeki un fabrikaları çalışır hale getirilerek, iç piyasa canlanacaktır.

Tasarının Meclis'te okunmasının ardından İsmet Bey'in azası olduğu Bütçe Komisyonu'nun mazbatasına geçilmiştir. Mazbatada, tasarının komisyon tarafından da uygun görüldüğü ifade edilmiştir⁴⁶¹. İstanbul'daki fabrikaların atıl kalmasına gönlünün razı olmadığını dile getiren İsmet Bey, fabrikaların işler hale getirilerek üretime geçmesi için çaba göstermiş, Bütçe Komisyonu'nda yaptığı çalışmalarla kanun tasarısının şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Kanun tasarısı üzerinde yapılan konuşmalardan hareketle; Meclis'te iki farklı görüşün ön plana çıktığını görmekteyiz. Birincisi, İstanbul'a hariçten

⁴⁶⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241-242.

⁴⁶¹ Bütçe Komisyonu'nun Mazbatası: 9 Mart 1922 tarihli Avans Kanununun 7. maddesine zeyl olarak teklif edilen kanun maddesi encümenle de muvafık görülmüştür. TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 242.

buğday ithalinin zorunlu olduğu yönündeki görüştür. İkincisi ise İstanbul'un buğday ihtiyacının ithalat yoluyla değil Anadolu'dan taşınarak karşılanmasını öngören tekliftir.

Maddenin ve Komisyon mazbatasının okunmasından sonra söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, İstanbul'a hariçten buğday ithalinin zorunlu olduğunu şu sözlerle ortaya koymaktadır: "...Hâlbuki İstanbul'da birçok değirmenler var. Anadolu'dan İstanbul'a un, buğday, vesait kâfi olmadığı için gidemiyor. Amerika'dan un geliyor. Buğday gelmiyor. Fabrikalar durmuştur. Hâlbuki unlardan evvel bu müsaadeyi buğdaylara vermek lazımdı. Bir defa İstanbul'a hariçten hububat ithal edilmemesi bir şartı esastır. Fakat Anadolu'dan İstanbul'un ihtiyacını temin edinceye kadar, yani şimendiferlerin tamiratı ikmal edilinceye kadar İstanbul'a hububat ithali zarureti hâsıl olmuş ve Meclisi Âliniz de bu zarureti takdir buyurarak onlar hakkında bu müsaadeyi yapmış. Bunun daha önce gıdaya yapılması gerekirdi..."⁴⁶².

İstanbul Anadolu bağlantısının kopukluğu ile alakalı olarak söz alan İzmit milletvekili Abdullah Efendi, "şimendifer hatlarının tamiri zamanında yapılıysaydı bu sıkıntılar olmazdı" diyerek hükümeti eleştirmiştir.

İstanbul'a buğday ithalini "...bunu kabul etmek Anadolu ziraatının inkişafını öldürmektir" diyerek eleştiren Erzurum milletvekili Salih Efendi, kanunun şubat sonuna kadar uygulanacağını hatırlatılması üzerine, "Evet Efendiler Şubat nihayetine kadar Bulgaristan'dan, Romanya'dan ve sairden üç dört adam İstanbul'a birçok zahair dolduracaklar, iddihar edecekler. Hatta İstanbul'un bir senelik ihtiyacını temin edecekler. Biz de böyle bir kanun yaparak memleketin ziraatını öldüreceğiz, birkaç adama para kazandıracacağız. Bu kanunu yapmaktansa Nafia vekâletine, yüz bin lira mı, iki yüz bin lira mı verelim. Yollarımızı yapıp memleketimizden gidecek hububattan resim almayalım"⁴⁶³ diyerek, bu kanunun kabulü durumunda hariçten fazlaca hububat geleceğini, bu nedenle ülke ziraatının büyük zarara uğrayacağına işaret ederek, bunun yerine yolların yapılarak sorunun içeriden çözülmesini önermiştir.

Salih Efendi'nin görüşlerine karşı çıkan Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey, Salih Efendi'nin beyanatının doğru olmadığını, İstanbul'un günlük 60–70 bin liralık una ihtiyaç duyduğunu bildirmiş, üç-dört şahsın bunu tek başına yapabileceklerini düşünmenin mantıksız olduğunu⁴⁶⁴ dile getirmiştir.

Kendisinin otuz yıllık buğday tüccarı olduğunu ve İstanbul'a her yıl külliyyatlı miktarda buğday ihraç ettiğini söyleyen Konya milletvekili Hacı Bekir Efendi, kanunun zaruri olduğunu ifade ettiği konuşmasında: "Anadolu'da külliyyetli zahire olduğu zaman mahsul meydana geldiği halde hiçbir vakit İstanbul'a şimendiferle buğday nakledip de İstanbul'un doyduğunu görmedim. Anadolu en çok verdiği zaman İstanbul'a on sekiz bin vagon zahire ihraç etti 1326(1910) senesinde. Hâlbuki on sekiz bin vagonla İstanbul

⁴⁶² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 242.

⁴⁶³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243.

⁴⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 242.

ile İzmir'i doyurmak imkânı yoktur. Her vakit için Bulgarya, Romanya ve Amerikan unlarına ihtiyaç vardır” diyerek Anadolu'nun kendi imkânlarıyla İstanbul'un zahire ihtiyacını karşılamasının mümkün olmadığını iddia etmiştir. Hacı Bekir Efendi, İstanbul'un una ihtiyacının olduğu bir zamanda buğday getirmenin daha iyi bir yol olacağını, buğdaydan alınan verginin undan alınan vergi oranında olması durumunda İstanbul'da bulunan yirmi otuz kadar fabrikanın çalışacağını ve üç, beş bin ailenin bundan istifade edeceğini⁴⁶⁵ belirterek kanuna destek olmuştur.

Niğde milletvekili Vehbi Bey de İstanbul için hariçten buğday getirmenin daha uygun olacağını, bu sayede fabrikalar vasıtasıyla kepek ve hayvan yemi ihtiyacının da bir kısmının karşılanabileceğini⁴⁶⁶ ifade etmiştir.

Konu hakkında söz alan Hakkâri milletvekili Mazhar Müfit Bey, Salih Bey'in "Eğer buğdayın da ithaline müsaade edersek ziraat memleketi olan Anadolu'nun terakkisine imkân kalmaz, Anadolu zürrai mutazarrır olur" şeklindeki eleştirisine karşı kanunun mutlaka kabul edilmesi gerektiğini savunarak, şu cevabı vermiştir: "...Bu kanun Marta kadardır, rica ederim efendiler; Marta kadar Anadolu'dan İstanbul'a buğday ihraç etmek imkânı var mıdır, yok mudur? (yoktur sadaları) İmkân varsa hiç lüzum yoktur. Hatta unu da biz Anadolu'dan götürelim. Unun ithalini de menediniz ve Anadolu'dan gönderiniz. Fakat İstanbul'a biz kendimizi zor götürüyoruz. Buğdayı nerede götüreceğiz. Binaenaleyh, mademki marta kadar hububat irsali mümkün değildir ve bu sebebe mebni hariçten unları dun resimle kabul ediyoruz. Buğdayı da kabule mecburuz. Buğday girdiği gibi un da bir taraftan girecektir. O vakit fukara ekmeği daha ucuza yiyecektir"⁴⁶⁷.

Bu olumlu yaklaşıma karşın, Bolu milletvekili Şükrü Bey, "kırk beş gün içinde fabrikalar meydana gelemez" diyerek fabrikaların henüz işler halde olmadığını ve bunun zaman alacağını hatırlatma gereği duymuştur. Cevaben söz alan ve kanunun kabulünde ısrar eden İsmet Bey, "O fabrikalar harap mı olsun" diyerek İstanbul'a hariçten buğday getirilmesinin ve İstanbul'daki fabrikaların faaliyete geçmesinin önemine işaret etmiş, zaman alsa bile fabrikaların bir an evvel tamir edilerek işler hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra oylamaya sunulan kanun kabul edilmiş, böylece İstanbul'a hariçten buğday ithali kolaylaşmıştır⁴⁶⁸.

Müzakereler esnasında öne çıkan hususlara bakılarak; İstanbul'un Anadolu ile ulaşım bağlantısının kopuk olması nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a buğday sevkiyatının yapılamadığı bir ortamda, İstanbul'un un ihtiyacının karşılanması için Avrupa'dan ve hatta Amerika'dan un ithal edilmiştir. Teklifin kabulü ile İstanbul'a hariçten buğday girişi kolaylaşmıştır.

⁴⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243–244.

⁴⁶⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243–244.

⁴⁶⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243–245.

⁴⁶⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 307. Kanun; 151 evet, 5 çekimsiz oy ile kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir.

Bu sayede İstanbul'daki un fabrikaları yeniden çalışmaya başlayacağı için iç piyasada hissedilir bir canlılık görülecektir.

13- Zirai Üretimi Arttırma Çabaları:

Kurtuluş Savaşı'nda bilhassa verimli toprakların işgale uğraması, savaş boyunca hem ordunun hem de halkın hububat sıkıntısı yaşamasına neden olmuştu. Yunanlıların Batı Anadolu topraklarını işgal ettiği zaman diliminde had safhaya ulaşan temel besin maddelerindeki bu yetersizlik, Büyük Taarruz öncesinde Meclis'i yeni arayışlara yöneltmiş, tarımın geliştirilmesine yönelik yeni tedbirler düşünülmüştür. Bunlardan birisi de Kütahya milletvekili Ragıp Bey tarafından hazırlanarak, Meclis'in 13 Ocak 1923 tarihli oturumunda ele alınan tarımı destekleyici içeriğe sahip kanun tasarısıdır.

Ziraat makinalarında kullanılmak üzere ithal edilecek benzin, benzol, petrol, mazot, maden kömürü makine yağları ile dönemin zirai faaliyetleri için önemli bir yeri olan, damızlık çift hayvanlarının gümrük vergisinden muafiyetini öngören teklif hakkında İsmet Bey'in kâtip üye olarak yer aldığı Bütçe Komisyonu'nun yanı sıra İktisat ve Maliye Komisyonları da birer mazbata hazırlayarak kanuna destek olmuşlardır.

Kanun tasarısının maddelerini şu şekilde sıralamak mümkündür⁴⁶⁹:

Madde 1: Ziraat makinalarında kullanılmak üzere hariçten ithal olunacak benzin, benzol, mazot ve maden kömürü ile makina yağları, zirai üretimin arttırılması için damızlık ve çift hayvanatı ile göztaşı ve zirai ilaçlar, Gümrük resminden muaftır.

Madde 2: Birinci maddedeki malların ithalatı sırasında kullanımında zaruri bulunan kontrol muamelesi, Maliye Bakanlığı tarafından zirai faaliyetleri engellemeyecek şekilde yapılacaktır.

Madde 3: Birinci madde gereğince vergisiz olarak ithal edilen zirai malları farklı amaçlarla kullananlardan 5 misli Gümrük resmi alınır.

Kanun teklifine bakılarak, Kurtuluş Savaşı yıllarında bozulan zirai düzenin yeniden tesis edilmek istendiğini, çiftçiyi destekleyerek zirai üretimin arttırılmak istendiğini söyleyebiliriz. İthal edilecek malların kontrolünün Maliye Bakanlığı tarafından yapılması ve ithal edilen malları, zirai faaliyetler dışında kullananlardan 5 misli gümrük vergisi alınacak olması, kanunun zorlayıcı maddeleri olarak dikkat çekmektedir.

Kanun tasarısının Meclis'te okunmasının ardından, kâtipliğini İsmet Bey'in yaptığı Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını Meclis'e sunulmuştur. Kanun teklifinde görülen noksanların giderildiği mazbatada şu tespitlere yer verilmiştir⁴⁷⁰:

⁴⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 331.

⁴⁷⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 331–332.

1- Birinci Dünya Savaşı nedeniyle hayvan sayısı azalmış olmakla beraber, memlekette görülen veba salgını hayvan sayısını daha da azaltmıştır.

2- Hayvan sayısındaki azalma ziraati de olumsuz yönde etkilemiştir.

3- Bu sıkıntının giderilmesi için Ziraat Bankası aracılığıyla yurt dışından zirai makinalar alınmıştır. Ancak bunları çalıştırmak için kullanılacak petrol, benzin gibi maddelerden yüksek gümrük vergisi alındığı için bu aletlerden pek fazla istifade edilememektedir.

4- Kütahya milletvekili Ragıp Bey'in teklifi, bu sıkıntının giderilmesi açısından önemlidir. Ancak suistimallerin önlenmesi için zirai aletlerin ithali ve dağıtımı Ziraat Bankası aracılığıyla yapılmalıdır.

İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Bütçe Komisyonu'nun hazırladığı mazbatanın hemen altında, "Ziraat makinalarına ait kayışlar ve yedek aksam"⁴⁷¹ başlığı altında araç-gereçler ve çeşitli ihtiyaçlar sıralanmıştır. İhtiyaçlar arasında damızlık ve çift hayvanının olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum çiftçinin, çiftini sürecektir hayvanının kalmadığını hatta damızlık hayvan dahi bulunmadığını göstermektedir.

Nitekim istilazedelere tohumluk verilmesi ile alakalı kanunun müzakeresi sırasında konuşan Kütahya milletvekili Besim Atalay, Batı Anadolu'daki Yunan tahribatını anlattığı konuşmasında; "...Haymana'dan tutun Meriç'e kadar olan yerler yıkılmış, yakılmış, mahvolmuş; halkın elinde ne bir avuç tohum, ne de bir çift hayvan kalmıştır"⁴⁷² şeklindeki sözleriyle bu acıklı tabloyu gözler önüne sermektedir.

Yukarıda işaret edildiği gibi, Bütçe Komisyonu, hazırladığı mazbatada kanun teklifinin maddeleri üzerinde bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu anlamda, kanunun 2. ve 3. maddeleri üzerinde değişiklik yapan komisyon, kanuna iki madde ilave etmiştir.

Maliye Bakanlığı'na kontrol görevi veren 2. madde değiştirilmiş, bu görev Ziraat Bankası'na verilerek, maddenin kapsamı genişletilmiştir. Buna göre, ithal edilecek araç ve gereçlerin sadece ziraat makinası sahiplerine ve fiili olarak çiftçilikle uğraşanlara verilmesi konusunda da Ziraat Bankası görevlendirilmiştir. Ayrıca bunların ziraat dışında her hangi bir amaçla kullanılmaması için teminat alınması istenmiştir. Bu düzenleme, hükümetin iş yükünü Ziraat Bankası'na devretmek istediğini göstermektedir.

Bütçe Komisyonu'nun yaptığı bir diğer düzeltme ise kanunun cezai yaptırımını tespit eden 3. madde hakkındadır. Buna göre, alınan araç ve gereçleri ziraat dışında bir alanda kullananlardan alınacak olan 5 misil Gümrük resmi cezası "on liradan yüz liraya kadar cezayı nakdi alınır"

---

⁴⁷¹ Kimyevi gübreler, Karboniyeti sud, Karboniyeti potas, Göztaşı, Zaç Kırması, Adi Şap, Krom Sapı, Asit arsenik, Arsenik dösüt, Uranya, Paris Yeşili, Sudkostik, Peynir mayası, Bira mayası, Kükürt, Tütün suyu ve nikotin, Osyolon, Formol, Arseniyet döşo, Arseniyet döplob, Zırnıh, Fosfor dözenk, Damızlık hayvanat, Çift hayvanatı. TBMM ZC, D.I, İS.III, C.XXVI, s.331-332.

⁴⁷² TBMM ZC.. D.I, İS.III, C.XXVI, s. 332.

şeklinde değiştirilmiştir. Böylece, araç ve gereçlerin ziraat dışı amaçlarda kullanılması daha da zorlaştırılmıştır.

Komisyon tarafından kanuna ilave edilen birinci madde, Ragıp Bey'in kanun teklifinde açıkça belirtilmeyen, "ithal edilecek araç ve gereçlerin ithalatının hangi kurum tarafından gerçekleştirileceği" hususuna açıklık getirmekte, bu görevi de Ziraat Bankası'na vermektedir. Diğer ilave ise kanunun uygulanması dair yayınlanacak talimatname⁴⁷³ hakkındadır.

Yapılan değişikliklere ve ilavelere bakıldığında; kâtipliğini İsmet Bey'in yaptığı Bütçe Komisyonu'nun, kanun teklifinin eksik yönlerini gidermeye yönelik çalışmalar yaptığını ve kanunun işlevsel hale getirilmesine yönelik önemli katkılarda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Kanun teklifi hakkında diğer bir düzenlemeyi de İktisat Komisyonu yapmıştır. Kanun tasarısının maddelerini ve Bütçe Komisyonu mazbatasını inceleyen İktisat Komisyonu, 1. maddenin "Gümrük Resminden muaftır" şeklindeki son fıkrasını, "her türlü rüsumdan muaftır" şeklinde değiştirmiş, diğer maddeleri aynen kabul ettiğini⁴⁷⁴ bildirmiştir. İktisat Komisyonu'nun bu düzenlemesi, çiftçilerin işini daha da kolaylaştırmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.

Teklif hakkındaki son düzenlemeyi de Mali Kanunlar Komisyonu yapmıştır. Komisyon, damızlık hayvanatı ile göztaşı ve kimyevi gübrelerin zaten 25 Ağustos 1914 tarihli kanun gereğince gümrük vergisinden müstesna olduğunu hatırlatmış, ayrıca hariçten ithal olunacak binek hayvanları, her cins ester (katır), at, beygir, sığır ve devenin iki seneye kadar gümrük resminden muafiyetine dair daha evvel bir kanun maddesi oluşturulduğuna⁴⁷⁵ dikkat çekerek, tasarıda bulunan gereksiz kısımları ortaya koymuştur.

Bundan sonra kanun tasarısının müzakeresine geçilmiştir. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, muafiyetin sadece Ziraat Bankası'nın getireceği araç-gereçleri kapsamasını eleştirerek bunun tekele neden olacağını ve kötü neticeler doğuracağını belirtmiştir. Gümrük resminden muafiyete karşı olduğunu, bunun iyi neticeler doğurmayacağını savunan Hasan Fehmi Bey, "...Devlet namına gelen eşyadan Gümrük alınıyor da neden bunlardan alınmasın? Gümrük üzerinden muafiyet kabul etmek demek, memleketin kapılarını açmak demektir. Ordu nasıl memleketin kapılarını harice karşı muhafaza etmekle mükellefse gümrükler de aynı vazifeyle mükelleftir. Memleketin iktisadiyatını harice karşı muhafaza ile mükellef olan yalnız gümrüklerdir" diyerek bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymuştur. Kanun tasarısını bu halde kabulüne açıkça karşı çıkan Maliye Bakanı, bunun yerine ziraatle alakalı makina satın alanların para ile ödüllendirilmesinin gerektiğini vurgulamıştır. Çiftçinin bu sayede benzin ve gaz ihtiyacını karşılayabileceğini

---

⁴⁷³ TBMM ZC.. D.I, İS.III, C.XXVI, s. 332.

⁴⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 332.

⁴⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 333.

belirten bakan, kanun tasarısının komisyonlar tarafından yeniden incelenmesini teklif ederek, konuşmasını noktalamıştır⁴⁷⁶.

Maliye Bakanı'nın açıklamalarının ardından, teklif sahibi Kütahya milletvekili Ragıp Bey, teklifin Meclis'e arzının 1,5 sene önce yapıldığını hatırlatarak, o zaman kabul edilseydi bu sene İzmit'e gelecek 70-80 traktör sayesinde üretimin bir misli fazla olacağını dile getirmiş, teklifin komisyona gönderilmeden kabulünü istemiştir⁴⁷⁷. Ancak bu öneri dikkate alınmamış ve kanun tasarısının acilen görüşülmek üzere ve bir hafta içinde kabul edilmesi şartıyla Bütçe, Mali Kanunlar ve İktisat Komisyonları'ndan müteşekkil karma bir komisyona gönderilmesine karar verilmiştir⁴⁷⁸.

Karma Komisyonda yapılan düzenlemelerin ardından 14 Şubat 1923'de tekrar Meclis gündemine taşınan tasarının lehinde ve aleyhinde konuşmalar yapılmıştır. Kanunun uygulanması durumunda hazinenin zarara uğrayacağını savunan Malatya milletvekili Lütfi Bey ve Erzurum milletvekili Salih Efendi, hazırlanan bu kanundan yalnızca büyük çiftlik sahiplerinin yararlanabileceğini ileri sürerek, itiraz etmişlerdir. Kanuna taraftar olan milletvekilleri ise tarımda makinalaşmanın önemine işaret etmişlerdir. Bu doğrultuda konuşma yapanlardan İktisad Vekâleti Vekili ve Sanayi Bakanı Diyarbakır milletvekili Fevzi Bey, Gaziantep milletvekili Ali Cenani Bey, Saruhan milletvekili Avni Bey, Erzurum milletvekili Durak Bey ve Hakkâri milletvekili Mazhar Müfit Bey, kanunun üretimde artış sağlayacağını dile getirerek, kabulünde ısrarcı olmuşlardır.

Komisyon tarafından belirlenen maddeler üzerinde yapılan görüşmeler neticesinde, kanun tasarısı, 17 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda, muhalif milletvekillerinin "Meclis'te toplantı yeter sayısının bulunmadığı" şeklindeki şiddetli itirazlarına rağmen şu şekilde kabul edilmiştir⁴⁷⁹:

Madde 1: Zirai faaliyetler için çiftçilere ve bağcılara tevzi ve ita edilmek üzere Ziraat Bankası'nın hariçten ithalat yoluyla alacağı tırpanlar ve makine kayışları, yedek aksamı ve makinalar için gereken vakum, gres, benzin, benzol, petrol ile karboniyeti potas, karboniyeti sud, göztaşı, zaçıkıbrıs ve kükürdün ve nakliyata elverişli her türlü otomobillerin Gümrük ve İstihlak(Tüketim) vergileri hini ithalde Ziraat Bankası namına zimmet kaydedilerek İktisat bütçesinde çiftçi ve bağcılara yardım adıyla açılacak özel bir bölümden mahsub edilir.

---

⁴⁷⁶ Maliye Vekili'nin gümrük muafiyetine karşı olmasının nedenini şu ilginç örnekle ortaya koymuştur: "...Devletin getirdiği mühimmatı harbiye dahi gümrük salonundan geçer ve geçmesi lazımdır. Çünkü o sandıkların içerisinde daha birçok şeylerin geçtiğini bendeniz birçok vakayı ile ve birçok tecrübelerimle gördüm. Avni Bey arkadaşımız lütfen Maliye Vekâletine bir gün teşrif etsinler de dosyaları görsünler ve Maliye Vekili'nin endişelerine hak versinler...": **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 335.

⁴⁷⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 336.

⁴⁷⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 337.

⁴⁷⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 330-337 ve 367.

Madde 2: Ziraat maksadıyla, gümrük vergisi ödemededen satın aldığı çeşitli zirai maddeleri ziraatte kullanmayıp da suistimal edenlerden(başkalarına satanlardan) resmi gümrüğün üç misli kadar nakit para cezası alınır.

Madde 3: Kanunun uygulanması bir talimatname ile olur.

Böylece, kara sabanla yapılan tarımdan makinalı tarıma geçişi destekleyici bir adım atılmıştır. Bu yeni düzenleme, temeli tarım ve hayvancılığa dayanan yerli ekonominin güçlendirilmesi için son derece önemli olan zirai üretimi arttırmaya yönelik bir çalışmadır.

IV- İSMET BEY'İN DEVLET İDARESİNDE UZMANLIĞA VERDİĞİ ÖNEM

1- Vakıfların Kontrol Altına Alınması: İsmet Bey'in Uzmanlığa Verdiği Önem:

İsmet Bey'in Meclis çalışmaları boyunca üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de devlet işlerinde görevlendirilecek olanların, alanlarında uzman kişiler arasından seçilmesidir. İsmet Bey, 17 Ağustos 1920'de Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Meclis'e sunulup vakıfların denetimi için yapılan bir görevlendirmeyi konu alan tezkere hakkında söz alarak, uzmanlığın önemine dikkat çekmiştir.

Tezkere, bir milletvekilinin müfettiş sıfatıyla Anadolu'daki bazı vakıfları denetlemekle görevlendirilmesini öngörmektedir. Mustafa Kemal Paşa tezkerede, "Evkaf ve müberratı celilenin (hayır kurumlarının) ilanı meşrutiyetten muamelat ve hesabı tensik edilerek (düzenlenerek) hesabının usulü müzaaf* üzere tutulması ve muamelatta dahi tadilat icra edilmiş ise de bunun bihakkin tatbik edilip edilmediği düşünülmemiş ahiren de teşkil edilen heyeti teftişye merkeze münhasır kalarak taşraya faide bahşolamamış bulunması hasebiyle devairi vakfiyenin teftiş ve tetkiki tahtı vecubede (yükümlülük) olduğundan bahsile vekâleti celilei şeriyenin 1 Ağustos 1920 tarih ve 7/432 numaralı tezkeresi Heyeti Vekilede ledel mütalaa (okunduktan sonra) Antep mebusu Abdurrahman Lami Efendi'nin mesarifi seferiye için tahsis edilecek ücretle mezunen ve memuren berayı teftiş izamı Heyeti Vekilece takarrur etmiş ve karar leffen takdim kılınmış olmakla ifayı muktazasını rica ederim"⁴⁸⁰ diyerek, Antep milletvekili Abdurrahman Lami Efendi'nin vakıf dairelerini teftiş etmek üzere, izinli olarak ve memur sıfatıyla görevlendirilmesinin hükümet tarafından kararlaştırıldığını ifade etmiştir.

Tezkereden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet, vakıfların ve hayır kurumlarının Meşrutiyet'in ilanından sonra gerek idari

---

* **Usulü Muzaaf:** Borçlu alacaklı hesaplarının aktif-pasif şeklinde kaydı. Devellioğlu, a.g.s., s. 1123.

⁴⁸⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.III, s. 276.

anlamda gerekse mali bakımdan iyi yönetilemediğini düşünmektedirler. Teftiş heyetlerinin özellikle taşrada faydalı olamamasından dolayı, bu konudaki sıkıntının çözümü için Antep milletvekili Lami Efendi'nin görevlendirilmesine karar verilmiştir.

Tezkerenin Meclis'te okunmasının ardından yapılan konuşmalara bakıldığında; kararın iki farklı açıdan eleştirildiğini görmekteyiz. Tezkere hakkındaki ilk eleştiriyi dile getiren İsmet Bey, uzmanlık meselesini öne çıkardığı konuşmasında: "Lami Efendi hazretlerinin ahkâmı evkafa vakıf olacakları şüphesizdir. Fakat evkafın usulü muhasebesine ve muamelatına, uzun zamanlar hizmet etmek bunları tetkik ve tettebbü* etmekle kesbi ihtisas eylemek lazımdır. Bu Lami Efendi Hazretleri acaba umuru muamelat hususunda tettebbüü hizmeti sebkemiş midir? Böyle işleri tettebbü ve tetkik etmiş ise pek muvafıktır zannederim"⁴⁸¹ diyerek vakıfları teftiş edecek kişinin vakıflarla alakalı iş ve işlemler hakkında geniş bilgi sahibi olması gerektiğini hatırlatarak, alanında uzman olması hususunun altını çizmiştir. İsmet Bey, bir alanda uzman olabilmek için uzun yıllar o alanda çalışmış olmanın gerektiğine de vurgu yapmıştır.

İsmet Bey'in uzmanlığa önem verdiğini gösteren bu açıklamasından sonra söz alan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, konunun anayasal düzlemde ele alınmasını istemiş, Kanuni Esasi Komisyonu'nun yapmış olduğu tasarıya göre memuriyetle mebusluğun birleştirilmesinin caiz olup olmadığına karar verileceğini hatırlatarak, bu tasarının kabulüne kadar meselenin ertelenmesi gerektiğini⁴⁸² vurgulamıştır.

Bu açıklamalar üzerine Meclis başkanı Celalettin Arif Bey, Ali Şükrü Bey'in erteleme isteğini oylamaya sunmuş ve erteleme kabul edilmiştir⁴⁸³. Ancak bu kabulünün hemen ardından söz alan Antep milletvekili Yasin Efendi, "Bu zat bu akşam trenle hareket etti. Kendisine tebliğ edilsin" diyerek meselenin farklı bir yönünü ortaya koymuştur. Zira bu açıklama, Meclis'ten habersiz olarak karar alındığını göstermektedir. Görülüyor ki Hükümet, bir milletvekilini müfettiş olarak görevlendiriyor ancak Meclis'e bu atama hakkında sadece bilgi veriliyor. Hatta daha da ileri gidilerek, Meclis'in onayı alınarak görevlendirilmesi gereken bu kişi, buna gerek duyulmadan yola çıkarılıyor.

Hükümet'i Meclis'le karşı karşıya getiren bu olaydan sonra Meclis'te yine bu tarzda bir izin meselesi görüşülmüştür. Mustafa Kemal Paşa, konuyu Meclis'e verdiği tezkerede şöyle açıklıyordu: "Daha önce bir hafta müddetle izinli giden İzmit mebusu Fuat Bey'in izninin süresi, vatan hizmetinde bulunmak üzere süresiz olarak uzatılmıştır. Bilgi maksadıyla arz olunur efendim". Yine Meclis'ten habersiz olarak yapılan bu atamaya itiraz eden Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey; "...Başkanlık Divanı'nın nizamname

---

* **Tettebbü:** Bir şeyi etraflıca tetkik etme, inceleme. Şemseddin Sami, **a.g.s.**, s. 379.

⁴⁸¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, S. 276.

⁴⁸² **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, S. 276.

⁴⁸³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, S. 276.

gereğince ancak bir hafta izin verebilir. Daha fazla ve süresiz izin verme hakkı meclisindedir. Bundan dolayı meclis başkanlığı bu hususta yetki sınırını aşmıştır...” diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumunu eleştirmiştir. Meclis sıralarından yükselen “doğru” sadalarıyla desteklenen bu açıklamadan sonra Meclis başkanı Celaleddin Arif Bey, “Müsaade buyurun. Zannedirim meclis başkanlığı da buraya yazıp buranın tasdikine arz ediyor”⁴⁸⁴ diyerek kararın Meclis'e ait olduğunu vurgulama gereği hissetmiştir. Ancak tezkerede geçen “...bilgi maksadıyla arz olunur” ifadesi bu konudaki kararın verildiğini, Meclis'in sadece konu hakkında bilgilendirildiğini göstermektedir.

Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkılarak iki hususun altını çizmekte yarar vardır: Birincisi, Meclis başkanlığının bazı atamalarda yetki sınırını aşmasıdır. İkincisi ise Hükûmet'in ülkede meydana gelen karışıklıkları önlemeye yönelik çalışmalar yürütmesidir.

Hükûmet'in bu çalışmalarından birisi de İzmit'te yaşanan karışıklıkları önlemektir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için İzmit'in genel durumu hakkında şunları söyleyebiliriz: İzmit TBMM'nin açılışına kadar İstanbul Hükûmeti'nin atadığı mutasarrıflar tarafından yönetilmiş; TBMM'nin açılışından sonra TBMM Hükûmeti'nin de buraya mutasarrıf atamasıyla çifte mutasarrıflar eliyle yönetilen bir sancak hüviyetini kazanmıştı. İstanbul Yönetimi tarafından atananlar İzmit'te görev yaparken, Ankara Yönetimi tarafından atananlar, Adapazarı'nın istikrarsızlığı nedeniyle Geyve'de faaliyet göstermişlerdi. Bu durum İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasına kadar sürmüş (28 Haziran 1921), bu tarihten sonra İstanbul'un İzmit üzerinde hiçbir nüfuzu kalmadığından mutasarrıflık merkezi tekrar İzmit'e nakledilmişti. İzmit böylece Milli Mücadele'nin bundan sonraki döneminde sadece Ankara'nın atadığı Mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir⁴⁸⁵.

İstanbul Hükûmeti, asayiş sorunlarının yoğunlaştığı İzmit sancağına kendi siyasetine uygun hareket eden mutasarrıfları vazifelendirmiş, emirlerine uymayanları da görevden almıştır. Tabi bu arada Ankara Hükûmeti de boş durmamış, bölgenin Milli Mücadele'ye katılımı için çaba sarfetmiştir. Bu amaçla Çerkez kökenli İzmit milletvekili Fuat Bey'i, bu karışıklıkları önlemesi için bölgeye göndermiştir.

Fuat Bey'in İzmit'e gönderilmesi konusunda söz alan Maliye Bakanı Ferit Bey, bu atamanın gerekçesi şu sözlerle ortaya koymuştur: “Efendim Fuat Bey, meclise katılmış ve görüşmelerde bulunmuş bir arkadaşımızdır. Fakat kendisi Çerkez olduğu için İzmit tarafına bazı vatani görevler için gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı kendisine daha önceden belirli bir süre için izin vermiş ve sonradan iznin uzatılması meclis tarafından kabul edilmiştir. Garp cephesi kumandanlığının bildirdiğine göre, son zamanlarda bölgede biraz bozulmuş olan asayişin düzeltilmesinde Fuat Bey pek çok hizmetlerde

---

⁴⁸⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 276.

⁴⁸⁵ Sabahattin Özel, “Milli Mücadele'de İzmit Mutasarrıfları'nın Faaliyetleri”, **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998, S:16, s. 121-158.

bulunmuştur. Bu durumda, izin müddetinin ne kadar olacağı bilinemediğinden dolayı, süresiz olmak suretiyle meclise teklif edilmiştir⁴⁸⁶. Maliye Bakanı bu sözleriyle tezkerenin kabulü için Meclis'i iknaya çalışmaktadır. Bakanın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, İzmit civarında Çerkezlerin de içerisinde bulunduğu bir isyan hareketinden kaynaklanan karışıklıklar vardır.

Maliye Bakanı'nın bu çabalarına rağmen ikna olmayan Çankırı milletvekili Tevfik Efendi "...burası malumat almaz; karar verir" diyerek tezkerede geçen "bilgi maksadıyla" tabirine karşı çıkmış ve "...Süresiz izinler meclisin durumuna göre doğru değildir. Zira meclis harp sonuna kadar toplanmak üzere oluşturulmuş bir meclistir. Onun için iznin bir ay, iki ay diye düzeltilmesi gerekmektedir"⁴⁸⁷ diyerek Büyük Millet Meclisi'nin görev süresinin savaş ile sınırlı olduğuna dikkat çekerek, böyle bir meclisin süresiz izin verme yetkisine sahip olmadığını vurgulamıştır. Bu tepki karşısında yeniden söz alan Maliye Bakanı, "Bendeniz Hükûmet namına üç ay izin talep ve rica ediyorum" diyerek muhalefetin isteğini kabul etmek durumunda kalacaktır. Meclis başkanının oylamaya sunduğu üç ay izin teklifi ekseriyet tarafından kabul edilerek, tezkere onaylanmıştır⁴⁸⁸.

Meselenin bu şekilde çözümünün ardından, daha önce Meclis gündemine taşınan ancak kabul edilmeyen diğer görevlendirme konusu ele alınmıştır. Yukarıda bahsi geçen "Abdurrahman Lami Efendi'nin Vakıfların teftişi ile görevlendirilmesi" meselesi Mustafa Kemal Paşa tarafından 6 Eylül 1920'de yeniden gündeme getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, daha önce hazırlanan tezkereyi şekil ve içerik olarak yeniden düzenleyerek Meclis'e sunmuştur: "Umuru Şeriye Vekili'nin kararı gereğince Antep mebusu Abdurrahman Lami Efendi'nin Konya, Kayseri, Kırşehir, Sivas, Mamuretülaziz, Maraş ve Antep havalisi vakıf dairelerini teftiş etmek üzere süresiz olarak izinli olduğu bilgi maksadıyla arz olunur efendim". Ancak daha önce de itiraza neden olan konu hakkında söz alan Karahisarışarki milletvekili Ali Sururi Efendi, "deminki meseleye aittir. Şimdilik görüşmeye gerek yoktur" diyerek bu konudaki kararın verildiğini vurgulamıştır. Bu itiraz, Konya milletvekili Musa Kazım Efendi'nin "...esas karar ertelendi. Bu nedenle tekrar memur olarak izin vermeye lüzum yoktur" sözleriyle desteklenmiştir. Buraya kadar demokratik bir çerçevede devam eden görüşmeler, Kütahya milletvekili Besim Atalay'ın "...Vakıfların teftiş ihtiyacını hepimiz biliyoruz. Hükûmet bize güvenerek bu zata izin vermiş, o da gitmiş. Tekrar gelmesi uygun değildir. Görevini yerine getirsin..."⁴⁸⁹ şeklindeki ilginç teklifiyle farklı bir noktaya taşınmıştır. Meclis sıralarından yükselen "olamaz" sesleriyle kesilen bu teklifinin, Meclis'in işleyişi konusunda olumsuz bir örnek teşkil edebileceğini hatırlatmalıyız.

---

⁴⁸⁶ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 276.

⁴⁸⁷ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 277.

⁴⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 277.

⁴⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 277.

Besim Atalay'ın sözleri nedeniyle karşılıklı atışmalara sahne olan Antep milletvekili Abdurrahman Lami Efendi'nin izin meselesi Meclis'te yapılan oylama sonunda reddedilmiştir⁴⁹⁰.

Tüm bu açıklama ve tartışmalardan sonra genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şunları söyleyebiliriz: Meselenin bu kadar tartışılmasının nedeni; izin meselesinin süreli mi yoksa süresiz mi olacağıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın süresiz izin ısrarı karşısında buna karşı çıkanlar süresiz izin verilemeyeceğini, verilse de bunun Meclis'e ait olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın izin meselesinde Meclis'i göz ardı etmesi, bazı milletvekillerinin tepkisine neden olmuştur. Tüm bu tartışmaların dışında kalan İsmet Bey ise "teftişle vazifeli olacak kişinin o alanda uzman olmasının gereği" üzerinde durmuş, atamanın yapılış şekline her hangi bir itirazda bulunmamıştır. İsmet Bey'in bu tavrıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Hükûmet'in yanında yer aldığını görmekteyiz. Tüm bunlar, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için bir araya gelen ve bu uğurda birlikte hareket eden Birinci Meclis üyelerinin farklı meselelerde birbirleriyle sonuna kadar tartışmaktan geri durmadıklarını ve Meclis'in üstünlüğü anlayışını savunarak bu uğurda çetin bir mücadele örneği sergilediklerini ortaya koymaktadır.

2- İsmet Bey'in Mali Konulardaki Uzmanlığını Kullanarak Meclisi Yönlendirmesi:

Uzmanlık alanı olan mali konularda yapmış olduğu açıklamalarıyla Meclis'te sözü dinlenen bir kişi olan İsmet Bey, bu konularda Meclis'i yönlendirerek görüşmelerin seyrini etkilemiştir.

Meclisin 25 Şubat 1922 tarihli oturumunda görüşülen Bütçe Kanunu'nun ruhunu oluşturan 5. maddesi, halkın hazineye alacakları ile hazineye olan borçlarının takas edilmesini⁴⁹¹ öngörmektedir. Bu suretle işlemlerin daha kısa yoldan çözümü düşünülmüştür. Beşinci maddenin kabulünden sonra yine aynı konuyla alakalı olan 6. altıncı maddeye geçilmiştir.

Altıncı madde şöyledir: Gerek 5. madde gereğince hazine borçları ile hesap edilmesi gereken, gerekse Harp Kazançları Kanunu'nun hususi maddesine uygun olarak vergiden olan borçlarına karşılık olarak hesap edilmesini gerektiren harp vergileri ve nakil vasıtaları vergileri bedellerinden,

---

⁴⁹⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 571.

⁴⁹¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVII, s. 133-134. Kanunun 5. maddesinde özetle şöyle denilmektedir: 1919 mali yılı sonuna kadar geçen süreye ait vergi ve tekliflerden doğan hazinenin halkın zimmetinde tahakkuk etmiş olan bilumum tekalifi harbiye, nakil vasıtaları bedelleri ve iâşe alacakları da dahil olduğu halde 1921 mali senesi sonuna kadar müracaat eden şahıslarla akrabalarına ait olup dağınık borçlarına dahil bulunmayan bütün hazine borçları ile takas edilecektir. Aynı köyden olanların akrabalıklarına bakılmaksızın genellikle fakat rızaları alınarak aynı köyden olanların hazineye olan borcunun hesap edilmesi uygundur.

1921 mali senesi sonuna kadar yapılan hesapların miktarı Milli Savunmanın zikrolunan sene bütçesine bir madde olarak eklenecektir⁴⁹².

Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, "...maddenin uzun uzadıya münakaşa edilmesi gereksizdir. Çünkü 1921 mali senesinin sona ermesine 3 ay kalmıştır. Bu nedenle 1921'i 1922 olarak düzeltmek gerekmektedir. Bu durumda Harp Kazançları Kanununun en önemli maddesini değiştirmiş oluruz. Harp kazançlarının hususi maddesinde, Harp kazançlarını hesap edilmesi gereken alacaklar, Harp Kazançları tahsil zamanında tahakkuk etmiş, ödeme emrine yaklaşan bütün hazine borçlarıdır. Bu hazine borçları içerisinde sadece bu madde harp vergileri ve nakil vasıtaları vergilerini almış. Tahsisan bunun hesap edilmesi cihetine gideceğini söylüyor. Üstü kapalı olarak da Maliye Vekili bundan başkasını da hesap etmem diyor. Şu halde 1921'i 1922 olarak değiştirir misiniz?"⁴⁹³ diyerek, 1921 mali senesinin sona ermesine çok az bir zaman kalması nedeniyle madde hakkında köklü bir değişikliğin gerektiğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey, konuşmasının devamında "Maddenin tayı(iptali) lazımdır. 1922 bütçe layihasında bu maddeyi münakaşa etmek gerekir"⁴⁹⁴ diyerek Harp kazançlarıyla alakalı yeni bir teklifte bulunmuştur. Konunun 1922 yılı bütçesinde ele alınmasını öngören bu teklif, Maliye Bakanı Hasan Bey'in, "Kabul ederim. 1922 layihasına konmak suretiyle 1921 layihısından çıkarılabilir" sözleriyle desteklenmiştir. Sonrasında söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, Menteşe milletvekili Tefik Rüştü Bey ve Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'in açıklamalarıyla⁴⁹⁵ da desteklenen bu öneri, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'in teklifi, Bütçe Komisyonu'nun ve Maliye Bakanı'nın uygun görüşüyle oylanarak, 6. madde iptal edilmiştir⁴⁹⁶. İsmet Bey, açıklamalarıyla Meclisi yönlendirmiş, maddenin iptal edilmesini ve bir sonraki Bütçe görüşmelerinde yeniden ele alınmasını sağlamıştır.

3- İsmet Bey'in Devlet Kadrolarında Uzmanlığa Önem Vermesi:

Devlet kadrolarında uzmanlık şartının aranması gerektiğini savunan İsmet Bey, Birinci Meclis döneminde gündeme alınan içişleri müfettişlerin yeniden göreve başlamaları konusunda söz alarak, müfettişlerin uzman kişilerden seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

İçişleri müfettişlerinin yeniden göreve başlamaları hakkında Hükümet tarafından hazırlanan, İçişleri ve Bütçe Komisyonları'nın mazbatalarıyla desteklenen kanun tasarısı, 3 Nisan 1922'de Meclis'e sunulmuştur⁴⁹⁷.

⁴⁹² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 136.

⁴⁹³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 137.

⁴⁹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 137.

⁴⁹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 138.

⁴⁹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 138.

⁴⁹⁷ Dört maddeden oluşan tasarı şöyledir: Madde 1: Dahiliye Vekaleti Teftiş Heyeti yeniden kurulmuştur. Madde 2 : Eklenecek kadro gereğince Teftiş Heyeti maaş ve harcırahına karşılık

İçişleri Komisyonu, teftişin önemine dikkat çektiği mazbatasında, “Teftişin, resmi ve özel işlerin sıhhatli yürüyebilmesinde önemli bir yeri vardır. Teftiş Heyetinin kaldırılmasından beri memurların tenkit ve cezalandırılma ihtimalleri azalmıştır. Şikâyetlerden anlaşıldığı üzere keyfi uygulamalar artmıştır. Bu nedenle Teftiş Heyeti yeniden tesis edilmelidir” denilerek denetimden uzak kalan memurların halka kötü muamelede bulduklarını belirtmiştir. İsmet Bey’in de üye olarak yer aldığı Bütçe Komisyonu ise meselenin mali boyutunu ortaya koyduğu mazbatasında, “Vilayet idarelerinde, fazla memurların işten çıkarılması ile Dâhiliye bütçesinde asgari 600 bin lira tasarruf edileceği söylenmiştir. Dâhiliye teftiş Heyetinin tekrardan kurulmasıyla ihtiyaç duyulacak masraf encümenimizce fazla görülmemiştir. Ayrıca askere alma işlemlerinin de mülkiye müfettişleri aracılığıyla teftiş edilmelidir”⁴⁹⁸ diyerek teftiş heyetinin yeniden tesisinin gerekliliğine vurgu yapılmış, gerekli mali kaynağın kurum içerisinde sağlanabileceğine işaret etmiştir.

Kanun tasarısının ve komisyon mazbatalarının okunmasından sonra söz alan Mersin milletvekili Salahattin Bey, “Burada bir yanlışlık var. Askere alma işlemlerinin de mülkiye müfettişleri aracılığıyla teftiş edilmesi usulü mevcut kanunları bozar bu nedenle usule aykırıdır” diyerek Bütçe Komisyonu’nun önerisine itiraz etmiştir. Kanunun müzakeresinin lüzumsuz olduğunu savunan Karasi milletvekili Vehbi Bey, Mülkiye müfettişleri kanununun kaldırılmadığını sadece bütçeden tahsisatının kaldırıldığını ifade ederek tahsisatın tekrar konulmasıyla meselenin halledileceğini⁴⁹⁹ savunmuştur. Müfettişler için gereken mali kaynak konusunda açıklamalarda bulunan Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, İçişleri Bakanı’nın katılımıyla dün yapılan toplantıda, müsteşarlık görevinin Vilayet Genel İdarelerine ya da yeni oluşturulan Teftiş Heyeti Müdürlüğü’ne verildiğini, bu sayede müsteşarlık maaşından yapılacak tasarrufun⁵⁰⁰ müfettişlere aktarılabilmesine işaret etmiştir.

Bu açıklamaların ardından söz alan İsmet Bey, Bütçe komisyonunun görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Her sene bütçe kanunlarıyla tasdik ettirilmekte bulunan devair kadrolarının kanunu mahsus olmadıkça değişmemek ve vazife hukuku

---

Dahiliye bütçesinin 145. bölümünün 2. vekiil memurlar maddesine 1164 ve 4. Mülkiye Müfettişleri maddesine 6000 ve 163. olağanüstü ödenek kısmına 10254 ve 151. bölümün ikinci müfettişler harcırahı maddesine 6000 lira dahil edilmiştir. Madde 3: Bu kanunun icrasına Dahiliye ve Maliye Vekaletleri memurdur. Madde 4: Bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 485.

⁴⁹⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 485-486.

⁴⁹⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 486.

⁵⁰⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 486. Süleyman Sırrı Bey, bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıları aşmak üzere kadrolarda azaltmaya gidildiğini işaret ettiği konuşmasında; “...Dahiliye Vekaletinin 7 odacısı varmış. Encümen bunu beşe indirdi” diyerek farklı bir konuya temas etmektedir. Ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir ortamda bir bakanlıkta 7 odacının bulunması devlet kadrolarının orantısız bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

memuriyeti de kafil olmak üzere esaslı surette tanzim ve istikmalıyla iktiza eden memurin ve teşkilat kanunlarıyla birlikte Meclise tevdi; Maahaza içinde bulunduğumuz şu geçiş devresinde kadroların idare ve tatbikatında dar bir hudut dâhilinde kalmak mümkün olamayacağından 1339(1923) bütçesinin tasdikine kadar bugünkü maaşat maddeleriyle tahsisatı fevkaladei şehriye fasıllarından mevzuu muhassasat tecavüz edilmemek ve ait olduğu encümenlerin mütalaa ve müsaadeleri behemahal alınmak ve münakale, maddelerle fasıllara taalluk eylediği takdirde Muvazene Encümeni'nden(Bütçe Komisyonu'ndan) de geçirilmesi şartıyla kadrolarda tadilat icrasında vekâletlerin serbest bırakılması⁵⁰¹.

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Bütçe Komisyonu, Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü şartları altında belirlenen bütçe sınırlarını aşmamak ve ilgili komisyonun onayını almak kaydıyla Bakanlıkların kendi kadrolarında bir takım düzenlemeler yapabilmeleri esasını uygun görmektedir.

Konuşmasının devamında; 1922 yılı bütçesinin 1921 yılı bütçesine dayanılarak hazırlandığını dile getiren İsmet Bey, Bütçe Komisyonu'nun buna göre bir tutanak oluşturduğunu ve bunu Meclis'e sunduğunu belirtmiştir. Meclis'e sunulan tutanak hakkındaki komisyon görüşünü aktardığı konuşmasında, devlet hizmetlerinin işleyişinde devamlılığın önemine vurgu yapmıştır: "...Bu tutanakta 1921'de çeşitli encümenlerin tetkik ve tespit ettikleri kadroların Heyet-i Umumiye'de görüşülmesi esnasında bir memuriyetin kaldırılması veyahut kadronun değiştirilmesi gibi gayet önemli bir meselenin o memuriyetin meydana getirilmesinde bu ana kadar mevcut kanunlar ile hizmetlerin, vazifelerin ayrılmasını ve o mevkide bulunan mütehassısların aniden kaldırılmasını kabul etmemektedir. Bir Memurlar Teşkilatı Kanunu yapılarak devletin teşkilatının esaslı bir surette düzenlenmesi ve bu esas dairesinde kadrolar üzerinde her sene bütçesinde düzeltme yapılmak fikrinden vazgeçme düşüncesini tesis etmek istiyor..."⁵⁰² diyerek önemli mevkilerde bulunan uzman kişilerin görevlerinden alınmasının ve bu kadroların boşaltılmasının komisyon tarafından kesinlikle kabul edilmediğinin altını çizmiş, devlet teşkilatının sağlam temeller üzerine bina edilebilmesi için memurlar teşkilatı hakkında yeni bir kanun yapılması gerektiğine işaret etmiştir.

a- İsmet Bey'in Müsteşarlıkla Alakalı Düşünceleri:

İsmet Bey, Bakanlıkların hizmet sahalarına giren iş ve işlemlerin sıhhatli bir şekilde yürütülmesinde müsteşarların büyük bir öneme haiz olduklarını düşünmektedir.

Müsteşarların vazifesini, "...Müsteşarın yapacağı, dâhiliye makinasının mükemmelen işlemesini, mükemmel bir idarenin vücut bulmasını temindir..." sözleriyle özetleyen İsmet Bey, "...vekâletleri düzene sokacak olan mütehassıslar müşavir müsteşarlardır. O müsteşardır ki; orada

⁵⁰¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 487.

⁵⁰² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 487-488

oturacak, mihlanacak ve bu mesleği tanzim edecek, idarei dâhiliyesini tensik edecek ve bu memleketin emniyet ve asayişini tesis edecektir...” diyerek, müsteşarların vazifelerini ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Vekâletlerin düzgün işleyebilmesinde uzman müsteşarların hayati görevleri olduğunun altını çizen İsmet Bey, iç düzenin sağlanmasında, dolaylı da olsa müsteşarların önemli bir yere sahip olduklarını vurgulamıştır.

Konuşmasının devamında, müsteşarlığın devamının zaruri olduğunu dile getiren İsmet Bey, “... Bu tahayyur edemez. Vekâlet sandalyesinin üzerinden birçok siyasi şahsiyetler gelir, geçer. Arkadaşlarımızdan mütehasıs olmayanlar da Dâhiliye Vekâletine gelebilir(Bravo sadası). Binaenaleyh müsteşarlık kalkamaz”⁵⁰³ diyerek bu konudaki düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur. Bakanlık vazifesinin gelip geçici olduğunu ancak müsteşarlığın kalıcı olması gerektiğini ısrarla vurgulayan İsmet Bey’in konuşmasının sık sık alkışlarla kesilmesi, bu konuda Meclis’ten kayda değer bir destek aldığını da göstermektedir.

İsmet Bey’in konuşmasının ardından söz alan Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, İsmet Bey’in açıklamalarını destekleyici bir konuşma yapmış, bakanların işlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için müfettişlik makamının gerekli hatta şart olduğunu dile getirerek, “...Bugün teftiş olmadığından vekilleri istizah takrirleriyle hırpalıyoruz. Biz ne kadar istizah takriri verirsek verelim; vekilin mazereti vardır. Çünkü teftiş heyeti yoktur”⁵⁰⁴ diyerek, teftişin önemine dikkat çekmiştir.

b- Müsteşarlık Tartışmalarına Genel Bir Bakış:

Müsteşarlık makamının yeniden tesisi konusunun Meclis’te müzakeresi sırasında İsmet Bey’in konuşmalarında değinmediği ancak burada işaret edilmesi gereken hususlar da vardır.

Bunlardan birisi, “müsteşarların üzerinde siyasi baskı” olduğu yönündeki iddia ve buna dair tartışmalardır. Müsteşarların baskı altında çalıştıklarını ileri sürenlerden Antalya milletvekili Halil İbrahim Bey, “...Vekilin hâkimiyetini tanımayan bir müsteşar vekil tarafından görevden alınarak yerine yenisi atanır...” diyerek bu konuya işaret etmiştir. Müsteşarların bağımsız olarak çalışmadıklarını, bu nedenle bu makamın kaldırılması gerektiğini savunan Halil Bey, bakanlıklarda görevli müdürlerin uzman kişiler arasından seçildiğini hatırlatarak, müsteşarlığın gerekli olmadığını savunmuş hatta bu sayede tasarruf yapılabileceğini belirtmiştir. Halil Bey’in bu konudaki bir diğer önerisi ise “müsteşarın milletvekilleri arasından seçilmesini” öngören teklifidir. Ancak bu tekliflere karşı söz alan İçişleri Bakanı Fethi Bey, Karasi milletvekili Hasan Basri Bey, Konya milletvekili Musa Kazım Efendi ve Erzincan milletvekili Emin Bey yapmış oldukları konuşmalarda müsteşarlığın önemine işaret ederek, alanlarında istisası bulunan kişilerin müsteşarlığa getirilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamışlardır. İçişleri Bakanı Fethi Bey,

⁵⁰³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 488.

⁵⁰⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495.

bakanların iş yoğunluğundan dolayı vakitlerinin büyük çoğunluğunu Meclis'te geçirdiklerini hatırlatmış, bakanlıklardaki işlerin düzgün bir şekilde devam edebilmesi için alanlarında uzman kişilerin müsteşarlık makamında bulunmaları gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasında, Antalya milletvekili Halil İbrahim Bey'in "müsteşarların, vekilin arzundan ve düşüncesinden kurtulamadıkları" yönündeki eleştirisine de cevap veren Hasan Basri Bey, bunun ancak ihtilal hükûmetlerinde olabileceğini, normal zamanlarda böyle bir şeyin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Musa Kazım Efendi de, "müsteşarın milletvekilleri arasından seçilmesi" yönündeki öneriye karşı çıkarak, bakanlıklarda daimi olarak kalacak müsteşarlara ihtiyaç olduğunun altını çizmiştir⁵⁰⁵. Tüm bu yaklaşımlara bakılarak, müsteşarlığın gerekliliği hakkında Meclis'te ortak bir kanaatin oluştuğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber, müsteşar açığının nasıl giderileceği hususunda çeşitli tekliflerin yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan birisi de "Avrupa'dan uzman kişilerin getirilmesi"ni öngören tekliftir. Meclis'te yoğun tartışmalara neden olan bu önerinin bazı sakıncalar doğuracağını dile getiren Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, "...müsteşarlık pek lazımdır hatta bırakılması mümkün değildir. Mütihassıs müsteşarları pek yakın zamanda olduğu gibi Avrupa'dan getirmek durumunda kalmışız. Badessulh (Mondros Mütarekesi'nden sonra) bu gibi meseleler hatıra gelmektedir. Şu halde içimizden ilim ve irfanı yüksek, mesleğinde uzman olan kişileri adeta hayat boyunca olmak üzere müsteşarlıkta bulundurmak, idareye bağlı olan kanunları da ilim ve irfanından istifade ederek onlara yaptırmak, Avrupa'dan mütihassıs aramaktansa işi onlara vermek daha faydalı olur..." diyerek Avrupa'dan müsteşar getirilmesi teklifine karşı çıkmıştır. Bunun nedenini, "...onlar bir taraftan kemale getirirken bir taraftan yıkmaya çalışırlar. Bu hakikati unutmayalım"⁵⁰⁶ deyip ithal müsteşarın ülkenin geleceği için tehlikeli olabileceğine işaret etmiştir.

Burada işaret edilmesi gereken bir nokta da, devlet işlerinin düzene girmesi için müsteşarlığın yanı sıra müfettişliğe de ihtiyaç duyulduğu yönünde tespitlerdir. Meclis'in çoğunluğu "müfettişliğe ihtiyaç olduğu" yönünde birleşmesine rağmen konu hakkında çetin tartışmaların yaşandığını da belirtmeliyiz. Tartışmaların temel nedeni, taşrada görev yapan mülkiye müfettişlerinin, ordu komutanlarının baskı ve tahakkümü nedeniyle işlerini yapamadıkları iddiasıdır. Bu görüşü savunan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey⁵⁰⁷, mülkiye müfettişlerinin asli görevlerini, yetkilerinin darlığı ve "askeri diktatörler" diye tanımladığı ordu komutanlarının baskısı nedeniyle yapamadıklarını dile getirmiş, bu aksaklığın sorumlusu olarak da idari sistemi göstermiştir: "...kanunun yerine şahsi kanaatin hâkim olduğu bir idaredeki

---

⁵⁰⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 492-497.

⁵⁰⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494.

⁵⁰⁷ Ahmet Demirel İkinci Grubun listesini verirken; İkinci Grubun Kurucu üyesi olan Hüseyin Avni Ulaş'ın 9 Kasım 1922'deki durumu yansıtan listesi ile yine Hüseyin Avni Ulaş'ın 28 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesine verdiği demeçten yararlanmıştı. Burada Yusuf Ziya Bey, başlangıcından beri İkinci Grubun üyesi olarak verilmiştir. Ahmet Demirel, a.g.e., s. 125-126.

mülkiye müfettişliği bir süs ve gösterişten öteye geçemez. Bu idarenin her köşesinde her mintikasında bir diktatör yaşar. O idarenin islahı mülkiye müfettişiyle değil, ancak Allah'a kalmıştır". Konuşmasının devamında, mülkiye müfettişlerinin bir tehdit ve cezalandırma kuvveti olduğunu ancak sadece kaymakamları ve mutasarrıfları tehdit edip cezalandırmakla idari işleri düzenlemenin mümkün olmadığını altını çizen Y. Ziya Bey, "...Çünkü asıl idari işleri çevirenler karşısında mülkiye müfettişleri asli vazifelerini kaybetmeye mahkûmdurlar. Onlar karşısında bir vaz'ı mütteka(koltuk değneği) olmaya mecburdur"⁵⁰⁸ diyerek devletin üst yönetimini hedef göstermiştir. Konuşmasında ordu komutanlarını sık sık "askeri diktatörler" diye tanımlayan, idari sistemi çok sert sözlerle eleştiren Yusuf Ziya Bey, "...resmi olmayan matbuatı kapatmak, istediği gibi sansür koymak, istediği şahsı hapsedmek ve sonra sürgüne göndermek kudretini gösterenlere mülkiye müfettişleri bir şey yapamaz. Yalnız müfettişleri ihya etmek, memurlar arasına bir iki cılız, zayıf ve titrek el ilave etmek aşure çorbasının gıdasını bir parça arttırmaktır. Bunun için bu görevi diktatörler karşısında titremeyecek ellere vermek daha doğru olacaktır. O kişiler de ancak meclisten olacaktır. Yani bu meclise yaslanmak, bu meclise güvenerek hareket etmek gerekmektedir. İşte bu nedenle diktatörler karşısında durabilecek kişiler bizzat bu meclisin azalarıdır"⁵⁰⁹ diyerek mülkiye müfettişlerinin Meclis üyeleri arasından seçilmesini teklif etmiş, ordu komutanlarının tahakkümünün son bulması için bunun bir zorunluluk olduğuna işaret etmiştir.

Yusuf Ziya Bey'in idari sisteme yönelik sert eleştirilerine ve "mülkiye müfettişlerinin ordu komutanlarının baskılarından dolayı iş görmedikleri" iddiasına karşı gerek hükûmet üyelerinden gerekse Birinci grup üyelerinden her hangi bir savunma gelmemesi, bu sıkıntıların doğruluğunu göstermektedir. Bu konuda söz alan Konya milletvekili Musa Kazım Efendi, Hükûmet'in uygulamalarının teftişi için mülkiye müfettişlerine ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş ancak Yusuf Ziya Bey'in "askeri diktatörler vardır. Biz ondan bahsediyoruz" şeklindeki çıkışına cevap vermemiştir.⁵¹⁰

Müşteşarlık ve müfettişlik makamlarının yeniden kurulması yönünde Meclis'te genel bir kanaat oluşmasına rağmen buna karşı çıkanlar da vardır. Bu yönde görüş bildirenlerden Dersim milletvekili Abdülhak Tefvik Bey⁵¹¹, Kütahya milletvekillerinden Cemil Bey ve Besim Atalay Bey, savaş ortamında bulunulduğunu, öncelikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini dile getirerek, tasarruf gerekçesiyle müşteşarlık makamının yeniden ihdasına

---

⁵⁰⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 493.

⁵⁰⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494.

⁵¹⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494-495.

⁵¹¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495. Abdülhak Tefvik Bey'in "Konya İsyanı çıktığı vakitte Erenköy'ünde nargilesini fokurdatan birtakım adamların bugün buraya gelip de burada müdür, müşteşar olmasına bu millet tahammül edemez" sözüne karşılık Besim Atalay "Mütehasıstır onlar, onlara bir şey söyleme! Günahtır. Yok... Bu toprak kırsırdır, yetiştiremez" şeklinde nazire yapmıştır.

karşı çıkmışlardır⁵¹². Muhalefetin bu eleştirisine rağmen, Malatya milletvekili Lütfi Bey, müfettişliğin zorunlu olduğunu şu ilginç sözlerle ortaya koymuştur: "...bugün Dâhiliye memurlarımızın büyük bir kısmı meslek sahibi değildir. Bu meslekte kesinlikle uzmanlıkları yoktur. Sözlerim Vekil Bey için değildir. Bu kendilerinden çok zaman önce başlamış bir uygulamadır. Efendim, şimdi memurların Dâhiliye mesleğinde ihtisasları yoktur. Bugün yüzbaşılardan vali, doktorlardan mutasarrıf, eczacılardan kaymakam, polislerden vali. Bu böyle muhtelif mesleklerden gelme adamlar vardır"⁵¹³ diyerek, müfettişliğin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. İçişleri Bakanlığı'nda görevli olanların çalıştıkları alanda uzman olmadıklarını, bunun yerine farklı mesleklerden kişilerin bu makamlarda görevlendirildiklerini ifade etmiştir. Burada, o dönemdeki yetişmiş eleman yetersizliğini bir kez daha hatırlatmada yarar vardır.

Burada işaret edilmesi gereken bir husus ise müsteşarlıkla alakalı bütçe detaylarının kaybolmasıdır. Bunu gündeme getiren Malatya milletvekili Lütfi Bey, bütçeyle alakalı bir müzakere yapıldığını ancak bütçe detaylarının bilinmediğini söyleyerek, bu konuda açıklama yapılmasını istemiştir⁵¹⁴. Bu eleştiri üzerine komisyon adına söz alan İsmet Bey, Bütçe Komisyonu'na sunulan bütçe detaylarının kaybolduğunu, bulunamadığını doğrulamıştır:

"Bütçelere raptedilecek cetveller, muayyen cetvellerden başka bir şey değildir. Malumu âlinizdir ki; Hükümet-i Milliye'nin teessüsü anında; vilayatin mevcut teşkilatı 1334 (1918) senesi İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın tasdik ettiği bütçe esasatına istinat ediyordu. Ve bu bütçe iktisabı kanuniyet etmişti. Binaenaleyh bu bütçeye istinat eden tertibat ve teşkilat kanuniydi. Heyet-i Celile Hükümet-i Milliye'nin teessüsü akabinde, Kavanini cariyeye ve mevcudenin, diğer bir kanunla tadil edilmedikçe, meriyetini kabul etmiş ve buna karar vermişti. Binaenaleyh o tertip ve o teşkilat mevcuttu. Muahharan vilayat teşkilatının ve merkezde yapılan teşkilatın kadrolarının tanzimi için kadro encümenleri teşkil edilmişti. Kadro encümenleri vaziyetin mukarrer olmamasından dolayı, müstakar ve esaslı bir tanzimat yapamamışlardır. Kadro encümenlerinin bu tertibatı yapılamayınca 1337(1921) senesi Muvazeneyi Umumiyesi için bidayeten; teklif edilen tahsisatı Heyeti Aliyeniz pek fazla görmüş ve bu babta şiddetli münakaşat cereyan etmiş ve hatta Heyet-i Vekile'nin istifası dahi vuku bulmuştur. Bunun üzerine Heyet-i Aliye 45 kişilik muhtelit bir encümen teşkil etti. Bu muhtelit Muvazeneyi Maliye Encümeni, muhtelif teşkilatın tertibatını tetkik ederek, zevaidini tay ve

---

⁵¹² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495-498.

⁵¹³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 502.

⁵¹⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 498-499. Lütfi Bey konuşmasının detayında bu görüşmeyi sert bir biçimde eleştirerek; bütçeyi böyle acelece onaylarsak milletin parasına yazıktır. Bu konuda geçen gün karar verdiniz. Meclisin kararı asıntıya bırakılıyor. Meclisle alay ediliyor. Bu olmaz... Lütfi Bey'in bu sözleri Kayseri mebusu Osman Bey'in "hâşâ" sözüyle kesilse de Lütfi Bey eleştirisine, hâşâ yok. Mademki karar yerine getirilmiyor. O halde görüşme gereksizdir. Öncelikle müfredat defterleri gelmeli ve ben on bin liranın nereye verildiğini bilmeliyim. Ve onun üzerine meseleyi detaylıca düşünmeliyim diyerek bu husustaki konuşmasının noktalamıştır.

nevakısını ikmal ederek (fazlalıkları kaldırıp eksiklikleri tamamlama) bir müsvedde ihzar etmişti. O müsveddeler bu maddelere konan rakamların aslını teşkil ediyordu. Fakat efendiler; Heyet-i Aliyeniz bu müsveddeleri, müsvedde addetmedi. Bu tertipleri o kadar müstakar ve o kadar müspet addetmedi ve maalesef meclis verdiği muhtelif kararlarla, Heyet-i Aliye Muvazene Encümeni'nin muvafakatiyle de müsveddeleri tadil etmiştir ki, o kararlar, bu müsveddeler üzerindeki tertiplerde de tadilat yapmıştır. Binaenaleyh o yapılan tadilatı ve o msveddelerdeki tertibatı gösteren hiçbir esasa encümen vakıf olamamış ve buraya da getirememiřtir⁵¹⁵.

Malatya milletvekili Lütfi Bey'in "o halde bütçe yoktur" şeklindeki tepkisinden sonra konuşmasına devam eden İsmet Bey, "...onun için encümen iki gün evvel dedi ki; bu tertipler o kadar mşevveştir ki; bütçenin heyeti umumiyesini tanzim etmek imkânı yoktur. Binaenaleyh 1923 senesi için olan kadroları tanzim edip kesbi kanuniyet ettirmek (yasallık kazandırmak) suretiyle bu bütçeyi de o kadrolara uygunlaştırılmıştır. Siz muntazam kadro yaparsanız bu bütçe de ona uygun olur. Muntazam kadro yapar da o kadroları da bu kanunla belirlerseniz ne güzel, yoksa bu noktayı nazarlar vahi şeylerdir. İster bu takriri kabul ederseniz, isterseniz kabul etmezsiniz"⁵¹⁶ şeklindeki sözleriyle yapılan hatayı kabul etmekle birlikte, hazırlanan tasarının kadrolara bakılarak kabul edilmesini istemiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamaları üzerine yeniden söz alan Malatya milletvekili Lütfi Bey, kanun tasarısının ertelenmesini öngören bir teklifte⁵¹⁷ bulunmuştur. Ancak İçişleri Bakanı Ferit Bey "Efendim Lütfi Bey, kadroların detaylarının baskı yoluyla çoğaltılarak mebuslara dağıtılmasını; meclisin bu kadrolar üzerinde inceleme yapmasını istiyor. Ancak bu seneki kadrolarla ilgili, İsmet Bey'in söylediği gibi, 45 kişilik Muvazeneyi Maliye Encümenince ayrı ayrı incelemeler yapılmıştır. Kadrolar, araştırma ve soruşturmaya uğramış, memur maaşlarında birçok indirimler yapılmış olan kadrolardır"⁵¹⁸ diyerek kanun tasarısının kabulünü istemiştir.

Görüşmelerin bundan sonraki kısmında tartışmaların uzaması üzerine özellikle Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey ve muhalefetin önde gelen isimlerinden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, geçmiş yılların bütçesine çok yakın olan mevcut bütçe tasarısının kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Bu açıklamaların demokrasiyle bağdaşmayacağını ileri süren Malatya milletvekili Lütfi Bey, "meclisi bağlayın bir zincir vurun" diyerek Meclis'in zorlanamayacağını dile getirmiştir. Buna karşı söz alan Hüseyin Avni Bey "Rica ederim meclisin zincirlerini zmeğe gerekse ilk ben çözerim"⁵¹⁹ diyerek cevap vermiş, kadro detaylarını Meclis'te konuşmanın anlamsız olduğunu, bunun komisyonlarda görüşülmesi gerektiğini ifade

⁵¹⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 499.

⁵¹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 499.

⁵¹⁷ Takrir için bkz. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 500.

⁵¹⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 500.

⁵¹⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 501.

ederek, kadronun kabulünün zaruri olduğunu belirtmiştir: “...elimizde bir Teşkilatı Esasiye Kanunu vardır. Ona bağlı olarak bir kadro yapmaya mecbursunuz. 1920’de kabul ettiğiniz gibi bu kadroyu bu senede kabul etmek mecburiyetindediniz”⁵²⁰.

Bu açıklamanın ardından Meclis başkanının yaptığı oylama sonunda Lütfi Bey’in kanun tasarısının ertelenmesini öngören teklifi reddedilmiş⁵²¹ tasarı oylamaya sunulurak kabul edilmiştir.⁵²²

Müzakereler esnasında öne çıkan görüşlere bakılarak şunları söyleyebiliriz: Devletin temel dayanağı olan halkın huzur ve rahatı, devlet işlerinin sağlıklı bir zeminde yürütülmesine bağlıdır. Bu da alanlarında ihtisas sahibi kişilerin devlet kadrolarında yer bulmalarıyla mümkündür. Savaş ortamında bulunulmasına rağmen devleti sahiplenecek unusunun mutluluğunu düşünmek ve buna yönelik düzenlemeleri Meclis ortamında tartışmak, son derece önemli bir yaklaşımdır. Bazı eleştirilere rağmen müsteşarlık makamının yeniden ihdasını öngören kanun tasarısının kabulü, Birinci Meclis’in bu konuda kayda değer bir çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır.

4- İsmet Bey’in Kurumların Uzman Kişilerle İslah Edileceğini Öngörmesi:

Devlet kurumlarını ıslah etmek için bu kurumların idareciliğine, alanlarında uzman kişilerin getirilmesi gerektiğini savunan İsmet Bey, bu yöneticilerin vazifelerinde başarılı olabilmeleri için mali sıkıntı çekmemeleri gerektiğine işaret ederek, kendilerine hak ettikleri maaşın verilmesini istemiştir.

19 Haziran 1922 tarihli Meclis oturumunda ele alınan Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü’nün 1922 yılı bütçesi hakkında söz alan Mersin milletvekili Salahaddin Bey, “dünyanın her tarafında gelir getiren bir kurum olan Posta ve Telgraf İdaresi bizde zarar ediyor” diyerek bunun sebeplerini ve çözüm yollarını Posta ve Telgraf Genel Müdür Vekili Fahri Bey’den sormuştur. Fahri Bey, bu soruya verdiği cevapta; “...Harpten evvel az çok Posta ve Telgraf İdarelerinin hakikaten bir varidatı vardı. Fakat harpten sonra bütün bu idareler açık vermektedir. Hatta harbe dâhil olmamış olan Danimarka, İsviçre idaresi bile bugün bütçesini zararla kapamaktadır” diyerek zararın nedeninin, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında çıkan Kurtuluş Savaşı’nın meydana getirdiği ekonomik zorluklar olduğunu vurgulamıştır. Konuşmasında, devlet adına çekilen telgraflardan ücret alınmadığını hatırlatan Genel Müdür Vekili, bu durumun gereksiz kullanımları

---

⁵²⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 501.

⁵²¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 502.

⁵²² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 514.

arttırdığını dile getirerek, bunlardan da ücret alınması durumunda, teşkilatının kâra geçebileceğini ifade etmiştir⁵²³.

Fahri Bey'in altını çizdiği "devlet kurumlarında telgrafın ücretsiz kullanılması" konusunda açıklamalarda bulunan Karahisarısahip milletvekili Nebil Efendi, "resmi ve özel mahiyette çekilen telgrafların miktarı nedir"? sorusunu sorarak meseleye açıklık getirmek istemiştir. Ancak Fahri Bey'in; "...Gayrı resmi, yani ücrete tabi olmayan telgrafları istatistiğe tabi tutmuyoruz" şeklinde cevabının belirsizliği giderememesi üzerine yeniden söz alan Mehmet Şükrü Bey, resmi muhaberatı bazı suiistimallerin olduğunu iddia ederek, bunların giderilmesi durumunda gelirin artacağına dikkat çekmiş, halkın da ancak bu sayede telgraftan istifade edebileceğini vurgulamıştır: "...devairde bir efendi veyahut bir zatı alikadir emirine hoş görünmek için hiç yazılması lazım gelmeyen elfazı kullanır. Bir satır ve on kelime ile ifade edilecek maksadı sekiz satır ve yüz kelimeyle ifade ederler. İşte bunlar tabiidir ki; telgraf muhaberatının süratle tedvirine bir engel olmaktadır. Eğer bu engeller olmazsa halkın daha çok istifadesi mümkün olduğu gibi varidatın da tezayüd etmesi lazım gelir ve bütçeye de bir bar olmaz"⁵²⁴. Mehmet Şükrü Bey, bu suiistimali gidermek için resmi telgraflardan da ücret alınmasını önermiştir ki, bunun oldukça isabetli bir öneri olduğunu söylemeliyiz.

Konu hakkında söz alan İsmet Bey de, "...bugün posta ve telgraf haberleşmesinde talep edilen şeylerin temin edilmemesi burada bunun yetkisinin sınırlanmasındandır. Siz eğer her şeyi ıslah etmek istiyorsanız böyle ihtisas mevkilerinde bulunanlara yüksek maaş vereceksiniz"⁵²⁵ diyerek teşkilatı yönetenlerin geniş yetkilerle donatılması durumunda arzu edilen gelişim düzeyinin yakalanabileceğine işaret etmiştir. Burada, İsmet Bey'in kurumları düzeltmek için her alanda uzman kişiler yetiştirmeyi ve bunlara hak ettikleri maaşı vermeyi savunduğunu bir kez daha hatırlatmalıyız.

Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün işleyişi hakkında yapılan bu tartışmaların ardından, teşkilat bütçesinin görüşülmesine geçilmiştir. Bütçe konusunda Hükûmet ve İsmet Bey'in üye olarak yer aldığı Bütçe Komisyonu, 12.522 lira üzerinde birleşmişlerdir.

Bütçeye dair ilk tartışma "genel müdür maaşı" hakkında olmuştur. İzmit milletvekili Abdullah Efendi, 1921 senesi Bütçesi'nde genel müdür maaşının 60-70 bin lira olarak takdir ve tespit edilmişken, şimdi 100 liraya çıkarılmasının nedeni nedir? sorusuyla, komisyonun tavrını eleştirmiştir.

Bunun üzerine söz alan İsmet Bey, "Efendim buradaki genel müdür maaşı bu sene artırılmamıştır. Bu miktar geçen seneki Muvazeneyi Maliye Encümeninin tesbit ettiği miktardır. Abdullah Efendi Hazretleri de oradaydılar ve bu miktara karşı değillerdi. Bu seneki encümenin maaşlarda yaptığı

---

⁵²³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 517.

⁵²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 518.

⁵²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

indirimde tuttuğu esas ise 1921 Encümeni'nin belirlediği esastır"⁵²⁶ diyerek yapılan zamların ve indirimlerin geçen sene belirlendiğini dile getirmiştir.

İsmet Bey, Abdullah Efendi'nin "Tasarrufu unuttunuz mu İsmet Bey" şeklindeki sorusuna da "Encümen tasarruf edilecek şeyleri azami olarak inceleyip belirlemiştir. Eğer Muvazene Encümeninin belirlediğini her sene bozacak olursak düzen olmaz"⁵²⁷ diyerek bütçede belirlenen esasların muhafaza edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Konuşmasının devamında, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün işlerinin ehemmiyetine değinen, gelirin yanı sıra masraflarının da olduğunu belirten İsmet Bey, "İstanbul'da, Posta Telgraf Nezareti vardı..."⁵²⁸ diyerek Osmanlı Devleti döneminde bir bakanlık halinde faaliyet gösteren kurumun önemine dikkat çekmiştir.

Bu arada, dönem haberleşme ve iletişim imkânlarını göz önünde bulundurarak, Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün önemini bir kez daha hatırlatmalıyız. Bilindiği üzere Mondros Ateşkesi'nin bir maddesi, haberleşme araç ve gereçleriyle alakalıdır. İlgili maddede, "Hükümet haberleşmesi dışında, telsiz telgraf ve kabloların denetimi İtilaf devletlerine geçecektir" denilmekteydi. Yine aynı Ateşkes Antlaşması'nın ulaşım ile ilgili, "Bütün demiryolları İtilaf devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır"⁵²⁹ şeklindeki maddesi, haberleşmeyle beraber ulaşımın da İtilaflar tarafından kontrol altında alınarak, Anadolu'da kurulmakta olan bölgesel direniş cemiyetlerinin birbirleriyle olan bağlantısının kesilmek istendiğini göstermektedir. Her iki madde bilhassa savaş sırasında haberleşmenin son derece önemli olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır.

İsmet Bey'in yukarıdaki açıklamalarının ardından görüşmeler yeterli görülerek, önergelere geçilmiştir. Kütahya milletvekili Cemil Bey, İstanbul milletvekili Hüseyin Hüsnü Bey ve Ergani milletvekili Sırrı Bey'in önermeleri genel müdür maaşının 80 liraya; İzmit milletvekili Abdullah Efendi, Siird milletvekili Mustafa Sabri Bey ve Maraş milletvekili Hasib Bey'in önermeleri ise 70 liraya indirilmesini öngörmektedir. Genel müdür maaşının 70 lira olmasını öngören teklifin meclis başkanı tarafından oylamaya sunulmasının ardından usule dair söz alan İsmet Bey, "zam ve tenkis(azaltma, indirme) tekliflerinin herhalde(her durumda) encümene sevk edilmesi gerektiğini" dile getirmişse de sözleri bazı milletvekillerinin müdahalesiyle yarım kalmıştır. Bu durumu geç fark eden meclis başkanı, önergeyi henüz reye koymadığını söylemiş ancak itirazlar devam etmiştir. Kayseri milletvekili Osman Bey'in "vazettim dediniz. İşte zabıt burada" sözlerinden sonra meclis başkanı, bu zorlama karşısında önergeyi yeniden oylamaya sunmuş ve teklif kabul

---

⁵²⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

⁵²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

⁵²⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

⁵²⁹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yayınları, İstanbul 1991, C. I, s. 17-31.; Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 54.

edilmiştir⁵³⁰. Böylece, uzunca tartışılan genel müdür maaşı 70 lira olarak belirlenmiştir.

5- İsmet Bey'in Tapu İşlerindeki Uzmanlığı:

Daha önce de belirtildiği gibi, İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki görevinden önce Çorum'da Defter-i Hakani Kalemî'nde(Tapu ve Kadastro Dairesi) çeşitli memurluklarda bulunmuştur. İlk olarak 13 Temmuz 1899'da Çorum Sancağı Tapu ve Kadastro Dairesi'nde maaşsız olarak stajyer memurluğa başlayan İsmet Bey, aynı dairede Tapu Kâtipliği Vekâleti ve Tapu İkinci Kâtipliği'nde bulunmuştur. Bu görevlerdeki başarılı çalışmalarının yanı sıra Defter-i Hakani Nezareti'nin İstanbul'da yaptığı Tapu-Kadastro sınavında elde ettiği başarı sayesinde; Şubat 1908'de Çorum Sancağı Tapu ve Kadastro Baş Kâtipliği'ne atanmış, Mart 1912'ye kadar bu görevde kalmıştır⁵³¹. Bahsedilen bu memuriyet hayatı boyunca yapmış olduğu çalışmalar, O'nun, Tapu ve Kadastro Dairesi'nin faaliyet sahasına giren iş ve işlemler ile bu alandaki belgeler hakkında uzmanlaşmasını sağlamıştır.

Meclis'te müzakeresi yapılacak olan kanun tasarılarının ilgili komisyonlarda iyice tetkik edildikten sonra Meclis'e sunulması gerektiğini düşünen İsmet Bey, Meclis'in 22 Mart 1922 tarihli oturumunda görüşülen "nahiye idareleri ile alakalı kanun" hakkında söz alarak, kanun tasarısının yeterince incelenmediğine dikkat çekmiş ve ilgili komisyona gönderilmesini istemiştir.

İsmet Bey'in kabul edilen bu teklifi doğrultusunda yeniden incelenmek üzere komisyona havale edilen "Nahiye idareleri kanununun 50. maddesine ilavesi kararlaştırılan fıkralar"⁵³² şunlardır:

1. Fıkra: Tapu, vergi, nüfus kuyudatı* nahiyelerde bulundurulur. Nahiye dâhilindeki köylerin tevellüdat, vefiyat, talak, münakehat (nikâhlanmalar) ve nakli mekân gibi nüfus muamelelerine müteallik tesbit ve tanzim edeceği vesaiki, nüfus tezakiri verilme üzere kaza merkezine tevdi eyler.
2. Fıkra: Nahiye Hududu dâhilindeki emlak ve arazinin bey'ü şira ve ferağına* ait takrirler nahiye heyeti idaresince istima(dinleme) ve intikalat bir-rıza taksim ve ifraz(ayırma) icra olunduktan sonra

⁵³⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XX, s. 522-524. Yapılan görüşmeler neticesinde Posta ve Telgraf İdaresi bütçesi 12.282 lira olarak kabul edilmiştir.

⁵³¹ **BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...**Dosya:199, Gömlek:29.

⁵³² **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 119.

* **Kuyudat:** Resmi muameleler ve haberleşmeler defterleri. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 532.

* **Bey'ü şira:** Alım-satım. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 94.; **Ferağ:** Bir mülkün tasarruf hakkını başkasına devretmek. Sami, **a.g.s.**, s. 986.

senedatı resmiyesi tanzim ve ita olunmak üzere evrakı müsbitesi* kaza tapu idarelerine gönderilir.

3. Fıkra: İstima olunan takrirler ve icra edilen muamelatı intikaliye ve taksimiye merkez memurluğunca badettetik senedatı verildikten sonra nahiye tapu ve vergi kuyudatında münakalat yapılır.

Fıkraların Meclis'te okunmasından sonra söz alan Kayseri milletvekili Ahmet Hilmi Bey, meselenin özünün nahiyelerin tapu işleriyle meşgul olup olmamalarıyla alakalı bulunduğunu ifade ederek, İçişleri Komisyonu'nun nahiyelerin tapu işleriyle meşgul olmasını kabul ettiğini söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey sözlerine "... Çünkü bizde bilhassa birçok ehemmiyetsiz tapu işleri, yani kıymeti maddiyesi itibarıyla şayanı ehemmiyet olmayacak şekilde olan tapu işleri köylerden kaza merkezlerine gelir. Kaza merkezlerinde de devairden devaire, kapıdan kapıya, tapudan tapuya, aşarla alakası var mı, yok mu diye Duyun-u Umumiye'ye ve sair birçok yerlere gider. Birçok muamele gördükten sonra köylerden verilmiş olan ilmühaber (resmi belge) her ne ise ona göre o esasa istinat ettikten sonra muamelesi yapılır, gider. Bunun günlerce kalmasının sebebi asıl alakadar olan nahiyeye bu salahiyetin verilmemesi yüzündendir⁵³³ diyerek meselelerin boş yere uzatıldığını, kaza merkezindeki dairelerin meşgul edildiğini, çok fazla ehemmiyeti olmayan tapu işlerinin neticede yine köy muhtarlıklarınca verilen belgeler aracılığıyla halledildiğini dile getirerek, bu gibi işlerin nahiyelere kaydırılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Ancak meselenin bu kadar basit olmadığı, Meclis'te ferağ ve intikal* hususları üzerinde yapılan tartışmalardan anlaşılmaktadır. Meclis'in bu konudaki genel kanaati ise Defter-i Hakani Encümeni'nin (Tapu-Kadastro Komisyonu) görüşünün alınması yönünde olmuştur⁵³⁴. Meclis'te oluşan bu kanaat üzerine Tapu-Kadastro Komisyonu başkanı Bolu milletvekili Şükrü Bey'in Meclis'te olmaması nedeniyle, komisyon üyesi İsmet Bey, söz alarak mesele hakkında aydınlatıcı bir açıklama yapmıştır.

İsmet Bey, "Efendim, bu ferağ, intikal, ifraz, taksim muamelatı çok mühim aksamı hukukiyemizdendir ve bunun milyonlarca enmuzeci (örnekleri) vardır. Bu baptaki evrakı müsbitenin (delil niteliği taşıyan kâğıtların) incelenebilmesi için birçok zamanlar tecrübede bulunmak lazımdır"⁵³⁵ diyerek ferağ, intikal, taksim gibi evraklar hakkında hüküm verebilmek için bunların dilinden anlayabilecek uzman kişilere ihtiyaç olduğunun altını çizmiştir.

---

* **Evrak-ı müsbite:** Delil, vesika olabilir kâğıtlar. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 738.

⁵³³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 119.

* **İntikal:** Babadan kalan miras. Sami, **a.g.s.**, s. 172.

⁵³⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120. Emin Bey, meselenin mühim bir mesele olduğunu reye konulamayacağını dile getirmiş, Refik Şevket Bey ise komisyonun görüşünün alınması gerektiğini söylemiştir.

⁵³⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120.

İsmet Bey konuşmasının devamında, “Nahiye heyeti idaresinin birden bire beyine (delil) hükmünde olacak olan, senedatı hakaniye (tapu senedine) esas teşkil edecek olan taktiri istima ettikten (dinleyip kabul etme) sonra Tapu Dairesine gönderilmesi çok noksan olur, çok mahzurlu olur kanaatindeyim. Bendeniz bu maddeyi tetkike vakit bulamadım. Tapu ve Defter-i Hakani İdareleri hakkında, muamelatı hakkında min gayri haddin(haddim olmayarak) bendenizin biraz tetkikatım vardır. Ben bu maddeyi biraz zararlı görüyorum. Bunun üzerinde tetkikat ve izahatta bulunmaya vakit müsait değildir. Bu maddeyi tekrar Defter-i Hakani Encümeni'ne gönderirseniz çok iyi olur. Yeni encümende tekrar inceleyelim. Bendeniz de Defter-i Hakani Encümeni'nde bulunuyorum. Yoksa adeta beyine (delil) hükmünde olan bu senedatı tamamen çürüteceğiz. Hukuku tasarrufiyeyi teşviş (karıştıracamız) edeceğiz, berbat bir hale koyacağız. Hukuku tasarrufiyenin evrakını düzenlemek gayet müşküldür. Bunların enmuzeci (örnekleri) vardır. Bunlar hakkında birçok avamir ve mukarrerat, nizamnameler vardır. Bunlar köy heyeti ihtiyariyesine veya nahiye heyetlerine birden bire öğretilemez. Bir yanlışlığa mahal kalmamak üzere bu maddenin tekrar encümene gitmesini rica ederim. Encümen bunu tekrar tetkik etsin”⁵³⁶ diyerek maddenin yeniden düzenlenmek üzere, kendisinin de üye olarak yer aldığı Tapu-Kadastro Komisyonu'na gönderilmesini istemiştir. İsmet Bey bu açıklamasıyla, uygulamada yapılacak görev değişikliğinin kolay olmayacağını, köy ve nahiyelerde bu belgelerin dilinden anlayacak uzman kişilerin olmaması sebebiyle bir takım karışıklıkların meydana geleceğine işaret etmiş, maddenin komisyonda yeniden görüşülerek bu karışıklıkların önüne geçilebileceğini belirtmiştir. Gerçekten de bu tip görev değişikliklerinde öncelikle işin altyapısını oluşturmak gerekmektedir. Bu sebeple İsmet Bey'in açıklamaları ve tavrı, resmi işlerin sıhhatli bir şekilde yürütülebilmesi bakımından son derece isabetlidir.

İsmet Bey'in bu aydınlatıcı konuşmasının ardından Meclis başkanı, “...Efendim etraflıca düşünmeyi gerektiren bir madde olduğundan mazbata muharririnin bu hususta izahat vermesi lazımdır. Bundan dolayı mazbata muharriri burada olmadığından bu maddenin bir daha encümence gözden geçirilmesini reyinize sunuyorum” diyerek İsmet Bey'in teklifini reye sunmuş, yapılan oylama neticesinde madde komisyona gönderilmiştir. Böylelikle İsmet Bey, Tapu-Kadastro alanındaki bilgi ve tecrübesini ortaya kayarak Meclis'i ikna etmiş, meselenin yeniden incelenmek üzere komisyona havalesini sağlamıştır.

Görüşmeler esnasında dile getirilen fikirlere bakılarak şunları söyleyebiliriz: Devlet işlerinin daha hızlı yapılabilmesi için sorumlulukların bir yerde toplanması yerine farklı birimler arasında dağıtılması gerekmektedir. Ancak bunu yaparken devlet kademelerinde görev alacak kişilerin işin gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve deneyime sahip olmalarına dikkat edilmelidir. Aksi takdirde meydana gelecek karışıklıkları düzeltmek daha zor olacaktır.

---

⁵³⁶ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120.

6- İsmet Bey'in İhtisasa Verdiği Önem ve Meselelerde Esaslı Çözümler Araması:

Meclis bünyesinde oluşturulan ihtisas komisyonlarının kanunların hazırlanmasında büyük önem taşıdığını her fırsatta dile getiren İsmet Bey, Meclis'te müzakeresi yapılan kanun tasarıları hakkında köklü düzenlemeyi gerektiren durumlarda, tasarının yeniden ihtisas komisyonlarına gönderilmesini isteyerek, komisyonların uzmanlığından istifade edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

İsmet Bey, 7 Nisan 1921'de görüşülen, Birinci Dünya Savaşı sırasında memleketleri işgale uğrayıp da haneleri tahrip edilen halka emval-i metrukeden(terk edilmiş mallardan) verilmiş olan hanelerle alakalı kanun tasarısının noksan taraflarının olduğuna dikkat çekerek, ilgili komisyona havale edilmesini teklif etmiştir.

Hükûmet tarafından hazırlanan kanun tasarısının tartışılan 1. maddesi şöyledir: Birinci Dünya Savaşı sırasında memleketleri işgale uğrayıp haneleri yıkılan ve tahrip edilen halka verilen emval-i metruke(terkedilmiş mallar) karşılığında bedel-i icar (kira) alınmaz⁵³⁷.

Tasarının Meclis'te okunmasından sonra Bütçe Komisyonu mazbatasına geçilmiştir. Komisyon mazbatasında, birinci maddede geçen "işgale uğrayan memleketler" ifadesi yerine Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz(Elazığ), Diyarbakır ve Sivas vilayetleri ile Maraş ve Antep livaları getirilmiş⁵³⁸, böylece kanunun kapsamı daraltılmıştır. Ancak komisyonun bu yeni düzenlemesi, kanun haricinde bırakılan illerin milletvekillerinin tepkisine neden olmuştur. Bu cümleden olmak üzere Konya milletvekili Vehbi Efendi, maddenin birkaç vilayeti kapsamının doğru olmadığını söyleyerek tepkisini ortaya koymuştur. Karasi mebusu Hasan Basri Bey ise "...binaenaleyh şu kanunun şu veya bu vilayete hasredilmeyerek bütün vilayet-i müstahlasa(kurtarılmış iller) ahali-i Müslimesine teşmil edilmesi derece-i vücuptadır(gerekir)" diyerek kanunun tüm ahaliyi kapsamı gerektiğinin altını çizmiştir. Kırşehir milletvekili Müfid Bey de Vehbi Efendi ve Hasan Basri Bey'in söylediklerine katıldığını dile getirmekle beraber, maddenin Birinci Dünya Savaşı ile sınırlı tutulmamasını isteyerek, Milli Mücadele'nin de bu kapsamda değerlendirilmesini istemiştir.

Komisyonun düzenlemesine göre kanunun kapsamına giren vilayetlerden seçilen milletvekilleri ise kanunun bu şekilde kabulünde ısrarcı olmuşlardır. Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey, doğu illerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan daha fazla etkilendiklerini dile getirmiş, Müfit Efendi'nin "Şark Garp ayırmayalım" şeklindeki tepkisine de "Şark Garp ayırmıyorum efendim. Bu teklifi çıkaralım, diğerleri de teklif edilsin, onu da çıkaralım. Altı aydan beri teklif edilmiş, bunu tehir ederseniz altı ay daha ruznamede bekleyecek"⁵³⁹

⁵³⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 391

⁵³⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 392

⁵³⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 393-394.

diyerek doğu illerindeki halkın acilen bu kanunun çıkmasına ihtiyaçları olduğuna işaret etmiştir.

Tüm bu açıklamalar üzerine söz alan İsmet Bey, kanun maddesinin noksan tarafları bulunduğu vurgu yapmış, “Efendim hedim ve tahrip edilen hanelerin adedleriyle emval-i metrukeden mevcut olan hanelerin arasında fark vardır. Bunun suret-i tevziinde müşkülata tesadüf edilir. Bunu Muvazene-i Maliye Encümenine(Bütçe Komisyonuna) iade ediniz, bu maddeyi hem şamil, hem de aradaki farkı tevzin edecek şekilde tanzim etsinler”⁵⁴⁰ diyerek maddenin bu şekilde uygulanması durumunda ihtiyaca cevap veremeyeceğini savunarak, komisyona havale edilmesini istemiştir. Bu açıklamanın ardından yapılan oylamada, maddenin İsmet Bey’in teklifi doğrultusunda Bütçe Komisyonu’na gönderilmesi kabul edilmiştir.

İsmet Bey, yine 7 Nisan 1921’de müzakere edilen “Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu’nun 12. maddesinin tadiline dair kanun layihası” hakkında da söz alarak, tasarının komisyona havalesini sağlamıştır.

Askeri Tekaüt Kanunu’nun 12. maddesi şöyledir: Erkan, ümera, zabitan, ketebe ve askeri birliklerde çalışan diğer görevlilerden emeklilik işlemleri yapılanların, emeklilik onay tarihinden kıtadan terhis olunduğu tarihe kadar geçen süre, askeri hizmetlerine ilave olunmak suretiyle emeklilik maaşları ona göre hesap edilerek ödenir”⁵⁴¹.

Emeklilik isteyen ordu mensuplarının yararına olan 12. maddenin Meclis’te okunmasının ardından Bütçe komisyonundan madde hakkında açıklama istenmiştir. Bunun üzerine kürsüye gelen komisyon kâtabi Trabzon milletvekili Hasan Bey, komisyonların yeni değişmiş olması sebebiyle mevcut komisyonun kanunun aslı hakkında bilgi sahibi olmadığını ileri sürerek, maddenin yeniden komisyona havale edilmesini istemiştir. Ancak Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey ve Karahisarısahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey, eski komisyon üyelerinin burada olduklarını hatırlatarak, onların açıklama yapabileceklerini belirtmiştir.

Bu açıklama üzerine tartışmanın büyüyeceğini anlayan İsmet Bey, kanunun hazırlandığı sırada ilgili komisyonda yer almamasına rağmen söz alarak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ordu mensuplarının maaşları hakkında bilgi vermiştir: “Efendim, Bu kanun bir askerin tekaütlüğünün icrasına karar verildiği tarihten itibaren alacağı maaşa dairdir. Bir maaşı asli var, bir de tekaüt maaşı vardır. Tekauütlüğünün icrasına karar verildiği tarihten itibar edilecek olursa kendisine bu kararın tebliği tarihine kadar geçecek müddet zarfında maaşı asli verilmemiş olacaktır. Tarihi tebliğinden itibaren muteber olacak ise o vakit tarihi tebliğine kadar maaşı asli alacaktır. Bu memurların yani mütekaidinin lehine olan bir tadildir”. Konuşmasının devamında, yapılacak olan düzenlemenin emekliye ayrılan ordu mensuplarının yararına olduğunu dile getiren İsmet Bey, “...Mütekaidini askeriyenin bir kısmı vardır ki; tekaüde sevki hakkında verilen emir

---

⁵⁴⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 394-395.

⁵⁴¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 395.

tarihinden sonra maaş alır ve vazifeden men edilir. Vekâleten dahi ifayı vazife ettirilmez. Şu halde: tarihi tebliğinden itibaren vazife ifa etmez ki, buna maaşı aslisini alsın denilsin” diyerek maddenin noksan taraflarına işaret etmiştir.

Konuşmasının son bölümünde, kanunun Meclis’te hiç tartışılmayan bir yönüne temas eden İsmet Bey, kanunun sadece ordu mensuplarıyla alakalı olduğunu, kapsamının daha da genişletilerek mülkiye memurlarını da kapsayacak şekilde düzenlenebileceğini bildirmiştir: “...Bir de bu esami mülkiye mütekaifleri ile askeriye mütekaifleri arasındaki farkı göstermez. Yani eğer mütekaifini askeriye bundan istifade eder dersek istifade etmelidir. Mütekaifini mülkiye de istifa etsin denebilir ve bunu nazarı dikkate alırsak esas birdir. Mesela hükkam; hükkamın tekaüde sevki kararlaştırıldığı tarihten itibaren hükkam ifayı vazife edemez. Vekâlet de tevdi edilmeyecek olursa kendisine tebliğ tarihine kadar vazife yoktur ki maaşı asli alabilsin”⁵⁴². Bu açıklamalarıyla kanunun noksan taraflarına işaret eden İsmet Bey, maddenin daha kapsamlı bir hale getirilmesi için komisyona havalesini teklif etmiştir. Böylece oluşan kanaat çerçevesinde “Askeri Tekaüt Kanunu” yeniden Bütçe Komisyonu’na havale edilmiştir⁵⁴³. İsmet Bey, yapmış olduğu aydınlatıcı açıklamalarıyla hem Meclis’i bilgilendirerek ikna etmiş hem de tasarının daha esaslı bir hale getirilmesinin önünü açmıştır.

7- İsmet Bey’in Vakıflar Hakkındaki Çalışmaları:

Daha önce de belirtildiği gibi, İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi’ndeki görevinden önce Çorum Vakıflar Müdürlüğü’nde memuriyet görevinde bulunarak, bu alanda bilgi ve deneyim kazanmıştı. Bunun yanı sıra mali alanda da uzmanlığı bulunan İsmet Bey, bu yönünü de kullanarak Birinci Meclis döneminde vakıfların bütçe ve idaresi hakkında cereyan eden müzakerelerde sıklık söz alarak değerlendirmeler yapmış, önergeler hazırlayarak meclisi yönlendirmiştir.

Nitekim İsmet Bey, 28 Şubat 1922’de ele alınan “Vakıflar Müdürlüğü’nün 1921 senesi bütçesi” hakkında söz alarak, yapmış olduğu açıklamalar sayesinde görüşmelerin seyrine etki etmiştir.

Konuyla alakalı görüşmeler incelendiğinde bütçenin hesap kalemlerinde bazı eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu noksanlar hakkında açıklamada bulunan Erzurum milletvekili Salih Efendi, kesin hesapların alınmaması nedeniyle bütçenin 1 hafta tehirini talep etmiştir. Muhaliflerden Aydın milletvekili Tahsin Bey’in “Bir sene etmediniz de şimdi edeceksiniz değil mi?” şeklindeki eleştirisinin üzerine söz alan İsmet Bey, “... Evkafın 1336(1920) senesi bütçesi mabihüttatbiktir. Binaenaleyh o bütçe dairesinde devamı muamelelerini tespitten başka diyeceğimiz yoktur” diyerek başlamakta olan bir münakaşayı bitirmek istemiştir. Ancak Tokat milletvekili Mustafa Bey’in “Tahsin Bey esaslı bir meseleye temas etti.

⁵⁴² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 398.

⁵⁴³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 399.

Hakikaten calibi nazarı dikkattir” diyerek muhalefeti sürdürmesi üzerine tekrar söz alan İsmet Bey Meclis’e sunduğu önergeyle muhalefetin bu eleştirisinin önüne geçmiştir. İsmet Bey teklifinde, Vakıfların da emsalleri gibi gelir ve giderlerinin kesin bir şekilde hesaplanmak üzere 1920 bütçesine dayanarak işlemlerinin devamını istemiştir. İsmet Bey’in bu teklifi, Birinci başkanvekili Musa Kazım Efendi tarafından oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁵⁴⁴. Böylece tartışmanın büyümesine imkân vermeyen İsmet Bey, Vakıflar Bütçesi’nin 1920 senesindeki haliyle kabulünü sağlamıştır.

8- Vakıflar Bütçesine Avans Verilmesi: İsmet Bey’in Aydınlatıcı Açıklamaları:

İsmet Bey’in Vakıflar konusundaki bir diğer çalışması, 19 Şubat 1923 tarihli Meclis oturumunda ele alınan “Evkaf Vekâleti’ne avans itasına dair kanun tasarısı” hakkındadır. Bu dönemde Bütçe Komisyonu azası olarak görev yapan İsmet Bey, kanun tasarısı hakkındaki mazbatanın hazırlanmasında çalışmış, kanunun müzakeresi sırasında verdiği aydınlatıcı bilgiler sayesinde tasarının kanunlaşmasında etkili olmuştur.

Vakıfların 750 bin liralık tahsisatına ilave olarak 468 bin lira daha avans verilmesine dair kanun tasarısının Meclis’te okunmasının ardından İsmet Bey’in de azası olduğu Bütçe Komisyonu’nun mazbatasına geçilmiştir. Bir miktar tasarrufu öngören mazbatada konunun acilen ve tercihen görüşülmesi gerektiğine işaret edilmiş⁵⁴⁵, görüşmeler komisyon mazbatasında tespit edilen maddeler üzerinde yapılmıştır.

a- İşgalden Kurtulan Vilayetlerde Vakıf Teşkilatlarının Oluşturulması:

Vakıflara avans verilmesine dair kanun tasarısı hakkında hazırlanan Bütçe Komisyonu mazbatasının 1. maddesine göre 401.099 lira avans verilmesi öngörülmüştür.

Birinci maddeyle alakalı olarak Bütçe Komisyonu adına söz alan İsmet Bey, “Garbi Anadolu vilayetimiz ve müteakiben Trakya düşmandan istirdat edildi. Bilahare İstanbul 4 Teşrinisanide(Kasım) Hükûmetimize iltihak etti. Bundan dolayı bu vilayetlerle İstanbul’da da idarati vakfiyeye ait teşkilat yapmak lazım geldi” diyerek işgalden kurtulan vilayetlerin teşkilatlarının düzenlenebilmesi için böyle bir avans kanununa ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

İsmet Bey, kanunun 1. maddesinde zikredilen ve 20 Aralık 1922 tarihli kanunla verilen 750 bin liranın Batı Anadolu ve Trakya’daki vilayetlerin Vakıf İdareleri için, 401.099 liranın ise İstanbul’da oluşturulacak Vakıf İdaresi Teşkilatı’nda kullanılmak üzere konulduğunu⁵⁴⁶ ifade etmiştir. İsmet Bey’in bu

⁵⁴⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 172.

⁵⁴⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 393-395.

⁵⁴⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 396.

açıklamalarından sonra oylamaya sunulan 1. madde aynen kabul edilerek ikinci maddeye geçilmiştir.

b- Vakıfların İdaresiyle Alakalı Kadro Tartışmaları: İsmet Bey'in Meclisi Bilgilendirmesi:

İsmet Bey, Vakıfların idaresiyle alakalı kadroları tespit eden 2. madde hakkında Meclis'i bilgilendirerek, bu hususta yönlendirici bir rol üstlenmiştir.

Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey'in, kadroların tam olarak tespit edilip edilmediği? sorusuna cevaben söz alan İsmet Bey, "...Binaenaleyh, burada edilecek kaydına lüzum vardır. Çünkü burada tatbiki esnasında ve noksanları ikmal hususunda –sair bütçelere koyduğumuz gibi- burada da bu kayda lüzum vardır. Zira kadrolar burada tespit edilir. Tatbik zamanında belki ufacak hata ve noksan zuhur eder. Bunları tashih için bu ufacak salahiyeti alıyoruz" diyerek kadroların genel olarak tespit edildiğini ancak oluşabilecek küçük noksanların ilave edilmesine imkân sağlamak için maddeye bir kayıt eklendiğini bildirmiştir. Ancak maddede geçen "tespit edilmiş ve edilecek kadrolar" ifadesinin eleştiriye maruz kalması üzerine; "...Eğer arzu etmezseniz (edilecek) kelimesini kaldırırız. Mesele biter diyerek" komisyonun bu konuda fazla ısrarcı olmadığını ifade etmiştir.

Kadro konusunda tartışmaların devam etmesi nedeniyle yeniden söz alan İsmet Bey İstanbul'un kurtuluşundan evvel Evkaf Vekâleti için yapılan bütçenin Meclis tarafından kabulü sırasında komisyon kâtibi olduğunu söyleyerek, o dönemde yazmış olduğu mazbatada teşkilat hakkında bilgi verdiğine işaret etmiş, bu hususta açıklama yaparak Meclis'i bilgilendirmiştir:

"Evkaf Vekâleti bir Nezaret, bir Müsteşarlık, Şurayı Evkaf, bir Muhasebe Müdüriyeti, bir Akaratı Hayriye Müdüriyeti, bir Memurin Müdüriyeti, bir Evamir Müdüriyeti, bir İstanbul Müdüriyeti, bir de Üsküdar Müdüriyeti, İstanbul vilayeti, Beyoğlu ve Üsküdar memurluklarından ibaretti. Binaenaleyh teşkilat merhum Hayri Bey tarafından son derece tensik edilmiş(düzene konulmuş) bir teşkilattı" diyerek Evkaf Vekâleti'nin teşkilatı hakkında genel bir bilgi veren İsmet Bey, konuşmasının devamında, "Fakat bu teşkilatın hududu milliyemiz haricinde kalmış idarati vakfiyesi vardır. O idarati vakfiyenin hariçte kalmış olan kısmı idarati Merkeziyeye geliyordu. Bunlar kalkınca ufak tefek tenakuslar husule geldi O tenakus dolayısıyla bu kadroları bozmaksızın biz telhisan müdüriyetlerin kadrolarını kısalttık ve tespit ettik. Fakat tespit ettiğimiz kadroları henüz Vekâlete tebliğ edemedik. Tebyiz edilmek üzeredir. Ondandır dolayı 'Marttan itibaren tatbik olunur' diyoruz" şeklindeki açıklamasıyla milli sınırlar dışında kalan vakıf idarelerinin işlemlerindeki gecikmeden dolayı bazı karışıklıkların olduğuna dikkat çekmiştir.

Vakıflarla alakalı olarak iki ay kadar çalıştığını, bu nedenle ne kadar açıklama istenirse verebileceğini söyleyen İsmet Bey, daha önce hazırladığını söylediği mazbatadan hareketle vakıfların işleyişi ile alakalı detaylı bilgiler vermiştir. Vakıflara bağlı kurumların yüzde doksan beşinin

İstanbul'da olması nedeniyle Evkaf Vekâleti'nin genel çalışma alanının da İstanbul olduğunu da sözlerine ekleyen⁵⁴⁷ İsmet Bey'in detaylı açıklamasından sonra söz alan muhalif milletvekilleri vakıfların durumunu tenkit etmişlerdir. Türkiye'deki Vakıfları Paris batakhanelerine benzeten Erzurum milletvekili Salih Efendi, vakıfların mevcut durumunun bozuk olduğunu ilginç sözlerle ortaya koymuştur⁵⁴⁸.

Salih Efendi, komisyon mazbatasındaki gerekçeye de atıfta bulunarak "...Yalnız esbabı mucibesindeki bir şeyi arz edeyim. Bütün varidat 1.234.000 lira, masarif 1.351.000 lira. Bunu kabul ediniz ki bu Evkaf İdaresi bir darülakildir, bir me'keldir*. Bir kısım halk dolmuşlar, şunun bunun evkafı İslamiyesine el uzatmışlar" diyerek vakıflardaki suiistimale işaret etmiştir. Bunun Abdulhamid Han'ın saltanatı süresince devam ettiğini ileri sürmüştür.

Konuşmasının sonunda meseleyle alakalı asıl muhatabın vekâlet olduğuna dikkat çekerek, "...Çok rica ederim aid olduğu vekâlet bu kadronun eşkâlinden bizi haberdar etsin... İsmet Bey'in sözü bizim için bir senet olamaz. O muhterem arkadaşımız encümen namına söylüyor"⁵⁴⁹ diyerek, bu hususta Meclis'in bilgilendirilmesini istemiştir.

Salih Efendi'nin konuşması sırasında dikkat çektiği hususlardan birisi de Vakıfların gelirleridir. "...bu varidatı evkaf islah edilseydi, bunun varidatı me'kel yapılmayarak bir bankaya tevdi olunsaydı bugün şüphe yok ki memleketi kurtaracak bir milyon altın liralık bir banka vücuda gelirdi" diyerek vakıf gelirlerinin tasarruf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna karşılık söz alan İsmet Bey, "... Efendim Evkafın varidatı bir milyon değil, beş milyon, altı milyon, on milyon dahi olsa masarifatı da on milyon olacaktır. Çünkü Evkafın varidatını, evkafın meşrutunlehine sarf etmek mecburiyetindeyiz"⁵⁵⁰ diyerek Vakıf gelirlerinin vakıf haricinde kullanılmasının mümkün olmadığını hatırlatarak, gelirin yine vakıflar için harcanması gerektiğinin altını çizerek son derece önemli bir uyarıda bulunmuştur. Böylece Salih Bey'in tasarruf konusundaki eleştirisine cevap verilmiştir. Ancak diğer hususlara yeterli ölçüde cevap verilememesi, vakıflarda yaşanan sorunların gerçek olduğunu hatırlatmaktadır. Bununla birlikte, İsmet Bey'in Vakıfların genel durumu hakkında iki aylık bir çalışma neticesinde hazırlanmış olduğu mazbata, genel durumu ortaya çıkarma adına oldukça önemlidir.

⁵⁴⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 398–400.

⁵⁴⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 400. "Arkadaşlar İsmet Bey'in beyanatından anlaşılıyor ki, tespit edilmiş bir kadro vardır. Fakat kadroda bir tenkisat yoktur. Yani o müdüriyetler, o devair ve saire, o alayı vala yine mevcuttur" demiş; Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in "Eski tas eski hamam" ifadesini de onaylayarak "İsmet Beyefendi nazik bir arkadaşımızdır. Meseleyi kâmilten boğup kapamak istiyor. Teşkilatın yerli yerinde olduğu itirafıyla sabittir. Ve vicdanınıza havale ediyorum. Hani romanlardan Paris batakhaneleri diye bir şey vardır. Bizde de Paris Batakhaneleri denilince hatıra İstanbul Evkaf Nezareti gelir. Selam verdiniz mi rüşvet diye almazlar" şeklindeki ilginç sözleriyle ortaya koymuştur.

* Me'kel: Geçim yeri, na-meşru yiyimevi. Devellioğlu, a.g.s., s. 605.

⁵⁴⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 400.

⁵⁵⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 401.

Tüm bu açıklamalar neticesinde; İkinci madde, Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey'in önergesi çerçevesinde "edilecek" kelimesinin kaldırılmasıyla aynen kabul olunmuştur⁵⁵¹. Böylece, Vakıflara air kadrolar kesinleştirilmiştir. İkinci maddenin kabulünün ardından İstanbul'daki vakıflarla alakalı 3. Maddeye geçilmiştir. İsmet Bey, İstanbul'da bir kısım vakıf dairelerinin aynen görevlerine devam ettiklerini bu nedenle tam tahsisat verildiğini ifade etmiştir. Bu açıklama üzerine oylanın madde aynen kabul edilmiş⁵⁵² ve 4. maddeye geçilmiştir. İstanbul'da Hukuk Müşaviri'nin başkanlığında bir idari komisyon oluşturulmasını öngören 4. madde hakkında da söz alan İsmet Bey, verdiği bilgilerle Meclis'i yönlendirmiştir.

Muhalefetin yoğun eleştirisine neden olan 4. madde hakkında söz alan Trabzon milletvekili Nabizade Hamdi Bey, 4. maddeyle 5. maddenin bu kanunla alakasının olmadığını ileri sürerek, bu maddelerin iptalini istemiştir. Cevaben söz alan İsmet Bey, "Efendim evkafın devairi merkeziye teşkilatından demin de arz ettiğim gibi dört beş müdüriyetin vazifesi, yüzde doksan İstanbul'un vazifesine ait olduğu için orada ifayı vazife ettirmek zaruretinde bulunuyoruz. Binaenaleyh; bunlar vekâlete merbut devairi merkeziye meyanındadır. Fakat vazifeleri yüzde doksan dokuz oradadır"⁵⁵³ diyerek vakıflarla alakalı dairelerin büyük çoğunluğunun İstanbul'da olması sebebiyle 4. ve 5. maddelerin bu kanuna ilave edildiğinin altını çizmiştir. İsmet Bey, konuşmasının devamında kapsamlı bir açıklamada bulunmasına rağmen muhalefetin eleştirilerine engel olamamıştır.

Siird milletvekili Mustafa Sabri Bey yapılanları "Adam kayırmak için teşkilat" diye nitelemiş, Erzurum milletvekili Salih Efendi ise avans teklifi hakkında, "Adeta bu avans teklifi keşkülü fukaraya benzedi. Bunun içinde envai şeyler var" demiştir. Bolu milletvekili Şükrü Bey "zaten bu yeni usul, yutturmak usulü" diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Meseleye bölgesel bir anlayışla yaklaşan Salih Bey, "Eğer tevsi mezuniyet (yetki genişliği) usulünde bir kanun yaparsak Refik Şevket Bey biraderimizin dediği gibi Erzurum'daki evkaf için de bir şey yapalım. Bırakalım kendileri istediği gibi yapsınlar. Herkes bildiğini yapsın" diyerek kanuna İstanbul'a münhasır bir madde konulmasına karşı çıkmıştır. Ancak burada şunu hatırlatmalıyız: İstanbul'daki vakıflarla Erzurum'daki vakıfların karşılaştırılması mümkün değildir. Zira İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak Vakıfların büyük bir kısmını bünyesinde bulundurmaktadır. Bu nedenle de kadro genişliği açısından diğer vilayetlerle mukayese edilemeyecek derecede büyüklüğe sahiptir. Bu nedenle burada özel bir yönetimin kurulması zorunludur.

Tartışmaların bu şekilde uzaması üzerine araya giren Şeriye ve Evkaf Vekili Vehbi Efendi "...Rica ederim, bunlar aylık bekliyorlar. Çünkü hizmet ediyorlar... Yani bu kadar uzatmaya değer bir mesele değildir" diyerek kanunun bir an önce kabulünü istemiş ancak bu müdahale

⁵⁵¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 401.

⁵⁵² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 401-402.

⁵⁵³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 402.

muhalefetin hızını kesmemiştir. Konya milletvekili Refik Bey, kanunu “Sel önünden kütük kapmak” diye tanımlayarak eleştirmiş ve kanun maddelerine atıfta bulunarak, “... Yukarıda Avans Kanunu, aşağıda Evkaf teşkilatına ait bir kanun, daha aşağıda da Evkafta müfettişlik teşkilatına dair diğer bir kanun vardır”⁵⁵⁴ diyerek kanunla beraber birileri için bir takım makamlar oluşturulmaya çalışıldığını ileri sürmüştür.

Refik Bey’in bu izahatına “...sel önünden kütük kapmıyoruz. Kapılacak kütük de yoktur” diyerek cevap veren Şeriye ve Evkaf Vekili Vehbi Efendi, hayrat ve müberratin maslahatının geri kalmaması için bu maddelerin Avans Kanunu’na konulduğunu hatta Vakıf İdareleri’ne kadro da istediklerini ancak komisyonun bu kadroları çıkardığını dile getirmiştir.

Bu açıklamalardan sonra müzakereler yeterli görülerek, önergelere geçilmiş, maddenin iptalini öngören teklifler kabul edilmemiştir. Bu arada, kanunun aciliyeti üzerine bir konuşma yapana İsmet Bey, “Efendiler tehir, vakfın menafini haleldar eder. Çünkü mühim müzayedede, mahlûl ve ihale muamelatı duruyor. Gurebayı Müslümin Hastaneleri bunu bekliyor. Bunlar olamaz. Böyle şeyler şekil meselesidir. Heyeti Aliyeniz esasta müttehit kalmıştır” diyerek bilhassa fakirler için hayati önem taşıyan vakıfların işleyişinin devamına sağlayacak bu kanunun, bir takım şekli sebeplerden dolayı reddedilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. İsmet Bey’in bu açıklaması üzerine oya sunulan madde kabul edilmiştir⁵⁵⁵.

Meclis’te yoğun tartışmalara neden olan bir diğer madde ise, İdari Komisyon’un görevleriyle alakalı olan 5. maddedir. Gerekli açıklamaları yaparak Meclis’i bu konuda bilgilendiren İsmet Bey, dördüncü maddeyle kabul edilen İdare Komisyonu’nun görevinin sadece idari olduğunun altını çizmiş, verdiği bir örnekle Komisyon’un görevini şöyle izah etmiştir: “Mesela İstanbul vilayeti Gurebayı Müslimin Hastanesi için bir mubayaa muamelesi yaptı. Bunu münakasaya(ihaleye) koydu. Münakasa muamelesinin murakabe(denetim) ve intacını(neticesini) bu encümeneye veriyoruz. Yani İstanbul Vilayetini başıboş bırakmıyoruz”. Konuşmasının devamında, 4. maddenin müzakeresi sırasında Erzurum milletvekili Salih Efendi’nin, “İstanbul’da bir istiklali tam veriliyor” şeklindeki yaklaşımlarının doğru olmadığını, kurulacak olan komisyon aracılığıyla İstanbul’daki müdüriyetlerin denetleneceğinin altını çizmiştir.

Komisyonun görevini bu sözlerle izah eden İsmet Bey, ölen kişinin mirasçısının olmaması durumun ortada kalan mallar hakkında da komisyonun yetkili olacağını, “Mahlulata* gelince ashabinın vefatından sonra hakkı intikali kalmamış olan mahlulat vardır. Bu müterakim mahlulat vakit vakit müzayedeye konur. Fiyatı muvafık görülürse encümen tetkik eder. Bu encümen de fiyatı muvafık görürse tafviz yapar, kalır. Biz müdüriyetlere

---

⁵⁵⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 403-407.

⁵⁵⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 408.

* **Mahlulat:** Mirasçısı olmayan bir ölünün evkafa veya miriye kalan mirası. Devellioğlu, a.g.s., s. 568.

doğrudan doğruya ihale hakkı vermiyoruz. Encümene hakkı murakabe veriyoruz. İşte encümenden kasıd da budur” sözleriyle açıklamıştır.

İsmet Bey'in bu açıklamalarına rağmen İstanbul'da kurulacak komisyona itirazlar sürmüştür. Vakıflar teşkilatı bünyesinde oluşturulacak komisyonun mutlaka merkeze bağlı olması gerektiğini savunan Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey ve Antalya milletvekili Rasih Bey, bilhassa komisyonun ihalelerdeki yetkilerine atıfta bulunarak, bunun bazı suistimallere neden olabileceğini hatırlatmışlardır. Rasih Bey, “...Öyle vasi bir salahiyet veriyorsunuz ki, zannederim bir sene bu işle meşgul olurlarsa hepsi milyoner olurlar” diyerek komisyonun yetkilerine itiraz etmiştir. Bu görüşe karşı çıkan Karasi milletvekili Hasan Basri Bey ise “...İstihdam ettiğiniz memurlara eğer eminseniz vasi salahiyet veriniz. Onlar vazifelerini -işgalattan azade olarak daha emin, müstakil bir surette- ifa edebilsinler” diyerek görevlendirilecek kişilerin güvenilir olması durumunda sorun çıkmayacağına işaret etmiştir. Konuşmasında, vakıf teşkilatının merkeziyetçi bir anlayışla idare olunamayacağına da değinen Hasan Basri Bey, “...biz Teşkilatı Esasiye Kanunumuzda evkaf mesailini vilayetlerimize bırakmışızdır, sıkı merkeziyet usulüne aleyhtar bulunmuşuzdur... Hakikaten gerek evkafın gerek şubabı sairenin böyle vasi bir âdemi merkeziyet usulüyle idaresi zannederim ki; merkeziyet usulü idaresinden çok faideli, hayırlıdır. Bendeniz bu noktada atılan adımı hayırlı bir adım telakki ediyorum”⁵⁵⁶ diyerek kanuna destek vermiştir.

Kırşehir milletvekili Müfit Efendi de kanuna dair münakaşayı gerektiren bir durum olmadığını söyleyerek maddenin aynen kabulünü teklif etmiş, bunun üzerine beşinci madde, önergelerin okunmasından sonra aynen kabul edilmiştir⁵⁵⁷. Bundan sonra görüşülen altıncı, yedinci ve sekizinci maddelerin aynen kabulünün⁵⁵⁸ ardından kanun tasarısı tümüyle oylanarak, 144 evet, 33 ret ve 22 çekimser oyla onaylanmıştır⁵⁵⁹. Böylece İstanbul'un düşman işgalinden kurtarılmasıyla genişleyen vakıflar teşkilatı hakkında yeni bir düzenleme yapılmıştır.

V- İSMET BEY'İN HALKÇILIK ANLAYIŞI VE DİĞER MESELELER HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARI

1- İsmet Bey'in Halkçılık Anlayışı:

Halkın yararını her sahada en önde ve vazgeçilmez saymak⁵⁶⁰ şeklinde tanımlayabileceğimiz halkçılık; Türkiye'yi de içine dâhil

⁵⁵⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 409–410.

⁵⁵⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 413.

⁵⁵⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 413–414.

⁵⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 422.

⁵⁶⁰ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2003, s. 16.

edebileceğimiz imparatorluk sonrası emperyalist istilacılara karşı verilen istiklal mücadelelerinde toplumu bir bütün halinde mücadeleye dâhil edebilmek yolunda son derece etkili bir söylem olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, askeri mücadeleden sonra kaçınılmaz şekilde gündeme gelen yeni oluşumlar kurma sürecinde de farklı şekillerde varlığını sürdürmüştür⁵⁶¹.

Kaynağını halktan alan bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan "Halkçılık" anlayışı, İsmet Bey'in Meclis görüşmelerinde üzerinde önemle durduğu temel ilkelere biri olmuştur.

İsmet Bey, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki mali sıkıntılara çözüm bulmak amacıyla 20 Nisan 1922'de Meclis gündemine alınan Malatya Sultansuyu Çiftliği'nin satışı ile alakalı kanun tasarısının müzakeresi sırasında söz alarak, halka müzayede (artırma) usulüyle arazi satılması durumunda bundan sadece zenginlerin yararlanacağını dile getirmiş, bunun yerine satışların "rüçhan" hakkı usulü ile yapılması gerektiğini savunarak "halkçı" bir tavır ortaya koymuştur.

Malatya Sultansuyu Çiftliği'nin satışını öngören kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: Malatya Sultansuyu Çiftliği, 1286 tarihinde askeriye tarafından kurulmuştur. Sonradan Hazineyi Hassa'ya (hükümdarın özel hazinesine) geçmiştir. 1325 senesinde de Maliye tarafından devredilerek sonradan malum olan kanunla Hazine'yi Hassa'ya bağlanmıştır. En sonunda da diğer emsalleriyle beraber Maliye tarafından idaresi kararlaştırılmıştır. Sultansuyu Çiftliği hududu içerisinde kırkar, ellışer haneli elli bir köy mevcuttur. Bunlar eskiden beri çiftlik arazisini ekmektedirler. Tohum ve diğer masrafları kendilerine ait olmak üzere hâsılatın dörtte birini çiftlik idaresine vermektedirler. 1321 senesinde mevcut arazi çiftçiler arasında taksim edilerek paylaştırılmış ve ellerine geçici birer parça belge verilmiştir. Sonradan canlandırılan arazi ile birlikte çiftliğin ekilmiş olan kısmının yüz bin dönümden fazla olduğu tahmin edilmektedir. Çiftliğin içerisindeki köylerde oturan ahalî, senelerden beri ettikleri araziye satın alıp buralara sahip olmak için hükûmete başvurmaktadırlar. Zikredilen araziye babalarından, dedelerinden alıp canlandırarak ev vb. yapılar inşa ederek orada kesin olarak yerleşmiş olan ahalinin bu arzusunun kabul ederek bedeli karşılığında ekip biçtikleri mahallere sahip olmalarını sağlamak uygun görülmektedir. Buradan elde edilecek gelirle, bütçenin bir buçuk milyonluk masrafının da kapanabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle hazinenin menfaatleri açısından da uygun görülmektedir. Satışlar, çiftlik arazisi içerisindeki köylerin hudutları dâhilindeki araziler yine sadece o köy ahalisi arasında yapılacak "artırma usulü" ile belirlenecek bedeller üzerinden hemen yapılacaktır. Köylerin sınırları dışında kalan kısımlar da hariçten talip olanlara satılacaktır. Bu hususta izin verilmesine dair düzenlenen kanun tasarısı takdim kılınmıştır.

---

⁵⁶¹ Eraslan, a.g.e., s. 271.

* **Rüçhan:** Üstünlük, üstün olma. Devellioğlu, a.g.s., s. 900.

Bu gerekçeyle Meclis'e sunulan kanun tasarısı, Malatya'da bulunan Sultansuyu Çiftliği'nin içerisindeki çiftçilere ve hariçten talip olanlara satılması için Maliye Bakanlığı'na izin verilmesini⁵⁶² öngörmektedir.

Bütçede yaşanan sıkıntıları gidermeyi amaçlayan kanun tasarısının Meclis'te okunmasının ardından Bütçe Komisyonu mazbatasına geçilmiştir. Mazbatada "hükûmetin teklifinin komisyon tarafından uygun görüldüğü ve tasdik edildiği"⁵⁶³ ifade edilmiştir.

Burada konuyu daha iyi aydınlatılabilmek açısından çiftliğin teşekkülü, genel özellikleri ve nüfus yapısı hakkında müzakereler esnasında öne çıkan hususlara işaret etmeyi gerekli görüyoruz:

Görüşmeler sırasında çiftliğin temel sorununun "su sıkıntısı" olduğu göze çarpmaktadır. Konu hakkında konuşan Erzurum milletvekili Salih Efendi ve Malatya milletvekili Lütfi Bey, sorunun çözümüne yönelik Sultan Abdulhamid döneminde bir takım kanal çalışmalarının yapıldığını ancak bitirilemediğini, meşrutiyetin ilanından sonra da çalışmaların durduğunu dile getirmişlerdir. Konuşmacılar, ahali tarafından halledilmesi oldukça zor olan bu sorunun askeri birliklerin kullanılmasıyla ve devlet eliyle halledilmesi durumunda buranın satışından elde edilecek gelirin daha da artacağını vurgulamışlardır.

Çiftliğin nüfus yapısı ile alakalı söz alan Maliye müsteşarı Zekai Bey de, bölgedeki nüfusun sekiz bin ile on bin arasında olduğunu⁵⁶⁴ belirtmişlerdir.

Çiftliğin teşekkülü hakkında açıklamalarda bulunan Malatya milletvekili Feyzi Efendi, 15-20 sene önce bölgeye gelen askerlerin ahalinin malını, arazisini alarak bir çiftlik yaptırdıklarını, İkinci Abdulhamid devri olması hasebiyle kimsenin bir şey diyemediğini, Meşrutiyetin ilanından sonra arazi sahiplerinin İstanbul'a birçok defa telgraflar çektiklerini ama netice alınmadığını söyleyerek⁵⁶⁵ çiftliğin hukuka aykırı bir şekilde kurulduğunu ileri sürmüştür.

Çiftliğin teşekkülünün Abdulhamid döneminde gerçekleşen bir isyan hareketiyle bağlantılı olduğunu söyleyen Malatya milletvekili Lütfi Bey, isyanı bastırmak için buraya gelen askerlerden korkan ahalinin buradaki arazilerini terk etmeleri üzerine kumandan Rahmi Bey'in arazinin boş kalmasını önlemek için burada bir çiftlik oluşturarak, bölgenin imarını gerçekleştirdiğini dile getirmiştir⁵⁶⁶.

---

⁵⁶² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 321-322.

⁵⁶³ TBMM ZC., D.I , İS.III, C.XIX, s. 322.

⁵⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 330.

⁵⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 322.

⁵⁶⁶ TBMM ZC., D.I , İS.III, C.XIX, s. 324-325. Lütfi Bey çiftliğin teşekkülü ile alakalı şunları söylemiştir: 1286'da Akçadağ kazasında meydana gelen bir isyan hareketi nedeniyle buraya bir kuvvet gönderilmiş. Askeri birliklerin buraya gelişinden sonra korkan ve telaşa düşen ahali, mallarını ve arazilerini terk ederek kaçmışlardır. Bu askerin kumandanı Rahmi Bey, arazinin atıl kalmasını önlemek için, kimse hükûmetten korkmasın herkes malına, arazisine sahip çıksın diye

Bu açıklamalardan sonra söz alan İsmet Bey, Meşrutiyet dönemlerinde, İkinci Abdulhamid ve Sultan Reşat tarafından çıkartılan iradelerle halkın mülkiyetinde olan arazilerin maliyeye devredildiğini belirtmiştir⁵⁶⁷. Maliyenin elinde bulunan ve tasarruf hakkı millete ait olan araziler arasında Sultan Suyu Çiftliği'nin de bulunduğunu söyleyen İsmet Bey, mülkiyet hakkı bütün millete ait olan arazinin mülkiyetinin, araziye aktif olarak kullanmakta olan ziraat erbaplarına verilmesi gerektiğini ifade etmiş, bunun da mevcut arazi kanunnamesiyle gerçekleştirilebileceğini şu sözlerle ortaya koymuştur: "...Şimdi efendim, arazinin hakkı tasarrufu, hakkı mülkiyeti millettir; hakkı tasarrufu müzarilere(araziye ekenler) satmak istiyor. Bu satış nasıl olur? Bu arazi kanunnamesine tevfikan ve onun suverisi tabikiyesine(uygulamasına) aidolan nizamname mucibince talimata tevfikan yapılır. Binaenaleyh, arazi kanunnamesinde ne vardır? Orada müzarilerin bir hakkı vardır? Hakkı rüçhan, hakkı mesil ve mecrada halit ve şeriktir*...".

Konuşmasının devamında, köylünün kullanımında olan arazinin satışında toprağı kullananlara öncelik verilmesi gerektiğini bildiren İsmet Bey: "...Böylece köylünün arazisi bir seneye kadar harice satılamaz. Çünkü Arazi Kanununda bunlar muharrerdir. Köylü talip iken, hükümet bir seneye kadar hiçbir yere satamaz. Binaenaleyh, burada(Arazi Kanunnamesindeki ahkâma tevfikan) diyecek olursak; satış muamelesi tamamen elimizde mevcut olan kanuna tevfikan yapılacaktır ve müzayede esnasında müzariin hakkı rüçhanı sabit olduğu zaman satılamaz. O zaman müzayede olamaz. Bedeli misline verilir. Harice karşı da zaten müzayede yoktur"⁵⁶⁸ diyerek satışlarda Arazi Kanunnamesi hükümlerine uyulması gerektiğine dikkat çekerek, arazinin açık artırma yoluyla değil "belirlenen bedel" karşılığında satılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'in altını çizdiği hususlardan da anlaşılacağı üzere; araziye şu anda ekmekte olan kişiler bir yıllık süre içerisinde bu araziye alabilirler. Ancak bu süre içerisinde arazi satın alınmazsa dışarıdan birisine satılabilir. Toprağı kullanmakta olan şahıslara verilmiş bir hak olan bu uygulamadan hareketle İsmet Bey, arazi satışında müzayede(artırma) usulüne de karşı

---

arazi sahiplerine haber yollamış, ahalinin bir kısmı gelmiş; ancak bir kısmı gelmemiştir. Bu çiftlik bugün 51 köy ve yüz bin dönüm araziye içermektedir. Rahmi Bey, gelmeyenlerin arazilerinin atıl kalmaması için araziye el koyarak asker vasıtasıyla buraları imar etti. Susuz olan bu araziye, güney batı tarafındaki Sultansuyu'ndan asker marifetiyle su getirildi. Ancak Rahmi Bey'den sonra gelen çiftlik müdürleri, Rahmi Bey zamanında canlandırılan bu araziye o reçberlerin elinden alıp başkalarına veriyorlar. Bu durum arazinin imarını zorlaştırıyor. Bu nedenle bu arazilerin sahipleri oradan buradan toplanmış adamlardır. İşte bu elli köyde toplanan ahali eski ahali değildir. Etraftan reçberlik için gelen insanlardır. Çiftlik idaresi de arazinin boş kalmaması için bu insanlara bu vesikaları vermiştir.

⁵⁶⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 332.

* **Hakkı rüçhan:** Üstünlük hakkı.; **Hakkı mesil:** Bir gayr-ı menkulden çıkan suları sınırları dışına akıtma hakkı.; **Halit:** Arazi hukukunda ortak olan kimse.; **Şerik:** Ortak. Develioğlu, **a.g.s.**, s. 900 ve 992.

⁵⁶⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.C.XIX, s. 333.

çıkarak, rüçhan hakkı esasının uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Oldukça isabetli bir yaklaşım olan bu öneri, halka hakkını vermek adına son derece kıymetlidir. Zira müzayede usulünden sadece zenginler istifade edebilirken, ekonomik durumu zayıf olan kişilerin bu usulde toprak sahibi olmaları mümkün görünmemektedir. Bu açıdan bakıldığında İsmet Bey'in yaklaşımı "halkçı" bir tavır olarak göze çarpmaktadır.

İsmet Bey'in açıklamalarının ardından, çiftliğin satışı ile alakalı konuşan Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi, "daha önce Bütçe Kanunu göz önünde bulundurularak satışı yapılan Eskişehir Çiftler Çiftliği'nin örnek alınarak satış muamelesinin buna göre yapılması" şeklinde bir öneride bulunmuştur. Bu teklife göre, verimine göre sınıflara ayrılan arazi, üzerinde ziraat yapanlara taksitle satılacaktır⁵⁶⁹. Burada, verimi yüksek olan arazinin değerinin de yüksek olmasını öngören bu teklifin hakkaniyetli bir yaklaşım olduğunu belirtmeliyiz. Ayrıca ödemeyi kolaylaştıracak "taksit usulü" de çiftçinin toprak sahibi olmasına yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.

Abdullah Azmi Efendi'nin bu teklifinden sonra meselenin komisyona gönderilmesini öngören önergelere geçilmiştir. Yapılan oylama neticesinde Sultansuyu Çiftliği'nin satılmasıyla alakalı kanun tasarısı, önergelerle birlikte Adliye ve Tapu-Kadastro Komisyonları'na gönderilmiştir⁵⁷⁰.

2 - İsmet Bey'in Halkın Sorumluluklarının İktisadi Gücüyle Orantılı Olması Hususundaki Israrı:

Halka yüklenecek sorumluluklarda, iktisadi gücün göz önünde bulundurulması gerektiğini her fırsatta dile getiren İsmet Bey, Meclis'in 7 Mart 1922 tarihli oturumunda, Nahiyelerin vazifeleri ve yetkileri ile alakalı Nahiye İdareleri Kanunu'nun 52. maddesi görüşülürken, bedeni mükellefiyetler konusunda söz alarak, geçimlerini amelelik yaparak sağlayanlara daha az sorumluluk yüklenmesini istemiştir.

Nahiye idareleriyle alakalı kanunun 52. maddesinde geçen vazife ve yetkiler şöyledir⁵⁷¹:

1-Yeni yapılacak olan bir Nahiye Dairesi'nin, devletçe belirlenen plan dâhilinde yapılması zorunludur.

2-Yeni yapılacak bir ilk mektebin de, devletçe belirlenen plan dâhilinde yapılması zorunludur.

3-Nahiye dâhilinde huzur ve düzenin, emniyet ve selametinin sağlanması.

4-Genel sağlığın korunması ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması.

⁵⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C..XIX, s. 333.

⁵⁷⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 334-335.

⁵⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 90.

5-Sağlığı bozacak yiyeceklerin, hasta ve zayıf hayvanların satışının yasaklanması, ekmeğin pişkin ve temiz olmasına özen gösterilmesi.

6-Sokaklar ve meydanların ve Pazar mahallerine peyderpey kaldırımların yapılması.

7-Düzenlenecek olan kanun gereğince, müşterek mesai yaparak ve bedenen çalışarak havayı bozan su birikintilerinin ve küçük bataklıkların kurutulması, suyollarının temizlenmesi, setler inşa edilmesi, içmeye elverişli suların köylere getirilmesi, dere ve yol kenarlarına ağaç diktilmesi, mevcut çeşme ve kuyuların iyi halde korunması.

8-21 Şubat 1921 tarihli kanuna dayanarak köy yollarının ıslahı, köyleri diğer köylere veya iskele, istasyon, umumi yollar ve vilayet yollarına kavuşturan yolların, bedenen çalışmak suretiyle inşa ve tamir ettirilmesi.

9-Ehli hayvanların ıslahı, iyi cinsinden boğa, aygır, teke ve koç tedariki.

10-Hayvanların hastalıklardan korunması ve bulaşıcı hayvan hastalıklarının yayılmasının önlenmesi için fenni tedbirler almak.

11-Taşınabilen ve taşınamayan bütün köy mallarının iyi bir şekilde muhafazası.

12-Nahiyelerde bulunan tarla, bahçe ve bostanların sulanması için gereken tedbirlerin alınması ve köy ahalisine ait suların adil bir şekilde dağıtılması.

13-Yetim ve terk edilmiş çocukların ve mecnunların toplattırılıp; kaza ve vilayet merkezlerine sevk edilerek vilayet müesseselerinin himayelerine verilmesi.

14-Kabristanların iyi bir şekilde muhafazası ve icap ederse belediyelere devredilmesi.

15-Çarşı ve pazarların idaresinin yerine getirilmesi.

16-Nahiye vazifelerini icra için gereken memurların istihdamı.

17-Devlet tarafından belirlenen kanunlar ile Nahiye vazifelerine dâhil edilecek çeşitli hususların yerine getirilmesi.

18-Her köy hususi koru, baltalıklarını açmayarak iyi muhafaza eyleyecektir. Korusu ve baltalığı olmayan köyler ihtiyaçları oranında bunları meydana getirmeye mecburdurlar.

On sekiz fıkradan oluşan 50. maddenin ilk altı fıkrası aynen kabul edilmiştir. Böylece nahiyeler bünyesinde yapılacak kamu binalarının belirli bir sisteme göre inşa edilmesine karar verilmiştir. Asayiş, güvenlik ve sağlıkla alakalı önemli kararlar alınmış, sokak ve meydanların düzenlenmesine yönelik adımlar atılmıştır.

Yedinci madde hakkında söz alan Karasi milletvekili Abdülgafur Efendi, cami ve mescitlerin de iyi bir şekilde muhafazasını önermiştir. Bolu milletvekili Şükrü Bey, bataklıkların kurutulmasıyla elde edilecek yerlerin nahiye idarelerine devredilmesi teklifinde bulunmuştur. İzmit milletvekili

Hamdi Namik Bey ise her haneye helâ yapılmasını istemiştir. Madde bu teklifler doğrultusunda kabul edilmiştir.

Yedinci fıkranın komisyonda kabulünden sonra söz alan İsmet Bey, yedinci fıkra ile birlikte bedeni ve nakdi mükellefiyetin birlikte kabul olunmasına rağmen sekizinci maddeyle birlikte mükellefiyetin sadece bedeni mükellefiyete hasredildiğine işaret etmiş, oysa her ikisinin kabulünün gerekli olduğunu söyleyerek, bu duruma itiraz etmiştir. Konuşmasında, bedeni mükellefiyeti ifa edecek olanların en önemli kısmını geçimlerini amelelik yaparak sağlayan insanların oluşturduğuna dikkat çeken İsmet Bey, bu nedenle, bu durumda olanların mesai günlerinin art arda gelmesi gerektiğini, aksi takdirde bu kişilerin günlük ihtiyaçlarını karşılayamayacakları için sıkıntıya düşeceklerini belirtmiştir⁵⁷².

Servet sahibi kimselerle amelelerin aynı oranda mükellef olmaları usulünün haksızlık olacağına da dikkat çeken İsmet Bey, herkese eşit miktarda sorumluluk verilmesi durumunda amelenin işsiz kalacağını ve geçimini sağlayamayacağını savunmuştur: "...Erbabı servet fazla mükellef olsun ki amelenin mükellefiyeti kendi ihtiyacatı hayatiyesini tazyik edecek mikyastan aşağı düşebilsin. Mesela; bir nahiye dairesinde yapılacak bir müessese için her mükellef beş gün çalışacak ise, o amele üç gün çalışmalı ve beş günün ihtiyacını temin edecek nakdi mükellefiyetler karşısına konulmalıdır" deyip bu düşüncesini ortaya koymuştur. Konuşmasının sonunda, kişilerin servet durumuna göre derece derece mükellef olmaları esasının kabul edilmesi gerektiğini söyleyen İsmet Bey, sekizinci fıkraya "Mükellefiyeti nakdiyei müterakkiye ve bedeniye usulüyle" kaydının konulması için fıkranın komisyona gönderilmesi amacıyla bir önerge vermiştir⁵⁷³.

İsmet Bey'in "bedeni ve nakdi sorumluluğun birlikte olması, amele ve servet sahibi insanların ekonomik güçleri oranında vergilendirilmeleri gerektiği" şeklinde özetleyebileceğimiz bu açıklamalarından sonra söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, insanların belirli günlerle mükellef olmaları usulüne karşı çıkmış ve "herkesin işi öbürüne atacağını, kimsenin çalışmayacağını" iler sürmüştür. Kanun maddesine "mükellefiyeti bedeniye yerine taksimi amal"⁵⁷⁴ tabirinin getirilmesi gerektiğini ifade eden Şükrü Bey, işin başında olan kişilerin akrabalarını çalıştırmayarak adam kayırma yoluyla suistimallere neden olacaklarına dikkat çekmiş, "taksimi amal" yoluyla herkese belirli oranda sorumluluk yüklenmesinin daha iyi olacağını ve işin daha kısa zamanda yapılabileceğini ifade etmiştir.

Fıkroda geçen "kanunu mahsus" tabirinin, 21 Şubat 1921 tarihli kanun olduğunu söyleyen Karasi milletvekili Hasan Basri Bey, şimdiye kadar köylüye angaryalar tahmil edilerek zulmedildiğini, köylünün kendi yolunu yaparak kendi yararına çalışmış olacağını hatırlatarak, mükellefiyeti

⁵⁷² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 101.

⁵⁷³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 102.

⁵⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 102.

bedeniye usulünün tatbik edilmesi gerektiğini savunmuştur. Hasan Basri Bey, İsmet Bey'in teklifinin münakaşasının, 21 Şubat tarihli kanunun tadiliyle mümkün olacağını da sözlerine eklemiştir.

Hükümet adına söz alan Dâhiliye Vekâleti Vekili Vehbi Bey, yolların inşası için mükellefiyeti bedeniyenin yanı sıra maddi giderleri karşılamak için mükellefiyeti nakdiyeye ihtiyaç duyulduğunu, bu nedenle fıkra mükellefiyeti bedeniye ve nakdiye tabirinin olması gerektiğini ifade ederek fıkra ile alakalı düzeltme önerisi vermiştir. Bu açıklamalar üzerine İsmet Bey, daha önce verdiği önergesiyi geri aldığını ifade etmiş, akabinde fıkra komisyona havale edilmiştir⁵⁷⁵.

İsmet Bey'in Nahiye İdareleri Kanunu hakkındaki tüm açıklamalarını göz önünde bulundurduğumuzda, kendisinin servet ölçüsüne göre mükellefiyeti savunduğu açık bir şekilde görülmektedir. İsmet Bey'in yukarıdaki teklifi, konuyla alakalı 21 Şubat 1921 tarihli kanunla çelişmesi nedeniyle mümkün olmamış ancak kendi teklifi hakkında Hasan Basri Bey tarafından yapılan eleştiri üzerine önergesini geri alarak, lüzumsuz tartışmalara girmemesi, meselenin kanunlar dairesinde halledilmesi yönünde gayret sarfettiğini göstermektedir. Bununla beraber, fıkra hakkındaki açıklamalarıyla Meclis'te tartışma başlatması, diğer milletvekillerinin de meseleyi farklı yönlerden münakaşa etmelerine imkân vererek, fıkranın komisyona havalesine katkıda bulunmuştur.

Ehli hayvanların ıslahını öngören 9. fıkra Antalya milletvekili Halil İbrahim Bey'in "iyi damızlık" şeklindeki ilavesiyle kabul edilerek, uzun süren savaşımlardan ötürü neredeyse yok olmakta olan hayvancılık yeniden canlandırılmak istenmiştir. 10. ve 11. fıkralar aynen kabul edilerek, köylerde bulunan taşınır ve taşınmaz malların muhafazası ile hayvan hastalıklarına karşı mücedele için gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştır. 12. fıkra Erzincan milletvekili Osman Fevzi Efendi'nin teklifi çerçevesinde, bostan ve bahçe ifadesine "sair mezruat" da eklenerek fıkra genelleştirilmiş, böylece tarım arazilerinin sulanmasıyla alakalı daha adil bir düzenlemenin önü açılarak, ahalinin ortak kullanımında olan suların "adil taksimi" esası benimsenmiştir. 13. fıkra ile alakalı olarak söz alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, fıkranın ilk kısmında geçen "Yetim ve terk edilmiş çocukların ve mecnunların toplattırılıp..." şeklindeki ifadeye "insan olmak itibarıyla (toplattırılmak) sözü yanlış" diyerek karşı çıkmış ve "toplattırılmak" kelimesinin "sevk" kelimesiyle değiştirilmesini önermiştir. Hüseyin Avni Bey, bu ifadeye, insana yakışmayan bir mana taşıması sebebiyle itiraz etmiş ve madde düzeltilerek kabul edilmiştir. Kabristanların muhafazası hakkındaki 14. fıkra daha kapsamlı hale getirilmek üzere komisyona gönderilmiştir⁵⁷⁶.

15. ve 16. fıkraların aynen kabulüyle, büyük kasabalarda halka hizmet götürecek kadroların tamamlanması hedeflenmiş, çarşı ve pazarların daha iyi işleyebilmesine yönelik bir adım atılmıştır.

⁵⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 103.

⁵⁷⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 104-105.

17. fıkra ile alakalı söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, fıkra hakkında açıklama yapmak yerine 52. madde hakkında genel bir değerlendirme yapmış: 52. maddenin yetersiz olduğunu, düzenlemenin halkın ihtiyaçlarına cevap vermediğini, halkın idarede söz sahibi olmasıyla alakalı herhangi bir düzenlemenin yapılmadığını söylemiştir. Şükrü Bey'in meclise sunduğu, nahiye idarelerine hukuki alanda bazı yetkilerin devredilmesini öngören teklifi kabul edilmemiştir⁵⁷⁷.

Köylerde bulunan ormanların durumlarıyla alakalı 18. fıkra, Kars milletvekili Fahrettin Bey'in "orman bulunmayan köylerde hane başına en az 100 ağaç dikilmesini"⁵⁷⁸ öngören teklifi çerçevesinde karara bağlanmış, böylece "ağaç dikme" bir nevi mecburiyet haline getirilmiştir.

Maddeyle alakalı tüm fıkralar ve bunlar üzerinde yapılan görüşmeler incelendiğinde; nahiyelerin imar, çevre düzenlemesi konularında ve sağlık, emniyet gibi müesseseleri üzerinde çok yönlü bir çalışmanın yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak, halka kendi kararlarını alma noktasında henüz tam bir özgürlük tanınmadığının da altını çizmeliyiz.

3- İsmet Bey'in "Tekâlifi Milliye" Adıyla Halktan Alınanların Halka İadesi Meselesindeki Tavrı:

Mustafa Kemal Paşa'nın, başkumandanlık makamından vermiş olduğu emirle, eli silah tutan her Türk vatandaşının orduya alınması için başlattığı cephe seferberliği, 7-8 Ağustos 1921 tarihinden itibaren ordu gerisinden başlattığı cephe gerisi seferberliği ile birleşerek Türk ve Dünya tarihinin eşiz uygulamalarından biri olmuştur. Tekâlif-i Milliye emirleri olarak Milli Mücadele tarihine geçen bu emirler her şeyiyle en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş milli hazırlık hükümlerini içermektedir⁵⁷⁹. Bu emirler doğrultusunda halkın yapmış olduğu fedakârlıklarla Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır.

Zaferin ardından, Sakarya Savaşı'ndan önce halktan alınanların halka geri ödenmesi için bir kanun tasarısı hazırlanarak, 22 Mart 1923'de Meclis'e sunulmuştur. Tekâlifi Milliye Emirleri kapsamında halktan alınıp da geri verilmeyen miktarın, halkın devlete olan borçlarıyla karşılaştırılarak ödenmesini öngören kanun tasarısının müzakeresi sırasında söz alan İsmet Bey, Milli Mücadele döneminde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla halktan bu adla alınanların, kademeli olarak halka geri ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Hükümet'in hazırladığı kanun tasarısında; 1920, 1921, 1922 senelerine ait Tekâlif-i Milliye Emirleri kapsamında alınanların ve Nakil vasıtalarının bedellerinin ödenmesi öngörülmektedir. Konu hakkında Kayseri

⁵⁷⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 308-310.

⁵⁷⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 311.

⁵⁷⁹ Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, ATAM, Ankara 1998, s. 60. Detaylı bilgi için bkz. Aynı eser, s. 61-120.

milletvekilleri Osman Zeki Bey ile Atıf Beylerin hazırladıkları bir diğer tasarıda ise daha geniş kapsamlı bir tarih verilerek; “1908 senesinden 1918 senesi sonuna kadar gerek bütçe borcu gerekse Balkan Savaşıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu harp borçları”nın karşılıklarının da verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Osman Zeki Bey ve Atıf Bey, hazırladıkları kanun tasarısının gerekçesinde; İstanbul Hükûmeti'nin tarihe karışması nedeniyle TBMM hükûmetinin müslüman ahalinin hukukunu koruması gerektiğine dikkat çekerek, halkın, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan alacaklarının da geri ödenmesini istemişlerdir⁵⁸⁰.

TBMM'nin devam eden bir Meclis olduğu görüşünü savunan ve 1919 yılı sonuna kadar olan askeri borçların ödenmesini öngören bu kanun tasarısının ve gerekçesinin Meclis'te okunmasından sonra İsmet Bey'in de azası olduğu Bütçe Komisyonu'nun mazbatasına geçilmiştir. Mazbatada hükûmetin ve Osman Bey ile Atıf Bey'in müşterek tekliflerinin incelendiği, hükûmetin teklifinin tadilen kabul edildiği, Osman ve Atıf Beylerin müşterek tekliflerinin ise reddedildiği gerekçeleriyle beraber dile getirilmiştir⁵⁸¹. Gerekçeden anlaşılacağı üzere Hükûmet'in belirlediği esaslar, Osman ve Atıf beylerin kanun tasarısına nazaran, yakın planda hazineye daha az yük getireceği için kabul edilebilir görülmüştür. Nitekim Maliye Vekili “Halkın alacaklarının tamamının bu sene ödenmesi mümkün değildir. Bunu bir senede verelim dersek 1923 senesinin bütçe dengesi sarsılacaktır. İki senede bu borcu temizlemek; zannedirim büyük bir başarıdır”⁵⁸² diyerek borcun zamana yayılarak ödenmesinin daha isabetli olacağını vurgulamıştır.

Tasarı hakkında söz alan İsmet Bey, “Kanunun heyeti umumiyesi hakkında arkadaşlarım zannediyorum ki; söz söylemeyeceklerdir. Çünkü kanun halkın hakkını halka iade etmektir. Hatta tamamen değil bile...” diyerek, bu kanun tasarısıyla halkın geçmiş yıllarda yapmış olduğu

---

⁵⁸⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120-123.

⁵⁸¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 123-124. Osman ve Atıf Beylerin müşterek teklifleri şu sözlerle reddedilmiştir: “...Bununla birlikte 1908 senesinden 1918 senesi sonuna kadar mevcut borçların halen ödenmesi ve hesaplanması için mali güç müsait olmadığından Maliye Vekâleti'nin zikrolunan borcu ödemesi mümkün değildir. Ancak fertlerin milyonlarca liralık servetlerinin kullanılamaz bir halde kalması, memleket için iktisadi yönden büyük zararlar meydana getirdiğinden dolayı bu hususta ciddi tedbirler alınması gerekmektedir. Bu meselede yapılacak en ciddi tedbir ise arz edilmiş yılların geçmiş borçlarının ödenmesi için hazine tahvili çıkarılmasıyla talepleri karşılığında talep edenlere verilmesinden ibarettir. Talep sahiplerine verilen işbu borç senetleri borsaya kabul edilerek senelik taksitleriyle verilecek faizin miktarı kadar uygun bir kıymet kazanacağından talep eden, bundan mühim surette istifade ve servetlerini artırarak ve kullanarak memleket ekonomisinin gelişmesine hizmet edecektir. Bu, hükûmet tarafından önemle dikkate alınmak üzere zikredilen borcun şimdilik ertelenmesi zaruridir. 1919 senesine gelince zikredilen seneye ait ödenek bakiyesi hesapları tespit ve borç defterleri de Maliye Vekâleti'nce İstanbul'dan ve sair vilayetlerden istenmekte olduğundan bütçe ödeneği mevcut ve bunun peyderpey hesaplanması veya ödenmesi mali güç nispetinde mümkün olabilecektir...”.

⁵⁸² **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 125-126.

fedakârlıkların en azından bir kısmının geri ödeneceğini belirtmiştir. İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra maddelere geçilmiştir.

Halkın 1922 mali yılı sonuna kadar geçen zamana ait, hazine borçlarıyla, kendisinin hazine alacaklarının(ana, baba, evlat, zevce, kardeş ve ortaklarının alacakları da dâhil) takas edilmesini öngören 1. madde hakkında söz alan Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, Tekâlifi Millîye emirleri çerçevesinde mültezimlerden ve tüccarlardan alınanların karşılığının ödendiğini, ancak halktan alınanların ödenemediğini, bu nedenle bundan sonraki senelere ait bütçelere konulacak ödenekler vasıtasıyla halktan alınanların bedellerinin geri ödeneceğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında, savaş döneminin sıkıntılarının halkın fedakârlığıyla giderildiğine dikkat çeken Maliye Bakanı, "...Çünkü yarın bu halkı yine fedakârlığa çağıracağız"⁵⁸³ diyerek ileride de yine halkın fedakârlık yapmasını bekleyebileceklerini hatırlatarak, halktan alınanların geri ödenmesi gerektiğine işaret etmiştir.

a- Halka Yapılacak Geri Ödemede Önceliğin TBMM Dönemi'ne Verilmesi:

Tekâlifi Millîye adıyla halktan alınanların halka geri ödenmesi konusunda bütçenin göz önünde bulundurulmasını isteyen İsmet Bey, önceliğin TBMM Dönemi'ne verilmesi gerektiğini, Osmanlı Devleti'nden kalma borçlar için ise ayrıca tedbirler düşünülebileceğini ifade etmiştir.

Müzakereler sırasında tartışılan temel konulardan biri olan "Halkın Osmanlı Devleti'nden kalma alacaklarının geri ödenmesi" hususunda söz alan Karahisarışarki milletvekili Ali Sururi Efendi, "Birinci Dünya Savaşı esnasında, özellikle halktan alınan nakil vasıtaları bedelinin hiç olmazsa yine birikmiş vergilerine sayılmasını neden düşünmediniz" diyerek bu konuya işaret etmiştir.

Bu konuda söz alan Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, "Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma borçların ödenmesi işi çıkmaza götürmektir. Nakil vasıtaları ve iâşe bedellerinin toplamı; 40–43 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor. Beş milyon aşağı beş milyon yukarı olabilir" diyerek, Ali Sururi Bey'in zikrettiği borçların ödenmesinin mümkün olmadığına işaret etmiştir. Konuşmasında Osmanlı Devleti'nin, son dönemlerinde girdiği savaşlarda halktan aldıklarının geri ödenemediğine dikkat çeken Maliye Bakanı, TBMM Hükûmeti'nin ise sulhü beklemeksizin halktan aldıklarını geri ödemeye başladığını belirtmiştir⁵⁸⁴. Halkın Osmanlı Devleti'nden kalma alacaklarının nasıl ödeneceğini: "...Birinci Dünya Savaşı borçlarını sulhtan sonra ya bir hazine tahviliyle değiştirmek, ya da belli tertiplere ayırıp her sene bütçesine ödenek koymak suretiyle ödeyebiliriz..." sözleriyle açıklayan Maliye Vekili, "...Takdir buyrulur ki; bugün ordu bütün azamet ve şevketiyle duruyor. Bu ordunun masraflarından kısarak Birinci Dünya Savaşı borçlarını ödeyemeyiz"

⁵⁸³ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 125-126.

⁵⁸⁴ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 126.

diyerek, son derece isabetli bir tespitte bulunmuş, Milli Mücadele'nin başarıyla neticelenmesi için öncelikle ordunun ihtiyaçlarının düşünülmesi gerektiğini savunmuştur.

Aynı paralelde görüşler dile getiren İsmet Bey de, "...Çok şey yapacağız, daha iyi bir şey yapacağız derken, zannedirim ki, halkın alacağı az bir miktarı da tehlikeye sokacağız. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki borçları 43 milyona ulaşmıştır. Bugün harp bütçesine sahip olan ve mücadelesini henüz bitiremeyen, Yeni Türkiye Devleti'nin Harp Bütçesindeki geliri, masrafına tekabül edemezken, bu borcu bu bütçeye nasıl sokarsınız efendiler? Buna imkân var mı? İmkân yoktur. Bu, burada düşünülemez bile. Onun için ayrıca düşünülecek bir mali tedbir vardır"⁵⁸⁵ diyerek öncelik verilmesi gereken konunun, ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak olduğuna vurgu yapmıştır.

Tüm bu açıklamalara bakılarak, şunları söyleyebiliriz: Sağlamış olduğu her türlü destekle TBMM Hükûmeti'ne zemin oluşturan halk, Mustafa Kemal Paşa'nın kurmayı planladığı yeni Türk devletinin de temelini oluşturmaktadır. Halka her alanda söz hakkı tanıyacak olan bu yeni anlayışın Osmanlı Devleti'nin yönetim tarzından tamamen farklı bir özelliğe sahip olması, yeni düzene geçişte bir takım sıkıntıları da beraberinde getirecektir. Böyle bir ortamda halkın yeni düzeni sahiplenmesini sağlamak için halkı kendi yanında tutmak zorunda olduğu gerçeğini gören TBMM Hükûmeti'nin, "halktan alınanların halka geri ödenmesi" hususunda hassas bir tavır ortaya koyması son derece isabetlidir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden kalma borçlar için başka bir ödeme planının düşünülmesi ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen devamlılıkları göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

b- Tekâlif-i Milliye Emirleriyle Halktan Alınanların Geri Ödenmesi Meselesi:

Tekâlifi Milliye adıyla halktan alınanların halka geri ödenmesini öngören kanunun müzakeresi sırasında öne çıkan hususlardan birisi de, zenginlerden ve fakirlerden alınanların ne şekilde ödeneceğidir.

Konu hakkında söz alan Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, Tekâlif-i Milliye Emirleri adı altında zenginlerden ve fakirlerden alınanların geri ödenmesi konusunda bir mukayese yaparak, zenginler sınıfından sayılan tüccarın alacağının önemli bir kısmının, ödeyeceği gümrük vergisi ile karşılandığını hatırlatmış, ekonomik zorluk içerisinde bulunan halkın alacaklarının ödenmesi için ise bu kanunun hazırlandığını ifade etmiştir.

Halkın Tekâlif-i Milliye dolayısıyla türlü sıkıntılar çektiğini dile getiren İsmet Bey, Tekâlifi Milliye Kanunu'nun uygulanması sırasında bazı adaletsizliklerin yaşandığını ileri sürmüştür: "...Tekâlifi Milliye varlık üzerine tesis edilmiş vergilerdendir. Fakir denildiğinde; nakil vasıtası olmayan, elinde

---

⁵⁸⁵ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 131.

zahiresi olmayan, hayvanları olmayan insanlar akla gelir. Bunlara Tekâlifi Milliye tatbik edilmemelidir. Ancak ben memleketimde tatbik edildiğini aynen gördüm. Elindeki tüm sermayesi, zahiresi ve hayvanları olan insanların tüm sermayesi ellerinden alınmıştır. Bundan dolayı düşünabiliyor musunuz ki; bu insanların hazine borçları da alacaklarına denk olsun Mümkün değildir. Ne olacaktır. Ağnam, aşar ve saire olacaktır. Zaten 1339(1923) senesinin aşarı buna dâhil değildir. Bundan dolayı 1338(1922) senesi sonuna kadar hazine alacağı, mutlaka mazbata sahiplerinin mazbatalarındaki rakamlarına uygun mu gelecektir. Hayır, uygun gelmeyecektir. Uyma ihtimali de yoktur. Yirmi bin liralık zahire sahipleri vardır, bugün iflas etmişlerdir. Samsun'da zahiresi vardır; sermayesi Çorum'dadır. Merzifon'da zahiresine el konulmuştur. Sahibi Yozgat'tadır. Aradaki kredileri de yemiş; itibarı da bitmiştir. Tamamen iflas etmiştir. Şimdi biz bunları düşünerek iyi bir kanun yapacağız ve adalet bu suretle temin edilecek diye eğer böyle yapacak olursak bu üç milyonla iş yapmanın imkânı yoktur”.

İsmet Bey bu açıklamasıyla; Kurtuluş Savaşı'nın ağır yükünü fakir halkın çektiğine işaret etmiştir. Bazı zahire sahiplerinin bu uğurda müflis durumuna düştüğüne ve ticari itibarlarını kaybettiklerine de değinen İsmet Bey'in açıklamalarından anlaşılacağı üzere, savaş ortamında ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verildiği için kanunun sınırlarının dışına çıkılarak, halkın zahiresine, hayvanına el konulmuştur.

Halkın yaptığı bu fedakârlıkların karşılığının mutlak surette ödenmesi gerektiğini dile getiren İsmet Bey, bu çerçevede halkın devletten olan alacaklarının tamamının aynı anda ödenmesinin mümkün olmadığını da hatırlatmış, “...Tekâlifi Milliye borçlarının tespit edilebilen miktarı altı milyona yakındır. Bu sene bunun üç milyonu ödenecektir. Fazlası için karşılık bulmak mümkün değildir. Esasında Tekâlifi Milliye-Tekâlifi Harbiye kanunları bedelleri ertelenmiş yani peşin olmayıp ileride verilecek olan vergi kanunlarıdır. Bunlar sulhu takip eden senelerde ödenir. Maliye Vekâleti henüz gelirleri giderlerine karşılık gelmeyen harp bütçesine bunu sıkıştırabilmiş ise ben takdir ediyorum. Yani yeni Türkiye Devleti halka yüklemiş olduğu fedakârlığın karşılığını sulhu elde etmeden harp senesi içerisinde ödemiş olacaktır. Bundan daha güzel bir şey olamaz”⁵⁸⁶ diyerek olağanüstü ekonomik şartların hâkim olduğu bir dönemde bu ödemeleri yapacak olan Maliye Bakanlığı'nın, dolayısıyla TBMM Hükûmeti'nin büyük bir başarıya imza attığının altını çizmiştir.

Konuşmasında, halka yapılacak geri ödemeler konusunda halkın devlete olan borçlarıyla alacaklarının karşılaştırılması hususuna da temas eden İsmet Bey, “Efendim TBMM Hükûmeti 1920 senesinde teessüs etmiştir. Bundan dolayı 1920'den 1922 senesine kadar alacağı vardır. Borcunu öderken bu alacağını da tesviye etmesi gayet tabii bir şeydir. Hesaplamak mali bir işlemdir” diyerek hükûmetin borcunu düşünürken alacağını da hesap etmesinin doğru olduğuna işaret etmiştir.

---

⁵⁸⁶ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 132.

İsmet Bey'in aydınlatıcı açıklamalarından sonra kürsüye gelen Bütçe Komisyonu başkanı Ali Cenani Bey de, mevcut şartlardan dolayı halkın alacaklarının tamamen ödenemeyeceğini, mali durumun düzelmesiyle birlikte gelecek yıllarda ödemelere devam edilebileceğini⁵⁸⁷ bildiren bir konuşma yapmıştır.

Bu açıklamalardan sonra 1. maddeyle alakalı önergelere geçilmiştir. İsmet Bey'in, maddenin başındaki 1921 senesini 1922 olarak değiştiren teklifi kabul edilmiş ve madde İsmet Bey'in açıklaması doğrultusunda onaylanmıştır⁵⁸⁸. Böylece kanunun kapsamı biraz daha genişletilmiştir.

Birinci maddenin onaylanmasından sonra ikinci maddeye geçilmiştir.

Madde 2: Birinci madde gereğince mahsubedilecek borcu olmayan ashabi matlubun elindeki mazbatalar muhteviyatı 100 liraya kadar tamamen ve 100 liradan fazlası % 20 nispetinde olmak üzere ödenir.

İkinci maddenin komisyona havalesini öngören Mentеше milletvekili Dr. Tefvik Rüştü Bey'in önergesinin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, "bundan daha iyi bir madde yapmanın imkânı yoktur. Çünkü fakara köylü yüz liraya kadar olan matlubatını tamam alacaktır. Mütebakisinin yüzde yirmisini de alacaktır. Bu suretle üç milyon lira mahsubedilecektir. Başka suretle yapmak imkânı yoktur. Kanunu tehir etmek suretiyle halka verilecek para da tehir olunacaktır"⁵⁸⁹ diyerek mevcut şartlarda maddenin kabulünün halkın yararına olduğunu söyleyerek, komisyona havalesine karşı çıkmıştır. İsmet Bey'in bu tavrına rağmen komisyona gönderilen ikinci madde, 12 Nisan 1923'te yeniden Meclis'e sunulmuştur. % 20'lik oran % 25'e çıkarılmış ve nakden ödenmesi kabul edilerek onaylanmıştır⁵⁹⁰.

İkinci maddeyle birlikte kanunun diğer maddeleri de Meclis'te okunarak oylamaya sunulmuş ve tartışılmadan kabul edilmiştir⁵⁹¹.

Görülüyor ki, hükümet, halkın birikmiş borçlarını ödeyebilmek için vergi borçlarıyla alacakları karşılaştırarak, borçların ödenmesini kolaylaştırmak istemektedir.

---

⁵⁸⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 133.

⁵⁸⁸ **İsmet Bey'in önergesi:** "1337 (1921) senesinin 1338 (1922) senesine tebdilini teklif eylerim" şeklindedir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 135. Kabul Edilen 1. Madde: 1922 mali senesi sonuna kadar geçen müddete ait rüsum ve ukuttan vergilerden eşhası adiyeye ve hükmiye zimmetinde tahakkuk etmiş olan matlubatı hazine 1920, 1921, 1922 senelerine ait tekâlifî milliye ve harbiye ve vesaiti nakliyei berriye ve bahriye de dâhil olduğu halde 1923 mali senesi sonuna kadar aynı eşhas ve efradın şahıslarıyla ana, baba, evlat, zevç veya zevcelerinin ve muameleleri müşterek birader, kız kardeş ve ortaklarının, Hazinei Maliye zimmetindeki bilimum matlubatıyla takas ve mahsubolunur.

⁵⁸⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 137.

⁵⁹⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 68.

⁵⁹¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 69. Oylamada 171 kabul oyuna karşılık, 5 red ve 1 çekimsiz oy kullanılmıştır. İsmet Bey oylamaya katılmamıştır. Aynı yer, s. 98-99.

c- İstanbul'dan Anadolu'ya Gelen Mallardan Alınan İkinci Gümrük Vergisinin Kaldırılması:

İstanbul'un işgal altında olduğu dönemde oluşan gümrük sorunları nedeniyle Anadolu halkı ağır bir ekonomik yükün altına girmiştir. Şehrin işgal altında bulunması nedeniyle buradan Anadolu'ya satılan mallardan 2. defa gümrük vergisi alınması fiyatları arttırdığı için zaten sıkıntılı bir hayat süren halkın durumu daha da kötüleşmiştir.

Bu sıkıntının giderilmesi için Erzurum milletvekili Asım Bey tarafından hazırlanan ve İstanbul'dan Anadolu'ya gelen mallardan ikinci defa gümrük vergisi alınmamasını öngören teklifi, Meclis'in 26 Mart 1923 tarihli oturumunda ele alınmıştır⁵⁹². Konu hakkında söz alan Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey, "...gayet acil, memleketle alakalı bir meseledir. Uygulamada haksızlık, kanunsuzluk var; iki defa gümrük alınamaz" diyerek iki defa gümrük vergisi alınmasının yanlış olduğunu dile getirmiş, aynı paralelde görüş bildiren Erzurum milletvekili Durak Bey de, "...Büyük Millet Meclisi'nin görevi bu kanunsuz uygulamayı iştir iştir derhal kaldırmaktır"⁵⁹³ diyerek uygulamaya karşı çıkmıştır.

Konuyla alakalı olarak söz alan Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, "Efendim Mudanya mukavelenamesi mucibince işgali resmen Meclisi Ali kabul etmiştir. İşgal altında bulunan memlekete karşı Gümrük tesis etmek Gümrük Kanunu'nun ahkâmı asliyesindedir. Eğer Meclisi Ali müsaade ederse kordon kalkacaktır. Yoksa kalkmaz"⁵⁹⁴ diyerek uygulamanın İstanbul'un işgaliyle alakalı olduğunu, işgalin sona ermesiyle ikinci gümrük vergisinin kaldırılabilceğini ifade etmiştir.

Önergenin usule aykırı olduğunu savunan İsmet Bey ise, "Arkadaşlar, lütfen müsaade buyurun! Hakikaten İstanbul'a parça olarak gelen emtiadan sahillerde tekrar Gümrük alınıyor, fakat bu böyle bir tahrir ile bir karar ile halledilecek bir mesele değildir. Çünkü bu bapta Meclisi Ali'nin bir kararı vardır... İstanbul'un işgali dolayısıyla dâhiliye beyannamelerinin hakiki veçhile tanzim edilemeyeceğine binaen dâhile gelecek eşyadan Gümrük alınması hakkındaki kararınız devam etmektedir... İstanbul TBMM'ye katılmıştır. Bunun esaslı bir surette halli lazımdır. Böyle tahrirle halledilemez. Bundan dolayı tahririn reye konulmamasını teklif ediyorum"⁵⁹⁵ diyerek meselenin ancak bir kanunla halledilebileceğine dikkat çekmiştir.

Burada İsmet Bey'in de izah ettiği üzere, gümrük vergisi hakkında iki farklı dönem vardır. Birincisi İstanbul'un işgal altında olduğu dönemdir ki; İstanbul'dan Anadolu'ya gelen mallardan gümrük vergisi alınmaktadır. Çünkü İstanbul, TBMM Hükûmeti'nin kontrolü dışındadır. İkinci dönem ise İstanbul'un işgalden kurtularak TBMM'ye katıldığı dönemdir ki; İstanbul, TBMM'nin yönetimi altındaki diğer şehirlerle aynı statüde değerlendirilmelidir.

⁵⁹²TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 162-163.

⁵⁹³TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 162.

⁵⁹⁴TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 82.

⁵⁹⁵TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 163.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra meselenin aciliyeti üzerine tartışmalar yapılmış, ardından oylamaya geçilerek, İstanbul'dan Anadolu'ya gelen mallardan ikinci defa gümrük vergisi alınmamasını öngören teklif, acilen görüşülmek üzere Bütçe Komisyonu'na havale edilmiştir⁵⁹⁶. Komisyonunda yapılan düzenlemeler neticesinde, 12 Nisan 1923'de Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını uyarınca yapılan oylama neticesinde, Burdur milletvekili İsmail Suphi Soysallı'nın muhalefeti dışında, ittifakla kabul edilmiştir⁵⁹⁷.

Böylece, İstanbul'un işgali nedeniyle uygulanmakta olan ve halkı zor durumda bırakan çift gümrük vergisinin kaldırılmasıyla, hem halkın sıkıntısı giderilmiş, hem de gümrük sorunu halledilmiştir.

4- İsmet Bey'in Halkçılığı ve Sözlerinin Takipçiliği: Meclis Görüşmelerinin Önem Sırasına Göre Yapılması Yönündeki İsrarı:

İsmet Bey'in TBMM'de yapmış olduğu konuşmaları incelendiğinde; kendisinin halkçı bir tavır sergilediğini ve bu konuda dile getirdiği önerilerin takipçisi olduğunu görmekteyiz. Nitekim 8 Mart 1923 tarihli Meclis oturumunda görüşülen "mebusların senelik tahsisatlarının dört taksitte ödenmesini öngören takrir(önerge)" hakkında söz alarak, halkın Milli Mücadele'ye yaptığı desteğin daha önemli olduğuna dikkat çekerek, önceliğin halka yapılacak geri ödemelere verilmesi gerektiğini hatırlatmıştır.

---

⁵⁹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 163.

⁵⁹⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 82. Bütçe Komisyonu Mazbatası: Filhakika un ve buğdaylar müstesna olmak üzere bugün İstanbul'da tatbik edilen Gümrük tarifesi memleketin aksamı sairesinde tatbik edilen tarifinin aynı olduğu cihetle hariçten gelecek eşyayı ticariyeden evvela İstanbul'a, saniyen İstanbul'dan Anadolu'ya hini ithalinde iki defa gümrük resmi alınması gayritabii ve iktisaden gayrikabili tecviz bir haldir. Esasen transit suretiyle Anadolu'ya geçecek eşyadan yalnız bir defa gümrük resmi alınmakta olduğu cihetle, bugün ikinci kordondan yalnız perakende mal alan küçük sermayeli tüccar müteessir olmakta ve transit suretiyle eşya celbeden tüccar ise küçük esnafın ikinci defa olarak verdiği vergiyi açıktan kazanç şeklinde müstehliklerden almaktadır. Bu defa ikinci gümrük resmi binnetice daima müstehliklere yüklenmekte ise de eşya fiyatının tereffüü, muameleyi azaltarak mübadele müddetini uzatacağı cihetle küçük sermayeliler bilhassa bu noktadan zarar görmektedirler. Her ne kadar İstanbul'daki gayritabii vaziyetin devamı müddetince ikinci gümrük kordonunun ilgası bazı mahzurlar tevliid edebilirse de vekâletçe buna karşı ihtiyatlı davranılarak neticelerini tahfif ve tahdid eylemek daima mümkün ve ilganın temin edeceği faidelere mukabil bu zararlar tali derecede haizi ehemmiyettir. Esbabı maruzaya mebni encümen bil-ittifak teklif-i vakıı tasvip eylemiştir. Ancak ikinci kordonun bilâkaydüşart ilgası takdirinde İstanbul'a tarifeyi asliyenin beş misli Resim vermek suretiyle ithal olunan un ve buğdaylar bilaresim Anadolu'ya gelebileceği cihetle buna mani olmak üzere encümen tanzim ve Avans Kanununa sekizinci madde olarak ilave edilen maddei kanuniyenin kabulü ve işbu mazbatanın tasviben Maliye Vekâletine tebliği arz olunur.

Karahisarşarki milletvekili Ali Sururi Efendi tarafından Meclis'e sunulan önerenin⁵⁹⁸ okunmasından sonra söz alan Kayseri milletvekili Ahmet Hilmi Bey, milletvekillerinin ekonomik durumlarının pekiyi olmadığını söyleyerek taksitlendirmeye karşı çıkmış ve "Arkadaşlar zannediyorum bu muvafık olmayacak. Vaziyetimizi nazarı itibara alırsanız bir kısım arkadaşlar bunu toptan alacaklardır. Hayatımızda muntazam bir bütçe sahibi olsak iktisat hayatımıza sahip olsak doğru olabilir..."⁵⁹⁹ diyerek, tahsisatların peşin ödenmesi yönünde bir tavır ortaya koymuştur.

Bu açıklamanın ardından oylamaya geçilmiş ve bazı milletvekillerinin, "ekseriyet yok" şeklindeki uyarılarına rağmen öneri kabul edilmiştir⁶⁰⁰.

Önerinin tartışılmadan kabul edilmesine karşı çıkan ve önem derecesi daha yüksek konuların olduğu uyarısında bulunan İsmet Bey; "Arkadaşlar gayet mühim bir ricam var. Biz bugün şu kanunları kabul ederken tabiidir ki, bir maslahatı, bir haceti ifa ediyoruz. Şuna şüphe yoktur. Fakat üç senedir, üç yüz milyon para tediye eden, bütçeleri temin eden halkın Sakarya Muharebesinde yaptığı fedakârlığa mukabil ve tekâlif-i milliyeye fedakârlığına karşı ancak üç milyon lira olarak iade etmek için birçok arkadaşımızın teklifi ile müdafaa-i milliyeye vekâletinin yapmış olduğu kanun tasarısı Muvazene-yi Maliye Encümeni'nce tadilen kabul edildi ve müstacelen ruznameye alındığı halde, yani üç yüz milyon liralık fedakârlık yapan halkın üç milyonunun iadesine dair olan kanunun tercihan görüşülmesini teklif ediyorum.(kabul sadaları) Bu kanunu tabederek celsei atiyede ya da şimdiki celsede görüşelim"⁶⁰¹ diyerek önceliğin halka yapılacak geri ödemelere verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ağır yükünü, tüm imkânlarını ortaya koyarak omuzlayan cefakâr halkın yaptığı fedakârlıkların cüzi bir kısmını karşılayacak olan bu öneri, İsmet Bey'in halkçı yaklaşımlarına misal teşkil etmektedir.

İsmet Bey'in bu önerisi, kendisinden sonra Meclise hitap eden Meclis başkanının, "Efendim İsmet Bey izah ettiler. Cidden umumi ve şümulü bir şeydir. Bundan dolayı sonraki celsede öncelikle görüşülmesini kabul edenler lütfen el kaldırsınlar" şeklindeki sözleriyle oylanmış ve ittifakla kabul edilmiştir. Ancak önerinin kabulünden sonra söz alan Bolu milletvekili Şükrü Bey, "Beyefendiler böyle her şey takdimen ve tercihan olacak olursa nasıl olur"? diyerek İsmet Bey'in teklifini eleştirmiştir. Dikkate alınmayan bu eleştirinin ardından Meclis başkanı, olağanüstü toplantı olasılığından dolayı

---

⁵⁹⁸ Karahisar Şarki mebusu Ali Sururi Bey'in takrirı şöyledir: Tahsisatı Seneviyenin üç ayda bir olmak üzere dört taksitte verilmesinin usul ittihazına Heyeti Umumiyece karar verilerek Heyeti idareye tebliği keyfiyet olunmasını teklif ederim. **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73.

⁵⁹⁹**TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73.

⁶⁰⁰**TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73.

⁶⁰¹**TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73-74.

milletvekillerinin Ankara'yı terk etmemelerini rica ederek, 17 Mart 1923'te toplanmak üzere oturuma son vermiştir⁶⁰².

Meclis'in faaliyetlerine verilen bu kısa aranın ardından konu, 21 Mart 1923'te yeniden Meclis gündemine gelmiştir. Meclis başkanı Musa Kazım Efendi'nin, "Şimdi efendim bir mazbata daha var. Ruznamede yazılı değilse de..." şeklindeki açıklamasını yarıda kesen İsmet Bey, "Müsaade buyurun. Ruznameye alınmadan mazbatalar okunuyor"⁶⁰³ diyerek, 8 Mart 1923'te Meclis'e sunduğu, tekâlifi milliyeye çerçevesinde halktan alınan paraların bir kısmının geri ödenmesiyle alakalı önerinin öncelikle görüşülmesi hususunda bir karar verildiğini, ancak hala görüşülmediğini hatırlatarak, bunun yerine ruznameye alınmayan mazbataların Meclis'te okunmasını eleştirmiştir. İsmet Bey'in bu tavrı, Meclis görüşmelerini dikkatlice takip ettiğini, Meclis'teki konuşmalarının arkasında durarak, önerilerini sonuçlandırmak istediğini ve usule riayet hususunda gayret sarfettiğini göstermektedir.

İsmet Bey'in bu usul açıklamasından sonra konuşan Meclis başkanı, "Adliye Encümeni'nden gelen mazbata hukuku şahsiyeye taalluk ettiği için diğerlerine tercihan ve takdimen okunması Meclisi Ali'nin kararı iktizasındandır. Onun için mazbatalar bu karara binaen okunmuştur" diyerek durumu izah etmeye çalışmıştır. Bunun üzerinde söz alarak, İsmet Bey'in açıklamalarına paralel görüşler dile getiren Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, "Usul hakkında söyleyeceğim. Tekâlifi Harbiye vesaiti nakliye bedellerinin sureti tediyesi hakkındaki kanunu, Meclisi Ali daha evvelce ruznamenin birinci maddesine aldı. Vaktin darlığına mebni o gün müzakere edemedik. Adliye Encümeni mazbatasını bir şahsın hukukuna taalluk eder. Fakat bu kanun bütün milletin hukukuna taalluk eden bir meseledir. Yani bugünü de Adliye Encümeninin mazbatalarıyla geçirirsek ferdin hukukuna karşı bütün milletin hukukunu ihmal etmiş oluruz. Bu mazbataların müzakeresi eğer daha çok uzayacaksa bunu çıkaralım. Mazbatalara daha sonra devam edelim" diyerek, bütün milleti ilgilendiren bir teklifi öncelikle görüşerek karara bağlanmak gerektiğine dikkat çekerek, İsmet Bey'in açıklamalarına destek vermiştir.

Konuşmasının devamında Maliye Bakanı, kendisinden sonra söz alan Karesi milletvekili Hasan Basri Bey'in "Yalnız arada hayat meselesi var ki, telafisi gayr-i kabildir" şeklindeki eleştirisine de cevap vermiş: "Bir iki saat veya bir gün sonrasında müzakeresinde fark yoktur. Fakat milletin emvali alınmış, eline mazbata verilmesi. Malını haczetmek ve daha bilmem ne yapmak suretiyle üç sene mütemadiyen aldık. Bir defa vermek için bir kanun yaptık. Elyevm müzakere edilemedi. Bir aydır bu kanun Meclisi Âlinizdedir"⁶⁰⁴ diyerek konunun acilen görüşülmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

---

⁶⁰² TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 74.

⁶⁰³ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 103.

⁶⁰⁴ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 103.

İsmet Bey'in ve Maliye Bakanı'nın bu açıklamalarına rağmen Meclis Başkanı, "Usulü sabıkayı bozmak için sebep yoktur" diyerek teklifi gündeme almamıştır.

Meclis'te müzakere edilecek konuların önem ve aciliyetlerine göre sıralanarak ele alınması gerektiğini savunan İsmet Bey, Meclis'te milleti ilgilendiren meselelere öncelik verilmesini isteyerek, yukarıda izah ettiğimiz meselenin takipçisi olmuştur. Meclis'in 22 Mart 1922 tarihli oturumunda, sivil doktorların ordudan terhis edilmelerine dair bir önerenin görüşülmesi sırasında söz alarak usul hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"...Efendim arkadaşlar her gün acil gündemlerde bir numara, iki numara diye teklif sunuyorlar. Ancak evvelki celsede 1 numaraya konmuş olan kanun duruyor, bazı sebeplerden dolayı diğerleri tercih ediliyor. Hâlbuki doğu illeri halkına yardım ve tamirat için beş yüz bin lira verilmesini arzu eden arkadaşlarımız bulunabilir. Fakat öyle önemli maddeler vardır ki; belki saatlerce devam edebilir. Tekâlif-i Milliye borçlarının ödenmesine dair olan kanunun bir numara olması geçen oturumda kabul edilmişti. Bugün için görüşelim demiş olduğunuz halde vakit müsait olmadığından konmadı. Zannedirim tasarının tamamı hakkında hiç söz yoktur. Bu millet üç senedir istiklal mücadelesi uğrunda 300 milyon ödemiştir. Bu kanun ile ancak 3 milyonunu vereceğiz. Zannediyorum ki; yüce meclis onu münakaşa bile etmez. Üç maddelik bir kanundur"⁶⁰⁵ diyerek konuyu ısrarla Meclis gündemine taşımak istemiştir. Halkın bütününe ilgilendiren bir konuya öncelik veren bu yaklaşım, İsmet Bey'in sadece seçim bölgesinin değil tüm ülke ahalisinin temsilcisi olduğunu göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Öne sürdüğü fikirler, bilhassa Maliye Bakanı'ndan olmak üzere Meclis'ten de destek gören İsmet Bey'in teklifine tepki gösterenler de olmuştur. Kütahya milletvekili Ragıp Bey, "Bendeniz de şunu hatırlatayım ki, bugün Perşembedir. Nevahi(Nahiye/Bucak) Kanununun müzakeresine mahsus bir gündür. Başka şey konuşulamaz" diyerek bu tepkisini dile getirmiştir. Erzurum milletvekili Durak Bey ve Van milletvekili Hakkı Bey, doğu illeri halkına yardım için verilecek 500 bin liranın görüşülmesini isteyerek, seçim bölgelerini ilgilendiren meseleyi öne çıkaran bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Bundan sonra bir açıklama yapan Meclis başkanı, "...her gün birini diğerine tercih edersek meclisten iş çıkmaz..." diyerek talepleri geri çevirmiştir. Yapılan oylama neticesinde, Meclis'in müzakere usullerine göre Perşembe günü Nahiye idareleri hakkındaki kanunun görüşülmesi gerektiği dile getirilerek, tartışmalara son verilmiştir⁶⁰⁶.

Müzakereler sırasında öne çıkan görüşlere ve meydana gelen tartışmalara bakıldığında; Meclis'in müzakere usulünde bir düzensizlik olduğu, görüşme önceliği konusunda Meclis'te tam bir birliğin sağlanmadığı

⁶⁰⁵ TBMM ZC.. D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 117.

⁶⁰⁶ TBMM ZC.. D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 117-119.

gözlenmektedir. Oldukça zor şartlar altında çalışmalarını sürdüren Birinci Meclis'in, yeni bir Meclis olması ve dönem içerisinde ciddi ekonomik sıkıntılarının yaşanması bu düzensizliğe sebep olarak gösterilebilir. Netice itibariyle, Mecliste lüzumsuz tartışmalara neden olan bu durum, zor şartlar altında faaliyet gösteren Meclis'in zamanının boş harcanmasına neden olmaktadır.

5- İsmet Bey'in Düşünce ve İfade Özgürlüğü'ne Bakışı:

Birinci Meclis dönemindeki çalışmaları sırasında İsmet Bey'in üzerinde önemle durduğu konulardan biri de düşünce ve ifade özgürlüğüdür. Meclis'te bu konuda yaşanan engellemeler karşısında söz alarak, milletvekillerinin fikirlerini söyleme noktasında serbest olmaları gerektiğini ısrarlı bir biçimde savunmuştur.

İsmet Bey, Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey tarafından hazırlanarak, 9 Mayıs 1921'de Meclis gündemine taşınan "Köy Hocası ve Sebilürreşat⁶⁰⁷ mecmualarının ücretsiz olarak köylere kadar ulaştırılmasına dair kanun teklifi ve Layiha Komisyonu mazbatasını" hakkında söz alarak düşünce ve ifade özgürlüğünün önemine dikkat çekmiştir.

Mazbataların okunmasından sonra söz alan Besim Atalay Bey, mecmuaların halkın anlayacağı dilde yazıldığını ve İslamın esaslarını halkın buradan öğrenebileceğini, bu nedenle her köye birer nüsha gönderilmesinin faydalı olacağını dile getirmiştir. Karahisarısahip milletvekili Nebil Efendi'nin, nakil vasıtalarının yetersizliği nedeniyle mecmuaları köylere göndermenin mümkün olmadığını öne sürmesi üzerine tekrar söz alan Besim Atalay Bey, "...Ulemadan bir zatın buna itiraz etmesine anlam veremiyorum. Bu duruma Allah razı olmaz. Köylü parasını veriyor, askerlik yapıyor, biraz buna dini mübini islami öğretmek fena mıdır?" diyerek cevap vermiştir.

Meselenin bu şekilde tartışıldığı bir ortamda söz alarak, teklifin fayda getirmeyeceğini savunan Çorum milletvekili Dursun Bey, "Efendim Meclisi Âlinizin böyle bir kanun yapması kadar mantıksız bir şey olamaz. Bundan maksadınız nedir? Ahaliyi bu gazete vasıtasıyla tenvir ve irşat etmek midir? Acaba bu gazeteyi değil binlerce gazete alsak bu vasıta ile biz köylülerimizi, ahalimizi hakikaten, hakikati içtimaiyemize isal edebilecek bir çare bulduğumuza kani olabilir miyiz?" diyerek teklife karşı çıkmış, köylüyü tenvir edecek başka vasıtlar bulunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Dursun Bey'in sözlerine şiddetle karşı çıkan Kırşehir milletvekili Müfid Efendi, "Bir İslami gazeteyi köylere göndermemek için neler söylüyorsunuz? Sizin bunun

---

⁶⁰⁷ Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, AKM Yayını, Ankara 1990, s. 360. Siyasi, dini, ilmi, ahlaki içerikli mecmuadır. Sahibi Eşref Ediptir. İstanbul'da basılmaktadır. Mecmua 1908 yılında yayınlanmaya başlamış olup, İslami düşünceleri yaymaya çalışan bir dergidir. Başmuharriri Mehmet Akif Ersoy'dur. 1921 yılı Ağustos ayı sonlarında Kayseri'ye taşınmış ve bir müddet orada yayınlanmıştır. Sakarya Savaşından sonra tekrar Ankara'da yayımına devam etmiştir. Mili Mücadeleye İslami açıdan bakan Sebilü'rreşad genel olarak hareketin destekleyicisidir.

hakkında söz söylemeye hakkınız yoktur”⁶⁰⁸ diyerek meseleyi çok tartışılacak bir noktaya taşımıştır. Bu eleştiri üzerine yeniden söz alan Dursun Bey, “Medreseleriniz mahvoldu, müderrisleri yok meydanda, köylerde imamlarınız yoktur. Siz bir gazeteye para kazandırmak için Hazineye mazarat mı yapacaksınız...”⁶⁰⁹ diyerek köylerdeki eğitim faaliyetlerinin yetersizliğine işaret etmiş, bu nedenle köylere gazete gönderme teklifinin faydasız bir girişim olacağını yinelemiştir.

Müfit Efendi'nin, Dursun Bey'e hitaben: “sizin bunun hakkında söz söylemeye hakkınız yoktur” şeklinde bir tepki göstermesi üzerine söz alarak milletvekili dokunulmazlığı konusunu gündeme getiren İsmet Bey, “Bendeniz müzakere esnasında hâsıl olan bir meseleyi tashih edeceğim. Bu haysiyeti mebusiyeye taalluk eden bir mesele oldu. Efendim, Müfit Efendi Hazretleri (Kırşehir Mebusu) asabiyetle Çorum mebusu Dursun Beyefendiye ‘bu kürsüden söz söylemeye hakkınız yoktur’ dedi. Çorum mebusu Dursun Bey, Çorum’un bihakkın mebusudur. Hatta bu meclisi buraya biriktiren kuvvetin uzvu failidir, o kuvvetin temelidir. Sivas kongresine istihkarı hayat ederek(hayatını hiçe sayarak) iştirak etmiştir. Bundan dolayı bütün milletin mebusudur ve hakkı kelamı(söz söyleme hakkı) mahfuzdur. İctihadı hürdür ve serbesttir. Rica ederim Müfid Efendi ifadelerini tashih buyursunlar”⁶¹⁰ diyerek hiç kimsenin, milletin temsilciliğini yapan bir vekilin düşünce ve ifade hürriyetini elinden alamayacağını belirtmiştir. Konuşmasında Sivas Kongresi'nin önemine de işaret eden İsmet Bey, Dursun Bey'in bu kongreye katılarak millet adına çok önemli bir sorumluluk aldığını, dolayısıyla Meclis'te millet adına söz söyleme yetkisinin bulunduğunu vurgulamıştır. Ancak İsmet Bey, Dursun Bey özelinde milletvekillerinin Meclis'te konuşma özgürlüğünü savunurken, Müfit Bey'in ifadelerinde küçük bir çarpıtma yapmıştır. Çünkü Müfid Bey, “Sizin bunun hakkında söz söylemeye hakkınız yoktur” demesine rağmen, İsmet Bey bunu ‘bu kürsüden söz söylemeye hakkınız yoktur’ şeklinde nakletmiştir. Yine de, İsmet Bey'in düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda ortaya koyduğu bu mücadele, dile getirildiği zamana ve zemine göre son derece büyük bir önemi haizdir.

İsmet Bey'in bu açıklamalarından sonra söz alan Hakkâri milletvekili ve aynı zamanda Sivas Kongresi'ne katılarak Temsil Heyeti üyeliğine de seçilen Mahzar Müfid Bey de, Dursun Bey'in Sivas Kongresi'nde canı ile hayatı ile uğraşan bir zat olduğuna kendisinin de şahit olduğunu söylemiş, bu nedenle kendisine söylenen sözlerin geri alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Müfit Efendi sözlerini geri almamıştır.

Görüşmeler neticesinde, Köy Hocası ve Sebülürreşat mecmualarının ücretsiz olarak köylere dağıtılmasını öngören kanun tasarısı, Muş milletvekili

---

⁶⁰⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 264.

⁶⁰⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 264.

⁶¹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 265

Abdulgani Bey'in teklifiyle; İrşat Komisyonu, Maarif Vekâleti ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'ne havale edilmiştir⁶¹¹.

6- İstiklal Madalyası Hakkında Kanun Teklifi Ve İsmet Bey'in Düşünceleri:

Kurtuluş Savaşı'nın kaderini belirleyen savaşların yapıldığı Batı Cephesi muharebelerinin başlamasından önce, halkın mücadeleye desteğini arttırmak için gerek cephede gerekse cephe gerisinde maddi ve manevi katkılarda bulunarak vatana hizmet edenlerin bu fedakârlıklarını temsilen kendilerine "İstiklal Madalyası" verilmesi konusu, 6 Eylül 1920'de Meclis gündemine getirilmiştir. Uygulamaya destek veren İsmet Bey, Kurtuluş Savaşı'na katılarak vatana hizmet edenlerin ödüllendirilmelerine dair bir nizamname bulunduğunu, bu nedenle nizamnameye göre hareket edilmesi gerektiğini söyleyerek, bu konuda kanuna gerek olmadığını dile getirmiştir.

Konu hakkında Saruhan milletvekili Mustafa Necati Bey tarafından hazırlanan İstiklal Madalyası hakkında kanun teklifi ve Layiha Komisyonu mazbatası, 6 Eylül 1920'de görüşülmüştür. Komisyon mazbatasında, "dinin ve vatanın muhafazası uğrunda girilen mücadele dolayısıyla maddi bir hediye ve hatıra gerek olmadığı" vurgulanmış, Mustafa Necati Bey'in vatan hizmetinde bulunanlara maddi hediye verilmesini öngören 12 Ağustos 1920 tarihli kanun teklifi reddedilmiştir⁶¹².

Komisyon tarafından reddedilen kanun tasarısını savunmak üzere söz alan Mustafa Necati Bey, Birinci Dünya Savaşı'na katılarak vatana hizmet edenlerin çeşitli hediyelerle ödüllendirildiğini öne sürerek, Kurtuluş Savaşı'na katılanların da maddi bir nitelik taşıyan hediyelerle taltif edilmeleri gerektiğini dile getirmiştir: "...Binaenaleyh bugün bir hükûmet olarak bulunuyoruz. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti olarak tanınıyoruz. Taltif nişanları yapmak da hakkımızdır. Yapılacak madalyalar İtalya'dan yahut diğer devletlerden ufak saatler ve hediyeler alınır, bunlara isimler kaydolunarak verilirse bu zatların hakikaten kıymetlerini takdir etmiş oluruz"⁶¹³.

Komisyon adına söz alarak, vatana hizmet edenlerin millet tarafından taltif edileceğini belirten Kırşehir milletvekili Müfit Bey, maddi bir ödüle gerek olmadığını vurgulamıştır. Aynı paralelde açıklama yapan İsmet Bey de, "Efendim; Meclisi Ali, mevcut olan kavanin ve nizamatin tatbikine karar vermiştir. Gerek zabitanın ve gerek efradın hizmetlerine ve çalışmalarına mukabil yapılacak taltifler hakkında da nizamât mevcuttur. Binaenaleyh bu gibi taltifler zaten nizamât ile yapılır. Bu nizamât ise, Heyeti İcraiye'nin vazifesine dâhil olan kavaitten ibarettir. Bunlar için kanun yapmaya lüzum yoktur. Nizamname esasen mevcuttur"⁶¹⁴ diyerek

⁶¹¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 266-267.

⁶¹² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 572.

⁶¹³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 572.

⁶¹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 573.

ödüllendirmenin nizamnameye göre yapılması gerektiğini, bunun için kanun yapmanın lüzumsuz olduğunu bildirmiştir. Bu yönde görüş belirten Çorum milletvekili Ferit Bey de, her insanın yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak takdir edilmeyi bekleyeceğini söyleyerek, verilecek hediyenin maddi değil manevi değer taşıması gerektiğinin altını çizmiştir.

Milli Mücadele'ye iştirak edenlerin taltifini öngören kanun tasarısının müzakereleri sırasında dile getirilen fikirlerden birisi de, haberleşme konusunda önemli hizmetler yürüten telgrafçıların taltifini öngören tekliftir. Öneri sahibi Bolu milletvekili Dr. Fuat Bey, vatana hizmet edenlerin ödüllendirilmelerini öngören kanunun isabetli olmakla beraber sadece askerleri kapsamından dolayı yeterli olmadığını, bu nedenle kapsamının genişletilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Konuyla alakalı bir de anısını anlatan Dr. Fuat Bey, Kurtuluş Savaşı yıllarında bir telgraf memurunun vatana büyük hizmetinin dokunduğunu ve hatta Ankara'nın dahi bu sayede kurtulduğunu belirtmiş, telgrafçıların da milli hareketin başlangıcından itibaren büyük hizmetler gördüğünü söyleyerek, bunların da taltifini istemiştir⁶¹⁵.

Mücadelenin yürütülmesinde önemli bir görev üstlenen telgrafçıların ödüllendirilmesini öngören kanun tasarısına muhalif olan ve bu konuda yalnız kalan Kütahya milletvekili Besim Atalay, konuşmasına, Buhari'den naklettiğini söylediği bir hadisi şerifle (fethi fütuha malik olan milletlerin kılınçlarının kınları altın ve gümüş değildir, demir ve kalaydır) başlamıştır; "... Araplar, Sudan'dan Sibiry'a'ya Çin'den Fas'a kadar yürüdükleri zamanlarda bir kısmının ayaklarında pabuç yoktu. Efendiler biz Osmanlılar'ın Viyana surlarına dayandığımız zamanlarda göğsümüzde deve çanları nişanlar yoktu. Ne vakit ki Araplar sükûta başladı, müteaddit unvanlar da başladı, Mutasımbillah, Mustansırillah... Biz de ne vakit tedenni(gerileme) ediyorsak, Devletlü, Kerametlü, şehametlü bilmem nelülerden ve göğüsleri nişanlarla dolmuş paşalardan geçilmiyordu... Cephelerin halini görüyoruz, ne vereceğiz? Bugün verilecek nişan değildir. Cezadır, ceza efendiler"⁶¹⁶ diyerek imkânsızlıkların başarıyı getirdiğine, başarısızlıkların yaşandığı dönemlerde ise gösterişin öne çıktığına işaret etmiştir.

---

⁶¹⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 573. Dr. Fuat Bey'in telgrafçılar hakkındaki anısı şöyledir: Son Bolu vakasında umumiyetle efendiler Çerkesler, Abazalar Mudurnu'ya girmişlerdi. Malumu Âliniz Mudurnu, Beypazarı taraflarında isyan baş göstermişti. Oraları Ankara'nın anahtarı mesabesinde bulunuyordu. Orada bulunan bir telgrafçımız ki, Suphi Bey namında bir zattır. Kendisi muhabere memurudur. Büyük bir cesareti medeniye ve şahsiye göstermiştir. Oradaki heyeti fesadiyenin imzasıyla bir telgraf taklit etmiştir. Oradaki Ümerayı Çerakiseye vermişti ki bu telgrafın münderecatı, kuvvet Mudurnu üzerine hareket etmiştir, serian oradan çekilmemiz icabediyor, çekilmediğimiz surette hepiniz esir olacaksınız diye şu mealde bir telgrafname tahrir ederek, orada bulunan asilerin reisine vermiştir ki oradaki çerkesler çekilmiş ve bilahere Kuvayı Milliye gelmiş, Mudurnu'yu işgal etmiş ve Mudurnu'nun müdafaası sayesinde, hatta diyebilirim ki efendiler; Ankara'da kurtulmuştur. Bunu yapan bir telgraf memurudur. Bunun taltifsiz, takdirsiz kalmasını ben muvafık bulmuyorum.

⁶¹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 573.

Besim Atalay'ın bilhassa "ceza" yaklaşımı, Meclis'te şiddetli tepkilere neden olmuş, milletvekilleri, hatibin sözünü geri alması istemişlerdir. Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey, "Efendim Yunanlılar taarruzlarını teşdit ettikleri(şiddetlendirdikleri) ve hepimizin kalbinde heyecan baş gösterdiği zaman çimizde yalnız Besim Atalay kürsüye geldi ve bizim kuvayı kalbiye ve maneviyemizi kıracak sözler söyledi. En nihayet çimizde Mustafa Kemal Paşa bizim ruhumuza muvafık olarak, kendisine lazım olan dersi verdi..." diyerek Besim Atalay'ın bu yaklaşımını eleştirmiştir. Bunun üzerine tekrar kürsüye gelen Besim Atalay, sözlerini yeniden izah etmiş, ancak özür dilememiştir. Bu açıklamalardan sonra, kanun tasarısı komisyona havale edilerek, müzakereler sona ermiştir⁶¹⁷.

7- İsmet Bey'in Milli Kurtuluşa Olan İnancı:

Vatan topraklarının işgalden kurtarılmasını ve milletin bağımsızlığına kavuşmasını en önemli hedef olarak gören İsmet Bey, Meclis konuşmalarında sıklıkla bunun temel dayanağının halk olduğunu dile getirmiştir. Halkın vatanına olan bağlılığını ve sevgisini ortaya koyarak mücadele edeceğini, bunun dışında kurtuluş çaresi aramanın yersiz olduğunu ifade etmiştir.

Meclis'in 18 Ağustos 1920 tarihli oturumunda, Milli Mücadele'nin halka anlatılması ve mücadelenin aleyhinde olanların cezalandırılmasını öngören bir önerge ele alınmıştır. Menteşe milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey ve Saruhan milletvekili Necati Bey tarafından hazırlanan önergeye göre, irşat komisyonunun yayınlayacağı beyannamelerle halk, cami ve insanların topluluk halinde buldukları diğer yerlerde, mülki ve askeri memurlar, milletvekilleri ve hatipler tarafından bilgilendirileceklerdir. Kurulacak olan Adul Heyeti* ile de, milli mücadeleye karşı tutum ve davranışlarda bulunanlar cezalandırılacaktır. Ancak, Layiha Komisyonu, hazırladığı mazbata ile bu önergeye karşı çıkmıştır. Komisyon, İrşat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü ile Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun, bu görevi yerine getirebileceğini belirterek, böyle bir takrire gerek olmadığını savunmuştur⁶¹⁸.

Komisyon mazbatasından sonra, kanun teklifi mecliste okunmuştur. Teklif sahibi Dr. Tevfik Rüştü Bey, Meclis'in özellikle son bir ay içerisinde, istiklalin muhafazası için yapılan savaşlar esnasında en ufak bir zaaf gösterenleri cezalandırmak için sürekli meşgul olduğunu, bu işle meşgul olacak bir adul heyeti kurularak, mertebesi ne olursa olsun, istiklal aleyhinde en küçük bir şey düşünecek olan şahsın imha edileceğini, böylece Meclis'in mesaisinin bu meseleler için harcamayacağını⁶¹⁹ ifade etmiştir. Savaşta geri

⁶¹⁷ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 574.

* **Heyet-i Adul:** Cinayette cürmün mevcut olup olmadığına ve hafifletici sebep bulunup bulunmadığına vicdanan karar veren ve intihap ile taraf-ı hükümetten alınan kimseler. Şemseddin Sami, a.g.s., s. 930.

⁶¹⁸ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 303.

⁶¹⁹ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 304.

duranların şiddetle cezalandırılmasını öngören bu teklif karşısında söz alan Karahisarışarki milletvekili Ali Sururi Efendi'nin, "Şiddetle adalet olmaz" diyerek tepki göstermesi üzerine tekrar kürsüye gelen Dr. T. Rüştü Bey; "... Mademki Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu kabul ederek, bir mücrimin ahali arasında mevcudiyetini farz edebiliyoruz, ne için bu mücrimin yalnız ahali arasında bulunduğunu tasavvur ediyorsunuz da daha yüksek cemiyetlerde olduğunu tasavvur etmiyorsunuz" diyerek Hıyaneti Vataniye Kanunu ile yüksek mevkide bulunanların işledikleri suçlardan ötürü cezalandırılmadıklarına dikkat çekerek, bunun için Adul Heyeti'ne ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur.

Mücadelede geri duranların şiddetle cezalandırılmalarına imkân tanıyan bu teklif karşısında söz alarak, meselenin şiddetle çözülemeyeceğine vurgu yapan İsmet Bey, "Bu millet aşk ve muhabbetle memleketini kurtaracaktır. Yoksa mücazatla memleket kurtulmaz. Böyle zevzeklikle, telin ile tedhiş ile filan olmaz"⁶²⁰ diyen İsmet Bey, insanları korkutarak, yıldırarak, cezalandırarak, onlara lanet okuyarak memleketin kurtuluşunun mümkün olmadığına dikkat çekmiş, halkın vatan sevgisini ortaya koyarak kurtuluş mücadelesine katılacağını savunmuştur. İsmet Bey'in bu sert tepkisinin ardından tekrar söz alan Dr. Tevfik Rüştü Bey, "... Bendeniz yalnız kanunların acizlere tevcih edilmemesini teklif ederim ve onu iddia ederim..." diyerek asıl gayenin, kanunların herkese eşit olarak uygulanmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.

Tevfik Rüştü Bey'in Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun sadece ahaliye uygulandığı şeklindeki eleştirisine cevap vermek üzere söz alan İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey, "...Esasen yaptığımız Hıyaneti Vataniye Kanununda herkes dâhildir. O kanun yalnız memleketin aciz efradına ait değildir. Yüksek tabakada olsun, ne olursa olsun, Hıyaneti Vataniye Kanununun dairei şümülü dâhilindedir..." diyerek Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun, bu kanunla belirlenen esasları zaten içine aldığını öne sürmüştür. Aynı paralelde görüş belirten Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey de, "...Türkiye'nin hür meclisinde böyle bir şeyin kabul olunması değil, okunması bile, doğrusunu söylersek canımı pek sıkımıştır. Telin, tedhiş kanunu ne demektir? Bugün adaleti hakikiyedir ki, insanı selamete erdirir. Yoksa tüfenk dipçiğiyle, ipele, sapla gayeye vasil olmak istiyorsak, hedefe ulaşmaktan çok uzaklaşmış oluruz. Biz yolu gaip etmişiz... Telini tedhiş nedir? Bendeniz manasını anlamıyorum. Korkutmak manası bu, fakat kimi korkutacağız? Ne ile korkutacağız? Hıyaneti Vataniye Kanunu bu maksadı zaten temin etmiştir" diyerek ulaşılmak istenilen gayeye adaletle ulaşılabileceğini ve şiddetin lüzumsuz olduğunu ifade etmiştir.

Benzer bir yaklaşımda bulunan Kırşehir milletvekili Müfit Efendi ise, "telin" kelimesinin yanlış yazıldığını, doğrusunun telkin olduğunu söylemiştir. Müfit Efendi, "... hiçbir ferdi milleti tedhiş ile korkutamayız., yola getiremeyiz. Bu olsa olsa milleti okşamakla, dimağına bunların menfaatini yerleştirmekle

---

⁶²⁰ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 304.

olur” diyerek kanun tasarısını amaca hizmet etmekten uzak olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır.

Bu açıklamalardan sonra müzakere yeterli görülerek, kanun tasarısının reddini öngören Layiha Komisyonu mazbatası kabul edilmiş ve tasarı reddedilmiştir⁶²¹. Böylece, Meclis’te memleketin bir takım zorlamalarla değil, halkın sevgiyle kurtulacağı yönünde bir kanaat oluşmuştur.

8- İsmet Bey’in Hukuka Bağlılığı:

Devlet kadrolarında ihtisasa büyük önem veren İsmet Bey, mahkemelerin vereceği kararların adil olabilmesi için hâkimlerin mutlak surette alanlarında uzman kişilerden seçilmeleri gerektiğini savunmuş, hâkimlerin verecekleri kararları sağlam delillere dayandırmalarının önemine işaret etmiştir. Nitekim 8 Eylül 1920’de ele alınan, askerlikten firar edenlerin cezalandırılmasıyla alakalı kanun tasarısının müzakeresi sırasında söz alarak, kanunun en önemli tarafının “hâkim meselesi” olduğunu ifade ederek, bu düşüncesini ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve Bakanlar Kurulu’nun imzasıyla Meclis’e sunulan ve firarilerin cezalandırılmalarını öngören kanun tasarısı şu maddelerden oluşmaktadır⁶²²:

1-Hükûmetin belirlediği süre dâhilinde geri dönmeyen firari ve bakayaların hanelerinin tahrip edilerek, mallarına ve hayvanlarına el konulacaktır.

2-Silah ve cephanesiyle mükerreren firar edenler ve kendilerini tutuklamak isteyenlere silahla karşılık vererek eşkıyalık edenler idam olunur.

3-Firarilere yardım eden askeri ve mülkiye memurları ile jandarmalar da, hıyanet-i harbiye kanunu ile cezalandırılır.

4-Firarilerin beraberlerinde götürdükleri devlet malları, bedellerinin iki katı üzerinden tahsil olunur.

5-Kanun; Milli Savunma, Adliye, İçişleri ve Maliye Bakanları tarafından yürütülür.

Kanunun gerekçesi ise şöyledir: Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru orduda firarlar artmış ve bu durum, vatanın selamet ve istikbalini tehlikeye düşürmüştür. Bununla beraber, askeri kanunda yer alan firariler hakkındaki cezanın azlığı nedeniyle(birkaç ay hapis ve darp) halk nezdinde tesiri kalmadığı için firar edenlere şiddetli bir ceza vermek gereklidir⁶²³.

Kanun tasarısı ve gerekçesi incelendiğinde; Hükûmet, Yunanlılar ile yapılacak olan mücadele öncesinde orduda meydana gelebilecek muhtemel çözümlerin önüne geçmek için sert tedbirlere başvurmak istemiştir. Tasarıya göre firariler ve bunlara yardımda bulunanlar en ağır şekilde

⁶²¹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 304-305.

⁶²² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 23-24.

⁶²³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 23.

cezalandırılacaktır. Ancak firar edenlerin hanelerinin tahrip edilmesini öngören 1. madde Meclis'te tartışmalara neden olmuştur. Keza, mazbatasında kanun tasarısının lüzumuna işaret eden Milli Savunma Komisyonu da tasarının bazı noksanlar taşıdığını dile getirmiş, bilhassa firarilerin haneleriyle alakalı 1 maddenin olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekmiştir. Firarilerin hanelerinin tahrip edilmesinin milli servete zarar vereceğine işaret eden komisyon, yeni iskân edilecek muhacirlerin bu hanelere yerleştirilmesinin daha doğru bir uygulama olacağını beyan etmiştir. Komisyon, tasarıda yaptığı bu düzeltmenin yanı sıra, maddeye; "birlikte ikamet eden ailesinin tebidini"^{*} şeklinde bir ilave yapılmasının daha etkili olacağını altını çizmiştir.

Komisyon ikinci maddeyi, maddede geçen "mükerrer" ifadesini maddeden çıkararak kabul etmiştir. Üçüncü maddedeki cezaya da karşı çıkan komisyon, firarilere yardım edenlerin de, cezalarının idam olması gerektiğini ifade ederek maddeye böyle bir ekleme yapmıştır. Dördüncü madde hakkında da oldukça ilginç düzenlemeye imza atan komisyon, firarinin beraberinde götürdüğü devlet mallarının bedelleri, firar edenden değil de köy ya da mahalle ahalisinde alınmasını istemiştir.

Bu düzeltmelerin yanı sıra komisyon, kanun tasarısına iki madde daha ilave etmiştir. Buna göre; firari suçuyla alakalı takip, Meclis üyelerinden seçilecek üçer kişilik İstiklal mahkemelerine ve bir adet askeri savcıya ait olacaktır. Mahkemelerin hükümleri kesin olacak ve tebliğ edilen her makam bunu uygulayacaktır⁶²⁴.

Görülüyor ki; Milli Savunma Komisyonu, firarilerin ve onlara yardım edenlerin daha şiddetli bir şekilde cezalandırılmalarını gerekli görmüştür. Hatta komisyon mazbatasında, firarilerle beraber, firarilere müsamaha gösteren devlet görevlilerinin de kesin olarak idamı istenmektedir. Ayrıca, devlet mallarının gasp edilmesini önlemek için toplumda bir denetim oluşturmak suretiyle halkı da bu konuda sorumlu tutmuştur. Kanunun takibi için Meclis üyelerine yetki verilmesi ise oluşabilecek suiistimalleri önlemeye yönelik bir düzenleme olarak göze çarpmaktadır.

Komisyon mazbatasının okunmasından sonra müzakerelere geçilmiştir. Tasarı hakkında söz alan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, zaruretten doğan bu kanunun bazı maddelerinin tadil edilebileceğini ancak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶²⁵. Cephelerde fedakârlık edenler nasıl ödüllendiriliyorsa, firariler de cezalandırılmalıdır diyen Kütahya milletvekili Ragıp Bey, "...bunlar ya İstanbul'dan gelen hain propaganda'nın tesiriyle, maksadı aykırı giden suikast erbabıdır veyahut azmi imanı zaif, başkası ne olursa olsun ben yaşayayım ve karımın kucağında yaşayayım diyen insanlardır. Bunların her birisi muzır mikrop gibi bizim maksadımızı

---

* **Tebid:** Uzaklaştırma, kovma. Develioğlu, **a.g.s.**, s. 1048.

⁶²⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.IV, s. 24-25.

⁶²⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.IV, s. 27.

öldürürler...”⁶²⁶ diyerek bu kişilerin mutlaka cezalandırılması gerektiğine işaret ederek, tasarının kabulünü istemiştir. Konuşmasında firariler hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunan Karahisarısahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey ise, “...Bunun esbabı ve avamiliini aradığımız zaman göreceğiz ki; memlekette ceza ve saire vardır. Fakat tatbikatta adalet yoktur”⁶²⁷ diyerek cezaların uygulanmasında adil olunmadığını belirtmiştir. Ordudan firarı önlemek için şiddetin ön plana çıkarılmasının yanlış olduğunu söyleyen Antalya milletvekili Hamdullah Suphi Bey, kanundaki şiddet maddelerine karşı çıkmış ve firarların nedeninin askere kötü muamelede bulunan kumandanlar olduğunu ileri sürmüştür. Konuşmasında bu konunun altını ısrarla çizen Antalya milletvekili, “...Biz rıfk ve şefkatle, ahalinin gönlünü ala ala, ona karşı müsaadatta buluna buluna, onlara müsbet bir takım şeyler yapa yapa, halkın kalbini lütuf ile kazanacağımız yerde yangına yangın ilave edeceğiz, ölüme ölüm ilave edeceğiz...”⁶²⁸ deyip halkın cezayla değil ikna edilmek suretiyle milli mücadeleye yönlendirilebileceğini savunmuştur.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz görüşler dikkate alındığında; çoğu milletvekili, kanunun kabulünü gerekli görmeye beraber, bazıları kanun maddeleri üzerinde düzeltme yapılmasını istemiştir.

Meclis görüşmelerinde usul açıklamasıyla dikkat çeken İsmet Bey, bu tasarının bir kanun olmadığını, kanun olarak telakki edilmesinin de Meclis’te yanlış bir telakkiye neden olduğunu hatırlatmış; “...Zannediyorum ki, bu layihayı kanuniye kanun değildir. Bu fevkalade bir zamanın fevkalade bir ihtiyacı, azami zararlardan milleti kurtaran mukarreratı mevkedir*...” diyerek tasarısının süreklilik arz etmeyen ve firarın önlenmesi için tespit edilen geçici bir kararlar bütünü olduğunu öne sürmüştür. İsmet Bey’in son derece önemli olan bu uyarısı, özellikle cezai maddelerden dolayı kanuna muhalif olan milletvekilleri açısından aydınlatıcı olmuştur.

Konuşmasının devamında, bu tasarının gerekliliğine inandığını söyleyen İsmet Bey, ceza öngören kanunların geçen yıllarda uygulandığını ancak hâkimlerin yetersizliğinden dolayı başarı elde edilemediğini belirtmiştir. İsmet Bey, “...Matlup olan tesiri husule getirmek için tatbik etmelidir. Yani bir köyde bir kasabada bunu tatbik etmeli ve tatbikat neticesinde bu köy mütevekkil* olmalıdır. Yoksa eğer böyle şeraiti maneviye altında fevkalade kararlar tatbik edilmezde, alelade mahkemeler gibi, delaile ve vesaika istinat etmeyen, yani bunun şunun şahadetiyle yapılacak olursa kadrü kıymeti kalmaz...” şeklindeki açıklamasıyla, kanundan ziyade uygulamanın önemli olduğuna dikkat çekerek, halkın kanun uygulayıcılara güvenebilmeleri için hâkimlerin kararlarında ciddi delillere dayanmaları gerektiğinin altını çizmiştir.

---

⁶²⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.IV, s. 32.

⁶²⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.IV, s. 31.

⁶²⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.IV, s. 28.

* **Mevkute:** Vakti zamanı belli olan; **Mukerrerat:** Kararlar. Develioğlu, **a.g.s.**, s. 636 ve 378.

* **Mütevekkil:** İşini Allah’a veya oluruna bırakan, kadere boyun eğen. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 786.

Hükümet'in belirlediği birinci maddeyi kanunun ruhu olarak değerlendiren ve bu maddenin uygulanmaması durumunda adaletin sağlanamayacağını belirten İsmet Bey, komisyonun birinci maddeye yaptığı "birlikte ikamet eden ailesinin tebid" ibaresinin de gerekli olduğunu seylemiş, firar eden kişinin ailesinin uzaklaştırılmayıp mallarına el konulmasının doğru olmayacağını dile getirmiştir. Firarinin ailesinin ikametgâhından uzaklaştırılmasını "ehven-i şer"(kötünün iyisi) olarak gören İsmet Bey, bunu şöyle izah etmiştir: "...Dağlarda bulunan firarinin emvalini alacak, nü kudunu gasbedecek, ailesini orada bırakacak değil, köyden köye götürecektir ve bu suretle Hükümet'in takibinden kendisini muhafaza edebileceği yerlere götürecektir. Bu daha fenadır..."⁶²⁹. İsmet Bey'in bu açıklaması, uygulamada meydana gelebilecek aksaklıkları ortaya koymak açısından son derece önemlidir. Zira firar eden bir kişinin malları ve hayvanları alınıp ailesi orada tutulursa, ailesini korumak maksadıyla geri dönen firari, bir takım gasp hareketlerine girişecek ve diğer ahali de bundan zarar görecektir.

İsmet Bey'in aydınlatıcı açıklamalarından sonra birinci madde hakkında önergelere geçilmiştir. Firarinin ailesini zor durumda bırakan birinci maddeye yapılan itirazlar nedeniyle madde komisyona havale edilmiştir⁶³⁰. Yapılan düzenlemelerden sonra tekrar Meclis'e sunulan tasarı hakkında yapılan müzakerelerde, firar nedenlerinin ortaya çıkarılmasının önemi üzerinde durulmuş ve bu konuda uzlaşma sağlanmıştır. Ayrıca firariler, firara sebebiyet verenler ve firarilere yardım ve yataklık edenler hakkında gereken cezanın kanunlar dâhilinde verilmesi için Büyük Millet Meclisi üyelerinden oluşan yedi kişilik İstiklal mahkemeleri kurulmasını öngören, Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey'in teklifi, yeniden komisyona gönderilerek, oturuma son verilmiştir⁶³¹. Bundan sonra 17 Eylül 1920 tarihli oturumda, yeniden Meclis'e sunulan tasarı doğrultusunda kurulacak İstiklal Mahkemeleri'nin mıntikalara göre taksimini gösteren Erkan-ı Harbiye tezkeresi mecliste okunarak, kurulacak olan İstiklal Mahkemeleri tespit edilmiştir⁶³².

9- İstiklal Savaşı Hatırası Olarak Çıkartılan Pullar:

Birinci Meclis döneminde kabul edilen kanunlardan birisi de, Türk tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan Kurtuluş Savaşı'nın hafızalardan silinmemesi için İstiklal Savaşı anısına "Hatıra Pullar" çıkarılmasını öngören kanundur. Müzakereler sırasında söz alarak konunun önemine dikkat çeken İsmet Bey, bunun için kanuna gerek görmemiş, Hükümet'in onayının yeterli olacağını ifade etmiştir.

Konu, 17 Mayıs 1921'de, Aydın milletvekili Esat Efendi tarafından 27 Ekim 1920 tarihli "İşgale Uğrayan Memleketlerin Resimlerini İçeren

⁶²⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 54.

⁶³⁰ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 55-57.

⁶³¹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 84-88.

⁶³² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 192-193.

Pullar Çıkarılması” hakkında kanun teklifi ile Meclis gündemine taşınmıştır. Tasarı hakkında İçişleri, Posta-Telgraf ve Bütçe komisyonları da birer mazbata hazırlamışlardır.

Esad Bey’in kanun teklifinin⁶³³ Meclis’te okunmasından sonra, İsmet Bey’in kâtip üye olarak bulunduğu İçişleri Komisyonu’nun Kasım 1920 tarihli mazbatasına geçilmiştir. Komisyon mazbatasında, teklifin isabetli ve önemli bulunarak kabul edildiği, konuyla ilgili olması sebebiyle incelenmek üzere Posta ve Telgraf Komisyonu’na gönderilmesine karar verildiği bildirilmiştir. Posta ve Telgraf Komisyonu, tasarı üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde hazırladığı mazbatayı, 29 Kasım 1920’de Bütçe Komisyonu’na havale etmiştir. Bütçe Komisyonu tarafından da uygun bulunan tasarı, 4 Mayıs 1921 tarihli mazbatayla Meclis’in onayına sunulmuştur⁶³⁴.

Komisyon mazbatalarının okunmasının ardından söz alan Esat Efendi, dünyadaki koleksiyon meraklılarının çıkarılacak pullardan alacaklarını, böylece büyük kazanç elde edileceğini, bunun yanı sıra siyaseten de dünyanın her tarafına Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin varlığının duyurulacağını söylemiştir.

Kanun teklifi hakkında Meclis’te öne sürülen görüşlere bakıldığında; bazı milletvekillerinin konuya bölgesel çıkarları öne çıkararak yaklaştıkları görülmektedir. Mesela Gaziantep milletvekili Yasin Bey, “Bu kanuna Antep, Maraş ve Urfa livalarının ithalini teklif ediyorum” derken, Kütahya milletvekili Besim Atalay, “Bendeniz Uşak’ın ilavesini teklif edeceğim, çünkü Uşak sanayi merkezlerinin mühimidir”⁶³⁵ demiştir. Ancak burada ortaya konulan fikirlerin, konuyu dar bir kalıba soktuğunu belirtmeliyiz. Zira kanunda geçen “İstiklal Hatırası” ifadesi, topyekün girilen bir mücadeleye işaret etmektedir.

Bu tekliflerden sonra söz alan İsmet Bey, “Posta ve Telgraf Encümeni mazbatasından bu teklifin Heyeti Vekileye tevdi şeklinde olduğunu anladım. Bendenizce zaten bunun bir kanun şeklinde olmasına lüzum yoktur. Posta ve Telgraf Encümeni’nin teklifi veçhile bunun Heyeti Vekileye tevdiine lüzum vardır. Kanuna lüzum yoktur” diyerek konunun hükümet tarafından halledilmesi gerektiğine işaret etmiştir. İsmet Bey’in bu tespiti, kendisinden sonra söz alan konuşmacıların dile getirdiği düşüncelerin altında yatan gerçeğe de ışık tutmaktadır.

İsmet Bey’den sonra söz alan İzmit milletvekili Hamdi Bey, “Efendim, Posta, Telgraf Encümeni mazbatası İsmet Beyefendinin buyurdıkları gibi Heyeti Vekileye tevdi suretindedir... Esasen Esat Efendi Hazretleri’nin teklifleri üzerine Posta Müdürü Umumisi dahi bu hatıra İstiklal pullarının tabını kabul etmiş ve zannederim ki Avrupa’ya da sipariş vermiştir” diyerek teklifin kanunlaşmasına lüzum kalmadan uygulamaya konulduğuna dikkat çekmiştir. Bu ilginç duruma Çankırı milletvekili Hacı Tefik Bey, “Beyefendi, mademki bu kanun Heyeti Vekileye veyahut Posta müdüriyetine havale

⁶³³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 310.

⁶³⁴ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 310-311.

⁶³⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 311.

edilmezden evvel Avrupa'ya sipariş verilmiştir, müzakeresi abestir. Rica ederim, bunu müzakereden kaldırın” diyerek karşılık vermiştir. Hakkâri milletvekili Mazhar Müfid Bey de kanunun müzakeresinin gereksiz olduğunu söylemiş, “...Hamdi bey buyurdular ki Posta Müdürü Umumisi, sipariş yapmış bile. Peki, biz burada müzakereyi yapmış olsak, maddelerini değiştiresek yahut başka bir şekle ifrağ edecek olsak ne olacak? O ısmarlamış, atı alan Üsküdar'ı geçmiş. Şimdi bu saçmadır. Artık müzakerenin ne anlamı vardır, kanuna lüzum yoktur. Diğer arkadaşların dedikleri gibi bunu bir karar şeklinde Heyeti Vekile'ye verelim...”⁶³⁶ diyerek kanun tasarısının aynen kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Müzakereler sonunda yapılan oylama neticesinde; kanun teklifinde geçen “İstiklali Milli” ibaresi yerine de “Milli Mücadele” tabirinin getirilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca kanun teklifinin, onaylanmak üzere Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün bağlı olduğu İçişleri Bakanlığı'na sunulmasına karar verilmiştir.⁶³⁷

10 - Birinci Dünya Savaşı'na Katılarak Vatana Hizmet Eden Suçluların Affına Dair Teklif Hakkında İsmet Bey'in Düşünceleri:

Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen seferberlik kapsamında hapishanelerde bulunan mahkûmlar askere alınmıştır. Bununla beraber bu mahkûmlardan iyi hizmet edenlerin cezalarının hafifletilmesi ya da kaldırılmasıyla alakalı 19 Şubat 1914'de bir kanun kabul edilmiştir. Bu kanun, Birinci Meclis döneminde yeniden ele alınmış, bu kanuna yapılan ilaveyle şahsi hukuku çiğnemek dışındaki cezalardan ötürü hapse girip de harbe katılmak üzere askere alınanlardan, iyi hizmette bulunanların cezalarının kaldırılması kararlaştırılmıştır.⁶³⁸

Konu hakkında hazırlanan tezkere, 14 Temmuz 1921'de, Mustafa Kemal imzasıyla Meclis'e sunulmuştur. Buna göre, darulharbde iyi hizmet ve yararlılık gösteren mahkûmların affını öngören ve Heyeti Vekile tarafından 19 Ocak 1921'de kabul edilen kanun tasarısının onaylanması istenmiştir.

Konu hakkında söz alan Konya milletvekili Vehbi Efendi, affın iyi bir şey olduğunu, ancak cinayet işleyenlerin bu kapsam dışında tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Affı öngören bu teklifi kabul etmeden evvel iyi düşünülmesi gerektiğinin altını çizen Hasan Basri Bey de, “...bendeniz cephedeki hizmetlerini bilemiyorum. Fakat cepheden avdetlerinde dağa çıkmak suretiyle zavallı milletin malı ile hayatıyla oynayan birçok eşirranın(azıllılar, fesat karıştırıranlar) bulunduğunu biliyorum ve bunlardan bilhassa dairei intihabiyemdeki Gönen, Manyas muhiti ahalisinden olanların bazılarının esamisini burada sayabilirim. Hatta bu kabil kimseler bugün bile

⁶³⁶ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 312.

⁶³⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 313.

⁶³⁸ Kanuna yapılan ek ve Adliye komisyonu mazbatasına için bkz.: TBMM ZC., D:1, İS:2, C.11, s. 263-264.

Yunan'a hizmet ediyor... Eğer içlerinde ekseriyet şayanı af ise o zaman affedelim. Değilse tetkik edelim. Bunları affetmek suretiyle milletin başına tekrar bir bela getirmiş olmayalım” diyerek affedilecek kişilerin iyi tetkik edilmesini isteyerek, affin genele teşmil edilmeden yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Affı gerekli gördüğünü söyleyen Erzurum milletvekili Salih Bey ise, “...Efendiler, biz Müslümanlar her şeyi affederiz. Irz meselesine müteallik hususları affedemeyiz”⁶³⁹ diyerek namus meselesi dışındaki suçlardan mahkûm olanların yapmış oldukları hizmetler karşılığında affedilebileceğini dile getirmiştir.

Teklif hakkında konuşmak için söz almamasına rağmen, konu hakkında yapılan açıklamaların eksik olduğunu savunarak bu eksikliğe işaret etmek istemiş, “Efendim bütün arkadaşlarımla mütalaasına ait tekliflerinde bu kanunun zarureti adliyesinden hiç bahsolmadı. Ortada bir teşevvüşü adli var. Bir zarureti adliye var. Efendim bendeniz teklifteki zarurettten bahsedeceğim”⁶⁴⁰ diyerek affedilecek kişiler hakkında mahkeme kararlarının incelenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ancak Meclis başkanı “sizden önce söz alanlar var” diyerek İsmet Bey'in konuşmasına müsaade etmemiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde, teklif aynen kabul edilmiş; hapisanelerde mahkûm olup da Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen seferberlik döneminden başlamak üzere, savaş sonuna kadar askere alınanlardan, işledikleri cürüm dolayısıyla haklarında takibat icrası bulunanlar, şahsi hukuku çiğnememiş olmak şartıyla, affedilmişlerdir⁶⁴¹. Böylece şahsi hukuk dışındaki suçları işleyen mahkûmlar, devlete yapmış oldukları askerlik hizmeti karşılığında affedilmiş, Milli Mücadele'de bu kişilerden faydalanmak için önemli bir adım atılmıştır.

11- Mebusların İzin Meseleleriyle Alakalı İlginç Bir Durum:

Birinci Meclis'in görüşme tutanakları üzerinde yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde milletvekillerinin aldıkları izni hemen kullanmayıp, müzakerelere katılmaya devam ettikleri görülmektedir. Bu durum, Meclis başkanlığının da dikkatini çekmiş ve 26 Eylül 1921'de Meclis başkanı Dr. Adnan Bey, izin alıp da kullanmayan milletvekillerinden dolayı yeni izin alacaklara izin verilemediğini, Meclis'teki milletvekili sayısının tespitinin zorlaştığını dile getirerek, konuyu Meclis gündemine taşımıştır.

a- İsmet Bey'in İzin Talebi:

İsmet Bey'in, 29 Haziran 1921'de Meclis başkanlık divanına sunduğu 3 aylık izin talebi, 30 Haziran 1921'de, ikinci başkan Dr. Adnan Bey imzalı başkanlık divanı kararı ile Meclis'e sunulmuş ve kabul edilmiştir. Ancak İsmet Bey, temmuz ayının ilk yarısında Meclis oturumlarına katılmıştır. 16

⁶³⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 264-268.

⁶⁴⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 263-273.

⁶⁴¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 274.

Temmuz–01 Ağustos arasındaki oturumlara katılmayan İsmet Bey'in, Ağustos ayının başından itibaren Meclis çalışmalarına ve oylamalara katıldığı görülmektedir.⁶⁴² Bu durum İsmet Bey'in izin aldığı halde henüz iznini kullanmadığını göstermektedir.

10 Eylül 1921'de yine Meclis'te yer alan İsmet Bey, bu tarihten 1 Kasım 1921'e kadar meclis toplantılarına katılmamıştır. 1 Kasım 1921 tarihli Meclis oturumunda ise İsmet Bey'in tabip raporuna dayanarak "temdiden" iki ay izinli sayılmasıyla alakalı başkanlık divanı kararı Meclis'e sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁶⁴³ Böylece İsmet Bey Kasım ve Aralık aylarını sağlık sorunlarını gerekçe göstererek aldığı raporla izinli olarak geçirmiştir.

b- İzin Alıp Kullanmamak Usulü Mecliste Yaygın Bir Şekilde Mevcuttur:

Meclis Zabıtları incelendiğinde; bazı milletvekillerinin izin almalarına rağmen izinlerini kullanmadıklarını görmekteyiz. Meclis çalışmaları ve oylamalar açısından bazı sorunlara neden olan bu mesele, Meclis başkanı tarafından Meclis gündemine taşınmıştır.

Biz burada iki örnek vererek meseleyi izah etmeye çalışacağız. Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, 22 Ağustos 1921'de cepheye gitmek üzere izin almasına rağmen 29 Ağustos 1921 tarihli oturumunda yer almış, ayrıca tutanaklarda İçişleri komisyonu azası olarak ismi geçmektedir.⁶⁴⁴ Malatya milletvekili Sıdkı Bey ise rahatsızlığı gerekçesiyle 8 Ağustos 1921'de 2 ay izin almış, ancak Meclis'in 27 Ağustos 1921 tarihli oturumunda "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" hakkında bir konuşma yapmıştır.⁶⁴⁵

c- İlginç Bir İzin Meselesi Ve Bir Mebusun Azli:

Meclis'in 8 Ağustos 1921 tarihli oturumunda bir milletvekiline ait ilginç bir izin meselesi görüşülmüştür. İzmit milletvekili Dr. Mustafa Bey, 6 Kasım 1920'dan 28 Şubat 1921'e kadar izin almasına rağmen izin süresini 5 ay bir hafta geçirmiştir. Bunun üzerine, 8 Temmuz 1921'de Dr. Mustafa Bey'in hukuki durumu görüşülmüş, izin süresini aşmasından dolayı bu sürenin de izinden sayılıp sayılmaması tartışılmıştır. Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey, Dr. Mustafa Bey'in bazı vatani görevler için bu süreyi aştığını, bundan da Milli Savunma Bakanlığı'nın haberinin olduğunu söylemiş, bu 5 aylık süre için kendisine tahsisat verilmemesini, ancak izinli

---

⁶⁴² **TBMM ZC.**, D:I, İS:II, C.XI, s. 69-70. İsmet Bey 3 aylık izin almasına rağmen Meclis'in Temmuz ve Ağustos aylarındaki çalışmalarına katıldığı ve oy kullandığı görülmektedir.

⁶⁴³ **TBMM ZC.**, D:I, İS:II, C.XIV, s. 27. İsmet Bey'in izniyle alakalı Divanı Riyaset kararı: "Çorum Mebusu İsmet Bey'in tabip raporuna müsteniden temdiden(uzatmalı olarak) iki ay mezuniyetini kabul edenler lütfen el kaldırsın" şeklindedir.

⁶⁴⁴ **TBMM ZC.**, D:I, İS:II, C.XII, s. 69 ve 113.

⁶⁴⁵ **TBMM ZC.**, D:I, İS:II, C.XII, s. 30 ve 97.

sayılmasını⁶⁴⁶ talep ederek, Dr. Mustafa Bey'in milletvekilliğinden azlini önlemeye çalışmıştır.

Konuşmasına, kanunlara öncelikle milletvekillerinin uymaları gerektiğini hatırlatarak başlayan Karahisarısahip milletvekili Nebil Efendi, "...Kanun, bilamezuniyet, bilamazeret bir zat meclise devam etmezse müstafi addolunur, diyor..." diyerek, Dr. Mustafa Bey'in istifa etmiş sayılması gerektiğini savunmuştur. Konya milletvekili Vehbi Bey de "...Meclisin haberi olmadan Müdafaa-i Milliye namına iş görüyorsa onun mükâfatını Müdafaa-i Milliye'den araması lazımdır. Meclis'ten arayamaz. Binaenaleyh bunun sükûtu lazımdır" diyerek Dr. Mustafa Bey'in Meclis'ten habersiz olarak izin süresini aştığını dolayısıyla mebusluk görevine son verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Mesele hakkında açıklama yapan Meclis başkanvekili Faik Bey de "... Divanı Riyasetçe Müdafaa-i Milliye ve Hariciye Vekâletleri'nden de resmen sorulmuş ve gelen cevaplarda biz bu zata bir vazife-i resmiye tevdi etmedik diyorlar..." diyerek Dr. Mustafa Bey'in kanunsuz olarak izin süresini aştığını ortaya koymuştur.

Yapılan görüşmeler neticesinde, Dr. Mustafa Bey'in istifa etmiş sayıldığına dair Meclis'te oluşan genel kanaat doğrultusunda oylamaya gidilmiş ve İzmit milletvekili Dr. Mustafa Bey, milletvekilliğinden az edilmiştir⁶⁴⁷.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız izin meseleleri ve İzmit milletvekili Dr. Mustafa Bey'in azl edilmesi, Meclis başkanlık divanını izinler konusunda yeni bir düzenleme yapmaya zorlamıştır. Bu maksatla yapılan çalışmalar neticesinde, 26 Eylül 1921 tarihli Meclis oturumunda Meclis başkanı Dr. Adnan Bey, konuyu Meclis gündemine taşımıştır. İzinlerini bir ay zarfında kullanmayan milletvekillerinin izin haklarının iptal edilmesine dair başkanlık divanı kararı, İkinci başkan Dr. Adnan Bey imzasıyla meclis'e sunulmuştur. İzin alanların izinlerini kullanmamaları nedeniyle Meclis'teki milletvekili sayısının tam olarak tespit edilemediğini dile getiren Dr. Adnan Bey, bu nedenle izin isteyen bazı milletvekillerine izin verilemediğini söyleyerek konuya açıklık getirmiştir⁶⁴⁸. Böylece Meclis üyelerinin izinleri sistemli bir hale getirilerek, Meclis'in işleyişiyle alakalı önemli bir düzenleme yapılmıştır.

12- İsmet Bey'in Büyük Taarruz Öncesi Mali Durumla Alakalı Gerçekçi Tavrı:

Vatanın ve milletin bağımsızlığını her şeyin üstünde tutan İsmet Bey, işgalci güçlere karşı yapılan Kurtuluş Savaşı'nı, Meclis'in en öncelikli meselesi olarak değerlendirmektedir. O, bu dönemde Meclis'te en fazla

---

⁶⁴⁶ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XII, s. 26-27.

⁶⁴⁷ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XII, s. 29.

⁶⁴⁸ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XIII, s. 24-25.

gündeme gelen meselelerden biri olan “mali durum” hakkında gerçekçi önerilerde bulunmuş, izlenecek yolun tespitine katkıda bulunmuştur.

Batı Cephesi’nde Yunanlılara karşı kazanılan Sakarya Zaferi; TBMM’de, Anadolu’da ve hatta İstanbul’da sevinçle karşılanmıştı. Bu zafer, dış politika’da Türkiye lehinde önemli gelişmelere neden olmuş; daha önce anlaşmaya yanaşmayan Fransa’nın, zaferden hemen sonra İstanbul’a gönderdiği heyetle 20 Ekim 1921’de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Türk Devleti, Fransa gibi önemli bir devlet tarafından resmen tanınmıştır. Sovyet Hükûmeti ile de Kars Antlaşması imzalanarak Sovyet Rusya ile dostluk kurulmuştur⁶⁴⁹. Ancak Sakarya zaferiyle elde edilen bu başarının, Anadolu’nun işgalden tamamen kurtuluşu için yeterli olamaması üzerine, Yunanlılara vurulacak son darbe için hazırlıklara başlanmıştır.

İşte bu hazırlıkların yapıldığı bir dönemde, zaten kıt kanaat yetebilen bütçe, giderleri karşılayamaz olmuştur. Bütçedeki bu sıkıntı, 11 Nisan 1922 tarihli gizli oturumla Meclis gündemine taşınmıştır.

Mevcut mali durum hakkında uzun bir konuşma yapan Maliye Bakanı Trabzon milletvekili Hasan Bey, “...Ordumuz Sakarya harbini müteakip yavaş yavaş tezayüde başlayarak sene içerisinde, yani bu sene zarfında geçen senenin iki misline baliğ olmuştur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin yavaş yavaş ittihaz ettiği ihtiyati tedbirlerle de günden güne tezayüt etmektedir” diyerek ordunun asker sayısındaki artış nedeniyle masrafların geçen yıla göre iki katına çıktığını bildirmiştir. Maliye Bakanı, giderlerdeki bu artışın mevcut bütçeyle karşılanamayacağını dile getirmiş, emlak, temettü ve arazi vergilerinin mahalli idarelere bırakılması nedeniyle sadece hayvan vergilerinin kaldığını, onun da geçen yıla göre % 25 noksan olduğunu söyleyerek yeni tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu⁶⁵⁰ belirtmiştir.

Maliye Bakanı’nın mali durum hakkında açıklamalarından sonra söz alan muhalefetin önde gelen isimlerinden Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, “hükûmet gününü gün etmek siyasetinden başka hiçbir siyasete malik olmamıştır ve bugüne kadar bu böyle devam ettiği için istikbal böyle karşımızda matuf, ağızını açmış bizi yutacak şekle girmiştir” şeklindeki sözleriyle, hükûmetin mali ve siyasi politikalarını tenkit etmiştir. Konuşmasında özeleştiri de yapan Ali Şükrü Bey, teşkilat noktasında tasarrufa gidilmemesi nedeniyle mali durumun kötü olduğunu, ancak bundan sadece hükûmetin değil denetim vazifesini yapmayan Meclis’in de sorumlu olduğuna dikkat çekmiştir⁶⁵¹.

Mali durum hakkındaki bu olumsuz tablonun sorumluluğunu hükûmetle birlikte Meclis’e de yükleyen bu tespit paralelinde açıklamalarda bulunan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey de, gümrüklerin açılmasının memleketin parasının Avrupa’ya akmasına neden olduğuna işaret ederek, bu konudaki mesuliyetin Meclis’e ait olduğunu belirtmiştir. Devlet kadrolarındaki

---

⁶⁴⁹ Balcioğlu, a.g.b., s. 294-297.

⁶⁵⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 199-205.

⁶⁵¹ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 207.

fazlalıkların da bütçeyi zora soktuğunu savunan Hüseyin Avni Bey, "...600 senenin bakiyesini lüzumsuz, lüzumlu olan o teşkilatı, vekillerimiz geldiği zaman, babıalının taklidi olarak burada teşkilat yaptı. Burada da biz lakayd kaldık..." diyerek bunun sorumluluğunun da Meclis'e ait olduğunu ortaya koymuştur. Hüseyin Avni Bey, ihtiyaç duyulan paranın kimlerden tedarik edileceği sorusunda da; "...sefih sefahatında ber-devam, o versin efendiler. İpekli elbise giyen versin. Kolonya sürünen versin, köylü vermesin efendiler..."⁶⁵² sözleriyle cevap vermiştir.

Müzakerelerin bundan sonraki kısmında yapılan konuşmalarda, gelirlerin artırılması için nelerin yapılabileceği hususunda görüşler dile getirilmiştir. Bu çerçevede, bir defaya mahsus olmak üzere yeni vergiler konulmasını öngören teklifler yapılmıştır. Ayrıca devlet teşkilatının yeniden düzenlenerek, bu alanda tasarrufa gidilmesi hususunda ortak bir kanaate varılmıştır.

Maliye Bakanı Hasan Bey'in ve muhalif milletvekillerinin açıklamalarından sonra söz alan İsmet Bey, "Efendim vaziyet-i maliye; Maliye Vekili'nin verdiği izahattan daha fazla ehemmiyetlidir ve şayan-ı tetkiktir. Daha buhranlı ve daha elimdir" diyerek mali durumun oldukça kötü olduğuna işaret etmiştir. Bu konuda Meclis'te öne çıkan görüşler doğrultusunda oluşan kanaatlere göre tekliflerin verilmesini isteyen İsmet Bey, bu tekliflerin ilgili komisyonlarda yeniden düzenlenerek, gereğinin acilen yapılmasını istemiştir⁶⁵³. Böylece hem konunun aciliyetine hem de komisyon çalışmalarının önemine vurgu yapmıştır.

Mali durumla alakalı görüşmeler, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'in "görüşmelerin yeterliliğine dair" teklifiyle son bulmuş ve önergelere geçilmiştir. Aralarında Hükümet namında Maliye Bakanı Hasan Hüsnü Bey, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey'in 3 arkadaşıyla birlikte verdikleri önergelerin de bulunduğu 50 önerge⁶⁵⁴ Meclis'te okunmuş, İsmet Bey'in, Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, Mersin milletvekili Selahattin Bey ve Bursa milletvekili Muhittin Baha Bey ile verdikleri önerge⁶⁵⁵ neticeyi belirlemiştir.

İsmet Bey'in ve 3 arkadaşı tarafından hazırlanan ve Meclis'te kabul edilen önerge, tüm teklifleri kapsayan ve bütçe komisyonunda bulunan yeni

---

⁶⁵² **TBMM GCZ.**, D.I, İS.III, C.III, s. 210-214.

⁶⁵³ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.III, C.III, s. 247-248.

⁶⁵⁴ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.III, C.III, s. 254-270.

⁶⁵⁵ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.III, C.III, s. 254-270. İsmet Bey ve arkadaşlarının verdikleri takrir: Riyaset-i Celileye: Maliye Vekili'nin takririnde mezkur varidat-ı cedide layihalarından Muvazene-i Maliye Encümeninde bulunanların derhal meclisin celse-i atiyesinde müzakeresine başlanmak üzere heyet-i umumiyye sevkleri ve heyet-i umumiye ruznamesinde bulunanların da her şeye tercihan ve müstacelen müzakerelerine başlanılması ve mevcut takrirlerin Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havalesiyile kabul-i kabul olanlarla olmayanlar hakkında acilen beyan-ı mütalaa edilmesi hususlarının kabulünü teklif eyleriz. Erzurum-Hüseyin Avni, Mersin-Salahattin, Bursa Muhittin-Baha, Çorum-İsmet.

gelir tasarılarının acilen görüşülmesini, diğer önergelerin ise ilgili komisyonca incelenmek üzere komisyona havalesini öngörmektedir.

Mevcut ekonomik sıkıntıları gidermeye yönelik çarelerle alakalı; 11–13 Nisan 1922 tarihlerinde yapılan müzakerelerin neticesi olarak kabul edilen Hükûmet'in teklifinde şu hususlara dikkat çekilmiştir:

1- Şimdiye kadar yeni ve ek gelirlere bağlı olarak teklif edilmiş olan kanun tasarılarından, Bütçe komisyonu ile birlikte görüşülerek, müştereken kabul edilecek olanların, onaylanarak meclise arz edilmesi ve derhal uygulanmasına izin verilmesi;

2-Yüzde 8 faizle ve belirli garanti karşılığında Ziraat Bankası'ndan cari hesap suretiyle 500 bin lira alınmasına yetki verilmesi;

3-Terk edilen malların sahipleri adına satılması veya idaresiyle ilgili kanun tasarısının uygulanmasına müsaade verilmesi;

4-Ziyet eşyasının ithalatının yasaklanması hakkındaki kanunun, altın gümüş vs eşyalara ait hükümler baki kalmak üzere, diğer hükümlerinin 1922 senesi sonuna kadar tehir edilmesi;

5-Gümrük kaçakçılığının hıyanet-i vataniye suçu sayılması ve bu suça yeltenenlerin istiklal mahkemesine verilmesi hususunun kabulü⁶⁵⁶.

Görülüyor ki hükûmet, şimdiye kadar teklif edilen gelir getirici önergelerin Bütçe Komisyonu tarafından onaylanması durumunda Meclis'e arz edilerek, derhal uygulanmasını istemektedir. Bunun yanı sıra Ziraat bankasından da acil ihtiyaçlar için para talep edilmiştir. Ayrıca gümrük kaçakçılığının önüne geçilerek, yerli paranın ülke dışına çıkması engellenip, iç piyasanın korunması hedeflenmiştir. Hükûmet terk edilen malların atıl kalmasını önleyerek, bunlardan da gelir temin etmeyi düşünmektedir. İsmet Bey de 3 arkadaşıyla hazırlamış olduğu önerge doğrultusunda tasarının kabulüne katkıda bulunmuştur.

13- İsmet Bey Neden Bakanlık Koltuğuna Oturmadı?

İsmet Bey, uzun yıllar milletvekili olarak görev yapmasına rağmen bakanlık mevkiinde bulunmamıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Birinci Meclis'e katılan, Meclis'te sözüne ve oyuna itibar edilen bir milletvekili olan İsmet Bey, bu özelliklerinin de etkisiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından 4 kez çeşitli bakanlıklar için aday gösterilmiş ancak seçilememiştir.

TBMM'nin açılışını izleyen ilk aylarda Heyeti Vekile denilen Hükûmet üyelerinin Meclis tarafından doğrudan seçilmesi yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntemle yapılan seçimler sonucunda Tokat milletvekili Nazım Bey ve Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey gibi Mustafa Kemal Paşa'nın istemediği bazı milletvekillerinin İçişleri ve Adalet Bakanlıklarına seçilmeleri üzerine 4 Kasım 1920'de bu yöntemden vazgeçilmişti. Benimsenen yeni esasa göre Heyet-i Vekile(Bakanlar Kurulu) üyeleri sadece Meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilebilecekti. Aday gösterme

⁶⁵⁶ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 254.

yöntemini, Meclis'in yetkilerinin kısıtlanması olarak nitelendiren muhalif milletvekilleriyle, iktidar yanlısı milletvekilleri arasında uzun süren ve zaman zaman sertleşen tartışmalara neden olmuştur⁶⁵⁷.

Yukarıda işaret edildiği gibi İsmet Bey de bu tartışmalı seçimlerde Mustafa Kemal Paşa tarafından boşalan bakanlıklar için aday gösterilmiştir. İsmet Bey, ilk olarak, Yusuf Kemal Bey'in Adliye Vekili seçilmesiyle boşalan İktisat Vekilliği'ne, 27 Şubat 1921'de Saruhan milletvekili Celal(Bayar) Bey, Çorum milletvekili Ferit Bey ile birlikte aday gösterilmiş, kullanılan 136 oydan 42'sini alan İsmet Bey seçilememiştir. Ferit Bey'in 1 oy aldığı, 5 çekimser oyun kullanıldığı seçimde 88 oy alan Celal Bey İktisat Vekilliği'ne seçilmiştir⁶⁵⁸.

İsmet Bey'in ikinci adaylığı yine İktisat Vekilliği için olmuştur. 10 Mayıs 1921'de Birinci Gurup'un kurulmasından sonra Heyet-i Vekile'nin istifasının ardından Mustafa Kemal Paşa, yine aynı kişileri vekâletlere aday olarak göstermiştir. 19 Mayıs 1919'da yapılan seçimde İktisat Vekâleti'ne aday olarak gösterilen İsmet Bey oylamaya katılan 212 kişiden 24'ünün oyunu almış, 44 kişi çekimser kalmış, 144 oy alan Saruhan milletvekili Mahmut Celal Bey, İktisat Vekilliği'ne seçilmiştir⁶⁵⁹.

İsmet Bey'in üçüncü adaylığı ise Nafia Vekâleti(Sanayi Bakanlığı) için olmuştur. Rauf Bey'in sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa ettiği Nafia Vekâleti için Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey ile birlikte İzmit milletvekili Sırrı Bey ve Diyarbakır milletvekili Fevzi Bey'i aday göstermiştir. 14 Ocak 1922'de yapılan ve 214 kişinin katıldığı seçimde 25 kişi çekimser kalmış, İsmet Bey 16 oy almıştır. Seçimi, 173 oy alan Fevzi Bey kazanmıştır⁶⁶⁰.

İsmet Bey, son olarak, 24 Nisan 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Maliye Vekâleti(Bakanlığı) için aday gösterilmiştir. Aday tezkeresi şöyledir:

TBMM Riyaseti Celilesine

Hasan Beyefendinin istifası üzerine boş kalan Maliye Vekâleti'ne, usul gereğince aşağıda isimleri yazılı olan adaylardan birisinin seçilmesi için gerekli işlemlerin yapılmasını rica ederim efendim.

Mustafa Kemal Paşa

1. Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey
2. Çorum mebusu İsmet Bey
3. Saruhan mebusu Reşat Beyefendi⁶⁶¹.

---

⁶⁵⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 302.

⁶⁵⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.VIII, s. 482 ve 494.

⁶⁵⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.X, s. 320.

⁶⁶⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.XVI, s. 42 ve 48-49.

⁶⁶¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.

Mustafa Kemal Paşa'nın İktisat, Sanayi ve Maliye Vekilliği gibi önemli görevlere İsmet Bey'i de aday göstermesi, kendisine olan güveninin bir göstergesidir. Esasında İsmet Bey'in uzmanlık alanının "maliye" olması bu adaylıklarda etkili olmuştur. Bununla birlikte, hükümetin uyumlu çalışmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclis'teki muhalefeti de göz önünde bulundurarak, kendisine muhalif olmayan şahısları vekâletlere aday olarak düşünmesi gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Yukarıda belirttiğimiz ilk üç adaylık konusunda herhangi bir açıklama yapmayan İsmet Bey, kendisine Maliye Vekilliği'nin yolunu açacak olan bu son teklif karşısında söz alarak kısa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, "Efendim aday gösterilmekten tabii ki hoşlandım. Teşekkür ederim. Fakat ben bu milletin ümitlerinin gerçekleşmesine kadar arkadaşlarımın arasında çalışmaya karar verdim ve arkadaşlarımın arasından ayrılamam. Özür diliyorum. Diğer arkadaşlarıma oy verilmesini rica ederim⁶⁶² diyerek Maliye Vekâleti adaylığını gerekçelerle reddetmiş, vatanın işgalden kurtarılmasına kadar çalışmalarına Meclis'te ve komisyonlarda devam etmek istediğini bildirmiştir. İsmet Bey'in Maliye Vekâleti gibi önemli bir makamı geri çevirmesi, O'nun makam sevdasında ve hırsında olmadığını göstermektedir. Buradan hareketle, Meclis'te mütevazı kişiliği ile tanınan İsmet Bey'in ön planda olmayı sevmeyen bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra olası bir Maliye Vekâleti görevini kabul etmemesinin bir diğer nedeni de dönemin genel durumudur. Şöyle ki; bu döneme baktığımızda ekonomik zorluklar nedeniyle faaliyetlerinde aksamalar görülen vekâletlerde sık sık istifalar yaşanmakta, vekiller muhalefetin soru önergeleriyle düşürülmektedir⁶⁶³. Bu istifaları ve soru önergelerini de göz önünde bulunduran İsmet Bey'in, olası vekâlet görevini uzun süre devam ettiremeyeceğini düşünerek, bu vazifeyi reddetmiş olması da göz ardı edilmemelidir. Bilhassa ordunun ihtiyaçlarının zorlukla karşılanabildiği bir ortamda Maliye Vekâleti gibi tümüyle paraya bağlı olan bir makamda daimi olmak son derece zordur.

İsmet Bey'den sonra söz alan, diğer aday Reşad Bey " Bendeniz bu işi yerine getirecek kabiliyeti kendimde görmüyorum. Meclisten bendenize de oy vermemenizi istirham ediyorum⁶⁶⁴ diyerek bu görev için yeterli olmadığını oldukça alçakgönüllü bir tavırla ortaya koymuştur.

Bunun üzerine söz alan muhaliflerden Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, "adaylardan ikisi mazeret buyurmuşlardır. Dolayısıyla tek aday kaldığı için bu durum usule aykırıdır. Seçim kalır. Geçen gün İktisat Vekâleti seçiminde Yunus Nadi Bey istifa edince yine seçime başlanmıştır. Bugün de aynı yanlışlığa meydan verilmemelidir" diyerek vekâlet seçimlerinde yapılan usul hatalarının tekrar edilmemesi gerektiğini ihtar etmiştir. Bunun üzerine

---

⁶⁶² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.

⁶⁶³ Detaylı bilgi için bkz. Demirel, **a.g.e.**, s. 327–333. Burada İstifa nedenleri ve boşalan vekâletler için yapılan seçimlerle alakalı olarak detaylı bilgiler verilmektedir.

⁶⁶⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.

Yunus Nadi Bey, "...Meclis adaylardan istediğini seçer. Adaylıktan çekilenlere de oy verilebilir. Ancak bu kişiler seçilirse istifa etmiş sayılırlar. Bu nedenle seçimin yapılmasında bir sakınca yoktur" deyince tekrar söz alan Hüseyin Avni Bey, "Bu tayin olur efendim! Arkadaşlarımız özür beyan ettikten sonra zorla seçim yanlıştır olur. Ben TBMM'nin tarihinde böyle oyuncaklar görmek istemem, takririmi reye koyun" diyerek bu şekilde yapılacak Maliye Vekâleti seçiminin usule aykırı olacağını dile getirmiş, bu durum Meclis'te yoğun tartışmalara neden olmuştur.

Tartışmalar üzerine, Meclis başkanı İkinci Reis Vekili Musa Kazım Efendi, meseleyi farklı bir mecraya çekerek aday göstermenin kanuni olduğunu ve meclis başkanının böyle bir hakkı bulunduğunu söylemiştir. Ardından, tüm milletvekillerinin oylarını kullanmalarını isteyen Musa Kazım Efendi, seçimin yapılması yönünde bir çaba sarf etmiş, kullanılan 191 oyun 129'unu alan Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey, Maliye Vekilliği'ne seçilmiştir⁶⁶⁵. Burada, 62 milletvekilinin muhalefeti dikkat çekmektedir.

14- Başkumandanlık Yasası ve İsmet Bey'in Tavrı:

Birinci Meclis'te, Mustafa Kemal Paşa taraftarı ile muhalif milletvekilleri arasındaki temel tartışma konularından birisi de Meclis'in tüm yetkilerinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanabilmesini öngören "Başkumandanlık Kanunu" olmuştur. İsmet Bey, Meclis'te bulunduğu süre içerisinde kanuna evet oyu vererek, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığını desteklemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İnönü Savaşları'nda başarılı olan Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda ağır kayıplar vererek yenilmesinden sonra, daha fazla kayıp vermemek için orduya Sakarya ırmağının gerisine çekilme emri vermiştir. Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'ın elden çıkması, savaş gücünün azalmasına sebep olmuş ve yurttan büyük bir moral kırıklığına yol açmıştır. Hatta bu durum Meclis'e kadar yansımış, Meclis'te çok şiddetli tartışmalar yaşanmış, Milli Mücadele'yi kritik bir döneme sokmuştur. Ancak bilhassa başkomutanlık üzerine yapılan tartışmalar ve eleştiriler karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu ve makul açıklamaları neticesinde Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi veren kanun, 5 Ağustos 1921'de kabul edilmiş, böylece sıkıntılar bir müddet için de olsa giderilmiştir⁶⁶⁶. Bu kabule rağmen makama "başkumandan" yerine "başkumandan vekili" adı verilmesi ve başkumandanlığın yetkileri konusunda Meclis'te tartışmalar olmuştur. Tüm itirazlara rağmen Mustafa Kemal Paşa, gerek makamın adı konusunda gerekse yetkileri konusunda ısrarlarını sürdürmüştür⁶⁶⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarlı tutumundan sonra Sinop milletvekili Rıza Nur ve 8 arkadaşının vermiş olduğu önerge çerçevesinde, TBMM'nin gizli oturumunda

⁶⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.

⁶⁶⁶ Mustafa Balcıoğlu, a.g.b., s. 288-289.

⁶⁶⁷ Ahmet Demirel, a.g.e., s. 261-263.

Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'de başlamak üzere TBMM tarafından Başkomutanlığa getirilmiştir. Kanunla birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya, Meclis'in tüm yetkilerini 3 ay süreyle kullanma hakkı verilmiştir. Meclis, gerekli gördüğü takdirde kanunun 3. maddesine dayanarak verdiği yetkileri bu sürenin bitiminden önce de kaldırabilecektir⁶⁶⁸. Rıza Nur ve 8 arkadaşının imzasını taşıyan bu önerge 169 kabul, 13 ret oyuyla onaylanmıştır⁶⁶⁹. Başkumandanlık Kanunu, İsmet Bey'in de Meclis'te bulunduğu 5 Ağustos 1921 tarihli açık oturuma katılan 184 üyenin oybirliğiyle kabul edilmiştir⁶⁷⁰. Gizli oturum sırasında kanun teklifinin reddedilmesi yönünde oy kullanan 13 milletvekili, o günün koşullarını göz önünde tutarak, başkumandanlık konusu üzerinde TBMM'de herhangi bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimini vermek amacıyla açık celsede kabul oyu kullanmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa tartışmalı bir gizli, tartışmasız bir açık toplantının ardından Meclis yetkilerini 3 ay süreyle üzerine alarak Başkumandanlığa getirilmiştir⁶⁷¹.

Başlangıçta 3 ay için talep edilen ve 5 Ağustos 1921 tarihli açık celsede oy birliğiyle yasalaşan Başkumandanlık yetkisi, zaman içerisinde 3 kez uzatılmıştır. Her uzatmada kanuna muhalefet eden belirli bir milletvekilinin varlığı göze çarparken, Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, bu anlamdaki muhalefete önderlik etmiştir.

Birinci uzatmanın yapıldığı 31 Ekim 1921 tarihli oylamada; 154 kabul, 12 red, 3 çekimser oy kullanılmıştır. İkinci uzatma ise 2 Şubat 1922 tarihli gizli celse ve 4 Şubat 1922 tarihli açık celsede oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Bu oylamalar esnasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık yetkilerini kullanarak bazı milletvekillerini İstiklal Mahkemeleri'ne hâkim olarak ataması, bazılarını "askere alma kurumlarını denetlemek için memur olarak tayin etmesi" ve "önemli vatani görevler" adı altında bazı milletvekillerinin görevlendirilmesi, muhalefetin yoğun tepkisine neden olmuştur⁶⁷².

Meclis'in 4 Mayıs 1922 tarihli oturumunda, Trabzon milletvekili Hüsrev Beyle arkadaşlarının, Başkumandanlık müddetinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren 3 ay daha uzatılmasına dair yeni bir kanun teklifleri görüşülmüştür. Kanun teklifinde, Milli mücadelenin muvaffakiyetle neticelenmesi için başkumandanlığa seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevinin devamı istenmiştir. Kanunun müzakeresi esnasında söz alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, düşmanın Sakarya önlerine kadar

---

⁶⁶⁸ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.II, C.II, s. 174-175.

⁶⁶⁹ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.II, C.II , s. 180. Rıza Nurla birlikte önergede ismi bulunan mebuslar şunlardır: Ankara mebusları Şemseddin Efendi ve Hilmi Bey, Biga mebusu Hafız Hamdi Bey, Bursa mebusu Muhiddin Baha Bey, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey, Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Bey, Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey ve Yozgat mebusu Ahmet Bey'dir.

⁶⁷⁰ **TBMM GZC**, D.I, İS.II, C.II, s. 19-22.

⁶⁷¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 265.

⁶⁷² Demirel, **a.g.e.**, s. 265-281. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık Yetkisine dayanarak yaptığı ve muhalefetin yoğun tepkisine neden olan atamalar için bkz. **a.g.e.**, s. 278-281.

gelmesinden sonra oluşan zaruret dolayısıyla Meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık makamına getirildiğini ve bunun faydalarının görüldüğünü söylemiş, "... Cihan teslim ediyor ki: Ahval ve vaziyet lehimizde... Artık ahvali fevkaladeye lüzum ve ihtiyaç kalmamıştır" diyerek bundan sonraki dönemde başkumandanlık vazifesine gerek kalmadığını⁶⁷³ savunmuştur. Bunun üzerine söz alan Trabzon milletvekili Hüsrev Bey, başkumandanlık kanununun tekrar gündeme geldiği zaman hep aynı tepkiyle karşılandığını söyleyerek, "... Bilmiyorum ne gibi hususta suiistimal edilmiş? Ve neden dolayı bizlerde bir endişe vardır?" diyerek Başkumandanlık yasasının uzatılmasına verilen tepkiyi anlamsız bulduğunu belirtmiştir. Müzakerenin bundan sonraki kısmında Hüseyin Avni Beyle Hüsrev Bey'in karşılıklı atışmaları, Meclis başkanının araya girmesiyle kesilmiş ve kanun maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir. Maddelerin kabulünden sonra kanun tasarısı oya sunulmuş, ancak Meclis'te yeterli sayının bulunmaması üzerine oylama sonuçsuz kalmıştır. 6 Mayıs 1922 tarihli oturumda tekrar gündeme alınan tasarı; 177 evet, 15 ret ve 11 çekimser oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir⁶⁷⁴. Böylece Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olarak görevlendirilmesine dair kanunu üçüncü kez uzatarak, kendisine duyulan güveni tazelemiştir.

Meclis'te genellikle hükûmetçi bir çizgi izleyen ve bu gibi siyasi konularda görüş belirtmekten kaçınan İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu güvenin bir neticesi olarak, başkumandanlık yasasının kabulü için oy kullanmıştır.

15 - Kurumların Düzene Sokulmasında Eğitimin Rolü: İsmet Bey'in Bu Husustaki Tavrı:

Devlet kurumlarının ıslahında eğitimin son derece önemli olduğunu her fırsatta dile getiren İsmet Bey, bu alanda yapılan faaliyetlerin kalıcı olması için çalışanların ekonomik şartlarının da iyileştirilmesi gerektiğini savunmuş, aksi takdirde yapılan düzenlemenin boşa gideceğini belirtmiştir. Nitekim İsmet Bey, Meclis'in 31 Ocak 1923 tarihli oturumunda görüşülen Jandarma efrat ve küçük zabitanının maaşlarının arttırılması hakkında kanun tasarısı ve Bütçe Komisyonu mazbatasını hakkında söz alarak, jandarmanın hem eğitim seviyesinin hem de maaşlarının birlikte arttırılması gerektiğini söyleyerek bu tavrını ortaya koymuştur.

Hükûmet tarafından hazırlanan ve jandarma ve subayların maaşlarında artışı öngören kanun tasarısının⁶⁷⁵ Meclis'te okunmasından sonra İsmet Bey'in de üyesi olduğu Bütçe Komisyonu mazbatasına geçilmiştir. Komisyonun mazbatasında hükûmetin teklifinin itiraz edilecek bir içeriğe sahip olmamakla beraber memleketin genel mali durumu göz önünde

⁶⁷³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 520.

⁶⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 529.

⁶⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 84–85.

bulundurulduğunda, bu artışın getireceği senelik 3 milyonun tedarikinin zor olduğu, bu nedenle rakamın senelik 1 milyon 700 bin liraya düşürüldüğü ifade edilmiştir⁶⁷⁶. Komisyon tarafından tanzim edilen kanun tasarısının Meclis'te okunmasından sonra maddelere geçilmiştir.

Konuşmasında, jandarmanın ekonomik zorluklar içinde kıvrandığını bu nedenle soygunculuk, dilencilik yaparak askeri sıfatlarını perişan ettiklerini öne süren Erzurum milletvekili Salih Efendi, bir adamın karnını doyurmak için 20 kuruşa ihtiyaç duyduğunu, bunun da günlük 60 kuruş edeceğini söyleyerek, jandarmanın aldığı 679 kuruş maaşla aç olduklarına işaret etmiştir: “Bunun için ben Hükûmetin teklifini de noksan buluyorum. Muvazenei Maliye Encümeni'nin teklifini ise pek noksan buluyorum ki, bunlar pek berbat yapmışlardır. Eğer jandarmaların elini köylülerin kesesinden çekirmek istiyorsak tese'ül (dilencilik) edecek vaziyetten kurtarmak istiyorsak, hatta bazen –zaruret dolayısıyla- geçen hırsızlara göz yummasını istemiyorsak, jandarmaları doyuracak kadar para vermek lazımdır” diyerek her iki teklifin de sorunu çözemeyeceğine vurgu yaparak, jandarmaya günlük 70 kuruş verilmesini⁶⁷⁷ teklif etmiştir.

Bir müddet İstiklal Mahkemesi azası olarak jandarma işiyle meşgul olduğunu söyleyen Konya milletvekili Refik Bey, jandarmanın genelini işini iyi yaptığını, çok az bir kısmının halkı huzursuz eden davranışlarda bulunduğunu, bunların da İstiklal mahkemelerinde yargılanarak cezalandırıldıklarını ifade etmiştir. Konuşmasında, Jandarmanın içler acısı durumda olduğunu bildiren Refik Bey, “...Jandarmanın karnını doyurmazsanız şimdye kadar hepimizin kalbini, yüreğini, sızlatan manzarayı hiçbir zaman men edemeyiz. Fakat ne yapalım? Vaziyeti maliyemiz malum olduğundan bu sene daha fazla bir şey yapılmaya imkân görmüyorum”⁶⁷⁸ diyerek bir taraftan jandarmanın maaşlarına artış yapılması gerektiğine dikkat çekmiş, ancak diğer taraftan mali durum gereği bunun zor olduğunu hatırlatmıştır.

Aynı paralelde açıklamalarda bulunan Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de tasarımı, bütçeye yıllık 12.289.250 lira yük getireceği için uygun bulmadığını, bu nedenle Bütçe Komisyonu'nun 10 milyon küsur bin lirayı öngören teklifinin görüşülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Jandarmanın memleket için son derece önemli olduğunun altını çizdiği konuşmasında Gaziantep milletvekili Yasin Bey; çiftçinin üretim yapabilmesi, yolcunun güvenle yolculuk edebilmesi ve vergi memurlarının köylere giderek vergi toplayabilmesi için gereken güvenliğin jandarma tarafından sağlandığını, dolayısıyla jandarmaların karınlarının hakkıyla doyurulması durumunda memleketin gelirlerinin bir kat daha artacağını söyleyerek⁶⁷⁹ meselenin önemine dikkat çekmiştir.

⁶⁷⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 85.

⁶⁷⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 85–87.

⁶⁷⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 87–88.

⁶⁷⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 91–92.

Konuşmasında, jandarmanın yaşadığı açlık sıkıntısına değinen ve bunu “yapılacak ıslahatın birinci hatvesi(adımı)” olarak tanımlayan İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, bu yapılmadan hiçbir ıslahata imkân olmadığının altını çizmiştir⁶⁸⁰.

Bütçe komisyonu üyesi olup, komisyon mazbatasına muhalif imza koyan İçel milletvekili Mehmet Sami Bey ise mevcut ekonomik şartlar altında bu tasarının kabul edilemeyeceğini savunmuştur: “...Efendiler, ben bunu şöyle görüyorum. Bugün bunu düşünmek 1923 senesinde bundan ricatı icap ettirecektir. Efendiler sulhe girdiniz mi? (hayır sesleri) Sulha girmediğiniz takdirde ne olacağı malum olmayan şu zamanda hale göre tanzim edilecek ve Heyeti Aliyenizden tahsisat yekûnu yüz on beş milyon liraya baliğ oluyor. Memleketimizin varidatı umumiyesi yetmiş beş milyondan ibarettir. Bu parayı kimden alacaksınız ve kime vereceksiniz” diyerek Bütçe Komisyonu’nun belirlediği rakamın dahi gelirleri aştığını dile getirmiş, tasarının ertelenmesini istemiştir.

Bu erteleme teklifi karşısında söz alan İsmet Bey, “Binaenaleyh eski kanun mucibince İstanbul Jandarmasını idare ve işe etmek imkânı yoktur. Bunun için bu kanun ne günlerce, ne saatlerce hatta ne dakikalarca tehir edilemez. Çünkü açlık saatleri, günleri bekletemez. (Adana’da, Ankara’da aynı hal sesleri) İzmir’de dahi aynı hal vardır. Trakya’da dahi aynı hal mevcuttur” diyerek jandarmanın işe sorununun acilen çözülmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Konunun aciliyetini bu sözlerle ortaya koyan İsmet Bey, konuşmasının devamında jandarma teşkilatı hakkında izahatlarda bulunmuştur: “...Biz her iyi şeyi defaten(birden) yapabilmek imkânına kail(razı) olduk. Hâlbuki her iyi şey dünyada defaten yapılamaz. Her halde tedrici surette yapılabilir” diyerek jandarma teşkilatının kademeli olarak düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Vazifesini kötüye kullanmayacak jandarmanın ancak sağlam bir eğitimle mümkün olabileceğini düşünen İsmet Bey, “...Jandarma müessesesi bugün jandarmanın ıslah edilmesi ve vazifesini hüsnü idare etmesi için esas üzerinde yürüyor ve 5, 6 tane mektep açmıştır. Binaenaleyh mükellef jandarma efradı bu mekteplerden geçiyor. Terbiye oluyor, jandarma vazifesini öğreniyor, öğrendikten sonra İzmir’e gidiyor. İzmir’e gidince İzmir’de aç kalıyorsa efendiler o vakit kanaatini, fikrini tebdil eder” diyerek jandarmanın eğitime yönelik bir ıslahat hamlesine girişildiğini, ancak bunun kalıcı olması için jandarmanın ekonomik sorunlarının da çözülmesini istemiştir.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, meselenin bütün olarak ele alınması gerektiğini vurgulayan İsmet Bey, bir taraftan jandarmaları eğitirken diğer taraftan maaş meselesinin halledilmesi gerektiğini dile getirmiş, aksi halde müesseseye yapılan masrafların heba olacağını altını çizmiş: “...Bu noktai nazardan hayat meselesini acilen temin etmek lazım geliyor. Encümen hayat meselesinin acilen temini zarureti üzerine Hükümetin teklif

---

⁶⁸⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 93.

ettiği layihayı tadilen kabul etmiştir. Yani bir milyon üç yüz bin lira tasarrufla kabul etmiştir. Çünkü gelecek sene insanların bundan aşağı ihtiyaç içerisinde bulunacağını kimse temin edemez⁶⁸¹ diyerek bütçe dengeleri göz önünde bulundurarak hazırlanan kanun tasarısına destek verilmesini istemiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra kanun tasarısının maddelerine geçilmiştir. Görüşmelerin, jandarmaya daha fazla maaş ve tahsisat verilmesini öngören hükûmetin hazırladığı maddeler üzerinde yapılmasına karar verilmiştir. Bu yönde karar verilmesinde bilhassa Jandarma Genel Kumandanı Miralay Galib Bey'in tavrı etkili olmuştur. Miralay Galip Bey'in, "Hükûmet'in teklifi gibi onbaşılara yüz, çavuşlara yüz, başçavuşlara yine yüz kuruş ilavesini rica ederim"⁶⁸² şeklindeki teklifinin ardından söz alan milletvekillerinin konuşmalarında ve madde hakkında verilen önerelerde⁶⁸³ genel olarak Hükûmet'in teklifinin kabulü istenmiş, Hükûmet'in teklif ettiği maddeler oylamaya sunulurken kabul edilmiştir:

Madde 1: Bilûmum jandarma efradının maaşları 500 kuruşa iblağ edilmiştir. Onbaşılara 600, çavuşlara 700, başçavuşlara 800 kuruş maaş verilir⁶⁸⁴.

İkinci madde hakkında söz alanların önemli bir kısmı, birinci maddede olduğu gibi hükûmetin teklifinin daha uygun olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Buna rağmen, Bütçe Komisyonu'nun teklifinin kabulünde ısrar eden komisyon kâtibi Mazhar Müfid Bey, "...zira bilir misiniz ki; 700 kuruş üzerine, hükûmetin teklifi veçhile bin kuruş diyecek olursanız; yani üç lira daha zam ederseniz 41 bin jandarma mevcut olduğuna göre senede bir buçuk milyon lira zammetmiş olursunuz" diyerek Hükûmet'in teklifinin bütçeye ilave yük getireceği uyarısında bulunmuş, bütçe açığını kapatmak için yeni tedbirlere ihtiyaç duyulabileceğine işaret etmiştir⁶⁸⁵. Bu açıklamanın ardından söz alan milletvekilleri, hükûmetin ve komisyonun tekliflerini tartışmışlardır. Önergelerin okunmasından sonra oylamaya sunulan madde, hükûmetin belirlediği şekle Erzurum milletvekili Durak Bey'in teklifi doğrultusunda "kaza merkezleri" ifadesi eklenerek, kabul edilmiştir:

---

⁶⁸¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 96.

⁶⁸² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 144.

⁶⁸³ Birinci madde hakkında ilginç bir önerge veren Bolu milletvekili Şükrü Bey, "gönüllü jandarma efradına aylık beş yüz ve mükellef efrada üç yüz kuruş maaş verilir" demiştir. Tekliften önce yaptığı konuşmada; mükellef jandarmalar, memlekette iltimaslı olanlar, şunun bunun tarafından askere gitmemek ve orduya iltihak etmemek üzere bu sınıfa dâhil olanlardır. Bunlar kısmen zengin olanlardır. Onun için bunlara zabitan gibi maaş verilmesi doğru değildir diyerek iltimas ve adam kayırmacılığa işaret etmiştir. Şükrü Bey'in izahatı ve diğer önergeler için bkz. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 146-148.

⁶⁸⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 150.

⁶⁸⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 153-156.

Madde 2: Jandarma efradına verilen iaşe bedeli her vilayet, her liva ve her kaza merkezindeki rayice göre bini tecavüz etmemek üzere ita olunur⁶⁸⁶.

Madde 3: Gönüllü mürettebatından evli olanlara rayice nazaran belirlenecek iaşe bedelinin yarısı da ek olarak verilir.

Gönüllülerle alakalı üçüncü maddenin aynen kabulünden sonra dördüncü maddeye geçilmiştir. Madde hakkında söz alan ve halk ile hükümet arasındaki teması karakolların sağladığını söyleyen Jandarma Genel Kumandanı Miralay Galip Bey karakol kumandanlarının ikramiyelerinin artırılmasını istemiştir. Bu açıklamaların ardından 4. Madde Bolu mebusu Şükrü Bey'in bu yöndeki önergesi doğrultusunda kabul edilmiştir⁶⁸⁷.

Madde 4: Bilfiil karakol kumandanlıklarında bulunan küçük zabıtana maaşlarından başka mahiye verilen elli kuruş ikramiye iki yüz kuruşa iblağ edilmiştir.

Beşinci maddenin, Encümenin belirlediği şekilde kabul edilmesini istirham eden Miralay Galip Bey'in açıklamalarından sonra madde, komisyon'un belirlediği şekil üzerinde Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey'in önergesi doğrultusunda kabul edilmiştir:

Madde 5: İş bu kanun İstanbul ve düşman işgalinden kurtarılan yerlerde Aralık 1922 başından itibaren ve sair mahallerde 1923 Martı'ndan itibaren tatbik olunur.

Hükümet'in beşinci maddesi, kanunun yürürlüğe giriş tarihi ile alakalı olduğu için altıncı madde iptal edilerek 7. madde 6. madde olarak okunmuş ve aynen kabul edilmiştir: İş bu kanunun hükümlerinin uygulanmasında İçişleri ve Maliye Bakanları yetkilidir⁶⁸⁸.

Görüşmeler sonunda yapılan oylamada kanun; 149 kabul, 28 ret, 2 çekimser oyla kabul edilmiştir⁶⁸⁹.

Kanun tasarısının müzakeresi sırasında öne çıkan görüşlere bakılarak şunları söyleyebiliriz: İsmet Bey'in de üyesi olduğu Bütçe Komisyonu, jandarmaya verilecek maaş, ikramiye ve iaşe bedeli olarak verilecek para konusunda bütçeyi göz önünde bulundurarak, hükümetin verdiği miktardan daha az bir teklifte bulunmuştur. Ancak kabul edilen maddelere bakıldığında Hükümetin önerdiği maddelere yakın bir sonuç çıkmıştır. Dikkat çekici bir diğer husus ise görüşmelere katılan Jandarma Genel komutanının, maddelerin görüşülmesinde ve kabulünde yönlendirici bir rol oynamasıdır.

---

⁶⁸⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 200–202.

⁶⁸⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 202.

⁶⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 204.

⁶⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 218.

16- Bazı Meclis Oturumlarının Gizli Celse ile Yapılmasının Nedenleri:

TBMM’de yapılan görüşmeler; aleni(açık) ve hafi(gizli) olmak üzere iki türdür. Kurtuluş Savaşı’nın verildiği olağanüstü zaman ve şartlarda faaliyet gösteren Birinci Meclis döneminde bazı meseleler meclisin gizli oturumlarında gündeme alınmıştır. Sadece meclis içinde kalması gereken stratejik konuların ve bilgilerin meclisin gizli oturumunda görüşülmesine özen gösterilmiş, meselenin gizlilik boyutu sona erdikten sonra açık celseye geçilmiştir.

Nitekim 14 Mart 1922 tarihinde, bütçedeki sıkıntının giderilmesi için hazırlanan Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanun tasarısının müzakeresi sırasında mevcut mali durumun meclis tarafından bilinmesi için konunun öncelikle gizli oturumda ele alınması istenmiştir.

Konunun gizli oturumda görüşülmesi yönündeki teklif Bütçe Komisyonu üyesi İsmet Bey’den gelmiştir. Ancak bu teklif, bazı muhalif milletvekillerinin itirazına neden olmuştur. Karahisarısahip milletvekili Nebil Efendi İsmet Bey’in teklifine, “millet bilmelidir, Aleni de söylenmelidir” diyerek itiraz etmiştir. Kütahya milletvekili Cemil Bey de “Kanun-u Esasi’nin 78. maddesini öne sürerek “celsei hafiyeler ya vükelanın teklifiyle ya da azadan 15 zatın teklifiyle olur”⁶⁹⁰ diyerek itirazını sürdürmüştür. Gizli olarak devam etmekte olan görüşme sürerken söz alan İsmet Bey, öncelikle kanun hakkında izahta bulunmuştur: Başkumandanlığın kendisine verilen yetkiyi kullanarak “vesait-i nakliye” adı altında, sadece nakil vasıtası olanlara sorumluluk yüklediğini; bu haksızlığı ortadan kaldırmak için, sorumluluğun sadece bir sınıfa değil de, bütün halka yayılması gerektiğini dile getiren İsmet Bey, kanunun servet sahibi kimselere her hangi bir sorumluluk yüklenmediğini hatırlatarak, sadece nakil vasıtası olanların sorumluluk altına alındıklarını belirtmiştir. Yapılacak olan bu kanunla herkesin sorumluluk altına gireceğini belirten⁶⁹¹ İsmet Bey, bunun hem daha adil olacağını hem de hazinenin gelirlerinde artış meydana geleceğini vurgulamıştır.

Bu açıklamasıyla kanunun gerekçesini ortaya koyan İsmet Bey, konuşmasının devamında konunun gizli celsede görüşülmesinin nedenini de izah etmiştir. Açık celsede bunların söylenemeyeceğini, “aleni celsede bunlar söylenebilmek için efendiler, hal-i mali, memleketin vaziyet-i maliyesi şöyledir, bütçedeki o 80 milyonluk, 90 milyonluk o tahsisat rakamlarının karşılığı yoktur, dersek bütün cihan düşmanlarımız bize ne derler? O 80, 90 milyonluk bütçelerimizin karşılığı yoktur. Havadır, efsanedir, diyecek olursak ne olur? Yalnız bunu söylemek için celse-i hafiye teklif ettik ve bu da hakkımızdır”⁶⁹² şeklindeki sözleriyle ortaya koyan İsmet Bey, mali durumun kötü olduğuna dikkat çekerek, bu kötü mali vaziyetin düşmanlar tarafından bilinmesinin son derece ciddi sıkıntılar meydana geleceğini ifade etmiştir.

⁶⁹⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 66.

⁶⁹¹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 67.

⁶⁹² TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 68.

İsmet Bey'in bu açıklamasının ardından, kanun tasarısının görüşülmesine devam edilmiştir. Tasarının kabulü, Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'in "...Çünkü bahar gelmiştir. Vesait-i Nakliye yoktur ve bu ücretle işlemeyecektir. En acıklı bir günde elim bir vaziyet karşısında kalacağımızdan korkarız. Allah esirgesin bunun için ne derece isterseniz tadilat yapabiliriz. Herhalde esasını kabul zaruridir"⁶⁹³ sözleriyle desteklenmiştir. Saruhan milletvekili Reşat Bey de bu anlamda "Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu'nun bir an evvel neticelendirilmesi maksadıyla müzakere ve tasdikini heyet-i aliyenizden rica ediyorum. Bu kanun bir zafer meselesidir. Bir dakika tehir edilmemesi lazım gelir"⁶⁹⁴ diyerek kanunun aciliyetine işaret etmiştir.

Mecliste oluşan bu kanaat neticesinde açık celseye geçilerek müzakerelere devam edilmiştir.

---

⁶⁹³ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 68.

⁶⁹⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 72.

İKİNCİ BÖLÜM

İSMET BEY'İN İKİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ

A- TBMM'NİN İKİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:

Daha önce de belirtildiği gibi, Birinci TBMM, 1 Nisan 1923'te seçim kararı almış ve 16 Mart 1923'de son toplantısını yaparak çalışmalarına nihayet vermişti.

İkinci TBMM seçimleri ülke genelinde farklı tarihlerde yapılmış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin ekseriyetle seçimi kazandıkları basın aracılığıyla duyurulmuştur. Seçim sonuçları hakkında bilgi veren Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ülke genelinde olduğu gibi Çorum'da yapılan seçimi de Müdafaa-i Hukuk adaylarının kazandıklarını 5 Temmuz 1923'de ilan etmiştir:

“TBMM'nin İkinci Devre seçimleri Çorum intihabatı dün gece geç vakit aldığımız ma'lumata göre Müdafaa-i Hukuk namzetlerinin büyük bir ekseriyet kazanmalarıyla hitam bulmuştur. Bu suretle Kastamonu valisi Çorum mebusu Ferit, sabık valilerimizden İsmail Kemal, Evkaf müşteşarı Münir, mebus İsmet, Kozan mebusu Dr. Mustafa Beyler mebus intihab edilmişlerdir”⁶⁹⁵. Ancak gazetenin bu haberi seçimlerin kesin sonucu değildir. Zira ülke genelinde Temmuz ayı boyunca seçimlerin devam ettiği hatta Ağustos ayına sarktığı görülmektedir ki; aynı gazete, 6 Ağustos 1923 tarihli sayısında, 3 vilayet dışında seçimlerin sonuçlandığını, 270 mebusun seçildiğini ve 16 mebusun daha seçileceğini duyurmuştur⁶⁹⁶. Bu durumu doğrulayan bir başka kaynakta da seçim sonuçlarının Ağustos ayına sarktığı hatta bazı bölgelerde seçimlerin Meclis'in açılışından sonra gerçekleştiği belirtilmektedir⁶⁹⁷ ki; aşağıda belirtileceği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği, 13 Ağustos 1923 tarihli oturumda Meclis'te 196 milletvekili bulunmaktadır.

Oldukça uzun bir zaman dilimini kapsayan seçimlerin büyük oranda neticelenmesinin ardından, 9 Ağustos 1923'te toplanan Halk Fırkası, TBMM'nin yeni dönemi için Meclis başkanlığı, başkan vekillikleri ve idare heyeti için aday belirlemiştir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis

---

⁶⁹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Temmuz 1923, s. 1.

⁶⁹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Ağustos 1923, s. 1. Verilen 270 kişilik listede 6 kontenjanı bulunan Çorum'dan 5 mebusun ismi açıklanmış, 6. isim hakkında bilgi verilmemiştir. Bu durum Çorum'daki seçimin de henüz tamamlanmadığını ortaya çıkarmaktadır. Kazım Öztürk, TBMM II. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri hakkında bilgi verdiği eserinde “Ahmet Ziya Hatipoğlu”nu da Çorum mebusları arasında göstermektedir ki; TBMM II. Dönem Zabıtları incelendiğinde bu bilginin doğru olduğu görülmektedir. II. TBMM'de Çorum mebuslarının tam listesi ve özgeçmiş bilgileri için bkz. Kazım Öztürk, **TPT TBMM II. Dönem 1923-1927**, TBMM Vakfı Yayınları No: 3, Ankara 1995, C.III, s. 213-221. Ayrıca bkz. TBMM ZC., Dönem: II.

⁶⁹⁷ Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 51. Vatan gazetesine dayanılarak verilen bilgilere göre; Giresun'da seçimlerin 13 Ağustos, Ordu'da 14 Ağustos, Trabzon'da ise 15-16 Ağustos'ta tamamlandığı belirtilmektedir.

başkanlığına, Ali Fuat Paşa'nın İkinci başkanlığa getirilmesi kararlaştırılırken, Birinci başkan yardımcılığına Saruhan milletvekili Sururi Bey'in, İkinci başkan yardımcılığına da Çorum milletvekili İsmet Bey'in aday gösterilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁹⁸. Böylece Meclis idare heyeti, Meclis'in açılışından önce Halk Fırkası gurubunda belirlenmiştir. Bu hazırlığın ardından Meclis, 11 Ağustos 1923'te açılmıştır. 13 Ağustos 1923'de geçici başkan Ali Fuat Paşa başkanlığında 196 mebusun katılımıyla toplanan Meclis, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı müttefiken Meclis başkanlığına, aynı miktarda oy alan Ali Fuat Paşa'yı da ikinci başkanlığa seçmiştir⁶⁹⁹. Aynı gün yapılan 2. Oturumu, İkinci başkan sıfatıyla idare eden Ankara mebusu Ali Fuat Paşa'nın teşekkür konuşmasının ardından idare memurlukları, başkanlık divanı kâtiplikleri ve başkan yardımcılığı seçimine geçilmiştir. "Birinci Başkan Yardımcılığı" görevine 188 oyla Saruhan Mebusu Sabri Bey, "İkinci Başkan Yardımcılığı" görevine ise 185 reyle Çorum Mebusu İsmet Bey seçilmiştir⁷⁰⁰. İsmet Bey'in, 196 kişinin katıldığı bir oturumda oldukça yüksek bir oy oranıyla İkinci başkan yardımcılığına seçilmesi; Birinci Meclis'teki başarılı çalışmaları sayesinde kendisini mebus arkadaşlarına kabul ettirdiğini göstermekle beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanarak desteğini aldığını da ortaya koymaktadır.

Bu seçimden sonra İsmet Bey'in idare ettiği Meclis oturumları içerisinde 29 Teşrinievvel(Ekim) 1923 tarihli oturum ayrı bir önemi haizdir. Zira 19 Mayıs 1919'dan beri devam eden mücadelenin taçlandırılması anlamına gelen "Cumhuriyet'in İlanı" Meclis'in bu oturumunda gerçekleşmiştir⁷⁰¹. İsmet Bey'in bu celseden önce Meclis başkan yardımcılığına seçilmiş olması, kendisinin, Mustafa Kemal Paşa tarafından oluşturulmak istenilen kadronun içerisinde yer aldığını göstermektedir.

TBMM'nin 2. Devre 1. toplantı yılı sonuna kadar "İkinci Başkan Yardımcılığı" görevini sürdüren İsmet Bey, 1 Mart 1924'te başlayan 2. toplantı yılı başında İstanbul milletvekili Ali Fethi Bey'in Meclis Başkanı seçildiği oturumda "Birinci Başkan Yardımcılığı" görevine seçilmiş, aynı gün yapılan ve Meclis üyelerinin şubelere ayrıldığı seçimde Birinci Şube'de yer almıştır⁷⁰². Bu dönem içerisinde 21 Kasım 1924 tarihinde yenilenen başkanlık divanı seçimlerinde de "Başkan Yardımcılığı" görevini devam ettirmiş⁷⁰³ üyelerin şubelere ayrıldığı aynı tarihli oturumda Beşinci Şube'ye seçilmiştir⁷⁰⁴.

⁶⁹⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ağustos 1923, s. 1.

⁶⁹⁹ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.I, s. 36-43.

⁷⁰⁰ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.I, s. 51-52. İsmet Bey, İkinci Reis vekilliğine seçildikten sonra ilk meclis başkanlığı vazifesini 26.08.1923 Pazar günü saat 2.00'da icra etmiştir. s. 204.

⁷⁰¹ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.III, s. 89-100.

⁷⁰² TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII, s. 6-8 ve 13.; Vakit, 2 Mart 1924, s. 1.

⁷⁰³ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.X, s. 7.

⁷⁰⁴ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.X, s. 10.

İsmet Bey'in Birinci Reis Vekilliğine seçildiğini gösteren gazete haberi
Vakit, 2 Mart 1924.

B- TBMM'İN II. DEVRE FAALİYETLERİ:

İsmet Bey'in bu devredeki faaliyetlerine geçmeden evvel, İkinci Devre TBMM'nin genel yapısı ve bu dönemde yapılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi vermeyi gerekli görüyoruz⁷⁰⁷:

Kafasındaki inkılâp hamlelerini zamanı gelince yapmayı planlayan Mustafa Kemal Paşa için Birinci Meclis'in yapısı uygun değildi. Zira farklı sosyo-ekonomik çevrelerden gelen milletvekillerinden oluşan bu Meclis'te kendisinin fikirlerine muhalefet eden önemli bir muhalefet gurubu vardı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra toplanan İkinci Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirmek istediği çağdaş ve laik devlet modeli için gereken düzenlemelere geçişi sağlayacak bir yapıya sahipti. Nitekim yapılan seçimlerin ardından 11 Ağustos 1923'te toplanan II. Meclis'e, Birinci Meclis'teki muhalefet gurubundan, bir iki istisna dışında, giren olmamıştı.

İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlandırılmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal bağımsızlığını dünyaya kabul ve tescil ettiren Lozan Barış Antlaşması, 23 Ağustos 1923'te Meclis'te onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece emperyalist devletlere karşı kazanılan askeri zafer diplomatik bir başarıya dönüştürülmüş, Türk İnkılâbı'nın önü açılmıştır.

⁷⁰⁵ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XIX, s. 12-15.

⁷⁰⁶ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVII, s. 2-10.

⁷⁰⁷ Bu başlık altında verdiğimiz bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM-II. Dönem 1923-1927)**, TBMM Vakfı Yayınları No: 1, Ankara 1993.

Milli Mücadele'nin merkezi olan Ankara'nın 13 Ekim 1923'te başkent olarak ilanı idari alanda atılan bir adımdır. Cumhuriyet'in ilanı ile devletin yönetim biçimi tespit edilmiş, böylece laiklik alanında önemli bir adım daha atılmıştır. Bunu tamamlayıcı bir inkılâp olan Halifelik'in kaldırılması da yine bu dönemin gelişmeleri arasındadır. Hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihinde; Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Nezaret'i kaldırılarak yerlerine, Diyanet İşleri Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Genel Kurmay Başkanlığı kurulmuş, tekke ve zaviyeler kapatılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle eğitimde laikleşme yolunda son derece önemli bir adım atılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni laikleştiren bu adımların yanı sıra hukuk alanında da önemli ıslahatlar yapılmıştır. 1924 Anayasası'nın kabulü, Mecellenin kaldırılarak yerine İsviçre Medeni Hukuku'nun kabulü bu alanda yapılan köklü düzenlemelerdir. Türk Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, Şer'iye Mahkemeleri'nin kaldırılması diğer adli reformlar olarak sıralanabilir.

İkinci TBMM döneminde gerçekleştirilen bir diğer yenilik, I. Meclis döneminde faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun 9 Eylül 1923'de "Halk Fırkası" adı altında siyasi bir partiye dönüştürülmesidir. Halk Fırkası'nın kuruluşundan sonra Meclis'teki muhalif milletvekilleri de bir araya gelerek 17 Kasım 1924'te, çok partili hayata geçiş denemelerinin ilki olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Ancak fırkanın tüzüğünde yer alan "dini inanç ve düşüncelere saygılıyız" ifadesi, gerçekleştirilen inkılâplardan rahatsızlık duyan geleneksel anlayışa sahip toplum kesimlerinin bu partide yoğunlaştırılması Halk Fırkası yöneticilerini rahatsız etmiştir. Bununla beraber, partililerin Şeyh Sait İsyanı'nda parmağı olduğu gerekçesiyle, Takrir-i Sükûn Kanunu uyarınca 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır. Böylece çok partili hayata geçiş denemelerinin ilki başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Dış politika konusunda İngiltere ile Türkiye arasında sorun olan ve Lozan'da çözüme kavuşturulamayan Musul meselesi de bu dönemde çözüme kavuşturulmuştur. Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğu ile 5 Haziran 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan antlaşma uyarınca Musul elden çıkmıştır.

Devletlerarası ilişkilerin yanı sıra sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen Hafta tatilinin cumadan pazara alınması, uluslararası rakam ve ölçü birimlerinin kabulü ile miladi takvimin kabulü, dönemin diğer gelişmeleri olarak sıralanabilir.

C- İSMET BEY'İN TBMM II. DEVRE ÇALIŞMALARI:

Yukarıda belirttiğimiz gibi, TBMM'nin ikinci devresinde Meclis başkan yardımcılığı görevinde bulunan İsmet Bey, Meclis görüşmelerini başarıyla idare etmiştir. Ancak başkanlık vazifesi dönüşümlü olarak yerine getirildiği için Meclis oturumlarını yönetmediği zamanlarda çeşitli konularda söz alarak değerlendirmelerde bulunmayı da ihmal etmemiştir. Nitekim bu devre sonuna kadar başkan vekilliğinde bulunmasına rağmen Meclis'in en fazla söz alan

milletvekilleri arasına girmiştir. II Meclis hakkında kapsamlı bir çalışması bulunan Işıl Çakan, II. TBMM'de 60 ve üstü konuşma yapan milletvekili sayısının 26 olduğunu, bunun da Meclis üyelerinin % 7'sine denk geldiğine dikkat çekmektedir. Işıl Çakan'ın "II. TBMM'de En Çok Söz Alan Mebuslar" listesinde İsmet Bey'in 20. sırada yer alması⁷⁰⁸ kendisinin, Meclis oturumlarına başkanlık etmekle beraber, Meclis idare kürsüsünde olmadığı zamanlarda konuşulan konuları takip ederek, Birinci Meclis'teki etkinliğini devam ettirdiğini ve Meclis'in işleyişinde faal bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu açıklamanın ardından, İsmet Bey'in bu dönem içerisinde Meclis'te yaptığı konuşmalar ışığında, şu konularda çalışmalar yaptığını söyleyebiliriz:

1- Birinci TBMM'den Devreden Evrakların Durumu ve İsmet Bey'in Tavrı:

TBMM'nin İkinci Devresi'nin açılışından sonra gündeme gelen konuların başında, Birinci TBMM'ye ait olup da dönem içerisinde görüşülemeyen evrakların durumu gelmektedir.

Bu evrakların durumuyla alakalı olarak Kütahya milletvekili Recep Bey, 16 Ağustos 1923'te Meclise bir önerge vermiştir⁷⁰⁹:

Meclisin Dâhili Nizamnamesi'nin 36. maddesi uyarınca, yeni meclis, eski meclisten devreden evrakları yok saymaktadır. Ancak bu evraklar arasında önemli evraklar da bulunmaktadır. Bununla birlikte, oldukça mühim işleri bulunan yeni meclisin, eski meclisten gelen tüm evrakları gündemine alması, yeni meclisin mesaisinin işgaline neden olacağı için; eski meclisten gelen evraklardan hangilerinin yok sayılacağı, hangilerinin yeni meclisin mesaisine dâhil olacağı tespit edilmelidir.

Recep Bey'in önergesinden sonra, usul hakkında söz alan İsmet Bey, önceki meclisten gelen evrakların, yeni mecliste görüşülmesi hususunda, Meclis Dâhili Nizamnamesi açısından bir engelin bulunmadığını, sorunun Nizamnameye uygun olarak çözülebileceğini belirtmiştir. İsmet Bey, Dâhili Nizamnamenin 35. maddesi gereğince; mazbataları hazırlanmış olan kanun tasarılarının, Komisyonlara gönderilebileceğini; Komisyonların da gerekli düzenlemeyi yaptıktan sonra tasarıyı meclise sunabileceklerini⁷¹⁰

---

⁷⁰⁸ Işıl Çakan, **a.g.e.**, s. 371-372. Işıl Çakan, konuşma sayılarına göre yaptığı değerlendirmede, Meclis görüşmelerinin küçük bir grup arasında cereyan ettiğini belirtmekle beraber, Meclis içerisinde en etkin üyelerin Orta ve Kuzey Anadolu mebusları, en etkisiz olanların ise Doğu Anadolu mebusları olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca, en söz alan mebusların din eğitimi alan ya da mesleği din adamı olan mebuslar olduğunun altı çizilmektedir. En fazla söz alan mebusların sosyo-ekonomik tasnifinde de en çok söz alan 26 mebusun 6 tanesinin tarım ve ticari faaliyette bulunan yörelerin mebusları olduğunu ortaya koymaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. aynı eser.

⁷⁰⁹ **TBMM ZC.**, D.II, İS.I, C.I, s. 74.

⁷¹⁰ **TBMM ZC.**, D.II, İS.I, C.I, s. 75.

söyleyerek meselenin Komisyonlar aracılığıyla halledilebileceğini ifade etmiştir.

Bu aydınlatıcı açıklamadan sonra söz alan konuşmacıların ekseriyeti, Recep Bey'in teklifi ve İsmet Bey'in açıklamaları doğrultusunda görüş ortaya koyarak, önergeler vermişlerdir. Bu önergelerin oylanması neticesinde; Birinci Meclis'ten gelen evrakların durumu hakkında şu karara varılmıştır: Komisyonla ya da meclis gündeminde olan evraklar, Komisyonlar tarafından, şubelerde olanlar da ilgili şube aracılığıyla tetkik edilerek önem arz eden evraklar Meclis'e sunulacaktır⁷¹¹.

Böylece, Birinci Meclis tarafından hazırlanan kanun tasarılarının tamamen yok sayılması önlenmiştir. Bu tasarıların ilgili komisyonlar tarafından incelenerek sonuçlandırılmasının kabulü, zamandan tasarruf sağlamanın yanı sıra meclislerin devamlılığı açısından da önemlidir.

Komisyonlara gönderilen bu evraklar; Komisyonlar tarafından tetkik edilerek önemli, önemsiz üst başlığıyla ikiye ayrılmıştır. Bu evraklar, TBMM'nin 3 Eylül 1923 tarihli oturumunda gündeme alınmıştır. Konu hakkında söz alan İsmet Bey, Birinci Meclis'ten gelen evrakların, Dâhili Nizamnameye göre geçerli sayılabilmesi için teklif sahibinin Meclis'te bulunması gerektiğini, aksi takdirde o teklifin yok sayılacağını⁷¹² söylemiştir. Ancak İsmet Bey'in usul hakkındaki bu açıklamasına rağmen söz alan konuşmacıların bir kısmı, önemsiz diye listelenen bazı evraklara itiraz ederek, bunların da Meclis gündemine alınmasını sağlamışlardır. Neticede, İstida (Dilekçe) ve Maarif (Eğitim) Komisyonları mazbataları aynen, Layiha (Tasarı) ve Bütçe Komisyonu mazbataları düzeltilmek suretiyle kabul olunmuştur⁷¹³.

2- İstiklal Madalyası Kanunu ve İsmet Bey'den Esas Teşkil Edecek Bir Teklif:

İsmet Bey, Meclis'te görüşülen kanun tasarılarının hukuki bir temele dayanmasına ve adaletli olmasına önem vermekle birlikte, kabul edilecek kanunların uzun ömürlü olması için de gayret sarf etmiştir. Bu tavrını, "11 zatın İstiklal Madalyasıyla taltifi hakkında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti

---

⁷¹¹ **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.I, s. 80. Bu konudaki önergeler için bkz.: **aynı yer**, s. 90.

⁷¹² **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.I, s. 382.

⁷¹³ **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.I, s. 328-332 ve 376-418. Encümenlerin "istisnai muamele ifasına zaruret görülmemiştir" gerekçesiyle önemsiz addederek iptal ettikleri evraklardan özellikle, hasta ya da hayatını kaybetmiş durumda olan mebusların ailelerine yardımı öngören evraklar, mebusların itirazına neden olmuştur. Toplam 6 kişiden oluşan bu gurupta; felç olduğu söylenen Kütahya eski mebusu Haydar Bey, öldürülen Ali Şükrü Bey gibi kişiler vardır. Özellikle Kütahya Mebusu Haydar Bey lehinde konuşmaların yapıldığı meclis oturumunda, diğer kişilerinde vatana hizmet ettikleri ve onların da ailelerine maaş verilmesi gerektiği yönünde bir kanaat oluşmuştur. Neticede, Kastamonu mebusları Hasan Fehmi ve Halid Beylerin ortak önergeleri çerçevesinde, bu kişilerin hepsi hakkındaki evraklar önemli sayılarak kabul edilmiştir. **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.I s. 382-388.

Tezkeresi'nin görüldüğü, 1 Eylül 1923 tarihli Meclis oturumunda ortaya koyan İsmet Bey, konu hakkında bir de önerge vermiştir.

Tezkereye konu olan ve Meclis'te isimleri okunan 11 zat arasında; teğmen, üsteğmen, hesap memuru, erzak ve yem ambar memurları yer almaktadır. İsimlerin okunmasının ardından, İstiklal Madalyası Kanunu'nu hazırlayan Birinci Meclis'in Milli Savunma Komisyonu'nda görev yapmış olan Cebeli Bereket milletvekili İhsan Bey söz alarak tezkereye itiraz etmiştir. Bir kişiye İstiklal madalyası verilebilmesi için; bu kişinin Milli Mücadele döneminde ya orduyu hezimetten kurtarması ya da orduya bir zafer kazandırması gerektiğine vurgu yapan İhsan Bey, İstiklal madalyasına konu olan kahramanlığın ya da fedakârlığın nasıl, nerede ve ne zaman gerçekleştiği hususlarının da açıkça belirtilmesi gerektiğine dikkat çekerek; arpa, saman dağıtan kişilere, hesap memurlarına İstiklal madalyası vermenin yanlış olduğunu ifade etmiştir⁷¹⁴.

İhsan Bey'in bu açıklamasından sonra söz alan İsmet Bey, konu hakkında bir önerge vermiştir. Teklifinde, bundan sonra İstiklal Madalyası ile taltif hususunda gelecek tekliflerin Milli Savunma Komisyonu'nda incelenmesi önerisinde bulunan İsmet Bey, "...Ne kadar levayih(tasarılar), ne kadar teklif varsa bu taltiflere ait olan tekliflerin Milli Savunma Komisyonu'nda tetkik edildikten sonra Heyeti Umumiyeye(Meclis'e) gelerek reye vaz edilmesi gerekir kanaatindeyim..." diyerek, İstiklal madalyasının hak eden kişilere verilmesini sağlamak için konuyla alakalı ihtisas komisyonunun kararına göre hareket edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasının ardından İstiklal Madalyası hakkındaki tezkere, İsmet Bey'in önergesine göre düzenlenerek son şekli verilmek üzere Milli Savunma Komisyonu'na havale olunmuştur⁷¹⁵.

3- Cumhuriyet'in İlanı ve Tarihi Oylamada İsmet Bey:

Hem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev alan İsmet Bey, 19. Yüzyılda yaşanan çözümlenin ardından 20. yüzyılın başlarında tarih sahnesinden çekilen Osmanlı imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde tesis edilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna da şahitlik etmiştir. Bu geçiş döneminde yaşanan her türlü sıkıntıyı göğüsleyerek zaferin kazanılmasına katkıda bulunmuş, Cumhuriyet'in ilan edildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği 29 Ekim 1923 tarihli Meclis oturumuna başkanlık etme onuruna sahip olmuştur.

Kısaca devlet başkanının seçimiyle belirlendiği sistem olarak tarif edebileceğimiz Cumhuriyet; bir yönetim şekli olarak halkın kendi kendini yönetme sürecine en etkin biçimde katılabilmesine imkân veren bir özelliğe

---

⁷¹⁴ TBMM ZC., D.II, İ.S.I, C.I, s. 322-323.

⁷¹⁵ TBMM ZC., D.II, İ.S.I, C.I, s. 323.

sahiptir. Cumhuriyet, halkın söz konusu seçime katılımı oranında demokratik olma vasfını kazanmaktadır.

Toplumun her kesimine mücadeleye katılmak, fikirlerini dile getirmek imkânı tanıyan bir anlayışla başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi süreci hâkimiyeti kayıtsız şartsız millete veren Anayasası ile de, Türkiye’de şimdikiye kadar olanlardan çok farklı bir dönemin başladığını simgelemektedir⁷¹⁶.

Daha önceden de belirtildiği üzere, 23 Nisan 1920-16 Nisan 1923 tarihleri arasında faaliyet gösteren Birinci Meclis Dönemi’nde, Milli Mücadele’nin askeri safhası başarıya ulaştırılmıştı. Bu çerçevede doğuda Ermenilere ve güneyde Fransızlara karşı kazanılan zaferlerin ardından birlikler, İstiklal Harbi’nin kaderini belirleyen savaşların yapıldığı Batı Cephesi’ne sevk edilmişti. Bu cephede İngilizler’in desteklediği Yunanlılarla yapılan çetin muharebelerin ardından Anadolu düşman işgalinden kurtarılmıştı. Bu arada dış düşmanlara karşı verilen bu mücadelenin yanı sıra içeride de çeşitli isyanlarla karşılaşan TBMM, bunları da bertaraf etmeyi başarmış, Lozan görüşmeleri öncesinde Saltanatı kaldırarak Cumhuriyet idaresine geçiş sürecini hızlandırmıştır.

İkinci Meclis döneminde ise İstanbul TBMM Hükûmeti ordularınca teslim alınmış, Ankara yeni devletin başkenti yapılmıştı. Bu dönemde Meclis’in en önemli icraatlarının başında devletin idare şeklinin Cumhuriyet olduğunu ilan eden kararı alması gelmektedir⁷¹⁷ ki; Türk milleti için son derece büyük bir öneme sahip olan bu değişimin gerçekleştirildiği 29 Ekim 1923 tarihli Meclis oturumuna Çorum milletvekili İsmet (Eker) Bey, “İkinci Reisvekil” sıfatıyla başkanlık edecektir.

İkinci Meclis’in üyelerinin tamamına yakını Müdafaa-i Hukuk listesinden çıkmış olmakla birlikte ülkede bir takım işleri gerçekleştirebilmek için halifelik-padişahlık gibi yaptıkları halk tarafından meşru kabul edilecek, sorgulanmayacak büyük makamların muhafazasını zorunlu gören milletvekili sayısı az değildi. Kendi bildiği hakikatleri öğrendiğinde milletin de aynı kararları alacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, milletin egemenliğini geri dönülmez bir şekilde sistemleştirmek gerektiği inancıyla daha meclis açılmadan idari sistemi belirleyen anayasal düzeltmeleri devrin uzman hukukçularının fikirlerini alarak hazırlamıştı⁷¹⁸. Bu çalışmalar yapılırken bir de hükûmet bunalımı meydana gelmiş, Heyet-i Vekile reisi Ali Fethi (Okyar) Bey, Meclis’te yoğun bir muhalefetle karşılaşmıştı. Baskıların artması üzerine Mustafa Kemal Paşa, hükûmetin istifasını istemiş ve Fethi Bey hükûmeti 27 Ekim 1923’te istifa etmiştir⁷¹⁹. Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası İdare

---

⁷¹⁶ Cezmi Eraslan, “Siyasal Alanda Yeniden Yapılanma”, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi**, içinde, Ed. Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 173.

⁷¹⁷ Eraslan, **a.g.b.**, s. 175.

⁷¹⁸ Eraslan, **a.g.b.**, s. 176.

⁷¹⁹ **Vakit**, 28 Ekim 1923, s. 1.

Heyeti ve Hükümet üyelerinin katıldığı, 28 Ekim 1923 tarihli özel bir toplantıda yeni Heyet-i Vekile için adayları tespit etmiştir⁷²⁰.

Sözü bu noktada Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak, O'nun ağzından Cumhuriyet'in İlanı ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişikliklerin kabulü ile kendisinin Cumhurbaşkanı seçilmesini dinleyelim. Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanından önceki süreci arkadaşlarının onaylarını alarak hazırladığını özetle verdiğimiz şu sözlerle ortaya koymaktadır:

28 Ekim 1923 Pazar günü Çankaya'da arkadaşlarımla beraber yediğim yemek esnasında 'Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz' dedim. Orada bulunan arkadaşlar derhal düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. Neler yapılabileceği üzerinde bir program yaparak arkadaşları görevlendirdim. Akşam da İsmet (İnönü) Paşa ile bir görüşme yaptım. Birlikte hazırladığımız kanun müsveddesiyle beraber Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki devlet şekline 'Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir' ibaresini ekledim. Hükümet ve Cumhurbaşkanı'nın seçimleri hususunda da gereken değişiklikleri hazırladım. Ertesi gün parti grubunda söz alanlar görüş ve önerilerini dile getirdiler⁷²¹.

Parti meclisindeki bu gelişmelerden sonra Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun maddeleriyle ilgili düzenleme, 29 Ekim 1923 Pazartesi günü saat 18'de TBMM'de görüşülmüştür. İsmet (Eker) Bey başkanlığındaki bu Meclis oturumunda söz alan milletvekilleri, yaptıkları duygusal konuşmalarla düşüncelerini diğer arkadaşlarıyla paylaşmışlar; konuşmalar sık sık "Yaşasın Cumhuriyet" sesleriyle kesilmiştir⁷²².

Nihayet, Meclis Başkanlık kürsüsünde oturan Çorum milletvekili İsmet (Eker) Bey'in; "Kanunun Heyet-i Umumiyesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. (müttefikan sesleri) Müttefikan kabul edilmiştir efendim" şeklindeki sözleri ve sürekli alkışlar arasında Cumhuriyet ilan edilmiştir.

---

⁷²⁰ **Vakit**, 29 Ekim 1923, s. 1.

⁷²¹ **Nutuk**, Gazi Mustafa Kemal Paşa, s. 488-494.

⁷²² Söz alanların çoğunluğu Cumhuriyet idaresini överek, cumhuriyetin zaruri olduğunu dile getiren konuşmalar yapmışlardır. Manisa milletvekili Abidin Bey'in, önce hükümet bunalımını çözelim şeklindeki yaklaşımından sonra söz alan Konya milletvekili Eyüp Sabri Efendi, Antalya milletvekili Rasih Efendi, Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey, Saruhan milletvekili Vasıf Bey, İzmir milletvekili Yunus Nadi Bey, Karahisarı Şarki milletvekili Mehmet Emin Bey ve Sinop milletvekili Abdurrahman Şeref Bey konuşma yapmışlardır. Konuşmalarda Cumhuriyet idaresinden tafsilatlı bir şekilde söz edilmiş, Meclis'te sık sık "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri yükselmiştir. **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.III, s. 89-99.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine sıra gelmiştir. Meclis Başkanı İsmet Bey'in "Efendim! Yoklama suretiyle ve gizli oyla cumhurbaşkanı seçimini yapacağız" şeklindeki açıklamasının ardından oylama yapılmış ve oyların tasnifinden sonra Meclis Başkanı İsmet Bey, "...reye iştirak eden azanın adedi 158'dir. Yüz elli sekiz aza müttefikan

Ankara mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni Cumhuriyet Riyasetine seçmiştir" diyerek salonda bulunanların şiddetli alkışları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı'nı ilan etmiştir⁷²³.

Cumhurbaşkanı seçimi sonrasında "101 pare top atılması-na ve ülkenin her tarafında Cumhuriyetin ilan edilmesine dair" Konya milletvekili Eyüp Sabri ve arkadaşlarının verdiği önerge kabul edilmiş ve İsmet Bey'in İkinci Reis Vekili sıfatıyla imza ettiği TBMM Başkanlığı'nın 31 numaralı kararı⁷²⁴ ile Cumhuriyet'in tüm yurttta coşkulu bir biçimde kutlanması kararlaştırılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanını duyuran gazete haberi
Vakit, 30 Ekim 1923.

Ardından Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e hitaben yaptığı konuşmayla milletvekillerine teşekkür etmiştir: "...bu güne kadar meclis başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi, cumhurbaşkanı unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu aciz arkadaşınıza tevcih buyurdunuz... Hepinize teşekkür ediyorum... İnşallah Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir. Sizlerin sayesinde ve Allah'ın inayetiyle, şahsıma verdiğiniz vazifeyi en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ederim..."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasının ardından, Meclis Başkanvekili⁷²⁵ İsmet (Eker) Bey'in "yarın öğleden sonra bir buçukta

⁷²³ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.III, s. 98-99.; Vakit, 30 Ekim 1923, s. 1.; Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber, TTK Basımevi, C.II, Ankara 1968, s. 596.

⁷²⁴ 90. Yılda 90 Belge, TBMM İletişim Daire Başkanlığı, Genel Evrak ve Müdürlüğü, TBMM Basımevi, Ankara, 2010, s. 53.

⁷²⁵ İsmet Bey'in Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihi oturuma başkanlık etmesinin anısına çektiği fotoğraf ve kendi el yazısıyla üzerine not düşerek imzaladığı fotoğraf için bkz. Ek: 1.

toplanmak üzere celseyi tatil ediyorum” sözü ve Bozok milletvekili Avni “Bey’in bir dua yapılınsın” şeklindeki teklifi üzerine Karahisar milletvekili Kamil Efendi tarafından kürsüde bir dua okunmuş, böylece TBMM’nin bu tarihi oturumu sona ermiştir⁷²⁶.

4- İsmet Bey’in Ziraat Bankası’nın Merkez Meclisi İdare Azalığına Seçilmesi ve Bu Alandaki Çalışmaları:

İsmet Bey, mali konularda Meclis’te yapmış olduğu açıklama ve tespitler sayesinde bilhassa bütçe görüşmeleri olmak üzere diğer mali konularda da sözü dinlenen ve oyuna riayet edilen bir milletvekili olmuştur. TBMM’de bu yönüyle tanınan İsmet Bey, 9 Ocak 1923’de Ziraat Bankası Merkez Meclisi İdare azalığına seçilmiştir⁷²⁷.

İsmet Bey, bundan sonraki süreçte, Meclis başkan vekilliği ve milletvekilliği görevinin yanı sıra Ziraat Bankası’yla alakalı çalışmalara da katılmıştır. Banka bütçesinin hazırlanmasında etkili olmuş, bütçenin Meclis’te görüşülmesi esnasında söz alarak değerlendirmeler yapmış ve bu konudaki soruları cevaplandırmıştır.

Nitekim 26 Kasım 1923 tarihli meclis oturumunda görüşülen Ziraat Bankası Bütçesi hakkında, Ziraat Bankası Meclisi İdaresi adına, bankanın bütçesi münasebetiyle bir konuşma yapmıştır. Ziraat Bankası’nda yapmış olduğu incelemeler neticesinde; gerek bankanın bütçesi gerekse diğer iş ve işlemleri hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade eden İsmet Bey, banka tarafından Konya’da bir fabrika kurulacağını söylemiş, Ankara’da faaliyet gösteren Ziraat mektebinin ve bir adet çiftliğin de Banka’nın idaresi altında faaliyet gösterdiğini belirtmiştir⁷²⁸.

a- Ziraat Bankası’nın Anonim Şirkete Dönüştürülmesi:

Sermayesi çiftçilerin katkılarıyla oluşturulan Ziraat Bankası, ülkede zirai faaliyetleri geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Ancak bankanın gelirleri hükümet tarafından diğer alanlara sarf edildiği için kuruluş amacını yerine getiremeyen banka, ziraat erbabına beklenen desteği sağlayamamıştır⁷²⁹.

Gerek I. Dünya Savaşı yıllarında, gerekse Milli Mücadele Dönemi’nde ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan hükümetler, diğer gelir

⁷²⁶ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.III, s. 99-100.

⁷²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 315.

⁷²⁸ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.I, s. 606-609. İsmet Bey’in ziraat bankasıyla olan ilişkisi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. İsmet Bey, Ziraat Bankası Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü tarafından, 28 Kasım 1928’de Ankara Çocuk Sarayı Caddesi’nde bulunan merkezi idare binasında yapılacak olan, senelik toplantı için, “Çorum Vilayeti temsilcisi” olarak davet edilmiştir. Ziraat Bankası Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü tarafından, “Çorum mebusu İsmet Beyefendiye” hitabıyla ve Genel Müdür R. Şükrü imzasıyla İsmet Bey’e gönderilen, 22 Kasım 1928 tarihli belge için bkz. Ek: 10.

⁷²⁹ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 591.

kaynaklarının yanı sıra Ziraat Bankası'nın gelirlerini de kullanarak bu harpleri idare etmişlerdir.

İstiklal Harbi'nin başarıyla neticelendirilmesinden sonra bankanın idaresinin ve gelirlerinin kullanımının, bankanın gerçek sahipleri olan ziraat erbabına verilmesi gündeme gelmiştir. Bu çerçevede hazırlanan ve Ziraat Bankası'nın gelir ve giderlerini içeren 444 Sayılı Bütçe Kanunu, TBMM'nin 17 ve 19 Mart 1924 tarihli oturumlarında görüşülmüştür⁷³⁰.

Ziraat Bankası'nın İdare Meclisi'nde görevli olan İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarla, 21 maddeden oluşan Ziraat Bankası Kanunu'nun kabulünde etkili olmuştur. İsmet Bey, halkın bugüne kadar bankaya verdiği paranın dağıtımıyla alakalı olan 9. maddenin bir kısmına itiraz etmiştir.

İsmet Bey'in itiraz ettiği 9. Madde şöyledir:

Bankanın sermayesi 30 milyon oluncaya kadar menfaat hissesinin ödenmesine devam edilecektir. 1923 senesi sonunda mevcut olan sermaye, her mahallin menfaat hissesi oranında ora ziraat erbabının, başkasına devredilemez ortak malı olacak ve merkez ya da mahalleri sandıklarında korunmak üzere paylara ayrılacaktır. 1924'den itibaren alınacak yardım hisselerinden meydana gelecek sermaye, her ferdin ödediği oranda, sahibine verilmek üzere kısımlara ayrılacaktır. Bu payların düzenlenmesi ve şekillendirilmesi meselesi, Banka Meclisi İdaresi'nce tanzim ve Hükümetçe tasdik edilecek bir nizamnameye tabi olacaktır⁷³¹.

İsmet Bey, maddede geçen "1924'den itibaren alınacak yardım hisselerinden meydana gelecek sermaye, her ferdin ödediği oranda, sahibine verilmek üzere kısımlara ayrılacaktır" ibaresine itiraz ederek uzun bir konuşma yapmıştır. İsmet Bey, maddede geçen "yardım hissesi"nin aşar vergisi üzerinden alındığını, aşar vergisi veren ahalinin kimliğinin tespitinin de 2 nedenden ötürü mümkün olmadığını belirtmiştir:

1-Aşar-ı müteferrika adıyla sahibi bilinmeyen ve tespit edilemeyen bir aşar toplama usulü vardır. Bu nedenle, bu türlü aşardan alınan yardım hissesinin sahiplerini bulmak imkân dâhilinde değildir.

2-Bir kısım ziraat erbabı, hububatını tüccarlara satmaktadır. Dolayısıyla, elden ele geçen bu mahsulden aşar ve yardım hissesi alınıyor. Kimlerin "yardım hissesi" adı altında bankaya maddi katkıda bulduklarını tespit etmek mümkün değildir.

Bu konuda Ziraat Komisyonu başkanı Mustafa Rahmi Bey ve Bütçe Komisyonu başkanı Ali Cenani Bey ile yaptıkları görüşmede ortak bir kanaatin oluştuğunu belirten İsmet Bey, yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü yardımı yapan ziraat erbabının bilinemediği durumlarda, şahısların kendi hesaplarına bankanın sermayesinden pay verilemeyeceğini, maddede geçen "1924'den itibaren alınacak yardım hisselerinden meydana gelecek sermaye"nin de ilgili mahallin ortak malı olarak o mahalle devredilmesinin

⁷³⁰ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 588-604 ve 717-724. Oylama için bkz. s. 757.

⁷³¹ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 717.

gerektiğini ifade etmiştir. İsmet Bey, 1924'ten sonra bankaya verilen yardım hisselerinden sahibi kesin olarak bilinenler varsa, bu kişilere verilecek payların, yine bu kişilerin hesabına devredilebileceğini belirterek, maddedeki olası tartışmalı durumu da açıklığa kavuşturmuştur⁷³².

İsmet Bey'den sonra söz alan konuşmacılardan Gümüşhane milletvekili Zeki Bey, ziraat erbabının aleyhine olduğunu söyleyerek, maddeyi reddetmiştir. Kütahya milletvekili Ragıp Bey ve Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı Cemal Hüsnü Bey'in maddenin lehinde yaptıkları açıklamaların ardından yapılan oylamada 9. madde, İsmet Bey'in açıklamaları çerçevesinde kabul edilmiştir⁷³³.

Buna göre çiftçilerin Ziraat Bankası'na aşar vergisi yoluyla yapmış oldukları yardımların, nasıl geri ödeneceği meselesi şu şekilde karara bağlanmıştır:

1923 yılı sonundaki mevcut sermaye ile 1924'ten itibaren aşar vergisi yoluyla bankaya verilen ancak, sahibi tespit edilemeyen yardım hisselerinin karşılığı, ilgili mahallin ziraat erbabının ortak malı olarak, mahallin hesabına dâhil edilecektir. 1924 yılından sonra yardım edipte kimlikleri tam olarak tespit edilenlerin yardım hisselerinin karşılığı olan paralar kendilerine verilecektir.

Bu kanunla birlikte Ziraat Bankası'nın kaynaklarının kullanımı, hükümetlerin etkisinden kurtarılarak, gerçek sahipleri olan çiftçilerin eline ve yönetimine teslim edilmiştir. Ziraat Bankası bir devlet müessesesi olmaktan çıkarılmış, Anonim Şirket haline getirilmiştir. Ayrıca, tarımsal kredilerle sınırlanmış olan faaliyetleri de genişletilmiştir.

Banka organlarının, Genel Meclis, Müfettişler, İdare Meclisi ve Genel Müdürlük olarak tespit olunmuştur⁷³⁴.

İsmet Bey, Ziraat Bankası'nın kendisini geliştirebilmesi için bağımsız bir yapıya kavuşması gerektiğine dikkat çekmiş, bu yapının korunması için çaba sarf etmiştir. Ziraat Bankası Kanunu hakkında yapmış olduğu çalışmalar ve meclisteki açıklamalarıyla, kanunun kabulünde etkili olan İsmet Bey, kanunla alakalı görüşmelerin sona ermesinin ardından, 53 milletvekili tarafından verilen tasarıya, bankanın müstakil vaziyetine zarar vereceğini ileri sürerek karşı çıkmıştır.

Meclis'te tartışmalara neden olan teklif, kanunun 19. maddesi⁷³⁵ hakkında şu düzenlemeyi öngörmektedir: Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal

⁷³² TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 718-719.

⁷³³ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 720-722. Gümüşhane mebusu Zeki Bey "...Bir köylünün kendi cebinden vermiş olduğu para korkuyorum ki, bu dokuzuncu maddeyi kabul ettiğiniz takdirde eşrafın yani bizim elimize geçecektir" diyerek her şahsın bankaya yaptığı yardımın kendisine verilmesi gerektiğini ifade etmiş ve maddenin Ticaret encümenine gönderilerek yeniden düzenlenmesini istemiştir. Zeki Bey'in madde aleyhindeki konuşması için bkz. s. 720.

⁷³⁴ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 718-719.

⁷³⁵ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 724. (19. madde: Ziraat Bankası'nın 12 Mart 1916 tarihli kanun ile 12 Mayıs 1917 tarihli Nizamnamenin işbu kanuna mugayir olan ahkamı mülğadır)

Harbi'nde, istilaya uğrayan mahaller ahalisinin, işgalden kurtuluş tarihine kadar Ziraat Bankası'na olan borçlarından faiz alınmaz⁷³⁶.

Önergenin Meclis'te okunmasından sonra söz alan İsmet Bey önergeyi; "yeni yapılan banka kanununu alt üst etmek" olarak nitelemiştir. İsmet Beyle birlikte önergeye karşı çıkan milletvekillerinin geneli, istila gören yerlerin yanı sıra görmeyen yerlerin de savaşımlardan ötürü zor durumda olduklarını, bu nedenle af olacaksa her yeri kapsamaması gerektiğini savunmuşlardır. Bir kısım milletvekili ise genel affın bankaya büyük zarar vereceğini dile getirmiştir.

Af talebinde bulunan mebusların, memleketin yakılıp yıkıldığı, köylünün perişan olduğu, bu nedenle faiz affının zorunlu olduğu şeklindeki açıklamaları karşısında yeniden söz alan İsmet Bey, bankanın müstakil vaziyetinin muhafazası için faiz affının mümkün olmadığını belirtmiştir: "...Heyet-i Celilenize arz ederim ki, bu arkadaşınız banka meclis idaresinde azadır. Banka parasının en çoğunu istila gören yerler zürrainasına hasır ve tahsis etti..." Buna rağmen yapılacak af muamelesinin ancak devlet bütçesine karşılığının konulmak suretiyle yapılabileceğini de sözlerine eklemiştir⁷³⁷.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra yapılan oylamada, "Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde istilaya uğrayan mahaller ahalisinin işgalden kurtuluş tarihine kadar Ziraat Bankası'na olan borçlarından faiz alınmaması" esasına dayanan teklif reddedilmiştir⁷³⁸.

5- TBMM Binasının Yenilenmesi Çalışmaları:

Birinci Meclis, Milli Mücadele'nin askeri safhasını başarıyla tamamladıktan sonra 15 Nisan 1923'de kendisini feshetmiştir. Seçimlerin yenilenmesinin ardından İkinci TBMM, 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref Bey'in açılış konuşmasıyla faaliyete geçmiştir⁷³⁹.

İnkılâp hareketlerine ağırlık veren II. Meclis Dönemi'nde, Meclis binasının yenilenmesi meselesi gündeme gelmiştir. Meclis'in 31 Ocak 1924 tarihli oturumunda, Hakkâri mebusu Asaf ve Sivas mebusu Rasim Beyler tarafından hazırlanan ve "yeniden inşa edilecek TBMM binası için 114 bin liralık ödenek konulmasını" öngören teklif ele alınmıştır⁷⁴⁰.

Teklifin görüşülmesi sırasında bir kısım milletvekilleri, yeni bir binanın yapılmasına karşı çıkmışlardır. Kanuna muhalefet edenler, yeni binaya harcanacak paranın Milli Mücadele'de yakılıp yıkılan memleketlerin imarına

⁷³⁶ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 725.

⁷³⁷ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 726-728.

⁷³⁸ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VII-I, s. 728.

⁷³⁹ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.I, s. 2.

⁷⁴⁰ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.V, s. 491.

ve halkın tohumluk ihtiyacına tahsis edilmesinin daha doğru olacağını savunmuşlardır.

Kanunun teklifinin kabulünü isteyenler ise, Meclis binasının darlığı nedeniyle yenilenmesinin zorunlu olduğunu öne sürmüşlerdir. Meclis'te çoğunluğu oluşturan bu gruptan Kütahya milletvekili Recep Bey, Meclis'te yer bulunamaması sebebiyle, kanunların çoğu zaman koridorlarda imza edildiğini, komisyon çalışmalarının sağlıklı bir şekilde yapılamadığını belirtmiştir. Aynı doğrultuda söz alan Kütahya milletvekili Ragıp Bey de, Meclis'in üye sayısının 286 olmasına karşılık, Meclis'te 186 kişilik oturma yerinin bulunduğuna dikkat çekerek, Meclis'in çalışmalarını sağlıklı bir zeminde yürütebilmesi için yeni bir binaya ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmiştir⁷⁴¹.

Bu açıklamalardan sonra TBMM Başkanlık Divanı adına söz alan İsmet Bey, kanunun Başkanlık Divanı adına İdare Heyeti tarafından teklif edildiğini belirtmiştir. Yeni bir meclis binası yapımının, İkinci Meclis'in ilk divanı tarafından kararlaştırıldığını ve bir plan dahi yapıldığını belirten İsmet Bey, yeni bir Meclis binasının gerekli olduğunu; "...Birinci Büyük Millet Meclisinde dahi bu binanın kâfi olmadığı ve mesaisini tanzim edemediği düşünülmüş, kâfi bir bina yapılması esası kabul edilmişti..."⁷⁴² diyerek ortaya koymuştur.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, Kütahya milletvekili Recep Bey tarafından hazırlanan, "yeni meclis binasının yapımı için öngörülen 114 bin liralık tahsisatın 1924 bütçesine dâhil edilmesi" teklifi oylanmıştır. Yapılan birinci oylamada çoğunluk sağlanamamış, ikinci oylamada; 32 ret oyuna karşı 102 kabul oyuyla, yeni Meclis binasının yapımı için öngörülen 114 bin liralık teklif kabul edilmiştir⁷⁴³. Böylece yeni bir Meclis binasının yapımı için gereken ödenek, tartışmalar arasında kabul edilmiştir.

6- Türk Parasının Değerinin Arttırılması Çalışmaları:

Milli Mücadele Dönemi'nin mali sıkıntılarına çare bulabilmek için, çeşitli türden kâğıt ve metal paralar basılarak yürürlüğe girmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından, bu özellikteki metal ve kâğıt paraların ihtiyaçtan fazla olduğu görülmüş ve kıymetleriyle alakalı çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Bunun üzerine TBMM'nin 11 Şubat 1924 tarihli oturumunda görüşülen "Kâğıt

---

⁷⁴¹ **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.V, s. 492-495. Giresun mebusu Ahmet Hamdi Bey'in mecliste oturacak yer bulamamaktan şikayet etmesi üzerine mebuslar arasında geçen şu konuşma oldukça ilginçtir: **Esad Efendi(Menteşe):** Niçin? Oturacak yerimiz var efendim. **Ragıp Bey(Kütahya):** Var mı? **Esad Efendi(Menteşe):** Var Ragıp Bey, var! Yanık Uşak'ı düşün Ragıp Bey! Yanık Aydın'ı düşün Ragıp Bey! Yanık Manisa'yı düşün Ragıp Bey! **Ragıp Bey(Kütahya):** Hissiyatla oynama rica ederim Esad Efendi! **Esad Efendi(Menteşe):** Hissiyatla oynamıyorum Ragıp Bey, rakik kalbim emrediyor. **Reis:** Rica ederim Esad Efendi; muhavere yok! **Esad Efendi(Menteşe):** İmanla dolu olan kalbim emrediyor.

⁷⁴² **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.V, s. 495.

⁷⁴³ **TBMM ZC.**, D.II, İ.S.I, C.V, s. 552.

ve metal paralar” hakkındaki kanun tasarısıyla; iç piyasada halen kullanılmakta olan kâğıt ve metal paraların miktarlarının tespit edilmesi, karışık ve hileli madeni paralar ile çeşitli kanunlarla çıkarılmış olan bir kısım kâğıt paraların imha edilerek yerine uygun miktarda yeni paraların çıkarılmasına karar verilmiştir. Böylece Türk parasının değerinin artırılması da hedeflenmiştir.

İsmet Bey, 11 Şubat 1924’te görüşülen kanun tasarısının 4. maddesi hakkında söz alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Tasarının 4. maddesi, meskûkâtı mağşuşe(hileli para)’nin yasaklanmasıyla alakalı bir kanun kabul edilinceye kadar, bu paraların alış verişlerde kullanılmasını ve devlet müesseseleri ve veznelerinin bu paraları kabul etmesini öngörmektedir⁷⁴⁴.

Hileli paraların tedavül sürelerinin bu şekilde uzatılmasının gereksiz olduğunu söyleyen İsmet Bey, hileli madeni paraların yerine “ufaklık” adıyla ufak kâğıt paraların çıktığına dikkat çekerek, maddenin iptal edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁷⁴⁵. Ancak İsmet Bey’in bu teklifi reddedilerek madde aynen kabul edilmiştir.

“Kâğıt ve metal paralar” hakkındaki kanun tasarısı Meclis’te yapılan 2. oylama neticesinde; 8 ret, 5 çekimser oya karşılık, 140 evet oyuyla kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna “ret” oyu vermiştir⁷⁴⁶.

7- Birinci TBMM Azalarına İstiklal Madalyası Verilmesi ve Hediye Olarak Silah Takdimi:

İkinci TBMM, hem kendisinin varlık sebebi olan Birinci Meclis’e karşı vefa borcunu ödemek hem de Milli Mücadele’de emeği geçenleri bu hizmetlerinin karşılığı olarak ödüllendirmek maksadıyla, I. Meclis üyelerine İstiklal Madalyası verilmesini düşünmüş, bu maksatla hazırlanan TBMM Tezkeresi, Meclis’in 8 Mart 1924 tarihli oturumunda görüşülerek kabul edilmiştir⁷⁴⁷.

Kabul edilen bu tezkere doğrultusunda, TBMM’nin 23 Mart 1925 tarihli oturumunda, İstiklal Madalyası Merasimi yapılmıştır. Manevi bir atmosferde başlayan merasimde Meclis Başkanı Kazım Paşa, milletvekillerini, canlarını vatan uğruna feda eden şehitlerimiz adına 2 dakikalık saygı duruşuna davet etmiş, saygı duruşunun ardından Fatihalar okunmuş ve madalya merasimine geçilmiştir. Takriben 4 saat süren merasimde mebuslar tek tek alkışlanarak madalyalarını almışlardır. Madalyalar; “Kırmızı Kurdeleli”, “Yeşil Kurdeleli”, “Kırmızı-Yeşil Kurdeleli” ve “Beyaz Kurdeleli” olmak üzere dört türdür.

“Yeşil Kurdeleli Madalya”, İstiklal Harbi’ne TBMM’ndeki çalışmalarıyla destek olan milletvekillerine,

⁷⁴⁴ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.V, s. 721.

⁷⁴⁵ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.V, s. 723-725.

⁷⁴⁶ TBMM ZC., D.II, İS.I, C.V, s. 786.

⁷⁴⁷ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VIII-I, s. 840.

“Kırmızı-Yeşil Kurdeleli Madalya” ise TBMM’deki çalışmalarının yanı sıra cephede de yer alan milletvekillerine takdim edilmiştir.

“Kırmızı Kurdeleli Madalya” ordu mensuplarına,

“Beyaz Kurdeleli Madalya” ise mülki amirlere ve diğer yetkililere verilmiştir.

Milletvekillerinin yanı sıra, ümeranın, ordu mensuplarının, mülki amirlerin ve savaşta yararlılık gösteren diğer yetkililerin de İstiklal Madalyasıyla onurlandırıldığı merasimde İsmet Bey, Birinci TBMM’deki özverili çalışmalarının karşılığı olarak Yeşil kurdeleli madalya ile onurlandırılmıştır⁷⁴⁸.

Böylece, Milli Mücadele döneminde yaşanan zor şartlara göğüs gererek başarıyla görev yapan Birinci Meclis üyelerinin yanı sıra, düşmana karşı çetin mücadeleler veren ordu mensuplarına, üstün vatan sevgisiyle vazife yapan mülki amirlere ve diğer yetkililere, Milli Mücadele anısına manevi kıymeti haiz önemli bir hatıra takdim edilmiştir.

Bununla birlikte Birinci TBMM azaları, Milli Mücadeleye katkılarından dolayı bir de “Uzun Çaplı Yunan Piyade Tüfeği” ile onurlandırılmışlardır.

Başkalarına satılmamak ve hediye edilmemek şartlarıyla mirasçıya intikaline karar verilen silahların üzerinde, Büyük Millet Meclisi azasına mahsustur” diye bir yazı vardır⁷⁴⁹. Zafer hatırası silahların mirasçılara “7 Ocak 1925 tarih ve 525 numaralı İstiklal Madalyası kanunu” gereğince intikal edeceği, TBMM’nin 27 Aralık 1926 tarihli oturumunda kararlaştırılmıştır⁷⁵⁰.

İsmet Bey’in hayattaki torunlarından Orhan Eker, bu silahla birlikte İsmet Bey’e hediye edilen başka bir silahın daha bulunduğunu, Çorum’da bir müze açılması durumunda bu silahların sergilenmek üzere o müzeye bağışlanabileceğini belirtti⁷⁵¹.

8- Zirai Birliklerin Kurulması Hakkında Kanun:

Emperyalist güçlere karşı verilen mücadelenin başarıyla sonuçlandırılmasının ardından TBMM, uzun süren harpler dolayısıyla ihmal edilen ziraatın geliştirilebilmesi için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden birisi de, İktisat Vekâleti tarafından hazırlanan ve TBMM’nin 21 Nisan 1924 tarihli oturumunda ele alınan, çiftçilerin bir araya gelerek “İtibari Zirai Birlikleri” adı altında bir teşekkül meydana getirmelerini öngören kanun tasarısıdır.

Tasarıya göre:

Bir veya birkaç köy veya nahiye, şehir ve kasaba çiftçileri ile aynı cins zirai mahsul üreten çiftçiler, iktisadi durumlarını geliştirmek amacıyla

⁷⁴⁸ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVI, s. 124-128.; İsmet Bey’in İstiklal Madalyası için bkz. Ek: 6.

⁷⁴⁹ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVIII, s. 24.

⁷⁵⁰ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVIII, s. 144.

⁷⁵¹ Orhan Eker ile 12 Mayıs 2010 Çarşamba günü İstanbul’da yapılan röportaj.

birleşeceklerdir. Bir araya gelerek “İtibari Zirai Birliği” oluşturan çiftçiler birbirlerine karşı kefalet-i müteselsile* ile sorumlu olacaklardır. Birliklerin kurulması o yöre çiftçilerinin ekseriyetinin uygun görüşü ve Ziraat Vekâletinin onayıyla olacaktır. Tesis ve idare, Ziraat Bankası tarafından düzenlenip hükümetçe onaylanacak bir nizamnameyle sağlanacaktır. Birlikler, üyelerin belirleyeceği bir idare meclisi tarafından yönetilecektir. Birliklere Ziraat Bankası tarafından kredi kolaylığı sağlanacak. Denetimleri de Ziraat Bankası müfettişlerince yapılacaktır⁷⁵².

13 maddeden oluşan kanun genel anlamda kabul edilmiş olup, sadece 4. madde tartışmalara neden olmuştur. Tasarısının en fazla tartışılan 4. maddesi şöyledir:

İtibari Zirai Birliğin kurulmasından sonra, birliğin idare meclisi, Ziraat Bankası memurlarından birinin huzurunda, birlik azalarından her birinin sahip olduğu taşınır ve taşınmaz malların kıymetlerini tespit ederek bunları hususi bir deftere kaydedecektir. Bu defter, üyelerin tümü tarafından, bir diğer üyeye karşı müteselsilen kefil(zincirleme sorumluluk) olduğunu beyan eden bir şerhle beraber imza edildikten sonra, kâtip tarafından onaylanır. İtibari Zirai Birliği teşkil eden köy, nahiye, şehir ve kasaba çiftçi ve üreticilerinden birliğe iştirak etmek istemeyenlere Ziraat Bankası borç veremez⁷⁵³.

Kanunun zorlayıcı maddesi özelliğindeki 4. madde; çiftçilerin tamamının kurulacak olan Ziraat Birliklerine katılmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Zira çoğunluk tarafından kurulan bir birliğe katılmayana borç verilemeyeceği ifadesi bunun açık bir göstergesidir.

Birliğe katılmayanlara bankanın borç veremeyeceği ilkesi madde hakkındaki tartışmaların temelini oluşturmuştur. Bu anlamda söz alan Eskişehir milletvekili Emin Bey, maddede geçen kefalet meselesine itiraz etmiştir. Emin Bey “...malı olmayan kişilere kimse kefil olmak istemez, ona kefil olunmayınca da, o kişi Ziraat Birliğine iştirak edemez. İştirak edemeyene de Ziraat Bankası yardım edemeyecektir...” diyerek mali yetersizliğinden dolayı birliğe katılmayan kişilerin mağdur olacaklarını ifade ederek maddenin ertelenmesini istemiştir.

Bu itirazdan sonra 4. maddenin lehinde söz alan İsmet Bey, “birliğe iştirak etmeyenlere Ziraat Bankası borç veremez” ifadesine şu sözlerle açıklık getirmiştir:

Bir yerde üreticilerin geneli tarafından kurulan birliğe, birlik kurulduktan sonra katılmakta geri duranlara, Ziraat Bankası borç vermeyecektir. Ancak, Zirai Birliğin kurulmadığı yerlerdeki çiftçiler bankadan borç alabileceklerdir. Madde, köy halkının ekseriyeti tarafından kurulacak olan Zirai Birliğe iştirak edilmesi için kanuna konulan bir yaptırım gücüdür. Bu

---

*Kefalet-i Müteselsile: İki veya daha çok kimselerin birbirlerine karşılıklı kefil olmaları. Devellioğlu, a.g.s., s.502.

⁷⁵² TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VIII-I, s. 996-1007.

⁷⁵³ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VIII-I, s. 997.

şekil, hem Ziraat Bankasının hem de ziraat erbaplarının yararınadır⁷⁵⁴. Bu açıklamasıyla, hem maddenin hem de kanunun kabulüne yönelik bir tavır ortaya koyan İsmet Bey, kanunun uygulanabilmesi için yaptırımın şart olduğuna dikkat çekmiştir.

Bundan sonra 4. maddenin son fıkrasıyla alakalı lehte ve aleyhte konuşmalar yapılmış, maddenin tartışmalı kısmı, Mersin milletvekili Besim Bey'in vermiş olduğu önerge çerçevesinde kabul edilmiştir. Buna göre, buldukları yerde kurulan birliğe katılmayan çiftçiler, taşınır ya da taşınmaz mallarını rehin göstermek suretiyle Ziraat Bankasından borç alabileceklerdir⁷⁵⁵. Böylece, daha önceki dönemlerde çiftçilere verilen ancak geri alınamayan borçlar dolayısıyla yaşanan sıkıntıların önüne geçme yolunda önemli bir adım atılmış, borçlanmada rehin usulü getirilmiştir.

9- İstanbul'daki Su Yollarının İdaresi'nin Belediyeye Devri:

Ülke kaynaklarının doğru ve verimli bir şekilde kullanılması gerektiğini her fırsatta dile getiren İsmet Bey, bunu gerçekleştirmek için öncelikle sağlam bir idareye ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

TBMM'nin 22 Nisan 1924 tarihli oturumunda görüşülen Vakıflar Bütçesi hakkında söz alan İsmet Bey, İstanbul'un su sorunuyla alakalı bir konuşma yapmış ve bu sorunun çözümü için bir öneride bulunmuştur.

Konuşmasında, İstanbul'a akan suyollarının Vakıfların idaresinde bulunduğunu dile getiren İsmet Bey, Vakıfların ekonomik olarak güçsüz olduğunu, bu nedenle kendi bünyesinde bulunan harap durumda olan suyollarının ve çeşmelerin tamirini yapamadığını söylemiştir. Yaşanan bu idaresizlikten dolayı İstanbul halkının büyük sıkıntı çektiğine işaret ederek, İstanbul'a akan suyollarının idaresinin Şehremaneti'ne (belediyeye) devredilmesiyle halkı zor durumda bırakan su sorununun halledilebileceğini bildirmiştir.

İsmet Bey'in, Çorum milletvekili Münir Bey ile birlikte hazırladıkları teklif Meclis'te okunarak oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁷⁵⁶. Böylece İstanbul'un su sorununun çözümü hakkında geleceğe dönük önemli bir adım atılmıştır.

10- İkinci Başkanvekili İsmet Bey'in TBMM Kapanış Töreni Konuşması:

TBMM Başkanvekili İsmet Bey, Meclis'in İkinci Devre İkinci toplantı yılının birinci döneminin* sona erdiği 30 Ekim 1924 tarihli oturumda,

⁷⁵⁴ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VIII-I, s. 998.

⁷⁵⁵ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VIII-I, s. 998-1003.

⁷⁵⁶ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.VIII-I, s. 1039-1040.

* II. TBMM'nin II. toplantı dönemi resmi ve fiili olarak iki kere açılmıştır. Her iki açılışta da divanlar yenilenmiştir. İlk Divan 1 Mart 1924'te, ikincisi ise 1 Kasım 1924'te oluşturulmuştur. Işıl Çakan, a.g.e., s. 131.

Başkanlık Divanı adına bir konuşma yaparak, bu toplantı senesinde yapılan çalışmalar hakkında şu bilgileri vermiştir:

TBMM, 1 Mart 1924 - 30 Ekim 1924 tarihleri arasında devam eden müddet zarfında, memleketimizin gelişme ve ilerlemesine yönelik siyasi, adli, iktisadi ve mali birçok mühim kanunları tetkik ve tasdik eyledi. Devletimizin asli yapısını sağlamlaştıran Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Muvazene-i Umumiye, Mahkemelerin Kuruluşu, Tevhid-i Tedrisat ve Köy Kanunları gibi önemli kanunları çıkardı.

49 adet toplantının yapıldığı bu dönemde 85 adet tasarı ve teklif, 21 sual önergesi, 60 temenni önergesi görüşüldü. 399 adet tasarı ve teklif ise görüşülemeyerek bir sonraki toplantı senesine devredildi.

TBMM, çalışmalarına 1 Mart 1924'te 286 mebus ile başlamıştır. Bu mebuslardan 3 zat istifa 5 zat da vefat etmiştir. Vefat edenleri rahmetle yâd ederim.

Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince Önümüzdeki cumartesi günü, Meclisimizin ikinci toplantı senesi açılacağından, cumartesi günü saat bir buçukta toplanmak üzere oturuma son veriyorum⁷⁵⁷.

11- Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Bütçe Görüşmeleri ve Vakıfların Genel Durumu:

Gerek Birinci Meclis döneminde gerekse TBMM'nin ikinci devresinde fazlaca tartışılan konulardan birisi de vakıfların idaresi olmuştur.

Milli Mücadele'nin askeri safhasının sona ermesinin ardından, 1923 yılı başlarında, Evkaf Teşkilatı'na yeni bir düzen vermek isteyen Hükümet, "Evkaf İdaresinin millet ve memlekete ve meşrutunlehine enfa' surette idaresini tetkik ve teemmül için..." mütehassıslardan oluşan bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Bu doğrultuda alınan karar, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey ve diğer Vekillerin imzasıyla 14 Ocak 1923'te TBMM'ye sevk edilmiştir⁷⁵⁸. Vakıflarla alakalı iş ve işlemler konusunda uzman olan bu kişilerden oluşan komisyon 4 adet kanun tasarısı hazırlamıştır⁷⁵⁹.

Hazırlanan bu kanun tasarıları; İkinci Meclis döneminde yeniden ele alınmış ve bu konudaki çalışmalara son şeklini vermek üzere İsmet (Eker) Bey'in başkanlığında yeni bir komisyon kurulmuştur. Başkanlığını İsmet Bey'in yürüttüğü komisyonda; Hariciye Vekili Şükrü Bey, Ziraat Vekili Hasan Fehmi Bey, Ticaret Vekili Ali Cenani Bey ve Çorum mebusu Münir Bey⁷⁶⁰ de yer almaktadır.

⁷⁵⁷ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.IX, s. 107.

⁷⁵⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 18/223- IV/I, 1923.

⁷⁵⁹ BCA, 18/223- IX/I, 1924.

⁷⁶⁰ BCA, 18/223- IX/II, 1924. Vakıfların Tasfiyesi çalışmaları ve bu çalışmalarda Münir Çağıl'ın etkinliği hakkında detaylı bilgi için bkz.: Nazif Öztürk, "Vakıfların Tasfiyesi Açısından M. Münir ÇAĞIL", *Türk Kültüründe İz Birakan İskilipli Alimler*, içinde, Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç Dr.

Böylece İsmet Bey, Vakıflar hakkındaki bilgi ve tecrübesi göz önünde bulundurularak, hazırlanan kanun tasarılarına son şeklini vermek üzere oluşturulan komisyonu idare etmekle görevlendirilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda daha aktif rol oynayan İsmet Bey, konuya tamamıyla vâkıf olma imkânı bulmuştur. Bu alanda yaptığı çalışmalarını ve tespitlerini bundan sonraki süreçte Meclis kürsüsünden dile getirmiştir.

İsmet Bey'in vakıflar hakkındaki önerilerine geçmeden evvel, 2 Nisan 1925 tarihli Meclis oturumunda görüşülen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bütçe görüşmelerinde öne çıkan hususlara göz atalım: Bu konuda söz alarak vakıfların genel durumuyla alakalı değerlendirmelerde bulunan milletvekilleri, vakıfların kötü idare edildiklerini, vakıf gelirlerinin nereye sarf edildiğinin belirsiz olduğunu, bilhassa vakıflara ait suyollarının oldukça bakımsız olduğunu, mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait atıl durumda bırakılmış birçok medresenin bulunduğunu, Vakıflar İdaresi'nce yapılmakta olan binaların inşaat aşamasında durduğunu ve harcanan paraların boşa gittiğini⁷⁶¹ beyan eden açıklamalarda bulunmuşlardır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresizliğinden kaynaklanan bu sorun ve eleştiriler karşısında, oturumu takip eden Vakıflar Genel Müdürü Şemsettin Bey, kendisine yöneltilen sorulara cevap vermiştir. Şemsettin Bey'in, yapılan eleştirileri genel anlamda kabul etmesi; vakıflardaki idaresizliği gözler önüne sermektedir. Nitekim Saruhan milletvekili Vasıf Bey'in; "...Efendiler; kemali sarahat ve katiyetle ifade ederim ki Türkiye'de bir vatandaş yoktur ki evkaf namı altında bu memlekette bir maraz olduğunu, bir dert olduğunu, bu maraz ve derdin esaslı ve seri bir surette ıslahı lazım olduğunu tasdik ve iddia etmemiş olsun..." sözleri, meselenin ciddiyetine işaret etmektedir. Yine Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in "...Memleketin her hangi parçasına giderseniz yıkılmış bir harabe, diğer tarafta bir mezbelegah yahut metruk bir bina görürsünüz. Sorarsanız Evkafa aittir derler. İsmet Paşa Hazretlerinin evvelki kabinesinde Evkaf meselesinin halli için yedi tane layihai kanuniye yapılmıştır..."⁷⁶² şeklindeki değerlendirmeleri de vakıflardaki bozulmaya işaret etmekte ve bir iyileştirmenin zaruretini ortaya koymaktadır.

Mebusluktan önceki memuriyet hayatı döneminde Evkaf Müdürlüğü'nde çalışan, bu husustaki bilgi ve tecrübesiyle, TBMM'nin vakıflarla alakalı oturumlarında söz alarak değerlendirmeler yapan İsmet Bey de, vakıfların idaresindeki bozulmayı şu sözlerle ortaya koymuştur:

Vakıfların hakikaten ıslaha muhtaç olduğu, herkes tarafından kabul edilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2 temel vazifesi vardır:

1-Hayır kurumlarının faaliyetleri.

Mevlüt Uyanık, TDV Yayınları, No: 264, Ankara 1998, s. 109-116. Nazif Öztürk, Vakıf Teşkilatı üzerinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan çalışmaları "Vakıfların Tasfiyesi" olarak değerlendirmekte ve "vakıf müessesesinin geleceğini belirsizliklere terk eden 429 sayılı kanunun 3-5 dakika içerisinde kabul edildiğini" dile getirerek, bunu, Tek Parti döneminin hatalı bir uygulaması olarak eleştirmektedir.

⁷⁶¹ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 34-49.

⁷⁶² TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 39-41.

2-Gelir getiren mülklerin imar ve ihyası.

Vakıflar, “Evkaf-ı mazbuta”yı* Diyanet işlerine devretmiş ancak bütçeye tahsisat koymuştur. “Evkaf-ı mülhaka”nın* vazifesini ise üstüne almıştır. Bütçenin “mesarifi müştereke” kısmının ikinci maddesinde “mütevellilere sarfiyat ve kudretsiz vakıflara yardım karşılığı” adı altında birçok paralar vardır. Bu durum Evkafın ıslah edilemediğini hatta ıslaha doğru yürümediğini göstermektedir. Hala Meşrutiyet Dönemi’nde yapılan ilk Evkaf bütçesi dâhilinde faaliyete devam etmektedir⁷⁶³.

Bu açıklamasıyla, Vakıf idaresinin iyi işlemediğine dikkat çeken İsmet Bey, bütçe kalemlerinin vakıfların gelişimini sağlayacak şekilde hazırlanmadığını ileri sürmüştür. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün bütçesini incelediğimizde, 1925 yılı için tahmini masrafın takriben 2.400.000 lira olarak hesaplandığı görülmektedir. Bütçenin bu masraf kısmının maddeleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nü ekonomik yönden zorlayan bir takım giderlerin olduğu göze çarpmaktadır⁷⁶⁴ ki; vakıflardaki bozulmayı, temelde idari ve mali sebeplere bağlayan İsmet Bey’in bütçe rakamları üzerinden yaptığı karşılaştırma, meseleyi aydınlatmaya yetecektir:

Bütçenin 1.300.000 küsur liralık kısmı vakıfların genel hizmetlerine, hayratların imar ve inşasına, bir de Gurebayı Müslimin Hastanesi’ne yardım amaçlı kullanılmaktadır. Geriye kalan 1.100.000 küsur liralık kısım ise, bütçede görülen teşkilata sarf edilmektedir⁷⁶⁵. İsmet Bey bu tespitiyle, teşkilatın giderlerinin neredeyse hizmet giderlerine eşit olduğuna vurgu yaparak, teşkilat yapısını eleştirmiştir.

a- Evkafın Kötü İdaresine Bir Örnek: Cevherli Ali Efendi Vakfı:

TBMM’nin 2 Nisan 1925 tarihli oturumunda, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün bütçesi münasebetiyle konuşan İsmet Bey, vakıfların iyi idare edilemediği için hizmetlerinde aksama olduğunu belirtmiştir. İsmet Bey, dikkat çektiği bu meseleyi somutlaştırmak için de, merkezi Yozgat’ta ancak mülklerinin önemli bir kısmı Sungurlu’da bulunan Cevheri Vakfı’yla alakalı önemli bilgiler vermiştir.

Mevzubahis olan Cevheri Vakfı hakkında, Bozok milletvekili Ahmet Hamdi Bey, Yozgat’ta bulunan ve birçok geliri olan “Cevheri Suyu” adıyla bilinen vakfın membainin bozuk olduğunu, bu nedenle halkın sağlığını tehdit ettiğini söyleyerek, Vakıflar Genel Müdürü Şemsettin Bey’den izahat istemiştir. Şemsettin Bey de, önemli bir vakıf olan Cevherli Ali Efendi vakfının esas gelirinin Sungurlu’da olduğunu belirtmiştir. Şemsettin Bey, Cevheri

* **Evkaf-ı Mazbuta:** Hükümet tarafından idare olunan vakıflar. Devellioğlu, a.g.s., s. 241.

* **Evkaf-ı Mülhaka:** Osmanlılarda Devletin denetim ve gözetimi altında olmak şartıyla kurucusunun soyundan gelen mütevellilerce yönetilen vakıflar.

⁷⁶³ **TBMM ZC.,** D.II, İS.II, C.XVII, s. 41. Mütevellilere sarfiyat meselesi,

⁷⁶⁴ **TBMM ZC.,** D.II, İS.II, C.XVII, s. 62 vd.Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün bütçesi gelir-gider tabloları ve bunların detaylarıyla birlikte verilmiştir.

⁷⁶⁵ **TBMM ZC.,** D.II, İS.II, C.XVII, s. 41.

vakfının gelirini toplamak üzere, Sungurlu'da bir memurun olmaması nedeniyle, gelirin belediye tarafından toplandığına⁷⁶⁶ dikkat çekmiştir.

Vakıflardaki idaresizliği ortaya koyan bu açıklamalardan sonra söz alan İsmet Bey, muhtemelen meseleyle alakalı olarak seçim bölgesinden kendisine ulaşan bilgiler ışığında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Cevheri Vakfı'na ait gelirlerin önemli bir kısmı Sungurlu'dadır. Yozgat'ta dahi hayır kurumları vardır. Vâkının mütevellileri vazifelerini ifa edemedikleri için, Evkaf Müdüriyeti, vakfın faaliyetlerini sürdürebilmesi için, vakfın idaresine el koymuştur. Yozgat'ta oturan Evkaf Müdürü, Sungurlu'ya gelerek, vakfın Sungurlu'daki gelirlerini toplamış ve Yozgat idaresinin tahsisat açığına kaydetmiştir. Hâlbuki vakfın Sungurlu'daki malları harap vaziyettedir. Su kanalları tamir edilmediğinden dolayı kullanılamaz durumdadır⁷⁶⁷.

İsmet Bey bu açıklamasıyla, Cevheri vakfının iyi idare edilememesi sebebiyle faaliyetlerini sürdüremediğini, bu idaresizliğin devam etmesi halinde, vaziyetin daha vahim bir hal alacağına işaret etmiştir.

Vakıf mallarından elde edilen gelirlerin bir kısmının, vakfın sonraki dönemlerdeki hizmetlerini sürdürebilmesi için gerekli imar faaliyetlerine harcanması gerekirken; vakfın idaresinin bir takım açıklarını kapatmak üzere kullanılmaktadır. Vakıfların temel faaliyetlerinin aksamasına neden olan bu uygulama, vakıflardaki idaresizlik gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

b- İsmet Bey'den Vakıfların İslahı İçin Öneriler:

Vakıfların hizmetlerinde meydana gelen aksaklıkların temel nedeninin idaresizlik olduğunu vurgulayan İsmet Bey, vakıfların ıslahı için de şu önerileri sunmuştur⁷⁶⁸:

1-Vakıflar Genel Müdürlüğü, kendi bünyesinde bir tasfiye(temizlik) hareketi başlatmalıdır.

2-Vakıfların ıslahı, milletin hakiki menfaatine uygun olarak yapılmalıdır.

3-Hükûmet, vakıfların ıslahı için hazırlanan kanun tasarılarını acilen meclise sunmalıdır.

4-Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ıslahı yapılamayan vakıf mallarının idaresi ve ıslah işi, mahalli yönetimlere bırakılmalıdır.

5-Hayır kurumlarının önemli bir kısmı Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü, suyolları gibi hayır kurumlarını da mahalli yönetimlere bırakmalıdır. Çünkü kendisi bunların üstesinden gelememektedir. Nitekim bir taraftan yeni hayır kurumları yapılırken, diğer taraftan suyollarının imarı ihmal edildiği için bunlar harap olmaktadır.

⁷⁶⁶ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 35-37.

⁷⁶⁷ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 41-42.

⁷⁶⁸ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 42.

6-Vakıflar Genel Müdürlüğü, bünyesindeki vakıfları elinde tutacaksa; hayratın vebalinden ve azabından kurtulmak için hususi olarak kendi vazifesini yerine getirmelidir.

c- Atıl Durumdaki Vakıf Mallarının Değerlendirilmesi: İsmet Bey'in Teklifi:

Vakıfların idaresinin bozulduğunu ve vakıf mallarının amaca hizmet etmekten uzak olduğunu her fırsatta dile getiren İsmet Bey, Vakıflar Bütçesi'nin 4. maddesinin görüşüldüğü 2 Nisan 1925 tarihli Meclis oturumunda söz alarak bir teklifte bulunmuştur. İsmet Bey, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün harap vaziyette bulunan mallarının değerlendirilmesini ve elde edilecek gelirin ülke genelindeki ilk mektep sorununun çözümünde kullanılmasını teklif etmiştir.

Atıl durumda bulunduğu için gelir getirmeyen vakıf mallarının değerlendirilerek, bu mallardan kazanç sağlanmasını öngören 4. maddenin⁷⁶⁹ Meclis'te okunmasından sonra söz alan milletvekilleri, elde edilecek kazancın kullanımıyla alakalı çeşitli öneriler sunmuşlardır.

Saruhan milletvekili Vasıf Bey, metruk vakıfların satılarak parasının nemalandırılmasının yeterli faydayı sağlamayacağını, bu durumda olan vakıfların memleketteki ilk mektep ihtiyacını karşılamak üzere kullanılmasının daha faydalı olacağını ifade etmiştir. Antalya milletvekili Rasih Efendi ise, harap durumdaki vakıfların, Evkaf tarafından tamir edilerek, geliriyle dini müesseselerin bakım ve onarım giderlerini karşılamanın daha doğru olacağına dikkat çekmiştir. Konu hakkında söz alan diğer konuşmacılar da genel olarak eğitim meselesini ön plana çıkararak, kaynakların eğitime ayrılması gerektiğini dile getirmişlerdir.⁷⁷⁰

Bu değerlendirmelerden sonra tekrar söz alan İsmet Bey, vakıfların ıslahıyla alakalı olarak önceki dönemde bir komisyon oluşturulduğunu, kendisinin de bu komisyonda çalıştığını dile getirmiştir. Harap vaziyette bulunan vakıfların memleketteki eğitim sorunlarının çözümü için değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizen İsmet Bey, bu kanaatini: "...Binaenaleyh Maarif meselesi, milletin hakiki ihtiyacıdır. İhtiyacı hakikii hayatıdır. Eğer bunu nazarı dikkate alacaksak metruk kabristanları, metruk medreselerle beraber mahalli idarelerine terk etmek lazımdır..."⁷⁷¹ şeklindeki sözleriyle ortaya koymuş ve atıl durumdaki medreselerin belediyelere devredilerek, eğitim kurumu olarak kullanılmasını teklif etmiştir.

---

⁷⁶⁹ **TBMM ZC.**, D.II, İS.II, C.XVII, s. 52. Dördüncü madde: Kendisinden yararlanılmayan ve işe yaramadıkları usulen ortaya çıkan bütün vakıf binaları, arsaları ve kullanılmayan kabristanların akar olarak kullanılmasına, veyahut 19 Mayıs 1911 tarihli kanun gereğince para ile değiştirilmesine ve elde edilecek gelirin sarf edilmeyerek tenmiyesine, keza, hayratı kısmen veya tamamen harap olan veya işe yaramadığı kesinleşen vakıfların bu kısma ait masraflarının muhasebelerine dahil edilmesiyile "vakf olunan paralar idaresi"ne verilmesine ve vakıflar adına tenmiyesine Vakıflar Genel Müdürlüğü memurdur.

⁷⁷⁰ **TBMM ZC.**, D.II, İS.II, C.XVII, s. 52-54.

⁷⁷¹ **TBMM ZC.**, D.II, İS.II, C.XVII, s. 54-55.

Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesine ait 4. madde, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu milletvekillerinin madde hakkında hazırladıkları önergeler ile birlikte, yeniden düzenlenmek üzere Vakıflar Komisyonu'na gönderilmiştir⁷⁷². Komisyonun yeniden düzenleyerek Meclis'e sunduğu 4. madde, 6 Nisan 1925'te kabul edilmiştir. Buna göre; vakıflara ait metruk durumdaki arsa, bina ve medreseler, Maarif Vekâleti ile Belediyelere bırakılmıştır⁷⁷³.

Harap durumda bulunan vakıf mallarının etkin bir şekilde kullanılmasına olanak sağlayacak bu düzenlemeyle; hem vakıfların ıslahı noktasında önemli bir adım atılmış hem de "ilk eğitim kurumları" için önemli bir kaynak sağlanmıştır. İsmet Bey de yapmış olduğu tespit ve tekliflerle buna katkıda bulunmuştur.

12- İsmet Bey'in Bölgesel İsteklere Karşı Tavrı:

İsmet Bey'in Meclis çalışmaları incelendiğinde öne çıkan bir özelliği de bölgesel taleplerden olabildiğince kaçınmasıdır. Meclis'te, ülkeyi ilgilendiren bir konu üzerinde müzakereler devam ederken yapılan bölgesel tekliflere karşı çıkmış, bu öneriyi yapanları uygun bir dille ikaz ederek, Meclis çatısı altında çalışan bir milletvekilinin "bütün milletin vekili olduğu" gerçeğine vurgu yapmıştır.

Nitekim TBMM'nin 13 Nisan 1925 tarihli oturumunda, tüm ülkeyi ilgilendiren Bütçe Kanunu'nun 31. maddesi görüşülürken, Trabzon milletvekili Muhtar Bey'in "Arkadaşlar! Bu umumi maddeden evvel geçen sene bir madde kanuniye ile tesis ve inşasını kabul buyurduğunuz Trabzon - Erzurum hattı ile Trabzon limanının inşası için bir madde kanuniyenin dercini istirham ediyoruz..." şeklinde bölgesel bir istekte bulunması üzerine söz alan İsmet Bey, bu talebe karşı çıkmıştır.

İsmet Bey, "Efendim! Muhtar Beyefendi biraderimiz taleplerinde haklıdır. Her mebus evvela vatanın umumi ihtiyaçlarını talep etmek hakkını haizdir. Fakat Mecliste böyle mıntıkavi kanun teklif etmek teamüllerini ihdas etmek çok iyi bir şey değildir... Memleketin her tarafı yollara muhtaçtır. İnşaatı nafıaya muhtaçtır. Medeniyet hakkını herkes ister. Kanun maddesi umumidir. Tahsisatı da kavanini mahsusa ile verilmiştir... Bizim vilayetlerimiz bunu istiyor, sizin vilayetleriniz istemiyor gibi şeyler doğru değildir. Rica ederim, vatanın böyle umumi ihtiyaçlarındaki tercihi, gene vatanın umumi zaruretlerinde nazarı dikkate almak lazımdır. Benim dairei intihabiyem bunu istiyor, şeklinde kanun teklif edilmez. Bendeniz Muhtar Bey'in teklifine hak vermekle beraber teklifini, prensip noktayı nazarından kabul etmiyorum"⁷⁷⁴ şeklinde bir usul açıklaması yaparak, memleketin tamamını ilgilendiren bir kanunun müzakeresinde, bölgesel taleplerin yersiz

⁷⁷² TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 67.

⁷⁷³ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 123.

⁷⁷⁴ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 299-300.

olduğuna dikkat çekerek, TBMM'nin önceliğinin, memleketin tamamını ilgilendiren meseleler olduğunu belirtmiştir.

İsmet Bey'in yerel isteklere karşı gösterdiği bu tepkiden sonra söz alan Sanayi Bakanı Süleyman Sırrı Bey de İsmet Bey'in sözlerine destek vererek, Muhtar Bey'in teklifine karşı çıkmıştır. Ancak Meclis'te yer alan Erzurum ve Trabzon milletvekilleri, Muhtar Bey'in talep ettiği Erzurum-Trabzon demiryolu ve Trabzon limanı meselesinin gündeme alınması için konuşmalar yaparak, yoğun bir çaba göstermişler ve bu çabalar neticesinde Muhtar Bey'in Erzurum ve Trabzon milletvekillerinden oluşan 5 kişiyle hazırladıkları teklif gündeme alınmıştır⁷⁷⁵. İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarla Meclis'in çoğunluğunu kendi kanaati etrafında toplayamamış olmasına rağmen, ortaya koyduğu düşünce tarzı son derece önemlidir. Zira memleketin her tarafının aynı gelişmişlik düzeyine sahip olmasını öngören bu tespit, yeni kurulan bir devletin meclisinde ortaya konulması itibarıyla ayrı bir önemi haizdir.

13- Azledilen Memurların Yeniden Göreve Alınması:

İkinci Meclis Dönemi, teşkilatlanma hamlelerinin yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Öncelikle devlet kadrolarındaki boş memurlukları doldurarak, halka daha iyi hizmet götürmeyi hedefleyen Hükümet, bu amaçla boş kadrolara yeni memurlar istihdam etmek yerine, çeşitli nedenlerle görevinden alınan memurların yeniden göreve alınmasını uygun görmüştür. İsmet Bey de Meclis'e sunduğu önergeyle bu çalışmaya katkıda bulunmuştur.

Azlı edilen memurların yeniden göreve alınmaları meselesi, TBMM'nin 13 Nisan 1925 tarihli oturumunda ele alınan Bütçe kanunu tasarisının memurların emeklilikleriyle alakalı 42. maddesinin görüşülmesi sırasında gündeme alınmıştır.

Memurların emeklilikleriyle alakalı 42. madde şöyledir⁷⁷⁶:

Merkezi vilayetlerde münhal bulunan daimi memuriyetlere; gereken vasıflara sahip, istihdam olunması uygun olan azledilmiş memurlar varken, hariçten yeni memur alınamaz. Memuriyete alınacak kişinin, en son aldığı maaş sınıfına denk olan boş bir memuriyet kadrosu bulunmadığı takdirde, eski maaşının en az üçte ikisi kadar maaş ve ücretli bir memuriyet teklif olunur. Teklifi, her ne suretle olursa olsun kabul etmeyen memurların, mazuliyet maaşları kesilir. Bunlardan hizmet süreleri 25 seneye ulaşanların ise rızalarına bakılmaksızın emeklilikleri icra olunur. 7 Ağustos 1909 tarihli "mazulini mülkiye kanunu"nun bu maddeye muhalif hükümleri kaldırılmıştır.

Görüldüğu gibi, kanun maddesi; çeşitli sebeplerle azledilmiş olup mazul maaşı alan memurların yerine yeni memur almak yerine bunların memuriyete dönüşlerini sağlayarak, memur ihtiyacını tecrübeli memurlarla gidermeyi öngörmektedir. Böylece hem işi bilen kişilerin göreve gelmesi

⁷⁷⁵ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 300-302.

⁷⁷⁶ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 316.

sağlanacak hem de daha az masrafla memur açığı kapatılacaktır. Ayrıca, az edildiği için devlete küskün olma ihtimali bulunan bu kişilerin devlet otoritesiyle barışması sağlanacaktır.

Tüm bu katkıların yanı sıra maddenin noksan bir tarafı da göze çarpmaktadır. Memuriyeti kabul etmeyen kişilerin mazuliyet maaşlarının kesilecek olması, kanun tasarısının zorlayıcı hükmüdür. Ancak, memuriyeti kabul edenlerin de mazuliyet maaşlarının kesilmesi gerekir. Aksi durumda bu durumdaki memurlara iki maaş verilmesi gibi bir durum ortaya çıkacaktır.

Tasarıdaki bu eksikliği hisseden İsmet Bey, Çorum milletvekili Münir Bey ile birlikte bir önerge hazırlayarak Meclis'e sunmuştur. İsmet Bey, memuriyete tekrar dönmesi için teklif yapılacak olan bazı memurların, ikinci bir işte çalışıyor olması durumunda, ya da memuriyeti kabul etmeleri durumunda mazuliyet maaşlarının kesilmesi gerektiğine dikkat çekerek, maddede geçen “kabul etmeyen” ibaresinden sonra “veya mazuliyet maaşına eşit veyahut onun üzerinde her hangi bir ücret ile istihdam olunan”⁷⁷⁷ ibaresinin eklenmesini istemiştir. Böylece, meydana gelebilecek karışıklıkların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

İsmet Bey'in Münir Bey ile verdikleri önerge, diğer önergelerle birlikte ilgili komisyona havale edilmiştir⁷⁷⁸. Önergeleri inceleyerek, 15 Nisan 1925'de Meclis'e sunan komisyon, maddede geçen “kabul etmeyen” ibaresinden sonra “veya tahsisatla beraber son maaşlarının üçte ikisine eşit ya da bundan daha fazla bir ücret ile resmi veya hususi bir daire, mektep ve müesseselerde bir vazife üstlenmiş olan, azledilmiş memurların mazuliyet maaşları kesilir”⁷⁷⁹ şeklinde bir ilave yaparak, İsmet Bey ve Münir Bey'in önergeleri çerçevesinde ancak daha kapsamlı bir düzeltme yapmıştır.

14- İsmet Bey'in Kanunların Sade ve Anlaşılır Olması Yönündeki İsrarı:

İsmet Bey, kanun maddelerinin kolay anlaşılır olması için tasarılar da geçen ifadelerin açık bir dille yazılmasını istemiştir. Anlaşılması güç olan tasarıların yeniden düzenlenmesi için çaba sarf eden İsmet Bey, bu konuda önergeler hazırlamıştır. Mesela, 16 Aralık 1925'de görüşülen ve TBMM'nin toplanma ve çalışma usullerini gösteren “Dâhili Nizamname Kanunu” ile alakalı mazbata hakkında söz alarak bu tavrını ortaya koymuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan Teşkilatı Esasiye Kanunu, Birinci TBMM döneminde kabul edilmiş ve Milli Mücadele boyunca yürürlükte kalmıştır. Milli Mücadele'nin başarıyla noktalanmasından sonra İkinci TBMM döneminde yeni bir anayasa hazırlanması gündeme gelmiş ve yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan anayasa metni 20 Nisan 1924'te kabul edilmiştir. Bununla birlikte, TBMM'nin toplanma ve çalışma usullerini düzenleyecek olan yeni bir “Dâhili Nizamname”ye de ihtiyaç duyulmuştur. Bu

⁷⁷⁷ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 317.

⁷⁷⁸ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVII, s. 319.

⁷⁷⁹ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.XVIII, s. 51.

ihtiyacı karşılamak üzere Nizamnameyi Dâhili Komisyonu tarafından bir mazbata hazırlanarak Meclis'e sunulmuştur. Mazbatanın gerekçesinde; TBMM'nin, cumhuriyet meclisi olması sebebiyle Mebusan Meclisi'ne ait bir nizamnameyle idare olunamayacağı belirtilerek, yeni Nizamnamenin İtalya ve Belçika Nizamnameleriyle, Fransız Mebusan Meclisi Başkanlığı Genel Kâtibi Mösyö Öjen Piyer'in 2 ciltlik kitabından yararlanılarak hazırlandığı ifade edilmiştir⁷⁸⁰.

Ancak, Batı Meclisleri'nin Nizamnameleri örnek alınarak hazırlanan TBMM Dâhili Nizamnamesi, daha birinci maddesiyle tartışmalara neden olmuştur.

Madde 1: Gerek yeniden seçilen, gerekse seçim devresi içinde Kasım başlangıcında toplanan Büyük Millet Meclisi hususi merasim ile açılır.

Mebuslar arasında, maddede geçen "merasim" kelimesinden ötürü, meclisin açılması için mebusların açılışa davet edilip edilmemeleri yönünde tartışmalar yaşanmıştır. Bu nedenle 1. maddenin, 14. maddede geçen "Büyük Millet Meclisi kasımda davetsiz olarak toplanır" ifadesiyle çeliştiği belirtilmiştir. Bunun üzerine söz alan İsmet Bey, birinci maddenin gereksiz olduğunu: "...Nizamnamei dâhili açılan bir meclisin ilk celsesindeki usullerden başlar. Binaenaleyh, meclis şu surette açılacaktır, Reiscumhur kürsüyü böyle işgal edecek, Reiscumhur şöyle söyleyecek, Teşkilatı Esasiyeye ait olan bu izahatın Mecliste yeri yoktur... Teşkilatı Esasiye Kanunu Büyük Millet Meclisinin nasıl intihap edileceğini, intihap devresinin müddetini ve nasıl davetsiz içtima edeceğini, adi içtimalarını, senai içtimaiye içtimalarını ve bunlara ait olan nutukları vesaireyi tasrih etmiştir... Mülga kanunu esasiye bakınız hep böyledir. Padişah kürsüye çıkacak, nutkunu okuyacak denilmiştir. Hulasa bunlar birçok merasim ve müşkilatı daidir(sebep olur). Meclisin bila davetin içtimaında, ilk celsede müzakere için takip edeceği usulleri tespit edeceğiz. Merasimi mahsusanın gayrı mektup olması esasen eski halinin müteayyen ve müteamel olmasındandır. Bütün maddeleri aşağıdan yukarıya yazarak çocuk kıraatı yapar gibi nizamnamei dâhili yapmanın lehinde değilim" şeklindeki sözleriyle dile getirerek, maddenin iptal edilmesini öngören bir teklifte bulunmuş, teklif kabul edilerek tartışmalı birinci madde mazbatadan çıkarılmıştır⁷⁸¹.

Birinci maddenin iptalinden sonra okunan ikinci maddede "merasim" ve davet meselesinin yine gündeme gelmesi üzerine yeniden söz alan İsmet Bey, birinci maddenin mazbatadan çıkarılması nedeniyle, bundan sonraki maddelerin de karışıklığa neden olacağını belirterek, Dâhili Nizamname'nin kuruluşla alakalı kısmının yeniden incelenmesinin gerektiğini belirtmiştir. İsmet Bey'den sonra söz alan Gelibolu milletvekili Celal Nuri Bey, İsmet Bey'in açıklamalarını desteklediğini söyleyerek, birinci maddenin iptali nedeniyle 15. maddeye kadar olan kısmın komisyona iadesini teklif etmiştir. Böylece 15. maddeye kadar olan kısım Nizamnamei Dâhili Komisyonu'na

⁷⁸⁰ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 150-153.

⁷⁸¹ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 150-153. İsmet Bey'in takriri: Merasimi mahsusayı mücerret bir surette ifade eden birinci maddenin nizamnameye ithal edilmeyerek tayıyı teklif ederim.

iade edilmiştir⁷⁸². Dâhili Nizamname mazbatasıyla alakalı tartışmalar bununla da sınırlı kalmamış, milletvekilliği mazbatasındaki 18. maddenin ifade yönünden yeniden düzenlenmesi gerektiğini söyleyen İsmet Bey'in teklifi ile madde komisyona gönderilmiştir⁷⁸³. Yine, mazbatasını meclis tarafından kabul edilmeyen kişilerin durumuyla alakalı 23. madde de ifade noksanlarından dolayı eleştirilmiş, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu 4 milletvekilinin ayrı ayrı verdikleri önergelerle, bu madde de komisyona gönderilmiştir⁷⁸⁴.

Sonuç olarak; Dâhili Nizamname mazbatasının 1 maddesi iptal olmuş, 17 maddesi yeniden düzenlenmek üzere Komisyona sevk edilmiştir. 7 maddesi düzeltilmek suretiyle, yalnızca 1 maddesi aynen kabul edilmiştir. Bu durum, Dâhili Nizamname mazbatasının birçok yönden noksan hazırlandığını ortaya koymaktadır.

Kanunların sağlıklı temellere dayanması için gayret gösteren İsmet Bey, Meclis'in işleyişini düzenleyecek olan bu tasarıda da aynı tavrı sürdürerek, noksan ya da hatalı olarak gördüğü maddeler hakkında yaptığı açıklamalar ve sunduğu önergelerle Meclis'te genel bir kanaat oluşmasını sağlamıştır.

15- İsmet Bey'in Kanunların Adil Olması Hususundaki İsrarı:

Meclis'te kabul edilecek kanunlarda adalet arayan İsmet Bey, bu anlayışın dışındaki teklifleri reddetmiştir. Nitekim TBMM'nin 6 Mart 1926 tarihli oturumunda görüşülen "Mübadeleye tabi olmayan şahıslar tarafından terk edilip de, muhacir ve mültecilere yerleşmeleri için dağıtılan malların geri alınmaması" hakkındaki kanun tasarısıyla ilgili söz alarak bu düşüncesini öne çıkarmıştır.

Tasarının müzakeresi sırasında öne çıkan en dikkat çekici konu "harikzade" denilen yangından zarar görmüş kimselerin, yerleştirildikleri evlerden çıkarılıp çıkarılmayacağı meselesi olmuştur. İçişleri Bakanı Cemil Bey, harikzadelerin de muhtaç olduklarını ve borçlanma yoluyla bu evlere sahip olabileceklerini ifade etmiştir⁷⁸⁵.

Kanunla alakalı söz alan Aydın milletvekili Dr. Mahzar Bey de, "...Binaenaleyh bu memlekete hariçten gelecek her hangi bir ferde göstereceğiniz muavenet ve teşkilat gibi memleketin dâhilinde senelerden beri adeta göçebe bir hale gelmiş olan istilazedelerin ve harikzadelerin de - aynı siyasetle- devlete daha nafi bir fert haline gelmelerini temin etmiş olacaksınız" sözleriyle istilazedelerin ve yangından zarar görenlerin de bu kanuna dâhil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu maksatla bir önerge hazırlayan Dr. Mazhar Bey, istilazedelerin ve yangından zarar görenlerin kendilerine tahsis edilen evlere sahip olmaları durumunda, daha önce

⁷⁸² TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 157-158.

⁷⁸³ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 160-161.

⁷⁸⁴ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 165-167.

⁷⁸⁵ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 72-75.

TBMM'de kabul edilen bir kanun uyarınca, zararlarının karşılığında kendilerine verilen paradan feragat edebileceklerini de hatırlatmıştır.

Bu teklif üzerine söz alan İsmet Bey, Mahzar Bey'in teklifinin "müşfikane olduğunu, adilane olmadığını" dile getirerek, teklife karşı çıkmıştır. Yangından zarar görmüş kişilere mesken tahsisi için daha önce bir kanun yapıldığını, ancak her harikzadenin zararı farklı olduğu için taksimde adaletin sağlanamadığını, bundan dolayı yeni bir kanunla bu evler satıldığını ve harikzadelere zararları oranında dağıtıldığını bildiren İsmet Bey, bu kanunla zararları karşılanan harikzadelere yeni bir kanunla mesken vermenin adilane bir yaklaşım olmayacağını savunmuştur. Konuşmasının devamında, yangından zarar görenlerin haklarının korunması gerektiğini dile getiren İsmet Bey, "...Hakikaten içinde oturanların çıkarılması güççedir. Fakat hakkın taksiminde, hakkın tevziinde müşfikane noktayı nazarlar terviç edilemez. Bu gibi şeylerde esas adalettir..."⁷⁸⁶ diyerek halkın sıkıntılarını giderirken duygularla hareket etmenin yanlış neticeler doğuracağına dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra söz alan diğer konuşmacılar da, yapılacak yardımın mümkün olduğunca adil olması, birinin diğerine üstün tutulmaması gerektiğini dile getirmişlerdir. Netice olarak, yangından zarar görenlerin ve istilazedelerin bu kanuna dâhil edilip edilmemesi hususunun karara bağlanması için tasarı Bütçe Komisyonu'na havale edilmiştir. Komisyondan gelen tasarı İçişleri Bakanı Cemil Bey'in teklifi doğrultusunda kabul edilmiştir. İsmet Bey, başlangıçta istilazedeler ve yangından zarar görenlerin bu kanuna dâhil edilmesine karşı çıkmış ancak, Komisyonun yapmış olduğu düzenlemeyle adaletin sağlandığını görerek, tasarıyı kabul etmiştir.

Komisyon tarafından hazırlanan ve kabul edilen kanun tasarısına göre Muhacir ve mültecilerin 14 Ocak 1926 tarihli Borçlanma Kanunu ile bedellerini ödemek şartıyla ev sahibi olmaları esası kabul edilmiştir. İstilazedeler ve Yangından zarar görenler ise, zararlarının ödenmesini öngören daha önceki kanundan olan alacaklarından vazgeçmek koşulu ile oturdukları evlerin kıymetinin 25 bin lirayı geçmemesi ve ikinci bir evlerinin olmaması şartıyla oturdukları evlere, 14 Ocak 1926 tarihli Borçlanma Kanunu uyarınca bedelini ödemek koşuluyla sahip olabileceklerdir⁷⁸⁷. Böylece İsmet Bey'in itirazına neden olan kanunun hükmü kaldırılmış ve gerekli şartlar getirilerek daha adilane bir düzenleme yapılmıştır.

Böylece hükümet, gerek I. Dünya Savaşı, gerekse İstiklal Harbi Dönemi'nde evlerini terk ederek bir daha geri dönmeyen kişilerin, bu mallarına el koyarak; muhacirleri, mültecileri ve evleri yangın ve çeşitli sebeplerle zarar görmüş olanları, bu vasıftaki evlere yerleştirmiştir. Bu sayede ev sıkıntısı yaşayan ahalinin, uzun süreli borçlanma yoluyla bu evlere sahip olmaları sağlanarak hem toplumsal bir sorun çözüme kavuşturulmuş hem de bu sayede hazineye gelir temin edilmiştir.

⁷⁸⁶ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 79.

⁷⁸⁷ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 160.

16- Zamanın Şartlarına Uymayan Vergilerin Kaldırılması İçin Bir Teklif:

İsmet Bey, yapılan yenilikleri destekleyen ve zamanın şartlarına uygun düzenlemeler yapılmasını öngören bir anlayışa sahiptir.

Nitekim Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nun 53. maddesinin müzakeresinde söz alan İsmet Bey, Tapu idareleri kurulmadan önce, bir arazinin tespit işlemini yapmak amacıyla köylerde 5, kasabalarda 7,5 ve vilayetlerde 10-15 kuruş olarak alınan, harç mahiyetinde "varakı baha"(kâğıt bedeli) adıyla bir vergi alındığını, bu verginin artık kaldırılması gerektiğini söyleyerek, Meclis'e bir önerge sunmuştur. Teklifin kabulüyle⁷⁸⁸ birlikte, Osmanlı Devleti'nden kalma bir vergi kaldırılmıştır.

17- Merkezileşme Yolunda Bir Adım ve İsmet Bey'in Tavrı:

TBMM'nin 5 Nisan 1926 tarihli oturumunda, İllerde görevli Hesap İşleri Müdürleri, Defterdar, Muhasebeci gibi maliye memurlarının atama ve azil yetkisinin, Maliye Vekili'ne devrini öngören bir kanun tasarısı görüşülmüştür. Tasarıya göre bundan böyle, atama ve azil işlemleri valinin görüşü alınarak Maliye vekili tarafından re'sen* yapılacaktır⁷⁸⁹.

"Atamalarda merkezileşme eğilimi" olarak değerlendirebileceğimiz bu kanun tasarısına bazı milletvekilleri karşı çıkmışlardır. Tasarıya muhalif olanlar, daha önce valilere ait olan bir hakkın valilerden alınmak istendiğini söyleyerek bunun, yetki genişliği denilen "tevzii mezuniyet" kavramına aykırı olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşü destekleyenlerden Ardahan milletvekili Tahsin Bey Meclis'e sunduğu önergede, "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 91. maddesi, vilayetler idaresinin tevzii mezuniyet ve tefriki vazaif esasına müstenit olduğunu sarahaten gösteriyor..." diyerek tasarının Teşkilatı Esasiye'ye aykırı olduğuna dikkat çekmiş, tasarının yeniden incelenmek üzere Teşkilatı Esasiye Komisyonu'na gönderilmesini teklif etmiştir. Trabzon milletvekili Muhtar Bey de, bu çelişkiye işaret etmekle beraber, daha önce kabul edilen Eğitim, Sağlık ve İçişleri Kanunları'nın da Teşkilatı Esasiye aykırı olduğunu, bu nedenle önergenin bütün kanunlar için genelleştirilmesini istemiştir. Bozok milletvekili Süleyman Sırrı Bey de, Teşkilatı Esasiye'ye Kanunu'nun 103. maddesinde "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile ihmal ve tadil olunamaz, hiçbir kanun Teşkilatı Esasiye Kanunu'na münafi olamaz..." denildiğini söyleyerek meseleyi farklı bir yere taşımıştır.

Bu açıklamalar üzerine söz alarak, "tevzii mezuniyet" kavramının yanlış yorumlandığını ileri süren İsmet Bey, daha önce yapılan kanunlarla valilerin bazı yetkilerinin alındığını ve Meclis'te "tevzii mezuniyet" hakkında hiçbir tereddütün yaşanmadığını belirtmiştir. Asıl çelişkinin, aynı yetkinin bir kısmının daha alınmasını öngören bu tasarıyı "Teşkilatı Esasiye'ye aykırı"

⁷⁸⁸ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XX, s. 420.

* Re'sen: Kimseye danışmadan, kendi kendine. Devellioğlu, a.g.s., s. 887.

⁷⁸⁹ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 54.

görmek olduğunu belirten İsmet Bey, valilerin bir kısım yetkilerinin alınması, Teşkilatı Esasiye'ye aykırı görülseydi, hükûmet tarafından böyle bir kanun teklifi yapılmazdı diyerek, hükûmetin hazırladığı tasarını desteklemiştir.

İsmet Bey, gerek Tahsin Bey'in "Tasarının Teşkilatı Esasiye'ye aykırılığı" gerekse Muhtar Bey'in, "daha önce kabul edilen, Eğitim, Sağlık ve İçişleri Kanunları'nın da Teşkilatı Esasiye aykırı olduğu" şeklindeki tespitlerinin, sorunu derinleştireceğini düşünmüş olmalı ki; şu teklifi yapmıştır:

"...Hükûmet mademki bunu getirmiştir. Teşkilatı Esasiye Komisyonu doğrudan doğruya tevzii mezuniyet mefhumunu yeniden düşünerek hükûmete, İdarei Umumiye Vilayet Kanununu yeniden yaparak getirmesini teklif etsin. Hükûmet yeni bir layiha getirsin. Böyle mütenakası karar vermek Heyeti Celilenin akliselimine muvafık değildir"⁷⁹⁰. İsmet Bey bu açıklamasıyla, geriye dönük birçok kanunun tartışmaya açmak yerine, tartışılan "tevzii mezuniyet" kavramını anlaşılır hale getirmeyi ve İl Genel İdare Kanunu'nu yeniden düzenleyerek Teşkilatı Esasiye Kanunu'na uygun hale getirmeyi teklif etmiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra tartışmanın, tasarının "yetki genişliği" esasını ihlal edip etmediği yönünde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu hususta söz alanlardan Kars milletvekili Ağaoğlu Ahmet, illerde görevli maliye memurlarının atama ve azil yetkisinin validen alınarak Maliye Bakanı'na verilmesinin "tevzii mezuniyet" esasını ihlal etmeyeceğini, dolayısıyla Teşkilatı Esasiye'ye aykırı bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir⁷⁹¹.

İstanbul milletvekili Akçuraoğlu Yusuf Bey'in, daha önceki kanunların da tartışmaya açılmasını, "hükûmetin Teşkilatı Esasiye'ye aykırı kanunlar hazırladığı" şeklinde yorumlaması, tartışmaları daha da arttırmıştır. Ancak yapılan oylamada tasarı kabul edilmiştir⁷⁹².

Böylece, illerde görevli maliye memurlarının atama ve azil işlerinin Maliye Bakanlığı'na devri, Maliye Bakanı'nın yetki sahasındaki bir memurun atanmasının İçişleri Bakanı'nın emri altında çalışan valiler tarafından atanması esasına dayanan çelişkiyi ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, merkezîyetçilik yolunda önemli bir adım atılmıştır.

18- Öğretmen Okullarının Yaygınlaştırılması ve İsmet Bey'in Tavrı:

İsmet Bey, memleketin temel sorunlarından birisi olan eğitim meselesiyle de ilgilenmiş ve TBMM'nde eğitimle alakalı konularda açıklamalarda bulunarak, eğitim olanaklarının artırılmasını öngören kanun tasarılarını desteklemiştir.

⁷⁹⁰ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 55-56.

⁷⁹¹ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 56-57.

⁷⁹² TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 58-59.

TBMM'nin 22 Nisan 1926 tarihli oturumunda "Öğretmen Okullarına Yardım" hakkında bir kanun tasarısı gündeme alınmıştır. Buna göre, Maliye Bakanlığı'nın uygun göreceği yerlerde 10 adet öğretmen okulu yapılması kararlaştırılmıştır. Vilayetlerin yardımıyla inşa edilecek bu okullara 1926 yılı başından itibaren beş sene müddetle her vilayet kendi bütçesinin %10'u nispetinde yardımla katılacaklardır. Bu okullardan yetişecek öğretmenler, her vilayetin yapacağı yardım oranında, o vilayetin eğitimine tahsis edilecektir.

Denizli milletvekili Mahzar Müfit Bey'in, öğretmen okullarında yetişecek öğretmenlerin, her vilayetin yapacağı yardım oranında, o vilayetin eğitimine tahsis edilmesi uygulamasına, "...bazı vilayetler vardır ki idarei hususiye varidatı azdır. Hisseleri de azalacaktır. Şu halde bu gibi yerler senelerce nimeti maariften mahrum kalacaklardır..." sözleriyle karşı çıkması üzerine söz alan İsmet Bey, kanun tasarısının, yetişen öğretmenlerin vilayetlere eşit olarak dağıtılmasını öngördüğünü söylemiştir. Öğretmenlerin yetişebilmesi için, öncelikle öğretmen yetiştirecek okulların açılması gerektiğini vurgulayan İsmet Bey, "...Şu halde idarei hususiye bütçeleri ne kadar mektep yapmaya müsait ise o kadar muallim istihdam etmek hakkını haiz demektir..." diyerek kanun tasarısı sayesinde, vilayetlerin eğitime katkıda bulunmak için istekli olacaklarını ileri sürmüştür.

Bu yönde söz alan Maarif Bakanı Mustafa Necati Bey de tasarının, geliri az olan illere öğretmen gönderilmeyeceği şeklinde yorumlanmaması gerektiğine işaret ederek, vilayetlerin katkısıyla yetişecek olan öğretmenlerin, vilayetlerdeki mevcut okullara sevk edileceklerini belirtmiştir.

Maarif Bakanı'nın bu açıklamasından sonra yapılan oylamada tasarı kabul edilmiştir⁷⁹³. Uzun süren savaştan sonra kurulan Türkiye, ülke genelinde eğitim faaliyetlerini yürütecek olan öğretmenlerin sayı olarak yetersiz olduğu gerçeğiyle yüzleşmiş, halkın da desteğini alarak bir eğitim hamlesi başlatmak istemiştir.

19- Sıtma Mücadelesi Hakkında Bir Kanun: İsmet Bey'in İnsanların Gücü Oranında Sorumlu Tutulmalarını İstemesi:

Toplum sağlığına yönelik çalışmalardan olan sıtma mücadelesi, İkinci Meclis'in döneminde ele alınan konulardandır. Bu alanda hazırlanan bir kanun tasarısı 26 Nisan 1926'da Meclis gündemine taşınmıştır. Bu kanun kapsamında insanlara yüklenecek sorumluluğun ekonomik güçleriyle orantılı olması gerektiğini savunan İsmet Bey, tasarının mükellefiyetleri gösteren 8. maddesini "uygulanabilir olmadığı" gerekçesiyle eleştirmiş, yaptığı açıklamayla maddenin yeniden düzenlenmek üzere komisyona havale edilmesini sağlamıştır.

Tasarıya göre sıtma mücadelesi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yürütülecektir. Bakanlık, sıtma mücadelesi için özel heyetler teşkil edecek, mücadelede görevlendirilecek tabip ve memurların eğitimi için

⁷⁹³ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 182.

kurslar açacaktır. Gerektiğinde, tüm devlet teşkilatları mücadeleye katılarak yardımda bulunacaklardır⁷⁹⁴.

İsmet Bey'in itirazına neden olan 8. madde özetle şöyledir: Sıtmalı olduğu ilan edilen mıntıkada; özel ve genel müessese ve fabrikalar, çiftlik ve büyük arazi sahipleri ve kiracıları, talimatnameler gereğince amele ve çalışanlarına parasız olarak kinin veya sair sıtma ilacı dağıtılmasına ve bu gibi mıntikalarda uygulanmak üzere, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca yayınlanıp, ilan edilen her çeşit tedbiri yerine getirmeye mecburdurlar⁷⁹⁵.

Maddede geçen mükellefiyetin sadece büyük arazi sahipleri ve çiftçilere yüklenmesinin yanlış olacağını dile getiren İsmet Bey, "...Fakat bir köyün bir su birikintisi vardır, köyün içinde çiftçi var, çiftlik sahibi var, bir köyde aynı zamanda köylü de vardır..." deyip ortak yaşanan yerlerde sorumluluğun herkese dağıtılmasını istemiştir. Şahsi arazilerde meydana gelen su birikintilerinin, arazi sahibi tarafından izale edilmesi gerektiğini savunan İsmet Bey bu düşüncesini, "...Çiftlik sahibi kendi arazisini ıska etmek için böyle su birikintileri varsa onları izale eder, ahkâmı umumiye mucibince onu izale etmeye mecburdur. Aynı zamanda çiftçi de böyle arazisini ıska için çamurlar yapmış, bataklıklar yapmış ise onu bizzat izaleye mecburdur. Mahkeme onu izale ettirir..." diyerek izah etmiş, bu konuda adil olunması gerektiğinin altını çizmiştir. Konuşmasında ayrıca yağmur sularından kaynaklanan su birikintilerinin izale edilmesi meselesine de değinen İsmet Bey, bu türdeki su birikintilerinin oluşumunda hiç kimsenin kabahatinin olmadığına işaret ederek, bunların izalesinden köy halkı, büyük çiftçiler ve çiftlik sahiplerinin müştereken sorumlu olmaları gerektiğini savunmuştur.

İsmet Bey, maddeye bakılarak, köylünün çiftlik sahibine "kanun sana mükellefiyet vermiştir, sen yapacaksın, ben karışmam" diyebileceğini söylemiş ve maddenin bu haliyle kişilere gücünün üstünde sorumluluk yüklediğini dile getirerek, uygulanabilir olmadığını ileri sürmüştür.

İsmet Bey, tüm bu eleştiri ve açıklamalardan sonra bir de teklifte bulunmuştur: Sıtmanın görüldüğü mıntıkada, sadece çiftlik sahibi varsa, mükellefiyet çiftlik sahibine yüklenmelidir. Ancak çiftliğin bir köy dâhilinde bulunması durumunda, tabiattan kaynaklanan su birikintileri, çiftlik sahibi ve köylünün ortak çalışmasıyla ortadan kaldırılmalıdır⁷⁹⁶ diyen İsmet Bey, kanunların uygulanabilir olmasının önemine dikkat çekmiş, toplumu ilgilendiren meselelerde herkesin sorumluluk alması gerektiğine işaret etmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra 8. maddeyle birlikte mecburiyetleri konu alan 6. madde, yasak ve cezaları gösteren 10 ve 17. madde yeniden düzenlenmek üzere Adliye, Sağlık ve Bütçe komisyonlarına gönderilmiştir⁷⁹⁷.

⁷⁹⁴ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 218.

⁷⁹⁵ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 220.

⁷⁹⁶ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 222.

⁷⁹⁷ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXIV, s. 223.

Komisyonda incelenen ve İsmet Bey'in itirazlarına neden olan sekizinci madde ve ilişkili 6. madde, 13 Mayıs 1926'da tekrar Meclis'e sunularak, şu esas dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 8: Sıtmalı olduğu ilan edilen mıntıkada hususi ve umumi müesseseler, çiftlik ve büyük arazi sahipleri ve kiracıları, amele ve çalışanlarına fenni usul dairesinde ücretsiz olarak kinin vesair sıtma ilacı dağıtılmasına ve bu gibi mıntikalarda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından, altıncı ve yedinci maddelerde yazılı mecburiyetler haricinde olarak iş bu müesseseler dâhilinde bulunan şahısları sıtmadan korumak için gereken tedbirleri uygulamaya mecburdurlar.

Madde 6: Küçük tedbirlerle izalesi mümkün olan günlük su birikintilerinin(1 senede azami 5 günlük mesaiyi gerektiren işler) imhasından halk sorumludur. İş bu mükellefiyet köylerde ihtiyar heyetlerince, kasaba ve şehirlerde belediyelerce ahaliye nakden veya bedenen tevzi olunur. 15 Yaşından aşağı ve 65 yaşından yukarı olanlar bu mükellefiyetin haricindedirler⁷⁹⁸. Böylece halkın da gücü oranında Sıtma mücadelesine katılımı sağlanmıştır.

20- Milletvekilliği ile Devlet Memurluğunun Aynı Kişide Toplanıp Toplanamayacağı Tartışmalarında İsmet Bey:

Milli Mücadele dönemini içine alan Birinci TBMM dönemi ve onu takip eden İkinci Meclis döneminde yaşanan temel sıkıntılardan birisi de alanlarında ihtisasa sahip devlet adamlarının yokluğu olmuştur. Bilhassa Dışişlerinde çalışacak murahhaslar, mübadele komisyonu memurları, müfettişler ve İstiklal Mahkemesi Hâkimliği gibi vazifelerde görev alacak yeteri kadar uzmanın bulunmaması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinin sancılı başlamasına neden olmuştur. Adı geçen bu memuriyetlere zaman zaman milletvekilleri atanmıştır.

Ancak, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun "Mebusluk ile hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez" şeklindeki 23. maddesi nedeniyle yukarıda belirtilen görevlere atanan milletvekillerinin hukuki durumları Meclis'te tartışma konusu olmuştur. Bu sorunun giderilmesi için Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey bir önerge hazırlayarak, 10 Şubat 1927'de Meclis'e sunmuştur. F. Fikri Bey önergesinde, milletvekilliğine ilave olarak önemli devlet işlerinin görülmesi maksadıyla çeşitli memuriyetlere atanan Meclis üyelerinin hukuki durumlarının tespiti için Anayasa'nın 23. maddesinin tefsir edilmesini teklif etmiştir. Önerge, düzenlenmek üzere Teşkilatı Esasiye Komisyonu'na gönderilmiştir⁷⁹⁹. Önergeyi inceleyen komisyon, bazı önemli meselelerin halli için hükümet memurluğuyla görevlendirilen milletvekillerinin yaptıkların işin "memurluk" olarak nitelenip nitelenemeyeceğini tespit etmek için, Adliye ve Mülkiye Komisyonu üyeleriyle Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın katılımıyla bir toplantı düzenlemiştir.

⁷⁹⁸ TBMM ZC., D.II, İS.III, C.XXV, s. 95.

⁷⁹⁹ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 36-37.

Komisyunun tertip ettiği geniş katımlı bu toplantı neticesinde şu karara varılmıştır:

Milletvekillerine mühim devlet meselelerinin halli için tevdi edilen memurluk vazifesiyle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 23. maddesinde geçen "memurluk" vazifesi içerik olarak farklıdır. Bu nedenle belirli bir işin bir milletvekiline tevdi edilmesi halinde, 23. maddenin hükmü geçerli olmayacağı için aşağıda sunduğumuz tefsirin Meclis'e arzına karar verilmiştir:

"Büyük Millet Meclisi azasından birine hükümet tarafından muayyen bir iş ifasının tevdi ile o mebusun kabulü mebuslukla hükümet memuriyetinin bir zat uhdesinde içtimasını tazammun etmez(içermez)"⁸⁰⁰.

Konu hakkında açıklama yapan Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, maddede geçen "memuriyet" in daimi memurluk olduğunu, bu nedenle milletvekillerinin yaptıkları geçici hizmetleri kapsamadığını belirtmiş, maddenin tefsiriyle sorunun halledilmesini istemiştir. Bu hususta söz alan Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey de, milletvekillerine tevdi edilen "murahhaslık" görevinin bütçede dahi bulunmadığını, dolayısıyla 23. maddede geçen memurlukla mebuslara verilen "hükümet memurluğu" vazifesinin ayrı telakki edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Tüm bu açıklamalardan sonra söz alan İsmet Bey, Kanunu Esasi Komisyonu'nun tefsirinde geçen "muayyen iş" tabirinin hem daimi hem geçici vazifeyi kapsadığını belirterek, tefsire karşı çıkmıştır. Meselenin çözümü için bir önerge hazırlayan İsmet Bey; "Büyük Millet Meclisi azasından birine hükümet tarafından tevdi edilen muayyen ve muvakkat bir iş, hükümet memuriyetinden addolunamaz" diyerek, meselenin bu doğrultuda halledilmesini teklif etmiştir. Bu açıklama üzerine söz alan konuşmacılar ve Kanunu Esasi Komisyonu tarafından desteklenen İsmet Bey'in teklifi kabul edilmiştir⁸⁰¹.

Böylece hükümet tarafından "hükümet memurluğu" sıfatıyla önemli devlet görevlerine atanan milletvekillerinin hukuki durumları, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na uygun hale getirilmiştir. İsmet Bey, Meclis'e sunduğu teklifle meselenin hukuki bir zeminde çözümüne katkıda bulunmuştur.

21- İsmet Bey'in Kanunların Sıhhatli Olması Yönündeki Gayreti:

Kabul edilecek tasarıların yürürlükteki kanunlarla uyumlu olmasına özen gösteren İsmet Bey, çelişkili tasarıların ilgili komisyonlarda yeniden tetkik edildikten sonra Meclis'e sunulmasını istemiş, bu yönde teklifler sunarak, kanunların hukuki bir zemine sahip olmasına katkı sağlamıştır.

Mesela, Meclis'in 10 Şubat 1927 tarihli oturumunda görüşülen "milletvekilliği görevinin başlangıcının tespiti ve milletvekillerinin maaş ve

⁸⁰⁰ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 37-40.

* **Murahhaslık:** Delege, devlet tarafından salahiyyetli olarak bir yere, birinin makamına gönderilen kimse. Devellioğlu, a.g.s., s. 684.

⁸⁰¹ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 40-46

tahsisatlarını içeren kanun tasarısı” hakkında söz alarak bu tavrını ortaya koymuştur.

Bahsettiğimiz kanun tasarısının 1. ve 2. maddeleri(1. madde: Milletvekili seçimlerinde, bir adayın oyların en çoğunu aldığı kesinleştiği an, o adayın milletvekilliği görevinin başlangıcını teşkil eder. 2. madde: Memurluk yapan bir kişinin, milletvekili olmasına rağmen memuriyete devam etmek istemesi durumunda; mebusluğu kesinleşen kişi, geri dönmek istediği memurlukla alakalı resmi kuruma malumat arz etmelidir) kabul edilmiş, 3. madde tartışma konusu olmuştur.

Tartışmayı başlatan Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Bey, 3. maddenin son fıkrasının başka bir kanunla çeliştiğini söyleyerek itirazda bulunmuştur.

Tartışma konusu olan üçüncü madde şöyledir: “Milletvekili seçilen bir zatın, milletvekilliği tahsisatına hak kazanması için Meclise katılması şarttır. İzinli ya da mazeretli olarak gelemeyenler fiilen katılmış sayılırlar. Milletvekili seçildiğini resmen öğrenen memur, vazifede de bulursa, izinli de olsa, bu tarihten sonraki müddete ait memuriyet maaş ve tahsisatını alamaz ve işten el çektirilmiş, vekâlet emrine alınmış veya açıkta kalmış olsun yine bu müddete ait maaş ve tahsisatları verilemez.

Memurlar Kanunu’nun neşrine kadar tahsis edilerek ödenmiş ve ödenmekte olan mazuliyet* maaşları, tahsisatı fevkaladesiz olarak mebusluk tahsisatına hak kazandığı tarihe kadar verilir”⁸⁰².

Abdullah Azmi Bey, 3. maddenin son fıkrasının milletvekillerinin emeklilik aidatlarıyla alakalı 14 Şubat 1916 tarihli kanunun son maddesinde bulunduğunu söylediği “Azledilmiş olan bir memur, Bu durumda iken mebus olursa derhal maaşı kesilir” ibaresiyle çeliştiğini söyleyerek bu kısmın iptalini istemiştir⁸⁰³.

Bu açıklama ve teklif üzerine söz alan İsmet Bey, Azmi Bey’in sözleriyle 3. maddenin daha karmaşık bir hal aldığı söylemiş ve “...Bendeniz diyorum ki, bu fıkranın tekrar tetkik edilmek üzere müzakeresini talik edelim. Komisyon mevcut hükmü tetkik etsin. Eğer böyle bir kanun varsa bunlarla beraber tetkik ederek bir maddei muaddele şekline getirir, kanunu tadil eder. Belki o kanunun tadiline lüzum vardır...” diyerek, 3. maddeyle alakalı tereddütlerin tamamen giderilmesi için son maddenin, Azmi Bey’in bahsettiği 14 Şubat 1916 tarihli kanunla birlikte yeniden gözden geçirilmesine dikkat çekmiştir. İsmet Bey’in bu açıklaması ve teklifi üzerine, 3. madde, son fıkrası yeniden incelenmek üzere Komisyona gönderilmiştir⁸⁰⁴.

---

* **Mazuliyet:** Azl edilme, işinden çıkarılma. Devellioğlu, a.g.s., s. 591.

⁸⁰² **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C. XXIX, s. 46-47.

⁸⁰³ **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C. XXIX, s. 47.

⁸⁰⁴ **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C. XXIX, s. 48-49.

Komisyon maddeyi inceledikten sonra, 26 Şubat 1927'de Meclis'e sunmuştur. Komisyon'un yalnızca son fıkrasını iptal ettiği madde hakkında yine düzeltme önermeleri verilmiş ancak İsmet Bey, komisyonun hazırladığı maddenin oylanmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine yapılan oylamada madde komisyonun belirlediği şekilde kabul edilmiştir⁸⁰⁵.

İsmet Bey'in yukarıda verdiğimiz açıklamaları, kendisinin Meclis görüşmelerini çok iyi takip ettiğini, tasarıların hukuki bir zeminde kanunlaşması için çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Nitekim İsmet Bey, milletvekilliğinden önce memurluk yapıp da emeklilik süresini tamamlayamayanların, milletvekilliğinde geçen süreyi memurluk süresine ilave etmek suretiyle emeklilik hakkını elde etmelerini öngören başka bir kanun tasarısına da destek vererek, tasarının kanunlaşmasında etkili olmuştur⁸⁰⁶.

22- Belediye Başkanlığı ile Avukatlığın Birlikte Yapılıp Yapılamayacağı Konusunda İsmet Bey'in Görüşü:

İkinci Meclis'te tartışılan konulardan birisi de avukatlıkla birlikte hangi mesleklerin yapılabileceği meselesidir. İsmet Bey, asıl mesleği avukatlık olan Belediye Başkanları'nın, bir yerleşim yerinde başkanlık yaparken hususi bir vazifeyi icra etmelerinden dolayı başkanlıkla birlikte avukatlık yapmalarının doğru olmayacağını savunmuştur.

TBMM'nin 6 Aralık 1926 tarihli oturumunda gündeme alınan bu konu hakkında söz alan Adliye Bakanı Mahmut Esat Bey, Meclis'e sunduğu 10 Nisan 1926 tarihli gerekçede; 3 Nisan 1924 tarihli Avukatlık Kanunu'ndan hareketle hangi mesleklerin avukatlıkla birlikte yapılabileceğini açıklamıştır. Buna göre; bütün resmi, ilmi ve ticari meclis ve heyetlerin azaları, resmi dairelerin dava vekilleri, darülfünun ve yüksek okulların müderris ve muallimlikleri dışındaki mesleklerin avukatlık mesleğiyle birlikte icra edilemeyeceği ifade edilmiştir⁸⁰⁷.

Konuyla bağlantılı olmak üzere, Meclis'in 3 Ocak 1927 tarihli oturumunda, Belediye Başkanları'nın avukatlık yapıp yapamayacakları meselesi görüşülmüş ve Belediye Başkanlarının da, bir nevi aza oldukları, bu nedenle avukatlık yapabilecekleri ileri sürülmüştür. Konunun hukuki durumunun tespiti için hazırlanan Adliye Komisyonu mazbatasında, Belediye başkanlarının Belediye azaları gibi avukatlık yapabilecekleri dile getirilmiştir. Ancak Çorum milletvekili İsmail Kemal Bey, konunun İçişleri Bakanlığı ile alakalı olduğunu söyleyerek, İçişleri Komisyonu'ndan da bir mazbata ve tefsir istenmesini teklif etmiştir⁸⁰⁸.

⁸⁰⁵ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C. XXIX, s. 121.

⁸⁰⁶ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXX, s. 153-155.

⁸⁰⁷ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVIII, s. 23.

⁸⁰⁸ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVIII, s. 130.

Bu teklif üzerine, Avukatlık Kanunu'nun 4. maddesinden hareketle hazırlanan İçişleri Komisyonu'nun mazbatasında; Belediye Meclis azalarının avukatlık yapabilecekleri belirtilirken Belediye Başkanları hakkında açık bir hükmün bulunmadığı ifade edilmiştir. Belediye Başkanlarının, buldukları memlekette önemli bir nüfuza sahip oldukları için, avukatlık yapmaları halinde her çeşit tesirin olabileceğine dikkat çekilerek, avukatlıkla iştigal edemeyecekleri vurgulanmıştır. Bu durum tefsir fıkrasında da, "Belediye reisleri riyasetlerinin devamı müddetince avukatlıkla iştigal edemezler" ifadesiyle ortaya konulmuştur⁸⁰⁹.

Mesele hakkında İçişleri komisyonunun verdiği bu hüküm üzerine söz alan İsmet Bey, tefsir kararının şekil yönünden noksan olduğuna dikkat çekerek, komisyonların tefsirlerinin bir nevi karar mahiyeti taşıdığını ve usule uygun olmadıklarını dile getirmiştir. Komisyonların tefsir yapmak yerine karar vermelerini eleştiren İsmet Bey: "...Adliye Komisyonu mazbatasında belediye azalıkları avukatlıkla kabili içtima olduğundan reislikler de kabili içtimadır diyor... Dâhiliye Komisyonumuz da belediye reisleri, riyasetlerinin devamı müddetince avukatlıkla iştigal edemezler diye bir karar veriyor..." diyerek, komisyon mazbatalarını özetlemiş, her iki komisyonun birbiriyle çeliştiğine işaret etmiştir. Tefsirin nasıl olması gerektiğini: "...Şu halde tefsir edilecek nokta reislik, azalıktan başka bir mana ifade eder mi etmez mi?... Hakiki tefsirin manası evet reislik azalıktan başka bir hizmet ve sıfat olduğundan, avukatlıkla iştigal kabil değildir, demek lazımdır..."⁸¹⁰ şeklindeki sözleriyle ortaya koyan İsmet Bey, Belediye Başkanları'nın hususi bir takım özellikleri olduğu için, görev süreleri içerisinde avukatlık yapamayacaklarını belirtmiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra söz alan konuşmacılar, tasarının aleyhinde ve lehinde açıklamalarda bulunmuşlar, ardından yapılan oylamada, Belediye Başkanları'nın avukatlık yapamayacakları esas kabul edilmiştir⁸¹¹.

23- İsmet Bey'in Vilayet Bütçelerine Gelir Sağlayan Vergilerde Sınırlamaya Gidilmesi Yönündeki İsrarı:

Meclis'in 10 Şubat 1927 tarihli oturumunda görüşülen "vilayetlerin aşar haricindeki vasıtasız vergilere ek zam yaparak gelir temin etmelerini öngören kanun tasarısı" hakkında söz alan İsmet Bey, vilayet bütçelerine ilave edilen vergi gelirlerinde belirli bir sınırlamanın olması gerektiğini dile

⁸⁰⁹ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVIII, s. 245.

⁸¹⁰ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVIII, s. 245-246. İsmet Bey, mesele hakkında bu izahatı yaptıktan sonra, meclis müzakere usul ve esaslarına büyük önem veren biri olarak, açıklamasını genele yaymış ve, mecliste kabul edilen kanunların ruhuyla alakalı olarak şu ilginç değerlendirmeyi yapmıştır: "... Bazı kararı tefsirlerle kanunu tadil ettiğimiz oluyor. Hâlbuki kanun vazetmedeki salahiyetimiz çok incedir. Kanun şeraiti esasıysa de başkadır. Böyle müktesep hakları, ilmi hakları tahdit ederken menfaati ammeden başka bir şey mülahaza etmek lazımdır. Bir çok şerait vardır, o şeraitin , o şekli esasiden geçmesi lazımdır....".

⁸¹¹ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXVIII, s. 246-251.

getirerek, bu konuda gerçekçi çözümler önermiş, meselenin hukuki bir zeminde çözümüne katkıda bulunmuştur.

Meclis'te uzun süre tartışılan kanun tasarısına göre; İl Genel İdaresi Geçici Kanunu'nun 30 Nisan 1914'te değiştirilen 80. maddesinin 17. fıkrası uyarınca aşar dışındaki vasıtasız genel vergiler üzerine vilayetler adına ek vergi konularak, vilayetlerin bütçelerine gelir sağlanması hedeflenmiştir. Bu yetki de İl Genel Meclisi'ne verilmiştir. Ancak bu vergi tarhının uygulanması için gereken yetkinin kullanılmasında Maliye ve İçişleri Bakanlıkları arasında bir ihtilaf çıkmıştır. Meselenin halledilmesi için İçişleri ve Mali Kanunlar komisyonlarının hazırladıkları mazbatalar ile Başbakanlık tezkeresi Bütçe Komisyonu'na sevk edilmiştir.

Gerekli incelemeyi yapan Bütçe Komisyonu, hazırlamış olduğu mazbatada, komisyon mazbataları arasında bir ihtilafın bulunmadığına ve meselenin tefsirine lüzum olmadığına karar vermiştir. Komisyon mazbatasında ayrıca İl genel meclislerine verilen yetkinin her iki komisyonun mazbatalarında işaret edildiği üzere her sene Bütçe Kanunları'na ilave edilen bir hüküm ile şarta bağlandığı belirtilmiştir⁸¹².

Bütçe Komisyonu'nun "mesele hakkında bir ihtilafın olmadığı" şeklindeki tespiti üzerine söz alan İsmet Bey, İçişleri bakanından açıklama talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine söz alan İçişleri bakanı Tekirdağ milletvekili Cemil Bey, Bütçe Komisyonu'nun kanaatinin aksine arada bir ihtilaf bulunduğunu söyleyerek, şu açıklamayı yapmıştır:

Biz, Vilayet Genel İdaresi Kanunu'nun, İl Genel Meclisleri'ne bahsettiği yüzde yedi buçuğa kadar ilavenin tamamıyla alınması yetkisinin yerine getirilmesi fikrindeyiz. Maliye Bakanlığı ise Bütçe Kanunu'na Meclis tarafından konulmuş bir maddeden dolayı buna imkân olmadığı iddiasında bulundu. Bu ihtilafı halletmek için Meclis'e bir tefsir sunduk. Bütçe Komisyonu'nun Maliye Bakanlığı'nın fikrine iştirak etmesinden dolayı İçişleri Bakanlığı haksız çıktı. Ancak biz iddiamızda ısrarlıyız⁸¹³.

İçişleri Bakanı'nın açıklamasından anlaşılacağı üzere, Bakanlıklar arasında konuyla alakalı bir ihtilaf vardır. Zira İsmet Bey, hem komisyon mazbatalarını incelemiş hem de oturum öncesinde İçişleri Bakanı ile görüşmüş olacak ki; bakandan açıklama talep ederek yaşanan ihtilafın ortaya konularak giderilmesi için çaba göstermiştir. İsmet Bey'in bu gayreti, kapanmak üzere olan meselenin yeniden açılmasına ve daha etraflı bir incelemeye tabi tutulmasına imkân tanımıştır.

Bakanlıkların konu hakkında farklı kanaatlere sahip olmalarından dolayı meselenin tefsire muhtaç olduğunu ileri süren İsmet Bey'den sonra meselenin muhataplarından Maliye Bakanı Çankırı milletvekili Mustafa Abdülhalik Bey söz alarak; tüm komisyonların "Bütçe Kanunu'na ilave edilecek bir maddeyle vilayet idarelerinin vergi koyma yetkisinin kanunda

---

⁸¹² TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 54.

⁸¹³ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 55.

belirtilen miktar ile sınırlanacağı” esasında birleştiklerini, sadece İçişleri Bakanlığı'nın farklı düşündüğünü ifade etmiştir.

Konu hakkında söz alan Bütçe Komisyonu üyesi Bozok milletvekili Süleyman Sırrı Bey de, İsmet Bey'in teklifinin uygun olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır. Bunun üzerine Meclis başkanı, meselenin Bütçe Komisyonu tarafından yeniden izah edilmesi gerektiğini söylemiş ve konu daha sonra görüşülmek üzere ertelenmiştir⁸¹⁴.

Bakanlıklar arasında görüş ayrılıklarına neden olan mesele, iki gün sonra yeniden Meclis gündemine taşınmıştır. Komisyon mazbatasının okunmasından sonra söz alan Çatalca milletvekili Şakir Bey, Bütçe Komisyonu adına yaptığı konuşmada, komisyonun daha önceki kanaatini tekrarlamıştır: “...Her üç Komisyonun noktai nazarı Maliye Vekâletinin noktai nazarı ile müşterek olarak, Meclisi umumilere bilavasita tekâlifi umumiye üzerine kûsuratı munzamme tarhı için verilmiş olan salahiyetin mutlak olmayıp, kavanini mahsusaya ve Muvazenei Umumiye kanunlarıyla takyid edilen derecata tabi olduğu merkezindedir...”⁸¹⁵.

Komisyon adına konuşan Şakir Bey'in bu açıklamasına katıldığını ancak Bütçe Komisyonu'nun mazbatasının noksan olduğunu, bunun da kanunun özelliğini bozduğunu ileri süren İsmet Bey, İl genel meclislerine verilecek yetkinin, Bütçe kanunlarıyla takyit* edilmediği sürece daimi bir özellik taşıyacağına dikkat çekerek, yetkinin sürekliliğini ortadan kaldırmayı öngören bir teklif sunmuştur. Teklifinde vilayetlere yetki veren kanunun muhafaza edilmekle birlikte daha sağlam bir temele oturtulduğunu ifade eden İsmet Bey, “...Bizim bu önergemiz kabul edilmez de Muvazene Komisyonu'nun mazbatası kabul edilirse o salahiyet tamamen mürtefidir”⁸¹⁶ diyerek, vilayetlere verilecek yetkinin sınırlanması için bu teklifin kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

İsmet Bey, yoğun uğraşlar neticesinde Meclis'i ikna etmiş olacak ki; İsmet Bey'in teklifi mazbatalarla birlikte son şekli verilmek üzere Bütçe Komisyonu'na sevk edilmiştir⁸¹⁷.

---

⁸¹⁴ **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 55-56.

⁸¹⁵ **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 74-75.

* **Takyid:** Kayıt ve şartla bağlama, şart koşma. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1081.

* **Mürtefi:** Yüksek, Yükselmiş. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1081.

⁸¹⁶ **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 75-76. **İsmet Bey'in takriri:** Riyaseti Celileye: 3 Nisan 1914 tarihli kanunu muaddelin seksenince maddesinin 17. fıkrası ile vilayet meclisi umumilerine verilen ve bilavasita tekalifi umumiyeye ilave edilecek olan kûsuratı munzammai adiyе salahiyeti Muvazenei Umumiye kanunlarıyla takyid olunmadıkça bakidir. Fıkrasının reye vazını teklif ederim. Çorum. İsmet.

⁸¹⁷ **TBMM ZC.**, D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 77.

24- Milli Mücadeleye İştirak Etmeyen Memurların Durumunu Tespit Edecek Komisyon:

İkinci Meclis döneminde görüşülen diğer bir önemli mesele, Milli Mücadeleye iştirak etmeyen memurların hukuki durumlarının tespiti olmuştur. Bu maksatla hazırlanarak 26 Mayıs 1926'da kabul edilen kanuna göre; bu durumdaki memurlardan istihdam edilmeleri uygun görülenlerin ihtiyaç hissedilen memuriyetlere atanmaları öngörülmektedir. Mücadeleye katılmayan memurların dosyaları incelenerek durumlarının tespit edilmesinden o memurun bağlı bulunduğu bakanlık sorumludur. Bakanlıklar bu işi kendi bünyelerinde oluşturacakları komisyonlar aracılığıyla yürüteceklerdir⁸¹⁸.

Mücadeleye katılmayan memurlardan hangilerine görev verileceğini tespit etmekle sorumlu olan heyetin başkan ve üyelerine tahsis edilecek ücretin, ne şekilde ve hangi şartlarda verileceği, 19 Şubat 1927'de, kanuna yapılan bir ilaveyle tespit edilmiştir.

Bu ek kanunun birinci maddesine göre; Heyet üyelerinin toplantılara katılımını sağlamak ve heyet çalışmalarının aksamasını önlemek için; oluşturulacak heyetin başkan ve azasına, başlangıcından sonuna kadar iştirak ettikleri her toplantı için hükümet tarafından takdir olunacak ücretin verilmesi öngörülmüştür.

Birinci madde kabul edilmekle birlikte, 2. madde tartışmalara neden olmuştur:

Heyet üyelerine verilecek ücret, heyet mensuplarının bağlı oldukları bakanlık bütçelerinde (bakanlık bütçelerinin tasarruflarına karşılık sayılarak) rakamsız olarak açılacak özel bir fasıldan, heyet başkanının yazılı olarak bildirmesiyle ödenecektir.

Maddede bir noksanlık olduğunu ileri sürerek itiraz eden İsmet Bey, ikinci madde hakkında bir önerge vermiştir. Buna göre maddeye, "İş bu ücret, heyetin ilk içtimaidan itibaren verilir" şeklinde bir fıkra eklenmiştir. Böylece heyete yapılacak ödemeyle alakalı madde daha anlaşılır hale getirilmiştir. Ancak İsmet Bey'in bu teklifiyle elde edilecek amacın birinci maddeyle sağlandığını ileri süren Konya milletvekili Eyüp Sabri Bey, teklifin gereksiz olduğuna işaret etmiştir. Bunun üzerine söz alan ve İsmet Bey'in teklifine destek veren Bütçe Komisyonu başkanı Çatalca milletvekili Şakir Bey, birinci maddede geçen "başlangıcından sonuna kadar iştirak ettikleri her toplantı için" ibaresinin, her toplantıda çeyrek saat kaldıktan sonra toplantıyı terk eden heyet azalarına ücret verilmesine mani olmak amacıyla konulduğunu, bu nedenle farklı bir amaca hizmet ettiğine dikkat çekmiştir.

Bu açıklama üzerine meclis başkanı, maddenin kendisi ve bazı milletvekilleri tarafından yanlış telakki edildiğini, "Efendim mesele tavazzuh etti. Birinci maddedeki iptidasından intihasına kadar olan şey büsbütün başka bir mesele imiş..." şeklindeki sözleriyle ifade ettikten sonra,

⁸¹⁸ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 105.

Komisyondun ve diğer milletvekillerinin de destek verdiği teklife gore oylanand madde kabul edilmiřtir⁸¹⁹.

İlk iki maddenin kabulunden sonra, kanunun yururluğu ile alakalı olan, “Bu kanun 26 Mayıs 1926 tarihli kanunun neşri tarihinden muteberdir” şeklindeki ucuncu madde hakkında da soz alan İsmet Bey, bu maddenin gereksiz olduğunu, zira ikinci maddeyle heyetin ilk toplantısından itibaren heyet mensuplarına ucret odenmesinin kabul edildiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bu açıklaması da meclis tarafından kabul edilmiş ve kanun bu şekilde onaylanmıřtır⁸²⁰. İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalar ve Meclis’e sunduğu nergeler sayesinde meselenin hukuki bir zeminde ozumune katkıda bulunmuştur.

25- İsmet Bey’in Meselelerde Esaslı ozum Arayışı:

TBMM çatısı altında ozume kavuşturulan meseleler hakkında kabul edilen kanunların uzun omurlu olmasý gerektiğini savunan İsmet Bey, Meclis’te goruşulen konuların sağlam temellere dayandırılarak halledilmesi için çaba gostermiştir. Bir misal vermek gerekirse, Meclis’in 2 Mayıs 1927 tarihli oturumunda goruşulen ve Osmanlı Devleti’nden kalma ozumlenemeyen bir iltizam meselesi hakkında soz alan İsmet Bey, kanunun uzun vadede tartişmalara neden olmamasý için onerilerde bulunmuştur.

Tartiřmaya neden olan konu, Manyas Golu’nun 1917-1920 yılları arasındaki iltizam* bedeliyle alakalıdır. Konuyu kısaca řoye izah edebiliriz: Manyas Golu’nun bu uc yıllık donemdeki vergi karşılığı 1.200.000 kuruştur. Savaşın getirdiği sıkıntılardan oturu, buranın iltizamından yeterince faydalanamayan Multezim*, Manyas Golu balık avı rusumundan(vergisinden), faydalanılamayan kısım karşılığı olarak 400.000 kuruşun tenzilini(indirilmesini) mahkemeden talep etmiştir. Mahkeme talebi değerlendirerek olumlu karşılamış ve bir karar hazırlamıştır. Hazırlanan kararın, ařar nizamnamesinin 55. maddesi gereğince sadrazama sunulmasý gerektiği için Adliye Nezareti tarafından Sadarete gonderilmek istenmiş, ancak bu esnada meydana gelen hukumet değişikliği nedeniyle muamelesi tamamlanamamıştır. Ařar nizamnamesinin 55. maddesine gore, bir multezimin iltizamında bulunan mahalde muharebe, isyan gibi zorlayıcı sebeplerden oturu, hasılataın çoğunluğu elde edilemeyip multezim fevkalade zarara uğrarsa, bu zararın kesinleşecek miktarının bidayet(Asliye) mahkemesinden çıkacak karar uzerine, irade-i seniyye* ile vergi bedelinden indirilmesi ongorulmektedir. Ancak Bařvekil İsmet Pařa imzasıyla Meclis’e sunulan Bařvekalet tezkeresinde; Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun yargılama kuvvetine dair olan 4. kısmın 54. ve 103. maddelerinin içeriklerine bakılarak,

⁸¹⁹ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 107-108.

⁸²⁰ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXIX, s. 108-109.

* **İltizam:** Devlet gelirlerinden birinin toplanması işini uzerine alma. Devellioğlu, a.g.s., s. 432.

* **Multezim:** Devlete ait geliri goturu olarak ustune alıp toplayan kişi. Devellioğlu, a.g.s., s. 721.

* **İrade-i Seniyye:** Padişah emri, buyruğu. Devellioğlu, a.g.s., s. 445.

aşar nizamnamesinin yürürlükte olduğu zamandaki hükümetin şekli itibariyle, mevzu olan kayıtların Kanunu Esasi'nin hükümlerine göre uygulanma kabiliyetinin olmadığına tetkik edildiği, devlet gelirinden bir kısmının tenzili hususunun hükümetin bilgisiyle yerine getirilmesi gerekli görüldüğü için de keyfiyetin TBMM tarafından halledilmesi talep edilmiştir⁸²¹.

Mesele hakkında Adliye, Anayasa ve Mali Kanunlar komisyonları tarafından tefsir mazbataları hazırlanmıştır. Ancak mazbataların, aşağıda belirteceğimiz üzere, birbirinden farklı yorumlar içermesi meselenin esaslı bir karara bağlanması zorlaştırmıştır.

1- Adliye Komisyonu Mazbatası (10 Mart 1926): Mesele hakkındaki mahkeme kararıyla hüküm kesinlik kazanmıştır. Ancak meselede mevzu bahis olan konu devlet hazinesidir. Bu nedenle mahkeme kararının kendiliğinden uygulanmasına imkân yoktur. Ancak mültezimin zararının karşılanması hususu Aşar Nizamnamesi'nin 55. maddesiyle karara bağlanmış olup, bu hususta esas karar mercii olan TBMM'nin bir karar vermesi zaruridir. Kanuni vaziyeti arz ve tespit edilen bu meseleden dolayı, meselenin Teşkilatı Esasiye Kanunu açısından tetkik edilmesi için Kanunu Esasi Komisyonu'na havalesine karar verilmiştir.

2- Kanunu Esasi (Anayasa) Komisyonu Mazbatası (29 Aralık 1926): İlgili mahkeme, zarara uğrayan mültezim lehine karar vermiş ve bu karar padişahın iradesine havale olunmuştur. Bu nedenle, bu miktarın indirilmesi gerekmektedir. Fakat böyle bir mahkeme kararının icrası, devletin, kesinleşen bir alacağından feragat edilmesi anlamına geleceği ve bunun muvazene haricinde bir sarfiyat manası taşıdığı için, yetki hakkı Büyük Millet Meclisi'nde bulunan hazineyi etkileyecektir. Bu nedenle, şekle ait olan bu mesele, hususi bir kanun yapılarak hallolunmalıdır.

Mesele hakkında "hususî bir kanun yapılmasını" öngören Anayasa Komisyonu'nun bu mazbatasında sonra 16 Ocak 1927 tarihli yeni bir mazbata hazırlayan Adliye Komisyonu, Anayasa Komisyonu'nun teklifini kabul ettiklerini belirtmiştir.

3- Mali Kanunlar Komisyonu Mazbatası (2 Mayıs 1927): Mali Kanunlar Komisyonu, diğer komisyonların mazbatalarını inceleyerek hazırladığı mazbatasında, meselenin yalnızca bir yanıştan ibaret olduğunu ileri sürerek şu tespitlerde bulunmuştur: Kesinlik kazanan bu mahkeme kararının uygulanması gerekmektedir. Ancak asıl mesele, hazinenin alacağı olan vergi gelirinin bir kısmının affedilerek alınmaması değildir. Bir tahakkuk yanlışlığının düzeltilmesinden ibarettir. Dolayısıyla devletin kesin hesaplarında etki yapmayacak olan bir mesele hakkında, kanun teklif etmek gereksizdir. Bu nedenle, mahkeme kararının uygulanması için, evrakın Maliye Bakanlığı'na tevdi edilmesi gerekmektedir⁸²².

Komisyonların mazbatalarıyla ortaya koydukları tahlil ve mesele hakkındaki çözüm reçetelerini kısaca izah edersek şunlar söyleyebiliriz:

⁸²¹ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXXII, s. 22-23.

⁸²² TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXXII, s. 23-25.

Adliye Komisyonu; meselenin, Padişahın İrade-i Seniyyesi'nin eksikliğinden kaynaklandığını, bu konuda TBMM'nin karar vermesi gerektiğini belirterek, konuyu Anayasa açısından değerlendirilmek üzere Anayasa Komisyonu'na havale etmiştir. Anayasa Komisyonu ise “şekle ait olan bir mesele” olarak değerlendirerek, konunun hususi bir kanun ile hallolunacağını ifade etmiştir. Mali Kanunlar Komisyonu ise, diğer komisyonlardan ve Başvekâlet tezkeresinden daha farklı olarak, esasta hukuki bir mesele olan konuyu, “tahakkuk yanlışı” şeklinde tefsir etmiştir.

Meseleyi bir tahakkuk hatası olarak değerlendiren Mali Kanunlar Komisyonu'nun mazbatasından sonra söz alan İsmet Bey, komisyon mazbatalarının birbirini tutmadığına dikkat çekerek söze başlamış ve mazbataları izah etmiştir. İsmet Bey, Mali Kanunlar Komisyonu'nun “tahakkuk yanlışı” şeklindeki tespitine karşı çıkararak; tahakkukun doğru olduğunu söylemiş, mültezimin, aşar nizamnamesinin 55. maddesini öne sürerek beklenmedik sebeplerden dolayı meydana gelen zararının vergi borcundan indirilmesini mahkemeden talep ettiğini ifade etmiştir. Meseleye farklı yaklaşan ancak, neticede “bir kanunla halledilmesi gerektiği” özünde birleşen Adliye ve Anayasa Komisyonlarının tekliflerini de doğru bulmadığını belirten İsmet Bey, meselenin cereyan ettiği dönemdeki muhasebe kanunu ile şimdiki muhasebe kanununun farklı olduğunu hatırlatmış, meselenin, tahakkuk eden bir gelirin indirilmesini öngören mali bir konu olduğu için Bütçe Komisyonu'nun da görüşünün alınması gerektiğini belirtmiştir⁸²³.

İsmet Bey, konuşmasının sonunda, meseleyi hususi bir kanunla halletmek yerine, sağlam temellere dayalı bir çözüm üretmenin daha faydalı olacağına işaret etmiştir: “...Binaenaleyh bu ilama göre bunun terkinin kaydını yapıverelim demek bendenizce doğru değildir. Belki bu meseleyi halleder. Fakat bunu esaslı bir prensibe raptetmek için bu dört mazbatayı da Bütçe Komisyonu'na vermek lazımdır ki, bunu, ileride muhasebei Umumiye Kanunu'na vaz edeceği prensibe göre halletsin ve ancak işte o vakit mesele esaslı surette halledilmiş olur...”⁸²⁴.

İsmet Bey, bu aydınlatıcı açıklamadan sonra mesele hakkındaki komisyon mazbatalarının esaslı bir surette tektik edilmesi ve konunun daimi bir kaideye bağlanması için meselenin Bütçe Komisyonu'na havalesini teklif etmiş, önerge kabul edilerek konu Bütçe Komisyonu'na gönderilmiştir⁸²⁵.

İsmet Bey, gerek mazbatalar gerekse meselenin çözümü hakkında yaptığı konuşmalar sayesinde meclisi aydınlatmış ve konunun daha esaslı çözümünü sağlamak için kayda değer bir tavır ortaya koymuştur. Bu yaklaşım O'nun, Meclis'te alınacak kararların hukuka uygunluğuna karşı hassas davrandığını ve meselelerin etraflıca düşünülerek çözümü için uğraş verdiğini göstermektedir.

---

⁸²³ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXXII, s. 25-26.

⁸²⁴ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXXII, s. 26.

⁸²⁵ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXXII, s. 27-28.

26- Diğer Çalışmaları:

İsmet Bey, yukarıda işaret ettiğimiz çalışmalarının yanı sıra farklı konularda usule dair söz alarak açıklamalarda bulunmuştur. Mesela Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun(1924 Anayasası) görüşülerek maddelerinin kabul edildiği 20 Nisan 1924 tarihli Meclis oturumunda maddelerin daha sağlam olması için bir takım düzeltme teklifleri yapmıştır. Bununla birlikte, Milli Mücadele'ye katkısı olanlara İstiklal Madalyası verilmesi, gazi olanların kendilerine, şehit olanların yakınlarına maaş tahsisi ile bütçe görüşmeleri İsmet Bey'in söz alarak değerlendirmeler yaptığı konular arasındadır.

Bunların yanısıra İsmet Bey, müzayede ve taksitle satılan taşınmaz malların vergi, harç ve ferağ kıymetlerine dair bir kanun teklifi verdiğini görmekteyiz. İsmet Bey'in Meclis başkanlığı kürsüsünde bulunduğu 26 Mayıs 1927 tarihli oturumda ele alınan teklif, Maliye ve Bütçe Komisyonları'na havale edilmiştir⁸²⁶. Ancak dönem içerisinde bir daha Meclis gündemine taşınmamıştır.

27- İkinci Devre TBMM Çalışmalarının Sona Ermesi:

Bu devre TBMM çalışmaları, Afyonkarahisar milletvekili Ali Çetinkaya ile Konya milletvekili Refik Bey'in birlikte verdikleri 26 Haziran 1927 tarihli önerge doğrultusunda sona ermiştir. Önergenin kabulünden sonra Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Bey'in kapanış konuşmasından sonra Meclis tatile girmiş⁸²⁷ ve yeni dönem için seçim çalışmaları başlamıştır.

---

⁸²⁶ TBMM ZC., D.II, İS.IV, C.XXXII, s. 468.

⁸²⁷ TBMM ZC., D.IV, İS.IV, C. XXXIII, s. 845-847.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMET BEY'İN ÜÇÜNCÜ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ

A- TBMM'NİN ÜÇÜNCÜ DEVRE SEÇİMLERİ:

Daha önce de belirtildiği gibi, TBMM'nin II. Dönem faaliyetleri 26 Mart 1927'de son bulmuş ve Meclis 1 Kasım 1927'ye kadar tatil edilmiş, yeni dönem için seçim hazırlıklarına başlanmıştı. Bu kapsamda, 23 Haziran 1927 tarihli CHF grup toplantısında alınan bir kararla parti tüzüğü değiştirilerek, milletvekili adaylarını belirleme yetkisi parti başkanına verilmiştir⁸²⁸. Yeni seçilecek milletvekillerinin niteliğini doğrudan etkileyecek olan bu tüzük değişikliği doğrultusunda yapılan hazırlıklarla Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat belirlenen adaylar Ağustos ayı sonunda tespit edilerek 1 Eylül 1927'de basın aracılığıyla duyurulmuştur. II. Dönem Çorum milletvekillerinin tamamının yeniden aday gösterildiği listede İsmet Bey'in adaylığı, "Çorum mebusu ve Büyük Millet Meclisi Reis Vekili" unvanıyla duyurulmuştur⁸²⁹.

Bu ilan doğrultusunda yurt genelinde 2 Eylül 1927'de başlayan "TBMM 3. Devre Milletvekili Seçimleri" 6 Eylül 1927 itibariyle tamamlanmış ve CHF adayları müttefikten seçimi kazanmışlardır⁸³⁰. İsmet Bey, seçime katılan "487" Müntehib-i Sani (İkinci Seçmen)'nin tamamının oyunu alarak Çorum milletvekili seçilmiştir⁸³¹.

---

⁸²⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Haziran 1927, s. 1. Parti tüzüğünde yapılan bu değişiklikle milletvekili adaylarını belirleme yetkisinin parti başkanına verilmesi, dönemin genel havasıyla alakalıdır. Zira çok partili hayata geçiş denemelerinin ilki olarak 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Said isyanıyla ilişkili görülerek 3 Haziran 1925'te kapatılmış ve her türlü muhalif girişimin engellenmesini imkân dâhiline koyan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına neden olmuştu. Ayrıca 16 Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen suikast girişiminin ortaya çıkarılması üzerine kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde, aralarında TBMM üyelerinin de bulunduğu pek çok kişi takibata uğramış hatta bazıları idam edilmiştir. Bu gelişmeler bundan sonraki dönemde muhalefetin ortadan kaldırılmasına neden olacaktır. III. TBMM için aday gösterilecek milletvekilleri işte böyle bir ortamda bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenmişti: III. Meclis için yapılan seçim çalışmaları ve neticeleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Cemal Avcı, **III. Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri(1927-1931)**, ATAM, Kale Ofset Matbaacılık, Ankara 2000, s. 16-25.

⁸²⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1927, s. 3. Üçüncü TBMM için Çorum'dan aday gösterilenler: İsmet Bey, Münir Bey, İsmail Kemal Bey, Dr. Mustafa Bey, Ziya Bey.

⁸³⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 2-6 Eylül 1927. Hâkimiyet-i Milliye, aralarında Çorum seçimlerinin de bulunduğu, seçime dair ilk sonuçları: "Dün akşama kadar 35 vilayette Gazimizin namzedleri müttefikten intihap olundular" başlığıyla 4 Eylül'de okuyucularına duyurmuş, geri kalan vilayetlere ait seçimin de 5 Eylül itibariyle tamamlanacağını belirtmiştir.; Seçim sonuçları için ayrıca bkz.: **Cumhuriyet**, 3-7 Eylül 1927.

⁸³¹ **TBMM Sicil Arşivi**, No: 103. İsmet Bey'in seçim mazbatasını için bkz. **Ek: 8**.

İsmet Bey'in mebusluk mazbatası, TBMM'nin üçüncü devre çalışmalarının başladığı 1 Kasım 1927 tarihli Meclis oturumunda onaylanmıştır⁸³².

İkinci Meclis Dönemi'nin tamamında Başkan Yardımcılığı görevinde bulunan İsmet Bey, III. dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı, Karesi milletvekili Kazım Paşa'nın Meclis Başkanı seçildiği 1 Kasım 1927 tarihli oturumda, oylamaya katılan 277 kişinin tamamının oyunu alarak, Başkan Yardımcılığına seçilmiştir⁸³³. Bu görevi birinci toplantı yılı süresince devam ettirecek olan İsmet Bey, meclis görüşmelerini diğer Başkan Yardımcılarıyla birlikte dönüşümlü olarak başarıyla idare etmiştir.

İsmet Bey'in Reis Vekilliği adaylığını gösteren gazete haberi
Hakimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1927

Bu süre içerisinde meclis görüşmelerinde fazla söz almayan İsmet Bey, bu devrenin, 1 Kasım 1928'de başlayan ikinci toplantı yılında Reis vekilliği için aday olmamış, Meclis'teki idari görevi sona ermiştir.

TBMM'nin Birinci ve İkinci Devresi'nde Başkan Yardımcılığı görevinde bulunanlara, bu görevleriyle birlikte komisyonlarda da görev verilmesine rağmen üçüncü devrede, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Başkan Yardımcıları, komisyonlarda yer almayarak, yalnızca başkanlık divanında çalıştıkları görülmektedir⁸³⁴. Bu düzenleme, TBMM'nin çalışma sisteminde gerçekleştirilen bir yenilik olarak değerlendirilebilir.

İsmet Bey, TBMM'nin üçüncü devresinin ikinci toplantı yılı başında, Teşkilatı Esasiye Encümeni'ne seçilerek, bu toplantı yılında Teşkilatı Esasiye Komisyonu'nda görev yapmıştır⁸³⁵.

⁸³² **TBMM ZC.**, D.III, İS.I, C.I, s. 9.

⁸³³ **TBMM ZC.**, D.III, İS.I, C.I, s. 2. İsmet Bey ile birlikte, Trabzon mebusu Hasan Bey ve Bursa mebusu Refet Bey de 277'şer rey alarak diğer reis vekilliklerine seçilmişlerdir.; **Hakimiyet-i Milliye**, 1-2 Teşrinisani(Kasım) 1927.; Kazım Öztürk, **TPT TBMM III. Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, C.I, s. 69.; Cemal Avcı'nın oluşturduğu Başkanlık Divanı listesinde; başkan yardımcısı olarak Trabzon mebusu Hasan Bey ve Bursa mebusu Refet Bey'in isimleri geçmektedir. İsmet Bey'in ismi listede bulunmamaktadır(Cemal Avcı, **a.g.e.**, s. 36.) Ancak diğer tüm kaynaklar İsmet Bey'in Başkan Yardımcılığı'na seçildiğini belirtmektedirler.

⁸³⁴ **TBMM ZC.**, D.III, İS.I, C.I, s. 20-22.

⁸³⁵ **TBMM ZC.**, D.III, İS.II, C.V, s. 18.

B- TBMM'İN ÜÇÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:

Hatırlanacağı üzere Birinci Meclis, vatanın düşman işgalinden kurtarılması emelini gerçekleştirmişti. İkinci Meclis döneminde yapılan faaliyetlere bakıldığında ise bu dönemde devletin büyük oranda kurumsallaştığı ve önemli inkılaplara imza atıldığı görülmektedir.

Üçüncü TBMM'de ise, bir önceki dönemde başlayan kurumsallaşma faaliyetlerine ve inkılâp hareketlerine devam edildiği görülmektedir.

İsmet Bey'in bu devredeki faaliyetlerine geçmeden evvel, Üçüncü Devre TBMM'nin genel yapısı ve bu dönemde yapılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi vermeyi gerekli görüyoruz⁸³⁶:

Üçüncü TBMM'yi oluşturan milletvekillerinin üçte ikisi daha önceki meclislerde de görev yapmışlardır. Bu durum III. Meclis'in, I. ve II. Meclislerin bir devamı olduğunu ve Cumhuriyet rejiminin temel dayanağı olan meclisin sürekliliğini ortaya koymaktadır. III. Meclis'te yer alan milletvekillerinin 207'si de yine aynı şekilde IV. Meclis'te yeniden görev alacaklardır.

III. Meclis'te Kurtuluş Savaşı'nın askeri zafere ulaşmasında emeği geçen ancak daha sonra inkılâp hareketlerine ayak uyduramayıp muhalif kalan komutanların çoğu yer almamıştır. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar bunlardandır. Tamamı Cumhuriyet Halk Fırkalı milletvekillerinden oluşan bu Meclis, CHF'de milletvekili aday gösterme yetkisi Fırka Reisi'ne verildiğinden tümüyle Mustafa Kemal Paşa'nın istediği isimlerden meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, milletvekili adaylarını seçerken yapmayı planladığı inkılâplara mecliste de uygun bir zemin temin etmek arzusundadır. Gerçekten de III. Meclis döneminde gerçekleşen inkılâplar bunu doğrulamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, meclise üçte bir oranında yeni üye dâhil ederek bu ortamı hazırlamıştır. Milletvekillerinin 144'ünün doğum yerinden seçilmiş olması ise tek partili yönetimde bile seçmenlere bildikleri ve istedikleri adayları sunabilmek ihtiyacı duyulduğunu göstermektedir. Bu düşünceyle oluşturulan III. TBMM, çoğunlukla asker-sivil bürokratların oluşturduğu devlet memurlarından meydana gelmiştir. Bu dönem milletvekilleri eğitim düzeyleri yüksek ve alanlarında uzman kişilerdir. Dönem içerisinde bazı milletvekillerin istifa ederek, önemli devlet memurluklarına atanmaları, zamanın Türkiye'sinde alanlarında yetişmiş uzman personele ne kadar ihtiyaç duyulduğunu göstermekle birlikte, Mustafa Kemal'in oldukça dar bir kadroyla çalışmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.

III. Meclis'te milletvekilliği düşürülen üç milletvekili vardır. Bunlardan ikisi yolsuzluk yaptıkları iddiasıyla Yüce Divan tarafından yargılanmış, diğeri de devamsızlık nedeniyle üyelikten çıkarılmıştır. Cumhuriyet tarihinin ilk Yüce Divan uygulamaları bu dönemde gerçekleşmiştir.

---

⁸³⁶ Üçüncü Meclis'in genel yapısı ve faaliyetleri hakkında verdiğimiz bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Cemal Avcı, **III. Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, ATAM, Kale Ofset Matbaacılık, Ankara 2000.

İsmet (İnönü) Paşa tarafından iki Hükûmet'in kurulduğu bu dönemde Hükûmet çalışmaları, özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra mecliste tartışma konusu olmuştur.

Üçüncü TBMM'nin genel yapısı hakkında yaptığımız bu açıklamadan sonra 1927-1931 yılları arasını kapsayan bu dönemde gerçekleştirilen faaliyetleri de şöyle özetleyebiliriz:

1- Siyasi Parti Faaliyetleri:

Hatırlanacağı üzere ilk siyasi parti, II. Meclis'in başlarında Mustafa Kemal Paşa tarafından 9 Eylül 1923'te, Halk Fırkası adıyla kurulmuştu. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924'te CHF adını almış, 1935'te de "Fırka" kelimesi "Parti" olarak değiştirilmiştir.

II. Meclis döneminde çok partili hayata geçiş denemeleri kapsamında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Said isyanı sırasında çıkarılan Önerge-i Sükûn Kanunu ile kapatılmış, yine bu kanun uygulanarak muhalif basın susturulmuş ve en önemlisi de 1926 Haziranı'nda İzmir'de ortaya çıkarılan Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi sonucunda muhalefetin önemli kişileri ve milletvekilleri suikast girişimiyle ilgili görülerek saf dışı bırakılmışlardır.

1927 seçimlerinden önce CHF yönetmeliği değiştirilerek milletvekili adaylarını belirleme işi Mustafa Kemal Paşa'ya bırakılmıştır. O'nun belirleyip bölgelere dağıttığı bu adaylar CHF'nin tek parti olarak katıldığı seçimlerde tümüyle seçilerek meclise girmişlerdir.

Böylece Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin III. Dönemi'nde Türkiye'de siyasi hayatın tek hâkimi konumuna gelmiştir. Bu durum Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda da kendini göstermiştir. Nitekim 1930 yılına gelindiğinde ortaya çıkan sıkıntılar karşısında halkın tepkisinin artmaya başlaması ve Hükûmet'in icraatlarının Meclis'te eleştirilemiyor olması, bir muhalefet partisine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Meclis'te çoğu konularda tartışma olmadan kararların alınmasını istemeyen ve Hükûmet'in icraatlarının denetlenmesi gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle 12 Ağustos 1930'da Fethi (Okyar) Bey başkanlığında kurulan SCF, kuruluşundaki programından kapanışındaki bildiriye kadar her şeyde Mustafa Kemal Paşa'nın tesiri altındadır. Bu tesir altında kurulan SCF, mali konularda Hükûmet'i eleştirerek, alternatif yol göstermişlerdir. Bu dönemde yapılan ve çeşitli olaylara sahne olan belediye seçimlerinde; 502 seçim bölgesinden 31'inde SCF adayları seçimi kazanmışlardır. Ancak kuruluşunda laikliğe sadık kalacağı garantisini vermiş olmasına rağmen büyüme gayretleri içinde laikliğe ters düşecek bazı tavizler vermesi üzerine kendisine sağlanan kolaylıklar kaldırılmış ve parti, 17 Kasım 1930'da, kurucuları tarafından feshedilmiştir.

SCF ile birlikte bu dönemde iki siyasi parti daha kurulmuştur. Birincisi, Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey tarafından 26 Eylül 1930'da Adana'da kurulan, belediye seçimlerine katılan ancak başarılı olamayan ve 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılan Ahali

Cumhuriyet Fırkası'dır. İkincisi ise mimar mühendis Kazım Tahsin Bey tarafından 29 Ağustos 1930'da Edirne'de kurulan, Komünist eğilimli olduğu için faaliyetlerine Hükümetçe izin verilmeyen Türk Cumhuriyet, Amele ve Çiftçi Fırkası'dır.

Güdümlü muhalefet olarak tanımlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla başlayan yeni dönemin en önemli özellikleri ise laik ve milli ilkelerin sıkı sıkıya korunmasıdır. SCF'nin kapatılmasından hemen sonra gerçekleşen ve SCF'nin propagandalarıyla bağlantısı olduğu iddia edilen Menemen olayı da laiklik karşıtı olarak kabul edilmiştir. Laiklik ise Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kabul edildiğinden buna karşı girişilen her hareket gibi bu olay da Cumhuriyet rejimine karşı bir hareket muamelesi görmüştür. Bu sonuç yeni parti denemelerine sıcak bakılmamasına ve Türkiye'de tek parti iktidarının kökleşmesine neden olmuştur.

2- Hukuk Alanındaki Gelişmeler:

Hukuk açısından bu dönemin en önemli özelliği laik kurumların geliştirilmesidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren başlayan bu çalışmalar III. TBMM Dönemi'nde tamamlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle Anayasa'da yer alan dini maddeler* çıkarılmıştır. Kapsamı açısından ilk büyük af yasası da bu dönemde çıkarılmıştır. 13 Mayıs 1929'da kabul edilen kanun, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin artık kendine güven kazandığını göstermektedir. Dönem içerisinde Önerge-i Sükûn Kanunu da kaldırılarak olağanüstü yönetim devrine son verilmiştir. Tüm bunlar, devlette, halkın artık inkılaplara uyum sağladığı inancının ortaya çıktığını göstermektedir. Zira Türk hukuk sisteminin laik ve milli temellere oturtulması gayesiyle, hukuku çağdaş dünya normlarına uygun hale getirmek için Batılı devletlerin hukuk sistemlerinden alınarak düzenlenen Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, İcra ve İflas Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu ve Türk Vatandaşlığı Kanunu kabul edilmiştir.

3- Eğitim ve Kültür Alanındaki Gelişmeler:

1927-1930 yılları arasında eğitim alanında çok büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kullanılan Arap harfleri terk edilerek, Latin harflerinin kullanılmasını öngören yasa, 1 Kasım 1928'de kabul edilmiştir. Harf İnkılabı'yla birlikte okuma yazma seferberliği başlamıştır. Kanun çıkmadan Mustafa Kemal Paşa'nın rehberliğinde başlayan eğitim faaliyetleri Millet Mektepleri, Halk Evleri ve Okuma Odaları'nın açılmasıyla tam bir seferberlik havasına girmiştir.

---

* Bu çerçevede: Anayasanın "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslam'dır; resmi dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir" şeklindeki 2. Maddeden "Devletin dini İslam'dır" ibaresi çıkarılarak, madde: "Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir" şekline dönüştürülmüştür. Yine, milletvekillerinin Meclis'te yaptıkları yemin metnini gösteren 16. madde ile Cumhurbaşkanının yemin metnini gösteren 38. maddede geçen "... v'Allahi...." ibaresi kaldırılarak "...namusum üzerine söz veririm" şekline dönüştürülmüştür. Cemal Avcı, **a.g.e.**, s. 93-94.

Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerini eğitim ve kültür üzerine kurup, bu sağlam temeller üzerinde yükselmesini amaçlayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, harf inkılâbı konusundaki hassasiyetlerini eğitim kurumları konusunda da göstermişlerdir. Daha Milli Mücadele yıllarında kendini gösteren bu hassasiyet, bu dönemde de devam etmiştir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar neticesinde bütün sıkıntılara rağmen ilköğretim ve orta öğretimin yanı sıra yüksek öğretim kurumlarında da sayı ve nitelik olarak gelişme görülmüştür.

Bu dönemde gerçekleştirilen milli kültür çalışmaları ise tarih ve dil olmak üzere iki temelde ele alınabilir. Türk milli tarih ve kültürünü araştırmaya yönelik olarak kurulan Türk Tarih Kurumu bu konuda büyük bir boşluğu dolduracaktır. Ayrıca Türk dili konusunda kapsamlı araştırmalar yapılmış, Türk Dil Kurumu'nun kurulması yolunda çalışmalara başlanmıştır.

Eğitim ve kültür alanında yapılan bu çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısının milli, laik ve çağdaş bir hüviyet almasında başlıca faktörler olmuştur.

4- Sosyal Alandaki Gelişmeler ve Tepkileri:

Üçüncü TBMM Dönemi'nin en büyük özelliği sosyal ve kültürel alandaki inkılâpların birbirini takip etmesidir. Dönem içerisinde kabul edilen ve uygulamaya konulan kanunlarla kadın haklarına yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu çerçevede kadınlar avukatlık, kimyagerlik ve doktorluk yapmaya başlamışlardır. 1928'de, amacı annelerin sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek olan Himaye-i Etfal Kadın Cemiyeti kurulmuştur.

Kadınların siyasi hayata atılmaları konusunda da ilk adım bu dönemde atılmış, 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu'yla kadınlara Belediye meclislerine üye seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bunu daha sonraki dönemde 1934 yılında yapılan anayasa değişikliği ile milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması izleyecektir.

Kadınlara sağlanan haklarla Türk toplumunda kadın erkek eşitliği yolunda önemli adımlar atılmıştır. 1935 yılı milletvekili seçimlerinde 18 kadın milletvekili Meclis'e girmiş ancak TBMM'nin üye tamsayısının % 4'üne denk gelen bu rakama bir daha ulaşamamıştır. Bu durum Türk kadınının elde ettiği hakları kullanmaktaki isteksizliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu dönemde gerçekleştirilen bir diğer yenilik de rakam ve ölçülerdeki değişikliktir. Harf İnkılâbının öncüsü olarak kabul edilen ve 1 Haziran 1928'den itibaren yürürlüğe giren 1288 sayılı kanunla birlikte uluslar arası rakamların kullanılması kabul edilmiştir. Bu inkılâbın devamı olarak kabul edilen 26 Mart 1931 tarih ve 1782 sayılı bir diğer kanunla birlikte arşın, endaze, okka, çeki gibi belirli olmayan ve bölgelere göre de değişebilen ölçüler kaldırılarak yerlerine uluslar arası sistemler olan metre, kilo ve litre gibi uzunluk ve ağırlık ölçüleri kabul edilmiştir. Böylece ticari hayatta karşılaşılan güçlüklerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Sosyal hayatı düzenlemeye yönelik diğer gelişmeler ise şunlardır: 17 Mayıs 1928'de Hıfzısıhha Müessesesi kurulmuştur. Genel af yasasının kabul edilerek toplumsal barışı sağlamaya yönelik önemli bir adım atılmıştır. Laikliği pekiştirmek üzere, 1925'te kapatılan tekke ve zaviyelerin şeyhlik ve zaviyedarlıkları ile bazı vakıf görevlilikleri kaldırılmıştır.

5- Ekonomi Alanındaki Gelişmeler:

Üçüncü TBMM Dönemi'nde ekonomik alanda yapılan işler, daha önceki dönemlerde başlayan "ekonomiyi millileştirme" ilkesi doğrultusunda atılan adımlarla 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın sıkıntılarından en az zararlı kurtulma gayretlerinden oluşmaktadır.

Devlet yöneticileri, iktisadi bağımsızlık için her türlü sıkıntının altına girmişlerdir. Türk parasının değerini korumak, ülkenin kazandığı kadar harcamasını sağlamak ve yerli mallarını teşvik uygulanan politikaların temel ilkeleri olmuştur.

Tasarruf ve kendi kendine yeterli olmak prensipleri doğrultusunda devlet bütçeleri de önemli ölçüde kısıtlanmıştır. 1929 yılındaki bütçe rakamlarına ancak 1937'de erişilebilmesi bunun göstergesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri devlet politikası olan demiryolu yapımı ve yabancıların elindeki hatların alınarak millileştirilmesi bu dönemde de sürmüştür. Aynı şekilde karayollarına da büyük önem verilerek, 2 Haziran 1929'da kabul edilen "Yol ve Köprüler Yapımına Dair Kanun" ile 18-60 yaş arası erkekler yol vergisine tabi tutulmuşlardır.

Teşviki Sanayi Kanunu ile yerli sermaye meydana getirmek için çabalar gösterilmiş, yerli malının kullanılması teşvik edilmiş, gümrük tarifeleriyle Türk girişimciler korunmuştur.

Devletçilik uygulamasının temelleri de bu dönemde atılmıştır. Dışarıdan ithalat yaparak borçlanmak istemeyen devlet, yeterli gücü olmayan özel sektörün yapamadığı yatırımları yapmaya başlamıştır. Tütün ve Kibrit tekeli bu dönemde kurulmuştur.

Tüm bu girişimlere rağmen bu dönemde tarım sektöründe gerileme yaşanmıştır. Bu gerilemenin nedeni ise 1929 Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle tarım ürünleri fiyatlarının sürekli gerilemesi sonucu ürün satış fiyatlarının maliyetin altına düşmesidir. Halkın yaşadığı sıkıntıları azaltmak amacıyla alınan önlemler, zaten fakir durumda bulunan halkın maddi sıkıntısını arttırmış, artan bu sıkıntının sonucu olarak yeni kurulan muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na büyük bir ilgi doğmuştur.

6- Dış Politikadaki Gelişmeler:

Üçüncü TBMM Dönemi'nde izlenen dış politika, savaşlardan yorgun düşmüş bir ülkenin barışa olan özlemini ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gelişen Türk dış politikası uluslar arası sorunların çözümünde barışı, adaleti ve karşılıklı anlayışı arayan, ancak her türlü

tehlikeye karşı hazırlıklı bir yol izlemiştir. Serüvencilikten uzak, akılcı yöntemler benimsenmiştir.

Türkiye, bu dönemde özellikle İngiltere ile arasındaki Musul sorununu çözdükten sonra dış politikada rahatlamıştır. Uluslar arası antlaşmalara daha rahat giren Türkiye, geleceğe yönelik önlemler alma açısından etkin bir rol oynamıştır. İtalyanların yayılma siyasetlerine karşı Balkan devletleriyle dostluk ve işbirliği kurulmuş, Balkan Antantı'nın temelleri atılmıştır. Doğu ülkeleriyle yapılan dostluk anlaşmaları da Sadabat Paketi'ne imkân sağlayacaktır. Dönem içerisinde izlenen barışçı politikalar, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişine, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlar üzerindeki Türk egemenliğinin sağlanmasına ve Hatay'ın anavatanına katılmasına zemin hazırlaması bakımından önem arz etmektedir.

C- İSMET BEY'İN III. DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:

1- Samsun-Amasya Şimendifer İstasyonunun Açılışında İsmet Bey:

Daha önce belirtildiği gibi, İkinci TBMM Dönemi'nde Devletin kuruluşunu tamamlayan inkılâp hareketlerinin yanı sıra çeşitli alanlarda imar faaliyetlerine de önem verilmiştir. Bu çerçevede bilhassa demiryolu ulaşımına ağırlık veren Hükûmet, dönem içerisinde yapılan çalışmaların meyvelerini bir sonraki dönemde yani III. TBMM Dönemi'nde almaya başlayacaktır.

Bu kapsamda inşa edilen Samsun-Amasya demiryolu hattı da Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği önemli atılımlardan birisidir. Uzun ve yorucu bir çalışmanın ardından Hükûmet, bu yolun açılışı için, Meclis'ten bir heyetin de katılacağı bir tören tertip etmiştir. Törene katılacak heyetin başkanlığına ise Meclis Başkan Yardımcısı İsmet Bey seçilmiştir⁸³⁷.

Amasya istasyonunun açılış merasimine katılacak heyet'in 18 Kasım 1927 Cuma günü Ankara'dan hareket ederek, trenle önce Kayseri'ye oradan da otomobillerle Amasya'ya gideceği ve açılışın Sanayi Bakanı Behiç Bey tarafından yapılacağı basın yoluyla duyurulmuştur⁸³⁸.

Ancak programda bir değişiklik yapılarak, heyetin trenle Kayseri üzerinden değil Yerköy'den Yozgat-Çorum yoluyla Amasya'ya gideceği bildirmiştir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 18 Kasım 1927 tarihli sayısında, heyete başkanlık edecek İsmet Bey'in fotoğrafıyla birlikte verdiği haberin detayında merasim heyetinin programını şöyle sıralamıştır:

⁸³⁷ Kazım Öztürk, **TPT TBMM III. Dönem 1927-1931**, TBMM Vakfı Yayınları No: 10, Ankara 1995, C. III, s. 192.

⁸³⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Teşrinisani(Kasım) 1927, s. 1.

İsmet Bey'in heyet başkanlığına getirilmesiyle ilgili gazete haberi
Hakimiyet-i Milliye, 18 Kasım 1927.

Program çerçevesinde 19 Kasım akşamı Çorum'a gelen heyet İsmet Bey tarafından karşılanmıştır. İsmet Bey'in girişimleriyle Çorum Belediyesi tarafından organize edilen akşam yemeğinden sonra geceyi Çorum'da geçiren ve sabah kahvaltısının ardından heyet başkanı İsmet Bey'in de katılımıyla Çorum'dan Amasya'ya hareket etmiştir. Uzun bir yolculuğun ardından heyet, 20 Kasım Pazar günü Amasya'ya varmış ve coşkulu bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. Sanayi Bakanı Behiç Bey, aynı gün Samsun'a gitmek üzere hareket etmiş, Kavak istasyonunda vali ve belediye heyeti tarafından karşılanarak, buradan Samsun'a geçilmiş ve akşam belediyede Behiç Bey'in şerefine 200 kişilik bir ziyafet verilmiştir. Geceyi Samsun'da geçiren Sanayi bakanı ertesi gün hattın açılışı için Amasya'ya geçecektir. Meclis heyeti ise Amasya'da kalmış, heyetin şerefine olmak üzere de Amasya Belediyesi tarafından akşam bir ziyafet verilmiştir.

a- Hattın Resmi Açılışı:

Samsun ve Amasya Belediyeleri tarafından ziyafetlerle karşılanan heyet üyeleri, 20-21 Kasım gecesini farklı şehirlerde dinlenerek geçirdikten

⁸³⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrinisani(Kasım) 1927, s. 1.

Meclis heyetinin reisi olan Çorum milletvekili İsmet Bey, heyete Çorum'da katılacaktır. Saat 23'te hususi bir trenle hareket edecek olan heyette Erkan-ı Tahririye'den Afyon milletvekili Ruşen Eşref Bey de bulunmaktadır. Heyet, ertesi sabah (19 Kasım) Yerköy'de yapacağı kahvaltının ardından otomobillerle Yozgat'a giderek öğle yemeğini burada yedikten sonra öğleden sonra saat 3'te Çorum'a hareket edecektir. 19-20 Kasım gecesini Çorum'da dinlenerek geçirecek olan heyet, İsmet Bey'in de katılımıyla, 20 Kasım'da Çorum'dan Amasya'ya hareket edecektir. 21 Kasım 1927 Pazartesi günü açılışı gerçekleştirecek olan Heyet aynı yoldan geri dönerek Ankara'ya gelecektir.⁸³⁹

sonra, 21 Kasım Pazartesi günü Samsun Amasya Demiryolu Hattı'nın açılış merasimi için Amasya'da tekrar bir araya gelmişlerdir. Halk açılışa yoğun ilgi göstermiş, şehir tıpkı bayramlarda olduğu gibi süslenmiştir. Kalabalık bir halka kitlesinin katılımıyla gerçekleşen açılış merasimi ertesi gün basına şöyle yansımıştır: "Milli azim ve kudretin çelikten bir abidesi olan Samsun-Amasya demiryolu dün küşat edildi. Büyük gazimizin milletimize telkin buyurdıkları itimad-ı nefisten doğan bu muazzam eser karşısında Millet Meclisi heyeti reisi ve Nafia Vekilimiz hararetle nutuklar irad ettiler"⁸⁴⁰.

b- İsmet Bey'in Nutku:

Muhterem Amasyalılar,

Asr-dide(asır görmüş) şehrinizi bugün ilk defa selamlayarak huzurunuzda medeni ve asri nakliye vasıtasının yeni bir müjdecisi sıfatıyla vasıl olan şu trenin vürudundan münhasıl şevk ve hasretinize iştirak edebilmek için buraya gelen heyetimiz cümledenizi, Türkiye Büyük Millet Meclisi namına tebrik eder.

Zafer ve istiklalden sonra Türk vatanını namzed, layık ve teşne(susamış) olduğu imar ve i'tila'ya(yükselişe) kavuşturmak için devlet bütçesini mazide imparatorluk zamanında olduğu gibi müstehlek maaş bordrosu halinden artık çıkarıp nafi' ve müsmir(verimli) bir umran ve inşaat bütçesi haline getirmek, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk vazifesi olmalıydı. Bu âli vazifeyi müdrik(idrak eden, anlamış) bulunduğundan dolayıdır ki, İkinci Meclisi Ali Cumhuriyet Hükûmeti'nin namına bütçesini i'timad ve teşvikle her sene tasvip ve takdir etti. Bu hareketin müspet ve meşkûr neticelerini şimdi birer birer görmekle bahtiyarız.

Nafia programının birer merhalesi addettiğimiz bu ilk neticeler şehrah(doğru yol) üzerinde ilerlemekte olduğumuzu, dâhil ve harice karşı sarahatle tecelli ettiren birer teali hüccetidir(yükselme belgesidir). Şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de Türkiye Büyük Millet Meclisi bu hususta hiçbir teşviki ve muaveneti(yardıımı) diriğ etmeyecektir(esirgemeyecektir). Onun azm(niyet) ve kararı, vatanın uzak mesafelerini süratle birbirine yaklaştıracak ve milli iktisadiyatı manen ve maddeten kırılmaz ve bükülmez bir çelik sağlamlığıyla perçinleyecektir.

Bu sahada dahi gösterdiği büyük bir isabet ve yüksek sebattan dolayı muhterem başvekil İsmet Paşa hazretlerini isbat ettikleri ehliyetten dolayı Nafia Vekili Behiç Beyefendiyi ve Türk mühendis ve işçilerini heyetimiz ve meclisimiz namına şu eser huzurunda tebrik ederken Türk istiklal ve halasının(kurtuluşunun) mürşidi ve banisi olan muazzez(kıymetli, değerli) Reis-i cumhur hazretlerini payansız(sonsuz) hürmetlerle tebci ederim. Cumhuriyet hükûmetine daimi ve payidar zaferler dilerim. Muhterem

---

⁸⁴⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Teşrinisani(Kasım) 1927, s. 1.

Amasyalılar, bu haklı ve nazirsiz(benzersiz) bayramınızı tekrar tekrar tebrik ederim⁸⁴¹.

İsmet Bey, yapmış olduğu bu etkili konuşmasında Hükûmet'in geçmişten beri izlemekte olduğu imar politikalarını özetlemiş, Samsun-Amasya demiryolu hattının önemine işaret ederek bu günün bir bayram niteliğinde olduğunu vurgulamıştır.

İsmet Bey'den sonra halka hitap eden Sanayi Bakanı'nın konuşmasının ardından açılış gerçekleştirilmiş ve merasim sona ermiştir. Törenin ardından Sanayi bakanı Behiç Bey, aynı güzergâhtan Ankara'ya dönerken, İsmet Bey'in başkanlığındaki Meclis Heyeti, trenle Samsun'a geçerek oradan deniz yoluyla İstanbul'a oradan da Ankara'ya geçmek üzere hareket etmişlerdir⁸⁴².

2- Başkanlık Divanındaki Kâtip Sayılarının Arttırılması Teklifi:

İsmet Bey'in de Başkan vekilliği yaptığı TBMM'nin üçüncü devresinin başlarında, 9 Şubat 1928 tarihli oturumda, Başkanlık divanının işlerinin yoğunluğu nedeniyle meclis başkanlığında görev yapan 4 kâtipin sayısının 6'ya çıkarılması gündeme gelmiştir. Başkan vekillerinden Hasan Bey, Başkanlık divanında görev yapan kâtiplerin izin, hastalık gibi mazeretlerini öne sürerek, sayılarının 6'ya çıkarılmasını öngören bir kanun teklifi vermiştir. Ancak bu teklif Gaziantep milletvekili Reşit Bey tarafından, geçen yıl altı olan kâtip sayısının meclis tarafından 4'e indirildiğini söyleyerek, teklife karşı çıkmıştır. Bunun üzerine söz alan İsmet Bey, Başkanlık divanındaki işlerin yoğunluğundan bahsetmiş ve işlerde aksama meydana gelmemesi için divanın böyle bir teklif hazırladığını belirterek reis vekili arkadaşına destek olmuştur. 2 kâtipin vazifede iken diğer ikisinin yedek beklediğini ancak izin ya da hastalık durumunda sıkıntı olabileceğine işaret eden İsmet Bey teklifin kabulünde ısrarcı olmuştur. Ancak mebusların çoğunluğu bu teklifi kabul etmemişler ve yapılan oylama sonunda öneri reddedilmiştir⁸⁴³.

3- Parası Ödenmesine Rağmen Alınamayan İngiliz Gemileri'nin Akıbeti:

TBMM'nin 16 Şubat 1929 tarihli oturumunda, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, parası ödenmek suretiyle İngiltere'den sipariş edilen ancak daha sonra alınamayan 3 adet "uskurlu vapur" için, sabık Bahriye nazırı Mahmut Muhtar Paşa ile Mâlîye nazırı Nail Bey tarafından kefaletsiz olarak ödenen 20.000 İngiliz lirasının, bu kişilerden tazmin edilmesine dair dava hakkındaki komisyon mazbataları görüşülmüştür.

⁸⁴¹ İsmet Bey'in ve Sanayi Bakanı Behiç Bey'in nutukları için bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Teşrinisani(Kasım) 1927, s. 1 ve 3.

⁸⁴² **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Teşrinisani(Kasım) 1927, s. 1.

⁸⁴³ **TBMM ZC.**, D.III, İS.I, C.II, s. 162.

Konu hakkında söz alan İzmir Milletvekili Enver Bey meseleyi şöyle özetlemiştir: "...1327 tarihinde Mahmut Muhtar Paşa'nın Bahriye nazırlığı döneminde, üç adet vapur almak için, Bahriye Nezareti, "Thames Iron Works" adında bir İngiliz şirketiyle mukavele yapmıştır. Buna karşılık şirket, teminatlı kefil verecektir. Ancak Bahriye nazırı, bu kefaletnameyi almağa lüzum görmeden mukavelenameyi resen imza etmiştir. Zamanın Maliye nazırı Nail Bey de, devlet namına kefil olarak gereken ödemeyi yapıyorlar. Fakat şirket iflas ediyor ve taahhüdünü yerine getiremiyor. Eğer zamanında Mahmut Muhtar Paşa ile bu şirket arasında yapılan antlaşmada Bahriye Nezareti kefalet alsaydı, o zaman bu şirket taahhüdünü ifa etmediğinden dolayı, devlet tarafından verilen yirmi bin İngiliz lirası kefilinden tahsil edilebilirdi..."⁸⁴⁴

Bu açıklamanın ardından, mesele hakkında kimin karar vereceği hususunda konuşmalar yapılmış, bazı milletvekilleri meselenin tefsire ihtiyacının olduğunu ileri sürmüşler, bazılarıysa zaman aşımı hususunu öne sürmüşlerdir.

Konu hakkında söz alarak uzun bir konuşma yapan İsmet Bey, meselenin tefsir edilecek bir tarafının bulunmadığını, alakadarları tarafından hukuki zeminde çözülebilmesi gerektiğine işaret ederek, bu konudaki kararın Meclis tarafından verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴⁵

İsmet Bey'in bu açıklaması doğrultusunda, mesele hakkında Teşkilatı Esasiye ve Adliye Komisyonu ile karma komisyon birer rapor hazırlamışlardır. Adliye komisyonu ve İsmet Bey'in de aza olarak bulunduğu Teşkilatı Esasiye komisyonu ve Karma komisyonun raporuna göre; mesele hakkında tefsire gerek olmadığı belirtilerek, TBMM'nin karar vermesi gerektiği ortaya konulmuştur. Yapılan oylamada Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey'in önergesi kabul edilerek, mesele hakkında zaman aşımının olmadığını kabul edilmiş ve meseleyi hukuki zeminde halletmek üzere bir tahkikat heyeti oluşturulmasına karar verilmiştir.⁸⁴⁶ Meclis'te zaman aşımının kabul edilmemesi yönünde bir kanaat oluşması, TBMM'nin, Osmanlı Devleti'nden kalma meseleleri de çözüme kavuşturma eğiliminde olduğunu göstermekle beraber, devlet hazinesini zarara uğratan durumlara karşı hassas davranıldığını göstermektedir.

4- İsmet Bey'in Bütçe Hakkındaki Hassasiyeti:

Meclis'te yapılan tüm çalışmaların hukuki bir temele dayanması gerektiğini savunan İsmet Bey, Meclisin 13 Nisan 1929 tarihli oturumunda gündeme alınan bütçe görüşmelerinde de bu tavrını sürdürmüştür.

Buna göre, Bütçe Komisyonu, daha önce bütçeden çıkarılan bir harcırah ödeneğini yeniden bütçeye dâhil edilmesini istemiş ancak bu talep,

⁸⁴⁴ TBMM ZC., D. III, İS. II, C. VIII, s. 36-37.

⁸⁴⁵ TBMM ZC., D. III, İS. II, C. VIII, s. 38.

⁸⁴⁶ TBMM ZC., D. III, İS. II, C. VIII, s. 40.

başta İsmet Bey olmak üzere birçok milletvekilinin itirazına neden olmuştur⁸⁴⁷.

Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, Kasım ayında bütçeden çıkarılan bu tahsisatın yeniden bütçeye dâhil edilmesine itiraz etmiş: "...O vakit bu tahsisatın lüzumsuzluğunu bu defa da lüzumunu icap ettiren esbap nedir? Encümen izah etsin. Şimdiye kadar bütçe kanunlarında, münakale kanunlarında böyle bir usul yoktu. Senesi içinde bir tahsisatın lüzumsuzluğuna kail olarak onu imha, sonra lüzumuna kail olarak aynı sene içinde iade edilmiştir diye bir hüküm koymak muvafık değildir. Bu bir def'aya mahsus olmak üzere mi kabul ediliyor, yoksa usul mü ittihaz edilecektir? Encümenden soruyorum" diyerek, maddenin bu haliyle kanunsuz olduğuna dikkat çekmiştir.

Bütçe Komisyonu başkanı Edirne milletvekili Şakir Bey, bu paranın Avrupa'da bulunan memurların harcırahlarına ait ek bir tahsisat olduğunu, yeni bir usul getirmek gibi bir niyetlerinin bulunmadığını ileri sürerek bütçe harici bir sarfiyat olmaması için, geçici bir tedbir mahiyetinde olan maddenin kabulünü talep etmiştir. Cevaben söz olan Trabzon milletvekili Hasan Bey ise, meselenin çözümü için ek bir tahsisat kanunu yapılmasının daha uygun ve kanuni olacağına işaret etmiştir. Hasan Bey'in teklifinin Meclis'te destek bulmasına rağmen, Bütçe Komisyonu adına söz alan konuşmacılar maddenin kabulü hususunda ısrarcı olmuşlardır. Bunun üzerine söz alan İsmet Bey, beşinci maddenin iptali için bir önerge sunmuştur. Mesele İsmet Bey'in kabul edilen önergesi doğrultusunda karara bağlanmıştır⁸⁴⁸.

Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu itiraz ve meclise sunduğu önergeyle; bütçe esaslarına aykırı görülen teklifin önlenmesine katkıda bulunmuştur.

5- İsmet Bey'in Zata Mahsus Kanun Yapılmaması Yönündeki İsrarı:

İsmet Bey, mecliste yapılacak kanunların kişiye özel olmaması gerektiğini ısrarla savunmuş, bu tarz uygulamaların diğer kişiler tarafından örnek gösterilerek kullanılabilmesine ve bir takım hukuksuzlukların ortaya çıkabileceğine dikkat çekerek, bu gibi kanun taleplerini eleştirmiştir.

İsmet Bey bu tavrını, meclisin 13 Mart 1930 tarihli oturumunda görüşülen ve piyade Kaymakamı Şerif Bey adında bir zata emeklilik maaşı bağlanması öngören bir teklif hakkındaki görüşmede ortaya koymuştur.

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, Millî Savunma Bakanı Çankırı milletvekili Mustafa Abdülhalik Bey'in mesele hakkında meclise sunduğu teklifi kısaca aktaralım⁸⁴⁹:

⁸⁴⁷ **TBMM ZC.**, D. III, İS. II, C. X, s. 51. Tartışma Konusu Olan **Beşinci Madde** :10 Kasım 1928 tarih ve1354 numaralı kanunun üçüncü maddesi ile 1928 senesi Umum Jandarma Kumandanlığı bütçesinin 495. faslından imha edilen 2000 lira faslına iade edilmiştir.

⁸⁴⁸ **TBMM ZC.**, D. III, İS. II, C. X, s. 51-53.

⁸⁴⁹ **TBMM ZC.**, D. III, İS. III, C. XVII, s. 16-17.

25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı kanunun 5. maddesine göre emeklilik maaşlarının iptal edilmesi bir takım mağduriyetlere neden olmuştur. Bu mağduriyetlerden birisi de Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel emeklilik maaşını Şam emvalinden almak üzere tekaüt edilmiş olan piyade kaymakamı Malatyalı Şerif Bey'in durumudur. Bu zat, Birinci Dünya Savaşı'nda ihtiyarlığı ve maluliyeti göz önünde bulundurularak, askeri hizmetle vazifelendirilmemiştir. Mütarekeyi müteakip ahaliden bir fert olarak, Şam'da kalmış ise de, Lozan Muahedesi'nden sonra ana vatana iltihakla Adana'ya yerleşerek, Türkiye Cumhuriyeti nüfus kaydına geçmiş olmasına rağmen tekaüt maaşlarının itası hakkındaki bu müracaatı Divanı Muhasebatça(Sayıştay) 25 Eylül 1923 tarihli kanunun 5. maddesine tabi addedilerek ret olunmuştur. Hâlbuki tatbik edilmesi istenilen 5. madde Şerif Bey'in durumuna uymamaktadır. Lozan Muahedesi gereğince belirtilen zamanda Türkiye'ye dönen Şerif Bey'in hakkını zayi etmemek için; Türkiye'ye iltihak ettiği 3 Ağustos 1926 tarihinden itibaren emeklilik maaşını alması uygundur. Bununla birlikte, 347 numaralı kanunun 5. maddesinin emsal gösterilmesi durumunda, tatbik edilebilmesi için tefsir edilmesi gerekmektedir.

Mustafa Abdülhalik Bey, yapılan inceleme neticesinde bu zatın emekliliğe hakkı olduğunun anlaşıldığını ve emekliliğe sevk edildiğini ancak Sayıştay'ın buna itiraz etmesi üzerine meseleyle alakalı 25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı kanunun 5. maddesinin tefsire arz edildiğini ve kararın meclise ait olduğunu ifade etmiştir.

Bütçe Komisyonu'nun mesele hakkında düşüncesini ise Bütçe Komisyonu başkanı İstanbul milletvekili Fuat Bey, "Biz diyoruz ki kanunun tefsire tahammülü yoktur. Encümen sarahaten bunu ifade etmektedir. Ancak kanunun içindeki bir tabir ile bu zata maaş tahsisine cevaz görmekteyiz. Nasıl emrediyorsanız biz de o suretle yaparız" sözleriyle ifade etmiştir.

Bu açıklamaların ardından söz alan İsmet Bey, kişiye yönelik bir düzenlemeyi öngören bu teklife karşı çıkararak, ilgili kanun maddesinin tefsire ihtiyacının bulunmadığına işaret etmiş ve hükûmetin gerekçesinin "tefsire muhtaç olmadığı" şeklinde düzeltilmek üzere ilgili komisyona havalesini öngören bir önerge hazırlayarak meclise sunmuştur.

Bu önerge üzerine yapılan konuşmaların ardından yeniden söz alan İsmet Bey'in "Encümenler, Hükûmet tarafından gönderilen meseleyi halleder. Başka şey yapamazlar. Nizamname dahili ahkamı sarihtir" şeklindeki usul açıklamasının ardından, İsmet Bey'in önergesi oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁸⁵⁰.

Ancak aynı mesele, meclisin 3 Nisan 1930 tarihli toplantısında yeniden gündeme alınmıştır. Meclise yapılan açıklamada; Milli Savunma Bakanı ve Malatya milletvekili M. Abdülhalik Bey, 347 numaralı kanunun 5. maddesinin tefsir edilmesiyle, Şeref Bey'e maaş bağlanması gerektiği

⁸⁵⁰ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XVII, s. 14.

üzerinde durmuştur. Milli Savunma Komisyonu tarafından kabul edilen teklif, Bütçe Komisyonu'nca "tefsire lüzum görülmemek" reddedilmiştir.⁸⁵¹

Meselenin ikinci defa Meclis'e taşınması nedeniyle yeniden söz alarak, kişiye özel kanun yapılmasına karşı çıkan İsmet Bey, meselenin daha iyi anlaşılması için tartışma konusu olan 5. maddeyi okumuştur: İlanı meşrutiyetten itibaren ana vatandan ayrılarak bu günkü Türkiye hudutları haricinde kalmış bulunan memleketlerde hizmet kabul ederek veya etmeyerek bil-ihtiyar(kendi isteğiyle) kalan veyahut bahsedilen memleketlere izinsiz giden veya izinli olarak ve hava değişikliği suretiyle gidip de izin müddetlerini geçiren kara, deniz, hava ve jandarma sınıflarına mensup muvazzaf ve mütekait erkân, ümera, zabitan ve memurin ve mensubini askeriyenin nispeti askeriyeleri kat'olunur.

Maddeyi okuduktan sonra; "yapılacak kanunların umumi olması gerektiğine" vurgu yapan ve bu düşüncesinde ısrar eden İsmet Bey, kişiye özgü düzenlemeye karşı çıkmış ve bu tavrını şu sözlerle ifade etmiştir: "Bu kanun 1923 tarihinde neşir ve tatbik edilmişti. Bu adam orada iki buçuk seneyi mütecaviz kaldıktan sonra Lozan Muahedesinin bir maddesinden istifade ederek 926 da gelmiştir... Binaenaleyh Türkiye'ye gelmeden evvel nisbeti askeriyesi kesilmiş olan bir askerın orada bilâihtiyar(izinsiz) kalmasını bir mazerete isnat ederek bir istisna yapmak bendenizce doğru değildir gibi geliyor ve sonra bilâihtiyar kalanlardan – orada ve başka yerde - böyle mazeret serdedecek acaba ne kadar sadalar gelecektir bilmiyoruz. Bence bu zatın nisbeti askeriyesi kanunen katedilmiştir. Artık onun ikameti bir mazerete müstenit midir, değil midir? cihetlerinin tetkiki bir tefsir mevzuu değildir ve bundan dolayı meselenin muhtacı tefsir olmadığı keyfiyetinin Hükûmete tebliğini teklif eyliyorum".

İsmet Bey, bu açıklamasıyla birlikte meclise bir önerge sunarak, maddede geçen "bilihtiyar" kelimesinin açık olduğuna ve Şeref Bey'in kendi isteğiyle Şam'da kaldığına dikkati çekerek, kendisine maaş bağlanmasını öngören tasarıyı reddetmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde; İsmet Bey'in önergesi kabul edilerek, mazbata ilgili komisyona havale olunmuştur⁸⁵². Böylece, aydınlatıcı açıklamalarıyla Meclis'i bilgilendiren İsmet Bey, meclise sunduğu önergeyle; kişiye özel bir düzenlemeyi öngören tasarının kanunlaşmasını önlemiştir. Yapılacak kanunların herkesi kapsamı şeklindeki genel tavrını bu meselede de ortaya koymuştur.

6- İsmet Bey'in Tütün Kanunu Hakkında Tavrı:

TBMM'nin 12 Nisan 1930 tarihli toplantısında, önemli ihraç mallarından olan tütünden hangi usul doğrultusunda vergi alınacağı

⁸⁵¹ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XVIII, s. 9-14.

⁸⁵² TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XVIII, s. 9-10. İsmet Bey'in takrirı: Yüksek Reisliğe: Beşinci maddedeki "bilihtiyar" kelimesi mutlak ve sarıhtır. Hiçbir suretle tefsire müsait olmadığından keyfiyetin Hükûmete tebliğ ve iadesini rica ederim. Çorum Meb'usu İsmet

meselesi görülmüştür. Söz alan milletvekilleri, dünya devletlerinde inhisar(tekeli) ve bandrol(denetim pulu) usulü olmak üzere iki farklı uygulamanın olduğunu dile getirmişler, bunların olumlu/olumsuz yönleri hakkında konuşmalar yapılmıştır. Özellikle Maliye Bakanı İzmir milletvekili Saracoğlu Şükrü Bey, Bütçe Komisyonu Başkanı İstanbul milletvekili Fuat Bey ve Eskişehir milletvekili Emin Bey ve Kars milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey, mesele hakkında etraflı değerlendirmeler yapmışlardır⁸⁵³.

Meselenin uzun uzadıya tartışılması üzerine söz alan İsmet Bey, meselenin, tütün meselesi hakkında ilgili komisyonlarda görüşülmekte olan “tütün inhisar kanunu” ile birlikte ele alınmasının daha uygun olacağını, böylelikle tütün konusunda esaslı bir teşkilat kurulabileceğini belirtmiş, bu anlamda bir önerge hazırlayarak meclise sunmuştur:

“Encümenlerde müzakere edilmekte olan tütün inhisar kanunu gelinceye kadar bu kanunun müzakeresinin tehirini arz ve teklif eylerim”.

İsmet Bey’in bu önergesi kabul edilerek, tütün konusunda yapılmakta olan görüşmeler, “tütün inhisar kanunu” ile birlikte ele alınmak üzere, ertelenmiştir⁸⁵⁴. İsmet Bey, bu açıklama ve önergesiyle; önemli gelir kaynaklarından olan tütün hakkında yapılacak teşkilatın daha sağlam bir temele dayanmasına olanak sağlamıştır.

7- Ziraat Erbabının Desteklenmesi:

TBMM, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’ndan sonraki dönemde yaşanan iktisadi sıkıntıları gidermek ve zirai üretimi arttırmak için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden birisi de; halen kullanılmakta olan kara sapanın yerine, yurt dışından pulluk ve çeşitli zirai aletler satın alınmasıdır.

Konuyla alakalı olarak İktisat Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarı, TBMM’nin 2 Haziran 1930 tarihli oturumunda görüşülmüştür. Tasarıya göre, Ziraat Bankasıyla İktisat Bakanlığı arasında 2 milyon liralık bir sermaye antlaşması yapılacaktır.

Alakadar bakan sıfatıyla açıklamalarda bulunan İktisat Bakanı Edirne milletvekili Şakir Bey, memlekette bulunan 1.700.000 çiftçinin sadece 500.000’inde pulluk olduğunu, 1.200.000 çiftçinin ise kara sapanla ziraat yaptığını belirtmiş, elinde kara sapan bulunan bu çiftçilerin de pulluk sahibi olmasıyla birlikte -uzmanların ifadesine göre- üretimin % 25 artacağına işaret etmiştir. Bazı milletvekillerinin, pulluk ihtiyacının memleket dâhilindeki fabrikalar yardımıyla karşılanması gerektiğini öne sürmeleri üzerine söz alan Şakir Bey, pulluk ihtiyacının, 10 yıllık sürede ithalat yoluyla giderileceğine değinmiş: “...Dâhildekiler henüz evsaf itibarile matlubumuza tam muvafık olmamakla beraber memnuniyetle arz edebilirim ki yer yer bazı müesseselerimiz pulluk imalinde muvaffak olmaktadırlar. Büyük bir mubayaa

⁸⁵³ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XVIII, s. 38-42.

⁸⁵⁴ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XVIII, s. 43.

ve teçhiz kudretile karşılarında bulunduğumuz takdirde, kendilerini takviye etmek, daha fazla çalışmağa sevk etmek ve memleketimizde pulluk imali işini, tamirhanelerile beraber, imalâtile beraber tesis ettirmek kabil olacaktır...”⁸⁵⁵ diyerek, yerli üretim pullukların, henüz ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmadıklarını ancak ileriki yıllarda yerli üretimden istifade edilebileceğini dile getirmiştir.

Tasarıyla alakalı olarak söz alan İsmet Bey, pulluk ile yapılan ziraatın daha fazla mahsul verdiği herkes tarafından bilindiğini söylemiş, yerli üretim pullukların büyük olması sebebiyle kullanımının zor olduğunu, ihtiyacı karşılamadığını belirtmiş: “...Şu kadar ki bu pullukların büyük mikyasta yapılmış olanlarını cer edebilecek bizde hayvan olmadığı için Avrupa fabrikaları çiftçinin elindeki hayvanların kudretlerine göre küçük mikyasta pulluklar yapmışlardır. Bu pullukları memlekete ithal etmek ve satmak için o kadar mühim teşkilât ve reklâmlar yapmışlardır ki artık başka teşvika lüzum ve hacet kalmamıştır, çiftçilerimiz pulluğun kıymet ve ehemmiyetini tamamilen anlamışlardır...” diyerek, Avrupa’da yapılan pulluklara olan ihtiyacın gerekçesini ortaya koymuştur.

Ziraatta pulluk kullanımının önemine yukarıdaki sözleriyle dikkat çeken İsmet Bey, “...Ancak çiftçi bir mevsimde pulluk, diğer mevsimde behemehâl kara saban kullanmağa mecburdur. Şu halde kara saban biz çiftçinin feyyaz vasıtasıdır diyebiliriz...” şeklindeki sözleriyle, kara sapan da ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmiştir.

Pulluk kullanımının zirai üretimi arttıracığını söyleyen İsmet Bey, pulluk alımının ziraat bankası aracılığıyla yapılmasının olumsuz neticeler doğuracağını, bu nedenle piyasa dengesinin bozulabileceğini ve pulluk satın alacak ziraat erbabının bu alış-verişten zarar etme ihtimalinin olduğunu ifade eden bir konuşma yapmıştır⁸⁵⁶.

---

⁸⁵⁵ **TBMM ZC.**, D. III, İS. III, C. XX, s. 5-6.

⁸⁵⁶ **TBMM ZC.**, D. III, İS. III, C. XX, s. 7. “...Bunun saiki şudur: Ziraat Bankası senelik tahsisat mukabilinde mubayaa edeceği fabrikalarla ve kendisine sipariş verecek çiftçilerle görüşerek kendilerine lâzım olan şekildeki pullukları ehven şeraitle almak hususunda çalışacaktır. Zaten böyle bir mütedavil sermayenin vazından hâsıl olacak fayda da ehven şeraitle alât tedarikidir. Acaba yapabilir mi ? yapabilir de yapamazda. Memlekete pulluk ithal eden fabrikalar çoktur. Mütemediyen rekabet etmektedirler. Ziraat Bankası böyle mütedavil bir sermaye ile toptan mubayaa yapmak için her halde fabrikalardan biri ile anlaşmak zaruretindedir... Şu halde diğerleri rakiptir. Bu rekabetten gerçi memleketin serbest pulluk alıcı ve satıcıları istifade eder. Buna şüphe yoktur. Fakat bu; Ziraat Bankasına mütedavil sermayeyi yerinde saydırmak neticesini verir. Ziraat Bankası çok miktarda alâtı ziraiye alacağı için bu gün çok faydalı siparişler yapabilir. Fakat bu siparişlerin haricinde kalan fabrikalar da mallarını satmak mecburiyetindedirler. Bu satışı temin etmek ile de fiyatları tedricen indirmek mecburiyetinde kalacaklardır ve öyle bir vaziyet hâsıl olabilir ki bunlara nazaran Bankanın fiyatları yavaş yavaş yüksekte kalır... Bankadan verilen alât-ı ziraiyenin bedeli bağışlanmıyor. Bağışlansa idi ehemmiyeti yoktu, zürra bu bedavadır alalım derlerdi. Fakat öyle değil, para verecektir. Hariçte kalan fabrikaların satışı Ziraat Bankasının pulluğunun maliyet fiyatını yüksek bir derecede bırakacaktır. Nasıl sermaye tedavül eder? Tedavül ettirmek için bir zarar kabul etmek lâzımdır. Yani çiftçinin lehine bir zarar kabul etmek lâzım gelir. Eğer bu kabul edilirse banka piyasayı mutlaka takip edecek, ehven bir surette satacak ve bundan dolayı çıkabilecek zarar da İktisat

Yapılacak alışverişte maliyetin ve genel şartların daha sağlıklı olarak ortaya konulması gerektiğini ısrarla vurgulayan İsmet Bey'in bu açıklaması üzerine söz alan İktisat Bakanı Şakir Bey, daha önceki yıllarda karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alındığını ve ne kadar pulluk alınacaksa "sipariş usulü" ile alınacağını ve fiyatının, sipariş edilirken alıcı tarafından bilineceğini söyleyerek, alış-verişin açık ve net olduğunu vurgulamıştır. İktisat Bakanı'nın bu açıklaması üzerine söz alan İsmet Bey, bakanın açıklamasını yeterli görerek tasarıya destek vermiştir.

İsmet Bey'den sonra, ihtiyacın yerli üretimle karşılanması noktasında tartışmalar yaşanmışsa da; pulluk ve çeşitli zirai aletler ithalatını öngören tasarı, 182 oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey tasarıya evet oyu vermiştir⁸⁵⁷.

8- Milletvekilliğinde Geçen Sürenin Emeklilik Müddetine Eklenebileceği Tartışmalarında İsmet Bey:

Üçüncü TBMM'de tartışılan temel konulardan birisi de, herhangi bir devlet dairesinde memurluk yapmaktayken milletvekili seçilen, bir ya da birkaç dönem bu görevde bulunduktan sonra tekrar memuriyete dönenlerin milletvekilliğinde geçen çalışma sürelerinin emeklilik müddetine eklenebileceği meselesi olmuştur. Bu tartışmada İsmet Bey, olumlu yönde görüş belirterek, milletvekilliğinde geçen sürenin emeklilik için kullanılabileceğini savunmuştur.

Tartışmaya neden olan "memurların emekliliğiyle alakalı kanun tasarısı", TBMM'nin 3 Haziran 1930 tarihli toplantısında gündeme alınmıştır. Tasarısının, milletvekilliği yapan memurların durumuyla alakalı 23. Maddesi, 25 sene hizmet eden mülki memurların emeklilik hakkına sahip olmalarını öngörmektedir. Aynı madde uyarınca, mesleği memuriyet olup da milletvekilliğine seçilenlerin milletvekilliği süresi, fiili hizmet olarak kabul edilmektedir⁸⁵⁸. Böylece milletvekilliği sona eren bir kişi, milletvekilliğinde geçen süreyi de hesaba katarak milletvekilliğinden önceki memuriyetinden emekli olabilecektir.

Maddeyle alakalı olarak, mebusluk süresinin emeklilik için sayılıp sayılmaması yönünde, tartışmalar olmuştur. Kars milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey ile Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey'in açıklamalarının ardından söz alan İsmet Bey, Meclis'in yeterince aydınlatılmadığını ileri sürmüştür. Ahmet Bey ile Hakkı Tarık Bey'in açıklamalarını yetersiz bularak, Hükümet memurluğuyla milletvekilliğinin aynı kişide toplanamayacağına dair Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa) ve ondan sonra kabul edilen emeklilik kanunlarında bir hüküm bulunduğuna dikkat çeken İsmet Bey, bu hükmün Kanunu Esasi'de dahi yer aldığını belirtmiştir. Bununla birlikte, emeklilik kanunlarında, milletvekilliğinde geçen sürenin emeklilik müddetine ilave

---

Vekâletine kaydedilecektir. Esas itibarile bence buna da itimat etmek doğru olmaz. Çünkü bir zaman Ziraat Bankasında bunu tecrübe ettik ve neticesini gördük.

⁸⁵⁷ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XX, s. 8-18.

⁸⁵⁸ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XX, s. 31.

edilmesine dair bir hüküm bulunduğuna da değinen İsmet Bey, bu iki hükmün mukayese edilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Anayasalar ve Cumhuriyet döneminde kabul edilen emeklilik kanunları ışığında meseleyi bu sözlerle özetleyen İsmet Bey, memurluk ile milletvekilliğinin bir arada toplanamayacağını, iki görevden birinin tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiş, “milletvekilliğinde geçen sürenin emeklilik müddetine ilave edilip edilmemesi” yönündeki tartışma hakkındaki kanaatini: “...Bendenizce lâfzın sarahatine göre bir hüküm vermek lâzımdır. O hüküm “mebusluk müddeti, müddeti tekaüdiyeye mahsup edilir” hükmü, Hükûmet memuriyeti ile mebusluk içtima edemez, hükmünün nakızı değildir. Binaenaleyh maddenin kabulünü rica ederim”⁸⁵⁹ şeklindeki sözleriyle ortaya koyarak, milletvekilliğinde geçen sürenin memuriyette geçen süreye ilave edilerek emeklilik hakkı kazanılması gerektiğini savunmuştur.

İsmet Bey’in ikna edici konuşmasının ardından, madde aynen kabul edilmiştir⁸⁶⁰. İsmet Bey, yaptığı açıklamayla, meseleyi anayasaya göre değerlendirmiş ve maddenin daha anlaşılır hale gelmesini sağlayarak hem tartışmaları noktalamış hem de maddenin kabulünde etkili olmuştur.

9- Ziraat Bankası Kanununda Yeni Bir Düzenleme:

Birinci TBMM Dönemi’nde Ziraat Bankası üyeliğine seçilerek, bankanın işleyişini düzenleyen kanunların hazırlanmasında faal bir rol oynayan İsmet Bey, Meclis’in sonraki dönemlerinde ele alınan Ziraat Bankası Kanun tasarıları hakkında da söz alarak konuyla alakalı aydınlatıcı bilgiler vermiştir.

Bu düzenlemelerden birisi de III. TBMM Dönemi’nin sonlarında, 8 Haziran 1930’da Ziraat Bankası Kanunu’na bazı ilaveler yapılmasını öngören 10 maddelik kanun tasarısının kabulüdür. Konuyla alakalı söz alan milletvekillerinden bir kısmı kanun tasarısının köylünün aleyhinde olduğunu belirterek tasarıya itiraz etmişlerdir: Bu anlamda söz alan Adana milletvekili Kemal Bey de, kanunun kabul edilmesi halinde bankaya olan borcunu ödemekte geciken bir çiftçinin arazisinin 1 ay zarfında satışa çıkarılacağını belirterek, yaşanan ekonomik krize ve tahıl fiyatlarındaki anormal düşüşe dikkat çekmiş ve “...öyle bir zamanda bankalarımız köylünün vaziyetini düşünerek piyasayı tutacakları yerde doğrudan doğruya kendi alacağını temine çalışıyor ve piyasanın alt üst olmasına da bizzat kendisi sebep oluyor”⁸⁶¹ diyerek kanunun reddini talep etmiştir. Aynı doğrultuda görüş belirten Kastamonu milletvekili Memet Fuat Bey, birinci ve ikinci madde dışındaki maddeleri çiftçinin aleyhine bularak tasarıyla birlikte borcunu ödeyemeyen çiftçinin arazinin satılacağına dikkat çekmiştir⁸⁶².

⁸⁵⁹ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XX, s. 33.

⁸⁶⁰ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XX, s. 34. memurların emekliliğiyle alakalı 25 maddelik kanun tasarısı 210 evet oyu ile kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir. s. 42.

⁸⁶¹ TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XX, s. 88-89.

⁸⁶² TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XX, s. 90.

Bu iki olumsuz kanaate rağmen, söz alan konuşmacıların çoğunluğu kanunun çiftçi lehine olduğuna işaret etmişlerdir. Özellikle, İktisat Bakanı Edirne milletvekili Şakir Bey, Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey ve Muğla milletvekili Ali Nazmi Bey yaptıkları açıklamalarıyla kanunun kabulü için ısrarcı olmuşlardır⁸⁶³.

Bu açıklamalardan sonra söz alarak kanunun köylü lehine çok faydalı hükümler taşımakla beraber bazı noksanlarının da bulunduğu işaret eden İsmet Bey, bu noksanların belirlenmesi için Ziraat Bankası'nın bugünkü şeklinin ortaya konulması gerektiğini dile getirerek şu açıklamayı yapmıştır:

Ziraat Bankası Birinci Dünya Savaşı sonunda mütareke devirlerinde ikrazattaki* sermayesini kâğıt paraya tahvil etmiş, birçok zararlara uğramış, parasının büyük bir kısmını Hükûmete vermişti. Mütareke devresinin neticesindeki elim vaziyeti üzerine burada teşekkül eden Millî Hükûmet zamanında banka ikiye ayrılmış, bir kısmı Ankara'da merkezi teşkil etmiş, diğer kısmı da İstanbul merkeziyle idare olunmuştur. İstanbul'un geri alınması üzerine bankanın merkezleri birleştirildi. Bankanın Ankara'daki merkezi faaliyete geçti. Fakat sermayesi çok azalmış, çok zarar etmiş, paraya tahavvül eylemiş, hesaplar alınamamış senelerce bilâncoları yapılamamış bir vaziyette idi. Millî ve Cumhuriyet Hükûmeti bankanın takviyesi hususunda büyük himmet ve gayret sarf etmiştir. Burada Millî Hükûmet ve Cumhuriyet Hükûmeti Maliye Vekillerinin ve Başvekil Paşa Hazretlerinin gayret ve himmetleriyle şayan-ı zikir ve takdirdir ve hâlâ da büyük himmetleri devam etmektedir. Bankanın İmparatorluk Hükûmetinin namına aldığı paraları Cumhuriyet Hükûmeti ödüyordu. Bankayı takviye etmek için lâzım gelen tedbirleri de alıyordu. Bankanın böyle bir akıbete uğramaması ve daha iyi çalışabilmesi maksadıyla çiftçinin ihtiyacını temin edebilmesi için bankanın muhtar bir surette çalışması arzusu dahi vaki oluyordu. Nihayet Ziraat Bankası Meclisi İdaresinde bulunduğu zaman orada bulunan arkadaşlardan bu gün Maarif Vekili bulunan Muhterem Cemal Hüsnü Bey arkadaşımız dahi Bankanın Genel Müdür Yardımcısıydı. Biz bankayı müstakil ve muhtar bir Devlet müessesesi halinde idare etmek üzere bir kanun tasarısı tedvin ve İktisat Vekâleti aracılığıyla meclise tevdi ettik. Bizim kabul ettiğimiz esas, muhtar ve müstakil bir Devlet müessesesi esasıydı. Kanun tasarısı da bu esasa göre yapılmıştı. Büyük Millet Meclisi Ziraat Komisyonu bu günkü anonim şirket şeklini terviç etti ve Meclisi Âli de bu esası tasvip ettiği, o esnada tam bir halde verilmiş olan kanunun bu esasa göre değişmesi lâzım geldi. Vakit müsait olmadığı için bankanın bütçe kanununa ilâve edilen on maddelik esaslar üzerine Ziraat Bankası bu günkü şeklini aldı. Fakat bu esaslı maddeler aşarın ilgası kanunu, ticaret kanunu ve tevhidî kûsurat kanunu ile çok müteessir oldu. Bu esası hükümlerin bir kısmı hemen infaz edilmeyecek bir hale geldi. Şimdi bankanın bu bakış açısından

⁸⁶³ TBMM ZC., D.III, İS.IV, C.XX, s. 90-91 ve 94-95.

* İkrâzât: Borç vermeler, ödünç vermeler. Devellioğlu, a.g.s., s. 507.

bir takım kanunî noksanlıkları vardır ve bunların ikmal ve tadili zaruridir. Bunu İktisat Vekâletinin nazarı dikkatine arz etmeyi gerekli görüyorum...⁸⁶⁴.

İsmet Bey bu genel değerlendirmeden sonra, Ziraat Bankası hakkındaki önceki kanunlar hakkında bilgi vererek, yeni kanun tasarısındaki noksanlıkları izah etmiştir:

Bu kanunun dokuzuncu maddesi şudur: Banka sermayesi 30 milyon liraya ulaşınca kadar hisse menafiden yararlanılır. 1923 sonunda mevcut sermaye ile 1924 senesinden itibaren aşar müteferrika ve ihracında alınıp sahibi tespit edilemeyen aşar hissesi yardımlarından oluşan sermaye, her mahallin hisse menafii oranında ora ziraat erbabını gayrikabili bey ve ferağ mali müştereki olmak merkez veya mahalleri sandıklarından saklanmak üzere eshamı(hisse senetleri) taksim edilir. 1924 senesinden itibaren ikinci fıkrada zikrolunan yardım hissesinden başka şehir, kasaba, köy ziraatçılarından alınacak yardım hisselerinden oluşan sermaye, şahısların ve tüzel kişiliklerin teslimatı oranında nama yazılı ve kendilerine verilen eshama(hisse senetlerine) ayrılır. İşbu eshamın düzenlenme usulü ve dağıtılması Ziraat Bankası Meclisi İdaresi'nce tanzim ve hükümetçe tasdik edilecek bir nizamname ile tayin olunur.

Dokuzuncu madde hakkında bu şekilde bilgi veren İsmet Bey, maddenin son fıkrasıyla, menafi hissesinin sahibine verilecek hisseye karşılık alınacağını kayıt altına alındığına ve açıklandığına dikkat çekerek, asıl nizamnamenin konuya dair 9. maddesi hakkında da şu bilgiyi vermiştir:

Nizamnamenin 9. maddesi: Hisse senetlerinden kaza manevi şahsiyeti namına yazılı olanlar merkez ve şubeler veya mahalleri sandıklarında saklanır. Her kazanın malik olacağı hisse adedi 1924 senesi bilânçosuna göre tanzim edilecek listelere göre tespit edilerek işbu kazalar namına tayin edilen miktarda hisse senedi ilmühaberine bağlanacaktır. 1925 senesi Mart başlangıcından itibaren arazi vergisi meyanında menafi hissesinden 100 lirayı ödeyenler ellerindeki menafi hissesine ait hazine makbuzları numara ve tarihlerini yazıyla bildiren ve maliye memurlarınca tasdik olunmuş bordrolarla birlikte Ziraat Bankasına tevdi eyledikleri takdirde bir hisse senedine malik olurlar⁸⁶⁵.

İki maddeyi bu şekilde karşılaştıran İsmet Bey, konuşmasının devamında, uygulamalarda yaşanan sıkıntılara işaret ederek, Ziraat Bankası hakkında daha evvel kabul edilen kanunların bir takım noksanlar taşıdığına dikkat çekmiştir:

Bu maddeye göre menafi hissesi olarak 100 liraya kadar ödeyenler bir hisse senedine malik olacaklarsa da bu senedin verilebilmesi için köylünün, verdikleri menafi hissesinin makbuzları tarih ve numaralarını havi mal memurlarınca tasdik olunmuş bordrolarıyla birlikte Ziraat Bankasına ibraz etmesi şarttır. Köylüler ise hiç bir vakit bu şartı ne öğrenmişler ne de ifa edecek kabiliyette bulunmuşlardır. Ne de menafi hissesi için ellerine makbuz

⁸⁶⁴ TBMM ZC., D.III, İS.IV, C.XX, s. 91-92.

⁸⁶⁵ TBMM ZC., D.III, İS.IV, C.XX, s. 92.

verilmiştir. Maliye makbuzları arazi vergileri miktarını tamam gösterir. Hâlbuki kanunun maddesinde böyle bir şart mevcut değildir. Tahsilât dairelerinin sene başında arazi vergisi esası üzerine tahakkuk ettirdikleri ve bir mali sene sonunda tahsilât miktarlarını müfredat itibariyle kayıt ve tespit ettikleri malûm ve defterleri mevcut idi. Tahsilât idaresinin bu defterlerinden suret ve müfredatlı cetvel almak uzun meşguliyet ve külfeti gerektirmezdi. Fakat Ziraat Bankası bunu önce yapamadı.

Bilâhare tevhibi kûsurat kanunile bu mesele büsbütün müşkül bir hale geldi, çünkü aşarın kaldırılması hissei menafii, arazi vergisinin 3/8'ünün dörtte birine indirdi. Tevhidi kûsurat kanunu ise arazi vergisinin % 6'sını menafi hissesi olarak Ziraat Bankasına bıraktı. Menafi hissesi bu kanunlardan evvel bir kaç milyona ulaşırken şimdi 500 kûsur bin liraya inmiştir. Elimizde bulunan kanun tasarısının birinci maddesinde bankanın sermayesi 100 milyon liraya ulaşınca kadar menafi hissesi alınmaya devam edileceği zikredilmiştir. Esas kanunun 9. maddesinin son fıkralarında menafi hissesinin eshama mukabil alındığı hükümleri baki ve mevcut olmasına rağmen sahibine hisse senedi vermek imkânı görülüyor ve kanun hükmü yerine getirilmiyor.

Kanunun diğer maddesi de heyeti umumiyenin temsili salâhiyetini eshama sahip zürra ve tüzel kişilerin temsilcilerinden mürekkep bir heyet tarafından seçilecek delegelere verilmesi esasını kabul etmiştir. Hâlbuki böyle eshama sahip zürra yoktur. Yani hiç bir çiftçiye şimdiye kadar bir senet verilmemiştir. Şu hâlde banka heyeti umumiyesini temsil eden yalnız kazaları manevi şahsiyetinin temsilcileri nizamnameye göre belediye meclisleri, varsa ziraat odaları, itibârî zürraî birlikleridir ve bunlar tarafından seçilmiş delegelerdir.

Binaenaleyh gerçekte çiftçinin bunda oyu olmadığı gibi belediye meclislerinin de banka ile münasebeti ve alâkası yoktur. Banka esaslı temsil salâhiyetini haiz olması lâzım gelen çiftçiye hisse senedi vermemiş olması itibariyle bu maddedeki hakikî temsil salâhiyeti de vücut bulmamıştır. Şu halde banka kendi teşkilâtıyla denetim ve idare ediliyor demektir. Bu da banka kanununun noksanlıklarından biridir. Bu temsil sureti, bankanın kanuni mahiyetine, aşağı yukarı temas etmeyen bir vaziyettir. Banka, kanunu mahsus ile müteşekkil anonim şirket olduğu için muamelâtını tamamen ahkâmı umumiyeye tevfiikan tedvir edemiyor ve etmiyor. Nitekim bu günkü teklif olunan kanun lâyihası da bunun bir misâlidir. Şu halde hususi hükümler ile muamelâtını idare etmeye mecbur ve bir hususi kanun ile müteşekkil bulunan bankanın denetiminde dahi hususi kanuna tabi olması lâzım gelirdi. Fakat bu lüzum 13. madde ile ifade olunmuşken ticaret kanunu anonim şirketleri idare salâhiyetini meclisi idareye verdiği için nizamname esaslı bu genel hükme dayanarak bütçenin tetkik ve tasdiki yetkisini de tamamen idare meclisine bırakmıştır. 13. maddenin son fıkrası dahi ihmal olunmuştur.

13. madde şudur: Bütçenin tespit ve tatbiki, genel ölçü ve masrafların tetkiki ve bankanın yerine getireceği işlemlerin çeşidi ve uygulanma şekli ve genel müdür yardımcısı dâhil olduğu halde bütün memurların tayin ve azli meclisi idarenin yetkisi kapsamındadır. Genel

muamele ve kabul edilen kararların uygulanmasından genel müdürlük sorumludur. Bankanın usulü dairesinde tespit edeceği bütçeyi, genel heyet teşekkül edinceye kadar Büyük Millet Meclisi Bütçe ve Ziraat Komisyonlarından oluşan bir heyet tasdik eder.

Nizamnamenin bu maddeye tekabül eden 71. maddesi şu şekildedir.

Madde 71: Hisse senedine sahip olan ziraatçılar ile tüzel kişilerin temsilcileri kaza merkezinde toplanarak vilâyetin yetki sahibi delegelerini seçeceklerdir. Kazanın gayri kabili bey ü ferağ ve malı müşterek olan hisse senetlerine sahip bulunan manevi şahsiyetini o kazanın belediye meclisi ile buldukları takdirde ziraat odası ve itibari ziraî birlikleri temsil ederler. 100 hisseye sahip bulunanlar, bir oya malik olacaklardır. Ancak kazalar bundan noksan hisseye malik dahi olsalar vilâyet delegeliği seçimine katılırlar. Kaza manevi şahsiyetinin temsilcileri bulunan adı geçen heyetler de 100 hisseye sahip bulunan tüzel kişilerin temsilcileri ve efrat sandık merkezinde içtima ile malik oldukları hisselerin miktar ve numaralarını gösteren bir cetvel tanzim edecekler ve kendileri namına hareket etmek üzere vilâyetin yetki sahibi delegelerini seçeceklerdir. Seçimin neticesi iki nüsha mazbata ve cetvel ile vilâyetteki şube veya sandığa bildirilecektir.

Şimdi bankanın heyeti umumiyesi arz ettiğim şekilde toplandığı halde bütçesi meclisi idare tarafından yapılmakta ve genel hükümler de bu merkezde bulunmaktadır. Sonradan yayınlanan ticaret kanununa tevfik edilen nizamname maddesi idare yetkisi meyanında bütçenin tetkik ve tasdik hakkını da idari meclise vermiştir. Hususi kanun ile müteşekkil olan banka yeniden özel kanuna ihtiyaç duyarsa mevzu hükümlerine tabi olması zaruridir. Bankanın bu günkü vaziyetinde görülen kanunî noksanlıklar iyi çalışan bankanın iyi çalışmadığını zannettiriyor. Bendenize yönelen eleştiriler de vardır. Arkadaşlar, öyle zannediyorum ki bankanın anonim şirket olmasını arzu ve müdafaa eden ben olmuşum; hâlbuki bankada bulunduğum zaman bu bankanın muhtar ve müstakil Devlet müessesesi halinde bir şahsı hükmî olması esası teklif edilmiştir.

Bu günkü şekli Büyük Millet Meclisi komisyonları ve Meclisi Ali tasvip etmiştir. Bu sırada bende bankanın müstakil olması arzusu çok şiddetli idi. Bu esasta istiklâli temin ettiği için bu maddeleri tabii müdafaa ettim. Fakat bu maddelerin sonradan yayınlanan kanunlarla bu derece müessir olacağını elbette tahmin edemezdim. Zaten esas maddelerden birinde “bankanın umumî kanunu gelinciye kadar” diye bir işaret vardır. Şu halde bankaya hakikî vaziyetini aldırabilmek bu günkü iyi faaliyetini daha ciddî bir surette halka anlatabilmek için yine bankanın tam ve kâmil kanununu yapmak lâzımdır. Ve Şimdiye kadar bu kanun gelmedi.

Binaenaleyh bu gün müzakere ettiğimiz kanun dahi umumî ve mükemmel bir kanuna konu olacak ahkâmı ihtiva etmiyor. Yani çiftçiye ikraz (borç verme) işlemlerinde sağlanan kolaylıklar ve saireye karşılık çiftçinin de borcunu tanınması lüzumu sıkı bir surette teyit olunuyor, bazı külfetler kalkmakla beraber faydalı yardım amacına tamamen karşılık gelmiyorsa da Ziraat Bankası bu gün çok iyi bir banka halindedir. Bu hakikaten çiftçi için de

tüccar için de çalışan bir bankadır. Bazı arkadaşlar bu banka çiftçiye ait olan sermayeyi ticarete de kullanıyor diye şüphe ediyorlar. Hakikatte böyle değildir. 1928 senesi bilânçosunda; bankanın asıl sermayesi “23” milyon 600 kûsur bin liradır. 2 milyon lira kadarı demirbaş eşya ve sairedir. Geri kalan kısmı “20” milyon kûsur bin liradır. Ziraatçıya verdiği borçlar toplamı “26” milyon 800 bin kûsur liradır. “6” milyon kadar fazlası uzun vadeli tevdiat ve saireden geçirilmiş oluyor. “28” milyon kadar tevdiatta, kalanının da ticari işlemlerde kullanılması lâzım gelir.

Görülüyor ki ziraatçılara borç olarak verdiği parası daha fazladır. Bilançoda bunlar bittabi devir yapmak suretiyle “259” milyonluk bir muamele ifade etmektedir. Banka bir taraftan asıl çiftçinin sermayesini çiftçiye hasretmekle beraber diğer taraftan da tevdiatından ilâve etmek ve kalanında ticarete kullanmak suretiyle hakiki bir banka vazifesi yapmaktadır. Fakat bankanın bu günkü vaziyeti bu esas maddelerdeki mühmel(ihmal edilmiş, manasız) hükümlerin ıslahını zaruri kılmaktadır. Bu maddeler bu halde bırakılamaz. Banka için hakiki bir kanun yani ihtiyacını tamamen temin edecek, çiftçi ile banka arasında mütekabil vazife ve hakları ihtiva eyleyecek kâfi bir kanun lâzımdır. Binaenaleyh, İktisat Vekili Şakir Beyefendi arkadaşımızın himmetlerinden böyle bir kanunun gelecek toplantı senesine yetiştirilmesini çok rica ederiz. Mevzu müzakere olan kanunun bu maddelere ait olan kısmında ayrıca kanaatimi ve teklifimi arz edeceğim. Şimdilik müzakerenin kifayetini teklif ediyorum efendim⁸⁶⁶.

İsmet Bey'in bu değerlendirmelerinden sonra söz alan İktisat Bakanı Edirne milletvekili Şakir Bey, hazırlanan kanun tasarısının bazı noksanlarının olabileceğini, maddelere geçildikten sonra bunların düzeltilebileceğini, çiftçinin yararına olan bu kanun tasarısının kabul edilmesini gerektiğini belirtmiştir⁸⁶⁷.

Alakadar Bakanın bu açıklamasından sonra oylanan kanun tasarısı üzerinde bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra kanun, 186 oyla, aşağıdaki esaslar dâhilinde kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir⁸⁶⁸:

Madde 1: Ziraat Bankasının aslî sermayesi 100 milyon liraya ulaşınca kadar menafi hissesinin istifasına devam edilir. Yedek sermaye asıl sermayenin % 50'sini geçemez.

Madde 2: 1 Haziran 1929 tarih ve 1470 numaralı ziraî kredi kooperatifleri kanununun 20. maddesinin hükümleri Ziraat Bankasına da teşmil edilmiştir.

Madde 3: İkras muamelelerinde Ziraat Bankasına teminat gösterilen gayrimenkullerin ipotek muameleleri banka memurlarının yazılı talebi üzerine, tapu idarelerince hiç bir harç ve resim, pul ve saireye tabi olmaksızın, ibraz olunacak borç ve tapu senetlerine dayanarak, takrir alınmayarak, derhal ifa ve tescil olunur.

⁸⁶⁶ TBMM ZC., D.III, İS.IV, C.XX, s. 93-94.

⁸⁶⁷ TBMM ZC., D.III, İS.IV, C.XX, s. 94-95.

⁸⁶⁸ TBMM ZC., D.III, İS.IV, C.XX, s. 96-102 ve 122.

Madde 4: Ziraat Bankasının ipotekli alacağı vadesi geldiğinde ödenmezse, borçluya ve kefiline veyahut bunların kanunî ikametgâhlarına bankaca bir ihbarname tebliğ edilerek borcun ödenmesine davet olunur. İhbarnamenin tebliğinden itibaren 30 gün içinde borç ödenmediği takdirde ipotekli gayrimenkul ayrıca kıymet takdiri ve el koyma merasimine tabi olmaksızın banka tarafından bir buçuk ay müddetle açık arttırma suretiyle satılığa çıkarılır. Müddet bitince bankaca talibine geçici ihalesi yapılır veya gerektiğinde gayrimenkulün tasarruf hakları satın alınır ve borçluya bir ihbarname tebliğ olunarak 15 gün içinde borcunu ödemezse kesin ihale yapılmak üzere keyfiyetin kiraya tevdi edileceği bildirilir. Bu müddet de geçtikten sonra kesin ihalenin icrasına karar vermek üzere evrak mahalli icra dairesine verilir. İcra başkanı 3 gün içinde karar vermeye mecburdur. Kesin ihale kararının çıkmasından sonra borçluya başka bir ihbar ve tebliğe lüzum olmaksızın ipotekli gayrimenkulün talibi namına kayıt ve tescili için icra tarafından tapu idaresine müzekkere yazılır. Banka alacağını faiz ve masraf ile arttırma bedelinden istifa eder.

Madde 5: Bankaya rehin edilen zirai hâsılatı, esham ve tahvilât ve sair menkullerin, rehin edildikleri zamandaki kıymetleri % 10'dan fazla düşer veya borcun vadesi gelerek ödenmezse borçluya veya kanunî ikametgâhına borçlunun kıymetindeki noksanın tamamlanması veya borcun ödenmesi için bir haftadan 15 güne kadar olan müddetli bir ihbarname tebliğ olunur. Bu tebligat hükmünü borçlu ifa etmediği halde, bankaca bir hüküm istihsaline ve icra dairesine müracaata mahal kalmaksızın, rehin edilmiş olan mallar piyasa rayicine göre satılarak bedelinden masrafiyla birlikte alacak istifa olunur.

Madde 6: Ziraat Bankası tarafından veya bankanın kefaletiyle satın alınıp çiftçilere borçlandırılarak teslim olunan ziraat aletleri ve hayvanlar, borçluya teslimi tarihinden borcun tamamen ödenmesine kadar, bankaya rehin edilmiş hükümdedir. Bu gibi mallar, bedelleri ödeninceye kadar borçlu olan sahipleri tarafından başkalarına satılamayacağı gibi rehin de edilemez. Bu hükme muhalif olarak 3. şahısların ellerine geçen aletler ve hayvanlar, banka tarafından mahallin en büyük mülkiye memuruna yazı ile bildirmesi üzerine Hükûmetçe idareten istirdat ve bankaya teslim olunur.

Madde 7: Bankaca lüzum görülen mahallerde, tecrübe mahiyetinde olmak üzere, geçici olarak seyyar ikraz(borç verme) ve tahsil(borç alma) ajanları ihdas edilebilir.

Madde 8: 12 Mart 1916 tarihli Ziraat Bankası kanunuyla "444" numaralı kanunun bu kanun hükmüne aykırı olan hükümleri kaldırılmıştır.

Madde 9: Bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 10: Bu kanunun hükümleri Hükûmet tarafından uygulanır.

Ziraat Bankası'nın işleyişi hakkındaki bu değişikliklerle banka, tarım ve ticaret alanlarında daha faal bir kurum haline getirilmiştir.

10- Benzinle Çalışan Traktörlerden Mazotlu Traktörlere Geçiş:

1929 Ekonomik Krizi'nin etkilerini en aza indirmek isteyen Hükümet, tarım sektöründe tasarruf sağlamak amacıyla, benzinle çalışan traktörler yerine mazotla çalışan traktörlerin kullanımını arttırmak ve atlı ziraatı teşvik etmek için ziraat makineleri hakkındaki vergi kanununda düzeltme öngören kanun tasarısını 10 Haziran 1930'da Meclis gündemine taşımıştır.

Petrolle çalışan traktörlerin, belirli miktarda tazminat verilerek toplattırılmasını öngören kanun tasarısı hakkında söz alan İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamayla, kanun teklifinin destekçisi olmakla birlikte, meselenin daha iyi anlaşılması için İktisat Bakanından açıklama istemiştir.

İsmet Bey'in, "Memlekette petrolle işliyen traktörleri bu vaziyette bırakacak olursak tazminat vererek memlekette bu traktörlerin toplanmasında Hükümetçe düşünülen menfaat nedir" şeklindeki sorusu ve kanun hakkındaki açıklama talebi üzerine söz alan, İktisat Bakanı Edirne milletvekili Şakir Bey, İsmet Bey'in sorusunu oldukça isabetli bulduğunu söyleyerek, kanun tasarısının uygulanması halinde, zirai faaliyetlerde maliyetin azalacağına şu sözlerle işaret etmiştir: "...şu tarzda arz edebilirim ki elyevm (1844) traktörümüz vardır. Vasatı her traktörün (500) dönüm iş yaptığını nazarı itibare alacak olursak senevî bir milyon dönüm traktörle ziraat yapmış oluyoruz. Gerek memleketimizde gerek hariç memleketlerde resmî mahiyeti haiz yapılan tecrübelerden şu neticeye vasıl olmuştur ki ağır yağ yakan traktörler istimali halinde bu gün kullandığımız petrol ve benzinle müteharrik traktörlerden lâakal dönüm başına bir liradan fazla az masraf olmaktadır. Memlekette bir milyon dönüm zirâat yaptığımızı nazarı itibare alırsak maliyete icra edeceği tesir senede bir milyon lira raddesindedir. Bu kanun lâiyhası evvelâ maliyetten bir milyon lira tenziline matuf olarak düşünülmüş bir kanun lâiyhasıdır. Bunu kiloya tahville hesap ettiğimiz zaman kilo başına maliyette yapacağı tesir meselâ buğdayda (60) para oluyor. Mevcut traktörlerimizden ağır yağ kullanan traktörleri kullanırsak buğday istihsalinde kilo başına (60) para elde edeceğiz..."⁸⁶⁹.

İktisat Vekili Şakir Bey, yapmış olduğu açıklamayla; meclisi aydınlatmış ve yapılan görüşmeler neticesinde kanun, 179 evet oyuyla kabul edilmiştir. İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarla kanunu desteklemiştir. Kabul edilen kanuna göre:

1- 22 Şubat 1926 ve 2 Haziran 1929'da kabul edilen kanunlar doğrultusunda traktör, motorlu pulluklar ve biçer-döver makinelerinde kullanılan petrol ve benzin vergilerinin muafiyetine dair olan hükümler, 1930 yılı sonu itibariyle kaldırılmıştır.

2- Kanuna aykırı davranışta bulunanlara para cezası, hapis cezası ve ticaretten men cezası verilmesinin yanı sıra, bu kişilerin mallarına devlet tarafından el konulmasına karar verilmiştir⁸⁷⁰.

⁸⁶⁹ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XX, s. 174-175.

⁸⁷⁰ TBMM ZC., D. III, İS. III, C. XX, s. 174-177. Oylama için bkz. s. 188-191.

Böylelikle, yaşanan iktisadi sıkıntıları gidermek ve zirai üretim maliyetlerini azaltmak amacıyla; benzinle çalışan traktörlerin yerine, yakıt maliyeti daha ucuz olan, mazotla ve ağır yağlarla çalışan traktörlerin kullanılması teşvik edilmiştir. İsmet Bey, İktisat Bakanı'na sorduğu sorularla meselenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

11- İsmet Bey'den Usule Dair Açıklamalar:

İsmet Bey'in Meclis çalışmaları boyunca sıklıkla sarf ettiği sözlerin başında "usul-ü müzakereye dair söz istiyorum" cümlesi gelmektedir. Usule aykırı gördüğü durumlarda bu özelliğini öne çıkaran İsmet Bey, Meclis görüşmelerinin usul dairesinde devam etmesi gerektiğini dile getirerek, bunun Meclis'in işleyişi için temel olmasında ısrar etmiştir.

İsmet Bey'in Üçüncü Meclis Dönemi'nde yaptığı usul açıklamalarına iki misal vererek, konuyu daha anlaşılır hale getirebiliriz:

a- Müstahdemlerin Ecnebi Kadınlarla Evlenmesinin Yasaklanması Tartışmaları:

Meclisin 1 Ocak 1931 tarihli oturumunda; memurların, ecnebi kadınlarla evlenmesini yasaklayan kanunun ücretli müstahdemlere de teşmil edilip edilemeyeceği meselesi görüşülmüştür. Sanayi Bakanlığı'nın resmi yazısına atfen, Başbakanlıktan yazılan resmi yazı hakkında, geçici komisyon toplanarak bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre; Memurlar Kanunu'nun 4. maddesinin (Z) fıkrasıyla, emeklilik kanununun 12. maddesi ve müstahdemlere dair 5. maddenin gayet açık olduğu ve tefsire gerek olmadığı belirtilerek, ecnebi kadınlarla evlenmeyi yasaklayan kanunun ücretli müstahdemler için de geçerli olması gerektiği belirtilmiştir. Meselenin komisyona havale edilerek, bir kanun hazırlanması teklifinde bulunan Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey'in bu yöndeki teklifi üzerine söz alan İsmet Bey, "Efendim; müzakere sırf tefsir mevzuuna münhasırdır. Hâlbuki Süleyman Sırrı Bey bu memnuiyetin(yasağın) müstahdemine de teşmil edilmesini istiyorlar. Bu başka bir mevzudur. Kendileri böyle bir teklifi kanunî yapabilirler. Binaenaleyh usulen mazbatanın reye konulması lâzımdır" diyerek usule dair bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama üzerine meclis başkanı, komisyonun teklifini oylamaya sunmuş, kabul edilen bu öneriyle birlikte ecnebi kadınlarla evlenmeyi yasaklayan kanunun ücretli müstahdemlere de teşmili onaylanmıştır⁸⁷¹.

b- Gereksiz Aflar Konusu:

İsmet Bey, TBMM'nin 2 Şubat 1931 tarihli oturumunda; Ankara İstiklâl Mahkemesince 10 sene hapse mahkûm edilen Süleyman Radi Bey'in sıhhî vaziyetinden dolayı geri kalan cezasının affı hususunda Hükûmet'in ve Adliye Komisyonu'nun mazbataları ve meseleye dair verilen önerge

⁸⁷¹ TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXIV, s. 25-26.

hakkında söz alarak, “Efendim; Adliye Encümeninin mazbatasını usul hakkındadır. Bu önerge esas hakkındadır. Binaenaleyh esbabı mucibesiz(gerekçesiz) bir aftır. Evvelâ Adliye Encümeninin mazbatasının reye konması lâzımdır. Ondan sonra af önergesi reye konulur” şeklinde, usule dair bir açıklama yaparak; gerekçesiz affın yanlış olduğuna işaret etmiştir. İsmet Bey’in bu açıklamasından sonra şahsın affına gerekçe gösterilen sağlık raporu hakkında tartışmalar yaşanmış ve mesele sağlık komisyonuna havale olunmuştur⁸⁷².

12- İsmet Bey’in Meseleleri Etraflıca Değerlendirmesi:

TBMM’de ele alınan meselelere tek yönlü bakmayan İsmet Bey, ilgili konuyu farklı yönleriyle değerlendirerek, daha kapsamlı çözümler üretmeye gayret etmiştir. O, mecliste yaptığı konuşmalarda; sorunların hukuki bir zeminde çözüme kavuşturulması için ele alınan konu hakkında etraflıca düşünmek gerektiğine işaret ederek, uygulanabilir çözümler üretmiştir.

TBMM’nin 21 Mart 1931 tarihli oturumunda; Ordu milletvekili Şevket Bey’in, sahipleri tarafından terk edilen ve tasarruf hakkı hazineye ait olan mallardan açık artırma usulüyle satılanların bedellerinin ödenmesi hakkındaki kanun teklifi ile hazineden taksitle taşınmaz mal satın almış olanlara, borçlarını ödemede kolaylık gösterilmesi hakkında hükümetin kanun tasarısı ile maliye ve bütçe komisyonlarının mazbataları görüşülmektedir.

Teklif sahibi Şevket Bey, görev yapmakta olduğu dilekçe komisyonuna gelen resmi ve hususi mektuplardan yola çıkarak, halkın önemli bir iktisadi buhran içerisinde bulunduğunu ve birkaç yıldır meydana gelen kuraklığın da bu sıkıntıyı arttırdığını dile getirerek, teklifinin gerekçesini ortaya koymuştur.

Şevket Bey’in teklifi doğrultusunda hükümet; arazi bedellerinin ertelenmesi hakkında şu kanun teklifini hazırlamıştır:

Bedelleri taksitle ödenmek üzere 1929 senesi Aralık ayı sonuna kadar hazine tarafından taksitle satılmış bulunan her türlü ziraata mahsus arazi, bağ, bahçe, zeytinlik, fidanlık, fıstıklık ve emsali ile gelir getirmeyen arsaların ihale tarihinden itibaren taksitlerinden ödenmemiş kısımları bir misli müddet ilâvesi suretiyle ve fakat müddet toplamı 12 seneyi geçmemek ve senelik % 5 faiz alınmak şartıyla ertelenmiştir.

İzmir milletvekili Kamil Bey, bedelleri taksitle ödenmek üzere satılan mallar hakkındaki hükümetin teklifinde, araziden başka imalâthanelerin, tasirhanelerin(yağ atölyesi) ve fabrikaların da bulunduğunu ancak Bütçe Komisyonu’nun bunları tasarından çıkardığını söyleyerek, bu konuda komisyondan açıklama istemiştir. Bütçe Komisyonu adına söz alan Gaziantep milletvekili Ahmet Remzi Bey ise Kanun teklifinin bağ ve bahçe gibi taşınmaz malların geliri olan mahsullerin fiyatlarında son zamanlarda

⁸⁷² TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXV, s. 3-10.

meydana gelen düşme ve hatta kuraklık dolayısıyla zor durumda bulunan ziraat erbabının bu sıkıntısından dolayı hazırlandığını belirtmiştir. Ahmet Remzi Bey, sunduğu gerekçeye dayanarak; kanun teklifinin imalathane ve fabrika sahiplerine teşmil edilmesinin sakıncalı olacağına işaret etmiştir⁸⁷³.

Konu hakkında söz alarak uzun ve açıklayıcı bir konuşma yapan İsmet Bey, hem meselenin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuş hem de meselenin, vermiş olduğu önerge doğrultusunda kabulünü sağlamıştır. Konuşmasında, Ahmet Remzi Bey'in açıklamalarının yetersiz olduğunu söyleyen İsmet Bey, Bütçe Komisyonu'nun önerisini, amaca hizmet etmeyeceği gerekçesiyle reddetmiştir.

İsmet Bey, "...Şimdi bu tekliflerin mevzuları itibarile aralarındaki farkları telif esaslarını birer birer tetkik etmeden ihtiyaca en muvafık olan şekli tasvip ve takdir etmek, zannederim kolay olmaz..." diyerek tüm tekliflerin detaylı bir şekilde karşılaştırılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey, ziraatla uğraşan ahali kadar, imalathane ve fabrikaların da zor durumda olduklarını belirterek, imalathanelerin önemini, "...Onların (ziraatle uğraşanları kastederek) istihlâkini ihzar ve temin eden ve onun kıymetini az çok tezyide hadim olan müessesatı ziraiye ve sanaiye..." şeklindeki sözleriyle ortaya koymuş, çiftçinin ayakta durabilmesi için zirai ürünleri işleyen işletmelerin de büyük bir öneme haiz olduklarını dile getirerek, bu imalathane ve fabrikaların da kanuna dâhil edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Mesele hakkında hazırlanan kanun tasarısıyla hükûmetin, bütçe ve maliye komisyonlarının tekliflerini inceleyen İsmet Bey, tüm bunları mukayese ettiği konuşmasında Meclis kürsüsünden şöyle seslenmiştir:

"Efendim; Remzi Beyefendinin mütaleası bendenizi tatmin etmedi, mevzuu müzakere olan mesele hakkında bir teklifi kanuni var, bir de Hükûmetin getirdiği lâyiha var. Sonra encümenlerin tadilen tanzim ettikleri şekiller vardır. Bu şekiller, tediye müşkülâtını icap eden sebeplerde birleşiyorlar. Fakat bu sebeplerin gayrimenkul neviler üzerinde icra ettiği tesirde ihtilâf ediyorlar (Ayrılıyorlar sesleri). Şimdi bu tekliflerin mevzuları itibarile aralarındaki farkları telif esaslarını birer birer tetkik etmeden ihtiyaca en muvafık olan şekli tasvip ve takdir etmek, zannederim kolay olmaz.

Bendeniz bu noktai nazardan bu teklifleri bir dereceye kadar tetkik ve mukayese ettim. Ordu Mebusu Şevket Bey arkadaşımız İstida Encümeni Reisidir. Esbabı mucibesinde izah ettiği veçhile encümene resmî ve hususî vuku bulan birçok müracaatlar ve şikâyetlerin tetkiki neticesinde, bu emvali milliye ve metruke satış bedellerinde tediye müşkülâtını hafifletecek bir tedbirin kanunileştirilmesi lâzım olduğu kanaatına vasil olmuştur.

Şevket Bey, bu teklifini iki esasa istinat ettirmiştir. Birisi alelittak hazineден satılan gayrimenkul bedellerinin borçlanma kanununa tevfikan tecili, ikincisi de ihale esnasında muayyen olan taksitlere ilâve edilecek müddetler için % 5 faiz verilmesidir. Hükûmetin lâyihası; tediyeyi işkâl eden

⁸⁷³TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXVI, s. 72.

esbabı kabul etmekle beraber, tediye müşkülâtına en çok maruz nevlere nazarı dikkate almıştır. Hükümet tediye müşkülâtını vaki müracaatlar dolayısıyla kabul ve bu bapta kolaylık gösterilmesinin lâzım olduğunu ifade ediyor. Fakat hazinenin geniş bir surette muzaheret etmesi için vaziyetinin müsait olması lâzım geldiğini de ilâve ediyor. Bu noktai nazardan, bilûmum satılmış gayrimenkullere şamil bir tecilden ziyade tediye müşkülâtının en ziyade mevcut olduğu nevlere ait bir tecilin, kanunlaştırılmasını teklif ediyor ve esbabı mucibesinin sonunda mühim bir nokta dahi dermeyer ediyor. Bu da, muhacir, mülteci ve harikzedeler hakkında yapılan kanunla bunlara müsait şeraitle emval verildiği ve sair kolaylıklar gösterildiği ve hazinenin daha geniş muzaheret yapabilmesi imkânının olmadığı ve binaenaleyh bu müsaadenin yalnız bazı nevi gayrimenkullere hasrı zarurî olduğu noktalarıdır. Bu noktai nazardan Hükümetin getirdiği teklif makuldür. Meselâ Hükümet teklifinde ziraate mahsus her nevi arazi ile mahsulâtı ziraiyeyi işliyen imalâthaneleri bu müsaadeye mazhar ediyor.

Bendenizce en çok tediye müşkülâtını icap eden sebeplerden birisi mahsulât arzıyye kıymetlerinin son derece düşkünlüğüdür. İkincisi; mahsulât araziyye işleyen ve onların istihlâkini temin eden fabrika ve sanayii ziraiye müesseselerinin vasaitsizliğidir. Binaenaleyh müsaade hem mahsulâtı arzıyyeye ve hem de bu mahsulâtı imal ve ihzar eden, bunlarla alâkadar olan müessesata şamil olacaktır. Yani kanun, iki faideyi temin etmektedir. Bunun birisi, maddî olarak tecildir. Diğeri de mahsulâtı araziyyeyi kıymetleştiren müessesatı ziraiye ve sanayiye de buna ilâvedir. Yani en çok düşünülmüş ve makul bir tedbirdir. Yalnız bu suhuleti ve faideyi temin edecek tecil şeklinde Maliye Encümeni ile Hükümet arasında ufak bir ihtilâf var, o da şudur: Hükümet tediye kolaylaştırmak için yaptığı tedbiri, bittabi bu müşkülâtın zevalile hitama erdirmek istiyor. Bundan dolayı azamî dört sene kadar tecil salâhiyetini alıyor. Bu azamî dört sene içinde iki, üç senelik olduğu gibi dört senelik te tecil olabilir. Binaenaleyh müşkülât devam ettikçe bu tedbir hellümmecera devam eder. Bu devam ettikçe aslî taksitlerin tedahül etmesi vaziyeti de hâsıl olur. Misalini arzedeyim: dört taksiti veyahut altı taksiti kalmış olan bir medyundan bu taksitlerin rubunu peşin alacak ve bakiyesi tecil edecektir. Farzedelim ki Hükümet azamisini yaptı. Yani bakiyeyi dört sene müddetle tecil etti. Bu takdirde dördüncü sene taksiti ile taksitlerin üç rubu birikmiş olur ve bunları ilânihaye temin etmek için gayri muayyen bir zaman tecil etmek lâzım gelir. Tecil edince de buna üç rubu daha ilâve olunacaktır. Hâlbuki Maliye Encümeni, bütün tecil müddetini, azamî 12 sene olarak borçların nisfının peşin alınması esasını kabul etmiştir. Maliye Encümeni nisfını alıyor ve nisfını tecil ediyor. Meselâ dört bin lira borçlu ve dört sene taksitli bir medyun farz ediniz, taksitlerini biner lira verecekken şimdi sekiz seneye taksim edildiği için beş yüz verecektir, yani nisfını verecektir. Şu halde Maliye Encümeni tecil şeklini kat'î esasata ve muayyen zamana istinat ve hasretmiştir. Yine Maliye Encümeni, gayrimenkulün nevi itibarile Hükümetin teklif ettiği gayrimenkulleri aynen kabul etmiş ve başka hiç bir şey ilâve etmemiştir. Yalnız bir mesken ilâve etmiştir. Bu mesken de mutlak değil mukayyettir. Malûmu Âliniz bizde halk ev sahibi olma arzusunun

izhar eder. Onun için sekiz taksit ile ev almıştır ve bu günkü müşkülât onu müteessir etmiştir. İşte encümen bunu düşünerek tek bir mesken almış olanları da ilâve etmiştir. Hatta bendeniz Maliye Encümeninin müzakeresi esnasında, mesken ilâve edilince arsaların dahi ilâve edilmesi muvafıkı adalet olur mütaleasında bulundum. Fakat bu bahsin müzakeresi kapanmış olduğu için nazarı dikkate alınmadı. Bilâhare tetkik ettiğimde, arsaların, Maliye Encümenince doğrudan doğruya akara mukabil ve tek olmak kaydile ilâve edilen mesken mahiyet ve vasfında olmadığını ve arazi vergisi tadilâtında arsaların dahi hissesini aldığını anladığım için bunun üzerinde ısrar etmeği muvafık bulmuyorum. Maliye Encümeni Hükümetin getirmiş olduğu lâyihadaki nevi gayri menkulü tamamen almış ve esas maksada dahil olan tek bir meskeni dahi ilâve etmiş bir de arz ettiğim mahzurları ki, o mahzurlar çok mühimdir, nazarı dikkate almıştır. Bendeniz Maliye Encümeninde, Hükümetin tecil şeklini müdafaa etmiştim. Bilâhare esbabı mucibeyi okuduğumda gördüm ki, bu esbabı mucibe çok muhiktir. Tecili kati esasında müfrit olmıyan mutedil bir esasa istinat ediyor.

Bütçe Encümeninin tadiline gelince: Bütçe Encümeni, yalnız tediye müşkülâtının çok müessir olduğunu, mahsulâtı araziye kıymetinin düşüklüğünü nazarı itibare almış ve müsaadeyi, ona hasretmiştir. Onların istihlâkini ihzar ve temin eden ve onun kıymetini az çok tezyide hadim olan müessesatı ziraiye ve sanaiyeyi çıkararak yerine kuvvetsiz bir esbabı mucibe ile irat getirmiyen arsaları koymuştur. Esbabı mucibeyi eyice tetkik ettim, itminan bahş bir şey göremedim.

Tediye müşkülâtının müessir olduğu mahsulâtı arziyenin istihlâkini temin eden, kıymetini artıracak olan ve Hükümetin lâyihasında da münderiç bulunan gayrimenkul neveleri hakkında kolaylık göstermek, tediye müşkülâtının manen dahi defi çaresini aramak demektir. Bütçe Encümeni bu noktayı nazarı dikkate almayarak ve arazi kelimesini, tarla, bağ, bahçe, fidanlık, fıstıklık ve saire diye tafsil ederek satırları doldurmuş ve esas ruhu, hakikî kuvvei müeyyedeği ortadan kaldırmıştır. Encümen belki bütçe noktai nazarından, bütçenin vaziyeti itibarile bu işte bir az daha dar hareket etmek mecburiyetini hissedebilir. Bendeniz encümenin noktai nazarını tenkit etmiyorum. Yani encümenin noktai nazarını muahaza etmek katiyen hatırıma bile gelmez. Eğer Bütçe Encümeni dahi vaziyetin müşkülâtını nazarı dikkate alarak Maliye Encümeninin teklifine muvafakat ederse, bu teklif zaten Hükümetin teklifinin aynidir. Bendeniz bu teklifin müzakere ve reye konulmasını teklif ediyorum, ümit ediyorum ki Bütçe Encümeni de buna muhalefet etmez. Çünkü ihtiyaca en ziyade tevafuk eden bir tekliftir”

Konunun ehemmiyetini ve aciliyetine bu sözlerle dikkat çeken İsmet Bey'in konuşmasında öne çıkan hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Çeşitli imalathaneler ve fabrikalar da, bu kanuna dâhil edilmelidir. Çünkü bu işletmeler de, zirai ürünleri işledikleri için, ziraatle uğraşanlar gibi zor durumdadırlar.

2-Hükümetin teklifinde borçların ödenme süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Maliye komisyonu ise bu süreyi 8 sene olarak tespit etmiştir.

Dolayısıyla yeni bir sıkıntıya mahal vermemek için Maliye komisyonunun teklifine göre borçların 8 senede ödenmesi daha isabetli olacaktır.

3-Yine Maliye komisyonunun teklifi doğrultusunda; hiç evi olmamak kaydıyla ev satın alanların da bu kanun kapsamına alınarak, borçlarının taksitlere bölünmesi uygun olacaktır.

4-Bütçe komisyonunun teklifi de yetersizdir. Çünkü teklifine sadece ziraat yapılan arazileri ve gelir getirmeyen arsaları dâhil etmiş, imalathaneleri çıkarmıştır.

5-Kanun tasarısının esas gerekçesi; devlete olan borçların ödenmesinde meydana gelen “ödeme güçlüğüdür”. Bu nedenle yapılacak olan kanunun sınırları, bu doğrultuda tespit edilmelidir⁸⁷⁴.

İsmet Bey, yapmış olduğu konuşmasıyla tüm teklifleri mukayese ederek, meclisi tasarı hakkında bilgilendirmiştir. Öne çıkardığı tespitlerle; yapılacak kanunun adaletli olması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. Kanunun; ev sahibi olmak amacıyla borçlananları da kapsamı gerektiğini savunmuştur. Yine, ziraatla uğraşanların yanı sıra zirai ürünleri işleyen fabrikaların da göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmiştir. Konuşmasında hem bütçenin durumunu hem de halkın hukukunu göz önünde bulundurarak, daha kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır.

İsmet Bey'in konuşmasından sonra söz alan konuşmacılardan Beyazıt milletvekili ve Maliye Komisyonu sözcüsü İhsan Bey, İsmet Bey'in açıklamalarını destekleyici kısa bir konuşma yapmış ve sonrasında önergelere geçilmiştir. Önergeler hakkında yapılan açıklamalardan sonra, İsmet Bey'in önergesi kabul olunarak, Maliye komisyonunun hazırladığı ve İsmet Bey'in yapmış olduğu mukayese ve izahatlarla Meclis'in desteğini alan aşağıda belirtilen madde kabul edilmiştir:

Hazineden taksitle taşınmaz mal satın almış olanların taksit bedellerinin ertelenmesi hakkında kanun: Bedelleri taksitle ödenmek üzere hazineden her türlü ziraata muhassas arazi ile mahsulâtı ziraiyeyi ihzar, imal ve tasfiye eden veya faaliyeti mahsulâtı ziraiye ile alâkadar olan imalâthane, tesirhane, fabrika ve mümasillerini iştira edenlerin veya bir mesken satın alanların ihale tarihinden itibaren bedellerinin tesviyesi için kabul edilen 8 taksitten ne kadarı kalmış ise bu mütebaki taksitler, bir misli ilâvesi suretiyle ve fakat müddetin toplamı azami 12 seneyi geçmemek ve ertelenen tutardan senelik % 5 faiz alınmak şartıyla ertelenmiştir⁸⁷⁵.

Tasarının bu haliyle kabulünden sonra, tasarıda geçen faiz meselesine itirazlar olmuştur. Bu itirazlar karşısında söz alan İsmet Bey, "...Bundan dolayı faiz meselesini kaldırmak doğru değildir, müessir olan gayrimenkulleri kabul ederken ileri attığımız taksitlere ait yüzde beş faiz ile – hukuku medeniyede de yüzde beş faiz kabul edilmiştir - binaenaleyh ben bunun taraftarı değilim. Bir taraftan Hazineden fedakârlık yapılırken, diğer

⁸⁷⁴ TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXVI, s. 72-74.

⁸⁷⁵ TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXVI, s. 75.

taraftan da ayrıca zarar vermek doğru değildir” şeklindeki sözleriyle; hazine dengelerinin de göz önünde tutularak, % 5 faizin tasarıda bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. İsmet Bey’in bu açıklaması, Maliye Bakanı Çankırı milletvekili M. Abdülhalik Bey tarafından da desteklenmiş ve yapılan oylamada, faizin tasarıdan çıkarılması teklifi reddedilmiştir.

Faizin tasarıdan çıkarılması teklifinin reddinden sonra, Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey ile Ankara milletvekili İhsan Bey’in, “gelir getirmeyen arsaların da tasarıya ilavesi”ni öngören teklifleri kabul edilmiştir⁸⁷⁶.

Böylece kanun tasarısındaki noksanlıklar giderilmiş, kanun daha adaletli bir hale getirilerek hukuki bir zemine kavuşturulmuştur. İsmet Bey, yapmış olduğu konuşma ve açıklamalarıyla, meclisi ikna ederek tasarının bu halde kabulünde etkili olmuştur.

13- İsmet Bey’in Kanunların Hukuki Olması Yönünde Israrı: Önceki Dönelmlere Ait Bir Meselenin Çözümü:

TBMM’nin 26 Mart 1931 tarihli oturumunda, 1920-1929 yılları arasında bütçeden avans olarak alınarak hariciye memurlarına verilen maaşlar ile çeşitli harcırahlar için harcanan bütçe harici paraların, bütçeye dâhil edilerek; bu giderlerin kayıt altına alınması konusu görüşülmüştür. İsmet Bey, tasarı hakkında söz alarak kanunlara aykırı bir durumun olmaması yönünde çaba sarfettiği görülmektedir.

Konuyla alakalı 3 maddelik* kanun tasarısı hakkında Maliye Bakanı’nın yanı sıra İsmet Bey’in de araların da bulunduğu konuşmacılar açıklamalar da bulunmuşlardır.

Tasarıyı genel olarak kanunsuz bulduğunu ifade eden İsmet Bey bu düşüncesini, Maliye Bakanı Çankırı milletvekili Abdülhalik Beyden sormuş ve açıklama istemiştir: “Tahsisat senesi geçtikten sonra avansın mahsubu yapılır mı? Yani bunu muvafıkı kanun buluyor musunuz? (Gürültüler)”. Bu soru karşısında istediği açıklamayı alamayan İsmet Bey, üçüncü maddeye de itiraz etmiş: “Efendim; maddenin sonunda bir taraftan tahsisat diğer taraftan da masraf kaydı yapılır, deniliyor. Hâlbuki bütçeye tahsisat konuluyor, fakat masraf kaydı burada varit olamaz. Bütçeye bir taraftan

⁸⁷⁶ TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXVI, s. 76-77.

* **Madde 1:** 1920 senesinden 1929 malî senesi nihayetine kadar genel bütçeden avans suretiyle yapılan sarfiyattan şimdîye kadar mahsup muamelesi yapılmayan meblağlar, bütçelerinde karşılığı olmak şartıyla 1930-1931 seneleri bütçelerinde (1920-1929 seneleri mahsubatı) namıyla açılacak bir fasıldan mahsup olunur. Bu suretle mahsubu icra kılınan meblağlar tahsisat olarak mahsup edildiği sene bütçesine ilâve olunur. **Madde 2:** İktisat Bakanlığı’nın 1925 senesi bütçesinden, seyyar sergi masrafı için avans olarak verilip 1926 senesinde sarf olunan meblağların dahi 1925 senesindeki tahsisatı karşılık tutulmak suretiyle birinci madde gereğince mahsubu icra kılınır. **Madde 3:** 701 numaralı kanun gereğince evrak-ı naktiyenin tebdili için tahakkuk ve tediye olunan 1.803.820 liranın bütçeye mevzu tahsisatına bakılmaksızın 1930 senesi bütçesinde bir taraftan tahsisat ve diğer taraftan masraf kaydı icra olunur.

tahsisat diğer taraftan da masraf kaydolunur cümlesinin manası olamayacağı zannındayım⁸⁷⁷ diyerek, bu paranın zaten geçmiş dönemde harcandığını ifade ederek, bunun yeniden harcama olarak gösterilmesinin yanlış olacağına işaret etmiştir.

İsmet Bey'in ve tasarıda geçen rakamlara itiraz eden diğer konuşmacıların açıklamaları üzerine 3. madde yeniden görüşülmek üzere tehir edilmiş, diğer maddeler kabul edilmiştir⁸⁷⁸. İsmet Bey yaptığı açıklamalarla, tasarının hukuki çerçevede ele alınmasını istemişse de yalnızca 3. Maddenin yeniden görüşülmesini sağlamıştır.

14- Dünya Ekonomik Bunalımına Karşı Meclis'in Olağanüstü Toplantıya Çağırılması:

1929 yılı, dönemin iktisat politikalarının bir anlamda ciddi bir sarsıntı geçirdiği ve bir iki yıl içinde başlayacak temel bir yenilenmenin ilk belirtilerinin gözlemlendiği bir uğraktır⁸⁷⁹. Dünya kapitalizminin merkezlerinde patlak veren büyük buhran; pek çok az gelişmiş ülkeyle beraber(mesela Latin Amerika ülkeleri), Türkiye'yi de etkiledi. Büyük buhran, hammadde fiyatlarını sanayi mallarına oranla çok daha fazla düşürdüğü için, genel anlamda hammadde ihraç eden, sanayi maddesi ithal eden bir ülke görünümündeki Türkiye, buhranı derinden hissetmişti⁸⁸⁰.

Buhranla birlikte, ticari kredi bulunamaz oldu ve yabancı sermaye akımları durdu. Bunun sonucunda, dünyanın belli başlı para birimlerinde ciddi bir devalüasyon* meydana geldi. Bu durum, ekonomisi gelişmiş ülkelerde bile korumacı-devletçi iktisadi görüş ve politikaların güçlenmesine zemin hazırladı⁸⁸¹. Tüm bu gelişmeler, bir tarım ülkesi olan Türkiye'yi derinden etkileyecek ve Hükümeti acilen tedbirler almaya ve uygulamaya zorlayacaktır.

Bu hassas vaziyeti gören Hükümet, büyük buhranın olumsuz etkilerini azaltmak ve milli paranın itibarını korumak amacıyla, 13 Eylül 1930 tarihli meclis oturumunda bir teklif sunmuştur. TBMM tarafından kabul edilen bu teklif doğrultusunda hükümete verilen yetkiler çerçevesinde iki yıllık

⁸⁷⁷ TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXVI, s. 112-113

⁸⁷⁸ TBMM ZC., D. III, İS. IV, C. XXVI, s. 113.

⁸⁷⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 48.

⁸⁸⁰ Boratav, **A.g.e.**, s.63.

* **Devalüasyon:** Bir ülkenin parasının, yabancı ülkelerin paraları karşısında değerinin düşürülmesi. Genel olarak ödemeler dengesinin açıklarını kapatmak amacıyla başvuru olan bir politika aracı olan devalüasyonun, ithal malların fiyatını yükseltip, ihraç malların fiyatını görece olarak düşürmesi; bunun sonucunda da, ithalatın azalıp ihracatın canlanması, dolayısıyla da ödemeler dengesi açıklarının daraltılmasında etkili olması beklenir. Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi yayınları, Ankara 1998, s. 71-72.

⁸⁸¹ Cemil Öztürk, "Ekonomik Gelişmeler", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, İçinde, Ed.:Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 276 vd.

sürede alınan tedbirler sayesinde, Türk parasının itibar kaybına uğramasının önleniği belirtilmiştir.

Ancak bu tedbirler, dünya ekonomik bunalımının etkilerini tamamen ortadan kaldıramamış olacak ki; Hükümet, TBMM'nin sene başı toplantısını yapacağı 1 Kasım 1931 tarihini beklemeden, milletvekillerini, Valilik kanalıyla olağanüstü toplantıya davet etmiştir.

Tatilde bulunan milletvekillerini bilgilendirmek ve TBMM'yi olağanüstü toplantıya davet etmek için, Hükümet tarafından hazırlanan; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hükümet üyelerinin isimlerinin bulunduğu karar suretinin ek olarak sunulduğu, 15/9/[1]930 tarihli ve Çorum Valisi A. Cemal imzasıyla İsmet Bey'e ulaştırılan belgede şu hususlara dikkat çekilmiştir:

Hükümetin, TBMM'ye sunduğu ve meclisçe kabul edilen 13 Eylül 1930 tarihli teklif doğrultusunda; milli paranın değerinin korunması için uygulanan tasarruf tedbirleri, olumlu neticeler vermiştir. Alınan iktisadi önlemlerle üretimin arttığı ve Türk parasındaki itibar düşüklüğünün önleniği, üretim ve ihracatın artmasıyla milli parada değer artışı görülmüştür. Hükümet, milli paranın aylardan beri müdafaa edilen fiili ve nispi istikrarının yükselmeye karşı dahi muhafaza etmeyi memleketin iktisadi yapısı için gerekli görmektedir. Konu hakkında gerekli tedbirlerin alınması için iktisadi anlamda uzman milletvekillerinin görüşlerinin alınması gerekmektedir. Bu nedenle hükümet, son aylarda ihracat ve üretimde meydana gelen ve kendi yetkisini aşan bu olumlu gelişmeler hakkında gerekenin yapılması maksadıyla, meseleyi TBMM'nin tetkikine sunma kararı almıştır. Meselenin mahiyeti ertelenecek bir durum arz etmediği için, Büyük Millet Meclisi'nin derhal toplanmasına ve hükümetin yapacağı icraatların meclis tarafından tetkikine ihtiyaç vardır. Bu nedenle Hükümet, aldığı kararla, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 19. maddesi gereğince TBMM'nin 22 Eylül 1930 Pazartesi günü, toplantıya davet edilmesini teklif etmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanan bu karar doğrultusunda, milletvekilleri TBMM'nin açılış toplantısına davet edilmiřlerdir⁸⁸².

15- TBMM'nin III. Devre Faaliyetlerinin Sona Ermesi:

TBMM'nin III. Devre çalışmaları, Afyonkarahisar milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey'in 26 Mart 1931'de Meclis'e sunduğu önerge doğrultusunda: "Döneme ait görüşülecek acil bir konunun olmaması nedeniyle milletvekillerinin seğıim dairelerinde bulunmalarına imkân verilmek" üzere Meclis, 5 Mayıs'a kadar tatil edilmiřtir⁸⁸³.

⁸⁸² "Çorumda Meb'us İsmet Beyefendiye" başlığıyla İsmet Bey'e gönderilen 15/9/[1]930 tarihli, Vali A. Cemal imzalı belgenin eki için bkz. Ek: 9.

⁸⁸³ TBMM ZC., D.III, İS.IV, C.XXVI, s. 125.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSMET BEY'İN DÖRDÜNCÜ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ

A- TBMM'İN DÖRDÜNCÜ DEVRE SEÇİMLERİ:

1924 yılında kendiliğinden ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi adındaki muhalefet kuruluşunun, Cumhuriyete karşı olan kişilerce de benimsenmiş olması nedeniyle kapatılmasından ve 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle denemek istenen çok partili cumhuriyet düzeni için kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası adındaki muhalefet örgütünün toplumca benimsenerek güdümlü yönetim niteliğini yitirip başarısızlığa uğraması üzerine, Türkiye'de uzun yıllar değişmeyen bir tek partili cumhuriyet düzeni ortaya çıkarmıştı.

M. Kemal Paşa da, ulusal irade temelinden ayrılmaksızın toplumu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırabilmenin ancak tek partili cumhuriyet düzeniyle mümkün olabileceği kanısına varmıştı. Nasıl ki silahlı mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti(MHC) gibi bir örgülle tüm yapıcı güçler, olanaklar, yetenekler bir elde bir yönetimde toplanıp zafere ulaştırılmışsa, toplumun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi için girişilecek silahsız milli mücadele döneminde de tıpkı onun gibi bir milli ve politik örgüte ihtiyaç vardı. Bu örgüt de, MHC'nin devamı niteliğinde olan Cumhuriyet Halk Partisi olabilirdi. Mustafa Kemal Paşa böyle düşünüyordu ve bu düşünceye Halk Partisi'ni kuracağı dönemde varmıştı⁸⁸⁴.

Bu düşünceyle hareket eden M. Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshettiği 17 Kasım 1930 günü, halkla buluşmak ve onların şikâyetlerini dinleyerek ülkenin son durumu hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmak gayesiyle, uzun bir yurt gezisine çıkmıştı. Halk ile yaptığı görüşmeler neticesinde elde ettiği izlenimlerini, "Son aylarda CHP'nin ülkedeki, Büyük Millet Meclisi'ndeki ve hükûmetteki idari ve siyasi çalışmaları aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığı bellidir..." sözleriyle özetleyen M. Kemal Paşa, "...Partimiz, milletin kendisine olan güvenini en kuşkulu ve kararsız görüşler karşısında her zaman doğrulayacak durumdadır..." diyerek, milletvekili seçimlerinin yenilenmesi gerektiğini belirtmiş ve bu yöndeki kararını, 3 Mart 1931 tarihli yazıyla CHP Grup Başkanlığı'na bildirmişti⁸⁸⁵.

Bunun üzerine, 5 Mart 1931 tarihli oturumda erken seçim kararı alınmış ve TBMM'nin III. Devre çalışmaları, 26 Mart 1931 günü sona ermiştir⁸⁸⁶. Böylece tatile giren milletvekilleri seçim dairelerine giderek yeni seçim hazırlıklarını başlatmışlardır.

---

⁸⁸⁴ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 3-4.

⁸⁸⁵ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, ATAM, Ankara 2006, s. 611.

⁸⁸⁶ **TBMM ZC.**, D.III, IS.IV, C.XXVI, s. 125-126.

Yapılan seçim hazırlıkları çerçevesinde M. Kemal Paşa, seçimden önce, “İkinci Seçmenlere Beyanname” adıyla 20 Nisan 1931’de yayınladığı bildiriye, bazı seçim bölgelerinde CHP adına eksik aday gösterileceğine dair 15 Nisan 1931 tarihli Başkanlık Divanı kararına atıfta bulunarak II. Seçmenlerden bu adaylar için oy istemiştir. Bildiriye, “...Partimizin millete sunduğu esas noktalar içindeki çalışmaların bizim düşüncemize ve görüşümüze katılmayan milletvekilleri tarafından çözümlenmesini ve eleştirilmesini gerekli görüyoruz... Bu sebeptendir ki sizden, partiye üye arkadaşlarımızdan bizim programımıza taraftar olmayan adaylara oy vermeniz gibi ağır bir özveride bulunmanızı istedim...” diyerek konunun önemine dikkat çeken M. Kemal Paşa, parti programına taraftar olmayan adaylara oy verecek ikinci seçmenlerin, bu davranışlarıyla ağır bir özveride bulunmuş olacaklarını dile getirmiştir.

Başka programlardan seçilecek milletvekilleri için şahsi bir talebinin bulunmadığını ısrarla vurgulayan M. Kemal Paşa, oy verilmesini istediği adayların özelliklerini “laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmak” şeklinde özetlemiştir⁸⁸⁷.

Yeni Meclis’i oluşturacak milletvekillerinin vasıflarını bu sözlerle ilan eden Mustafa Kemal Paşa, aynı gün “Seçim Dolayısıyla Millete Beyanname” adıyla halka yönelik de bir bildiri yayınlayarak, geçmiş dönemde yapılanları ve gelecek dönemde yapılması planlanan hizmetleri genel hatlarıyla ortaya koymuştur. Vatandaşlardan kendi şahsına ve CHP’ye güvenmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa, aday olarak belirlediği milletvekillerine duyduğu güveni dile getirerek⁸⁸⁸ halktan bu adaylara itimat ederek oy vermelerini istemiştir.

TBMM’nin 4. Devresi için CHP Başkanlık Divanı tarafından belirlenen milletvekilleri aday listesi oluşturulurken 1927 yılında yapılan nüfus sayımı esas alınarak yeni bir düzenleme yapılmıştır. Vilayetleri temsil edecek milletvekili sayılarının değiştiği bu düzenlemeye göre önceki devrede 316 olan toplam milletvekili sayısı, 1 artarak 317’ye çıkmıştır. Bu değerlendirmede Çorum’un erkek nüfusu 112.138 kişi olarak gösterilmiş ve geçen devre 5 olan milletvekili sayısı 6’ya yükseltiştir⁸⁸⁹.

Mustafa Kemal’in yukarıda işaret ettiği boş bırakılan 30 milletvekili adaylığı için 194 başvuru yapılmış⁸⁹⁰ ve 24 Nisan 1931’de yapılan seçimler neticesinde; bağımsız adaylardan 20 tanesi ile birlikte 287 CHP adayı,

---

⁸⁸⁷ Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyanmeleri, s. 612.

⁸⁸⁸ A.g.e., s. 613-616.

⁸⁸⁹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM IV. Dönem 1931-1935)**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996, C.I, s. 6-7. TBMM’nin 4. Devresi’nde CHP başkanlığınca Çorum’dan aday gösterilenler: Çorum milletvekili Dr. Mustafa Bey, Çorum milletvekili İsmail Kemal Alpsar, Çorum Milletvekili İsmet Bey, Çorum milletvekili Münir Bey, Sungurlu’nun Hacılar Hanı köyünden Karamehmetoğullarından çiftçi Hasanoğlu Bekir Bey, Evcî Yeni köyünden Zülfikaroğullarından çiftçi Rızaoğlu Nabi Bey. a. e., s. 15.; **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1931, s. 5.

⁸⁹⁰ Çoker, a.g.e., C.I, s. 23.

TBMM 4. Devre milletvekilliği seçimlerini kazanmışlardır. Boş kalan 10 üyelik için ise yeni seçim yapılacağı duyurulmuştur⁸⁹¹.

Mustafa Kemal Paşa, seçimden sonra yayınladığı beyannameyle halka teşekkür etmiştir: "...Milletvekili seçiminin belli olan sonucu benim ve partimin milli güveni elde etme yolundaki inancımı kuvvetle doğruladı. Yeni seçilen milletvekili arkadaşlarımla beraber, gösterilen güvene hak kazanmak için bütün kuvvetimizi harcayacağımızı kamuoyuna sunarım"⁸⁹².

Yukarıda belirtildiği gibi, Çorum'dan aday gösterilen İsmet Bey, seçime katılan 558 ikinci seçmenin oyunu alarak Çorum milletvekili seçilmiş⁸⁹³ ve Meclis'in 5 Mayıs 1931 tarihli açılış oturumunda Meclis'teki yerini almıştır⁸⁹⁴.

Yeni Meclis'in 9 Mayıs 1931 tarihli oturumunda, yürürlükte bulunan 2 Mayıs 1927 tarihli Meclis İhtüzüğü'ne göre 15 Komisyon için üye seçimi yapılmıştır. Bu seçimde Maliye Komisyonu'na seçilen İsmet Bey, bu komisyonun başkanı olmuştur⁸⁹⁵. Meclis'in bu devresinin başında Maliye Komisyonu'nu idare etmekle görevlendirilen İsmet Bey, 12 Aralık 1931'de kurulan Gümrük ve Tekeller Komisyonu başkanlığına seçilerek⁸⁹⁶ yeni kurulan bu komisyonun ilk başkanı olmuştur. O'nun yeni oluşturulan bir komisyona başkan olarak seçilmesinde, hukuk ve maliye konularındaki uzmanlığının yanı sıra Meclis tecrübesinin de etkili olduğu söylenebilir.

Dönem içerisinde ilgili olduğu konularda 38 kez konuşma yapan İsmet Bey⁸⁹⁷, önceki dönemlerde olduğu gibi Meclis'teki konuşma oranı yüksek olan milletvekilleri arasında yer almıştır ki; bu onun Meclis içerisindeki etkinliğini sürdürdüğünü göstermektedir.

B- TBMM'İN DÖRDÜNCÜ DEVRE FAALİYETLERİ:

TBMM'nin bu çalışma döneminde yapılacak olan faaliyetlerin kapsamı, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in açılışı vesilesiyle yaptığı 1 Kasım 1931 tarihli konuşmasıyla ortaya konulmuştur. Konuşmasında öncelikle 1929 Dünya Buhranı'ndan bahseden Atatürk, krizin etkilerinin gelecek yılda da devam edeceğini söyleyerek, mali durumun yakından izlenmesi ve gerekli önlemlerin bir an evvel alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, milli paranın korunması gerektiğini ifade etmiştir. Tüm bunları yaparken bilhassa öz varlığa ve milletin gücüne güvenmenin önemini

⁸⁹¹ **Cumhuriyet**, 25-26 Nisan 1931.

⁸⁹² **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, s. 617.

⁸⁹³ **TBMM Sicil Arşivi**, No: 103. İsmet Bey'in seçim mazbatasına için bkz. **Ek: 8**.

⁸⁹⁴ **TBMM ZC.**, D. IV, İS. I, C. I, s. 12.

⁸⁹⁵ **TBMM ZC.**, D. IV, İS. I, C. I, s. 17. İsmet Bey'in başkanlığındaki Maliye Komisyonu 1 sözcü, 1 katip ve 12 üyeden oluşmaktadır. Aydın milletvekili Adnan Menderes de komisyonda üye olarak yer almaktadır; **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1931.

⁸⁹⁶ **TBMM ZC.**, D. IV, İS. I, C. X, s. 20-21.

⁸⁹⁷ Çoker, **a.g.e.**, C.II, s. 163.

vurgulayan Atatürk bunun da hükûmette ve siyasette devamlılıkla sağlanabileceğini altını çizmiştir.

Dış politika hakkında da açıklama yapan Atatürk, komşu ülkelerle devam eden dostane ilişkilere değinerek bundan mutluluk duyduğunu ifade etmiş ve bu iyi ilişkilerin devamının hem Türkiye hem de komşular adına büyük yararlar sağlayacağını ortaya koymuştur. Balkanlarda barışın sağlanmasının Türkiye için önemine de dikkat çeken Atatürk, yapılacak çalışmalarda ve alınacak önlemlerde halkın sevgi ve desteğinin TBMM'nin yanında olduğunu da sözlerine eklemiştir⁸⁹⁸.

Atatürk'ün bu sözlerinden anlaşılacağı üzere, yeni dönemin faaliyet alanı 2 önemli sorun üzerine yoğunlaşacaktır: Dünya Ekonomik Buhranı ve yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı. Bu meselelere karşı alınacak önlemlerde halkın desteğinin şart olduğunu vurgulayan Atatürk, "hükûmet ve siyasette devamlılık" vurgusuyla; yeni dönemde "Tek Parti" anlayışının hâkim olacağını sinyalini vermiştir.

Atatürk'ün çizdiği bu genel tablo dâhilinde, TBMM'nin 4. Devresi'nde yapılan çalışmaları özetlersek; İsmet Bey'in dönem içerisindeki faaliyetlerinin daha iyi kavranacağı kanaatindeyiz⁸⁹⁹:

1- Basının Durumu:

Olağanüstü toplantı yılının sonlarında, basın özgürlüğünün memleket aleyhinde kullanıldığından ve basının yıkıcı faaliyetlerin odağı haline geldiğinden bahisle konu, bir gensoruyla Meclis'e taşınmıştır. Adalet-İçişleri Karma Komisyonu'nun hazırladığı mazbatayla destelenen tasarı hakkında Meclis'te sert tartışmalar yaşanmış ve düzeni bozucu yayınlar hakkında yargılama yapılmasını öngören tasarı, Karma Komisyon'un gerekçesiyle 25 Temmuz 1931'de kabul edilmiştir: "Bu tasarı basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasından doğan ve Türk toplumunu ahlaki ve sosyal bakımdan geriletecek kadar tehlikeli gözükken durumun memlekette ve onun düşünce ve ihtiyaçlarını dile getiren Meclis'te uyandırdığı ciddi kuşkuvarı çabucak gidermeyi hedef tutmuştur".

2- Ekonomi Alanında Alınan Tedbirler:

Bu dönemde 1929 Buhranı'nın meydana getirdiği sıkıntılara karşı çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede, herkesi kapsayan "İktisadi Buhran Vergisi" kabul edilmiştir. Ayrıca harcamaları kısan, ya da yeni vergiler koyan Arazi Vergisi Kanunu, Bina Vergisi Kanunu, Hayvanlar Vergisi Kanunu, Muamele Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Gümrük ve Tekel Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı kurulmuştur. 12 Aralık 1931'de, gereksiz harcamalardan kaçınmayı öngören, "Tasarruf Haftası" başlatılmıştır.

⁸⁹⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, ATAM, Ankara 2006, s. 791-793.

⁸⁹⁹ Bu başlık altında verilen bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

1932 yılına gelindiğinde gerek dünyada gerekse Türkiye’de ekonomik bunalımın etkileri bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bütün devletler, kendine yeter olabilmeyi, en etkili çare ve kurtuluş yolu olarak görüyorlardı. Bu yola girenlerin başında da Sovyet Rusya vardı. İsmet Paşa 1930’daki Rusya seyahatinde bunu açıkça görmüştü. Böylece, Türkiye devlet adamlarındaki devletçilik düşüncesi, iç ve dış ekonomik bunalımların doğurduğu ve uluslar arası ilişkilerin etkilediği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştı. İsmet Paşa’nın Sovyet Rusya’dan görerek beğendiği “Beş Yıllık Kalkınma Planı” Rusya’nın desteğiyle Türkiye’de de uygulanmış ve böylece ekonomide devletçilik modeli uygulamaya konulmuştur.

TBMM’nin 4. Devresi’nde yapılan çalışmalardan birisi de, Osmanlı’dan kalma borçların geri ödenmesine dair alacaklı devletlerle Hükûmet arasında imzalanan antlaşmanın onaylanması olmuştur. Tasarının gerekçesini kısaca özetlemek gerekirse: Lozan Antlaşması’nda belirlenen esasa göre Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti’nin payına düşen kısım yıllık taksitlere bölünerek, 1929 yılı Haziran ayından itibaren borcun ödenmesine başlanmıştı. Ancak, ekonomik sıkıntılar nedeniyle, borcun ödenmesinde sorunlar yaşanınca Türkiye, merkezi Paris’te bulunan Borçlar Meclisi’ne başvurarak yeni bir düzenleme istemiştir. Alacaklıların katıldığı toplantıda Türkiye’yi temsilen yer alan Şükrü Saracoğlu’nun çetin müzakereleri sonucunda; Türkiye’nin borç toplamı 8.578.343 Altın lira olarak kabul edilmiştir. Bu esaslar dâhilinde 22 Nisan 1933’de Paris’te alacaklı temsilcileriyle Türkiye Cumhuriyeti temsilcisi Şükrü Saracoğlu arasında bir antlaşma imzalanmıştır.

Yapılan bu antlaşma TBMM’nin 28 Mayıs 1933 tarihli oturumunda oylanarak kabul edilmiştir.

Ekonomiyi düzeltmek için yoğun bir çaba harcayan Hükûmet’in aldığı tedbirlerden birisi de tasarrufları arttırmak için bankaların denetimlerinin ve güvenliğinin artırılmasını sağlayıcı, “Mevduatı Koruma Kanunu”nun kabulü olmuştur. Bankalar konusunda atılan bir diğer adım da Sümerbank ve Halk Bankası’nın kuruluşu olmuştur. Ayrıca Osmanlı Bankası’nın imtiyaz süresinin de 1952’ye kadar uzatılmasını öngören bir kanun kabul edilmiştir.

Dönemin sonlarında, ekonomik canlanmayla birlikte yatırımların da hız kazandığı görülmektedir. Eskişehir Şeker Fabrikası’nın açılması(6 Aralık 1933), Kayseri’de Pamuklu Dokuma Fabrikası’nın temelini atılması(20 Mayıs 1934), Et ve Balık Kurumu’nun kurulması(14 Haziran 1934), Bakırköy Bez Fabrikası’nın genişletilen bölümünün işletmeye açılması(13 Ağustos 1934), İzmit Kâğıt Fabrikası(14 Ağustos 1934) ile Nazilli Basma Fabrikası’nın temellerinin atılması(20 Eylül 1934) ve Turhal Şeker Fabrikası’nın açılması; önemli yatırımlar olarak sıralanabilir.

3- Dış İlişkiler:

Bu dönemde yaşanan ekonomik bunalıma çare olur ümidiyle dış ilişkilerde gelişme sağlaması için girişilen çabalar, her bakımdan olumlu neticeler vermiştir. Bu kapsamda Japonya, Yunanistan, Litvanya,

Çekoslovakya, Sovyet Cumhuriyetleri, İran, Afganistan, Letonya, Lehistan, Estonya ve Romanya ile çeşitli tarihlerde Dostluk ve Ticaret Antlaşmaları yapılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Irak Kralı I. Faysal, Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, Fransız elçisi, Norveç elçisi, Amerikan Dostluk Derneği İkinci Başkanı, Bulgar Başkanı Muşanof, Yunan Başbakanı Venizelos ve Yugoslavya Kralı Aleksandır'ı Türkiye'de kabul ederek görüşmeler yapmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türkiye'nin bu dostane tutumu kısa sürede sonuç vermiş; Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye 29 ülkenin temsilcileri tarafından, 1 Temmuz 1932'de, ortaklaşa imza ile Milletler Cemiyeti Başkanlığı'na verilen önerge doğrultusunda cemiyete davet edilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır.

Türkiye, geçmiş yıllarda farklı alanlarda antlaşmalar yaparak ilişkilerini kuvvetlendirdiği Balkan devletlerinden Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile 1934'te, yaklaşmakta olan Dünya Savaşı'nın etkisiyle, yeni görüşmeler gerçekleştirmiştir. Nihayet adı geçen devletlerle Türkiye arasında 9 Şubat 1934'te Balkan Pakti kurulmuştur.

Balkan Pakti'yla batı sınırlarını güvenceye alan Türkiye, bu tarihten itibaren Doğu siyasetine ağırlık vermiştir. Bu çerçevede İran Şahı Rıza Pehlevi Haziran 1934'te Türkiye'ye gelmiş ve Şah ile Atatürk arasında bölgenin güvenliğine yönelik görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler, Türkiye'nin doğulu komşularıyla yapacağı Sadabat Pakti için ilk başarılı adım olmuştur.

4- Eğitim-Kültür Alanındaki Gelişmeler:

Bu dönemde ağırlıklı olarak ele alınan konulardan birisi de tarih ve dil çalışmaları olmuştur. Tarih çalışmalarında ilk adım, 23 Nisan 1930'da toplanan Altıncı Türk Ocakları Kurultayı'nda atılmıştır. Kurultayda "Türk Tarih Heyeti" kurulmasına karar verilmiş ve 15 Nisan 1931'de "Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti"(cemiyet 1935'te Türk Tarih Kurumu adını alacaktır) kurulmuştur.

Mustafa Kemal Türk Tarih Kurumu'na ilave olarak bir de Türk Dil Kurumu oluşturulmasını istemiştir. 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adı ile oluşturulan kurum, daha sonra Türk Dil Kurumu adını almıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün dil konusundaki çalışmaları, özellikle Arap harfleri ile öğrenim yapmak için gizli ya da açık ders okutma yerleri açanları cezalandıran ve bu tür çalışmaları yasaklayan yönetmeliğin uygulamaya konulması hakkındaki 23 Aralık 1931 tarihli kararnamenin çıkarılmasından sonra, daha da yoğunlaşarak din alanına da girmişti. 1932 yılı başında, din alanındaki dil çalışmalarından alınan sonuçların uygulanması kararına varmış ve İlk Türkçe ezan İstanbul'da Kadir Gecesi'nde okunmuştu.

Bir diğer gelişme de 20 Kasım 1933'de İstanbul Üniversitesi'nin açılması olmuştur.

5- Afyon Yasağı:

Bu devrenin önemli olaylarından birisi de, Türkiye'nin Uluslar arası Afyon Kontrolü Antlaşması'na katılmasıdır.

Afyon konusundaki uluslar arası çalışmalara 1912'de başlanmış, daha sonraki yıllarda da toplantılar yapılarak, insanlık için büyük zararları olan afyon üretim ve ticaretinin kontrol dâhilinde yapılması için kararlar alınmıştı. Durum böyle iken; Milletler Cemiyeti'nin, meşruluk dışı uyuşturucu maddeler ticaretine ait 1931'de yayınlanan son raporu, bu konudaki en kabahatli ülkenin Türkiye olduğuna işaret ediyordu. Bu gelişme üzerine, 22 Aralık 1932'de olayı incelemeye başlayan Mustafa Kemal Atatürk, konuyu Bakanlar Kurulu'na taşımış ve 31 Aralık gecesi başlayıp ertesi güne kadar süren toplantı neticesinde alınan karar tüm dünyaya "Türkiye'nin dünyaya yılbaşı armağanı" diye duyurulmuştur. TBMM'nin 14 Ocak 1933 tarihli oturumunda görüşülen tasarı kabul edilerek, Türkiye'nin de bu antlaşmaya katılımı sağlanmıştır. Türkiye'nin bu tutumu, dünya kamuoyunda takdirle karşılanmıştır.

6- Gençlik Hareketleri:

Dönemin önemli olaylarından bir diğeri de, Yüksek Mühendis Okulu öğrencilerinden Tevfik (İleri) Bey'in başkanlığında faaliyet gösteren bozkurt amblemlili Milli Türk Talebe Birliği'nin(MTTB) gerçekleştirdiği "milliyetçi Türk gençlik hareketleri"⁹⁰⁰ olmuştur. Gençler eylemlerinde daha çok dil ve milliyetçilik ilkelerini kullanmışlardır.

7- Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Kutlamaları:

Cumhuriyet'in Onuncu kuruluş yıldönümüne büyük önem verilerek, 11 Haziran 1933'de kabul edilen bir kanunla, 3 gün kutlama yapılması kararlaştırılmıştır. Ekim ayında kabul edilen çeşitli kanunlarla; kutlamalar için

---

⁹⁰⁰ **Vagonli Olayı:** 1933'te meydana gelen olayda MTTB üyeleri, İstanbul'da faaliyet gösteren Vagonli(Vagon Lits) adlı "Yataklı Vagonlar Şirketi"nin Türk uyruklu temsilcisi Jannoui'nin Türk memurlardan birinin telefonda Türkçe konuşmasına kızarak memuru işten çıkardığı şeklindeki söylentiler üzerine harekete geçmişlerdir. Şirketin önüne gelen gençlik "Bu memlekette sadece Türkçe vardır" diye bağırarak şirketi protesto edip binanın kepenklerini koparıp camları kırdılar. Güvenlik kuvvetlerinin olay yerine gelmesi üzerine dağılan gençler Babıâli'ye doğru ilerleyerek Cumhuriyet gazetesi önüne geldiler. Gazetenin yazarlarından Peyami Safa "Türk diline dil uzatanların dilleri kurusun" diyerek gençleri daha da coşturmuştur. Başka bir olaya sebep olmayan milliyetçi gençlik dağılmış ancak bundan sonra dil konusunda faaliyetleri arttırma kararı alınmıştır. **Razgrat olayı:** Bulgaristan'ın Deliorman Türk Bölgesinde, 16 Nisan 1933 gecesi, çoğu öğrenci olan elleri kazmalı bir grup Bulgar, Türk mezarlığına saldırarak mezarları kazıp kemikleri sokaklara fırlatmışlar. Bunu gören Türklerin yakınmaları Bulgar makamları tarafından dikkate alınmamıştır. Bu olay MTTB'yi harekete geçirmiş ve gençlik, izin verilmemesine rağmen, Bulgar konsolosluğu önünde toplanarak protesto mitingi düzenlemiş, sonra da Bulgar mezarlığına yüreyerek çelenk bırakmışlardır. Olay neticesinde MTTB başkanı ve üyelerinden 80 kişi tutuklandı. MTTB, olaydan sonra Hükümet'in yayınladığı bildiriyle kapatıldı. Ancak daha sonra, Kadrocular ile de çeşitli fikri çatışmaların içine girmişlerdir. Goloğlu, a.g.e., s. 101-108.

özel bir bütçe ayrılması, devlet dairelerinde çalışanların izinli sayılmaları karara bağlanmıştır. Ayrıca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile İzmir Suikastı mahkûmlarını da kapsamına alan bir af kanunu çıkarılmıştır. Böylece bayramın daha coşkulu geçmesine yönelik tedbirler alınmış ve bayram büyük törenlerle kutlanmış, etkileri yurt dışına kadar taşmıştır.

8- Sosyal Alandaki Gelişmeler:

Dönemin sosyal alandaki en önemli gelişmesi “Soyadı Kanunu” olmuştur. 2 Temmuz 1934’de yayınlanan ve 6 ay sonra uygulanacak olan kanun hakkında İsmet ve 22 arkadaşının verdiği kanun teklifiyle Mustafa Kemal Paşa’ya “Atatürk” soyadının verilmesi kararlaştırıldı. Atatürk de, İsmet Paşa’ya “İnönü” soyadını verdi.

Bu sırada İsmet İnönü imzasıyla Meclis’e sunulan bir diğer öneriyle de “efendi, bey, paşa” gibi unvanların kaldırılması hakkındaki kanun 26 Kasım 1934’te kabul edildi.

9- Kadınların Siyasi Haklarının Tamamlanması:

5 Aralık 1934 tarihli Meclis oturumunda, Anayasa’nın 10 ve 11 maddeleri değiştirilerek, 22 yaşını bitiren erkeklerle birlikte kadınlara da mebus seçmek ve 30 yaşını bitiren erkekler gibi kadınlara da mebus seçilmek” hakkını tanıyan kanun kabul edilmiştir. Böylece kadınlar 3 Nisan 1930’da belediye seçimlerine katılma yetkisi ile başlayan siyasi haklarını tamamlamıştır.

C- İSMET BEY’İN DÖRDÜNCÜ DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:

1- Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Çorum-Osmancık-Hacıhamza ve Alaca Teşkilatlarının 1931 Yılı Teftişi ve Genel Durumu:

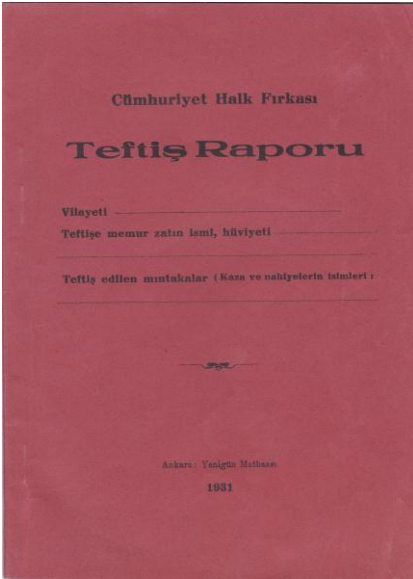
Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Meclis içerisinde Hükümet’in faaliyetlerini denetleyecek bir muhalefet oluşturmak üzere önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasına öncülük etmiş ancak her iki siyasi teşekkül de rejim aleyhtarlarının toplanma merkezi oldukları gerekçesiyle kapatılmıştı.

Bilhassa Serbest Fırka deneyiminden sonra gerek düşünce gerekse eylem bakımından mevcut durumu sorgulama ihtiyacı daha kuvvetle hissedilmiştir. CHF tarafından da hissedilen bu ihtiyaç üzerine öncelikle parti programında Halkçılık ilkesi ve amaçları vurgulanmış, daha sonra bunu halka ulaştıracak, Halkevleri gibi vesileler uygulamaya konmaya başlanmıştır⁹⁰¹.

---

⁹⁰¹ Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kum Saati Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 144.

Ayrıca partinin taşra teşkilatlarının genel durumunu tespit ederek, parti yöneticilerinin halkla olan ilişkileri hakkında bilgi edinmeye çalışan CHF merkez yönetimi, bu doğrultuda yapılacak teftiş için milletvekillerini müfettiş olarak görevlendirmiştir. Bu uygulama kapsamında Çorum vilayet ve kaza teşkilatlarını teftiş etmek üzere İsmet Bey ve İsmail Kemal (Alpsar) Bey görevlendirilmiştir.

İsmet Bey tarafından hazırlanan
1931-Çorum Teftiş Raporu'nun kapağı

Çorum merkez teşkilatıyla birlikte Alaca ve Osmaniye kazalarıyla Hacıhamza nahiyesi parti teşkilatlarını teftişle görevlendirilen İsmet Bey, sorumluluk sahası hakkında hazırladığı teftiş raporuyla⁹⁰² Vilayet merkezi ve adı geçen kaza ve nahiyeye teşkilatları ekseninde 1931 senesi Çorum'una dair önemli bilgiler vermiştir.

I- Cumhuriyet Halk Fırkası Çorum Teşkilatında Görevli Kişilerin Durumu:

Teftiş raporunun ilk sorusu fırka teşkilatında görev alan kişiler ve bunların genel durumunu tespit etmeye yöneliktir. Bu amaçla hazırlanan birinci madde aracılığıyla halen Fırka idare heyetlerinde bulunan kişilerin şu vasıf ve durumları tespit edilmeye çalışılmıştır:

- A- Sosyal, ahlaki ve mefkurevi vasıfları ile halk nazarındaki şahsi vaziyetleri,
- B- Fırka nüfuzunu istismar edecek bir hareketlerinin olup olmadığı,
- C- Bu kişilerle teşkilat kademeleri beyninde veya bizzat kendi aralarında ahenk, sevgi, disiplin olup olmadığı,
- D- Parti Nizamnamesinin 126. maddesine münafi olarak birçok teşekküllerde vazife alıp almadıkları,
- E- İdare heyetlerinin faaliyetlerinin niteliği (toplantılar yapılıyor mu, kabiliyetsizlik, sönüklük, hareketsizlik var mı?),

⁹⁰² Cumhuriyet Halk Fırkası Teftiş Raporu, Yenigün Matbaası, Ankara 1931, s.

1-29. CHF teşkilat faaliyetlerini ve halkın fırkaya olan bakışını tespit etmek amacıyla hazırlanan, On Üç sorudan ve Umumi Mütalaa ve Netice kısımlarından oluşan Teftiş Raporu 1931 yılı yaz döneminde hazırlanmıştır. Her sorunun cevabı için uygun miktarda boşluğun da bırakıldığı raporun aslı özel arşivimizdedir.

F- Teşkilat ile mahalli hükümet erkânı arasında ahenk ve müteakabil hürmet mevcut olup olmadığı ve değilse sebeplerinin neler olduğu hususları tespit edilmek istenmiştir.

Altı maddelik bu soru hakkında detaylı bir açıklama yapan İsmet Bey, sorumluluğu altındaki Çorum, Alaca, Osmançık ve Hacıhamza teşkilatları hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

- Vilayet idare heyetinden alınan mufassal açıklamaya göre, Alaca idare heyetinde ahenksizlik ve devamsızlık söz konusudur.
- İdare heyetlerinde, yeni nizamnamenin kabulünden önce Çorum milletvekilleri Münir ve Mustafa Beylerin nezaret ve idareleri altında geçen sene toplanan kongrelerce seçilen kişiler görev almaktadır.
- Çorum ve Osmançık idare heyetlerini teşkil eden kişiler öteden beri fırkacı olmakla beraber, işli, güçlü, akıllı, uslu, tacir ve çiftçi adamlardır. Halkın ekseriyeti lehlerindedir.

İsmet Bey, teşkilatta görevli kişilerin birden fazla görevi aynı anda yerine getirmelerine rağmen fırka nüfuzunu istismar edecek bir hareketlerinin bulunmadığını: "...Belediye reisliği, belediye encümeni azalığı, Meclisi umumi azalığı, Hilaliahmer, Tayyare, İktisat ve tasarruf cemiyeti azalıklarından bir ve ikisini uhdesinde toplayan aza ve reisler varsa da bunların istismar etmek maksat ve hareketleri görülmemiştir. Vilayet idare reisi yalnız matbaa müdürlüğü maaşı alır. Diğer vazifeleri fahridir..." şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur.

Fırka İdare Heyeti'nde görevli yöneticilerin, Fırka kademeleri ve kendi aralarındaki ilişkilerine de değinen İsmet Bey, "...Fırkacılık noktayı nazarından gayri samimi hareketlere ve ahenk ve inzibata münafi hareketlere vicdani hususiyetlere taalluk eden, şahsi münaferelerin hadise halinde tezahürlerine tesadüf edilmemiştir..." diyerek, fırka kademeleri arasında cereyan eden ilişkilerin sevgi, saygı çerçevesinde devam ettiğine işaret etmiştir. Fırkada süregelen bu olumlu havaya rağmen; "...Yalnız vilayet idare heyetinden Belediye reisi Şevket Beyle Arap zade Ahmet Efendi arasında ötedenberi münaferede meşhuttur(!)..." sözleriyle, fırkanın üst yönetim kademesinde yaşanan bir sıkıntıya da dikkat çeken İsmet Bey, fırkanın taşra örgütlenmesinin yetersiz olduğunu; "...Köylerden kazalara kadar olan teşkilat kademelerinde sureti daimede faaliyet olmadığı için sevgi, disiplin gibi tezahürleri gösterecek münasebetler de azdır..." şeklindeki açıklamasıyla belirterek, köylerin kaza heyetlerine müracaatlarının hırsızlık ve muhtelif orman işleri dolayısıyla jandarma karakollarına yapılan müracaatlara münhasır olduğunu ifade etmiştir.

a- Fırka Teşkilatında Görevli Kişiler ve Bunların Vazifeleri:

İsmet Bey'in yukarıda ifade ettiği gibi, 1930 başlarında CHF Çorum teşkilatında görev yapan kişiler aynı anda birden fazla görevi uhdesinde

bulundurmaktadırlar. Bu konuda detaylı bir açıklamada bulunan İsmet Bey, döneme ışık tutacak bilgiler vermiştir. Zira döneme damgasını vuran bir partinin yönetiminde kimlerin görev aldıklarını, bu görevlerinin yanı sıra hangi kurumları idare ettiklerini tespit etmek Çorum'un yerel tarihine önemli bir katkı olacaktır.

İsmet Bey fırka teşkilatında görevli olanlar hakkında şu bilgileri vermiştir:

"...Vilayet idare heyeti reisi Çöplü oğlu Mustafa Efendi vilayet matbaa müdürü olduğundan siyasetten çekilmiştir. Hilali ahmer ve Tasarruf cemiyetinde azadır. İdare heyetinden Şevket Bey, Belediye reisi, Tütüncü zade Mehmet Efendi ticaret odası reisi, Muvakkaten vilayet idare heyeti riyasetinde bulunan Kalelizade Nuri Efendi, Belediye Meclis azası Tasarruf ve iktisat cemiyeti reisidir. Arap zade Ahmet Efendi Belediye meclisi azası, Bozdoğan oğlu İsmail Efendi Belediye Muhasibi, Tombuş oğlu Nazmi Efendi zahire ve un tüccarıdır. Çorum kaza idare heyeti reisi Ölçek zade Hasan Efendi, Kavukçu zade Hayri Efendi, Kara bayraktar zade Mustafa Efendi Belediye meclis azalarıdır. İstanbullu zade Sadık Efendi belediye encümeninde aza Tayyare cemiyeti reisidir. Osmancık kaza idare heyeti reisi hatip zade Mehmet Efendi belediye reisi ve meclisi umumi azası, Simitçi oğlu Fahri Efendi, Tayyare cemiyetinde katip, meclisi umumi ve belediye azalıkları da vardır. Şerbetçi oğlu Hacı İsmet ağa belediye azası, Mütেকait Ali Efendi başka vazifesi yoktur. Abdulkadir Efendi pul bayii ve ticaret odası reisi. Alaca kaza idare heyeti reisi, Çatak köyünden Hasan Efendi meclisi umumi ve belediye encümeni azası Mehmet oğlu Süleyman Efendi belediye encümeni azası, Aydın Efendi kantariyecidir..."⁹⁰³.

Bu görevlilerin 1931 yılında yayınlanan Parti Nizamnamesi'nden önce seçildiklerini belirterek, yeni kongre ve seçimlere kadar bilhassa fırka vazife ve işlerinin ihmal edilmemesi için bu kişilerin görevlerini sürdürmeleri gerektiğini sözlerine ekleyen İsmet Bey, Osmancık kaza teşkilatı ve ona bağlı alt kademe teşkilatları hakkında da bilgi vererek, özellikle köy ocaklarının faaliyetlerinin yetersiz olduğuna işaret etmiştir:

"Osmancık idare heyetinin içtimaları devamlı olmakla beraber diğer idare heyetleri gibi aşağı kademede teşkilatın içtima ve faaliyetlerini temin ve takipte hareketsizlikleri görülmekte ve köy ocakları lüzumunda merkezden gönderilen adamlar vasıtasıyla vazife ifa ettirildiğine göre içtima ve faaliyetleri nokсандır. Senede bir kaç kez içtimaa münhasır gibidir"⁹⁰⁴.

b- Çorum Vilayet ve Kaza İdare Heyetlerinin Faaliyet Durumu:

Teftiş raporunun Birinci sorusuyla tespit edilmek istenen bir diğer husus da, İdare Heyetleri'nin faaliyetleridir. Bu hususta da bilgi veren İsmet Bey, Çorum Vilayet ve kaza idare heyetlerinde görevli olanların kabiliyetli

⁹⁰³ Cumhuriyet Halk Fırkası Teftiş Raporu, Yenigün Matbaası, Ankara 1931, s. 3-4.(Bundan sonra CHF TR-1931 olarak kısaltılacaktır.)

⁹⁰⁴ CHF TR-1931, s. 4.

olmakla beraber, “iş yoktur” diye toplantıları ihmal ettiklerini hatta bazılarında kayıtsızlık olduğunu dile getirmiştir. Bu durumun sebeplerinden biri olarak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'na da işaret eden İsmet Bey: “...bunlar işli güçlü tüccarlardır. Ticarete hırs ve menfaatin fedakârlığa tesiri mani olduğu gibi umumi sıkıntıdan müteessir olanlar da kendi derterleriyle meşgul ve muzdarip olmakla beraber fırka işlerini mefkûre aşkı ile şahsi vaziyetlerinin ve işlerinin fevkinde tutmak gibi yüksek fedakârlığa malik olan azdır”⁹⁰⁵ diyerek, Çorum'da fırka faaliyetlerinin yetersizliğine işaret etmiştir.

c- Çorum Belediyesi-Fırka Teşkilatı İlişkileri:

Birinci soru kapsamında müfettişlerden tespiti istenilen son husus, mahalli hükûmet çalışanlarıyla teşkilat üyelerinin arasının nasıl olduğu hakkındadır. Bu konuda İsmet Bey, “Mütakabil ahenk ve hürmet vardır. Aksi hadiselerle şahit olmadım”⁹⁰⁶ diyerek oldukça kısa bir cevap vermiştir.

II- CHF Çorum Şubesine Kayıtlı Fırka Mensubu Sayısı:

Teftiş raporunun ikinci sorusu, fırka teşkilatına kayıtlı üye sayısı ile fırkaya kayıt ve kabul için halkın hangi nispette temayül gösterdiğinin tespitine yöneliktir.

İsmet Bey, sorumluluğu altındaki sahada yaptığı incelemeler neticesinde; fırkaya üye olabilecek yaş ve vasıftaki bütün halka ocaklar tarafından resmi evrakların ulaştırıldığını ancak üyelerin, bilhassa köylerde, teşkilat kademelerini idare edenlerle sınırlı olduğuna dikkat çekmiş, bununla beraber kongre toplantılarında ve seçim işlerinde hemen bütün halkın dürüst ve muhalefetsiz olarak vazifelerini yaptıklarını belirtmiştir.

Açıklamasında, vilayet dâhilinde muhalif cereyanların mevcut olmadığına da değinen İsmet Bey, bunun sebebinin daha önce belirtildiği gibi 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile ilişkilendirmiştir: “...halk çok çalışkan çiftçi, tacir ve sanatkâr bulunduğu cihetle fırkacılık ve siyasi fikri cereyanlarına karşı kayıtsızdır. Umumi Sıkıntı ve maişet derdi de fırka hareketlerinin inkişafına mani olan esbaplardandır...”⁹⁰⁷.

III- Vatandaşların Şikâyetleri:

Raporun 3. sorusu, fırkaya mensup olan-olmayan bütün vatandaşların şikâyetlerinin tespit edilmesi amacını taşımaktadır. Bunun iki alt başlık altında incelenmesi istenmiştir.

A- Kanunlardan ve tatbikatından, vergilerden, memurlardan, fırkadan, Ankara'da Fırka merkezinden ve belediye, umumi meclis gibi

---

⁹⁰⁵ CHF TR-1931, s. 3.

⁹⁰⁶ CHF TR-1931, s. 3.

⁹⁰⁷ CHF TR-1931, s. 5-6.

mahalli teşekküllerin faaliyetinden ve şahıslardan kaynaklanan bütün bu şikâyetlerin kaynağı ve ne dereceye kadar haklı ve doğru olduğunun tespiti.

B- Halkın, firkamızın manevi şahsiyetine karşı sevgi ve bağlılık hisleri nasıldır?

Bu iki soru kapsamında Çorum'u teftiş eden İsmet Bey, Çorum halkının dilek ve şikâyetlerine dair önemli ipuçlarına ulaşmıştır:

1- Halk yeni vergi kanunlarından memnundur. Ancak sayım kanununun(hayvan vergisi) üç yaşına kadar olan muafiyetinin iki yaşa indirilmesi memnuniyetsizliğe neden olmuştur.

2- Kazanç vergisi kanununun iktisadi vaziyete göre hakiki kazanç miktarından alınabilmesini temin edecek ve kolaylaştıracak esas ve tedbirlere göre düzeltilmesi bekleniyor.

3- Tadili mevcut adli kanunların dahi süratle çıkarılması pek arzu edilmektedir.

4- Hayvan hırsızlığının yasaklanması hakkındaki kanunların hususi hükümlerini mahkemeler dikkate almayarak Medeni Kanun'un genel hükümlerine göre yürütüldüğünden ve mahkemelerin kalem teşkilatlarının iyi işlemediğinden genel olarak şikâyetçidirler.

5- Memurların kanun tatbikatında gösterdikleri güçlüklerden, işlerin mahkemeler ve idarelerde süratli, nezaket çerçevesinde ve kolaylıkla yapılamadığından da daima şikâyetler vardır⁹⁰⁸.

Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere, Çorum'da iktisadi ve adli sıkıntılarının yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca, devletin halka hizmet götürme aracı olan memurların halka yaklaşımında da hoşla gitmeyen halkın şikâyetlerine neden olan bir takım sıkıntılarının yaşandığı görülmektedir.

İsmet Bey, halkın, mevcut durum ve uygulamalara yönelik şikâyetçi olmalarına rağmen şikâyetlerin resmiyet kazanma noktasında pek de başarılı olmadığını "...fakat madde tayin edilerek vuku bulan şikâyetler azdır..." sözleriyle belirtmiştir. Bu geri durma eyleminde, halkın cehaletinin yanı sıra hukuk sistemi hakkındaki endişelerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Halkın şikâyetlerine dair yapmış olduğu değerlendirmesinde Ankara'da fırka merkezinden asla şikâyet işitmediğini, Vilayet fırka teşkilatından da şikâyetçi olan kimseye tesadüf etmediğini dile getiren İsmet Bey, Çorum Belediye başkanı Şevket Bey'in "su işleri hakkındaki sert icraatından ve saireden" arkadaşlarının şikâyetçi olduklarına da değinmiştir.

Bütçe konusuna da değinen İsmet Bey, "Meclisi umuminin ve Encümen azalarının bütçe tatbikatında dikkatli ve tasarruflu hareket edemedikleri hakkında vilayetlerin arzularına mümaşaat ettikleri söyleniyor" diyerek, bu konuda yaşanan sıkıntıları ortaya koymuştur.

İsmet Bey, "Halkın, firkamızın manevi şahsiyetine karşı sevgi ve merbutiyet hisleri nasıldır" şeklindeki soruya da, halkın: "Fırkanın tevdi ettiği

⁹⁰⁸ CHF TR-1931, s. 5-6.

vazifeleri ifada tereddüt gösterilmediğine ve fırkayı idare eden zevata karşı hürmet etmekte bulduklarına nazaran, sevgi ve merbutiyetleri vardır. Vicdani hususiyetlere taalluk eden bu hisler hakkında verilecek kat'i hükümler ancak tezahür eden hadiselerine göre mümkün olabilir. Verilen hüküm zahire göredir. Şahsi vicdanlara nüfuz etmek henüz gayri kabildir⁹⁰⁹.

IV- Fırkaya Karşı Oluşabilecek Muhalefet Hareketlerinin Tespiti: Çorum'da Muhalif Hareketler Var mıydı?

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimlerinden istediği neticeyi alamayan CHF yönetiminin, bundan sonraki süreçte partiye karşı oluşabilecek her türlü muhalefete karşı hazırlıklı olmayı planladığı görülmektedir. Nitekim 1931 Yılı Teftiş Raporu'nun 4. maddesi bu konuya ışık tutmaktadır: "Ferdî veya zümrevî, müteşekkîl veya mahsus muhalefet cereyanları var mıdır?"⁹¹⁰ şeklindeki 4. soru, yalnızca grup halindeki muhalefet hareketlerini değil CHF aleyhine oluşabilecek bireysel muhalefet cereyanlarını dahi tespit ederek, bunlara karşı gereken önlemlerin alınmak istendiği görülmektedir.

Yapmış olduğu Teftiş neticesini, "Hiç bir surette mütezahir muhalefet cereyanları yoktur"⁹¹¹ cümlesiyle aktaran İsmet Bey'in bu açıklaması Çorum'da CHF aleyhine herhangi bir hareketin olmadığını ortaya koymaktadır.

V- İnkılâpları Korumaya Yönelik Bir Refleks:

Çok Partili Hayata geçiş denemelerinin başarısız olmasının yanı sıra eski düzen yanlıları tarafından da desteklenmesi CHF'nı harekete geçirmiş ve çeşitli tedbirler almaya itmiştir. Bu tedbirlerden birisi de konunun teftiş raporu kapsamında ele alınarak incelenmesi olmuştur.

Parti Yönetimi'nce hazırlanan 1931 Yılı Teftiş Raporu'nun 5. maddesi, Fırkanın bu husustaki hassasiyetini ortaya çıkarmaktadır: "Saf ve cahil halka karşı, bilhassa kasaba ve köylerde taassubu tahrik edecek mahiyette din propagandası veya fes, arap harfleri, tekkeler lehinde tahrikât yapılıyor mu?"⁹¹² şeklindeki soru, halkın inkılaplara karşı bir tavır takınmasının altında yatan sebepleri ve bu konuda faaliyet gösteren kişi ve kurumların tespitinin amaçlandığını göstermektedir. Bu uygulamayı, yapılan inkılâpları korumaya yönelik bir refleks olarak da değerlendirebiliriz.

Görev sahası dâhilinde yapmış olduğu inceleme neticesini, "Böyle tahrikat ne eşidilmiş ne de haber verilmiştir"⁹¹³ sözleriyle özetleyen İsmet Bey, Çorum'da muhalefet cereyanlarının olmadığını belirtmiştir.

---

⁹⁰⁹ CHF TR-1931, s. 7-8.

⁹¹⁰ CHF TR-1931, s. 7.

⁹¹¹ CHF TR-1931, s. 8.

⁹¹² CHF TR-1931, s. 7.

⁹¹³ CHF TR-1931, s. 8.

VI- Eğitim Faaliyetlerinin Teftişi:

Fırkaya karşı oluşabilecek muhalefet cereyanlarını tespit etmeye yönelik tedbirler aldığını ifade ettiğimiz CHF yönetimi, bu konuda daha derin tedbirler almaya yönelerek, yeni yetişmekte olan nesillerin milli birlik duygusu ve fırka kaidelerine uygun olarak yetiştirilmesi amacıyla eğitim faaliyetlerini de gözlem altına almıştır.

Nitekim 1931 Yılı Teftiş Raporu'nun 6. maddesi, Fırkanın bu konuya itinayla yaklaştığını göstermektedir: "Mahalli tedrisatta milli birliği müteessir edecek ve fırkamız prensiplerine ziddolacak mahiyette telkinat var mıdır?..." denilerek, öğrencilere verilecek eğitimin "Millilik ve partiye bağlılık" ilkesi kapsamında sürdürülmesi gerektiğini düşünen Fırka Yönetimi, 6. maddenin ikinci fıkrasıyla, fırka müfettişlerinden gizlilik esasına göre incelemede bulunmalarını istemiştir: "...Bu cihetin açık bir surette ve müdahale tarzında tetkik ve teftişi caiz olmayıp muallim, talebe ve talebe velilerinden hususi ve itinalı bir surette tahkiki münasiptir."⁹¹⁴

Bu doğrultuda Çorum'da yaptığı teftiş neticesini, "Böyle bir telkine dair talebe ve Ebeveyinden bir şey eşitmedim"⁹¹⁵ sözleriyle ifade eden İsmet Bey, Çorum'daki eğitim kurumlarında fırkanın belirlediği esaslara aykırı bir faaliyetin yürütülmediğine dikkat çekmiştir.

VII- Fırka Mensuplarının Halkevleri ve Hars Faaliyetlerine Katılımı:

Kendisine karşı oluşabilecek muhalefet hareketlerine karşı çeşitli önlemler alan CHF Yönetimi, fırka taraftarlarını eğitim aracılığıyla aydınlatılmasına dönük faaliyetlerine ağırlık vermiştir.

Nitekim 1931 Yılı Teftiş Raporu için hazırlanan 7. madde, fırka üyelerinin Halkevleri faaliyetlerine katılımını ölçmeye yönelik bir adımdır: "Fırkanın peyderpey inkişaf edecek olan halk evlerinin ve hars faaliyetinin (konferanslar ve saire gibi) ve merkezden gönderilen gazete, broşürler ve sair neşriyatın takip derecesi nasıldır?"⁹¹⁶.

Bu konuda yaptığı teftiş neticesinde Çorum'da halkevi faaliyetlerinin henüz başlamadığına dikkat çeken İsmet Bey, "Halk fırkası salonunda fırka gazeteleri ve faydeli risale ve kitaplar mevcuttur" diyerek, teşkilat bünyesinde fırkanın yayın organlarına rahatlıkla ulaşılabileceğini belirterek, fırka mensuplarının konferans türü etkinlikleri düzenli olarak takip etmediklerine işaret etmiştir: "Genç fırka azaları mütalea ve hars faaliyetlerinden ziyade oyuna eğlenceye münhemik olduğu için salona devamları azdır"⁹¹⁷.

---

⁹¹⁴ CHF TR-1931, s. 9.

⁹¹⁵ CHF TR-1931, s. 10.

⁹¹⁶ CHF TR-1931, s. 9.

⁹¹⁷ CHF TR-1931, s. 10.

VIII- Mahalli Spor Kulüplerinin Faaliyetleri: Çorum'da Spor Kulüpleri:

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Halkçılık ilkesine ağırlık verilerek bu kapsamda ülke genelinde spor kulüplerinin yaygınlaştırılmasına, dolayısıyla gençlerin sosyal yönden geliştirilmesine yönelik bir çalışma başlatılmıştır.

1931 Yılı Teftiş Raporu'na da yansıyan konu hakkındaki 8. madde ile ülke genelindeki spor kulüpleri hakkında etraflı bir değerlendirme istemektedir: "Mahalli spor teşkilatının faaliyeti ne derecedir? Fırkanın yardımıyla bertaraf edilecek ihtiyaçları var mıdır?(Bu hususta kendilerine tahakkuku güç ümitler vermeyerek, sadece alınacak intibain naklile iktifa olunur). Peyderpey vücut bulmasına çalışacağımız gençliğin mahalli hayat ve faaliyeti nasıldır? Spor ve gençliğin fırkamıza ruhi temayül ve irtibatı derecesi nedir? Ve bu nasıl beslenmelidir?"⁹¹⁸. Görüldüğü üzere, CHF Yönetimi, ülkenin geleceğinin teminatı olan gençliğin sosyal ve bedensel gelişimine özel bir ehemmiyet vermektedir. Burada dikkat çekici olan taraf ise, spor kulüplerinin fırka ile bağlantısının tespit edilmek suretiyle fırkayla spor kulüpleri arasındaki ilişkinin daha da kuvvetlendirilmesinin amaçlanmış olmasıdır.

Bu amaç doğrultusunda Çorum'da faaliyet gösteren spor kulüplerine yönelik incelemelerde bulunan İsmet Bey, spor faaliyetlerinin pek az olduğunu, "...Hale idman yurdu namı ile bir spor teşkilatı varsa da faaliyetleri azdır..." şeklindeki sözleriyle dile getirmiştir. Bu konudaki yetersizliğe dikkat çeken İsmet Bey, "...Bunları faaliyete getirmek için icap eden levazım ve saire hakkında vilayet heyetince mufassal malumat arz edilmiştir..." diyerek, faaliyetlerin yetersizliğinin bir nedenini de ortaya koymuştur. Değerlendirmesinde mekteplerin spor işlerine programları gereğince ehemmiyet verdiklerine de değinen İsmet Bey, faaliyetlerdeki yetersizliğin bir diğer nedeninin de gençlerdeki milli terbiye noksanlığı olduğuna dikkat çekerek, öneride bulunmuştur: "...Gençlik henüz zevku tabii mertebesinden yükselecek derecede inkişaf gösteremediği için bu husustaki temayülleri menfi görülmemekle beraber lakaydanedir. Bunları besleyecek gıda milli terbiye ve tahsil olmakla beraber Spor teşkilatı fırkaca esaslı surette terahüp edilmeli...". Bu sözlerle, spor yapacak gençlerin belirli bir altyapıya sahip olmalarını bir zaruret olarak gören İsmet Bey, lise ve yüksek tahsil gören gençlerin çeşitli memuriyetlerde görev aldıklarına, orta tahsil görenlerin ise tacir ve zanaatkâr çocukları olduklarından dolayı babalarının yanlarında ticaret ve sanatla uğraştıklarına işaret etmiştir. Gençlerin siyasi temayüllerinin tamamen meydana çıkmadığına ancak genel olarak Halk fırkasına dâhil olduklarına işaret eden İsmet Bey, değerlendirmesini: "Gençliğin muhtaç olduğu en mühim gıda milli terbiye ve telkindir"⁹¹⁹ sözleriyle noktalamıştır.

⁹¹⁸ CHF TR-1931, s. 11.

⁹¹⁹ CHF TR-1931, s. 12.

IX- Mahalli ve Halk Dershanelerinin Faaliyetleri:

Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarının dayandığı temel esas “milli terbiye” olmuştur. Halkın bu doğrultuda yetiştirilmesini amaç edinen CHF Yönetimi, bu gaye için Mahalli ve Halk Dershaneleri’ni kurmuştur. Kurulan bu müesseselerin çalışmalarıyla yakından ilgilenen Fırka yönetimi, 1931 Yılı Teftiş Raporu’nun 9. maddesiyle, yapılan bu faaliyetlerin ne durumda olduğunu tespitiye yönelmiştir: “Mahalli ve halk dershanelerinin faaliyet derecesi?”⁹²⁰.

Çorum’da faaliyet gösteren Halk dershanelerinin etkinliklerini incelemekle görevlendirilen İsmet Bey, yapmış olduğu teftişin neticesini, “Halk dershanelerinin faaliyeti iyidir”⁹²¹ diyerek özetlemiştir.

X- Mahalli Neşriyatın Fırkayla Olan Bağlantısının Tespiti:

Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılâp hareketlerine öncülük eden CHF Yönetimi, bu faaliyetleri yürütürken önemli bir muhalefet cereyanıyla da karşılaşmıştır. Çok partili hayata geçiş kapsamında kurulan TCF ve SCF’nin kapatılmasından sonra, kendisine karşı oluşabilecek her türlü muhalefeti daha yakından sorgulama ihtiyacı hisseden Fırka yönetimi, 1931 Yılı Teftiş Raporu’nun 10. maddesinde bu konunun araştırılmasını istemiştir: “Mahalli matbuatla fırkanın münasebetleri ve muhalif matbuatla neşriyatının mahalli akisleri”⁹²² şeklindeki soruyla yerel basının genel karakterinin tespiti hedeflenmiştir.

Teftiş vazifesi kapsamında dönemin Çorum basını üzerinde incelemelerde bulunan İsmet Bey, “Vilayet gazetesi fırka heyeti idaresinin elinde gibidir. Muhalif gazete gelmez ve akisleri ehemmiyetsizdir”⁹²³ diyerek, Çorum’da yayın yapan “Müstakil Çorum” adlı vilayet gazetesinin bir nevi fırka gazetesi olarak işlev gördüğüne dikkat çekerek, muhalif cereyanların Çorum’da henüz etkin olmadığına işaret etmiştir.

XI- Mahalli İşçi, Amele ve Esnafın Vaziyet ve Temayülleri:

Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1931 Yılı Teftiş Raporu’na yansıyan bir diğer konu da çalışanların düşünce yapılarının, fırkaya olan alakalarının ve genel vaziyetlerinin tespit edilmek istenmesidir. Raporun, “Mahalli işçi, amele, esnafın vaziyetleri, ruhi temayülleri nasıldır? Bu hususta fırkamız için faydeli olacak fikir ve intibainız nedir?”⁹²⁴ şeklindeki 11. maddesiyle öne çıkarılan husus, fırkanın üretici kesime yönelik olarak ileriye dönük planlar yapmasıdır.

---

⁹²⁰ CHF TR-1931, s. 11.

⁹²¹ CHF TR-1931, s. 12.

⁹²² CHF TR-1931, s. 13.

⁹²³ CHF TR-1931, s. 14.

⁹²⁴ CHF TR-1931, s. 13.

Çorum'da faaliyet gösteren mahalli esnaf ve işçilerin sanat işleriyle meşgul olduklarını belirten İsmet Bey, çalışanların fikri yapısını ve temel eğilimlerini, "...Ruhi temayülleri kat'i şek surette inkişaf etmiş değildir..." diyerek özetledikten sonra, "İyi sevku idareye mütemayil olduğu için siyasi cereyanlara lakayit olmakla beraber menfi hareketleri yoktur"⁹²⁵ şeklindeki sözleriyle, çalışanların bu kesimine yönelik fırka tarafından uygulanacak programların başarıya ulaşabileceğine işaret etmiştir.

XII- Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve Serbest Meslek Erbabının Vaziyet ve Temayülleri:

Fırka Yönetiminin çalışanlara yönelik bir çalışması da raporun 12. maddesiyle ortaya konulan ve üretici kesimin diğer kısmını oluşturan; "Çiftçi, tüccar, sanayi ve serbest Meslek erbaplarının vaziyet ve temayülleri"⁹²⁶ nin tespit edilmek istenmesidir. Fırka Yönetiminin, yapılacak olan bu çalışmayla; ülke ekonomisi için önemli bir yere sahip olan tarım kesiminin yanı sıra yeni gelişmekte olan sanayi sektörüne ve serbest meslek gurubuna yönelik bir tespit yaparak, bunların da fırkayla olan ilişkilerini belirli bir düzene koymak istediği anlaşılmaktadır.

Bu meslek guruplarının Çorum'daki genel durumu ve eğilimlerini tespit etmek maksadıyla teftiş faaliyetleri yürüten İsmet Bey, Çorum'da bu iş kollarında çalışan kişiler hakkında şu önemli bilgiler vermiştir: "Vilayet halkı ekseriyetle çiftçi, sanatkâr, tüccar olup iş ve güçleriyle meşgul ve çok çalışkan ve vaziyetleri müsbettir. Debağatci, ayakkabıcı, demirci, marangoz, bağçeci, gibi toplu esnaf zümreleri vardır. Serbest meslek erbabından birkaç dava vekili, avukat, bir dişçi, iki eczacı, muvazzaf doktorlar vardır"⁹²⁷. Müfettişin bu tespiti dönemin Çorum yaşantısına dair önemli ipuçları vermektedir.

XIII- Mahalli Teşkilatların Mali Vaziyetleri:

1931 Yılı Teftiş Raporu'nda ele alınan son konu, fırkanın mahalli teşkilatlarının mali yönden incelenmesidir. "Mahalli teşkilatımızın mali vaziyetleri"⁹²⁸ başlığıyla sunulan 13. Madde, yedi ayrı alt başlıktan oluşmaktadır. Yapılacak tüm bu çalışmalar, fırkanın mali meselelere hassasiyetle yaklaştığını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir:

- A.** Nizamnamenin 7. maddesi mucibince fırkamıza kayıtlı olan bütün aza: aidat taahhütlerini vermişler midir? Bu cihet idare heyetlerince ne dereceye kadar takip edilmektedir? Cibayet tarzı nasıldır? Dipli makbuz koçanları var mıdır ve imzalanmış mıdır?

⁹²⁵ CHF TR-1931, s. 14.

⁹²⁶ CHF TR-1931, s. 13.

⁹²⁷ CHF TR-1931, s. 14.

⁹²⁸ CHF TR-1931, s. 15-22.

İsmet Bey, taşra teşkilatlarının mali denetimi açısından önem arz eden bu konuya dair Çorum Teşkilatında yapmış olduğu çalışmalar neticesinde şu tespitte bulunmuştur: “Taahhütlerini ifa edenlere muntazam makbuz verilmektedir. Kendiliğinden taahhütlerini vermeyenler tazdik edilmediği için mali vaziyeti geniş değildir. Yeni taahhüt varakalarile varidatın ve tediyaatın intizamını temin etmeye başlamışlardı. Taahhüdatı köylerde ocak heyetleri şehirde fırkanın ücretli muakkili tahsil eder”.

B. Mahalli fırka sarfiyatı bütçelerine göre mi yapılıyor?

İsmet Bey: Bütçelerine göre yapılmaktadır.

C. Fırkanın manevi şahsiyetini rencide edecek tarzda borcu var mıdır, nereye ve ne kadar ve niçin borç edilmiştir.

İsmet Bey: Böyle borcu yoktur.

D. Alacağı var mıdır?

İsmet Bey: Efradın taahhüdat bakiyesinden başka alacağı yoktur.

E. Nakit, esham, tahvilat gibi kıymetli evrak ve esham varsa miktarı ve nerede muhafaza edildiği.

İsmet Bey: Böyle kıymetli evrak yoktur.

F. Fırkanın parasından herhangi eşhasa hususi intifalarını temin için avans veya ikraz muameleleri yapılıyor mu?

İsmet Bey: Yapılmıyor.

G. Demirbaş eşya defterleri var mı, fırkanın eşya ve gayri menkulleri iyi bakılıyor mu, taahhüdattan başka halkı tazyik edici varidat menbalarına gidiliyor mu?

İsmet Bey: Demirbaş eşya defterleri vardır. Fırka binasının aşağı kısmında senede [450] icar getiren altı mağazası vardır. Taahhüdattan başka halkı tazyik edici varidat menbalarına gidilmemiştir.

XIV- Umumi Mütalaa ve Sonuç:

CHF Yönetimi'nin ülke genelinde milletvekilleri marifetiyle gerçekleştirdiği 1931 Yılı genel teftişi kapsamında İsmet Bey'in Çorum'da yaptığı teftişin “Umumi Mütalaa ve Netice”⁹²⁹ kısmında dikkat çektiği hususlardan hareketle şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

a- Fırka Teşkilatı Faaliyetlerinin Azalması:

Çorum'da yapmış olduğu teftiş neticesinde fırka teşkilatının faaliyetlerinde dikkat çekici bir azalma görüldüğünü ısrarla vurgulayan İsmet Bey, bu durumun nedenlerini somut örneklerle ortaya koymuştur: “...Meclisi umumi ve belediye intihaplarında o sırada yapılmış olduğu gibi zümrevi veya

⁹²⁹ CHF TR-1931, s. 23-26.

müteşekkil muhalif fırka cereyanlarda bulunmadığından teşkilat kademele-
rinde faaliyet yavaş yavaş azalmıştır...” diyerek, teşkilatların faaliyetlerinde
görülen azalmayı muhalefetin olmayışına dayandıran İsmet Bey, değerlen-
dirmesinin sonlarında yine aynı meseleye değinerek, “...Çorum vilayeti
dâhilinde müteşekkil, mütebariz muhalefet cereyanı mahsus olmaması da
sureti umumiyede fırka teşkilatında görülen hareketsizliğin mühim
sebeplerinden birini teşkil eder...” diyerek az önceki tespitinin altını çizmiştir.

Sonradan yapılan Mecitözü belediye seçimlerinde görülen muhalefet
hakkında da bilgi veren İsmet Bey, bunun, kendisinin savunduğu tarzda bir
muhalefet olmadığına işaret ederek, “...başka bir fırka muhalefeti değil fırka
azaları arasında doğan münaferelerden ibaret...” olduğuna dikkat çekmiştir.
Bu konudaki açıklamalarını sürdürerek, “...İdare heyeti gençleri intihap
ettirmeye çalışırken muhafazakar azalar da bunların ifratından tecrübe ve
tedbirsizliğinden şikayet ederek kendileri gibi zevatı kazandırmak
istemişlerdir” şeklindeki açıklamasıyla, Mecitözü kazasında yaşanan ve yaşlı
partililerle genç partililer arasındaki iktidar mücadelesini gözler önüne sermiş
ve bunun neticesinin “idaresizlik” olduğuna vurgu yapmıştır.

b- Köy Halkının Yaşadığı İktisadi Zorluklar ve Etkileri:

Fırkaya bağlı köy ocakları hakkında da açıklamalarda bulunan İsmet
Bey: “Köy ocakları merbut oldukları idare heyetlerinden lüzumunda
gönderilen muayyen zevat vasıtasıyla vazifelerini ifa edebiliyorlarsa da kendi
kendilerine içtima ve fırka işleriyle iştiğal edemedikleri anlaşılmıştır” diyerek,
köylerdeki teşkilatların kendi başlarına faaliyet gösteremediklerine
dolayısıyla yetersiz olduklarına vurgu yapmıştır.

Mevcut şartlar dâhilinde köylülerin fırka faaliyetlerine istenilen
düzeyde katılmalarının mümkün olmadığını ileri süren İsmet Bey, köylerde
yaptığı incelemeler neticesinde bu konuda çok çarpıcı tespitlerde
bulunmaktadır: “...Tarla sürme, ekme, orak, harman işleri fasılasız birbirini
takip ettiği, Cuma tatillerinde bile çalışmaya mecbur oldukları için gün
doğmadan iş başına koşan köylüler, akşam kararırken evlerine dönerler ve
bitap bir halde hemen hayvanlarına bakarak, kuvvetlerini yenilemek için
uykuya yatarlar....”.

Köylünün geçim derdinden dolayı çok çalıştığını, bu nedenle
meydana gelen fiziksel yorgunluktan dolayı fırka faaliyetleriyle
ilgilenemediğini belirten İsmet Bey, İhtiyar Heyeti'nin dahi muntazam bir
şekilde toplanarak köye ve hükûmete ait işlerle meşgul olamadığına dikkat
çekmiş, hükûmete ve köye ait vazifelerini bir araya gelerek
konuşamadıklarını ancak “ayakta sözleşerek” ve “nöbet usulüyle” yerine
getirebildikleri belirtmiştir.

Aralıksız çalışmak durumunda kalan köylülerin bir de “yol yapmak
mükellefiyeti” altında bırakılmalarının onları çok sıktığını dile getiren İsmet
Bey, “...Bu tarzdaki derdi maişet meşgulliyetleri, köylerin mektepsizliği,
muallimsizliği halkı bilgisizliğe mahkum etmiştir...” diyerek gelinen noktada
tablonun pek de iç açıcı olmadığını altını çizmiştir.

Değerlendirmesinde Latin alfabesinin kullanımına da değinen İsmet Bey, “Yeni yazı ile okuyup yazan köylüler çok azdır. Uzak ve mektepsiz köylerde hiç yok gibidir” diyerek, henüz yeni alfabenin yaygınlaşmadığına işaret etmiştir.

Köylünün yaşadığı sıkıntıları ve fırka faaliyetlerine yeterince iştirak edememelerini temelde ekonomik nedenlere bağlayan İsmet Bey, “...Hususi idare bütçelerinde husule gelen varidat noksanlığı da, köyleri bütün bütün ihmale, vilayetleri muzdar kılmıştır...” diyerek, yaşanmakta olan 1929 Buhranı'nın neticelerine dikkat çekmek istemiştir.

İktisadi zorlukların, köylünün sosyal ve siyasi durumunu daha da kötüye götürdüğünü sıklıkla vurgulayan İsmet Bey, köylünün genel durumunu ortaya koyan şu açıklamasıyla bu konuya noktayı koymuştur: “...Mahsulün kifayetsizliği yüzünden dâhil ve hariç sınaî mamulâtın çok pahalıya mal olmasından her suretle yoksulluk içerisinde bulunan köylüler hayatının sevku tabii ve zaruretlerinden başka hiçbir şey düşünmeye ve dinlemeye ne vakit bulabiliyorlar ne de kulak asıyorlar. Bu vaziyette yine fırka vazifelerini yapmak istiyorlar. Saf fakat bilgisiz halkın siyasi, içtimai teşekküllerin de devam ve intizam aramak serapta hakikat aramaya benzer. Halkta umumi, içtimai, siyasi hayata alakayı temin eden yegâne vasıta refah olduğuna göre, bunun yokluğu ve noksanlığı hep bu yorgun hareketsiz halleri vücuda getirmektedir”.

C- Vilayet, Kaza ve Nahiye Teşkilatlarının Genel Durumu:

1931 senesi milletvekili seçimlerinden evvel Çorum vilayeti dâhilinde yer alan bütün fırka teşkilatlarının verilen talimat dairesinde yenilenmesi için Çorum milletvekillerinden Münir ve Mustafa Beylerin memur edildiklerini söyleyen İsmet Bey, teşkilatın bu günkü vaziyetinin nizamnamenin yayınlanmasından önce belirlendiğini ve teşkilat üyelerinin milletvekili seçimlerinde vazifelerini tamamen yerine getirdiklerini ifade etmiştir.

“Kaza ve vilayet idare heyetlerinde ise az çok faaliyet gösteren zevatın bulunduğu” vurgu yapan İsmet Bey, bu kişilerin de birden fazla vazifelerinin bulunduğunu ve bunların faaliyetlerinin de yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yetersizliğe rağmen neden görevde kaldıkları sorusuna ise şöyle cevap vermektedir: “...Diğer fırka mensuplarının bunlar kadar devam ve faaliyet yapacak ve halka müessir olacak kabiliyette görülmemesi yeni kongrelerin içtimainına kadar bu günkü vaziyetlerine müsamaha edilmesine sebep olmuş olacaktır. Yeni intihaplarda nizamnamenin tamamen tevfiği hareket etmeleri lazım ve zaruridir”.

Nahiyelerde yaşayan halkın da köylü ahaliyle aynı vasıfları taşıdıkları için Nahiye ocaklarının da fırka tarafından talep edilen faaliyetleri yerine getiremediklerini belirtmiştir.

d- Genel Değerlendirme:

İsmet Bey, Teftiş raporunun sonuç kısmında Çorum Vilayeti dâhilinde yapmış olduğu teftiş faaliyetlerinin sonucunu şu değerlendirmeye ortaya koymaktadır: "...Hulasa, iktisadi sıkıntıların umumi tesiri, kazançların azalması, zararların sermayeleri mahvetmesi, zirai istihsal mevaddi kıymetinin gayrı tabi bir surette sukutü halkı; ferdi hayat ihtiyaçlarının teminine hasrı faaliyet etmeye mecbur etmiştir. Halkın fırkamıza karşı müsbet ve umumi temayülü de muhalefet cereyanına yer vermediğinden fırka teşkilatında devamlı faaliyet ve hareket saiklerini azaltmıştır. Fırkacılığın kudret menbaı olan heyecan ve kudretin sükûnete inkılabi kabili teşviz olmadığından yeni kongrelerce icap eden talimatın tamimini musip olur kanaatindeyim..."⁹³⁰.

e- İsmet Bey'in Teftiş Yapılış Tarzına Dair Şahsi Kanaati:

Görevli olduğu mıntıkları dolaşarak gerekli incelemeleri yapan ve böylece kendisine verilen teftiş vazifesini yerine getiren İsmet Bey, raporunun sonunda milletvekillerinin kendi bölgelerindeki parti teşkilatlarını teftiş etmelerinin olumsuz neticeler doğurabileceğini ileri sürerek değerlendirmesini noktalamıştır: "...Tam bu intihap devresinde en aşağı iki defa bütün kaza merkezlerini dolaşmak, halk ile konuşmak, dertlerini, ihtiyaçlarını dinlemek menfi his ve fikirleri tenvir ve tashih etmek vazifeleriyle mükellef olan mebuslara mahalli teşkilatın teftiş, tetkik ve tahkik vazifelerinin verilmesi ve bu vazifelerin, dairei intihabiyesine her sene avdet ve orada ikamet eden mebuslar tarafından da ifa ettirilmesi noktasından bulunacakları vaziyet bendenizce çok mühim mütalaa olunmuştur. Senelerden beri teşkilatta bulunan arkadaşlarımin, dostlarımin fırkacılık ahval ve ahlakındaki kusur ve noksanlarının tetkik ve murakabeleri, bir mebus için çok dikkat ve itinaya değer ehemmiyet ve hassasiyeti haizdir. Teftiş ve murakabe netayici ne kadar mahrem tutulursa tutulsun icraat ve fiiliyattan bin netice müteessir olmamaları kabil olamaz. Fırkacılıkta fedakârlık ve feragat esas olmakla beraber, senelerden beri fırkanın bütün emirlerini vazifelerini ifa etmiş ve mebusluklarını omuzlarına alarak temine çalışmış bu arkadaş ve dostların rencide olmamaları fikrü zihabına beşeri hal insanları mağlup edebilir ve müsamahalı neticeler ve zaaflar husule getirebilir..."⁹³¹.

XV- Teftiş Raporundan Çıkan Sonuçlar:

Parti merkezi tarafından "1931 Yılı Teftiş Raporu" kapsamında hazırlanan sorulardan yola çıkılarak, döneme ışık tutacak son derece önemli tespitlerde bulunabiliriz. Zira bu dönem, güdümlü çok partili hayata geçiş denemelerinin başarısızlıkla sonuçlandığı, bilhassa Serbest Fırka deneyiminde CHF'ye ve uygulamalarına karşı kayda değer bir muhalefetin

---

⁹³⁰ CHF TR-1931, s. 25.

⁹³¹ CHF TR-1931, s. 26.

ve genel bir hoşnutsuzluğun dillendirilmeye başlandığı, bu nedenle CHF'nin kendisini ciddi anlamda sorgulama ihtiyacı hissederek, halkın nabzını tutmaya yöneldiği bir zamana denk gelmektedir.

Yukarıda detaylı bir şekilde açıkladığımız ve 1931 yılında yapılan CHF III. Büyük Kurultayı'nın sonuç bildirisi mahiyetinde hazırlanan teftiş raporundan hareketle CHF'nin hedeflerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Taşra örgütlerinin hukuki ve mali durumlarıyla, teşkilatlarda görevli bulunan kişilerin genel durumlarının tespiti,
- 2- Partinin ilkelerinin taşrada daha da yaygınlaştırılması,
- 3- Gençlerin partiyle olan bağlantılarının güçlendirilerek, üye sayısının artırılmak istenmesi,
- 4- Halkın partiye bakış açısının ve halkı partiden soğutan sebeplerin tespit edilmesi,
- 5- Partiye yönelik muhalefet cereyanları varsa bunlar hakkında bilgi toplanması,
- 6- Halkın kendi haline bırakılmayıp, bir program dâhilinde geliştirilmesi,
- 7- Halka yönelik eski düzen propagandasının yapıp yapılmadığının tespiti,
- 8- Mahalli eğitim faaliyetlerinde parti prensiplerine aykırı bir durumun olup olmadığının tespiti,
- 9- Spor Kulüpleri, dernekler gibi her türlü örgütlü sivil kuruluşları parti denetimine almak,
- 10- Halkevlerini parti kontrolünde yaygınlaştırmak,
- 11- Mahalli matbuatın parti kontrolüne alınması, muhalif cereyanların etkilerinin incelenmesi,
- 12- Çalışanların genel durumlarının ve partiye bakışlarının tespiti.

Tüm bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere CHF, çok partili hayata geçiş denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanıp muhalefetin güçlenmesi üzerine, buna tepki olarak, partinin, halk nazarındaki itibarını yeniden kazanmasına yönelik bir çalışma başlatmıştır.

2- Çorum'da Asayiş Sorunları:

Tüm dünyayı derinden sarsan 1929 Ekonomik Bunalımı, yeni kurulan ve henüz iktisadi yönden istenilen seviyeye ulaşamayan Türkiye'yi de buhranın içine çekmiştir. Dönem içerisinde halkın yaşadığı ekonomik zorluklar ve geçim sıkıntısı, bilhassa taşrada sosyal çalkantılara neden olmuş, soygunculuk faaliyetleri ve asayiş problemlerinin önü alınamaz olmuştur.

Bu dönemde yaşanan soygunculuk ve asayiş sorunlarının görüldüğü vilayetlerden birisi de Çorum'dur. Vilayet dâhilinde yaşanan bu sıkıntılar,

Vilayet İdare heyeti Reisi A. Hilmi tarafından 20 Ağustos [1]931 tarihli resmi yazıyla⁹³², CHF Ankara Genel Kâtipliği'ne bildirilmiştir.

Vilayet İdare heyeti Reisi A. Hilmi, Çorum'daki genel durumu aktardığı yazısında; Köylerde, şehir ve kasabaları birbirine bağlayan yollar üzerinde 2 seneden beri yapılmakta olan soygunculuğun, hükûmetin inzibat kuvvetleri tarafından süratli ve şiddetli bir şekilde kovuşturulmasına rağmen devam ettiği, bu nedenle tüccar ve esnaf ve sair alakadarların endişe içinde olduklarını bildirmektedir.

Yol kesme, soygunculuk ve köy basma eylemlerini karıştıranların bir kısmının vilayet dahilinde bulduklarına, bir kısmının da hariçten gelen bazı uygunsuz şahıslar olduklarına dikkat çeken A. Hilmi, bunların ekseriyetle tutuklanarak, kanunun pençesine teslim edildiklerini, ancak jandarma kadrosunun noksanlığı ve bilhassa süvari birliklerinin sayı olarak yetersizliği nedeniyle bazı sıkıntıların yaşandığını dile getirmiştir. Özellikle, yolların hükûmetin denetiminden uzak kaldığını gören soyguncuların daha da cesaretlendiklerine işaret eden A. Hilmi, "...son günlerde bazı uzak köylerle yollardan halk ve yolcuların izrar ve izacata düçar oldukları müşahede edilmektedir..." diyerek, toplumun güvenlik ve huzurunun tehdit altında olduğuna dikkat çekmiştir.

Sorunu bu şekilde ortaya koyan A. Hilmi, bütün ulaşım yollarının zabıta kuvvetleri vasıtasıyla daimi surette muhafazasının mümkün olmadığına işaret ederek, Çorum dâhilinde yaşanan ve halk üzerinde büyük korku ve endişeye neden olan soygunculuk faaliyetlerinin önlenmesi için önerilerde bulunmuştur. Ulaşım yollarının sık sık gözlenerek, teftiş edilebileceğini ifade eden A. Hilmi, Köylerde yaşayan ve bazı uygunsuz hareketlerde bulunan şahısların zaman zaman denetim ve takipleri maksadıyla vilayet dâhilindeki kazaların bölük kumandanlarının nöbetleşe olarak belirli müddetlerle, idare ve kumandaları altındaki azami 5-6 kişilik daimi seyyar süvari karakol müfrezeleriyle denetim faaliyetlerinde bulunmalarının, emsal durumlara cüret edenlerin üzerinde iyi bir tesir yapılabileceğini dile getirmiş, böylece fazla masraf ve fedakârlığa gerek kalmaksızın yollarda ve köylerde selamet ve emniyetin tamamen temin edilebileceğini vurgulamıştır.

A. Hilmi Bey, yazısını, "...hususu mezkûrun hükûmetçe esaslı bir surette nazarı dikkate alınarak muktezasının ifasına delaleti Aliyeleri İdare kararı ile arz ve takdimi ihtiramata olunur efendim" sözleriyle noktalarak, meseleyi CHF Yönetimi'ne havale etmiştir.

Bu talep üzerine harekete geçen CHF Genel Kâtipliği, parti adına genel kâtip(sekreter) Kütahya milletvekili Recep Bey imzasıyla, 19 Eylül [1]931 tarihinde, konunun incelenmesi için Çorum milletvekili İsmet Bey'i görevlendirmiştir.

---

⁹³² Vilayet İdare heyeti reisi A. Hilmi tarafından yazılan 20 Ağustos 1931 tarihli resmi yazının sureti özel arşivimizdedir.

İstanbul'dan yazılan 19 Eylül [1]931 tarih ve 2232 sayılı resmi yazı şöyledir⁹³³:

İsmet Beyefendi;

Muhterem Çorum Mebusu,

Vilayet dâhilinde iki seneden beri devam eden ve son günlerde uzak köylerin halkı ile umumi yollardan gelip geçen yolcuları inciten asayişsizlik hakkında Vilayet idare heyeti karare ile reis Hilmi Bey tarafından yazılan mektubun suretini bağlı olarak takdim ediyorum.

Halkının sükûnet ve gayretini takdir ettiğim Çorum muhitinde asayişsizliğin iki seneden beri devamı ve son aylarda uzak köylere de sirayeti nazarı dikkatimi celbetti.

Bu hal, alakadar memurların ihmalinden mi, yahut eldeki inzibat kuvvetlerinin -keyfiyet veya kemiyet itibarile- kifayetsizliğinden mi çıkmaktadır? Muhit itibarile başka sebepler de var mıdır? Asayişin temin ve takriri için ne yapmak lazımdır?

Gözönünden uzak tutulması doğru olmıyan ve halkın huzurunu bozan bu asayişsizliğin sebepleri hakkındaki tetkikatınız neticesini –kıymetli mütalaanızın da ilavesile- bildirmenizi rica eder, hörmetlerimi arzeylerim efendim.

C.H.F. Katibiumumisi Kütahya Mebusu Recep

Parti merkezinin bu görevlendirme yazısının kendisine ulaşmasının ardından Vilayet dâhilinde incelemelerde bulunan İsmet Bey, durumu, 4 Kasım [1]931 tarihli mektupla⁹³⁴ İstanbul'a bildirmiştir. 19 Eylül 1931'de yazılan yazıya ancak 4 Kasım 1931'de cevap verebilen İsmet Bey, bu gecikmeyi, kendi deyimiyle “mevzuun uzunca tetkike muhtaç olmasına” bağlamıştır.

a- Çorum Dâhilinde Görülen Asayiş Vakalarının Türü:

İsmet Bey, Çorum'da yapmış olduğu incelemeler ve Vilayet Jandarma Müdürlüğü'nden edindiği bilgiler ışığında, 6 Nisan [1]931-6 Eylül [1]931 tarihleri arasında Çorum'da görülen asayiş vakaları hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “...Vilayet dâhilinde asayiş bozan vak'aların halka en çok zarar vereni köy baskını, yol soykunu ve buna müteferri şekavetlerdir...”.

Bu vakaların meydana geldiği mevki ve faillerinin jandarma takibatı neticesinde hazırlanan listede yer aldığını da bildiren İsmet Bey, bu listeyi cevap yazısına bağlı olarak takdim ettiğini belirtmektedir.

⁹³³ İstanbul'dan yazılan 19 Eylül 1931 tarih ve 2232 sayılı resmi yazı özel arşivimizdedir.

⁹³⁴ İsmet Bey tarafından yazılan taftiş raporu mahiyetindeki 4 Kasım 1931 tarihli mektup, hem Osmanlıca ile hem de Latin alfabesiyle kaleme alınmıştır. Mektubun aslı özel arşivimizdedir.

b- Çorum'da Halkın Korkulu Rüyası Haline Gelen Çeteler:

Yapmış olduğu inceleme neticesinde; bölgede çete faaliyetlerinin arttığına işaret eden İsmet Bey, Çorum'da huzuru bozan çeteler hakkında: "...Çetelerin en kuvvetlisi son zamanlarda tenkil edilmiş olan Yozgadın Kediler köyünden Kara haydar oğulları idi. Bunların çoğu kürt, ikisi çerkestir. Muhtelif köylerden hırsız, soysuz kimse de iltihak etmiştir. Diğer çetelerin efradı da asker firarisi, katil, soykuncu, serseri Türk ve Çerkeslerdir..." açıklamasını yaparak, çetelerin suçluların toplanma merkezi haline geldiklerine dikkat çekmiştir.

Toplum hayatını tehdit eden çetelerin dağıtılmasına yönelik çalışmalara da değinen İsmet Bey: "...İlk cürümlerinden dolayı kaçak olan bu adamların birleşerek çete vaz'iyetine geçmelerine münferit takiplerde gösterilen bataetin, gayretsizliğin tesiri olduğunda şübhe yoktur..." diyerek, ilgili makamların kusuruna işaret etmiştir.

c- Huzur Bozan Çetelerin Faaliyetleri: En Büyük Sorumlu Cehalet:

Köylünün en çok huzurunu bozan hadiselerin "Hayvan hırsızlığı, kadın ve kız kaçırılması gibi filler" olduğuna dikkat çeken İsmet Bey, "Darp, cerh gibi vak'alar da eksik değildir" diyerek, köylerde yaşanan huzursuzluğa dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu durum ekonomik sorunların had safhaya ulaştığını göstermekle beraber, sosyal ve ahlaki çöküntünün de habercisidir. Nitekim İsmet Bey, açıklamalarında buna da işaret etmiş: "...Terbiye ve bilgiden mahrum olan kimselerin sevkı tabiiilerine, hayat hadiselerinin menfi tekevvünlerine mani olacak maddi, manevi vesait köylerde mevcut olmadığı gibi ceza tehdidi de fevran halindeki gırizi saiklere kâfi derecede tesir yapamadığından bu cürümler devam edegelmektedir..." diyerek, meydana gelen hadiselerde köy halkının cahilliğinin son derece önemli bir etken olduğunun altını çizmiştir.

Bu tarz vakaların meydana gelmesinde idari noksanlıkların yanı sıra içtimai ve ruhi sebeplerin de etken olduğuna vurgu yapan İsmet Bey, köylerdeki anne-babaların cehaletinin çocukları üzerinde derin yaralar açtığına şu sözlerle işaret etmektedir: "...Köylerde aile esasına karşı bilgisi, duygusu noksan olanlar bulunur. Bunların kadın ve kızları üzerinde ahlaki tesir yapacak kabiliyetleri de yoktur. Bu gibi karı, kocalar, Ana, babalar Velayet salahiyetini de keyfi taasupları namına süi istimal ederler. Kız ve oğlanın arzularına ehemmiyet vermezler. Terbiye ve maarif görmemiş köy gençlerinin temayülü ise sevkı tabii derecesini geçemez. Bu vaziyetteki genç hayat hislerinin tesadümü (gerek cebri gerek rızai) bu vak'aları mütemediyen ihdas eder durur..."

Bu husustaki bir diğer dikkat çekici tespit ise "köylünün tembelliğinin bu tarz vakaları doğurduğu" yönünde olmuştur. Bu konuda, "...Köylülerin birçokları da hayvanlarını başıboş salıvermeyi adet etmişlerdir. Vaktinde çobanlara katmak akşam çobanlardan teslim almak gibi vazifelerini ihmal ederler. Çobanlar sabahleyin köy ortasına çıkan hayvanları toplar meraya

götürür akşamları yine köy ortasına veya civarına salar. Mallarını gece yarısına kadar içeri almayanlar hayvanlarının çalınmasından, gaybolmasından müştekidirler...” diyen İsmet Bey, bu kayıtsızlığın ve malına sahip çıkmama durumunun alışkanlık haline geldiğini belirterek, köylünün hırsızlığa adeta davetiye çıkardığını vurgulamıştır.

Köylerin genel durumu hakkındaki açıklamalarında köylerde yaşanan işsizliğe de değinen İsmet Bey, köy halkının bilhassa gençlerinin hepsinin “uslu, işli güçlü, çiftli çubuklu” olmadıklarına işaret etmiştir.

Değerlendirmesinde, köy gençlerine yönelik karakter analizinde de bulunmuştur: “...Eyî huylu ve soylu olmayanı da bulunur. Askerlik çağına gelen veya askerden dönen bu gibi gençler ana ve babanın ananevi tesirinden azade ise veya çalışma vesaitinden mahrum bulunursa soysuz bir serseri, kumarbaz, huvarada olmağa mahkûmdur...” diyerek, köy gençlerinin içerisinde bulunduğu vahim durumu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Diğer taraftan, işsizliğin neticesinin “sefalet” olduğunun altını çizerek; “...Türkün fitri seciyesi sefalete mütehammil olmadığından ihtiyacını çalup çarpmak suretiyle temine başlar. Bu hale geçmek için ne müşkilat görür ne de ceza tehdidinden müteessir olur...” diyen İsmet Bey, esasta ekonomik temele dayanan meselenin başka kaynağının da bulunduğuna işaret etmektedir.

Köylünün tembelliğinden dolayı hayvanların gece yarısına kadar kırdı, bayırda kaldıklarını ve başıboş dolaştıklarını belirten İsmet Bey, işsiz köy gençlerinin derhal anlaşarak hayvanları çaldıklarını ifade etmiştir.

Burada meselenin daha vahim bir yönüne işaret ederek, “...Bunlar karakol kumandanlarıyla dostluk tesisine de çalışırlar...” diyen İsmet Bey, bu tip gençlerin yetkili mercileri de etki altına almak istediklerini ihtar etmiştir.

Gençlerin büyük bir ahlaki çöküntü içerisinde bulduklarını düşünen İsmet Bey, “...Sarhoşluk alüfte eğlenceleri gibi sefahet vasıtalarına da müracaat etmeyi bilirler...” diyerek, toplumda meydana gelen ahlaki çöküntüye de vurgu yapmıştır.

Köylerde yaşanan huzursuzlukların sebeplerine dair tespitlerini, “...İşte köylünün ruhunda ve terbiyesindeki noksanlık içtimai hayatındaki işsizlik, bilgisizlik, kayıtsızlık bu vak’aların başlıca sebeplerindendir...” şeklindeki sözleriyle özetleyen İsmet Bey, bu konuda son olarak bir de öneride bulunmuştur: “...Bu esbabın izalesi köylüye bilgi ve terbiye verilmesine mütevakıftır...” diyerek, köylerde yaşanan bu sıkıntıların ancak eğitimle aşılabileceğini dile getirmiştir.

d- Çete Faaliyetlerinde Görülen Artışın Bir Diğer Nedeni: İdaresizlik:

İsmet Bey, köylerde meydana gelen asayiş sorunlarının bir diğer nedeni olarak da idari sebeplere işaret ederek, iki hususu ön plana çıkarmıştır.

Jandarma karakollarının keyfi hareket ve uygulamaları nedeniyle köy yönetiminde kayda değer bir bozulma meydana geldiğini bildiren İsmet Bey, "Köy muhtarları ile bekçileri Jandarma karakollarının mütemadiyen emir ve nehyine maruzdur. Celp ve ihzara hacet yok en adi işler için de celp olunarak tevbih(azarlama), tehtit hatta tahkir(hakaret) olunur. İşinden alıkonulur. Hele bekçiler karakolların adeta hizmetkârı gibidir..." diyerek, jandarmanın sebep olduğu hukuksuzluğun köy idaresini sekteye uğrattığı uyarısında bulunmaktadır. İsmet Bey, muhtar ve bekçiler üzerindeki jandarma baskısının bir diğer olumsuz neticesini de şöyle dile getirmiştir: "...Bunun için köyün işli, güçlü, nüfuzlu adamları Muhtar ve bekçi olmaktan çekinirler nerede aciz, malül işsiz kimse varsa alelekser onu bekçi ve muhtar yaparlar. Köy inzibati bu aciz ve hizmetkâr mesabesindeki adamlar elindedir..."

İsmet Bey, ikinci idari sebep olarak ise jandarmanın sorumluluk alanındaki yetersizliğe ve teşkilat yapısının sürekli değişmesine işaret etmiştir. Köylerde jandarmanın sorumlu olduğu "men etme" vazifesinin suç teşkil eden fiiller üzerinde seri tesir göstermediğini iddia eden İsmet Bey, bu tespitini biraz açarak, jandarmanın teşkilat ve görevlerinde istikrarsızlık olduğuna dikkat çekmiş ve bunu şu sözlerle ortaya koymuştur: "...Karakol teşkilatı, lağvi(kaldırılması) alayların merkeze merbut seyyar müfrezeler teşkili, lağvi tekrar karakollar teşkilatı, alayların vilayetlere, Vekâlete, Umum kumandanlığa merbutiyeti gibi tertip ve eşkâl jandarma ıslahatında bir devir ve teselsül(zincirleme) halinde müşahede olunur..."

Bu sözler jandarmanın yönetim yapısında sürekli meydana gelen değişiklikler nedeniyle, teşkilat bünyesinde sağlıklı bir çalışma sistemi kurulamadığını göstermektedir. Nitekim İsmet Bey, "...Asıl noksanlık Jandarmanın esasında terbiye ve inzibatında vazife ruh ve kuvvetinin teessüs(kurulma, temelleşme) edememesinde, salahiyet mes'uliyet mesailinde de tam kudretli bir mercia merbut(bağlı) bulunmamasındandır..." şeklindeki sözleriyle jandarmanın eğitimsizliğine işaretle bu konuya da açıklık getirmiştir.

Son yapılan düzenlemeyle; vilayetlerdeki seyyar müfrezelerin kaldırılarak, karakol teşkilatına geçildiğini, ancak karakolların, kadro yetersizliği nedeniyle faaliyetlerinde aksamalar meydana geldiğine işaret eden İsmet Bey, "...Bununla beraber Zabitan tarafından karakol mıntıklarının teftiş ve murakabe edildiği görülemez. Masa başında telefonla idare edilen karakollar heman kendi hallerine bırakılmış gibidir..." diyerek, karakollarda görevli jandarmanın denetim ve teftiş vazifesini layıkıyla yerine getirmediğini hatırlatmıştır. Jandarmanın bu gevşekliğinin köylülerin şikâyetine neden olduğunu da bildiren İsmet Bey, yapmış olduğu teftiş kapsamında köy halkının bu konudaki kanaatini, şu sözlerle ortaya koymaktadır: "...Köylüler karakol kumandanlarının keyfi hareketinden köylerinin serseri, kumarbaz, huvarda adamlarını sıkı nezaretleri altında bulunduracak yerde bunlarla ehbab olduklarından müştekidirler...". Son derece önemli olan bu tespit, köylerde yaşanan asayiş sorunlarının nedenlerini ve köylünün içinde bulunduğu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu konudaki açıklamalarının sonunda jandarmanın karakol mıntıklarında mükellef olduğu denetim ve teftiş vazifesini yapmadığını bir kez daha vurgulayan İsmet Bey, sözlerini şu şekilde noktalamıştır: "...şu halde karakolların en mühim vazifesi mıntıkları dâhilindeki köylerde serseri, soysuz kimseleri, hayvan hırsızı, kız, kadın kaçırma cürümlerile kötü zan altında bulunanları tespit ederek devamlı murakabeye tabi bulundurmaktır. Bu vazifenin ciddi ve bitarafane ifası zabitanın karakol mıntıklarını sık sık devir ve teftiş etmelerine ve karakol efradını kötü zan altında bulunan kimselerle temastan, sarhoşluk ve kadın oynatma gibi çirkin delikanlı eğlenceleri vasıtasile dostluk tesisinden menetmelerine mütevakıftır..."

e- İsmet Bey'den Çözüm Önerileri:

İsmet Bey Çorum Vilayeti dâhilinde yapmış olduğu teftişe dair hazırladığı raporun özet kısmında, köylerde ve ulaşım yollarında yaşanan asayiş sorunlarının çözümü için önerilerde de bulunmuştur. Toplumun huzurunu bozan eylemlerin men edilmesinden sorumlu olan Jandarma teşkilatının yapı ve vazifelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine işaret eden İsmet Bey, karakollarda görevli bulunan jandarmaların "...bilhassa ruhunda terbiye ve inzibatındaki noksanlık ikmal edilmedikçe ruhi ve içtimai sebepler de zail olmadıkça asayişin takririne kanaat hâsil edilemez..." diyerek, temel sorunun, mesleki ve ahlaki eğitimsizliğin giderilmesi olduğunu vurgulamıştır.

Çorum Vilayeti İdare Heyeti'nin mütalaasında belirtilen ve "sorunun seyyar müfrezeler yoluyla halli" esasına dayanan öneriye sıcak bakmayan İsmet Bey, takviyesi zaruri bulunan karakollardan tasarruf edilecek efrattan oluşturulacak seyyar müfrezelerin, takviyesi zaruri bulunan karakolların zayıflamasına neden olacağına dikkat çekmiş, "...Esasen karakollar soykunculuğa meydan vermeyecek mevkilerde bulunduğu için seyyar müfrezeden ziyade vukuat mahallerine daha tez yetişebilir. Elverirki kuvvetleri kâfi, vazife hissini hamil bulunsunlar. Bendenizce mevcut teşkilata vazifesini yaptırmak tedbirlerin en müessiri olur..." diyerek, karakolların takviye edilmesi ve jandarmaya vazife bilinci aşılanmasıyla sorunun üstesinden gelinebileceğine vurgu yapmıştır.

İsmet Bey, bu genel açıklamalarla birlikte, asayiş sorunlarının giderilmesine yönelik de şu önerilerde bulunmuştur:

- Karakolların kadroları tamamlanmalı, zabitan tarafından sıkı bir teftiş ve murakabeye tabi tutulmalıdır.

- Karakol mıntıkları mümkün olduğu kadar sık sık dolaşılarak köy hırsız ve serserilerinin, adi cürüm sanıklarının vaziyetleri tetkik, köylünün şikâyetleri dinlenerek tahkik edilmelidir. Defterleri karakollara verilerek sıkıca denetimleri temin olunmalı.

- Köy halkı ve ihtiyar heyetleriyle temas edilerek köylünün hükümet kuvvet ve zabıtasına karşı itimat ve hürmetini arttırmaya ehemmiyet vermelidir.

- Zabitanı masa başında telefonla vazife görmek bataetinden (yavaşlık, ağır davranma) kurtarmak lazımdır.
- Eşkiya ve çete hakkındaki devamlı ve müşterek takibat usulü mühimdir. Bunlar, komşu vilayetler dâhilinde de faaliyet gösterecekleri için bir vilayet jandarmasının takibine bırakılmaz.
- Karahaydar oğullarının tenkilinde olduğu gibi bir kumandaya bağlı mürettep müfrezelerin, etkili tedbirlerin muvaffakiyeti görülmüştür.

3- İsmet Bey'in Vakıflar Genel Müdürlüğü Bütçesi Hakkında Sözleri:

Mebusluktan önceki memuriyet hayatında Evkaf Nezareti'nin Çorum teşkilatında memurluk ve müdürlük vazifesi görerek bu alanda bilgi ve deneyim sahibi olan İsmet Bey, Vakıflar hakkındaki Meclis oturumlarında ekseriyetle söz alarak değerlendirmeler yapmış, vakıf eserlerinin ifa ettikleri hizmetlerin önemine dikkat çekmiştir. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesinin görüşüldüğü 8 Haziran 1931 tarihli Meclis oturumunda söz alarak, teşkilatın idaresi ve geleceği hakkında önemli sayılabilecek tespitlerde ve tekliflerde bulunmuştur.

Konu hakkında Meclis'te yapılan konuşmalara bakıldığında, iki önemli hususun ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlar: Vakıf idaresindeki bozulma ve Laik devlette Vakıf-Devlet ilişkisinin nasıl olacağı meseleleridir.

a- Vakıfların İdaresindeki Bozulma: İsmet Bey'in Açıklayıcı Konuşması ve Çözüm Önerileri:

Konuyla alakalı ilk söz alan Manisa Milletvekili Refik Şevket Bey, Vakıfların öneminden bahsetmiş: "...Ne olursa olsun, bir zamanlar ecdadın tesis ettiği her hangi bir hayrın bu gün mevtaî bir şekil göstermesinden mütevellit teessürler gayet tabiidir. Çeşmelerin akıtılması yolundaki müracaatlar vakfın parasını yiyen Evkaf idaresi tarafından ihmal edilir. Hâlbuki susuz ve çorak mahallerde Evkaf idaresi, mevcudundan daha fazla hizmet göstermekle mükelleftir..."⁹³⁵ diyerek, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kötü idare edildiğine ve asli görevlerini yerine getiremediğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey de, yapmış olduğu değerlendirmeyle, hem Vakıfların önemine vurgu yapmış hem de Vakıflar Teşkilatı hakkındaki kanunun acilen Meclis'e sunulması gerektiğini belirtmiştir. Kendisinden önce söz alan Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'in, Vakıfları "sosyal yardım müessesesi" olarak tanımlamasını doğru ancak yetersiz bulan İsmet Bey, Refik Şevket Bey'in açıklamasını da yeterli görmeyerek etraflı bir değerlendirme yapma gereği hissetmiştir:

"Efendim, bendeniz Refik Şevket Beyefendinin temas ettikleri mevzuu biraz daha tetkika lüzum görüyorum. Hasan Bey gerçi bu günkü

⁹³⁵ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 45.

Evkaf Müdüriyetinin ifa ettiği hizmetin şekline göre muaveneti içtimaiye müessesesidir diye hüküm verdiler. Evkafın şekli hazırı bu hükmü belki istilzam edebilir. Fakat evkafın ne suretle teessüs ettiğini, maksadı tesisini ve ifa edilen hizmetin şeklini, nevini, hususiyetini, mahiyetini, tahlil ettiğimiz zaman, bunu böyle bir mefhum ile, Devlet içtimai müessesesi gibi bir tabirle ifadesi kabil olmıyan ve bunun içinde bir çok hukuk ve o kadar rasih ve faideli hukuk bulunan böyle bir müesseseyi bir cümle ile halledivermeğe imkân yoktur. Evkaf, hayratı içtimaiyenin en kuvvetli, en sağlam umdesi ve esası olarak teessüs etmiştir.

Bu gün kanunu medenî dahi bir cemiyetin muhtaç olduğu bu en mühim esas, lâyük olduğu ehemmiyetle kabul etmiştir. Kanunu medenimiz tesisat veya evkafı; teşekkülleri ve idareleri itibarile başlıca iki kısma ayırıyoruz. Bir kısmı; diyanî(diyanetle ilgili) vazaife münhasir olan tesislerle; aileye mahsus olan tesislerdir, öbür kısmı dahi âmmeye olan hususiyetleri ile ve heyeti mütevelliyeleri alâkadar eden diğer hususiyetlerle bir cemiyetin, cemaatin veya bir hayrın veya bir tesisin idaresine taallük eder kısmıdır. Bu kısım vilâyeti âmmenin murakabesi altındadır. Diyanî vazaife münhasir olan kısımlarla aile vakıfları murakabeden azadedir. Diğer kısmın murakabesi için, köy şahsiyeti maneviyelerinin, vilâyet şahsiyetlerinden, devlet şahsiyeti maneviyesine kadar derecat vardır. Kanunu medenimizin kabul ettiği tesisat esasları ve onların sureti murakabesi bundan ibarettir. Bu esasat ve ahkâm, hayratı içtimaiye fikrinin memlekette daha esaslı bir surette teessüs ve taammüm etmesini istihdaf ediyor. Bizim bu günkü evkafın vaziyeti umumî surette iki kısma ayrılabilir

Birisi; padişahların ve taallûkatının evkafıdırki; Devletçe zaptedilmiştir. Bir de meşrutun lehinde gayriye tevcih edilmiş evkaf vardır ki, onlar da zaptedilmiştir. Bunlar millî vakıflardır. Mazbut vakıflardır, diğeri de mahallî vakıflardır ki; meşrutî vakıflar, mülhak vakıflardır ki bunlar kendi mütevellileri heyeti idareleri tarafından, meşrut olduğu hayratın ve kendi alâkadar oldukları hisselerin temin ve idaresi için ifayı vazife ederler. Bunların içerisinde; bu gün Devlet idaresine, Devlet teşkilâtına dahil olmuş olan bir çok mesail vardır. Meselâ: çeşmeler yapılmış, yollar yapılmış, köprüler yapılmış, bunların bir kısmı nafiyanın bir kısmı da belediyelerin, hastaneler ve saire gibi, diğer bir kısmı da idarei hususiyelerin deruhte ettiği hizmetler dâhilindedir. Şimdiye kadar evkaf hakkında müteferrik surette yapılan kanunlar, hükümler, Devlet teşkilâtına dâhil olan hizmetlere meşrut olan kısımları, muayyen olan Devlet teşkilâtına vermektedir. Suların belediyelere verildiği, medrese ve mekteplerin hastanelerin de idarei hususiyelere verilmesi lâzımdır. Bu suretle bu evkafın mahiyeti itibarile devlet hizmetlerine geçmiş olanlarının ve meşrutunlehleri idare edecek mütevellileri bulunmıyanların, bunların yerine kaim olan müesseselere devredilmesi icap eder. Mülhak vakıfların vazaifi itibarile diyanete ait olan kısımları da vardır ve bu kısımların da heyeti idareleri vardır. Binaenaleyh mütevelliler vazifelerini iyi bir surette ifa edemedikleri zaman Müdürü Umuminin bunlar üzerinde bir takım vazaifi vardır. Şimdi böyle Devlet teşkilâtına ithal edilen ve diyanî işlere mahsus aile vakıfları olan kısımlar üzerinde bu müessese bunlara ait olan

hukuku temin edememektedir. Onun için böyle bir çok kıymetli asar ve saire harap olup gitmekte ve vakıflarını kendileri yapan ve kendileri tarafından idarelerini arzu eden bir çok insanlar, cemaatlar dahi, bunu elimizden aldıkları halde idare edememektedirler diye Evkaf idaresini mesul mevkide bırakmaktadırlar. Onun için bu günkü evkafın, kanunu medenimizde kabul ettiğimiz esaslar dairesinde, katiyen tasfiye edilmesi lâzım gelir. Devlet hizmetine alınan vakıflar onları idare eden devaire bırakılmak icap eder. Böyle heyeti mütevelliyelerle idareleri meşrut olanların, idare heyetlerini kendileri tayin etmek suretile idarelerini kendilerine bırakmak lâzımdır. Tabî millî vakıflar zaten Devletin malıdır. Çünkü bunların hidematını kendi bütçesinden idare etmektedir. Bunlar Devletin malı denecek vaziyettedir. Şu halde mülhak vakıflar kalmaktadır. Mülhak vakıfları dahi meşrutun lehlerini ve heyeti mütevelliyelerini, bu günkü tesis faslındaki ahkâmı murakabeye tabi tutmak suretile kendilerine iade etmek lâzım gelir ki, asıl tasfiye kanununun istihdaf ettiği gaye ve vaziyet te budur. Binaenaleyh şimdi görüyoruz ki; evkaf bütçesinin bir faslından Sahil Sıhhat bütçesine (150) bin lira muavenet yapılıyor. Bütçenin diğer bir maddesinde; Edirnedeki abidatın tamiri için mustağna anı vakıflar varidatından para tahsis ediliyor. Bu para, her mahallin kendisine lâzım olan mektep ihtiyacına karşılık olan bir paradır.

Demek oluyor ki, memleketimizin bir çok taraflarında böyle kıymetli bir çok abidat ve saire mevcuttur, ve harap olmağa mahkûmdur. Şimdi bir taraftan asıl bunları, idame, ihyası ve muhafaza etmek vazifesile mükellef Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi her mahallin muhtaç bulunduğu mektepleri yapıyarak mustağna anı evkaftan diğer bir mahaldeki abidatın ihyasına gidiyor. Bu vazifesidir ve yapılması lâzımdır. Evkaf Müdüriyeti mahiyetleri hususî olan vazifelerini birdenbire terkedip diğer taraftaki muayyen bir vazifeyi görmek mecburiyetinde bulunuyor. Hâlbuki diğer taraftan da sıhhat işlerine (150) bin lira vermektedir. Kendisine mevdu olan vazaifi yapıyarak muazzam asarı tarihiye ve atıkayı muhafaza gibi vazifeleri yapıyarak öbür taraftaki ihtiyaçları temin etmek üzere mustağna anı vakıflardan topluyarak sıhhat bütçesine tahsis ediyor. Artık kendisine kalan, hususiyeti müsellemler olan vakıfları dahi muntazam bir surette idare edemiyor. Bunları yekdiğerine karıştırıyor. Bu karışıklık devam ettikçe hayratı içtimaiye his ve fikrinin sönmesine sebep olacaktır. Hayratı içtimaiye hissini tenmiye edecek vaziyetler sabit olmadıkça o his söner. Şimdiye kadar benim muttali olduğum vaziyete göre, on seneden beri hiç bir kimsenin hayır için hiç bir şey vakfettiği yoktur. Hâlbuki hayratı içtimaiye fikri, kanunu medenide son derece iltizam edilmiştir. Bu noktai nazardan tasfiye kanununun behemehâl Meclise gelmesi lâzımdır. Evkafın vaziyeti tasfiye edilmelidir. Kanunu medenideki ahkâm, cari olmalıdır. Yalnız tatbikat kanunu çıkıncıya kadar tesisat faslının ahkâmı dahi carî değildir.

“Onun için bu günkü evkafın vaziyetini behemehâl ıslâh etmek lâzımdır. İhtiyaçlarını asra muvafık bir şekle getirmek, içtimai hizmetlere ait olanlarını Devlet teşkilâtına vermek ve böyle hususî vakıfların haklarını sahiplerine vererek onlara vazifelerini ifa ettirmek lâzımdır. Bunun için zaman

teahhür ettikçe biz hayratı içtimaiye his ve fikrinden çok zayıf yapacağız”⁹³⁶ diyerek, Vakıf teşkilatında yaşanan ihmali dile getirmiş ve zamanın şartlarına göre Vakıflardan azami ölçüde istifade edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

b- Laik Devlette Vakıf-Devlet İlişkisi Nasıl Olmalı?

Vakıflar bütçesinin görüşülmesi esnasında söz alan konuşmacıların üzerinde durduğu ve tartıştığı diğer mesele Laik bir devlette Vakıf müessesesinin nasıl bir konumda bulunması gerektiği meselesi olmuştur.

Konu hakkında söz alan Kocaeli milletvekili Sırrı Bey, laik bir devletin teşkilatında Vakıfların yer almaması gerektiğini söylemiştir: “...Evkaf, hukuku hususiyedir, hukuku hususiyeye aittir. Binaenaleyh bunun varidatını ammeye ait olan umumî bütçede göstermek, benim nazariyeme göre muvafık değildir. (Mülhak bütçedir sesleri)... Evkaf idaresi doğrudan doğruya Devlet teşkilâtından hariç tutularak bunu milletin kendi idaresine ve kendi düşüncesine bırakmak lâzımdır... Mademki kanunu medenî var, kanunu medeninun tazammun ettiği ahkâmı tamamilen tatbik etmek icap eder... Hükümetimiz lâyük [laik demek istiyor] olmak mahiyetini muhafaza ettikçe Evkaf idaresinin bütçemizde ve hükümet işinde mevki almasına imkân ve cevaz yoktur. Evkaf varidatı hukuku hususiyeye aittir. Bütçe, milletin hukuku umumiyesini gösterir bir varidat ve masarifatı memleket olduğuna nazaran, Evkafın ondan ayrı tutulması iktiza eder...”⁹³⁷. Sırrı Bey bu sözleriyle; Vakıfları dini alt yapıya sahip kurumlar olarak değerlendirmiş, bu nedenle laik bir nitelik taşıyan devletin Vakıfların idaresiyle ve bütçesiyle ilgilenmesinin, Medeni Kanuna ve Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürmüştür.

Cevaben söz alan Eskişehir milletvekili Emin Bey, “Efendim; bütün insanların çalışması öldükten sonra da bir eser bırakmak ve o eserden bir zevk almaktır (Handeler). Müsaade buyurun, yani lâyük demek dünyada hissi insaniden ve zevki maneviden mahrum demek değildir (Şüphe yok sesleri)..” diyerek, laik devletin de bizzat Vakıf teşkilatıyla ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiş ve Vakıflar teşkilatında köklü bir düzenlemenin devlet eliyle yapılması gerektiğini ortaya koymuştur: “...Bendenizce; Evkaf İdaresini zamanı hazırın zihniyetine göre, telâkkiyatı ruhiyesine göre şümüllü teşkilât ile kuvvetlendirmek lâzımdır. Bunu Hükümet cemaate terk edecek değildir. Daha kuvvetli bir idare altında, daha müsmir kılacak bir şekilde yürütmesi lâzımdır. Yalnız hakikaten bir kanun lâzımdır. Evkafın çeşme, hastane gibi vakıflar yaptığı zaman Devletin şimdiki teşkilâtı yani nafia teşkilâtı, belediyesi şusu busu yoktu. Hatta Devlet teşkilâtı olmadan, vergi yokken zekât vardı. Vergi olduktan sonra zekât kalktığı gibi evkaf idaresinin de filân hastaneyi, filân çeşmeyi yapmak vaziyetinden çıkması icap eder. Her halde bu evkafın teşkilâtını tayin eden zamanı hazır zihniyetine göre yapılacak bir kanunu çok lâzım görüyorum...”⁹³⁸.

⁹³⁶ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 48-49.

⁹³⁷ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 45-46.

⁹³⁸ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 46.

Vakıflar idaresine yeni bir şekil vermek için bir kanun hazırlanması gerektiğini söyleyen bir diğer konuşmacı Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'dir. Vakıfları "sosyal yardım müessesesi" olarak tanımlayan Hasan Fehmi Bey, Vakıfların, ifa ettikleri vazife itibarıyla laiklik ekseninde değerlendirilemeyecek kadar kapsamlı birer müessese olduklarını, şu sözlerle ortaya koymuştur:

"...Bu gün elimizde bir evkaf müessesesi vardır. Bu müessese zannolunduğu gibi yalnız dinî işlere bakan, yalnız ibadethanelerin imam, müezzin ve kandillerini yakan adamlarile meşgul olan bir daireden ibaret değildir. Bu dairenin gerek vakfiyeleri, gerek mevcut vazaifi gösterir ki; bu daire bir muaveneti içtimaiye müessesesi mahiyetindedir. Bunun hastanesi vardır ve diğer hastanelere ve sair içtimâî müesseselere yardım eder. Bunun daha birçok muaveneti içtimaiyeye taallûk eden hizmet ve vazaifi vardır. Yeni bir şekil, yeni bir istikamet vermeksizin böyle muaveneti içtimaiye müessesesi halinde bulunan ve çok zengin varidat menbalarına mâlik olan bu teşekkülü, Heyeti Celilenizin murakabesinden hariç tutmakta bendeniz bir faide mülâhaza etmem. Bu muaveneti içtimaiye müessesesini Heyeti Celilenizin umumî bir murakabe altında bulundurması, hiç de lâıyklik esasatı ile kabili telif değildir fikir ve nazariyesine iştirak edemem (Doğru sesleri). Bunları daha geniş bir surette, evkaf kanunu Meclise geldiği zaman orada düşünebiliriz..."⁹³⁹.

Bu açıklamalardan sonra tezini ısrarla savunan Sırrı Bey, Vakıfların dini nitelikte kurumlar olduğunu ve Anayasaya göre devletin, tüm dinlere eşit mesafede olması gerektiğini söyleyerek, başlangıçtaki fikirlerinde ısrarcı olmuştur: "...Çünkü teşkilâtı esasiye kanununda, Türkiye Cumhuriyetinin resmî bir din ile mukayyet olmadığı mezkûrdur. O halde Türkiye Cumhuriyetinin şekli mahsusu itibarıyla kendi hududu dâhilinde bulunan bütün edyanı muhtelifeye karşı müsavi bir nazar ile bakması lâzım gelir. Binaenaleyh bu gün nasıl Türkiye Cumhuriyetinin umumî bütçesinde Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin evkafına mütedair bir faslı mahsus yoksa ve onların bu gibi muamelâtını tetkik için Meclise bir lâyiha sevk edilmeğe lüzum hasıl olmuyorsa, müslümanların dahi dinile alâkadâr olan hususâtın burada tetkiki icap etmez. Bu noktai nazar derpiş edilmiyerek, üzerinde yine ısrar edildiği takdirde, bu işlerin karşısında müslümanların diğer unsurlara karşı müsavâtı inkâr edilmiş olur. Bu cihetle meselenin daha iyi tetkik edilmesi ve icabında yapılacak kanunda dahi bu noktanın gözetilmesi teşkilâtı esasiyeye dahi muvafık olur"⁹⁴⁰.

Tüm bu açıklamalardan sonra yapılan oylamada; 3 milyonu aşan Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesi, oylanarak kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir⁹⁴¹.

⁹³⁹ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 47.

⁹⁴⁰ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 49.

⁹⁴¹ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 55.

4- Dünya Ekonomik Bunalımına Karşı Alınan Önlemler:

Yeni ve Kapsamlı Vergi Kanunları:

1929'da Amerika Birleşik Devletlerinde başlayıp giderek dünyayı saran ekonomik bunalım Türkiye'de de etkisini göstermişti. Bunun üzerine Hükümet, çeşitli önlemler alarak bunalımın etkilerini hafifletmeye çalışmıştır. Bu önlemlerin başında; 25 Şubat 1930'da kabul edilen "Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Kanunu" ile bu Kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler ve 30 Haziran 1930 tarihli Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu gelmektedir.

Alınan bu tedbirlere rağmen ekonomik bunalımın etkilerinin devam etmesi, hükümeti yeni arayışlara itmiştir. Genel seçimlerin ardından 4 Mayıs 1931'de Hükümeti kurmakla görevlendirilen Malatya milletvekili İsmet (İnönü) Paşa, 9 Mayıs'ta TBMM'de okuduğu hükümet programında bu konuya değinmiştir. Konuşmasında; satış fiyatlarının uluslar arası pazarlarda hızla düşmesinin her memleket gibi Türkiye'yi de etkilediğini dile getiren Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, Türkiye'nin ileriye düşünerek hareket ettiğini ve ürünlerinin çeşitli olması sayesinde bunalıma dayanma gücünün arttığını belirtmiş, devlet giderlerinde gayet ihtiyatlı önlemler alınarak yeni yılın karşılanacağını, böylece ekonomik hayatı ciddi sarsıntıya uğratmadan yeni gelişme alanları ve imar programlarına geçerek başlanılan işleri bitirme gayretinde olacaklarını ifade etmiştir⁹⁴².

Ortaya çıkan bu genel durum karşısında Hükümet, etkisi devam etmekte olan ekonomik bunalıma karşı yeni vergi kanunlarına başvurmuştur. Bu dönemde Maliye Komisyonu başkanlığını yürüten İsmet (Eker) Bey de çıkarılacak kanun tasarılarının hazırlanmasında ve yasalaşmasında etkili olmuştur.

a- Arazi Vergisi Kanun Tasarısı:

TBMM'nin 20 Haziran 1931 tarihli oturumunda gündeme alınan "Arazi Vergisi Kanun Tasarısı" Bütçe Komisyonu'nun yanı sıra İsmet (Eker) Bey'in başkanlığındaki Maliye Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatalar etrafında görüşülerek yasalaşmıştır.

Maliye Bakanlığı'nca hazırlanan, Başbakan İsmet (İnönü) Paşa imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir:

Türkiye'de şimdiye kadar arazi vergisine ait müstakil bir kanun düzenlenmemiştir. Bu gün yürürlükte olan arazi vergisi, 1886 tarihli Emlâk Nizamnamesi ile ona bağlı hükümlere dayanmaktadır. Ancak, bu nizamname, başlı başına mükellefiyet tesisine yeterli olmadığı için, nizamnamenin yayınlanmasından önce veya sonraki tarihlerde konulan ve kabul edilmiş olan diğer hükümlerinde de dikkate alınması gerekmektedir.

⁹⁴² Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi(TBMM-IV Dönem 1931-1935)**, TBMM Vakfı Yayınları No:11, Ankara 1996, C.I, s. 403.

Arazi vergisi, arazinin tahrir(yazma, yazılma) usulüyle bulunan kıymetlerine dayanmaktadır. Memleketimizde arazi yazımı en son 1859'da yapılmış olup bu gün yürürlükte olan arazi vergisinin başlangıcı da bu tarihtir. Bu tarihte arazi vergisi olarak konulan vergi oranı, tahrir kıymetinin binde dördüdür. Bu usul 20 sene uygulanmıştır. 1879 senesinde kabul edilen ancak, 1880 senesi Mart ayından itibaren geçerli olmak üzere, sonradan Kanun haline gelen vergi Kararnamesiyle; arazi, aşar veren ve aşar vermeyen diye ikiye ayrılmış ve aşar veren arazi, önceden olduğu gibi kıymetinin binde dördü oranında, aşar vermeyen arazi ise kıymetinin binde sekizi oranında arazi vergisine tabi tutulmuştur.

15 Nisan 1887'den itibaren aşar veren arazinin vergisi binde altıya ve aşar vermeyen arazinin vergisi de binde ona çıkarılmıştır. 17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı Kanunla, aşar vergisinin kaldırılmasını müteakip, aşara tabi arazinin vergisi sekiz misline çıkarılarak binde kırk sekiz olarak tespit edilmiştir. Aşar vermeyen arazinin vergisi ise eski halinde bırakılmış, su altında kalmak ve bataklık haline gelmek dolayısıyla yararlanılamayan yerlerden de, binde dört oranında vergi alınması kabul edilmiştir.

Bu durum, "Bila Vasıta Vergilere Munzam Kesirlerin Tevhit ve Nispetlerini Tadiline Dair" 18 Mayıs 1929 tarih ve 1454 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesine kadar o şekilde uygulanmıştır. 1454 sayılı Kanunla arazinin aşar veren ve aşar vermeyen şeklindeki ayrımı kaldırılarak bu günkü değere göre tahrir gören yerler için vergi oranı binde on ve 1915 senesindeki kıymetleri üzerinden vergi alınan yerlerde de binde altmış beş olarak vergi alınması öngörülmüştür.

Ziraatta kullanılan veya ziraata müsait bulunan arazi ile ziraata müsait olmayan araziye, aynı hükme tabi tutmak, ziraata müsait olmayan arazi aleyhine bir hareket olduğu kadar, belediye hudutları dâhilinde bulunan iratsız(gelir getirmeyen) arsaları ziraat arazisi oranında teklif etmek de ağır bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu ciheti düzelterek vergiyi, arazinin çeşidine göre, asıl durumuna döndürmek gerekli görülmüştür. Aynı zamanda, bina iratları vergisi kanunuyla üzerinde bina bulunmayan ve bina mütemminatından(ahır, samanlık, avlu, bahçe ve evin sair müştemilâtıdır) olmayan bütün arsalar da, arazi vergisi mevzuuna alınmış olduğundan, bu nevi arazinin de, arazi vergisine ait hükümler arasına girmesi icap etmektedir⁹⁴³.

Bu gerekçeyle Meclis'e sunulan kanun tasarısı, ülke genelindeki arazilerin tarımda kullanılıp kullanılmama özelliklerine göre yeniden tanımlanmasını ve vergilendirmenin de bu esas dâhilinde yapılmasını öngördüğü için daha adilane bir vergilendirme sistemi tesis etmek ve bu yolla hazinenin gelirlerini arttırmak adına oldukça önemlidir.

Reform niteliği taşıyan tasarı hakkında Bütçe Komisyonu ile İsmet Bey'in başkanlığındaki Maliye Komisyonu birer mazbata hazırlayarak, bazı maddeler hakkında düzeltme önerileri sunmuşlardır. Müzakereler esnasında

⁹⁴³ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 84.

söz alarak açıklamalarda bulunan ve kanunun kabulünde etkili olan Maliye Komisyonu başkanı İsmet Bey, şu hususlara dikkat çekmiştir:

Malî bir ıslah ve tekâmül takip ederken arazi meselesini de iyice tetkik ettik. Hakikaten emlâk nizamnamesi, arazi ile emlâk vergisine matrah olarak, kıymeti gösteriyordu. Sonradan, bina vergisi, gayri safî irat esasî üzerinden bir derece daha ıslah edilmiş durumdadır. Bu gün bina vergisinin gayri safî iradını az çok irada tahvil etmek için bir adım atılmıştır. Fakat matrahları kıymet olan bu gayrimenkuller birleştiği halde neden diğeri ayrı olsun? Birisinin matrahı kıymet, diğeriinki irat olsun. Her halde bu vaziyet doğru değildir. Fakat böyle genel görünüşe göre mütalea yapılabilir. Bina iratlarını bu günkü irat şekline götürmek için ortaya konulan kaideler birer birer incelenirse görülür ki, bina vergisinin dahi matrahı hakkıyla irat esasına doğru gidememiştir. Öyle olduğu halde şehirlerde tayin edilen iradı gayri safiler bir takım karinelere dayanmaktadır. Bu karineler de, arz ve talebin kullanım şeklinin temin ettiği kıymettir. Bu karineler köylerde bulunmadığı için müsakkafın(ev, han, dükkân vs. yerler) gayri safî iradı, kıymetinden % 10'u olarak elde edilir. Yani, böyle bir yol ile tekrar kıymet esasına geri dönmüş oluyoruz. Müsakkafatta vaziyet böyledir.

Araziye gelince: Orada iradı tayin için kullanacağımız vasita ve belgeler bundan daha belirsizdir. İradını tayin edeceğimiz arazi, üzerinde her sene vereceği hâsılatı tahakkuk ettirmek için kullanacağımız vasita ve belge ve şartlar; mükellefi, hesaplı, kitaplı, ahlâklı, terbiyeli, cemiyetin emirlerine tamamıyla itaat eden mükemmel bir muhitte uygulanabilir. Yani gideceğimiz yol karain yoludur. Karine(ipucu) ile irat tayin ediyoruz. Bu mümkün olmayan yerlerde doğrudan doğruya kıymete gidiyoruz ve kıymetin % 10'u iradı safidir. Hakikatte bir cümle ilâve etmiş oluyoruz, lâkin matrah yine kıymettir.

Arazide ise hâsılat kararıyla dahi tayin mümkün değildir. Bu günkü vaziyet budur. İmkânsızlık bundan doğmaktadır. Yani ne binanın hakikî iradı ve ne de arazinin iradını hakikî bir surette tayin edebilmek için vasitamız yoktur. Araziden irat aramak için karain vasıtası olmadığı zaman kıymet takdir edeceğiz. Binaenaleyh kıymet üzerinden matrah bulacağız ki yine kıymet üzerine vergi tayin edilecek demektir. Bu imkânsızdır. Tasarı bazı muafiyetleri ihtiva etmek suretiyle; mümkün olduğu kadar geliri olan araziden vergi almak esasını takip etmiştir. Maruzatım bundan ibarettir⁹⁴⁴.

İsmet Bey'in yanı sıra, Maliye Bakanı Çankırı milletvekili Mustafa Abdülhalik Bey ile Bütçe Komisyonu başkanı Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey de birer konuşma yaparak aydınlatıcı açıklamalarıyla Meclis'i bilgilendirmişlerdir. Meclis'te kanunun kabulü doğrultusunda bir kanaat hâkim olmakla beraber, Kayseri milletvekili Sait Azmi Bey, kanun tasarısının hazırlanmasında, "...bu günkü ruh değil, eski devrin hukukî tesirleri yaşamıştır..." diyerek tasarımı eleştirmiş ve Hükümet'in Meclis'e "Arazi ve Bina Vergisi" adlarıyla iki kanun getirmesinin çeşitli sakıncalar doğuracağından bahisle, bu iki kanunun birleştirmesini öngören bir önerge

⁹⁴⁴ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 85.

sunmuştur⁹⁴⁵. Ancak Maliye Bakanı ile Bütçe ve Maliye Komisyonu başkanlarının açıklamaları doğrultusunda oylanmış önerge reddedilmiş ve kanun tasarısının Arazi vergisi ile alakalı daha evvelki kanunların iptalini öngören 19. maddesi, komisyona havale edilmiştir. Yeniden düzenlenen ve dört geçici maddeyle birlikte toplam 26 maddeden oluşan tasarı, 27 Haziran 1931'de Meclis'e sunularak şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir⁹⁴⁶:

1- Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dâhilinde bulunan tüm araziler bu kanun gereğince kıymetleri üzerinden arazi vergisine tabidir. Üzerinde bina bulunmayan ve bina mütemmimatından sayılmayan arsalar da araziden sayılır. Etrafı çevrilmiş olsun olmasın ticaret ve sanat işlerinde kullanılmak üzere müstakil olarak kiralanan arsalar iratlı ve bunlardan başkası iratsız arsa olarak kabul edilir (asıl kanun madde 1).

2- Aşağıda yazılı arazi vergiden muaftır:

Devlete, mülhak veya hususî bütçelerle idare edilen teşekküllere ve belediyelere ve umumun menfaatine hizmet eden cemiyetlere ait olup mücerret kazanç maksadıyla tesis edilmiş olmayan ve icar edilmeyen mahaller, Köy kanunu gereğince köylere ait gayrimenkul orta malları, ziraata elverişli olmayan taşlık, bataklık ve fundalık araziler ile Hususî kanunlar veya mukavelenamelerle muafiyeti kabul edilmiş veya edilecek olan arazi ve arsalar (madde 2).

3- Aşağıda yazılı araziler, sahipleri tarafından ilgili gelir idaresine senesi içinde beyanname ile bildirilmesi şartıyla, bu kanunla tayin olunan müddetler zarfında vergiden muaftır:

Yeniden vücuda getirilecek bağlar, güllükler (6 sene müddetle), meyvelikler (8 sene), fındıklıklar, aşılama suretiyle vücuda getirilecek zeytinlikler (3 sene), fındık bahçeleri, zeytinlikler (12 sene), Hükûmetçe belirli bir bölgeye iskân edilen muhacir ve aşiretlere tahsis edilen arazi (3 sene), Hususî kanunlarına göre yeniden ziraata elverişli hale getirilen arazi (3 sene) ve yine hususî kanunlarına göre yeniden vücuda getirilen ormanlar (20 sene), dutluklar 10 sene müddetle vergiden muaftır (madde 3-4).

4- Her hangi bir köy, kasaba veya şehir arazisinin tamamının veya belirli bir bölgesinin mahsulleri; sel, dolu, kuraklık, yangın, muzır haşarat veya bulaşıcı hastalıklar gibi fevkalâde arızalar dolayısıyla en az 1/3 derecesinde zayiata uğrarsa, bu suretle zarar gördüğü idari tahkikatla sabit olanların o seneye ait vergileri, Maliye Bakanlığı'nın müsaadesiyle kısmen veya tamamen silinir. Yine ziraat arazisinden iken fevkalâde bir arıza neticesi olarak taş, kum veya su altında kalan ve bu suretle ekilemeyecek bir hale geldiği, idari tahkikatla sabit olan araziden sahibinin müracaatı tarihinden sonra gelen taksitten başlamak üzere arızanın devam ettiği müddetçe vergi alınmaz (madde 5-6).

⁹⁴⁵ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 84-86.

⁹⁴⁶ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 86-100 ve 162-179.

5- Arazinin bulunduğu kazanın Gelirler İdaresi'nce tarh olunacak Arazi vergisinin matrahı, arazi ve arsaların tahrir ve hususî tadil usulleriyle ve bu kanun hükümlerine göre tayin edilmiş veya edilecek kıymetleridir (madde 7-8).

6- Arazi vergisi aşağıda yazılı nispetler üzerinden 2 taksitte alınır:

A) Arazi ve iratlı arsalar için kıymetlerinin; binde onu,

B) İratsız arsalar için kıymetlerinin; binde beşi (madde 9-10).

7- Bir şehir, kasaba veya köyün tamamındaki arazi veya arsaların veyahut bir mıntika veya mevkide bulunan arazinin veya bir mahalle, meydan veya sokaktaki arsaların kıymetleri her hangi bir sebeple % 20 oranında artar veya eksilirse mükelleflerden bir veya bir kaçının veya mal memurlarının talepleri üzerine tadilât yapılır (madde 11-12).

8- Yeniden düzenlenerek tespit olunan kıymetler, tadil taleplerinin rastladığı seneyi takip eden malî seneden itibaren geçerlidir (madde 13).

9- Tahrir kayıtlarına geçmeyip gizli kalmış olan arazi için yalnız, gizliliğin tahakkuk ettiği seneden evvelki beş sene için vergi aranabilir. Bu senelere ait vergiler de, gizliliğin tahakkuk ettiği tarihte takdir edilecek kıymet üzerinden hesap edilir ve takip eden 5 sene içinde bu senelere ait vergi miktarlarına ilâve edilerek eşit taksitlerle tahsil olunur (madde 14).

10- İratsız arsanın iratlı arsaya ya da iratlı arsanın iratsız arsaya dönüştürülmesi/dönüşmesi halinde, değişimin gerçekleştiği tarihten itibaren 2 ay içinde beyanname ile mahallinin vergi idaresine ihbar edilmesi mecburidir. Şayet bu değişim, ihbar edilmemiş veya ihbar gecikmiş ise değişimin tahakkuk eden vuku tarihinden ihbar tarihine kadar geçmiş olan senelerin vergileri % 10 fazlasıyla tahsil olunur (madde 15).

11- Arsalar üzerine bina yapıldığı durumlarda arsaya ait vergi, inşaatın başladığı seneyi takip eden seneden itibaren silinir. Ancak bina 2 sene zarfında tamamlanamazsa 3. seneden itibaren arsa vergisinin alınmasına devam olunur (madde 16).

12- Arazilerin yapısında meydana gelen değişiklikleri tespit edecek tadilat komisyonları*, talepleri, verildiği tarihten itibaren 2 ay zarfında neticelendirirler. Kararlar gelir tahakkuk memuruna imza karşılığında verilir. Bu kararlar ihbarname ile alâkadarlara tebliğ olunur. İhbarname tahmin edilen kıymeti, vergi nispet ve miktarını içermekle birlikte gelir idareleri tarafından tebliğ tarihinden itibaren bir ay zarfında temyiz edilebilir. Tevdi edilen evrak üzerindeki tetkikatını ve muameleyi yukarıdaki müddet zarfında

---

* Tadilat Komisyonları; belediye hududu dâhilinde bulunan arazi ve arsalar için mahallin en büyük mal memuru tarafından, gelir tahakkuk memuru unvanını haiz olmayan diğer gelir memurları arasından seçilecek bir memurun başkanlığında, biri belediye meclisince, diğer ikisi arazi veya arsanın bulunduğu mahalle ihtiyar heyetince seçilecek dört kişiden oluşur. Köylerde yapılacak tadilâta, tadilât komisyonları köyün tabi bulunduğu merkezin en büyük mal memuru tarafından ikinci fıkradaki şartlar dairesinde seçilecek memurun başkanlığında köyün ihtiyar heyeti tarafından köy halkından seçilecek 2 üye ile beraber 3 kişiden oluşur. İcap eden yerlerde başka komisyonlar teşkil edilir.

neticelendirmeyen komisyonların başkan ve üyeleri hakkında ceza kanununun mahsus maddelerine dayanarak ihmal ve terahi (bir işte gevşeklik gösterme, gecikme) maddesinden takibat yapılır (madde 17-18).

13- Arazi vergisine dair olup, bu kanuna aykırı olan, daha evvelki kanun hükümleri iptal edilmiştir. Kanunun tatbik tarzları bir nizamname ile tespit olunur. Bu kanun 1931 malî senesine ait vergilere de şamil olmak üzere 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren geçerli olup kanunun icrasına Maliye ve İçişleri Bakanları memurdur (madde 19-20-21-22).

14- 1924 senesinden itibaren arazinin umumî tahrirleri icra edilmemiş olan yerlerde, yeniden umumî tahrir yapıncaya kadar arazi vergilerine 1915 senesinde kayıtlı kıymetlerin 6 misli matrah kabul edilir. 1915 senesinden sonraki senelerde ferağ, ipotek ve vadeli satışlar gibi sebeplerle arttırılmış olan arazi kıymetleri de 1915 kıymetlerine geri döndürülür. 1915 senesinde kayıtlı kıymeti bulunmayan veya 1915 senesinde tarla olarak kayıtlı iken bağ, meyvelik, fidanlık veya orman haline gelmek gibi bir sebeple hal ve heyeti tebeddül eden veya bunlardan kütük ve ağaçları her hangi bir sebeple sökülerek veya mahvolarak tarla halini almış bulunan araziye 1915 senesinden sonraki senelerde tadilen takdir edilmiş ve edilecek olan kıymetler 6 misle tabi olmadan aynen vergiye matrah kabul edilir (Geçici madde 1)

Ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız ve sonraki yıllarda zamanın şartlarına göre üzerinde değişiklik yapılan Arazi Kanunu, 29 yıl yürürlükte kalmış, 29 Temmuz 1970 gün ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun 41. maddesiyle kaldırılmıştır⁹⁴⁷. Bu durum, kabul edilen bu kanunla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında, arazi gelirlerinin vergilendirilmesine yönelik köklü bir çözüm üretildiğini göstermektedir. Ayrıca bu yeni düzenleme, süregelmekte olan iktisadi bunalımın giderilmesi için de önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

b- Bina Vergisi Hakkında Kanun:

Hükümet'in yeniden düzenlenmesini öngördüğü kanunlardan birisi de, bina vergisi hakkındaki kanundur. TBMM'nin 22 Haziran 1931 tarihli oturumunda ele alınan Bina Vergisi Kanunu hakkında Bütçe Komisyonu'nun yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Maliye Komisyonu da birer mazbata hazırlamıştır. İsmet Bey, yapmış olduğu aydınlatıcı konuşmalarla tasarının kapsamının ve getirdiği yeniliklerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, tasarının sağlam bir zeminde kanunlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Maliye Bakanlığı'nca hazırlanan, Başbakan İsmet (İnönü) Paşa imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: Memleketimizde tahrir (yazım) usulüne göre vergi alınmasına başlandıktan sonra genel olarak arazi ve müsakkafat (bina) birbirinden ayrılmaksızın tahrir kıymetleri üzerinden vergiye tabi tutulmuştu. Bu usul uzun müddet devam etti. Emlâke ait olan verginin kıymet esası yerine, gelir esasına

⁹⁴⁷ Fahri Çoker, a.g.e., s. 431.

dayandırılması meselesi ilk defa 1910 senesinde gündeme alındı. Ancak o sırada arazinin hâsılatından ayrıca öşür alındığı için, araziye ait olan hükümler olduğu gibi bırakılarak bina üzerine konulmuş olan verginin tahrir usulüyle belirlenecek gayri safi gelir esasına dayandırılması kabul edilerek 26 Haziran 1910 tarihli Müsakkafat (Bina) Vergisi Kanunu yürürlüğe konuldu.

Bugün, yürürlükte olan bu Kanun ile Müsakkafat(Bina) vergisi, genellikle o mahalde geçerli olan kira bedelleri oranına göre belirlenen gayri safi gelire dayandırılmıştır. Yeni inşaatı teşvik için geçici muafiyetler kabul olunmuştur. Gayri safi geliri pek az ve sahiplerinin kendilerinin oturduğu meskenler için verginin tamamından veya bir kısmından muafiyet kabul olunmuştur. Bu kanun, düzenlendiği zamanın zihniyetine göre çok esaslı ve uygun bir kanundur. Ancak verginin gayri safi gelir esasına dayandırılması, kanun hazırlanırken bilhassa boş kalma, tamir ve idame masraflarının kabul edilmemiş olması ve gelirleri tahmin etmekle sorumlu olan komisyonlarda vergi mükelleflerinin yeterli derece temsil edilmemiş olması gibi esasla alakalı önemli noksanları bulunmaktadır.

Aynı zamanda kanunun yürürlüğe girdiği 1910 senesinden beri muhtelif ihtiyaçlar ve sebeplerle kanunun genel hükümlerinden bir kısmı düzeltilmiş, bir kısmı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ortaya koyduğu esaslarla kendiliğinden hükümsüz kalmıştır. Bir kısmının da, bu günkü ihtiyaca göre düzeltilmesi gerekmektedir⁹⁴⁸.

Bu gerekçeyle meclise sunulan Bina Vergisi Kanunu, 22 Haziran 1931 tarihli Meclis oturumunda büyük ölçüde kabul edilmekle birlikte, bazı maddeler yeniden düzenlenmek üzere komisyona havale edilmiştir. Yapılan düzeltmelerden sonra 25 Haziran ve 29 Haziran'da yeniden görüşülen tasarı, Meclis'in 4 Temmuz 1931 tarihli oturumunda şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir⁹⁴⁹:

1- Türkiye sınırları dâhilinde bulunan her nevi binalar, ister ikamete ister her hangi bir surette kullanıma tahsis edilmiş olsun, bu kanun hükümleri dairesinde bina vergisine tabidir (asıl kanun madde 1).

2- Bu kanundaki bina tabiri, inşa edildiği madde ne olursa olsun, gerek karada gerek su üzerindeki sabit inşaatın geneline şamildir. Karada nakli kabil binalar da sabit inşaat hükmündedir. Gemiler, yüzen havuzlar ve sair yüzen binalar, bütün arabalar ve çadırlar bina addedilmez (madde 2).

3- Aşağıda yazılı binalar, kiraya verilmemek şartıyla bina vergisinden müstesnadır:

a- Devlete, mülhak ve hususî bütçelerle idare edilen teşekküllere ve belediyelere ait olup irat getirmeyen binalar,

b- Yabancı devletlere ait olup sefarethane ve konsoloshane kabul edilen binalar ve eklentileri (karşılıklı kabul şartıyla),

⁹⁴⁸ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 110.

⁹⁴⁹ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 110-132, 139-153, 186-193, 219-227 ve 230-232.

c- Hususi olarak dinî hizmetlerin yerine getirilmesi için ayrılmış ve umuma açık bulunan ibadethaneler ve bunların eklentileri,

d- Parasız olmak şartıyla; hastane, sanatoryom ve hamamlar ile bütün yetimhane ve darülacezeler,

e- Umumi eğitime ve umumun menfaatlerine hizmet eden cemiyetlere ait binalar (kazanç temini gayesi bulunmamak şartıyla),

f- Ziraat erbabının zirai üretimde kullandığı araç ve gereç depoları, zahire ambarları, samanlıklar, arabalıklar, ağıllar, ahırlar, kümesler, kurutma mahalleri, fırınlar, işçi ve bekçi bina, kulübe ve barakaları, köy misafir odaları,

Balıkçıların deniz üretiminde kullandıkları aletlere mahsus depolar ile kayıkhaneler ve denizlerle göllerdeki işçi ve balıkçı kulübe ve barakaları (icar edilmemek şartıyla),

g- Sahiplerinin ikametine mahsus olup senelik iradı yirmi beş liradan (yirmi beş lira dâhil) aşağı olanlar (iradı altmış liraya kadar olan bu kabil binaların iratlarının yirmi beş lirası vergiden muaf tutulacağı gibi binaların denklığı halinde muafiyetten yalnız biri yararlanır).

Ziraat erbabına ait binaların bir kısmı ikamette ve bir kısmı da (f) fıkrasında muafiyetleri yazılı maksatlara tahsis edilmiş bulunduğu takdirde vergi yalnız ikamete mahsus olan kısım üzerinden alınır.

Köylerde ve çiftliklerde, bizzat çiftçilik yapanların oturdukları binalar (şehir ve kasabalardaki ziraat erbabının meskenlerine bitişik muaf kısımların iratları binanın umumî iradından tenzil olunur) vergiden muaftır.

h- Devlete veya mahallî idareler veya umumun menfaatlerine hizmet eden veya Hükümetçe geçerli sayılan cemiyetler tarafından umumun menfaatleri için vücuda getirilen bütün su bentleri, su setleri, suların yükselmesine karşı mâniolar, kanallar, hendekler, cetveller, bataklıkları kurutma veya kurak yerleri sulama tesisatı, ziraat erbabının kendi arazisi için müştereken ve münferiden yapacakları her nevi su bentleri, sulama ve kurutma tesisatı(ticaret kastı olmamak şartıyla).

ı- Yangın, feyzan(su taşkını), zelzele, hastalıklar, içtimalar, umumî sergiler ve saire gibi ihtiyaçlar dolayısıyla inşa edilen geçici binalar(ihtiyacın devamı müddetince). İhtiyacın devam süresi, Maliye ve diğer alâkadar bakanlıklarca birlikte tayin olunur.

i- Hususî kanunlarla muafiyeti kabul edilen ve edilecek binalar (madde 3).

1- İsmet Bey'in Muafiyetler Hususundaki Teklifi:

İsmet Bey, kanunun muafiyetlerle alakalı 3. maddesi hakkında Maliye Komisyonu başkanı sıfatıyla uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; memleket için zirai faaliyetlerin önemine dikkat çekerek, ziraat erbabının meskenlerinin vergiden muaf tutulmasına, ülke ekonomisinin güçlenmesi adına ihtiyaç duyulduğuna işaret etmiştir:

“...Şimdi biz asıl kanundaki muafiyeti sırf Bütçe Encümeninin tadat ettiği kısımlara hasrederek mesken kısımlarını böyle muaf tutmadığımız takdirde, neticeî ameliyede bir faide temin edilemeyeceği gibi bir takım müşkülâtı da badi olacaktır. Bu noktai nazardan biz bu maddeyi ilâve etmiştik, fakat itiraf edelim ki hakikaten bu madde, bu günkü bina eşkâline

göre, az çok vergiden muaf olması için binaların böyle gayri sıhî, bitişik yapılmasını dahi teşvik edebilir. Bu zaafî maneviye dahi mani olmak için, asli kanundaki fıkraya, bir fıkra ilâvesile yedinci fıkra olarak Maliye Encümeniniz bunu teklif etmektedir. Maliye Encümeni bu fıkra ile hazinenin bir şey gaybetmeyeceğine ve bilâkis bu ameliyeyi çok kolaylıkla yapacağına kanidir. O fıkra da şudur: “Şehir ve kasabalardaki zürrain meskenlerine mülâsık (bitişik, yan yana) muaf kısımların iratları binanın umumî iradından tenzil olunur”, şekil bundan ibarettir. Binaenaleyh maksadımız Bütçe Encümeninin noktai nazarını münakaşa etmek değil, sırf bu günkü vaziyetlere göre meselenin takdirini Heyeti Celilenize arz etmektir. Şunu da ilâve edeyim ki; çiftliklerde, köylerde rençberin kulübesini bilirsiniz. Bundan istifade edenlerin meskenlerinin mahiyetleri ve verecekleri vergi miktarı ne olabilir? Başka sahalarda yapılan bunca muafiyetler içinde çiftçilere verilecek muafiyet hakkında tereddüt etmiyeceğinizi ümit ederim. Çünkü çiftçiler hakkında vadettiğimiz muafiyet o kadar büyük değildir. Diğer mesai zümreleri hakkındaki verdiğimiz muafiyetler çok azımdır. Binaenaleyh en küçük bir sanayi müessesemizi, arazi vergisinden, müsakkafat vergisinden, kazanç vergisinden, bütün rüsumatı munzammadan ve mevadî iptidaiyesini gümrük resminden affetmekte ve pirimler de vadetmekteyiz. Aynı zamanda gümrük resimleriyle yaptığımız himaye çok azımdır. Binaenaleyh ziraati sanayiine merbut olan memleketimizde, çiftçiye vereceğimiz muafiyet o kadar küçüktür ki hesaba bile değmez (Çok doğru sesleri, alkışlar). Binaenaleyh teklif ettiğimiz fıkrayı kabul etmek suretile, hem za'afî maneviyeyi izale etmek ve hem de çiftçiye bir muafiyet vermek gibi bir hisse sahibi olmağımızı Heyeti Celilenizden rica ederim. (Alkışlar)⁹⁵⁰.

İsmet Bey'in bu teklifi 29 Haziran 1931 tarihli Meclis oturumunda görüşülerek reddedilmesine rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi, tasarının son kez görüşüldüğü ve tüm maddelerin tek tek onaylandığı 4 Temmuz 1931 tarihli oturumda muafiyetlerle alakalı 3. maddenin sonuna ilave edilerek kabul edilmiştir.

4- Kanunun yürürlüğe konulmasından sonra inşa olunacak binaların inşalarının sona ermesini takip eden malî seneden itibaren 3 sene bu vergiden müstesnadır. Bu muafiyet, muhacirin iskânına mahsus inşaatta 5 ve seyyar aşiretlere mahsus inşaatta 10 senedir. Mevcut binalara vuku bulacak ilâveler inşaat hükmündedir (madde 4).

5- Mükelleflerin, muafiyetlerden istifade edebilmeleri için mensup oldukları gelir idaresine inşaatın sona erdiği tarihten itibaren 2 ay zarfında bir beyanname vermeleri şarttır. Muafiyetler beyannamelerin rastladığı seneyi takip eden malî seneden itibaren başlar. Beyanname verilmezse haber verilmeyen senelere ait vergi % 20 fazlasıyla tahsil olunur (madde 6-7).

6- Binanın vergisi; tasarruf sahibine, intifa hakkı sahibi varsa kullanan kişiye ve bunlar yoksa binayı sahip gibi kullanan ve işgal edene aittir. Müşterek hisse ile binaya mutasarrıf olanlar, hisseleri oranında vergi ile mükellef tutulurlar (madde 5).

⁹⁵⁰ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 112-113.

7- Yıkılan, yanan veya ikamet edilemeyecek ve kullanılamayacak hale gelen ve ikamet ve kullanımı hususî kanunlara dayanarak yasaklanan binaların vergisi, mükellef tarafından Gelirler İdaresi'ne verilecek beyannamenin tesadüf ettiği taksiti takip eden taksitten itibaren alınmaz (madde 8).

8: Bina vergisi, tahrir usulüyle bulunan irat üzerinden alınır. Bu suretle bulunacak irattan, binanın itfa ve idame masrafları mukabili olarak % 20'si tenzil edildikten sonra bakiyesi; safî irat adıyla vergiye matrah kabul edilir. Verginin oranı safî iradın yüzde 12'sidir (madde 9-10).

9- Binanın iradı, normal koşullarda ve genel olarak, mahallinde geçerli olan kiralardan oranına, aynı çeşit binaların gelirine, binanın mevkiine, ebadına, katların ve her kattaki odalarının adedine, iç bölümlerinin kullanım imkânlarına, bakım itibarıyla vaziyetine, cephe ve süslemeleri ile kullanım suretine bakılarak tayin olunur. Yalnız mevsimlik olarak kiraya verilmesi veya ikamet edilmesi adet olunan binaların bu müddete ait gelirleri senelik addolunur. Fabrika, imalâthane ve değirmenlerin iratlarının tahmininde içerilerindeki sabit üretim araçları dahi dikkate alınır; ancak senenin belli zamanlarında işleyebilen değirmenlerin işleme müddetlerine ait gelirleri senelik addolunur(madde 11).

2- İsmet Bey'den Maliye Komisyonu Adına Bir Teklif:

Bu madde hakkında da söz alan İsmet Bey, Maliye Komisyonu adına maddeye bir ilave yapılmasını öngören bir teklifte bulunmuştur. Teklifi: "...Ahşap binada sigorta gibi masraflar vardır, bunlardan dolayı irat azalır. Kârgirlerin(taş ve tuğladan yapılan bina) iradı fazladır. Binaenaleyh malzeme inşaiye nevinin takdir karinesi olması lâzımdır (Doğru sesleri)" şeklindeki sözlerle dile getiren İsmet Bey, ödenecek vergi miktarının tespitinde, binanın yapımında kullanılan malzemenin takdir karinesi olması gerektiğini ileri sürmüştür. Komisyon adına yapılan bu teklif üzerine Kocaeli milletvekili Selahattin Bey ile Bütçe Komisyonu başkanı Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey, binadan inşaat malzemesine göre değil binanın gelirine göre vergi alınması gerektiğini belirterek bu teklifi reddetmişlerdir. Bunun üzerine İsmet Bey, tekrar söz alarak açıklamalarda bulunmasına rağmen, "inşaat malzemesinin alınacak vergide karine olması" esasına dayanan teklif reddedilmiştir⁹⁵¹.

10- Belediye sınırları dâhilindeki ve köy sahasındaki binaların tamamlayıcı unsurlarından olan avlu, bahçe ve sair arazi irat takdirinde binaya tabidir. Bu tamamlayıcı unsurlardan maksat binaya sınırı olan yerlerdir. Ticaret ve sanata tahsis edilmiş olan binaların tamamlayıcı unsurlarından olan ve bunlarla birlikte aynı işte kullanılan arazi her nerede olursa olsun iradın tahmininde binaya tabidir. Bir çatı altında bulunup, kullanım tarzı ve kapıları ayrı olan bina kısımları için her kısma ayrı ayrı irat tahmin olunur (madde 12).

⁹⁵¹ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 118-120.

11- Belediye sınırı dâhilindeki binaların yazımı ve gelirlerinin tahmini, beş kişilik bir komisyon tarafından yapılır. Bu komisyonlardan her birinin başkanıyla bir üyesi Maliye Bakanı tarafından, bir üyesi belediye meclisi tarafından, diğer iki üyesi dahi yazımın icra edildiği şehir veya kasabada her komisyonun yazım mıntıkasını teşkil eden mahaller ihtiyar heyetlerinin genel heyeti tarafından seçilir. Köylerde icra olunacak yazımlar için işbu komisyonların Maliye Bakanı tarafından seçilmiş bir başkan ve bir üyesinden başka azaları; biri ihtiyar heyeti üyelerinden olmak üzere ihtiyar heyeti tarafından ve diğer ikisi köy halkından olmak üzere köylü tarafından intihap edilir. Her iki komisyonun üyeleri de nizamname ile tayin olunacak özel bir merasimle tahlif (yemin etme, ant içme) edilir (madde 15).

[Binaların yazımı ve gelirlerinin tespiti işini yürütecek olan komisyon üyelerinin belirlenmesiyle alakalı 15. madde dikkat çekicidir. Zira bu komisyonlarda yer alacak üyelerin belirlenmesinde tatbik edilecek usul son derece önemlidir. Şöyle ki; başkan ve bir üyenin seçimi Maliye Vekili kanalıyla Hükûmete bırakılırken, diğer 3 üye ise halkın oyuyla belirlenen ihtiyar heyetleri aracılığıyla ve doğrudan halkın kanaatiyle seçilecektir. Bu uygulama, tam demokrasi hedefindeki Türkiye için kıymetli olduğu kadar, yaşanmakta olan dönemin “Tek Parti Dönemi” olması itibariyle de ayrıca önem arz eder].

12- Bina vergisi mükellefleri, tahrir ve iratları tahmin edilecek binaları, tahmin komisyonuna gösterip gezdirmeye ve emlaka dair her türlü malûmatı komisyona vermeye mecburdurlar. İmtina edenlerden veya kasten yanlış malûmat verenlerden, sulh mahkemesi kararıyla 25 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası alınır (madde 16).

13- Tahrir ve tahmin cetvelleri, her mahalle veya köyün tahriri sona erdikçe, gelir kalemlerine verilir. Gelir kalemlerince bu cetvellerde yazılı tahminler esas tutularak tahmin edilen miktar, vergi oranı ve vergi miktarı ihbarname ile alâkadarlara tebliğ olunur.

Mükellefler veya gelir tahakkuk memurları, on beş gün zarfında (resmî tatil günleri hariç) mal memurlarına makbuz karşılığında bir itirazname verebilirler. Bunun üzerine tahmin komisyonu, durumunu inceleyerek bir ay zarfında kararını verir. Bu karar mal memurları vasıtasıyla alâkadarlara tebliğ olunur.

Gerek mükellefler ve gerek tahakkuk memurları, tahmin komisyonu kararlarının kendilerine tebliğ edildiği günü takip eden günden itibaren, otuz gün zarfında (resmî tatil günleri hariç) mal memuruna verecekleri bir itiraznameyle, zikredilen kararlara, 14. maddede belirtilen istinaf* Komisyonu nezdinde yeniden itirazda bulunabilirler (madde 17-18-19-20).

14- İstinaf Komisyonu mahallin en büyük mülkiye memurunun veya vekil tayin edeceği zatın başkanlığında mahallin en büyük maliye memuruyla biri belediye meclisince kendi üyeleri arasından ve diğeri mahalli sulh hâkimi

---

* **İstinaf:** Bidayet(başlangıç) mahkemesinden verilen bir hükmün bir üst mahkemeye başvurarak feshini isteme. Devellioğlu, a.g.s., s. 461.

tarafından seçilecek 3 kişiden oluşur. Tahmin komisyonunda bulunan üye istinaf komisyonunda bulunamaz. Komisyonun vazifeli memurları dışındaki üyesi nizamname ile tayin olunacak özel bir merasimle ant içer. Her kaza ve vilâyet merkezinde bir istinaf komisyonu bulunur. Büyük vilâyet merkezlerinde Maliye Vekâleti'nin müsaadesiyle birden fazla istinaf komisyonu oluşturulabilir. Bu takdirde en büyük mal memuru, komisyonların birinde bulunarak diğerlerinde gelir tahakkuk memuru sıfatına sahip olmayanlardan vekil tayin edeceği bir gelir memuru çalışır.

3- İsmet Bey'in Sulh Hâkimi'nin Komisyona Üye Atamasına İtirazı:

İstinaf Komisyonu'na yapılacak atamayı sulh hâkimlerinin yapacak olması, bazı milletvekillerinin muhalefetine neden olmuştur. Bu hususta Maliye Komisyonu adına söz alan İsmet Bey, "...Çünkü sulh hâkimleri, âza intihap ederse, halk kanunen muayyen olan usulün mü, hâkimin kararının mı muteber olacağını tayin edemez. Bunlar böyle sahası ve bilhassa tatbikattaki vaziyeti, şumulü düşünülmezsizin konulmuş şeylerdir. Binaenaleyh biz iştirak etmiyoruz" diyerek meselenin hassasiyetine dikkat çekmiş, konunun daha etraflıca düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu itiraz üzerine söz alan Bütçe Komisyonu başkanı Hasan Fehmi Bey, hâkimlerin atama yapmasında hukuki bir sakıncanın olmadığını ileri sürmüştür. Ancak, Manisa milletvekili Refik Şevket Bey, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 56. ve 57. maddelerini okuyarak (Madde 56: Hâkimlerin evsafı, hukuku, vazaifi, maaş ve muhassasatları ve sureti nasıp ve azilleri kanunu mahsus ile tayin olunur. Madde 57: Hâkimler kanunen muayyen vazaiften başka umumî ve hususî hiç bir vazife deruhte edemezler); hâkimlere, kendi vazifeleri dışında her hangi bir vazife verilemeyeceğinin altını çizmiş, komisyon üyelerinden birinin mahalli sulh hâkimi tarafından atanmayıp bu yetkinin başka bir makama devrini öngören bir teklif sunmuştur. Cevaben söz alan Hasan Fehmi Bey, "Biz de bu kanunla hâkim beye 'bir emin adam tayin et' diyoruz. Kendisi iş görecektir" diyerek, yapılacak atamanın hukuki olduğunu savunmuştur.

Bu konuşmalardan sonra yapılan oylamayla madde, düzeltilmek üzere komisyona havale edilmiştir⁹⁵². Bütçe Komisyonu'nda yeniden incelenen madde, 29 Haziran 1931'de, her hangi bir düzeltmeye tabi tutulmadan kabul edilmiştir. Ancak 4 Temmuz'da yeniden gündeme alınan madde, İsmet Bey'in yukarıda belirttiğimiz itirazı ve Refik Şevket Bey'in önergesi doğrultusunda, istinaf komisyonuna üye seçme yetkisinin "sulh hâkimi yerine ticaret odasına, ticaret odası bulunmayan yerlerde ise belediyelere" verilmesi esasına göre kabul edilmiştir⁹⁵³. Böylece İsmet Bey'in üzerinde ısrarla durduğu mesele Maliye Komisyonu'nun düşüncesine uygun olarak karara bağlanmıştır.

⁹⁵² TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 129-131.

⁹⁵³ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 193.

15- İstinaf komisyonları, gelir idarelerinden verilecek itiraznameleri azamî 3 ay zarfında inceleyip bir karara bağlayarak gelir dairesine iade eder.

İstinaf komisyonlarının kararları alâkadar mükellefler veya gelir dairesi tarafından bir ay zarfında temyiz olunabilir. Temyiz komisyonu, hâkimler kanunu gereğince 2. sınıf hâkim vasfına sahip olan kişiler arasından Adliye Vekâleti'nce seçilecek bir başkan ile biri Maliye Bakanlığı ve diğeri İktisat Bakanlığı tarafından, malî mevzuata vakıf ve tecrübeli zatlardan tayin olunacak iki azadan oluşur. Temyiz komisyonuna tayin edilecek kişiler, bu vazife haricinde diğeri hiç bir vazife alamazlar (madde 22-23).

16- Yeniden tahrir yapılan mahallerde vergi, binaların tahrir ve iratların tahmin ve itiraz işlemlerinin sona ermesini takip eden malî seneden itibaren tahakkuk ettirilir. Bu işlemlerin sona erdiği Maliye Bakanlığı'nca ilân olunur (madde 24).

17- Bu kanun gereğince yapılacak genel tahrirlerin her 10 senede bir tekrarı mecburidir (madde 26).

18- Bir şehir, kasaba veya köyün tamamında veyahut bir mahalle, meydan veya sokağında bulunan binaların gelirleri her hangi bir sebeple yüzde 15 oranında artar veya eksilirse 10 senede bir yapılacak genel tahrirden başka, mükelleflerden bir veya bir kaçının veya gelir memurlarının talepleri üzerine tadilat yapılır.

Bununla beraber her hangi bir mükellefin kendi binaları hakkında vaki olacak taleplerinin doğru olmadığı, nihaî karar ile tahakkuk ettiği takdirde tadilât komisyonunun bu iş dolayısıyla yapılmış masrafları, müracaat sahibine ödettirilir.

Bu kanunun yayınlanmasından sonra yapılacak genel tahrir neticelerinin yürürlüğe girdiği yerlerde yürürlük tarihinden itibaren 3 sene geçmedikçe(kuyudat hataları müstesna) bireysel olarak tadilât talep edilemez.

Bir binanın kullanım tarzı kısmen değiştirilirse (kalp ve ifrağ) keyfiyet beyanname ile alâkadar gelir idaresine senesi içinde bildirilir. Gelir dairesi bu beyannameyi tadilât komisyonuna tevdi eder. Komisyon 26. madde hükmü dairesinde karar ittihaz eyler (madde 27-29).

19- Gerek tahrir ve gerek tadil komisyonlarına seçilecek üyede aranacak vasıflar şunlardır: Hal, şan ve dürüstlüğü itibariyle ikamet ettiği muhit halkının itimadını kazanmış olmak, hapsi gerektiren hiç bir suçla mahkûm edilmiş bulunmamak, bina işleri sahasındaki vukufu müsellemler bulunmak (madde 30).

20- Bu kanunda yazılı komisyonlar, üyelerinin tamamının katılımıyla toplanırlar. Her hangi bir sebeple toplantıda bulunamayacağı anlaşılan üyenin yerine yedek üye davet olunur. Kararlar ekseriyetle verilir. Reyler eşit olursa başkanın bulunduğu taraf ekseriyet addolunur. Komisyonların seçilmiş üyelerden, zorunlu sebepler dışında, takip eden 3 toplantıya katılmayanlar istifa etmiş sayılarak yerlerine yedek üye asaleten getirilir. Zorunlu bir durum

veya izinli olarak devam edemeyecek üyenin vazifesini yedekler vekâleten ifa eder.

Tahrir heyetlerinin vazifeleri tahririn sona ermesine kadar ve hususî tadilât komisyonlarının vazifesi seçim tarihinden itibaren 2 sene devam eder.

Tevdi edilen evrak üzerindeki incelemelerini, yasal süre içinde sonuçlandırmayan komisyonların başkan ve üyeleri hakkında ceza kanununun mahsus maddelerine dayanarak ihmal ve terahi filinden dolayı haklarında takibat yapılır (madde 35-36-37).

21- Umumî tahrirde unutulmuş yazılmamış olan binaların vergisini ödemekle mükellef olanlar, durumu, tahririn sona ermesiyle verginin alınmaya başlandığı malî senenin nihayetine kadar, bir beyanname ile ihbar etmeye mecburdurlar. Bu suretle haber vermedikleri takdirde o mahalde bu kanunun tatbikatında, mektumiyetin (gizliliğin) meydana çıkarıldığı tarihin rast geldiği tasdik müddeti sonuna kadar tahakkuk edecek vergi % 25 fazlasıyla alınır. Mektum olarak tahakkuk ettirilen vergilerle zamları 5 senede ve asıl vergiye ilâveten tahsil olunur (madde 38).

22- Umumi tahririn tamamlanmış olması kaydıyla, Bina Vergisi konusunda uygulanmakta olan bütün kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır (madde 39-40-41-42).

23- Bu kanun 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren geçerlidir. Kanunun uygulanması hakkında bir nizamname düzenlenecektir. İşbu kanunun icrasına Adliye, İçişleri, Maliye ve İktisat Bakanları memurdur (madde 43-44-45).

Bu şartlar dâhilinde kabul edilen Bina Vergisi Kanunu da Arazi Vergisi Kanunu gibi uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. 29 Temmuz 1970 gün ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun 41. maddesiyle kaldırılmıştır.⁹⁵⁴ Böylece 1929 Dünya Buhranı'nın doğurduğu ekonomik sıkıntılara çözüm olabilecek önemli bir kaynak temin edilmiştir. Aynı zamanda, bina gelirlerinin tespit ve toplanması konusunda da önemli bir adım atılmıştır. İsmet Bey, tartışılan tüm maddeler hakkında söz alarak değerlendirmelerde bulunmuş, tasarının sağlam bir zeminde kanunlaşmasına katkıda bulunmuştur.

c- Veraset ve İntikal Vergisi:

Dönemin reform niteliği taşıyan uzun ömürlü vergi kanunlarından birisi de "Veraset ve İntikal Vergisi"dir. Yeniden düzenlenen kanun, TBMM'nin 25 Haziran 1931 tarihli oturumunda ele alınmıştır. Tasarı hakkında Adliye ve Bütçe Komisyonları'nın yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Maliye Komisyonu da birer mazbata hazırlayarak, tasarının noksan taraflarının düzeltilmek suretiyle kabulüne katkıda bulunmuşlardır.

Maliye Bakanlığı'nca hazırlanan, Başbakan İsmet (İnönü) Paşa imzasıyla meclise sunulan ve mevcut kanunda köklü değişiklikler öngören tasarının gerekçesi şöyledir:

---

⁹⁵⁴ Fahri Çoker, a.g.e., s. 431.

1 Haziran 1926'da uygulamaya konulan 797 sayılı Veraset ve İntikal Vergisi'nde, vergi kapsamının çok geniş tutulmasına karşın, ayrıcalıkların son derece dar tutulması; uygulama sırasında genelin menfaatlerine hizmet eden cemiyetler, hayır işlerine ve dini işlere yapılan bağışlar ile sadakaların vergiye tabi tutulması gibi neticeler ortaya çıkarmıştır. Bundan başka, Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, Medeni Kanun'dan önce kabul edilmiş olduğundan, bu vergiye ait hükümler sonradan yürürlüğe giren Medeni Kanun'un hükümleriyle çelişmektedir. Bu ahenksizlik bilhassa akrabalık derecelerinde, mirastan kaynaklanan intifa haklarının vergilendirilmesinde karışıklığa ve haksızlığa neden olmuştur.

Kanun, vergi kanunlarında aranan düzen ve açıklığa yeterli derecede sahip olmadığı gibi; intikallerin resmî ve özel teşekküller tarafından vergi dairelerine bildirilmesi yeterli derecede sağlanamamıştır. Ayrıca kanunun bir yaptırımının olmaması uygulamada zorluklara neden olmuştur.

Ve nihayet Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, sorumluluk sınırlarını tayin noktasında anlaşılır olmayıp, ihtilâflara sebebiyet verecek bir mahiyettedir.

Bütün bu noksanları tamamlamak ve kanunu uygulanabilir bir hale getirebilmek arzusuyla, tadilât projesi hazırlanmıştır.

Bugün gelinen noktada, Veraset ve İntikal işlemleri, geçmişte olduğu gibi, bir kaydiye ve harç mevzuu olarak dar bir çerçeve içinde kalmamıştır. Bir taraftan uluslararası ilişkilerin seneden seneye gelişmesi, diğer taraftan her memlekette veraset ve intikal işlemlerinin biraz ağırca yükümlülük haline getirmek eğiliminin gelişmesi, konuyu çok nazik bir vaziyete sokmuştur. Farklı memleketlerin vergi ilkelerinin diğerine uymaması da, mükerrer vergi alınması sonucunu doğurmuştur.

Veraset Vergisi Kanunu'nu tadil ederken, bu noktaya bilhassa ehemmiyet vermek lüzumu hissedilmiştir. Uluslararası antlaşmalarla kabul edilen esaslar dikkate alınarak, vergi tarhı noktasından iki esas kabul olunmuştur: İkametgâh esası ve malın Türkiye'de bulunması.

Vefat eden ve ikametgâhı Türkiye'de bulunan kişinin gerek Türkiye'de gerek ecnebi memleketlerde bulunan bütün mallarının vergiye tabiiyeti zaruridir. Şu şartla ki, ecnebi memlekette bulunan mallar üzerine eğer veraset vergisi tarh edilmiş ise Türkiye'de tahakkuk ettirilen vergiden bu miktar düşülecektir. Ecnebi memlekette vefat eden şahsın, Türkiye'deki malları vergi konusudur. Bu mallara taallük eden bir borç varsa vergi tarhında dikkate alınır. İkametgâh tabiriyle kastedilen mana kanunî ikametgâhın ifade ettiği dar mana değildir. Bu ikametgâh tabiri, kanunî ikametgâh mefhumunu da kapsamına alarak vefat eden kişinin veya tasarrufu yapan şahsın ticarî, iktisadi, malî işlemlerinin bulunduğu ve devredildiği yeri ve kişinin vefatından evvel muhafaza etmek niyetiyle tayin ettiği ikamet yerini yani, malî ikametgâhı hedeflemiştir⁹⁵⁵.

⁹⁵⁵ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 143.

Bu gerekçeyle meclise sunulan 3 Nisan 1926 tarih ve 797 sayılı Veraset ve İntikal Kanunu hakkında köklü değişiklikler öngören 26 maddelik tasarının öne çıkan maddeleri şunlardır⁹⁵⁶:

1- Gerek veraset ve vasiyet yoluyla gerekse bedelsiz olarak hakikî veya hükmi bir şahıstan diğerine intikal eden taşınır ve taşınmaz mallar ile veraset veya vasiyet suretiyle geçmiş olan intifa hakları* ve kanunlarına göre tescile tabi bütün hukuk ve menfaatler bu kanun gereğince veraset ve intikal vergisine tabidir (asıl kanun madde 1).

2- Aşağıda yazılı intikaller vergiden müstesnadır:

Genel, mülhak ve hususî bütçelerle idare edilen Devlet müesseseleri ile belediyelere ve köylerin manevî şahsiyetlerine geçen genel intikaller,

Genelin menfaatlerine hizmet eden cemiyetlerle genele mahsus ibadethanelerin ve parasız hastane, darülaceze ve yetimhanelere geçen taşınabilir intikaller,

Veraset yoluyla intikal eden bütün ev eşyası,

Geride kalanlara ve karı, koca, ana ve babaya intikal eden taşınabilir mallardan her biri 300 lirayı geçmeyen mirasçı hisseleri,

Akraba ve tanıdıkların arasında alınıp verilen ve resmî bir daire tarafından tescilli mutad olmayan ve tescil edilmeyen miktarı ne olursa olsun bütün taşınabilir hediyeler,

Yabancı hükümetlerin sefirleriyle sefarethanelerinin memurlarına ve bunların aileleri efradına geçmiş olan bütün intikaller (karşılıklı kabul şartıyla),

Harpte, eşkıya çatışmalarında veya bunlarda aldığı yaralar neticesinde ölen asker ve jandarmaların, vazife esnasında ölen polislerin geride kalanlarına, ana ve babalarına intikal eden bütün mallar,

Türk Tayyare Cemiyeti piyango ikramiyeleri (madde 2).

1- Muafiyet Kapsamının Genişletilmesi Teklifleri: İsmet Bey'in Sadakalardan Vergi Alınmaması Yönündeki İsrarı:

Veraset ve İntikaller Kanunu'nun müzakeresi sırasında öne çıkan hususlardan birisi sadakalardan vergi alınıp alınmamasıdır. Konu hakkında Maliye Komisyonu başkanı sıfatıyla söz alan İsmet Bey, sadakalardan alınan verginin de istisnaya dâhil edilmesi gerektiğini şu sözlerle ortaya koymuştur: "...Bu müstesniyat meyanında umumun ibadetine mahsus olan mabetlere ait intikaller de vardır. Fakat bu intikaller, menkul ve gayrimenkuller olduğuna nazaran, sadakaların bunda dâhil olmadığı anlaşılmıştır ve hatta Hükümet bu sadakalara ait olan vergiyi kısmen almıştır. Maliye Encümeni de vaziyeti tazvih ve maksadı tamamen temin için (bilûmum sadakalar) diye bir fıkra ilâve etti. Bir memuru mahsusun mabetlere giderek bu sadakaları hesap

⁹⁵⁶ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 143-153, 184-185, 214-230.

* İntifa Hakkı: Faydalanma hakkı. Devellioğlu, a.g.s., s. 442.

etmesi, vergi alması gibi makbul olmıyan bir vaziyet hadis oluyormuş. Bundan dolayı, Hükümetin, Maliye Encümenine verdiği izahat üzerine, Maliye Encümeni sadakalar hakkındaki bu fıkrayı ilâve etmiştir". İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, Maliye Komisyonu'nun sadakalardan vergi alınmamasını öngören teklifi kabul edilerek, bunu öngören 9. fıkra maddeye ilave edilmiştir.

Bir diğer teklif de Kocaeli milletvekili Selahattin Bey'in "manevra ve talimlerde ölen asker ve jandarmaların yakınlarına kalan malların da muafiyet kapsamına alınması" şeklindeki teklifidir. Kabul edilen bu teklif de maddenin 7. fıkrasına eklenmiştir⁹⁵⁷.

3- Kendilerine; taşınabilir ve taşınmaz mal, hukuk ve menfaatler intikal eden şahıslar bu kanun gereğince tarh ve tahakkuk ettirilecek vergiyi vermekle mükelleftirler. Henüz kendi namına vergi tarh edilmeden ölen mükellef mirasçıları tarafından temsil olunur (madde 3).

4- Vergi, veraset veya vasiyet yoluyla gelmiş olan intikallerde ölen kimsenin, diğer suretle vukua gelen intikallerde tasarrufu yapan şahsın ikametgâhının bulunduğu yer gelir memuru tarafından tarh olunur. Bu ikametgâh yabancı bir memlekette ise ölen veya tasarrufu yapan şahsın Türkiye'deki son ikametgâhının bulunduğu yer gelir memuru tarafından, ölen veya tasarrufu yapan şahıs Türkiye'de hiç ikamet etmemiş ise Ankara Vilâyeti Gelir Müdürlüğü'nce verginin tarh ve tahakkuku yapılır (madde 4).

5- Verginin matrahı intikal eden taşınabilir ve taşınmaz mallar ile hukuk ve menfaatlerin bu kanun gereğince tayin edilecek kıymetleridir. Borç ve masrafların indirilmesi lâzım geldiği takdirde tayin edilen kıymetlerden bunlar indirildikten sonra kalan kıymet matrah addolunur. Vergi, mükellef tarafından verilen beyanname üzerine tarh olunur. Bu beyannamede, alakadarların şahsi bilgileri, intikal eden malların genel özellikleri, kıymetleri, nerede buldukları ve ölen kimsenin varsa borç miktarı belirtilmelidir. Alakadarlar beyannameleri, hak ve menfaatlere hukuken sahip oldukları tarihten itibaren beyannamenin türüne göre bir ay ile dört ay arasında değişen süre içinde vergiyi tahakkuk ettirecek gelir idaresine veya oranın en büyük mülkiye veya mal memuruna bildirmek mecburiyetindedirler (madde 5-6).

6- Veraset yoluyla intikal eden malların kıymetinden vefat edenin belgeye dayanan borcu indirilir. Vefat edip de, ikametgâhı yabancı memleketlerde bulunan kişinin borçlarından yalnız Türkiye'de vergiye tabi taşınır ve taşınmaz mallarına taallük edenleri kabul olunur. Vefat edenin, hayattayken mahkemeye intikal etmiş olan alacak ve borçlarının beyannamede gösterilmesi şarttır. Bunların vergileri tahakkuk ettirilirse de tahsilleri mahkemenin vereceği kesin hüküm neticesi beklenerek ertelenir. Ancak mükellefler her 6 ayda bir dava vaziyetlerini gelir idaresine bildirmeye mecburdurlar (madde 8).

⁹⁵⁷ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 143-144.

9- Veraset sebebiyle intikal eden taşınabilir malların kıymetleri her kaza ve vilâyet merkezinde ticaret odalarınca, ticaret odası bulunmayan yerlerde belediye meclislerince kendi azaları arasından veya hariçteki uzman kişilerce seçilecek 3 kişilik bir heyet tarafından takdir edilir. Heyet icabında meslekî uzmanların mütalaasına da müracaat edebilir. Bu heyetler her malî sene başlangıcında yeniden seçilir (madde 15).

10- Tescile tabi intikal eden diğer hukuk ve menafi kıymetlerinin tayininde, tesisleri sırasında tapu sicilinde kayıtlı bedeller, şayet bedel tayin edilmemiş ise tapu harcına matrah olarak kabul edilen kıymetler esas tutulur. Maden işletme imtiyazlarına ait hukuk, menfaatler ve çıkarılmış olan madenî cevherlerin kıymetleri 15. maddede yazılı heyete, biri alâkadarlar ve ikisi İktisat Bakanlığı'nca seçilecek ihtisas sahibi 3 kişinin katılımıyla oluşacak heyet tarafından takdir olunur (madde 16).

2- İsmet Bey'in Kıymet Tesisinde Ehli Vukufa Yetki Verilmesi Hususundaki İsrarı:

Maliye Komisyonu başkanı olarak söz alan İsmet Bey, Hükûmet tarafından teklif edilip Bütçe Komisyonu'nca kabul edilen; veraset yoluyla geçip tescile tabi olarak intikal eden ancak tesisleri sırasında bedel tayin edilmeyen hak ve menfaatlerin kıymetlerinin tespitinde "tapu harcına matrah*" olarak kabul edilen kıymetlerin esas tutulması" ilkesine karşı çıkarak "ehli vukufa takdir ettirilene kıymetler esas tutulur" şeklinde bir değişiklik teklifinde bulunmuştur. Tapu harçlarına matrah olarak kabul edilen kıymeti bulmanın çok zor olduğunu belirten İsmet Bey, "...İrtifak hakları tahammül eden binanın iradının tamamı bulunabilir. Fakat burada tapu harçlarına matrah olan kıymeti, irtifak hakkının, diğer menafiin tamamen iradî belli olmadığı için bulmak müşkül olur. Bundan dolayı bunun müşküllerini nazarı itibare alarak, ehli vukuf tarafından takdirini istedik. Çünkü kanunu medeninun mevkii meriyete vazından sonra vaki ve iratları tespit edilmemiş hadiseler vardır. İratları tesbit edilmeyince, kıymetini bulmak imkânı da yoktur. Biz bunun ehli vukuf tarafından kıymetinin takdir edilmesi esasını kabul etmiştik. Bu müşkilât yüzünden bizim teklifimizin kabulünü rica ediyoruz" diyerek, Maliye Komisyonu'nun teklifinin kabulünü istemiştir.

İsmet Bey'den sonra söz alan Bütçe Komisyonu başkanı Hasan Fehmi Bey, Hükûmet'in teklifinin kabulünde ısrarcı olmuş ancak İsmet Bey yeniden söz alarak konunun, Maliye Komisyonu tarafından belirlenen esas çerçevesinde çözümünün gerekli olduğunu dile getirmiştir:

"...Bunların iratları muayyen olmadığı için, irat üzerinden kıymet bulmak imkânsızlığından dolayı bu maddeyi bu şekilde teklif ettik... Ehli vukufun takdiri usulünde de isabet olduğuna kaniiz. Çünkü kanunu medeninun meriyetinden sonra bu haklar tescil edilmiş. Hâlbuki bedelsiz olduğu zaman irat takdir edilmemiştir. Takdir edilmeyen yerler de pek çoktur. Bunun için başka salim bir tarık yoktur. Vakıa telif edilebilirse de zaten

---

* **Matrah:** Vergiye esas alınacak kazanç. Devellioğlu, a.g.s., 587.

maksadı bu ehli vukuf temin edeceği için, daha pürüzsüz bir vaziyete irca etmek istedik...”

İsmet Bey'in bu açıklamaları, Adliye Komisyonu sözcüsü Kocaeli milletvekili Selahattin Bey ve Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey tarafından da desteklenerek, madde komisyona havale edilmiştir⁹⁵⁸.

Bütçe Komisyonu'nca yeniden incelenerek Meclis'in 29 Haziran 1931 tarihli oturumunda oya sunulan madde İsmet Bey'in teklifi doğrultusunda kabul edilmiştir:

Veraset yoluyla geçen intifalardan(yararlanma hakkı) başka tescile tabi olarak intikal eden diğer hak ve menfaatlerin kıymetlerinin tayininde, tesisleri sırasında tapu sicilinde kayıtlı bedeller, şayet bedel tayin edilmemişse, değiştirilmiş 11. madde gereğince uzmanlarına takdir ettirilen kıymetler esas tutulur. Maden işletme imtiyazlarına ait hak ve menfaatlerin ve çıkarılmış olan madenî cevherlerin kıymetleri, 15. maddede yazılı heyete biri alâkadarlar ve birisi İktisat Bakanlığı'nca seçilecek iki mütehassıs zatın katılımıyla oluşacak heyet tarafından takdir olunur⁹⁵⁹.

Böylece İsmet Bey, kıymetlerin, tapu alanında uzman olan kişilerden istifade edilerek belirlenmesinin önünü açmıştır.

11- Taşınmaz malların kıymeti, malın muhteviyatına göre ilgili kanun çerçevesinde tespit edilir. Buna göre; arazilerde “Arazi Vergisi Kanunu”, binalarda “Bina Vergisi Kanunu” esas alınır (madde 17).

12- Verginin oranı; intikalin türü, miktarı ve şahsa olan yakınlık derecesine göre % 1 ile % 30 arasında değişmektedir (madde 18-19)⁹⁶⁰.

Veraset yoluyla intifa hakkını ihtiyar eden mirasçıdan ise yaşına göre vergi tahsil edilir. Örneğin 50 veya daha aşağı yaşta ise verginin ½'si, 50 ile 60 yaş arasında ise verginin 1/3'ü, 60 ile 70 arasında ise verginin ¼'ü ve 70 yaşından fazla ise verginin 1/8'i alınır.

13- İntikal eden mallardan, hak ve menfaatlardan bir kısmının beyannameye dâhil edilmemiş veya cins ve mahiyetleri vergi ziyanına sebep olacak surette yanlış veya miktarları noksan gösterilmiş olduğu muhbirlerin inandırıcı ifadelerine veya resmî müesseselere kayıtlarına veya resmi vergi müesseselerinin kanunen geçerli olan kayıt ve belgelerine dayanılarak mal memurlarının idarî soruşturmalarıyla anlaşılırsa bu suretle zuhur eden noksana isabet eden vergiye bir kat zam yapılır (madde 22).

⁹⁵⁸ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C. II, s. 143-153.

⁹⁵⁹ TBMM ZC., D.IV, Fevkalade İçtima, C. II, s. 184-185.

⁹⁶⁰ Bir örnek vermek gerekirse: Veraset yoluyla ve 500 liraya kadar olan intikallerde, malın yeni sahibi karı veya koca ise % 1 oranında vergi verecektir. Büyük anne ya da büyük baba ise vergi oranı % 2 olacaktır. İntikal 150.000 liranın üzerinde ise, karı veya koca % 15, büyük anne ya da büyük baba % 30 oranında vergi verecektir. Yani yakınlık derecesine göre vergi oranı azalır artmaktadır. Ayrıca intikal eden malın değeri arttıkça vergi oranı da artmaktadır. **TBMM ZC.**, D.IV, Fevkalade İçtima, C. II, s. 143. Vergi oranlarını gösteren 1 ve 2 numaralı cetveller için zabıt sonundaki 38 numaralı basma yazınının 34. sayfasına bknz.

14- Tarh olunan vergiye ihbarnamenin tebliğ tarihinden itibaren resmi tatil günleri hariç olmak üzere mükellefin 15 gün zarfında itiraz hakkı vardır. Bu itiraz, kaza ve vilâyet merkezinde en büyük mülkiye memurunun veya vekilinin başkanlığında en büyük mal memuru ile belediye meclisince seçilecek bir zattan oluşan itiraz komisyonunca incelenir. İtiraz komisyonu, tevdi olunan itiraz evrakını 2 ay zarfında tetkik ve karara bağlar (madde 24).

3- İsmet Bey'in İtiraz Komisyonunda Halkın Mutlak Temsili Yönündeki İsrarı:

Maliye Komisyonu başkanı sıfatıyla söz alan İsmet Bey, Hükûmet'in tespit ettiği maddede geçen ve 3 kişiden oluşacak itiraz komisyonunun yapısını eleştirerek, maddenin Maliye Komisyonu'nun belirlediği esas dâhilinde kabulünü istemiştir. Bizzat itiraz sahiplerinin temsilcilerinin itiraz komisyonlarında yer alması gerektiğinin altını çizen İsmet Bey, bu uygulamanın "Bina iratları vergisi kanunuyla arazi kanununda kabul edilen bir esas" olduğunu hatırlatarak, kanunların birbirleriyle uyumlu olabilmeleri maksadıyla Veraset vergisi için oluşturulacak komisyonda da halkın temsilcisinin bulunması gerektiğine dikkat çekerek şu teklifi yapmıştır:

"...Bu itiraz her kaza ve vilâyet merkezinde en büyük mülkiye memurunun veya tevkil edeceği memurun riyaseti altında en büyük mal memuru ile biri belediyece kendi âzası arasından ve diğeri (ticaret odası bulunan yerlerde) ticaret odasınca yine kendi azası arasından intihap olunacak dört zattan mürekkep itiraz komisyonunca tetkik olunur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde intihabı odaya ait bulunan âza dahi belediyece intihap edilir..."⁹⁶¹.

Komisyonun teşkili hakkında bu öneriyi yapan İsmet Bey, halkın komisyonda mutlak temsilde ısrar ederek, bunun nasıl sağlanacağını şu sözlerle ortaya koymuştur:

"...üç üyenin toplanması ekseriyeti mutlaka(mutlak çoğunluk) ile olur. Binaenaleyh ekseriyeti mutlaka ikidir ve ikisi de memurdur. Bunun için belediyeden seçilen üye bulunmadığı zaman iki memur toplanacak ve karar verecektir. Biz ticaret odalarından gelecek bir üye daha ilâve ediyoruz. Bu suretle 4 üye olacak ve dört üyenin ekseriyeti mutlakası 3'tür. Binaenaleyh 3 üye bulunmadığı takdirde komisyon toplanamayacak ve toplandığı zaman içlerinden bir halk temsilcisi bulunacaktır. İşte biz muhakkak bir halk mümessilinin komisyonda bulunmasına imkân vermek içindir ki, miktarı 4'e çıkardık. İkincisi, muterizlerin itiraz komisyonlarında kendilerini bizzat müdafaa etmeleri veya vekilleri vasıtasıyla müdafaa ettirmeleri prensibidir. Bu prensip, diğer kanunlarda da kabul edilmiş olan bir prensiptir, daha ziyade halkın menfaatine uygun bir prensiptir. Elbette kendileri, komisyonda müdafaa ederlerse veya vekilleri vasıtasıyla müdafaa ettirirlerse faydalı olur. Bunun için bundan evvelki kanunlarda kabul edilmiştir..."⁹⁶².

⁹⁶¹ **TBMM ZC.**, D.IV, Fevkalade İçtima, C. II, s. 148.

⁹⁶² **TBMM ZC.**, D.IV, Fevkalade İçtima, C. II, s. 149.

İsmet Bey'in bu açıklaması Bütçe Komisyonu tarafından da uygun bulunarak, 24. Madde, İsmet Bey'in açıklamaları doğrultusunda kabul edilmiştir. Böylece İtiraz komisyonunun 3 kişiden 4'e çıkarılması ve komisyonda halkı temsil edecek bir kişinin mutlaka bulunması esası kabul edilmiştir.

15- İtiraz komisyonları kararlarının, tebliğinden itibaren bir ay zarfında merkezdeki (vergiler teyiz komisyonu) nezdinde teyizi mümkündür. Adı geçen teyiz komisyonu, bu vergiye ait teyiz dilekçelerini bir ay zarfında tetkik ve karara bağlamaya mecburdur. Teyiz komisyonu kararları kesindir. Teyiz talebi icranın ertelenmesini gerektirmez. Ancak lüzumunda komisyon, teyiz olunan kararın icrasının tehirini emredebilir (madde 24). [Bu düzenleme, oluşabilecek hatalı sonuçların önüne geçebilmek içindir.]

16- Noterler, icra memurları, nüfus ve tapu memurları haberdar oldukları intikal hadiselerini, öğrendikleri tarihten itibaren 15 gün zarfında mahallî gelir idaresine yazılı olarak bildirmeye mecburdurlar. Her köy veya mahalle muhtarları, her ayın 15'ine kadar geçen ay zarfında kendi köylerinde vefat edenleri mensup oldukları gelir idaresine yazıyla bildirmeye zorunludurlar. Konsoloslar veya konsolosluk vazifesini yapanlar her ayın 15'inde memur oldukları mahalde vefat eden Türk tebaasının isim, şöhret ve sıfatlarını ve bunların Türkiye'deki ikametgâhlarını Maliye Bakanlığı'na bildirmeye mecburdurlar. Bu hükümlere riayet etmeyenlerden 25 liradan 1000 liraya kadar nakit ceza alınır. (madde 32-46).

17- Hayat Türk sigorta şirketleri yahut ecnebi şirketlerin Türkiye'de müesses şubeleri abonelerinin vefatından dolayı hak sahiplerine prim, sermaye, mükâfat, aylık ve sair bir nam ile para veya senet verebilmek için öncelikle verginin ödenmiş olduğuna dair vergi dairesinden verilmiş bir tasdikname talep ederler. Tasdikname ibraz etmeyen hak sahiplerine istihkaklarının % 15'i vergi karşılığı olarak tevkif edildikten sonra kalan kısmı verilebilir (madde 34).

18- Mevcut olmayan bir borcu mevcut gösteren yahut hakikî miktarından ziyade borç tasdik eden borçlular, vergi tahakkuk idarelerine bilerek sahte evrak veya kayıt ibraz edenler hakkında Türk ceza kanununa tevfikan takibat yapılır. Bu suretle saklanılan vergi de mükelleflerinden 5 kat olarak istifa olunur (madde 45).

4- İsmet Bey'den Yeni Bir Düzeltme Önerisi:

Müzakereler esnasında tartışmaya neden olan maddelerden birisi de asıl kanunun ellinci maddesi (3 Nisan 1926 tarih ve 797 numaralı veraset ve intikal vergisi kanununun yürürlüğe girmesinden önce vuku bulan intikaller ve hibeler vuku tarihlerindeki hükümlere tabi olup bu kanunun kapsamı haricindedir) olmuştur. Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, 797 numaralı Veraset Kanunu'nun yürürlüğe konulmasından evvel gerçekleşmiş olan nakil ve hibelere ait vergilerin 2 sene içerisinde tamamlanması durumunda, gerçekleştirikleri tarihlerdeki hükümlere tabi

olmalarının öngörüldüğünü ancak bu müddet zarfında işlemlerin tamamlanamadığını ve süre geçtiği için 1926'dan evvelki intikallerin 797 numaralı kanuna göre Veraset vergisine tabi tutulduklarını, bunun da bir takım sıkıntılara neden olduğunu ifade etmiştir: "...Çok zaman evvel vaki olan öyle menkuller, öyle hibeler vardır ki, ne menkulleri ne terekesi ve ne de ifraz edilmedik gayrimenkulleri kalmıştır. Bunlar; intikal muamelelerini bazı mecburiyetler dolayısıyla yeniden yaptırmak üzere Hükûmete müracaat ediyorlar. Bittabi müddet bittiği için bütün menkullerle beraber gayrimenkullere ait beyanname isteniyor. Tevzi, ifraz ve taksim edilmiş mallara ait mefruz beyannameler vermek mecburiyeti hâsıl oluyor. Ondan sonra da, hem menkul, hem gayrimenkullere vergi tarh olunuyor. Bunun için ellinci maddenin tadiline lüzum hâsıl olmuştur..."

Bu açıklamasıyla, kanunun yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşmiş olan hibe ve intikallerin vuku buldukları tarihteki hükümlere tabi olması gerektiğini önemle vurgulayan İsmet Bey, başkanlığını yaptığı Maliye Komisyonu'nun kanaatini de şu sözlerle ortaya koymuştur: "...bu hükümler muhtelif zamanlarda cari olan ve biri birini muhtelif kanunlarla nezedden(kaldıran) hükümlerdir. Meselâ intikal harçlarının muaf tutulduğu, tenzil edildiği veya yükseltildiği zamanlar var, keza hibe harçları aynı vaziyettir. Binaenaleyh bu hükümler yekdiğerini muhtelif kanunlarla nezetmiştir ve nihayet bundan evvelki veraset vergisi kanununun tarihi meriyetinde cari tarifeler kalmıştır..."

Öne sürdüğü sebeplerle 50. maddenin kaldırılmasını öngören İsmet Bey, 1926'dan önce geçerli olan intikal ve hibelerin, veraset vergisi kanununun yürürlüğe girmesinden önce geçerli olan hükümlere tabi olması gerektiğine işaret etmiştir. Komisyonun amacını "evvelce cari hükümleri dahi iade etmek" olarak özetleyen İsmet Bey, maddenin bu doğrultuda kabulünü teklif etmiştir.

İsmet Bey'den sonra söz alan Bütçe Komisyonu başkanı Gümüşhane milletvekili Hasan Fehmi Bey'in açıklamalarının ardından madde İsmet Bey'in teklifi doğrultusunda şu şekilde kabul edilmiştir: 3 Nisan 1926 tarih ve 797 numaralı kanunun yürürlüğe girdiği tarihten evvel hadis olup bu kanun ile veraset ve intikal vergisine mevzu teşkil eden intikaller ve hibeler veraset ve intikal vergisine tabi değildirler. Bu vukuata taallük eden intikal muamelelerinden tapu harçları kanununa göre yalnız kaydiye alınır.

Böylece 1926'dan önceki muameleleri kendi zamanlarına ait esaslar dâhilinde uygulamak suretiyle mesele halledilmiştir. Birkaç kuşak önceden şimdiki sahiplerine geçen mallar, intikal vergisi yükümlülüğünden kurtarılmış ve kaydı bulunmayan malların ivedilikle tapuya kaydedilmesinin önü açılarak, gerçekleştirilmek istenilen köklü reforma hız kazandırılmıştır. İsmet Bey de, yukarıda izah ettiğimiz gibi, bu alandaki bilgi ve tecrübesini kullanarak Meclis'i aydınlatmış ve meselenin daha sağlam ve adil bir zeminde kabulüne önemli bir katkıda bulunmuştur.

Kabul edilen bu kanunla birlikte, yürürlükte bulunan "Veraset ve İntikal Vergisi" zamanın şartları göz önünde bulundurularak yeniden

düzenlenmiş, kanunun Medeni Kanun'la çelişen tarafları düzeltilmiş ve muafiyetler konusundaki noksanları giderilmiştir.

d- Davar ve Ehli Hayvanlar Vergisi:

Meclis'in bu faaliyet döneminde kabul ettiği tasarılarından birisi de "Davar ve Ehli Hayvanlar Vergisi" hakkındaki kanundur. Hayvancılığın esaslı bir surette himayesini ve bu sayede düzenli bir gelir kaynağı sağlamayı hedefleyen kanun tasarısı, Maliye Bakanlığı'nca hazırlanarak 29 Haziran 1931'de Başbakan İsmet (İnönü) Paşa imzasıyla Meclis'e sunulmuştur. İsmet (Eker) Bey başkanlığındaki Maliye Komisyonu'nun yanı sıra İktisat ve Bütçe Komisyonları da tasarı hakkında birer mazbata hazırlamışlardır.

Bir maddesi dışında itiraza neden olmayan kanun tasarısı şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir⁹⁶³:

1- Türkiye Cumhuriyeti hududu dâhilinde bulunan bilûmum davarlar, develer, sığır ve mandalar, at, iğdiş (melez, enenmiş at), kısrak, katır, eşek ve domuzlar bu kanun gereğince vergiye tabidirler. Bu kanun gereğince mükellefiyet, her sene sayım müddetinin gelmesiyle başlar ve taksit müddetlerinin bitmesinden sonra hiç bir hayvan hakkında mektum (gizli, saklı, hükûmetten gizli tutulan) muamelesi tatbik olunamaz. Malî sene girdikten sonra ecnebi memleketlerden Türkiye'ye ithal edilen hayvanlardan o sene için vergi alınmaz (asıl kanun madde 1).

2- Aşağıda yazılı hayvanlar vergiden muaftırlar*:

A) Her malî senenin başlangıcı olan Nisan ayının başında henüz bir yaşını ikmal etmemiş bulunan davarlar, iki yaşını ikmal etmemiş sığır, manda ve develer, üç yaşını ikmal etmemiş at, iğdiş, kısrak, katır ve eşekler ile Eylül ayının 16. günü henüz altı aylık olmayan domuzlar,

B) Damızlık oldukları resmî vesikalarla teyit olunan aygır, boğa, teke, koç ve merkepler,

C) Nakliyatta kullanılmaları itibariyle kazanç vergisi kanunu gereğince vergiye tabi olan bilûmum hayvanlar,

D) Ordu ve jandarmaya ait hayvanlarla kanunen binek hayvanı kullanma hakkına malik olan zabitan ve efradın binek hayvanları,

---

⁹⁶³ **TBMM ZC.**, D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 193-205.

* Maddenin müzakeresinde söz alan konuşmacılar, çeşitli önerilerle muafiyet sahasını genişletmeyi teklif etmişlerse de kabul edilmemiştir. Bu arada hayvan vergisi hakkında ilginç konuşmalar da geçmiştir. Mesela, çift hayvanından vergi alınmamasını öngören bir teklife karşı söz alan ve Çift hayvanlarından vergi alınmayarak ziraatin teşvik edilebileceğini ancak bunun bazı sakıncalar doğurabileceğine dikkat çeken Sivas milletvekili Remzi Bey, "...Biz vaktiyle çift hayvanatından hayvanatı ehliye resmi almazdık. Resim alınacak zaman geldimi, bütün inekler çift hayvanı olurdu. Boyunduruğa girerdi. Mükellefiyet zamanında inekler çift sürerdi ve memur getirdiği zamanda; işte görünüz çift hayvanıdır diye gösterirlerdi..." diyerek halkın zorda kaldığı zaman kendince bir takım çözümler ürettiğini ifade etmiştir. Bu konudaki tartışmalar için bknz. **TBMM ZC.**, D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 194-197.

E) Hususî kanunları gereğince vergiden muaf tutulmuş bulunan hayvanlar (madde 2).

3- Hayvanlar vergisini hayvan sahipleri verir. Hayvan kimin elinde bulunursa sahibi hükmündedir (madde 3).

4- Vergi hayvan başına alınır. Hayvanların çeşidi ve adedi, erkek veya dişi oldukları her sene hayvan sahiplerinin beyanlarına dayanarak şehir ve kasabalarda mahalle ve köylerde köy ihtiyar meclisleri tarafından kayıt ve tespit olunur.

Her sene Nisan başından 15 gün evvel; valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri, köy ihtiyar meclislerine sayım zamanının yaklaştığını, hayvanların kayıt ve tespiti için matbu defter ve ilmühaberleri almamış iseler gelip almalarını ve kayıt ve tespit muamelesini usulü dairesinde ve muntazam surette zamanı geçmeden yapmalarını ve okuryazarları bulunmayan köy meclislerine civar köylerden okur yazar kimselerin yardımlarını temin edecek tedbirleri yazılı sözlü olarak bildirmek vazifesiyle mükelleftir.

Hayvanlar, kayıt müddeti içinde hangi mahalle veya köyde bulunursa o mahalle veya köyde kaydedilir. Domuzdan başka hayvanlar için Nisan ayının ilk gününden itibaren 15 gün içinde sahiplerinin beyanları zabıt ve kaydedilir. Domuzlar için kayıt müddeti ise her sene Eylül başından itibaren 15 gündür. Hayvan sahipleri bu müddetler içinde hayvanların bulunduğu mahallin ihtiyar meclisleri nezdinde açılmış olan matbu kayıt defterlerine kayıt ettirmeye, defteri imzalamaya, yazı bilmediği takdirde mühürlemeye ve kaydettirdiği hayvanların adet ve çeşitlerini gösterir muhtar ve ihtiyar meclislerinin resmî ve zatî mühür ve imzalarıyla tasdikli kayıt ilmühaberi almaya mecburdur. Bu ilmühaberler hayvan sahipleri tarafından yoklama zamanında alâkadar memurlara ibraz olunur.

Kayıt defterleri, kayıt müddetinin sona ermesinden sonra, ihtiyar meclisleri tarafından, bir hafta zarfında, mülkiye memurlarına makbuz karşılığında teslim edilir. Onlar da 48 saat içerisinde aynı şekilde mal memurlarına teslim ederler. (madde 4-5-7).

5- Kayıt işlemlerinin tamamlanmasının ardından yoklama memurları, yoklama mıntıkları dâhilindeki hayvanların buldukları mahalleri yoklayarak defterde yazılı miktarlara ve sahiplerinin ellerindeki kayıt ilmühaberlerinin içeriğinin uygunluğunu tetkik ve tespit ettikten sonra kayıt ilmühaberlerini alarak karşılığında sahiplerine yoklama ilmühaberi verirler. Yoklama memurları, yoklama muamelesini süresi içinde bitirmeye ve bu sürenin sona ermesinden itibaren azamî 3 gün zarfında yoklama neticesini gösteren defter ve belgeleri tasdikli olarak gelir dairelerine tevdi etmeye mecburdurlar (madde 8-9-11).

6- Kayıt müddeti içinde vergiye tabi hayvanlarını bir daha dönmek üzere buldukları köyden diğer bir köye nakletmek isteyenler, hayvanlarını buldukları köyün kayıt defterine kaydettirip kayıt ilmühaberi almaya ve bu ilmühabere hayvanlarını nakledeceklerini işaret etmeye mecbur oldukları gibi hayvanları götördükleri köyün ihtiyar meclisine müracaatla kayıt ilmühaberlerini göstermeye ve vize ettirmeye de mecburdurlar.

Kayıt, yoklama ve taksit müddetleri içinde, hayvanların, buldukları kaza haricine, tezkeresiz nakil ve sevki yasaktır. Kayıt müddeti içinde hayvanlarının hepsini veya bir kısmını buldukları kaza haricine çıkarmak isteyenler bizzat veya ihtiyar azasından biri vasıtasıyla kayıt ilmühaberlerini mensup oldukları kaza Gelir idaresine göstermeye ve nakledecekleri hayvanlar için nakil veya ifraz tezkeresi almaya mecburdurlar. Köylerdeki hayvanların hudut geçidindeki müşterek meralarına gidip gelmeleri bu hükme tabi değildir.

Kaza haricindeki yaylalarına çıkarılacak hayvanlar için sahiplerine vergilerini, yaylalarının bulunduğu kaza mal sandığına tediye etmek üzere yayla tezkeresi verilir. Bu takdirde hayvan sahipleri, aldıkları tezkereleri yaylanın bulunduğu kaza Gelir idaresine müracaatla vize ettirmeye mecburdurlar.

Malî sene girdikten sonra, taksit müddetleri içinde, ecnebi memleketlerden Türkiye'ye ithal edilen hayvanların nakli için sahipleri, bu hayvanların ithal edildikleri gümrük idaresinin bulunduğu kaza varidat idaresine müracaat ederek gümrük resminin verildiğini bildiren makbuzu gösterirler ve hayvanları nakledecekleri yerleri bildirerek buna mahsus nakil veya ifraz tezkeresi alırlar.

Kayıt zamanında memleket dışında bulunup da sahiplerinin beyanlarına göre kayıtları yapılmış olan hayvanların yoklama zamanında Türkiye'ye dönüşlerinde, sahipleri gümrük memuruna müracaat ederek hayvanlarını saydırmaya ve hayvanların cins ve adedini göstermek üzere bu memurdan alacakları vesikayı mensup buldukları kaza Gelir idaresine göstermeye mecburdurlar (madde 12-13).

7- Vergi hayvan başına aşağıda yazılı miktarlarda alınır (madde 14):

1 Haziran 1931 malî senesinde tatbik olunacak miktar		1 Haziran 1932 tarihinden itibaren alınacak miktar	
Nevi	Kuruş	Nevi	Kuruş
Koyun ve kıl keçi	60	Koyun ve kıl keçi	50
Tiftik	40	Tiftik	40
Deve	200	Deve	200
Manda	150	Manda	150
Sığır	100	Sığır	90
At, kısarak, iğdiş, katır	125	At, kısarak, iğdiş, katır	125
Eşek	50	Eşek	50
Domuz	350	Domuz	300

(Vergi oranlarıyla alakalı indirim talepleri olmuş ancak bununla ilgili önergeler kabul olunmamıştır)*

* İndirim talebinde bulunan önerge sahipleri, hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı şehir mebusları olduğu görülmektedir. Bu teklifler sırasında mebuslar arasında şu ilginç konuşma

8- Hayvanların vergileri kayıtlı buldukları kaza gelir idarelerince tahakkuk ettirilir. Gelir tahakkuk memurları bu tebliğleri vergilerin taallük ettiği malî seneden evvel gelen Mayıs ayının 25. günü akşamına kadar tamamlamaya mecbur ve gecikmesinden mesuldürler (madde 15).

9- Nakil ve ifraz tezkeresi almadan buldukları kaza haricine çıkarılan hayvanların ceza zamlarıyla birlikte vergileri, bu suretle nakledildiği tebeyyün eden kaza gelir idaresince tarh ve sahiplerine tebliğ ve tahsil olunur. Bu hayvanların kayıt zamanında bulunduğu kazada tarh edilmiş vergileri varsa terkin olunur (madde 16).

10- Hayvan sahipleri ihbarnamelerin tebliğinden itibaren, resmî tatil günleri hariç olmak üzere, 15 gün içinde, tarh olunan vergilere ve ceza zamlarına, mahallî idare heyetleri nezdinde itiraz edebilirler. Bu suretle teşekkül edecek meclislerce verilen kararlar, alâkadarlar ve gelir idareleri tarafından merkezdeki temyiz komisyonu nezdinde, tebliğ tarihinden itibaren, bir ay zarfında temyiz edilebilir. Temyiz kararları kesindir(madde 17).

11- Bu kanun gereğince alınacak vergiler ile ceza zamları aşağıda yazılı müddetlerde ve 2 eşit taksitte tahsil olunur. Müddetleri içinde ödenmeyen vergi taksitleri, tahsili emval kanununa dayanarak tahsil olunur (madde 18).

	Birinci Taksit	İkinci Taksit
Davar ve Develer için	Haziranın ilk haftası	Temmuz'un ilk haftası
Sığır, manda, at, iğdiş, kısrak, katır ve eşekler için	Eylül'ün ilk haftası	Ekim'in ilk haftası
Domuzlar için	Ekim'in ilk haftası	Kasım'ın ilk haftası

12- Yoklama müddeti içinde kaydettilirmeyip yoklamada meydana çıkarılan hayvanlar 3 misil vergiye tabi tutulur. Yoklama müddetinden Temmuz ayı onuna kadar geçecek müddet içinde kayıt harici kaldıkları anlaşılan hayvanlar "gizlenmiş" addolunarak 5 misil vergiye tabi tutulur. Diğer usulsüzlüklere de çeşitli oranlarda ceza uygulanır (madde 19-20).

13- Köy ve mahalle muhtar ve ihtiyar meclisleri âzasına köy veya mahallelerinin sayım defterlerine kayıtlı hayvanlara göre tahakkuk eden vergi

---

geçmiştir: **Besim Atalay Bey (Aksaray):** Arkadaşlar; keçi çok zararlı bir hayvandır. Bilirsiniz, keçinin uyuzu pınarın başından su içer derler. Nerede yeni filiz vermiş bir ağaç varsa, nerede körpe bir dal varsa gider onu yer. İmansız aşağıdaki dalları yemez. Çünkü onları yerse bir zarar görmez. Bunun bir lüzumu yoktur. Bulgarlar bunları sürmüş atmıştır. Bunlardan alınacak verginin artırılması lâzımdır. **Hasan Basri (Cebelibereket):** Keçi hakkındaki fikriniz yanlıştır tebdil ediniz, onlar ormanlara zarar vermez. **Besim Atalay Bey:** Ben fikrimi değiştirmem. **İbrahim Bey (İsparta):** Bunlar memleketin servetidir... **TBMM ZC.,** D.IV, Fevkalade İçtima, C.II, s. 202.

miktarının % 2'si oranında ve yoklama işlerinde istihdam edilen memurlara tahsisatıyla beraber bir maaş nispetinde ikramiye verilir (madde 21).

14- Kanuna dair vazifelerini süresi içinde yerine getirmeyen veya sair suretle vazifesinde ihmal ve terahi gösteren veya her hangi şekilde olursa olsun vazifelerini kötüye kullanan memurlar ile ihtiyar heyetleri hakkında hızlı usulde muhakeme ile kanunî takibat yapılır. Bu cürümleri irtikâp eden muhtar ve ihtiyar meclisleri azalarının ve memurların ikramiye istihkakları dahi kesilir (madde 22-23).

15- Malî senenin geçmesinden itibaren üç sene içinde tahakkuk ettirilmeyen ve tahakkuk ettirilip de tahakkuk muamelesini takip eden 5 sene zarfında tahsil olunmayan vergiler zaman aşımına uğrar (madde 25).

16: Transit eşyasının naklinde istihdam edilen İran develeri müteakabiliyet şartıyla kayda dâhil edilmez. Dâhilî nakliyatta kullanılan hayvanlar bu hükümden istifade edemez (madde 26).

17- Hayvan Vergisi hakkında yürürlükte olan daha evvelki kanunlar kaldırılmıştır. Ancak bu kanunun yayınlanmasından evvel bu vergiye dair tüm işlemlerden dolayı tahakkuk etmiş ve ettirilecek olan cezalar bu kanun hükümlerine dayanılarak tahsil olunur. Bu kanun 1 Haziran 1931 tarihinden itibaren geçerlidir (madde 27-29 ve geçici madde).

Kabul edilen Hayvanlar Vergisi Kanunu ile birlikte, devlet bütçesi için önemli bir kaynak konumundaki hayvancılıktan alınacak vergilerin usul ve esaslarında köklü bir düzenleme yapılmıştır. Bununla birlikte, yaşanmakta olan iktisadi bunalıma karşı önemli bir kaynak oluşturulmuştur.

5- Cumhuriyet Halk Fırkası 1932 Yılı Teftişi:

TBMM'nin 4. Faaliyet Devresi'nde, parti teşkilatının taşra örgütlenmelerinin durumlarının tespiti maksadıyla yapılan çalışmalara ağırlık veren CHF yönetimi, TBMM'nin 4. Devre Birinci toplantı yılının sona ermesini fırsat bilerek, milletvekillerinin tatil döneminde memleketlerinde genel bir inceleme yapmaları ve halka yönelik konferanslar vermeleri maksadıyla bir program hazırlamıştır. Program, CHF Genel Sekreterliği tarafından hazırlanarak, Genel Sekreter Kütahya mebusu Recep Bey imzasıyla 29/6/1932 tarih ve 91 sayılı resmi yazı aracılığıyla milletvekillerine gönderilmiştir⁹⁶⁴.

Çorum genelinde teftiş yapmak üzere İsmet Bey'in görevlendirildiği program çerçevesinde milletvekillerinden şu konularda çalışma yapmaları istenmiştir:

- 1- Seçim bölgeleri genel durumunu öğrenmek amacıyla kapsamlı bir teftiş yapılacaktır.
- 2- Halka yönelik konferanslar verilecek.

⁹⁶⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası Katibi Umumliliği'nce İsmet Bey'e gönderilen, 29/6/1932 tarih ve 91 sayılı belge daktilo ile yazılmış olup, 2 sayfadan ibarettir. Belgenin aslı özel arşivimizdedir.

- 3- CHF'nın taşra teşkilatları teftiş edilecek.
- 4- Halk evleri hakkında incelemelerde bulunulacak. Bu kurumların daha faal hale getirilmeleri için gerekli tedbirler alınacak.

Bu kapsamda 3 kısma ayrılan programı ayrı ayrı ele alarak, CHF'nın halka ve partinin taşradaki faaliyetlerine dair bakış açısını ve bundan sonraki süreç için belirlenen hedeflerini daha anlaşılır hale getirebiliriz:

a- Konferanslar:

Hazırlanan programda konferansların, "...vilayet merkezlerinde bir veya iki defa, gezilecek kazalarda ve hatta mümkün olursa yol üstündeki Nahiye ve büyük köylerde birer defa yapılması..." istenmiştir. Böylece, vilayetlerden köylere kadar tüm ahaliye ulaşmak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yerel seçimlerde gösterdiği başarı ve halkın bu yeni partiye olan sevgi ve alakası karşısında, halk ile parti arasındaki ilişkinin yeniden kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır. Nitekim konferansların asıl amacının, "...Esas mevzu betbinliği izale edecek ve halkın devlete, hükûmete nehayet kendi nefsine itimadını artıracak mahiyette olur..." sözleriyle özetlenmesi de bu tespitimizi doğrular niteliktedir.

Halka yönelik yapılması planlanan konferanslarda; milletvekillerinden, Fırka programını halka anlatmaları ve özellikle de "fırkanın altı ana vasfı"na vurgu yapmaları istenmiştir.

Halkın TBMM'nin kabul ettiği kanunlar hakkında bilgilendirilmesini de isteyen parti yönetimi, bu talebini, "...yeni bütçe ve içtima senesi zarfında çıkan esas kanunların ruhundan da muhite uyacak izahat için istifade edilebilir..." sözleriyle ortaya koymuştur. Parti yönetimi, "muhite uyacak izahat" tabiriyle halka, "kendileri için çalışıldığı, onların dertlerine derman olacak kanunların çıkarıldığı" şeklinde özetleyebileceğimiz bir mesaj vererek, toplumun partiye olan bağlılığını arttırmayı hedeflemiştir.

b- Fırka Teşkilatında Bu Sene Yapılacak Basit Tetkikler:

Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi, halk ile parti arasındaki ilişkileri geliştirerek, halkın partiye olan sevgisini arttırmak maksadıyla, partinin taşra teşkilatının faaliyetlerini de inceleme gereği hissetmiş ve milletvekillerinden, teşkilatların teftişini şu sorular dâhilinde yapmalarını istemiştir:

- "Vilayet, kaza ve nahiye idare heyetleri muntazaman her hafta toplanıyorlar mı? Karar defterlerini muntazam olarak tutuyor ve imzalıyorlar mı?"

- "Fırka Teşkilatı iyi çalışıyor mu?"

- "İdare heyetlerindeki arkadaşlar birbirine uygun olarak çalışıyorlar mı? Fırkadaki vazifelerini zati menfaat lehinde istismar eden var mı?"

- "Fırka idare heyetlerinin para ve bütçe, hesap işlerinde bir kusurları var mı? Halk arasında doğru ve yanlış böyle bir söz dolaşıyor mu?"

CHF yönetimi tarafından hazırlanan bu sorulara bakılarak şu tespitleri yapabiliriz:

Parti yönetimi, vilayetlerden nahiyelere kadar tüm parti teşkilatlarının; toplantılarını düzenli yapmaları ve aldıkları kararları yazarak uygulamaları hususuna önem vermekte ve bunun takipçisi olduğunu; hem idari heyetlerde vazifeli olan partililere hem de halka bildirmektedir. Taşradaki parti teşkilatlarının faaliyetlerinin göstermelik olmaması gerektiğini de ikaz eden parti yönetimi, ayrıca, idare heyetlerinde görevli partililerden; kendi aralarında uyumlu bir şekilde çalışmalarını ve yaptıkları işi parti adına yapmalarını istemiştir. Bu doğrultuda, parti örgütünün şahsi menfaatlere yönelik kullanılmasının önlenmek istendiğini de görmekteyiz.

Bilhassa mali konularda muhtemel usulsüzlüklerin tespiti için halkın nabzının yoklanmasını isteyen parti yönetimi, mali konularda meydana gelebilecek usulsüzlükler nedeniyle halkın partiye olan sadakatinin zedelenebileceği, sevgisinin kaybolacağı endişesini açıkça ortaya koymuştur.

c- Halkevleriyle Temas:

Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi, CHF-Halk birlikteliğini arttırmak için vazifesini, "kitle terbiyesi yapmak" olarak özetlediği, Halkevlerine de büyük önem vermiştir.

Şu ana kadar 34 vilayette Halkevi açıldığı belirtilerek, bunların faaliyetlerinin giderek artırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu amaçla yeni halkevlerinin açılması için gereken altyapının hazırlanmasına işaret edilmiştir: "...Henüz Halkevi açılmıyan yerlerde bunların faydaları anlatılır ve halkın açılma zamanı için şimdiden sevgileri ve alakaları tahrik olunur".

Parti yönetimi ayrıca, halkevlerinin idaresinde görevli kişilerden, kendi aralarında birlik ve beraberliği üst düzeye çıkartmaları istenmiştir. Halkevlerine, halkın yaşantısı içinde faaliyet gösteren bir müessese gözüyle bakan parti yönetimi, halkın bu evlerle olan ilişkilerinin artırılması maksadıyla genel toplantılar yapılmasını istemiş ve halkın bu evlere kaydını teşvik etmiştir.

d- Netice:

Ülkenin istikbali için Tek Parti idaresinin devamını gerekli gören Cumhuriyet Halk Fırkası yönetimi, yapılan konferanslarla; halkı bilgilendirmek, halkevleri aracılığıyla halkı daima partiye bağlantılı bir hale getirmek, partinin taşra teşkilatları vasıtasıyla da şehirlerin ve tüm ülkenin genel durumundan haberdar olmak istemiştir.

Fırka yönetimi, halk temeline dayalı bir devletin kuruluşunda mühim rol oynamış olan bir parti hakkında halkın bir kısmında son yıllarda meydana gelen güvensizliğin nedenlerini araştırarak, halkın partiye olan bağlılığını ve sevgisini yeniden tesis etmek istemiştir. Tek partili sistemin sağlıklı bir zeminde devamını sağlamak için halkı partiden uzaklaştıran her türlü

sebebin tespit edilerek ortadan kaldırılmasını, öncelikle yapılması gereken bir sorumluluk olarak görmüştür. Yapılan bu çalışma, bir yönüyle de, Cumhuriyet Halk Partisi'nin özeleştirisi mahiyetindedir.

6- İsmet Bey'in Hususi Tahkikat Komisyonu'na Seçilmesi:

Meclis konuşmalarında her fırsatta hukuka sıkı sıkıya bağlılık vurgusu yapan İsmet Bey, meselelerin çözümünde hissiyatla hareket edilmemesi gerektiğine işaret ederek, mevcut kaidelerin dışına çıkılmaması ilkesini savunmuştur. İsmet Bey bu tavrını, TBMM'nin 11 Haziran 1932 tarihli oturumunda görüşülen ve bir milletvekili arkadaşının hukuki durumunu da ilgilendiren mesele hakkında yaptığı açıklamalarla ortaya koymuştur.

Meseleyi kısaca izah etmek gerekirse: Ankara'da Barut Şirketi'nde meydana gelen patlamadan dolayı Ankara Birinci Sorgu Hâkimliği, patlamanın meydana geldiği dönemde Trabzon milletvekili Hasan Bey'in Maliye Bakanı olması sebebiyle, meseleyle alakası olduğu gerekçesiyle hakkında tahkikat yapılması için bir kararname hazırlayarak, bunu Adliye Bakanlığı'na göndermiştir. Bakanlığın herhangi bir işlem yapmadan meclise sunduğu ve mecliste de görüşülmeyen kararname, meclis başkanlığına havale edilmiştir. Meclis başkanlığı ise kararnameyi, Adliye ve Anayasa Komisyonlarının oluşturacakları ortak komisyona göndermiştir.

Bu komisyonun, 11 Haziran 1932'de meclise sunduğu mazbatada; Ankara Birinci Sorgu Hâkimliği'nin kararnamesinde, yalnızca Hasan Bey'in icraatının incelenmesinin istendiği, dokunulmazlık hakkında bir açıklamanın olmadığı ifade edilmiş, bu nedenle meselenin, meclisin kanaatine göre halledebileceğine dikkat çekilmiştir⁹⁶⁵. Ancak, mesele hakkındaki teklifin meclis dışından gelmiş olması, mecliste usul hakkında tartışmalara neden olmuştur. Bu hususta bilgi veren meclis başkanı Kazım Paşa, inceleme isteğinin meclis dâhilinden olmayıp, Sorgu Hâkimliği'nden olması sebebiyle, TBMM Nizamnamesi'nde bir açıklık olmadığa işaret ederek, meclisin bu konuda yeni bir karar vermesi gerektiğini belirtmiştir. Kazım Paşa, meclis görüşmelerinde uyulması gereken usullerle alakalı nizamnamenin 171 ve 172. maddesi gereğince; mecliste cereyan edecek görüşmelerin ve inceleme taleplerinin bir veya daha fazla milletvekilin talebiyle olabileceğini, bu nedenle nizamnameye uymadığını belirterek⁹⁶⁶ meselenin çözümü için öncelikle bu sorunun halledilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu açıklama diğer konuşmacılar tarafından desteklenmekle birlikte, milletvekilleri hakkında tahkikat ve dokunulmazlık konularında tartışmalar olmuştur. Bunun üzerine, söz alan Trabzon milletvekili Hasan Bey, "...Zamanı Vekâletimde cereyan eden bir takım muameleler dolayısıyla benden sorulacak suallere cevap verebilmem için, bendeniz doğrudan doğruya bu tahkikatın bir an evvel muhtelit encümen tarafından yapılmasını şahsen talep ediyorum(bravo

---

⁹⁶⁵ TBMM ZC., D.IV, İS.I, C.IX, s. 109.

⁹⁶⁶ TBMM ZC., D.IV, İS.I, C.IX, s. 109.

sesleri)⁹⁶⁷ sözleriyle, meselenin muhatabının kendisi olduğunu ve hakkındaki suallere cevap vermek istediğini ifade etmiştir.

Sorunun muhatabının bu yaklaşımı, meseleyi farklı bir noktaya taşımıştır. Hasan Bey'in bu çıkışını, "necibane bir hareket" olarak değerlendiren Kütahya milletvekili Recep Bey, Hasan Bey'in, kendisine yakışır bir tavırla, mesuliyet duygusuyla hareket ettiğini ancak, meselenin bu şekilde halledilmesinin yanlış sonuçlar doğuracağını, "...Nizamnamenin ruhu yerine getirilmeden bu işin yapılması doğru değildir... Bir vekil hakkında ilk tahkikatı yapmaksızın resmi tahkik safhasına geçilmesi, herkesin her gün filan vekil hakkında tahkikat isteyebilmesi fikri hasıl olacaktır..."⁹⁶⁸ şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur. Recep Bey bu açıklamasıyla, yapılacak işlerin yasal bir zeminde halline dikkat çekmiştir.

Recep Bey'in bu açıklaması, mesele hakkında söz alan diğer konuşmacıların geneli tarafından desteklenmiştir. Bu anlamda söz alan ve mecliste yaptığı "usule dair" açıklamalarıyla tanınan İsmet Bey, Recep Bey'in açıklamalarını kendi kanaatine ve tecrübelerine uygun olduğunu söyleyerek şu açıklamayı yapmıştır: "...Meclisin kendisinden gelen tahkikatı hakkında tenevvür ve müzakere mevzuu nizamnamede vardır. Bu önerge dir. Fakat hariçten gelen hadise hakkında tenevvür ve müzakere mevzuu olan bir şey yoktur. Binaenaleyh bu noksanın ikmalî lazımdır. Şu halde hariçten gelen bir meseleyi arkadaşlardan birisi deruhte edemez..."

Bu sözleriyle meselenin çözümünde usule uygun hareket edilmesi gerektiğine işaret eden İsmet Bey: "Bu hususta benim teklifim; Teşkilatı Esasiye, Adliye ve Nizamname encümenlerinin birleşerek bu noksanın süratle halledilmesidir"⁹⁶⁹ diyerek, meselenin ihtisas komisyonlarında görüşülerek halledilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, Giresun milletvekili Hakkı Tarık Bey de, meselenin karma komisyonda çözümünü öngören bir önerge sunmuş ve önerge kabul olunarak, mesele karma komisyona havale olunmuştur⁹⁷⁰.

İsmet Bey'in konuşmasında işaret ettiği komisyonların, mesele hakkındaki belgeler ışığında yapmış olduğu çalışmaları neticesinde, konunun bir kez de hususi bir komisyon tarafından incelenmesini önermiştir.

Kabul edilen bu teklif üzerine; 16 Haziran 1932 tarihli meclis oturumunda, Barut Şirketi'nde meydana gelen patlamadan dolayı meclise taşınan meselenin tetkiki için meclis üyelerinden 5 kişilik bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Adliye ve Anayasa komisyonu üyelerinden olmamak kaydıyla yapılan seçimde; İsmet Bey, en fazla oyu (118) alarak

---

⁹⁶⁷ TBMM ZC., D.IV, İS.I, C.IX, s. 110.

⁹⁶⁸ TBMM ZC., D.IV, İS.I, C.IX, s. 111-112.

⁹⁶⁹ TBMM ZC., D.IV, İS.I, C.IX, s. 117.

⁹⁷⁰ TBMM ZC., D.IV, İS.I, C.IX, s. 117.

komisyona seçilmiştir⁹⁷¹. İsmet Bey'in, hukuki bir meselenin tahkikatı için oluşturulan komisyona, en fazla oyu alarak seçilmesi; hukuki meselelerdeki bilgi ve tecrübesinin yanı sıra, TBMM Nizamnamesi'ne de hâkim olduğunu göstermektedir.

İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu hususi komisyonun yapmış olduğu incelemenin neticesi; meclisin 27 Haziran 1932 tarihli oturumunda görüşülmüştür. Bu doğrultuda, komisyon sözcüsü Tekirdağ milletvekili Faik Bey, meclise, özetle sunduğumuz şu bilgiyi vermiştir:

Arkadaşımıza yöneltilmiş olan meselelerin birisi isnat edenler tarafından adalet huzurunda inkâr edilmiş bir durumdur. Diğeri de idari işlere ait bir usulsüzlüktür. İdare işlerinde bulunan, idari sorumlulukları üzerine alanlar çok iyi takdir ederler ki, bazen usul harici, karar harici uygulama yapmak zarureti de olabilir. Biz bunların isnat ettirdiği gerekçeyi bilmeden, olumlu ya da olumsuz bir karara cesaret edemezdik. Çok mümkündür ki; böyle bir usulsüz muamele yapan kişi, bu işler hakkında ikna edici gerekçe ortaya koyarak, gerçeği kendi lehine çevirebilir. Bizim yaptığımız çalışmanın özeti; meydana mevcut olan bir ihtimali açıklığa kavuşturmak için, meseleyle alakası olanların savunmalarının alınmasının gereğini, meclise arz etmektir. Bu nedenle, meclis uygun görürse, konu karma komisyona gider ve orada bütün alakadarların ifadeleri alınarak, mütalaaları dinlenir, böylece mesele açıklığa kavuşur⁹⁷².

Hususi komisyonun hazırladığı bu mazbata, meselenin çözümü noktasında önemli bir adım sayılmakla beraber, dönemin hukuki, siyasi ve sosyal yapısıyla alakalı önemli ipuçları sunmaktadır. Mesela, komisyon mazbatasında geçen "idari işlerde bazen usule aykırı hareket etmek zorunda kalındığı" açıklaması; Türkiye'nin bir hukuk devleti olma yolunda noksanlarının bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, üst düzey bir devlet görevlisinin, hukuki bir meselenin merkezinde tartışılıyor olması, hukuk devleti olma yolunda önemli bir adım sayılabilir.

Bu açıklamadan sonra yapılan oylama neticesinde; mesele, İsmet Bey ve arkadaşlarının hazırlayıp meclise sundukları mazbata doğrultusunda, meseleyle alakalı olanların ifadeleri alınmak üzere, yeniden karma komisyona havale olunmuştur⁹⁷³.

7- Özel Okulların Vergi Kapsamına Alınması Meselesinde İsmet Bey:

TBMM'nin 21 Kasım 1932 tarihli oturumunda; Mektep binalarının vergiye tabi olup olmadığının tespiti için, Belediye Vergi Kanunu'nun 6. ve 7.

---

⁹⁷¹ **TBMM ZC.**, D.IV, İS.I, C.IX, s. 147-153. Hususi Komisyon üyeleri: Çorum millet-vekili İsmet Bey, Tekirdağ milletvekili Faik Bey, Çorum milletvekili Dr. Mustafa Bey, Antalya milletvekili Rasih Bey, İzmir milletvekili Kamil Bey'den oluşmaktadır.

⁹⁷² **TBMM ZC.**, D.IV, İS.I, C.IX, s. 371-372.

⁹⁷³ **TBMM ZC.**, D.IV, İS.I, C.IX, s. 372.

maddesinin tefsiri hakkında Başvekâlet tezkeresi ile Dâhiliye, Maliye ve Bütçe Komisyonlarının mazbataları görüşülmüştür.

Mecliste cereyan eden görüşmelere bakılarak; meseleyi şöyle özetleyebiliriz: İstanbul'da faaliyet gösteren bazı özel okulların binaları, belediye tarafından yapılan temizlik işleri ve aydınlatma vergisine tâbi tutulmaktadır. Ancak bu kurumların sahipleri, belediye vergi ve resimleri hakkındaki kanunun 6. ve 7. maddelerinde belirtilen "gelir getiren mülk" statüsü taşımadıklarından bahisle, bu vergilere tabi olmadıklarını ileri sürerek mahkemeye müracaat etmişler ve uygun bir karar almışlardır. Ancak Mahkemelerin bu şekilde karar vermeleri, belediyelerin düşüncesiyle çeliştiği için kanunun tefsiri gerekmiş, bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, "Meclis kanaatini ortaya koysun" diyerek meseleyi Meclis gündemine taşımıştır⁹⁷⁴.

Meselenin çözümü için hazırlanan komisyon mazbataları incelendiğinde; 2 önemli tespit yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi İçişleri Komisyonu'nun tespitidir. Buna göre; 423 Sayılı Belediye Vergi Kanunu'nun 6. maddesinde belirtilen binalara (Dükkân, mağaza, otel, han, kahve, kiraathane, apartman, hamam, salhane ve umuma açık sair mahallerdir) mekteplerin dâhil edilmesinin mümkün olmadığına işaret edilmiş, meselenin tefsirle değil ancak Hükümetçe teklif edilecek bir kanun tasarısıyla halledilebileceği belirtilmiştir.

İsmet Bey'in başkanlığındaki Maliye Komisyonu ise meseleye farklı bir cepheden yaklaşarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: 423 Sayılı Belediye Vergi Kanunu'nun 6. maddesinde sayılan binalar arasında mekteplerin gösterilmemesinden dolayı bazı mahkemeler, ücretli olan bazı cemaat ve ecnebi mekteplerinden, temizlik işleri ve aydınlatma vergisi alınmaması gerektiğine karar vermişlerdir. Bu nedenle meselenin tefsir yoluyla halli talep edilmiştir. İçişleri Komisyonu ise tefsire lüzum görmemiştir. Gerçi adı geçen kanunun 6. maddesinde sayılan binalar arasına mektepler dâhil edilmemiş ise de bu gibi binaların aydınlatma vergisi matrahını tayin eden 7. maddede akarlardan(gelir getiren mülklerden) aydınlatma vergisi alınacağı belirtildiği gibi 10. maddesinde dahi akarların belediye vergisine tâbi olduğu açıkça gösterilmektedir. Ayrıca akarat(gelir getiren mülkler) ise menfaat amacıyla kullanılan binalara şamil olduğuna ve ücretli talebe kabul eden hususî mekteplerin de akar mahiyetinde bulunmasından ötürü, kanunun 7. ve 10. maddeleri gereğince temizlik ve aydınlatma vergisi alınması tabii görülmüştür. Binaenaleyh Komisyonumuz, Dâhiliye Komisyonu'nun bu yöndeki kanaatine iştirak edemediği gibi adı geçen maddelerin sarahati karşısında meselenin tefsir yoluyla hallini gerektiren bir taraf da olmadığına ittifakla karar vermiştir⁹⁷⁵.

Mesele hakkında söz alan İsmet Bey, Belediye Kanunu'nun 10 maddesine göre akar mahiyetindeki binalardan vergi alınabileceğine dikkat çekerek; özel okulların da gelir elde etmek amacıyla kullanılan binalar

---

⁹⁷⁴ TBMM ZC., D.IV, İS.II, C.X, s. 35-39.

⁹⁷⁵ TBMM ZC., D.IV, İS.II, C.X, s. 35.

oldukları için, bunlardan Belediyeler adına vergi alınması gerektiğini ifade etmiştir⁹⁷⁶.

Gerek İsmet Bey'in açıklaması, gerekse Maliye Komisyonunun mazbatasıyla; özel okullar, gelir getiren işletme olarak tanımlanmış ve "belediyeler tarafından vergi alınması öngörülen binalar" kapsamında değerlendirmişlerdir.

Yapılan görüşmeler neticesinde; İsmet Bey başkanlığındaki Maliye Komisyonu'nun hazırladığı mazbata kabul edilerek mesele halledilmiştir⁹⁷⁷.

Böylece, özel okulların aydınlatma ve temizlik işleri karşılığında belediyelere vergi vermeleri esası kabul edilerek, belediyelere yeni bir mali kaynak sağlanmıştır. Ayrıca, gelir getiren bu kurumların da vergi kapsamına alınmasıyla vergide eşitlik ilkesi doğrultusunda önemli bir adım atılmıştır. İsmet Bey de, gerek komisyon çalışmaları gerekse şahsi açıklamalarıyla konuya destek olmuştur.

8- İsmet Bey'in Belediye Memurlarının Emekliliği Hakkındaki Önerisi:

İsmet Bey'in Meclis çalışmalarında üzerinde durduğu konulardan biri de memurların emeklilik işlemleridir. Milletvekilliğinden önce memurluk vazifesi gören biri olarak, uzun yıllar devlet hizmetinde çalışan memurların emeklilik haklarının sağlam temellere dayanması gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır.

İsmet Bey, TBMM'nin 6 Aralık 1934 tarihli oturumunda görüşülen ve askeri-mülki emeklilik kanununun 66. maddesindeki (hususî bütçeler) tabirine belediyelerin dâhil olup olmadığının tefsiri hakkında bir önerge hazırlamıştır. Konu, İsmet Bey'in başkanlığındaki Maliye komisyonunun mazbatasında işiğında görüşülmüştür. İsmet Bey, Belediye memuriyetlerinden emekli olacaklar için 68. madde hükmü gizli kalmak şartıyla 66. maddedeki "hususî bütçeler" tabirine, belediyelerin de dâhil edilmeleri gerektiğine işaret ederek, bu doğrultuda bir önerge sunmuştur⁹⁷⁸:

Yüksek Reisliğe

Askerî ve Mülki Emeklilik Kanunu'nun 66. maddesinin 2. fıkrasında hususî ve mülhak bütçelerden maaş alan memurların bu kanunun yürürlüğe girmesinden evvel emeklilik aidatı itası suretiyle geçen hizmet müddetlerinin emeklilik için şart olan kanunî müddetin hesabından sayılacağı tasrih olunmuştur. Zikredilen kanunun 68. maddesindeki hususî bütçeler tabirinde belediyelerin dâhil bulunması esasına ve Genel Muhasebe Usulleri Kanunu'nun 12. faslındaki tarif ve izaha dayanarak belediye kanununun 103. maddesindeki (işbu kanunun yürürlüğe giriş tarihinde müstahdem ve

⁹⁷⁶ TBMM ZC., D.IV, İS.II, C.X, s. 36.

⁹⁷⁷ TBMM ZC., D.IV, İS.II, C.X, s. 38.

⁹⁷⁸ TBMM ZC., D. IV, İS. IV, C. XXV, s. 91.

emeklilik hakkından istifade eden memurların emeklilikleri Mülkiye Emeklilik Kanunu hükümlerine tâbidir) fıkrası, mülkiye memurlarının emekliliği hakkındaki kanunu (Eski kanun) istihdaf eder diye tefsir edilmiş ve bu suretle hususî bütçeler tabirine belediyelerin dahil olduğu kabul olunmuştur. Şu hale göre emeklilik aidatı veren belediye memurlarının (Velev eski kanuna tevfikan olsun) emeklilik hakları tanındığı gibi bu hak ile genel ve mülhak bütçelerle idare olunan dairelerin memuriyetlerine tayinleri halinde bu dairelerdeki kanunî müddetlerine ilâve olunacağı pek tabii bulunmuş olmasına rağmen bazı Bakanlıklar tarafından yapılan tahsis işlemlerinde emeklilik aidatı verilecek belediye memuriyetlerinde geçen hizmet müddetlerinin kanunî müddet hesabına sayılmasında tereddüt edildiği anlaşılmıştır.

Yukarıda arz edildiği veçhile Askerî ve Mülkî Emeklilik Kanunu'nun 68. maddesindeki hususî bütçeler tabirine belediyelerin dâhil olduğu kabul edilerek 66. maddesindeki aynı tabirde (Hususî bütçeler) dâhil olmadığı iddia olunamaz bir keyfiyet olmakla beraber meselenin tetkik ve gerekirse tefsir yoluyla halli hususunun Maliye Komisyonu'na havale buyrulmasını arz eylerim efendim.

Çorum-İsmet.

Bu önerge dolayısıyla söz alan konuşmacılar, yaptıkları açıklamalarla İsmet Bey'e destek olmuşlardır. Bu anlamda söz alan Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, tefsirin yerinde olduğuna ve Belediye bütçelerinin hususi bütçeler kapsamında ele alınması gerektiğine işaret ederek, Genel Muhasebe Usulleri ve Yeni Sayıştay bütçelerinde de bu usulün yer aldığını ifade etmiştir.

Maliye Komisyonu Başkanı Gümüşane milletvekili Hasan Fehmi Bey de, komisyonun kanaatinin tefsirin gerekliliği yönünde olduğunu dile getirmiştir. Hasan Fehmi Bey, bu gerekliliği, "Muhasebei umumiye kanunu, belediye bütçeleri için, hususi bütçedir demiyor. Muhasebei umumiye kanunu, hususi bütçeler için geniş bir tarif yazıyor. Belediye bütçeleri de bu tarifi içinde bulunuyor... Tefsire lüzum vardır. Eğer lüzum olmasa veya görülmese belediyelere geçmiş zamanlar için ağır yükler yükletmiş oluruz. Bu da doğru olamaz. İkincisi, 68. maddenin istisna kaydı ki, bu kayıt bundan evvel çıkan bir tefsir fıkrasına istinad ediyor, onunla da iltibası bertaraf etmek ihtiyacı vardır. Bu itibarla tefsir lâzımdır, yerindedir, tereddüde lüzum yoktur, kabulünü rica ederim" şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur.

Sadece Manisa milletvekili Refik Şevket Bey'in itirazına neden olan tefsir önergesi, diğer milletvekillerinin desteğiyle kabul edilmiştir⁹⁷⁹.

---

⁹⁷⁹ TBMM ZC., D. IV, İS. IV, C. XXV, s. 92-93. Maliye Encümeni'nin Tefsir Fıkrası: Belediye memuriyetlerinden tekaüd (emekli) edilebilecekler için 68. madde hükmü mahfuz kalmak şartıyla 66. maddedeki hususi bütçeler tabirine belediyeler dahildir" şeklindedir.

9- Türkiye-SSCB Sınır Anlaşmazlıkları Mukavelesinin Uzatılması:

TBMM'nin 10 Haziran 1933 tarihli oturumunda, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında 6 Ağustos 1928'de imza edilen ve sınır anlaşmazlıklarının incelenmesi ve halli hakkındaki mukaveledenamenin süresinin 6 ay uzatılmasına dair protokolün onaylanması hakkında 1/433 numaralı kanun tasarısı görüşülmüştür. Tasarı hakkında Dışişleri, İçişleri, İktisat, Millî Savunma Komisyonları'nın yanısıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır. Komisyon mazbatalarında uzatma teklifiyle alakalı olarak; yeni bir mukavele imzalanana kadar meydana gelebilecek sorunların çözümü için 6 Ağustos 1928 tarihli mukaveledenamenin uzatılması gerektiğine vurgu yapılmıştır⁹⁸⁰. Böylece dış ticaret için önem arz eden bir mesele çözüme kavuşturulmuştur.

10- İhracatı Arttırma Çabaları:

1930-1939 döneminde Türkiye'nin iktisat politikalarını belirleyen iki özellik vardır: Korumacılık ve devletçilik. Korumacılık siyasetiyle başlayan dönemin iktisat politikalarında 1932 yılı devletçiliğe geçiş, 1933'den sonraki süreç ise devletçilik uygulamalarının rayına oturması olarak değerlendirilebilir⁹⁸¹. Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılara çözüm bulma uğraşında olan Hükümet, bu kapsamda özel sektörü destekleyerek ihracatı geliştirmeyi amaçlayan çeşitli düzenlemeler yapmıştır.

Bu düzenlemelerden birisi de yabancı ülkelere satılan tuzlu balık, peynir ve zeytinlerin ihracatını arttırmaya yönelik 1518 sayılı kanundur. Buna göre, memleket dâhilinde üretilip yabancı ülkelere ihraç edilen bu malların üretimlerinde kullanılan tuzların her bir kilogramı için üreticilere 5 kuruşluk pirim verilmektedir. Ancak 1518 numaralı kanun tasarısına göre, ihracat yapan tüccarlara bu primin verilebilmesinin, "ihracat yapılan ülkenin gümrüklerinden alınacak resmi belgenin yine o ülkenin Türk Konsolosluğu'nca tasdik edilmesi" şeklinde bir şarta bağlanması, ihracat yapan tüccarlar için bazı zorluklara neden olmaktadır. Artan şikâyetler üzerine Hükümet, sorunun çözümü için bir kanun tasarısı hazırlayıp 14 Ocak 1933'te Meclis'e sunmuştur. Tasarı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu da bir mazbata hazırlayarak tasarıyı daha anlaşılır ve kolay uygulanabilir hale getirmiştir.

Gümrük ve Tekel Komisyonu'nun mazbatasını doğrultusunda oylamaya sunulan tasarı şu esas dâhilinde kabul edilmiştir: Yurt içinde hazırlanıp da, tuzlu ve salamura halinde ecnebi memleketlere ihraç olunan balık, peynir ve zeytine sarf edilen tuzların beher kilosu için 5 kuruş prim sahiplerine verilir. İşbu maddelerde bulunan tuzun miktarı Gümrük ve Tekeller ile İktisat Bakanlıkları tarafından tespit edilecek oranlara göre tayin

⁹⁸⁰ TBMM ZC., D. IV, İS. II, C. XVI, s. 214-215.

⁹⁸¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2005, s. 59.

edilir. Bu tuzluların gümrüklerden harice geçtiğini tespit edecek evrakın şekli Gümrük ve Tekeller Bakanlığı tarafından yapılır⁹⁸².

11- İsmet Bey'in Kanunların Anlaşılır Olması Yönündeki İsrarı:

İsmet Bey'in meclis çalışmalarında dikkat ettiği hususlardan birisi de; muallâk meselelerin ilgili komisyonlarda daha açık ve anlaşılır bir hale getirilerek meclise sunulması yönündeki ısrarı olmuştur.

TBMM'nin 3 Mayıs 1934 tarihli oturumunda görüşülen "Memurlar Kanunu" hakkında söz alan İsmet Bey, kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır. Konuşmasında, devlet memurluğu yaparken milletvekili seçilen ancak sonraki seçimleri kazanamayarak devlet memurluğuna dönen kişilerin emekliliği üzerinde durmuştur. Kanun tasarısında; milletvekilliği yapanların emekliliği, emeklilik maaşlarının miktarı ve bunun nasıl karşılanacağına aydınlatılmadığına dikkat çeken İsmet Bey, bu konuda bir önerge vererek meselenin tekrar görüşülmek üzere komisyona havalesini sağlamıştır: "...Sırf muvazenei umumiyyeden maaş alanları devlet memuriyetine hasrediyorlar. Posta ve telgraf müdüriyeti umumiyesinden maaş alanlar da devlet memurudur. Binaenaleyh Evkaf umum müdürlüğü de Başvekâlete merbut devairi resmiyedendir. Onlar da devlet memurudurlar. Tefsir bunları hariç tutmamaktadır. Onun için bendenizin noktai nazarı itibare alınırsa bu tefsirin, bu noktai nazardan, tekrar tetkiki için encümene gitmesi lâzım gelir kanaatindeyim..."⁹⁸³.

12- İsmet Bey'in Vergide Adalet Anlayışı:

Devletin bir takım hizmetleri yürütebilmesi için vergi alması gerektiğini her fırsatta ifade eden İsmet Bey, vergi alınırken kazancın ön planda tutulması gerektiğine işaret ederek, düşük gelir sahiplerinin bu hususta korunması gerektiğini belirtmiştir.

Nitekim TBMM'nin 5 Mayıs 1934 tarihli oturumunda görüşülen "Muamele Vergisi Kanunu" hakkında söz alarak istisna konusuna itiraz etmiştir. İsmet Bey, İstisnalarla alakalı olup, "Yel ve su ile işleyen eleksiz ve dürbünsüz köy değirmenleri, adi tuğla harmanları, yumurta talaşı ve tomruktan kereste yapan fabrikalar, fırınlar ve ekmek fabrikalarının" vergiden istisnasını öngören "K" fıkrasına itiraz ederek şu açıklamayı yapmıştır:

"Efendim, bu istisna maddesinin (K) fıkrasında, yel ve su değirmenleri vardır. Evvelki kanunda eleksiz, valssız değirmenler müstesna idi. Bir arkadaşımızın sualine karşı Maliye Vekili Bey, kazanç vergisi kanunundaki şeklin aynıdır dediler. Kazanç kanunundaki şekil ile buradaki

⁹⁸² TBMM ZC., D. IV, İS. II, C. XII, s. 94-95.

⁹⁸³ TBMM ZC., D. IV, İS. III, C. XXII, s. 1-5. **İsmet Bey'in önergei:** Mebusların tekaüt muamelesi muhassasatı vazolunan devairce tahsis edileceği ve Hazineden verileceği cihetle keyfiyetin bir kere Muhasebat divanı encümenince tetkiki için lâyihanın oraya havalesini teklif ederim. Çorum milletvekili İsmet.

şeklin münasebeti yoktur. O, kazanabilen değirmenlerden vergi alınması esası üzerine yapılan bir şekildi. Burada muamele vergisinin esas prensibi, imal ile hâsıl olan kıymettir. Eleksiz, valssız değirmenler, madde iptidaiyelerini % 10 nisbetinde bile kıymetlendiremezler. Mevaddı iptidaiye payı olarak % 10 istisna kıymeti yani tenzil miktarı konmuştur... Evvelki kanunda tamamilen müstahsile ait olan madde iptidaiye kıymetini vergiye tâbi tutmamak için, eleksiz, valsız değirmenlerden vergi alınmaması kaydı konulmuştu. Burada biz bir taraftan hakikî varidat membaları ararken diğer taraftan un haline gelmekle fazla bir kıymet kazanmayan hububattan, sırf imali sırasında kazandığı % 5,10 nisbetindeki kıymet üzerinden vergi almakla doğru bir şey yapmıyoruz. Kazanç vergisinin nisbetile buradaki nisbet arasında esaslı bir formül yoktur. Bu noktaların daha ziyade nazarı dikkate alınması icap eder. Eski şeklin muhafazasını teklif ediyorum”⁹⁸⁴

İsmet Bey, teklifinin kabulü için bir de önerge hazırlamıştır. Isparta mebusları İbrahim ve Kemal Turan beylerin de imzası bulunan; “İstisna fıkrasının (eleksiz, valssız) değirmenler haline konulmasını teklif ederiz” şeklindeki önerge kabul edilerek, ilgili madde Bütçe komisyonuna havale edilmiştir⁹⁸⁵. Komisyonunda görüşülen “K” fıkrası, 7 Mayıs 1934 tarihli oturumda İsmet Bey’in ısrarla vurguladığı şekilde yani “Yel ve su ile işleyen eleksiz, valssız değirmenler vergiden muaftır” şeklinde kabul edilmiştir⁹⁸⁶. Böylece, kanun tasarısı, alt gelir grubunun yararına olarak kabul edilmiştir.

13- Mebuslara İmtiyaz Tanınmalı mı?

Herkesin kanunlar önünde eşit muamele görmesi esasına işaret eden İsmet Bey, milletvekillerinin de bu kapsamda değerlendirilmeleri gerektiğini savunmuştur. Nitekim TBMM'nin 14 Mayıs 1934 tarihli oturumunda görüşülen “Devlet Alım Satımları Kanunu”nun artırma ve azaltmalarla alakalı 4. maddesinin⁹⁸⁷; milletvekillerinin ihalelere iştiraklerini öngören son fıkrası hakkında söz alarak, milletvekillerinin artırma usulüne dayanan ihalelere katılabilmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir.

⁹⁸⁴ **TBMM ZC.**, D. IV, İS. III, C. XXII, s. 43.

⁹⁸⁵ **TBMM ZC.**, D. IV, İS. III, C. XXII, s. 48-49.

⁹⁸⁶ **TBMM ZC.**, D. IV, İS. III, C. XXII, s. 59.

⁹⁸⁷ **Madde 4:** Aşağıda yazılı kimseler gerek doğrudan doğruya ve gerek bir vasıta ile artırma ve eksiltmelere girmezler: A) Bu kanunun hükümlerine göre teşekkül edecek komisyonlar azası, B) Bu komisyonların çalışmalarına esas teşkil edecek ilk veya son işleri ve evrakı hazırlayan, tamamlayan ve ihale neticelerini tatbik ve takip edecek memurlar, C) Artırma ve eksiltmenin yapıldığı yerin en büyük mülkî ve askerî memuru, D) A fıkrasındaki komisyonlar azasının ve (B) ile (C) fıkralarındaki memurların ana, baba, evlât, kan koca, damat, kayınpeder ve kardeşleri ve bunların veya komisyon azalarının ortakları, E) Bu kanunda yazılı ceza hükümleri ile artırma ve eksiltmelere girmeleri geçici veya sürekli surette hükmen menedilmiş kimseler ile Birinci maddede yazılı daire ve müesseselerin memurları ile mebuslar yalnız artırma işlerine girebilirler. Ancak kendi arazisinden çıkan şeyleri Devlete ve doğrudan doğruya alâkadar olmadığı müesseselere satabilirler. **TBMM ZC.**, D. IV, İS. III, C. XXII, s. 122-123.

Madde hakkında söz alan milletvekillerinin bir kısmı; mebusların hem eksiltme hem artırma esasına dayalı ihalelere girebilmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Diğer bir görüş ise; eksiltme ihalelerinde meydana gelebilecek çeşitli şaibelere karşı, milletvekillerinin sadece artırma ihalelerine girebilmelerinin daha doğru olacağı yönündedir. Milletvekillerinin hiçbir ihaleye katılmamaları gerektiğini savunanlar da olmuştur.

Son görüşe katılmayan İsmet Bey, kanunların sıhhati açısından genel kaideler taşıması gerektiğine işaret ederek, milletvekillerinin eksiltme ihalelerine katılmayıp, artırma ihalelerine katılmalarını öngören Hükûmet'in ve Bütçe Komisyonu'nun tekliflerinin kabulünün en doğru yol olacağını ifade etmiştir:

“...bir kanunu yaparken, o kanunun hakikatini, kanun mefhumunu tecelli ettirmek için çok dikkat edeceğimiz bir nokta vardır. O da; hükmün umumiyetinde istisna yaparken, hükmün umumiyetini koyan, kanun yapan mebus arkadaşlarımızın, kendi üzerlerinde o umumiyet üzerinde veya aşağı bir surette o umumiyeti ihlâl etmemesi noktalarıdır. Binaenaleyh kanunlarda ne kadar umumiyeti muhafaza edersek, istisnalardan ne kadar uzaklaşırsak, o kadar adalet temin ederiz. Daha dün bazı memurların bu gibi hukuku hakkında tahdidat vazederken, bu kanunda da birçok memurlar hakkında tahdidat koyarken kendi nefsimizi, ne kadar faziletli, itimada şayan olduğuna emin bulunduğumuz halde dahi, istisna etmeyerek, kanunun umumiyetini ihlâl etmemek daha doğru olur. Onun için Bütçe encümeninin teklifinin reye vazını teklif ederim (Güzel sesleri)”⁹⁸⁸. İsmet Bey bu değerlendirmesiyle; kanunlar önünde mebusların da dâhil olmak üzere herkesin eşit olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra söz alan mebusların değerlendirmeleri neticesinde; Manisa milletvekili Refik Şevket Bey'in “mebusların maddeden tamamen çıkarılması” mealindeki teklifi doğrultusunda; mebusların artırma ve eksiltme ihalelerine girmemeleri esas kabul edilmiştir.

Maddeyle alakalı başka bir düzeltme önerisi de İsmet Bey'den gelmiştir. İsmet Bey'in kabul edilen teklifi şöyledir: “Son fıkrada (Arazisinden çıkan şeyleri) kelimeleri vardır. Burada da (arazisinden) sonra (Hayvanlarından) kelimesinin ilâvesi lâzım. Çünkü hayvanlardan alınan hâsılat da vardır. Hayvanın yapağısı, sütü, peyniri vesairesi vardır. Binaenaleyh buraya (Arazisinden) sonra (Hayvanlarından) kelimesini ilâve edelim... İbarenin Türkçe terkiibini bozmamak için (Hayvanlarından) kelimesinin ilâvesi daha muvafık olur”. Böylece madde daha açık ve anlaşılır bir hale getirilerek; tartışılan 4. maddenin son fıkrası şu şekilde kabul edilmiştir:

Bu kanunda yazılı ceza hükümleri ile artırma ve eksiltmelere girmeleri geçici veya sürekli surette hükmen menedilmiş kimseler ile birinci maddede yazılı daire ve müesseselerin memurları yalnız artırma işlerine

⁹⁸⁸ TBMM ZC., D. IV, İS. III, C. XXII, s. 124.

girebilirler. Ancak kendi arazisinden ve hayvanlarından çıkan şeyleri devlete ve doğrudan doğruya alâkadar olmadığı müesseselere satabilirler⁹⁸⁹.

14- İsmet Bey'in Vergide Eşitlik Anlayışı:

Daha önce belirtildiği gibi, İsmet Bey, halktan alınacak vergilerde eşitlik prensibinin ön planda tutulması gerektiğini savunmuş, Meclis çarısı altında yaptığı açıklamalarla bunun daima takipçisi olmuştur.

TBMM'nin 28 Mayıs 1934 tarihli oturumunda, "Buğdayı Koruma Kanunu Tasarısı" görüşülmektedir. Buna göre; memleket dâhilinde üretilen ve hariçten ithal edilen unlardan ve undan yapılan maddelerden vergi alınması öngörülmektedir.

20 Mayıs 1934'te meclise sunulan tasarının gerekçesinde, memleket dâhilinde buğday alımı yapan Ziraat Bankası'nın son yıllarda buğday fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar nedeniyle zarar ettiğine işaret edilerek, bu zararın karşılanması maksadıyla böyle bir tasarının hazırlandığı belirtilmiştir. Gerekçede ayrıca yapılacak yeni düzenlemeyle elde edilecek vergi gelirinin; vergi toplama ve denetim giderlerine, Milli Müdafaa masraflarına ve Üniversite borçlarına sarf edileceği ifade edilmiştir⁹⁹⁰.

Hem 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası yaşanan iktisadi sıkıntılara karşı tedbir almayı hem de tarımsal üretimi desteklemeyi öngören tasarı hakkında İsmet Bey de açıklayıcı bilgiler vermiştir. İsmet Bey, tasarının "Yel ve su ile işleyen eleksiz ve valssiz değirmenlerde üğütülen unlar bu vergiden müstesnadır. Ancak bu değirmenler mamulâtı satışa çıkarılırsa vergiye tâbi tutulur" şeklindeki istisnalarla alakalı 2. maddesi hakkında söz alarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

İkinci madde hakkında iki ayrı teklif yapılmıştır. Birincisi Adana milletvekili Damar Bey'in "Yel ve su ile işleyen" ifadesinin maddeden atılmasını öngören teklifi, ikincisi ise istisnanın sadece köy değirmenleriyle sınırlı tutulmasını teklif eden Konya milletvekili Refik Bey'in teklifidir. İkinci teklife itiraz eden İsmet Bey, bunun vergide eşitlik ilkesini bozacağına dikkat çeken şu açıklamayı yapmıştır: "...Köy kelimesine hiç lüzum yoktur. Çünkü maksat, satılan unlardan vergi almaktır. Şehirde de yiyecek ununu öğütürse vergi alınmamalıdır. Köy kelimesini burada zikredek olursak şehir halkının dahi şehir kenarlarında kendi ihtiyaçları için kara değirmenlerinde öğüttükleri unları da vergiyle mükellef tutacağız. Şimdi birini müstesna, diğerini mükellef tutarsak bunda tezat hâsil olacaktır..."⁹⁹¹.

Konu hakkında söz alan diğer konuşmacıların açıklamalarından sonra komisyona havale edilen madde, ertesi gün tekrar meclise sunulmuş ve şu şekilde kabul edilmiştir: Eleksiz, valssiz köy değirmenlerinde (Şehir ve kasaba civarında olsa dahi) öğütülen unlardan, köylülerin kendi ihtiyaçlarına

⁹⁸⁹ TBMM ZC., D. IV, İS. III, C. XXII, s. 125.

⁹⁹⁰ TBMM ZC., D. IV, İS. III, C. XXII, s. 344.

⁹⁹¹ TBMM ZC., D. IV, İS. III, C. XXII, s. 355.

mahsus olanları vergiden müstesnadır. Ancak her nerede öğütölmüş olursa olsun satılanlar vergiye tâbidir. Bu maddede yazılı olan şehir ve kasaba civarı tabirinin hududunu tespiti Maliye Bakanlığı yetkilidir⁹⁹². Böylece kanun maddesi, İsmet Bey'in belirttiği eşitlik ilkesi çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur. İsmet Bey, kanun tasarısının diğer maddeleri hakkında da söz alarak tasarının hukuki bir zeminde kabulünde etkili olmuştur⁹⁹³.

15- TBMM'nin 4. Devresinin Sona Ermesi:

İsmet İnönü ile iki arkadaşının, 5 Aralık 1934'de Meclis'e sundukları "seçimlerin yenilenmesine dair" önerenin kabul edilmesiyle seçim kararı alınmıştır⁹⁹⁴. Bundan sonra, 23 Aralık 1934'de Tekirdağ milletvekili Cemil (Uybadın) Bey, bu devreye ait işlerin tamamlandığından bahisle, Meclis'in 1 Mart 1935'e kadar tatil edilmesi teklifinde bulunmuş, bu önerinin kabul edilmesiyle⁹⁹⁵ birlikte, TBMM'nin 4. Devresi, 23 Aralık 1934'te sona ermiştir.

---

⁹⁹² TBMM ZC., D. IV, İS. III, C. XXII, s. 423.

⁹⁹³ TBMM ZC., D. IV, İS. III, C. XXII, s. 355-364.

⁹⁹⁴ TBMM ZC., D.IV, İS.IV, C.XXV. s. 81.

⁹⁹⁵ TBMM ZC., D.IV, İS.IV, C.XXV. s. 309.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSMET BEY'İN BEŞİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ

A- TBMM'NİN BEŞİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:

TBMM'nin 5. Devre seçimleri, Türk demokrasi tarihi bakımından önemli bir yere sahiptir. Zira Türkiye'de kadınların ilk defa seçimlere katılmaları, bir önceki dönemde başlatılan "bağımsız aday" uygulamasına devam edilerek 16 kişilik boş yer bırakılması bunun en açık göstergeleridir. Bu değişim doğrultusunda başlayan seçim çalışmaları kapsamında Atatürk ile birlikte Hükümet üyelerinin ve CHP yöneticilerinin katılımıyla 2-4 Şubat 1935 tarihleri arasında İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan toplantılarla 5. TBMM'yi oluşturacak milletvekili adayları belirlenmiştir⁹⁹⁶.

Atatürk, bu toplantıların ardından yayınladığı bir beyannameyle, yeni mecliste bağımsız üyelerin bulunmasına imkân vermek için parti aday listesinde 16 boş yer bırakılacağını duyurmuştur. Beyanname: "...Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber partimiz programından ayrı bir programla ve partili olmanın doğal şartları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların millet kürsüsünden yapacakları eleştiriler ve söyleyecekleri görüşlerle milli çalışmanın güçleneceği görüşündeyiz..." diyen Atatürk, parti teşkilatından ve partili ikinci seçmenlerden bağımsız adaylara oy vermelerini istemiştir⁹⁹⁷.

Hükümetin denetlenmesi gagesini yönelik bir adım olan bu uygulama doğrultusunda, 8 Şubat 1935'te yapılan seçimde, 17'si kadın olmak üzere toplam 386 CHP adayı ile 13 bağımsız aday seçimi kazanmıştır⁹⁹⁸. İsmet Bey, seçime katılan 690 müntehibi sani(ikinci seçmen)'nin oyuyla Çorum mebusu seçilmiştir⁹⁹⁹.

Seçimi müteakip, 1 Mart 1935'te, Meclis'in en yaşlı üyesi Erzurum milletvekili Necip Asım Yazıksız'ın açılış konuşması ve ardından milletvekillerinin ant içme merasimiyle Beşinci TBMM çalışmaları başlamıştır. Açılış oturumuna katılan milletvekillerinin seçim dairelerinin alfabetik sırasına göre yapılan ant içme merasiminde İsmet Bey'le birlikte diğer Çorum milletvekilleri de yemin etmişlerdir. Yemin töreninin ardından Meclis başkanlığı ile idare heyeti seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Müttefikan Cumhurbaşkanı seçilen Atatürk'ün konuşmasının ardından hükümeti kurmakla görevlendirilen İsmet İnönü tarafından Hükümet üyeleri açıklanmıştır¹⁰⁰⁰.

⁹⁹⁶ Cumhuriyet, 2-3-4-5 Şubat 1935.

⁹⁹⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, ATAM, Ankara 2006, s. 648.

⁹⁹⁸ Cumhuriyet, 9 Şubat 1935, s. 1 vd.

⁹⁹⁹ TBMM Sicil Arşivi, No: 103. İsmet Bey'in seçim mazbatasını için bkz. Ek: 8. İsmet Bey ile birlikte Dr. Mustafa Cantekin, İsmail Kemal Alpsar, Münir Çağıl, Nabi Rıza Yıldırım, Eyüp Sabri ve Baytar Ali Rıza Çorum mebusu seçilmişlerdir.

¹⁰⁰⁰ TBMM ZC., D. V, Fevkalade İçtima, C. I, s. 2-7.

Milletvekillerinin mazbataları ise Meclis'in 7 Mart tarihli oturumunda onaylanmış ve akabinde komisyonlara üye seçimi yapılmıştır. Bu seçimde İsmet Bey, Gümrük ve Tekeller Komisyonu'na seçilmiştir¹⁰⁰¹. Üyesi bulunduğu komisyonun başkanlığına seçilerek dönem boyunca bu görevi yürüten İsmet Bey, dönem içerisinde 34 farklı konuda söz alarak konuşma yapmıştır. Milletvekillerinin Meclis'te yapmış oldukları konuşmalar ekseninde, 399 kişiden oluşan Meclis'in tamamı göz önünde bulundurulduğunda; 185 mebusun hiç söz almadığı, 100 tanesinin de birkaç defa söz aldığı görülmektedir. Böyle bir Meclis'te İsmet Bey, en fazla konuşan 30 milletvekili arasında yer almaktadır¹⁰⁰². Bu durum, Meclis görüşmelerinin önceki dönemlerde olduğu gibi genellikle 20-25 kişilik bir grup arasında cereyan ettiğini ortaya çıkarmaktadır ki İsmet Bey de bunlardan birisidir. Kısaca İsmet Bey, bu dönemde de Meclis'in faal üyelerinden olmuştur.

B- TBMM'NİN BEŞİNCİ DEVRE FAALİYETLERİ:

İsmet Bey'in bu devrede yapmış olduğu faaliyetlere geçmeden önce, TBMM'nin bu devresinde hangi faaliyetlerin yürütüldüğünü ana hatlarıyla ortaya koymanın yararlı olacağı kanaatindeyiz¹⁰⁰³:

Beşinci TBMM'nin faaliyetlerinin başında, Devletin merkez ve taşra teşkilatlarında yapılan yenilikler gelmektedir. Merkez teşkilatında Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Bakanlıkların teşkilatlarında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Taşra teşkilatında da yeni il ve ilçeler oluşturulmuş, Belediye Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır.

Anayasa'da bazı değişiklikler yapılarak "Yüzellilikler" diye anılan savaş suçluları affedildi. Eğitimin her kademesinde önemli çalışmalara imza atıldı. Mesela Mülkiye Mektebi'nin adı "Siyasal Bilgiler Fakültesi" olarak değiştirilerek Ankara'ya taşınması kabul edildi(10 Haziran 1935). Ankara'da "Dil Tarih Coğrafya Fakültesi" açılması hakkında kanun kabul edildi(14 Haziran 1935). Yine Ankara'da Tıp Fakültesi açılması hakkında kanun kabul edildi(2 Haziran 1937). Bu çalışmalara ilave olarak Yüksek ve Orta öğretim alanlarında yapısal reformlar gerçekleştirildi. Öğretmenler hakkında çeşitli düzenlemeler yapıldı.

Milli bilincin geliştirilmesi amacıyla, milli bayramlar ve tatil günleri hakkında düzenleme yapıldı. Devrim Anıtı dikilmesi amacıyla kanun kabul edildi.

29 Mayıs 1936 tarihli Meclis oturumunda "Türk Bayrağı Kanunu" kabul edilerek bayrağımız bugünkü şeklini aldı.

Bankacılık alanında; Etibank ve Denizbank kuruldu. Merkez Bankası, Ziraat ve Halk Bankaları hakkında yeni düzenlemeler yapıldı.

---

¹⁰⁰¹ **TBMM ZC.**, D. V, Fevkalade İçtima, C. I, s. 16 ve 25.

¹⁰⁰² **TBMM Devre V Genel Fihrist**, TBMM Matbaası, Ankara 1983, s. 325-403.

¹⁰⁰³ Bu başlık altında verdiğimiz bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM V. Dönem 1935-1939)**, TBMM Vakfı Yayınları No: 33, Ankara 2004.

Millileştirme alanındaki çalışmalara hız verilerek önemli atılımlar gerçekleştirildi.

Dış Politikada; Hatay sorunu çözüme kavuşturuldu. Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyeti sağlandı. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı imzalanarak savaş öncesinde doğu sınırının güvenliği sağlandı. Bunun yanı sıra birçok devletle ikili antlaşmalar imzalandı.

Dersim’de meydana gelen isyan bastırıldı.

Atatürk’ün malvarlığını hazineye bağışlamasıyla alakalı kanun kabul edildi.

Atatürk’ün hastalığı, vefatı ve sonrası ile alakalı görüşmeler yapıldı.

C- İSMET BEY’İN BEŞİNCİ DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:

1- İsmet Bey’in Vakıflar Hakkındaki Çalışmaları:

TBMM’nin daha önceki dönemlerinde, Vakıfları ilgilendiren oturumlarda sürekli söz alarak açıklamalar yapan İsmet Bey, 27 Mayıs 1937 tarihli oturumda görüşülen Vakıflar Genel Müdürlüğü Bütçe Kanunu tasarısı hakkında da değerlendirmelerde bulunarak öneriler sunmuştur.

Vakıfların işleyişi ve faaliyetleriyle alakalı birçok meselenin ortaya atıldığı Bütçe görüşmeleri hakkında İsmet Bey, iki hususa dikkat çekmiştir:

a- İsmet Bey’in Vakıfların İdaresi Hakkında Önerileri:

İsmet Bey, Vakıflar hakkındaki derin bilgisi sayesinde özellikle idari yapı hakkında tespit ve önerilerde bulunmuştur. Bütçe görüşmeleri esnasında söz alan İsmet Bey, Vakıflar teşkilatının yeniden düzenlenmesini bir zaruret olarak gören şu konuşmayı yapmıştır:

“...Yalnız bugünkü evkaf müessesesi hakkında bir kaç söz söylememe müsaadenizi rica edeceğim: Evkaf müessesesinin hukuk ve vezaifini yeni bir kanunla tayin ettiğimiz için bundan bahse lüzum görmüyorum. Yalnız bütçe bakımından bu müessesenin ne olduğunu biraz anlamak lazımdır. Evkaf bütçesinin tahsisat yekunu 2.833.130 liradır. Bunun hizmetlere tevzii şu şekildedir: Bu tahsisatın 905.680 lirası, hademei hayrata verilen paralardır. 100.000 lira da, Gureba hastanesine veriliyor. 5.000 lira da imarethaneler masrafı vardır. 282.700 lira da vergi, sigorta gibi masrafları vardır. Bunlar birer tediye vazifesidir. Şimdi vakıf müessesesinin meşrutunlehi olan, yani hayrat veya hayrı içtimai namına yaptığı vazife için konan para, mebanii hayriyenin tamiri için 150 küsür bin lira tahsis edilmiştir. Geçen sene 40 küsür bin lira idi. Akar tamiri için de 55.000 lira tahsis edilmiştir. Mecmuu 212 küsür bin liradan ibarettir. Yani Vakıf Heyeti fenniyesinin faaliyetini istilzam eden hizmet budur. Bu vakıf müessesesinin bugünkü hayrı içtimai namına ifa ettiği rakam 21 bin liradan ibarettir. Demek ki Evkaf müessesesi ne dünün bir müessesesidir, ne de bugünün

müessesesidir. Dünün değildir, çünkü dün birçok hayrı içtimaiye müteallik vazifeler ifa ederdı. O yok. Bugünün de müessesesi değildir. Çünkü bugün yaptığı şey ancak, menabii hayriye dediğimiz abidatı tamir etmektir, diğer kısmı da, bir tediye vazifesidir. Hademei hayratın maaşlarını verir. Demek oluyor ki 2 milyon 800 bin lira tahsil eder. Bu tahsisattan 900 küsur bin lirayı hademe vazifelerine, 200 bin küsur lirayı tamirata, 20 - 21 bin lirayı da Darüşşafakaya, Darülacezeye şuraya buraya ve 1 milyon küsur bin lirayı da kendi teşkilatına sarf etmektedir. Artık bu vakıf müessesesinin bu halde büyük bir muazzam serveti her sene bu kadar milyon varidatı ile bu şekilde idare etmesi ve nihayet 20 bin liradan fazla bir işi olmaması, bu müessesenin daha ziyade devamını icab ettirir mi bilmiyorum. Buna, bugünün ihtiyaçlarına göre bir şekli mahsus vermek ve bunun teşkilatını tadil etmek lazımdır. Bu müessese dünün de müessesesi değildir, bugünün de müessesesi değildir”¹⁰⁰⁴.

b- Taşdelen Suyu'nun Akıbeti Hakkında İsmet Bey'den Bir Soru:

Bütçe görüşmeleri sırasında öne çıkan bir diğer mesele ise damacana ve şişe suyu ihtiyacını karşılayan Taşdelen Suyu'nun durumu olmuştur. Bu konuda söz alan milletvekilleri, ülke genelinde “Taşdelen” adıyla farklı suların satıldığını, Taşdelen Suyu'nun bozulduğu şeklinde duyumlar aldıklarını söyleyerek, Vakıflar Genel Müdürü Fahri Kiper'den açıklama istemişlerdir. Genel müdür, bu yorumların doğru olmadığını belirterek suyun özelliğini koruduğuna dikkat çekmiştir. Bu konuda söz alan İsmet Bey ise, Taşdelen Suyu'nun kaynağında iki musluk bulunduğunu ve her iki suyun farklı özelliğe sahip oldukları şeklinde duyumlar alındığını dile getirerek bunun nedenini Genel Müdür Fahri Kiper'den sormuştur. Cevaben söz alan Genel müdür, mevcut kaynağa yakın bir yerde yeni bir kaynağın daha bulunduğunu, bu nedenle iki musluk olduğunu belirterek her iki suyun da aynı evsafa olduğunu belirtmiştir¹⁰⁰⁵. Bunun üzerine söz alarak Genel müdürün açıklamalarına teşekkür eden İsmet Bey, “...Fakat suyun evsafı aynı olduktan sonra ayrı ayrı musluklara koydurarak halkın zihnine eski yeni su diye bir fikir ve şüphe koymak manasızdır. Binaenaleyh ayrı ayrı musluğa lüzum yoktur...”¹⁰⁰⁶ diyerek halk nazarındaki tereddütlerin giderilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Konuşmasının devamında yine aynı konuya temas ederek şu açıklamayı yapmıştır: “...Fakat oradaki iki su membainin yan yana bulunması hakkındaki halkın kanaati, birinin diğerini tutmayan vasıfları olduğudur. Bu su ile meşgul olmuş bir çok kimyagerlerin kanaatinin de bu yolda olduğu söyleniyor. İstanbul'da her yerde taşdelen, Ankara'da her yerde taşdelen. Bu taşdelen ne kadar büyük bir memba imiş şeklinde halkta yanlış bir anlayış vardır. Bunu da izale etmek isterim...”

¹⁰⁰⁴ TBMM ZC., D.V, İS.III, C.XVIII, s. 299.

¹⁰⁰⁵ TBMM ZC., D.V, İS.III, C.XVIII, s. 292-297.

¹⁰⁰⁶ TBMM ZC., D.V, İS.III, C.XVIII, s. 298.

Taşdelen Suyu hakkındaki konuşmasında kaynağın daha etkin kullanılabilmesine işaret eden İsmet Bey: "...Taşdelen suyunun eski membainin yevmiye(günlük) verdiği su miktarı, oradaki memurun ifadesine göre, 70 tona yakındır. Binaenaleyh satılan su miktarı yevmiye 100-120 damacanadan ibarettir. Binaenaleyh Taşdelen suyu diye herkesin içtiği suyun membainden alınan ancak 120 damacanadır. Binaenaleyh 70 ton suyun mütebakisi heder olup gidiyor. Bu sudan herkesin içmesi için lazım gelen tedbirin alınması mümkündür..."¹⁰⁰⁷ diyerek, Taşdelen Suyu'ndan daha fazla kişinin istifade edebileceğine işaret etmiştir.

2- Ankara Belediyesi'ne Alınacak Araçlara Vergi Muafiyeti Getirilmesi:

TBMM'nin 16 Haziran 1935 tarihli oturumunda, Ankara Belediyesi için Rusya'dan alınacak olan otobüs, kamyon vs. araçların gümrük vergisinden istisna edilmesini öngören bir kanun tasarısı görüşülmüştür.

Başvekil İsmet İnönü tarafından meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir:

Ankara, Hükûmet merkezi olması itibariyle belediyesinin diğer belediyelerden farklı masrafları gerektiren işleri vardır. Ankara'nın bugünkü nüfusuna göre alınan belediye gelirleriyle, hükûmet merkezi oluşundan kaynaklanan şehir işlerinin tamamlanabilmesi imkânsızdır. Bunun için Ankara belediyesine Devletçe yardımlar yapılmıştır ve bundan böyle de yapılması zorunludur.

İsmet Bey'in başkanlığını yaptığı Gümrük ve Tekeller Komisyonu ile Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlayarak kanuna destek vermiştir. Buna göre; Ankara belediyesine Sovyet Hükûmeti tarafından verilen bir milyon liralık kredi karşılığında Ankara otobüs servisi ve yangın ve temizlik işleri için Rusya'dan getirilecek 200 Otobüs, 25 Vidanj, 25 Arazor ve 25 Kamyon ile bunların lastik ve yedek parçaları, tamirlerinde kullanılacak makine, araç ve gereçlerin gümrük vergisinden muaf tutulmasına dair bir kanun tasarısı görüşülerek kabul edilmiştir¹⁰⁰⁸.

Ankara Belediyesi'ne ayrıcalıklı bir yaklaşımı öngören bu kanun teklifiyle; başkent Ankara'nın imar ve şehirleşmesine hususi bir önem verildiği görülmektedir.

3- Gümrük ve Tekeller Bakanlığı'nın Teşkilatlanma Çalışmalarında İsmet Bey:

TBMM'nin bu döneminde yapılan çalışmalardan birisi de Gümrük ve Tekeller Bakanlığı'nın Teşkilat ve vazifelerinin yeniden düzenlemesidir. İsmet Bey de Gümrük ve Tekeller Komisyonu'nun başkanı olarak bu çalışmada faal bir rol oynamıştır.

¹⁰⁰⁷ TBMM ZC., D.V, İS.III, C.XVIII, s. 299.

¹⁰⁰⁸ TBMM ZC., D. V, Fevkalade İçtima, C. IV, s. 203-204.

Meclis'in 14 Haziran 1935 tarihli oturumunda görüşülen Gümrük ve Tekeller Bakanlığı Teşkilat ve Vazifeleri hakkında kanun tasarısı, Hükûmet tarafından hazırlanarak Başbakan İsmet İnönü tarafından meclise sunulmuştur. Tasarısının gerekçesinde; mevcut ihtiyaçlardan ötürü kurumun merkez ve taşra teşkilatı örgütlenmesinin yeniden düzenlenmesinin gerekli görüldüğü ifade edilmiştir.

Başkanlığını İsmet Bey'in yaptığı Gümrük ve Tekeller Komisyonu da hazırlanmış olduğu mazbatayla gerekli düzenlemeleri yaparak, tasarımı Bütçe Komisyonuna sevk etmiştir.

Mecliste yapılan görüşme neticesinde; toplam 16 maddeden oluşan ve teşkilat bünyesindeki görevlilerin yetki ve sorumluluklarının ayrı ayrı tanımlandığı kanun tasarısı şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

1909 numaralı kanun ile kurulmuş olan Gümrük ve Tekeller Bakanlığı, merkezde; Müsteşarlık, Özel kalem müdürlüğü, İnhisarlar genel müdürlüğü, Gümrük muhafaza umum Kumandanlığı, Teftiş heyeti, Hukuk müşavirliği, Gümrükler genel müdürlüğü, Muhasebe müdürlüğü, Zat ve sicil işleri müdürlüğü, Levazım müdürlüğü olarak teşkilatlanmıştır. Bakanlık taşrada ise; Başmüdürlük, Müdürlük, Baş memurluk, Memurluk şeklinde örgütlenecektir. Gümrük kimyagerleri ve Kolcular da teşkilat bünyesinde faaliyet gösterecek olan diğer görevlilerdir. Gümrük kimyagerleri, gümrüklerden geçecek eşya ve sair maddeleri usul ve talimat dairesinde muayene ve tahlil etmek ve bu yolda lüzum gösterilecek etütleri yapmakla mükelleftirler. Kolcuların ise, gümrüklerce gözetiminde bulundurulmasına lüzum görülen eşya ve yolcuların beraberinde bulunmak, deniz üstü muamelelerde muayene, tartı ve sayma işlerinde muayene memurlarına yardım etmek gibi hizmetleri yürüteceklerdir. Teşkilat, Gümrük ve Tekeller Bakanı'na bağlı olacaktır¹⁰⁰⁹. Bu düzenlemeyle birlikte; bakanlığın merkez ve taşra teşkilatları, zamanın şartlarına uygun hale getirilmiştir.

Yapılan bu düzenlemeyle, Dış ticaret için olduğu kadar yerli üretim için de önemli bir yere sahip olan Gümrük Teşkilatı'nın yapısı ve işleyişi yeniden düzenlenerek, verimliliğinin artırılması hedeflenmiştir. Gümrük ve Tekeller Komisyonu başkanı İsmet Bey de çalışmalarda faal bir rol oynayarak tasarının kabulünde etkili olmuştur.

Bu alanda atılan bir diğer adım ise gümrük teşkilatında görevli memur ve diğer çalışanların sosyal güvencelerinin artırılması, emeklilik işlemlerinin sistemli bir yapıya kavuşturulması olmuştur.

Bu amaçla Gümrük ve Tekeller Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan İsmet İnönü imzasıyla 6 Şubat 1936'da Meclis'e sunulan tasarının gerekçesi şöyledir¹⁰¹⁰: Hayat ve çalışmalarını tekel işletmelerinin hizmetine bağlayan memur ve müstahdemler, Devlet memurlarının sahip oldukları hak ve menfaatlerden istifade edememektedirler. Bunun için, çalışmayacak bir vaziyete geldiklerinde kendilerini ve ölümden sonra da ailelerini yardımdan

¹⁰⁰⁹ **TBMM ZC.**, D. V, Fevkalade İçtima, C. IV, s. 200-202.

¹⁰¹⁰ **TBMM ZC.**, D.V, İ.S.I, C.VIII, s. 246 vd.

mahrum bırakmamak, geleceğe ait düşüncelerini ortadan kaldırarak vazifelerine sıkıca bağlanmalarını sağlamak maksadıyla, 2469 numaralı kanunla “Tekeller koruma sandığı” adıyla ve tüzel kişiliği olan bir sandık kurulmuştur. Bu sandıktan istifade şart ve nispetleri ile idare tarzının ayrı bir kanunla tespit edileceği mezkûr kanunun 3. maddesinde gösterilmiştir. Zikri geçen kanunda bu sandığın tazminat esasına göre kurulması gerekli görülerek kabul edilmiştir. Ancak verilecek tazminatın memur veya yetimleri tarafından hüsnü idaresi oldukça müşkül görüldüğünden, sandığın tekaüdlük esaslı üzerinden yürümesi, memurların aylık alarak geçinmeye alışmış olmaları dolayısıyla daha elverişli olacağı düşünülmüş ve kanun tasarısı bu esasa göre düzenlenmiştir.

Bu gerekçeyle Meclis’e sunulan kanun tasarısı hakkında Maliye ve Bütçe Komisyonları’nın yanı sıra İsmet Bey’in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu da birer mazbata hazırlayarak tasarının hukuki bir çerçevede kanunlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. İsmet Bey, kanunun gerekçesi ile Gümrük ve Tekeller Komisyonu’nun genel kanaatini şu sözlerle özetlemiştir¹⁰¹¹: Devlet gelirleri olarak ehemmiyetli bir rakam tutan Tekeller idaresinde her sene gelişmeye doğru adımlar atılıyorken, bu gelişmenin başlıca amillerinden olan memurların ve ailelerinin istikballerini temin etmekle kendilerinden daha fazla randıman almak ve idare memuriyetini meslek haline getirebilmek gerekmektedir. Bu maksatla hazırlanan ve “Memurlar koruma sandığı” adıyla kabul edilen 2469 sayılı kanuna dayanarak memur ve yetimlerine verilen tazminatların iyi idare edilememesinden dolayı memur ya da geride kalanları sefalet içinde kalmaktadırlar. Bu sıkıntıyı gidermek için hazırlanan kanun tasarısı “tekaüd” esasını göz önünde bulundurmıştır. Ayrıca, tazminat ve tekaüd tahsisatları oranlarının sandığın gelirlerine ve gelirlerinden meydana gelen kâra göre hesap edilmiş olduğu idarece verilen hesap ve izahattan anlaşılmıştır. Bu nedenlerle komisyonumuz, sandığın, hazineden başka tahsisat ve yardım istemeksizin kendi sorumluluklarını ifa edeceğine kanaat getirerek tasarıyı kabul etmiştir.

Diğer komisyon mazbatalarında da dile getirilen bu hususlar doğrultusunda yapılan görüşmeler neticesinde; 4 geçici maddeyle birlikte toplam 41 maddeden oluşan tasarı, şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir¹⁰¹²:

1- Gümrük ve Tekeller Genel Müdürlüğü kadrosuna dâhil olup bütçeden aylık olarak ücret alan daimi memur ve müstahdemler için “tüzel kişiliğe sahip bir emeklilik sandığı” kurulmuştur.

2- Bunlara ve bunların dul ve yetimlerine bağlanacak aylık veya verilecek tazminatın, bu kanun hükümlerine göre hesaplanarak tahsis ve ita olunacaktır.

3- Sandık, tüzel kişiliğe sahip olup Gümrük ve Tekeller Bakanı’nın nezaret ve denetimi altında bir idare meclisi tarafından idare olunur.

---

¹⁰¹¹ **TBMM ZC.**, D.V, İS.I, C.VIII, s. 245.

¹⁰¹² **TBMM ZC.**, D.V, İS.I, C.VIII, s. 246-256.

4- Sandık idare meclisinin, müdür ve memurlarının başlıca vazife, yetki ve mesuliyetleri, sandık işlemlerinin kontrol ve denetimi, sandık sermayesinin nemalandırılması sureti, aylıkların tahsis ve onay işlemleri bir nizamname ile tayin olunur.

5- Sandığın bir müdür ve bir muhasebecisi ile lüzumu kadar memur ve müstahdemi bulunur.

6- Sandığın sermayesi ve gelirleri şöyledir: Teşkilat bünyesindeki memur ve müstahdemlerin aylıklarından her ay mecburi olarak kesilen % 5'ler, bu % 5'lerin bir senelik tutarına denk gelen, Tekeller Genel Müdürlüğü bütçesinden her sene verilecek miktar, Terfi eden veya zam gören memur ve müstahdemlerin ilk aylık zamları, çalışanların aylıklarından kesilen para cezaları, sandığa ait paraların işletmesinden elde edilecek faizler ve sair müteferrik hâsılat, 2469 sayılı kanunla kurulmuş olan Tekeller koruma sandığından devrolunacak paralar.

7- Tekeller Genel Müdürlüğü'ndeki müseccel hizmeti fiilen 3 seneyi doldurmaksızın ölüm veya maluliyetten başka her hangi bir sebeple ayrılanlara sandıktan hiçbir şey verilmez. Üç seneyi doldurduktan sonra ayrılanlara mevduatının tamamı temettüsüz olarak verilip sandıkla alakası kesilir. Alelittak ağır hapis veya beş seneden ziyade hapis cezasıyla yahut hırsızlık, emniyeti kötüye kullanma, sahtekârlık, dolandırıcılık, yalan yere şahitlik, yalan yere yemin, cürüm, iftira, irtikab(yiyicilik), rüşvet ve ihtilas(çalma, aşırma) suçlarının birinden dolayı 6 ay veya daha fazla hapis cezasıyla veya asgari haddi bir seneden aşağı olmamak üzere mükerrer hapis cezalarını gerektiren suçlarla mahkûm olan veya Türk vatandaşlığını terk eden veya vatandaşlıktan iskat edilen(çıkarılan) memur ve müstahdemlere istihkaklarından sandık için tutulan para, temettüsüz geri verilerek sandıkla alakaları kesilir. Bu kabilden olan emeklilerin emeklilik aylıkları kesilir. Ancak bunların Türkiye'de kalan ve Türk vatandaşlığını muhafaza eden ve bu kanuna göre aylık alması icap eden dul ve yetimlerinin hakları mahfuzdur.

8- Tekeller Genel Müdürlüğü'nde müseccel olan memur ve müstahdemlere emeklilik aylığı tahsis olunabilmek için: İdaredeki fiili hizmetleri 20 seneyi ve yaşları altmışı doldurmuş olmak veya fiili hizmeti 20 seneyi doldurarak idarede vazife ifa edemeyecek derecede maluliyete uğramak ya da idarede 35 sene müddetle hizmet etmiş bulunmak şarttır.

9- Vazife başında vukua gelen kazalardan malul kalan memur ve müstahdemlere hizmet müddetlerine bakılmaksızın son aldıkları aylığın % 70'ini geçmemek üzere nizamname ile tayin edilecek dereceler üzerinden maluliyet maaşı tahsis olunur. Kaza neticesinde ölenlerin bırakacakları dul ve yetimlere tahsis olunacak aylıkların toplamı, hesaba esas olan aylığın % 60'ını geçemez.

a- Kanunun Tartışmalara Neden Olan Maddeleri: İsmet Bey'in Şahsi Hukuku Koruma Çabası:

Genel anlamda maddeleri tartışılmadan kabul edilen kanun tasarisının 25. maddesinin¹⁰¹³ son fıkrası tartışma konusu olmuştur. Bu anlamda söz alan milletvekilleri; kanunun 18. yaşını dolduranları yetim olarak kabul etmediği için böyle bir hüküm konulduğunu ancak 18 yaşından büyük olup da muhtaç olan evlat varsa, paranın öncelikle bu çocuklara verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu hususta söz alan İsmet Bey, yetim maaşı alma yaşında bulunan yetim olduğu gibi, maaş alma yaşında olmayan yetimin de bulunabileceğine işaret ederek maddenin noksan bir tarafının olduğuna dikkat çekmiştir: "...Binaenaleyh; burada maaş alma sininde(yaşında) bulunmayan yetim varsa kardaşından evvel buna gitmesi lazım gelir... Binaenaleyh, dul ve yetim demeden yetim maaşı alma sinninden yukarı bulunan yetim demelidir... Kanuni mirasçılar sırasını takip etmelidir... Şu halde kardaşa gitmeden evvel maaş almak sininden(yaşından) yukarı bulunan yetime gitmesi lazım gelir. Şahsi hukuku ihlal ediyor". Bu açıklamadan sonra, İsmet Bey'in "Hüsnü Kitapçı'nın teklifi maksadı temin etmez" şeklindeki itirazına rağmen Manisa milletvekili H. Kitapçı'nın "Dul veya yetim bırakmadan ölenlerin mevduatı kanuni varislerine verilir" şeklindeki önergesi kabul olunarak mesele halledilmiştir"¹⁰¹⁴.

---

¹⁰¹³ **25. Madde:** Hizmette iken veya emekli aylığı almakta iken ölen memur ve müstahdemlerin 18 yaşını henüz doldurmamış öz evlatlarından her birine son hizmet aylığının % 10'u nispetinde yetim aylığı verilir. Çocuklar ana ve babadan yetim kalıyorsa yetim aylığı % 15 nispetinde tahsis olunur. % 10 nispetinde aylık bağlanmış çocuklar sonradan ana ve babadan yetim kalırsa bu tarihten itibaren aylıkları % 15 e çıkarılır. Yetim maaşı alan çocuklardan lise veya yüksek tahsilde bulunanlar hakkında 19. Madde gereğince muamele olunur. Dul veya yetim bırakmadan ölenlerin mevduatı temettü ile birlikte varsa ana ve babalarına ve bunlar yoksa muhtaç kardeşlerine verilir. Hiç biri yoksa sandığa intikal eder. Ancak ölüm tarihinden itibaren beş sene zarfında aranmayan mevduat sandık lehine müruru zamana(zaman aşımına) uğrar.

¹⁰¹⁴ **TBMM ZC.,** D.V, İS.I, C.VIII, s. 251-252. İsmet Bey, şahsi hukuku korumaya yönelik bu ısrarını 30 Mart 1936 tarihinde görüşülen "Askeri ve Mülki Tekaüd Kanunu"nun müzakeresinde de sürdürmüştür. "Müstehakki maaş"(Hak edilmiş maaş) tabirine itiraz eden İsmet Bey, bunun yerine "kanuni mirasçılar" tabirinin konulmasının gerektiğine işaret ederek, aksi durumda sadece anne ya da babanın bu hakkı elde edeceklerini, onlara bağlı olan ancak henüz maaş hakkı bulunmayan çocukların ise bundan mahrum olacaklarını, bunun da şahsi hukuka aykırı olduğuna işaret ederek "kanuni mirasçılar" tabirinde ısrarcı olmuştur. Mesele de bu doğrultuda çözüme kavuşmuştur. **TBMM ZC.,** D.V, İS.I, C.IX, s. 95.

b- İsmet Bey'den Usul Açıklaması:

Geçici 3. madde de¹⁰¹⁵ Meclis'te itirazlara neden olmuştur. Karşı çıkılan madde; sandığa dâhil olmak isteyen memurların bu kanunun yürürlüğe girmesinden önceki çalışma sürelerinin de emeklilik süresi için sayılabılmasına olanak tanımaktadır. Bunun için memurlardan % 10'luk bir kesinti yapılması öngörülmüştür. Bazı milletvekilleri tam da bu noktada itirazlarını yükseltmişler ve Isparta milletvekili Kemal Ünal ile Kütahya milletvekili Memed Somer'in kabul olunan önermeleri doğrultusunda maddenin "A" fıkrası şu şekilde değiştirilerek madde kabul edilmiştir:

Geçici 3. maddenin "A" fıkrasındaki 1. fıkranın şöyle olmasını teklif ederiz:

A) Bunların bu müddete ait aldıkları aylıklardan % 5 aidat alınır. Bu paraya aylıklar tutar vasatısına göre ayrıca % 5 faiz hesap edilir.

Madde bu şekilde kabul edilmesine rağmen Bütçe Komisyonu hesapları yeniden incelemek üzere maddeyi komisyona geri istemişse de Hasan Fehmi (Ataç) Bey ve İsmet Bey'in "acil olarak görüşmeye alınan bir tasarinin komisyona gönderilemeyeceği" yönündeki usul açıklamaları neticesinde madde bu haliyle kabul edilmiştir¹⁰¹⁶.

Kabul edilen bu kanunla birlikte; Gümrük ve Tekeller İdaresi bünyesinde daha önce kurulan, ancak çeşitli nedenlerle işleyişinde aksamalar meydana gelen "emekli sandığı" hakkında reform niteliğinde değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca teşkilat bünyesinde çalışmakta olan memurların emekliliği hakkında kapsamlı bir düzenleme yapılmıştır. Sandığa üyeleri ile bunların dul ve yetimlerine bağlanacak aylık veya verilecek tazminatın esasları tespit edilmiştir.

---

¹⁰¹⁵ **Geçici Madde 3:** 2469 numaralı kanunla kurulan sandığın tesisinden evvel ve Tekellerin Devlet idaresine geçtikleri tarihlerden sonra bu idarelerde ve Tekeller Genel Müdürlüğü'nde daimi müseccel(kayıtlı) memur ve müstahdem olarak vazife görenlerin arada geçen hizmet müddetleri aşağıda yazılı şartlar dâhilinde 31 Mayıs 1934'ten sonraki hizmetlerine ilave edilir. A) Bunların bu müddete ait aldıkları aylıklardan % 5 sandık aidatı ile muadili % 5'lerin toplamı sandıkça hesaplarına borç kaydedilir. Aldığı aylık bu kanunun yayınlandığı tarihteki miktardan fazla olanların borçları bu son aylığa göre hesap edilir. B) Bu borçlar bu kanunun neşrinden itibaren 3 ay sonra başlamak üzere aylıklardan sandık aidatına ilaveten ve aynı şartlar dâhilinde % 5 kesilmek suretiyle tahsil olunur. C) Borçlarını bitirdikten sonra veya bitirmeden idareden ayrılan ve fakat tazminata veya emekli aylığına hak kazanmamış olanlara kendilerinden kesilen bütün paralar temettüsüz(karsız) olarak iade olunur.D) Borçlarını tamamen ödemediği tazminat almak suretiyle bu kanunun genel hükümleri dairesinde sandıkla alakası kesilenlerin geri kalan borçları alacaklarından indirilir.E) Borçlarını tamamen ödemediği kendilerine veya dul ve yetimlerine sandıkça aylık tahsisi halinde evvelce aylıklarından kesilen miktarlar bu aylıklardan da kesilmek suretiyle borçları tahsil olunur. Bunların her hangi bir sebeple aylıkları kesilirse geri kalan borçları aranmaz. F) Bu kanunun yayınlandığı tarihten itibaren 3 ay zarfında sandığa yazı ile müracaat ederek bu madde hükmüne tabi tutulmamasını isteyen memur ve müstahdemler hakkında bu madde hükmü tatbik olunmaz.

¹⁰¹⁶ **TBMM ZC.,** D.V, İ.S.I, C.VIII, s. 253-256.

4- Halkevlerinin Faaliyetlerine Verilen Önem:

Türk halkını çağdaş toplumlar düzeyine taşıma hedefiyle yola çıkan Atatürk'ün gerçekleştirmeyi planladığı inkılâpları halka ulaştırmak için kurduğu müesseselerden birisi de halkevleridir.

Serbest Fırka deneyiminden sonra devlet neredeyse bütün sivil toplum örgütlerini devre dışı bırakmış, o zamana değin inkılâbın halka ulaşmasındaki vesile olarak gördüğü Türk Ocaklarını kapatmış, yerine tamamen parti yöneticilerinin kontrolünde olarak Halk Evlerini devreye sokmuştur. Bu müessese ile en küçük yerleşim birimine kadar giderek halka, yapılmak istenilenler anlatılmak istenilmiştir. Bütün halk kitlelerinin siyasi, kültürel, idari faaliyet imkânlarını içinde bulacakları bir oluşum olarak Halkevleri, vatandaşın sistemi öğrenmesi ve içinde ilerlemesi için adeta bir okul olarak düşünülmüştür. Köylere kadar gidecek halkevliiler, köylüye hem sağlık götürecekler hem de ondan saf kültürün sözlü ve yaşayan örneklerini toplayacaklardı. Ancak köylere yönelik eğitim, kültür ve sağlık desteği bütün çabalara karşın yeterli olmamıştır¹⁰¹⁷. Bu nedenle, teknolojik imkânları kullanarak Halkevlerinin faaliyetlerini arttırmak isteyen Hükümet, yeni adımlar atmıştır. Bu kapsamda Meclis'in 11 Ekim 1935 tarihli oturumunda, Halkevleri adına ithal olunacak radyo ve sinema makinelerini taşıyan otomobil ve kamyonların da vergiden muaf tutulup tutulamayacağı meselesi görüşülmüştür.

Başvekil İsmet İnönü tarafından Meclise sunulan tefsir talebinde özetle şöyle denilmektedir:

2154 numaralı kanun gereğince Halkevleri için getirilecek (alıcı ve verici radyo makineleri ve bunların cihazları ve parçaları ile sinematograf ve projeksiyon cihazları ve inikas fenerleri ve bunların parçaları) gümrük resminden muaf bulunmaktadır. Halkevi, son defa otomobil içinde iş gören seyyar bir kaç radyo ve sinema makinesi getirmiş ve bu kanuna dayanarak vergiden muaf tutulmasını istemiştir. Bu durumda otomobil arabası; radyo ve sinema makinelerinin teferruatı telâkki edilerek kanun kapsamında değerlendirilebilir. Halkevlerinin halkın genelini ilgilendiren irfan ve medeniyet sahasındaki değerli ve kapsamlı çalışması da bu anlayışa imkân ve kuvvet verebilir. Ancak kanunun yalnız radyo ve sinema makinelerini kastederek muafiyet verdiği ve makineleri nakletmeye yarayan otomobilin makinelerin teferruatı değil ayrı bir vazife gören eşya olması ve esasen bunların genel ithalat tarifesinde ayrı ayrı numaralarda vergilendirilmiş olmaları dolayısıyla muafiyet haricinde kaldığı da düşünülebilir. Bu iki telâkki tarzından hangisinin kanunun maksadına daha uygun olduğunun Büyük Millet Meclisi'nce tefsir edilmesi gerekmektedir.

Başkanlığını İsmet Bey'in yaptığı Gümrük ve Tekeller Komisyonu'nun mazbatasında; kanunda geçen otomobil ve kamyonların

---

¹⁰¹⁷ Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kum Saati Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 137-138.

radyo ve televizyonlarla birlikte bir bütün oluşturduklarına dikkat çekilerek, madde şu şekilde düzenlenmiştir:

“Halkevleri için getirilen seyyar sinema ve radyo makinelerine mahsus ve bunlarla cihazlanacak otomobil ve kamyon gibi nakil vasıtaları bu sinema ve radyo makinelerinin teferruatından sayılır”. Bu düzenlemenin ardından söz alan Bütçe ve Maliye Komisyonları başkanları tarafından da kabul edilen tefsir maddesi oylanarak kabul edilmiştir¹⁰¹⁸.

Böylece, Halkevlerinin halka yönelik faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olan radyo, seyyar sinema ve yansıtım cihazlarını taşıyacak araçların vergiden muaf tutulması esası kabul edilmiştir. Bu tasarı, devletin, halkevlerinin faaliyetlerine verdiği önemi göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

5- İsmet Bey'in İhtisas Gerektiren Meselelerde Uzmanların Görüşlerinin Alınması Yönündeki Tavrı:

İsmet Bey'in Meclis çalışmaları boyunca sıklıkla dile getirdiği hususlardan birisi de; bir mesele hakkında karar verilirken o alanda uzman olan kişilerin görüşlerinin alınması gerektiğidir. Nitekim memlekette yeni yetiştirilmeye başlanılan merinos koyunlarının teşvik edilmesi için, merinostan düşük vergi alınmasını öngören kanun tasarısı hakkında söz alarak, öncelikle merinos koyununun memlekete sağlayacağı faydanın ortaya konulması gerektiğine dikkati çekmiştir.

Hükûmet, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nda sonraki süreçte vergilerden bunalan halkın yaşadığı sıkıntıları biraz olsun hafifletmek maksadıyla çeşitli önlemlere başvurmuştur. Bu önlemlerden birisi de; TBMM'nin 13 Ocak 1936 tarihli oturumunda görüşülen ve halkın elindeki hayvanlardan alınan verginin % 20 ile % 66 oranında indirilmesini öngören kanun tasarısıdır. Hayvanlar Vergisi Kanunu namıyla Meclis'te görüşülen tasarının, hangi hayvandan ne kadar vergi alınacağını belirleyen 18. maddesinde¹⁰¹⁹; yetiştirilmesine yeni başlanılan merinos koyunundan, diğer hayvanlara oranla, daha az vergi (20 kuruş) alınması öngörülmektedir.

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için diğer hayvanlardan alınmakta olan vergi miktarlarını, kanun tasarısıyla alakalı mazbatalardan hareketle belirtelim:

---

¹⁰¹⁸ **TBMM ZC.**, D. V, Fevkalade İçtima, C. V, s. 70-71.

¹⁰¹⁹ **TBMM ZC.**, D. V, İS. I, C. VIII, s. 31-35. **Madde 18:** Hayvan başına şu miktarlarda vergi alınır : Koyun, kıl keçisi: 40 kuruş; Merinos koyunu: 20 kuruş; Tiftik keçisi: 30 kuruş; Sığırr, at (Kısrak, idiş, aygır), katır: 60 kuruş; Eşek: 25 kuruş; Manda: 75 kuruş; Deve, domuz 100 kuruş.

Hayvanın Cinsi	Mevcut Vergi	Yeni Vergi	Azalma Oranı
Koyun, kıl keçisi	50 kuruş	40 kuruş	% 20
Tiftik keçisi	40 kuruş	30 kuruş	% 25
Deve	200 kuruş	100 kuruş	% 50
Manda	150 kuruş	75 kuruş	% 50
Sığır	90 kuruş	60 kuruş	% 33
At, iğdiş, katır	125 kuruş	60 kuruş	% 52
Eşek	50 kuruş	25 kuruş	% 50
Domuz	300 kuruş	100 kuruş	% 66

Merinos dışındaki hayvanlardan alınacak olan vergi miktarları bu şekilde iken, yeni yetiştirilmeye başlanılan merinos koyunundan alınacak verginin 20 kuruş olarak tespit edilmesi, merinos koyununu teşvik etmeye yönelik bir düzenlemedir.

Bu hususta söz alarak genel anlamda teşvik meselesi üzerinde duran milletvekillerinin bazıları merinos koyununun teşvik edilmesini savunurken, bazıları ise düşük vergiye itiraz etmişlerdir. Vergi miktarlarının kabulünde ısrarcı olan Maliye Vekili Elazığ mebusu Fuad Ağralı, miktarların, yaşanan iktisadi sıkıntılar ve halkın genel durumu göz önüne alınarak belirlendiğine işaret etmiştir.

Konu hakkında söz alan İsmet Bey konuşmasında merinos koyununa ilişkin açıklamalarda bulunmuştur: "...geçen senelerde bir ziraat kongresi yapıldı. Bu kongrede merinos hakkında mütehassıslar bir takım münakaşalar yaptılar. Bilhassa Karacabey'de merinos üzerinde çalışan mütehassis bir zat merinosun iktisadi olmadığı iddiasını ortaya koydu ve bunu ispat etti. Merinosun bütün Türkiye iklimine uygun bir hayvan olmadığını, deposu olmadığından soğuk iklime dayanmadığını ve sütünden istifade edilmediğini, etinin kıvırcık, karaman ve mor koyun kadar lezzetli olmadığını ve istihlakata elverişli bulunmadığını hesaben ve ilmen ispat etti ve onun noktai nazarı orada galebe geldi. Binaenaleyh son tetkiklerle bunun iktisadi ve faideli ve bütün Türkiye iklimine uygun bir hayvan olduğu anlaşılmiş ve ispat edilmiş ise teşviki lazımdır. Fakat iktisadi olmayan bu hayvanların bu kadar teşvik edilmesi manasız bir şey olur".¹⁰²⁰

Bu sözlerinden anlaşılacağı üzere İsmet Bey, Meclis konuşmalarındaki genel tavrı gereği meseleye ilmi yönden yaklaşmıştır. Öncelikle uzmanların merinos koyunlarının memleket için iktisadi kıymetinin olup olmadığına karar vermeleri gerektiğini, bundan sonra teşvik meselesi üzerinde durulmasının daha doğru olacağına dikkat çekmiştir.

¹⁰²⁰ TBMM ZC., D. V, İS. I, C. VIII, s. 36.

6- İsmet Bey'den Eşitlikçi Bir Yaklaşım ve Merkez Bankası'nın Vergi Muafiyeti:

İsmet Bey, devletin yapmış olduğu uygulamalarda eşitlik ilkesinin göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur. Nitekim TBMM'nin 24 Nisan 1936 tarihli oturumunda Cumhuriyet Merkez Bankası'nın yapacağı işlemlerde hangi vergilerden muaf tutulacağını belirten 92. maddenin tefsiri hakkındaki konuşmasında bu düşüncesini ortaya koymuştur.

Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun muafiyete ait olan 92. madde şöyledir: Bankanın teşekkülüne ve muamelelerine dair tüm yazışmalar, akıtlar, hisse senetleri ve ilanlar damga resmi ile diğer her türlü resim ve harçlardan muafıdır.

Konuyla alakalı meclis görüşmeleri incelendiğinde; bazı milletvekillerinin yeni kurulan bir devlet bankası olması sebebiyle Merkez Bankası'nın yapacağı tüm iş ve işlemlerde vergiden muaf tutulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe itiraz edenler ise, Bütçe Komisyonu'nun mazbatasında belirtilen ve "muafiyetin yalnızca kuruluşla alakalı işlemlerle sınırlı tutulması" esasını savunmuşlar; diğer bankalara verilmeyen bir muafiyetin Merkez Bankası'na verilmesinin doğru olmayacağına dikkat çekmişlerdir. İkinci görüşü destekleyen İsmet Bey, meselenin halli için Bütçe Komisyonu mazbatasının oylanmasını öngören bir önerge sunmuştur. Muafiyetle alakalı bir de değerlendirme yapan İsmet Bey, idari işlere ait işlemlerde muafiyet verilebileceğini ancak bankacılıkla alakalı iş ve işlemlerde muafiyet sağlanmasının doğru olmayacağını dile getirmiştir.

Netice olarak; mesele, İsmet Bey'in ve bu görüşü savunanların fikirleri doğrultusunda, Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını oylanarak kabul edilmiştir¹⁰²¹.

7- Üreticileri Bilgilendirme Çalışmaları:

Güçlü bir devletin ancak sağlam bir ekonomiyle kurulabileceği fikrinden hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında üretimi arttırmaya yönelik çeşitli adımlar atılmıştı. Bunlardan birisi de, TBMM'nin 3 Şubat 1937 tarihli oturumunda ele alınan "üreticilere yönelik öğretici ve teknik filmler" hakkındaki kanun tasarısıdır. İktisat Vekilliği'nce hazırlanan ve Başvekil İsmet İnönü imzasıyla Meclis'e sunulan tasarının gerekçesinde özetle şöyle denilmektedir:

Almanya, İngiltere, İtalya ve Kanada gibi güçlü ekonomilere sahip devletlerde üreticiler, çeşitli alanlarda hazırlanmış "Öğretici ve Teknik Filmler" sayesinde bilgilendirilmektedir. Üreticiler bu sayede; üretim, paketleme ve satış gibi süreçler hakkında sağlıklı bilgiler edinmektedirler. İktisadi kalkınma için oldukça önemli olan ihracatımızı arttırabilmek için memleketimizdeki üreticileri de üretimle alakalı meselelerde bilinçlendirmemiz gerekmektedir. Bu amaçla, bu tarzdaki filmlerden her türlü vergi kaldırılmalıdır.

¹⁰²¹ TBMM ZC., D. V, İS. I, C. X, s. 111-117.

Gerekçeden de anlaşılacağı üzere, üreticileri üretim konusunda bilinçlendirecek “Öğretici ve Teknik Filmler”den vergi alınmaması öngörülmektedir. Tasarıya Adliye, Maarif, İçişleri, Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma, İktisat, Maliye, Bütçe komisyonları ve İsmet Bey’in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller komisyonu birer mazbatayla destek vermişlerdir. Tasarının geneli hakkında görüş birliğine varılmasına rağmen öğretici ve teknik filmlerin sinemalarda esas filmlerden önce gösterilecek olması tartışmalara neden olmuştur. Nitekim başkanlığını İsmet Bey’in yaptığı Gümrük ve Tekeller komisyonu tarafından hazırlanan mazbatada; sinemalarda esas filmden önce gösterilecek teknik filmlerin, bunların içeriğiyle alakası olmayan halka gösterilmesinin sinemaya rağbeti azaltarak bu ticarete zarar vereceğine dikkat çekilmiş, bunun yerine, halkın merak ve rağbetini artıracak öğretici filmler gösterilmesinin daha doğru olacağı vurgulanmıştır. Teknik filmlerin, devlet daireleri tarafından, kendi vasıta ve cihazlarıyla mahallerinde bedava gösterilmesinin daha isabetli olacağı belirtilmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde İsmet Bey’in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller komisyonunun önerisi dikkate alınmayarak kanun tasarısı aynen kabul edilmiştir¹⁰²²:

Buna göre; Devlet daireleri tarafından getirilen teknik ve öğretici filmler ve bu filmleri göstermeye mahsus araç ve gerecin her türlü vergi ve resimlerden muaf tutulmasına karar verilmiştir. Fertler ve her nevi müesseseler tarafından getirilen tamamı teknik ve öğretici filmler de (bakanlık temsilcilerinin katılımıyla oluşturulacak komisyonların vereceği onay doğrultusunda) her türlü vergi ve resimlerden muaf tutulacaktır. Ayrıca hükümetinin sinemacılar karşılıksız vereceği bu teknik veya öğretici filmlerin sinemalarda esas filmlerden önce gösterilmesi mecburidir. Buna riayet etmeyen sinemacılar, belediye komisyonu kararıyla 10 liradan 50 liraya kadar hafif para cezası uygulanacaktır.

Ülke genelinde yapılacak üretim faaliyetlerinin ilmi bir zemine taşınmasını öngören bu kanunla birlikte; üreticilerin, üretimin tüm aşamaları hakkında bilgi sahibi olmaları, böylelikle dünya standartlarına ulaşabilmeleri hedeflenmiştir. Ancak hedef kitlenin haricindeki sinema izleyicilerinin de öğretici ve teknik filmleri izlemek zorunda bırakılması tasarının olumsuz tarafı olarak göze çarpmaktadır.

8- Tuz Kanunu Hakkında Yeni Düzenleme:

Meclisin bu devresinde Gümrük ve Tekeller Komisyonu başkanı olarak çalışmalar yürüten İsmet Bey’in etkin olarak katıldığı faaliyetlerden birisi de dönem içerisinde kabul edilerek uygulamaya konulan ve ihracatı arttırmaya yönelik bir düzenlemeyi öngören “Tuz Kanunu” olmuştur.

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve İsmet İnönü imzasıyla Meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: Halkın zaruri

¹⁰²² TBMM ZC., D. V, İS. II, C. XVI, s. 43.

ihtiyaçlarından olan tuz, hayvanların gıdası için de aynı derecede zarurî bir ihtiyaçtır. Bu nedenle köylüyü yakından alâkadar eden tuzun fiyatının indirilmesi köylünün geçimini kolaylaştırmak bakımından gerekli görülerek tuzun fiyatının 6 kuruştan 3 kuruşa indirilmesi uygun görülmüştür. 1518 numaralı kanunun 4. maddesi gereğince ecnebi memleketlere ihraç olunan balık, peynir, zeytin için sarf edildiği tahakkuk edecek tuzun her bir kilosu için yasal fiyat üzerinden 5 kuruş prim verilmektedir. Ancak tuzun fiyatı 3 kuruşa indirildikten sonra primin de 5 kuruş olarak kalması mümkün olamayacağından bu primin de 2 kuruşa indirilmesi zarurî bulunmuştur.

Dışsatım miktarını arttırmayı öngören bu tasarı, Meclis'in 30 Mayıs 1935 tarihli oturumunda, Komisyon başkanı İsmet Bey'in "Tuz kanununun ruznameye alınması kabul olundu. Bu kanunun müstacelen müzakeresini teklif ediyoruz" şeklindeki teklifinin kabulüyle görüşülmeye başlanmıştır. Maliye, Bütçe ve Gümrük ve Tekeller Komisyonları tasarı hakkında birer mazbata hazırlayarak gerekli düzenlemeleri yapmışlardır. İsmet Bey'in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu, hükûmet'in teklif ettiği tasarıya, tuz ihracatında yaşanabilecek sıkıntıların giderilmesini ve tüccarların zarar etmelerini önleyici "Geçici Madde" adı altında bir ilave yapmıştır¹⁰²³. Yapılan düzenlemelerden sonra tasarı şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: 575 sayılı kanunun 2. maddesine göre kilosu 6 kuruş olan tuzun fiyatı 15 Haziran 1935 tarihinden itibaren 3 kuruşa indirilmiştir.

Madde 2: 2101 sayılı kanuna göre (tuz ihraç eden tüccarlara kilo başına) verilmekte olan beş kuruş prim iki kuruşa indirilmiştir. Ancak 15 Haziran 1935 tarihinden önce gümrükten çıkarılmış ve çıkarılacak olan maddelerin primi beş kuruş üzerinden verilir.

Madde 3: Dış piyasalarda satılacak tuzlarla kaçakçılığın önüne geçmek için hudutlardaki tuzla ve ambarlarda satılacak tuzların fiyatlarını indirmeğe Gümrük ve Tekeller Bakanlığı yetkilidir.

Geçici Madde: Tekeller idaresine satışları hakkında hesap vermek mükellefiyetinde bulunan (Cari hesap tutan) tuz satıcıları 1. maddede yazılı günden 48 saat evveline kadar ellerinde bulunan tuzun miktarını beyanname ile Tekeller idaresine bildireceklerdir. Bu miktarlar İhisarlar idaresince tevsik edildikten sonra işbu tuz satıcılarına tevsik edilen beher kilo tuzun üç kuruştan hesap edilecek fiyat farkına karşılık tuzlalarda 3 kuruştan ve ambarlarda 15 Hazirandan itibaren tespit edilecek satış fiyatları üzerinden aynen tuz verilir¹⁰²⁴.

Kabul edilen bu kanunla birlikte halkın zarurî ihtiyacı olan tuzun fiyatında önemli miktarda indirim yapılmakla birlikte, tuz ihracına yönelik de yeni bir düzenlemeye gidilerek; daha önce kabul edilen kanunla ihracatı teşvik edilen tuzlu balık, zeytin ve peynir üreticilerine ve satıcılarına yönelik destekleyici bir karar alınmıştır.

¹⁰²³ **TBMM ZC.**, D. V, Fevkalade İçtima, C. III, s. 345.

¹⁰²⁴ **TBMM ZC.**, D.V, Fevkalade İçtima, C. III, s. 345-346.

9- Hükûmetten Vergi İndirimi Politikası:

Hükûmetin bu dönemde yaşanan iktisadi bunalıma karşı aldığı mali tedbirlerden birisi de vergi indirimi olmuştur. Bu çerçevede, 1935'te şekerde yapılan indirimin ardından 1937 yılı Haziranı'nda petrol ve türevlerinin ucuzlatılması maksadıyla, petrolden alınan vergilerin indirilmesi planlanmıştır.

Hükûmet tarafından hazırlanarak Başvekil İsmet İnönü imzasıyla 14 Haziran 1937'de Meclis'e sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir¹⁰²⁵:

Bir taraftan hayatı ucuzlatmak, diğer taraftan da motorlu vasıtaların çoğalmasını kolaylaştırarak memleketin iktisadi yönden gelişmesine katkıda bulunmak gayesiyle benzinin 13,20 ve petrolün 10,60 lira olan gümrük vergilerinin 6 liraya indirilmesi uygun görülmüştür.

Hükûmet, bu gerekçeyle Meclis'e sunduğu tasarının kanunlaşmasından 1 ay sonra uygulanmasını istemiştir. Bunun sebebini de; "ellerinde stok petrol veya türevleri bulunan şirketlerin bu indirimden zarar etmelerini önlemek" olarak açıklamıştır.

Ancak Hükûmet'in bu teklifi Bütçe Komisyonu ve bir kısım milletvekilleri tarafından kabul edilmemiştir. Bu anlamda söz alan Manisa mebusu Hüsnü Kitapçı, 2 yıl önce şeker fiyatında indirim yapıldığında da Hükûmet'in aynı öneride bulunduğunu ancak kabul edilmediğini belirterek, petrole alakalı bu kanunun da yayınlandığı tarihten itibaren uygulanmasının, halkın yararına olacağına dikkat çekmiştir. Hüsnü Kitapçı, petrol satışı yapan şirketlerin birkaç taneyle sınırlı olduklarını ve ekonomik olarak kuvvetli olduklarını ifade ederek, bu tavrında ısrarcı olmuştur. Bu görüşün aleyhinde söz alan Bütçe Komisyonu sözcüsü Trabzon milletvekili Raif Karadeniz, şeker fiyatlarında indirim yapılırken hükûmetin stokları tespit ettirdiğini, stokların az olması nedeniyle, indirimi öngören kanunun acilen yürürlüğe girdiğini belirtmiştir. Petrol stoklarının ise fazla olduğunu, bu nedenle petrol şirketlerinin zararının büyük olacağını dile getiren komisyon sözcüsü, mevcut petrol stoklarının tüketilebilmesi için petrol fiyatlarında indirimi öngören kanun tasarısının 1 ay sonra uygulanmasının daha faydalı olacağını savunmuştur¹⁰²⁶.

Her iki teklifin lehinde yapılan konuşmalardan sonra söz alan İsmet Bey, ticari hadiselerin katı surette tayin edilemeyeceğine bu nedenle ileriki günlerde farklı bir şekil alabileceğine işaret ederek kanunun yayınlandığı tarihten bir ay sonra yürürlüğe girmesi esasına itiraz ederek, bu sürenin uzun olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda transit şirketlerin, ellerinde yüksek fiyatlı mallar varken gümrükten yeni mal almayacaklarını, bunun da fiyatların 1 ay daha yüksek seyretmesine neden olacağını belirterek, sürenin 15 günle sınırlı olmasının daha doğru olacağını dikkat çekmiştir. Kanunun 1 Temmuz

¹⁰²⁵ TBMM ZC., D.V, İS.III , C. XIX, s. 297.

¹⁰²⁶ TBMM ZC., D.V, İS.III , C. XIX, s. 297 vd.

1937'den itibaren yürürlüğe girmesinin daha doğru olacağına işaret eden İsmet Bey, bu düşüncesini bir önergeyle Meclis'e sunmuştur¹⁰²⁷.

Yapılan görüşmeler neticesinde; İsmet Bey'in yukarıda belirttiğimiz teklifine rağmen, Manisa milletvekili Hüsnü Kitapçı'nın "kanunun yayınlandığı gün yürürlüğe girmesi" esasını öngören teklifi daha kapsamlı bulunarak kabul edilmiştir. Böylece kanunun uygulanması için hükümet tarafından belirlenen 30 günlük süre iptal edilmiştir¹⁰²⁸.

Kabul edilen bu kanunla birlikte, halkın yaşadığı iktisadi sıkıntılara çare olabilecek önemli bir adım atılmıştır.

10- Cumhuriyet Halk Partisi'nin Birinci Olağanüstü Büyük Kurultayı ve İsmet Bey:

Sıkı bir partili olan İsmet Bey, Atatürk'ün vefatından sonra düzenlenen Birinci Olağanüstü Büyük Kurultay'a katılarak, tüzükte yapılan değişiklikleri desteklemiş, yapmış olduğu konuşmada partiye olan bağlılığını ön plana çıkarmıştır.

İsmet Bey'in bu konuşmasına ve Birinci Olağanüstü Büyük Kurultaya geçmeden evvel, Halk fırkasının kuruluşundan 1938 yılına kadar geçen dönemde yapılan kurultaylar hakkında kısaca bilgi verelim:

Hatırlanacağı üzere Halk Fırkası, gerek ülkedeki gerekse I. TBMM'ndeki siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak kurulmuştu. Lozan Barış görüşmeleri esnasında Mustafa Kemal Paşa halkın bütün kesimlerini temsil edecek bir fırka kuracağını açıklamıştı. II. Dönem seçimlerinin yapılmasından hemen sonra 23 Ekim 1923 tarihinde Halk Fırkası resmen kurulmuş ve ARMHC'nin taşra örgütlerinin HF örgütlerine dönüşmesi sağlanmıştı.

Tüzükte her yıl toplanması öngörülen Büyük Kongre, ancak 1927'de toplanabilmiştir. Sivas Kongresi'ni I. Büyük Kongre olarak niteleyen Mustafa Kemal Paşa, II. Büyük Kongrede "Nutuk"u okumuştur. Bu kongrede ayrıca parti tüzüğünde fırkanın Cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi ve laik esaslara dayandığına vurgu yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın değişmez genel başkanlığı da bu kongrede kabul edilmiştir. Gündümlü çok partili yaşam denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından 1931 yılında toplanan III. Büyük Kongrede "Altı Ok" ilk defa parti tarafından kabul edilmiş ve yine ilk kez parti bir programa sahip olmuştur. Programda sınıf farklılıkları reddedilmiş, herhangi bir ideoloji yerine ülke ihtiyaçlarının esas alındığı belirtilmiştir. Devletçilik ilk kez tartışılmış, üye sayısının arttırılmasına yönelik düzenlemelere gidilmiştir. 1935 tarihli IV. Büyük Kurultay'ın kabul ettiği tüzükte parti üyeliği ve parti disiplinine özel bir önem verilmiş, ortak bir partililik bilincinin oluşturulması hedeflenmiş ve parti-devlet birliğini sağlamaya yönelik önemli adımlar atılmıştır. Partinin dayandığı düşünceler

¹⁰²⁷ TBMM ZC., D.V, İS.III , C. XIX, s. 301.

¹⁰²⁸ TBMM ZC., D.V, İS.III , C. XIX, s. 302.

Kemalizm olarak tanımlanmış ve yabancı ideolojiler eleştirilmiştir. Yapılan düzenlemeler doğrultusunda 1936 yılında parti-devlet birliği sağlanmış, 1937'de de partinin ilkeleri anayasaya konularak, devletin ilkeleri haline getirilmiştir¹⁰²⁹.

26 Aralık 1938'de 315 milletvekili ve vilayetlerden seçilmiş 216 delegenin katılımıyla toplanan¹⁰³⁰ Olağanüstü Büyük Kurultay'da Atatürk ebedi, İnönü ise değişmez genel başkan ilan edilerek şeflik sisteminin müesseseleştirilmesi girişimlerine parti belgelerinde resmiyet kazandırılmıştır. Genel Başkanlığa seçim yapılması gereken durumları düzenleyen hükümlerin tüzüğe ilave edildiği kurultayda, bir zorunluluk olmamasına rağmen Umumi İdare Heyeti istifa ettirilmiş ve yapılan seçimlerle İsmet İnönü'nün istediği isimlerin yönetimde yer alması sağlanmıştır¹⁰³¹.

A. İsmet (Eker) Bey Olağanüstü Büyük Kurultay'da konuşma yaparken
Ulus, 27 Aralık 1938.

Bu önemli değişikliklerin yapıldığı Kurultay'da söz alan hatipler bilhassa İsmet İnönü'yü öven, coşkulu konuşmalar yapmışlardır. Hakkı Kılıçoğlu, Şemseddin Günaltay ve Ali Saip Ursavaş'tan sonra söz alarak kürsüye gelen İsmet Eker, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu güne gelinceye kadar geçirdiği istihaleleri (değişimleri) saydıktan sonra, İsmet İnönü'nün değişmez genel başkan olarak teklif edilmesinin oldukça isabetli olduğuna dikkat çekmiştir:

"Muhterem arkadaşlar işte bu müessese ile başlayan bu mücadele ve inkılâp tarihimizin dahi kahramanı Atatürk'ün kıymetli arkadaşları arasında, daima yanında, harp cephelelerinde büyük bir feragat ve salâbetle (manevi kuvvet, sağlamlık) çalışan bu ordunun tarihi şerefine şehametli (zeka ve

¹⁰²⁹ Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, I. Baskı, Ankara 2002, s. 171-173.

¹⁰³⁰ **Ulus**, 27 Aralık 1938, s. 9.

¹⁰³¹ Tuncay Dursun, **a.g.e.**, s. 174.

akılla beraber olan cesaret, yiğitlik) zaferler kaydettiren İsmet İnönü gibi zekânın, azmü itimadın, vatanseverliğin timsali müşahhasını partimizin değişmez başkanlığına getirmek teklifi kanaatımca millet ve tarih nazarında takdire değer bir isabettir”.

İsmet Eker, konuşmasını İnönü'ye duyduğu güvene işaret ederek bitirmiştir: “...Milletin en temiz istidatlarını kullanarak kendisi gibi birçok devlet adamı yetiştireceğine devletin mukadderatını halkın şuurlu iradesine istinat ettirmekle Cumhuriyetimizin ebedileşmesi milletimizin refah ve saadete erişmesi gayesini güdeceğine hiç şüphe etmiyor ve bütün kuvvetimizle inanıyoruz. Kendisine büyük muvaffakiyetler diler, encümen mazbatasının müttefikan kabulünü yüksek heyetinizden rica eylerim”¹⁰³².

İsmet Bey yapmış olduğu bu konuşmayla, kurultay'da kabul edilen esasları ve bilhassa İsmet İnönü'nün “değişmez genel başkan” olarak kabulünü desteklediğini ortaya koymuştur.

11- Anıtkabir'in Yer Tespitinde İki Çorum Milletvekili:

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Milli Mücadeleye katılan, mücadelenin başarıyla neticelenmesi için büyük bir özveriyle çalışan ve Cumhuriyetin temellerinin atılmasında ve gelişmesinde vazife yapmış olan kadronun içerisinde faal bir rol oynayan İsmet Bey, Atatürk'ün vefatından sonra O'nun için yapılacak olan Anıtkabir'in yerinin tespiti için oluşturulan komisyonda da görev almıştır.

Atatürk mozolesine aid raporlar meclise verildi

Ebedî Şefin kabri için muvafık görülen hâkim mevkiler, dün ayrı ayrı tetkik edildi

Meclis azalarından müntehab 16 kişilik heyet Anıtkabir yerini tesbit için Çankayada

Ankara 6 (Telefonla) — Ebedî Şef Atatürk'ün mozolesinin yapılacağı mevki tespit etmek üzere teknik komisyon raporları Meclis Parti Grubuna verildi. Parti Grubu da bu raporların teklifini on beş kişilik bir komisyona havale etmiştir. Komisyon raporların teklifini bitirmek üzeredir. Dün bu raporlarda, ileri sürülen mevkiler gezilmiş, bu arada Çankayada köşkün sağ ve sol tarafındaki tepeleri, köşkün arkasına isabet eden saha ve Balyan Makbule'nin köşkünün arka cihetindeki saha görülmüştür. Bu mevkilerin ileri sürülen raporlarda birçok cihetlerden başkaca bu tepelerin Ankara ovasına ve Ankara'ya hâkim başkaca mevki olduğu kaydedilmektedir. Komisyon gene ayrı bir raporda teklif edilen Etnoğrafya Müzesinin bulunduğu mevki de görmüştür.

Atatürk'ün vefatının ardından onun kişiliğine uygun bir anıt mezar yaptırmak üzere harekete geçen Hükûmet, ilk önce Anıtkabir inşaatının yapılacağı yerin tespiti için özel bir komisyon oluşturmuştur. Bakanlık temsilcilerinin iştirakiyle teşekkül eden komisyon, ilk çalışmasını 6 Aralık 1938'de yaptı. Toplantıda, Anıtkabir konusunda yerli ve yabancı bilim adamlarının düşüncelerinden faydalanılması ve komisyon toplantılarına bu alanda ünlü kişilerin çağrılması kararlaştırıldı. Bu arada, o dönemde yurdumuzda çalışan Ankara'nın imar planını hazırlamış olan ünlü şehircilik

İsmet Bey ve Münir Bey'in de yer aldığı 16 kişilik Anıtkabir Komisyonu Çankaya'da
Cumhuriyet, 6 Ocak 1939

¹⁰³² **Ulus**, 27 Aralık 1938, s. 9.

uzmanı Prof. Jansen'e, Büyük Millet Meclisinin yeni binasının mimarı Prof. Holzmeister'e, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi binasının mimarı Prof. Taut'a ve Güzel Sanatlar Akademisi'nden Prof. Belling'e de başvuruldu.

İkinci toplantısını 16 Aralık 1938'de yapan komisyon, Anıtkabir için şu yerlerin uygun olabileceğini tespit etti: Çankaya, Etnografya Müzesi, Büyük Millet Meclisinin arkasındaki tepe (Kaba-tepe), Ankara Kalesi, Bakanlıklar (Milli Eğitim Bakanlığı için ayrılan arsa), Eski Ziraat Mektebi, Gençlik Parkı, Altındağ (Hıdırlık Tepe), Gazi Orman Çiftliği

Atatürk için yapılacak Anıtkabirin yerinin tespiti çalışmaları basında ve halk arasında derin ilgi uyandırmıştı. Konu gerçekten önemliydi ve çok titiz çalışmayı gerektiriyordu. Anıtkabir için ileri sürülen yerler arasında en çok benimsenen, Çankaya idi. Bu yeri önerenlerin düşünceleri şöyle özetlenebilir: Atatürk, uzun yıllar Çankaya'da oturmuştur. Çankaya O'nun anıları ile doludur. Burayı çok seven Atatürk; "Benim hatıralarımın yaşayacağı yer Çankaya" demiştir. Bu sözler bir vasiyet sayılmalıdır. Türk Milli Mücadelesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve daha sonraki inkılaplarımızın plan ve programları burada hazırlanmıştır. Bu nedenlerle Anıtkabir Çankaya'da yapılmalı, Atatürk'ün anıları canlı tutulmalıdır.

Bu öneri, birçok bilim adamı ve yazarlarca destekleniyordu ve Anıtkabir'in Çankaya'da yapılmasına karar verilmek üzereydi.

Bu arada Anıtkabir'in kurulacağı yerin kesin olarak tespiti için TBMM'de 16 milletvekilinden oluşan bir üst komisyon kuruldu. Bu komisyon; Ankara milletvekili Faliş Rıfıkı Atay, Antalya milletvekili Rasih Kaplan, Aydın milletvekili Mazhar Germen, Balıkesir milletvekili Süreyya Örgüevren, Bursa milletvekili Refet Canitez, Çorum milletvekili İsmet Eker, Çorum milletvekili Münir Çağlı, Denizli milletvekili Mazhar Müfit Kansu, Denizli milletvekili Necip Ali Küçükkağa, Erzurum milletvekili Nafi Atif Kansu, Erzurum milletvekili Saim Ali Dilemre, İstanbul milletvekili Salah Cimcoz, Seyhan milletvekili Ferit Celal Güven, Seyhan milletvekili Tevfik Tarhan ve Trabzon milletvekili Mithat Aydın'dan oluşuyordu. Komisyon, başkanlığa Münir Çağlı'ı, raportörlüğe Faliş Rıfıkı Atay, Süreyya Örgüevren ve Nafi Atif Kansu'yu, kâtip üyeliğe de Ferit Celal Güven'i seçerek ilk toplantısını 5 Ocak 1939 tarihinde yaptı ve Anıtkabir için önerilen 9 yerin özel komisyonca hazırlanan raporunu inceledi¹⁰³³.

Aynı gün TBMM'ye de sunulan raporlarda belirtilen yerler, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu 16 kişilik komisyon tarafından görülerek ayrı ayrı incelendi. Bu incelemelerde bilhassa Çankaya ve Etnografya müzesinin bulunduğu mevkiiler ön plana çıkmıştır¹⁰³⁴.

Komisyonun 17 Ocak 1939'da yaptığı son toplantıda, Anıtkabir'in ya Çankaya'da, ya da Etnografya Müzesi'nin bulunduğu yerde kurulmasına karar verilmek üzereyken, komisyon başkanı Münir Çağlı: "Teklif edilen yerleri inceleyiniz. Üye arkadaşlar başka yerler de arayabilirler" diyerek

¹⁰³³ <http://www.tsk.tr/anitkabir/index.html>, 29 Eylül 2010.

¹⁰³⁴ Cumhuriyet, 6 Ocak 1939, s. 1.;

kararın netleştirilmesini istedi. Milletvekilleri Rasattepe'ye çıkarak tepeyi değişik yönlerinden incelediler. Vardıkları sonuç olumluymdu. Aynı gün yapılan ikinci toplantıda, birçok üye söz alarak Rasattepe'nin Anıtkabir için uygun olduğu görüşünü bildirdiler. Fakat Çankaya üzerinde kararlı olanlar, düşüncelerinden vazgeçmiyorlardı. En son Süreyya Örgüven, Rasattepe'nin Anıtkabir için çok elverişli özelliklerini anlatarak sözlerini şöyle bağladı "Rasattepe'nin bunlardan başka bir özelliği daha vardır ki, hayali genişçe olan her kişiyi derin bir şekilde ilgilendirir sanırım. Rasattepe, bugünkü ve yarınki Ankara'nın genel görünüşüne göre, bir ucu Dikmen'de öteki ucu Etilik'te olan bir hilalin tam ortasında bir yıldız gibidir. Ankara hilalin gövdesidir. Anıtkabir'in burada yapılması kabul edilirse, şöyle bir durum ortaya çıkacaktır. Türkiye'nin başkenti olan Ankara şehri, kollarını açmış Atatürk'ü kucaklamış olacaktır. Atatürk'ü böylece bayrağımızdaki yarım ayın yıldızının ortasına yatırmış olacağız. Atatürk, bayrağımızla sembolik olarak birleşmiş olacaktır". Süreyya Örgüven'den sonra İçel Milletvekili Emin İnankur söz alarak bir anısını anlattı. Emin İnankur, Atatürk'ün çok sevdiği eski bir öğretmendi. Atatürk onu çok defa yanına alır, şehri birlikte gezerlerdi. Bir gezide yolları Rasattepe'ye düşmüştü. Atatürk şehri buradan seyrettikten sonra Emin İnankur'a dönmüş ve "Bu tepe ne güzel bir anıt yeri" demişti. Emin İnankur'un ve Süreyya Örgüven'in bu açıklamalarından sonra Anıtkabir'in Rasattepe'de yapılması oylamaya sunuldu. Sonuçta Anıtkabir'in Rasattepe'de yapılması büyük çoğunlukla kararlaştırıldı. Karar hükümete bildirildi ve Rasattepe'de kamulaştırma çalışmalarına 7 Temmuz 1939'da başlandı¹⁰³⁵. Yapılan çalışmalar neticesinde Anıtkabirin yapılacağı sahada bulunan 75 parça arazinin istimlak listesi yayınlandı¹⁰³⁶. Böylece Türk milletinin kalbinde müstesna bir yeri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün kabrinin yerinin tespiti tamamlanmıştır.

Bundan sonra, Atatürk'ü çeşitli yönleriyle simgelemesi istenen yapının tasarımı için uluslar arası bir yarışma açılmıştır. Yarışmaya katılan yerli yabancı 49 proje içinden Ord. Prof. Emin Onat ile Doç. Dr. Orhan Arda'nın, Alman Prof. J. Krüger'in ve İtalyan Prof. Arnaldo Feschini'nin projeleri birinciliğe değer bulunmuştur. Sonuçta Emin Onat ile Orhan Arda'nın ortak projelerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu çalışmaların ardından yapımına 1944'te başlanılan Anıtkabir'in inşası 1953'te tamamlanarak, 10 Kasım 1953'te devlet büyükleri, Atatürk'ün çalışma arkadaşları, milletvekilleri ve halktan oluşan 40.000 kişinin katılımıyla resmi açılışı yapılmıştır¹⁰³⁷.

12- Diğer Çalışmaları:

İsmet Bey'in 5. TBMM Faaliyetleri bu kadarla sınırlı değildir. Bunların dışında da birçok konuda usule dair söz alarak açıklamalarda bulunmuş ve

¹⁰³⁵ **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1939, s. 1.; <http://www.tsk.tr/anitkabir/index.html>, 29 Eylül 2010.

¹⁰³⁶ **Ulus**, 9 Eylül 1939, s. 1.

¹⁰³⁷ **Cumhuriyet'in 75 Yılı**, Yapı Kredi Yayınları, Mas Matbaacılık, C.I, İstanbul 1998, s. 367.

meselelerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Kanun tasarılarının Anayasa'ya uygun olarak yasalaşması ve diğer kanunlarla uyumlu olabilmesi için metninde geçen bazı kelimelerin düzeltilmesine yönelik son derece önemli müdahalelerde bulunmuştur. Bazen de tecrübesini ortaya koyarak yaptığı kısa açıklamalarla Meclis'i aydınlatmıştır. Bu başlık altında, bu konuları ve hangi tarihte Meclis'te görüşüldüklerini vermekle yetineceğiz:

1- Bozdoğan kazası malmüdürü Kemal Bey hakkında Dilekçe Komisyonu mazbatasası(8 Nisan 1935)

2- İstanbul ve İzmir Liman İşleri Genel Müdürlükleri'nin 1935 yılı bütçeleri, Havayolları Devlet İşletme İdaresi'nin teşkilat kanunu ve 1935 yılı bütçesi, Kazanç Vergisi Kanunu(30 Mayıs 1935)

3- Kazanç Vergisi Kanunu(23 Mayıs 1935)

4- 4 Ekim 1926 yılına kadar teşekkül eden Vakıfların işleyişini, idare ve kontrol organlarıyla bunların vazifelerini düzenleyen kanun(3 Haziran 1935)

5- Mebusların emekliliğine dair kanun tasarısı(3 Şubat 1936)

6- Memurlar Kanunu(5 Şubat 1936)

7- Bütçe Görüşmeleri ile İş Kanunu hakkında(6 Haziran 1936)

8- İskân Kanunu(13 Kasım 1936)

9- Muamele Vergisi Kanunu, Vakıf memba sularıyla orman ve zeytinliklerin işletilmesi için Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne sermaye verilmesine dair kanun(12 Haziran 1937)

10- Orman Kanunu(1 Şubat 1937)

12- Mübadele ve teffiz işlerinin kati tasfiyesi ve intacı hakkındaki 1771 sayılı kanuna ek kanun tasarısı ve İçişleri, Sağlık ve Sosyal Yardım, Maliye ve Bütçe Komisyonları mazbataları(5 Mayıs 1938)

13- TBMM memurlarının teşkilâtı hakkında kanun, Mübadele ve ihale işleri hakkında kanun(23 Aralık 1938)

ALTINCI BÖLÜM

İSMET BEY'İN ALTINCI TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ

A- TBMM'İNİN 6. DEVRE SEÇİMLERİ:

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra yapılan "6. Devre TBMM Seçimleri" için belirlenen adaylar, İsmet İnönü tarafından şu sözlerle kamuoyuna duyurmuştu: "Kati namzedleri yüksek reyinize arzederken vatanın mukadderatına 4 sene müddetle hâkim olacak meb'uslar üzerinde milletimizin itimadını azami derecede toplayabilmiş olduğumuzun kanaatindeyiz"¹⁰³⁸.

Bu sözlerle ilan edilen seçimlerde ülke nüfusundaki değişime paralel olarak seçilecek milletvekili sayısı 422 olarak belirlenmiş olup Çorum'un milletvekili sayısı 8 olarak tespit edilmiştir¹⁰³⁹. Eski milletvekillerinden 100 kadarının yeniden aday gösterilmediği listede İsmet Bey Çorum'dan aday gösterilmişti¹⁰⁴⁰. 26 Mart 1939'da yapılan milletvekili seçiminin neticesi, "Yurdun her tarafında Halk Partisi namzedleri ittifakla intihab edildiler" sözleriyle ertesi gün basına yansımıştı¹⁰⁴¹. İsmet Bey, seçime katılan 741 ikinci seçmenin oyunu alarak Çorum milletvekili seçilmiş, mazbatası 10 Nisan 1939 tarihli Meclis oturumunda onaylanmıştır¹⁰⁴².

Meclis'in 3 Nisan 1939 tarihli oturumunda yapılan ve milletvekillerinin hangi komisyonda görev alacaklarını belirleyen seçimde İsmet Bey, Gümrük ve İhisarlar Komisyonu başkanlığına seçilmiştir¹⁰⁴³. Dönem içerisinde boşalan Bütçe Komisyonu başkanlığını da yürüten İsmet Bey, geçmiş dönemlerdeki tecrübesini ortaya koyarak komisyon çalışmalarını dönem sonuna kadar başarıyla idare etmiştir. Yoğun ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu dönemde 42 ayrı konu hakkında komisyon mazbatalarının hazırlanması çalışmalarına başkanlık eden, kanun tasarılarının Meclis'te müzakeresi sırasında söz alarak konuşmalar yapan İsmet Bey'in Meclis'te oldukça etkin bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Bütçe Komisyonu'ndaki çalışmaları dışında, mecliste görüşülen diğer meseleler hakkında da söz alarak değerlendirmeler yapmış, kanun tekliflerinin usule uygun olarak yasalaşmasında etkili olmuştur.

---

¹⁰³⁸ **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939, s. 1.

¹⁰³⁹ **Çorum**, 14 Şubat 1939, s. 1.

¹⁰⁴⁰ **Cumhuriyet**, 25 Mart 1939, s. 1 vd. Bu seçimde Çorum'un aday sayısı 8'e çıkmıştır: Dr. Mustafa Cantekin, Eyüp Sabri Akgül, İsmail Kemal Alpsar, İsmet Eker, Münir Çağlı, Şakir Baran, Süleyman Köstekçioğlu ve Nuri Kayaalp.

¹⁰⁴¹ **Cumhuriyet**, 27 Mart 1939, s. 1.

¹⁰⁴² **TBMM Sicil Arşivi**, No: 103. İsmet Bey'in seçim mazbatası için bkz. **Ek: 8**.

¹⁰⁴³ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. I, C. I, s. 8.; **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1939, s. 1-4.

B- TBMM'İNİN 6. DEVRE FAALİYETLERİ:

İsmet Bey'in II. Dünya Savaşı'nın ilk yarısını kapsayan 6. Devre TBMM faaliyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Atatürk'ün ölümüyle birlikte devletin tepe yönetiminde gerçekleşen değişimi ve bu değişimin sonuçlarını izah ederek, Meclis'in bu devresinde hangi konularda çalışmalar yapıldığını ana hatlarıyla ortaya koymayı faydalı buluyoruz.

1- İç Politikadaki Gelişmeler¹⁰⁴⁴:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde ebediyete intikalinden 1 gün sonra, TBMM, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü'yü seçmiştir.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi, Türk siyasi hayatında köklü değişikliklere sahne olmuştur. 11 Kasım günü yapılan Meclis gurubu toplantısında Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi mutadın hilafına aday göstermemiş, milletvekillerinin özgür iradesi ile Cumhurbaşkanı adayı olarak belirlenmişti. İsmet İnönü'nün tek aday olarak ortaya çıktığı bu seçimin ardından, TBMM'nin toplantısında da İnönü oybirliğini sağlayarak Cumhurbaşkanı olmuştur.

a- Siyasi ve İdari Değişiklikler:

Aynı gün yemin ederek göreve başlayan İnönü, usulen istifasını sunan Celal Bayar'ı yeniden görevlendirmekle birlikte Parti ve hükümette kontrolü sağlayacak adımları da ihmal etmemiştir. Nitekim son dönemlerdeki muhalefetleri dolayısıyla eski İçişleri ve Dışişleri bakanlarının yer almadığı hükümete Refik Saydam İçişleri Bakanı olarak girmiş, ancak 1937 uygulamasının aksine parti genel sekreteri yapılmamıştır. Parti yönetimine damga vurmak üzere gerçekleştirilen köklü değişiklik ise döneme adını verecek mahiyetteydi. 26 Aralıkta Parti Genel Başkanını seçmek için toplanan Olağanüstü Kurultay'da Genel başkan seçilmesinin yanı sıra İnönü'ye Milli Şef unvanı verilmiştir. Gerçekten de parti tüzüğü'nün 3. maddesinde yapılan değişiklik ile Atatürk "Ebedi Şef", İnönü ise "Milli Şef ve değişmez genel başkan" olarak ilan edilmiştir. "Milli hayatın uyanık başı", "maddi ve manevi cepheleriyle milli hayatı bir bütün olarak temsil eden, sürükleyen" sıfatlarıyla tarif edilen "Milli Şef" in dört yılda bir yapılan seçimle belirlenmesinin onun otoritesine zarar vereceği düşüncesi değişiklik gerekçesi olarak gösterilmiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü 25 Ocak 1939 tarihinde istifa eden Celal Bayar'ın yerine Refik Saydam'ı Başbakanlığa getirmiş, 26 Ocak'ta ise seçim kararı alınmıştır. Yeni Meclis 1/3 oranında yenilenmiştir. Aynı zamanda

---

¹⁰⁴⁴ Bu başlık ve alt başlıklar şu kaynaktan özetlenmiştir: Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ATAM, İçinde, Ankara 2004, C.II, s. 519-529.

Atatürk döneminde çeşitli vesilelerle siyaset dışı kalan İstiklal Harbi'nin önde gelen şahsiyetleri(Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın vb.) parti üyeliğine ve Meclis'e alınmışlardır. 29 Mayıs 1939 tarihinde toplanan 5. Olağan Kurultayda da daha önce gerçekleştirilen parti devlet bütünleşmesinden vazgeçilmiş, parti çalışmalarını kontrol etmek amacıyla bir "Müstakil Grup" kurulması karara bağlanmıştır.

Bu arada 30 Haziran 1939 tarihinde Hatay'ın Türkiye'ye katıldığına işaret etmeliyiz. Dönemin en sevinçli olaylarının başında gelen bu katılım için Atatürk hayatının son yıllarında yoğun çaba göstermişti. Vefat ettiği zaman katılım işi sadece zamana kalmış bir mahiyette idi.

Bir diğer olay ise 1939-1945 yılları arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı'dır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve temel politikasını "Yurtta Barış Dünyada Barış" ilkesine dayandıran Atatürk ve onu takiben İsmet İnönü millet için her yönden yıkıcı etkileri kaçınılmaz olacak bu savaşa, son günlerine kadar girmedir. 1939 yılı içerisinde gerçekleştirilen siyasi antlaşmalar ile yönünü Batıya çevirdiğini açıkça ortaya koymuş olmasına rağmen Türkiye, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere müttefiklerinin savaşa girmesi için yaptıkları baskılara karşı büyük bir diplomatik maharet ile direnmişti. Bununla birlikte Türkiye'nin iç ve dış politikaları sınırları dışında cereyan eden savaştan doğrudan etkilenmekten kurtulamamıştır.

b- Savaş Dönemi'nde Ekonomik Politikalar:

Bu dönemin başlıca etkinliklerini, Köy Enstitüleri'nin kurulup yaygınlaştırılması, Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi ekonomik mahiyetteki uygulamaların yanı sıra entelektüel yaklaşım olarak totaliter düşünce taraftarlarına karşı yoğun bir muhalefet oluşturmaktadır.

18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen Millî Korunma Kanunu, devletin II. Dünya Savaşı'na girme ihtimaline karşı ekonomik yapıyı savaşın olağanüstü şartlarına göre düzenlemek için hükûmete çok geniş yetkiler vermektedir. Kısaca ifade edecek olursak: Savaş gereksinimleri ile doğrudan ilgili olan sanayi ve maden sektöründe hangi ürünün ne miktarda üretileceğine karar vermenin yanı sıra hedeflerin gerçekleşmesi için bir takım zorlamaları da yaptırabilirdi. Tarımda hangi ürünün ne miktarda üretileceğini belirler, ekilmeyen büyük arazilerin bedelini ödeyerek işletmeye açabilirdi. Hükûmet dış ticareti ve dolayısıyla fiyatları da kontrol etme yetkisine sahip olarak karaborsayı önlemeyi hedefliyordu. Bütün bunları yaparken hem tarımda hem de sanayide çalışanların iş hayatlarını düzenlemekteydi. Ücretli çalışma mecburiyeti, hafta tatilinin iptali, tarım alanında, başka işletmelerde de ücretli çalıştırma gibi yaptırımlar hükûmetin yetkisi dâhilinde olan hususlardan bazılarıydı. Mevcut şartları şahsi çıkarları için istismar edenlerin hapis, para ve sürgün cezalarına çarptırılmalarına karşın halkın durumunu iyileştirecek somut gelişmeler görülmediği gibi, Başbakan Refik Saydam, mevcut teşkilatın memleketin ihtiyacını karşılayacak şekilde

baştanbaşa değiştirilmesi gerektiğini ifade edecek hale gelmiştir. Refik Saydam hükûmetinin sıkı kontrollerine karşın nispeten az yükselen fiyatlar ve karaborsa, onu takiben Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu hükûmetinin denetim ve müdahaleleri hafifletmesi üzerine hızlı yükselmiştir.

Dönem içerisinde kabul edilen bir diğer kanun ise Varlık Vergisi Kanunu'dur. Gerek şehirlerde ticaret ve sanayi erbabı ve ithalatçılar, gerekse köylerde büyük toprak sahipleri mevcut şartları istismar ederek büyük kazançlar sağlamışlardır. Enflasyon baskısıyla gittikçe artan savunma harcamalarını karşılamakta zorlandığı sıralarda her kesime varlık vergileri koyan devlet, ticaret ve sanayi kesimi için de "Varlık Vergisi" adı altında bir vergi koymuştur. Kanun; savaş dönemine has iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançlarıyla uyumlu vergi vermeyenleri hedef alıyordu. Kanuna göre, büyük çiftçiler, yıllık net geliri 2500 liradan fazla olan gayrimenkulü bulunanlar, vergiye esas kıymeti 5000 liradan fazla olan arsaların sahipleri, kazanç ver buhran vergileri mükellefleri, meslekleri olmadığı halde ticari işlemlerde aracılık yaparak komisyon alanlar, bu vergiye tabi idiler. Mükelleflerin vergi miktarını belirleyecek komisyon, mahalli mülki amirin başkanlığında, mal müdürü, ticaret odaları ve belediyelerin kendi üyeleri arasından seçilecek ikişer üyeden meydana gelecek ve kararlarına itiraz edilemeyecekti. 15 gün içinde vergisini ödemeyenlere bedelli çalışma mecburiyeti getirilmişti. Söz konusu mükellefler içerisinde büyük oranda gayrimüslim yer aldığı için bu kanundan en çok etkilenen de onlar olmuşlardır. Kanunla hedeflenen gelir sağlanamamış, ödemeler toplamın % 74'üne ancak ulaşmıştı. Yakın tarihimizin en çok tartışılan konularından birisi olan Varlık Vergisi, TBMM'nin 7. Devresi'nde yürürlükten kaldırılmış, verginin tahsil olunamayan kısmı silinmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında karşılanması lazım gelen külfetli savunma harcamalarının bütün millet arasında ahenkli bir dağılımı düşünüldüğü için maliyet fiyatlarının birkaç katı artan toprak mahsullerinden de vergi alınmasında zaruret görülmüştür. Hükûmetin belli fiyattan aldığı ürünlerden % 8, diğer ürünlerde % 12 oranında para ve mal olarak alınacak vergilerde hedefler ancak % 50 oranında tutturulurken, tarım kesiminin özellikle büyük işletme sahiplerinin tepkisini çekmiştir. Hatta 1944 yılında oranlar genel olarak % 10'a çıkarılınca bunun "ne kadar saklanırsa saklansın eski aşar vergisi" olduğu TBMM'de milletvekillerince ifade olunmuştur.

Savaş döneminde Milli Şef İnönü'nün en çok değer verdiği projelerin başında ise Köy Enstitüleri gelmektedir. 17 Nisan 1940 tarihinde kanunlaşan tasarı, önemli ölçüde milletvekilinin oylamaya katılmayarak muhalefet etmesine neden olmuştu. Kırsal alanda gençlerin, köy ve tarımla iç içe geçen bir eğitimden sonra öğretmen olarak köyün hizmetine verilmesini öngören bu fikir, 1930'lu yılların başından itibaren çeşitli zeminlerde dile getirilmiştir. Tasarının savunucularından olan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, projeden beklentilerini: "Bizim arzumuz, köyün içerisinde bilgili, sağlıklı, memleketine bağlı ve üretici vatandaş yetiştirmektir" diyerek izah ederken enstitülerden mezun olanların yeni bir sınıfın hazırlayıcıları olacağı

düşüncesine katılmadığını ortaya koymuştur. Projenin en inandırıcı ve ısrarlı savunucusu İsmail Hakkı Tonguç ise hedefin köylerin geliştirilmesi olduğunu, bu sayede “hiçbir kuvvetin köylüyü, kendi hesabına ve insafsızca istismar etmemesinin, köyün sakinlerine köle ve uşak muamelesi yapılmamasının, köylülerin şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline getirememesinin” sağlanacağına inanmaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında İnönü'nün ısrarlı takibi ile 20 yerde açılan okulların yükünü köylüler çekmekte, bu durum zaten imkânsızlıklar içindeki köylüde tepki oluşturmaktaydı. Dersler teorik ve daha çok uygulamalı olarak gerçekleştiriliyordu. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte okullar bir duraklama devresine girmiş, daha sonra Demokrat Parti iktidarında kapatılmıştır.

C- Savaş Dönemi'nin Sosyal Politikaları:

Laiklik hususunda önceki döneme oranla çok daha radikal uygulamalar gündeme gelmiştir. Nitekim 1940 yılında Halkevleri Kütüphanelerine dini içerikli ve Türk İnkılâbının ideolojisine uymayan yayınların girmesi yasaklanırken, 1942 yılında gazetelerde dini içerikli yazı dizilerinin yayınlanması kontrol altına alınmıştı. Savaş dönemi uygulamaları sonunda Partinin halk ile olan bağlantısının önemli ölçüde koptuğu, partinin bürokratik niteliğinin çok belirgin biçimde ön plana çıkmaya başladığı görülmüştür.

Tarım alanındaki vergilerin artırılması ve yaygınlaştırılması büyük şehirlerde yaşanan ekmek sıkıntılarını gidermeye yetmediği için 13 Ocak 1942 tarihinden itibaren ekmek karneyle dağıtılmak zorunda kalınmıştır.

Söz konusu savaş döneminde halkın temel ihtiyaç maddelerinin % 400 civarında arttığı göz önüne alındığında, dar gelirliliğin çektiği sıkıntının ekmek ile sınırlı kalamayacağı ortadadır. Nitekim et, un, şeker ve Sümerbank ürünleri de karneye bağlı olarak dağıtılmıştır.

Savaş döneminde 1 milyona yakın asker silâh altına alınarak her an değişebilecek savaş dengelerine karşı hazırlıklı olunmak hedeflenirken, bütçenin ortalama % 55'i milli savunma harcamalarına ayrılmak zorunda kalınmıştır. Hükümet bu harcamalara karşılık olarak kullanmak üzere Müdafaa-i Milli tahvilleri çıkarmak yoluna gitmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise mevcut durumu ve rahatsızlığını 1 Kasım 1942 tarihli Meclisi açış konuşmasında, “şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... Büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız” sözleriyle ifade etmekteydi. Bu durumun sosyal patlamalara neden olmasından endişe eden yetkililerin bilhassa memuru enflasyona ezdirmemek için çeşitli tedbirler aldıkları görülmektedir. Temel ihtiyaç maddelerinin maliyet fiyatları üzerinden dağıtılması, aylıklara belli

aralıklarla zam yapılması yanında, 1942-1943 yıllarında birer maaş ikramiye, ayakkabı ve elbiselik kumaş gibi yardımlar yapılmıştır.

2- Dış Politikadaki Gelişmeler:

Altıncı Devre TBMM faaliyetlerinin başladığı günlerde Dünya yeni bir savaşın eşiğine gelmiş bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmalar, bunlara bağlı politikalar ve gerçekçi olmayan hatalı uygulamalar, dünyayı adım adım yeni bir savaş felaketine sürüklemiş ve nihayet, 3 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'yı işgal etmeye başlaması ve bunun üzerine İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı fiilen başladı. Aralık 1941'de, Japonya'nın Pearl Harbour'daki ABD donanmasına yaptığı hava saldırısı ile Amerika Birleşik Devletleri de savaşa katılmış oldu.

Üç kıtayı kana bulayan, gerisinde büyük acılar, yıkımlar ve kinler bırakan bu savaş sırasında Türk dış politikasının önemli unsurlarını gözden geçirmek, dönemin faaliyetlerini daha anlaşılır kılacaktır.

Avrupa'nın yeni bir savaşa doğru hızla yaklaştığını gösteren gelişmeler karşısında, Türk dış politikasının temel hedefi, "Türkiye'yi olası bir savaşın dışında tutmak, ülkeyi bu badireden mümkün olduğunca az kayıpla çıkaracak ikili ya da çoklu uluslar arası düzenlemeleri yapmak" olarak belirlenmiştir. Bu hedefi gerçekleştirecek politikalar kapsamında öncelikle dikkate alınması gereken aktörlerin; İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve İtalya olduğu görülmektedir.

Almanya ve İtalya'nın saldırgan politikaları ile öne çıkmaya başladığı ve savaşa giderek yaklaştığı süreçte, İngiltere ve Fransa ile imzalanan bildirgelerle Türkiye "Barış Cephesi"ne bağlanmış oluyordu. Başlangıçta Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına da uygun görünen ve desteklenen bu uzlaşma bildirgeleri daha sonraki gelişmeler sonucu bu ülke için cazibesini kaybedecek, Sovyet-Alman yakınlaşması sürecinde Sovyetler'in tavırlarının değiştiği görülecektir. Nitekim Türk-Sovyet Antlaşması görüşmelerinde "Boğazların ortak savunulması için ayrı sözleşme yapılması ve Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılarak Rus donanması için sınırsız geçiş olanağı sağlanması" gibi talepler Türkiye tarafından olumlu karşılanınca, Rusya'nın söz konusu antlaşmalara bakışı da olumsuz hale dönüşmüştür. Öte yandan, İngiltere ve Fransa ile imzalanan bildirgeler kuşkusuz İtalya ve bilhassa Almanya'yı da endişelendirmiştir.

Sonuçta bu bildirgeler, 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakı olarak imzalandı. Bu ittifakın içerdiği maddelerin, Türkiye'nin yaklaşan savaşla ilgili kaygılarını önemli ölçüde giderici nitelikte olduğu söylenebilirdi. Bununla beraber, söz konusu antlaşma ile Türkiye'ye vaat edilen silah ve askeri malzeme, gereken zamanda verilememiştir.

Öte taraftan Fransa, daha savaşın birinci yılı dolmadan, Haziran 1940'ta, yenildiğini kabul ederek savaştan çekiliyor ve İngiltere'yi yalnız başına bırakıyordu.

Türkiye'nin savaş dışı kalması, bu gelişmeler karşısında da büyük stratejik önemini sürdürmekte ve doğru bir politika olduğunu kanıtlamakta idi. Türkiye'nin şu ya da bu tarafta savaşa girmesi halinde, savaşın Ortadoğu'ya yayılması kaçınılmaz olacaktı. Çünkü Türkiye'nin Almanya'ya geçit vermesi veya karşı cephede yer alarak yenilmesi halinde; Suriye ve Süveyş Alman tehdidine maruz kalabilir, Irak ve İran petrolleri ile birlikte bütün Arap Yarımadası ve İran Körfezi Alman işgali altına girebilirdi. Bu durum kuşkusuz savaşın daha uzun süre devam etmesi ve neden olduğu yıkımların da o ölçüde artması anlamına gelebilirdi.

Bu gelişmeleri yakından izleyenler, Türkiye'nin savaş dışı kalma kararına karşın, Almanya'nın Türkiye'yi kendi tarafında savaşa sokmak için uyguladığı baskıları ve başvurduğu diplomatik oyunları yakından görmekteydi.

Türkiye'nin savaş dışı kalma çabasının önde gelen gerekçelerinden biri de, kuzeydeki büyük komşusunu kışkırtmaktan olabildiğince kaçınmaktır.

Bu süreçte Türkiye ile Yunanistan, Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı içinde birbirine karşı yükümlülükler taşımaktaydı. Bu yükümlülüklerine bağlı olan Türkiye, savaş sırasında verdiği nota ile Yunanistan'a saldırması halinde ittifak gereğini yerine getireceği konusunda Bulgaristan'ı uyarılmıştır. Böylece Türkiye, güvenilir bir müttefik olduğunu gösterirken, Yunanistan'ın kuzey hudutlarından çektiği kuvvetlerle İtalyan saldırısına karşı koymasına da katkıda bulunmuştur.

Yine bu süreçte görüyoruz ki, Türkiye üzerindeki pazarlıklar, tartışmalar ve politik manevralar savaşın sonuna kadar devam etmiş, tüm çabalara karşın Türkiye, savaş felaketinin dışında kalmayı başarmıştır.

Savaşın üçüncü yılından itibaren, İngiltere başta olmak üzere müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabalarının arttığını görüyoruz. Bu amaçla birbirini izleyen konferanslar tertipleniyor, bunların çoğunda Türkiye temsil edilmediği halde, savaşa girmesinin zorunluluğu ifade ediliyor, bazen tehditler içeren ifadelerle politik baskılar uygulanmaya çalışılıyordu. Bu kapsamda sayılabilecek; 8 Kasım 1942 tarihli Adana Konferansı, TBMM'nin 6. Devresi'nde gerçekleşmiştir¹⁰⁴⁵.

C- İSMET BEY'İN 6. DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:

1- Türk Şarapçılığının Geliştirilmesine Yönelik Bir Adım: Türkiye'nin Uluslararası Şarap Ofisine Katılması:

TBMM'nin 11 Aralık 1939 tarihli oturumunda, Türkiye'nin Paris merkezli Uluslararası Şarap Ofisi'ne katılmasını öngören bir kanun tasarısı gündeme alınmıştır. Gümrük ve Tekeller Bakanlığı'nca hazırlanarak

---

¹⁰⁴⁵ Edip Başer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan XXI. Yüzyıla Türkiye", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, İçinde, Ed.: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 338-341.

Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclis'e sunulan ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu ile Hariciye, İktisat ve Ziraat Komisyonları tarafından hazırlanan mazbatalarla desteklenen kanun tasarısının gerekçesi şöyledir:

Şarap üretiminin kalite bakımından yükseltilmesi, sürümünün arttırılması, üretici ve tüketici memleketler arasında rabıta tesisi ve karşılıklı menfaatlerin korunmasını mümkün kılacak tedbirlerin alınması, bağıcılığın himayesi, bağıcılık ve şarapçılığa ait beynelmilel eserlerin basım ve yayınlanması, uluslararası şarap piyasasının ıslahını temin edecek anlaşmalar akdini teşvik gibi maksatlarla 1924 yılında Paris'te Beynelmillel Şarap Ofisi kurulmuştur. Bu ofise iştirak için zaman zaman teklifler alındı. Ofise iltihak yurdumuzda şarapçılığın ıslahı ve uluslararası şarapçılık muhitleriyle temas bakımlarından faydalı görülmüştür.

Bu gerekçeyle meclise sunulan kanun tasarısı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu, hükûmet'in teklifinde geçen mukavele tabiri yerine uzlaşma tabirini koymuştur(kanun bu şekilde kabul edilmiştir). Konu hakkında söz alan İsmet Bey, "...Biz Hükûmete mezuniyet veriyoruz; Hükûmet bu şartları, bu vazife ve salâhiyetleri tedkik edecek, faydalı bulursa iltihak edecek, bulmazsa etmiyecek. Hattâ mukavelede, iltihaktan sonra dahi çekilme salâhiyeti vardır. Ofisin, birinci maddede görülen vazifeleri, görüyoruz ki, bizim memleketteki şarabcılık için nafi(faydalı, karlı) olacak bir takım vaziyetleri ihtiva etmektedir. Bunu tecrübe edeceğiz. Faydalı bulursak devam edeceğiz, faydalı bulmazsak çekileceğiz..." şeklindeki sözleriyle, Türkiye'nin bu ofise dahil olmasının ekonomik getirileri olacağından bahisle kanun tasarısının kabulünü istemiştir. İsmet Bey'den sonra söz alan Gümrük ve Tekeller Bakanı Trabzon milletvekili Raif Karadeniz de, "...Biz bu ofise girmekle haricî şarab piyasasının şeklini öğrenmek ve sonra bu piyasalar hakkmda malûmat almak ve şarabı bu suretle ıslah edebilmek için bu ilmî komisyonun mesaisinden faydalanmak niyetindeyiz..." diyerek, tasarının ülkenin yararına olacağını belirtmiştir.

Şarapçılığın geliştirilmesinin alkolizm açısından iyi bir şey olmadığı şeklindeki eleştirilere de cevap veren Bakan Raif Karadeniz, "...Biz hiç bir zaman alkolü çoğaltmak niyetinde değiliz. Herkes alkol alsın, istihlâk etsin ve içsin demiyoruz. Bilâkis halkın sıhhatini korumak için yüksek dereceli alkolden bunları kurtarmaya çalışıyoruz. Fakat derhal bunu menetmek, katiyen bunun içilmesine müsaade etmemek birçok tecrübelerle sabit oldu ki müsmir (faydalı) olmuyor. O halde tedricen ve kendiliğinden halkı daha düşük dereceli içkilere meylettirmek suretile ve bir tedric yoluyla alkol ibtilâsından halkı kurtarmak tasavvurundayız. Bu noktayı bilhassa yüksek huzurunuzda tebarüz ettirmek istedim" diyerek kanunun kabulü için Meclis'ten destek istemiştir.

Bu açıklamadan sonra oylanana kanun tasarısı kabulüyle, Hükûmet'e, Merkezi Paris'te olmak üzere Beynelmillel Şarab ofisi teşkiline dair İspanya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lüksenburg, Portekiz ve Tunus

Hükümetleri tarafından imzalanmış olan 29 Kasım 1924 tarihli uzlaşmaya katılma yetkisi verilmiştir¹⁰⁴⁶.

Böylece, Türk bağcılık sektörünün gelişmesini, yerli üzümlerin şarap yapılarak değerlendirilmesini, dünya piyasalarında yer tutarak ihraç mallarımız arasına katılmasını ve aynı zamanda Türk şarapçılığının bu yolda ileri giden memleketlerin tekniğinden istifadesini sağlayacak bir adım atılmıştır.

2- Emeklilik Maaşları Hakkında Bir Kanun:

TBMM'nin 28 Haziran 1939 tarihli oturumunda; Devlet sermayesiyle kurulmuş olan müesseselerin ve sermayesi devlet tarafından ödenmiş milli bankaların (İş Bankası, Ziraat Bankası, Emlak Bankası, Merkez Bankası vs.) memurlarına verilebilecek emeklilik maaşları hakkında bir kanun tasarısı görüşülmüştür¹⁰⁴⁷.

Tasarı hakkında söz alan milletvekillerinin açıklamaları incelendiğinde; 2 farklı görüşün ortaya çıktığını görmekteyiz: Birincisi; emeklilik maaşı miktarlarının ilgili kurumların yönetim organları tarafından, ikincisi ise; maaş miktarlarının merkezi hükümet tarafından belirlenmesini öngören görüştür.

İkinci görüşü destekleyen İsmet Bey, emekli maaşının miktarlarının belirlenmesinde yetkinin müesseselere bırakılmasına, şu sözlerle karşı çıkmıştır: "...Arkadaşlar, müesseseyi idare edenler de insanlardır, iyileri de bulunur, fenaları da. Beşeriyette en çok kuvvet sahibi arzu ve nüfuzdur, bazıları aşağı bazıları yukarı yapacak. Bu heyeti umumiyesinde memnuniyeti doğurmaz. Ancak kanun çerçevesi dâhilinde tahdid edilmiş olurda, müessese içerisinde temin edilen hakkı vermeye müesseseler mecbur olursa o vakit daha ziyade müstekir bir adalet temin edilmiş olur...". Konuşmasının devamında; bu müesseselerden emekli olacaklara verilecek emeklilik maaş miktarları hususunda kurumların serbest bırakılmalarının çeşitli suiistimallere neden olabileceğine işaret eden İsmet Bey, kanunun Bütçe komisyonunun belirlediği rakamlar dâhilinde kabulünde ısrarcı olmuştur¹⁰⁴⁸.

Görüşmeler sonunda yapılan oylama neticesinde; İsmet Bey'in de savunduğu ikinci görüş kabul edilerek, bu müesseselerde çalışanlara verilecek emeklilik aylıklarının 14 derece üzerinden belirlenmesi esası kabul edilmiştir¹⁰⁴⁹.

İsmet Bey, devlete ait çeşitli teşekküllerden ve bankalardan emekli olanların emeklilik maaşlarının belirli bir sisteme bağlanmasını öngören bu kanun tasarısının 17. maddesi hakkında da açıklamalarda bulunarak bir

¹⁰⁴⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. I, C. VII, s. 40-44.

¹⁰⁴⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. Fevkalade İçtima, C. III, s. 378.

¹⁰⁴⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. Fevkalade İçtima, C. III, s. 387-393.

¹⁰⁴⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. Fevkalade İçtima, C. III, s. 394.

düzeltilme önergesi vermiştir. 17. madde, daha önce geçici tazminat alanların bu tazminatlarının kaldırılmasını öngörmektedir. Verilmiş hakların geri alınmasının olumsuz neticeler doğuracağını ve doğru olmayacağını ifade eden İsmet Bey, TBMM'ye sunduğu düzeltme önergesiyle; mevcut tazminatların verilmesini ancak tazminat almayanlara bundan sonra tazminat verilmemesini teklif etmiştir. 17. madde, İsmet Bey'in önerisi doğrultusunda kabul edilmiştir¹⁰⁵⁰.

3- Savaşın Mali Zorluklarına Karşı Çözüm Arayışları:

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı Eylül 1939'dan savaşın bittiği 1945 yılına kadar geçen dönem içinde savaşa girmemiştir. Ancak Türk Hükûmeti, savaş başlayınca 1 milyon genç insanı silâh altına almıştır. Bu nedenle ekonomi, artan askeri harcamaların yükü altında ezilmiş ve gerilemiştir¹⁰⁵¹. Artan milli savunma harcamalarını karşılamak isteyen Hükûmet, savaş boyunca gerekli görülen alanlarda çeşitli tedbirler almıştır.

a- Milli Savunma Bütçesinin Arttırılması:

1940 yılı sonlarına gelindiğinde, savaş nedeniyle artan milli savunma harcamalarını karşılamak isteyen Hükûmet, milli savunma bütçesine 40 milyon lira ek ödenek konulması, bazı dairelerin bütçelerine 5 milyon 450 bin liralık olağanüstü ödenek ilavesi ve 100 milyon liraya kadar kısa vadeli bono arzını öngören bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla 30 Aralık 1940'da meclise sunulan kanun tasarısı hakkında Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamıştır. İsmet Bey başkanlığındaki komisyon, milli savunmaya bağlı bazı daire bütçelerine konulması düşünülen 5.450.000 liralık ödenek maddesi hakkında bir düzenleme yaparak bu miktarı 3.400.000 lira olarak değiştirmiş ve diğer maddeler aynen kabul edilmiştir.

Yapılan görüşmeler sonunda; bütçede yeni bir düzenleme gerektiren kanun tasarısı, Bütçe Komisyonu'nun hazırladığı mazbata dâhilinde oylanarak kabul edilmiştir¹⁰⁵². Böylece olası tehlikelere karşı milli savunma hizmetlerinin daha etkin olarak yürütülmesi için gerekli görülen adım atılmıştır.

b- Buhran Vergisi ve Laiklik Tartışmaları:

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı olağanüstü şartlar dolayısıyla TBMM'nin 17 Mayıs 1940 tarihli oturumunda, bazı vergi ve resimlere zam yapılması, alım satımı yapılan bazı maddelerin de vergiye dâhil edilmesi meselesi gündeme alınmıştır. Maliye Bakanlığı'nca

¹⁰⁵⁰ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. Fevkalade İçtima, C. III, s. 401-402.

¹⁰⁵¹ Erdinç Tokgöz, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, içinde, ATAM, Ankara 2004, C. II, s. 328.

¹⁰⁵² **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XV, s. 219-220.

hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan ve sadece savaş dönemini kapsayacak olan kanun tasarısının gerekçesi özetle şöyledir:

Avrupa harbinin meydana getirdiği buhran, bir taraftan millî müdafaa masraflarını arttırmak diğer taraftan da bu masrafları karşılayan kaynakların verimini azaltmak gibi malî dengeyi sarsan iki menfi tesir ortaya çıkarmıştır. Yalnız harp halinde bulunan milletleri değil, harp harici ve tarafsız memleketleri de, devlet ihtiyacını temin için fevkalâde tedbirlere müracaat etmek zorunda bırakmıştır. Buhran devrelerinde, normal ve fevkalâde masrafları karşılamak için vergi membaliğlarından da istifade edilmesi bir zarurettir.

İsmet Bey'in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu da hazırlanmış olduğu mazbatayla, kanun tasarısı üzerinde gerekli gördüğü düzeltmeleri yaparak tasarıya destek vermiştir.

Genel anlamda itirazsız olarak kabul edilen kanun tasarısı hakkındaki tek itiraz bazı nakliyatların vergiden istisnasını öngören 10. maddenin "C" fıkrası olmuştur:

Madde 10/C: Buğday ve çavdar, buğday ve çavdar unları, ekmek, şeker, şeker pancarı, tuz, tütün, ispirotolu içkiler, fişek, patlayıcı maddeler, arpa, bulgur, mısır, ot, yulaf, saman, kepek ve canlı hayvan.

Bursa milletvekili Nevzad Ayas, C fıkrasında geçen, tütün ve ispirotolu içkiler dışındakilerin zaruri ihtiyaçlardan olmaları sebebiyle nakliyat vergisinden muaf tutulmasının doğru olduğunu ancak tütün ve ispirotolu içkilerin sıhhi ve ahlaki yönden mahzurlu olmaları sebebiyle nakliyat vergisinden muaf tutulmalarının toplum nazarında hoş karşılanmayacağını ifade etmiştir. Nevzad Ayas, vatandaşın, ispirotolu içkileri ve tütünü nakliye resminden müstesna bir vaziyette görünce kendi kendine, "kanunun bunları da zaruri ihtiyaçlardan sayarak nakil resminden istisna ettiği" şeklinde yanlış bir zehaba kapılabileceğini ileri sürmüştür. İspirtolu içkilerden yüksek vergi alınmasının, bunların müspet ilimlere aykırı olmasından kaynaklandığını söyleyen Nevzad Ayas, laiklik prensibinin de müspet ilimden doğmuş olması nedeniyle "ispirotolu içkilerin bu vergiden istisna edilmesinin laiklikle de bağdaşmayacağı" şeklinde dikkat çekici bir değerlendirme yaparak; tütün ve ispirotolu içkilerin istisnadan çıkarılmasını öngören bir teklif sunmuştur.

Bu değerlendirme ve teklif karşısında söz alan İsmet Bey, tütün ve ispirotolu içkilere kanunun başka bir maddesinde vergi konulduğunu, bu nedenle ayrıca nakliyat vergisine gerek görülmediğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Arkadaşımızın ısrarında bir fayda olduğunu zannetmiyorum. İspirtolu içkilerle tütüne bu kanunda resimler zammedilmiştir. Hatta Bütçe encümeni resim nispetlerini dahi arttırmıştır. Burada ayrıca nakil resimlerine tâbi tutmanın bir faydası yoktur, zira bu, İnhisarlar idaresinin masarifi umumiyesini arttırmaktan başka bir şeye yaramaz".

İsmet Bey'in açıklamasından sonra oylanan madde aynen kabul edilerek; tütün ve alkolü içkilerin de nakliye vergisinden istisnası kabul edilmiştir¹⁰⁵³.

c- Buhranı Önlemeye Yönelik Yeni Bir Vergi Kanunu:

Hükümet, İkinci Dünya Savaşı'nın memlekette meydana getirdiği iktisadi sıkıntıları gidermek ve ülke ekonomisini güçlendirmek maksadıyla 24 Mayıs 1940 tarihli meclis oturumunda acilen görüşülerek karara bağlanmak üzere, Muamele Vergisi Kanun tasarısını gündeme almıştır.

Maliye Bakanlığı'nca hazırlanan ve Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesinde; memleketin iktisadi hayatı için oldukça önemli olan bu vergi konusunda daha önce yapılan düzenlemelerin yeterli olamaması nedeniyle köklü bir tasarı hazırlandığı belirtilmiştir. Bu verginin tam manasıyla uygulanması durumunda; Milli endüstri ve ticari hayatın canlanacağı ifade edilmiştir.

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan tasarı hakkında Maliye, Bütçe ve Adalet Komisyonlarının yanı sıra, İsmet Bey'in başkanlığındaki Gümrük ve Tekeller Komisyonu da birer mazbata hazırlayarak; gerekli düzenlemeleri yapmışlardır.

Yapılan görüşmeler neticesinde toplam 102 maddeden oluşan kanun tasarısı oylanarak kabul edilmiştir¹⁰⁵⁴. Böylece; hem yaşanmakta olan buhran için bir kaynak bulunmuş, hem de uzun vadede ülke ekonomisinin düzenli bir gelişme sürecine girebilmesi için oldukça önemli olan "Muamele Vergisi" sağlam temellere kavuşmuştur.

d- Vergiden Müstesna Vakıf Mallarının Vergi Kapsamına Alınması:

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan iktisadi sıkıntıları gidermek için başvurulmuş yollardan birisi de vergilendirilemeyen malların vergi kapsamına alınması olmuştur. Nitekim TBMM'nin 18 Aralık 1940 tarihli oturumunda, mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan; kiralık olarak çeşitli müesseseler, cemiyet, şirket, banka ve tüzel kişiliklerin uhdesinde bulunan bir kısım taşınmazların, mülhak ve hususî bütçeli daire ve müesseseler ile belediyelerce kullanılan vergiden müstesna yapı ve

¹⁰⁵³ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. I, C. XI, s. 153-156. Buna göre: Kazanç vergisine tabi mükelleflerden alınan vergilere; hava kuvvetlerine yardım vergisine, sigorta şirketleri ve bankalardan alınan muamele vergisine, şeker, çay, kahve gibi yiyeceklerden alınan vergilere; deri, kauçuk, pamuk ipliği, pamuklu eşyalar, yün, kıl ve bunlardan yapılmış eşyalardan alınan vergilere, nakliyat vergilerine, ithalat vergilerine, damga vergisine, tütün ve içkilerden alınan vergilere, kibrit ve çakmak taşından alınan vergilere zam yapılmıştır. Ayrıca Teşvik-i sanayi kanunu gereğince kazanç vergisinden muaf bulunan sanayi işletmeleriyle bu işletmelerde çalışan işçiler de milli müdafaa vergisine tâbi tutulurlar. Kanuna uymayanlardan alınacak cezalardan elde edilecek gelir de bu vergi kapsamındadır.

¹⁰⁵⁴ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. I, C. XI, s. 229-253.

toprakların vergi kapsamına alınmasını öngören bir kanun tasarısı görüşülmüştür. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından meclise sunulan tasarının gerekçesinde; yukarıda bahsedilen vasıftaki taşınmaz malların kıymetlerinin belirlenerek, bunlardan alınacak vergilerin, bu kıymetler üzerinden alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Tasarı hakkında İçişleri ve Maliye Komisyonlarının yanı sıra, başkanlığını İsmet Bey'in yaptığı Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlayarak tasarıya destek vermişlerdir. Vakıflar konusundaki vukufu ile tanınan İsmet Bey'in başkanlığındaki komisyonun hazırlamış olduğu mazbata* kanun tasarısının etraflı biçimde tahliline olanak sağlamış ve tasarı şu maddeler dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: 1833 sayılı arazi vergisi kanununun 2. ve 1837 sayılı bina vergisi kanununun 3. maddeleri gereğince vergiden müstesna tutulmuş olan ve 3450, 3709 sayılı kanunların haricinde kalan tüzel kişiliklere ait kiralık binalarla arazi ve arsaların kiralari, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün alâkalı memurları tarafından takdir olunacak kıymetler üzerinden hesap olunur.

Madde 2: Birinci maddeye göre takdir edilecek kıymetler mahallî vakıflar idarelerince alâkalılara yazıyla bildirilir. Konulan kıymeti uygun görmeyen alâkalılar tebliğ tarihinden itibaren bir ay içinde tebliği yapan idarelere dilekçe ile itiraz edebilirler. İtiraz vukuunda taraflarca 15 gün içinde birer ehli hibre (bilirkişi) tayin olunur. Bunların aynen veya tadilen kabul edecekleri kıymetler geçerli olur. Bilirkişi arasında anlaşma sağlanamazsa mahallin en büyük mülkiye memurunca tayin olunacak bir hakem tarafından en çok bir ay içinde konulacak kıymet kesindir. Vakıflar idarelerinin tebliğlerine zamanında itiraz veya bilirkişi tayin etmeyenlere ait taşınmazların kıymetleri katileştir¹⁰⁵⁵.

---

* **Bütçe Komisyonu mazbatası:** Vakıf mahallerin kira bedelleri, tapu harçları kanununa dayanarak bina ve arazinin vergi kıymetleri esas tutularak tayin edilmektedir. Bina ve arazi vergileri hakkındaki kanunların bu vergilerden istisna ettikleri bina ve arazinin vergiye matrah olacak kıymetleri de takdir ve tesbit edilmemekte ve buna dayanan mukataa bedellerini tayin imkânı da hâsıl olamamaktadır. Vakıf idaresinin gelirlerine tesir eden bu noksanı izale etmek üzere bina ve arazi vergilerinden istisna edilmiş, Devlet, mülhak ve hususî bütçeli idare ve teşekküllerle belediyelere ait, kiralık binaların kıymet takdiri usulü 3450 sayılı kanunla tesbit ve bilâhare bu kanunun adı geçen idare ve teşekküllerin bu kabîl arazi ve arsalarına da tatbiki 3709 sayılı kanunla kabul edilmiş ise de bunların haricinde bazı tüzel kişiliklerin uhdesinde yine bina ve arazi vergilerinden istisna edilmiş ve kıymet takdiri mevzuu dışında kalmış kiralık gayrimenkuller bulunmaktadır. İşte teklif edilen tasarıyla bu gibi tüzel kişiliklere ait bina ve arazinin kıymet takdiri usulü vazedilmek istenilmekte olup vakıflar hukukunun istifasını ve aynı zamanda 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 20 senelik tavize ait hükmünün işlemlerini temine yarayacak olan tasarı komisyonumuzca da kabul edilmiştir.

¹⁰⁵⁵ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XV, s. 95-97. Kanun tasarısının can alıcı noktası olan ilk iki madde kabul edilmesine rağmen, Manisa milletvekili Refik İnce meselenin tam olarak aydınlatılmadığını gerekçe göstererek ilgili Vekilden izahat istemiş, ancak vekilin meclis oturumunda bulunmaması nedeniyle bu izahat ve tasarının tümüyle oylanması bir sonraki oturuma bırakılmıştır.

Kabul edilen bu kanunla birlikte: İktisadi sıkıntılarının yaşandığı bir dönemde vergi haricinde kalan taşınmaz malların vergi kapsamına alınmasıyla önemli bir gelir kaynağı temin edilmiştir.

e- Şeker ve Glikoz Tüketim Vergisine Zam Yapılması:

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği olağanüstü durum nedeniyle artan devlet masraflarını karşılamak için muhtelif vergilere zam yapan Hükümet, 21 Mayıs 1941 tarihli meclis oturumunda görüşülerek kabul edilen bir kanun tasarısıyla; şeker ve glikozdan alınan istihlak(tüketim) vergisini de arttırmıştır.

Maliye Bakanlığı'nca hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısı hakkında İktisat ve Maliye Komisyonlarının yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamıştır.

Komisyon çalışmaları ışığında mecliste yapılan görüşmeler neticesinde tasarı şu esaslar dairesinde kabul edilmiştir:

Madde 1: 3828 numaralı kanunun 5. maddesine göre şekerden alınmakta olan 7 kuruş ek tüketim vergisi kilo başına 14 kuruşa çıkarılmıştır. 3101 numaralı kanunun 3. maddesine göre glikozdan alınmakta olan 5 kuruş tüketim vergisi bir misil arttırılmıştır.

Geçici Madde 1: Hükümetçe şeker fiyatlarının arttırıldığı 2 Nisan 1941 tarihinden itibaren, Türkiye Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi tarafından satılmış olan veya bu tarihten önce satılmış olup da o tarihte henüz müşterisine teslim edilmemiş bulunan şekerlerden de birinci maddede uyarınca yapılan zam alınır.

Türkiye Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi, yukarıdaki fıkrada yazılı şekerlerden alınacak zammı, bu kanunun yayınlandığı aya ait satışların vergisiyle birlikte öder.

Geçici Madde 2: Şeker tüccarları ile şekeri hammadde olarak kullanan sanayi müesseseleri(3843 sayılı kanunun 5. maddesinde tarif olunan sınaî müesseseler kastedilmiştir); şeker fiyatının arttırıldığı tarihte stoklarını gösteren beyannameleri Maliye dairelerine tevdi ederler. Maliye daireleri, bu beyannamelerde yazılı şeker miktarları üzerinden kilo başına 10 kuruş vergi tahakkuk ettirerek mükelleflere tebliğ eder. Mükellefler vermiş oldukları beyannamelerin muhteviyatına ve bu beyannamelere müsteniden tarh olunan vergiye itiraz edemezler. Bunun haricinde kalan hususlara karşı 3692 sayılı kanun hükümleri dairesinde itiraz ve temyiz talebinde bulunabilirler. İtiraz komisyonu kararlarına karşı idare namına yapılacak temyiz talepleri de aynı hükümler dairesinde cereyan eder.

Tahakkuk eden vergiler tahakkuku takip eden aydan itibaren 3 ayda ve 3 eşit taksitte tahsil olunur. Zamanında ödenmeyen taksitler % 10 zamlı olarak, Tahsil-i Emval Kanunu'na göre tahsil edilir.

Hükümetçe beyannamelerin kontrolü neticesinde meydana çıkarılmış olan beyanname harici şekerler ile hiç beyanname vermemiş olanlar nezdinde tespit edilmiş bulunan şekerlere ait zabıt varakaları üzerine

yapılan takibat yapılır. Zabıt varakaları içeriği mahkeme kararıyla doğru çıktığı takdirde bu zabıt varakalarında yazılı şekerler üzerinden de alâkadarlara yukarıdaki fıkra hükümleri dairesinde vergi tarh ve tahsil olunur.

Geçici Madde 3: Glikoz ticareti yapanlar ile glikozu hammadde olarak kullanan sanayi müesseseleri(3843 sayılı kanunun 5. maddesinde tarif olunan sınaî müesseseler kastedilmiştir); bu kanunun yayınlandığı günü takip eden günün akşamına kadar, kanunun yayınlandığı tarihte ticarethane, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalâthanelerinde, şube, acente ve komisyoncuları nezdinde vs. yerlerde bulunan stoklarının cins, miktar ve ağırlığını ve buldukları yerleri gösteren bir beyannameyi, bağlı oldukları gelir dairesine vermeye mecburdurlar.

Kanunun yayınlandığı tarihte ellerinde 100 kilodan az glikoz mevcut bulunan yukarıda yazılı şahıs ve müesseseler beyanname vermek mecburiyetine tâbi değildirlir.

Bu beyannameler, gelir dairelerince mükelleflerin evrak ve vesikaları ile tatbik ve tetkik olunarak doğruluğu anlaşıldıktan sonra beyannamelerde yazılı miktarlar üzerinden, mükelleflere birinci maddedeki vergi tarh olunur.

Yasal süre içerisinde beyanname vermeyen veya mevcutlarını beyannamelerinde noksan gösterenler adına, beyanname verilmeyen veya noksan gösterilen maddelerin gelir dairelerince tespit edilecek miktarları üzerinden tarh olunacak vergilere 5 kat zam yapılır. Tarh olunacak vergilerle ceza zamları mükelleflere tebliğ edilir.

Mükellefler verdikleri beyannamelerin muhteviyatına ve bu beyannamelere dayanarak tarh olunan vergilere itiraz edemezler. Bunun haricinde kalan hususlara karşı, 3692 sayılı kanun hükümleri dairesinde itiraz ve temyiz talebinde bulunabilirler. İtiraz komisyonu kararlarına karşı idare namına yapılacak temyiz talepleri de aynı hükümler dairesinde cereyan eder. Tahakkuk eden vergilerle ceza zamları tahakkuku takip eden aydan itibaren 3 ayda ve 3 eşit taksitte tahsil olunur. Zamanında ödenmeyen taksitler % 10 zamlı ve Tahsil-i Emval Kanunu'na göre tahsil edilir¹⁰⁵⁶.

Böylece, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı belirsizlik nedeniyle artan savunma masraflarının karşılanması için yeni bir kaynak oluşturulmuştur. Kanuna büyük önem veren hükümet, tüccarların ve işletme sahiplerinin ellerinde bulunan stokları da vergi kapsamına almıştır. Geçici maddelerdeki cezai yaptırımlar vasıtasıyla, vergi tahsilinin kolaylaştırılması ve hızlandırılması hedeflenmiştir.

f- Yeni Bir Gelir Arttırıcı Önlem: Halka Tasarruf Bonusu Arzı:

Hükümet, savaş ortamının doğurduğu belirsizlik nedeniyle halkın elindeki parayı belirsiz işlere yatırmamasının önüne geçmek ve hazineye gelir temin etmek için tasarruf bonusu çıkarmıştır.

¹⁰⁵⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 119-120.

Maliye Bakanlığı'nca hazırlanan ve Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısı hakkında Maliye Komisyonu ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır. Bütçe Komisyonu, maddeler üzerinde düzeltmeler yapmış ve tasarıya bir madde(7. madde) eklemiştir. Böylece Bütçe Komisyonu tarafından son şekli verilen tasarı şu esaslara göre kabul edilmiştir:

Madde 1: 14 Nisan 1935 tarih ve 2794 sayılı kanun ile kurulmuş olan Amortisman Sandığı, tedavüldeki miktarı 25 milyon lirayı geçmemek üzere, Hazine kefaleti ile hâmiline muharrer kısa vadeli "Tasarruf Bonoları" ihracına yetkilidir.

Madde 2: Birinci madde gereğince çıkarılacak tasarruf bonolarının ihracına, ödenmesine ve piyasasının düzenlenmesine dair işlemler, vade ve faizleri Hazinesinin onayı ile Amortisman Sandığınca ifa ve tespit olunur.

Maliye vekili, tasarruf bonolarıyla alakalı iş ve işlemlerde mal sandıklarının aracı olarak kullanmaya yetkilidir.

Madde 3: Tasarruf bonolarıyla alakalı iş ve işlemlerle ilgili evraklar ile bu hususta yapılacak her çeşit ilânlar her türlü vergi ve resimden muaftır.

Madde 4: Tasarruf bonoları, vadelerinin geçtiği; faizleri de, ödenmesinin şart olduğu tarihten 5 sene sonra Hazine lehine zaman aşımına uğrar.

Madde 5: Tasarruf bonolarının geliri Amortisman Sandığı tarafından Hazineye devredilir. Hazine bu geliri millî savunma hizmetlerine dair fevkalâde tahsisata karşılık olarak gelir kaydeder.

Madde 6: Tasarruf bonolarıyla ilgili işlemler, Amortisman Sandığı tarafından Türkiye Cumhuriyeti Merkez bankası memurlarına gördürülebilir.

Madde 7: Tasarruf bonolarıyla ilgili işlemlerin masrafları, bu bonolar için katlanılan diğer tüm masraf ve ücretler ile tedavülden kaldırılması icap eden bono bedelleri genel bütçeye konulacak tahsisattan ödenir.

Maliye Bakanı, bu madde gereğince yapılacak masrafları karşılamak ve sonradan tahsisatı ile mahsubu yapılmak üzere Amortisman Sandığı'na 100 bin liraya kadar avans verebilir¹⁰⁵⁷.

Bu esaslar dâhilinde kabul edilen kanun tasarısı, meclisin 2 Haziran 1941 tarihli oturumunda onaylanarak kabul edilmiřtir¹⁰⁵⁸. Milli Savunma hizmetlerinin olağanüstü masraflarını karşılamak üzere arz edilen tasarruf bonolarına halkın yoğun ilgi göstermesi üzerine, hazine bonusu çıkarma yetkisi önce 50 milyon liraya, 3 Nisan 1942 tarihli meclis oturumunda kabul edilen bir kanun tasarısıyla da 75 milyon liraya çıkarılmıştır. Aynı gün kabul edilen bir diğer kanunla, bankaların kasalarında bulundurmaları gereken munzam (ek) karşılık oranı % 15'ten % 20'ye çıkarılmıřtır¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 120-121.

¹⁰⁵⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XIX, s. 4.

¹⁰⁵⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 83.

Böylelikle; küçük tasarruf sahiplerine, ellerindeki paraları için kârlı ve güvenilir bir kapı aralanmıştır. Ayrıca, milli savunmanın olağanüstü masrafları için önemli ve bir kaynak temin edilmiştir. İsmet Bey de, başkanlığı altındaki Bütçe Komisyonu'ndaki çalışmalarıyla tasarının kanunlaşmasında etkili olmuştur.

Hükûmet, halkın elindeki paraları piyasaya sürmek için 2 Haziran 1941'de başka bir kanun tasarısını Meclis gündemine taşımıştır. Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclise sunulan kanun tasarısı, banka ve şirketlerin menkul kıymetlere yatırmakla mükellef oldukları karşılıklar ve yedek akçeleri karşılığında daha önce çıkarılmakta olan hazine bonolarını devamlı hale getirerek, bu sahada bir prensip oluşturmayı hedeflemiştir. Buna göre % 5 faizli 6 aylık hazine bonusu çıkarılacaktır. Bazı müesseseler ile imtiyazlı şirketlerin emeklilik sandıklarının da istifade edebileceği tasarı hakkında İktisat, Maliye ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonları da birer mazbata hazırlayarak tasarıya destek vermişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde tasarı kabul edilmiştir¹⁰⁶⁰. Böylece, savaşın meydana getirdiği belirsizliği gidermek ve Milli Savunmaya sağlam bir kaynak temin etmek için önemli bir adım daha atılmıştır.

g- Gelir Arttırıcı Bir Önlem Daha: Hayvan Vergisine Zam Yapılması:

Türkiye doğrudan savaşta bulunmamasına rağmen, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı mali buhranı giderek daha derinden hissetmeye başlamıştır. Bu amaçla, daha önceki yıllarda da önemli bir kaynak olarak görülen ve gerektiğinde başvurulmuş "Hayvan Vergisi"nde yeni bir düzenleme yapılarak; vergi oranları arttırılmıştır.

Maliye Bakanlığı'nca hazırlanan ve Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından meclise sunulan kanun tasarısı hakkında; İktisat, Gümrük ve Tekeller, Sanayi, Adliye, Maliye Komisyonlarının yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından da birer mazbata hazırlanmıştır.

TBMM'nin 29 Mayıs 1941 tarihli oturumunda görüşülen kanun tasarısının en fazla tartışılan maddesi hayvanlardan alınacak vergi oranlarını gösteren ve Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan 3. madde olmuştur¹⁰⁶¹:

---

¹⁰⁶⁰ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XIX, s. 11-12.

¹⁰⁶¹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 283.

Hayvanın Cinsi	Vergi miktarı
Merinos koyunu	30 kuruş
Koyun, kıl keçisi	60 kuruş
Tiftik keçisi	35 kuruş
Deve	125 kuruş
Manda	100 kuruş
Sığır	35 kuruş
At(iğdiş, aygır, kısrak), eşek, katır	10 kuruş
Domuz	125 kuruş

Bütçe Komisyonu'nun bu teklifi karşısında söz alan bazı milletvekilleri, köylünün bu vergiler altında ezileceğine işaret ederek vergi miktarlarında indirim talep etmişlerdir. Bu düşünce etrafında birleşenler, hayvan vergisindeki indirimden kaynaklanan gelir kaybının içkiye yapılacak zamlarla giderilmesini teklif etmişlerdir. Teklif sahiplerinden Sivas milletvekili Abdurrahman Naci Demirağ, Sanayi Komisyonu adına söz alarak; Cumhuriyet Hükümeti'nin bir görevinin de; "vatanın temel taşı olan köylüyü korumak" olduğunu söylemiştir. Bunun için 60 kuruş olarak belirlenen koyun ve kıl keçisi vergisinin hiç değilse 50 kuruşa indirilmesi gerektiğinin söyleyen Naci Demirağ, bu indirimden kaynaklanacak gelir kaybının içkiye yapılacak zamlarla karşılanabileceğine dikkat çekmiştir. İçkiyi, "insanlığın en büyük düşmanı" olarak değerlendiren ve içki tüketenlerin zamları da göze almaları gerektiğini ihtar eden Demirağ: "Şayet göze almaz da bir kısmı az içmiş olursa, vergi mevzuatından kaybetmiş olsak bile, sıhhati umumiyeden kazanmış oluruz"¹⁰⁶² diyerek meseleyi farklı bir yönden değerlendirmiştir.

Konuyla alakalı söz alan konuşmacılardan Kars milletvekili Kahraman Arıklı ve Kayseri milletvekili Suad Hayri Ürgüplü de, köylünün yeterince fedakârlık yaptığını söyleyerek, hayvan vergisinde indirim talep etmişlerdir¹⁰⁶³.

Hayvan vergisinden indirim yapılarak içki zammına ilave talep eden bu düşünceye karşı söz alan Bütçe Komisyonu başkanı İsmet Bey, içkiye yapılan zammın artırılıp, hayvan zammının düşürülmesi durumunda, bütçenin açık vereceğine işaret etmiştir. Kendisinin de köylüyü diğer arkadaşları kadar düşündüğünü söyleyen İsmet Bey, mevcut buhranı gidermek için herkesin elini taşın altına koymasını gerektiğini şu sözlerle özetlemiştir:

"...Ben bizzat köylüyüm, çiftçiyim, koyun sahibiyim, tiftik sahibiyim, onun hesabına biz de vakıfız. Fakat arkadaşlar, bu gün bu vaziyette değiliz. Bu gün memleketin en zinde unsuru, memleket müdafaası için, hudutlarda

¹⁰⁶² TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 280.

¹⁰⁶³ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 285-287.

beklerken ve onun iaşesini, teçhizatını, müdafaa vasıtalarını arttırmak mecburiyeti karşısında bulunurken, Kahraman arkadaşımızın hatırında tutması icabeder ki, yurdunda, ocağında rahat oturan insanların yapacağı fedakârlığı göze alması lâzım gelir. Daha iki yüz milyon liraya ihtiyaç vardır. Bunu karşılamak için bu millet fedakârlık yapmak mecburiyetindedir. Eğer siz bu malî ameliyelerin, millî serveti tüketmek üzere yapıldığını mütemadiyen tekrar edecek olursanız işte o zaman korktuğumuz akıbet olur. Bütçe Encümeninin endişesi bu idi. Koyun vergisinde on kuruş indirelim meselesi değil. Suad Hayri arkadaşımızın, koyun resminde on kuruş indirelim diye göstermiş olduğu telâş yerinde değildir. Bu günkü vaziyetin icabı ve ihtiyacı ve memleket müdafaaası azmi karşısında % 10 ve saire iktisadî endişelerin akıbeti hiç mesabesindedir. Bu mesele üzerinde encümen namına ısrar etmiyoruz, hakikatleri ifade etmek suretile takdirinize arz ediyoruz. (Bravo, müzakere kâfi sesleri)¹⁰⁶⁴. İsmet Bey bu sözleriyle, savaş ortamında vergi indiriminin söz konusu yapılmaması gerektiğine dikkat çekmiş, memleketin içerisinde bulunduğu iktisadi ve siyasi buhranın giderilmesi için milletin tıpkı Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi fedakârlıkta bulunmaları gerektiğinin altını çizmiştir.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra oylanana madde, Bütçe Komisyonu'nun belirlediği esas doğrultusunda oylanarak kabul edilmiştir¹⁰⁶⁵. Böylece Milli Mücadele yıllarında büyük fedakârlıklar yaparak yurdun düşman işgalinden kurtarılmasına olanak sağlayan köylü ahali, bu kez de, II. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği buhrana karşı mali bir yükümlülük altına sokulmuştur.

h- Tütün Vergisi:

İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği iktisadi buhrana çözüm arayan Hükümet, İhraç edilecek yaprak tütünlerin gümrük vergisinden muafiyeti esasını kaldırarak, diğer ihraç mallarında olduğu gibi yaprak tütünlere de % 3 oranında ihraç vergisi konulup konulması meselesini, 2 Şubat 1942'de Meclis'e taşımıştır. Gümrük Bakanı Trabzon milletvekili Raif Karadeniz'in önerisi doğrultusunda Meclis'e taşınan teklif hakkında Gümrük ve Tekeller, Adliye, İktisat ve Maliye Komisyonlarının yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlayarak: "savaşın meydana getirdiği buhranın tesirleri altında bir taraftan gümrük gelirlerinin azalması diğer taraftan Millî Savunma masraflarının artması neticesinde mevcut vergilerin verimini arttırmak ve Hazineye yeni gelir kaynakları temin etmek maksadıyla, ihraç edilecek yaprak tütünlerin ihraç vergisinden istisna edilmemesi gerektiği" hususunda ortak bir kanaat ortaya konulmuştur.

---

¹⁰⁶⁴ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 288-289.

¹⁰⁶⁵ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 291.

Yapılan oylama neticesinde; ihraç edilecek yaprak tütünlerden de % 3 gümrük vergisi alınmasını öngören Bütçe Komisyonu mazbatasını kabul edilerek¹⁰⁶⁶ hazine için yeni bir kaynak sağlanmıştır.

Bütün bu düzenlemelere rağmen savaşın bütçe üzerindeki yıkıcı etkisi 1942 yılında da devam etmiştir. Artan milli savunma harcamalarını karşılamak isteyen Hükümet, Olağanüstü Millî Savunma hizmetleri için bütçeden 60.000.000 lira tahsisat talebinde bulunmuştur. Konuyla alakalı kanun tasarısı, Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla, 11 Aralık 1942'de meclise sunulmuştur. Tasarı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamış ve bu mazbata doğrultusunda oylanan tasarı kabul edilerek, 1942 mali yılı bütçesinde "Muhtelif Savunma Hizmetleri" adıyla açılan bölüme 60.000.000 ek tahsisat konulmuştur¹⁰⁶⁷.

4- Ulaşım Alanındaki Gelişmeler:

a- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ulaşım Masraflarındaki Artış:

II. Dünya Savaşı'nın doğurduğu temel sorunlardan birisi de ulaşım masraflarında meydana gelen artış olmuştur. Bu soruna çözüm arayan hükümet, Bütçe içerisinde yapılacak aktarma ile meseleyi halletmek istemiş ve Ulaştırma Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısını 15 Aralık 1941'de Meclis gündemine taşımıştır. Tasarı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamıştır.

Komisyon mazbatasında özetle şöyle denilmektedir: Dünya harbi dolayısıyla bazı limanlarımızın faaliyeti ve iş hacmi önemli bir surette artmış olduğundan bu limanların tahmil ve tahliye vasıtalarıyla işçi, usta ve memur ihtiyacını karşılamak üzere, faaliyeti durmuş olan mahaller kadrolarından istifade edilmektedir. Bunların nakilleri için bütçeye konmuş olan harcırah ve yemek tahsisatı yeterli gelmediği için bunu temin etmek üzere bu aktarma işlemi teklif edilmiş ve komisyonumuz tasarımı kabul etmiştir.

Ulaşım masraflarındaki artışa dikkat çekilen Bütçe Komisyonu mazbatasını doğrultusunda Meclis gündemine taşınan kanun tasarısı şu esas dâhilinde kabul edilmiştir: Memuriyet harcırahı, fazla mesai ücretleri, yemek bedelleri ve nizamnameye dâhil diğer tahsisatlar için 15.000 lira zam yapılmıştır. Bu zam, Ticarî eşya yükleme, tahliye, aktarma ve sair liman hizmetleri ücret ve hamaliyeleriyle tuz nakliye masrafları ve yükleme, tahliye malzemelerinin satın alınma ve tamirleri için ayrılan 35 liralık ödenekten karşılanacaktır¹⁰⁶⁸. Böylece Devlet Limanları bünyesinde meydana gelen ve personel artışından kaynaklanan mali sorunun çözümüne yönelik önemli bir adım atılmıştır.

¹⁰⁶⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIII, s. 238.

¹⁰⁶⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 56.

¹⁰⁶⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXII, s. 62.

b- Yeni Demiryolları İnşası:

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ağırlık verilen demiryolu yapımı, 2. Dünya Savaşı'nın sıkıntılı günlerinde de devam etmiştir. Bu çerçevede, TBMM'nin 21 Mayıs 1941 tarihli oturumunda, Diyarbakır istasyonundan Irak hududuna ve Elâzığ istasyonundan İran hududuna uzatılacak olan demiryollarının inşası için istikraz* akdine dair bir kanun tasarısı görüşülmüştür.

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclis'e sunulan kanun tasarısı hakkında Maliye Komisyonu ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır. Bütçe Komisyonu'nun mazbatasında; daha evvel yapımına başlanılan ve tamamlanan Ergani ve Sivas - Erzurum hatlarının inşası için çıkarılan tahvillere vatandaşın büyük rağbet gösterdiği ifade edilmiştir. İstikraz sayesinde vatandaşın tasarrufa yönlendirildiği ve istikrazın memleket için çok önemli olan demiryolu programının tamamlanmasına olanak sağlandığı belirtilerek, kanun tasarısına destek verilmiştir.

Komisyonun bu açıklamasından sonra oylanan "İstikraz akdine ait kanun tasarısı" Bütçe Komisyonu'nun tespit ettiği esasa göre kabul edilmiştir: Diyarbakır ve Elazığ istasyonlarından Irak ve İran hudutlarına kadar uzatılacak demiryollarının inşasına tahsis edilmek ve senelik faiz ve ikramiye tutarı % 7 olmak ve itibarî kıymeti her sene 15 milyon lirayı geçmemek ve 20'şer senede itfa edilmek şartıyla 35 milyon liralık hâmiline muharrer tahvil ihracı suretiyle istikraz akdine Maliye Bakanı yetkilidir. İşbu istikraz tahvillerini mevcut şartlara göre yalnız faizli olarak ve azamî senelik faiz nispeti % 7 olmak üzere ihraç hususunda Maliye Bakanı salahiyyetlidir¹⁰⁶⁹.

Kanun tasarısı, 2 Haziran 1941'de yapılan 2. görüşmede de aynen kabul olunmuştur¹⁰⁷⁰. Böylece, gerek askeri gerekse sosyal ve ekonomik faaliyetler için büyük bir öneme haiz olan demiryolu ulaşımı konusunda önemli bir adım atılmıştır.

c- Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü Bütçesine İlave Yapılması:

İkinci Dünya Savaşı yıllarında nakliye hizmetlerinin fazlalaşması nedeniyle çalışanların iş yükünde meydana gelen artışlar ve malzeme fiyatlarının yükselmesi nedeniyle yetersiz kalan Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü bütçesine ilave yapılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla Ulaştırma Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla, TBMM'nin 6 Nisan 1942 tarihli oturumunda Meclis'e sunulan

---

* **İstikraz:** Devletin hisse senedi, bono gibi şeyler çıkararak para tadarik etmesi. Devellioğlu, a.g.s., s. 459.

¹⁰⁶⁹ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XVIII, s. 116-119.

¹⁰⁷⁰ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XIX, s. 3-4.

kanun tasarısı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamıştır.

Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını incelendiğinde: Hükümet'in 8.180.000 olan teklifinin 7.980.000 liraya indirildiği görülmektedir ki; bütçe komisyonu memur ve müstahdemlere verilecek olan elbise bedelinden 200.000 liralık indirim gitmiştir¹⁰⁷¹. Kanun teklifi Bütçe Komisyonu'nun belirlediği şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün 1941 malî yılı bütçesinin ilişik cetvelde yazılı tertiplerine 7 milyon 980 bin lira ek tahsisat verilmiştir.

Madde 2: Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1941 malî yılı bütçesinin beşinci faslının birinci maddesinin adı (Memur ve müstahdemlerin elbise bedeliyle işçilere verilecek tulum bedeli) şeklinde değiştirilmiştir.

Madde 3: Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nce tâyin edilecek mahallerde çalışan işçilere çalıştıkları günlerde bir günü geçmemek üzere parasız yemek verilebilir. Yemek masrafları işçilerin ücret ve yevmiyelerinin taallük eylediği tertiplerden ödenir¹⁰⁷².

İşçilere parasız yemek verilmesini öngören 3. madde hakkında söz alan Eskişehir milletvekili İzzet Arukan, "...Bir de Devlet demiryollarının faal hizmetlerinde çalışan makinist, gardfren, ateşçi gibi müstahdemleri, vardır. Bunlar işçilerden daha fazla çalışırlar. Dünyanın hiç bir tarafında sekiz saatten fazla çalışılmadığı halde bunlar halen bizde 14-15 saat çalışmaktadırlar. Bunlar gece yarısı bir şehre varıyorlar, her yer kapalıdır, yiyecek bir şey bulamıyorlar" diyerek, bunların da ücretsiz yemek hakkından yararlanmalarını teklif etmiştir. Cevaben söz alan Bütçe Komisyonu Sözcüsü Manisa milletvekili Hüsnü Kitapçı, bütçenin şu anda buna müsait olmadığını, bunun ileride düşünülebileceğini belirtmiştir. Ancak bu işçilerin dışındaki çalışanların da ücretsiz yemek hakkından istifadesi yönündeki ısrarların devam etmesi üzerine söz alan Komisyon başkanı İsmet Bey, hem bu itirazlara cevap vermiş hem de kanunun gerekçesini mevcut şartlar dairesinde izah etmiştir:

"Efendim, lâyiha, Devlet demiryolları bütçesinde münakale yapılmasına dair bir kanun lâyihasıdır. Bu lâyiha tamamen Bütçe encümeninin salâhiyeti dâhilindedir. Hükümet Bütçe encümenine bu elbise vesaire için iki kat olarak teklif etmiştir. Sebebi, kumaş kaliteleri ve fiyat meselesinden dolayı memurlara yapılacak yardımı da % 25 arttırmıştır ve bu iki kat elbise meselesi bugünün tasarrufuna uygun olamadığı için yalnız fiyat ve kalite meselesini nazarı dikkate alan Encümen bu seneye mahsus olmak üzere, yani bütçe senesine mahsus olmak üzere, bu elbise bedelinin tamamının verilmesini muvafık görmüştür. Zaten işçilere verilecek yemek

¹⁰⁷¹ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 95.

¹⁰⁷² TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 95-98.

bedelleri, atölye işçilerine, faal işçilere aittir. Gardfren vesaire, onlar zaten maaşlı, daimî müstahdemlerdir, bunların tekaüt sandıkları vardır ve fevkalâde zamlar vardır....”

İsmet Bey'in bu açıklamasına rağmen bazı mebuslar maddenin yeniden düzenlenmek üzere Sanayi Komisyonu'na havalesini teklif etmişlerdir. Bu teklif üzerine, Komisyon başkanı sıfatıyla tekrar söz alan İsmet Bey, Meclis İç Tüzük Yönetmeliği'ne göre ulaştırma işleriyle alakalı kanunların Bütçe Komisyonu'na ait olduğunu hatırlatmıştır.

Mevcut vaziyet karşısında işçilerden daha iyi verim alabilmek için bunların iaşelerinin arttırıldığına dikkat çeken İsmet Bey, “kanunun işçiler dışındaki çalışanları da kapsamı” yönündeki taleplere karşı çıkarak şu açıklamayı yapmıştır: “...Fakat daimî müstahdemler vardır. Bunlar ücretlidir, kadroya dâhildir, müsecceldirler. Zam kanunlarından her şeyden istifade ederler... Elbise bedelinden kendilerinden aldığımız % 50'yi demin de arz ettiğim sebeplere binaen yine kendilerine iade etmiş bulunuyoruz. Arkadaşımızın arzu ettiği şeyler bizim de arzu edebileceğimiz şeylerdir. Fakat bu nevi müesseselerdeki, Devlet demiryolları, Devlet limanları, devlet denizyolları gibi müesseselerde daimî, müseccel, zamdan istifade eden memurların hepsine arkadaşımızın arz ettiği şeyi kabul edecek olursak ki, bunların bütçeleri tamamen açıktır, ne ile vereceğiz? Yani günün zaruretini kabul etmek lâzımdır. Bundan dolayı Bütçe encümenine taalluk eden bu vazifenin, bu arzudan dolayı, Nafia encümenine gitmesine taraftar değiliz...”¹⁰⁷³.

İsmet Bey'den sonra söz alan Ulaştırma Bakanı Samsun milletvekili Fahri Engin de, İsmet Bey'in açıklamalarını destekleyici bir konuşma yapmış ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün geçen yıl yaptığı Zonguldak seyahatinde işçilerin durumunu görerek bunlara yemek verilmesini istediğini ifade etmiştir. Kanunun işçilerin durumunun iyileştirilmesine yönelik bir çalışma olduğuna dikkat çeken Ulaştırma Bakanı, memur ve müstahdemlerin de bu kapsamda değerlendirilmesi için bütçenin hazır olmadığını dile getirmiştir¹⁰⁷⁴. Böylece, II. Dünya Savaşı yıllarında ulaşım alanında yaşanan sıkıntıların giderilmesi ve ulaşım hizmetlerinin daha verimli hale getirilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.

d- Hava Ulaşımındaki Gelişmeler:

Bu dönemde ulaşım alanında atılan adımlardan birisi de yapımı devam eden hava alanı inşaatlarının tamamlanması ve yenilerinin inşasıdır. TBMM'nin 6 Nisan 1942 tarihli oturumunda görüşülen ve Ulaştırma Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclis'e sunulan Devlet Hava Yolları Genel Müdürlüğü bütçesiyle alakalı bir kanun tasarısı, bu hususta çalışmaların devam ettirildiğini göstermektedir.

¹⁰⁷³ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 97.

¹⁰⁷⁴ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 97-98.

Kanun tasarısının gerekçesinden anlaşılacağı üzere; yapımı tamamlanan Elazığ hava alanı, tamamlanmak üzere olan Afyon hava alanı ve yapımı düşünülen Samsun, Sivas ve Bolu hava alanlarının inşaatında çalışacak olan mühendis ve fen memurlarının ücretleri için 2500 liralık bir ödenek gerekmektedir. Gereken meblağın (Eğitim, uygulama ve staj amacıyla yabancı ülkelere gönderilen personel ya da öğrencilerin Savaş nedeniyle bu yıl gönderilemedikleri için) bütçenin “Yabancı memleketler harcırahı ile memleket dâhilinde ve haricinde tedrisat, tatbikat ve staj masrafları” kısmında bulunan ve kullanılmayan 2500 liranın, ihtiyaç hissedilen “Muvakkat ve daimî memuriyet harcırahı” kısmına nakil yapılmak suretiyle karşılanması öngörülmüştür.

Bütçeye ek bir yük getirmeyen bu tasarı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamış ve bu doğrultuda Meclis'e sunulan kanun tasarısı kabul edilmiştir¹⁰⁷⁵. Böylece hükûmet, ulaşımın yanı sıra askeri sahada da kullanılmak üzere inşa edilen hava alanlarının tamamlanmasına yönelik önemli bir adım atmıştır.

e- Devlet Demiryolları ve Limanları İşletmeleri Bütçesine İlave Yapılması:

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar tarafsız kalan Türkiye, olası bir savaşa hazırlık yapmıştır. Yapılan bu hazırlıklar askeri sevkiyatı arttırdığı için ulaşım maliyetlerini de yükseltmiştir. Buna ilave olarak, savaş ortamının meydana getirdiği pahalılık nedeniyle, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletmeleri'nin bütçesinde yeni bir düzenleme yapılması gündeme gelmiştir.

Bu amaçla Ulaştırma Bakanlığı'nca hazırlanan ve 4 Ocak 1943'de Hükûmet tarafından Meclis'e sunulan kanun tasarısıyla; Devlet Demiryolları ve Limanları İşletmeleri bütçesine 29 milyon 598 bin liralık ek tahsisat konulması öngörülmüştür. Tasarının gerekçesinde; savaş ortamının meydana getirdiği pahalılık ve yine savaşın doğurduğu ulaştırma faaliyetlerindeki artışa vurgu yapılmıştır.

Başkanlığını İsmet Bey'in yaptığı Bütçe Komisyonu da; fiyatlarda meydana gelen artışlardan ötürü hazırlanan bu tasarının zorunlu olduğunu belirten bir mazbata hazırlayarak tasarıya destek vermiştir¹⁰⁷⁶. Böylece 2. Dünya Savaşı'nın ortalarında ulaşım faaliyetlerinin iyileştirilmesine yönelik bir adım atılmıştır.

5- İç Güvenlik Konusunda Atılan Adımlar:

a- Jandarma Teşkilatıyla ilgili yasal düzenlemeler:

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir taraftan savaşın getirdiği iktisadi sorunları bertaraf etmek maksadıyla gelir getirici mali kanunlara ağırlık veren

¹⁰⁷⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 99.

¹⁰⁷⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXX, s. 3-6.

TBMM, diğer taraftan memleket dâhilindeki emniyet ve asayiş sorunlarını çözmeye yönelik adımlar atmıştır.

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesinde meselenin zarureti şu sözlerle ortaya konulmuştur: Yurdun değişik köşelerinde hizmet vermekte olan Jandarma teşkilatının, işleri gereği bağlı buldukları dairelerden uzaklaşmamaları gerekmektedir. Bu durum, aileleriyle birlikte kalabilecekleri konutların iş yerlerine yakın olması zaruretini doğurmaktadır. Ayrıca birçok yerde kiralık ev bulmak oldukça zor olduğu için karakol komutanları ve jandarmalar kışla ve karakollara uzak yerlerde ikamet etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bundan ötürü, gece gündüz meydana gelen soygun olaylarına ve asayiş sorunlarına zamanında müdahale edilememektedir.

İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da hazırlamış olduğu mazbatayla yukarıda belirttiğimiz gibi tasarıya kısmen destek olmuştur. Komisyon mazbatasında, konunun mali boyutu etraflıca ele alınmış ve şu tespitlerde bulunulmuştur: Sadece jandarma teşkilatının değil farklı kurumlara bağlı memurların da konut ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak mevcut mali durum bu ihtiyacı tümüyle gidermeye yeterli değildir. Bu nedenle şehir ve kasabalardan uzak mahallerde inşa edilmekte olan jandarma karakol binalarına cüzî ilâveler yapılarak karakol komutanları ile ailelerinin oturmalarına imkân verilmesi halinde az masrafla büyük fayda elde edilebilir. Ailelerin ikametine tahsis edilecek kısımlardan alınacak kira bedeli; Gümrük teşkilâtı için yaptırılan binalardan alınanlar kadar olabilir.

Yapılan görüşmeler neticesinde; Kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun hazırladığı mazbata dâhilinde oylanarak kabul edilmiştir¹⁰⁷⁷.

Bu alandaki icraatlardan birisi de halkın güvenliği için önemli bir yere sahip olan karakolların daha iyi faaliyet gösterebilmesi maksadıyla karakol komutanlarının ve jandarmaların bilgi, eğitim ve deneyimlerinin artırılmasına yöneliktir.

İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ve Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla 18 Aralık 1940'da TBMM'ye arz edilen tasarının gerekçesi meseleyi daha anlaşılır hale getirmektedir: Asayiş ve emniyeti sağlamakla vazifeli karakollar, kuvvet itibarıyla jandarmanın en küçük teşekkülü olmasına rağmen halkın ilk müracaat edeceği Hükûmet kapısıdır. Jandarmalık, çetin ve yıpratıcı bir iş olması hasebiyle özel bir kabiliyet ve ihtisasa dayanmaktadır. 21 Temmuz 1931 tarih ve 1861 sayılı kanun ile ordudan terhis edilen gedikli erbaşların, kısa bir süre eğitimden sonra "Jandarma Gedikli Erbaş" olarak karakollarda görevlendirilmelerine rağmen 3 yıllık taahhüt süresinin bitiminde bunların çoğunluğu meslekten ayrılmaktadır. Büyük masraf ve emekle yetiştirilen bu jandarma gedikli erbaşların, bu şekilde meslekten ayrılmaları; hem sarf edilen emek ve masrafların boşa

¹⁰⁷⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 47-49.

gitmesine hem de meslekte büyük boşluklar meydana gelmesine neden olmaktadır.

Gerekçeden de anlaşılacağı üzere tasarı, jandarmalık mesleğinden kopmaları önlemek ve memlekette yaşanan asayiş ve emniyet sorunlarını çözmek amacıyla hazırlanmıştır. Kanun tasarısı hakkında Milli Savunma, İçişleri ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlayarak tasarıya destek vermişlerdir. İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatasında tasarının iç güvenlik için önemine dikkat çekilerek, maddeler hakkında düzenleme yapılmıştır.

Yapılan görüşmeler neticesinde; Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını esas alınarak kabul edilen kanuna göre jandarma olabilmeyenlerin şartları şu şekilde belirlenmiştir¹⁰⁷⁸:

1- 1931 tarihli kanuna göre 3 yıl olan taahhüt süresi 8 yıla çıkarılmıştır.

2- Maaşlı olarak yıllık 1 ay izin verilir. Ancak olağanüstü durumlarda izin zamanı ertelenebilir, süresi azaltılabilir.

3- Rahatsızlığından ya da yaralanmadan dolayı hava değişimi alan Jandarmaya en fazla 1 yıl maaşlı izin verilir.

4- İşlediği suçtan ötürü mahkûm edilen jandarmaya tutuklu kaldığı sürede maaş verilmez, yalnızca işe bedeli verilir. Beraat edenler ise alamadıkları maaşlarını "yarım maaş" üzerinden alırlar.

5- Görevli jandarmalar izin almadıkça evlenemezler.

6- Kendilerinin ya da ailelerinin mensubu oldukları kaza mıntıklarında görevlendirilemezler.

Böylece, taşrada asayiş ve emniyeti sağlamak için önemli bir vazife gören Jandarma Teşkilatı hakkında yeni bir düzenleme getirilmiş, mali sıkıntılarının yaşandığı bir dönemde kaynakların daha etkin kullanımına yönelik bir adım atılmıştır.

b- Polislik Mesleğinin Cazip Hale Getirilmesi İçin Alınan Bir Önlem:

İç güvenlik için önemli bir yere sahip olan polislik mesleğini daha cazip hale getirmek ve polislerin eğitim seviyelerini yükseltmek için TBMM'nin 11 Aralık 1940 tarihli oturumunda bir kanun tasarısı gündeme alınmıştır.

İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesinde özetle şöyle denilmektedir: 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu'nun 24. maddesine göre; polislik mesleğine tercihen orta tahsil görmüş olanlar alınmalıdır. Fakat tüm teşviklere rağmen bu vasıfta pek az talip bulunabilmiştir. Hatta ilkökul mezunu talipliler bile sınırlı sayıdadır. Yapılan

¹⁰⁷⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 97-99.

incelemeler sonucunda bunun nedeni şöyle tespit edilmiştir: Polis adaylarının çoğu aile sahibidirler. Tahsilleri müddetince 1 yıl maaşsız kalacakları için ailelerinin işe sorunundan dolayı polisliğe müracaat etmekten kaçınmaktadırlar. Bu sorun, polislik eğitimi süresince talebeye stajyer memur maaşı verilerek halledilebilir.

Bu gerekçeyle meclise sunulan tasarı hakkında İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda tasarı Bütçe Komisyonu'nun belirlediği esas dâhilinde kabul edilmiştir. Buna göre; polisliğe müracaat edenlerden orta mektep mezunu olanlara stajyer memur ücreti verilecek ve mektep veya enstitüdeki işe masrafları bu ücretlerden kesilecektir¹⁰⁷⁹.

Böylece polislerin eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve polislik mesleğine rağbetin arttırılması yönünde önemli bir adım atılmıştır.

6- Devlet Konservatuvarı ve Cumhurbaşkanlığı Orkestrası Tarafından Verilecek Temsil ve Konserler Hakkında Bir Kanun:

TBMM'nin 9 Aralık 1940 tarihli oturumunda, Devlet konservatuvarı ve Cumhurbaşkanlığı Filarmonik orkestrası tarafından verilecek temsil ve konserlerin giriş ücretine tâbi tutulması hakkında bir kanun tasarısı görüşülmüştür.

Maarif Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: Daha önce bu temsil ve davetiyeler için parasız davetiyeler dağıtılması sebebiyle yer bulmakta sıkıntılar yaşanmaktadır. Ayrıca çeşitli temsil, konser ve müzeler giriş ücretli iken, Devlet konservatuvarı ve Cumhurbaşkanlığı Filarmonik orkestrasının verdiği konserlerin ücretsiz olması uygun değildir.

Maarif Komisyonunun yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun da birer mazbatayla destek verdikleri kanun tasarısı sadece Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili tarafından reddedilmiştir. Halkın bu konserlerden parasız yararlanması gerektiğini söyleyen Ziya Gevher Etili, bu hususta Maarif Bakanı İzmir milletvekili Hasan Ali Yücel ve Maarif Komisyonu sözcüsü İbrahim Alaaddin Gövsa ile uzun süre, zaman zaman şiddetlenen bir tartışmanın içine girmiştir. Ancak, yapılan açıklamalar sonucunda oylanan kanun tasarısı kabul edilerek¹⁰⁸⁰; Devlet konservatuvarı ve Cumhurbaşkanlığı Filarmonik orkestrası tarafından verilen temsil ve konserlerin ücrete tabi olmasıyla halka arzı sağlanmakla birlikte bu sanat faaliyetlerinin işleyişi belirli bir düzene sokulmuştur.

¹⁰⁷⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 43.

¹⁰⁸⁰ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 29-35.

7- Veterinerlikte Kullanılacak İlaçlar Hakkında Kanun:

TBMM'nin 11 Aralık 1940 tarihli oturumunda, veterinerlikte kullanılacak ilaçların imal ve ithalatını konu alan bir kanun tasarısı görüşülmüştür.

Veterinerlikte kullanılmak üzere dâhilde yapılacak ve hariçten getirilecek kimyevi ilaçların muayene ve kontrollerini temin etmek maksadıyla bazı kanuni hükümlerin elde bulunması zaruretinden hareketle Ziraat Bakanlığı'nca bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Meclise sunulan kanun tasarısı hakkında Sağlık ve Sosyal Yardım, Ziraat, Maliye Komisyonlarının yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır. Kabul edilen kanun şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir¹⁰⁸¹:

1- Memlekette üretilecek ve hariçten ithal edilecek ilaçların tahlil ve tetkikleri Ziraat Bakanlığı aracılığıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yapılacaktır.

2- Kanuni müsaade Ziraat Bakanlığı'na aittir.

3- İlaçlar hakkında yapılacak denetimler, Ziraat ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıkları tarafından birlikte yapılacaktır.

3- Veterinerlerin de ilaç yapma yetkileri vardır.

8- Sosyal Devlet Anlayışı Uygulamasına Bir Misal:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önde gelen vasıflarından ve hassasiyetlerinden birisi de hiç kuşkusuz "sosyal devlet anlayışı" olmuştur. Halk merkezli devlet kurma fikrinin temel dayanaklarından birisi olan bu düşünce, çeşitli zamanlarda farklı uygulamalarla kendini göstermiştir.

Nitekim TBMM'nin 11 Aralık 1940 tarihli oturumunda görüşülerek kabul edilen; Göçmenlere, nakledilenlere ve muhtaç çiftçilere tohumluk ve yemelik dağıtılması hakkındaki 3242 sayılı kanuna ek kanun tasarısı bu doğrultuda atılan bir adımdır.

Hükümet tarafından meclise sunulan ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatayla desteklenen kanun tasarısı kabul edilerek, daha önce verilen 5 milyon liralık buğday yardım kredisi 6 milyon 750 bin liraya çıkarılmıştır¹⁰⁸².

9- Gümrük Memurlarının Emekliliği Tartışmalarında İsmet Bey:

TBMM'nin 13 Aralık 1940 tarihli oturumunda Gümrük muhafaza memurlarının emekliliği ile alakalı bir kanun tasarısı görüşülmüştür. Tasarının en çok tartışılan maddesi, Gümrük muhafaza memurlarıyla kısım ve mıntika âmirlerinin emeklilik sürelerinin 5 yıl daha uzatılması yetkisinin Gümrük ve

¹⁰⁸¹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 44-47.

¹⁰⁸² TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 43.

Tekeller Bakanı ile Gümrük muhafaza genel komutanlığına verilmesini öngören 5. madde olmuştur:

Madde 5: Muhafaza memurlarıyla kısım ve mıntika âmirlerinin mecburî olarak emekliliğe sevk olunmaları için yaş hadleri şunlardır: Muhafaza memurları: 50 yaş, Kısım âmirleri: 55 yaş, Mıntika âmirleri: 60 yaş. Bunlardan, hizmetlerinin devamında fayda olduğu, Gümrük ve Tekeller Bakanı'nın vereceği ve Gümrük muhafaza genel komutanlığının kabul edeceği sicil ile anlaşılabilir; Gümrük ve Tekeller Bakanlığı'nın her sene için vereceği kararla 5 seneye kadar daha çalıştırılabilir. Bu suretle emekli edilecekler hakkında Askerî ve mülkî emeklilik kanununun 26. maddesi hükümleri uygulanır.

Madde hakkında Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili ile Muğla milletvekili İzzettin Çalışlar itirazda bulunmuşlardır. Bakana verilen bu yetkiyi "keyfiyet" olarak tanımlayan İzzettin Çalışlar, bu uygulamanın bazı usulsüzlüklere ve haksızlıklara neden olabileceğini hatta vazife bekleyen memurların da hakkının yenilmesi anlamına geleceğini ifade etmiştir. Beş yıllık uzatma yetkisinin Bakana bırakılmasının doğru olmadığını belirten Ziya Gevher Etili de gümrük muhafaza memurlarının genç ve dinamik olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu itirazlara rağmen, Gümrük ve Tekeller Bakanı Trabzon milletvekili Raif Karadeniz ve Bütçe Komisyonu sözcüsü Muğla milletvekili Hüsnü Kitapçı, beden olarak dinç olup hizmet edebilecek kabiliyette olanlardan istifade etmek amacıyla böyle bir madde hazırlandığını ifade ederek tasarıya destek vermişlerdir.

Bütçe Komisyonu başkanı İsmet Bey de maddenin kabulünün daha uygun olacağını belirterek şu açıklamayı yapmıştır: "Bu kanun muhafaza komutanlığının sivil teşkilâtına aiddir. Aynı zamanda bu vazife, biliyorsunuz, çok mühim ve karışıktır. Bunlar ürerinde tecrübe yapan, otorite tesis eden ve daima vazifesini iyi yapan adamların beş sene daha istihdamında faide olacağına şüphe yoktur. Bundan dolayıdır ki, bu istihdam cevazını vermeği encümen muvafık görmüştür. Takdir Heyeti aliyelerindedir. Çünkü bu muhafaza teşkilâtı böyle daimî surette değişebilen insanlarla idare edilmekten ziyade, çok iyi vazife gören, iyi bilen, tecrübeli insanlarla idare edilen bir dairedir"¹⁰⁸³. İsmet Bey, tecrübeli memurlara duyulan ihtiyaç nedeniyle emeklilik süresinin uzatılmasını gerekli görmektedir. Bu konuda Bakana yetki verilmesine ise itirazda bulunmamıştır.

İsmet Bey'in yukarıdaki açıklamasından sonra oylanana madde kabul edilmiştir.

10- Yabancı Ülkelerde Görevli Subay ve Memurlar Hakkında Bir Kanun:

TBMM'nin 18 Aralık 1940 tarihli oturumunda; 4 sene izinli olarak yabancı ülkelerin ordularında subay ve memur olarak görev yapanların izin

¹⁰⁸³ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 56-58.

sürelerinin bu ülkelerin talebi doğrultusunda 2 yıl daha uzatılmasını öngören bir kanun tasarısı görüşülmüştür.

Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesinde; yurt dışında görev alan subay ve memurlarımızın yapmış oldukları hizmetlerden memnun olan yabancı devletlerin, subay ve memurların izin sürelerinin 2 yıl daha uzatılması yönünde talepte bulduklarına ve ülke menfaatlerine uygun düşen bu talep sebebiyle izin sürelerinin uzatılmasının uygun görüldüğüne işaret edilmiştir.

Milli Savunma Komisyonu ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbatayla tasarıya destek vermişlerdir. Yapılan oylama neticesinde tasarı, Bütçe Komisyonu'nun belirlediği şekilde: "Dört senenin hitamında, icab ederse ve kendileri de muvafakat ettikleri takdirde izin müddeti iki sene daha uzatılabilir" şeklinde kabul edilmiştir¹⁰⁸⁴.

11- Askerin Günlük Erzakı Hakkında Bir Kanun:

Toplumun ve devlet mekanizmasının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çeşitli düzenlemeler yapan TBMM, yürürlüğe giren kanunlar hakkındaki yorum farklarını gidermek ve kanunların sağlıklı bir zeminde uygulanmasını sağlamak maksadıyla bazı durumlarda kanunları tefsir(yorumlama) etmiştir. Nitekim TBMM'nin 20 Aralık 1940 tarihli oturumunda görüşülen; 1 Haziran 1929 tarihli "Askeri Tayinat ve Yem Kanunu" hakkındaki tefsir konusu buna örnek oluşturmaktadır.

Temeli 14 Eylül 1914 tarihli kanuna dayanan "Askeri Tayinat ve Yem Kanunu" 1 Haziran 1929'de kabul edilen bir kanunla yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni düzenlemeyle birlikte; Erzurum, Kars, Van, Bayazıt, Hakkâri vilayetlerinin diğer vilayetlere nazaran daha soğuk olması sebebiyle, bu illerdeki askerin günlük erzakına ilave yapılmıştır¹⁰⁸⁵.

14 Eylül 1914 tarihli "Tayinat Kanunu" şöyledir:

Madde 1: (Tatil ve sayılı günlerin haricinde kalan günlere mahsus erzak):

Ekmek 900 gr., et 250 gr., bulgur 150 gr., yağ 20 gr., tuz 20 gr., sabun 9 gr., gaz 30 gr., şeker yok, çay yok, kuru sebze yok.

Madde 2: (Ramazan erzakı):

700 gr. ekmek, 200 gr. et, 250 gr. pirinç, 40 gr. yağ, 20 gr. tuz, 20 gr. soğan, 50 gr. şeker, 15 gr. zeytin veya hurma¹⁰⁸⁶.

TBMM 1 Haziran 1929'da kabul ettiği bir kanun tasarısıyla; Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan 14 Eylül

¹⁰⁸⁴ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 95.

¹⁰⁸⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 86.

¹⁰⁸⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 103-104.

1914 tarihli bu kanunun birinci maddesini değiştirmiştir. Değişikliğin gerekçesi, “Kars, Erzurum, Bayazıd, Hakkâri, Van vilâyetleri diğer vilayetlere nazaran daha soğuk olduğu için, iklim icabı burada vazife yapan askerlerin daha fazla kaloriye ihtiyaçları vardır” sözleriyle özetlenmiştir.

14 Eylül 1914 tarihli Tayinat ve Yem Kanununun Birinci Maddesine Ek Kanun” adıyla kabul edilen 1 Haziran 1929 tarih ve 1495 numaralı yeni kanuna göre 1. madde şöyledir:

Kars, Erzurum, Bayazıd, Hakkâri, Van vilâyetlerinde bulunan askerın gündelik tayinlerine şunlar ilâve edilmiştir: 50 gr. ekmek, 20 gr. yağ, 10 gr. şeker, 1 gr. çay, 100 gr. kuru sebze¹⁰⁸⁷.

Yapılan bu düzenlemeyle; soğuk memleketlerde vazifeli askerlerin günlük erzakları arttırılmıştır. Ancak kanunda “ramazan erzakı” hususunda (yani asıl kanunun 2. maddesiyle alakalı) bir düzenleme yapılmadığı için bir takım sorunlar ve ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Erzak artırımını ramazan günlerine de teşmil eden memurlar, sonradan yapılan incelemelerde zimmet sorunuyla karşılaşmışlardır. Bu durumunda çözümlü için Sayıştay’ın önerisiyle konu meclis gündemine taşınmıştır.

Konuyla alakalı bir tezkere hazırlayan Milli Savunma Bakanlığı meseleyi şöyle özetlemiştir: Kanun kapsamındaki doğu illerinde erzak dağıtımından sorumlu memurlar, yeni kanunla askerın günlük erzakına yapılan ilaveyi ramazan ayında da uygulamışlar. Ancak Sayıştay, 9. Kolordu ile o bölgedeki tümenlerin hesapları üzerinde yaptığı incelemelerde, ramazan ayında dağıtılan erzaklarla alakalı görevli memurlar hakkında zimmet çıkarmıştır. Bu durum, birçok vazife sahiplerinin mağduriyetine sebep olmuştur. Esasında doğu illerindeki asker erzakına yapılan bu ilavenin ramazan ayında verilmemesi kanunun amacına aykırıdır¹⁰⁸⁸.

Bu nedenle ortaya çıkan meselenin mevcut kanunu tefsir ederek mi yoksa yeni bir kanun tesis ederek mi halledileceği hususunda 2 görüş ortaya çıkmıştır: Birincisi; Milli Savunma Komisyonu’nun, meselenin 1 Haziran 1929 tarihli kanuna ek bir kanun ile halledilmesi gerektiğini belirten mazbatasıdır. İkinci görüş ise; İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu’nun, meselenin tefsir yoluyla halledilmesini öngören teklifidir.

Mecliste yapılan görüşmelerde, Manisa milletvekili Refik İnce haricinde kalan tüm milletvekilleri sorunun tefsirle halledilebileceği yönünde bir kanaat ortaya koymuşlardır. İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbataya göre kanun tasarısında adı geçen vilayetlerde asker erzakına yapılan ilave, bu vilayetlerin ikliminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu artış 2. maddedeki ramazan ayını da kapsamaktadır. Zira 14 Eylül 1914 tarihli kanun askerın günlük erzakına daha ziyade itina göstermişken, soğuk bölgelerde bulunan askerlere lüzumlu

¹⁰⁸⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 103.

¹⁰⁸⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 86.

görülerek bahşedilen bir zammın ramazanda esirgenmesi ve kesilmesi tasavvur bile olunamaz¹⁰⁸⁹.

Bu görüşe karşı çıkan Refik İnce, yapılan düzenlemenin ramazan ayını kapsamadığını, zira kanunun adının, “14 Eylül 1914 tarihli Tayinat ve Yem Kanununun Birinci Maddesine Ek Kanun” olması sebebiyle sadece birinci maddeyi kapsadığını belirtmiştir. Hatta tüm itirazlara rağmen konunun muhatabı olarak Sayıştay başkanı Seyfi Oran’ın mecliste izahat vermesi yönündeki teklifini meclise kabul ettirmiştir¹⁰⁹⁰.

Ancak Sayıştay başkanının mecliste yapmış olduğu konuşma neticesinde; meclisin genel kanaati değişmemiştir. Konunun tefsirle hallini öngören, İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu’nun tefsir fıkrası oylanarak kabul edilmiştir: 1 Haziran 1929 tarih ve 1495 sayılı kanunun 1. maddesinde yazılı mahallerdeki (Erzurum, Kars, Bayazıd, Hakkâri, Van) askerlerin gündelik tayınlarına(erzak) yapılan ilâveler 14 Eylül 1914 tarihli “Tayinat ve Yem Kanunu”nun 1. ve 2. maddelerinde gösterilen gündelik istihaklara şamildir¹⁰⁹¹.

Savaş yıllarında askerin beslenmesine özen gösteren ve mümkün olan tedbirleri alan Hükûmet, zaman içerisinde beliren yeni durumlara karşı da gerekli önlemleri almıştır. Bu kapsamda askerin et ihtiyacının hangi aylarda hangi hayvanlardan sağlanacağını gösteren Askeri Tayinat ve Yem Kanunu hakkında 2 Şubat 1942 tarihli Meclis oturumunda yeni bir düzenleme yapılmıştır. Milli Savunma Bakanlığı’nca hazırlanan ve Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu ile İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu mazbatalarıyla desteklenen kanun tasarısı, seferberlik zamanlarında askere verilecek etin muhteviyatı hakkında daha esnek bir uygulama getirmektedir. Şöyle ki; askere normal zamanlarda kış aylarında sığır yaz aylarında koyun eti verilirken savaş zamanında eldeki imkânlar dâhilinde et verilmesini öngörmektedir. Hatta sığır ve koyun etinin bulunmadığı durumlarda bunların; keçi eti, tavuk eti, balık, peynir, pastırma, sucuk, süt ya da yoğurtla değiştirilebileceği kabul edilmiştir¹⁰⁹². Böylece, seferberlik döneminde askerin beslenmesinde meydana gelebilecek aksamaların önüne geçilmek istenmiştir.

12- Gümrük Tarifelerinde Değişiklik ve Yabancı Ülkelerle Ticaret Antlaşmaları Yapılması Hususunda Hükûmete Yetki Verilmesi:

Hükûmet’in İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan iktisadi sıkıntıları gidermek için aldığı tedbirlerden birisi de; gümrük tarifelerinde değişikliğe gitmek ve yabancı ülkelerle geçici ticari antlaşmalar yapmak olmuştur.

¹⁰⁸⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 86-92.

¹⁰⁹⁰ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 92.

¹⁰⁹¹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 110.

¹⁰⁹² TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIII, s. 241-244.

Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla 3 Ocak 1941'de Meclis'e sunulan kanun tasarısının gerekçesi şu sözlerle özetlenmiştir: Ticarî antlaşmaları, zamanın şartlarına ve ticaret politikamızın esaslarına uydurmak üzere yeniden akdetmek zarureti olduğu gibi, içinde bulunduğumuz dünya siyasî buhranı dolayısıyla dış ticaretimizi koruyucu tedbirlerle himaye ihtiyacı da her zamankinden daha zaruridir.

Bu gerekçeyle hazırlanan tasarı hakkında Dışişleri, Gümrük ve Tekeller, Maliye ve İktisat komisyonlarıyla birlikte, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır.

Yapılan oylama neticesinde tasarı kabul edilerek; Hükûmete yabancı ülkelerle geçici mahiyette ticaret anlaşmaları imzalamak, gümrük vergilerinde yeni düzenlemeler yapmak hususunda yetki verilmiştir. Yapılan antlaşmalar, 3 ay içerisinde TBMM'ye sunulacaktır¹⁰⁹³. Böylece yaşanmakta olan ekonomik bunalımın aşılması için dış ticareti canlandırmayı öngören bir adım atılmıştır.

13- Hırsızlık ve Rüşvete Karşı Bir Önlem:

TBMM, 3 Ocak 1941'de kabul ettiği bir kanun tasarısıyla, hırsızlık ve rüşvet suçlamasıyla yargılanan ve hapsedilen subay, gedikli erbaş, kıdemsiz çavuş, onbaşı, erat ve askeri memurların maaş ve iaşeleri hususunda yeni bir düzenleme yapmıştır.

Mevcut kanuna göre bu vasıftaki askerler; tutuklu oldukları dönemde de maaşlarını almaktadırlar. Bu durum hırsızlık, rüşvet gibi suçları işleyen ordu mensuplarının cezalandırılmayıp ödüllendirildiğini göstermektedir. Bu nedenle Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan, Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan; Milli Savunma, Maliye ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu mazbatalarıyla desteklenen kanun tasarısı şu esas dâhilinde kabul edilmiştir:

27 Mart 1930 tarih ve 1574 sayılı "Maaş Kanununa Ek 1574 Sayılı Kanunun Üçüncü Maddesi" şu şekilde değiştirilmiştir: Hırsızlık ve rüşvet suçlarından açığa çıkarılan subay ve askeri memurların açıkta buldukları, vazifelerinden veya adi ve şahsi suçlarından dolayı tutuklu olarak muhakeme altına alınan subaylarla askeri memurların ve bilumum gedikli erbaşlarla kıdemsiz çavuş, onbaşı ve eratin askerî ceza evlerinde tutuklu kaldıkları sürede yalnız er gibi iaşeleri temin olunur. Haklarında berat kararı verildiği veya haklarındaki takibat genel af kanunu ile kaldırıldığı surette maaşlarının yarısı verilir. Tutuklu kaldıkları müddet zarfında iaşelerine sarf olunan para, erzak istihkakı olmayanların bu alacaklarından kesilir. Bunlar mahkûm oldukları takdirde mahkûmiyetleri müddetince er gibi iâşe edilir. Başka hiç bir şey verilmez¹⁰⁹⁴.

¹⁰⁹³ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 293-294.

¹⁰⁹⁴ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XV, s. 292-293.

14- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilât ve Memurlar Kanununda Değişiklik:

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sağlık alanında da sıkıntıların yaşandığı görülmektedir. Doktorların uzak şehirlere gitmemesi, buralarda sağlık hizmetlerinin aksamasına neden olmaktadır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, bir kanun tasarısı hazırlayarak, bünyesinde bulunan doktorların mecburi hizmetleriyle alakalı yeni bir düzenleme yaparak bu sorunu çözmek istemiştir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından hazırlanarak, 28 Mart 1941'de Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclise sunulan kanun tasarısı hakkında Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu ile İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır. Yapılan düzenlemeler neticesinde; 3017 sayılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilât ve Memurlar kanununun 53. maddesi, şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: Hastanelerle diğer sıhî müesseselerin uzman kadrolarına kanun ve nizamnamesine uygun olarak uzman vesikası almış ve uzman vesikaları usulen Bakanlık tarafından tasdik ve tescil edilmiş olanlar tayin edilir.

Tıbbî kimya uzmanlığı için hekim olmak şart değildir. Hastanelerle diğer sıhî müesseselerin uzmanlıklarına tayin edileceklerin uzmanlık yapmak için çalıştıkları asistanlıklar müddeti hariç olmak üzere en az 4 sene Devlet sıhî hizmetlerinde vazife görmüş veya serbest tabiplik yapmış olmaları şarttır. Şu kadar ki, her hangi bir boş kadroya yukarıda zikredilen vasıflara sahip uzman bulunmadığı takdirde dört sene Devlet sıhî hizmetlerinde vazife görmeden veya serbest doktorluk yapmadan uzman vesikası almış ve usulen vekâlete tasdik ve tescil ettirmiş olan diğer doktorların da doktorluğa tayinleri uygundur. Ancak bunların tayin ve tahvil edilecekleri uzmanlık hizmetlerinde dört sene mecburî hizmet taahhüt etmiş bulunmaları da şarttır. Bu şekilde mecburî hizmet taahhüdüyle uzmanlığa tayin olunanlar muayyen(belli) olan müddetin(4 yıl) sona ermesinden önce vazife ifasından imtina ederlerse; geri kalan müddet kadar Devlet sıhî hizmetlerinde uzman sıfatıyla istihdam olunamazlar.

Geçici Madde: 3017 numaralı kanunun neşrinden evvel yetişmiş olan uzmanlarla asistanlıklara tayin edilmiş olanlar bu hükümden müstesnadır¹⁰⁹⁵.

Böylece, doktorların mecburi hizmet sorumlulukları sistemli hale getirilerek özellikle uzak vilayetlerdeki doktor açığının kapatılmasına dönük bir tedbir alınmıştır.

Doktorluk meselesini bu şekilde çözüme kavuşturan TBMM, aynı gün mecliste görüşülerek kabul edilen başka bir kanunla, son yıllarda artan ve talep olmaması nedeniyle ehliyetsiz kişilerin elinde bulunan "eczacı" sıkıntısını da gidermeyi düşünmüştür.

¹⁰⁹⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVI, s. 50-52.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısı hakkında Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu ile İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır. Buna göre; eczacılık bölümlerinde eğitim gören talebelerin de doktorluk eğitimi alan talebeler gibi yatılı eğitim görmeleri sağlanarak; bunlara da mecburi hizmet zorunluluğu getirilecektir.

Kabul edilen kanun tasarısına göre:

Madde 1: Yatılı Tıp talebe yurduna Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca gerekli görülecek miktarda eczacı talebe dahi kabul olunur.

Madde 2: 2000 numaralı kanunun doktorlara yüklediği bütün mükellefiyet ve mecburiyetler bu talebe hakkında dahi aynen tatbik olunur. Şu kadar ki eczacılık tahsilini tam olarak yurtta geçirenlerin mecburî hizmet müddeti üç senedir¹⁰⁹⁶.

Yapılan bu düzenlemeyle; devlete ve belediyelere ait sağlık kurumlarında halen boş bulunan eczacı kadrolarına ehliyet sahibi eczacıların istihdam edilmesi hedeflenmiştir.

15- Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanununa Dair Yeni Bir Düzenleme:

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen, tedbir olarak 1 milyon kişiyi askere almıştı. Bununla birlikte, olası hava taarruzlarına karşı, emekli olan yedek subayların olağanüstü hallerde yeniden vazifeye çağrılabilmesi için Genel Kurmay Başkanlığı'na ve Hükûmet'e yetki verilmesini öngören bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

3502 Sayılı Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Hakkındaki Kanun'un yeniden düzenlenmesini öngören tasarı, Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Refik Saydam imzasıyla 7 Nisan 1941'de meclise sunulmuştur. Tasarı hakkında Milli Savunma Komisyonu ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır. İsmet Bey, meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için yöneltilen sorulara Komisyon başkanı sıfatıyla cevap vermiştir. Tasarının sadece emekli olan subayları yeniden askere almak anlamına gelmediğine dikkat çeken İsmet Bey, aynı zamanda bu durumda olanların mali ve hukuki haklarını da kapsadığını dile getirmiştir: "...Çağırıldığı için mükellef sin haddi(yaş haddi) dâhilinde bulunan subaylar gibi aynı hakkı haiz olacak. Bu kanun mezuniyet verdikten sonra rütbesine göre, eğer rütbesi teğmen veya üsteğmen ise sin haddi dâhilinde mükellef olarak bulunan ordudaki subayların haklarına malik olacaklardır. Bunun sarîh manası budur".

Tasarı, mecliste yapılan görüşmeler neticesinde şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: Olağanüstü hallerde görülecek lüzum üzerine hava haber verme teşekküllerine muktazi aşağıdaki maddelerde yazılı şahıslar

¹⁰⁹⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVI, s. 49-50.

Genelkurmay Başkanlığı'nın teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti(Bakanlar kurulu) kararıyla hizmete çağırılabilirler.

Madde 2: Sefer halinde, bütün sefer müddetince ve olağanüstü hallerde müddet ve lüzumu Hükümet kararıyla belirlenecek zamanlarda "Hava Haber Verme Teşkilâtı" dâhilindeki vazifelerde kullanılmak üzere yedek subaylardan yaş haddini aşmış ve 1076 numaralı kanunun 22. maddesi gereğince yedek subaylıktan affedilmiş olanlar hizmete çağırılırlar. Göreve çağırılanlar, bu hizmette buldukları müddetçe subay elbisesi giyerek rütbelerine ait üniformayı taşırlar ve orduda vazifeli olan yedek subay emsalleri hakkındaki hükümlere tâbi tutulurlar ve aynı hukuka sahip olurlar.

Madde 3: Hava Haber Verme Teşkilâtı için hizmete alınacak mükellefiyet harici erat ve gedikli erbaşlar, orduda istihdamları müddetince ordudaki mükellefiyet dâhili emsali erat ve gedikli erbaşlar gibi muameleye tâbi tutulurlar¹⁰⁹⁷. Böylelikle muhtemel bir savaş durumu için önemli bir tedbir alınmıştır.

16- Cami ve Mescitler Kanunu:

TBMM'nin 9 Nisan 1941 tarihli oturumunda kabul edilen bir kanunla; cami ve mescitlerin hizmetlilerine verilecek tahsisat hakkında yeni bir düzenleme yapmıştır. Hükümet tarafından hazırlanarak, Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısı hakkında Maliye ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır.

Kanun tasarısı, yapılan görüşmeler neticesinde şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: Cami ve mescitlerin tasnifine ve tasnif harici kalacak cami ve mescit hademesine verilecek ödeneğe dair 2845 sayılı kanunun 1. maddesine aşağıdaki fıkralar ilâve olunmuştur:

Yasal yetkilere dayanarak işgal edilen veya tamir dolayısıyla içinde namaz kılınamayan tasnif dâhili cami ve mescitlerin hademelerinin vazife tahsisatları tam olarak verilir. Şu kadar ki; aynı mahaldeki açık cami ve mescitlerin boş kalacak hizmetlerine hariçten kimse alınmayıp bu durumdaki hademeler, cami ve mescitlerinin açılışında yerlerine iade olunmak kaydıyla, zikredilen hizmetlerde kullanılırlar.

Madde 2: Birinci maddede gösterilen sebepler haricinde yanma, yıkılma gibi sebeplerle kullanılamaz hale gelen cami ve mescitlerin hademesi hakkında, tasnif harici kalmasıyla kapatılmış olan cami ve mescit hademelerine ait hükümler tatbik olunur¹⁰⁹⁸.

Böylece, kullanılamaz durumdaki cami ve mescitlerin hizmetlileri, faaliyetine devam etmekte olanların hizmetlerinde görevlendirilerek, tasarrufa gidilmiştir. Kanunun, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından değil de

¹⁰⁹⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 22-23.

¹⁰⁹⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 32.

Başbakan tarafından yürütülecek olması; merkeziyetçi bir anlayışın sürdürüldüğünü göstermektedir.

17- Danıştay Üyelerine Verilecek Maaş Hakkında Bir Kanun:

TBMM'nin 9 Nisan 1941 tarihli oturumunda, Devlet memurları maaş kanununa göre 5. derecede yer alan "Dava Dairesi Baş Muavinliği" vazifesini sürdürürken, 10 Temmuz 1940'da TBMM tarafından, maaş kanununa göre 3. derecede yer alan "Devlet Şûrası"(Danıştay) azalığına seçilmiş olan İhsan Aktürel'in bu günkü maaşı hakkında bir kanun tasarısı gündeme alınmıştır.

Tasarının gerekçesinde konu kısaca şöyle izah edilmiştir: İhsan Aktürel, görev değişikliği nedeniyle, 5. dereceden 3. dereceye terfi etmiştir. Danıştay üyeliği için tahsis edilmiş olan yüz lira maaşın kendisine ödenmesi için öncelikle 3 sene müddetle 4. derece maaşını alması mı gerekir? Yoksa yeni görevinin 3. derecede bulunması sebebiyle kendisine ödenmesi gereken yüz lira maaş hemen ödenmeli mi? Bu nedenle konunun TBMM'ye arzına lüzum ve zaruret hâsıl olmuştur.

Bu açıklamayla TBMM'ye sunulan kanun tasarısı hakkında Bütçe Komisyonu'ndan açıklama istenmiştir. İsmet Bey başkanlığındaki komisyonun hazırlamış olduğu mazbatada mesele şu şekilde izah edilmiştir:

3546 sayılı Danıştay Kanunuyla, üyelik için yüz lira maaşa tekabül eden 3. derece tespit edilmiştir. 3656 sayılı kanuna bağlı (I) sayılı cetvelde de bu esas muhafaza edilmiştir. Danıştay Kanununda yazılı vasıflara sahip olup 3656 sayılı kanunun 7. maddesinde terfi için belirli dereceleri elde etmeyenlerin Danıştay üyeliğine seçilmesi halinde 7. madde hükmünün böyle bir vaziyet karşısında tatbiki varit olamayacağı düşüncesiyle bu madde hükmünün Danıştay üyeleri hakkında tatbik edilip edilemeyeceğinin tefsiri istendiği bağlı tezkere ve değerlendirmelerden anlaşılmıştır.

Yukarıda zikrolunan kanunun 7. maddesi (Yukarı dereceye terfi için en az dört sene bir derecede bulunmuş ve bu kadar müddet o derece maaşını filen almış olmak şarttır. Yüksek mektepten mezun olanlar için bu müddet üç senedir. Müddetini tamamlamadan üst derecede bir memuriyete tayini gerekenler, müddetlerinin sona ermesine kadar eski derece maaşlarını alırlar.

Her ne suretle olursa olsun bir dereceden fazla terfi caiz değildir. Şu kadar ki, yedinci ve daha yukarı derecelerden birine aşağıdaki derecede kadroya göre memuriyet olmadığı veya ehil memur bulunmadığı takdirde iki derece aşağıdaki memurların tayini caizdir. Bu suretle 2 derece yukarıdaki memuriyete tayin olunanlar, eski derecelerinde bir terfi müddeti dolduruncaya kadar o derece maaşını, bir terfi müddetince de aradaki derece maaşını aldıktan sonra tayin edildikleri derece maaşını alırlar.

Altıncı ve daha aşağıdaki derecelerdeki memuriyetlere, bu dereceler karşılık gösterilmek suretiyle daha aşağı derece ile memur tayini caizdir.

Altıncı maddede yazılı hükümler saklı kalmak üzere 5. ve daha yukarı derecelerdeki memuriyetlere tayin edilebilmek için yüksek mektepten

mezun olmak şarttır) diye mutlak sarahati haiz olduğu, Danıştay başkan ve üyeleri de bu kanunun açık bir şekilde kapsamı dâhilinde bulunduğu ve hâkimler kanununda olduğu gibi bunlar için istisnâ hiç bir kayıt ve karine mevcut olmadığı cihetle Danıştay başkanlığının bu bapta görüşlerinin hedeflediği kapsam harici hükmün tefsir yoluyla elde edilmesine imkân yoktur.

Konunun mecliste görüşülmesi esnasında, Bütçe Komisyonu'nun mazbatasına karşı olan bazı milletvekilleri, kanunun İçişleri ve Adliye Komisyonlarına havale edilmesi yönünde görüş belirtmişlerdir. İsmet Bey, yapmış olduğu değerlendirmeye meclisi bilgilendirmiştir. Mecliste yapılan değerlendirmeler neticesinde, Manisa milletvekili Refik İnce tarafından verilen ve konunun İçişleri ve Adliye Komisyonlarında görüşülmesini öngören teklif kabul edilmemiştir. Sonuç itibariyle tasarı, Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını dâhilinde kabul edilmiştir¹⁰⁹⁹.

Bütçe Komisyonu'nun kabul edilen mazbatasından da anlaşılacağı üzere; İsmet Bey'in ısrarla savunduğu "maaş kanununa göre derece atlamının mümkün olmadığı" yönündeki tespit TBMM tarafından da kabul edilmiştir.

18- Antakya ve İskenderun Elektrik Müesseselerinin Mahalli Belediyelere Devri:

Hatay'ın Anavatana katılmasının ardından Türkiye ile Fransa arasında yapılan protokol çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne devredilen Antakya(Antiyos Elektrik Şirketi) ve İskenderun(Enerji Elektrik Depiri) elektrik müesseselerinin, hükümet tarafından mahalli belediyelere devrine karar verilmiştir.

Sanayi Bakanlığı'nca hazırlanan ve Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısı, TBMM'nin 21 Nisan 1941 tarihli oturumunda görüşülmüştür. Tasarının gerekçesi şöyledir: Antakya ve İskenderun'da yer alan elektrik müesseselerinden yalnızca bu iki yerleşim birimi istifade etmeyeceklerdir. Müesseseler, tüm imkânlarıyla Hatay hudutlarında yer alan bütün belediyelerin istifadesine sunulacaktır. Yani bu müesseseler hem Hatay'ın elektrik ihtiyacını giderecekler hem de gelirleri Hatay'ın tüm belediyelerine dağıtılacaktır.

Elektrik işletmelerinin belirli bir bedel karşılığında mahalli belediyelere devrini öngören kanun tasarısının 1. maddesi, mecliste yoğun tartışmalara neden olmuştur. Bazı milletvekilleri elektrik işletmelerinin bedelsiz olarak Hatay'a devrini isteyerek tasarıya itiraz etmişlerdir. Bu anlamda söz Hatay milletvekili Hamdi Selçuk, Hatay'ın anavatandan 20 yıl uzak kaldığı için kendisini geliştiremediğine dikkat çekerek elektrik işletmelerinin Hatay'a hediye edilmesi teklifinde bulunmuştur: "Bu Meclis Hatay'a hürriyetini vermiştir. Belediyelerinin inkişafı için bu gibi küçük yardımı

¹⁰⁹⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 29-32.

esirgemeyecektir. Hataylılar minnettar kalacaktır” diyerek Meclis’ten kendi seçim bölgesinin menfaatleri için destek istemiştir.

Hükûmetin bedel karşılığında devir esasını belirlediğini, İçişleri ve Maliye Komisyonlarının ise bedelsiz verilmesi yönünde kanaat ortaya koyduklarını ifade eden Bütçe Komisyonu başkanı İsmet Bey, bedelsiz devir esasını sakıncalı ve eşitlik ilkesine aykırı bulduklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bedel mukabilinde alınan mühim bir müesseseyi, encümenin tetkikatı arasında da kârlı olduğu tahakkuk eden bu müesseseyi bedelsiz olarak vermek esasına gidilmemiş, yalnız Maliye Bakanlığına bir salâhiyet verilerek, Maliye, Nafia ve Dahiliye vekillerinin tensip edeceği bir bedelle devredilmesini ve bu devre salâhiyet verilmesi esasını kabul etmiştir ki bu salâhiyet esası gayet müsaittir. Binaenaleyh, bunun bedel mukabilinde devredilmesi Hazinesin bedel ile aldığı bir şeyi bedelle devretmesi mahiyetindedir. Hazinesin birçok gayrimenkulleri vardır. Bunlardan her birini birçok vilâyetlerin belediyeleri isteyebilir. Bu belediyelerin de bazı ihtiyaçları vardır. Binaenaleyh diğerlerine en küçüklerine kadar bedel tayin ederek verdiği halde bu iki belediyeye – ki en mühim ve kârlı kısmıdır – bedelsiz olarak devretmeği Bütçe encümeni Hazine menfaatinden ve kendi vazifesi noktai nazarından terviç edememiş, fakat geniş salâhiyet vermek suretile bunun faydalı bir şekilde devredilmesi esasını kabul etmiştir. Vaziyet bundan ibarettir. Takdir Heyeti Celilenizindir”¹¹⁰⁰.

Yapılacak devir işinde hazine menfaatlerinin gözetilmesi gerektiğini vurgulayan İsmet Bey, hissiyattan ziyade adaletin ön planda tutulması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Elektrik şirketlerinin bedelli ya da bedelsiz verilmesi hususunda ortaya konulan bu iki görüşten sonra söz alan konuşmacılar, bu düşünceler etrafında görüş belirtmişlerdir. Sanayi Komisyonu sözcüsü Eskişehir milletvekili İzzet Arukan, “işletmelerin bedel karşılığında verilmesi gerektiğini”¹¹⁰¹ ifade etmiştir. Çoruh milletvekili Mazhar Müfit Kansu, “Hatayın hususiyeti ve şimdiki kadar belediyelerin duçar olduğu ahval dolayısıyla, zaten Hükûmet belediyelere varidat taharrisiyle meşguldür, bunlara bir yardım olmak üzere, Maliye ve Dâhiliye Vekili Beyefendiler, Dâhiliye encümeninde, bunların meccanen verilmesini tasvip buyurmuşlardır. Bu tasvip karşısında, Hükûmetin millete verdiği bu iki müessese için kabulden başka benim söyleyecek bir lafım yoktur(Doğru sesleri)”¹¹⁰² diyerek, işletmelerin bedelsiz devrini desteklemiş ve bu konudaki kararın hükûmete ait olduğunu belirtmiştir. Bu yönde görüş belirten Çorum milletvekili İsmail Kemal Alpsar da, İstanbul ve Ankara belediyelerine çeşitli yardımlar

¹¹⁰⁰ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 91.

¹¹⁰¹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 92.

¹¹⁰² TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 92.

yapıldığını, bu yardımın Hatay'a da yapılabileceğini ifade ederek¹¹⁰³, bedelsiz devir esasını desteklemiştir.

Bu görüşler üzerine Bütçe Komisyonu başkanı sıfatıyla tekrar söz alan İsmet Bey Mazhar Müfit Kansu'nun, "kararın hükûmete bırakılması" yönündeki tavrını tenkit etmiştir: "Hükûmet bedelle teklif etmiş, Dâhiliye encümeninde ise Maliye vekili bedelsiz verilmeğe muvafakat etmiş. Maliye vekili muvafakat edebilir, Hükûmet de meccanen teklif edebilir. Fakat eğer bunları Hükûmet ve Maliye vekili mutlak yapmak salâhiyetini haiz idilerse Meclise gelmeden de olurdu. Binaenaleyh Bütçe encümeni Devletin ve Hazinesin bütün varidatını murakabe vazifesile mükellef olduğu için, Devletin hukukunu ve varidatını korumak endişesile vermiyebilir ve onun esbabını da Heyeti Celilenize arz edebilir (Bravo sesleri)"¹¹⁰⁴ diyerek, son derece önemli bir uyarıda bulunan İsmet Bey, hazineyi ilgilendiren bir meselede hükûmetin doğrudan karar verme yetkisinin bulunmadığına dikkat çekmiş, başkanlığını yaptığı Bütçe Komisyonu'nun konu hakkında TBMM'yi aydınlatmakla görevli olduğunu hatırlatarak, son kararın TBMM'ye ait olduğunu ısrarla vurgulamıştır.

Meseleye eşitlik ilkesinden yaklaşan Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili, "...Binaenaleyh metotlarımızı değiştirmiyelim. Bundan daha muhtaç beldeler ve belediyeler vardır. Yarın o bir gün, bu bir emri vaki olur, arkası çorap sökücü gibi gelir. (Gelmez sesleri). Muhakkak gelir arkadaşlar"¹¹⁰⁵ şeklindeki sözleriyle, elektrik işletmelerinin bedelsiz devrine; olumsuz bir örnek oluşturacağı endişesiyle karşı çıkmıştır.

Yapılan değerlendirmeler neticesinde oylamaya sunulan tartışmalı 1. madde; İsmet Bey'in yukarıdaki açıklamalarına uygun olarak ve Bütçe Komisyonunun belirlediği esas dâhilinde kabul edilmiştir. Bunun ardından oylanan diğer maddeler de doğrudan kabul edilmiştir:

Madde 1: 30 Haziran 1939 tarih ve 3658 sayılı kanunla tasdik edilmiş olan Türk – Fransız Antlaşması'na bağlı protokol gereğince Devletin mülkiyetine geçmiş Antakya ve İskenderun Elektrik müesseselerine ait mallar, hukuk ve menfaatler ile Sanayi Bakanlığı'nca şirket usullerine göre geçici olarak işletildikleri zamana ait hak ve sorumlulukları; İçişleri, Maliye ve Sanayi Bakanlıkları ile Antakya, İskenderun, Beylân ve Kırıkhan belediyeleri arasında anlaşarak kararlaştırılacak bir bedel karşılığında bu belediyelere veya bunların teşkil edecekleri bir birliğe devretmeye Maliye Bakanı yetkilidir. Bu bedelin kaç senede ve kaç taksitte ödeneceği yine aynı suretle tespit olunur.

Madde 2: Birinci madde gereğince yapılacak devir işlerine dair her türlü işlemler damga resmi ile diğer her türlü resim ve harçlardan muaftır.

Madde 3: Kanunun yayınlandığı tarihten itibaren 5 sene içinde belediyelerce veya birlikçe bu müesseselerin yenilenmesi veya genişletilmesi

¹¹⁰³ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 93.

¹¹⁰⁴ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 93.

¹¹⁰⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 94.

maksadıyla alınacak her türlü malzeme, makine, araç ve gereç ile kabloların lüzum ve miktarı Sanayi Bakanlığı'nca tasdik edilmek şartıyla gümrük resminden muaftır.

Madde 4: Bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 5: Bu kanun hükümlerini icraya İçişleri, Sanayi, Maliye ve Gümrük-Tekeller Bakanları memurdur¹¹⁰⁶.

a- Şahsi Hukuka Dair Önemli Bir Mesele:

Antakya ve İskenderun'daki elektrik işletmelerinin Hatay'a devri meselesi TBMM'de görüşülürken, "Bu şirketlerde hisseleri bulunan kişilerin devir işleminden sonra bu haklarını hangi merciden talep edecekleri" esasına dayanan ve bireysel hukuk kapsamına giren önemli bir mesele ortaya çıkmıştır.

Gaziantep milletvekili Abdurrahman Melek, kanun tasarısından hareketle şu değerlendirmeyi yapmıştır: Başlangıçta anonim şirket halinde kurulmuş olan bu işletmelerin hisselerinin % 51'i yabancılara % 41'lik kısmı ise yerlilere aittir. Dolayısıyla Türkiye'ye satılan kısım, şirketteki % 51'lik Fransız hisseleridir. Yerli ahalinin elinde bulunan % 35-40'lık kısım, Türkiye'ye devredilmemiştir. Yerli ahalinin elindedir.

Şirketlerin hissedarlarını ve hukuki durumunu bu sözlerle ortaya koyan Abdurrahman Melek, 1. maddede geçen, "Elektrik müesseselerine ait emval, hukuk ve menfaatlerinin" sorun oluşturabileceğinden bahisle, "diğer hissedarlar çıkar da, bu müesseseye ait emvalde benim de hissem var derse ne olacaktır"¹¹⁰⁷ diyerek mesele hakkında açıklama istemiştir. Bunun üzerine söz alan Bütçe Komisyonu başkanı İsmet Bey, maddede geçen "devredilen mal, hak ve menfaatlerin", Fransa ile yapılan protokol ve bunu tasdik eden kanun gereğince Hükümet'e intikal ettiğini ve hazinenin malı olduğunu belirtmiştir.

Bu açıklama üzerine "Bütçe Komisyonu başkanından bir sualim var" diyerek söz alan Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili, İsmet Bey'e şu soruyu yöneltmiştir:

-Antakya'da, bu şirkete ait, Ahmedin, Memedin elinde hisse senedi var. Siz bu şirketi devrediyorsunuz. Şimdi bu hisse senetleri ne olacaktır, kime satacaklardır?

İsmet Bey:

"Fransızlar, devir esnasında bu şirketlerdeki hissedarların haklarının kendileri tarafından tanınacağına dair, protokolün müzakeresi sırasında, söz vermişler, üzerlerine almışlardır. Hükümet doğrudan doğruya protokol gereğince bu hakları kendisine intikal ettirmiştir... Biz bu kanunda yalnız

¹¹⁰⁶ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XVII, s. 96. Kanun tasarısı, 28 Nisan 1941 tarihli 2. görüşmede de aynen kabul edilmiştir.

¹¹⁰⁷ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XVII, s. 91-92.

Hükûmete intikal eden hak ve menfaatleri devrediyoruz. Hariçte kalmış mal ve menfaatler varsa bu, başka meseledir” diyerek, şahısların ellerinde kalan hisselerin daha sonra çözüme kavuşturulabileceğine dikkat çekmiştir. İsmet Bey ile aynı kanaati paylaşan Sanayi Komisyonu sözcüsü Eskişehir milletvekili İzzet Arukan da düşüncelerini şu sözlerle ortaya koymuştur: “...Hükûmet, Fransız - Türk anlaşması mucibince, ne almışsa onu devrediyor. Yalnız bazılarının elinde bu anlaşmanın tatbiki sırasında kalmış hisseler vardır. Bizim halledeceğimiz mesele bu değildir. Bunlar tatbikat esnasında halledilecektir. Mecliste bu hususta söz söyleyemeyiz. Biz aldığımızı devrediyoruz. Diğerleri ayrıca Hükûmete ve adliyeye müracaat edeceklerdir, hukukî bir meseledir. Bizimle alâkası yoktur”¹¹⁰⁸.

Tartışmanın uzaması üzerine söz alan Sanayi Bakanı Konya milletvekili Ali Fuat Cebesoy, Hatay’ın anavatana katıldığı vakit bu meselelerin Fransa Hükûmeti ile görüşüldüğünü ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ellerindeki hisse senetlerinin karşılıklarının tespit edilerek verileceğini ifade etmiştir. Ali Fuat Bey’in bu açıklamasına rağmen ikna olmayan Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili, meseleyi Adliye Komisyonu’na taşımak için bir önerge vermişse de, önerge kabul olunmamıştır¹¹⁰⁹.

19- 1941 Yılı Vakıflar Genel Müdürlüğü Bütçesi:

TBMM’nin 28 Nisan 1941 tarihli oturumunda Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün 1941 mali yılı Bütçe kanunu görüşülmüştür. Hükûmet tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan Bütçe Kanunu, İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbataya göre aşağıdaki esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün 1941 mali yılı için gelir ve gideri 3 milyon 175 bin 382 lira olarak belirlenmiştir. Genel Müdürlük, Başbakanlığın uygun görüşüyle 300 bin liraya kadar kısa vadeli avans kullanabilir. Kapatılan tekke ve zaviyelerin mensubu olup da vefat edenler veya çeşitli dairelerde istihdam edilenlerin maaşları, Vakıflar bütçesinden verilmeyerek kesilecektir. Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesine alınacak yeni vakıflar, gelir ve gider kalemlerine yazılarak gelecek yıl bütçesine dâhil olunur. Vakıflar bünyesinde yapılacak yeni inşaat ve tamirat işlerinde kullanılmak üzere ve o işin devamı müddetine münhasır olmak üzere, aylık ücret veya yevmiye ile mimar veya mühendis istihdamına Hükûmet’in kararıyla Genel Müdürlük yetkilidir. 2518 sayılı kanun hükümleri saklı kalmak üzere, 1928 - 1940 malî yıllarına ait karşılıksız borçlar, 1941 malî yılı bütçesi genel tasarruflarından karşılık temini suretiyle açılacak rakamsız bir bölüme ödenek kaydederek ödemeye Başbakan yetkilidir. Bu madde gereğince yapılacak ödemeye ait ita emirleri

¹¹⁰⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 95.

¹¹⁰⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XVII, s. 96.

öncelikle Divan-ı Muhasebatın(Sayıştay) vizesine tâbidir. Kanunun hükümleri Başbakan tarafından icra olunur¹¹¹⁰.

Bütçede öne çıkan bu hususlara bakılarak; Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mali gücünün giderek azaldığını, yapı olarak merkeziyetçi bir anlayışla idare olunan bir kuruma dönüştüğü söylenebilir.

20- Emeklilik Kanunu Hakkında Yeni Bir Düzenleme:

Hükümet, II. Dünya Savaşı yıllarında bir taraftan savaşın ortaya çıkardığı buhrana karşı önlemler alırken, diğer taraftan da halkın yaşadığı sıkıntıları gidermeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Bunlardan birisi de emeklilerin maaşlarını alırken yaşadıkları sıkıntıları gidermektir.

Mevcut emeklilik kanununun 61. maddesine göre, emeklilik maaşı alacak olanlar, 6 ayda bir belediye ve ihtiyar heyetlerinden belge almaktadırlar. Bu uygulama, aylık sahiplerinin maaş alma hakkını muhafaza edip etmediklerine dair kontrol amacıyla yapılmaktadır. Bu kontrol uygulaması, emekli maaşı alacak olanların saatlerce sırada beklemelerine ve türlü sıkıntılar yaşamalarına neden olmaktadır.

Hükümet, emeklilerin yaşadıkları bu sıkıntıları gidermek amacıyla, Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısını, Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla 2 Haziran 1941'de meclise sunmuştur. Tasarı hakkında Adliye, Maliye ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır. İsmet Bey, gerek komisyon mazbatasının hazırlanmasındaki çalışmaları gerekse tasarının görüşülmesi esnasında yapmış olduğu düzeltme önerileriyle, tasarının kanunlaşmasında etkili olmuştur. Yapılan oylama neticesinde kanun tasarısı şu maddeler dâhilinde kabul edilmiştir¹¹¹¹:

Madde 1: Emekliler ile emeklilerin eşleri, anaları, babaları, reşit kız çocukları ve yüksek tahsile devam etmeyen reşit erkek çocukları maaş almak için bizzat müracaat ettikleri ve fotoğraflı maaş ve nüfus hüviyet cüzdanlarını gösterdikleri takdirde yoklama ilmühaberi aranmaksızın maaşları kendilerine verilir.

Aylıklarını bizzat almayan maaş sahipleri ile yüksek tahsilde bulunan erkek çocuklar altı ayda bir yoklamaya tâbi tutulurlar. Yoklama zamanı ve aranacak vesikanın türü Maliye Bakanlığı'nca belirlenir.

¹¹¹⁰ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XVII, s. 139-142.

¹¹¹¹ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. II, C. XIX, s. 7-11. Kanun tasarısının görüşülmesi esnasında, emeklilerin yaşadığı sıkıntıları gidermeye yönelik oldukça ilginç bir öneri ortaya atılmıştır. Teklif sahibi Bingöl milletvekili Feridun Fikri Bey, emeklilerin maaşlarının, bir teşkilat kurularak; posta aracılığıyla ya da özel memurlar vasıtasıyla emeklilerin evlerine götürülmesini teklif etmiştir. Emeklilerin günümüzde dahi bu sıkıntıları yaşıyor olduğu gerçeğini göz önüne alırsak, teklifin oldukça dikkat çekici olduğunu belirtmeliyiz.

Zat maaşı alanlardan son ödeme tarihinden itibaren bir sene içinde müracaat etmeyenlerin maaşı kesilir. Kesilme tarihinden itibaren 3 sene içinde müracaat edenlerin maaşları geçmiş zamanlara ait olanlarla birlikte ödenir. 3 sene müracaat olunmadığı takdirde; zaruri bir gerekçesi bulunmayanlara, arada geçen müddete ait maaşları verilmez.

[Birinci maddedeki bu düzenlemeyle, aylıklarını bizzat kendileri almayanlar ile yüksek tahsil yapmakta olan erkek çocuklar dışında kalanlar, 6 ayda bir yapılan yoklama sıkıntısından kurtarılmışlardır]

Madde 2: İlçelerde malmüdürleri, merkez ilçelerde muhasebe müdürleri, maaşlarını ödeyecekleri emekli ve yetimlerin nüfus hüviyet cüzdanlarına maaşlarının türü ve miktarı ile kayıtlı buldukları mal sandığının adını ve ilçe maaş defterindeki sıra numarasını kaydetmekle beraber, durumu derhal maaş sahiplerinin nüfus kütüğünde kayıtlı buldukları kaza nüfus idarelerine bildirmeye mecburdurlar. Bu idareler de aldıkları malûmatı alâkalıların nüfus sicillerine geçirmeye mecburdurlar.

Yerleşim yerinde değişiklik olduğunda, yeni ilçenin adı ve maaş sahibinin bu ilçenin maaş defterinde aldığı kayıt sıra numarası nüfus hüviyet cüzdanına alâkadarın ilk müracaatında, maaşın ödenmesinden evvel kaydolunur.

[Böylece, emeklilik maaşı almakta olanların kayıtlarının daha sağlıklı tutulması yönünde bir düzenlemeye gidilmiştir]

Madde 3: Zat maaşı aldıkları nüfus hüviyet cüzdanlarında yazılı olanları evlendiren memur veya muhtarlar bu hâdiseleri alâkalı mal sandıklarına, maaş sahibi olup da ölenler hakkında defin ruhsatnamesi veren memurlar ile muhtarlar bu belgeleri nüfus memurlarına ve nüfus memurları da bu hususta edindikleri malûmatı keza alâkalı mal sandıklarına 15 gün içinde bildirmekle mükelleftirler.

[Bu düzenleme, evlilik ve ölüm durumlarında emeklilik maaşlarıyla alakalı kayıtların güncellenmesini sağlamaya yöneliktir]

Madde 4: Katma ve özel bütçeli daire ve müesseselerle belediyelerde ve sermayesinin en az yarısı Devlete ait olan ve memuriyet derece ve aylıkları kanunla tespit edilmiş bulunan tüm müesseselerde maaş, ücret ve tahsisat karşılığında bir vazifeye tayin olunan zat maaşı sahipleri, maaşlarının tür ve miktarı ile kayıtlı bulunduğu mal sandığını ve kaza maaş defteri sıra numarasını, tayin olundukları daire ve müesseseye bir beyanname ile bildirmeye mecburdurlar. Bu daire ve müesseselerin alâkalı müdür ve memurları da yeni alınan memurların maaş vaziyetini incelemeye ve zat maaşı alanlara müessese tarafından verilen maaş, ücret ve tahsisat miktarlarını, tayin tarihinden itibaren 1 ay içinde maaşın kayıtlı bulunduğu mal sandığına yazı ile bildirmeye mecburdurlar. Bu daire ve müesseseler, bu gibilerin maaş, ücret ve tahsisatlarına yapılan zamlar hususunda, zammın yapıldığı tarihten itibaren 1 ay içinde ilgili mal sandıklarını yazı ile haberdar ederler.

[Yapılan bu düzenlemeyle, çalışanların maaşlarının tür ve miktarı hakkında sağlıklı bir kayıt sistemi oluşturmaya yönelik bir adım atılmıştır]

Madde 5: Kanunî sebeplerle maaşlarında düşme olan ve haklarında 1746 numaralı kanunla 3656 numaralı kanunun 24. maddesi hükmünün tatbiki icap eden emekli ve yetimlerden; bu durumu saklamak suretiyle Hazinesden haksız olarak para alanlar, Türk ceza kanununun 343. maddesinin 1. fıkrası gereğince cezalandırılmakla beraber kendilerinden ayrıca bu suretle aldıkları paranın iki misli para cezası da alınır.

[Kanunun yaptırım gücünü oluşturan 5. maddeyle, kurulmak istenilen yapının sağlam temeller üzerine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Zira para cezası ve diğer yaptırımlar, maaş sahiplerini, kanun maddelerine uygun hareket etmeye ve dürüst olmaya zorlamaktadır]

Madde 6: Bu kanunda yazılı vazifeleri yapmayan mal ve muhasebe müdürleri, belediye, evlendirme ve nüfus memurları, muhtarlar, maaş tahakkuk dairelerinin âmir ve memurları ile kayıp nedeniyle verdikleri nüfus hüviyet cüzdanlarında kızlarla dullara ait evlenme vukuatını göstermeyen nüfus memurları hakkında Türk ceza kanununun 230. maddesi tatbik olunur.

[Kanunun yaptırım gücünü oluşturan bir diğer madde de 6. maddedir. Bu maddeyle, maaş konusunun kapsamına giren iş ve işlemleri yürüten görevlilerin de dürüst çalışmaları için cezai bir yaptırım öngörülmüştür]

Madde 7: Bu kanun gereğince tanzim olunacak her çeşit beyan ve ihbar belgeleri damga resmine tâbi değildir.

[7. Madde ile kanuna işlerlik kazandırılmak istenmiştir]

Madde 8: Vatan hizmeti karşılığı aylık alanlar hakkında da bu kanun hükümleri tatbik olunur.

[Bu maddedeki düzenlemeyle kanunun kapsamı genişletilmiştir]

Madde 9: Bu kanunun 1. ve 3. maddelerinin hükmü yayınlanmasından 3 ay sonra, diğer maddelerinin hükmü yayımlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 10: Bu kanunun hükümleri Hükûmet tarafından uygulanır.

Kanunun kısa sürede uygulanma imkânına kavuşması ve toplum genelinde kabul görebilmesi için 2 tane de geçici madde hazırlanarak kabul edilmiştir:

Geçici 1. Madde: Maaş almakta olan veya yeni maaş bağlanmış olan tüm zat maaşı sahipleri, 2. maddede yazılı malûmatı, kanunun yayımlandığı tarihten itibaren 3 ay içinde, maaşlarının kayıtlı olduğu mal sandığına müracaat ederek hüviyet cüzdanlarına kaydettirmeye mecburdurlar. Bu müddet zarfında müracaat etmeyenlere kayıt işlemlerini yaptırıncaya kadar maaş verilmez. Bilâhare müracaat ederek kaydını yaptırınlar, arada geçen müddete ait maaşlarını alırlar.

Geçici 2. Madde: Bu kanunun yayımlandığı tarihte 4. maddede yazılı daire ve müesseselerde istihdam edilmiş olan zat maaşı sahipleri kanunun yayımlandığı tarihten itibaren en çok 1 ay içinde maaşlarının tür ve miktarıyla kayıtlı bulunduğu mal sandığını ve kasa maaş defteri sıra numarasını gösterir bir beyanname vermeye mecburdurlar.

Bu kanunun yayınlandığı tarihten itibaren 3 ay içinde evlenen kızlar ve dullardan zat maaşı sahibi olanlar nüfus hüviyet belgesi yerine kaybından dolayı çıkarılmış ikinci nüsha nüfus kâğıdı ibraz ettikleri takdirde evlenme akdini yapan memurlara yukarıdaki fıkrada yazılı malûmatı bir beyanname ile bildireceklerdir. Bu beyannameler alâkalı daire ve müesseselerle belediye memurları tarafından derhal maaşın kayıtlı bulunduğu mal sandığına gönderilir. Beyanname vermeyen zat maaşı sahipleri, haksız para almamış olsalar dahi, Türk ceza kanununun 528. ve eğer beyannamelerine hakikate aykırı bir şey koymuşlarsa mezkûr kanunun 343. maddesi hükmüne dayanarak cezalandırılırlar.

Kabul edilen bu kanun, emeklilikle alakalı iş ve işlemleri sistemli hale getirmenin yanı sıra, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, halkın yaşadığı sıkıntıları azaltmayı hedeflemesiyle de ayrı bir öneme haizdir.

21- İskân Kanunu'nda Yeni Düzenleme:

Lozan Antlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları çizildikten sonra, ülke sınırları dışında kalan Türkler, TBMM tarafından çıkarılan İskân Kanunları ile memleketin farklı yerlerine yerleştirilmişlerdir.

Göçmenlerin iskânında uygulanan 21 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, göçmenler arasında eşitliği ve adaleti sağlayamamıştır. Kanunun 2. maddesine göre Türkiye 3 mıntıkaya ayrılmıştır:

1- Türk kültür ve nüfusunun tekâsüfü(sıklaşma, yoğunlaşma) istenilen yerlerdir.

2- Numaralı Mıntıklar: Türk kültürüne temessülü(benzeşme, özümleme) istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3- Numaralı Mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen, iskân ve ikamete yasak edilen yerlerdir.

İskân bakımından Türkiye'yi üç mıntıkaya ayıran bu kanun; bu mıntıklara iskân edilenlere aynı hakkı bahşetmemiştir. Kanunun 39. maddesi, 1 numaralı mıntıkada iskân edilenlere verilecek gayrimenkulleri parasız olarak verdiği halde, 2 numaralı mıntıkada iskân edilenlere bunları para karşılığında vermektedir.

Esasen bazı yerlerde kültür, nüfus azlığı ve bazı yerlerde de idarî, siyasî düşüncelerle I ve II numaralarla sınırlandırılan bu mıntıkta taksimatı; göçmenler için bir hak farkı doğuracak vaziyette olmadığı gibi Hükûmetin; kendi siyasetinin tahassürü için yaptığı bu iskân taksimatı dolayısıyla bir kısım göçmenlere diğerlerinden farklı olarak ayrı bir külfet yüklemesi de doğru değildir¹¹¹².

Takriben 7 yıl uygulanan 21 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu'ndaki noksanlıkların belirgin bir hale gelmesi üzerine Hükûmet, Türkiye'ye yerleştirilmiş ve yerleştirilecek olan göçmenlerin farklı muamelelere tabi

¹¹¹²TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XIX, s. 29.

tutulmamaları ve tasarruf hakkına sahip olabilmeleri için yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Bu çerçevede, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından hazırlanan “Yeni İskân Kanunu Tasarısı”, Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla, 4 Haziran 1941’de meclise sunulmuştur. Tasarı hakkında İçişleri, Maliye, Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonları’nın yanı sıra İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamıştır.

Yapılan görüşmeler neticesinde, Yeni İskân Kanunu tasarısı aşağıdaki esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu’nun 39. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

- 2510 ve 2848 sayılı kanunların hükümlerine göre veya bu kânunlardan evvel 1 ve 2 numaralı mıntıklarda Hükûmetçe iskân edilmiş veya edilecek muhacirlerle mültecilere, göçebelere verilmiş veya verilecek olan iâşe, ibate, mütedavil sermaye, sanat ve ziraat araç ve gereçleri ve hayvanlar, koşum ve araba takımları ve tohumluklar ile tedavi ve diğer tüm iskân yardımları ve iskân haddi dâhilindeki yapı ve topraklar ile bağ ve meyvelik yerleri parasızdır.

- Hükûmetçe nakledilenlerle 1 numaralı mıntıkadan kendi istekleriyle Hükûmetten izin alarak göç edenlerin muhtaç olanlarına iskân haddi dâhilinde yapılmış ve yapılacak olan ve yukarıdaki 1 numaralı fıkrada yazılı bütün iskân yardımları ve gayrimenkuller de parasızdır. Yalnız bunlardan 2510 numaralı kanunun 26. ve 27. maddeleri gereğince istihkak mazbatasını verilenler hakkında aynı kanunun 28. maddesi hükümleri tatbik olunur. Şu kadar ki; istihkak mazbatasını muhteviyatı iskân haddi dâhilinde yapılan menkul ve gayrimenkul yardımları kifayet etmediği takdirde bakiyesi affedilir.

- Hükûmetçe iskân edilmiş muhacir, mülteci, göçebe ve nakledilenlere evvelce borçlanma suretiyle verilmiş olan yapı ve topraklardan iskân haddine tekabül eden borçların ödenmeyen taksitleri tahsil olunmaz ve tahsil olunanlar da geri verilmez. Verilmiş olan yapı ve topraklardan iskân haddinden fazla olan kısımlarıyla 2510 numaralı kanunun 15. maddesinin 3. bendi gereğince verilen ev yeri ve topraklar borçlanmaya tâbidir.

- Borçlanma muameleleri 716 sayılı kanunun hükümlerine göre Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma; tahsilât da Maliye Bakanlığı’nca yapılır. İlk taksit 8. senenin Eylül ayında başlar; 20 senede ve 40 taksitte alınır. Vadesinden evvel ödenen borçlar senelik yüzde altı indirime tâbi tutulur.

- 2510 sayılı kanunun 29. maddesinde yazılı müddet içinde izinsiz olarak iskân yerini terk ederek 2 sene sonunda kendilerine ayrılmış olan yerlerine geri dönerek yerleşmiş veya aynı yerlere iadeleri mümkün görülmemiş olanlar ile iskân olunduğu yerden Hükûmetçe naklen başka yere iskân olunanlara, evvelce iskân edilmiş iken bilâhare serbest iskâna tâbi tutulanlara, eski yerlerinde verilen gayrimenkuller tapuda kendi namlarına tescil edilmiş olsa bile Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı’nın haber vermesi üzerine vali ve kaymakamlar tarafından tapuları iptal edilir ve verilen

gayrimenkullere el konulur. Bunlardan izinsiz iskân yerini terk edenlerin iskân hakları sakit olur¹¹¹³.

Yapılan bu düzenlemeyle birlikte, devletin temelini oluşturan halkçılık ilkesiyle bağdaşmayan İskân Kanunu, tüm göçmenlere eşit muameleyi öngören bir yapıya kavuşmuştur.

22- Üsküdar - Kadıköy Halk Tramvayları Şirketinde Yaşanan Mali Sıkıntılar ve Şirketin İstanbul Belediyesine Devri:

II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan iktisadi buhran, Üsküdar - Kadıköy Halk Tramvayları Şirketi'ni de derinden etkilemiş ve şirket iflasın eşiğine gelmiştir. Hükümet, bu sorunu çözmek amacıyla şirketin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün elinde bulunan hisselerinin İstanbul Belediyesi'ne devrini öngören bir kanun tasarısını meclis gündemine taşımıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla 15 Eylül 1941'de meclise sunulan tasarı hakkında Maliye ve İçişleri Komisyonları'nın yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır.

İstanbul'un ulaşımı için önemli bir yere sahip olan Üsküdar – Kadıköy Halk Tramvayları Şirketi'nin tasfiye ve İstanbul Belediyesi'ne devir nedenlerini; kanun tasarının gerekçesi ve komisyon mazbataları ışığında şöyle özetleyebiliriz:

Üsküdar - Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'nin borcu sermayesine yakın bir miktara ulaşmıştır. Bu nedenle şirketin İstanbul Belediyesince tasfiyesine girilmiştir. Ancak şehir halkının mühim bir kısmının medenî bir ihtiyacını temin eden bu hattın tasfiye gibi ağır bir muameleye tâbi tutulması, Hükümet tarafından uygun görülmemiştir. Bu hattı en iyi şekilde idare edecek yegâne kurumun da İstanbul Belediyesi olduğu göz önüne alınarak şirketin tasfiyesi tehir olunmuştur. Bu gayenin temini için hissedarların fedakârlıkta bulunmaları da zaruridir. Bu hususu tetkik eden İçişleri ve Sanayi Bakanları tarafından verilen ortak raporda; Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mezkûr şirketteki 468 bin 220 liralık hisse senedinin 200 bin lira karşılığında İstanbul Belediyesi'ne devredilmesi ve bu 200 bin lirayı, belediyenin faizsiz olarak 15 senede Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ödemesi teklif edilmiştir¹¹¹⁴.

Tasarı hakkında söz alan İçişleri Bakanı Tekirdağ milletvekili Fayık Öztrak, şirketin borcundan dolayı İstanbul Belediyesi'ne devrinin daha faydalı olduğunu ileri sürerek, toplam 1.500.000 lira sermayeye karşılık borcun 1.463.000 lira olduğunu belirtmiştir. İçişleri Bakanı, şirketin hisselerinin 1.009.510 liralık kısmının İstanbul Belediyesi'nin, 468.220 liralık

¹¹¹³ TBMM ZC., D. VI, İS. II, C. XIX, s. 29-32.

¹¹¹⁴ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 168.

kısımının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ve 22.270 liralık kısmının da şahısların elinde bulunduğuna dikkat çekmiştir¹¹¹⁵.

Yukarıda ifade ettiğimiz gerekçe doğrultusunda gündeme alınan kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun şekil yönünden yaptığı düzeltmelerden sonra oylanarak, aşağıdaki maddeler dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 22 Haziran 1931 tarih ve 1832 sayılı kanun ile 14 Haziran 1935 tarih ve 2803 sayılı kanun gereğince Üsküdar - Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'nden aldığı (468.220) liralık hisse senetlerini aralarında karşılaştırılan bedel ve şartlar dairesinde İstanbul Belediyesine satmaya Vakıflar Genel Müdürlüğü yetkilidir.

Madde 2: Satıştan elde edilecek bedel 22 Nisan 1936 tarih ve 2950 sayılı kanunun birinci maddesi gereğince gelir kaydedilir¹¹¹⁶.

Böylece, zarar eden bir şirket durumundaki Üsküdar - Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi, İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir. Bu devirden, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 250 bin liranın üzerinde zarar ettiğini de ifade etmeliyiz.

23- İsmet Beyin Mahkemelerin Bağımsızlığı Yönündeki İsrarı:

Mahkemelerin verdikleri kararlarda "bağımsız" olmaları gerektiğini savunan İsmet Bey, TBMM'nin kesinleşen mahkeme kararları üzerinde takdir yetkisinin bulunmadığını ileri sürerek; Meclis'in ve mahkemelerin yetkilerinin ayrı tutulması gerektiğini savunmuştur.

Nitekim TBMM'nin 15 Eylül 1941 tarihli oturumunda görüşülen; Mehdi adlı birisini öldürmekle suçlanan, Akyazının Balballı köyünden Hüseyinoğlu Tefrik Alpekin'in ölüm cezasına çarptırılmasını öngören Başbakanlık tezkeresi ve Adliye Komisyonu mazbatası hakkında söz alarak, ölüm cezasının hapis cezasına çevrilmesi yönündeki teklifleri reddetmiş, mahkemenin verdiği karara saygı duyulması gerektiğini dile getirmiştir:

"...Binaenaleyh Meclis, kesbi katiyet etmiş olan ilâmı infaz eder. Adliye encümeninin burada vazifesi nedir? Muayyen bir hâdisenin, kesbi katiyet etmiş olan hükmün infazına emir verirken, karar verirken, onun, o muayyen hâdiseyi baştanbaşa tetkik ve mütalea etmesi, nihayet infazın icabettiği kanaatini Heyeti umumiyyeye izhar etmekten ibarettir. Bize ait olan vazife tamamen budur. Esas vazifemize taallük eden mütalealar, kanunun bu kadar vazih hüküm ve ifadesine göre, hiç bir zaman, bu gün karar vereceğimiz mevzu değildir. Onun hüviyeti asliyesini ebediyen muhafaza etmek lâzımdır. O muayyen hâdisenin kesbi katiyet etmiş olan idam hükmü üzerinde, delâilin zaif ve kuvveti ancak mütalea edilebilir. Binaenaleyh hiç bir zaman hakkı takdimimiz yoktur. Çünkü adlî müesseselere verilen geniş tetkik

¹¹¹⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 170.

¹¹¹⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 170.

salâhiyetlerinin sonunda, hâkimlerin takdirat-ı vicdaniyesi şahsidir. Binaenaleyh şahsî vicdanına nüfuz edecek hiç bir kuvvet yoktur. Onun vicdanına akseden bütün safahatı burada aksettirmeğe çalışmak çok hatalı olur. Bizim esas vazifemiz, kesbi katiyet etmiş hükmün infazına karar vermektir. Eğer maslahatın icabı Devlet ve cemiyetin menfaati icabı, o hüküm üzerinde bir tahfif yapacaksak, onu müstakillen arzetmek lâzımdır. Binaenaleyh bize gelen mazbata üzerinde, infazı icabeder, yolunda encümenin ekseriyetinin vardığı karar Teşkilâtı esasiyeye muvafıktır¹¹¹⁷.

Bu sözlerle İsmet Bey, Yargı Bağımsızlığı ilkesini savunmakla birlikte, mahkemelerin verdikleri kararlar üzerinde “Devlet ve cemiyeti menfaati” mevzubahis olursa bir hafifletmeye gidilebileceğini savunmaktadır. Ancak O’nun, o dönemdeki uygulama biçiminden kaynaklanan bu düşüncesi, yargının tam bağımsızlığı ilkesiyle çelişmektedir.

İsmet Bey’in bu fikirleri Mecliste kayda değer bir destek bulmakla beraber, aleyhte görüş belirtenler de olmuştur. Bunların başında, ölüm cezasına, komisyon mazbatasında da muhalif olarak imza atan Bingöl milletvekili ve Adliye Komisyonu üyesi Feridun Fikri Bey gelmektedir. Karşıt görüşteki mebuslar, delillerin yetersiz olduğundan bahisle ölüm cezasının 20 yıl ağır hapse indirilmesini fikrini öne sürmüşlerdir. Feridun Fikri Bey, meclise, bu görüşü desteleyen ve “ölüm cezasının 20 yıl ağır hapse indirilmesini öngören” bir önerge verilmiştir. Önerge, 65 ret oyuna karşılık, 120 milletvekilin evet oyuyla kabul edilmiştir. Ancak meclis başkanı Şemsettin Günaltay, evet oyu verenlerin itirazlarına rağmen, meseleyi yeniden incelenmek üzere komisyona göndermiştir¹¹¹⁸.

Tevfik Alpekin’in ölüm cezasına çarptırılması meselesinin mecliste görüşülmesinin ardından, aynı türden başka bir mesele meclise gündemine alınmıştır.

Ayşe adlı bir kadını öldürmekle suçlanan, Gürün’ün Kirazlık mahallesinden Ahmedoğlu Sait Yener’in, Gürün Ağır Ceza Mahkemesi’nce verilen ve Temyiz Mahkemesi’nce tasdik edilen ölüm cezası hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Adliye encümeni mazbatasının mecliste okunmasının ardından söz alan mebusların konuşmalarının incelendiğinde; mesele hakkında 2 farklı kanaat ortaya çıkmaktadır:

Birincisi, karara itiraz eden Adliye Komisyonu üyesi Bingöl milletvekili Feridun Fikri Bey’in ortaya attığı fikir doğrultusunda şekillenmiştir. Bu fikre göre, deliller yetersizdir ve ölüm cezası verilemez. Bu nedenle ceza 20 yıl ağır hapse çevrilmelidir. Bu görüşe karşı çıkan Adliye Komisyonu sözcüsü Zonguldak milletvekili Şinasi Devrin ve onu destekleyici açıklamalarda bulunan diğer konuşmacılar ise delillerin yeterli olduğunu ifade etmekle beraber, zaten mahkeme kararlarının da bunu gösterdiğine dikkat çekmişlerdir.

¹¹¹⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 151.

¹¹¹⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 141-152.

Buraya kadar ortaya konulan görüş ve düşünceler şöyle bir soruyu akla getirmektedir: TBMM, yargı kararlarını değiştirme yetkisine sahip midir?

Bu hususta söz alan Adalet Bakanı Mardin milletvekili Hasan Menemencioğlu'nun değerlendirmesi, bu belirsizliği biraz olsun gidermektedir: “Efendim, kanaatime göre, bu idam hükümlerinin Yüksek Meclisce infaz edilmesi, infaz esnasında cemiyetin bu infazdan daha büyük, âli menfaati varsa Yüksek Meclis onu nazarı dikkate alarak infazına müsaade etmiyecektir. Yoksa mahkemede verilen hükümleri, şahitlerin verdikleri ifadeleri şu veya bu sebeple her hangi bir delili burada münakaşa etmek doğru değildir”¹¹¹⁹.

Buradaki esas mesele, yukarıda da belirttiğimiz üzere, TBMM'nin, kesinlik kazanmış mahkeme kararlarını bozma gibi bir yetkisinin olup olmadığıdır. İsmet Bey'in Bingöl milletvekili Feridun Fikri Bey ile yaptığı tartışma bu hususa ışık tutmaktadır:

İsmet Bey: “Efendim; muayyen bir katil hâdisesinin infazı için Adliye encümeninin tetkik ve mütaleası üzerinde bütün arkadaşlar kendi tetkikat ve mütalealarını, anlayışlarını söyleyebilirler. Buna mâni olacak hiç bir şey yoktur. Fakat bendeniz demin de maruzatta bulunurken, bu muayyen hâdisе üzerindeki esbabı mucibenin tetkik ve mütaleasını tahlil sırasında esas ve usule taallûk eden mütalealara karşı, esas ve usuller hakkında kendi anlayışımı izah ettim. Şimdi gene mevzuu müzakere olan mazbatanın esbabı mucibesi üzerinde alâkadar arkadaşlar tetkik ve mütalealarında istinat ettikleri esasları izah ettiler ve bittabi Yüksek Meclis bu mütalealardan istintaç edeceği hakikate göre kendi takdiratı vicdaniyesini istimal eder. Buna mâni olacak ve tahdit(sınırlama) edecek hiç bir sebep yoktur. Yalnız burada kürsüye çıkıp, tahfifi ceza, af salâhiyetimiz vardır diye derhal burada bir önerge vesaire ile o salâhiyetin istimal edilmeyeceği hakkındaki usulden bahsettim. Meclis, kendi üzerine aldığı vazife ve salâhiyetleri ifa etmek için usuller vazetmiştir. Bunların o usuller dâhilinde yapılması lâzımdır. Biz, esas vazifemizin şekli istimali hakkında vazettiğimiz usulü burada bertaraf edecek olursak, o vakit çok hatalı yollara gitmiş oluruz. Feridun Fikri arkadaşımız, Adliye encümeninin tetkik ve mütalealarının istinat ettiği esasları izah edebilir ve onun kifayetsizliği vesairesi hakkında izahat verebilir, fakat kesbi katiyyet etmiş bir ilâmın hükmünü tağyir* edecek bir teklifi değil. Şunu söylemek mecburiyetindeyim ki, tuttuğu bu usul yanlıştır. Mütalealar dermeyeranından sonra ceza usullerine uygun olmak üzere tahfifi ceza önergesi verebilirdi. Fakat burada hükmün tağyiri sadedinde...”

Feridun Fikri Bey: Teşkilâtı Esası'de hem tahfifi ceza var, onun yanında tahvilî ceza da var, rica ederim.

İsmet Bey: Rica ederim, kesbi katiyet etmiş olan idamların infazını Meclis bizzat kendisi yapar. Bu cümleye ilâve edilmiş bir şey yoktur. Asıl gafil bulunduğunuz nokta budur.

¹¹¹⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 156.

* **Tağyir:** Bozma, değiştirme, başkalaştırma. Devellioğlu, a.g.s., s. 1015.

Feridun Fikri Bey: Gafil değilim, sarahat vardır, tahvil de, tahfif de yapabilir.

İsmet Bey: Rica ederim, kanunda her hüküm müstakildir. Onları müstakillen istimal ederiz, kimse bunu tahdit edemez. Fakat müstakil hükümleri birbirine bağlamak, usulsüz bir şekilde buraya çıkıp, af, tahfif, tahvil yapalım demek doğru değildir. İşte arkadaşlar için tebarüz ettirmesi lâzım gelen nokta budur. Arkadaşları tenvir etmek için değil arkadaşların nazarı dikkatini celbetmek için bu vazifeyi üzerime almıştım. Ne Meclisin salâhiyetini tahdit ne de encümenin tetkik salâhiyetini tahdit eder bir şey söylemedim. Yalnız mühim olan nokta budur, esas mesele, vazettiğimiz usulü muhafaza etmek mecburiyetidir. O deminki önergeyle oraya gitmiş olan mazbatayı, ceza usulüne ve ceza kanunlarına mugayir bir şekilde tadil ettiğimiz takdirde yaptığımız şey hükmü tağyirdir¹¹²⁰.

İsmet Bey bu değerlendirmesiyle, mahkemelerin verdikleri kararın TBMM’de değiştirilmesinin Teşkilat-ı Esasi’nin hükümlerine aykırı olduğuna işaret ederek, Meclis’in belirlediği usullerin dışına çıkılması durumunda bir takım hukuksuzlukların doğabileceğine dikkat çekmiştir. Yargı bağımsızlığı üzerinde ısrarla durmuş, önceki ölüm cezası olayındaki kanaatini burada da sürdürmüştür.

Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde; Feridun Fikri Bey tarafından hazırlanan ve Sait Yener’in “cezanın 20 yıl ağır hapse dönüştürülmesini” öngören bir önerge oylamaya sunulmuş ancak önerge kabul edilmeyerek, Sait Yener’in ölüm cezası onaylanmıştır¹¹²¹.

24- Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılması:

TBMM’nin 26 Ekim 1941 tarihli oturumunda, Diyanet İşleri Başkanlığı makamına teşkilat haricinden birisinin de atanabilmesini öngören bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

Hükümet tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısına göre; Diyanet İşleri reisliği teşkilât ve vazifeleri hakkındaki kanunda bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 sayılı kanunun 2. maddesine bir fıkra eklenmesi öngörülmektedir. Hükümet’in Meclis’e sunduğu gerekçede meselenin nedeni açıkça ortaya konulmamıştır. Bu belirsizlik İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu’nun mazbatasında giderilmiş ve kanun tasarısının gerekçesi şu sözlerle dile getirilmiştir:

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın malum olan ehemmiyet ve hususiyetine dayanarak; gerektiğinde teşkilât haricinden bir zatın dahi bu makama tayinini

¹¹²⁰ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 157.

¹¹²¹ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XX, s. 167.

temin etmek üzere tasarının hazırlandığı anlaşılmiş ve mucip sebepler komisyonumuz tarafından da aynen kabul edilmiştir¹¹²².

Bu düzenlemeyle Hükûmet'in Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kontrol altına almak istediği ortaya çıkmaktadır.

25- Pamuklu Dokuma Sanayisinde Meydana Gelen Daralma ve Çözüm Arayışları:

II. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği belirsizlik nedeniyle Türkiye'de sanayi üretiminde azalma meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de sanayinin pamuklu dokuma alanıdır. Bu alandaki üretiminde meydana gelen düşüş sebebiyle bu ürünlere ihtiyacın arttığı görülmektedir.

Hükûmet bu sıkıntıyı gidermek için, "sunî liflerle karışık olduklarından dolayı sunî ipek muamelesi gören pamuklu dokumaların memleket piyasasında pamukluya olan ihtiyacı hafifletmek için, sunî elyaf nisbeti % 25'e kadar olanlarının bir defaya mahsus olmak ve bir ay zarfında Gümrükten çekilmek şartıyla, çeşit ve özelliklerine göre uygun görülen pamuklu dokumaların vergi oranlarına tâbi tutulması" yönünde bir karar almıştır. Bu hususta hazırlanan Başbakanlık tezkeresi; İktisat, Maliye, Gümrük ve Tekeller Komisyonlarıyla İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'na havale edilmiştir. Komisyonlarda hazırlanan mazbatalar 17 Aralık 1941'de meclise sunulmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde; Bütçe Komisyonu'nun belirlediği, "Kanunî salâhiyete istinaden İcra Vekilleri Heyetinin 11 Aralık 1939 tarih ve 2/12487 sayılı kanun ile 9 Mart 1940 tarih ve 2/12989 sayılı ilişik kararları ile bir defaya mahsus olmak üzere ithalât umumî tarifesinde yapılan tadiller tasdik olunmuştur" şeklindeki madde kabul edilmiştir¹¹²³.

Böylece, memleket dâhilinde pamuklu dokuma ürünlerine olan ihtiyacın geçici bir tedbirle giderilmesine yönelik bir adım atılmıştır.

26- İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yedek Askerlerin Göreve Çağrılmalarının Bütçeye Etkileri:

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında asker ihtiyacının artması üzerine, yedek asker durumunda olanların askere alınmaları gündeme gelmiştir. Buna paralel olarak, halen Devlet dairelerinde çalışmakta olan memurların askere alınmaları durumunda, bu kişilere ödenecek maaş konusunda yeni bir düzenleme yapılması gerekmiştir. Bu amaçla "Bankalar ve Devlet Müesseseleri Memurlarının Aylıklarının Tevhit ve Teadülü hakkındaki 3659 Sayılı Kanun" hakkında bazı değişiklikler ve kanuna ek yapılması öngörülmüştür. Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan tasarı, 17 Aralık 1941'de Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulmuştur. Tasarı hakkında Milli Savunma ve Maliye Komisyonları'nın yanı sıra İsmet

¹¹²² TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXI, s. 57.

¹¹²³ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXII, s. 96-97.

Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır. İsmet Bey, tasarının izahı hususunda Komisyon başkanı sıfatıyla söz alarak açıklamalarda bulunmuştur. Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde tasarı şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir¹¹²⁴:

1108 sayılı maaş kanununa ek kanun:

Madde 1: Barış zamanında, muvazzaflık hizmeti haricinde talim ve manevra münasebetiyle silâh altına alınanlardan, 3656 ve 3659 sayılı kanunlar hükümlerine tâbi daire ve müesseselerden veya imtiyazlı şirket ve müesseselerden maaş veya aylık ücret alanlar silâh altında buldukları sürede izinli sayılarak aylıkları mensup oldukları daire ve müesseselerce tam olarak verilir.

Ancak 3659 sayılı kanuna tâbi müesseselerde istihdam olunan doktor ve avukatlar hariç olmak üzere, yukarıda zikrolunan daire, müessese ve şirketlerden aylık alan ve 3656 ve 3659 sayılı kanunların 10. ve 19. maddeleri mevzuuna giren çeşitli müstahdemler, Belediye başkanları ve vilâyet encümeni azaları silâh altına alındıkları tarihten itibaren azami 45 gün için vazifelerinde kalırlar ve bunların ücretleri tam olarak verilir.

Yukarıda gösterilen memur ve müstahdemlerden, askerî rütbeye sahip olanların rütbe maaşı tutarı, mensup oldukları daire ve müesseselerden aldıkları aylık tutarından fazla olanlara aradaki farklar ve böyle bir maaş veya ücreti olmayanların rütbe maaş ve muhassasatı* silâh altında buldukları müddetçe kitaya katılımlarından itibaren tamamen Millî Savunma Bakanlığı tarafından verilir.

Madde 2: Seferberlikte, muvazzaflık hizmeti haricinde silâh altına alınanların askerî rütbelerine ait aylık ve muhassasatı Millî Savunma Bakanlığınca ödenir. Bunlardan 3656 sayılı kanuna tâbi dairelerden maaş alanlarla gerek 3656 ve gerek 3659 sayılı kanun hükümlerine tâbi olup mezkûr daire ve müesseselerden aylık ücret alanlar ve 3659 sayılı kanuna tâbi dairelerde müstahdem tabip ve avukatlar, askerî bir rütbeye sahip olsun olmasın, silâh altında buldukları müddetçe izinli sayılırlar ve mensup oldukları daire ve müesseselerce haklarında aşağıdaki hükümler tatbik olunur:

A: Yedek subay veya askerî memur olanlardan rütbe maaşları almakta oldukları memuriyet maaşları tutarından, ücretlilerin almakta buldukları ücret derecesinin bir aşağı derecesindeki ücret tutarından eksik ise aradaki farkların tamamı ve gedikli iseler yukarıda belirtilen farkların yarısı mensup oldukları daire ve müesseselerce kendilerine veya ailelerine verilir.

¹¹²⁴ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXII, s. 94-96.

* **Muhassasat:** Bir kimseye verilmiş maaş. Bütçeden devlet daireleri için ayrılan para, ödenek. Devellioğlu, a.g.s., s.670.

B: (A) fıkrası haricinde kalanlara maaşlıların almakta oldukları maaş tutarının ve ücretlilerin almakta oldukları ücret derecesinin bir aşığı derece ücretinin yarısı, 20 liradan aşığı olmamak üzere, mensup oldukları daire ve müesseselerce kendilerine veya ailelerine verilir.

C: (A) ve (B) fıkraları hükümlerinin uygulanmasında 3659 sayılı kanuna tâbi müesseselerde istihdam olunan doktor ve avukatlardan aylıkları, barem derecelerinden birine uymayanlar hakkında aylıklarına en yakın derece aylığını alan ücretli memurlar gibi muamele olunur.

Madde 3: 3656 sayılı kanunun 9. maddesinde bahsi geçen (E) cetvelindeki masraf tertiplerinden tesis edilen kadrolarda veya buna benzer geçici kadrolarda herhangi bir suretle geçici olarak aylıkla istihdam edilenlere, kadrosundaki müddetle kayıtlı olmak ve taallük ettiği malî seneyi geçmemek üzere 1. ve 2. maddelerdeki emsalleri gibi muamele yapılır. Bir kadroda vekâleten istihdam olunanların her hangi bir suretle silâh altına alınması halinde bu memuriyetlerle alâkaları kesilir.

Madde 4: Gerek daimî ve gerekse geçici bir kadroda vekâleten istihdam olunanların her hangi bir suretle silâh altına alınması halinde bu memuriyetlerle alâkaları kesilir.

Madde 5: Seferberliğin ilânı tarihinde birinci madde gereğince silâh altında bulunanların bu tarihe ve sonradan seferberlik sebebiyle silâh altına alınanların kıtalarına katılım tarihine rastlayan aya ait istihkakları 1. madde hükmüne göre ve müteakip aylıkları 2. madde hükmüne göre verilir. Bunların terhislerinde, terhis oldukları aya ait istihkaklarından, terhislerinden sonraki müddete ait kısmı geri alınmaz.

Madde 6: İşten menedilmiş veya işten menedilmekle beraber vekâlet emrine alınmış olup da tahkikat veya yargılanmaları neticelenmeden 1. ve 2. maddeler gereğince silâh altına alınan memurların rütbe maaşları, silâh altında buldukları müddetçe Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden verilir. Bunlardan berat edenler yahut haklarındaki takibat genel af ile ortadan kaldırılanların birikmiş alacaklarının mahsubunda haklarında 1. ve 2. madde hükümleri dairesinde muamele yapılır. Şu kadar ki; bunların rütbe maaşları, hak etmiş oldukları açık veya vekâlet emri maaşlarından fazla olduğu takdirde fazlası geri alınmaz.

Madde 7: Talim ve manevra veya seferberlik münasebetiyle silâh altına alınan 1. ve 2. maddelerin konusuna dâhil maaşlı veya ücretli memurlardan silâh altına alınmadan evvel veya alındıktan sonra vazifeleri kaldırılan veya vekâlet emrine alınanlar hakkında silâh altında buldukları müddetçe aşığıdaki hükümler uygulanır:

A: Bunlardan yedek subay veya askerî memur veya gedikli erbaş olanların rütbe maaşları açık aylıklarından fazla veya noksan olmasına göre haklarında 1. ve 2. maddelerin hükümleri uygulanır.

B: (A) fıkrası haricinde kalanlara, vazife ve memuriyet aylıklarının yarısını geçmemek ve 20 lira kaydıyla sınırlı olmamak üzere genel hükümlere göre hak kazandıkları açık aylıkları verilir.

Madde 8: Ücretleri 3238 sayılı kanunun 5. maddesiyle ilgili bulunan köy eğitimcileri ile 3803 sayılı kanun hükümlerine tâbi öğretmenlerden muvazzaflık hizmeti haricinde talim ve manevra için silâh altına alınanlar hakkında birinci madde hükümleri tatbik olunur. Bunlardan seferberlikte muvazzaflık hizmeti haricinde silâh altına alınanlar izinli sayılarak yedek subay veya askerî memur veya gedikli erbaş rütbesini haiz olanlara orduda kaldıkları müddete münhasır olmak üzere, rütbe maaşlarının tamamı Millî Savunma Bakanlığı tarafından verilir. Böyle bir rütbesi olmayanlara da, aylıklarının tamamı, 20 lirayı geçmemek üzere, bağlı oldukları daireler tarafından kendilerine veya ailelerine verilir.

Madde 9: Emeklilik aylığı almakta iken barış zamanında talim ve manevra münasebetiyle ve seferberlikte rütbe ile veya rütbesiz olarak silâh altına alınanların bu tarihte almakta oldukları emeklilik aylıkları miktarı ve buna ek olarak 1. ve 2. maddeye tâbi ücretleri olanların bu ücretlerinin katılmasıyla oluşan miktara göre haklarında 1. ve 2. madde hükümleri uygulanır.

Madde 10: Bu kanunda yazılı aile tabiri, 1683 sayılı kanunun 48. maddesinde yazılı maaşa hak kazanmış kimseler içindir.

Madde 11: Terhislerini takip eden zamanda vazifelerine başlamayanlar hakkında 1108 Sayılı Maaş Kanunu'nda belirtilen memurlara ait hükümler tatbik olunur.

Madde 12: 2847 sayılı Devlet demiryolları ve limanları işletme umum müdürlüğü memur ve müstahdemlerinin ücretlerine dair kanunun 9. maddesi hükmü mahfuzdur.

Madde 13: 1108 sayılı Maaş kanununun 23. Maddesiyle, bahsedilen kanunun 3041 sayılı kanunla değiştirilen 24 ve 25. maddeleri ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun 9. maddesinin son fıkrası kaldırılmıştır.

Geçici Madde: Birinci maddede yazılı 45 günlük müddet halen silâh altında bulunanlar için kanunun yayınlandığı tarihten itibaren başlar.

Kabul edilen bu kanunla birlikte, yedek askerlik çerçevesinde askere alınan devlet memurlarının maaşlarının miktarı, hangi kurumlar tarafından ve nasıl verileceği karara bağlanmıştır. Bununla beraber, devlet kurumlarında memuriyet yapmakta olup halka farklı alanlarda hizmet sunan görevlilerin askeri hizmete alınması, memleket genelinde yürütülmekte olan kamu hizmetlerinde aksamalar meydana getirecektir. Ayrıca, kamudaki vazifelerini bırakarak askere alınan bu kişiler üretime katkıda bulunmadan maaş aldıkları için, bu durum bütçeyi de olumsuz yönde etkileyecektir.

Yapılan bu düzenleme memurlar arasında eşitliği sağlayamadığı için 30 Kasım 1942'de kanunda yeni bir düzenleme yapılmış ve 1. ve 2. maddeler Bütçe Komisyonu'nun belirlediği esas dâhilinde kabul edilmiştir. Değiştirilen 1. ve 2. maddeyle birlikte; daha önceki kanunda tabip ve avukatların yararlandığı haklardan; eczacılar, kimyagerler, veterinerler ve İktisadi teşekküllerdeki inşaat ve işletme idarelerinin teknisyenlerinin de

yararlanmaları kabul edilmiştir¹¹²⁵. Böylece bu memuriyetler arasındaki eşitsizlik giderilerek bunların daha randımanlı çalışmaları yolunda önemli bir adım atılmıştır.

27- Askeri Tayinat ve Yem Kanununda Değişiklik:

Bütçeyi ilgilendiren kanunlarda yapılacak değişikliklerin bütçe dengeleri gözetilerek yapılması gerektiğini savunan İsmet Bey, bütçeyi ilgilendiren meselelerde kurumlara verilecek yetkinin sınırlandırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı yıllarında orduda meydana gelen yem sorunu nedeniyle ordu emrinde bulunan hayvanların beslenmesi konusunda yaşanan sıkıntının aşılabilmesi için meclis gündemine taşınan, “Askeri Tayinat ve Yem Kanunu” hakkında söz alarak, yapılacak düzenlemenin bütçe çerçevesinde olmasını ısrarla vurgulamıştır.

Söz konusu kanun tasarısı, Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanarak, Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla, 23 Ocak 1942’de meclis gündemine taşınmıştır. Kanunun gerekçesi şöyledir:

Dünya hâdiselerinin son durumu karşısında, memlekette hâsıl olan yem buhranının mümkün mertebe önüne geçilmek ve orduda mevcut hayvanların aç kalmasını önlemek için, memleket mahsullerinden hayvan yemi olabilecek, bakla, burçak, fiğ, kuşyemi, üzüm, incir, her türlü yağlı küspeler, ayçiçeği, mısır ve patates gibi maddelerin, mübadele yoluyla istihlâk edilebilmesi mümkündür. Ancak 879 sayılı kanunun 2. maddesinde bu değişimin, hayvanların gündelik istihkak bedellerini geçemeyeceği hususundaki açıklık karşısında, fiyatları nispeten yüksek olan bu maddelerden hayvanları besleyecek miktarın verilmesi mümkün olamamaktadır. Hayvanların iaşesinin temini için gerekli kanun teklifinin kabulü ve bu kaydın kaldırılması zaruri görülmektedir¹¹²⁶.

Hükümet’in bu gerekçeyle meclise sunduğu tasarıda, hayvanlar için ayrılan yemin bedel olarak sınırlandırıldığı fıkra kanundan çıkarılarak, “fiyatları nispeten yüksek olan bu maddelerden hayvanları besleyecek miktarın verilmesi” şeklinde yeni düzenleme öngörülmüştür. Yani fiyat sınırlaması kaldırılıp ucu açık bir miktar tespiti yapılmıştır.

Milli Savunma Komisyonu’nun da aynen kabul ettiği ve ısrarla savunduğu bu tasarı, İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından, “bütçe dengelerinin bozulabileceği” endişesiyle reddedilmiştir. Olağanüstü zaman dolayısıyla gündeme gelen bu kanun tasarısının normal zamanları kapsamaması gerektiğine işaret eden İsmet Bey, Milli Savunma Komisyonu tarafından da desteklenen Hükümet’in teklifini, “...Ancak Hükümetin istediği salâhiyet, o daimi madde içerisinde ‘istihkak bedelini tecavüz etmez’ kaydını kaldırın, bunu tecavüz salâhiyetini bana verin şeklindedir...” sözleriyle özetlemiştir.

¹¹²⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXVIII, s. 82-84.

¹¹²⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIII, s. 128.

Bütçe Komisyonu başkanı olarak, bütçenin gelecekteki durumunu düşünmek zorunda olduklarını dile getiren İsmet Bey, "...Sonra bütçenin müstakbel vaziyetine yapacağı tesirini bilmediğimiz halde istenilen böyle bir salâhiyeti neden vereceğiz? (Doğru sesleri)..." diyerek, yapılacak düzenlemede bütçe dengelerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatmıştır¹¹²⁷.

İsmet Bey'in bu değerlendirmeleri neticesinde kanun tasarısı Bütçe Komisyonu'nun belirlediği ve İsmet Bey'in vurguladığı hususlar dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 1: 31 Mayıs 1926 tarih ve 879 sayılı kanunun 2. maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir: Fevkalâde hallerin devamı müddetince, Hükûmet'in kararıyla, Millî Savunma Bakanlığı'na istihkak bedelini aşabilme yetkisi verilebilir¹¹²⁸.

Yapılan bu düzenlemeyle birlikte hem bütçe dengeleri göz önünde bulundurulmuş hem de mesele gerekçeye uygun olarak çözüme kavuşturulmuştur.

28- Zor Durumdaki Köylülere Vergi Muafiyeti:

Hükûmet, sosyal devlet olmanın bir gereği olarak, köylerde arazi sahibi olmayan fakir ahaliye, her sene köy ormanından belli bir miktar arazi tahsis ederek, bu durumdaki muhtaç insanların iaşelerini temin edebilmelerine olanak sağlamıştır. Ancak 22 Mart 1934'te çıkarılan Kazanç Kanunu'nun, geçimlerini ormandan elde ettikleri keresteleri satarak temin eden köylülere vergi muafiyeti sağlamamış olması tartışma konusu olmuştur.

Bu sorunu gidermek için Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu, "bu durumdaki köylülerin sattıkları mallardan vergi alınmamasını" öngören bir kanun tasarısı hazırlayarak, 24 Nisan 1942'de TBMM'ye sunmuştur. Tasarı hakkında İktisat ve Maliye Komisyonlarının yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır. Kanun tasarısı, Bütçe Komisyonu'nun düzenlediği şekle göre meclise sunulurken kabul edilmiştir.

Bu düzenlemeyle birlikte 22 Mart 1934 tarih ve 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu'nun 13. maddesinin 13. fıkrası değiştirilerek; aşağıdaki kazançların vergiden istisnası kabul edilmiştir:

Nüfusu 5 binden aşağı olan yerlerde yenilecek, içilecek veya yakılacak maddeleri elde, sırtta veya başta satan seyyar satıcıların kazançları,

Orman Kanunu gereğince geçimleri için verilen ağaçlardan yaptıkları keresteleri ve yenilecek, içilecek maddeleri elde, sırtta, başta veya hayvanla veyahut hayvan arabalarıyla taşıyarak dükkân açmaksızın satan köylülerin kazançları,

¹¹²⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIII, s. 131-132.

¹¹²⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIII, s. 132-133.

Ziraat işlerinde kullandıkları araba veya hayvanlarıyla nakliyecilik yapan ancak bu işi alışkanlık haline getirmeyen, ara sıra ücretle eşya nakleden köylülerin kazançları¹¹²⁹.

Böylece, ekonomik durumları zayıf olduğu için devlet desteğiyle geçimlerini temin edebilen bu vatandaşların vergi sorumluluğu ortadan kaldırılmıştır.

29- Çorum'da Meydana Deprem Gelen Hakkında Hükûmet Kanadından ve İsmet Beyden Açıklamalar:

TBMM'nin 11 Aralık 1942 tarihli oturumunda, Çorum ve havalisinde Kasım ayında meydana gelen 2 deprem vakası hakkında meclis bilgilendirilmiştir.

İlki, 15 Kasım 1942'de, ikincisi de 1 Aralık 1942'de gerçekleşen ve Çorum'la beraber Çanakkale, İzmir, Balıkesir, Manisa, Kocaeli, Kastamonu, Çankırı, Amasya, Sivas, Samsun, Sinop, Tokat, Ordu, Van'da da hissedilen depremin meydana getirdiği hasar ve Hükûmet'in tavrı hakkında Dâhiliye Vekili ve Kütahya milletvekili Recep Peker şu açıklamayı yapmıştır:

Birinci depremde en çok zararı Balıkesir, ikincisinde ise Çorum görmüştür. 15 Kasım'da meydana gelen Birinci depremde Balıkesir vilâyetinde 7 ölü, 6 yaralı vardır. 11 hayvan ölmüştür. Bina olarak 1075 ev tamamen yıkılmıştır. 186 bina da yıkılmış denebilecek derecede hasara uğramıştır. Balıkesir vilâyetinin en ziyade hasara uğrayan mıntıkası Bigadiç nahiyesiyle Sındırgı kazasının Gölcük nahiyesidir. En kesif(yoğun) hasar bu iki nahiyeye merkeziyle yakın köylerindedir. Çorum'da ilk devrede 2 ölü, 7 yaralı vardır. 39 ev kâmilen(tamamen) yıkılmış, 261 ev de hasara uğramıştır. Manisa'da bir ölü vardır. 6 ev yıkılmış, 36 ev de harap olmuştur. Amasya'da yalnız iki ev yıkılmıştır. Diğer vilâyetlerde hasar mevcut değildir. Buralarda sadece sarsıntı hissedilmiştir.

Aralık ayının başında gerçekleşen 2. depremde en çok zararı Çorum Vilayetiyle Osmancık kazası görmüştür. O civarı bilen arkadaşlar bilirler, pek dağlık bir mıntıkadır. Bilhassa Kırkdilim Boğazı ki; Çorum'un kuzey batısında bir yerdir burası. Jeolojik bakımdan zelzelelere müsait telâkki edilmiş bu mıntıkada da hasar kesiftir. İkinci depremde Çorum'da toplam 10 ölü, 11 yaralı vardır. 65 hayvan mürd olmuştur(ölmüştür). 500 ev kâmilen yıkılmış, 880 ev de ağır surette hasara uğramıştır.

Bu suretle bir aya yaklaşan bir devre esnasında yurdumuzda yer sarsıntılarında 20 ölü, 24 yaralı olmak üzere ceman 44 insanın acısını tatmış bulunuyoruz. 86 hayvan kaybolmuş, ceman(toplam) 1622 ev tamamen harap olmuş, 1363 ev de hasara uğramıştır.

Bu vakaların ilk duyulduğu anda valiler derhal işi vazife edinerek işbaşına, yardıma koşmuşlardır. Vilâyetlerin elindeki itfaiye, yardım vasıtaları ne varsa, halkın İmdadına götürmüşlerdir. Kızılay merkezi de; para,

¹¹²⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 232.

çadır, kereste, çivi gibi malzemeyi göndermek suretiyle her zaman benzeri her acı hâdisede olduğu gibi millî vazifesini yapmak hususunda bu felâkete karşı da en alâkalı bir tehalükü* göstermekten çekinmemiştir. Çorum'da bugün yurttaşların, zarar görmüş hemşehrilerine karşı yardım etmek, para vermek hususunda gösterdikleri tehalükü takdirle yâd etmeyi borç sayarım.

Bugün Zelzele kâmilten yurdumuzun üzerinden geçip sıyrılmış olmamasına rağmen, bu arz ettiğim zayiata mâruz kalan mıntıklarda, mevcut vesait ve imkân nispetinde, halktan bugün açıkta kalarak muzdarip olan yoktur diyebilirim. Kaybettikleri konforu bulmalarına imkân olmamakla beraber bugünkü vaziyet olarak arz ederim ki; hiç bir yurttaş açıkta değildir ve sıhhi bakımdan da durumları memnuniyet verici bir haldedir.

Çorum mıntikasında zarara uğramayan binalara, zarara uğrayan halkın yerleştirilmesi suretiyle ve orada ilk devrede en esaslı yardım vasıtası olarak kullanılan kıldan çadırlarla ihtiyaçları temin edilmiştir. Fakat bir taraftan da Kızılay'ın ilk gönderdiği 500 çadırılık kafiye yolda iken ikinci olarak 500 çadırılık kafiye de yola çıkarılmıştır. Makina başında Çorum valisiyle görüştüğüm zaman bana verdiği malûmata göre, o civarı görmüş arkadaşlar daha iyi bilirler, bilhassa bu seferki zelzelenin tahribat yaptığı mıntika, dağlık ve yüksek bir mıntika olduğu için, bu kış esnasında esaslı surette bina inşa etmek mümkün olamayacağını tahmin ediyorum. Fakat buna rağmen çadır ve mevcut binalardan istifade ederek, mümkün olduğu kadar bunlara barakalar ekleyerek, mevcut ıstırap bir dereceye kadar tehvin edilmiş(hafifletilmiş) olacaktır. Düzlük yerlerde bu iş daha kolay olacaktır. Çorum'da ancak bu bahar mevsiminde esaslı inşaata başlamak kabil olabilecektir.

Cumhur Reisimiz dün akşam Ankara'dan o havaliye hareket buyurmuşlardır. Bugün öğleyin Çorum'a varmışlardır. Kendileri bizzat felâket mıntikasında dırlar. Bugün muhiti görmek ve tedbirler üzerinde faydalı olmak hususunda vazife başında bulunuyorlar.

Sözlerime ilâve edilecek esaslı başka bir şey yoktur. Yalnız şunu arz edeyim ki bu felâketten mütevellit hasar ve ziyandan dolayı, çekilen bu ıstırapa Hükûmetçe en derin teessürlerle iştirak ederiz. Bilhassa millî varlığımızda derin yara açan şehitlerin ailelerine, akrabalarına ve hemşehrilerine, çocuklarına en sıcak duygularla baş sağlığı dilerken, bu kürsüden Yüksek Meclisin asıl duygularına da tercüman olduğumu zannediyorum¹¹³⁰.

Dâhiliye Vekilî'nin bu konuşmasından sonra söz alan İsmet Bey, "Efendim bu depremde zarar ve hasarlar hamdolsun Çorum merkezinde değildir" diyerek depremin merkezinin şehir merkezinde olması durumunda zararın daha da artacağına işaret etmiştir. İsmet Bey, depremin, Çorum'un 15 - 20 kilometre kuzeyinde bulunan Feriz ve Köse dağlarının güney ve

* **Tehalük:** Can atma, istekle atılma. Devellioğlu, a.g.s., s. 1061.

¹¹³⁰ **TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 53-54.**

kuzey taraflarında bulunan köylerde meydana geldiği ve en çok zararın Lâçin nahiyesinde olduğu yönünde duyular aldığı dile getirmiştir.

Depremın meydana getirdiği hasarın Osmancık kazası ve civarındaki köy ve kasabalarda yoğunlaştığına işaret eden İsmet Bey, "...Binaenaleyh Osmancık ve civarı, bu dağ mıntıkası gibi inşaata müsait olmayan yerler değildir. İnşaata müsait olan bu dağın cenup kısmı ile aşağı yukarı Çorum'a 15 kilometre mesafede olan yerlerde de bu yapıları tamir etmek imkânı vardır. Onun için vilâyet fakir halka meccanen çivi ve kereste verilmesi için teşebbüsatta bulunmuştu. Bu teşebbüsatin biran evvel intacını Dâhiliye ve diğer vekillerimizden rica ederim"¹¹³¹ diyerek, bölgeye yapılacak yardımların biran evvel neticelendirilmesi için Hükûmete çağrıda bulunmuştur.

İsmet Bey'in bu talebine karşılık söz alarak, bilhassa "eflâke ser çekmiş olan" dumanlı Köse dağı ile Alagöz dağları civarındaki köylerde bu kış mevsiminde inşaat yapılmasının çok zor olduğunu söyleyen Dâhiliye Vekili, Lâçin nahiyesinin bulunduğu yer ve dağlık mıntika ile Osmancık kazasının arasında bulunan vadide mümkün olan evlerin yapılabileceğini söylemiştir.

Çorum'da mağdur durumda olan halkın kereste ihtiyacı hususunda da açıklama yapan Dâhiliye Vekili, Kızılay'ın elindeki hazır kerestenin Balıkesir'de sarf edildiğini, Kızılay ve Ziraat Bakanlığı ile daima temas halinde olduklarını, hazır ve inşaata müsait kereste bulunca Kızılay'ın Balıkesir'den esirgemediği yardımı aynı surette Çorum'a da yapacağını ifade etmiştir. Ayrıca kanunların müsaade ettiği yollardan, Ziraat Bakanlığı'nın teşebbüsüyle civardaki ormanlardan, halkın bu husustaki kereste ihtiyacını karşılamaya imkân verecek tedbirler alındığına dikkat çeken Dâhiliye Vekili, çivi ihtiyacının da karşılanmasıyla mevsimin müsaade ettiği yerlerde tıpkı Balıkesir'de olduğu gibi barakaların yapılacağını vurgulamıştır.

Dâhiliye Vekili'nin bu açıklamalarından tatmin olmayan ve meselenin biraz daha izah edilmesi gerektiğini hisseden İsmet Bey, Çorum'a yapılacak yardım konusunun daha belirgin hale getirilmesi için tekrar söz alarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Muhterem Vekilimizin izahatına teşekkür ederiz. Hükûmet tabiki lâzım gelen tedbir ve teşebbüsleri almıştır. Bunda şüphemiz yoktur. Kırkdilim dağı denilen sivri üzerinde hiç bir köy yoktur. Köyler bunun yakınındadır. Yıkılmış olan bütün bu evler üzerinde inşaat bu mevsimde mümkün olmaz. Çünkü mevsim geçmek üzeredir. Fakat hasar görmüş evlerin tamiri için keresteye pek lüzum yoktur. Çünkü hasar gören evlerde kereste kısmen olsun sağlam kalabilir. Bunların olsa olsa ufak tefek malzemeye, çiviye ve saireye ihtiyaçları vardır. İşittiğimize göre Yozgat'ta, bilmiyorum, Sıhhat vekilliğinin mi, Kızılay'ın mı kerestesi durmaktadır. Bunların bugünkü vesaitle Çorum'a nakli mümkün olmuyormuş gibi bir haber aldık. Dağdan kereste

¹¹³¹ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 54.

kesip getirmektense Yozgat'taki keresteyi getirmenin daha doğru olacağını zannediyorum¹¹³².

İsmet Bey, bu konuşmasıyla, memleketi olan Çorum'a her türlü imkânları zorlayarak yardım edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Bu ısrar üzerine söz alan Dâhiliye Vekili Recep Peker, "...Maksat işin iyi yapılmasıdır, iyi yapabilmeyi mümkün kılacak vasıtaları Hükümetin kullanacağından şüphe buyurmayınız..."¹¹³³ diyerek, bu husustaki açıklamalarına son vermiştir.

30- Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilatı Hakkında Yeni Bir Düzenleme:

Devlet dairelerinde meydana gelen güvenlik sorunlarını tetkik etmek amacıyla, daireler bünyesinde "İnzibat Komisyonu" oluşturan Hükümet, Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilat Kanunu'nda böyle bir komisyonun yer almaması nedeniyle, bu noksanlığın giderilmesi ve Vakıflar Teşkilatı'nı ilgilendiren inzibati cezaların tetkik ve görüşülmesi için "Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilâtı Hakkındaki 3461 Sayılı Kanuna Ek Kanun" adı altında bir kanun tasarısı hazırlatmıştır.

Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla, 26 Kasım 1941'de meclise sunulan kanun tasarısı hakkında Maliye Komisyonu'nun yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır. Hükümet ile Maliye ve Bütçe Komisyonu'nun tekliflerini birbirlerinden ayıran temel nokta, İnzibat Komisyonu'na kimin başkanlık edeceği hususudur. Hükümet'in hazırladığı tasarıda komisyon başkanı Genel Müdür yardımcısı olarak geçmektedir. Maliye Bakanlığı ise bu görevi Genel Müdüre vermektedir. İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu ise hem Genel Müdürün hem de Genel Müdür Yardımcısı'nın başkanlık yapabilmelerinin daha isabetli olacağını hatırlatmıştır: "...bazan uzun boylu incelemelere ihtiyaç göstereceği aşikâr bulunan inzibatî işlerin Umum müdürün diğer mühim ve esaslı vazifelerine engel teşkil etmesi ihtimali göz önüne alınarak indelhace(gerektiğinde) Umum Müdür muavininin de İnzibat komisyonuna riyaset edebilmesi maslahata daha uygun görülmüştür"¹¹³⁴.

Yapılan görüşmeler neticesinde, Eskişehir milletvekili İzzet Arukan'ın, "İnşaat Müdürü'nün de komisyona dâhil edilmesi" yönündeki teklifi de kabul edilmiş ve Bütçe Komisyonu'nun mazbatası esas alınarak oylamaya sunulan tasarı, aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir:

Vakıflar Genel Müdürlüğü İnzibat komisyonu, Genel müdürün veya yardımcısının başkanlığı altında hukuk müşaviri ile muhasebe, mülhak vakıflar ve muamelât, zat işleri, gelir, tahsilât ve inşaat müdürlerinden oluşur. Komisyon, Memurlar Kanunu'nun bu hususa dair hükümlerine göre hareket

¹¹³² TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 54.

¹¹³³ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 55.

¹¹³⁴ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXI, s. 57.

eder. Vakıflar memurlarına ait işlerde, Vilâyet ve Kaza İnzibat Komisyonları'nda Vakıflar müdür veya memuru aza olarak bulunur¹¹³⁵.

Bu düzenlemeyle birlikte; Vakıflar Teşkilatı Kanunu'ndaki önemli bir noksanı gideren Hükûmet, teşkilat bünyesinde meydana gelen sorunlar hakkında yapılacak incelemeler ve değerlendirmelerde kurum yöneticilerinin oy ve kanaatlerine başvurmayı planlamaktadır.

31- II. Dünya Savaşı Yıllarında Orman Kaçakçılığı Vakalarında Görülen Artış:

II. Dünya Savaşı'nın doğurduğu iktisadi buhran, orman kaçakçılığı vakalarının yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle günden güne sıklaşan orman davalarına devletin müdahil sıfatıyla katılma zorunluluğu, avukat ve mahkeme masraflarını arttırmıştır. Bu artış nedeniyle, 45 bin liralık Orman Genel Müdürlüğü bütçesinin yetersiz kalması üzerine, bütçeye ek tahsisat konulması gündeme gelmiştir.

Orman Genel Müdürlüğü bütçesine 40 bin lira ilave ödenek konulmasını öngören tasarı, Ziraat Bakanlığı tarafından hazırlanarak, Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla, 26 Kasım 1941'de, meclise sunulmuştur. Tasarı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamıştır.

Bütçe Komisyonu, yapılan masrafları Orman Genel Müdürlüğü'nün menfaatlerinin korunması yolunda bir zaruret olarak değerlendirerek, giderlerdeki artışın nedenleri şu sözlerle ortaya koymuştur:

Geçen sene 35 bin lira kadar tutan orman davaları masrafının bu sene 45 bine çıkmasının nedeni orman memurlarından bir kısmının askere gitmelerinden dolayı halkın ihtiyaçlarının zamanında karşılanamamasıdır. Ancak % 80'den fazlasını ceza ve geri kalan kısmını da hukuk davasının oluşturduğu böylesine büyük bir dava toplamının önemli bir halk kütlesi ile idareyi düşman vaziyette buldurması, ihmal olarak görülemez. Bunun için biran evvel idarî ve inzibatî tedbirler alınarak vatandaşların hak ve ihtiyaçlarının kaçakçılığa mahal vermeden tatminlerine imkân verilmesi ve bu hususta ihtilaflara meydan verilmemesi tavsiyeye şayan görülmüştür.

Bütçe Komisyonu'nun tavsiye niteliğindeki bu önerisi doğrultusunda yapılan oylamada, Orman Genel Müdürlüğü bütçesine 40 bin lira ek ödenek konulması kabul edilmiştir¹¹³⁶.

32- Osmanlı Devleti'nden Kalan Borçların Ödenmesinde Yeni Bir Düzenleme:

Mali problemleri dış borçlanmalar yoluyla çözümlenmek, 1854 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel ve başlıca mali

¹¹³⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXI, s. 57-58.

¹¹³⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXI, s. 46.

politikası haline gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü gün geçtikçe azaltan dış borçlanmalara Kırım Savaşı ile başlanmış, daha sonra dış borç taksitlerini ödemek için yeni borçlanmalara gidilmişti. Her yeni dış borçlanmaya bir gelir kaynağı karşılık gösterildiğinden, iç gelir kaynakları üzerinde yabancı etkisi artmış ve yabancı kökenli bir kuruluş olan "Duyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdaresi" kurulmuştu. Böylece devlet gelirlerinin yönetimi yabancılara terk edilmişti. Dış borçlanmaların alacaklıları, yabancı devlet uyruğunda bulunan özel kişiler olduğundan ilgili devletlerle anlaşma olanağı da yoktu¹¹³⁷. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 153,7 milyon lira olan dış borç, savaş sırasında Almanya'ya borçlandığımız 150 milyon lirayla birlikte % 100 oranında artarak 303,7 milyon liraya ulaşmıştır. Bu ağır borcu ödemek, Kurtuluş Savaşı'nı canıyla, kanyıyla ve teriyle yürüterek ve savaşı malından, rızkından, dışından ve tırnağından ayırdıkları ile finanse ederek zafere ulaştıran çileli nesillere düşecektir. Kesin zafer kazanılarak oturlan Lozan masalarında, Osmanlı dış borçları, dağılan imparatorluk topraklarında yer alan devletlerin arasında paylaşılacaktır. Türkiye, payına düşen kısmı titizlikle ödemeyi benimseyecektir¹¹³⁸.

Dışa bağımlılığı en aza indirme hassasiyetiyle borçların ödenmesine büyük önem veren Türkiye, II. Dünya Savaşı yıllarında, bu konuda, bir takım sıkıntılar yaşamıştır. Yabancı ülkelerden tahviller aracılığıyla alınan borçlarla ilgili her türlü iş ve işlemleri yürütmekle görevli olan "Eski Osmanlı İmparatorluğunun Taksime Uğrayan Düyunu Umumiye Meclisi" işlev yapamaz hale geldiği için, bu kurum kapatılarak, görevinin Hükümet'e devredilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuda Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısı, Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından, 11 Aralık 1942'de meclise sunulmuştur. Tasarı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun hazırladığı mazbata doğrultusunda kabul edilmiştir. Mazbata şöyledir:

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu teşekkülün devam etmesi ve üzerine aldığı vazifeleri yerine getirmesi imkânsız bir hale gelmiştir. Bu nedenle Hükümet tarafından bir taraftan Devletin malî itibarı, diğer taraftan hâmillerin haklarını muhafaza etmek ve korumak maksadıyla bu meclise ait olan işlerin Hükümet kanalıyla yapılması kararı alınmıştır. Bu karara dayanarak borçların eskiden olduğu gibi vadelerinde bankaya yatırılmasına devam olunmuştur. Yatırılan bu borçlardan Türkiye'deki hâmiller ile karşılığının transferi kolaylıkla yapılan Almanya'daki hâmillere ödeme yapılmış ise de Fransa, İngiltere, İsviçre, Belçika ve Hollanda gibi A kontenjanına dâhil tahvillerin hâmillerinin bulunduğu memleketler için bunun

---

¹¹³⁷ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, C. 1, s. 144-145. Alptekin Müderrisoğlu, Duyunu Umumiye İdaresi hakkında ilginç bilgiler vermiştir: Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirinin üçte birini yönetmek ve tahsil etmekle görevli bu idare, imparatorluğun Maliye Bakanlığı'ndan daha güçlü bir örgüt kurmuştur. Maliye Bakanlığı'na bağlı memur sayısı 5000 dolaylarındayken, Duyunu Umumiye İdaresi'nde çalışan personel sayısı 8000'e ulaşmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Aynı eser, s. 131-165.

¹¹³⁸ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.164-165.

temin edilemediği verilen izahattan anlaşılmıştır. Bu borçların da ödenmesine imkân vererek, mukavelename hükümlerini biran evvel yerine getirmek emeliyle Hükümetimizin, anlaşma arzusunu gösterecek hâmiller veya mümessilleriyle anlaşmalar yapabileme hususunda istediği yetki komisyonumuz tarafından uygun görülmüştür.

Bütçe Komisyonu'nun bu açıklaması doğrultusunda, 1933 ve 1934 Türk borçları tahvillerinin ödenmesi için Hükümet'e antlaşmalar yapılabilme yetkisi veren kanun tasarısı şu esasa göre kabul edilmiştir: 1933 ve 1934 Türk borcu tahvillerine ait tediye karşılıklarının tesisine, kuponların ödenmesine itfaların yapılmasına ve malî servislerin gördürülmesine ait olmak üzere alâkadar hâmiller veya onları temsil eden Hükümet veya teşekküller ile anlaşmalar akdine Maliye Bakanı yetkilidir¹¹³⁹.

33- 1941 Yılı Bütçesinin Bölümleri Arasında Değişikliğe Gidilmesi:

II. Dünya Savaşı yıllarında fiyatlardaki genel yükseliş, 1941 yılı sonlarında, çeşitli devlet dairelerinin yerine getirmekle sorumlu oldukları hizmetlerde aksama tehlikesini gündeme getirmiştir. Bu sorunu aşmak için harekete geçen Hükümet, çeşitli dairelere ait bütçelerin yetersiz kalması nedeniyle bütçe fasılları arasında nakil yapılmasını düşünmüştür.

Bu amaçla Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve bütçe fasılları arasında 2 milyar 965 bin 950 lira tutarında nakil yapılmasını öngören kanun tasarısı, 15 Aralık 1941'de Başbakan Şükrü Saracoğlu imzasıyla meclise sunulmuştur. İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nca hazırlanan mazbatada tasarının gerekçesi şu sözlerle ortaya konulmuştur:

II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı mevcut ekonomik şartlar devam etmekte olup, 1941 malî yılı bütçesine dâhil hizmetler sayı olarak artmıştır. Ekonomik buhran nedeniyle eşya ve mal fiyatlarının yükselmesinden dolayı bu hizmetler için bütçeye konulan tahsisatların sene sonuna kadar yeterli gelmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, sarf edilemeyen veya kısmen tasarrufu mümkün görülen tertiplerden ihtiyaç olan fasıllara aktarma yapılarak hizmetlerin sekteye uğramaması için bu tasarı hazırlanmıştır. Komisyonumuz, her tertip üzerinde alınan izahlar ve cereyan eden müzakereler sonunda, zorunlu hizmetlerin yerine getirilmesi için teklif edilen naklin gerçekleştirilmesini uygun görmüştür¹¹⁴⁰.

Bu gerekçeyle meclise sunulan tasarı hakkında eleştiriler olmuştur. Bazı dairelere yapılacak 4.350 liralık mefruşat masrafını eleştiren Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili, daha fazla tasarruf edilmesi yönündeki tavsiyelerde bulunmuştur. Bir diğer tenkit de Muğla milletvekili Org. İzzet Çalışlar'dan gelmiştir. Öğrencilere yönelik yaz kamplarının kaldırılarak, buradan elde edilecek 32.700 liranın başka bölümlere aktarılmasına itiraz

¹¹³⁹ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 57.

¹¹⁴⁰ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXII, s. 49.

eden Org. Çalışlar, öğrenci kamplarının devamı istenmiştir. Ancak her iki teklif de kabul edilmemiştir.

Yapılan oylama sonunda kabul edilen tasarıya göre bazı Bakanlıkların masraflarında artış meydana geldiği görülmektedir. Bu giderleri karşılamak için seçilen yol ise borç faizlerinin ertelenmesi olmuştur ki;¹¹⁴¹ bu durum devletin borçlarında gelecek yıllar için artış anlamına gelmektedir. Bununla beraber, kabul edilen tasarı, devlet hizmetlerinde meydana gelebilecek aksamalara karşı bir önlem niteliğindedir.

34- Yurt Dışından Satın Alınacak Harp Araç ve Gereçlerinin Vergi Muafiyeti:

1941 yılı sonlarına gelindiğinde, II. Dünya Savaşı tehlikesinin henüz geçmemiş olması sebebiyle Hükümet, Milli Savunma hizmetlerine ağırlık vermeye devam etmiştir. Bu bağlamda, TBMM'nin 15 Aralık 1941 tarihli oturumunda, harp teçhizat ve levazımı ithalatından vergi alınmamasını öngören bir kanun tasarısı gündeme alınmıştır.

Yabancı Devletlerden temin edilen ve edilecek olan krediler vasıtasıyla satın alınan ve alınacak olan harp teçhizat ve levazımının gümrük ve diğer vergilerden muaf tutulmasını öngören ancak 2 yıl süreli olduğundan dolayı geçerliliği sona eren 10 Eylül 1939 tarih ve 3729 sayılı kanunun süresinin uzatılması için Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısı, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Meclise sunulmuştur. Tasarı hakkında Gümrük ve Tekeller Komisyonu, Maliye Komisyonu ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır. Tasarı, Bütçe Komisyonu'nun mazbatasını doğrultusunda meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir:

Madde 1: 9 Eylül 1939 tarih ve 3729 sayılı kanunun 2. maddesinde yazılı müddet bu kanunun yayınlandığı tarihten itibaren 2 sene daha uzatılmıştır.

Geçici Madde: Aynı kanunun 1. maddesine dâhil maddelerden 13 Eylül 1941 tarihinden beri gümrüklere gelerek, Gümrük resmi ile sair vergi ve resimleri Gümrük kanununa göre ertelenerek memlekete sokulan malzemeler için bu vergi ve resimler aranmaz¹¹⁴².

---

¹¹⁴¹ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXII, s. 49-62. Yapılan bu kaynak aktarımı ana hatlarıyla şu şekilde olmuştur: Memur maaşlarından yapılan indirim geçici memuriyetler ve emeklilik ikramiyeleri için kullanılmıştır. Adalet ve İçişleri Vekâletleri ile Emniyet Genel Müdürlüğü'nün masraflarında belirgin bir artış görülmüştür. Bunun yanısıra köy enstitülerinin bılınum masrafları için 250 bin lira, örtülü ödenek için 500 bin lira, yatılı okul öğrencilerinin ısınma, barınma, yemek, elbise, kırtasiye ulaşım gibi masrafları için 115 bin lira ve Milli Emlak tamir masrafları için 150 bin lira zam yapılmıştır. Yapılan bu zamlar için en önemli kaynak, Duyunu Umumiye başlığı altında verilen 1.869.400 liralık kredi faizleri için ayrılan ödeneğin iptali olmuştur.

¹¹⁴² **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXII, s. 69.

Daha önce meclis gündemine alınması gerekirken, gecikmeli olarak gündeme alınarak kabul edilen bu kanun tasarısıyla; Milli Savunma hizmetleri için satın alınıp da 2 aydır gümrüklerde bekletilen malzemelerin vergisiz olarak memlekete girişi sağlanmıştır.

35- İsmet Bey'in Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Anlayışı:

İsmet Bey, devlet kurumlarında çalışan memurlar arasında yardımlaşmanın artırılması için yapılan çalışmaların destekçisi olmuştur. TBMM'nin 15 Aralık 1941 tarihli oturumunda görüşülen ve Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü çalışanları arasında sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygusunun artırılması için kurulan Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü Biriktirme ve Yardım Sandığı'nın yeniden canlandırılmasını amaçlayan kanun tasarısına, başkanlığını yaptığı Bütçe Komisyonu'nun mazbatasıyla destek olmuştur.

Ulaştırma Bakanlığı'nca hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclise sunulan kanun tasarısı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatada, PTT Biriktirme ve Yardım Sandığı'nın yeniden canlandırılmasının gerekçesi şu sözlerle ortaya konulmaktadır:

PTT Biriktirme ve Yardım Sandığı, 23 Mayıs 1933'de, 2208 numaralı kanunun "umumî idarede bir tasarruf ve yardım sandığı yapılır. Bu sandığın sureti idaresi bir nizamname ile tayin olunur" şeklindeki 14. maddesine dayanarak ve Devlet Şûrası'nca kabul edilmiş nizamnameye göre faaliyete başlamıştır. Daha sonra 14. maddeye ek olarak çıkan 2711 sayılı kanun ile idarece mabuzlara ve mektuplara yapıştırılan damga pulu ile Kızılay, Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu pulları gibi pulların bey'iyelerinin bu sandığa sermaye olarak verilmesi kabul edilmiştir. Fakat 25 Haziran 1935'de yayınlanan 2822 numaralı Teşkilât Kanunu'nda sandıktan hiç bahsedilmediği ve sandığın kurulmasına temel olan 2208 sayılı kanunun kaldırıldığı ifade edilmiştir. Bu nedenle, hayırlı maksatlarla kurulan ve fiilen mevcut ve faal vaziyette bulunan sandığın yine kanunî bir esasa bağlanması ve bilhassa pul bey'iyelerinin, evvelce olduğu gibi, sandığa sermaye olarak verilmesi gerekmektedir.¹¹⁴³

Sandığın tarihsel süreçteki gelişimini genel durumunu ve yeniden düzenlenmesinin gerekçesini bu sözlerle özetleyen Bütçe Komisyonu'nun yanı sıra Maliye Komisyonu da tasarı hakkında bir mazbata hazırlayarak, PTT memurlarına çok bariz yardımı dokunan sandığın halen 6798 ortağı bulunduğu dikkat çekmiştir. Sandığın tekrar yasal hale sokulmasını ve idarenin resmî bir geliri olmayıp gişelerdeki memurların yapıştırdıkları pullardan toplanan bey'iyelerin, önceden olduğu gibi bu sandığa verilmesini

¹¹⁴³ TBMM ZC., D. VI, İS. III, C. XXII, s. 68.

savunan Maliye Komisyonu, sandığın toplumsal dayanışma için önemine vurgu yapmıştır¹¹⁴⁴.

Yapılan görüşmeler neticesinde kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatasına göre hazırlanan maddeler dâhilinde oylanarak kabul edilmiştir:

Madde 1: 23 Mayıs 1933 tarih ve 2208 sayılı kanunun geçerli bulunduğu zamanda bu kanunun 14. maddesi hükmüne dayanarak kurulmuş ve yapılan bir nizamname ile idare edilen Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü Biriktirme ve Yardım Sandığı'nın gelirleri şunlardır:

A – PTT Genel Müdürlüğü'nün sandığa iştirak eden daimî ve müseccel maaşlı veya ücretli memurlarından nizamnamesine göre alınacak aidat,

B - Posta, telgraf ve telefon merkezlerinde sarf ve istimal olunan pulların bey'iyeye tâbi olan çeşitlerinden şimdiye kadar elde edilmiş ve bundan sonra elde edilecek hâsılat,

C - Posta, telgraf ve telefon merkezlerinde sattırılan millî piyango biletleri, bono, tahvil, hisse senedi gibi menkul kıymetler satışına aracılıktan elde edilecek bey'iyeler,

D - Sandık mevcudunun faizleri ve bağışlar.

Madde 2: Sandığın mevcutları ve alacakları, Devlet mallarına ait hak ve rüçhanlara(üstünlük hakkı) sahiptir¹¹⁴⁵.

Böylece PTT çalışanlarının sosyal dayanışma ve yardımlaşma düşüncesiyle oluşturdukları ancak zaman içerisinde yaşanan aksaklıklar nedeniyle yasal zeminini kaybeden "PTT Biriktirme ve Yardım Sandığı" gelirleri hukuki bir yapıya kavuşturulmuştur. İsmet Bey de, başkanlığını yaptığı Bütçe Komisyonu'ndaki çalışmalarıyla tasarıya destek olarak bu yapının yeniden tesisine katkıda bulunmuştur.

---

¹¹⁴⁴ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXII, s. 68. Maliye Komisyonu, sandığın toplumsal dayanışma için önemini şu tespitlerle belirtmiştir: Ortaklarının büyük kısmı az maaşlı memurlardan oluşan PTT Biriktirme ve Yardım Sandığı, Erzincan zelzelesinde felâkete uğrayan 100'den fazla memura derhal yüzer lira yardımda bulunmuştur. Ayrıca her sene iki yüz kadar memurun yangın, cenaze, ağır hastalık gibi mühim vaziyetlerinde yardımlarına koşarak; dayanışma fikrini en güzel şekilde yaşatmaktadır. Uzun yıllar sandığa iştirakten sonra herhangi suretle ayrılan emektar mensuplarına da sermaye, temettü ve ikramiyeden müteşekkil kazanç sağlaması, bunların geri kalan ömürlerini belirli bir saadet içinde idrak etmelerine yardımcı olarak; Cumhuriyet Hükûmetinin daima teşvik ettiği tasarruf prensibini yaymaya çalışmış bir müessese olarak yaşamağa hak kazanmıştır.

¹¹⁴⁵ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXII, s. 68-69.

36- Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine Bağlı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünün Kuruluşu:

Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu konulardan birisi olan eğitim alanında Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli çalışmalar yapılmıştı. Bunlardan birisi de Ankara'da açılması düşünülen "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi"dir. Bu maksatla Atatürk'ün Milli Eğitim Bakanı'na verdiği talimatla yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan kanun tasarısı 14 Haziran 1935'te Meclis'e sunulmuş ve kabul edilmiştir. Kısa bir süre sonra açılışı yapılan Fakülte¹¹⁴⁶, sonraki yıllarda da faaliyetlerini sürdürmüştür. Atatürk'ün vefatından sonra açılan 6. TBMM Dönemi'nde, bu fakülteye bağlı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün kurulması konusu gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili ilk açıklamayı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'nin 1 Ekim 1941 tarihli açılışında nutkunda yapmıştır:

"...Şimdiye kadar yüksek öğretim kurumlarının son sınıflarında konferans şeklinde verilmekte olan İnkılâp derslerinin bu kurumlarda "İnkılâp Tarihi Ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi" adı altında esaslı bir ders şeklinde verilmesi ve bu mevzular etrafında ilmî incelemeler yapmak ve yaymak üzere, ayrıca bir de "İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Enstitüsü" kurulması kararlaştırılmıştır..."¹¹⁴⁷.

Bu tarihten sonra yapılan hazırlık çalışmalarından sonra konu, TBMM'nin 3 Nisan 1942 tarihli oturumunda, bir kanun tasarısıyla meclis gündemine taşınmıştır. Maarif Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla meclise sunulan kanun tasarısının gerekçesinde, ulaşılmak istenilen hedef şu sözlerle ifade edilmiştir:

"...Bu suretle Türkiye Cumhuriyeti, kendi inkılâp tarihi ve rejimi etrafında daimî surette araştırmalar yapan bir ilmî merkeze sahip olacak; Türk inkılâp, müze, kütüphane ve arşivini salâhiyetle kurabilecek bir teşkilâta kavuşacaktır. Aynı zamanda, İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi dersleriyle yüksek öğretim gençliği, İnkılâbın tarihî amillerini ve ne suretle vuku bulduğunu, rejimin ana umdelerinin hangi hayat zaruretlerine dayandığını öğrenecek, bir taraftan aldığı millî terbiye, diğer taraftan da bu dersler yoluyla varacağı inançla, karşısında kalması muhtemel memleket meselelerini aynı inkılâpçı ve yapıcı zihniyetle halledebilecek ve böyle bir seviye ile cemiyetimizin yarınki hayatında vazife almaya hazırlanacaktır..."¹¹⁴⁸.

Maarif Bakanı İzmir milletvekili Hasan Ali Yücel de kanunun gerekçesini, "Huzurunuzda getirdiğimiz bu kanun, varlığımızın dayanağı olan istiklâl savaşının ve o tahakkuk edip millî birliğimiz bir Devlet haline geldikten sonra yapılmış büyük inkılâplarımızın ilim gözü ile ve eliyle incelenmesi ve

¹¹⁴⁶ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM V. Dönem 1935-1939)**, TBMM Vakfı Yayınları No: 33, Ankara 2004, s. 425-426.

¹¹⁴⁷ **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri 1919-1946**, Türkiye Büyük Meclisi'nde ve CHP Kurultayları'nda, İstanbul 1946, s. 290.

¹¹⁴⁸ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 69.

bu ilim gözü ile ve eliyle incelenen büyük hakikatleri bugünün ve yarının Türk gençliğine telkin edilmesini esas olarak almış bir kanundur” sözleriyle ortaya koyarak, yapılacak olan çalışmaların ilmi esaslar dâhilinde olacağına dikkat çekmiştir.

Maarif Bakanı, konuşmasında “ilim” vurgusu yapmasına rağmen, Maarif Komisyonu’nun mazbatasında, Hükûmet’in teklifinde ve Bütçe Komisyonu’nun mazbatasında geçen “ilmî” ve “incelemeler” kelimelerinin kaldırılarak sadece “her türlü araştırmalarda bulunmak” ifadelerinin kullanılması tartışmalara neden olmuştur. Bu hususta söz alan Bursa milletvekili Nevzad Ayas, Bütçe Komisyonu’nu mazbatasında yer alan “ilmî” ve “incelemeler” kelimelerinin, Maarif Komisyonu mazbatasında bulunmamasını eleştirerek, bunun gerekçesini sormuştur¹¹⁴⁹. Cevaben söz alarak, Bütçe Komisyonu ile Maarif Komisyonu arasında esaslı bir ihtilâf olmadığını dile getiren İsmet Bey, kurulacak olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün konularını belirleme ve programını düzenleme yetkisinin Maarif Komisyonu’nun uzmanlık alanına ait olduğuna dikkat çekerek, Maarif Komisyonu’nun hazırlamış olduğu düzenlemenin maksadı temin edebileceğini ifade etmiştir¹¹⁵⁰.

İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu’nun mazbatasında, kurulacak olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün önemi şu sözlerle ortaya konulmuştur: “...Fılvaki(Hakikaten) Türk gençliğini irkimizin benliğinde yerleşmiş hasletler sayesinde, en müşkül ve ümitsiz anlarda, yaratmağa muvaffak olduğu mucize nevinden eserleri ve tarihin her devrinde ileriye ve yeniliğe doğru attığı (İnkılâpçı) hamleleri bildirerek millî şuur ve heyecanı inkişaf ettirmek ve her zaman için zuhuru melhuz(muhtemel, olabilen) türlü ihtimallere karşı onu inançla mücehhez(donatılmış) kılarak bu gibi durumlarda inkılâpçı ve yapıcı ruh ve zihniyetiyle hareket edebilmesini bir kat daha emniyet altına almak gibi gayeleri temin maksadıyla bir Türk İnkılâp tarihi enstitüsü kurulmakta olduğunu müjdeleyen lâiyhayı encümenimiz memnuniyetle karşılamış ve ancak maddelerde ufak tefek bazı ibare değişiklikleri yapmıştır...”¹¹⁵¹.

Konu hakkında mecliste yapılan konuşmalara bakıldığında ise şu hususların öne çıktığı görülmektedir: Öğrencilere verilecek İnkılâp Tarihi derslerinin ilmi bir zemine dayanmalıdır. Kanun tasarısında geçen kelimeler Türkçeleştirilmelidir. Birinci Meclis Dönemi’nden beri devam eden açık ve gizli celselere ait tutanaklar bir araya getirilerek kitaplaştırılmalı ve ülke geneline dağıtılmalı. Milli Mücadele Dönemi ile alakalı her türlü belge ve bilgi bir araya getirilmelidir.

Bu görüş ve düşünceler ışığında yapılan konuşmalar çerçevesinde oylanan kanun tasarısı şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

---

¹¹⁴⁹ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 69-71.

¹¹⁵⁰ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 69-72.

¹¹⁵¹ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 69.

Madde 1: Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesine bağlı bir “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü” kurulmuştur. Enstitünün vazifeleri şunlardır:

- a) Türk İstiklâl Savaşı, Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti rejiminin dayandığı esaslar hakkında her türlü araştırma ve incelemeler yapmak,
- b) Bu konularla ilgili belgeleri ve yayınları toplayarak kütüphane ve müzeler meydana getirmek ve bir arşiv kurmak,
- c) Türk inkılâp ve rejimini memleket içinde ve dışında tanıtmak için dersler ve konferanslar vermek ve her türlü yayınlarda bulunmak.

Madde 2: Fakültelerde ve Yüksek okullardaki İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi dersleri Maarif Bakanlığı'nca hazırlanacak programlara ve tayin edilecek esaslara göre bunların kendi kadrolarındaki vazifeli profesör, doçent ve öğretmenleri tarafından okutulur.

Madde 3: Bütün resmî ve millî makam ve kurumlar kendi dosya ve arşivlerinde bulunan ve İnkılâp tarihi ile ilgili olan her türlü evrak ve belgelerin asıl veya suretlerini Maarif Vekilliği tarafından lüzum gösterildikçe Türk İnkılâp tarihi enstitüsüne verirler.

Maddenin zorlayıcı bir nitelikte olması özellikle İstanbul milletvekili Kazım Karabekir olmak üzere bazı milletvekillerinin itirazına neden olmuş ve komisyona gönderilmiştir. Yeniden düzenlenen madde şu esas dâhilinde kabul edilmiştir:

Madde 3: Bütün resmî daire ve makamlarla belediyeler, millî kurumlar kendi dosya ve arşivlerinde bulunan ve İstiklâl ve İnkılâp tarihiyle ilgili olan her türlü evrak ve belgelerin asıl veya suretlerini ve eşyaları Maarif vekilliği tarafından lüzum gösterildikçe Türk İnkılâp tarihi enstitüsüne verirler.

İstiklâl ve İnkılâp tarihiyle ilgili olup her ne suretle olursa olsun şahıs elinde bulunan evrak ve belgelerle eşyaları Enstitüye bağışlayanların adları Enstitüde bulundurulacak “Şeref Defteri”ne yazılır ve ayrıca resmî gazete ve radyo ile ilân olunduktan sonra kendilerine bir “Şeref diploması” verilir. Yukarıda yazılı evrak, belge ve eşyalar, istedikleri takdirde sahiplerinden Enstitü İlmî danışma ve Yönetim Kurulu'nca biçilecek değerle satın alınır. Bu kanunla ilgili evrak, belge ve eşyayı özel koleksiyonlarında bulundurmamak isteyenlerden bunların konuları ve vasıfları hakkında Enstitüye bilgi verenlerin adları da “Şeref Defteri”ne ayrıca yazılır.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı evrak, belge ve eşyanın Türkiye'den çıkarılması yasaktır.

Madde 4: Enstitünün aşağıda yazılı zatlardan kurulan bir “İlmî Danışma ve Yönetim Kurulu” vardır:

- a) Enstitü müdürü,
- b) Fakülte ve yüksek okullarda “İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi” dersi veren profesör ve doçentler,
- c) Cumhuriyet Halk Partisinin, Türk Tarih ve Dil kurumlarının merkez idare heyetleri azalarından memur edecekleri birer temsilci,
- d) Maarif Bakanlığı'nca memur edilecek üç zat.

Kurulun kararları Maarif Bakanlığı'nca onaylanır ve yürütülür.

Madde 5: Enstitü çalışma esasları Maarif Bakanlığı'nca konulur.

Madde 6: “Ankara Dil ve Tarih – Coğrafya fakültesi” kadrolarına birer adet olmak üzere; Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü müdürü, müdür yardımcısı, Kütüphane memuru, Arşiv memuru ve Müze memuru eklenmiştir¹¹⁵².

Kabul edilen bu kanun tasarısıyla, gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan İstiklal Savaşı, gerekse kuruluş aşamasından sonra gerçekleştirilen Türk inkılâbının tüm safhalarıyla ilmi bir zeminde ele alınması ve elde edilen bilgilerin yeni nesillere aktarılması yolunda önemli bir adım atılmıştır.

37- Tekeller Genel Müdürlüğü Sermayesinin Arttırılması:

II. Dünya Savaşı yıllarında hammadde ve ithalat yoluyla elde edilen bazı malzeme ve eşyalara duyulan gereksinimin artması üzerine Hükümet, Tekeller Genel Müdürlüğü'nün sermayesini arttırma yoluna gitmiştir.

Bu amaçla, Gümrük ve Tekeller Bakanlığı tarafından hazırlanarak Başbakan Şükrü Saraçoğlu imzasıyla, 2 Aralık 1942'de meclise sunulan kanun tasarısı, Tekeller Genel Müdürlüğü'nün 36 milyon olan mevcut mütedavil(kullanılan) sermayesinin 63 milyon liraya çıkarılmasını öngörmektedir. İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatasında; hammadde tedarikinde ve bilhassa hariçten getirilmesi zorunlu olan malzeme ve eşyanın ithalinde yaşanan büyük güçlükler nedeniyle zaman zaman hâsıl olan imkânlardan azami derecede istifade edilerek, stokların mümkün olduğunca arttırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Tasarı, Bütçe Komisyonu'nun mazbatası doğrultusunda meclise sunularak kabul edilmiştir¹¹⁵³. Böylece stoklarda meydana gelen daralmanın giderilmesi yönünde bir düzenleme yapılmıştır.

38- Bir İhale Konusu ve İsmet Bey'in Tavrı:

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çeşitli askeri tedbirler alan Hükümet, 1940 yılı başlarında, ordunun geri emniyet ve ulaşımını temin için Marmara Denizi'nde 7 tane iskelenin süratle yapılmasına karar vermiştir. Bu maksatla derhal harekete geçen Millî Savunma Bakanlığı bunların projelerini yaptırmış, Bakanlar Kurulu kararıyla ve gizli pazarlık usulüyle iş “Sadık Diri ve Halit Köprücü İnşaat Şirketi” namında bir firmaya ihale edilmiştir. Ancak zamanın ekonomik şartları ve yapım aşamasında meydana gelen beklenmedik bazı durumlar nedeniyle işin ihale bedeli olan 733 bin 200 liraya yaptırılmayacağını gören Sanayi Bakanlığı, işin ehemmiyetinden dolayı tamamlanması gerektiğine karar vererek, ihale şartlarında bazı değişiklikler yapmış ve fiyatı yükseltmiştir. Ancak bu uygulama, Hükümetle

¹¹⁵² **TBMM ZC.**, D. VI, İS. III, C. XXIV, s. 69-82 ve 122-123.

¹¹⁵³ **TBMM ZC.**, D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 9.

Divan-ı Muhasebatı(Sayıştay) karşı karşıya getirmiş ve konu 2 Aralık 1942'de Meclis gündemine taşınmıştır.

Konunun muhatabı Sanayi Bakanı Ali Fuat Cebesoy, Meclis'te yaptığı konuşmayla meseleyi şu sözlerle izah etmiştir: İnşaata geçildikten sonra Bakanlar Kurulu kararıyla bu işin idaresi Sanayi Bakanlığı'na devredildi. Bakanlığınız, bu iskelelerin inşaatını acilen bitirebilmek için esaslı bir surette çalışmaya başladı. Ancak mukavelede bu iskelelerin betonarme kazıklarla yapılacağı ve betonarme kazıklar için gereken demir çubukların Millî Savunma Bakanlığı'nca verileceği yazılıdır. Ancak yaklaşık 5 bin ton olan demir ihtiyacını Millî Savunma Bakanlığı karşılayamadı. Bu vaziyet karşısında iskele üzerinde yeniden tetkikat yaparak müteahhitle görüşmek ve projede bir değişiklik yapmak suretiyle bu işi başarmak ve daha çabuk bitirmek imkânı var mı, yok mu? bunu öğrenmek için faaliyete geçtik. Teknisyenler mahalline gittiler, çalıştılar. Hakikaten sırf bu müteahhidin kendi icadı olan ve dünyada ilk defa tatbik edilecek olan bir inşaat tarzı bulundu. Bunun patentini de İktisat Bakanlığı'ndan aldığı öğrenildi. Bu yeni inşaat tarzının bizim işimize elverişli olup olmadığını tetkik etmek için Millî Savunma, Ulaştırma ve Sanayi Bakanlığı ile Genelkurmay'ın teknisyenlerinden bir heyet oluşturuldu. Neticede anlaşıldı ki; bu yeni tarzı inşaat çok az demire ihtiyaç gösteriyor, daha ucuz olacak, yerli mallar kullanılacak ve daha sağlam olacaktır.

Aslında mukavelede taraflara inşaatın tarzını değiştirmek hakkını veren bir madde vardı. Binaenaleyh bu tarzı hareketimiz gerek Maliyece tasdik edilen ve gerekse Sayıştay tarafından tescil edilen mukaveleye de muhalif değildi. İşe başlandı. Hakikaten işler süratle ilerlemeye başladı ve iyi neticeler alındı. Fakat inşaat yapılırken çok sürprizlerle karşılaşıldı. Binaenaleyh inşaat ilerledikçe cezir zamanında kumlar çekilmeye başladı, sonra deniz ilerlemeye başladı. Bu suretle birçok amiller inşaat üzerinde tesir yapmaya başladı. Mukavele gereğince 733 bin liraya çıkması lâzım gelen bu iskele inşaatı bilâkis daha büyük farklar göstermeye başladı. Binaenaleyh Bakanlığınız, eldeki mevcut kanunlara dayanarak bu işi durdurmamak için daha ne kadarının kendi yetkisinde olarak müteahhide yaptırılacağını düşündü ve nihayet Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun* 135. maddesine (% 20'ye kadar bir fazlalık meydana gelirse, iş aynı müteahhide aynı fiyatla yaptırılabilir) dayanarak aynı müteahhide yaptırdı. Fakat iskele henüz bitmemiş bulunuyor. Bu yeni vaziyet üzerine Bakanlığınız yine işleri durdurmamak için Muhasebe-i Umumiye Kanunu'ndan sonra çıkmış olan Arttırma ve Eksiltme Kanunu'nun 19. maddesinden istifade etmeği düşündü. Bu madde; “% 20 den fazla yapılacak olan işlerin nispeti ne olursa olsun ihaledeki fiyat indirmesi göz önünde tutulmak şartıyla, pazarlık suretiyle aynı müteahhide verilebilir. Eğer uyuşulamazsa yeni bir ihale yapılır” şeklindedir. Biz de buna dayanarak müteahhidi çağırdık ve kendisine tebliğ ettik, bu işe sen devam edeceksin dedik. O bize dedi ki: İlk mukaveleyi yaptığımız

---

* **Muhasebe-i Umumiye Kanunu:** Devlet mallarının idaresi ve hesaplarının tutulması usüllerini düzenleyen kanun. Devellioğlu, a.g.s., s. 669.

zamandan bugüne kadar hayli zaman geçmiştir. (Konuştuğumuz zaman 1941 senesi girmiş ve hemen ortalarına gelmişti) Birçok fiyat farkları olmuştur. Her eşya ve malzemenin fiyatı mühim artışlar göstermiştir. (Tabii bu mühim artışlar TBMM'nin malumudur). Bu eski şartlar dâhilinde geri kalan işi yapamam. Bunun üzerinde kendisiyle uzun uzadıya müzakereler yapıldı, en nihayet kendisi şu noktada ikna edildi ve "Çimento fiyatları ile deniz nakliye fiyatlarını bizzat Hükûmet yükseltmiştir. Binaenaleyh, bu husustaki hakkı bir miktar eski fiyatlara zammetmekle kabul edelim" denildi. Ondan başka aradan hakikaten bir, bir buçuk seneye yakın bir zaman geçmiştir, genel fiyatlarda mühim farklar vardır. Bunun için genel masrafa % 5 zammı kabul ettik ve bundan başka fark tanımamız dedik. Bunun içerisinde bunlardan başka hakikaten kereste meselesi vardır. Müthiş bir keresteye ihtiyaç vardır. Ulaşım araçları için akaryakıt ve saire gerekmektedir.

Nihayet mütaahhidi birçok müzakerelerden sonra ikna ettik. Yalnız çimento için, bir de ulaşım araçları için kendisine yüzde % 5 vermeyi kabul ettik. Yeni bir hesap yaptık ve bir miktar bulduk. Bundan da yüzde 2,5 tenzil ettik ve 756 bin liralık bir iş çıktı. Buna dair bir ek mukavele yapıldı. Bu işleri yaparken Maliye Bakanlığı ile sık sık temasta bulunduk. Gerek kanunu anlamak hususunda ve gerek hareket tarzımız hakkında kendilerinden sorduk. Mukaveleyi yaptıktan sonra Maliye tasdik etti ve nihayet Sayıştay'a gönderdik. Sayıştay vize etmedi ve mukaveleyi iade etti. Bunun üzerine bu işlerle alâkalı uzmanlarımızı Sayıştay'a gönderdik. Kendilerine izahat verdiler. Fakat maalesef Sayıştay Heyeti'ni ikna edemedik.

Meselenin aciliyetinden dolayı işleri durduramayacağımız için yine Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 76. maddesi gereğince durumdan Hükûmet'i haberdar ettik¹¹⁵⁴.

Ali Fuat Cebesoy'un bu izahattan da anlaşılacaktır ki; ortada hukuki bir sorun vardır. Bunun çözümü için Sanayi Bakanlığı, 29 Ocak 1942'de bir tezkereyle Hükûmet'e müracaat etmiştir.

Hükûmet, 5 Şubat 1942 tarihli toplantıda konuyu görüşmüş ve mevcut kanunları göz önünde bulundurarak şu tespiti yapmıştır: Temelle alakalı işlerde % 20'yi geçen ilâvelerde eksiltme ihalesine gidilebilmesi için, müteahhitle anlaşmaya varılamaması gerekmektedir. Bu nedenle, Sanayi Bakanlığı'nın müteahhit firmayla anlaşma yolunu tutması doğrudur. Ayrıca, Sanayi Bakanlığı'nca akdedilen ek mukavele, 2490 sayılı Arttırma-Eksiltme ve İhale Kanunu'nun 19. maddesiyle alakalı olmayıp, 46. maddenin (K) fıkrasına göre kanuna uygundur¹¹⁵⁵.

Hükûmet'in bu kararı Sayıştay Heyeti'nce müzakere edilmiş ve ek mukavele, Hükûmetin kararnamesinde yazılı sebebe dayanarak "kayd-ı ihtiyatla" kabul edilmiş ve TBMM'ye arzına karar verilmiştir¹¹⁵⁶.

---

¹¹⁵⁴ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 3-4.

¹¹⁵⁵ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 3.

¹¹⁵⁶ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 4.

Sayıştay kendisine gelen bu yeni mukaveleyi “kay-ı ihtiyat” ile kabul etmesi, Sanayi Bakanlığı’nı zan altında bırakmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi için meclisin bu “kayd-ı ihtiyat” şartını ortadan kaldırması gerekmektedir ki; bu hususta söz alan İsmet Bey, Sayıştay ile Hükümet’in farklılık arz eden görüşlerini, yorum farkı olarak değerlendirerek; meselenin tefsir konusu olduğunu ancak buna dayanarak hallinin doğru olamayacağını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Fakat bugün bu tefsir mevzuunu imal etmek, kanaatime göre doğru değildir. Çünkü fiyat şartlarının istikrarlı devam ettiği zamanlara ait olan bu kaydın daima Hazine lehine bir hassasiyet ifade eden bir kayıt olması itibarıyla ve Divanı muhasebatın dahi bu hassasiyeti nazarı dikkate almış bulunmasına bugünkü fevkalâde fiyat, şart ve vaziyetlerine göre bir tefsir yapmak, kanunun esas ruhunu bugünkü şartlara tevfiğ etmek olur ki, bunu bendeniz kendi kanaatime göre muvafık görmemekteyim. (Doğru, doğru sesleri). Onun için bu mevzuun ehemmiyet ve müstaceliyeti tebarüz etmiştir. İcra Vekileri Heyetinin kararı da mevzua maksurdur. Aynı zamanda bugünkü fiyat, şart ve zaruretlerine göre yapılması icap etmesinden malûm olan kanaati dahi bu mevzuun ehemmiyet ve müstaceliyetinin temini maksadına matuf bulunmaktadır. Şu halde ne tefsir yapmak ne de Divan heyeti umumiyetinin noktai nazarını bertaraf etmek doğru olamayacağına göre ancak nevine maksur olmak üzere bu mühim işte Hükümet noktai nazarının kabulünü muvafık buluyorum. Bu hususta bir teklif arz ediyorum, kabulünü rica ederim. (Doğru sesleri)¹¹⁵⁷.

İsmet Bey’in bu düşüncesi milletvekillerinden kayda değer bir destek görmüş ve Meclis’te konunun önemine dikkat çeken konuşmalar yapılmıştır. Sonuçta mesele İsmet Bey’in “Şifahen arz ettiğim izahata binaen mevzuun ehemmiyet ve müstaceliyeti ve bugünkü fevkalâde şartlar ve zaruretlar ilcası(mecbur etmesi, zorunda bırakması) neticesi olarak Hükümetçe ittihaz olunan kararın mevzuuna maksur olmak üzere kabulünü arz ve teklif eylerim” şeklindeki önergesi doğrultusunda oylanarak kabul edilmiştir¹¹⁵⁸.

Böylece, devletin iki kurumunu karşı karşıya getiren, Sanayi Bakanı’nı zor durumda bırakan, ancak aynı zamanda Milli Savunma için önemli bir yere sahip olan ihale meselesi Hükümet’in belirlediği esas dâhilinde çözüme kavuşturulmuştur.

39- Yabancı Uyruklularla Evli Olanların Milletvekili Olup Olamayacağı Meselesinde İsmet Bey’in Tavrı:

İsmet Bey, TBMM’nin 14 Aralık 1942 tarihli oturumunda görüşülen ve yabancı uyruklularla evli olanların milletvekili olup olamayacaklarının tartışıldığı milletvekili seçimi hakkındaki kanun tasarısının, “milletvekilliğe seçilemeyecek olanlar” hakkındaki 10. maddesiyle alakalı söz alarak bu hususta bir sakınca görmediğini ortaya koymuştur.

¹¹⁵⁷ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 6.

¹¹⁵⁸ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 7-9.

Konu hakkındaki tartışmayı başlatan, İstanbul milletvekili Kazım Karabekir, I. Dünya Savaşı öncesinde Türk Erkan-ı Harbiye-i Umumiyesi (Genel Kurmay Başkanlığı)'nin istihbarat şubesi şefi sıfatıyla Avrupa başkentlerine bir dizi ziyaretlerde bulunuyor ve gözlemlerini, ilgi çekici şu sözlerle özetliyordu: Osmanlı devrinde Hariciyemizin daima ağız açık fakat kulakları sağır ve hatta gözleri kördü. Yani kendi sırrını tutamaz, düşmanların aleyhimizdeki hareketlerini duymaz, göremez veya anlayamazdı. Bir milleti felakete sürüklemek için bu kadarı da yeterliydi¹¹⁵⁹.

I. Dünya Savaşı öncesinde bazı diplomatların eşlerinin yabancı uyruklu olmalarını “şaheser bir gaflet”¹¹⁶⁰ olarak tanımlayan Kazım Karabekir, yine bir savaş ortamında Meclis'te görüşülen milletvekili seçimiyle ilgili kanun tasarısı hakkında söz alarak, “yabancılarla evli olanların milletvekili adayı olamamalarını” öngören bir teklif hazırlamış ve Meclis'e sunmuştur.

14 Aralık 1942 tarihli Meclis oturumunda söz alan Kazım Karabekir, “...Her nasılsa bir ecnebi aileyi harimine almış, onunla kaynaşmaktan kendini kurtaramamış olan bir vatandaş mebus namzedi yapmak bütün millî davamızla tenakuz teşkil eder...” diyerek, yabancılarla evlenenlerin, mebusluk gibi devletin sırlarına haiz olan hassas bir vazifede bulunmalarının sakıncalı neticeler doğurabileceğine işaret etmiştir. Kazım Karabekir'i destekleyici açıklama, yabancı kadınlarla evlenen memurların Dışişleri, Milli Savunma ve Denizcilik Bakanlıklarında istihdam edilmediğini işaret eden, Yozgat milletvekili Sırrı İçöz'den gelmiştir: “...Arkadaşlar; bir Türkün bir ecnebi ile evlenmesi olabilir. Fakat şu sakaf altında toplanan ve milletin bütün siyasetine, en gizli müzakerelerine, bütçesine vâkıf olan bir milletvekilinin bir ecnebi kadınla birleşmesi, memleketin sırrını ifşa etmesi bence hiç doğru değildir... Benim bu teklifimden maksadım, mukaddes olan Partimizin umdelerini bir daha tekrar etmektir. Bilhassa ben, Sayın Başbakanımızın Başbakanlığı deruhde ettiği zaman, şu kürsüden söyledikleri “Türküz, Türkçüyüz ve Türk kalacağız” sözlerinden ilham alarak

---

¹¹⁵⁹ Kazım Karabekir, **I. Cihan Harbine Neden Girdik**, Emre Yayınları, İstanbul 1994, C. I, s. 28-29.

¹¹⁶⁰ Karabekir bu hususta dikkat çekici bilgiler vermektedir: Önce Hariciye Nazırı sonra Paris Sefiri olan Rıfat Paşa bir Rusla evlidir. Londra sefirimizin eşi İsveçlidir. Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa ise Mısırlı bir prensesle evlidir. Bu kadınlar, Devlet-i Aliye'nin sırlarını ifşa etmekten geri durmamışlardır. Bu durum Osmanlı tarihi için şaheser bir gaflet görünümündedir. Hatta Hariciye Nazırı Rıfat Paşa yazın Büyükdere'de otururken, makamına gelmediği zamanlarda Rus eşi Bab-ı Aliye telefon ederek bazı önemli evrakları yalıza göndertirmiş... Bütün bu yabancı kadınlar belki kocalarını bir aile muhabbetiyle seviyorlardı. Ancak onların mensup oldukları milletleri Türklere fazla sevmeleri ve düşünmeleri gayet doğal bir neticeydi. Aksini düşünmek büyük bir gaflet hatta hıyanet olurdu. Hatta İttihat Terekki kabinesi içinde bir Rus kadınla evli bir Hariciye Nazırının bulunması(Rıfat Paşa) çok feci bir şeydi... Önce Tarblusgarp sonra Balkan Savaşları Hükümeti uykuda yakalamıştı. “Balkanlardan imanım kadar eminim diyen sefirlerimiz ve Hariciye Nazırlarımız devleti birbiri ardınca baskınlara uğratıyorlardı. Sonra da galiba Fransız dostluğunu kazanma Hülyasıyla Rıfat Paşa ve Rus eşi Hariciye Nazırlığından alınıp Paris Sefaretine gönderiliyordu... Hamburg konsolosumuzun kâtabinin casus bir Yunanlı rum olması! olayın vehametini açıkça ortaya koymaktadır”. Karabekir, a.g.e., s. 30-32.

bu önergeyi verdim. Binaenaleyh muhterem ve mukaddes olan bir ırkın içine ecnebi kadınla evlenmiş bir Türkü sokmak doğru değildir. Binaenaleyh teklifimiz yerindedir. Teşkilâtı Esasiye kanununa muğayir değildir. Kanunu mahsusuna uygundur. Bu fıkranın kabulünü ben de rica ediyorum”¹¹⁶¹.

Söz konusu bu tekliften sonra söz alan konuşmacıların ekseriyeti, yabancılarla evlenenlerin milletvekili olabilmelerinde her hangi bir sakınca olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca Teşkilatı Esasiye Komisyonu üyelerince bir mazbata hazırlanarak, Kazım Karabekir ve Sırrı İçöz’ün tekliflerinin “Anayasa’ya aykırı olduğunu ve ayrı bir hüküm taşıdığı” gerekçesiyle reddini talep etmişlerdir. Bu ret talebinden sonra söz alan milletvekillerinin çoğunluğu, Kazım Karabekir ve Sırrı İçöz’ün tekliflerinin “Anayasa’ya aykırılık teşkil ettiği” hususunu ön plana çıkarmışlardır. Bilhassa Hükûmete yakınlıklarıyla tanınan Trabzon milletvekili Hasan Saka ve Kütahya milletvekili Recep Peker’in bu yöndeki değerlendirmeleri, Hükûmet’in, yabancılarla evli olanların milletvekilliklerine karşı olmadığını göstermektedir.

Bu manada söz alan ve yine Hükûmet taraftarı bir siyaset takip eden İsmet Bey de usule dair şu açıklamayı yaparak konunun bu çerçevede halli için ısrarcı olmuştur:

“Arkadaşlar; usul hakkında Recep Peker arkadaşımın fikrine tamamen iştirak ediyorum. Yalnız burada izah etmek istediğim bir mühim nokta vardır. Teşkilâtı Esasiye encümeninin mazbatası prensip mazbatası değildir, usul mazbatasıdır. Bu noktayı tashih etmek istiyorum. Çünkü Hasan Saka arkadaşımız dahi bu meselenin usul meselesi olduğunu müdafaa etmişler ve önergelerini ona göre vermişlerdir. Bu mazbatanın ruhu, bu tadil teklifinin burada usule uygun olmadığı ve teklifin Teşkilâtı Esasiyenin tadilinden ibaret olduğu ve binaenaleyh usul noktasından bunun nazarı itibare alınmaması lâzım geldiği yolundadır. Onun için bu noktayı tavzih ettikten sonra usul meselesinin halli takaddüm edeceği için bu mazbata halledildikten sonra maddenin tayyına taallük eden önergenin reye konulmasında mahzur yoktur”¹¹⁶².

Bu değerlendirmeden anlaşılacağı üzere, meseleye usul noktasından yaklaşan İsmet Bey, yabancılarla evlenenlerin mebus olup olamayacakları tartışmasında tavrını net olarak ortaya koymamaktadır. Fakat Kazım Karabekir ve Sırrı İçöz tarafından verilen önergenin, Anayasa’nın tadilini gerektirdiğinden bahisle dikkate alınmamasını isteyerek maddeyi mevcut haliyle kabul etmesi; yabancılarla evlenenlerin mebus olmalarında bir sakınca görmediğini ortaya koymaktadır. Nitekim yapılan oylamada kanuna evet oyu vermiştir.

Yalnızca İstanbul milletvekili Kazım Karabekir, Yozgat milletvekili Sırrı İçöz, Eskişehir milletvekili Emin Sazak ve Trabzon milletvekili Halil Nihat Boztepe ret oyu verdikleri kanun 292 evet oyuyla kabul edilmiştir. Böylece Kazım Karabekir’in, “Yabancı Uyruklularla Evli Olanların Milletvekili

¹¹⁶¹ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 94.

¹¹⁶² TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 101.

Olamayacağı” yönündeki teklifi reddedilerek, mebus olamayacakları tespit eden 10. madde şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

1. Yabancı Devlet resmî hizmetinde bulunanlar,
2. Ağır hapis cezasıyla veya hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal ve hileli iflâs suçlarından biriyle mahkûm olanlar,
3. Hacze uğrayanlar,
4. Yabancı tebaadan olduğu iddiasında bulunanlar,
5. Amme hizmetlerinden menedilenler,
6. Türkçe okuyup yazmayı bilmeyenler,
7. 30 yaşını bitirmemiş olanlar, mebus seçilemezler¹¹⁶³.

Böylelikle, milletvekili olamayacakları belirleyen ve uzun süre tartışılan mesele, yabancılarla evli olanların da milletvekili olabilmelerinin kabulüyle neticelenmiştir. Bununla birlikte ilgili maddenin sadece 4 ret oyuna karşılık 292 evet oyuyla kabul edilmesi, Meclis’in böylesine önemli bir konu hakkında genel tavrının ortaya konulması bakımından dikkat çekicidir.

40- Varlık Vergisi Uygulamasında İsmet Bey:

Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı uygulamalarından birisi de II. Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe konulan Varlık Vergisi’dir. Gerek uygulama biçimi, gerekse sonuçları itibarıyla Türkiye’nin ekonomik, toplumsal ve siyasi gidişatı üzerinde son derece önemli etkiler bırakan bu uygulamanın hazırlık aşamasında İsmet (Eker) Bey de Komisyon başkanı olarak faaliyet göstermiştir.

Savaş döneminde meydana gelen olağanüstü kazançların vergilendirilmesini öngören tasarı hakkında 1942 yılının Nisan ayından başlayarak Eylül ayına kadar geçen 6 aylık dönem içerisinde, Tan gazetesinde Zekeriya Sertel’in ve Vatan gazetesinde Ahmet Emin Yalman’ın makaleleri yayınlanmış ve basında yapılan tartışmalar doğrultusunda Varlık vergisine zemin hazırlanmıştır¹¹⁶⁴.

Şükrü Saracoğlu Hükûmeti tarafından teklif edilen¹¹⁶⁵, gerek uygulandığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde yoğun eleştirilere neden olan Varlık Vergisi’nin esasları, Cumhuriyet Halk Partisi’nin 10 Kasım 1942 tarihli grup toplantısında tespit edilmiştir. Tasarı Meclis’e sunulmadan önce Bütçe, Maliye, Adliye ve İktisat Komisyonlarından gelen üyelerden oluşan geçici bir komisyon* kurulmuş, komisyonun başkanlığına da Bütçe

¹¹⁶³ TBMM ZC., D. VI, İS. IV, C. XXIX, s. 101.

¹¹⁶⁴ Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 52-57.

¹¹⁶⁵ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951, s. 54.

* Faik Ökte hazırlanan mazbatayı imzalayan Geçici Komisyonun üyelerini şu şekilde sıralamaktadır: Başkan İsmet Eker, mazbata muharriri Şinasi Devrin, kâtip İsmail Hakkı Ülkümen ve üyeler; İzzet Akosman, Nurullah Esat Sümer, Feridun Fikri Düşünsel, Galip

Komisyonu Reisi İsmet Eker getirilmiştir. O dönemde Trabzon milletvekili olan ve Varlık Vergisi komisyonunda yer alan Faik Ahmet Barutçu, geçici komisyonun çalışmaları hakkında şu bilgiyi vermektedir:

Parti grubu bugün(10 Kasım 1942) Trabzon milletvekili Hasan Saka başkanlığında toplandı. Başbakan Şükrü Saracoğlu kürsüye gelerek, mevcut iktisadi şartlar hakkında bilgi verdi. Konuşmasında piyasadaki mal fiyatlarının giderek yükselmesinin sabit gelirli halkı çok zor durumda bıraktığına ve hükûmetin de bunda sorumluluğunun bulunduğu dikkat çeken Saracoğlu, dar gelirli vatandaşlara giyecek ve yiyecek yardımında bulunulacağını ifade ettikten sonra sözü Varlık Vergisi'ne getirmiştir. Eşya fiyatlarındaki delice artışın nedenlerini üretimsizlik, ithalat noksanlığı, yanlış tedbirler, bilhassa doymak bilmeyen hırs ve vurgunculuğa bağlayan Başbakan, diğer bir neden olarak da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artarak 700 milyon liraya yaklaşmasını göstermiş, çözüm olarak da tedavüldeki fazla paranın geri çekilmesi gerektiğine işaret ederek, bu geri alışın harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılması gerektiğini bildirmiştir. Fakirlerin tamamen muaf tutuldukları bu vergi münasebetiyle yapılan tetkiklerde büyük tüccarların ve bazı zümrelerin vergi vermemek için tedbirler araştırdıklarını söyleyen Saracoğlu, bu meyanda güdülen milli gayeyi de şu şekilde izah etmiştir:

Bu kanun aynı zamanda bir ihtilal kanunudur. Bize iktisadi istiklalimizi kazandıracak bir fırsat karşısındayız: piyasamıza hâkim olan gayri Türk unsurları bu sayede bertaraf ederek Türk piyasasının Türk tüccarlarının ve Türklerin eline vereceğiz. İstanbul'daki gayri menkullerin Türklere intikalini yine bu sayede temin edeceğiz. Gayri menkullere tarh edilecek vergilerin ancak dörtte biri Türklere tahmil edilecektir. Valiliklere bu yolda hususi talimatlar verilecektir. Çiftçiden alınacak para hiçbir zaman varlığının % 5'ini tecavüz etmeyecektir. Gayri menkul için de senelik kirası 2500 liranın üstünde olmak şartı konulmuştur.

Tasarıyla birlikte elde edilecek verginin ancak ¼'ünün Türklere yüklenmesi kanunun ihtilal kokan tarafı olmaktadır. Ve bu gayri Türklerin iktisadi üstünlüklerini nihayete erdirmeyi temin edecek bir kanun olacaktır¹¹⁶⁶.

a- İsmet Bey'in Başkanlığındaki Komisyon Acil Olarak Toplanıyor:

Suiistimallere mahal vermemek için verginin tespit, ilan ve tahsili için on beşer günlük müddet konulduğunu ve hiçbir itiraz yolunun kabul edilmediğini söyleyen Başbakan Saracoğlu, konunun aciliyetine binaen kanunun yarınki(11 Kasım 1942) Meclis oturumunda çıkarılmasını sağlamak

---

Kahraman, İsmail Sabuncu, Mükerrer Karaağaç, Faik Baysal, Ömer Taşçıoğlu, Selah Yargı, Galip Gültekin, Mahmut Nedim Zapçı, Faik Kurtoğlu, Kemalettin Kamu, Fuat Sirmen, Cemal Kovalı, Faik Ahmet Barutçu, Sami Coşar. **Aynı eser**, s. 54-55.

¹¹⁶⁶ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar(1939-1954)**, Milliyet Yayınları, Doyuran Matbaası, İstanbul 1977, s. 592-594.

için komisyonun bugün oluşturularak çalışmalarını gece devam ettirmek suretiyle tamamlamasını istemiştir. Bunun üzerine geçici komisyon üyeleri tespit edilmiş ve parti gurubu 10 Kasım 1942 akşamı saat 19.30'da dağılmıştır. Akşam yemeğini müteakip gece saat 21.30'da Bütçe Komisyonu odasında toplanan Muvakkat (Geçici) Komisyon üyeleri; Bütçe, Maliye, Adliye ve İktisat Komisyonlarının ileri gelenlerinden oluşuyordu. Komisyonun başkanlığına İsmet Eker, mazbata muharrirliğine Zonguldak milletvekili Şinasi Devrin ve kâtipliğe de İstanbul milletvekili İsmail Hakkı Bey seçilmişti. Başbakan ve Maliye Bakanının katılımıyla bağlayan toplantı, Başbakanın açıklayıcı konuşmasıyla başlamıştı.

Gece geç vakitlere kadar yoğun tartışmalar altında geçen kanun tasarısının üzerinde en çok durulan maddelerinden birisi de "mükellefin borcuna karşı bir arada oturan karı koca, usul füru(bir kimsenin ataları ve çocukları) ve kardeş, dayı ve amcanın mallarını da teminat gösteren" 14. maddeydi. Uzun münakaşalardan sonra karı koca, evlat ve kardeş mallarının teminat gösterilmesi esası kabul edilmiş, diğerleri maddeden çıkarılmak suretiyle 14. madde kabul edilmişti.

Faik Ahmet Barutçu, şahsi hukuku ihlal eden 14. madde hakkında komisyonda cereyan eden ilginç bir konuşmayı ve müzakerelerin nihayetini şu sözlerle dile getirmektedir:

Bu 14. madde konuşulurken Komisyon Başkanı[İsmet Eker] şunu söyledi:

-Kardeş malını da bu maddeden çıkarmak doğru olur. Çünkü bu hukuk esasları ile zıt düşüyor.

Dayanamadım ve latife yollu:

-İlahi reisim! Bu kanunun hangi hükümleri hukuk prensipleri ile kabili telif ki, dedim.

Saracoğlu kahkaha ile:

-Maliye Vekili dinliyor musun? Bak senin kanunun için ne diyorlar, dedi. Ve her taraftan yükselen kahkahalar arasında bu maddenin ve kanunun müzakeresi sona erdi. Meclis'ten çıktığımız zaman gece saat 4.30'u geçiyordu. Vasıta da yoktu. İktisat Komisyonu'ndan Kayseri milletvekili Ömer Taşçıoğlu ile çıktık. Yolda güzel bir tesadüf olarak bulduğumuz bir taksi ile evlerimize gittik¹¹⁶⁷.

İsmet Bey'in 14. Madde hakkındaki açıklaması şahsi hukuku korumaya yönelik bir tavır olması bakımından dikkat çekicidir. Ancak bu düşüncesini komisyona kabul ettirememiştir.

---

¹¹⁶⁷ Faik Ahmet Barutçu, a.g.e., s. 594-597.

b- Varlık Vergisi Kanununun Esasları:

Bu çalışmaların ardından 11 Kasım 1942 tarihli Meclis oturumunda ele alınan 17 maddelik Varlık Vergisi Kanunu tasarısı, tartışılmaksızın, oylamaya katılan 350 milletvekilinin oyuyla kabul edilmiştir.

Varlık Vergisi Kanunu'nun birinci maddesi: "servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere mükellefiyet tesis edildiği" şeklindeydi.

İkinci maddede, mükellefiyet tesis edilenler şu şekilde sıralanmıştır: Kazanç ve buhran vergileri mükellefleri, büyük çiftçiler, yıllık net geliri 2500 liradan fazla olan gayrimenkulü bulunanlar, vergiye esas kıymeti 5000 liradan fazla olan arsaların sahipleri, meslekleri tacir, komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde ticari işlemlerde aracılık yaparak komisyon alanlar Varlık Vergisi'ne tabidirler.

Mükelleflerin vergi miktarlarını belirleyecek olan komisyonlar geniş yetkilere sahiptir. Kanunun 7. maddesine göre komisyonların oluşum biçimi şöyledir: Komisyon, mahalli mülki amirin(vali, kaymakam) başkanlığında, mal müdürü, ticaret odaları ve belediyelerin kendi üyeleri arasından seçilecek ikişer üyeden meydana gelecek ve kararlarına itiraz edilemeyecekti. Ayrıca 15 gün içinde ödenmeyen vergilere zam uygulanacak ve bu durumdaki mükelleflere bedelli çalışma mecburiyeti getirilecektir¹¹⁶⁸.

Varlık Vergisi mükelleflerinin büyük oranda gayrimüslimlerden oluşması, kanundan en çok etkilenenlerin de onlar olmasına neden olmuş ve uygulama aşamasında kanunla hedeflenen gelir sağlanamamıştı. Yakın tarihimizin en çok tartışılan konularından birisi olan Varlık Vergisi, tatbik sürecinde yaşanan sıkıntılardan dolayı 15 Mart 1944 tarihli Meclis oturumunda 1 ret oyuna karşılık 310 kabul oyuyla yürürlükten kaldırılmış, verginin tahsil olunamayan kısmı silinmiştir¹¹⁶⁹.

41- CHP Grup Toplantısında "Milli Meselelere Dair" Bir Tartışma: Hacı Bayram Mı August Meydanı Mı?

Türkiye'nin ilk siyasi partisi olma özelliği taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi, kuruluşundan 1945'e kadar uzun yıllar tek parti olarak iktidarda kalmıştır. Bu süre zarfında, topluma modern ve milliyetçi bir ruh aşılama, Cumhuriyeti ve onun getirdiği kurumları sağlamlaştırmak üzere çeşitli alanlarda inkılâplar yapılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk, Cumhuriyet'in getirdiği siyasi ve kültürel reformlar güvence altına alındıktan sonra rejime ve liberal ve

---

¹¹⁶⁸ **TBMM ZC.**, D.VI, İS. IV, C.XXVIII , s. 14-35. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir.; Varlık Vergisi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Rıdvan Akar, **a.g.e.**; Hüseyin Perviz Pur, **Varlık Vergisi ve Azınlıklar**, Eren Yay., İst. 2007.; Ali Sait Çetinoğlu, **Varlık Vergisi 1942-1944**, Belge Yay., İst. 2009.; Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yay., İst. 2000.

¹¹⁶⁹ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.II, C.VIII, s. 44-49. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir.

demokratik bir hüviyet verileceği inancıyla, tek partili rejimin sıkıntılılarına ve ekonomik kalkınma planlarının gerektirdiği fedakârlıklara katlandı. Ancak zamanla tek partili rejimin hürriyetleri kısıtlayan felsefesinin, toplumun çeşitli sosyal ve siyasi ihtiyaçlarını karşılamak konusunda tamamen yetersiz olduğu görülmüştür¹¹⁷⁰.

Bu durumun, bilhassa II. Dünya Savaşı yıllarında parti içi çekişmelere ve görüş ayrılıklarının artmasına neden olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nde uzun yıllar siyaset yapan Faik Ahmet Barutçu, parti içerisinde yaşanan bu tartışmalara da yer verdiği "Siyasi Anılar(1939-1954)" adlı eserinde; Ankara Belediyesi'nin Hacı Bayram Meydanına "August Meydanı" adını vermesinin, partinin 24 Kasım 1942 tarihli grup toplantısında yoğun tartışmalara neden olduğunu ve Bütçe Komisyonu başkanı İsmet (Eker) Bey'in de şiddetle karşı çıktığı uygulamanın Meclis'in ekseriyetinin oyu ile reddedildiğini dile getirmektedir.

O yıllarda Trabzon milletvekili olan Faik Ahmet Barutçu, konu hakkında şu bilgiyi vermektedir: Bugünkü grup toplantısında(24 Kasım 1942) Antalya milletvekili Rasih Kaplan'ın İçişleri Bakanlığı'na yönelik verdiği bir soru önergesi heyecanlı tartışmalara yol açmıştır. Ankara Belediyesi'nin Hacı Bayram Meydanı'na August Meydanı adını vermesinin manası ve hikmeti hakkında açıklama isteyen önergeye cevap vermek üzere kürsüye gelen İçişleri Bakanı Recep Peker, orada, eski Roma İmparatoru August'un inşa ettirdiği bir mabet meydana çıkarıldığı için belediyenin meydana bu adı verdiğini, medeniyete bir hizmet olmak bakımından kendisince de muvafık görülen bu uygulama hakkında parti genel kurulunun temayülüne göre hareket edileceğini belirtmiştir. Ancak sonradan kızışan münakaşa İçişleri Bakanı'nın hissiyatını ve asabını hırpalamış olacak ki tavrını değiştirerek(Rasih Kaplan'a hitaben) şöyle bağırmağa başlamıştır: Hocanın maksadı hacılığı meydanın başına bir külah gibi geçirerek oraya Hacı Bayram Meydanı dedirtmektir. Hükümet'in mesul bir uzvu sıfatıyla söylüyorum ki; bunu yapamazsınız! Bu gerilik olur. Umdelerimize aykırılık olur. İçişleri Bakanı'nın bu sözleri Meclis'in asabını fena halde müteessir etti. Eski eserleri meydana çıkarmak başkadır. O eserlerin üstüne kimin nesi olduğunu yazmak suretiyle medeniyete hizmet vazifesi yerine getirilir. Kendi Türk meydanıma ne diye bir Roma İmparatorunun adını vereyim? Birçok hatip bu hatalı zihniyet ve mütalaayı tebarüz ettirdiler(meydana çıkardılar). Rasih Kaplan ise Recep [Peker]'e mukabil bir hücumla cevap verdi: "Senin kafan zaten milliyet meselelerini almaz" dedi. Refik İnce işin en zayıf noktasına yerinden bir işaretle: "Bu sözleri hükümet namına mı söylüyorsun yoksa şahsın namına mı?" diye seslendi. Çünkü Recep [Peker] mevzuun ve çizmenin çok üzerine çıkmıştı.

Bütçe Komisyonu Başkanı İsmet Eker de dayanamadı. Söz alıp kürsüde Recep [Peker]'e şu dersi verdi: Milli hissiyatı düşünmemek ve tefrik edememek büyük hatadır. Büyük Millet Meclisi, kimsenin inkılâp vaizliğine ne

---

¹¹⁷⁰ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 519-520.

muhtaçtır ve ne de tahammül edebilir. Ve kimse kendine öyle bir süs veremez, dedi.

İçişleri Bakanı sıfatıyla Recep [Peker]'in balonu delinmişti. Müteaddit önergeler verildi. Recep [Peker], bu belediyeye ait bir haktır, karışılmaz demeye başladı ve prensibin reye konulmasını istedi. Grup genel heyeti, August adının ortadan kaldırılmasını dört beş kişinin muhalif el kaldırmasına mukabil kahir bir ekseriyetle kabul etti. Bu karar Recep [Peker]'i kürsüden yere seriyordu. Saracoğlu münakaşayı takip etmişti. Dışarıda memnunluğunu gösteren bir eda ve tebessüm ile şöyle dedi: Arkadaşlar bir maç yaptılar. Evet, bir maçı ama kaybeden İçişleri Bakanı idi. Herhalde Saracoğlu da Recep [Peker]'in böyle bir ders almasını, yalnız başına bir kuvvet olamayacağını anlamasını, zeki düşüncelerle yerinde bulmuştu¹¹⁷¹.

Görüldüğü gibi İsmet (Eker) Bey, parti içi çekişmeleri gözler önüne seren bu olayda “milli” bir duruş sergilemiştir. Bu yaklaşım, O'nun, Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması sürecindeki düşüncesini muhafaza ettiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Diğer taraftan bu misal, temel esaslarından birisi de “milliyetçilik” olan Yeni Türk Devleti'nin kurucu kadrosu içerisinde yer alan ve uzun yıllar TBMM çatısı altında görev yapan İsmet (Eker) Bey'in, fikri yapısında bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

---

¹¹⁷¹ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar(1939-1954)**, Milliyet Yayınları, Doyuran Matbaası, İstanbul 1977, s. 598-599.

YEDİNCİ BÖLÜM

İSMET BEY'İN YEDİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ

A- TBMM'İN YEDİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:

TBMM'nin 7. Devresi'nde görev alacak milletvekillerini seçecek olan İkinci seçmenlerin belirlenmesine yönelik seçimler 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında yapılmış ve CHP adayları seçimi müttefikler kazanmışlardır¹¹⁷². Bu seçimin ardından, 28 Şubat 1943'te "TBMM 7. Devre Milletvekili Seçimleri" yapılmış ve CHP adaylarının tam bir ittifakla seçimi kazandıklarını gösteren haberler 1 Mart 1943'ten itibaren basında yer almıştır¹¹⁷³. İsmet Bey, seçime katılan 755 ikinci seçmenin tamamının oyunu alarak yeniden Çorum mebusu seçilmiştir¹¹⁷⁴. Meclis, 8 Mart 1943'te ilk toplantısını yapmıştır¹¹⁷⁵.

Böylece, milletvekillerinin ikinci seçmenlerin oylarıyla belirlenmesi usulünün tatbik edildiği son seçim olan "1943 Seçimi" sona ermiş ve Meclis yeni çalışma dönemine başlamıştır.

İsmet Bey, bir önceki dönemde olduğu gibi bu devrede de Bütçe Komisyonu'nda görev almış ve bu komisyonun başkanlığını yapmıştır.

B- TBMM'İN YEDİNCİ DEVRE FAALİYETLERİ:

7. Devre TBMM faaliyetleri bir bakıma bir önceki dönemin devamı niteliğindedir. Zira 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı, bu dönemin sonlarına kadar devam ettiği için TBMM'nin faaliyetleri de savaşın gidişatına bağlı kalmıştır. Bu dönemde Bütçe Komisyonu başkanlığı yapan İsmet Bey'in çalışmalarına geçmeden evvel 8 Mart 1943-14 Haziran 1946 tarihleri arasında faaliyet gösteren 7. TBMM döneminde ele alınan konuları hatırlamakta yarar vardır¹¹⁷⁶.

8 Mart 1943'de ilk toplantısını yapan TBMM, başkanlığa Abdulhalik Renda'yı seçmiş, cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü'yü getirmiştir. Şükrü Saracoğlu Hükûmeti istifa etmiş ve başbakanlığa yine Şükrü Saracoğlu atanmıştır.

---

¹¹⁷² **Cumhuriyet**, 15 ve 21 Şubat 1943, s. 1.

¹¹⁷³ **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1943 ve 1 Mart 1943, s. 1-2. Yedinci Devre TBMM'ye Çorum mebusu olarak katılanlar: İsmet Eker, Hasan Akdoğan, Eyüp Sabri Akgül, Dr. Cemal Alper, Naim Atalay, Dr. Mustafa Cantekin, Münir Çağıl, Nuri Kayaalp.

¹¹⁷⁴ **TBMM Sicil Arşivi**, No: 103. İsmet Bey'in seçim mazbatası için bkz. **Ek: 8**.

¹¹⁷⁵ **Cumhuriyet**, 9 Mart 1943, s. 1.

¹¹⁷⁶ Bu başlık altında verdiğimiz bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s. 183-408.

1- İç Politikadaki Gelişmeler:

a- Özalp Olayı:

1943 yılında Özalp, Van'a 84 km, İran sınırına 10 km. uzaklıkta bulunan bir ilçe merkezi idi. Bu bölgede birkaç aşirete mensup halk yaşamaktaydı. Bu sıralarda Türkiye'de yaşanan ekonomik bunalım nedeniyle İran ile Türkiye arasında sınır kaçakçılığı olayları yaşanmaktaydı. İşte böyle bir ortamda 1943 Haziran ayında Özalp ilçesinde yaşanan bir hayvan kaçakçılığından dolayı 32 kişinin kurşuna dizilmek suretiyle ölümüyle neticelenen acı bir olay yaşanmıştır. Adli bir vakaya dönüşen bu olayda sorumluluğu bulunanların tespiti ancak 1951'de karara bağlanabilmiştir.

b- Ekonomik Bunalımı Gidermeye Yönelik Tedbirler:

Yurt içinde ekonomik bunalım bütün şiddetiyle devam ediyor ve Hükûmet, her zamanki gibi çareyi vergi kanunlarında arıyordu. Bu amaçla TBMM'nin 19 Nisan 1944 tarihli oturumunda 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi'ne yeni bir düzenleme getiren tasarı ele alınmıştı. Maddeler üzerinde yapılan görüşmeler neticesinde toprak mahsulleri üzerinden alınan verginin oranı % 8'den % 10'a çıkarılmıştır. Bu değişiklik bazı milletvekilleri tarafından "eski aşar vergisi geri geldi" şeklinde yorumlanmıştır.

Bu alandaki çalışmalara devam edilerek, 17 Mayıs 1944 tarihli Meclis oturumunda, olağanüstü durum nedeniyle bazı vergi ve resimlere zam yapılması hakkındaki kanunlara ek 4565 sayılı kanun çıkarılmıştır. 23 Mayıs 1944'de yapılan Bütçe görüşmelerinde de Başbakan Şükrü Saracoğlu ve milletvekilleri savaşın gerektirdiği harcamaların karşılanmasında vergilerin önemine dikkat çeken konuşmalar yapmışlardır.

Dönem içerisinde kabul edilen kanunlarda İkinci Dünya Savaşı'nın belirleyici bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu doğrultuda olmak üzere, 2 Haziran 1944'te bakliyat ve çeltikten alınacak devlet hissesi tespit edilmiş, 21 Haziran 1944'de memur ve müstahdemlere yardım yapılması hakkındaki 4599 sayılı kanun çıkartılmış, sıkıyönetim 6 ay uzatılmıştır. 7 Ağustos 1945'de gereken yerlerin gerektiğinde boşaltılması hakkındaki 4556 sayılı kanun kabul edilmiş, 28 Eylül 1944'de kişi başına gündelik ekmek istihkakı artırılarak 375 grama çıkarılmıştır. 16 Ekim 1944'de bitkisel yağlara el konulmuş, 25 Ekim 1944'te daha önce yasaklanan hamur tatlısı ve pasta yapımı serbest bırakılmıştır.1 Aralık 1944'de sıkıyönetim 6 ay daha uzatılmıştır. 15 Ocak 1945'de kişi başına gündelik ekmek istihkakı 450 grama çıkarılmıştır.

c- Irkçılık-Turancılık Davası:

Dönemin öne çıkan gelişmelerinden birisi de Nihal Atsız Davası'dır. Davalı Nihal Atsız, Orhun Dergisi'nde "Saracoğlu Şükrüye Açık Mektup" başlığıyla 1 Mart ve 1 Nisan 1944 tarihlerinde yayınladığı yazılarda; yasalara göre Türkiye'de komünizmin yasak olmasına rağmen bilhassa Sebahattin Ali olmak üzere bazı kişilerin komünizmi yaymaya çalıştıkları ve Milli Eğitim

Bakanı Hasan Ali Yücel'in de bu kişilere yardımcı olduğu dile getirilerek, bakanın istifası isteniyordu. İşte bu yazılardan ötürü Nihal Atsız halen görev yapmakta bulunduğu Boğaziçi Lisesi'ndeki görevinden alınmış, Sebahattin Ali de Nihal Atsız hakkında yayım yoluyla hakaret davası açmıştı. Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesi'ne intikal eden davanın ilk duruşması 26 Nisan 1944'te yapılmış ve takip eden duruşmalarla dava 29 Mart 1945'e kadar devam etmiştir. Sonuç olarak; ırkçılık ve turancılıkla suçlanan ve aralarında Nihal Atsız'ın da bulunduğu 27 kişi 10 yıla kadar hapis cezasına çarptırılmışlardı. Ancak bu karar daha sonra Askeri Yargıtay tarafından bozulmuş ve sanıklar 26 Eylül 1945'te salıverilmişler; "Milliyetçi bir ideolojinin, milli olmayan bir ideolojiye karşı bir ifadesinden ibarettir" tanımlamasıyla sanıkların hepsi berat ettirilmiştir.

d- Muhalefetin Doğuşu:

Dönemin en dikkat çekici uygulamalarından birisi olan 11 Haziran 1945 tarihli "Çiftçi Topraklandırma Kanunu" temel vasıflarının yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı muhalefetin doğuşuna zemin hazırlaması bakımından da önem arz etmektedir. Büyük toprakların kamulaştırılarak topraksız çiftçiye verilmesini öngören tasarının maddeleri üzerinde günlerce devam eden görüşmelerde CHP'ye karşı muhalefet hareketi de belirmeye başlamıştı. Bilhassa büyük toprak sahiplerinin tepkisine neden olan bu kanun ile başlayan muhalefet bütçe görüşmelerinde de sürmüş ve bütçeye 5 kişi red oyu vermiştir. Yine bu günlerde Meclis'e sunulan meşhur 4'lü takrir muhalefetin iyice belirginleşmesine imkân tanımıştır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan imzasıyla hazırlanan takrir, Anayasa'nın milli egemenlik ilkesini tam anlamıyla sağlamasını, halkın siyasi hak ve hürriyetlerinin genişletilmesini ve parti faaliyetlerinin demokrasiye uygun olarak yeniden düzenlenmesini öngörmektedir. Parti grubunda tartışılmasına rağmen kabul edilmeyen önerenin sahiplerinden Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, hükûmete yönelik eleştirilerini sürdürmeleri üzerine 21 Eylül 1945'de partiden ihraç edilmişlerdir. Refik Koraltan ve Celal Bayar'ın da partiden ayrılmasının ardından 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulmuştur. Böylece çok partili cumhuriyete geçiş için son derece önemli bir adım atılmıştır.

e- Diğer Gelişmeler:

10 Ocak 1945 tarihli Meclis oturumunda Anayasa dilinin değiştirilmesine yönelik iki kanun tasarısı gündeme alınmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde Anayasa'da yer alan 150'ye yakın kelime değiştirilmiştir.

Hükümet, İstanbul Boğazı içinde çalışan deniz araçlarının şirketini(Şirket-i Hayriye) satın almaya karar vermiş, kararını uygulayarak şirket ile bir alım satım sözleşmesi yapmıştır. Sözleşmenin onayı için hazırlanan kanun tasarısı, 15 Ocak 1945 tarihli Meclis oturumunda ele alınarak kabul edilmiştir.

Ekonomik bunalımın iyice arttığı 1945 yılı Şubat ayı sonlarında Türkiye'de sıtma tehlikesi baş göstermiştir. Bu maksatla "sıtma ile olağanüstü savaşıma kanunu" çıkarılmıştır. 53 il olağanüstü sıtma savaş bölgesi ilan edilmiştir.

Memurlar ile emekli, dul ve yetimlere yardım hakkındaki 4715 ve 4716 sayılı kanunlar Mart 1945'de kabul edilmiştir.

Türkiye, uluslararası barışı sağlamaya yönelik BM Antlaşması'nın şartlarının ele alındığı San Fransisko Konferansı(25 Nisan 1945-26 Haziran 1945)'na katılmıştır. Konferansta alınan karar doğrultusunda konu, 15 Ağustos 1945 tarihli Meclis oturumunda görüşülmüş, Türkiye'nin BM Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'ne katılmasını öngören kanun tasarısı 325 milletvekilinin oyu ile kabul edilmiştir.

ABD, İngiltere ve Rusya savaş sonrası durumu görüşmek üzere Postdam Konferansı(17 Temmuz 1945-2 Ağustos 1945)'nda bir araya gelmişlerdir. Türkiye'nin durumunun da ele alındığı konferansta Rusya'nın boğazlar üzerindeki istekleri ve Türkiye üzerindeki diğer talepleri kabul edilmemiştir.

2- Dış Politikadaki Gelişmeler:

Dönemin dış politikasının temelini İkinci Dünya Savaşı oluşturmaktadır. Savaşın 3. yılından itibaren, müttefik devletler Türkiye'yi savaşa sokma çabalarını arttırmışlardır. Bu dönemde Amerika, İngiltere ve Rusya temsilcileri 19 Ekim 1943'de Moskova'da bir araya gelerek Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda bir karar alarak, bu kararı İngiltere dışişleri bakanı Eden aracılığıyla 5 Kasım 1943'de Kahire'de Türkiye dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu'na bildirmişler, ancak bundan netice alınamamıştır. Bu gelişmenin ardından 28 Kasım 1943'de Tahran'da bir araya gelen müttefikler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa sokulması yönünde daha önce aldıkları kararı yenileyerek, Kahire'de yeniden toplanmışlardır. II. Kahire Buluşması'na Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de davet edilmiştir. Bu davet üzerine olağanüstü olarak toplanan Bakanlar Kurulu, "serbestçe görüş alışverişinden öteye geçmemek ve Tahran'da İngiltere, ABD ve Rusya tarafından alınmış ortak kararları bildirme niteliğinde olmak" şartıyla çağrıya olumlu karşılık vermiştir. Bu doğrultuda 4 Aralık 1943'de Kahire'de yapılan görüşmeler neticesinde İsmet İnönü, Türkiye'nin savaşa katılma kararını Hükûmet'in vereceğini dile getirerek Ankara'ya dönmüştür. İnönü'nün Türkiye'nin kesin bir savaşa katılma kararına varmadan Kahire'den dönmelerinden sonra Türkiye-İngiltere ilişkilerinde artış gözlenmiştir. İngiltere Türkiye'yi savaşa sokmak için muhtelif yardım vaatlerinde bulunmuştur.

Bu arada, savaşın gidişatına yönelik bir özellik taşıyan "Krom Davası" meydana gelmiştir. Türkiye'nin Almanya ve mihver devletlere krom satmasını istemeyen İngiltere ve ABD yoğun diplomatik girişimleri neticesinde 21 Nisan 1944'ten itibaren Türkiye'den Almanya ve diğer mihver devletlere krom gönderilmesi yasaklanmıştır.

Bundan sonraki süreçte Dünya Savaşı'nın gidişatı her gün biraz daha Nasyonal Sosyalist yoldaki Mihver Devletlerin aleyhine dönmüştür. Müttefiklerin başarılı atakları sonucunda 6 Mayıs 1944'de Almanya'nın Normandiya Çıkartması'nda ağır bir yenilgiye uğraması üzerine Türk Hükûmeti, İngiltere ve ABD'nin isteğine uygun olarak Almanya ile politik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesini kararlaştırdı. Bunun üzerine TBMM, 2 Ağustos 1944 çarşamba gününü perşembeye bağlayan 3 Ağustos 1944 gecesi olağanüstü toplanarak, Almanlarla politik ve ekonomik bütün ilişkilerin kesilmesine karar vermiştir. Hükûmet, ABD'nin isteği doğrultusunda bu yılın sonunda Japonya ile de ilişkilerin kesilmesine karar vermiştir. Buna göre, 3 Ocak 1945 tarihli Meclis oturumunda alınan karar gereğince Japonya ile 6 Ocak 1945'den itibaren politik ilişkilerin kesilmesine karar verilmiştir.

Bu gelişmelerin ardından Amerika, İngiltere ve Rusya 4 Şubat 1945'de Kırım'ın Yalta şehrindeki Livadya Sarayı'nda toplanarak savaş sonuyla alakalı ortak konuları görüşmüşlerdir. Türkiye Hükûmeti de BM'ye katılmak için Almanya ve Japonya'ya savaş ilanına karar vermiştir. Bu amaçla hazırlanan önerenin 23 Şubat 1945 tarihli Meclis oturumunda 401 milletvekilinin onayıyla kabul edilmesiyle Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanına karar verilmiştir.

5 Mayıs 1945'de İngiliz kuvvetleri komutanı Mareşal Montgomeni'nin karargâhından atılan zafer toplarıyla savaşın bittiği dünyaya ilan olunmuştur.

C- İSMET BEY'İN YEDİNCİ TBMM ÇALIŞMALARI:

1- İsmet Bey'in Halkın Temsili Hususundaki Tavrı:

İsmet Bey, halkın yönetime katılımının tam ve etkin olması gerektiğine işaret ederek, halkın iradesindeki her hangi bir sınırlamanın demokrasiden uzaklaşmak anlamına geleceğini savunmuştur. Nitekim 7 Haziran 1946 tarihli Meclis oturumunda görüşülen İl Genel Meclisi hakkındaki kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesini öngören kanun tasarısıyla Adalet ve İçişleri Komisyonları raporları hakkında yaptığı konuşmada bu düşüncesini ortaya koymuştur.

Kanun tasarısında belirlenen esaslar incelendiğinde 2 hususun dikkat çekici olduğu görülmektedir: Birincisi, İl Genel Meclisleri oluşturulurken daha önce uygulanan liste usulü yerine yeni bir sistemin getirilmesidir. Bu sistemde, ilçeler nüfuslarına göre seçim bölgelerine ayrılarak, her seçim bölgesi için "1" üyenin, o seçim bölgesindeki seçmenler tarafından seçilmesi öngörülmektedir. İkincisindeyse, 4 yılda bir yapılan İl Genel Meclisi seçimlerinin, 6 yılda bir yapılması ve her 3 yılda üyelerin yarısının değiştirilmesi düşünülmektedir.

Tasarının gerekçesinde, "...Bazı Avrupa memleketlerinde uygulanmakta olan bu usul il özel idaresinin en önemli organı olan genel meclislerde üyelerin yarısının en az üç sene üyelik yapmış ve mecliste işleri

kavramış kimselerden bulunması faydasını sağlamaktadır”¹¹⁷⁷ denilmektedir. Ancak bu sistem, halkın temsili ilkesine aykırıdır. Zira bu sistemle birlikte, İl Genel Meclisi üyelerinin yarısı halkın iradesi dışında seçilecektir.

İl Genel Meclisi seçimlerinde uyulacak esasları içeren yeni sistem hakkındaki tasarı, mecliste genel bir muhalefete neden olmuştur. Milletvekili ve belediye seçimlerinde uygulanan liste usulünün, İl Genel Meclisi seçimlerinde de tatbik edilmesi gerektiğinin altını çizen milletvekilleri, tasarı hakkında İçişleri Komisyonu’ndan açıklama istemişlerdir.

Bu açıklama talebi üzerine komisyon adına söz alan İçişleri Bakanı Seyhan mebusu Hilmi Uran, tasarının asıl amacının “seçimin tek dereceli yapılması” olduğunu, “...Eğer tasvip buyurduğunuz takdirde, biz de Büyük Millet Meclisi seçiminde olduğu gibi, mahalli seçimlerin sonuncusu olan bu umumi meclis seçimleri de tek derece ile yapılmış olacaktır...” şeklindeki sözleriyle ifade etmiş ve kanun tasarısının önemli sayılabilecek yenilikler öngördüğünü dile getirmiştir: “...Kanun tasarısı, bunun dışında iki esaslı yenilikle huzurunuzda gelmektedir. Bunun birisi; şimdiye kadar dört sene için seçilmekte olan Umumi Meclis üyesinin bundan böyle altı sene için yapılması ve her üç senede bir, üyenin yarısının değiştirilmesi keyfiyettir. Bu, bizim bazı ecnebi mevzuatında görerek faydalı telâkki ettiğimiz bir hükümdür. Düşündük ki, Umumi Meclis üç senede bir, azasının yarısını yeni seçime tâbi tutarsa, geriye kalan yarısı geçmiş olan işler üzerinde vukufu olur. İkincisi; bundan böyle de Umumi Meclis üyesinin ilçeler adına seçilmesidir. Fakat şu farkla ki, ilçeler nüfusuna göre taaddüt edecek olan üye adedince her ilçede bir seçim dairesi ihdas edilsin ve bilfarz nüfusuna göre herhangi bir ilçe dört üye çıkaracaksa, o ilçe dört seçim dairesine ayrılınsın ve çıkacak dört üye ayrı ayrı dört seçim dairesinden birer üye olarak intihap edilsin. Bunu biz halka doğru bir az daha gider telâkki ettiğimiz bir hüküm olarak aldık. Mamafih bunlar üzerinde hiçbir ısrarımız yoktur. Heyeti umumiye nasıl kabul ederse o, en iyi şekildir”¹¹⁷⁸.

İçişleri Bakanı’nın yapılacak yeni düzenlemeyle “İl Genel Meclisi’nin daha katılımcı bir meclis olacağı ve tecrübeli üyelerden oluşacağı” şeklinde özetlenebilecek açıklamasından sonra söz alan İçişleri Komisyonu sözcüsü Bolu mebusu H.Ş. Adal da, tasarımı şu sözlerle savunmuştur: “...Şimdi bu yeni sistemin halka doğru biraz daha yaklaştırmak bir, ikincisi hususi idarelerin program ve çalışmalarının devamını temin edebilmek için bu üyelerin hepsinin birden değiştirilmesinde bazı teknik mahzurlar olacağı düşünülerek 6 yıllık dönem içerisinde Meclis sayısının yarısı tekrar intihap edilirse bu şekilde hususi idarelere ait programlar üzerinde bir temadinin temin edilmesi gibi bazı faydalar mevcuttur...”¹¹⁷⁹. İstinat ettiğimiz tez daha demokratik bir tezdır. Maamafih Yüksek Heyet bu hususta nasıl karar verirse en isabetli kanun hükmü o suretle teessüs etmiş olacaktır. Müsaade

¹¹⁷⁷ TBMM ZC., D.VII, İS.III, C.XXIV, s. 73.

¹¹⁷⁸ TBMM ZC., D.VII, İS.III, C.XXIV, s. 74.

¹¹⁷⁹ TBMM ZC., D.VII, İS.III, C.XXIV, s. 74-75.

buyurursanız Komisyon bu esastaki noktai nazarını muhafaza etsin efendim.(Hayır, hayır sesleri)¹¹⁸⁰.

İçişleri Komisyonu sözcüsünün, yeni sistemin daha demokratik olduğu şeklindeki değerlendirmesine katılmadığını vurgulayan Rize mebusu Tahsin Bekir Balta, “Bu demokratik bir sistemse şu halde kabul ettiğiniz mebus seçimi sistemi demokratik olmuyor demektir. Bundeniz o celsede başka tez müdafaa ettim arkadaşlar. O celsede arz ettiğim fikir şudur: Nasıl Büyük Millet Meclisinde bulunan her üye bütün milletin heyeti umumiyesinin mümessili ise ve hiç olmazsa bir milletvekilinin bir vilâyette ekseriyeti temin etmesi şart ise Meclisi umumide de, bunun gibi vilâyet halkının heyeti umumiyesini temsil salâhiyetini haiz alması itibariyle hiç olmazsa o üyenin bir kazadaki seçmenlerin ekseriyetini kazanmış olması lâzım gelir. Bu itibarla genel meclis seçiminde tek üyeye, çevre esasına gitmek son kabul buyurduğunuz milletvekili kanunundaki esasın aksini kabul ve müdafaa etmek olur...” şeklindeki sözleriyle tasarının Milletvekili seçimleri için belirlenen esaslarla örtüşmediğine dikkat çekmiştir.

Tasarı aleyhinde konuşan Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Ataç da, “...Bir kazayı dörde bölüp her bölümünden bir âza intihap edin demek vilâyet meclislerinin bugün mevcut olan vaziyetini zaafa düşürür. Halka yaklaşmak için, halk için, halkın doğrudan doğruya reyini almakla benzenizce kâtı derecede halka yaklaşmış oluyoruz....Müddetin altı sene olması; benzeniz bunda da mahzur görürüm. Şu bakımdan; halk hâkimiyetine müstenit Türkiye Cumhuriyeti idaresinde intihaba taalluk eden işler bir müddetle mukayyet olur. Umumi görüş, umumi anlayış sağa mı, sola mı, itidale mi, hangi istikamete gitmek lâzım geliyorsa belediyesi de, vilâyet meclisi de hatta Büyük Meclise kadar aynı maksat uğrunda çalışabilmek için aynı müddet zarfında intihaplarının yenilenmesi icab eder. Bu itibarla da müddetin altı seneye çıkarılmasında fayda değil, mahzur görürüm”¹¹⁸¹ şeklindeki sözleriyle, gerek seçimlerin 6 yılda bir olması esasını, gerekse kazaların seçim çevrelerine ayrılması anlayışının yanlış sonuçlar doğuracağına işaret etmiştir.

Mesele hakkında söz alan İsmet Bey de, tasarıya muhalif olan diğer mebuslar gibi, İçişleri Komisyonu'nun değerlendirmesini şu sözlerle eleştirmiştir: “...İçişleri Komisyonu sözcüsü arkadaşımız, İçişlerinin teklifini müdafaa ederken iki mühim nokta üzerinde durdular. Halka doğru gitmek ve halka yaklaşmak, halkın irade ve temsil kudretini daha bariz bir surette, daha kolay izhar edebilmesi imkânını temin etmek için bu sistemi teklif ediyoruz, dediler. Bilâkis, bu sistemde benzeniz aksini görüyorum. Çünkü il umumi meclisleri ilin mümessilidir. Binaenaleyh il halkının iradesi ile seçilmiş olan hukuki bir heyettir. Bunun seçim sahaları ayrı olabilir. Fakat irade sahalarını ayırmak, temsil kuvvetini artırmak değil, zayıflatmaktır. İlçe şimdi bir seçim

¹¹⁸⁰ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.III, C.XXIV, s. 77.

¹¹⁸¹ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.III, C.XXIV, s. 75.

dairesidir. Binaenaleyh bu ilçenin 3 - 4 âzası seçilebilecektir. Her âza için bir intihap çevresi, bir tek âza seçimi için bir intihap çevresi, bir intihap sahası tâyin etmek o sahadaki temsil hakkını, yani seçim hakkını haiz olan seçmenlerin iradesini mahdud bir şahsa hasrettirmektedir. O irade toplanmış olan umumî mecliste bir tek adama taalluk eder. Halbuki ilin bütün seçmeninin iradesi taalluk ettiği zamandır ki umumî meclis azasının kuvveti tamamıyla tezahür eder. Bundan dolayıdır ki, teklif edilen şekil zayıftır.

İkinci nokta; intihap devresi, dört senelik intihap devresi bir kura ile yarılanarak altı seneye çıkarılmaktadır. Bu da, halkın iradesini muayyen bir müddet için temsil edecek olan umumî meclislerin bünyesi itibariyle yarısının halkın iradesiyle ve yarısının da kura ile yenilenmesi demektir. Bu ise yine halkın iradesini zayıflatıcı bir vaziyettir. Bu şekildeki seçimler ancak bazı şirketlerde yapılabilir. Binaenaleyh, esas prensibin bir intihap devresi için seçilen umumî meclis üyelerinin süresi biter bitmez bunlar hakkında halkın iradesinin yenilenmesi gayet tabiidir ve doğrudur. Bundan dolayıdır ki, ben de arkadaşlarımla reyine iştirak ederek bu lâihanın komisyona alınmasını ve buradaki görüşmeler esas tutularak, ona göre tadilat yapılmasını teklif ediyorum"¹¹⁸². İsmet Bey, bu konuşmasıyla; İl Genel Meclisi üyelerinin yarısının 3 yılda bir yenilenmek suretiyle 6 yılda bir yapılması ve her ilçenin ayrı seçim bölgeleri olması esasının, demokrasiye yaklaşma değil, bilakis demokrasiden uzaklaşma olarak değerlendirerek, son derece isabetli bir tespitte bulunmuştur.

Meclis'te oluşan genel kanaatin bir nevi özeti olan İsmet Bey'in bu açıklaması ve teklifi doğrultusunda, tasarı önergeyle birlikte İçişleri Komisyonu'na havale edilerek¹¹⁸³ İl Genel Meclisi seçim sisteminin bu esas doğrultusunda yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir.

2- İsmet Bey'in Yusuf Hikmet Bayur'un "TBMM Hükümet'i Denetleyemiyor" Eleştirisine Cevabı:

Cumhuriyet Halk Partisi içinde baş gösteren muhalifler kervanına katılanlardan birisi de Yusuf Hikmet Bayur'dur. Hikmet Bayur'un II. Dünya Savaşı sonlarına doğru artış gösteren bu muhalefeti, 18 Aralık 1945 tarihli Meclis oturumunda en üst noktaya ulaştırmıştır:

1946 Yılı Bütçe Kanunu görüşülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra müzakere edilen ilk bütçe olması hasebiyle, bütçe hakkında söz alan milletvekilleri ekseriyetle iç ve dış politikadaki gelişmeleri izah etmişler, savaş döneminde alınan iktisadi önlemleri değerlendirmişlerdir. Savaş döneminde konulan Toprak Mahsuller Vergisi'nin kaldırılmasının köylüyü rahatlattığı belirtilerek, aşarı andıran bu verginin sürekli bir gelir kaynağı olacağı yönünde korkunun ortadan kaldırıldığına dikkat çekilmiştir. Ticaret Vergisi'nin kaldırılmasının, dış ticareti geliştirecek önemli bir adım olduğu vurgulanmıştır. Memleketin önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğu

¹¹⁸² TBMM ZC., D.VII, İS.III, C.XXIV, s. 77-78.

¹¹⁸³ TBMM ZC., D.VII, İS.III, C.XXIV, s. 78.

ancak bunun kullanılmadığı belirtilerek, turizmin bütçe için önemli bir gelir kaynağı olabileceğine işaret edilmiştir¹¹⁸⁴.

Bütçe Görüşmeleri sırasında söz alan İsmet Bey, konuşmasında bütçe konusuna değinmeyip Yusuf Hikmet Bayur'un Bütçe hakkındaki konuşmasında öne çıkardığı ve "TBMM hükûmeti denetleyemiyor" şeklinde özetlenebilecek fikri hakkında genel bir açıklama yapmıştır.

İsmet Bey'in açıklamasında geçmeden evvel diğer Milletvekillerinin konuyla alakalı açıklamalarını hatırlayalım:

Yusuf Hikmet Bayur'un yukarıda belirtilen konuşmayı yapmasından bir gün sonra, cevaben söz alan Kütahya mebusu Recep Peker, Hikmet Bayur'un konuşmasını şu sözlerle tenkit etmiştir: "...Fakat sözlerinin bitimine yakın bir noktaya geldiği zaman yanlış yola saparak Devletin umumî durumu üstünde ağır bir tesir yapacak ve Türkiye Devletinin bütün şeref ve iktidarını en büyük salâhiyetle temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisinin itibarını, benim görüş ölçüme göre yaralayacak (Doğru sesleri) bir ifade edasiyle sözlerini bitirmiştir...". Recep Peker, yer yer Hikmet Bayur'un müdahalesi nedeniyle kesilen ve karşılıklı atışmaya dönüşen konuşmasında, eleştirisini sürdürerek, Meclis'in denetleme görevini layıkıyla yerine getirdiğini ısrarla vurgulamıştır¹¹⁸⁵.

Recep Peker'den sonra söz alan Maraş mebusu Rasih Kaplan da, bütçe hakkındaki değerlendirmelerinin ardından, Hikmet Bayur'un TBMM hakkındaki sözlerini şu ifadelerle eleştirmiştir: "...Bu arkadaşımız bu Meclise dört devredir girmiştir. Mademki, böyledir, bu Meclise geldiği gün niye çekilmemiş? Bu Meclisin Bakanlığını kabul etti, vekil oldu. Bu Meclisin sefirliğini kabul etti, hariçte vazife gördü. Dört devredir de Meclisin içinde. Bugün mü aklına geldi, bu Meclisin denetleme kuvvetini haiz olmadığı? Nasıl olur? Hem akıllı bir arkadaş. Sonra biz buraya Ankara'ya geldiğimiz zaman kendisini Hariciye Bakanlığı Umuru Siyasiye Müdürlüğünde bulduk. Bu kadar yüksek bir vazifede olup da ondan sonra da arz ettiğim gibi sefirlik, vekillik ve mütemadi Meclis âzalığı, bilmiyorum, 15, 16 senedir de, evet dört devre yaşadık sonra «bu Meclis, Meclis değildir» diyor. Kimin adayı? Bakanların adayı. Nasıl olur? Nizamnamesini okumamış mıdır bu Partinin? (Alkışlar. Bravo ve yaşa sesleri)"¹¹⁸⁶.

Yaptığı konuşmadan dolayı, söz alan tüm mebusların kendisine yaptığı sözlü saldırılara karşı, fikirlerini ısrarla savunan Yusuf Hikmet Bayur, Meclisi oluşturan milletvekillerinin, Hükûmet tarafından teklif edildiği, bu nedenle, Meclis'in Hükûmeti denetleme görevini tam manasıyla yerine getiremediğini ifade etmiştir. Hikmet Bayur'un bu sözleri, milletvekillerinin yoğun bir tepkisine neden olmuştur. Hatta Başbakan Şükrü Saracoğlu, "Meclis Hükûmet tarafından intihap edilmiyor" şeklinde bir düzeltme yapmasını istemişse de, Hikmet Bayur, kanaatinde ısrar etmiştir. Hikmet

¹¹⁸⁴ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.III, C.XX, s. 125-130.

¹¹⁸⁵ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.III, C.XX, s. 144-146.

¹¹⁸⁶ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.III, C.XX, s. 149.

Bayur'un bu ısrarlı tutumu, Milletvekilleri tarafından "Milletin Meclisi'nin haysiyetine saldırı" olarak değerlendirilmiş ve tartışmalar bu zeminde devam etmiştir¹¹⁸⁷.

Fikirlerinde ısrarcı bir tutum ortaya koyan Yusuf Hikmet Bayur, görüşmelerin sonlarında düşüncelerini özetleyen şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Dedim ve yine diyorum, bundan birkaç yıl öncesine kadar halkın duyguları memleketin iyi idare edildiği merkezinde idi. Fakat birkaç yıl içinde bu duygular değişti. Şimdi bu merkezde değildir. (Fakat birkaç yıldır harp var sesleri, gürültüler). Şu halde dediğim gibi değişiklik yapmak lâzımdır. Fazla ileri gitmiş olabilirim; fazla geri kalmış olabilirim; bunun ehemmiyeti yok. Esasta tamamıyla haklı olduğuma eminim. Beni çıkarırsınız aranızdan. Fakat ben vicdani kanaatimi değiştirecek değilim. Fena idare ediliyor. Efendim, tenkit ediyorum, onları tenkit ediyorum ve biliyorum ki bunun sonucunda birkaç gün sonra beni de Partiden çıkarırsınız; bunu da tahmin ediyorum (Gülüşmeler, gürültüler). Çıkaracaksınız amma böyle bir şey olacaktır diye ben vicdani kanaatimi söylemekten vazgeçemem. Kanaatim budur. Bundan iki üç yıl önceye kadar işler iyi gidiyordu. Kimse de fazla meşgul olmuyordu. Fakat fena olmağa başlayınca söylenmiştir. Kararınıza uyulacağı tabiidir. (Gürültüler)¹¹⁸⁸.

Bütçe görüşmeleri esnasında söz alan İsmet Bey de, Hikmet Bey'in açıklamalarına cevaben şu konuşmayı yapmıştır: "Arkadaşlar; Hikmet Bayur'un ısrarla ifade ettiği mânaya arkadaşlarımız ilmî, hukuki hattâ vicdanî bir teessürle cevap verdiler. Fakat Hikmet Bayur'un ifadelerindeki hüküm netice itibariyle olduğu gibi durmaktadır. Bendeniz bunu bütün millet huzurunda ve dünya huzurunda kısaca izah ve ifade edeceğim. Hikmet Bayur arkadaşımız, bu Meclis kâfi derecede Hükûmeti denetliyemiyor, çünkü bu cihaz Hükûmetin adaydır, hakikat bu değil midir dediler. Asıl hüküm budur. Binaenaleyh hakikat bu değildir arkadaşlar.

Halk Partisinin teşkilâtına ait olan tüzük, program açık ve sarıhtir. Bütün dünyanın siyasi partilerinin esaslarına ve usullerine tamamen uygun olan bir vaziyettir. Milletvekillerini Halk Partisi Yüksek Divanı aday gösterir. Fakat bu aday gösterme, Yüksek Divanda Hükûmetin reisi ve sairesi bulunması, bu adayın Anayasa ile millet tarafından verilmiş olan yetkisini asla haleldar etmez. Aday, millete arz edildikten sonra millet, o adayın vasıflarını ve arzu ettiği kabiliyeti gördükten sonra kendisi intihap ederek Milletvekili yapar. Binaenaleyh, bu Milletvekili, Milletvekili olduktan sonra, bugünkü Anayasamıza göre, Hükûmetin tesiri altında değildir. Hükûmeti kuracak salâhiyet ve yetgiyi haizdir. Derhal Hükûmet teamül ve realiteye göre değişir. İntihap edilen o Meclis değişen Hükûmete itimat ederse Hükûmet olarak yerinde kalır, itimat etmezse değişir. Demek ki, aday göstermenin mânası murakabe cihazını Hükûmet tesiri altında bırakmak

¹¹⁸⁷ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.III, C.XX, s. 158-161.

¹¹⁸⁸ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.III, C.XX, s. 164.

mânasından çok uzaktır. Adaylık, ancak bir parti ve milleti temsil edecek kabiliyette olan şahsiyetleri millete göstermekten ibarettir. Hâlbuki millet kendi hâkimiyetini, seçme hakkını kullandıktan ve o Milletvekili olduktan sonra artık Hükûmetin üstündedir. Hükûmeti her vakit murakabe eder ve düşürür. Binaenaleyh Büyük Millet Meclisi şimdiye kadar bunu yapmıştır. Bundan hiç eksikliğini yapmamıştır. Bütün millet bunu bilmelidir. Meclisi millet intihap etmiştir. Anayasanın verdiği yetki ile Hükûmeti kurar, onu murakabe eder, isterse ıskat eder, hakikat budur. (Bravo sesleri, alkışlar)¹¹⁸⁹.

İsmet Bey'in konuşmasından sonra, kısa bir süre daha devam eden tartışmalardan sonra bütçe kalemlerinin oylanmasına geçilmiştir¹¹⁹⁰. Yusuf Hikmet Bayur, kendisinin de tahmin ettiği gibi, kısa bir süre sonra, 25 Aralık 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilmiştir.

3- İstiklal Harbi Malulleri'ne Maaş Bağlanması:

TBMM, 17 Temmuz 1944'de, İstiklal Harbi'ne katılıp da malul olan er ve subaylara maaş bağlanmasıyla alakalı 397 sayılı kanuna dayanarak 12 İstiklal Harbi malulünün para ile taltifine karar vermiştir.

Buna göre; 1 subay 11 er, maluliyet derecelerine göre toplam 2100 Lira ile taltif edilmişlerdir. Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanarak, Hükûmet tarafından meclise sunulan kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından da uygun görülerek, 1944 mali yılı Devlet borçları bütçesinin 278. (Mütekait, dul ve yetim maaş ve tahsisatları) faslından ödenmesine karar verilerek, kabul edilmiştir¹¹⁹¹.

4- Devlet Memurları Kanunu'nda Köklü Bir Düzenleme ve İsmet Bey'in Çalışmaları:

Köken itibarıyla memuriyetten gelen İsmet Bey'in Meclis çalışmaları incelendiğinde; bu yönüne paralel olarak memurları ilgilendiren kanun tasarılarına ilgi duyduğu görülmektedir. Meclis'in bu döneminde Bütçe Komisyonu başkanlığında da bulunan İsmet Bey, bu konulardaki çalışmalara faal olarak katılmış, tasarıların kanunlaşmasında etkili olmuştur.

İsmet Bey'in bu alandaki çalışmaları şunlardır:

TBMM'nin 17 Temmuz 1944 tarihli oturumunda, Devlet memurları aylıklarının tevhid(birleştirme) ve teadülüne(denklik) dair olan 3656 sayılı kanuna ek olarak hazırlanan ve "Devlet daire ve müesseselerinde çalışmakta iken Türk vatandaşlığına kabul edilen yabancı profesör, öğretmen ve mütehassısların maaş durumlarının tespiti"ni öngören kanun tasarısı ve konuyla alakalı Maarif ve Bütçe Komisyonları'nın mazbataları görülmektedir.

¹¹⁸⁹ TBMM ZC., D.VII, İS.III, C.XX, s. 165-166.

¹¹⁹⁰ TBMM ZC., D.VII, İS.III, C.XX, s. 166.

¹¹⁹¹ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 79-80.

Tasarının gerekçesinde özetle şöyle denilmektedir: Devlet daire ve müesseselerinde çalışmakta iken Türk vatandaşlığına kabul edilen yabancı profesör, öğretmen ve mütehassıslara, 3656 ve 3659 sayılı kanunların memuriyete hak kazananlar için tahsil durumları itibariyle tespit edilen aylığın verilmesi gerekmektedir. Hâlbuki memleketimizde muhtelif ilmi ve teknik sahalarda çok faydalı hizmetleri görülen ve memlekete bağlılıkları hasebiyle Türk vatandaşlığına alınmış olan bu mütehassıslara Barem Kanunlarının arz edilen bu hükümlerinin tatbiki bunları, çalıştıkları daire, müessese ve fakültelerden ayırmak zaruretinde bırakacak ve bu yüzden bilhassa fakültelerimizi henüz muhtaç oldukları değerli bilgi ve ihtisas adamlarından mahrum bırakacaktır. Bu sebeple 3656 ve 3659 sayılı kanunlara tabi daire ve müesseselerde istihdam edilmişken Türk vatandaşlığına alınmış ve alınacak olan bu gibi mütehassıslar hakkında tahsil durumları ve mezkûr kanunlara tabi daire ve müesseselerde geçen hizmet müddetleri itibariyle 3656 sayılı kanunun muvakkat 2. maddesinin A fıkrası esasları dairesinde bir intibak muamelesi tatbik edilerek alabilecekleri aylığın tespiti lüzumlu görülerek ilişik kanun tasarısı hazırlanmıştır¹¹⁹².

Bu gerekçeyle meclise sunulan kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun hazırladığı mazbata doğrultusunda kabul edilmiştir:

Madde 1: 3656 ve 3059 sayılı kanunlara tabi olan daire ve müesseselerde mukavele ile profesör, öğretmen ve mütehassis sıfatıyla istihdam edilmişken, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edilmiş veya edilecek olan yabancılardan, mukavelelerinin bitiminden sonra da Devlet memuru olarak meslekleri dâhilindeki vazifelere devamları uygun görülecekler hakkında aşağıdaki hükümler tatbik olunur:

A) Tahsil, durumlarına ve son mukavelelerinin bittiği tarihe kadar ilgili daire ve müesseselerde geçen hizmet müddetlerine göre 3656 sayılı kanunun esasları dairesinde alabilecekleri aylık miktarı tespit olunur. Bir terfi müddetine baliğ olmaması dolayısıyla bu intibakın icrasında nazarı itibara alınmayan hizmet müddeti, tespit edilen aylık derecesindeki terfi sırasında nazarı itibara alınır.

B) Son mukavele ile almakta oldukları ücret (A) fıkrasına göre tespit olunacak müktesep haklardan fazla olanlara aradaki fark, terfi suretiyle telafi edilinceye kadar ve bu kanunun yayınlandığı tarihinden itibaren ödenmeye devam olunabilir.

Ancak, aylık ve fark olarak verilecek istihkak toplamı teadül kanununa göre birinci dereceye tahsis edilmiş aylık toplamını geçemeyeceği gibi fark olarak ödenecek para da dairesinin bağlı bulunduğu bakanlığa tabi genel teşkilat haricindeki daire ve müesseselerde ve emeklilik muamele ve hesaplarında müktesep hak teşkil etmez. Almakta oldukları ücretleri müktesep haklarından noksan olanlar, bu ücretleri 3656 sayılı kanunun birinci maddesinde yazılı derecelerden birine tekabül ediyorsa o dereceye,

¹¹⁹² TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 96.

etmiyorsa en yakın dereceye, iki derecenin tam ortasında ise üst dereceye dâhil edilirler. Bu suretle dâhil edildikleri derece aylığı almakta oldukları ücretten az ise aradaki fark terfi suretiyle telafi edilinceye kadar kendilerine ödenebilir¹¹⁹³.

Kabul edilen bu kanunla birlikte, memleket dâhilinde çeşitli görevlerde çalışmakta olan yabancıları elde tutabilmek için, onlara maaş hususunda ayrıcalık tanınmıştır. Bu durum, yabancı uzmanlara ve profesörlere olan ihtiyacın devam ettiğinin göstermektedir.

TBMM'nin aynı gün görüşerek kabul ettiği bir diğer kanun da; Maarif Bakanlığı'na bağlı Yüksek, Orta ve Teknik Öğretim Kurumlarında çalıştırılacak yabancı profesör, öğretmen, mütehassis ve ustalarla gelecek senelere geçici mukaveleler akdi hakkında kanundur.

Kanun tasarısının gerekçesinde şöyle denilmektedir: TBMM'nin 1934'de kabul ettiği 2897 ve 2557 sayılı kanundan sadece İstanbul Üniversitesi'nin istifade edebildiği, yakın gelecekte açılacak olan Ankara Üniversitesi'nin ve diğer üniversitelerin de yararlanabilmesi için, her iki kanunun birleştirilerek bütün kurumlarda tatbik edilecek bir şekilde konulması lüzumlu ve faydalı bulunmuştur¹¹⁹⁴.

İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu, Hükümet'in ve Maarif Komisyonu'nun belirlediği esasları kabul etmekle birlikte, kanuna muhalif hükümler içeren ve daha önce kabul edilip uygulanmakta olan diğer kanunların kaldırılmasını öngören 2. maddeyi hazırlayarak, meselenin usule uygun olarak hallini sağlamıştır:

Madde 1: Devlete ait her derece ve çeşitten öğretim kurumlarına alınmış ve alınacak yabancı profesör, öğretmen, mütehassis ve ustalarla 10 yılı geçmemek üzere gelecek senelere geçici mukaveleler akdine bu kurumların bağlı buldukları bakanlıklar yetkilidir.

Madde 2: 5 Nisan 1934 tarih ve 2397 sayılı ve 4 Temmuz 1934 tarih ve 2557 sayılı ve 23 Aralık 1934 tarih ve 2664 sayılı kanunlarla 22 Eylül 1941 tarih ve 4121 sayılı kanunun 5. maddesiyle Maarif Bakanlığı'na devredilen yabancı mütehassis ve profesör istihdamı salahiyetine dair, 26 Mayıs 1939 tarih ve 3611 sayılı kanunun 31. maddesi hükmü ve diğer kanunların bu kanuna muhalif hükümleri kaldırılmıştır¹¹⁹⁵.

Böylelikle, hem mevcut hem de yeni açılacak eğitim kurumlarında istihdam edilecek olan profesör, öğretmen, mütehassis ve ustalarla yapılacak olan mukaveleler için ortak bir esas belirlenmiştir.

TBMM'nin aynı tarihli oturumunda; Kurs görmek için veya geçici bir vazifeye yabancı memleketlere gönderilecek olan erata harçlık verilmesi hakkındaki kanun tasarısı ile Milli Savunma ve Bütçe Komisyonları'nın mazbataları görüşülmektedir.

---

¹¹⁹³ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 96-97.

¹¹⁹⁴ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 97.

¹¹⁹⁵ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 98.

Tasarının gerekçesinde şöyle denilmektedir: Tank kursu görmek üzere Mısır'a gönderilen erlerimizin sigara, tıraş, kundura boyası ve şehir dâhilinde tramvay parası gibi masrafları yapmak mecburiyetinde oldukları bilinmektedir. Mısır'da bulunan diğer Devlet orduları mensuplarının bu gibi ihtiyaçları Hükümetlerince temin edilmekte olduğu halde, eratımıza iâşe, iskân ve nakil masraflarından başka bir şey verilmemekte ve eratın Hükümetimizin şerefini koruyamayacak vaziyetlere düşmek zaruretinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Erlerimizin hamam, tıraş ve temizlik vs. şahsi ihtiyaçlarının teminine imkân bulunmaması, ordumuzun şeref ve vakarını korumak bakımından muvafık görülmeyeceğinden; bu erlere iâşe, iskân ve nakil masraflarından başka şahsi ihtiyaçları için harçlık namı altında bir miktar para verilmesi zaruri görülerek bu maksatla bağlı kanun tasarısı tanzim kılınmıştır.

Bu gerekçe doğrultusunda hazırlanan kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun belirlediği şekilde kabul edilmiştir:

Madde 1: Staj, kurs veya herhangi bir geçici vazifenin ifası maksadıyla yabancı memleketlere gönderilen erata Türkiye hududu dışında buldukları müddetçe iâşe, iskân, elbise, tedavi, nakil masraflarından ve mevcut usul ve kanunlarına göre verilen diğer istihaklardan başka günde bir lirayı geçmemek üzere Milli Savunma Bakanlığı'nca tayin ve takdir edilecek miktarda harçlık verilir. Bu harçlık gedikli erbaşlara verilmez.

Madde 2: Birinci maddede yazılı harçlıklar eratın mensup oldukları daire bütçelerinin maaş tertiplerinden tesviye olunur.

TBMM'nin aynı günlü oturumunda görüşülen bir başka maaş kanunu da, Bankalar ve Devlet müesseseleri memur aylıklarının tevhit ve teadülü hakkındaki 3659 sayılı kanunun bazı maddelerimin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler ilavesine dair kanundur.

Bütçe Komisyonu başkanı sıfatıyla söz alarak aydınlatıcı bir konuşma yapan İsmet Bey, dereceleri yükseltilecek memurlar hakkında açıklayıcı bilgiler sunmuş ve yapılacak olan düzenlemenin maksadını, "...Fakat mesele, işletmelerin kifayeti, bütün işletmelerin iyi çalışmalarını temin etmek için bir üst derece hakkı verilmesi meselesidir..."¹¹⁹⁶ şeklindeki sözleriyle özetlemiştir.

Gerek İsmet Bey'in gerekse diğer konuşmacıların açıklamaları neticesinde kanun tasarısının 1. maddesi: Rize mebusu ve Bütçe Komisyonu üyesi Tahsin Bekir Balta ve 5 arkadaşının verdiği önergeye göre; 2. maddesi: İstanbul mebusu İ. H. Ülkmen ve 2 arkadaşının verdiği önergeye göre ve diğer maddeleri İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun belirlediği esaslar doğrultusunda kabul edilmiştir:

Madde 1: Bankalar ve Devlet müesseseleri memurları aylıklarının tevhit ve teadülü hakkındaki 3659 sayılı kanunun beşinci maddesinin son fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

¹¹⁹⁶ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 86-87.

(Sinaî ve zirai işletme yerleriyle maden arama ve işletme yerlerinde istihdam olunanlar, bu işletme ve yerler haricinde diğer memuriyetlere nakillerinde müktesep hak teşkil etmemek üzere, bir derece yukarıya nakil ve tâyin olunabilirler.)

Madde 2: Aynı kanunun sekizinci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

1- Yukarı dereceye terfi için aranılacak ehliyet ve liyakatten başka en az üç sene bir derecede bulunmuş ve bu kadar müddet o derece aylığını fiilen almış olmak şarttır.

2- Bir terfi müddeti içinde üç defa takdirname alan memurların kıdemine, o dereceye mahsus olmak üzere, bir seneye kadar zam yapılabilir.

3- Her ne sebeple olursa olsun bir dereceden fazla terfi caiz değildir. Şu kadar ki, kadroya göre aşağı derecede memuriyet olmadığı veya ehil memur bulunmadığı takdirde yedinci ve daha yukarı derecedeki memuriyetlere en çok iki derece aşağıdan memur tayin olunabilir. Bu suretle en çok iki derece yukarıya tayin olunanlara hak kazandıkları derece aylığı tutarı ve fevkalade zammı ile tayin olundukları derece aylığı tutarı ve fevkalade zammı arasındaki fark Hükûmet kararıyla verilebilir. Her hangi bir derecedeki memurun kendi aylığı ile daha yüksek dereceli bir vazifede istihdamı da caizdir.

Madde 3: Aynı kanunun 12. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Bu kanuna tâbi müesseselerin birinden diğerine veyahut bunlardan Devlet teşkilâtından birine veya Devlet teşkilâtından bu müesseselere memur nakli, o memuru tayine salahiyetli olan makamın müsaadesine bağlıdır. Hademe, odacı, şoför ve bekçilerle bu gibilerin gördükleri için mahiyetçe benzeri olan işlerde çalıştırılanlar müstesna olmak üzere, 3656 sayılı kanunun 19. ve bu kanunun 10. maddelerine giren müstahdemler dahi bu müsaadeye tabidirler. İstifa edenler hakkında da 3 ay müddetle bu hükümler tatbik olunur.

Madde 4: Aynı kanunun 13. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Bu müesseselerin memurlarına (İdare meclisi reis ve azaları hariç) almakta oldukları aylıklardan başka:

A) Yalnız Ankara'ya mahsus olmak üzere bir derece aşağıdaki maaşlı Devlet memurları için kabul edilen esas ve nispetlere göre geçici tazminat verilebilir. İhtisas mevkilerinde bulunanlara, almakta oldukları ücret derecesine bu kanunun umumî hükümleri dairesinde, hak kazanıncaya kadar geçici tazminat verilmez.

B) Devletin maaşlı memurları için kabul edilen esas ve nispetleri geçmemek şartıyla usulen mezun olanlara veya kısa askerlik hizmetini yapmak veya talim ve manevra için vazifeden ayrılanlara aylıkları verilebileceği gibi hasta olanların tedavi ve yol masrafları ve tedavi edilmekte

iken ölenlerin cenaze masrafları ödenebilir. 4161, 4311 ve 4379 sayılı kanunların hükümleri mahfuzdur.

C) Her sene 3460 sayılı kanunun 42. maddesi hükümleri dâhilinde temettü kaydıyla mukayyet olmak ve bir aylık istihkakı geçmemek şartıyla ikramiye verilebileceği gibi fevkalâde faaliyet ve gayretleri görülenlere temettü kaydıyla mukayyet olmaksızın ayrıca bir aylık tutarına kadar idare meclisi kararıyla fevkalâde ikramiye dahi verilebilir.

D) Maden arama ve işletme ve maden cevheri işleme yerlerinde çalışanlardan yaptıkları hizmetin ağırlığına ve diğer hususiyetlerine göre lüzumlu görülecek olanlara bu yerlerde çalıştıkları müddete münhasır olmak üzere idare meclislerinin ve M. T. A. Enstitüsünde direktörler ve şefler encümeninin kararı ve alâkalı bakanın onayı ile aylık ve fevkalâde zamları tutarlarının % 20'sine kadar bir tazminat verilebilir;

E) Maden arama yerleri ve işletmeleriyle sınaî, zirai, malî ve ticari işletmelerin daha rasyonel çalışmalarını teminde hizmeti görülenlere, elde edilen neticelerle uygun olmak ve aylık tutarı ve fevkalâde zamlarının % 25'ini geçmemek üzere, Hükûmet tarafından tespit edilecek esaslar dairesinde alakalı bakanın tasvibiyle "prim" verilebilir.

F) Maden işletmeleriyle sınaî ve zirai işletmelerin iş yerlerini fiili surette sevk ve idare eden müdür, müdür muavini, teknik ve ticari kısımlar şeflerine, bu işletmelerden her birinin yıllık bilançolarında görülen safi kârdan yüzde bire kadarı gayret ve ehliyetleriyle mütenasip olmak üzere alâkalı bakanın teklifi ve Hükûmet'in kararıyla "Kâr hissesi" olarak verilebilir. Bu hükmün tatbikinde fevkalâde haller dolayısıyla Hükûmetçe veya salahiyetli makamlarca alınmış olan karar ve tedbirler neticesi meydana gelecek kar ve zararlar dikkate alınmaz. Bu gibi hallerde yukarıdaki fıkrada gösterilen memurlara yine alakalı bakanın teklifi ve Hükûmet kararıyla münasip miktarda ikramiye verilebilir.

G) İşletmelere, teknik ve işletme usulleri bakımından ehemmiyetli faydalar temin edenlerle maden bulanlara alâkalı bakanın tasvibiyle münasip miktarda ikramiye verilebilir.

H) Herhangi bir memuriyetin vekâletle idaresi halinde vekâlet edenlere, Devlet memurları için kabul edilen esas ve müddetleri geçmemek üzere vekâlet ücreti verilebilir.

I) Paraya el koyan vezne memurlarıyla kıymet muhafızlarına, para ve kıymetlerin hacim ve hareketlerine göre aylık tutarı ve fevkalâde zamların % 25'ine kadar kasa tazminatı verilebilir.

J) Bu müesseseler memurlarına ve idare meclisi reis ve azalarıyla murakıplara ve genel denetim heyeti başkan ve azalarına verilecek harcırah, Devlet memurlarının harcırah hükümlerine dayanarak ve bu kanunun ikinci maddesinde yazılı olan, derece aylıkları esas tutularak hesap edilir.

K) Bu müesseselerin adet ve mevkileri ait olduğu bakan tarafından tespit edilecek olan şube, sandık ve ajanlıklarıyla, büro, ambar, depo ve bu mahiyetteki diğer mahallî teşkilâtın aylık tutarı 210 lirayı geçmeyen

memurlarına, ayda 30 lirayı geçmemek ve miktarı yine ait olduğu bakan tarafından tespit edilmek üzere münasip miktarda tazminat verilebilir.

Madde 5: Aynı kanunun 14. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Bu müesseseler memurlarına bu kanunda yazılı olanlardan ve emeklilik kanunlarıyla temin edilen haklardan gayri temettü, satış hissesi, ikramiye, tazminat vs. namıyla ve başka şekil ve suretlerle hiç bir şey verilmez. Ancak fabrika ve imalâthaneler ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na ve Toprak Mahsulleri Ofisi'ne ait üretim, alım-satım ve sevk gibi işlerde olağanüstü şartlar dolayısıyla mutad mesai saatleri haricinde memurları çalıştırmak mecburiyeti hâsıl olduğu takdirde bunlara, müesseselerin bağlı buldukları mercilerince tayin edilecek esaslar dâhilinde ek bir ücret verilebilir.

Kezalik hususi surette teşekkül eden ve bu kanuna tâbi bulunan Millî Bankalar, kendi memurları için, Devletçe kurulmuş bankaların memurları hakkında kabul edilen esas ve nispetler dâhilinde kalmak üzere emeklilik ve sakatlık tazminatı kabul edilebilir.

Madde 6:

A) Bu müesseseler memurlarına her çocuk için beş lira aylık çocuk zammı verilir. Memur tarafından infak edilmekte olan üvey çocuklar öz çocuk sayılır. Ana ve babanın her ikisi memur ise çocuk zammı babaya verilir.

B) Aşağıdaki çocuklar için zam verilmez:

1- Evlenen erkek ve kız çocuklar;

2- 19 yaşını dolduran erkek, 25 yaşını dolduran kız çocuklar (19 yaşını bitirdiği halde

yüksek tahsile devam etmekte bulunan erkek çocuklar için 25 yaşını geçmemek üzere tahsillerini tamamlayıncaya kadar bu zammın verilmesine devam olunur)

3- Hakikî veya hükmi şahıslardan aylık veya gündelik alan çocuklar.

C) Bu maddeye göre çocuk zammı verilenlere 4178 sayılı kanunun 3. maddesi hükmü tatbik olunmaz.

Madde 7: Bu müesseseler memurlarından:

A) Çocuğu dünyaya gelenlere,

B) Memur olmayan karısı ölenlere, son ücretinin bir aylık tutarı;

C) Memurun ölümü halinde sağlığında beyanname ile gösterdiği kimseye, eğer beyanname vermemiş ise ailesine son ücretinin iki aylık tutarı yardım olarak verilir.

Yabancı memleketlerde vazife görenlerden ayrı esaslara göre ücret alanlara bu maddede yazılı yardımlar memleket dâhilinde alabilecekleri aylıklar üzerinden yapılır.

Ana ve babanın her ikisi de memur ise (A) fıkrasına göre verilecek yardım parası yalnız babaya verilir.

Madde 8: Bu müesseseler memurlarına bu kanunun 6. ve 7. maddeleri gereğince yapılacak yardımlar ile 4001 sayılı kanunun 15. maddesine göre verilecek emeklilik ikramiyeleri hiç bir vergi ve kesintiye tâbi değildir ve bu yardımlar borç için haciz dahi edilemez.

Madde 9: Bu kanunun ikinci maddesiyle değiştirilen 3659 sayılı kanunun 8. maddesinin 3, 5 ve 6 numaralı bentlerinde ve 4. maddesiyle değiştirilen 13. maddesinin D, E, F, G. ve K işaretli bentlerinde alâkalı bakana verilmiş olan yetkiler, 3659 sayılı kanunun birinci maddesinin B bendinde yazılı Millî Bankaların ve bunlar tarafından sermayesinin yarısından fazlasına iştirak edilerek kurulan teşekküllerle bunlar tarafından yine sermayesinin yarısından fazlasına iştirak edilerek vücuda getirilen kurumların memurlarına taallük eyleyen aynı muamele ve teşebbüslerde işbu banka, teşekkül ve kurumların idare meclislerince ve idare meclisi bulunmayanların da o vazifeyi gören organlarca kullanılır.

Madde 10: 4478 sayılı kanunun birinci maddesi kaldırılmıştır.

Geçici Madde 1: Bu kanunun yayınlandığı tarihte memur bulunan Yüksek mektep mezunları için bir defaya mahsus olmak üzere terfi müddeti iki senedir. Terfiye ait ehliyet, kayıt ve şartları saklıdır.

Geçici Madde 1: Bu kanunun birinci maddesiyle değiştirilen beşinci maddenin son fıkrası ve 4. maddesiyle değiştirilen 13. maddenin (D) ve (E) bentleri hükümlerinin alâkalı yerlerde tatbikine her yer için gereken hazırlıklar tamamlandıkça geçilir. Bu suretle tatbik tarihine kadarki müddet zarfında, ilgili yerlerde eski hükümler uygulanır.

Madde 11: Bu kanunun 6. maddesinin hükmü, 1.12.1944'den, ikinci madde ile değiştirilen 8. maddenin hükmü ve dördüncü madde ile değiştirilen 13. maddenin B bendinin (Yol ve cenaze masrafları) hakkındaki hükmü ve 7, 8 ve Geçici 1. maddelerin hükümleri yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 12: Bu kanunun hükümlerini icraya, Hükûmet memurdur¹¹⁹⁷.

Kabul edilen bu kanunla, devletin işleyişinde çok önemli bir yere sahip olan memurlarının maaş meselesi hakkında yeni ve köklü bir düzenlemeye gidilmiştir. İsmet Bey de, Bütçe komisyonu başkanı sıfatıyla yapmış olduğu çalışmalarla kanun tasarısının yasalaşmasına katkıda bulunmuştur.

5- Siyasi Partilere Yapılacak Bağışlara Vergi Muafiyeti Tanınması:

TBMM'nin 5 Ocak 1944 tarihli oturumunda, siyasi partilere intikal edecek menkul ve gayri menkul malların veraset ve intikal vergisinden muaf tutulmasını öngören bir kanun tasarısı görüşülmüştür. Trabzon mebusu Faik Ahmet Barutçu tarafından hazırlanan tasarı, Veraset ve İntikal Vergisi

¹¹⁹⁷ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 84-96.

Kanununun 1836 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 2. maddesine, “Siyasi partilere vâki umum intikaller” şeklinde bir fıkra eklenmesini öngörmektedir. Teklif hakkında Maliye komisyonu ile İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu birer mazbata hazırlamışlardır.

Kanun teklifinde geçen muafiyetin “siyasi partiler” için olduğu belirtilmekle beraber, gerek teklifin gerekçesinde, gerekse Maliye ve Bütçe Komisyonlarının mazbatalarında, kanun teklifinin halkevlerini de içine aldığı görülmektedir. Nitekim kanun teklifinde ve komisyon mazbatalarında bu husus şu sözlerle vurgulanmıştır: 797 sayılı Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu, belediyeler ve köylerle genel hizmetleri yerine getiren cemiyetlere her hangi bir tarzda bedelsiz ve ivazsız olarak yapılan bağışları vergiden muaf tutmuştur. Bundaki maksat, genel hizmetlerin yürütülmesinde bu teşekküllerin görecekleri yardımların bir zorluğa uğramamasını temin ederek bu hizmetlerin inkişafını kolaylaştıracak yardımları teşvik ve tamamen mahalline tahsis esasına dayanır. Cumhuriyet Halk Partisinin kültür kollarını teşkil eden halkevleri ve odaları vasıtasıyla kültürel ve sosyal yardım sahaslarında üzerine aldığı ve genel hizmetleri yerine getiren cemiyetlerin gayeleriyle birleşen bu karakterinden dolayı kanunun bu muafiyetinden istifadesi yerinde olacaktır¹¹⁹⁸.

Teklif hakkında yapılan konuşmalar incelendiğinde, 2 husus ön plana çıkmaktadır: Birincisi, kanunun halkevlerini de kapsamı yönündeki öneridir. İkincisi ise, hali hazırda sadece Cumhuriyet Halk Partisi olduğu halde, kanun teklifinde neden “siyasi partiler” ifadesi kullanıldığıdır. Bu sorular üzerine söz alan teklif sahibi Faik Ahmet Barutçu, yapmış olduğu açıklamayla bu soruları cevaplamıştır:

“...Halkevlerinin; ayrı bir şahsiyet olmadığı için halkevleri namına yapılmış teberruları vergiden istisna için bir hüküm derpiş etmiyerek, umumiyete gitmek istedik. Çünkü bir defa yalnız halkevlerine değil, Partiye de teberru olabilir. Bizim Partimiz memleket ölçüsünde amme hizmetleri deruhde etmiş bir partidir. Bizim Partimiz halkevleri gibi kültür kolları vasıtasıyla, kültür ve sosyal yardım sahasında hizmetler deruhde etmiş mevkiye olduğu için Partiye vaki olacak olan teberruların da vergiden istisnasını temin sadedinde umumi tabir, kullanma cihetini tercih ettik. Pek iyi buyurdıkları gibi niçin C. H. Partisi demiyorsunuz da siyasi partiler diyorsunuz? Onun da sebebini arz edeyim. Arkadaşlar; biz bir defa yeni bir prensip vazetmek üzere huzurunuzda gelmiş değiliz. Biz esasen mevzuatımızda kabul edilmiş bir prensibin noksan taraflarının ikmalini için huzuru alinize gelmiş bulunuyoruz.... Kanunlarımızdaki ahengi, vahdeti, tenazuru temin maksadiyle huzurunuzda bu şekilde “siyasi partiler” için vergiden müstesnadır hükmünün ikmalini huzuru âlinize getirmiş bulunuyoruz ve nihayet bu vergi mevzuudur. Gerek tahmil edilen vergiler ve gerekse istisna edilen vergilerde umumiyet kaidesinin daima göz önünde bulundurulması lazım geldiği için rejimimizin icabı olmak üzere umumi

¹¹⁹⁸ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 22.

prensipere ve vergilerde nazara alınması lazım gelen ilmi kaidelere umumiyet kaidesine bağılı kalınarak teklifimizi yapmış bulunuyoruz....”¹¹⁹⁹.

Konuyla alakalı söz alan İsmet Bey, başkanlığını yaptığı Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatayla¹²⁰⁰, kanun teklifini desteklemiştir. Kanun tasarısında geçen “siyasi parti”nin Cumhuriyet Halk Partisi olduğunu belirten İsmet Bey, Halkevleri’nin Cumhuriyet Halk Partisi’ne bağılı bir kurum olması hasebiyle, Halkevleri’ne bağışlanacak malların, Cumhuriyet Halk Partisi eliyle bağışlanacağına dikkat çekmiştir: “Arkadaşlar, meseleyi vazihan ve kanaatbahş olarak görüşelim. Hedefte birleşiyoruz, maksatta biriz. Halkevleri ve halkodaları şahsiyeti hukukiyeyi haiz olmadığı için menkul ve gayrimenkul hiç bir şeyi hukukan tekabbül edemezler. Yani kendi namına hukukan tekabbül edemez. Binaenaleyh halkevleri ve odaları bağılı bulunduğu siyasi parti ancak müteberriin muhatabı olabilir. Halkevleri siyasi partiye bağılı bulunduğu için ancak o kül içinde mevcudiyeti olan bir cüzü’dür. Binaenaleyh halkevine teberru ediyorum diye, mesela halkevine ve halkodasına bir bina, makine veya mefruşat verilse Halk Partisi ancak onu tekabbül edip verecektir. Yani Halk Partisi tavassut edip verecektir, bu bakımdan kanunun tatbikinde Bütçe Encümeni hiç tereddüt etmemektedir”¹²⁰¹.

İsmet Bey’in bu açıklamasının ardından, teklif sahibi Trabzon mebusu Faik Ahmet Barutçu’nun konuşmasının ardından oylamaya sunulan kanun teklifi kabul edilmiştir¹²⁰². Böylece, siyasi partilere ve halkevlerine yapılacak bağışlardan alınacak veraset ve intikal vergileri kaldırılarak, Cumhuriyet Halk Partisi’nin bir nevi kültür organı olan halkevlerini iktisadi yönden güçlendirerek, daha faal ve etkin bir kurum haline getirmeye yönelik bir adım atılmıştır.

Meclis’in aynı günkü oturumunda görüşülerek kabul edilen ve halkevlerine bağışlanacak malların vergiden muafiyetini öngören bir diğere kanun tasarısı da, Kazanç Vergisi Kanunu’nun bazı hükümlerinin değıştirilmesi hakkındaki tekliftir. Teklif sahibi, Giresun mebusu İsmail

---

¹¹⁹⁹ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.VII, s. 23.

¹²⁰⁰ Bütçe Komisyonunun mazbatası: “...Hakikî ve Hükmi bir şahıstan diğere bedelsiz ve herhangi bir tarzda ivazsız olarak vâki plan bilûmum menkul ve gayrimenkul intikallerile tescile tabi hak ve menfaatleri taraflar arasındaki akrabalık derecesine göre müterakki nispetlerde vergiye tabi tutmakta olan 707 sayılı ve 3 Nisan 1926 tarihli Veraset ve İntikal Vergisi Kanununun Devlet, vilâyet ve belediyelerle umumî menfaatlere hadim cemiyetlere vâki olan intikalleri vergiden muaf tutan muaddel ikinci maddesine siyasi partilere vâki intikalleri de vergiden istisna etmek için bir hüküm ilâvesini istihdaf eden kanun teklifi Cumhuriyet Halk Partisinin memlekette kültür ve sosyal yardım sahasında deruhde etmiş olduğu hizmetlerin daha iyi bir şekilde yapılmasını ve inkişafını temin edeceği ve bu hizmetlerin umumî menfaatlere hadim cemiyetlerin gaye ve maksatlariyle aynı bulunması bakımlarından Encümenimizce de muvafik görülmüş ve aynen kabul edilmiştir. Umumî Heyetin tasvibine arz edilmek üzere Yüksek Reisliğe sunulur”.

¹²⁰¹ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.VII, s. 25.

¹²⁰² **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.VII, s. 25-26.

Sabuncu, kanun teklifinin gerekçesinde; halkın genel menfaati için hizmet eden cemiyetlere yapılan yardım ve bağışların kazanç vergisinden muaf tutulduğunu ifade etmiş, halkevlerinin de aynı amaca hizmet eden kurumlar olması sebebiyle muafiyet kapsamına alınmaları gerektiğini dile getirmiştir¹²⁰³:

“...gayelerinin yüksekliği ve memleket ölçüsündeki şümul ve ehemmiyeti derkar olan Halkevlerine yapılan teberruların kazanç vergisi tarhiyatında, masraf meyanında kabul edilmemiş olması, halkımızı ve ticari müesseselerimizi, bu vatan hadimi yüksek müesseseye karşı yaptıkları nakdi yardımlardan kazanç vergisi ödemek vaziyetinde bırakmakta ve bu da Halkevlerine karşı yapılmak istenen nakdi yardımları ehemmiyetli surette azaltmaktadır. Halkevlerine makbuz mukabilinde yapılacak yardımların umumi menfaatlere hadim cemiyetlere yapılanlardan hiç bir farkı mevcut olmadığı ve bu yoldan vergi kaçırılması ihtimali de bulunmadığı cihetle bu yardımların dahi umumi menfaatlere yapılanlar gibi Halkevlerinin makbuzıyla tevsik edilmek şartıyla safi kazancın hesabında zarar kaydolunabilmesinin temini için işbu kanun teklifi hazırlanmıştır”.

Halkevlerini iktisadi yönden güçlendirerek, bu kurumların daha faal ve etkin olabilmesini amaçlayan bu kanun teklifi, Maliye ve İktisat Komisyonları tarafından aynen kabul edilmesine rağmen, İsmet Bey’in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu’nun mazbatasında, meselenin daha genel ve esaslı bir kaideye oturtulması gerektiğine işaret edilmiştir. Bütçe Komisyonu, teklifi desteklemekle birlikte, “halkevleri” tabiri yerine “siyasi partiler” tabirinin kullanılmasının daha isabetli olacağına dikkat çekmiştir: “...ancak Hükûmî şahsiyeti mevcut olmayıp bunlar Cumhuriyet Halk Partisinin kültür kolunu teşkil etmekte bulduklarından, kanuna Halkevleri yerine siyasi partiler ibaresinin konulması maksadı daha iyi temin edeceği gibi kanunun yekdiğerleriyle alakalı hükümleri arasında bulunması icabeden tenazuru da sağlamış olacağı düşünülerek kanun teklifi bu tashihle kabul edilmiş ve Kazanç Kanununun üçüncü maddesinin birinci fıkrasında, (Siyasî fırkalar) kelimeleri geçmekte olduğundan, yapılan tadile mütenazır olmak üzere bu fıkradaki siyasî fırkalar kelimeleri yerine siyasi partiler kelimeleri ikame edilmek suretiyle fıkra yeniden yazılmıştır” şeklindeki açıklamasıyla ifade etmiştir.

Kanun teklifi, Bütçe Komisyonu’nun belirlediği esaslar doğrultusunda oylanarak kabul edilmiştir.

Kabul edilen maddeler¹²⁰⁴:

Madde 1: 22 Mart 1934 tarih ve 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu’nun 3. maddesinin 1. fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Siyasi partilerin, hususi kanunlarla teşekkül etmiş umumi müesseselerin ve umumi menfaatlere hizmet eden cemiyetlerin veya mesleki

¹²⁰³ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.VII, s. 21.

¹²⁰⁴ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.VII, s. 21-22.

cemiyetlerin duhuliyeye, aidat, bunlara yapılan bağışlar ve müsamereleri hâsılatı;

Madde 2: Aynı kanunun 3840 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 13. maddesinin 2. bendinin (D) fıkrası aşağıdaki şekilde tadil edilmiştir:

Siyasi partilere ve umumi menfaatlara hizmet eden cemiyetlere makbuz mukabilinde yapılan yardım ve bağışlar.

Kabul edilen bu kanunla birlikte, Halkevlerinin daha faal ve etkin olabilmesi için bu kurumların ekonomik yönden desteklenmesine yönelik bir düzenleme getirilmiştir.

6- Elektrik İşleri Etüd İdaresi Hakkında Kanun:

TBMM'nin 24 Ocak 1944 tarihli oturumunda, İktisat Bakanlığı'na bağlı olan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin yapılan düzenlemeyle Sanayi Bakanlığı'na bağlanması sebebiyle, bu teşekkülün denetimine ait 2819 sayılı kanunun 17. maddesinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Bu maksatla Eskişehir Mebusu İzzet Arukan tarafından hazırlanan kanun teklifi hakkında Sanayi Komisyonu'nun ve İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbataları Meclis gündemine alınmıştır.

Tasarı şu gerekçeyle Meclis'e sunulmuştur: Memlekette mevcut su kuvvetlerini tetkik ederek, elektrik üretimine en elverişli olanların tespit edilmesi ve bunların etüt ve projelerinin hazırlanması için 24 Haziran 1935 tarih ve 2819 sayılı kanunla İktisat Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Elektrik İşleri Etüd İdaresi, 26 Mayıs 1939 tarih ve 3611 sayılı Sanayi Teşkilat Kanunu'nun 32. maddesiyle Sanayi Bakanlığı'na bağlanmış ve İktisat Bakanlığı'na ait vazife ve salahiyetler Sanayi Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu nedenle Sanayi Bakanlığı'na bağlı bir idarenin hesap işlerinin ve raporlarının tetkiki için teşekkül edecek heyete Sanayi komisyonunun da katılımı zaruridir.

Bu gerekçeyle Meclis'e sunulan kanun teklifi şöyledir:

Elektrik İşleri Etüd İdaresi teşkiline dair 2819 sayılı kanunun 17. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin Umumi Heyeti, Başbakanlık tarafından seçilecek 3 murahhas ile TBMM'nin Bütçe, İktisat, Divanı Muhasebat ve Sanayi Komisyonları'nın üyelerinden oluşur”¹²⁰⁵.

Bütçe Komisyonu başkanı sıfatıyla söz alan İsmet Bey, “...Elektrik Etüd İdaresi Umumî Heyeti gibi Maden Tetkik Arama Enstitüsünün de Umumî Heyeti vardır. İkisi de, aynı şekilde alâkalı encümenlerin heyeti umumiyesinden tereküküp eden bir heyeti umumiye tarafından murakabe edilmektedir. Murakabe usulü, teamülen bu encümenlerin seçtiği ikişer veya üçer azadan tereküküp eden bir komite tarafından evvelâ tetkikat icra edildikten sonra, Heyeti Umumiye ekseriyeti mutlaka ile içtima eder ve

¹²⁰⁵ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.VII, s. 103.

kararını verir...”¹²⁰⁶ diyerek Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin Sanayi Bakanlığı'na bağlı olması nedeniyle kurumun denetiminde Sanayi komisyonunun söz sahibi olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

İsmet Bey'in destekleyici açıklamasından sonra oylan kanun teklifi kabul edilmiştir¹²⁰⁷. Böylece, Sanayi Komisyonu'na, faaliyet sahasına giren bir konuda yetki verilmesinin önü açılmıştır.

7- Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununun Geçerlilik Süresinin Uzatılması:

1929 senesinde baş gösteren genel buhran dolayısıyla Türk parasının kıymetinde görülen dalgalanmalara mani olmak üzere 20 Şubat 1930'da “1567 Sayılı Türk Parasını Koruma Kanunu” adı altında bir kanun kabul edilmişti. Üç sene müddetli olarak kabul edilen kanunun geçerlilik süresi, bu kanunun kabulünde etkili olan şartların devam etmesi dolayısıyla 2100 sayılı kanunla 2 sene ve 2686, 3336, 3974 sayılı kanunlarla da 3'er sene daha uzatılmıştı. Yaşanan iktisadi sıkıntıların İkinci Dünya Savaşı yıllarında daha da artması üzerine adı geçen kanunun süresinin yeniden uzatılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla, 25 Şubat 1944'de geçerlilik süresi sona erecek olan kanunun geçerlilik süresinin 3 yıl daha uzatılmasını öngören ek kanun tasarısı, Başbakan Şükrü Saracoğlu imzasıyla 24 Ocak 1944'te Meclis'e sunulmuştur.

Kanun tasarısının gerekçesinde şu bilgilere yer verilmiştir: “...Kanunun geçerlilik süresi zarfında döviz takyidatı vazedenden bütün memleketler bu kayıtları gittikçe şiddetlendirmişler ve bilhassa son Avrupa harbine kadar serbest rejime tabi olarak kalan bazı memleketlerde şiddetli döviz takyidatı vazına mecbur olmuşlardır. Memleketimizde de bu bapta mevzu takyitlerin idamesi zaruri bulunmaktadır. Bu vaziyet karşısında 1567 numaralı kanunun üç sene daha uzatılması teklif edilmiştir”.

Bu gerekçeyle meclise sunulan ek kanun teklifi; İktisat, Maliye, Ticaret ve Bütçe Komisyonlarının mazbatalarıyla da desteklenmiştir. İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun hazırladığı mazbatada, İkinci Dünya Savaşı'nın en buhranlı devrine girilen bir dönemde, Türk parasının korunmasına yönelik bu kanunun süresinin uzatılması ülke ekonomisi bakımından gerekliliğine dikkat çekilmiş ve bu doğrultuda oylan kanun tasarısı kabul edilmiştir:

Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki Kanuna ek kanun:

“Türk Parasının kıymetini Koruma hakkındaki 1567 sayılı Kanunun altıncı maddesinde yazılı olup 2100 sayılı kanunla iki sene ve 2686, 3336 ve 3974 sayılı kanunlarla üçer sene uzatılmış olan müddet, kanunun sona ermesinden itibaren üç sene daha uzatılmıştır”¹²⁰⁸.

¹²⁰⁶ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 104.

¹²⁰⁷ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 105.

¹²⁰⁸ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 117.

8- Deniz Gedikli Subaylarının Tahsisatı Meselesi:

TBMM'nin 24 Ocak 1944 tarihli oturumunda, Deniz gedikli subayı iken Hava sınıfına nakledilen gedikli subayların tahsisatlarıyla alakalı bir kanun tasarısı gündeme alınmıştır. Tasarının gerekçesi ve komisyon mazbatalarında; 4140 sayılı kanuna göre ordunun deniz kısmında istihdam edilen gedikli subaylara ayrı bir tahsisat verildiği ancak denizden hava sınıfına nakledilip aynı suretle istihdam edilmekte bulunan gedikli subayların bu tahsisatlarının sehven unutulduğu belirtilmiştir.

Bu yanlışlığın düzeltilmesi için Milli Savunma Bakanlığı'nca hazırlanarak Başbakan Şükrü Saraçoğlu imzasıyla Meclis'e sunulan kanun tasarısı hakkında Milli Savunma Komisyonu'nun yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır.

İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatasında adalet mefhumuna dikkat çekilerek kanun tasarısının aynen kabulü istenmiştir. Milli Savunma Komisyonu ise hazırladığı mazbatayla, kanun tasarısını gerekliliğine işaret etmekle birlikte, "Bu kanun hükmü, bundan sonra başka sınıflara nakledilecek deniz gedikli subayları hakkında da caridir" şeklinde bir ilave yaparak, kanunun kapsamını daha da genişletmiştir. Yapılan oylama neticesinde kanun tasarısı, Milli Savunma Komisyonu'nun mazbatasına doğrultusunda kabul edilmiştir¹²⁰⁹. Böylece vatanın savunulmasında görev alan gedikli subayların tahsisat sorunu çözüme kavuşturulmuştur.

9- Askeri Malullük Kanunuyla Alakalı Bir Düzenleme:

Bilindiği üzere, canlarını ortaya koyarak vatan savunmasında görev alan askerlerin, vazife başında yaşadıkları sakatlıklardan dolayı kendilerine ve ölümle sonuçlanan yaralanmalar nedeniyle de geride kalan ailesine devlet bütçesinden yardım yapılması ve bu durumdaki askerlerin terfileriyle alakalı kanunlar kabul edilmiştir. Ancak zaman içerisinde kanunun noksan taraflarının bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu noksanlardan birisi de, askerlik vazifesindeyken sakat kalanların durumlarını tespit eden kanunda vücudun önemli organlarından olan "dalağın" unutulmuş olmasıdır.

Bu eksikliği gidermek için TBMM'nin 24 Ocak 1944 tarihli oturumunda, ilgili kanuna bir ilave yapılması düşünülmüştür. Bu amaçla, bilumum askeri malullerin terfisine ait 551 sayılı kanunun 11. maddesine bağlı emraz cetvelinin 5. derece maluliyetleri arasına bir fıkra ilavesini öngören kanun tasarısı ve Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma, Bütçe ve Milli Savunma komisyonlarının mazbataları Meclis gündemine taşınmıştır.

Milli Savunma Bakanlığı'nca hazırlanarak Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından: "551 sayılı bilumum Askeri Malullerin Terfii Kanunu'nun 11. maddesine bağlı emraz cetvelinde, dalak arızasına ait hiç bir kayıt

¹²⁰⁹ TBMM ZC., D.VII, İS.İ, C.VII, s. 103.

mevcut değildir. Askeri vazife esnasında vazife tesiriyle dalağın cerihadar olduğu ve binnetice istihsal edildiği görülmekte ve bu arıza sebebiyle müracaatlar vaki olmaktadır. Dalağın uzviyette mühim bir vazifesi olduğuna göre kanunda buna müteallik bir fıkranın bulunmaması göz önünde tutularak, 551 sayılı Kanun emraz cetvelinin 5. derecede zikredilen maluliyetler arasına bir fıkra ilavesine zaruret hâsıl olmuştur” şeklindeki gerekçeyle Meclis’e sunulan kanun teklifi, Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Komisyonu ile İsmet Bey’in başkanlığını yaptığı Bütçe Komisyonları’nın çalışmaları neticesinde şu esaslar doğrultusunda kabul edilmiştir:

-Bilumum askeri malullerin terfihine ait 551 sayılı kanunun 11. maddesine bağlı emraz cetvelinin beşinci derece maluliyetleri arasına aşağıdaki fıkra ilave olunmuştur.

(Cerha, tardit veya hastalık neticesi dalağın çıkarılması)

-Bu kanunun yayınlanmasından önce askeri bir vazife esnasında aynı arıza sebebiyle sakat kalanlara dahi bu kanun hükümleri uygulanır¹²¹⁰.

Böylece, maluliyet kanununun noksan olan bir yönü giderilmiştir. Vazife başında sakatlanan askerlerin ve yakınlarının sıkıntılarının hafifletilmesine yönelik bir adım atılmıştır.

10- Tekel Genel Müdürlüğü’nün Sermayesinin Arttırılması:

Hükûmet, Gümrük ve Tekeller teşkilatının iş hacminde meydana gelen genişleme, hammadde ve bilhassa tütün maliyetlerinde meydana gelen artış nedeniyle mevcut sermayenin ihtiyacı karşılayamaması üzerine Tekel Genel Müdürlüğü’nün sermayesini arttırmayı düşünmüştür.

Bu amaçla, Gümrük ve Tekeller Bakanlığı tarafından hazırlanarak 24 Ocak 1944’te Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Meclis’e sunulan kanun teklifinin gerekçesinde, 7 Aralık 1942’de belirlenen sermayenin 63.000.000 lira olduğunu ancak mevcut iktisadi şartlar içerisinde bu sermayenin yetersiz kaldığına dikkat çekilmiştir.

Bu nedenle sermaye artırımına gidilmesini isteyen hükûmet, Tekel Genel Müdürlüğü’nün mevcut sermayesinin 100 milyona çıkarılmasını öngören bir kanun teklifi hazırlamıştır. İsmet Bey’in başkanlığını yaptığı Bütçe Komisyonu da, hazırlamış olduğu mazbatayla kanun teklifine destek vermiştir:

Hammadde fiyatları ve işletme masrafları artmaktadır. Bununla birlikte, 1943 mali yılının ilk 7 aylık diliminde satışlar 116 milyona ulaşmış, mali yılın sonunda bu rakamın 200 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Satışların artması, üretimin ve stokların arttırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Sermayenin 100 milyona çıkarılması uygun görülmüştür.

Bütçe Komisyonu’nun bu mazbatasıyla desteklenen kanun teklifi, Meclis’te oylanarak kabul edilmiştir¹²¹¹. Ayrıca, aynı gün kabul edilen bir

¹²¹⁰ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 102-103.

¹²¹¹ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 105.

kanunla, Tekel Genel Müdürlüğü'nün çeşitli fabrikalarının inşa ve tamir giderleri ile memur ücretleri vs. giderleri için, Tekel Genel Müdürlüğü'nün bütçesine 2.094.450 liralık bir ilave yapılması kabul edilmiştir¹²¹². Böylece, dış ticaret için oldukça önemli olan Tekel Genel Müdürlüğü'nün faaliyetlerini ekonomik sıkıntılarının yoğunlaştığı bir dönemde de sürdürebilmesine yönelik bir tedbir alınmıştır.

11- İhale Kanunu'nda Düzenlemeye Gidilmesi:

Hükümet'in bu dönemde aldığı mali tedbirlerden birisi de, yürürlükteki Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun devleti zarara uğrattığı düşünülen 57. maddesinin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Bu amaçla, 57. maddeye bir fıkra ilave edilmesini öngören bir kanun tasarısı hazırlanarak, konu, 12 Nisan 1944 tarihli Meclis oturumunda gündeme alınmıştır.

Hükümet tarafından hazırlanan, Bütçe ve Maliye Komisyonları'nın mazbatalarıyla desteklenerek, Başbakan Dr. Refik Saydam imzasıyla Meclis'e sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: 2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanununun 57. maddesinde sayılan işler arasında posta nakliyatının bulunmaması yüzünden her sene yapılan ve ihalesi merkezden izin almayı gerektiren sürücülük işlerinin ihalesi esnasında yüzde 15 nispetindeki indirim teklifleri zarurettten dolayı kabul edilemediği için, Hazinesinin zarardan kurtulması amacıyla mezkûr maddeye bu hususu temin edecek bir kaydın konulması gerekli görülmüştür.

Bu gerekçeyle Meclis'e sunulan kanun tasarısı hakkında, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatada, hazinenin zarardan kurtarılması için posta nakliyatında eksiltme yapılmasını temin edecek bir düzenlemenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca artırma, eksiltme ve İhale Kanunu'nun zamanın ihtiyaçlarına uymayan ve kötü niyetli tüccarların Hazine aleyhine faydalar temin etmesine imkân veren hükümlerinin değiştirilmesine dikkat çekilerek, cemiyetin sosyal ve ekonomik gelişmelerine katkıda bulunacak yeni esasları içeren bir kanuna olan ihtiyaç dile getirilmiştir.

Komisyonun bu açıklamaları doğrultusunda yapılan düzeltmeler neticesinde kanun tasarısı, Bütçe Komisyonu'nun belirlediği şekilde Meclis'e sunularak kabul edilmiştir:

2 Haziran 1934 tarih ve 2490 sayılı Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu'nun 57. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: İhalenin kesinlik kazanmasından sonra belirlenen miktara zam ve bu miktardan indirim yapılamaz. Ancak ihalesi merkezden izin alınması esasına dayanan alım, satım, inşaat, tamirat, imalât ve posta nakliyatı işlerinde merkezden cevap alınıncaya kadar eksiltmeyi yapan komisyona, kararlaştırılan bedelin % 15'inden aşağı olmamak ve kesin teminat verilmek şartıyla teklif olunacak zam veya indirimler kabul edilir. Bu takdirde sorumluluğuna ihale yapması için izin verilen kişiye, durum tebliğ edilir. Zam veya indirim yapılmasını kabul

¹²¹² TBMM ZC., D.VII, IS.I, C.VII, s. 97-98.

ettiği halde iki talip arasında bir celseye mahsus olmak üzere açık arttırma ve eksiltme açılarak en müsait bedel teklif edene ihale yapılır ve keyfiyet ait olduğu bakanlık veya daireye bildirilir. Bundan sonra artık zam veya indirim teklifleri kabul edilmez¹²¹³. Böylelikle, devleti zarara uğratan ihale kanunu yeniden düzenlenerek, hazine gelirlerinin arttırılmasına yönelik bir adım atılmıştır.

12- Hatay'ın Anavatana Katılması Dolayısıyla Açıkta Kalan Memurlara Verilecek Tazminat ve Emeklilik Maaşları Hakkında Kanun:

Bilindiği üzere Hatay, Milli Mücadele yıllarında ülke topraklarına katılamamıştı. Hatay'ın nüfus yapısının çoğunluğunu Türkler oluşturduğu için bölgenin anavatana katılması gerektiğini her fırsatta vurgulayan Atatürk, ömrünün sonuna kadar Hatay'la ilgisini kesmemiştir. 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşmasıyla Fransa'ya bağlı Suriye'nin sınırları içerisinde kalan Hatay'ın anavatana katılma ümidi, Fransızların 1936 Eylülünde Suriye'ye bağımsızlık vermesi üzerine iyice arttı. Bundan sonra diplomatik mücadelelere ağırlık veren Atatürk'ün girişimleri sonucunda Hatay 27 Ocak 1937'de özerklik elde etti. 13 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerde 40 üyelikten 22'sini Türkler kazandılar. 2 Eylül 1938'deki ilk toplantısında Meclis Hatay Cumhuriyeti'ni ilan etti. Böylece Suriye ile bağlarını koparan Hatay dışişlerinde Fransa'ya bağlı hale geldi. 23 Haziran 1939'da yapılan antlaşmayla Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. 30 Haziran 1939'da Hatay Devleti Meclisi, Türkiye'ye katılma kararı aldı. Atatürk, bunları göremedi. Ancak kendisi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü derinden ilgilendiren Hatay meselesinin Türk milleti lehine halledilmesi sağlamıştır¹²¹⁴.

Hatay'ın Anavatan'a katılması dolayısıyla açıkta kalan memurlara verilecek tazminat ve emeklilik maaşlarının belirlenmesi ileriki yıllarda sorun olmuştur. Sorunun halli için bir kanun tasarısı hazırlanarak, 3 Nisan 1944'te Meclis gündemine taşınmıştır.

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan, Maliye Komisyonu ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatalarıyla düzenlenerek, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Meclis'e sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: Hatay Hükûmeti'nden devralınan emekli ve yetimlerin aylıkları hakkındaki 3977 sayılı kanun, Hatay'ın ilhaki dolayısıyla açıkta kalan emekliliğe tabi memurların durumlarını göz önünde bulundurmamıştır. Yapılan incelemelerde; son zamanlara kadar 106 memurun açıkta olduğu, bunlardan 2'sinin emekliliğe tabi hizmet müddetinin 20 seneden fazla ve 1'inin de hizmet müddetine göre 3977 sayılı kanunun birinci maddesinin (D) fıkrası gereğince emeklilik maaşı tahsisinin derdest bulunduğu ve 25

¹²¹³ TBMM ZC., D.VII, İ.S.I, C.IX, s. 49-50.

¹²¹⁴ Cezmi Eraslan, "Atatürk Türkiye'sinin Dış Politikası", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi**, İçinde, Editör: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, Öncü Basımevi, 1. Baskı, Ankara 2005, s. 289-294.

adedinin emekliliğe tabi hizmet müddeti olmadığı veya bu müddetin 6 aydan az bulunduğu anlaşılmıştır. Geriye kalan memurlardan 13 Adliye memurunun hizmet müddeti tespit edilememiş ise de, 64 memurun 1683 sayılı kanunun 26. maddesi gereğince ikramiyelerinin 28.575 lira tutacağı anlaşılmış ve hizmet müddeti tespit edilemeyen Adliye memurları ile birlikte ödenecek paranın 30.000 – 35.000 lira kadar tutacağı tahmin edilmiştir. Bunlardan başka Suriye-Fransız şark ordularında asteğmen olarak istihdam edilmişken, Fransız askeri komutanlığınca Şubat 1939 tarihinden itibaren ayda 1117 kuruş maaşla emekliliğe sevk edilen bir vatandaşa, Hatay Devleti'nin kurulması ve daha sonradan Hatay'ın Anavatan'a ilhakı dolayısıyla emeklilik maaşı bağlanamadığı; 18 sene 2 ay hizmeti olan bu vatandaşın halen Türk ordusunda istihdamı mevzubahis olmadığı gibi, 3977 sayılı kanun hükümlerine göre kendisine emeklilik maaşı tahsisine de imkan olmadığı Milli Savunma Bakanlığı'nın açıklamasından anlaşılmış olup bu vatandaş ile zuhur edebilecek emsalinin vaziyetleri de göz önünde bulundurulmak suretiyle bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

Bu gerekçeyle Meclis'e sunulan kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatayla da desteklenmiştir. Komisyon başkanı sıfatıyla söz alan İsmet Bey, tasarıyla alakalı olarak, Maliye Komisyonu'nun tasarıya ilave ettiği bir husus hakkında açıklama istemiştir: “Efendim, Maliye Encümeni maddede ufak bir değişiklik yapmış. Buraya harbiye tahsili görmemiş subayları ilâve etmiş. Buraya bu subaylar ilâve edilirken, madde tamamen subaylara münhasır gibi bir mâna ifade edecek şekilde yazılmış. Hâlbuki bu subaylar, Bütçe Encümenince, tazminat veya tekaütlük hakkını vermek hususunda lâzım gelen evsafı haiz olmadıklarından dolayı çıkarılmışlardır. Bunun ithaline ait sebep gösterilmemiştir. Aynı zamanda burada tamamen bu subaylara münhasır şekilde bir yazılış tarzı vardır. Bu da yanlıştır. Bu ciheti lütfen ıslah ve izah buyursunlar”¹²¹⁵.

İsmet Bey'in bu açıklama talebi üzerine söz alan Maliye Komisyonu başkanı A. Bayındır, Hatay mebuslarının, iki jandarma subayının bu kanundan istifade edemeyeceklerinden bahisle komisyona müracaat ettiklerini, bu iki subayın da kanundan yararlanabilmeleri için, böyle bir fıkranın ilave edildiğini belirtmiştir: “...Bu iki jandarma zabiti, Türk Devleti oraya el koyduğu zaman hizmetlerine nihayet vermiş olsaydı; bu kanundan istifade edeceklerdi. Yani tekaüt olmağa veya tazminata hak kazanacaklar idi...” diyen Maliye Komisyonu başkanı, bu iki jandarma zabitinin Hatay'ın Türkiye'ye ilhakından sonra vazifelerine devam ettiklerini ve bir müddet sonra yüksek tahsil görmedikleri için vazifelerine son verildiğini belirtmiştir. Bu jandarmaların, ellerinde olmayan bir sebeple hizmetlerine devam etmelerinden dolayı bu haktan mahrum kalmalarının kanunsuz ve mantıksız olduğuna dikkat çekmiş, “Eğer orada Hatay Devleti veya ondan evvelki Hükümetler devam etseydi bu arkadaşlar tekaütlük haklarını mahfuz

¹²¹⁵ TBMM ZC., D.VII, IS.I, C.IX, s. 3-4.

bulundurmuş olacakları” diyerek, Hatay’ın anavatana katılmasından sonra bu jandarmaların emeklilik haklarının yok olduğunu dile getirmişlerdir¹²¹⁶.

Maliye Komisyonu’nun bu açıklamasından sonra oylanan kanun tasarısı şu esaslar çerçevesinde kabul edilmiştir:

Madde 1: Vatandaşlık haklarını Suriye ve Lübnan lehine kullanmayarak Türk vatandaşlığına geçenlerden Hatay Hükümeti zamanında umumi, mülhak ve hususi bütçeli dairelerle, Ziraat Bankası memurluklarında bulunmakta iken, ilhak dolayısıyla açıkta kalmış ve ilhaktan sonra da kendilerine vazife verilmemiş olanlar ile vazifelerinde bırakılıp da, sonradan Harbiye tahsili görmedikleri için açığa alınmış olan subaylar ile ilhaktan evvelki dairelerce emekliliğe sevk edildikleri halde ilhak tarihine kadar muamelesi tamamlanmamış olanlar hakkında aşağıdaki hükümler tatbik olunur:

1- Hizmet süreleri 25 seneye ulaşanlara, en son buldukları dairelerin emeklilik kanunları tatbik olunur.

2- Hizmet süreleri 20 sene veya daha ziyade olanların 25’ten noksan olan her hizmet senesi için 25 senelik emeklilik maaşının % 4’ü indirilmek suretiyle yukarıdaki fıkra gereğince emeklilikleri yapılır.

3- Hizmet müddetleri 20 seneden noksan olanlara her hizmet senesi için birer aylık hesabıyla son aldıkları aylıkların tutarı, bir defada verilerek ilişiklikleri kesilir.

4- Bir ve 2. fıkraların uygulanmasında aylıkları tutarı, Askeri ve Mülki Tekaüt Kanununun 4. maddesinde yazılı cetvelin değiştirilmesi hakkındaki 4067 sayılı kanuna bağlı cetvelin (tutarı) sütunundaki miktarlara tevafuk edenler hakkında, aynı dereceye dâhil asli maaşlı memurlar gibi, tevafuk etmeyenler hakkında da hangi tutara daha yakın ise o tutar derecesine dâhil asli maaşlı memurlar gibi muamele yapılır ve aylık tutarı takip eden iki tutarın tam yarısına karşılık gelenlerin emeklilik maaşı, bir üst dereceye göre hesap edilir.

Madde 2: Birinci madde hükmüne göre verilecek tazminatla umumi muvazeneğe taalluk eden emeklilik aylıkları, Devlet borçları bütçesinin (Mütekait, dul ve yetim maaşları ve tahsisatları) tertibinden ödenir. Diğer idarelere taalluk eden aylıklar kendi emeklilik sandıklarınca ödenir¹²¹⁷.

Böylece Hatay Hükümeti’nden kalma bir mesele halledilmiştir. Türkiye Hükümeti ve Meclisi, Hatay’ın anavatana katılmasının ardından açıkta kalan askeri ve mülki idarelere bağlı çalışanların belirsiz olan hukuki durumlarını kanuni bir zeminde çözüme kavuşturmuştur.

---

¹²¹⁶ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.IX, s. 4.

¹²¹⁷ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.IX, s. 4.

13- Zaruri Sebeplerden Dolayı Bazı Borçların Silinmesi:

TBMM'nin bu dönemdeki çalışmalarından birisi de, zaruri nedenlerden dolayı takip ve tahsiline imkân bulunmayan borçların silinmesidir. Bu maksatla hazırlanan Başbakanlık tezkeresi, 3 Nisan 1944'de Başbakan Şükrü Saracaoğlu imzasıyla Meclis'e sunulmuştur.

İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun konu hakkındaki mazbatasında, silinmesi zorunlu olan borçların mahiyeti şu şekilde sıralanmıştır:

- Bazı zimmetlerin dayandığı vesikalar yangınlarda yok olduğu için borca dair belge ve kayıtların noksan olması,
- Bazı borçluların aciz hallerinin sabit olması veya mal bırakmadan ölümü veya mirasçılarının mirası reddetmeleri,
- Bir kısım borçluların firar etmeleri, kaybolmaları veya kanunun tâyin eylediği zaman aşımının gerçekleşmesi gibi zorunlu sebeplerle takip ve tahsiline imkân görülemeyen zimmetlerin silinmesi gerekmektedir.

Silinecek borçlarla alakalı bu bilgileri veren İsmet Bey, 176 şahsın zimmetinde (403.077 lira 78 kuruş) olduğunu belirterek kabul edilecek kanunla silinecek borçların miktarını ortaya koymuştur. Ayrıca "batan Refah vapurunda ölenlerin zimmetindeki avansların da aranmaması" gerektiğini dile getirerek, kanuna bir ilave yapılmasını teklif etmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamalarından sonra Bütçe Komisyonu'nun mazbatası doğrultusunda oylanan tasarı kabul edilmiştir¹²¹⁸.

14- Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve İsmet Bey'den Öneriler:

Bu dönemde mali sahada gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun kabulü olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan zorunlu savunma harcamalarının karşılanması için hazırlanan ve tarım ürünlerinden vergi alınmasını öngören kanun tasarısı, 4 Haziran 1943'te Meclis gündemine taşınmıştır.

Kanunun gerekçesini, "bütçe açığını gidermek" olarak özetleyen Başbakan Şükrü Saracaoğlu: Harp döneminin sıkıntılarından kaynaklanan geçen yılki bütçe açığının Varlık Vergisi'nden elde edilen 250 milyon ile giderildiğini, bu seneki bütçe açığının ise bazı gelir kaynaklarının yanı sıra yine Varlık Vergisi'nden gelecek 30-50 milyon ve Toprak Mahsulleri Vergisi'nden elde edilecek 110-130 milyonluk gelirle kapatılacağını belirterek¹²¹⁹ Toprak Mahsulleri Vergisi'ne şiddetle ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir.

¹²¹⁸ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.IX, s. 2.

¹²¹⁹ TBMM ZC., D.VII, Fevkalade İctima, C.III, s. 15.

Başbakanın bu açıklamasından son söz alan bazı milletvekilleri, Toprak Mahsulleri Vergisi'ni eski aşar vergisine benzetmişlerdir. Bu nedenle itirazlara maruz kalan tasarıyı savunmak üzere yeniden söz alan Başbakan, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin savaş döneminin getirdiği zorluklar nedeniyle ortaya atıldığını belirterek, bunun aşar vergisine benzetilmemesi için elden gelen tüm gayretin sarf edileceğini söylemiştir. Konuşmasında, Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu günden beri, gerek Meclis gerekse Hükûmetler tarafından "halk politikası ve köy politikası" takip edildiğini savunan Saracoğlu, "...bir din ve iman halinde olan ve bütün Türkler tarafından kabul edilen köye doğru gitmek, köyü takviye etmek hepimizin en esaslı imanını teşkil etmektedir. Bu böyle olduğu için getirmiş olduğumuz kanunun köylü üzerinde ağırlığı hissedileceğini İtiraf etmekle beraber Büyük Millet Meclisi kendinden emin olduğu için, onun Hükûmeti de kendisinden emin olduğu için ilk fırsatta bu ağırlığı kaldırmak veya bu ağırlığı çekenleri mükâfatla karşılamak karar ve niyetindeyiz. (Bravo sesleri, alkışlar)"¹²²⁰ diyerek, kanunun kabulü için destek istemiştir.

Kanun hakkında söz alarak aydınlatıcı bir konuşma yapan İsmet Bey, hem kanunun muhteviyatı hakkında, hem de kanunun verimli bir şekilde uygulanabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlara işaret etmiştir:

1- Toprak gelirlerinin vergi unsuru olması, hiç bir zaman münakaşa edilmemesi gereken bir hakikattir.

2- Özellikle böylesine fevkalade zamanlarda, en asgari fedakârlığı gerektiren bir nispet üzerinden vergi almak tartışılmamalıdır.

3- Bu kanunun en mühim noktası, verginin tahsili meselesidir.

4- Vergi tahsili, köylünün harman işlerini geciktirmemeli. Köylü, her gün hazırladığı mahsulünü ölçüp, biçip borcunu teslim edebilmelidir.

5- Patosla harman ve orak yapan çiftçilerimizin oranı % 1'dir. Demek ki; çiftçilerimiz orakla biçmek, harmanda dövmek, yellerle, tınazlarla savurmak, çalkamakla hazırlamak suretiyle dört ameliye ile bunu neticelendirmektedirler. Onun için bu ameliyelerin arasında hiç bir gecikme olmamalıdır.

6- Bilhassa rakımı binden fazla olan yerlerde harman ve orak mevsimi müddetleri çok dar olduğundan ufak bir gecikme bunlara zarar verebilir. Bin rakımından aşağı olan yerlerde mahsul daha evvel idrak edildiği için müddet biraz daha geniştir.

7- Verginin sağlam toplanması ve çiftçinin borcunu dürüst olarak verebilmesi için önce köy muhtarıyla ihtiyar meclisinin mahsulün muhafazası mesuliyetini üzerlerine almaları şarttır.

8- Kanunun tatbikinin yeni olması nedeniyle mahsulün ölçülmesi hususuna dikkat edilmelidir. Kanunun vazetmiş olduğu usulleri kavrayamamak ihtimali dikkate alınarak, yanlışlıklara meydan vermemek için kanunun tarif ettiği bir ölçme kolunun da istihdam edilmesi gereklidir. Köy

¹²²⁰ TBMM ZC., D.VII, Fevkalade İctima, C. III, s. 16.

kanununun tatbikine müsait olan her köyde behemehâl ölçme kolu bulundurulmalı ve bu kollar o köylerde muhakkak oturmalıdırlar. Yani ölçme işini yapacak memur, o köyde oturmalı ve ölçme işini geciktirmemelidir.

9- Mahsul harmanda kalmadan ölçme işinin halledilmesi gereklidir. Çünkü harmanlar dardır, şuraya buraya koymak zarureti vardır, hayvan ayağının altında kalır, hava afetlerine de maruz kalabilir, onun için behemehâl memurun orada her gün hazır bulunması gereklidir¹²²¹.

İsmet Bey'in, kanunun uygulanmasında izlenecek yolu gösteren son derece önemli bu açıklaması ve diğer konuşmalar neticesinde; toplam 43 maddeden oluşan "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu" oylanarak kabul edilmiştir¹²²².

Kabul edilen bu kanun, uygulama aşamasında yaşanan bir takım aksaklıklar, kötüye kullanmalar ve kanunun uygulanmasından sorumlu olan memurların hazineye getirdiği ağır yük nedeniyle, 19 Nisan 1944 tarihli Meclis oturumunda yeniden gündeme alınmıştır. 30 kişilik Geçici Komisyon tarafından yeniden gözden geçirilerek, 60 madde olarak belirlenen Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun, "Verginin Konusu ve İstisnaları"nı içeren ilk 2 maddesi, Meclis'e sunularak kabul edilmiştir.

Kanunun konusunu oluşturan toprak mahsullerinin neler olduğunu belirleyen birinci madde hakkında Meclis'te cereyan eden görüşmelere bakıldığında; bazı milletvekillerinin kanun teklifini "aşarın yeniden yürürlüğe konulması" şeklinde yorumlayarak, kanun teklifine karşı çıktığı görülmektedir. Bir kısım milletvekilleri ise bazı tarım ürünlerinin vergiden istisnasını talep etmişlerdir¹²²³.

Bazı tarım ürünlerinin kanundan istisnasının talep edilmesi üzerine söz alan İsmet Bey, istisnaya itiraz ederek, kanunun olağanüstü şartlardan ve iktisadi zarurettten dolayı hazırlandığını, dolayısıyla istisnasız kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir: "...Fakat arkadaşlar, bu verginin geçen sene teklif edilmesinin sebebini hiç biriniz hatırlınızdan çıkarmamışsınızdır. Bu verginin teklif edilmesinin sebebi, millî müdafaaanın fevkalâde tahsisatının karşılığı olmasıdır. Zaruret bu. Bu ihtiyaç dolayısıyla bu fedakârlık vergisi kabul edilmiştir. Bu vergi fevkalâde zamana maksur ve bugünün ihtiyaçlarını temine matuf bir vergidir. Bugün dahi Millî Müdafaa bütçesinde karşılık olarak 118 milyon lira tesbit edilmiştir. Şimdi 118 milyon liranın telâfi edilmesi pek de kolay olacağını her halde tahmin ve zannetmezsiniz. Bu bakımdan bu verginin mevzularını teşkil eden cetvelde şu veya bu sebeple hiçbir maddenin çıkarılmasının doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Filhakika Halil Bey arkadaşımız, zeytinin muamele vergisine tabi olduğundan bahsettiler. Fakat hububatın dahi muamele vergisine tabi olduğunu hatırlamadılar. Çiftçi fazla buğdayını, ihtiyacından fazla buğdayını

¹²²¹ **TBMM ZC.**, D.VII, Fevkalade İçtima, C. III, s. 17.

¹²²² **TBMM ZC.**, D.VII, Fevkalade İçtima, C. III, s. 14-36.

¹²²³ **TBMM ZC.**, D.VII, IS.I, C.IX, s. 81-88.

değirmende öyüderek satışa arz ettiği zaman muamele vergisini derhal % 8 olarak kesesinden öder. Yalnız zeytin de değildir. Bu binaenaleyh Kastamonu mebusu arkadaşımızın kaplıca üzerindeki hassasiyetlerini hakikaten makul bulmak doğrudur.. Çünkü o mıntika hububat ziraatı bakımından çok zayıftır. Ve ora halkı çok emek sarf ettikleri halde işlerini tamamen temin edemezler. Fakat bu gibi iarelerini temin edemiyen mıntikalar halkının işesini tekeffül eden bir Hükümet vardır. Hükümet, bu fevkalâde hal devam ettiği müddetçe bunu deruhde etmiştir. Bunu nazarı dikkate alarak bu tekliften vazgeçmek lâzımdır. Çünkü bu istisnayı kabul ettiğimiz takdirde gözümüzün önünde bulunan ve zaruri olan ihtiyacımızı tenkis edeceğiz. Hattâ bu yüz on sekiz milyon toprak mahsulleri vergisi Millî Müdafaa karşılığı olduğu halde 35 milyon açığı vardır. Bu, istikraz salâhiyetiyle kapatılacaktır. Yarın bunun eksiltilmesi neticesinde bu karşılığın başka suretle temin edilmesi lâzım gelir ki, artık o yola gitmemek zaruretindeyiz. Ondan dolayı bütün memleketin, Millî Müdafaaaya ait fedakârlık vergisinde hissesi olması ve bu teklifin zaruretini kabul etmesi lâzım gelir¹²²⁴.

İsmet Bey'in bu açıklamasının ardından Maliye Bakanı Fuat Ağralı, İsmet Bey'in meseleyi özetlediğini ifade ederek, istisnanın, kanunun amacını ortadan kaldırmak anlamına geleceğini belirtmiştir. Bu açıklamanın ardından oylanan birinci madde şu esas dairesinde kabul edilmiştir:

Madde 1: (% 10 Oranında vergi alınacak ürünler)

A) Vergiye Tabi Mahsuller:

- 1- **Hububat:** Akdarı, Arpa, Buğday, Çavdar, Çeltik, Kaplıca, Kumdan, Kuşyemi, Mahlût(karışık hububat), Mısır, Yulaf.
- 2- **Bakliyat:** Kuru bakla, bezelye, börülce, fasulye, nohut, kuru mercimek.
- 3- **Diğer mahsuller:** Afyon (Sakız), Antep fıstığı, Ayçiçeği, Fındık, Kendir tohumu, Keten tohumu, Kuru incir, Kuru üzüm, Narenciye, Pamuk, Pancar, Patates, Susam, Tütün, Zeytin.

B) Vergisi Aynı Olarak Alınacak Mahsuller:

- 1- **Hububattan:** Akdarı, Arpa, Buğday, Çavdar, Çeltik, Kaplıca, Mahlût, Mısır, Yulaf
- 2- **Bakliyattan:** Bakla, Fasulye, Mercimek, Nohut
- 3- **Diğer mahsullerden:** Antep fıstığı, Fındık, Kuru incir, Üzüm, Pamuk, Zeytin¹²²⁵.

Birinci maddenin kabulünde sonra vergiden muaf tutulacak mahsuller hakkındaki ikinci maddeye geçilmiştir. Bazı milletvekilleri, bu

¹²²⁴ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.IX, s. 87.

¹²²⁵ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C.IX, s. 88.

madde hakkında da çeşitli itirazlarda bulunmuşlar, ancak madde aynen kabul edilmiştir:

Madde 2: Aşağıda yazılı mahsuller bu vergiden müstesnadır:

a) Şehir ve kasabalarla köylerde bulunan ve bina vergisi tatbikatında binayı tamamlayan avlu ve bahçelerde yetiştirilen mahsuller.

b) Zati ihtiyaçlar için yetiştirilen bağ ve bahçe mahsulleri.

c) Genel, mülhak ve hususi bütçelerle idare edilen, teşekkül ve müesseselerle belediyelere ait olup ziraatın ıslahı ve gelişmesi için kurulan tohum istasyonlarında, numune fidanlıklarında, numune ve deneme tarlalarında, numune ve üretme çiftliklerinde, haralarda ve kombina işletmelerinde yetiştirilen mahsuller.

d) Genel menfaatlere hizmet eden cemiyetlerin, okulların ve hastanelerin münhasıran kendi ihtiyaçları için sarf edilmek üzere yetiştirdikleri mahsuller.

e) İş esaslı üzerine kurulmuş olan ceza ve ıslah evlerinde mahkûmların yetiştirdikleri mahsuller¹²²⁶.

15- Meslek Edindirmeye Yönelik Bir Düzenleme:

TBMM'nin 14 Temmuz 1944 tarihli oturumunda, işletme sahiplerinden alınan Muamele Vergisi üzerinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Hükûmet tarafından hazırlanan tasarı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun belirlediği şekilde Meclis'e sunulan tasarıya göre; işletmelerde çalışan ilk 5 işçiden muamele vergisi alınmaması öngörülmektedir. Ayrıca kanun tasarısında geçen "16 yaşını bitirmemiş olanlardan, sanat öğrenmek üzere müessesede çalıştırılan 5 işçi uygulamada itibara alınmaz" şeklindeki fıkra, 16 yaşına kadar olan çocukların zanaat öğrenmelerine yönelik bir düzenlemedir. Ayrıca bu yaşlardaki çocukların olumsuz hareketlerden kaçınmaları sağlanarak, tatil dönemlerinde boş zamanlarını verimli bir şekilde değerlendirmeleri amaçlanmıştır.

Tasarı Meclis'te görüşülürken, "yaş sınırının 18'e çıkarılması" yönünde bir teklif yapılmıştır. Bunun üzerine söz alan İsmet Bey, "Yaş haddinin 18'e çıkarılması durumunda imalathane sahiplerinin uygulamayı istismar edeceğini" ifade ederek, "Bunun içindir ki bilhassa çıraklık sınıni(yaşı) 16'dan yukarı çıkarılmamıştır"¹²²⁷ diyerek, istismarları önlemek için yaş sınırının 16 olarak belirlendiğini vurgulamıştır.

¹²²⁶ TBMM ZC., D.VII, İ.S.I, C.IX, s. 88-91.

¹²²⁷ TBMM ZC., D.VII, İ.S.I, C.XII, s. 75-76. Kanunun diğer maddeleri, 20 Nisan 1944'de görüşülmüştür.

16- Devlet Matbaaları'nın Ankara'da Birleştirilmesi:

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında kabul edilen(1 Haziran 1939) ve 5 yıl içinde Devlet matbaalarının Ankara'da birleştirilmesini öngören 3558 sayılı kanun, savaşın getirdiği iktisadi buhran nedeniyle, bu süre zarfından uygulanamamıştır. Savaşın sonlarına gelindiğinde meselenin çözümüne karar verilerek, bu maksatla bir kanun tasarısı hazırlanarak Meclis'in 14 Temmuz 1944 tarihli oturumunda gündeme alınmıştır.

Hükûmet tarafından hazırlanan, Maarif Komisyon ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatalarıyla desteklenen tasarı, Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Meclise sunulmuştur. Saraçoğlu, gerekçeyi şu sözlerle özetlemiştir: 1 Haziran 1939 tarihinde yürürlüğe giren ve Devlete ait matbaaların birleştirilmesini öngören 3558 sayılı kanunun geçici maddesinin birinci fıkrasında, (Bu kanunla birleştirilmiş olan matbaaların Ankara'ya nakilleri ve yerleştirilmeleri en fazla beş yıl içinde tamamlanır) diye yazılıdır. Ancak bu kanunun yürürlüğe girmesinden üç ay sonra meydana gelen II. Dünya Savaşı dolayısıyla meydana gelen buhran, günden güne makine ve malzemenin tedarik ve teminini güçleştirmiş ve Devlet matbaası için yeniden inşası zaruri bulunan bina yaptırılmamıştır. Gerek binanın inşası gerek 3558 sayılı kanunun 4. maddesinde yazılı olduğu üzere, devlet dairelerinin baskı işlerini yapabilecek kudrette tesisat vücuda getirilmesi için en az beş yıllık bir zamana ihtiyaç bulunmaktadır.

Devlet Matbaalarının Ankara'da birleştirilmesi için 5 yıllık ilave zamana ihtiyaç duyulduğuna işaret eden bu gerekçe, Maarif Komisyonu ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatalarında da, aynen dile getirilmiştir. Bu doğrultuda oylanan kanun tasarısı kabul edilmiştir¹²²⁸. Böylece, devlet matbaalarının tek bir merkezde toplanmasını sağlayacak bir adım atılmıştır.

17- Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Bir Kanun:

TBMM'nin 14 Temmuz 1944 tarihli oturumunda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışanların atamalarıyla alakalı yeni bir düzenleme yapılmıştır. Hükûmet tarafından belirlenen esaslar ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatası doğrultusunda Meclis'e sunulan tasarı şu şekilde kabul edilmiştir:

Madde 1: Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki 2800 sayılı kanunun 3665 sayılı kanunla değiştirilen 3. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Diyanet İşleri Başkanı; Başbakanın resmi yazısı üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin olunur.

Başkan yardımcısı, müşavere heyeti azası ile zat ve yazı işleri müdürleri; Diyanet İşleri Başkanı'nın resmi yazısı, Başbakanın resmi yazısı ve Cumhurbaşkanı'nın tasdiki ile tayin olunur.

¹²²⁸ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 73.

Müşavere heyeti azasının, akait ve İslam İlimleri'nde ihtisası bulunan ulema arasından seçilmesi şarttır.

Yukarıdaki fıkralar haricinde kalan memurlar başkanlık tarafından tayin olunur. Diyanet İşleri Başkanı ile müşavere heyeti azalarının tayinleri 3656 sayılı kanunun 6. maddesi hükmüne tabidir¹²²⁹.

Böylece, Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatında çalışanların atamalarıyla alakalı yeni bir düzenleme yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanı ve Müşavere Heyeti azalarının seçiminde, Devlet memurları aylıklarının tevhit(birleştirme) ve teadülüne(denklik) dair olan 3656 sayılı kanunun uygulanacak olması; bu teşkilatta çalışanların, diğer devlet dairelerinde çalışanlarla aynı hükümlere tabi tutulacaklarını göstermektedir.

18- Bigadiç İlçesi Adliye ve Tapu Dairelerinin Kurulması:

Hükümet, 4444 sayılı kanunla kurulan Balıkesir'e bağlı Bigadiç ilçesinde Adliye ve Tapu daireleri oluşturmak amacıyla hazırlanan kanun tasarısını 14 Temmuz 1944'de Meclis gündemine taşımıştır. Tasarı hakkında Adliye Komisyonu'nun yanı sıra İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata sunmuşlardır.

Tasarıda; Bigadiç ilçesinde, Adliye ve Tapu dairelerine çeşitli derecelerden 16 adet memurun istihdam edilmesi öngörülmektedir. Adliye Komisyonu'nun ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatalarıyla da desteklenen kanun tasarısı, oylanarak kabul edilmiştir¹²³⁰.

19- TBMM Memurlarının Terfi ve Maaşları Hakkında Kanun:

Toplumun temel meselelerini halletmeye dönük çeşitli kanunları görüşerek karara bağlayan TBMM, 23 Haziran 1943 tarihli oturumda kendi bünyesinde çalışan memurların terfi ve maaşlarına yönelik düzenlemeleri içeren bir kanun tasarısını gündemine almıştır. Meclis'in farklı birimlerinde görev yapmakta olan memurlardan daha iyi verim alabilmek ve tecrübe kazanmış memurları Meclis bünyesinde tutabilmeyi hedefleyen düzenleme "TBMM bünyesinde çalışan memurların terfi ve maaşları hakkındaki 3552 sayılı kanuna Ek kanun tasarısı" adıyla Meclis gündemine alınmıştır.

Tasarı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun hazırladığı mazbata doğrultusunda kabul edilmiştir:

Madde 1: Devlet memurları aylıklarının tevhit(birleştirme) ve teadülüne(denklik) dair olan 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin Büyük Millet Meclisi kısmında ilişik (1) sayılı cetvelde derece, unvan, adet ve maaşları gösterilen memuriyetler kaldırılmış ve yerine (2) sayılı cetvelde derece, unvan, adet ve maaşları gösterilen memuriyetler konulmuştur.

¹²²⁹ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 73-74.

¹²³⁰ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.XII, s. 74-75.

Madde 2: Sitenograflar her dört senede bir terfi ettirilir. Bu suretle terfi ettirilenler hiç bir zaman 3656 sayılı Devlet memurları aylıklarının tevhit(birleştirme) ve teadülü(denklik) hakkındaki kanunla tespit edilen altıncı dereceden yukarıya geçemezler.

Madde 3: 3888 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin Büyük Millet Meclisine ait kısmında yazılı olup derece, adet ve ücretleri ilişik (3) sayılı cetvelde gösterilen memuriyetlerle 3552 sayılı kanunun 5. ve 7. maddeleri kaldırılmıştır.

Geçici Madde: Milli Saraylar müdürlüğü kadrosunda halen müstahdem olan memurlardan maaşlı kadroda yer alacak olanların kadro maaşlarının tutarı karşılık itti haz edilerek genel hükümlere göre istihkakları olan miktar kadar ücretle istihdamlarına devam olunabilir. Bunlardan maaşa naklolunanlardan genel hükümlere göre bir terfi müddeti dolduranlar aynı dereceye ve doldurmayanlar bir aşağı dereceye dâhil olunur. Ancak aşağı dereceye dâhil edilenlerin ücrette geçirdikleri müddet maaşlı derecede geçirecekleri müddete katılmak suretiyle terfilerinde hesap olunur

Bütçe Komisyonu tarafından tespit edilen, Meclis tarafından kabul edilen kanun tasarısına göre; Kanunlar Kalemi, Evrak Kalemi, Bütçe Komisyonu, Daire Müdürlüğü, Posta ve Telgraf Müdürlüğü, Kütüphane Müdürlüğü Kalemleri'nde görevli memuriyetlerde bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca, İnzibat Memurları Kalemi, Emniyet Komiserliği olarak değiştirilmiş, Milli Saraylar Müdürlüğü adı altında yeni bir birim kurulmuştur¹²³¹. Böylece, TBMM bünyesinde yer alan birimler, zamanın şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

20- Devlet Memurları Kanunu'na Ek Kanun:

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'yi her alanda olumsuz yönde etkilemekteydi. Bunlardan birisi de dönem içerisinde yaşanan enerji krizi olmuştur. Tüm bu sıkıntıları, aldığı çeşitli tedbirler vasıtasıyla aşmaya çalışan Hükümet, bu dönemde yaşanan enerji krizini çözmeye yönelik de adımlar atmıştır.

Nitekim 14 Temmuz 1943 tarihli oturumda görüşülen, "Bankalarda ve Devlet müesseselerinde çalışan memurların aylıklarının tevhid(birleştirme) ve teadülü(denklik) hakkındaki 3659 sayılı kanuna ek kanun tasarısı" bu konuda atılan bir adımdır.

İktisat Bakanlığı'nca hazırlanan, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun mazbatasıyla düzenlenen ek kanun tasarısı, Başbakan Şükrü Saraçoğlu imzasıyla ve şu gerekçeyle Meclis'e sunulmuştur: Genellikle maden üretiminin ve bunlar arasında bugünkü olağanüstü durum dolayısıyla birinci derecede önem kazanmış olan taşkömürü ve linyit üretimlerinin sağlanması ve artırılması için alınmış olan teknik, idari ve mali

¹²³¹ **TBMM ZC.**, D.VII, Fevkalade İctima, C. III, s. 109.

tedbirlere ilaveten alınması zaruri görülen kanuni tedbirler bu kanun tasarısıyla tespit edilmiştir.

Bu gerekçeyle Meclis'e sunulan kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu'nun belirlediği esaslar çerçevesinde kabul edilmiştir:

Madde 1: 3659 sayılı kanunun 13. maddesinin (D) fıkrası gereğince verilebilecek tazminat, olağanüstü hallerin devamı müddetince, Hükümetin kararıyla tespit edilecek esaslar dairesinde üretimin arttırılmasında emeği geçenlere, alakalı bakanın uygun görüşüyle aylık tutarlarının en çok % 50'sine kadar çıkarılabilir.

[Birinci maddeyle; maden arama ve işletme yerlerinde üretim artışında emeği geçen çalışanlara verilen % 20 nispetindeki tazminatın % 50'ye çıkarılması öngörülmektedir. Bu suretle ilgililerin üretimin artmasında gayret göstermeleri hedeflenmiştir]

Madde 2: İktisadi Devlet teşekkül ve müesseselerinin ürettikleri maddeler için, bu teşekkül ve müesseseler tarafından önceden hazırlanıp, Hükümet'in alakadar makamlarınca kabul edilen maliyetlerinden aşağı satışı fiyatı tespit edilmiş olmasından dolayı bilançolarında kâr tahakkuk etmemesi veya tahakkuk eden kârdan 3460 sayılı kanunun 42. maddesi gereğince verilecek ikramiyenin bir aylık istihkaka tekabül etmemesi hallerinde, 3659 sayılı kanunun 13. maddesinin (C) fıkrasının ilk bendi hükmüne göre verilebilecek temettü ikramiyesi kayıt ve şartlarına bakılmaksızın, olağanüstü hallerin devamı müddetince vazifelerinde kusuru görülmeyenlere Umumî Heyet kararıyla bir aylık istihkakları miktarına kadar ikramiye verilebilir¹²³².

[İkinci maddeyle de; Fiyatı hükümet tarafından tespit edilen malları üreten teşekkül ve müesseselerin, bu devlet politikası nedeniyle yeterli kar elde edemediği veya zarar ettiği durumlarda, ellerinde olmayan bir sebeplerden dolayı, memurların kanuni istihkaklarını noksan verecekleri için ve kâr getiren kurumlarla rekabet edemeyeceklerinden, zarar eden veya temin ettiği kâr memur ve müstahdemlerine bir aylık ikramiye vermeye müsait olmayan teşekkül ve müesseselerde çalışan memurların da, kendilerine verilecek ikramiye vasıtasıyla daha verimli çalışmalarını hedeflenmiştir.]

Kabul edilen bu kanunla, İkinci Dünya Savaşı'nın buhranlı yıllarında yaşanan enerji sıkıntısını gidermek maksadıyla, maden işletmelerinde çalışanları mali yönden destekleyerek, maden üretimini arttırmaya yönelik bir adım atılmıştır. Böylece bu müesseselerin daha verimli hale getirmesi hedeflenmiştir.

¹²³² TBMM ZC., D.VII, Fevkalade İctima, C. IV, s. 101-102.

21- Mamak Gaz Maske Fabrikası'nın Milli Müdafaa Vekâleti'ne Devri:

İkinci Dünya Savaşı boyunca sıcak çatışmanın içerisine girmeyen Türkiye, bu zaman dilimi içerisinde her an savaşa katılacakmış gibi hazırlıklarını sürdürmüş ve ülke savunmasına yönelik muhtelif tedbirleri almayı da ihmal etmemiştir. Bu çerçevede, kimyevi saldırı ihtimali de düşünülmüş ve karşı bir tedbir olarak Kızılay'a bağlı Mamak Gaz Maske Fabrikası'nın, gereken ihtiyaçların daha hızlı üretimi maksadıyla, Milli Savunma Bakanlığı'na devri düşünülmüştür.

Bu amaçla, Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan, Sağlık ve Sosyal Yardım, Milli Savunma ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonları'nın mazbatalarıyla şekillenerek, Başbakan Şükrü Saraçoğlu imzasıyla 14 Temmuz 1943'de Meclis'e sunulan kanun tasarısının gerekçesi, bu devir işleminin sebebini ortaya koymaktadır:

2815 numaralı kanun hükümlerine göre, Kızılay Cemiyeti tarafından çalıştırılmakta olan Mamak Gaz Maske Fabrikası'nda, maske ve gazdan korunma malzemesinden başka gerek kimya ve gerekse diğer savunma silâh ve vasıtalarının üretimi de mümkündür. Bu itibarla esas imalâtını, maske ve gazdan korunma malzemesi teşkil eden bu fabrikada dünyanın bugünkü durumuna göre bazen kimya harbine ait vasıtaları da yapmak mecburiyetinde kalınacağı ve ileride bu mecburiyetin daha ziyade artacağı da kuvvetle tahmin edilmektedir. Kızılay Cemiyeti emrinde bulunan bu fabrikada, harp silâh vasıtalarının imali Kızılay'ın kuruluş ve gayelerine ve milletlerarası durumuna uygun olmadığı için, bu fabrikanın 1943 senesi haziran ayından itibaren, Milli Savunma Bakanlığı'na devri münasip görülmüştür. Maske fabrikası bugünkü durumunda bırakıldığı takdirde sürmekte olan İkinci Dünya Savaşı'nda maske ve gazdan korunma malzemesinin tedarik edilmemesinden, ordu için maske ve gazdan korunma malzemesi ihtiyacının tamamlanmamasından veya diğer sebeplerden ötürü fabrika faaliyetini kısmen olsun tatil etme zaruretinde kalacaktır. Bu nedenle her türlü kimya ve diğer harp silâh vasıtalarıyla Milli savunmanın diğer işlerinin imalâtına müsait bulunan ve modern makine ve tezgâhları içeren bu fabrikanın, Milli Savunma Bakanlığı emrine devri zaruridir.

Bu gerekçeyle ortaya konulan kanun tasarısı hakkında ciddi bir çalışma yürüten İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu, Hükûmet'in teklifiyle birlikte Sağlık ve Sosyal Yardım ile Milli Savunma Komisyonları'nın mazbatalarını inceleyerek, tasarı üzerinde son derece önemli düzenlemeler yapmıştır. Komisyonun bu titiz çalışmasıyla şekillenerek Meclis'e sunulan kanun tasarısı, şu esaslara göre oylanarak kabul edilmiştir:

Madde 1: Milli Savunma Bakanlığı, Türkiye Kızılay Cemiyeti'ne ait Mamak Gaz Maske Fabrikası'nı, bütün mevcudu, hakları ve vecibeleriyle birlikte devralmaya izinlidir. Devir şekli ve şartları, Milli Savunma Bakanlığı ile Türkiye Kızılay Cemiyeti arasında tespit olunur. Devri müteakip aşağıdaki hükümler tatbik olunur.

Madde 2: Fabrika, Millî Savunma ihtiyaçlarından başka, Devlet daire ve müesseseleriyle, hususi şahısların siparişlerini de imal edebilir. Bu siparişlere ait imalâta kullanılmak üzere 300.000 lira mütedavil(kullanılan) sermaye tahsis edilmiştir. Bu sermaye ile yapılacak işler hakkında 2013 ve 2236 sayılı kanunların 2. maddeleri hükümleri tatbik olunur.

Madde 3: Başkaları tarafından;

I- Türkiye'de gaz maske fabrikası açılması,

II- Pasif korunma işlerinde gazdan korunmak için kullanılacak her türlü madde ve cihazların Türkiye'ye sokulması veya Türkiye'de yapılması, Milli Savunma Bakanlığı'nın müsaadesine bağlıdır.

Yolcuların beraberlerinde ve kendilerinden önce veya sonra gelen kişisel ve ev eşyaları arasında getirecekleri ticarete mahsus olmayan gaz maskeleri bu müsaadeye tâbi değildir.

Madde 4: Fabrikada çalışan subay ve askerî memurlarla mütehasıs, müstahdem, usta ve amelelerin sigorta ve emeklilik işleri, askeri fabrikalar emeklilik ve yardım sandığı hakkındaki 3575 sayılı kanun hükümlerine tabidir.

Madde 5: Fabrikada çalıdan mütehasıs ve subaylara ve subay yüksek mühendis, askerî yüksek mühendis ve askerî mühendislere ve erlere 2853 ve 4335 ve 3289 sayılı kanunlar hükümlerine göre ihtisas yevmiyesi ve ücreti verilir.

Madde 6: Bu fabrikanın devri dolayısıyla tanzim edilecek evrak ve tapuda yapılacak tesciller her türlü harç, resim ve vergiden muaftır. Bu fabrika ihtiyacı için hariçten, gümrük resminden muaf olarak sokulmuş olan tesis malzemesi, işletme levazımı ve hammaddeler ile bunların mamullerinden, bu devir dolayısıyla gümrük vergisiyle girişe taallük eden sair vergi ve resimler istenmez.

Madde 7: Kimya harbinden korunmaya mahsus malzeme hakkındaki 2815 sayılı kanun kaldırılmıştır.

Geçici Madde 1: 1943 mali yılı Bütçe kanununa bağlı (A) işaretli cetvelin Milli Savunma Bakanlığı kısmındaki 818 numaralı "Maske imalâtı masrafı" faslına mevzu (1.500.000) liranın devir tarihinde sarf edilmemiş kısmından (300.000) lirası, aynı kısımda (Maske fabrikası mütedavil sermayesi) adıyla açılacak (820 A) faslına ve geri kalanı (Maske fabrikası her türlü ücret ve masrafları) adıyla açılacak (810 A) faslına naklen fevkalâde tahsisat olarak kaydedilir.

Geçici Madde 2: Bu kanunun yayınlandığı tarihten itibaren bir sene sonuna kadar, fabrikanın idare ve işletilmesi ile memur ve müstahdemlerle mukavele ile çalıştırılanların istihdamına; Türkiye Kızılay Cemiyeti idaresinde bulunduğu zamanda geçerli olan usuller dairesinde devam olunabilir.

Geçici Madde 3: Milli Savunma Bakanlığı tarafından usulüne göre hazırlanacak kadrolarda;

I- Fabrikada bir vazifeye tayin edilemeyen,

II- Almakta olduğu maaş ve ücretten daha aşığı miktar para ile verilen vazifeyi kabul etmeyen memurlara, Türkiye Kızılay Cemiyeti tarafından tatbik edilen usul dairesinde tazminat verilir. Bu suretle işten ayrılacak işçiler hakkında iş kanunu hükümleri tatbik olunur. Memur ve işçilere bu suretle verilecek tazminat geçici birinci madde gereğince açılacak (810 A) faslından ödenir¹²³³.

Kabul edilen bu kanun; İkinci Dünya Savaşı devam ederken kimyasal bir tehlikenin hissedildiğini göstermektedir. Savaşa doğrudan katılmamasına rağmen savaşa bağlantısını kesmeyen Türkiye, meydana gelebilecek olası bir nükleer tehlike karşısında, yerli imkânları kullanarak gereken tedbirleri almayı düşünmüştür. İsmet Bey, kanunun şekillenmesinde etraflı bir çalışma ortaya koyan Bütçe Komisyonu'na başkanlık ederek, fabrikanın devir işlemlerinin hukuki bir zeminde tamamlanmasına önemli katkıda bulunmuştur.

22- Yunanistan'dan Mübadeleyle Gelen Türkler'in Emlak Edinme Meselesi:

Lozan sonrası dönemde Türkiye'nin Yunanistan'la yaşadığı en önemli kriz "Mübadele Meselesi" olmuştur. Lozan'da varılan antlaşma gereği Anadolu'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin değişimi gerçekleştirilecekti. Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'den önce belediye sınırları içinde yerleşmiş(etabli) olanlar yerlerinde bırakılacaktı. Ancak Yunanistan'ın bilhassa İstanbul'da daha fazla insan bırakmak için 30 Ekim'de İstanbul'da bulunan her Rumu yerleşmiş saymak istemesi anlaşmanın uygulanmasını engelledi. Milletler Cemiyeti üzerinden Uluslar arası Daimi Adalet Divanı'ndan alınan "istişari mütalaa"(bağlayıcı olmayan görüş) da problemi çözmeye yardımcı olamadı. Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Müslümanların mallarına el koyarak Türkiye'den gelen Rumlara vermesi, Türkiye'nin de İstanbul Rumlarının mallarına el koymasıyla karşılık buldu. 1 Aralık 1926'da varılan anlaşmada değişim meselelerinin bir kısmı halledilirken ilişkilerin gerginleşmesi engellenemedi. Tarafların meseleyi güçle halletme eğilimine girdikleri aşamada Yunan başbakanı Eleftherios Venizelos'un yumuşaması Türkiye'den de karşılık gördü. 10 Haziran 1930 tarihli anlaşma ile yerleşme tarihleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin hepsi "etabli" sayıldılar. Bu şekilde başlayan gelişmeler 30 Ekim 1930'da imzalanan 3 antlaşmayla iki ülke arasındaki ilişkileri kuvvetlendirdi¹²³⁴.

Yukarıda belirtilen emlak meselesi İkinci Dünya Savaşı yıllarında yeniden gündeme gelmiştir. Cumhuriyet Dönemi'ndeki mübadele antlaşmaları uyarınca; Türkiye'den gönderilen Rumlara karşı Yunanistan'dan gelen Türklerin emlak sahibi olmaları meselesi Meclis'in 26 Ocak 1944 tarihli oturumda görüşülmüştür. Konuyla alakalı daha önce uygulanmakta olan

¹²³³ **TBMM ZC.**, D.VII, Fevkalade İçtima, C. IV, s. 104-106.

¹²³⁴ Cezmi Eraslan, **a.g.b.**, s. 287-288.

“1771 sayılı kanuna ek kanun tasarısı” hazırlanmıştır. Hükûmetin bu teklifinin yanı sıra, Maliye Komisyonu ile İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da birer mazbata hazırlamışlardır¹²³⁵.

Ancak Meclis'te yapılan görüşmeler incelendiğinde; gerek Hükûmet'in teklifi gerekse Komisyon mazbatalarında gözden kaçan bir takım hususların olduğu yönünde bir kanaat oluşmuştur. Konuyla alakalı söz alan İsmet Bey, komisyon mazbataları arasında hukuki ihtilafların bulunduğu dikkat çekerek, meselenin karma komisyonda yeniden incelendikten sonra Meclis'e sunulmasının daha uygun olacağını dile getirmiştir:

“Arkadaşlar, bu tasarı Maliye Komisyonu'nda tetkik edildikten sonra Bütçe Komisyonu'na geldi. Bütçe Komisyonu da tetkik etti. Maliye Komisyonu ile Bütçe Komisyonu'nun kanaatlerinde; hukuki sebepler, kanuni hükümler bakımından esaslı surette içtihat ihtilâfı vardır. Bu ihtilaf, kanunun sarîh hükümlerine dayanmaktadır. Bu tekliflerin arasındaki esaslı ihtilâfın bir iki kısmını arz edersem, bunun tekrar ne suretle tetkik edileceği meydana çıkar. Bu mübadil istihkaklarının* tasfiye belgelerine bağlı bonolarla ödenmesini öngören kanun iki esas koymuştur:

1- Bu bonolar üç tertibe ayrılmıştır. Tertibin birisine ayrılmış olan istihkak ödenmedikçe, diğeri ödenemez. Birinci tertip ödenir, ikinci tertibe geçilir. İkinci tertip ödenince, üçüncü tertibe geçilir. Eğer üçüncü tertipte karşılık, bu tertibin ödenmesine yeterli gelmezse, o vakit kalan karşılığın, eşit olarak dağıtılmasına ait bir nispet elde edilerek tasfiye edilir, katileştirilir.

2- Bu tasfiye vesikalarının başkalarına devrine izin veren, açık bir hüküm de konulmuştur. Bu hükümde bu vesikalar, istihkak sahiplerine karşı olan aynı kanuni teminatı ihtiva etmektedir.

Şu halde istihkak sahipleri ve vârisleri ile aynı kanunu ihtiva eden hükme göre, devrine kanunen izin verilenler ile devir ve temlik edilmiş olanlar arasında bu tasfiye vesikalarının ödenmesi meselesinde bir fark meydana getirmiştir. Bu farkın hukuki ve kanuni sebebi meçhuldür.

Üçüncü tertibe henüz geçilmedi ve ikinci tertibi ödeyecek kadar karşılık bulunduğu ve ondan kalan paranın da aynı zamanda karşılığı tamamen tasfiye edilerek kati hesap tahakkuk etmediği halde, 3. tertibi % 30 nispetinde azaltmıştır. Yani hesap, eşit ve kesin olarak tahakkuk etmediği halde böyle bir tasfiye yapmıştır. Bunun da hukuki ve kanuni bir sebebi yoktur.

Netice olarak aramızdaki ihtilâf, mevcut kanunun sarîh hükümlerine ve hukuki sebeplere dayanmaktadır. Bu nedenle, Maliye ve Bütçe

¹²³⁵ TBMM ZC., D.VII, İ.S.I, C. VII, s. 142.

* **Mübadil:** Türkiye'den gönderilen Rumlara karşı, Yunanistan'dan gelen Türkler'e verilen isim. Devellioğlu, a.g.s., s. 699; **İstihkak:** Haklı olma, hak kazanma, hak kazanılan şey. a.g.s., s. 457.

Komisyonları'ndan müteşekkil bir Karma Komisyon oluşturularak, bunun esaslı surette tetkik edilmesini teklif ediyorum"¹²³⁶.

İsmet Bey'den sonra söz alan, Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Aydın mebusu Adnan Menderes de, hukuki karışıklıklara işaret etmiştir. Bu açıklamaların ardından, Meclis'te oluşan genel kanaat üzerine, Trabzon mebusu Faik A. Barutçu "kanun tasarısının Bütçe, Maliye ve Adliye Komisyonları'ndan oluşan Karma Komisyona verilmesini" öngören bir önerge sunmuştur¹²³⁷.

Bunun üzerine, meselenin çözümü için Adliye Komisyonu da karma komisyona dâhil edilerek, gerek mübadilleri gerekse devlet hazinesini ilgilendiren bir meselenin daha hukuki bir çerçevede halledilmesi yönünde bir karar alınmıştır. İsmet Bey, yapmış olduğu aydınlatıcı açıklamalarla meselenin bu doğrultuda çözümüne katkıda bulunmuştur.

23- Orman Genel Müdürlüğü'nde Yaşanan Ekonomik Sıkıntılara Çözüm Arayışı:

Orman Genel Müdürlüğü'nde yaşanan ekonomik sorunlara çözüm arayan Hükûmet, Genel Müdürlüğün bütçesine ek tahsisat konulmasını öngören kanun tasarısını 26 Ocak 1944'te Meclis'e sunmuştur.

Ziraat Bakanlığı'nca hazırlanan, Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından iki ayrı tasarı halinde Meclis'e sunulan gerekçeden hareketle, Orman Genel Müdürlüğü'nün talep edilen tahsisatlar ve karşılıkları şöyledir:

- 1- Tifüs hastalığı ile mücadeleye devam edebilmek için, 3.000 lira gereklidir.
- 2- Orman Koruma teşkilatında 3 senelik hizmetlerini yapan subaylar, bu sene Millî Savunma

Bakanlığı'nca tekrar orduya nakledilip yerlerine yine ordudan subaylar tayin edilecektir. Hususi kanun gereğince gerek orman koruma hizmetinden Orduda nakledilenlerin ve gerekse Ordudan Orman Koruma Teşkilatı emrine verilen subayların özel ve aile harcırahları, koruma bütçesinden karşılanmaktadır. Bununla birlikte, Orman Genel Müdürlüğü tarafından, bazı idari zaruretlere dolayı yerlerinin değiştirilmesi düşünülen subay ve memurların özel ve aile harcırahları da giderleri artırmıştır. Denizyolu üzerinden verilmesi gereken harcırahlar, olağanüstü durumun meydana getirdiği güçlükler sebebiyle kara yolundan hesap edilmektedir ki; bu da, ilave bir tahsisatı zorunlu kılmaktadır. Bu ilave tahsisatı toplamı, 12.000 liradır.

- 3- 1943 yılı Nisan ve Mayıs aylarında celp ve terhis edilen erlerin nakliyesini yapan Devlet Demiryollarına verilecek ulaşım bedeli için de 1.630 lira gerekmektedir.

¹²³⁶ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C. VII, s. 143.

¹²³⁷ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C. VII, s. 144-145.

- 4- 1943 yılı bütçesine dâhil edilmesi unutulmuş; (1939-1940-1941) yıllarına ait "geçmiş yıllar borçları"nın karşılanması için 1.890 lira.
- 5- "1940-1942 yıllarına ait karşılıksız borçların" (Askerlerin nakliyesini gerçekleştiren Devlet Deniz ve Demiryollarına verilen nakil ücreti, erzak giderleri, mefruşat gideri, kırtasiye gideri) ödenmesi için, 20.765 lira lazımdır¹²³⁸.

Gerekçeden anlaşılacağı üzere, talep edilen tahsisatın en önemli kısmını, geçmiş yıllara ait karşılıksız borçlar ve mevcut personel giderleri oluşturmaktadır. Nitekim bu konu tartışma konusu olmuştur. İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan mazbatada, iki tasarı birleştirilerek, toplamı 39 bin 285 lira olan tahsisatın Orman Genel Müdürlüğü bütçesine ilave edilmesi gerektiği belirtilmesine rağmen hükümetin teklifinde geçen; "1940-1942 yıllarına ait karşılıksız borçlar" ifadesi tenkit edilmiştir. Eleştiri konusu olan bu duruma, İsmet Bey'in başkanlığında toplanan ve Orman Genel Müdürü Fahri Bük'ün de katıldığı Bütçe Komisyonu toplantısında, şu sözlerle işaret edilmiştir: "...Encümenimiz tahsisatsız tasarruf icrası mevzuunda daha dikkatli davranılması lüzumuna işaret etmiş ve Orman Umum Müdürünün verdiği izahlara göre Devlet Demir ve Demiryolları idareleri nezdinde Umum Müdürlüğün avans bulundurduğu ve bundan böyle tahsisatsız borç tahakkukatının azalacağı anlaşılmıştır..."¹²³⁹.

Yapılan oylamada neticesinde; Bütçe Komisyonu'nun belirlediği esaslar dâhilinde oylamaya sunulan kanun tasarısı kabul edilerek¹²⁴⁰, Orman Genel Müdürlüğü'nün talep ettiği tahsisat bütçeye konulmuştur. İsmet Bey, başkanlığını yaptığı komisyondaki çalışmalarıyla, hukuk dışı taleplerin karşısında olduklarını bir kez daha ortaya koymuştur.

24- Vakıflar Genel Müdürlüğünde Yaşanan Ekonomik Sıkıntılara Çözüm Arayışı:

II. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği iktisadi bunalımdan Vakıflar Genel Müdürlüğü de nasibini almıştır. Bu olumsuz etkiyi gidermek ve Genel Müdürlüğe bağlı hayır kurumlarının faaliyetlerinde meydana gelebilecek aksamaları önlemek için Genel Müdürlük bütçesine ek tahsisat konulması gündeme gelmiştir.

Bu amaçla hazırlanan ek kanun tasarısı ve İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu mazbataları Meclis'in 26 Ocak 1944 tarihli oturumunda görüşülmüştür.

Hükümet tarafından hazırlanarak Başbakan Şükrü Saracoğlu imzasıyla Meclis'e sunulan kanun tasarısının gerekçesinde; 225 bin liralık ek

¹²³⁸ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C. VII, s. 137.

¹²³⁹ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C. VII, s. 137-138.

¹²⁴⁰ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C. VII, s. 138.

tahsisat öngörülmektedir. Bu tahsisatın en önemli kısmını şu kalemler oluşturmaktadır:

1- Genel Müdürlüğe bağlı gelir getiren mülklerin tamirâtı için 17 bin lira,

2- Hayrat tamirâtı ve inşaatı için 101 bin 230 lira,

3- İlaç, gıda ve eşya fiyatlarının yükselmesinden ötürü tahsisatı yeterli gelmeyen Guraba Hastanesi için 30 bin lira,

4- Maaş masrafları için 13 bin lira,

5- İmaretlerin masrafları için 18 bin 520 lira.

Tahsisatın geri kalan kısmı ise; bazı vakıf eserlerinin çeşitli giderlerini karşılamak, tifüs hastalığı ile mücadele için camilerin temizliğini yapmak, kırtasiye masraflarını gidermek, Edremit Belediye Hastanesi'ne yardımda bulunmak gibi amaçlara yöneliktir.

İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından da desteklenen ek tahsisat kanunuyla istenilen tahsisatın sebebi, "eşya fiyatlarındaki pahalılık" sözleriyle özetlemiştir. Böylelikle, Bütçe Komisyonu tarafından da onaylanan kanun tasarısı Meclis'te oylanarak kabul edilmiştir¹²⁴¹.

Gerekçede belirtilen masraf kalemleri göz önünde bulundurulduğunda; Hükûmet'in, Vakıf eserlerinin faaliyetlerinde her hangi bir aksamaya meydan vermemek için çaba sarf ettiğini söyleyebiliriz.

25- Ulaşım Sahasındaki Düzenlemeler:

a- Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün Kurulması:

TBMM'nin 24 Ocak 1944 tarihli oturumunda kabul edilen bir kanunla; 7 Haziran 1939 tarih ve 3633 sayılı kanunla kurulmuş olan "Devlet Denizyolları İşletme Genel Müdürlüğü"nü'nün unvanı "Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü"ne çevrilmiştir; Aynı tarih ve sayılı kanunla kurulan "Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlüğü" kaldırılarak ve bu idarenin bütün hizmetleriyle gelirleri Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Ulaştırma Komisyonu ile İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu, hazırlamış oldukları mazbatalarla, kanun tasarısının şekillenmesinde ve kabulünde etkili olmuşlardır¹²⁴². Böylece çalışma sahaları birbirlerine benzer iki kurum tek çatı altında toplanmıştır.

¹²⁴¹ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C. VII, s. 138-139.

¹²⁴² TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 99-101.

b- Devlet Demir Yolları ve Limanları Genel Müdürlüğü'ne Bono İhracı Yetkisi Verilmesi:

Meclis'in aynı günlü toplantısında, Demiryolları idaresinin yaşadığı ekonomik sorunlara çözüm bulmak amacıyla, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'ne çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için gelecek yıllara geçici taahhütlere girişebilme ve bono ihracı yapabilme hususlarında yetki verilmesini öngören bir başka kanun tasarısı ele alınmıştır. Tasarı Ulaştırma ve Bütçe Komisyonları'nın mazbatalarıyla da desteklenmiştir.

Hükümet tarafından hazırlanarak, Başbakan Şükrü Saracoğlu imzasıyla Meclis'e sunulan kanun tasarısının gerekçesi şöyledir: Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün gittikçe artan ulaştırma ihtiyaçlarını karşılamak için, kara ve deniz vasıtalarının teminine, haberleşme imkânlarının geliştirilmesine, liman iskele ve ulaştırmayla alakalı çeşitli bina, depo ve hangarların yapımına ihtiyaç duyulmaktadır.

Yapılan görüşmeler neticesinde; kanun tasarısı, İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonunun belirlediği esaslar çerçevesinde, iki ayı kanun şeklinde düzenlenerek kabul edilmiştir.

Madde1: Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü ihtiyacı için hat, köprü, liman, iskele, atölye, santral, istasyon, hangar, depo, emniyet teçhizat ve tesisatı ve şebeke üzerinde telefon hatları yaptırılması, kurulması, genişletilmesi, yenilenmesi ve kuvvetlendirilmesi ve hareketli vasıtalarla, deniz vasıtaları ve takım ve tezgah satın alınması maksadıyla; senelik tediye miktarı 8 milyon lirayı aşmamak üzere 60 milyon liraya kadar, 1944 - 1953 yıllarına geçici taahhütlere girişmeye, Ulaştırma Bakanı yetkilidir. Bu suretle girişilecek taahhüt bedelleri Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü bütçesine konulacak tahsisatla karşılanır.

Madde2: Birinci madde gereğince girişilecek taahhütlere karşılık gerekirse faizleriyle birlikte genel toplamı 60 milyon lirayı aşmamak üzere bono çıkarmaya, Ulaştırma Bakanı'nın izniyle Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü ve bu bonolara kefalet etmeye Maliye Bakanı yetkilidir.

Madde 3: Birinci maddede yazılı taahhütlere istinaden yabancı memleketlerden gelecek eşyaya düşen gümrük resmi ve muamele vergisi, bu eşyanın memlekete girdiği yıl da dâhil olmak üzere, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü bütçesine konulacak tahsisatla, dört senede ve dört eşit taksitte ödenir.

Madde 4: Devlet Demiryolları ve Limanları işletme Genel Müdürlüğü, sermayesinin dörtte üçü oranında, hazine kefaletiyle bono çıkarmaya yetkilidir¹²⁴³.

¹²⁴³ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 98-99.

Kabul edilen bu kanunla birlikte, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'ne yeni kaynaklar temin edilerek, demiryolu ulaşımının geliştirilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

c- Devlet Demiryolları Bütçesine Ek Tahsisat Konulması:

İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği iktisadi sıkıntılar nedeniyle ulaşım hizmetlerinde yaşanan aksamalara çözüm arayan Hükûmet, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün 1943 mali yılı bütçesine ek zam yapmak için bir kanun tasarısı hazırlayarak, 24 Ocak 1944'te Meclis'e sunmuştur.

Savaşın getirdiği sıkıntılara da dikkat çeken kanun teklifinin gerekçesi şöyledir: Gerek cihan harbinin doğurduğu iktisadi zorluklar ve gerekse iş yoğunluğunun artışı; malzeme, işçilik ve yiyecek maddeleri gibi masraf unsurlarında normalin üstünde bir yükselme göstermiştir. Personel, vazifeleri icabı ikamet mahallerinden ayrılarak gittikleri yerlerde genellikle yemek bulamamakta veya çok pahalı fiyatlarla karşılaştıkları için sıcak yemek yiyememektedirler. Her iki halde de kalorisini tam olarak alamayan personel, görevini tam manasıyla yerine getirememektedir. Bununla birlikte, personele verilmekte olan çocuk zammında da artış olmuştur. Yeni inşa edilecek binalar ve muhtelif bakım masrafları da bütçeyi zorlamaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün, 1943 mali yılı masraf bütçesinin sene sonuna kadar yeterli olamayacağı anlaşılmış bulunduğundan (12.460.852) lira miktarında bir ek tahsisat talebine mecburiyet hâsıl olmuştur.

Bu gerekçeyle sunulan tasarı hakkında İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu da bir mazbata hazırlamıştır. Gerekçenin etraflıca açıklandığı komisyon mazbatasında, demiryolları idaresinin faaliyet alanının genişlemesi ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği iktisadi sıkıntılar nedeniyle, Genel Müdürlüğü'nün masraflarında artış olduğuna dikkat çekilmiştir.

Netice itibarıyla, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün, 1943 mali yılı masraf bütçesine (12.460.852) liralık ek tahsisat konulmasını öngören kanun tasarısı kabul edilmiştir¹²⁴⁴. Bununla birlikte, yaşanan ulaşım sorunlarını gidermeye dönük bir tedbir alınmıştır.

d- Hava Ulaşımının Geliştirilmesine Yönelik Bir Adım:

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ulaşım faaliyetlerine önem veren Hükûmet'in bu sahadaki çalışmalarından birisi de hava ulaşımında olmuştur. Havacılığın geliştirilmesine yönelik kanun tasarısı, TBMM'nin 26 Ocak 1944 tarihli oturumunda gündeme alınmıştır.

Ulaştırma Bakanlığı'nca hazırlanarak, Başbakan Şükrü Saracoğlu imzasıyla Meclis'e sunulan ek tahsisat kanun tasarısının gerekçesinde; halkın, sürat bakımından tayyare yolculuğuna fazlaca rağbet ettiğine işaret

¹²⁴⁴ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C.VII, s. 98.

edilmiş, hükûmetin desteğiyle ihtiyacı karşılamada yeterli olmayan mevcut tayyarelerin arttırılması için çeşitli firmalarla temasa başlanarak, bu konuda olumlu neticeler alındığı vurgulanmıştır. Bu kapsamda; 5 büyük ve 8 küçük tayyarenin satın alınabilmesi için 2 milyon liralık ek tahsisata ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.

İsmet Bey başkanlığındaki Bütçe Komisyonu tarafından incelenerek, ulaşım olanaklarının geliştirilmesi için gerekli görülen kanun tasarısı, Meclis'te oylanarak kabul edilmiştir¹²⁴⁵. Böylece, hızlı ulaşım için son derece önemli bir yere sahip olan havacılık sahasında, kayda değer bir adım atılmıştır.

26- Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüğü'nün Bütçesine Ek Tahsisat Konulması:

Meclis'in bu çalışma devresinde gerçekleştirdiği icraatlardan birisi de, haberleşme sahasında ileri memleketlerden istifade edilerek, bu alanda yeni atılımların sağlanması hususunda yapılan çalışmalar olmuştur.

Bu amaçla TBMM'nin 26 Ocak 1944 tarihli oturumunda; Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüğü'nün bütçesine ek tahsisat konulmasını öngören bir kanun tasarısı ile bütçenin bazı bölümleri arasında nakil öngören 2 ayrı kanun tasarısı gündeme alınmıştır. İsmet Bey'in başkanlığındaki Bütçe Komisyonu, bu kanun tasarılarıyla gerekçelerini inceleyerek, bunları, tek bir kanunda birleştirmek suretiyle Meclis'e sunmuş ve tasarılar bu haliyle kabul edilmiştir.

Ulaştırma Bakanlığı'nca hazırlanan, Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Meclise sunulan kanun tasarısının gerekçeleri ve bu gerekçelerle istenilen tahsisat miktarları şöyledir:

1. Tasarının gerekçesi: Günden güne gelişmekte olan Posta, Telgraf ve Telefon servislerinin ileri memleketlerde elde edilen ilerlemeyi takip ederek, memleketimizde meydana gelebilecek genişleme ve islahatın teknik ve iktisadi şartlar altında yapılmasını ve işletmenin iyi işleyişini temin edecek projelerin hazırlanmasını ve isabetle tatbikini sağlamak için posta, telgraf ve telefon dallarında ihtisas yapmış üç mütehassısla, 4454 numaralı Teşkilât Kanununun 37. maddesine dayanarak ticari usullere ve benzer idarelerde tatbik edilen şekillere ve servisin özelliklerine göre yeniden tesisi gereken bir işletme muhasebesi kurmak ve personeli bu muhasebe usullerine göre hazırlamak vasıf ve kabiliyetinde bir mütehasssın celbine ihtiyaç meydana gelmiştir.

İsviçre'den getirilecek olan bu dört mütehasssın beş aylık ücretleriyle, yol parası karşılığı olmak üzere 1943 yılı bütçesinin 29. ecnebi mütehasssılar masrafı kısmına 50 bin liranın nakledilmesi gerekmektedir.

2- Tasarının gerekçesi: Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü'nce deruhte edilen kamu hizmetlerinin çeşitliliği ve bunların sürat

¹²⁴⁵ **TBMM ZC.**, D.VII, İS.I, C. VII, s. 139.

ve emniyetle yapılabilmesi için bir takım hususi vaziyetlerin karşılanması gerektiği malumdur. İdare, kaçınılması mümkün olmayan bazı şartlar altında çeşitli senelerde 37 bin 469 lira tahsisatın üzerinde hizmet ifa ettirmek zaruretinde kalmıştır. Liste içeriğinin yarısına yakını fazla mesai ücretine ve % 20'si harcırahlara karşılık gelmektedir.

Ekseriyeti 1942 yılına taalluk eden fazla mesai ücretine ait borçlar; cihan harbi dolayısıyla mütemadiyen artan ve normal mesai ile temini bulunmayan muhabere ve mektuplaşmaların gecikmemesi için memurların geceli gündüzlü ve kendi nöbetleri haricinde çalıştırılmasından ileri gelmiştir. Ayrıca, harcırah borçlarının pek çoğu da, tek şefle idare edilen merkezlerdeki şeflerin hastalıkları yüzünden oralara diğer merkezlerden vekil göndermek veya askeri hareketler sebebiyle bazı merkezlerin takviyesi için civar merkezlerden memur yetiştirmekten kaynaklanmıştır.

Bu amaçla, 1943 mali yılı Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüğü Bütçe Kanununa bağlı (A) işaretli cetvelin 25. faslının 2. (Telgraf ve telefon tesisat, inşaat ve tamirat ve her nevi makine, alât, edevat ve malzeme bedelleriyle nakliye ve sair masrafları) maddesinden (37 bin 463) lira indirilerek, mezkûr cetvelde (1933-1942 mali yıllarına ait karşılıksız borçlar) adıyla yeniden açılan 46. kısma fevkalade tahsisat olarak konulmuştur.

3- Tasarının gerekçesi: Bazı vilayetler arasında yeniden tesis edilecek telgraf hatlarının masraflarına(inşaat için gerekli olan her nevi makine, alât, edevat ve malzeme bedelleriyle, amele yevmiesi) karşılık olarak 500 bin liralık tahsisata ihtiyaç görülmektedir.

Bu gerekçelerle Bütçe Komisyonu'na gönderilen kanun tasarıları, İsmet Bey başkanlığında incelenmiştir. Komisyon, Hükümet'in Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüğü için tahsisat öngören tekliflerinin, bütçe kaidelerine aykırı olduğunu ileri sürerek şu tespitlerde bulunmuştur:

Nakil yoluyla tahsisatı azaltılan bir tertibe ek tahsisat verilmesi, bütçe kaidelerine aykırıdır. Bu nedenle tasarılar birleştirilmelidir.

Haberleşme sahasındaki inkişafların gerektirdiği tedbirleri karşılamak ve idareyi yeni bazı mütehasıslarla takviye etmek üzere belirlenen tahsisat ilâveleri yerindedir.

Fazla mesai ücretleri ödeme zaruretinden ve yine bazı mıntikalara geçici memurlar yollanması ve bunların harcırahlarının geç tahakkuk ettirilmesi yüzünden tahsisatsız borçlar tahakkuk etmiştir. Bu nedenle, karşılıksız borç yapılmamasına özen gösterilmesi hususunda idarenin dikkati çekilmekle beraber, (37 bin 463) liradan ibaret olan tahsisat kabul edilmiştir¹²⁴⁶.

Bu tespitler doğrultusunda tek bir kanun tasarısı haline getirilen teklifler, şu esaslar dâhilinde kabul edilmiştir:

---

¹²⁴⁶ TBMM ZC., D.VII, İS.I, C. VII, s. 139.

Madde 1: Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü, 1943 malî yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelin ilişik cetvelde yazılı tertiplerine 462 bin 537 lira ek tahsisat verilmiştir:

-Telekomünikasyon masrafları için; 412 bin 537 Lira.

-Yabancı uzmanların masrafları için; 50 bin Lira.

Madde 2: Genel Müdürlüğün 1943 malî yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (A) işaretli cetvelin (1933-1942 malî yıllarına ait karşılıksız borçları) adıyla yeniden açılan 46. faslına 37 bin 463 lira fevkalâde tahsisat verilmiştir.

Madde 3: Genel Müdürlüğün 1943 malî yılı Bütçe Kanununa bağlı (B) işaretli cetvelde (Hazineden yardım) adıyla 6. fasıl açılmıştır¹²⁴⁷.

Böylece, haberleşme sahasında yeni atılımların yapılmasına yönelik bir düzenlemenin önü açılmıştır. İsmet Bey de, kanun tasarılarının bütçe kaidelerine uygun hale getirilerek kabulüne katkıda bulunmuştur.

---

¹²⁴⁷ **TBMM ZC.**, D.VII, İ.S.I, C. VII, s. 139-140.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İSMET BEY'İN SEKİZİNCİ TBMM DÖNEMİ FAALİYETLERİ VE 1950 SEÇİMLERİ

A- TBMM'NİN SEKİZİNCİ DEVRE SEÇİMLERİ:

1946-1950 arası dönem, Türk demokrasisi için bir bakıma bu milletin tarihinden ve demokratik geleneklerinden gelen deneyimleri ve özlemi, Batı demokrasilerinin felsefeleri ve eylem şekilleriyle birleştirilerek kendi ihtiyaç ve kültürüne uygun bir demokrasi kurma mücadelesinin başlangıcı sayılabilir. Bu hem orta sınıfın hem de alttan gelen kitlenin verdiği bir mücadeledir¹²⁴⁸.

Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili sisteme geçişini siyasi, sosyal, ekonomik iç gelişmelerle Cumhuriyet'in temelinde var olan liberal fikirler hazırlamıştır. Birleşmiş Milletler Anayasası'nın imzalanması, İkinci Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesinin kazanması ile dünyaya hâkim duruma geçen demokratik ideolojilere Türkiye'nin kendi siyasi rejimini uydurması zorunluluğu gibi dış etkenler bu gerçeği hızlandırmıştır. Geçiş, doğrudan doğruya Devlet Başkanı İsmet İnönü'nün etkisi altında Halk Partisi Hükûmeti'nin aldığı bir kararla yapılmıştır¹²⁴⁹.

Bu karar doğrultusunda yapılan ve gerek hazırlık aşaması gerekse sonuçları itibarıyla Cumhuriyet Dönemi'nin daha evvelki seçimlerinden farklı bir özellik taşıyan 1946 seçimleri, Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda önemli bir yere sahiptir.

Zira 7 Ocak 1946'da, Celal Bayar, Adnan Menderes, Mehmet Fuat Köprülü ve Refik Koraltan "Demokrat Parti" adıyla yeni bir parti kurarak¹²⁵⁰ yaklaşmakta olan seçim öncesinde CHP'ye karşı muhalefeti başlatmışlardır. Parti kurucuları yurt genelinde geziler düzenleyerek halka projelerini anlatmaya önde gelen simalarından Refik Koraltan, düzenlediği yurt gezilerinde yapmış olduğu konuşmalarda CHP yönetimini sert sözlerle eleştirmişti. Koraltan, Ankara'nın Bala ilçesinde verdiği nutukta: "Bu memlekette yapılan güzel işlerin tapu senedi Halk Partisi adına tescil ettirilemez. Ne yaptıysa millet yapmıştır. Nitekim bunu Mustafa Kemal Atatürk önceki dönemlerde dile getirmiştir. Bizler, zümre saltanatını yaşatmak isteyen bazı gafilleri doğru yola getirmek için yılmadan mücadele edeceğiz" diyerek, CHP'yi demokratik ilkelerden uzaklaşmakla suçlamış ve bu durumu düzeltmek üzere göreve talip olduklarını ifade etmiştir.

Refik Koraltan'ın bu açıklamalarına CHP'nin tanınmış simalarından yazar Falih Rıfkı Atay cevap vermiştir. Yazmış olduğu makalede "Demokrat Partinin siyasi parti olmaktan çıktığını, yıkıcılar ve intikamcılar hareketine

¹²⁴⁸ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 52.

¹²⁴⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 225.

¹²⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler(1859-1952)**, Arba Yayınları, İstanbul 1952, s. 646.

dönüştüğünü” söyleyen Atay, Demokrat Partiyi Serbest Cumhuriyet Fırkası’na benzeterek, “kin ve öç alma duygusuyla hareket ettiklerini, iktidara gelmeleri durumunda ülkede kurulan nizamın çorbaya döneceğini”¹²⁵¹ iddia ederek, seçim öncesinde seçmenlerin dikkatini çekmek istemiştir.

Bu ve buna benzer konuşma ve değerlendirmeler, partililerin sonraki günlerde yaptıkları yurt gezilerinde de devam etmiştir. Böylelikle seçim havasına giren Türkiye’de milletvekili adayları, Temmuz ayının 17’sinden itibaren, parti başkanlıklarınca ilan edilmişlerdir. Önceki devrede görev alan milletvekillerinden 152’sinin aday gösterilmediği CHP aday listesi, değişimin habercisi olmuştur. 19 Temmuzda basında yayınlanan ve genellikle partiye muhalefet edenlerin aday gösterilmediği listede İsmet Bey, daha önceki gibi, Çorum’dan aday gösterilmiştir¹²⁵². Bu doğrultuda 21 Temmuz 1946’da yapılan ve Vakit gazetesinin “Vatandaş Oy’unu C.H.P Adaylarına Ver” manşetiyle okuyucularına duyurduğu seçim birçok yerde(Afyonkarahisar, Zonguldak, İzmir, Çorum vs.) tartışmalara ve Demokrat Partililerin itirazlarına neden olmuştur. Tartışmalı seçimin neticeleri, 24 Temmuz’da kamuoyuna duyurulmuş; 395 CHP adayı, 66 DP adayı ve 4 bağımsız aday seçimi kazanmıştır. Çorum’da CHP adaylarının tamamının kazandığı tartışmalı seçimde¹²⁵³ İsmet Bey, ilk kez uygulanan ve tüm seçmenlerin doğrudan katılmalarına olanak tanıyan bu tek dereceli seçimde “56.002” oy alarak Çorum mebusu seçilmiştir¹²⁵⁴.

Ancak Çorum’da yapılan seçimler, Demokrat Parti İl başkanı ve üyelerinin itirazlarına neden olmuştur. 24 ve 25 Temmuz 1946’da Çorum Valiliği’ne yazılan dilekçeyle bildiren itirazlar hakkında bir rapor hazırlayan Çorum Valiliği durumu TBMM’ye bildirmiştir. Tutanakları İnceleme Komisyonu, 19 Ağustos 1946 tarihli raporunda durumu şu sözlerle özetlemiştir:

“...Demokrat Parti başkan ve üyeleri tarafından Çorum Valiliğine takdim edilen dilekçede; Çorum İl merkezinde Demokrat Parti temsilcilerinin oy tutanaklarının tasnifine davet edilmediği, seçim tutanaklarına parti mümessilleri tarafından imzalarının koydurulmadığı, İskilip ilçesinde parti mümessillerinin sandık başlarına çağrılmadığı ve bazı şahısların halkı oy vermekten menettikleri, Mecitözü ilçesinde sandık yerlerinin Demokrat Partiye bildirilmediği, Demokrat Partiye fazla rey verildiği halde tasnifte bu oyların eksik çıktığı, seçim komisyonu üyelerinin Demokrat Partiye oy

---

¹²⁵¹ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1946, s. 1-2.

¹²⁵² **Cumhuriyet**, 18-19 Temmuz 1946, s. 1-2.; **Vakit**, 19 Temmuz 1946, s. 1-4. CHP’nin Çorum adayları: İsmet Eker, Naim Atalay, Dr. Mustafa Cantekin, Münir Çağıl, Edip Alpsar, Hasene Ilgaz, Süheyl Karafakioğlu, Necdet Yücer.

¹²⁵³ **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s. 1.; **Vakit**, 24 Temmuz 1946, s. 1-4. Ayrıca memleket genelinde yaşanan seçim tartışmaları için bkz. **Cumhuriyet**, **Vakit** ve diğer gazetelerin 22 Temmuz 1946 ve sonraki sayıları.

¹²⁵⁴ **TBMM Sicil Arşivi**, No: 103. İsmet Bey’in seçim mazbatası için bkz. **Ek: 8**.

vermesine mani olunduğu ve tarafsız bir heyet teşkili ile tetkik ettirilmesi vilâyetten istenmektedir”.

İtirazlar hakkında verilen dilekçeleri bu şekilde özetleyen Komisyon, yapılan itirazlara karşı Çorum Valiliğinin 27 Temmuz 1946 tarihli inceleme yazı hakkında da şu bilgiyi vermektedir:

1- Parti mümessillerine tutanakların imza ettirilmesinin kanun hükümlerinden olmadığı,

2- İskilip'te bazı şahısların halkı oy vermekten menettikleri için mahkemeye verildikleri,

3- Seçim komisyonlarında siyasi parti mümessili bulunduğu bildirilmekte ve bu husus ayrıca Seçim Kurulu Başkanlığının 24 Temmuz 1946 tarih ve 560 sayılı tezkeresinde de açıklanmaktadır.

Bu şekilde durumu özetleyen komisyon, genel bir değerlendirme yaparak, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Çorum mebuslarının mazbatalarının kabulünün gerektiğini şu sözlerle ortaya koymuştur:

Demokrat Parti tarafından vilâyete verilen dilekçe mahiyeti itibariyle şikâyet mevzularının tespiti talebinden ibaret olduğu ve gerek vilâyet ve gerekse Seçim Kurulu Başkanlarının yazılarından bu şikâyetlerin varit olmadığı anlaşılmıştır. Seçilen mazbatalarda hiçbir şikâyet ve itiraz mevcut olmadığı gibi seçilen Milletvekillerinin vazifelerinin mualleliyeti(sakatlığı, eksikliği) hususunda herhangi bir makama ve Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bir müracaat yapılmamıştır. Bu nedenle Çorum Milletvekilliklerine seçilen Edip Alpsar, Naim Atalay, Dr. Mustafa Cantekin, Münir Çağıl, İsmet Eker, Hasene İlgaz, Suheyp Karafakioğlu, Necdet Yücer'in tutanaklarının kabulü hususunda Hazırlama Komisyonu kararı dairesinde tutanakların tasdiki hususunun Kamutaya arzı kararlaştırılmıştır. Yüksek Başkanlığa sunulur.

Komisyonun bu raporu, Kamutay'ın 26 Ağustos 1946 tarihli sekizinci birleşimde onaylanmıştır¹²⁵⁵. Böylece Meclis'teki yerini bu devrede de koruyan İsmet Bey'in faal siyasi yaşantısının son merhalesi de başlamıştır.

İsmet Bey'in siyasete veda edeceği bu Meclis, Türk Demokrasi Tarihi bakımından bir ilk olma özelliğine sahiptir. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi Cumhuriyetin ilk partisi olan ve sonraki yıllarda “Tek Parti” adıyla da anılan CHP artık yalnız değildir. Bundan böyle, Hükûmet'in icraatlarını denetleyecek hatta bir sonraki dönemde iktidar olacak bir parti vardır.

---

¹²⁵⁵ TBMM Sicil Dosyası, No: 103. “Çorum Milletvekillerinin Seçim Tutanakları Hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu”, Esas No: 5/7, Karar No: 29 (19 kişiden oluşan Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun başkanı Isparta milletvekili Kemal Turan, sözcü Kırşehir milletvekili Sahir Kurutluoğlu, Kâtip ise Urfa milletvekili M.E. Tekeli'dir)

B- TBMM'İN SEKİZİNCİ DEVRE FAALİYETLERİ:

İsmet Bey'in parlamento hayatının son dönemi olan 8. Devre TBMM faaliyetlerini daha iyi kavrayabilmek için TBMM'nin bu devresinde ele alınan konuları ana hatlarıyla ortaya koymakta yarar vardır¹²⁵⁶:

Daha önce de belirtildiği gibi TBMM'nin 7. Devre çalışmaları 14 Haziran 1946'da tamamlanmıştı. Ancak bu devrenin son ayları Türkiye için son derece önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz 7 Ocak 1946'da Türkiye'nin gerçek anlamda demokrasiye geçiş dönemini başlatmış olan Demokrat Parti'nin kurulmasıdır. CHP'nin Türk siyasi hayatındaki yalnızlığına son veren bu gelişme üzerine 10 Mayıs 1946'da CHP'nin İkinci Olağanüstü Kurultay'ı Ankara'da yapılmıştır. İşin ilginç tarafı ise kurultayın TBMM genel kurul salonunda toplanmasıdır. Zira o sırada TBMM'de 5 Demokrat Partili ve 1 Bağımsız milletvekili daha vardır. Yani Meclis genel kurulu yalnızca Halk Partisi'ne ait değildir. Bu durum CHP'nin hala tek parti zihniyetiyle hareket ettiğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Yedinci Devre TBMM faaliyetlerinin sona ermesinden hemen önce seçim kanununda yapılan bir değişiklikle "tek dereceli seçim sistemi" ne geçilmiştir. Bu doğrultuda yapılan ve halkın ilk kez milletvekillerini doğrudan seçme imkânına kavuştuğu 8. Devre Milletvekili seçimleri 21 Temmuz 1946'da yapılmıştır. Yoğun tartışmalara neden olan seçimlerde 395 CHP adayı, 66 DP adayı ve 4 bağımsız aday seçimi kazanmışlardır. Seçimlerin ardından Recep Peker hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Hükûmet ilk iş olarak "Basın Kanunu"nu Meclis'e sevk ederek onaylanmasını sağlamıştır. Bozulan ekonomik dengeyi yeniden tesis etmek amacıyla "7 Eylül Kararları" diye anılan iktisadi paket 7 Eylül 1946'da kabul edilmiştir.

Türkiye'nin demokrasiye geçiş dönemi başlayınca, Türkiye'nin her zayıf anında tekrarlanan Rus istekleri yine ortaya çıkmıştır. Ruslar, Sovyet Gürcistan'ı için Doğu Karadeniz Bölgesi'ni, Sovyet Ermenistan'ı için Kars ve Ardahan'ı, Bulgaristan için Trakya'yı ve kendileri için de boğazlarda üs kurma ve savunmasına katılma istiyordu. Türkiye tüm bu isteklere karşı bilhassa Amerika ile diplomatik ilişkilerine ağırlık vererek sorunu çözmüş, Rus isteklerini bertaraf etmeyi başarmıştı.

Komünist Rusya'nın Türkiye için büyük tehlike olduğu o günlerde, memleket içindeki sol akımda son derece hızlanmıştı. O kadar ki; amaçları doğrultusunda İnsan hakları derneğini kurarak Mareşal Fevzi Çakmak'tan bile yararlandılar.

Demokrasiye geçiş döneminin bu ilk yılında(1946) Demokrat Parti'nin yanı sıra çeşitli ad ve vasıflarda başka partiler de kurulmuş, ancak etkili olamamışlardır.

---

¹²⁵⁶ Bu başlık altında verdiğimiz bilgiler şu kaynaktan özetlenmiştir: Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982.

1946 yılının sonlarında Demokrat Parti'nin il kongreleri tamamlanmış ve partinin Birinci Büyük Kongresi 7 Ocak 1947'de Ankara'da yapılmıştır.

Bu yıl içerisinde Meclis gündeminde ilginç bir konu gündeme gelmiştir. DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, CHP'li Hasan Ali Yücel'i komünistlikle suçlamış, komünistleri koruduğunu ve komünizmin yayılmasına hizmet ettiğini savunmuştur. Bunun üzerine Hasan Ali Yücel, Kenan Öner'e dava açmıştı. Halkın ve basının yoğun ilgi gösterdiği davada Kenan Öner sunduğu delilleri mahkemeye kabul ettirmeyi başarmıştır.

1947 yılı içerisinde Sendikalar Kanunu, Yeni Meclis binası ve hâkimler için ek ödenek verilmesine dair kanunlar kabul edilmiştir. Köy Enstitüleri'nin sol eğitime kaydırıldığı ve komünistlerin bu okullarda konferans verdiği gibi iddialar üzerine Köy Enstitüleri'nde düzen değişikliğine gidilmiştir.

Muhtar ve Milletvekili ara seçimleri yapılmış, meşhur 12 Temmuz Bildirisi yayınlanmıştır. Başbakan Recep Peker'e karşı oluşan muhalefet ve "12 Temmuz Bildirisi" neticesinde CHP içinde "Otuzbeşler Grubu" kurulmuştur.

Bu gelişmeler üzerine 9 Eylül 1947'de Recep Peker Hükûmeti istifa etmiş, yerine Trabzon milletvekili Hasan Saka Başbakanlığa getirilmiştir.

17 Kasım 1947'de CHP'nin 7. Büyük Kurultay'ı Ankara'da toplanmıştır. Bu Kurultay CHP'nin tek partili cumhuriyet ve milli şef dönemi zihniyetinden ayrılıp çok partili cumhuriyete yani demokrasiye ayak uydurma çabasını temsil ediyordu. Kurultay'da ele alınan konulardan en dikkat çekici olanı Halkevlerinin tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş haline getirilmesi tartışmalarıdır. Daha sonra Meclis gündemine de getirilen bu konu hakkında yeni bir düzenleme yapılamamış ve Halkevleri bir Halk Partisi kuruluşu olarak kalmıştır.

1947 yılı sonlarında, milletvekillerinin maaşlarının arttırılmasını öngören 5142 ve 5143 sayılı kanunlar Meclis'te ele alınmıştır. 560 lira olan milletvekili maaşında 163 lira artış öngören tasarı kabul edilmiş, ancak kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olmuştur.

Birleşik Amerika Kongresi'nce kabul edilen, 22 Mayıs 1947'de onaylanarak yürürlüğe giren ve Amerika'nın Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki Sovyet yayılmasına karşı Türkiye ve Yunanistan'a yardımını öngören Truman Doktrini gereğince Türk hükûmeti temsilcisi ile Amerika elçisi arasında 12 Temmuz 1947'de bir antlaşma imzalanmıştı. Antlaşma 1948 yılı başlarında TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir.

26 Ocak 1948'de TBMM Başkanı Kazım Karabekir vefat etmiştir. Milli Mücadele'nin cesur komutanlarından olan Kazım Paşa'nın vefatı yurt içinde ve dışında derin üzüntüye neden olmuştur. Bununla birlikte 1948 yılı milliyetçi-solcu çatışmaların yaşandığı, yoksullukların, yolsuzlukların ve hastalıkların arttığı acı bir yıl olmuştur.

Demokrat Parti de yaşanan hizipleşme, “Müstakil Demokratlar” adından yeni bir gurubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Müstakiller daha sonra Fevzi Çakmak Paşa'nın başkanlığında Millet Partisi'ni kurmuşlardır.

8 Haziran 1948'de Başbakan Hasan Saka istifa etmiş, yeni hükûmet 11 Haziran 1948'de yine Hasan Saka tarafından kurulmuştur. Bu hükûmetin ilk icraatı seçim kanununda değişiklik öngören 5258 sayılı kanunun kabulü olmuştur. Kanunun Meclis'te müzakeresi sırasında Demokrat Partili milletvekilleri seçimleri hâkimlerin yönetmesi ve sandık başındaki partili temsilcilerin seçim kurullarına üye olması konularında ısrarcı olmuşlar, ancak bu istek kabul edilmemiştir.

1948 yılı sonunda Hasan Saka Hükûmeti istifa etmiş, yerine Sivas milletvekili Şemseddin Günaltay Başbakanlığa getirilmiştir. Yeni hükûmetin en büyük sorunu, daha önceki dönemlerde olduğu gibi yine ekonomik bunalım olmuştur. Bu amaçla çeşitli vergi kanunları kabul edilmiştir.

Bu dönemde Türkiye Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. Böylece Türkiye'nin “Marshall Yardımı”ndan yararlanması sağlanmış ve Atlantik Pakti'na doğru güçlü bir adım atılmıştır.

9 Mayıs 1949 tarihli Meclis oturumunda İsmet İnönü'nün şahsında bir tartışma yapılmıştır. Konu, devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılması meselesidir. CHP milletvekilleri ile Demokrat Partilileri karşı karşıya getiren ve yoğun tartışmalara neden olan müzakerelerden bir sonuç alınamamıştır.

Bu yıl içerisinde önemli kanunların kabul edildiğini görmekteyiz: Türk Ceza Kanunu'nun, komünizmle mücadele için konulan 141 ve 142. Maddeleri ile laikliğe dair 163 maddeleri değiştirilmiştir. Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması ile dinsel unvanların kullanılması hakkındaki 677 sayılı kanuna aykırı hareket edenlere verilen cezaların adaletli bir düzeye indirilmesi kabul edilmiştir. Bu arada fırtınaları koparacak “5434 sayılı Emeklilik kanunu” kabul edilmiştir. “442 sayılı İller İdaresi kanunu” ve memurları ilgilendiren “5439 ve 5440 sayılı kanunlar” bu yıl içerisinde kabul edilen diğer önemli kanunlardır.

9 Mayıs 1949'da DP İkinci Büyük Kongresi Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

Bu devrenin son çalışma yılında ise seçim kanununda değişiklik yapılmıştır. Seçimlerin tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy açık tasnif ilkelerine göre yapılmasını öngören ve çoğunluk sistemini getiren seçim kanunu 16 Şubat 1950'de Meclis'te kabul edilmiştir. Böylece Demokrat Parti'nin daha önce üzerinde ısrarla durduğu “seçimlerin adli teminat altına alınması” gerçekleşmiştir.

1 Mart 1950 tarihinde kabul edilen bir kanunla da Türk büyüklerine ait ve yüksek manevi değeri bulunan türbelerin açılması kabul edilmiştir. Aynı gün alınan bir diğer karara göre seçimlerin 14 Mayıs 1950'de yapılacağı duyurulmuştur.

C- İSMET BEY'İN SEKİZİNCİ DEVRE MECLİS ÇALIŞMALARI:

1- İsmet Bey'in Hukukun Üstün Tutulması Yönündeki Tavrı:

İsmet Bey'in tüm Meclis çalışmaları incelendiğinde; kendisinin, hukukun üstünlüğüne inanan ve kanunların kişilere yönelik değil, tüm toplumu içine alacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunan bir anlayışa sahip olduğunu görmekteyiz.

İsmet Bey, hukuk devletinin temel vasıflarından olan bu tavrını, Sekizinci TBMM Dönemi'nde de sürdürmüştür. Nitekim TBMM'nin 9 Mayıs 1947 tarihli oturumunda görüşülen ve Ramazan oğlu Osman Kuş'u öldüren 9. Ordu Müfettişliği (Erzurum) 103. Otomobil Taburu Birinci Bölük erlerinden Tortumlu İsmail oğlu Kemal Bedir'in ölüm cezasına çarptırılması hakkındaki Başbakanlık tezkeresi ve Adalet Komisyonu raporu hakkındaki tartışmalar hakkında söz alarak bu tavrını ön plana çıkarmıştır.

Komisyon raporu ve milletvekillerinin açıklamalarına bakıldığında; Savcının talebi doğrultusunda Yerel mahkemenin sanığı, Türk Ceza Kanunu'nun 450. maddesinin 3.(canavarca bir his, işkence ve tazyik ile öldürme) ve 4.(bilerek ve isteyerek suç işleme) fıkralarına dayanarak ölümle cezalandırdığı ve Askeri Yargıtay'ın da; 2'ye karşılık 3 oyla bu kararı onayladığı, itiraz eden 2 üyenin ise yalnızca 4. maddeye itiraz ettikleri görülmektedir.

Adalet Komisyonu üyelerinden sadece Kırşehir mebusu Sahir Kurutluoğlu'nun itirazına konu olan ölüm cezasını gerektiren olay, komisyon sözcüsü Manisa mebusu Kamil Coşkunoğlu tarafından şu sözlerle özetlenmiştir:

Hâdise 25 Mayıs 1945 günü, sabahleyin gün doğmadan, Erzurum müstahkem mevkiinde 9. kolordu fırınında olmuştur. Mahkemenin komisyona sunduğu belgelerden anlaşılacağı üzere, şahıslar arasında daha öncesinden bir husumet olduğu anlaşılmaktadır. Kemal Bedir adındaki er arkadaşı Osman Kuş'u şu şekilde öldürmüştür:

Sabahleyin şafakla arkadaşları ile beraber fırına su taşımak için kalkan Osman Kuş bir müddet su taşıdıktan sonra yorulduğu için arkadaşı Halim ile beraber bir un çuvalının yanında tekne kenarına ilişerek çömelme vaziyetinde uyumuştur. Bunlar burada uyurken Sanık Kemal Bedir koğuştan kalkmış ve fırına doğru gelmekte iken Osman Kuş ve arkadaşı Halimi orada uyur vaziyette görmüştür. Bunu Halimin ifadesinden anlıyoruz. Halim diyor ki; "bir ayak sesi işittim, acaba gelen onbaşı mıdır, beni takdir eder diye gözümü açtım, baktım ki; gelen Kemal Bedir'dir. Yine gözümü kapadım. Ayak sesi geri gitti biraz sonra kulağımın yanında bir şeyin "küt" diye vurulduğunu duyunca gözümü açtım, gördüm ki; Kemal Bedir Osman'ın kafasına birinci tokmağı vurmuştur ve kanlar akmaktadır. Birinci tokmağı vurur vurmaz sanık biraz durakladı ve ben üzerine atıldım. Kollarından tuttum ne yapıyorsun diye mâni olmak istedim. Fakat Kemal Bedir çok kuvvetli bir arkadaştı, beni itti, beş altı adım ileri fırladım. İkinci, üçüncü tokmağı vurdu ve Osman Kuş'un kafasını ezdi. Bu arada beyin ve kan parçaları ortaya yayıldı ve kanlar beyin

parçalarını götürüyordu” demiştir. Bunun üzerine Kemal Bedir sükûnetle eli arkasında fırının içine giriyor. Arkadaşları bunu tutup hapsediyorlar ve ondan sonra mahkemeye sevk ediyorlar. Hâdisenin şekli cereyanı kısaca budur¹²⁵⁷.

Bu açıklamadan sonra, bazı milletvekilleri değerlendirmelerde bulunmuşlar ve olayda adli bir hatanın olup olmadığı yönünde tartışmalar olmuştur. Bir kısım mebuslar, TBMM'nin hükümlerini kullanarak hukuki bir dava hakkında karar vermesi gerektiğini belirtirken, bir kısmı ise mahkemenin bu konuda özgür bırakılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu değerlendirmelere birkaç örnek vererek meclisin mesele hakkındaki kanaatini ortaya koyabiliriz:

Kocaeli milletvekili İsmail Rüşü Aksal: “...Bence böyle bir hükümde takdire istinat eden bir adlî hatanın mevcut olup olmadığının tetkikine Meclisin hakkı yoktur. Bunu tetkik ettiğimiz anda, hepimizin müştereken muhafazasını istediğimiz adlî istiklâl zedelenir, o vakit hâkimlerimizin kıymeti kalmaz. Arkadaşlar biliyorsunuz ki; kaza hakkı T. B. M. Meclisi namına kanunu mahsusla hâkimlere verilmiştir. Onun için bu heyete verilen hakka müdahale doğru olmaz. Eğer bu hükümde takirden gayri bir hata olsaydı bunu biz tetkik edebilirdik. Meselâ suçlu 65 yaşını doldurduğu halde bu nazara alınmamışsa o zaman Meclis o vakit bunu nazarı dikkate alır ve kanun hükmünü yerine getirir. Binaenaleyh; bence Askerî Yargıtay'ın, hakikaten hâdisede takdire istinaden bir hata mevcut dahi olsa, Meclis, bugünkü mevzuat dâhilinde ve mahkemelerin istiklâlini göz önünde tutarak bu hatayı düzeltmeye hakkı yoktur”¹²⁵⁸.

İdam cezasının meclis tarafından onaylanması usulünü, “...Acaba niçin böyle bir hüküm Meclisi Âlinin tasdiki ile infaza tâbi oluyor? İdam cezaları bütün cihanda ve bizde niçin böyle bir merasime tâbi oluyor? Arkadaşlar; Meclis âdeta bir naibi rabbani mevkiindedir. Müteal mânada tâyini adalet eder...” şeklindeki ilginç sözleriyle eleştiren Konya Mebusu Hulki Karagülle, “...Binaenaleyh şüphenin olduğu yerde ne kısas olur, ne siyaset olur, ne de idam olur. Bunun için bizim Usul kanunlarımızdan kaldırılmıştır. Bugün yaşayan kanunlarda, meselâ Fransa'da cinai bir mahkûmiyet cezasının tahakkuk edebilmesi için hâkimler mevcudunun sülûsanı ekseriyetinin(2/3 çoğunluğunun) teşekkül etmesi lâzımdır. Büyük Millet Meclisinin böyle bize kanaat vermiyen bir mevzuda bir vatandaşın hayatına kıymasına bizim vicdanımız ve âme şefkatimiz müsaade edemez zannederim...” diyerek, şahsın idamına karşı çıkmıştır. Elazığ Mebusu Fahri Karakaya ve Muğla mebusu Necati Erdem de, delillerin yetersizliğini gerekçe göstererek idam kararının reddini talep etmişlerdir¹²⁵⁹.

Şahıs hakkındaki idam cezasının kaldırılması yönünde görüş belirten Kırşehir Mebusu Sahir Kurutluoğlu, “...Sözle arz ettiğim sebeplere binaen

¹²⁵⁷ TBMM ZC., D.VIII, İS. I, C. V, s. 149-151.

¹²⁵⁸ TBMM ZC., D.VIII, İS. I, C. V, s. 155.

¹²⁵⁹ TBMM ZC., D.VIII, İS. I, C. V, s. 155-156.

suçlu (Kemal Bedir'in ölüm cezasının 18 yıl ağır hapse tahvilini) ara ve teklif ederim" şeklinde bir takrir sunmuştur.

Bu teklif üzerine söz alan İsmet Bey, Kırşehir Milletvekili Sahir Kurutluoğlu'nun, sanık Kemal Bedir'in ölüm cezasının 18 yıl ağır hapse dönüştürülmesini öngören teklifine itiraz ederek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Arkadaşlar, bu takrir tatbikat ve muhakeme safhasının tahlili bakımından mucip sebepleri ihtiva etmektedir. Böyle bir takrirle bu husus kabul edilemez. Şimdi gerek Sayın Bakanımız, gerek Fuad Hulusi hocamız izah ettiler, ben de söz aldım. Burada en mühim mesele hükümlerlik hakkının kullanılması hakkındaki usuldür. 26. maddedeki Meclisin kendi üzerine bıraktığı bütün hükümlerlik hak ve vazifeleri, kanun teklifleri ve kanun layihalarıyla tatbik edilir. Onun için bu takrirler cezanın tatbikat bakımından şöyle, tahlil bakımından böyledir diye sunulan bir takrir kabul edilemez. Ancak bir teklifi kanuni vermek suretiyle ve başka hiçbir sebep zikredilmeksizin, siyasi ve içtimai menfaat bakımından bunun cezasının tatbikatı mevzuunda şu kadar olması, bu kadar olması lâzım gelir diye, bir kanun çıkması lâzım gelir. Yoksa biz takrirlerle iktisabı katiyet etmiş idam hükümlerini tebdil (değiştirme) edecek olursak bunun büyük hukuki teşevvüşleri olur. Hükümlerlik hakkının bu suretle tatbiki usule mugayirdir"¹²⁶⁰.

İsmet Bey bu usul açıklamasıyla; TBMM'nin hükümlerlik hakkını önergeler vasıtasıyla kullanmasının hukuki karışıklıklara ve uzun vadede ciddi sorunlara neden olacağına dikkat çekerek, uygulamaya karşı çıkmıştır. O, Meclis'teki genel tavrı gereği, meselelerin kişilere yönelik düzenlemelerle değil esaslı kanunlarla çözüme kavuşturulmasını gerekli görmüş, hukuk sisteminin sağlam temellere dayandırılmasında son derece önemli uyarılarda bulunmuştur.

Ölüm cezasının 18 yıl ağır hapse dönüştürülmesi yönündeki teklif, Manisa mebusu Muammer Alakant'ın da "Takrir sahibi acaba bu ölüm cezasının 18 seneye indirilmesiyle, hafifletilmesiyle, ne gibi siyasi ve içtimai bir fayda mülâhaza ediyor? (Gürültüler)" şeklindeki tepkisine neden olmuşsa da yapılan oylamada; sanık Tortumlu İsmail oğlu Kemal Bedir'in ölüm cezası alkışlar arasında 18 yıla indirilmiştir¹²⁶¹. Böylece TBMM, hükümlerlik hakkını kullanarak, askerlik vazifesi esnasında arkadaşını öldüren bir erin ölüm cezasını kaldırarak, şahıs hakkındaki yargı kararını bozmuştur.

2- Temsil Heyeti ve Birinci TBMM Üyelerine Vatan Hizmeti Tertibinden Aylık Bağlanması Hakkında Kanun:

TBMM, 15 Aralık 1948'de kabul ettiği 5814 sayılı kanunla; Temsil Heyeti Üyeleri'ne ve Birinci TBMM'nin hayatta olan üyeleriyle, vefat edenlerin

¹²⁶⁰ TBMM ZC., D.VIII, İS. I, C. V, s. 161.

¹²⁶¹ TBMM ZC., D.VIII, İS. I, C. V, s. 162.

ailelerine, memleketin kurtuluşu için yaptıkları hizmetlerin karşılığı olarak aylık bağlanmasına karar vermiştir.

Konuyla alakalı kanun teklifi Yozgat Mebusu Sırrı İçöz ve üç arkadaşı tarafından meclise sunulmuştur. 1948 yılının Şubat ve Mayıs aylarında görüşülerek ilk 5 maddesi kabul edilen kanun teklifinin 6. maddesi, iki yönden tartışma konusu olmuştur. Birincisi, vatana ihanet edenler meselesi ikincisi ise kanunun sadece muhtaç olanlara yönelik olmasıdır.

Tartışılan 6. maddeyle alakalı söz alan İsmet Bey, usul hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Arkadaşlar, bu kanun teklifi, Birinci Büyük Millet Meclisinde üye bulunan ve temsil heyetini teşkil eden zevatin vatan hizmetinin takdiri mükâfatı olarak ve bu esasa, bu prensipe dayanarak bir teklif yapılmıştır. Binaenaleyh, Heyeti Celileniz bu teklifi, yine bu esasa istinaden Heyeti Umumiyesinin ivedilikle görüşülmesini kabul buyurmuştu. Şu halde bu, bir vatan hizmeti takdirinin mazhariyetinde şu veya bu kayıtlarla şu veya bu sebeplerle bir istisna yapmaya imkân yoktur. Eğer kanunda muhtacin tertibinden bir atıfet yapmak lâzım gelseydi, kanun teklifinin de bu esas üzerinde gelmesi icab ederdi. Bugün kanun teklifinin dayandığı bu esası bırakıyoruz da muhtacin tertibinden veriyoruz. Bunun imkânı yoktur. Ancak kanunun heyeti umumiyesini reddettikten sonra böyle bir yeni teklife geçmek imkânı hâsıl olabilir, iç tüzüğümüz buna müsait olmadığı gibi, yüksek heyetinizin dün takdir ettiği esası bugün bertaraf edeceğine de kani değilim. Binaenaleyh bu maddenin tamamen tayyı, istisnasız tayyı lâzımdır (Doğru, bravo sesleri)”¹²⁶².

Bu açıklamasıyla; kanunun sadece muhtaç olanları kapsamasının kanunun ruhuna aykırı olduğuna dikkat çeken İsmet Bey, böyle bir teklif yapılabilmesi için öncelikle mevcut kanun teklifinin reddedilmesi gerektiğine işaret ederek kanunun istisnasız kabulünde ısrarcı olmuştur. Konuşmasında vatana ihanet edenlerin bu haktan istifa edemeyecekleri yönündeki teklife hiç atıfta bulunmaması, bu kişilerin zaten vatana hizmet etmedikleri için kanunun haricinde oldukları yönünde bir kanaat taşıdığını ortaya koymaktadır.

İsmet Bey'in bu değerlendirmesinden sonra da uzun uzadıya tartışılan 6. madde, “vatana ihanet suçundan idam edilenlerin ve isyan hadiselerine karışarak maktul düşenlerin dul ve yetimlerinin bu kanun hükümlerinden faydalanamayacağı” şeklinde kabul edilmiştir¹²⁶³.

Görüşmeler neticesinde yapılan oylamaya; “Sivas Kongresi'nce seçilen Temsil Heyeti üyeleri ile Birinci Dönem TBMM üyelerine vatan hizmeti tertibinden aylık bağlanması hakkındaki kanun”, 1 çekimser, 6 ret oyuna karşılık 246 oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey, kanuna evet oyu vermiştir¹²⁶⁴.

TBMM kabul ettiği bu kanunla; memleketin en felaketsel ve karanlık günlerinde, her türlü zorluğa rağmen hayatlarını hiçe sayarak ve ailelerini geride bırakarak, milleti kurtuluş yolunda örgütleyen Temsil Heyeti üyelerinin

¹²⁶² TBMM ZC., D.VIII, İS. I, C. V, s. 133.

¹²⁶³ TBMM ZC., D.VIII, İS. III, C. XIV, s. 130-131.

¹²⁶⁴ TBMM ZC., D.VIII, İS. III, C. XIV, s. 135-139.

ve bağımsızlığı her şeyin üstünde tutan Türk Milleti adına Türk Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran Birinci TBMM üyelerinin eşsiz hizmetlerini ödüllendirmek suretiyle, önemli bir kadirşinaslık örneği göstermiştir.

Yaptığımız incelemelerde; İsmet Bey'in kabul edilen bu kanundan hemen istifade edemediğini gördük. Milletvekilliği görevinin sona ermesinden sonra, 28 Şubat 1952 tarihli dilekçeyle Maliye Bakanlığı'na bağlı Emekli İşleri Müdürlüğü'ne müracaat ederek "birinci devre Büyük Millet Meclisi azası bulunduğundan bahisle, 5814 sayılı kanun gereğince vatan hizmeti tertibinden kendisine aylık bağlanmasını" talep etmiştir. Emekli İşleri Müdürlüğü, TBMM Genel Kâtipliği Zat ve Kâğıt İşleri Müdürlüğü'ne, 12 Mart 1952 tarih ve 64263-393/3890 sayılı resmi yazıyla, İsmet Bey'in Birinci TBMM'de yer alıp almadığını sormuştur. Emekli İşleri Müdürlüğü'nün bu talebine, TBMM Genel Kâtipliği Zat ve Kâğıt İşleri Müdürlüğü tarafından yazılan cevap yazısında: "İsmet Eker, TBMM Birinci Dönemi'nde Çorum Milletvekilliğine seçilerek Meclise katılmış olup Milletvekilliği dönem sonu olan 11 Ağustos 1339(1923) tarihine kadar devam etmiştir"¹²⁶⁵ denilmiştir. Böylece İsmet Bey, 8. TBMM döneminde, TBMM'nin kararıyla kabul edilen 5814 sayılı kanun gereğince, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında yapmış olduğu özverili çalışmalarından dolayı ödüllendirilmiştir.

3- İsmet Bey'in Mali Konularda Otorite Vasfını Haiz Olması:

TBMM'de görüşülen bilhassa mali konularda sözü dinlenen, oyuna riayet edilen ve konuşmaları dikkatle takip edilen bir hatip olan İsmet Bey, yapmış olduğu usul açıklamalarıyla, tereddütlü konuların aydınlatılmasını sağlayarak, Meclis'te oluşacak kanaatin şekillenmesinde kayda değer bir etkinlik göstermiştir. Nitekim TBMM'nin 6 Nisan 1949 tarihli oturumunda görüşülen "Gelirler Kanunu Tasarısı" hakkında söz alarak, Meclis'te oluşan belirsizliğin giderilmesine olanak sağlamış, tasarının kabulüne katkıda bulunmuştur:

"Arkadaşların bu hususta çok dikkatli bulunmalarından bu kanunun, hakikaten tatbik kabiliyetini artıracak bir şekilde çıkması arzu edildiğini anlıyoruz. Fakat bu ikinci madde* Yusuf Kemal Bey arkadaşımızın dediği gibi, hüküm ifade eden bir madde değildir. Bu, ancak her vergi kanununun, mukaddemasında(takdiminde) bilinmesi lâzım gelen teknik iki şeyi ifade etmektedir. Bunun birincisi, mevzuu ifade eden, birinci maddedir ki, geçmiştir. Bu ikinci madde; verginin unsurlarını ifade etmektedir. Buradaki unsurlar umumi surette birer tabir ile ifade edilmiştir. Bu tabirler, bizim diğer kanunlarda gördüğümüz, ücretin, müstahdemin, vaziyetine, vasfına, aldığı

¹²⁶⁵ TBMM Sicil Arşivi, No: 103.

* **Gelire giren kazanç ve iratların belirtildiği 2. Madde:** 1-Ticari kazançlar; 2-Ücretler; 3-Serbest meslek kazançları; 4-Gayrimenkul sermaye iratları; 5-Menkul sermaye iratları; 6-Sair kazanç ve iratlar.

Bu kanunda aksine hüküm olmadıkça, yukarıda yazılı kazanç ve iratlar gelirin tespitinde gerçek ve safi miktarları ile nazara alınır. **TBMM ZC.**, D.VIII, İS. III, C. XVIII, s. 92.

paranın nev'ine, cinsine göre bir ticaret manası vermekte değildir. Bu, vergi tekniğine göre emektarın aldığı paranın umumi surette ifadesidir. Binaenaleyh bu ifadenin ne demek olduğunu ve ne olduğunu anlatan ücret bölümünde bu vazihan(açık bir şekilde) ifade edilmektedir. Bunun hiçbir müphemiyet(belirsizlik) tarafı yoktur. Yani mephem(belirsiz) değildir. Binaenaleyh aşağıda, gerçek ve safi dahi umumi bir tabirle aşağıda safinin taallük ettiği vergi mevzuları tamamen tadat edilmektedir. Çünkü gerçek ve gerçek kiranın safi kazançtan bulunduğu aşağıda vazihan görülmektedir. Binaenaleyh bu madde hiçbir hüküm ifade etmemektedir, ancak unsurları sureti umumiyede ifade etmektedir ki unsurun bütün ölçüsünü bütün tarifini ve tavsifini bölümler yapmaktadır. Onun için bu madde üzerinde daha fazla durmaya hiç lüzum görmüyorum, tamamen vazıhtır, diğer maddelerde vuzuh bulamazsak istediğimiz kadar tavzih etmek imkânını bulabiliriz"¹²⁶⁶.

İsmet Bey'in usul açıklamasından sonra söz alan ve Gelirler Kanunu'nun hazırlanması için oluşturulan Geçici Komisyon'un Başkanlığı'nı yapan İzmir milletvekili Münir Birsell'in, "Şimdi benim Yüksek Huzuruza, bâzı arkadaşların bilhassa, iki üstadın Sayın Yusuf Kemal Tengirşenk ile Sayın İsmet Eker'in izahlarından sonra, gelmeme hakikaten lüzum yoktu. Fakat gelmişken kendilerine teşekkür etmek hem de kısaca bâzı mâruzatta bulunmak isterim. Bizim bilhassa İsmet Eker'in noktai nazarına iştirak ettiğimizi arz ederim..."¹²⁶⁷ şeklindeki sözleri, İsmet Bey'in, mali konularda fikir ve düşüncelerine riayet edilen bir otorite olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca kendisinin Meclis'te "Usul Üstadı" olarak bilindiği şeklindeki tanımlamayı da doğrular niteliktedir. Zira Geçici Komisyon başkanının, "konunun İsmet Bey'in kanaati doğrultusunda çözüme kavuşturulması" yönündeki açıklamasından sonra yapılan konuşmaların ardından oylanılan 2. madde aynen kabul edilmiştir"¹²⁶⁸.

4- Çorum Hükûmet Konağı Yapımına İlişkin Bir Talep:

Meclis'te farklı konularda söz alarak değerlendirmelerde bulunan İsmet Bey, seçim bölgesi Çorum'un ihtiyaçları hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Nitekim 17 Şubat 1950 tarihli Meclis oturumunda gündeme alınan "1950 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı" görüşülürken, aralarında Çorum milletvekillerinden Hasene İlgaz, Necdet Yücer, Naim Atalay ve Edip Alpsar'ın da bulunduğu 51 milletvekilinin "Hükûmet Konakları" yapımıyla alakalı teklifleri hakkında söz alarak, Çorum hükûmet konağının ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğunu dile getirmiş, yeni bir hükûmet konağı yapımının zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir.

Öneride; hükûmet konaklarının yetersizliği ve bazı yerde hiç bulunmaması nedeniyle Hükûmet teşkilatının dağınık bir şekilde çalıştığı belirtilmiş, halkın dilek ve şikâyetlerine müspet cevap vermek ve Devlet

¹²⁶⁶ TBMM ZC., D.VIII, İS. III, C. XVIII, s. 98.

¹²⁶⁷ TBMM ZC., D.VIII, İS. III, C. XVIII, s. 99.

¹²⁶⁸ TBMM ZC., D.VIII, İS. III, C. XVIII, s. 101.

otoritesinin korunmasını sağlayabilmek için bütçeye hükümet konakları yapımı için üç milyon liralık bir tahsisat konulmasını teklif etmişlerdir.

Bu teklif karşısında söz alan, Bütçe Komisyonu sözcüsü Kastamonu milletvekili Muzaffer Akalın, “Efendim, Hükümet konakları inşaatına tahsis edilmek üzere bu bölüme 3 milyon lira konulması hakkındaki teklifin kabulüne maddeten imkân mevcut olmadığını arkadaşşıma arz etmek isterim. Teklif sahibi arkadaşımız lütfeder karşılığını da bulurlarsa o zaman konması hakkındaki mütalâamızı arz ederim. Karşılığı mevcut olmayan bir şey üzerinde bütçede yer alması veya herhangi bir nispette yer alması hususunda mütalâa arz etmeyi zait addederim”¹²⁶⁹ şeklindeki sözleriyle, bütçenin buna müsait olmadığına işaret etmiştir.

Öneri sahibi milletvekilleri, kendi memleketlerinden örnekler vererek, bir çok yerde hükümet konağı bulunmaması sebebiyle devlet işlerinin aksadığına dikkat çekerek, halkın ve bu kurumlarda çalışanların mağduriyetlerinin giderilmesi için sorunun acilen çözüme kavuşturulması hususunda ısrarcı olmuşlardır¹²⁷⁰.

Meselesi hakkında söz alan İsmet Bey de, Çorum Hükümet Konağı'nın bakımsızlıktan kullanılmaz durumda olduğunu söyleyerek, önergeye destek olmuş ve şu konuşmayı yapmıştır: “Arkadaşlar; hükümet konakları vaziyeti hakkında arkadaşların izah ettikleri ihtiyaç ve zarureti bendeniz de takdir ediyorum. Hattâ Çorum Hükümet konağı o kadar çürük ki; bu vaziyeti Bayındırlık Bakanı arkadaşşımla, Tekel Bakanı arkadaşşımla gördüler ve bu binanın içinde oturulamayacağını kani oldular ki, mühendislere de tetkik ettirmişler. Bu bina ne tamamıyla yapılır ve ne de tamir edilir ve ne de içinde oturulur, hükmünü vermişlerdir. Bunlar hakikaten büyük zaruret ve ihtiyaçlardır. Fakat bendeniz, hükümetin bu mühim ihtiyaçları katı surette ihmal ettiğine kani değilim. Hükümet, Bütçesinde bir denklik ve zaruretlerin tercihi şeklinde bir bütçe tanzim etmiştir. Bu sene Hükümet konakları tahsisatına para koymamıştır. Fakat Bütçe Komisyonumuz, muvafık gördükleri hususlar için 19 milyon lira kadar bir tahsisatı bütçeye koymuş, karşılığını da kolayca bulmuştur...Eğer bu ihtiyaçlar, onun takdir ettiği ihtiyaçların üstünde değilse hükümet konaklarına olan ihtiyacı zaruri değildir. Fakat benim kanaatime göre bu ihtiyaçların üstündedir. Şark kalkınması için beş senede onar milyon liradan 50 milyon lira sarf edilecektir. Arzu edilir ki üç milyon lira daha konsun ve bu ihtiyaç mümkün merteye giderilsin. Şimdi açığa tahsisat veren Bütçe Komisyonu, bu teklif sahibine karşılık bulsun, diyor. Efendiler, gayet kolay, mesele, kendilerinin takip ettikleri usule göre 19 milyonluk istikrazı 22 milyona çıkarmaktan ibarettir. Onun için Bütçe Komisyonunun bu işte biraz ciddî ve samimî olmasını arzu ederdim. Burada bu faslı kaldırmayıp muhafaza etmesi ve tek bir rakam da olsa koyması ve bu koyacağı rakamı açıktan istikraz rakamına ilâve etmesi doğru olurdu. Hükümet bu işte samimîdir, bütçe

¹²⁶⁹ TBMM ZC., D.VIII, İS. IV, C. XXIV, s. 773.

¹²⁷⁰ TBMM ZC., D.VIII, İS. IV, C. XXIV, s. 773-782.

vaziyetini takdir ediyorum, Hükûmetin bu ihtiyaçları nazarı dikkate alacaklarından eminim (Bravo sesleri)¹²⁷¹.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra söz alan ve kendi seçim bölgesindeki vatandaşlardan da hükûmet konağı konusunda şikâyetler aldığını dile getiren Maliye Bakanı Kocaeli milletvekili İsmail Rüştü Aksal, "...Arkadaşlar; İsmet Eker üstadımızın ifade ettiği gibi, hükûmet konakları ihtiyacını Hükûmet olarak takdir ediyoruz...Fakat bu arada karşılamaya mecbur olduğumuz daha hayati ihtiyaçlarımız yüzünden hükûmet konaklarına maalesef imkân ayıramıyoruz... Arkadaşlar; Hükûmetiniz de hükûmet konaklarının bir an evvel yapılması mevzuunda sizinle beraberdir. Fakat bu sene ihtiyaçlar uzun boylu sıralanmış ve fakat buna imkân bulunamamıştır. Elbette ki, ileriki senelerde, daha ferah olduğumuz senelerde bu husus da ele alınacak ve hükûmet konaklarına malik olmıyan birçok kazalarımız hükûmet konağına kavuşturulacaktır. Ama bu arada son dakikada Maliye Bakanınız sıfatıyla bendenizin 3 – 5 milyon lira bulmama imkân yoktur"¹²⁷² şeklindeki sözleriyle, kısa vadede bu soruna çözüm bulunamayacağını ifade etmiştir. Ancak Maliye Bakanı'nın bu açıklaması, özellikle muhalif milletvekillerinin, "Halkevlerine önemli miktarda kaynak ayrılıyor da, bu meseleye neden kaynak ayrılmıyor" şeklindeki eleştirilerine neden olmuştur. Buna rağmen, Maliye Bakanı'nın ve Bütçe Komisyon sözcüsünün açıklamaları neticesinde meclis üyeleri ve önerge sahipleri ikna olmuşlar ve yapılan oylamada önerge reddedilmiştir¹²⁷³. Böylece hem Çorum Hükûmet Konağı'nın bakımı, hem de diğer vilayet ve kazalardaki hükûmet konaklarının bakım ve inşası meselesi, ileriki bir tarihe ertelenmiştir.

5- İsmet Bey'in Diğer Çalışmaları:

İsmet Bey'in parlamento hayatının son çalışma devresindeki çalışmaları incelendiğinde, daha evvelki dönemlere nazaran daha az söz aldığı görülmektedir. Dönem içerisinde görüşülen tasarılar arasında mali nitelikli konuların sayıca az olmasının yanı sıra İsmet Bey'in dönemin başında 70 yaşında olduğu gerçeğini hatırlatırsak; İsmet Bey'in söz alma sayısındaki belirgin azalmanın sebeplerini daha doğru tanımlayabiliriz.

Bununla beraber İsmet Bey, yukarıda işaret ettiğimiz çalışmalarının yanı sıra farklı konularda usule dair söz alarak, aydınlatıcı bilgiler vermiş, görüşülen konuların muhataplarına yönelttiği sorular vasıtasıyla, Meclis'te oluşacak kanaatin şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Burada biz bu konuları Meclis'te görüşüldüğü tarihle birlikte vermekle yetineceğiz.

- 14 Kasım 1947: Seyhan sulama kanalları yapımı ve Çukurova bölgesi baraj, köprü ve yollarının onarılması ve

¹²⁷¹ TBMM ZC., D.VIII, İS. IV, C. XXIV, s. 777.

¹²⁷² TBMM ZC., D.VIII, İS. IV, C. XXIV, s. 778.

¹²⁷³ TBMM ZC., D.VIII, İS. IV, C. XXIV, s. 784.

Adana Zirai Donatım Kurumu tarafından kurulmakta olan tamir atölyesine dair soru önergesi hakkında.

- 12 Aralık 1947: Meclis İçtüzüğü'nün değiştirilmesi hakkında.
- 24 Aralık 1947: 1948 Yılı Bütçesinin Meclis'te konuşulma gün ve saatlerinin tayini hakkında Başbakanlığın sözlerine dair tartışmalar.
- 27 Şubat 1949: Bütçe Kanunu Tasarısı'nda değişikliğe gidilmesi.
- 26 Aralık 1949: Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerle Köy Sağlık memurlarının geçimlerini düzenlemek üzere hazırlanan bir kanun tasarısı.
- 18 Ocak 1950: İş Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi.
- 25 Ocak 1950: Ankara Üniversitesi öğrencilerine şubat imtihanı hakkı verilmesi hakkında kanun tasarısı.
- 27 Ocak 1950: Yedek subayların maaş ve emekliliklerine dair kanun.

D- Cumhuriyet Dönemi Tarım Politikalarının Uygulanmasında İsmet Bey¹²⁷⁴:

Kurtuluş Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin izleyeceği iktisadi politikayı: “tam bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkündür” sözüyle ortaya koymuş ve bunun esasları, Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık 8 ay önce(17 Şubat–4 Mart 1923) İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nde tespit edilmiştir. Bu dönemde halkın önemli bir kısmı tarımla uğraştığı için kongrede bilhassa bu alanda önemli kararlar alınmış ve kabul edilen ilkeler çerçevesinde Cumhuriyet'in ilanından sonra reform niteliğinde adımlar atılmıştır.

1920–1950 arası dönemde TBMM'de görev alan İsmet (Eker) Bey de dönemin tarım politikalarının tespitinde ve uygulanmasında faal bir rol oynamıştır.

Belirtilen zaman diliminde yaşanan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve II. Dünya Savaşı, devletin ekonomik politikalarını derinden etkilediği için 1923–1950 arası tarım politikalarını 3 ana bölümde inceleyebiliriz.

a- 1923–1929 Arası Tarım Politikaları:

Lozan Antlaşması'ndan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'na kadar geçen dönem, Türkiye iktisat tarihi açısından “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” olarak tanımlanabilir. Cumhuriyet'in bu ilk ekonomi politikası, esasında, İkinci Meşrutiyet dönemiyle başlayan “milli iktisat” anlayışının bir

---

¹²⁷⁴ Bu konu ilk olarak Çorum Hâkimiyet Gazetesi'nin 12 Ocak 2011 tarihli sayısında aynı başlık altında yayınlanmıştır.

devamı niteliğindedir. Bu görüş, Birinci Dünya Harbi'nin meydana getirdiği kıtlık koşullarından yararlanarak ve devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi temeline dayanıyordu. Harb-ı Umumi yıllarında "Ey Türk, Zengin Ol!" diye başlık atan büyük gazeteler ve "Türk'ü iktisaden yükseltmek, mutavassıt bir burjuvazi ihdas etmek" hedefini savunan Yusuf Akçura gibi etkili yazarların görüşleri, 1908'den sonraki süreçte meydana gelen nesnel zorunlulukların yanı sıra bilinçli olarak da Türkiye'de milli kapitalizmin filizlendirilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır¹²⁷⁵.

Bu altyapıya rağmen Türkiye, bir ülkenin iktisadi gelişimini etkileyen temel faktörler açısından çok kötü bir miras devralmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan savaşlarda nüfusun üretken kesiminin önemli bir bölümü kaybedilmişti. Mevcut sanayi ve ticaret büyük ölçüde gayrimüslimlerin elindeydi. Tarım ise ilkel teknikler ve araç gereçler kullanılarak yapılmaktaydı. Madencilik yabancı sermayenin elindeydi. Ulaşım daha da vahim bir durumdaydı. Örneğin otomobille yapılacak bir İstanbul-Ankara yolculuğu 80 saat sürüyordu. Böylesine zor bir tablo karşısında tarım son derece büyük bir öneme haiz bulunmaktaydı.

Daha önce de belirtildiği üzere dönem içerisinde izlenen ekonomik politikaların temel ilkeleri, Cumhuriyet'in ilanından önce, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan ve 4 Mart 1923'e kadar çalışan İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. Kongrenin açılışında konuşan Mustafa Kemal Paşa, tam bağımsızlık ilkesinden taviz verilemeyeceğinin altını çizmiştir. İktisadi bakımdan güçlü olmayan ülkelerin siyasi ve askeri alanda da güçsüz kalacağını dile getiren Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı'yı çökerten temel sebeplerden biri olarak gördüğü kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini de belirtmiştir.

Memleketin farklı şehirlerinden sanayici, esnaf, çiftçi, işçi vb. ekonomik grupların temsilcilerinin oluşturduğu kongre, bundan sonra izlenecek ekonomi politikalarında hükûmete yol gösterici nitelikte kararlar içeren "misak-ı iktisadi" adıyla bir iktisadi ant kabul etmiştir. Buna göre; ülkenin ekonomik kalkınmasına öncelik verilecek, yerli üretim geliştirilecek, devletin yasalarına uymak kaydıyla her türlü yabancı sermaye kabul edilecek, rejî idaresi kaldırılacak, aşar kaldırılarak yerine uygun bir vergi konulacak, ulaşım altyapısı geliştirilecek, sanayi ve ihracat teşvik edilecek, yeni bir gümrük tarifesi hazırlanacaktı. Bu esasların kabulü, ekonomik bağımsızlığı hedef olarak belirleyen Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin toplumun farklı kesimleri tarafından desteklendiğinin somut bir göstergesiydi.

Bu kapsamda yapılan çalışmaların ilki, 1924 yılında Ziraat Bankası'nın anonim şirkete dönüştürülmesi olmuştur. Böylece bankaya, çiftçilere tarımsal kredi verme ve her türlü bankacılık faaliyetlerinde bulunabilme yetkisi tanınmıştır. Ayrıca tarım araçlarının banka eliyle ithali ve üreticiye gümrüksüz dağıtımı bu dönemde kanunlaşmıştır. Bir diğer gelişme

---

¹²⁷⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 26-29.

ise 17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı yasa ile Osmanlı'dan intikal eden Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır. Bunun yerine Cumhuriyet Dönemi tarım politikalarına daha uygun olan yeni vergiler konulmuştur. Aşarın kaldırılmasıyla, tarım kesimi üzerindeki vergiler büyük ölçüde azaltılmış, vergi yükü kırsal kesimden pazara ve kente doğru yönlendirilmiştir. 2 Aralık 1925te çıkarılan 682 sayılı yasa ile de ziraatın gelişmesi için her çeşit fidan ve tohumların bedelsiz dağıtımı ve devletin yönetiminde fidanlık kurulması, çiftçilerin eğitimi karara bağlanmıştır.

Yapılan bu düzenlemeler sonucunda tarım sektörünün GSYİH(Gayri safi yurt içi hâsıla) içindeki payı 1923'te yaklaşık % 42 iken, 1929'da bu oran % 49'u geçmiştir. Ancak bu iyiye gidiş, tüm dünyayı derinden sarsan 1929 Ekonomik Bunalımı nedeniyle kısa süreliğine de olsa sona ermiştir. Buna rağmen bu ilk dönemde takip edilen politikaların temelde amacına ulaştığını söyleyebiliriz¹²⁷⁶.

b- 1929–1939 Arası Tarım Politikaları:

Amerika'da başlayan ve tüm dünyaya yayılan 1929 Ekonomik Bunalımı, Türkiye ekonomisini de zora sokmuştur. Krizin etkisiyle bir anlamda sarsıntı geçiren dönemin iktisat politikaları yeniden tanımlanarak, korumacı ve devletçi ekonomi modeline¹²⁷⁷ geçilmiştir. İsmet (Eker) Bey'in Maliye Komisyonu başkanlığında bulunduğu bu dönemin başlarında yeni ve kapsamlı vergi kanunları (Arazi Vergisi, Bina Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi, Davar ve Ehli Hayvanlar Vergisi)¹²⁷⁸ kabul edilmiştir.

Tarım sektöründe önceki dönemde yakalanan büyüme hızına yeniden erişmek için çeşitli adımlar atılmıştır. Devletçilik uygulamalarıyla tarımı geliştirme yönünde nitelikli tohum, damızlık, fide ve fidan yetiştirip çiftçiye dağıtmak üzere hazine arazisi üstünde devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kurulmuştur. Ankara'da Gazi Orman Çiftliği'nin kurulmasında bizzat Atatürk için başında bulunmuştur¹²⁷⁹.

Dönemin Meclis zabıtları incelendiğinde; tarım alanında çeşitli yasal düzenlemelerin de yapıldığını görmekteyiz. Tarımsal üretimin merkezi konumunda olan köylerin sorunlarını çözmek ve gelişimlerini hızlandırmak için 24 Mayıs 1930'da "Köy Kanunu" çıkarılmıştır. Tarımda makineleşmeye büyük önem verilmiştir. Zirai sahadaki teşkilatlanmaya da ağırlık verilerek, 29 Aralık 1931'de 1910 sayılı yasayla Ziraat Vekâleti(Bakanlığı) kurulmuştur. 1933'de Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmış ve daha sonra bu kurumdan Ankara

---

¹²⁷⁶ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 39-57.; **Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Göstergeler 1923-1992**, Ankara 1994, s. 55

¹²⁷⁷ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 59.

¹²⁷⁸ **TBMM ZC.**, D.IV, Fevkalade İctima, C.II, s. 84-230. Bu konuda detaylı bilgi, kitabın 4. Bölümünde "**Dünya Ekonomik Bunalımına Karşı Alınan Önlemler: Yeni ve Kapsamlı Vergi Kanunları**" başlığı altında verilmiştir.

¹²⁷⁹ Erdinç Tokgöz, "Cumhuriyet Dönemi'nde Ekonomik Gelişmeler", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ATAM, İçinde, Ankara 2004, C. II, s. 324.

Ziraat ve Veteriner Fakülteleri doğmuştur. Buna ilave olarak 1935'te Veteriner Teşkilatı, 1937'de Orman Teşkilatı oluşturulmuştur. Yine 1935'te Tarım Satış ve Kredi Kooperatifleri, 1937'de Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü teşkil edilmiştir.

Zirai sahada eğitim ve teşkilatlanma çalışmalarına ağırlık verilen bu dönemin sonu, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatına ve ardından patlak veren II. Dünya Savaşı'na denk gelmektedir. Dönem içerisinde tarım sektörünün GSYİH(Gayri safi yurt içi hâsıla) içindeki payı % 50'ye yaklaşmışsa da 1939'da % 43'e gerilemiştir¹²⁸⁰. Bu olumsuz tabloda savaşın da tesiri olduğunu belirtmeliyiz.

c- 1939–1950 Arası Tarım Politikaları:

İkinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Türkiye'de iktisadi kalkınmanın temelleri atılmış ve iktisadi hayatta bir hızlanma her an başlayabilir duruma gelmiştir. Ancak savaşın başlamasıyla Türkiye'nin Dünya ile ilişkileri son derece zayıfladığı gibi, savaşın başladığı Eylül 1939'dan savaşın bittiği 1945 yılına kadar geçen dönem içinde savaşa girilmemesine rağmen Hükûmet, muhtemel bir savaş nedeniyle imkânlarının çok üstünde bir ordu(1 milyon) beslemek durumunda kalmıştır. Bu nedenle ekonomi, artan askeri harcamaların yükü altında ezilmiş ve gerilemiştir. Özellikle genç nüfusun üretimden çekilmesiyle tarım sektörü ciddi yaralar almış, mesela savaş döneminde buğday üretimi % 50 oranında düşmüş ve fiyatlar birkaç kat artmıştır. Bazı hesaplamalara göre Türkiye'nin ulusal geliri 1939–1946 arasında % 20 oranında azalmıştır. Tüm bunlar, savaş döneminde iktisadi yönden bir gerileme döneminin yaşandığını ortaya koymaktadır. Zira bu dönemde yatırım programları büyük oranda ertelenmiştir.

Dönem içerisinde artan milli savunma harcamalarını karşılamak isteyen Hükûmet, ilerleyen yıllarda yaşanabilecek olası sıkıntıların önüne geçmek için çeşitli tedbirler almıştır. İsmet (Eker) Bey'in de Bütçe Komisyonu başkanlığında bulunduğu bu dönemde; muhtelif vergilere zamlar yapılmış, tartışmalı Varlık Vergisi kabul edilmiş, hayvan vergisine zam yapılmış, "aşar yeniden geldi" tartışmalarına neden olan Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılmış, tasarruf amaçlı halka hazine bonusu arzı gerçekleştirilmiştir". Böylece savaşın mali yükü karşılanmak istenmiştir.

Savaş sırasında yaşanabilecek fiyat artışları ve karaborsa uygulamalarına karşı da 1940 yılında "Milli Koruma Kanunu" çıkarılmış, buna dayanılarak piyasa denetim altına alınmak istenmiştir. Öncelikle hububat olmak üzere sonraları, üretilen baklagillerin bir kısmının Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satılması yönünde bir uygulama başlatılmış ancak sorunlara çözüm olamayan bu tedbirler savaşın bitişiyle rafa kaldırılmıştır.

¹²⁸⁰ DIE, İstatistik Göstergeler 1923-1992, Ankara 1994, s. 102.

- İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan kanunlar ve İsmet Bey'in faaliyetleri için kitabın 6. Bölümüne bkz.

Savaşın bittiği yıl TBMM'de kabul edilerek yasalaşan 11 Haziran 1945 tarih ve 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" tarım alanında reform niteliğinde bir düzenleme olmasına rağmen uygulamada adaletin sağlanamaması nedeniyle amacına ulaşmamıştır.

Savaşın bitmesi, Türkiye için yeni bir dönemin de habercisiydi. Zira bu tarihten itibaren tarım

sektöründe ve bu alandaki göstergelerde olumlu yönde gelişmeler yaşanmış; tarımın ortalama büyüme hızı % 10 artmıştır¹²⁸¹.

Buraya kadar özetle verdiğimiz tarım alanında gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin esaslarını tespit ederek uygulama safhasına geçiren, bu çalışmalar doğrultusunda Cumhuriyet'e yön veren ekibin içerisinde, 1920'den 1950'ye kadar Çorum milletvekilliği yapan, 1923–1927 arasında Meclis başkan vekilliği görevinde bulunan İsmet (Eker) Bey de vardı.

Dönemin Meclis tutanakları incelendiğinde İsmet (Eker) Bey, TBMM'de tarım ve hayvancılık konuları görüşülürken söz alarak: "kendisinin de çiftçilikle uğraştığını ve hayvan besiciliği yaptığını" dile getirmektedir. Tarımla içi içe bir hayat süren İsmet (Eker) Bey, Cumhuriyet dönemi tarım politikalarının tespitinde de önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Meclis'te yaptığı konuşmalarda; devletin mali politikası için temel teşkil edecek olan denk bütçenin ancak ihracatın artırılmasıyla mümkün olabileceğini dile getiren İsmet (Eker) Bey, bunun, ilmi zeminde gerçekleştirilecek yerli üretimin desteklenmesiyle sağlanabileceğine dikkat çekmiştir. Bu hususta herkesin faal olarak çalışması gerektiğini de hatırlatan İsmet Bey, çocuklarının ve torunlarının eğitimlerine büyük önem vererek, aileden birkaç kişinin ziraat hakkında eğitim almasını istemiştir. Nitekim ailesinin eğitimine verdiği önem sayesinde İsmet (Eker) Bey'in oğlu Macit Eker zootekni profesörü, torunu Turhan Eker ise ziraat mühendisi olmuşlardır. İsmet (Eker) Bey'in bu yaklaşımı, eğitime ve ilmi ziraata önem verdiğini göstermektedir.

Siyasi yaşantısından önceki memuriyeti döneminde Çorum'da çiftçilikle de uğraşan İsmet (Eker) Bey, TBMM başkanlığına kendi yazısıyla verdiği tercüme-i hal varakasında(öz geçmiş) meslek ve meşguliyetini; "1914'ten beri mebus ve çiftçi" olarak belirtmiştir. Bu konuda yaptığımız araştırmalar ve ailesinden aldığımız bilgiler; O'nun, Çorum merkez Bayat köyünde geniş bir araziye sahip olduğunu, burada zirai faaliyetlerin yanı sıra hayvancılıkla da uğraştığını göstermektedir. Meclis'in tatil olduğu dönemlerde Çorum'a gelerek bizzat rençperlik faaliyetlerini yürüten İsmet (Eker) Bey'in Ankara'da olduğu zamanlarda arazi işleri, büyük oğlu Hüseyin Hamit Eker tarafından yapılıyordu.

İsmet (Eker) Bey'in konağında yaptığımız incelemeler neticesinde elde edilen mektuplar, kendisinin tarım alanındaki teknolojik yenilikleri yakından takip ettiğini göstermektedir. Mesela İsmet (Eker) Bey'in 1931 yılı

---

¹²⁸¹ Korkut Boratav, a.g.e., s. 81-91. İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan kanunlar ve İsmet Bey'in faaliyetleri için bkz.: 6. Bölüm.

Haziran ayında, merkezi İstanbul Sirkeci'de bulunan Lincoln Ford Fordson resmi ecentasına gönderdiği sipariş mektubuna yazılan 4 ve 27 Haziran 1931 tarihli cevap yazılarından anlaşılacağı üzere İsmet Bey, Çorum'daki arazisinde kullanmakta olduğu Ford marka traktör için yakıt tasarrufu sağlayacak bir adet yeni "kateleks mazot karbüratörü" ve arazinin sürülmesinde kullanılmak üzere bir adet pulluk satın almak istemektedir. Acenta sahibi Mühürdar Zade A. Vefa imzasıyla yazılan cevap yazısında; bu yeni mazot karbüratörü sayesinde traktörlerde yakıt olarak bundan sonra "gaz yağı" yerine "mazot" kullanılacağı, bu sayede % 75 oranında yakıt tasarrufu sağlanacağı bildirilmekte olup Fransa, Almanya ve İsviçre gibi ülkelerde bu sisteme geçildiği ifade edilmektedir. İsmet Bey'e gelen bir diğer mektup ise "Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Vekâleti Adapazarı Patates ve Mısır İslah İstasyonu"nun 26 Nisan 1932 tarihli mektubudur. Cumhuriyet devri tarım politikalarında son derece önemli bir tutan "tohum ıslahı" konusuna ışık tutan mektup, İsmet (Eker) Bey'in 2 Nisan 1932 tarihli mektubuna cevap niteliğindedir. Mektuptan anlaşılacağı üzere İsmet (Eker) Bey, Çorum'da ekimini yapmak üzere Adapazarı'nda bulunan İslah İstasyonu'ndan 1931 yılında tohumluk patates satın almış, Çorum'un (muhtemelen) farklı bölgelerinde yapılan üretim neticesinde elde edilen patateslerden 50 kg.'lık bir numune hazırlatarak, tetkik edilmek üzere İslah İstasyonu'na göndermiştir.

Bu iki örnek çalışma; İsmet (Eker) Bey'in zirai faaliyetleri, ilmi bir zeminde sürdürmek istediğini, Cumhuriyet dönemi tarım politikalarını memleketi olan Çorum'da uygulama gayretinde olduğunu ve zirai sahadaki teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek, memleketinde uyguladığını göstermektedir. Bu konuda kendisiyle 13 Kasım 2010'da bir görüşme yaptığımız, 1938 doğumlu Atilla Lâçin'in, İsmet (Eker) Bey'in ziraat mühendisi olan torunu Turhan Eker'den naklettiği şu sözler, yukarıdaki tespitlerimizi doğrular niteliktedir: "Turhan Bey, 1970'li yıllarda Saat kulesi civarında Nuri Delikaralar'ın beyaz eşya dükkânında sair zamanlarda dedesi İsmet Bey hakkında bilgi veriyordu. Ben de bu konuşmaların bir kısmını dinledim. Mesela İsmet (Eker) Bey, Atatürk'ün tarım ve sanayi politikasının Çorum'da da imkânlar ölçüsünde tatbik edilmesi için gayret sarf etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çorum'un muhtelif yerlerinden toprak numunesi alarak bunların analizlerini yaptırmış, şehrin farklı yerlerinde hangi ürünlerin yetiştirilebileceğini tespit ettirmiştir. Bilhassa patates, şeker pancarı, buğday, ceviz vs. tarım ürünlerinin Çorum'da daha elverişli şartlarda yetiştirilmesi için çaba göstermiştir. Bu yeni düzenlemeyle birlikte Çorum'da ziraatla uğraşan halkın iktisadi yönden güçlenebileceğini söylemiştir.

Yine Atatürk Orman Çiftliği'nde deneme amaçlı üretim yapıldığı sırada bazı mebuslarla birlikte İsmet Bey de Atatürk'ün yanındaymış. Atatürk, burada yapılacak tarımsal üretim hususunda İsmet (Eker) Bey'in fikirlerine başvurmuştur".

İsmet (Eker) Bey, öz kaynakların korunması için de gayret sarf etmiştir. Atilla Lâçin, yine Turhan Eker'den naklen şunları söylüyor: "Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çorum halkı, yakacak ihtiyacını Seydim

ormanlarından at ve eşekler yardımıyla getirdiği meşe ağaçları ile karşılaşmaktaymış. Bu arada kaçak ağaç kesenler de oluyormuş. Kaçak kesimlere şiddetle karşı çıkan İsmet Bey, Çorum'da olduğu günlerden birinde, kaçak kesim ihbarı almış, tebdil-i kıyafetle atına binerek Seydim'e doğru hareket etmiş ve kaçak kesim yapanları dönüş yolunda yakalayarak, bu kişileri gece yarısında saat kulesi meydanında toplamış ve bunlara uzun bir konuşma yaparak nasihatle bulunmuştur. Konuşmasında, ormanlarda yapılan kaçak kesimlere işaret ederek, Çorum'un etrafının yakın zamanlarda ormanlarla kaplı olduğunu, yanlış kesimler nedeniyle orman örtüsünün giderek azaldığını dile getirmiş, bu hususta herkesin kanun ve kurallara uyması gerektiğini bildirmiştir. İsmet Bey, konuşma sonunda halkın kestiği ağaçlara da el koymuştur¹²⁸².

Bu yaklaşımlardan anlaşılacağı üzere İsmet (Eker) Bey, gerek İzmir İktisat Kongresi'nde gerekse TBMM'de alınan kararların Çorum'da uygulanmasına katkıda bulunarak, milli ekonominin kurulması ve yerli burjuvazinin güçlendirilmesi çalışmalarını kendi memleketinde yürütmüştür. Çorum'da tarımsal üretimin ilmi bir zeminde yapılabilmesi için gayret göstermiştir.

E- İSMET BEY'İN KATILMADIĞI 1950 SEÇİMLERİ:

Daha önce belirtildiği gibi, İsmet Bey, TBMM'nin ilk 8 devresinde aralıksız olarak Çorum'u temsilen Meclis'te yer almıştı. TBMM'nin 8. Devresi'nin son toplantısının yapıldığı 24 Mart 1950'ye kadar yasama faaliyetlerine katılan İsmet Bey, birkaç gün Ankara'da kaldıktan sonra milletvekili arkadaşlarıyla birlikte Çorum'a dönmüştür¹²⁸³.

14 Mayıs 1950'de yapılacak olan seçim için adayların belirlenmesinden önce, TBMM'nin 8. Devresi'nde milletvekilliği yapan 200'den fazla kişinin liste dışında kaldığı haberleri basına yansımıştır¹²⁸⁴. CHP adına büyük bir değişimin habercisi olan bu gelişme, İsmet Bey'i de yakından ilgilendirmektedir. Nitekim kuruluşundan itibaren üyesi bulunduğu CHP'nin, 23 Nisan'da basın aracılığıyla kamuoyuna duyurduğu, "TBMM 9. Devre Milletvekili Aday Listesi"nde¹²⁸⁵ ve Çorum İl Seçim Kurulu tarafından

---

¹²⁸² Atilla Lâçin ile 13 Kasım 2010 Cumartesi günü yapılan röportajdan alınmıştır.

¹²⁸³ **Çorum**, 5 Nisan 1950. s. 3. "Geldiler" başlığıyla verilen haberin detayında "...milletvekillerimizden Bay İsmet Eker, Bayan Hasene İlgaz, Dr. Bay Necdet Yücer ve Bay Edip Alpsar da hafta içinde şehrimize gelmiştir. Gazetenin 29 Mart 1950 tarihli sayısında da Çorum milletvekillerinden Naim Atalay'ın Çorum'a geldiği bildirilmiştir. Böylece Çorum'da seçim çalışmaları başlayacaktır.

¹²⁸⁴ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1950.

¹²⁸⁵ **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950. CHP'nin 9. Devre Çorum Milletvekili adayları: Edip Alpsar, Hasene İlgaz, Süheyl Karafakıoğlu, Bedri Bilginer, Baha Çorbacıoğlu, Halid Emrali, Mithat Cemal Kuntay, Rıza Ulusoy.; Demokrat Parti'nin adayları ise 25 Nisan 1950'te duyurulmuştur: Dr. Saib Özer, Dr. Sedat Baran, Hakkı Yemenici (tüccar), Ahmet Başibüyük (Ünye Cumhuriyet Savcısı), Hasan Ali Vural (Avukat), Hüseyin Ortakçioğlu (Avukat), Şevki Gürses (Ekonomi ve

basına verilen “Milletvekili Aday Listesi”nde İsmet Bey’in adı geçmemektedir¹²⁸⁶.

Bu değişim hareketi kapsamında, İsmet Bey’in parti yönetimi tarafından mı liste dışı bırakıldığı yoksa özel nedenlerden dolayı mı siyasetten ayrıldığı hususunda yaptığımız araştırmalarda bir netice alamadık. Kendisinin her konuda ketum olması bu konuyu mutlak bir şekilde aydınlatmamızı engelledi. Ancak 1950 yılında 73 yaşımda olduğunu göz önüne alırsak sağlık sorunlarının bu kararda etkili olduğu düşünülebilir. Zira İsmet Bey’in Meclis konuşmalarına bakıldığında kendisinin sağlam bir partili olduğu görülmekle birlikte bundan sonraki süreçte CHP aleyhine siyasi bir faaliyette bulunduğuna dair her hangi bir bilgiye ulaşamadık.

14 Mayıs 1950’de yapılan ve sakin bir havada geçen “TBMM 9. Devre Milletvekili Seçimleri” katılım oranının yüksekliği(% 80’in üzerinde katılım)’nin yanı sıra partililerin seçim çalışmaları sırasında ilk kez radyo aracılığıyla propaganda yapmaları bakımından da dikkat çekici olmuştur. 14-17 Mayıs 1950 tarihleri arasında yapılan seçimler neticesinde; DP 434, CHP 52 ve MP 1 milletvekiliği kazanmıřlardır¹²⁸⁷. Ülke genelinde büyük bir çoğunlukla Demokrat Parti adaylarının kazandığı milletvekili seçimleri, Çorum basınına, “hadisesiz ve çok samimi bir havada geçen seçim sonucunda İl seçim kurulundan alınan bilgiye göre Demokrat Parti adayları seçimi kazandılar” şeklinde yansımıştır. Buna göre; Saib Özer, Sedat Baran, Hakkı Yemenici, Ahmet Başıbüyük, Hasan Ali Vural, Hüseyin Ortakçioğlu, Şevki Gürses ve Baha Koldaş, TBMM’nin 9. Devresi için Çorum milletvekili seçilmıřlerdir¹²⁸⁸.

Bu sonuçlarla, CHP dışında bir partinin iktidara gelişi, Türk demokrasi tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır.

Ticaret Bakanlığı Levazım Müdürü). Baha Koldaş (Emniyet Genel Müdür Yardımcısı) aday olmuştur.

¹²⁸⁶ **Çorum**, 3 Mayıs 1950. İl seçim kurulu listesinde Cumhuriyet gazetesinin 23 Nisan 1950 tarihli sayısında verilen CHP ve DP adayları, kısa tanıtım bilgileriyle birlikte verilmiştir. İlave olarak bağımsız adaylar da duyurulmuştur: Hüseyin Mazlum Berkay (İskilip’te Mazlum Sabit Eczanesi sahip ve mesul müdürü), İsmail Hakkı Büyükdoğanay (İskilip’te Yüzbaşı Doğanay yanında sakin emekli veteriner), Şahroh Dölaslan (Sungurlu’da sakin Boğazkale köylü), Sıddık Kip (Arzuhalci). Adaylık başvurusu yapanların meslekleri incelendiğinde toplumun farklı kesimlerinden adayların seçime iştirak ettikleri görülmektedir.; Fahri Çoker de, Birinci TBMM üyesi olup da 1950 seçimlerinde yer alamayan 20 mebus arasında İsmet Bey’i de saymaktadır. Fahri Çoker, TPT Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, C.III, s. 1005-1006.

¹²⁸⁷ **Cumhuriyet**, 15-17 ve 22 Mayıs 1950.

¹²⁸⁸ **Çorum**, 17 Mayıs 1950,

NETİCE:

Türk milletinin geleceği için son derece önemli sonuçlar doğuran Birinci Dünya Savaşı, diğer müttefikler gibi Osmanlı Devleti'nin de kesin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Savaşın ardından imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması, getirdiği ağır koşullarla, yeni bir sürecin habercisiydi. İtilaf Devletleri, bu anlaşmaya dayanarak başta İzmir ve İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerini işgal etmişler, bu faaliyetlerini kolaylaştırmak için Türklerle asırlardır huzur içinde yaşayan azınlıkları kışkırtmaktan da geri durmamışlardı.

Bilhassa Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıkları katliamlar, geçmişte bağımsızlık uğruna her şeyi göze alan Türk milletini bir kez daha harekete geçirmişti. Mondros Ateşkes Antlaşması uyarınca Osmanlı ordusunun terhis edilmesi üzerine Türk milleti, vatanını düşmana teslim etmemek için Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da ve Rumeli'de teşkilatlanarak, Milli Mücadele'yi başlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan genelge ve kongrelerle halkı Milli Mücadele fikri etrafında toparlarken, diğer taraftan da Milli Mücadele'nin haklılığını dünya kamuoyuna duyurmak ve bu haklı direnişi yönetecek kadroyu oluşturmak istemiştir. Bu amaçla, Heyet-i Temsiliye'nin başkanı olarak İstanbul Hükûmeti'yle Amasya'da bir görüşme yapmış, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması fikrini İstanbul Hükûmeti'ne kabul ettirmiştir. Seçilen milletvekilleriyle yapmış olduğu görüşmeler neticesinde Türk milletinin istiklal mücadelesinin programı niteliğindeki Misak-ı Milli'nin kabul ve ilanını sağlamıştır. "Vatanın düşman işgalinden kurtuluşuna kadar direniş" anlamına da gelen bu belge, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin sonu olmuş; İtilaf Devletleri, meclisi dağıtarak bazı üyelerini tutuklamışlardır. Bu gelişme, milli esaslara dayalı yeni bir meclisin kuruluşunu hızlandırmış, halkın seçtiği milletvekilleri ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelenlerin katılımıyla, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış ve çalışmalarına başlamıştır.

Olağanüstü zaman ve şartlarda bir araya gelen Birinci Meclis, yeni bir meclis olmakla birlikte, gerek Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelenlerin bu yeni meclise katılmaları, gerekse bu meclisin 28 Ocak 1920 tarihli son oturumunda ilan edilen Misak-ı Milli kararlarının TBMM'nin genel siyasetini oluşturması, mücadeledeki fikri devamlılığın en açık göstergesidir.

Zira Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran TBMM üyeleri içerisinde İkinci Meşrutiyet dönemi meclislerinden pek çok isim bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Çorum milletvekili Abdullah İsmet Eker de Osmanlı Mebusan Meclisi'nden TBMM'ye geçenler arasındadır. 14 Mayıs 1914 – 24 Mart 1950 arası meclis faaliyetlerini incelemeye

çalıştığımız Abdullah İsmet Eker de, İkinci Meşrutiyet dönemi meclis çalışmalarından gelen bilgi birikiminin TBMM'ye nasıl yansıdığını ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki devamlılıkları göstermek açısından müşahhas bir örnektir.

TBMM'nin, milletin istikbali için üzerine aldığı sorumluluğu, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden devraldığı şeklindeki bu tespitin ardından, İsmet Bey'in parlamento çalışmaları ışığında şunları söyleyebiliriz:

Hem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde hem de TMM'de görev yapmış olmakla, yukarıda işaret ettiğimiz devamlılığın somut bir örneği olan İsmet Bey'in meclis konuşmalarında Osmanlı Mebusan Meclisi'nden bahsederken "İstanbul Meclisi" tabirini kullanması, iki meclis arasındaki farkı mekânsal olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Hatta kendisinin Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma tahsisatının, TBMM başkanvekili Ali Fuat Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi gündemine taşınması ve bu konuda meclis başkanlığının olumlu yönde karar vermiş olması da İsmet Bey'in bu anlayışında yalnız olmadığına bir kanıttır.

İsmet Bey'le birlikte seksen kadar mebusun, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelerek Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmaları, vatanın kurtuluşu için zor şartlar altında geceli gündüzlü çalışmaları, Osmanlı'dan kalma düşüncenin yeni döneme taşınarak devam ettiğinin de bir göstergesidir. Bu düşünce: her durumda kurtuluşa olan inanç ve bağlılıktır.

Halkın ve Milli Mücadele'nin menfaatine odaklanan Birinci Meclis, bütün karar ve hareketlerinde, bu iki ilkeyi göz önünde bulundurmuştur. Ancak bazı konularda fikri olarak birbirlerinden ayrılan milletvekilleri, çeşitli meselelerde hararetli bir şekilde tartışmaktan da geri durmamışlardır. Bu durum meclis içinde bilhassa 1920 Eylül'ünden itibaren bir takım grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu guruplaşma sürecinde muhalif kanatta değil de Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan İsmet Bey, ihtisas alanına giren mali kanunların hazırlanması ve kabulünde Birinci Meclis'te önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Önceliğini Milli Mücadele'ye adayan Birinci Meclis, Kurtuluş Savaşı süresince mali sıkıntıları yoğun olarak yaşamıştır. Olağanüstü şartların doğurduğu bu meclis, ortaya çıkan mali sıkıntıları gelir artırıcı kanunlar vasıtasıyla çözmek istemiştir. Bu dönemde görüşülen kanun tasarıları incelendiğinde; mali konuların önemli bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir. Nitekim mecliste kabul edilen ilk kanunun ağnam (küçükbaş hayvan) vergisi hakkında olması, bunun en açık göstergesidir. İsmet Bey de, komisyon çalışmalarının yanı sıra mali konularda Meclis'te yaptığı konuşmalarda bu alandaki uzmanlığını

kullanarak kanunların kabulü doğrultusunda Meclis'i yönlendirmiştir. Onun bu yaklaşımı, Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması için önemli bir gayret sarf ettiğini göstermektedir.

Bir taraftan Kurtuluş Mücadelesi devam ederken, diğer taraftan halk egemenliğine dayanan yeni bir devletin kuruluyor olması, Birinci Meclis'in işinin ne kadar zor olduğunu kanıtıdır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, harp vergilerinden bunalan halkın, yeni vergilerle yükünün bir kat daha artması hem TBMM'yi hem de halkı zorlamıştır.

İsmet Bey, her şeyden önce Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasını temel hedef olarak belirlemiş, bunu topyekûn bir mücadele olarak görmüştür. Meclis çalışmalarını bu ilke üzerine bina ederek, mecliste görüşülen gelir arttırıcı kanunlara bu nazardan bakan İsmet Bey, herkesin imkânı ölçüsünde vergi vererek vatan savunmasına katılmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlamda, mültecilerin de aynı gayreti göstermeleri gerektiğine işaret etmiştir. Vergi toplama konusunda devletin de adil olmak zorunda olduğunu dile getirerek "halkçı" bir yaklaşım ortaya koymuştur ki; bu anlayış, halk temeline dayalı bir devlet kurarken göz önünde bulundurulması gereken ana unsurlardan birisi ve belki de en önemlisidir.

İsmet Bey, Birinci Meclis'te yapmış olduğu konuşmalarda; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devlet kurumlarının işleyişinde bazı aksaklıklar olduğuna dikkat çekmiştir. Halkın refahı ve yeni Türk devletinin sağlam temellere dayanması için halledilmesi gereken bu sorunun çözümü, her şeyden önce mali kaynak bulmaktan geçer. Tüm varlığıyla Kurtuluş Mücadelesi'ne yönelen Birinci Meclis, bu dönemde tespit edilen sıkıntıları mali zorluklar nedeniyle tam manasıyla giderememiştir. Ancak bu çalışma ve tespitler, TBMM'nin bundan sonraki dönemlerinde hazırlanacak programların bir nevi taslağını oluşturacaktır.

Gerek Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki çalışmaları, gerekse Birinci Meclis'teki hizmetleriyle, parlamentoda tecrübe kazanan İsmet Bey, TBMM'nin ikinci döneminin başında Meclis Başkan Vekilliği'ne aday olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın desteğiyle Meclis Başkanlık Divanı'na seçilmiştir. Cumhuriyet'in ilan edildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçildiği ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bazı değişikliklerin yapıldığı 29 Ekim 1923'deki tarihi oturumu "İkinci Reis Vekili" sıfatıyla yöneterek, tecrübenin ne kadar önemli olduğu gerçeğine somut bir örnek oluşturmuştur. Başkanlık Divanı'nda beş yıl görev yapan İsmet Bey, TBMM'de görev aldığı sonraki dönemlerde ise sırasıyla Maliye, Gümrük-Tekel ve Bütçe komisyonlarının başkanlığını yaparak idari bakımdan etkili hizmetler yürütmüştür.

İsmet Bey'in meclis çalışmaları incelendiğinde öne çıkan bir diğer yönü de usûl hassasiyetidir. Usûle riayet etmeye azami

derecede gayret gösteren İsmet Bey, meclis konuşmalarında bunu adeta bir giriş cümlesi yaparak diğer arkadaşlarını bu konuda uyarmıştır. Onun bu tavrı, bilhassa mali konularda daha da belirginleşerek kabul edilecek kanun tasarılarının nizami olmasının önünü açmıştır. Bu yönüyle İsmet Bey, TBMM’de yapılan görüşmelerin usul dairesinde sürdürülmesi ve bu anlayışın Meclis’in bundan sonraki dönemlerinde de korunarak devamının sağlanması için başarılı bir örnek olmuştur diyebiliriz.

Halkın yanı sıra halka hizmet sunacak memurların da iyi bir eğitim almaları gerektiğini her fırsatta vurgulayan İsmet Bey, milletvekilliğinden önce devlet memurluğu yapmıştır. Halka hizmet veren kurumlardaki sıkıntıları bizzat yaşayan birisi olarak memuriyete alınacak kişilerde uzmanlık şartı aranmasını istemiştir. İsmet Bey, alanlarında uzman olmayan kişilerin bakan olabileceklerini, ancak kendi alanlarında birer yol gösterici olan müsteşarların muhakkak uzman kişilerden seçilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun bu anlayışı, kendisinin de, uzmanlığın birebir yaşandığı komisyon çalışmalarına büyük önem vermesi şeklinde tezahür edecektir.

Memuriyeti döneminde tapu ve vakıf alanlarında kazandığı bilgi ve deneyimi Osmanlı Mebusan Meclisi’ne taşıyan İsmet Bey, buradan elde ettiği tecrübeyi başta Birinci Meclis olmak üzere 1950’ye kadar görev aldığı TBMM’nin tüm çalışma devrelerinde arttırarak sürdürmüştür. Bilhassa mali ve hukuki meselelerde sözü dinlenen, yönlendirici hatiplerden biri olmuştur.

Vakıflar konusu, İsmet Bey’in TBMM’de bulunduğu yıllar içerisinde mecliste konuşma yaptığı temel konulardan birisidir. Bu konuşmalar incelendiğinde; Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlayan vakıflardaki idaresizliğin Cumhuriyet’in ilk yıllarında da sürdüğü görülmektedir. Vakıfların tasfiyesi hakkında faaliyet gösteren komisyonlarda da görev alan İsmet Bey, meselenin halkın yararı gözetilerek çözülmesi için fazlaca kafa yormuş, önerilerde bulunmuştur.

İsmet Bey’in parlamento hayatı boyunca ortaya koyduğu çalışmalar sadece vakıflarla sınırlı değildir. Devlet memurlarının ve güvenlik birimlerinin eğitim, teşkilatlanma ve mali durumları hakkında da önemli tespitler yaparak önerilerde bulunmuştur.

İsmet Bey’in meclis konuşmalarında üzerinde ısrarla durduğu hususlar, yeni Türk Devleti’nin kurulmasını hazırlayan ve teşkilatlanmasını sağlayan bir mecliste yapılmış olmakla ayrı bir öneme sahiptir. Zira devletin zeminini oluşturacak, onu sahiplenecek olan halka, hakça yaklaşım göstermek; onunla muhatap olacak, devleti temsil edecek kadrolarda eğitime ve ihtisasa önem vermek,

adalet ve eşitlik prensiplerini temel dayanak noktası kabul etmek son derece önemli tespitlerdir.

Devletin temsilcilerinin halka yaklaşımının devlet-millet birlikteliğini sağlayacak harç olması itibariyle İsmet Bey'in halkçı yaklaşımları dikkat çekicidir. Bu yaklaşımını milletvekilliği hayatı boyunca sıklıkla dile getiren İsmet Bey, toplumun temel sorunlarına yönelerek bunlar hakkında gerçekçi çözüm önerileri sunmuştur.

Sonuç olarak; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecini yaşayan İsmet Bey, 1914–1950 arası dönemde aralıksız devam eden milletvekilliği hayatı boyunca günlük politika mücadelelerden uzak duran, gösterdiği özverili çalışmalarıyla bu sürece olumlu katkılarda bulunan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurumsallaştıran kadronun faal bir üyesi sıfatıyla öne çıkan bir devlet adamı olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), 189/293/3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.

Çorum Belediyesi Kent Arşivi(muhtelif fotoğraflar)

Çorum Şerhiye Sicilleri, Defter No: 3, 9, 10.

TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No:103(TBMM sicil dosyası)

TBMM Arşivi Sicil Dosyası, No:494(Mebusan Meclisi sicil dosyası)

Yayınlanmış Vesikalar:

Atatürk Haftası Armağanı: 10 Kasım 1977, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977.

Baykal, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK Basımevi, 2. baskı, Ankara 1989.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın No:1, Belge No: 69, Ankara 1982.

Araştırma ve İncelemeler:

Ağaoğlu, Samet, **Kuvay-ı Milliye Ruhü**, Ağaoğlu Yayınevi, Ankara 1964.

Akar, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2009.

Akbulut, Dursun Ali, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ATAM, İçinde, C.I, Ankara 2004.

Aktar, Ayhan **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yay., İst. 2000.

Alp, İlker, "Misak-ı Milli", **Misak-ı Milli Ve Türk Dış Politikasında Musul**, ATAM, İçinde, Ankara 1998.

Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:40, C.III., İstanbul 1996.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, ATAM, Ankara 2006.

Ateş, Sabri, **Tunalı Hilmi Bey Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın**, Editör: Ahmet Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2009.

Avcı, Cemal, **III. Dönem TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri(1927-1931)**, ATAM, Kale Ofset Matbaacılık, Ankara 2000.

Balcıoğlu, Mustafa, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, C.I, Ankara 2004.

Balcıoğlu, Mustafa, "İstanbul'un İşgali", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, C.I, Ankara 2004.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar(1939-1954)**, Milliyet Yayınları, Doyuran Matbaası, İstanbul 1977.

Başer, Edip, "İkinci Dünya Savaşı'ndan XXI. Yüzyıla Türkiye", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, İçinde, Ed.: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005.

Baykara, Tuncer, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

Beydilli, Kemal, "Avrupa/Batı Uygarlığı'nın Yükselişi", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, İçinde, Ed.: Cemil Öztürk, İstanbul 2005.

Beyoğlu, Süleyman, "Milli Mücadelenin Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye", **Türk İnkılâp Tarihi**, İçinde, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005.

Bilge, Mustafa L., **TDV İslam Ansiklopedisi Kerek Maddesi**, Ankara 2002, C. 25.

Budak, Mustafa, **Misak-ı Milli'den Lozan'a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, 4.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, Yay. haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

Çakan, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999.

Çetinoğlu, Ali Sait, **Varlık Vergisi 1942-1944**, Belge Yay., İst. 2009.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I.Dönem 1919–1923**, C. III, TBMM Yayınları, Ankara 1995.

Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM IV. Dönem 1931-1935)**, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996,

Çorum İl Yıllığı–1973, Ankara 1973.

Cumhuriyet'in 75 Yılı, Yapı Kredi Yayınları, Mas Matbaacılık, C.I, İstanbul 1998.

Cumhuriyet Halk Fırkası Grup Toplantısı Tutanakları, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2004.

Dağlı, Yücel - Üçer, Cumhure, **Tarih Çevirme Klavuzu**, TTK Basımevi, Cilt 5, Ankara 1997.

Denizli, Hikmet, **Sivas Kongresi Delegatesi ve Heyeti Temsiliye Üyeleri**, Ankara 1996.

Demir, Fevzi, **Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Göstergeler 1923-1992, Ankara 1994.

90. Yılda 90 Belge, TBMM İletişim Daire Başkanlığı, Genel Evrak ve Müdürlüğü, TBMM Basımevi, Ankara, 2010.

Eraslan, Cezmi, "Siyasal Alanda Yeniden Yapılanma", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi**, İçinde, Ed. Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005.

Eraslan, Cezmi, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ATAM, İçinde, Ankara 2004, C.II.

Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2003.

Eraslan Cezmi, Olgun Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2006.

Erkoç, Ethem, **Anadolu'da Bir Köy Odası Hatışoğlu Konağı**, Çorum Belediyesi Kültür Serisi No: 10, Lider Matbaacılık, İkinci Basım, Çorum 2008.

Eroğlu, Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1977.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, **Nutuk**, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Güner, Zekai-Kabataş, Orhan, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, AKM Yayını, Ankara 1990.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM V. Dönem 1935-1939)**, TBMM Vakfı Yayınları No: 33, Ankara 2004.

Goloğlu, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Goloğlu, Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara 1974.

Goloğlu, Mahmut, **Demokraseye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982.

İlca, Ali, **Çorum Ulu Camii ve Vakıfları**, Birinci Baskı, Matsa Basımevi, Ankara 2006,

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri 1919-1946, Türkiye Büyük Meclisi'nde ve CHP Kurultayları'nda, İstanbul 1946.

Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kazım Karabekir'in Günlükleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, C.II.

Kendirci, Hasan, **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kopuş ve Süreklilikler**, Kitap Yayınevi, I. Baskı, İstanbul 2009.

Küçük, Mustafa, "Birinci TBMM'nin Yapısı ve Faaliyetleri", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı-Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber**, TTK Basımevi, C. I-II, Ankara 1968.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, D.III, İS.I, C.I; D.III, İS.II, C.I; D.III, İS.III, C.I; D.III, İS.IV, C.I; D.III, İS.IV, C.II.; D.III, İS.V, C.I.; D.IV, İS.I, C.I, TBMM Basımevi, Ankara 1991-1992.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988.

Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, C. I-II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, Ankara 1995.

Ökte, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951.

Özel Sabahattin, "Milli Mücadele'de İzmit Mutasarrıfları'nın Faaliyetleri", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998.

Öztürk, Kazım, **TPT TBMM II. Dönem 1923-1927**, TBMM Vakfı Yayınları No: 3, Ankara 1995, C. I ve III,

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi (TBMM-II. Dönem 1923-1927)**, TBMM Vakfı Yayınları No: 1, Ankara 1993.

Öztürk, Kazım, **TPT TBMM III. Dönem 1927-1931**, TBMM Vakfı Yayınları No: 10, Ankara 1995, C. III, s. 192.

Öztürk, Nazif, **Vakıfların Tasfiyesi Açısından Mehmet Münir Çağıl**, Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu, 23-25 Mayıs 1997-İskilip, TDV. Yayınları/264, Ankara 1998.

Pur, Hüseyin Perviz, **Varlık Vergisi ve Azınlıklar**, Eren Yay., İst. 2007.

Sabuncuoğlu, M. İhsan, **Çorum Tarihi'ne Ait Derlemelerim**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Bölüm II, Çorum 2008.

Shaw, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul 1983, C. II.

Sakallı, Bayram, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1988.

Sami, Şemseddin, **Kamus-ul Alam**, Mihran Matbaası, İstanbul 1896, C. 5.

Sarısaman, Sadık, "Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Çorum Mebusları", **Osmanlı Dönemi'nde Çorum Sempozyumu**, İçinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret ve İşletmesi, Çorum 2006.

Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, ATAM, Ankara 1998.

Tabakoğlu, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, C. III, İstanbul 1991.

Tekeli, İlhan, "Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nda Çorum", İçinde: **5. Hitit Festival Komitesi Çorum Tarihi**, Çorum, tarihsiz.

Tokgöz, Erdinç, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, C.II, Ankara 2004.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiyede Siyasi Partiler (1859-1952)**, Arba Yayınları, İstanbul 1952.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1951.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, D. I, C. II-III., İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D. I-VIII(tüm ciltler), TBMM Matbaası, Ankara 1943-1981.

TBMM Devre V Genel Fihrist, TBMM Matbaası, Ankara 1983.

TBMM Yıllık, D.V, İ.S.I, 26 Teşrinievvel 1935-31 Teşrinievvel 1936, TBMM Matbaası, Ankara 1937.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Hemşehrimiz Atatürk**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Milli Mücadele Anılarım**, Hil Yayınları, s. 157.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990.

Yıldırım, Hatice, "Bir Siyaset Adamımız Dursun (Yalvaç) Bey", **Uluslar arası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, C.III.

İnternet Kaynakları:

<http://www.tsk.tr/anitkabir/index.html>, 29 Eylül 2010.

Gazeteler:

Çorum Gazetesi (12-19 Eylül 1921, 10 Ekim 1921, 14 Şubat 1939, 5 Nisan 1950, 3-17 Mayıs 1950)

Çorum Hâkimiyet (25-27 Ekim 2005)

Cumhuriyet Gazetesi (3-7 Eylül 1927, 21-26 Nisan 1931, 12 Mayıs 1931, 2-9 Şubat 1935, 6-17 Ocak 1939, 25-27 Mart 1939, 11 Nisan 1939, 15-28 Şubat 1943, 1-9 Mart 1943, 4-24 Temmuz 1946, 18-23 Nisan 1950, 15-22 Mayıs 1950)

Hâkimiyet-i Milliye (5 Temmuz 1923, 6-10 Ağustos 1923, 26 Haziran 1927, 1-6 Eylül 1927, 1-2 Kasım 1927, 17-23 Kasım 1927)

Ulus Gazetesi (27 Aralık 1938, 9 Eylül 1939, 5-24 Ekim 1962)

Vakit Gazetesi (28-30 Ekim 1923, 2 Mart 1924, 19-24 Temmuz 1946)

Sözlükler:

Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 13. Baskı, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, Ankara 1996.

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, 14. baskı, İstanbul 2005.

Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi yayınları, Ankara 1998.

EKLER

Ek: 1

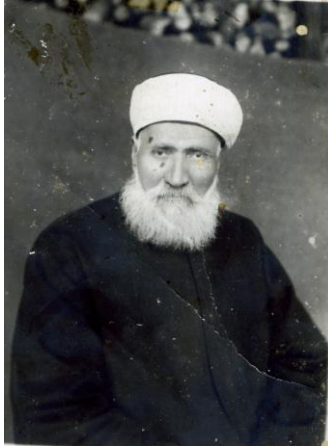
İsmet Bey'in Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmen kurulduğu 29 Ekim 1923 tarihli tarihi oturuma başkanlık etmesinin anısına çektiği fotoğraf.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Türklüğün büyük halaskarı müşir-i mübeccel Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Riyaset-i Cumhura intihabı celse-i tarihiyesine riyaset-i acizinin hatırasına olmak üzere Seydim zade Mehmet Efendi biraderimize.
İmza İsmet
(Sefa Yalçın Arşivi)

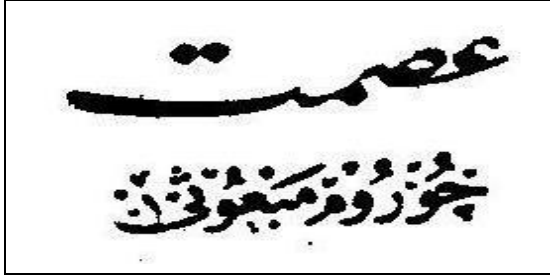
Ek: 2

İsmet Bey'in babası Çorum müftüsü Enbiyazade Mehmet Nazif Efendi (1846-1929)

(Çorum Belediyesi Kent Arşivi)

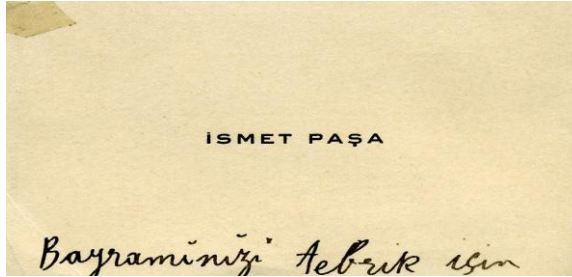
Ek: 3

İsmet Bey'in Harf İnkılâbı'ndan önce bastırıldığı mebusluk kartı.

İsmet Bey'in Soyadı Kanunu'ndan sonra yeni harflerle bastırıldığı milletvekilliği kartı.

İsmet (İnönü) Paşa tarafından, İsmet (Eker) Bey'e bayram tebriki için gönderilen kart.

Ek 4:

İsmet Bey'in torunu Orhan EKER'in TBMM'ye yaptığı başvuru neticesinde TBMM Başkanlığı tarafından kendisine gönderilen ve İsmet Bey'in meclis başkanlığıyla alakalı bilgiler içeren resmi yazılar.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
BAŞKANLIĞI
Sayı : A.01.1.GEY-460
Ankara, 31 Temmuz 1998

Sayın Orhan EKER
Ataköy, 5. Kısım Mutlu Sok.
d 3 Blok Daire:3
Bakırköy/İSTANBUL

İLGİ : 23.7.1998 tarihli mektubunuz.

İlgi mektubunuzu okudum, bahsettiğiniz konunun incelenmesi ve tarafına bilgi verilmesi için yetkililere talimat verdim. Sonucu size ayrıca imtikal etininecektir.

Bilgilerinizi rica eder, bu vesile ile selvi ve selamlarımı sunarım.

Hakkı ÇETİN
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
Türk Parlamento Tarih Araştırma Grubu
(TFP)
Sayı : A.01.1.GEY-GM.475
Konu :
23 EYLÜL 1998

TBMM BAŞKANLIĞI
ÖZEL KALEM MÜDÜRLÜĞÜNE

23.7.1998 gün ve 2773 sayılı İzet Bilgi Formu ile gönderilen TBMM I.-VIII. Dönem Çorum Milletvekili Abdullah İsmet EKER torunları adına Orhan EKER inzali mektup incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

- 1- TBMM II. Dönemi 29 Ekim 1339 (1923) Birleşimine, İkinci Başkanvekili olan İsmet Bey başkanlık etmiş olsa, bu hususu ve Cumhuriyet ilbâsu nedir alın, Teşkilatı Esasları Kurulunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve Cumhuriyetini seçimi belirlen TBMM Zabıt Ceridesi II. Dönem, 3. Cilt 80-100. sayfalarının fotokopisi Ek-1'de.
- 2- Tarafından hazırlanan "Türk Parlamento Tarih I. Dönem III. Cilt-sayfa 259,260 ve Kâzım ÖZLÜK'ün hazırladığı 1923-1927 II. Dönem İceren III. Cilt-sayfa 218'de, Sayın İsmet EKER'in, Cumhuriyet'in ilân edilmiş ve Garî Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyetini seçtiği birleşime katılmak istemiş belirlenmiş olup, Şişli'de Ek-2 ve Ek-3 de sunulmuştur.
- 3- Kaldı ki İsmet Paşa (İsmail), milletvekili olduğu dönemlerde Başkan veya Başkanvekilliğine seçilmemiş, hiçbir birleşim ve oturum başkanlık etmemiştir.

Sayın Başkanımıza arzına rica ederim.

Yılmaz ÖZGEN
Türk Parlamento Tarih
Araştırma Grubu

Eki : 1 dosya

Verilecek cevaplar yazımın tarih ve numarasını belirtmelidir.
İletişim için telefonlar : 432 66 31 - 432 66 30 - 432 66 31
Faks : 432 66 31 Kod : 312

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
BAŞKANLIĞI
Özel Kalem Müdürlüğü
Sayı : A.01.06.0KMG.01/1873
Konu :
Ankara, 2 Ekim 1998

Sayın Orhan EKER
Ataköy 5 Kısım Mutlu Sokak
D/3 Blok Daire:3
Bakırköy/İSTANBUL

İLGİ : 23.7.1998 tarihli mektubunuz.

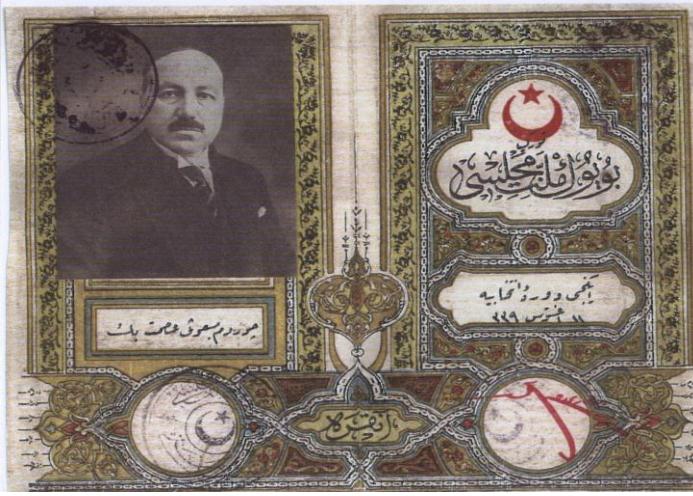
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nun ilgi mektubunuza, Parlamento Tarihini Araştırma Grubu'ndan alınan bilgiye cevap ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Mehmet DÜNSEN
Mehmet DÜNSEN
Özel Kalem Müdürü

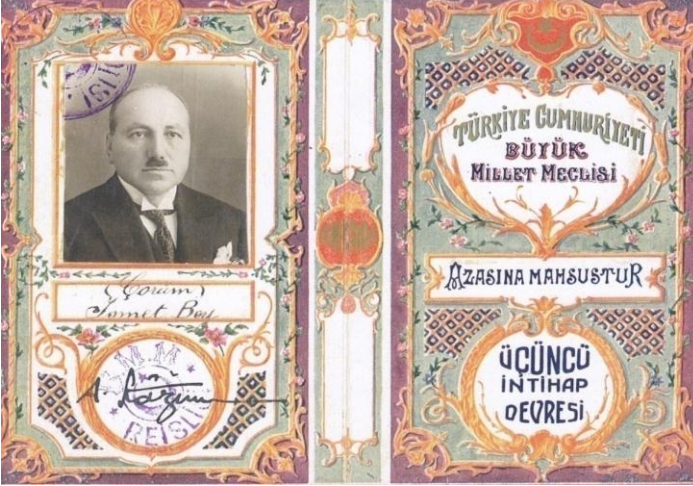
EK: 5

İsmet Bey'in TBMM kimlikleri: TBMM İkinci Dönem Milletvekili Kimliği

Fotoğrafın altında “Çorum mebusu İsmet Bey” yazmaktadır. Sağ üstte “Büyük Millet Meclisi” onun altında TBMM’nin ikinci seçim devresi tarihine atfen “ikinci devre-i intihabiye 11 Ağustos 339” ve kimliğin alt orta kısmında “Ankara” yazmaktadır. Her iki taraf Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından mühürlenmiş ve sağ taraf Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanmıştır.

TBMM Üçüncü Dönem Milletvekili Kimliği

TBMM Altıncı Dönem Milletvekili Kimliği

TBMM Yedinci Dönem Milletvekili Kimliği

EK: 6

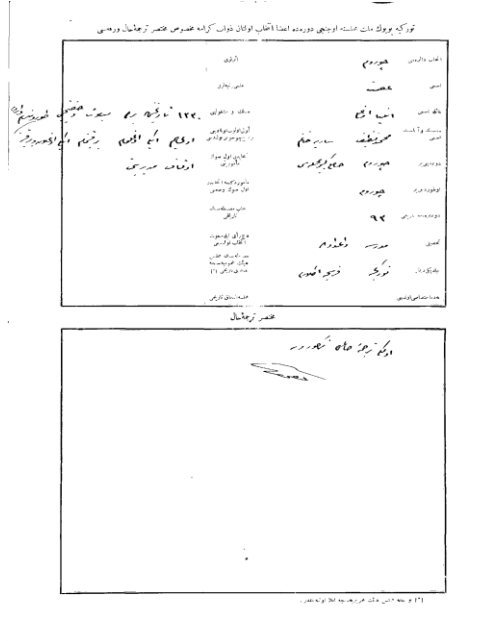
İsmet Bey'in İstiklal Madalyası ile milletvekilliğiyle alakalı nişan ve rozeti

Sağdan sola: TBMM rozeti, Osmanlı Mebusan Meclisi nişanı, İstiklal madalyası.

Ek: 7

İsmet Bey'in TBMM'nin 3. Devresi'ne Ait Tercüme-i Hal Varakası:

Ek: 10

TÜRKİYE
ZİRAAT BANKASI
Anonim Şirketi
UMUM MÜDÜRLÜK

Ankara, 22 teşrinisani 1928

Çorum Mebusu İsmet Beyefendiye

Efendim,

Busene iqtima edecek olan Heyetiumumiyemize Çorum
Vilayetince mürahas intihap edilmiş olduğunuzu arza müsaraaat
eder ve iqtima günü olarak tesbit edilmiş olan 28 teşrinisani 1928
çarşamba günü saat 14 te alelâde, saat 16 da fevkalâde olmak üzere
iqtima edileceyinden, maruz gün ve saatlarda Çocuksarayı Cadde-
sinde kâin Idarei Merkeziye binasını teşrif buyurmanız recasile
takkimi ihtiramata eylerim efendim.

Umum Müdür

A. Sükrü

Zelle Binacılar

Ek: 11

İsmet Bey Çorum'da partililerle(1930'ların başı)

İsmet Bey Çorum'da partililerle birlikte(1940'lı yıllar)
(Çorum Belediyesi Kent Arşivi)

Ek: 12

İsmet Bey'in Aile Fotoğrafı(1929)

Ayaktakiler: Hüseyin Hamit Eker (oğlu), Semiye Eker (kızı),
Macit Eker (oğlu)

Oturanlar: Şehime Eker (gelini), Orhan Eker (torunu), Adike Hatun (eşi),
Turhan Eker (torunu), Abdullah İsmet Eker ve torunu Türkan Alaybeyoğlu.

(Sefa Yalçın Arşivi)

Ek: 13

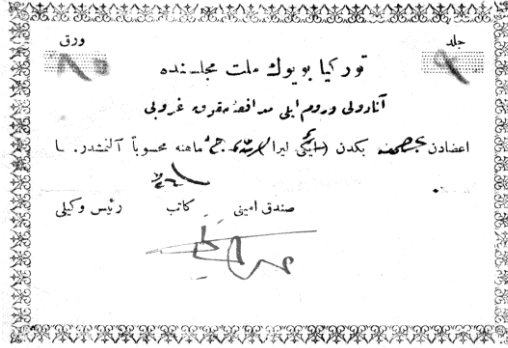

İsmet B.
ÇORUM

Çorum'da Enbiyazade, Zürradan, İstanbul Meclisinden gelmişti. 43 yaşında. Mütâaddit encümenlerde ve Muvazenei Maliye encümeni kâtipliğinde çalışmıştı. Ziraat bankası Meclisi idare âzâlığına seçilmişti. Hâlen yine Çorum mebusu ve Bütçe encümeni reisidir.

TBMM Birinci devresi anısına 1945'te hazırlanan albümde İsmet Bey*.

Ek: 14

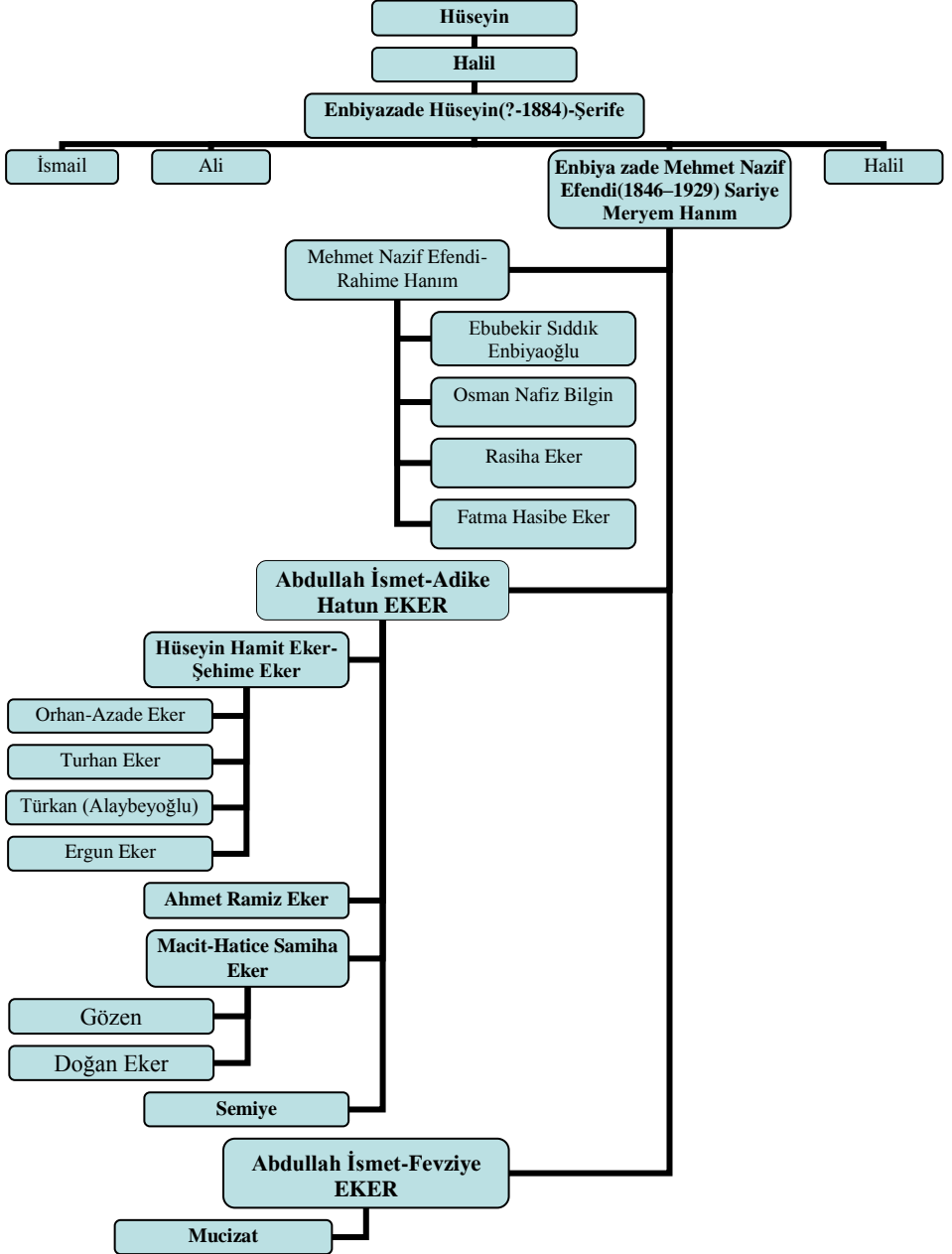
İsmet Bey'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu azası olarak yapmış olduğu yardımı gösteren makbuz.
(Sefa Yalçın Arşivi)

* Veysel Genya, **TBMM I. Dönem Albüm**, TBMM Basımevi, Ankara–23 Nisan 1945, s. 20.

Ek: 15

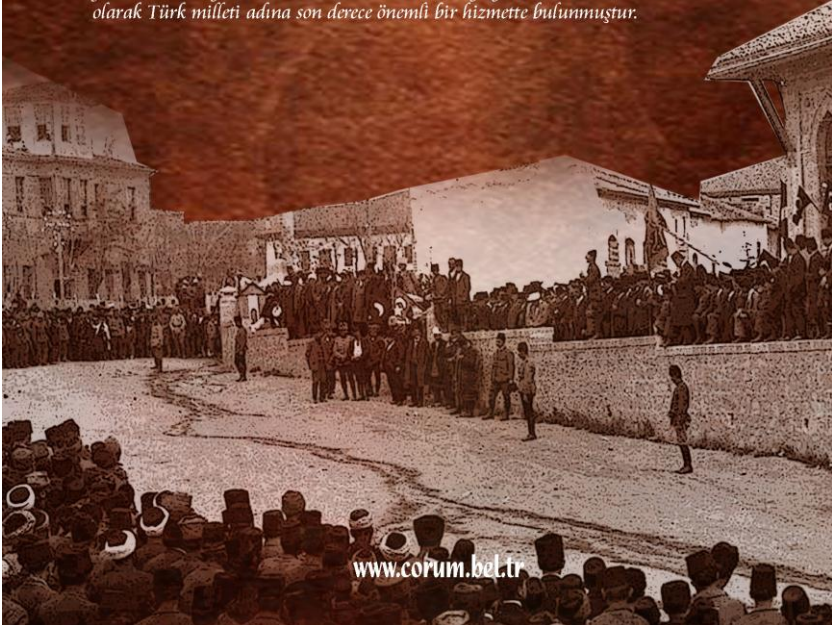
Abdullah İsmet (Eker) Bey'in Soyağacı

Türk Parlamento tarihinde uzunca bir dönem (1914-1950) milletvekilliği yapan, dönem içerisinde beş yıl Meclis Başkanvekilliği'nde bulunarak oturumları yöneten ve muhtelif komisyonlarda başkanlık görevini yürüten Abdullah İsmet (Eker) Bey'in, Osmanlı Mebusan Meclisi ve TBMM çatısı altında dile getirdiği fikir ve faaliyetlerini ihtiva eden bu çalışma, tarihte unutulmuş kıymetli bir devlet adamının günümüz okurlarının dikkatine sunmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Üçüncü Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi için 14 Mayıs 1914'te yapılan seçimlerde Çorum'dan milletvekili seçilen İsmet Bey, buradaki çalışmalarını 21 Aralık 1918'e kadar sürdürmüştür. Zorunlu siyasi sebepler gerekece gösterilerek, Padişah VI. Mehmet Vahdettin tarafından bir iradeyle kapatılan bu meclisin kısa süren beşinci çalışması yılında izin alarak Çorum'a dönmüştür. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın başlatığı Milli Mücadele'ye katılmış, Çorum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda etkili olmuş, cemiyetin başkanlığını da yürütmüştür.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne yine Çorum Milletvekili olarak katılan İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin kabulündeki etkisi ve Cumhuriyet'in ilan edilmediği gün "Cumhuriyet ilan edilmiştir." sözlerini söyleyen Meclis Başkan Vekili olarak Türk milletini adına son derece önemli bir hizmette bulunmuştur.

www.corum.bel.tr